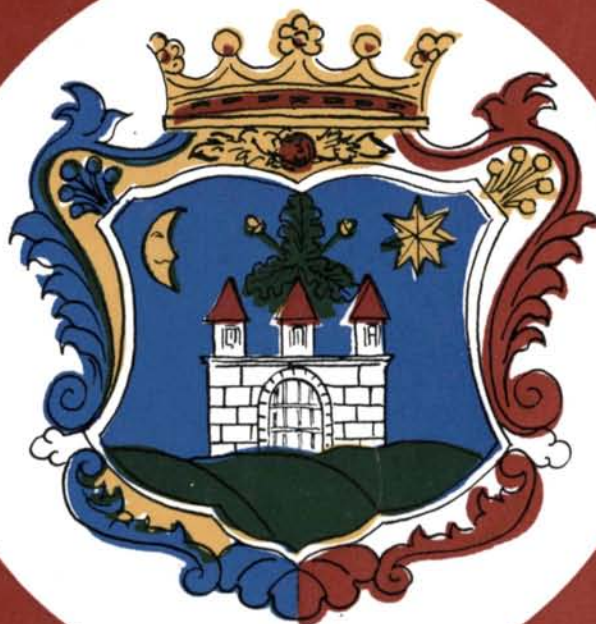

A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI

9 | 1970

**A
VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

9

1970

MITTEILUNGEN DER MUSEEN DES KOMITATES VESZPRÉM

9

Veszprém 1970

**A VESZPRÉM
MEGYEI
MÚZEUMOK
KÖZLEMÉNYEI**

9

Veszprém 1970

Szerkesztő:
Redakteur:
ÉRI ISTVÁN

In memoriam

Dr. Cseh-Szombathy László

(1894—1968)

Gazdagértelmű, munkás életét két szál is megénkhez kötötte; feladatunk tehát, hogy emlékezzünk s emlékeztessünk alakjára.

Dr. Cseh-Szombathy László Pápan született 1894. március 24-én. Atyja neves pápai körorvos volt, gyermek-kori otthona az evangélikus templom melletti „Kokasház”, a piactérre néző ablakkal. Elemi iskoláit mindjárt a második osztályban kezdte, később a pápai kollégium kitűnő tanulója.

Március tizenötödikén a Petőfi- és Jókai-szobrok között felállított emelvényen szavalt a Talpra magyart, érdekelte az irodalom és a történelem, sportsikerei voltak. De mindennél jobban vonzották a képzőművészetek. Losonczy Jenő — rajztanára — művészeti pályára szánta volna a nagy tehetséggel rajzoló fiút, aki azonban az apai foglalkozást követve az érettségi után, 1912-ben a budapesti orvoskarra iratkozott be, a gyógyító hivatást választva.

1914 nyarát a Neuchâtel melletti Neuillyben töltötte francia nyelvtudását gyarapítandó, ott érte az első világháború kitörése. Az utolsó vonattal érkezett haza, azonnal behívták katonának. A gorlicei áttörésnél, 1915-ben súlyosan megsebesült. Két évig feküdt hadikórházban, beteg lábát évekkel később amputálni kellett.

1918-ban befejezte az orvosi egyetemet. Sebész szeretett volna lenni, de nem bírta az operálással járó álló munkát. Belgyógyász lett és a „szegény betegek orvosa”.

A szegénység — mint minden betegségek fő okozója —, a magyar parasztság tragikus helyzete tette politikussá. 1936-ban lett kisgazdapárti képviselő, ugyanakkor a Bethesda-kórház belgyógyász főorvosa. Felesége gyermekorvos.

Dobi István 1962-ben, a Kossuth kiadónál megjelent „Vallomás és történelem” című visszaemlékezéseiben nagy elismeréssel szól a politikus Cseh-Szombathy Lászlóról.

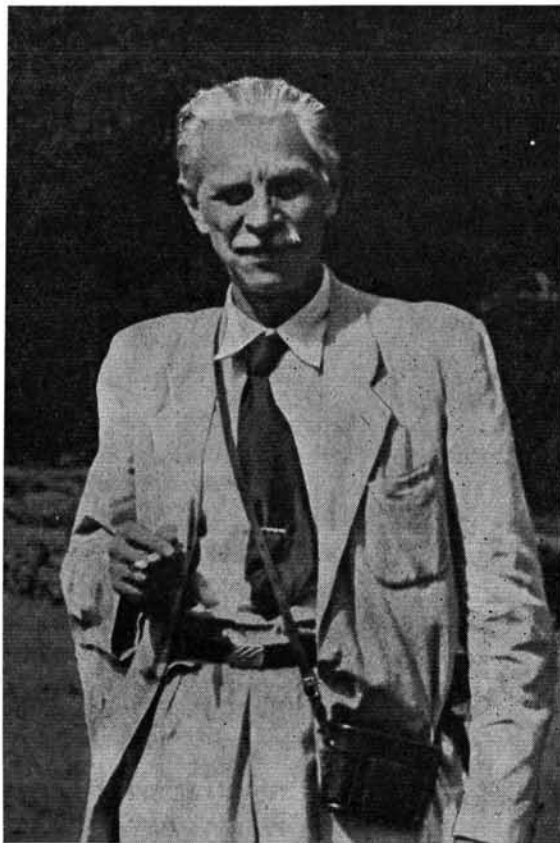
Ezirányú munkásságának a második világháború kitörése, a politikai élet fasizálódása vetett véget. 1941-ben lemond képviselői mandátumáról s csak a felszabadulás után tér vissza a közéletbe: 1945-től 48-ig a Népjóléti Minisztérium államtitkára. Nevéhez fűződik a háborúban szétzilált vidéki közegészségügyi hálózat újjászerve-

zése, a járványok leküzdésének szisztematikus munkája, az elhagyott, árván maradt gyerekek üdültetése ezekben az években.

A gyógyítás és a közéleti munka mellett a művészet szeretete, tisztelete szövi azt a bizonyos második szálát, mely Cseh-Szombathy Lászlót megénkhez fűzi.

1925-ben találkozott először Egry Józseffel, akivel Oltványi Imre (Egry mindmáig legértőbb méltatója) ismertette össze. A találkozás mély benyomást gyakorolhatott mindkettőjükre, mert barátságuk ettől kezdődően Egry József haláláig tartott. S még 1925-ben létrejött az első képvásárlás: ekkor került a „Keszthelyi csónak-kikötő”, az első kiteljesedett olajpasztellek egyike Cseh-Szombathy László birtokába.

„Mindenkinek kinevette” — emlékezik a család, s honi művészeti életünk ismeretében valóban szokatlan dolog

1. Dr. Cseh-Szombathy László 1947, Balatonboglár

1. Dr. László Cseh-Szombathy, Balatonboglár, 1947.

1. Docteur László Cseh-Szombathy, en 1947, à Balatonboglár

1. Д-р Ласло Чех-Сомбаты в 1947 году, Балатонбоглар.

lehetett egy akkor még alig ismert, egészen új festői világot teremtő művész képeit megvásárolni, gyűjteni.

Cseh-Szombathy László becses képzőművészeti gyűjteményének túlnyomó részét Egry-művek alkotják. De találunk benne értékes Rudnay, Bernáth, Kmetty, Márffy, Mészáros László-műveket is. Soha nem vásárolt a műkereskedelemben; minden darab az alkotóhoz fűződő emberi kapcsolatot dokumentálja. A válogatás a gyűjtő szakértelmét, látó szemét dicséri: a bennünket közelebről érdeklő Egry-gyűjtemény esetében a korai alkotói korszak néhány gyöngyszeme után olyan főművek következnek, mint a „Délelőtti fények a Balatonon”, a „Badacsonyi öböl”, vagy a színpompás szicíliai képek: az „Isola bella” és a „Vezúv”.

Különös öröm a művészettörténet számára, ha a gyűjtőnél még „első kézben” találja a művet, s nem a műkereskedelemben kétes útjain kell követnie egy-egy alkotás sorsát. Cseh-Szombathy László hallatlan szerénységgel beszélt mindig Egry-gyűjteménye létrejöttéről. Családi, baráti visszaemlékezésekből tudjuk, hogy képvásárlásait elsősorban Egry sorsán érzett baráti aggodalma, segítőkészsége vezette. Az említett taorminai képek története is ilyen: a súlyosan beteg festő jórészt Cseh-Szombathy László támogatásával mehetett 1930-ban, egészsége helyreállítása érdekében Itáliába.

A háborús évek különösen próbára tették a beteg Egryt. Pesti műterme kiégett, badacsonyi magányában, elzártságában kenyérgondokkal küzdött. Sokan voltak, akik el is felejtették. Cseh-Szombathy László sűrű badacsonyi útjai a betegéért aggódó orvos s a támogató, önzetlen mecénás látogatásai voltak. A haláláig tartó méltánytalan mellőzés éveiben különös értéket jelentett a barát nagy festőművésziünknek.

Egry halála után a gyűjtemény egyetlen képpel sem gyarapodott, de az özvegyet haláláig támogatta Cseh-Szombathy László. Az iránta érzett bizalom, barátság és

2. Badacsony, a régi Egry-házban, 1934: Ülő sor, balról jobbra: Egry Józsefné (Juliska), dr. Cseh-Szombathy Lászlóné, Egry József, Egry József édesanyja. Állnak: Tamás Erika, Egryné fia, Vizkelety István, dr. Cseh-Szombathy László.

2. Badacsony, im alten Egry-Haus (1934): sitzend (v.l. nach r.) Frau József Egry (Juliska), Frau Dr. László Cseh-Szombathy, József Egry und seine Mutter; stehend Erika Tamás, Sohn der Frau József Egry, Dr. László Cseh-Szombathy

2. A Badacsony, la maison ancienne des Egry, en 1934: assis (de gauche à droite): Mme József Egry (Juliska), Mme László Cseh-Szombathy, József Egry, la mère de József Egry. Debout: Erika Tamás, le fils de Mme Egry, László Cseh-Szombathy

2. Балачонь, в старом доме Эгри: первый ряд, слева направо: Йозеф-не Эгри (Юлишка), д-р Ласло Чех-Сомбати, Йозеф Эгри и его мать. Стоят: Эрика Тамаш, сын Эгрина, Йозеф Визкеleti, д-р Ласло Чех-Сомбати.

tisztelet jeleként Cseh-Szombathy Lászlót jelölte meg végrendeletében özvegy Egry Józsefné Keresztúry Dezsővel együtt a kéziratos Egry-hagyaték kurátorául.

Kevesen tudják, hogy Veszprém megyében az első Egry-kiállítás 1945-ben, alig a háború után nyílt meg. Cseh-Szombathy László a bombázások elől Pápára menekítette Egry-képeit, s a gyűjteményből ragyogó kamarakiállítást rendezett A. Tóth Sándor festőművész-tanárral a református kollégiumban.

Hogy gyűjteményét mennyire közkinccsé akarta és tudta tenni, azt tanúsíthatja mindenki, aki a gyűjtemény anyagával foglalkozott. A Boráros-téri lakás ajtaja mindig nyitva állt azok előtt, akik érdeklődéssel, a művészet szeretetével kopogtattak.

Már az 1962. évi, keszthelyi Egry-kiállítás rendezője is lelkesen, önzetlenül támogatta gyűjteménye legértékesebb darabjainak a kiállításra való kölcsönzésével. 1966-ban rendeztük meg a Tihanyi Múzeumban Egry József gyűjteményes kiállítását, kizárólag magángyűjtemények anyagából. A nagyértékű, szállításra kényes, sérülékeny olajpasztell-képektől nem szívesen válnak meg a gyűjtők, különösen egy hosszantartó kiállítás tartamára. Dr. Cseh-Szombathy László lelkes támogatója volt rendezői munkánk. Nemcsak gyűjteménye értékeit bocsájtotta rendelkezésünkre; Egryt jól ismerő, szakavatott tanácsaival is segített bennünket.

Ezidőtájt ment nyugdíjba, hetvennégy éves koráig aktív orvosként dolgozott. A tihanyi kiállítás megnyitó ünnepségén már súlyos betegen vett részt. Ugyanezen nap délutánján a badacsonytomaji temetőbe zárando-koltak Egry József tisztelői. Itt, a sírnál Ő, a legrégibb és legigazabb barát beszélt egyszerű szavakkal Egryhez, Egryről. A jelen voltak az élet ritka pillanataiként őrznek valamit ebből a badacsonyi délutánból.

Azóta Laci Bácsi is elment. A kiváló gyógyító orvos, a nehéz idők magyarságának ezer baját hordozó politikus, a művészet önzetlen, értő patrónusa, okos tanácsadó, barátunk távozása emberi kapcsolatokon túl a magyar múzeumügy nagy vesztesége is.

Gyűjteménye csorbíthatatlanul áll a család gondozásában; szivárványos szépségű Egry-képek ragyogása közepében — szimbólum? — szerényen csillan meg néhány szép régi pápai patikaedény.

Ériné Takács Margit

Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1969. évi munkájáról

Igazgatóságunk 1969. évi tevékenységének vizsgálatakor túlzás nélkül megállapítható, hogy ez az esztendő — eltekintve 1962—63-tól, a szervezet megalakulása időszakától — a legdinamikusabb volt. Egyrészt azért, mert az Igazgatóság megalakulása óta a megye múzeumi szervezete ez évben kapta meg a legmagasabb összegű közvetlen és közvetett anyagi támogatást, — melyet e célok érdekében maradéktalanul fel is használt, — másrészt nagyobb mérvű személyi fejlesztési elgondolásaink is megvalósulhattak. Végül erre az évre esett néhány olyan, korábban már szóba került, több évre terjedő munkát tervezetének kidolgozása, amelyek megvalósítása az 1970-től kezdődő egy évtized alatt történik majd meg (Keszthely—Fenékpuszta: rommező feltárása és bemutatása; Zirc: természettudományi múzeum megalakítása; a megye településtörténeti monográfiájának megírása, stb.).

Mindehhez csatlakozott a célratoró gazdálkodás: az anyagi erők tervszerű felhasználása és csoportosítása; az 1968-ban megkezdett, a népművelő munka keretében illeszkedő önfinanszírozó ismeretterjesztő tevékenység kiszélesítése, és a megye egyes múzeumait érintő szabású építkezés, modernizálás lebonyolítása is.

A Művelődésügyi Minisztérium Múzeumi Főosztálya által összesített „A múzeumok 1968. évi munkájának adatai” c. kimutatásgyűjtemény alapján reális alapokon felmérhettük a Veszprém megyei múzeumi szervezet helyzetét az ország más megyéinek múzeumi igazgatóságaihoz viszonyítva. A továbbiakban hasznos lesz néhány összehasonlító adat közlése és elemzése:

A vidéki múzeumi hálózatban Pest megye után Igazgatóságunk a második, az általa irányított múzeumok számát tekintve. A nem közvetlen irányításunk alatt álló múzeumok, kiállítóhelyek ideszámítása révén megállapítható, hogy Veszprém megyében található országosan a legtöbb múzeumi egység, számszerint 25. (A vidéki múzeumok 18,5%-a.)

Az Igazgatóság múzeumaiban tevékenykedő véglegesített múzeológusok létszámát tekintve, Baranya, Csongrád és Komárom megyékkel együtt Veszprém megye is az elsők között van 11 szakemberével (a másodállásban, mellékfoglalkozásban múzeumi munkát végzők itt nem szerepelnek). Hasonlóan az első öt múzeumi szervezet közé számítható a Veszprém megyei szervezet, a restaurátorok létszámát tekintve.

Az 1968. évi költségvetés nagyságrendjét tekintve Baranya után megyénk a második. Gyűjtőmunkára az országban csak a Fejér megyei szervezet fordított többet,

tudományos feldolgozásra a baranyaiak. A népművelés-ismeretterjesztés céljára fordított összegek tekintetében azonban Veszprém kimagaslóan az első helyen áll.

A gyűjtésre fordított munkaidő tekintetében 4., évi számszerű tárgy-gyarapodást vizsgálva (Fejér megye után) a 2., leltározás tekintetében ugyancsak 2., míg kartonozásban a 3. helyet foglalja el a Veszprém megyei szervezet, valamivel rosszabb a helyzet a restaurálás-konzerválás tekintetében (4—5. hely.) Figyelemreméltó ugyanakkor, hogy a 19 megye közül a tárgyi anyag mennyiségét tekintve Veszprém csak az 5. helyen áll, a 85 vidéki múzeum közül a veszprémi Bakonyi Múzeum ugyancsak az 5., míg a keszthelyi Balatoni Múzeum a 15. a gyűjtemények darabszáma alapján.

A múzeumi hálózat tudományos szakemberei által publikált dolgozatok számszerűsége tekintetében erős lemaradás észlelhető. Igazgatóságunk a 9—10. helyre szorult vissza, bár a saját kiadásában megjelentetett tudományos publikációk száma tekintetében ugyancsak az elsők között találjuk. Ennek magyarázata egyrészt a munkatársaink egyoldalúan erőteljes leterhelése az ismeretterjesztő munkában, másrészt az, a publikálások tekintetében kezdettől fogva követett szempont, hogy tudományos kiadványaink minden, a megye területének helytörténeti vonatkozású kérdésével foglalkozó külső kutató tanulmányait is közlik.

Országosan a Veszprém megyei múzeumi szervezet kiállításait kereste fel a legtöbb látogató. Helységenként vizsgálva, 1968-ban első helyen az egri múzeum áll 338 000 látogatóval, míg a 2—3. helyet a veszprémi és a tihanyi múzeumok foglalták el 209 000, illetve 208 000 látogatóval. A keszthelyi múzeum e tekintetben a 11. (A megyénkben levő múzeumokat kereste fel a vidéki múzeumlátogatók 22,4%-a.)

Összefoglalva a leszűrhető tapasztalatokat, megállapíthatjuk, hogy a megye adottságait tekintve szinte egyedülálló idegenforgalmi lehetőségek múzeumi vonalon történő kiaknázása továbbra is az elsőrendű hajtóerő múzeumi szervezetünk fejlesztésénél, anyagiak, létszám és szolgáltatások tekintetében egyaránt. Emögött azonban feltétlenül észre kell venni azt az — esetenként kevésbé látványos — tevékenységet, amely a gyűjtemények gyarapítása, alapvető tudományos kutatások elvégzése és szervezése (régészeti topográfia, Bakony-kutatás stb.) terén folyik s amelynek eredményei később lesznek lemérhetők.

Az adottságok és az elvégzendő feladatok egyeztetése továbbra is kötelez bennünket a hosszabb távlatú terve-

zésre s e tervek következetes megvalósítására. Az 1969-es év eredményei bizonyítják, hogy a reálisan megtervezett fejlesztés bázisa a múzeumi munkát irányító és támogató felsőbb szervek részéről adott.

I.

1. A Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság 1969. évi munkatervének a MTVB Művelődési Osztálya és a MM Múzeumi Főosztálya vezetőinek jelenlétében történt megtárgyalása csak 1970 március 13-án zajlott le. A megbeszélésen egyrészt a konkrét tervhez tett észrevételeket vitattuk meg: a Keszthely-fenékpusztai feltárások kérdését; a megyében hiányosan folyó néprajzi kutató-feldolgozó munka terv szerint történő végzését; korszerűen és hatékonyabban végzendő restaurátori munka feltételeinek biztosítását szorgalmazták a szakfelügyelők észrevételei alapján a Múzeumi Főosztály kiküldöttjei. Ugyanakkor szóba kerültek olyan, általánosságban is jelentős, elvi döntéseket megkívánó kérdések, mint az egyházi gyűjtemények helyzete, az új múzeumok, helytörténeti gyűjtemények, emlékmúzeumok létesítésének kérdései, múzeumi normatívák kialakításának módszere, vagyonbiztonsági problémák stb. — Az értekezleten a múzeumi szervezet 1969. évi munkatervét elfogadták. A felvetett kérdések közül a fenékpusztai ásatások ügye 1969-ben döntő mértékben előbbrejutott, az emlékmúzeumok létesítésével kapcsolatos miniszteri utasítás kidolgozásában a megyei múzeumigazgató részt vett, ugyanígy a szomszédos szocialista országokba szervezett, az ottani vagyonbiztonsági kérdéseket vizsgáló küldöttségek egyikének tagjaként 1969 szeptemberében Csehszlovákiában járt. A korszerű, központosított restaurátor műhely kialakításában az első lépéseket megtettük. Részben a megfelelő szakember hiánya miatt nem léptünk előbbre a megye néprajzi kutatásának szervezettebbé tétele ügyében, a Főosztály által szorgalmazott múzeumi normatívák kidolgozása is elmaradt.

2. Az Igazgatóság távlati fejlesztési tervében 1969-re előirányzott tennivalók megvalósítása így alakult:

Létszámfejlesztés tekintetében a tervezett egy fő természetrajzos múzeológus munkábaállításához 1969 szeptemberében a fedezetet megkaptuk, az állást be is töltöttük. — A tervezetten túl, részben akut problémáink megoldására (múzeumi népművelő, tihanyi múzeum-vezető beállítás), részben a restaurálási kérdések személyi vonatkozásainak biztosítására is kaptunk további státuszokat. Így e tekintetben a terv célkitűzésein túl is tudtunk — a követelmények figyelembevételével — lépni.

A bakonybéli szabadtéri néprajzi múzeum, mint tervezett új létesítmény, kisebb munkálatok híján elkészült, a kiállítandó anyagot is begyűjtöttük. A villany- és vízvezeték bevezetése, a kiállítás megrendezése, tehát a múzeumi kiállítóhely működtetése 1970-re maradt. Az 1968-ról megoldatlan kérdésként áthúzódó Egy Emlékmúzeum ügye nem rendeződött el véglegesen,

mivel cserelakás vásárlása és a múzeum kiállítási anyagának összegyűjtése lekötötte erőnket 1969-ben s így a múzeum felújítása és megnyitása újabb halasztást szenvedett. A sümegi vármúzeummal kapcsolatban sem jutottunk el a kívánt célig — csupán a forgatókönyv és a költségvetés készült el — ehelyett azonban lehetőség nyílt a nagyvázsonyi vármúzeum elavult kiállításának felújítására. Anyagi fedezet híján a tihanyi szabadtéri néprajzi múzeum tervbevetett bővítése is elmaradt.

A költségvetés fejlesztése a tervezett 4,1 millió forinttal szemben — a Bakonyi Múzeumban és másutt is végzett nagyszabású felújítások miatt — végeredményben a póthitelekkel együtt 4,6 millióra nőtt, nem számítva a múzeumi célokra közvetett módon biztosított további összegeket. A tervezett 833 000 Ft bevételi előiránnyal szemben a teljesítés 995 000 Ft lett. Gazdasági tekintetben tehát, akárcsak személyi vonatkozások terén, a távlati fejlesztési terv előirányzatait túlhaladtuk. Elmaradás a hálózati fejlesztésben tapasztalható ugyan, az elmúlt két évben felmerült objektív nehézségek azonban e téren arra figyelmeztetnek, hogy az eredeti célkitűzéseket ne kívánjuk mindenáron megvalósítani.

3. 1969 március 5—6-án tartottuk meg a Múzeumi Igazgatóság dolgozóinak a szakszervezeti bizottsággal közösen rendezett évi szokásos munkaértekezletét. Ezen az 1968. évi munkáról szóló beszámoló ismertetése után az 1969. évi terv megvalósításával kapcsolatban hangzottak el hozzászólások, amelyek elvi kérdéseket is érintettek, így pl. a helytörténeti gyűjtemények és a honismereti munka kérdéseit. Megállapodtunk abban, hogy a tudományos és segédtudományos munkatársak aktív részvételére épülő tanácskozásokat a jövőben gyakrabban megismételjük. Az értekezlet második napján a megyei szervezet felügyelete alá tartozó, de más főhatóságok által irányított múzeumok (Ajka, Herend, Várpalota, Zirc) megjelent képviselőinek beszámolóit hallgattuk meg.

1969 őszén, a múzeumi hónap és az idegenforgalmi idény befejeztével, november 9-én tartott értekezletünkön elsősorban a népművelő-, és ismeretterjesztő tevékenység ezévi konkrét eredményeit, tapasztalatait tárgyaltuk meg a Bakonyi Múzeum újonnan épült könyvtártermében, amely ez alkalommal került „felavatásra.” (Eddig a népesebb értekezletek megtartására a múzeumban nem volt alkalmas helyünk.) Az értekezlet folyamán került sor a tudományos és ismeretterjesztő munka 1969. évi eredményeit elismerő jutalmak átadására. A kiosztott jutalom és a terjesztési járulék együttes összege túlhaladta a 100 000 Ft-ot. — Az értekezlet másnapján a múzeumi szervezet dolgozóit jutalomkirándulásra vittük, melynek során a megye múzeumait kerestük fel (Nagyvázsony, Tüskevár, Sümeg, Keszthely).

A múzeumi szervezet népművelő-ismeretterjesztő tevékenységének méltánylása tükröződött a Múzeumi Főosztály és a Közalkalmazottak Szakszervezet által alapított múzeumi nívódíjak odaítélésénél. Az első alkalommal díjazottak között 1969 októberében Éri István a fenti indokok alapján kapta a díj első fokozatát.

II.

Igazgatóságunk 1969. évi kiemelt tervfeladatainak végrehajtásában döntő szerepet játszott a rendelkezésre álló anyagi keretek felhasználása, így elsőnek az Igazgatóság gazdálkodását ismertettük.

1. Mint azt korábban említettük, az Igazgatóság eredeti, 3 milliós költségvetése a póthitelekkel együtt 4,6 millió Ft-ra növekedett 1969-ben. Ebből a póthitelből csaknem 900 000 Ft volt a felújítási keret. Túlnyomó részét a Megyei Könyvtár kiköltözése után a Bakonyi Múzeum épületében felszabadult helyiségek céljainak megfelelő átalakítására használtuk fel, mintegy 700 000 Ft-ot. Elkészült a galériás, modern könyvtár-tanácskozó terem, 6 db 1—2 személyes munkaszoba a tudományos dolgozók részére, önálló természettudományi részleg 2 iroda- és egyidejűleg raktárhelyisége, új iparművészeti raktár, az időszaki kiállítások célját szolgáló két terem egy harmadikkal is bővült.

Ezenkívül a Központi Restaurátor Műhely részére néhány alagsori helyiséget átalakítottunk. Az eddig fűtetlen, vagy rosszul fűthető munkahelyek központi etázsűfűtést kaptak.

A Bakonyi Múzeumban egész éven át tartó építkezések igen sok nehézséget okoztak, a zavartalan munkafeltételeket, kiállításrendezéseket, a raktárak és a könyvtár mozgását biztosítani csak valamennyi dolgozónk áldozatkész munkájával lehetett. Decemberben indult meg a három évre tervezett korszerűsítés második szakasza, melynek során a Múzeumi Igazgatóság további 6 irodája és modern fotólaboratóriuma készül el, korszerűsítjük a gondnoki lakást és a múzeum előcsarnokát s beépítjük a padlástér egy részét, raktárgondjaink enyhítése céljából.

A veszprémi múzeumban folyt nagyszabású építkezéseken kívül felújítottuk a tihanyi múzeumigazgatói lakást, tataroztuk a sümegi múzeumot és megjavíttattuk a keszthelyi múzeum tetőzetét.

Költségvetésünknek ugyancsak jelentős hányadát kellett új raktári- és irodai felszerelések beszerzésére fordítanunk. Modul vasszerkezetű állványokat szereztünk be a veszprémi, keszthelyi és pápai múzeumok raktárai számára, ugyancsak összerakható elemekből álló könyvtári polcozatot vásároltunk. Ez utóbbiak felhasználásával a Bakonyi Múzeum irodáit beépített szekrényekkel látuk el. Folytatódott a korábbi típusú raktári szekrények készítése is, ez évben főleg kartoték- és könyvesszekrényeket szereztünk be a három múzeum gyűjteményeinek elhelyezésére. Tihanyban négy kiállítási teremben üveg- és vasszerkezetű beépített tárlóban helyeztük el az állandó kiállítás anyagát.

A szervezet (amely 1969. január 1-től önálló bérgazdálkodást folytat) bérkerete — új tudományos, restauratori és teremőri állások szervezésére — évközben 49 000 Ft-tal nőtt. Ez lehetővé tette, hogy létszámunk az év folyamán 15 fővel (10%) gyarapodjék. Igazgatóságunkhoz került áthelyezéssel Hadnagy László (mint múzeumi népművelő csoportvezető), dr. Uzsoki András tu-

dományos főmunkatárs (a tihanyi múzeum mb. igazgatója), Balogh Márton segédmuzeológus (botanikus), Eckert Anikó és Takó János szerződéses segédrestaurátor, Szabó József asztalos. Véglegesítettük Nagy Józsefné preparátort és Rupert Klára segédrestaurátort. Négy új részfoglalkozású adattáros és a bakonybéli szabadtéri néprajzi múzeum gondnoka állt az év folyamán munkába. 1969 végén intézményünkben 29 főfoglalkozású, 40 időszaki főfoglalkozású és 77 állandó részfoglalkozású munkatárs, összesen 146 fő dolgozott. — Az év folyamán 19 dolgozónk részesült fizetésemelésben, az átlagbér 1995 Ft-ra emelkedett, ezzel az országos viszonylatban korábban mutatkozott elmaradásunkat behoztuk.

Jelentős összeget fordítottunk tudományos és ismeretterjesztő kiadványok megjelentetésére is. 1969 végén megjelent „A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei” 7., kizárólag természettudományi tanulmányokat tartalmazó terjedelmes kötete. Nyolcféle ismeretterjesztő kiadványt, összesen 50 000 példányban jelentettünk meg. Közülük a 8—10 éves terjesztés igényeit figyelembe véve a keszthelyi múzeum állandó kiállításának, a sümegi és badacsonyi irodalmi kiállításoknak és a balatonfüredi Jókai Emlékmúzeumnak 10—10 000 példányban adtuk ki a vezetőjét. Amerigo Tot tihanyi kiállítási katalógusát hasonló katalógusok között a legmagasabb, 6 000-es példányszámban jelentettük meg. Az ismeretterjesztő kiadványok visszatérítési rendszerben történő finanszírozása azzal az általunk sem várt eredménnyel végződött, hogy az 1969. évben e célra kiadott összegek 40%-a még ugyanabban az évben befolyt. Így a többéves kiadványszerkezetek fokozatos értékesítése évről-évre megteremti az újabbak megjelentetéséhez szükséges fedezetet.

Ide tartozik a műtárgymásolatok és képeslevelezőlapok előállítására biztosított 300 000 Ft-os forgóalap felhasználása is. 1969-ben 66 000 db képeslevelezőlapot készítettünk, ékszmásolatok eladásából 405 000 Ft-os forgalmat bonyolítottunk le. Bevételeink az előírt összeggel szemben 300 000 Ft-tal voltak magasabbak.

A fenti költségvetési gazdálkodásunkon keresztülfutó összegeken kívül múzeumi célra fordítottuk az alábbi, általunk csak bonyolított hitelek: cserelakás biztosítása az Egry Emlékmúzeum épületében lakók kiköltöztetéséhez 300 000 Ft; a nagyvárosi Vármúzeum kiállításának és a sümegi Vár kiállítási forgatókönyvének elkészíttetésére 120 000 Ft; a városlódi kerámia-kiállításához a Herendi Porcelángyártól érkezett támogatás 30 000 Ft; Egry József alkotásainak megvásárlására 350 000 Ft; a központi fotólaboratórium számára beruházási keretből vásárolt Hasselblad-típusú fényképezőgép és tartozékai vásárlására 80 000 Ft; TUKUFA támogatás 20 000 Ft; az MMN Adattárának leletmentésre és kisebb ásatásokra átutalt összege 35 000 Ft; összesen 935 000 Ft. Ehhez csatlakozik még az Országos Műemléki Felügyelőség által a bakonybéli Szabadterei Néprajzi Múzeum felújítására 1969-ben ráfordított kb. 500 000 Ft-os kerete s a Megyei Tanács által ugyanide víz- és villanyhálózat bevezetésére biztosított 80 000 Ft-os összege. E számokat összegezve megállapíthatjuk, hogy 1969-ben

a Veszprém megyei Múzeumi Igazgatóság céljaira államunk több mint 6 millió Ft-ot fordított.

A sokrétű és megértő támogatásért ezúton is köszönetünket fejezzük ki valamennyi illetékes szervnek. Azt a többletmunkát, amelyet az Igazgatóság Gazdasági Hivatalának dolgozói változatlan létszámmal az évi gazdálkodásunk zavartalan lebonyolításáért elvégeztek, részben jutalmazások, béremelések révén honoráltuk. Dr. Bárdossy Lászlóné gazdasági igazgató eddigi munkássága elismerésül 1969 augusztus 20-án „Szocialista Kultúráért” kitüntetésben részesült.

2. A kiemelt feladatok között szerepel évek óta a revízió befejezése. Formailag ez a munka már befejezettnek vehető, végleges lezárását azonban évről-évre elhalasztjuk. Ennek oka: meggyőződésünk, hogy csak a korszerű, áttekinthető raktárakban, korszerű nyilvántartási módszerek alkalmazásával lehet gyűjteményeinket őrizni, állaguk megóvásán dolgozni. Mindhárom múzeumunk országosan is a legrosszabb raktárkörülmények között van. Ezért a korszerű raktári berendezés alkalmazását, kiépítését (amely a gyűjtemények kényszerű és többszöri átrakásával jár) fontosabbnak ítéljük meg a formális revíziós jegyzőkönyvek elkészítésénél.

3. A Régészeti Topográfia 3. kötetének kéziratát a szerzők 1969 elején a lektori vélemények figyelembevételével kijavították, a végleges formában nyomdába adták. A 4. kötet kézírata 1969 elején ugyancsak elkészült s az év végéig ennél is megtörtént a korrekció. A nyomdába adás 1970 elején történik meg.

4. 1969 folyamán — az előzetes tervek szerint — megkezdtek a Igazgatóság korszerű, felszerelésben és létszámban is az igényeket kielégítő Központi Műhelyének kialakítását. Ézsias István restaurátor kapott megbízást a műhely vezetői feladatának ellátására. Évközben a korábbi két fős veszprémi műhelyt 3 segédrestaurátor és 1 asztalos alkalmazásával fejlesztettük. Igyekeztünk a korszerű munkahelyek kialakítását is elvégezni. A Műhely, amely a restauratori-konzervátori munkán kívül a múzeumok üzemeltetéséhez szükséges szakmunkásgárdát (asztalos, villanyszerelő, kiállításrendezőgrafikus, fényképész stb.) is magába kell, hogy foglalja, teljes apparátusát és felszerelését 1970—71 folyamán fogja megkapni.

5. 1969. évi munkatervünk összeállításakor már ismert volt, hogy a múzeumi népművelés speciális munkakörének ellátására — korábbi tevékenysége alapján — alkalmas munkatárssal gyarapszik a múzeumi szervezet. Hadnagy László egyéves munkájának mérlege egyrészt azt mutatja, hogy ez a tevékenység milyen széleskörű bázist teremthet a múzeumok, mint a honismereti és helytörténeti munkák „otthonai” körül. Másrészt azonban jelzi azt is, hogy az eddigi szervezetlen, ad hoc ténykedés összehangolása és irányítása nem méretezhető egyedül egy munkatársra, szükséges lesz rövidesen — a szomszédos szocialista államokban számos helyen működő és nagylétszámú népművelési osztályok mintájára — a megnövekvő feladatokhoz újabb segítőtársakat beállítani.

Múzeumi népművelőnk elsősorban nem a múzeumok közvetlen ismeretterjesztési tevékenységét (kiállítások

rendezése, kiadányok szerkesztése, előadások szervezése stb.) segítette, mivel nem is itt volt rá a legnagyobb szükség. A gazdátlan, illetőleg sok oldalról, de sehonnan sem jelentőségéhez mérten támogatott, vagy kezdeményezett honismereti és helytörténeti tevékenységet koordinálta, az abban résztvevők számát szervezése eredményeként jelentősen megnövelte, munkájukat megfelelő irányba terelte. Ugrásszerűen megnőtt és minőségében javult országos és helyi kezdeményezésű pályamunkák száma, a honismereti találkozók, tanfolyamok határfoka, kiterjedt a múzeumi adattárainkat, gyűjteményeinket forrásként felhasználó önkéntes kutatók „kiszolgálása”. Egy szóval egy eredményes centralizáló munka megindulása a honismeret-helytörténet terén: működésének mérlege ebben summázható.

Munkatársunk emellett a Bakonyi Múzeumban muzeológus munkakört is ellátott, amint az a beszámoló idevonatkozó részeinél kitűnik.

6. A kiemelt feladatok között szereplő felújítási és fejlesztési tevékenységről fentebb már ismertetést adtunk. Itt ismételtén csak annyit említünk meg, hogy még mindig megoldatlan a sümegi és nagyvázsonyi vármúzeumok kezelésbevétele. Az Idegenforgalmi Hivatal tevékenységének profilváltozása ezt a kérdést a megye gondozatlan rom-műemlékei fenntartásának problémái miatt is egyre inkább a sürgősen megoldandó feladatok közé sorolja. A Múzeumi Igazgatóság koncepciója erre vonatkozóan változatlan, megvalósításának elsősorban nem szervezeti intézkedés, hanem anyagi fedezet biztosítása az előfeltétele.

7. Eredeti munkatervünkben nem szerepelt, csak a tervtervezetelen merült fel mint igény, két hosszútávú jelentős munka programjának elkészítése.

Dr. Sági Károly múzeumigazgató kezdeményezésére Keszthely város tanácsa 1969 október 28-ra széleskörű megbeszélést hívott össze, melyen a Keszthely-fénelkpusztai római város maradványainak teljes feltárását és bemutatását vitattuk meg. A pozitív jellegű hozzászólások alapján a Balatoni Múzeum részletes tervezetet dolgozott ki, amelyet Igazgatóságunk valamennyi illetékes szervhez eljuttatott. A 10 évre szóló munkaterv a feltárások költségét összesen 3 millió (évi 300 000 Ft), a helyreállítását kb 9 millió Ft-ra becsülte.

A Művelődési Minisztérium a kérdésben mérvadó régészek véleményének meghallgatása után 1970-től TUKUFA kerete terhére a feltárás elvégzéséhez szükséges évi 300 000 Ft-ot biztosította. Így a kutatás munkájának megszervezése 1969 utolsó hónapjaiban meg is indulhatott.

Egyelőre bizonytalannak látszik az új műemléki állagmegóvási feladatnak az OMF munkatervébe való beillesztése kapacitás és pénzügyi keret tekintetében egyaránt. A folyamatos munka természetszerűleg a 4. és 5. ötéves terv során a megyei múzeumi hálózat egy újabb egységének létrehozásával is jár majd.

Ugyancsak 1969 októberében készült el a zirci természettudományi múzeum létesítésének tervezete is dr. Papp Jenő tudományos főmunkatárs munkájaként. Ezt a tervezetet ugyancsak eljuttattuk az illetékesekhez megvitatás és támogatás biztosítása céljából. A Bakonyinak,

mint természettudományi kutatásunk fő tárgyának s egyre növekvő jelentőségű idegenforgalmi körzetnek központjában létesülő, tudományos és ismeretterjesztő munkát egyidejűleg végző önálló múzeum gondolatával valamennyi illetékes szerv egyetértett. A megvalósulás feltételeinek biztosításában elsőrendű fontosságú a volt apáti lakosztályban működő óvoda kitelepítése s a megüresedő helyiségek múzeumi célra történő átadása. A tervek szerint 1972—73-ra ez megtörténik.

III.

Bakonyi Múzeum, Veszprém

TUDOMÁNYOS KUTATÁS, GYŰJTEMÉNYGYARAPÍTÁS

a) Régészet:

Folytatódott a Balatonakali-Ságpusztán 1967—68-ban végzett ásátás. Ez évben a templomszentélytől K-re és É-ra eső, a kerítőfalhoz csatlakozó lakóépületek feltárása volt a feladat. A kutatás során tisztázódtak az itt állott római villa részletei (terrazso padlórétegek, hypocaustum maradványai stb.), valamint a villa falainak részleges felhasználásával, de arra ráépített középkori lakóépületek alaprajzai. Idő hiányában már nem kerülhetett sor a 71-es út É-i oldalán mutatkozó felszíni nyomok alapján az ottani épület feltárására, csakúgy, mint a ságpusztaiak XIX. századi, a templomromtól É-ra eső temetőjében várható épületmaradványok átvizsgálására. Az ásátást Palágyi Sylvia vezette, az Igazgatóság ásátási brigádjának közreműködésével, az Országos Műemléki Felügyelőség által biztosított támogatás terhére.

Ugyancsak az ásátási brigád munkájaként, Dax Margit muzeológusnak a Bakonyi Múzeum gyűjtőterületén népvándorlás- és honfoglaláskori lelőhelyek felkutatására, hitelesítésére irányuló többéves kutatási programja alapján került sor Gicen egy évekkel ezelőtt előkerült honfoglaláskori leletegyüttes hitelesítő ásátására. A község homokbányájának — mint állítólagos lelőhelynek — tüzetes átvizsgálása eredményt nem hozott.

A régészeti topográfia kutatómunkái között szerepelt Kemenesszentpéteren egy római-kori halomsír feltárása. A hamvasztásos sír feltárását Palágyi Sylvia irányította, ugyanitt az őskori lelőhely szondázását Torma István végezte el. A topográfia programjához tartozott még a Bakonyszűcs-Százhalom nagykiterjedésű és az irodalomban jólismert későbronzkori halomsírmezőjének megkutatása. A 226 halomból egy került teljes feltérásra. Az ásátást Patek Erzsébet irányította. Mindkét munkahelyen az ásátási brigád dolgozott.

A két jelentős római-kori leletmentés miatt a Bakonyi Múzeum egyéb, programszerinti ásátását elhalasztottuk (Ugod-Dióspusztá, Nagyvázsöny, Csetény). 1969 őszén Tüskeváron a TSz major területén, eddig is ismert római temetőben mélyszántáskor kőszarkofágra bukkantak. A leletmentés során egy női és egy gyermeksírral került elő a szarkofágból, arany és csontékszer kíséretében. A szarkofágot kiemelése után a tüskevári Helytörténeti Múze-

umban helyeztük el. Paloznokon házalapozás közben, eddig nem ismert lelőhelyen bukkantak egy díszesen faragott szarkofágra, benne egy női csontvázra, mellékletekkel. A szarkofágot kiemeltük és a tihanyi Múzeum lapidáriumába szállítottuk. Mindkét leletmentést Palágyi Sylvia végezte.

Leletbejelentések kivizsgálása révén (Dax Margit munkája) a Bakonyi Múzeum gyűjteménye Nyírád-Templomsűrű területéről egy római és több középkori kőfaragvánnyal, Bakonyszűcsről pedig egy ép őskori idollal gyarapodott. A földrajzi névgyűjtés kapcsán Pula határában felmerült adat alapján sikerült megtalálni a középkori Tálod falu kisméretű templomának maradványait a középkori faluhellyel átellenes erdővel borított domboldalon. Helyi gyűjtőknél kintlévő, értékes régészeti anyagot gyűjtött be Takácsi, Csót, Bakonybél községből Hadnagy László.

Uzsoki András 1969 szeptemberében Győrött végzett ásátást a székesegyház körül. Csopakon őskori lelőhelyen végzett helyszínelést, Tihanyban megkezdte a fél-sziget részletes régészeti terepbejárását.

b) Néprajz:

A Bakonyi Múzeum néprajzosának Irakba történt kiküldetése miatt a gyűjtemény gyarapításával esetenként tudtunk csak foglalkozni. Mint arról már korábban említést tettünk, a bakonybéli Szabadtéri Néprajzi Múzeum kiállítási anyagának begyűjtése jelentette a legnagyobb feladatot, melyet külső munkatársként Balassa M. Iván végzett el. A faluban többszáz, berendezést, a gazdasági élet és a jellegzetes helyi kismesterség, a faszerszámkészítés tárgykörébe tartozó tárgyat gyűjtött be. A tárgyak a Bakonyi Múzeum gyűjteményében kerültek beletárolásra, elhelyezésük Bakonybélben meg is történt a múzeum helyiségeiben.

Ezenkívül Hadnagy László csoportvezető begyűjtötte Schmidt János idős veszprémi kovácmester megszüntetett kovácsműhelyének teljes anyagát. A műhely 388 db-ból álló szerszám- és felszerelésekészletét a távolabbi tervek szerint Nagyvázsönyban fogjuk bemutatni. Ugyancsak Hadnagy László foglalkozott az 1969. évi Néprajzi és Nyelvjárási Gyűjtőpályázat megyebeli résztvevőinek patronálásával. Tevékenysége nyomán ez évben kb. 60 pályázat, köztük értékes néprajzi vonatkozásúak is, futott be a múzeumba. Ezeket a múzeum néprajzi adat-tárában helyeztük el.

c) Iparművészet:

Az 1969 nyarán megnyílt „Városlódi keménycserép” c. kiállításunk anyagának bővítése érdekében Pesóvár János adattárosunk végzett Városlód, Herend, Kislód, Márkó falvakban alapos gyűjtő-, felderítő munkát. Tevékenysége nyomán 128 kerámiatárggyal, a zömében városlódi kerámia mellett néhány herendi porcelánnal, üveghutai készítménnyel, pipával gyarapodott az iparművészeti gyűjtemény. Meghatározásukkal és nyilván-tartásba vételükkel Molnár László külső munkatársunk és É. Takács Margit foglalkozott.

d) Képzőművészet:

Mint arról előző évi jelentésünkben már beszámoltunk a Művelődésügyi Minisztérium Kulturális Alapjából 300 000 Ft-ot kaptunk a létesülő badacsonyi Egry József-Emlékmúzeum kiállításához szükséges műtárgyak megvásárlására. A Bakonyi Múzeum képzőművészeti gyűjteményébe 1969-ben 27 mű került. Ebből 17 Egry-alkotás, 1 db Pátzay Pál készítette Egry-émlékplakett, továbbá 9 db korai Csikász Imre grafika, melyekre Mészáros Gyula szakszáradi múzeumigazgató volt szíves figyelmünket felhívni. A képzőművészeti szerzeményezést — főleg az Egry-alkotások megszerzését — igen alapos gyűjtőmunka előzte meg, kb. 80 alkotással kapcsolatban 30 gyűjtővel tárgyaltunk. A szerzeményezést É. Takács Margit muzeológus végezte. A Kulturális Alap hitelkeretét az év végéig kimerítettük, néhány értékes, vételre felajánlott Egry-művet a póthitelkérelmünk elutasítása miatt sajnos nem tudtunk már megvásárolni.

Amerigo Tot szobrászművész tihanyi kiállítása alkalomból Igazgatóságunknak ajándékozta az „Őfelsége a kilowatt” c. alkotását.

a) Természettudomány:

Papp Jenő a Bakonyban tíz alkalommal, 26 napon át végzett állattani gyűjtést (Pápasalamon, Eplény, Balatoncsicsó, Vállus, Iharkút, Szápár, Tés, Várpalota, Bakonyháza határában). Balogh Márton botanikus, aki szerződéssel szeptember 1. — december 31. között dolgozott a Bakonyi Múzeumban, három napos gyűjtőúton vett részt. Ezenkívül foglalkozott természetvédelmi kérdésekkel: az öcsi Nagytó, a fenyőfői ősfenyves és egy alsóőrsi exótakert védelme ügyében járt el.

„A Bakony természeti képe” c. gyűjtőprogram keretében működő külső munkatársaink jelentős mértékben gyarapították a természettudományi gyűjtemény székénykataszteri nyilvántartásba vett anyagát. Megvásároltuk a fiatalon elhunyt Tallós Pál botanikus gyűjteményét is.

f) Helytörténet:

Berta István legújabbkoros történész és a munkájában őt segítő muzeológusok, adattárosok és külső munkatársak az év folyamán egyrészt a felszabadulási kiállítás-hoz végeztek tárgy- és dokumentációs anyaggyűjtést. Foglalkozott ezenkívül a Veszprém város rekonstrukciós munkálatai során szanálásra került épületek tartozékainak begyűjtésével, a bontásra kerülő épületek fotódokumentációjának elkészítésével, végül a csóti hadifogolytáborra vonatkozó emlékek és adatok felgyűjtésével is.

A gyűjtött anyag jórésze az adattárba, kisebb része (kb. 45 tárgy) a legújabbkori tárgyi gyűjteménybe került.

g) Ipartörténet:

A tevékenységében egyre erősödő, létszámban is gyarapodó munkacsoportot Nagybakay Péter irányította. A céhtörténeti gyűjtemény nem gyarapodott számottevően, ellenben Pesovár János az eddig a néprajzi

tárgy-gyűjteményben őrzött, meglehetősen rendezetlen céhes iratanyagot helységenként és céhenként rendezte, meghatározta és részletes adatfeltüntetéssel az ipartörténeti dokumentációs gyűjtemény leltárkönyvbe vezette át. E tevékenysége révén megállapította, hogy dokumentum- és tárgyi anyag tanúsága szerint a történeti Veszprém megyében eddig 139 cég működéséről van konkrét tudomásunk. A rendszerezés befejeztével kerül sor az anyag teljes feldolgozására.

Nagybakay Péter az év folyamán több napon át a Balatoni Múzeumban és a múzeum gyűjtőterületén végzett céhtörténeti kutatásokat.

Nagy László — a Bakonyi Múzeum egykori munkatársa és volt igazgatója — ez évtől kezdve tevékenyen bekapcsolódott céhtörténeti kutatásainkba. Ennek során a veszprémi tobakcég és tagjainak működésére, életviszonyaira vonatkozóan végzett alapos levéltári kutatást, melynek céduláit (534 tételben) a múzeum adattárába leadta. Megkezdte a veszprémi magyar vargák, szűcsök és csizmadiákra vonatkozó levéltári anyag gyűjtését is.

Új munkatársunkként — társadalmi munkában — Wöller István 1969 áprilisában hozzákezdett a megye malomtörténeti anyagának gyűjtéséhez. Ennek során az év folyamán 129 malom helyszíni vizsgálatát, lefényképezését végezte (354 felvétel), továbbá 12 malomra vonatkozó irat-, térkép- és más dokumentumanyagot gyűjtött be. Hozzájárult a megyei levéltárban a XIX. századra vonatkozó adatok kigyűjtéséhez és a szakirodalom tanulmányozásához. Mindezen munkákra az év folyamán kb. 7—800 munkaórát fordított.

Hasonló módon — társadalmi munkában — végezte Nagy István külső munkatársunk immár szervezeten a Bakonyi Múzeum ipartörténeti kutatásaihoz kapcsolódva a megye vendéglátóiparának dokumentumaira, tárgyi emlékeire vonatkozó gyűjtését, rendszerezését.

h) Adattár:

A szakosított adattárak jónéhányában a múzeumi törzsanyag számbavétele már megtörtént (régészeti, műemléki, helytörténeti, természettudományi adattár, fotónegatív- és kliséár). Ezeknél már csak az évi rendszeres gyarapodásnyilvántartása folyik, globálisan kb. 6 700 db. Más szakcsoportnál (néprajz-ipartörténet, legújabbkor) a törzsanyag rendszerezése és nyilvántartásbavétele párhuzamosan folyik az új anyaggal. Ezen adattárak gyarapodása, illetőleg nyilvántartásbavétele kb. 8 500 db-ot eredményezett. Az ugyancsak újonnan felfektetett cég- és ipartörténeti dokumentációs gyűjteménybe fentiekén kívül 1046 db eredeti iratot vezettek be, míg a céhbibliográfiai adattárban 659 tétel került regisztrálásra.

i) Könyvtár:

Azáltal, hogy 1969 szeptemberétől a Bakonyi Múzeum könyvtárát korszerű, raktározási és olvasótermi használatához is a legalkalmasabb teremben helyezhettük el, megindulhatott a könyvtár régóta esedékes újjárendezése revíziója stb. Ezeket a feladatokat, a szerzeményezéssel,

a külföldi cserék lebonyolításával együtt Veiland Annamária látta el, segítségére 1969 augusztusától kisegítőként Mészáros László nyugdíjast is alkalmaztuk.

A könyvtár gyarapodása a megszokott mértékűnél nagyobb volt (vásárlások a püspöki könyvtárból). 23 ország 257 tudományos intézményével, múzeumával állunk cserekapcsolatban. A gyarapodás — tekintettel arra, hogy kiadványaink zöme (évkönyvek) csak az év végére került ki a nyomdából — ideiglenesen visszaesett.

2. NYILVÁNTARTÁS, RAKTÁROZÁS

Az év folyamán a Bakonyi Múzeum tárgyi gyűjteményeibe csupán 1534 egyedileg számbavehető tárgyat leltározunk be, amellel a szekrénykataszteri nyilvántartásban szereplő anyag 8 400-zal gyarapodott. Miután a céhes iratokat a néprajzi leltárkönyvből kivettük, ez 2 669 db, eddig tárgyként nyilvántartott irattal csökkentette a gyűjteményt, így gyűjteményünk 117 930 tárgyat, 68 400 szekrénykataszteri darabot tartalmaz. A leltározottság — eltekintve a restaurálatlan régészeti anyagtól — naprakész.

Adattáraink gyarapodásáról fentebb már számot adtunk. Ezen szakcsoportok összesített adatai alapján az 1969. évi nyilvántartási munka eredményeként 15 184 db gyarapodást mutathatunk ki, az adattárak összesen 74 737 db-ot számlálnak. Megfelelő ütemű volt a fotónegatívár gyarapodása, illetőleg nyilvántartásbavétele is (1827 új negatív).

Ugyancsak folyamatos a kartonozás munkája is, 1969-ben 2 948 új karton készült el. Az iparművészeti anyagnál a fegyvergyűjtemény revíziózáásával egyidejűleg készültek a kartonok, a gyűjteményt egyidejűleg konzerváltuk és megfelelő szekrényekben helyeztük el. Revíziózott és megfelelő elhelyezést nyert a múzeum iparművészeti és néprajzi textilanyaga is.

A Bakonyi Múzeumban történt építkezések eredményeként sikerült a volt első emeleti irodahelyiségben az iparművészeti gyűjtemény textil-, kerámia, üveg- és ötvösanyagát megfelelő és áttekinthető szekrényekben elhelyezni. Ezáltal felszabadult a második emeleti, végeredményben vegyes raktár jórésze, mivel e költöztetéssel egyidejűleg az alagsori néprajzi raktárba tudtuk leszállítani a még fent őrzött népi kerámia anyagot is. Az év folyamán nagymennyiségű vas állványanyagot vásároltunk, melyeket a Központi Műhely és az ásatási brigád dolgozóinak közreműködésével állítottunk össze és láttuk el fapalcokkal. Ezáltal megteremtettük az előfeltételeit értékes műtárgyaink jórészen korszerű és áttekinthető tárolásához. Munkánk azonban még éveken át fog folytatódni.

A megfelelő bútorzat, állványzat folyamatos beszerzése mellett hátravan még a padlástéri raktár kiépítése és valamennyi raktárunk temperált fűtésének megoldása is. Múzeumunk tudományos és kisegítő munkatársai 1969-ben idejük igen jelentős részét fordították a raktárak, könyvtár és irodák költöztetésével kapcsolatos, néha igen fáradságos fizikai munkára. Önzetlen munkájuk nélkül ez a jelentős anyagmozgatás nem lett volna megoldható.

3. TUDOMÁNYOS MUNKA

a) Kollektív munkák:

1969 márciusáig elkészült a Régészeti Topográfia IV. kötetének kéziratát. E munkára a Bakonyi Múzeum három munkatársa 2—3 hónapot fordított (Dax Margit, Éri István, Palágyi Sylvia).

A természettudományi kutatásban résztvevők munkaközösségét Papp Jenő, az ipartörténeti — főleg céhtörténeti — jellegű munkákat Nagybakay Péter irányította.

b) Egyéni tudományos munka:

Éri István: szerkesztette a Közlemények 9. kötetét, melynek nyomdakész kéziratát 1969 őszén adtuk a nyomdába. A Corvina Könyvkiadó részére megkezdte a Veszprémi Vár c. kis műemléki monográfia szövegének megírását, képjegyzékének összeállítását. Megjelent a Nagyvázsöny c. műemléki füzetének második kiadása, a Régészeti Topográfia általa szerkesztett II. kötete. Folytatta a településtörténeti és a megye üveghutáinak működésére vonatkozó kutatásait.

Papp Jenő: elvégezte a Közlemények 7. kötetének szerkesztésével járó tördelési és korrektúrázási munkákat, a kötet az év végén megjelent. Megírta a bakonyi természettudományi kutatás 1968. évi tevékenységéről szóló beszámolóját. „A first outline of the Braconid Fauna of Mongolia (Első alapvetés Mongólia brakonida faunájáról)” címmel angolnyelvű cikket írt, melyet előadott a leningrádi Zoológiai Intézet által rendezett 1969 novemberében tartott szimpóziumon. Tudományos előadást tartott az Állattani Szakosztályban „A Bakony természeti képe és a zoológiai kutatások” címmel, előadásának szövegét az Állattani Közlemények részére közlés céljából leadta.

Publikálásra előkészítette és meghatározta Kaszab Zoltán 1965. évi mongóliai gyűjtésének brakonida anyagát.

Uzsoki András: korábban elkészült tanulmányai közül kettő az Arrabona 1969. évi kötetében, négy különböző folyóiratokban jelent meg. Kéziratban elkészült további három régészeti, egy néprajzi, egy-egy nyelvészeti, illetve muzeológiai vonatkozású cikke.

É. Takács Margit: az 1968. évi veszprémi őszi tárlatról kiállítás-kritikája jelent meg a Művészet 1969. év 6. számában. Összeállította és részben megírta a ti-hanyi Amerigo Tot kiállítás, illetőleg az 1969. évi Őszi Tárlat katalógusát. Pótlólagos adatgyűjtést végzett az Egry-breviáriumhoz, továbbá megkezdte az 1970-ben megrendezésre kerülő „Képzőművészet Veszprém megyében 1945—1970” c. kiállításához az anyaggyűjtést.

Dax Margit: közreműködött a régészeti topográfia IV. kötete kéziratának, mutatóinak elkészítésében. Összeállította az 1969. évi ásatási dokumentációkat. Megkezdte a cserépbográcsok előfordulási helyeinek kataszterezését.

Palágyi Sylvia: résztvett a régészeti topográfiával kapcsolatos munkálatokban, elkészítette ásatási dokumentációit. Folytatta a doktori disszertációjához szük-

séges kutatásait, azonban az év utolsó hónapjaiban munkája abbamaradt, mivel hozamosabb időre szanatóriumba került.

Berta István: megírta „Egy pápai mesterember életútja (Budai József pápai ácsmester emlékkönyve)” c. tanulmányát a Közlemények 9. kötete részére. Előkészítette a „Veszprém megye 100 éve” c. kiállítás második részének forgatókönyvét, ezzel kapcsolatban és a Kivándorlás Veszprém megyéből c. témájához kutatásokat végzett levéltárakban.

Nagybákay Péter: résztvett és németnyelvű előadást tartott a magyar népi kerámiáknak a Nemzeti Galériában történt kiállítása kapcsán rendezett tudományos konzultáción a dunántúli zöld ólomházas céhkorszakkal és a fazekas céhjévényekkel kapcsolatban. Folytatta kutatásait készülöben levő „Veszprémi és Veszprém megyei céházslók és egyéb céhjévények” c. tanulmányához. Résztvett a Veszprém megyei céhek bibliográfiájának összeállításában, továbbá a Közlemények 8–9. kötetének technikai szerkesztésében. — Heraldikai vonatkozású cikkei alapján a berlini „Herold” heraldikai, genealógiai és más rokontudományokkal foglalkozó társaság 1969. december 16-án felvette tagjai közé.

Hadnagy László: megkezdte a „Veszprém megye földrajzi nevei” c. többéves gyűjtőprogram irányító és szervező munkáját. Adatgyűjtést végzett az általa begyűjtött veszprémi kovácműhely anyagának publikálásához. Lektorálta a különböző pályázatokra beérkezett munkákat (Berta Istvánnal és Papp Jenővel közösen).

Balogh Márton: korábban megkezdett feldolgozó munkáját folytatta, egy cikke megjelent, kettőt nyomdába adott, a negyedik megírását, továbbá doktori disszertációja kéziratának részbeni összeállítását végezte el.

Fentieken kívül Molnár László a városlódi kerámia-gyár gyár történetével, Nagy László a veszprémi tobakcéh és Bartócz József a veszprémi csutoráscéh történetét, működését ismertető tanulmányaikon dolgoztak, mint a Bakonyi Múzeum külső munkatársai.

c) Tanulmányutak, továbbképzés:

Éri István a Múzeumi Főosztály megbízásából 1969 szeptemberében tíznapos tanulmányutat tett Csehszlovákiában, ahol a múzeumok raktározási és biztonsági berendezéseit tanulmányozta. Papp Jenő a MTA kiküldetésében résztvett a leningrádi Zoológiai Intézet „Mongólia rovar- és atkafaunájának kutatása” címmel megrendezett szimpóziumán. Törő László az egész esztendő Irakban töltötte a Kulturális Kapcsolatok Intézetének ösztöndíjasaként.

A tudományos munkatársak és a Központi Műhely restaurátorai résztvettek a szakosított szakmai-ideológiai továbbképzés keretében rendezett előadásokon, a Művészettörténeti, Régészeti és Éremtani társulat egri vándorgyűlésén, a szegedi régészkonferencián stb. Hadnagy László és Berta István több, a honismeret és helytörténet kérdéseivel foglalkozó tanácskozáson vettek részt. Hadnagy László szervezte a megyei helytörté-

neti kutatók számára rendezett továbbképző tanfolyamot, melyen többek között veszprémi, keszthelyi és pápai muzeológusok is előadásokat tartottak.

Dax Margit, mint a múzeumi szakszervezeti alapszervezet titkára, egyhetes szakszervezeti titkári tanfolyamon vett részt Balatonfüreden, szabadsága idején két hetet erdélyi tanulmányúton töltött. Veiland Annamária alapfokú könyvtárosi vizsgát tett, egy hetet töltött Leningrádban szabadsága idején.

4. NÉPMŰVELŐ MUNKA

a) Időszaki kiállításaink 1969-ben:

1. A vegyipar kialakulása hazánkban — II. 23. (MIK — Éri István)
2. A keceli batik szakkör kiállítása — II. 2.—III. 7. (Katona József Múzeum, Kecskemét — Horváth Elvira)
3. Az 1918-as novemberi forradalom Németországban — III. 8.—IV. 10. (MIK — Berta István)
4. Őskori és ókori művészet — III. 25.—IV. 28. (MIK — Ézsias István)
5. Közlekedési fotókiállítás — IV. 16.—IV. 24. (METESZ — Berta István)
6. Korszerű magánlakás és családi ház építés — IV. 30.—V. 9. (Megyei Tanács Építési Osztálya — Cseh István)
7. Közlekedési gyermekrajz kiállítás — V. 10.—VI. 9. (Közlekedési Múzeum — Berta István)
8. Rovarok közléről — V. 15.—VI. 9. (MIK — Papp Jenő)
9. Czinke Ferenc grafikusművész kiállítása — VI. 19.—VIII. 25. (Műcsarnok — Baranyi Judit)
10. Városlódi kerámiák — VII. 5.—X. 26. (saját rendezés — Molnár László)
11. Őszi Tárlat — XI. 6.—XI. 30. (saját rendezés — É. Takács Margit)
12. Újszerzeményi kiállítás — XI. 6.—XII. 11. (saját rendezés — Dax Margit—Palágyi Sylvia)

b) A Bakonyi Múzeum munkatársai az alábbi kiállítások rendezésében vettek részt: a „Veszprém megye útja a forradalmakba” c. saját rendezésű kiállításunkat az év folyamán bemutattuk Pápán, Keszthelyen, Balatonfüreden és Ajkán (Berta István). Amerigo Tot kiállítása Tihanyban (É. Takács Margit). Tanácsköztársasági emlékkiállítás, Devecser (Berta István). Kinizsi Vármúzeum új állandó kiállítása (Éri István). Magyar Népi Kerámia kiállítás a Nemzeti Galériában (Nagybákay Péter). „A kenyér története” c. kiállítás rendezéséhez szakmai tanácsadás: Mezőgazdasági Múzeum (Nagybákay Péter)

c) Munkatársaink ismeretterjesztő tevékenysége 1969-ben a korábbi évekéhez hasonlóan jónak volt mondható, előadásos és írásbeli népművelő jellegű tevékenységük mellé sorolható a közönségszolgálatnak az új könyvtár-tanácskozóterem létrejöttével kialakult információs formája. E teremben ugyanis filmvetítéssel egybekötött előadások, kutatók, érdeklődő olvasók kiszolgálására

is alkalmas hely létesült s e funkciókat 1969 negyedik negyedétől kezdődően rendszeresen elláttuk.

Hadnagy László kiterjedt szervezőmunkája (TIT járási titkár, honismereti szakreferens stb.) kapcsán a múzeum több munkatársát tudta részben az ismeretterjesztő, részben a honismereti munkába aktívan bevonni. Emellett muzeológusaink továbbra is részt vesznek a TIT, a Hazafias Népfront különböző szakosztályainak, bizottságainak munkájában.

d) A Bakonyi Múzeum látogatottsága ismét növekedett: ez évben az eddigi legmagasabb látogatószámot, 40 086 főt ért el, akik számára teremőreink és inspekciós muzeológusaink összesen 849 tárlatvezetést tartottak.

Megtekintették kiállításainkat a többi között a Nemzetközi Őskori Kongresszus, a Földtani Kongresszus, a Művészettörténeti Kongresszus résztvevő külföldi vendégei, továbbá a prágai Nemzeti Múzeum 56 tagú csoportja is.

5. RESTAURÁLÁS, KONZERVÁLÁS

Az Igazgatóság 1969. évi eredményeinek összefoglalásakor már említettük a Központi Restaurátor Műhely létrehozására, személyi és dologi fejlesztésére tett erőfeszítéseinket és elért eredményeinket. A Műhely teljes kifejlesztése után szervezetileg is elválasztható lesz a Bakonyi Múzeumtól, mivel tevékenységének jórésze a múzeumi szervezet más intézményeiben folyik.

A Műhely vezetésével 1969 tavaszán Ézsias István restaurátort bízunk meg. Szerződéses munkaviszonyt létesítettünk több, jölképzett, de a múzeumi szakfeladatokban még kezdő munkaerővel. Így Rupert Klára megbízást kapott a Bakonyi Múzeum textilgyűjteményének kezelése mellett a keszthelyi és a pápai gyűjtemények textilanyagának karbantartására is. Továbbképzése érdekében három hétig a szegedi Móra Ferenc Múzeum textilrestaurátor műhelyében volt szakmai gyakorlaton. Eckert Anikó, aki a Herendi Porcelángyárból került Igazgatóságunkhoz, elsősorban a kerámiarestauratori teendőket fogja ellátni. Takó János részben a kiállításrendezés, részben a fémanyag konzerválás-restaurálás munkálataiban vesz részt. Szabó József asztalos a kiállításrendezési és más felszerelés jellegű asztalosmunkán kívül bútorrestaurátorként működik.

A Műhely dolgozóira 1969-ben jelentős munkatöbblet hárult egyrészt időszakai és állandó kiállítások rendezésénél (Veszprém, Tihany, Pápa, Nagyvács), másrészt az épületben folyó építkezésekkel kapcsolatos anyagmozgatásnál. Így az általuk végzett restaurálási munka (ideértve Nagyné Vitéz Ágnes preparátorét is) még nem a maximális teljesítményt mutatja.

Tisztításra került összesen 4458 tárgy, zömében régészeti jellegű anyag. Konzerváltak 409 tárgyat, köztük 120 db fegyvert, 152 db régészeti fémtárgyat, 34 db bútort, 50 db néprajzi fatárgyat. Restauráltak 141 tárgyat, köztük 75 db régészeti, illetve néprajzi kerámiát, 10 órát, 20 bútort stb.

Preparátorunk háromhetes szakmai gyakorlaton vett részt a Természettudományi Múzeum Állattárában. Preparált kb. 9000 rovar, ezeket cédulázta. Résztvett a múzeum adminisztrációs munkájában is betegségek, szülési szabadság miatt történő helyettesítések során.

IV.

Balatoni Múzeum, Keszthely

A Balatoni Múzeum 1969. évi munkatervének három lényeges, súlyponti feladata volt: 1. a muzeális anyag revíziója; 2. a fenékpusztai ásatási és bemutatói terv elkészítése és 3. a 70 éves Balatoni Múzeum történetének megírása és a jubileumi kiállítás elkészítése.

A régészeti anyag revíziójánál a leltárkönyvekbe az egyes leltári tételekhez bejegyeztük az anyag őrzési helyét. A szekrényeket és azok fiókjait is megszámoztuk a raktárban, így a tárgy megkeresése nem okoz nehézséget, ugyanakkor a bejegyzés a tárgy meglétét is bizonyítja. Ennek megtörténte után, a régészeti anyag revíziójával kapcsolatban csupán a jegyzőkönyv felvétele maradt már hátra.

Néprajzi anyagnál a revíziót befejezni nem tudtuk a zsúfolt raktári viszonyok miatt. A néprajzi raktárban az év utolsó negyedében új, vasállványzat beszerelését kezdtük meg, a korábbi szuvas faállványok kicserélésére. Ezzel a munkával párhuzamosan a még revideálatlan tárgyak számbavétele is megtörténik. Mivel a raktár átrendezése 1970-re is áthúzódik, az ezzel párhuzamos revíziót is csak akkor tudjuk befejezni.

A természettudományi anyagnál korábban helytelenül leltárkönyvbe bevezetett anyagot folyamatosan szekrénykataszterbe vezettük át, illetőleg az új gyűjtés megfelelő darabjait már ott tartjuk nyilván. A leltárkönyvbe kívánczó anyag revíziója megtörtént. A Balatoni Múzeum fauna- és őslénytani gyűjteményanyagát a felállítandó megyei központi természettudományi múzeumnak kívánjuk átadni. Ezzel kapcsolatban a raktárat az anyag elszállítása után újra kell rendezni és így módunk nyílik arra, hogy a képzőművészeti anyag számára külön raktárat alakítsunk ki.

A képzőművészeti anyag revíziója csak akkor történhet meg, ha az anyag raktárat kap. Jelenlegi zsúfolt raktári viszonyaink közepette erre nem kerülhetett sor.

Az iparművészeti anyag revízióját sem tudtuk elkezdeni. Anyagunk zöme a Festetics-kastélyban van raktározva, ahol most nagy felújítási munkák folynak. Az anyaghoz nem tudunk hozzáférni.

A könyvtár revízióját sem tudtuk még befejezni. Egyrészt új állványokat kellett beépítenünk, ami a teljes könyvanyag mozgatását jelentette. Ezen túlmenően a keszthelyi gimnáziumtól átvett könyvanyag feldolgozása is folyt. Ebből az anyagból a jobb állapotban levő, kötött példányokat vettük be könyvtárunkba és saját, gyengébb példányainkat tettük a duplumanyagba. Duplumanyagunkat a megye más múzeumainak adtuk át folyamatosan.

A Balatoni Múzeum munkáját egyrészt a helyi Pártbizottság, másrészt a városi Tanács Végrehajtóbizottsága is vizsgálta. Ezzel kapcsolatban a VB nagyobb

értekezletet hívott össze a fenékpusztai ásátások és kialakítandó rommező létrehozása ügyében. Ott olyan határozat született, hogy a Balatoni Múzeum 10 éves ütemezéssel készítse el a munkatervet a feladatok megoldásához. Ez el is készült és a Művelődésiügyi Minisztérium a fenékpusztai rommező feltárásához szükséges összeget már biztosította is.

A Balatoni Múzeum 1898-ban alakult. 1968-ban tárgyalásokat folytattunk már abban az irányban, hogy a Múzeum alapítóinak mellszobra készüljön el és azokat az épület előtt állítsák fel. Hogy alapítóink emlékét méltóan megörökíthessük, feldolgoztuk a Balatoni Múzeum történetét. Ehhez irattárunk anyagát vettük alapul, de figyelemmel voltunk a napisajtó vonatkozó közleményeire is. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményeiben az anyag nyomtatásban is megjelenik.

A Balatoni Múzeum alapítását és történetét külön kiállításban is bemutattuk. A kiállítás még áll.

A Régészeti Kutatóintézet, bár a közös munkák (topográfia I. és III. kötete) befejeződtek, az együttműködésünk zavartalan. Ennek keretében az Intézet három hónapra kikérte Horváth László restaurátort, akit a Békés megyei készülő kötethez társszerzőként vettek be. Az új fenékpusztai tervek sajnos nem teszik lehetővé, hogy Horváth Lászlót, akit jó régészeti munkája alapján közben segédmuzeológussá léptettek elő, hónapokra nélkülözni tudjuk.

Az együttműködés keretében Bakay Kornél tud. kutató, a Régészeti Kutatóintézet munkatársa végzett Múzeumunk számára feltárást Káptalanotiban. Ezt a munkát a jövőben is folytatni kívánja.

1967 őszen megnyitott kiállításunkat igen sok hazai és külföldi vendég kereste fel. A Minisztertanács balatoni üdülőjének magasrangú hazai és külföldi vendégei is rendszeresen látogatták kiállításunkat. 1969 nyarán hagyta el a nyomdát kiállításunk Vezetője, várakozáson felüli szép köntösben. A kiállítás és ez a Vezető biztosítja együttesen azt a népművelési tendenciát, amit elképzeltünk és amiért dolgoztunk.

Az elmúlt esztendőben létszámunk kevés volt még, ezért munkánk szokott módon feszített volt. A fenékpusztai tervek jelentős segítséget adnak létszám vonalon is. Bízunk benne, hogy növelt létszámmal hatékonyabb munkát tudunk végezni.

A Balatoni Múzeum épülete 1928-ban készült, korábbi épület bontási anyagának felhasználásával. 40 év súlyos nyomot hagyott a múzeum külsején. Vakolásunk hullik, kénytelenek voltunk életveszélyt jelző táblákat tenni az épület mellé. Tetőzetünk tavasszal többször beázott. E hiányosságot átmenetileg meg tudtuk javítani, azonban a teljes tetőzet és bádogozás felújítása hamarosan megoldandó lesz.

Ezek után az alábbiakban részletezzük évi munkánkat

1. GYŰJTÉS

a) Régészet:

Fenékpusztán a feltárási és bemutatási tervhez ásátás útján szereztünk újabb adatokat. A tájékoztató jellegű ásátás során az 1. sz. ókeresztény bazilika udvarán egy

IX. századi bronzolvasztó kemencét találtunk. Szigligeten leletmentés során 1 napos kis ásátással bronzkor végi gödörben agyag köpülőfazekat tártunk fel, amelynek szerepe és kapcsolata Trójiával mutatható ki. Ugyancsak a mediterráneumra utalnak azok az arcábrázolásos cserepek is, amelyek a keszthelyi Építőipari Ktsz telephelyén leletmentés keretében kerültek elő. Keszthely-Úsztatón egy kelta házat tártunk fel leletmentés során.

b) Természettudomány:

A fenti ásátásokkal párhuzamosan régészeti növény-tani anyagokat gyűjtöttünk. Ugyanez történt dr. Bakay Kornél káptalanotói ásátásán is, egy korai avar temető feltárásánál. Fentieken kívül Frech' Miklós összehasonlító növény-tani anyagokat gyűjtött.

c) Néprajz:

Petánovits Katalin elsősorban viselettörténeti anyagot gyűjtött, mivel az idegenforgalomtól érintett területen elsőnek ez az anyag tűnik el. Ezenkívül pásztorfaragásokat és a karácsonyi ünnepkör népszokásaival kapcsolatos tárgyakat szerzett meg. Néprajzi vonalon jelentős szóbeli anyag felgyűjtése és részben magnetonra való rögzítése is megtörtént. Ezek a takácsmesterséggel, temetkezési szokásokkal kapcsolatosak, illetve népzenei jellegűek.

d) Helytörténet:

1969-ben ünnepelte a felszabadulás után feloszlott keszthelyi Dalárda alapításának századik évfordulóját. Ezzel kapcsolatban Petánovits Katalin az egykori Iparos Dalárda 110 emléktárgyát gyűjtötte össze, köztük nagylelkű ezüst serlegeket is.

2. NYILVÁNTARTÁS

a) Régészet:

Leltározás és anyagrevízió tervszerűen történt, a jelenlegi személyi állománnyal azonban némi lemaradás érezhető a leltározandó anyag terén. (2090 tárgy leltározása esedékes még.) Ez a lemaradás az 1970-ben növelt régészeti szakemberállománnyal felszámolható és az ásátások fokozott üteme esetén is biztosított a folyamatos nyilvántartási munka.

b) Természettudomány:

A gyűjtött anyag szekrénykataszterbe való felvétele megtörtént. A szekrénykataszterben szereplő jelentős számú csiga-gyűjtemény számbeli és tudományos revízióját dr. Pintér István társadalmi munkában végzi, mivel ennek az anyagnak alapján új fajok jelenlétét tudta megállapítani hazánkban.

c) Néprajz:

A gyűjtemény nyilvántartása naprakész állapotban van. Elkészült a néprajzi gyűjtemény teljes anyagának földrajzi és tárgymutatója is. E munka elvégzése külső munkaerő bevonásával történhetett meg.

d) Helytörténet:

A keszthelyi Iparos Dalkör gyűjtött anyagának leltározása megtörtént.

3. ANYAGMEGÓVÁS

Egy fő és egy mellékfoglalkozású restaurátorunk van. Ezek a leglényegesebb régészeti és néprajzi tárgyakkal kapcsolatos feladatokat megoldják. A képző- és iparművészeti anyag restaurálása terén vannak nehézségeink. Különösen céhláda anyagunk (kb. 50 db) restaurálása lenne lényeges, mely erősen szuvas és rongált is. A természettudományos gyűjtések preparátori feladatait Frech Miklós muzeológus maga végzi, amit lényegesen alacsonyabb bérezésű részfoglalkozású preparátor is intézhetne. A kiállítási diorámák és gyűjteményanyagok folyamatos konzerválása is Frech Miklós munkakörébe tartozik.

4. HELYTÖRTÉNETI DOKUMENTÁCIÓ

Egy újabban munkába állított mellékfoglalkozású dolgozó biztosítása révén adattárunk korábban reménytelen helyzete el kezdti érni a naprakész állapotot. Az 50 473 darabból álló gyűjtemény korszerű, új szekrényeket kapott. Az anyag ugyan kartonozatlan, de mutatózott. A betűsoros mutatók igen megkönnyítik használatát.

5. KÖNYVTÁR

1969-től egy részfoglalkozású dolgozó kezeli a könyvtárat és végzi nyilvántartását. Pontos és precíz munkája jó eredményeket hozott. A könyvtár említett átrendezése munkaidejének jelentős részét foglalta le, bár ebben a munkában Múzeumunk minden dolgozója részt vett. A könyvtárkezelő feladata volt a jelentkező kutatók kiszolgálása is. Egyre több társadalmi munkás jelentkezik, akik közül dr. Szerecz Imre és Horváth József dolgozatai a Megyei Múzeumok Közleményeiben és egyéb kiadványaiban meg is jelennek. A keszthelyi Agrártudományi Főiskola tanárai és hallgatói is több esetben kutattak könyvtárunkban. Fentiek alapján olvasószoba kialakítására is gondolnunk kellene.

6. TUDOMÁNYOS MUNKA

Régészet: Dr. Sági Károlynak 1969-ben három dolgozata jelent meg:

A Balaton szerepe Fenékpusztá, Keszthely és Zalavár IV—IX századi történetének alakulásában. Antik Tanulmányok 15, 1968, 15—46.

Darstellungen des altchristlichen Kreuzes auf einem römischen Ziegel. Acta Ant. 16, 1968, 391—400.

Árpádkori varázslás régészeti emlékei. VMMK 6, 1967, 55—88.

Kéziratban az év folyamán három régészeti tárgyú dolgozata készült el:

Fenékpusztá története a népvándorláskor idején. Németül jelenik meg az Acta Ant.-ban.

Ókeresztény bazilikának vélt római villa hitelesítő ásatása Kékkúton. Megjelenik a VMMK-ban.

Horváth László s. muzeológustól:

Koravaskori bronz szobrocska Keszthely-Dobogóról. Megjelenik a VMMK-ban.

Természettudomány: Füzes F. Miklósnak 1969-ben megjelent dolgozata: Über die FruchtDarstellungen des Füllhorndeckels von Savaria. Acta Ant. 1969, 355—381.

Dr. Sági Károly és Füzes F. Miklós közös munkája: A balatoni szőlőkultúra pannon gyökerei. Fil. Közl. 1968, 347—364.

Dr. Sági Károly munkái:

A Balaton vízállástendenciái 1863-ig a történeti és kartográfiai adatok tükrében. VMMK 7, 1968, 441—468.

A változó Balaton. Természeti Világa 1969. IX. szám.

Füzes F. Miklós elkészült, de még meg nem jelent dolgozatai: Megjegyzések Moór Elemér: A szőlő és bor című cikkéhez. Leadva a VMMK X. kötetébe.

A kékkúti római villa növényletei.

Néprajz: Petánovits Katalin elkészült dolgozata: Sármelléki női viselet változása a századfordulótól napjainkig. Megjelenik a VMMK X. kötetében.

Dr. Sági Károly elkészült dolgozatai: Magyar néphagyományok a második világháború katonáinak tudatában I. és II. rész.

Horváth László s. muzeológus elkészült dolgozata: Nádi Jancsi. Egy népballada keletkezésének háttere.

Helytörténet: Dr. Sági Károly cikke. Adatok Festetics György és munkássága értékeléséhez. VMMK 6, 1967, 329—344.

Elkészült, de még meg nem jelent meg dr. Sági Károlytól: XVIII. századi babonás orvoslások Keszthelyről. Agr. Tört. Szemlében jön.

Festetics György és a Georgikon. Keszthelyi Agrártudományi Főiskola kiadványai sorában jelenik meg.

Pákay Zsolt és Sági Károly közös cikke: A szőlő sajátos szerepe a balatoni tájban. Agr. Tört. Szemlében jön.

Önálló kiadvány:

Vezető a Balatoni Múzeum állandó kiállításához. Írták: Füzes F. Miklós, Kalicz Nándor, Sági Károly és Petánovits Katalin.

7. NÉPMŰVELÉS

a) Időszaki kiállításaink:

1. A Balatoni Múzeum hetven éve

(1968-ról áthúzódo — saját rendezés)

2. Veszprém megye útja a forradalmakba — III. 21.—VI. 16. (saját rendezés — Berta István)

3. A Helikoni diák képzőművészeti pályázat anyagának bemutatója — V. 24-én.

4. Kokas Ignác festőművész kiállítása — VI. 21.—IX. 24. (Múcsarnok — Baranyi Judit)

5. Keszthely zenei élete — X. 11— (saját rendezés — Petánovits Katalin)

b) A Balatoni Múzeum segítséget nyújtott az Agrártudományi Főiskola kezdeményezésére Keszthely-Újmajorban létesített Szendrey Júlia Emlékszoba berendezéséhez. A kiállítás V. 22-én nyílt meg.

c) A múzeumban, az előcsarnok kedvező akusztikáját már korábbi évek alkalmi hangversenyei során tapasztaltuk. Ez évben a nyári idényben nyolc alkalommal rendeztek kamarazene hangversenyt a múzeumban. Az esti órákban, a hangverseny szünetében a kiállítások is megtekinthetők voltak.

A már bevált gyakorlat alapján ez évben is több iskolai osztály tartotta történelmi, biológiai óráit a múzeum állandó kiállításának megfelelő termeiben.

d) A múzeum tudományos munkatársai az év folyamán 14 ismeretterjesztő előadást tartottak, ezek közül 5 a múzeumban zajlott le. Közreműködtek egy rádiós-vetélkedő lebonyolításában is IV. 20-án.

A már említett, az állandó kiállítást bemutató Vezetőn kívül a Kokas-kiállítás katalógusát is megjelentettük.

e) A kiállítást az év folyamán 81 283 látogató tekintette meg. Az új állandó kiállítás megnyitása (1967 ősze) óta a látogatószám egyenletesen emelkedik. A kiállításokat felkeresőknek muzeológusok és teremőrök összesen 1050 tárlatvezetést tartottak.

Megtekintette a kiállítást Kállai Gyula, az országgyűlés elnöke, a csoportok közül kiemeltük a ravennai bizantinológus kongresszus és a nemzetközi művészettörténeti kongresszus résztvevőinek múzeumunkban tett látogatását.

f) A Balatoni Múzeumban eltöltött tíz esztendő's teremőri, majd szolgálatvezetői teremőri munka után Cseh Gézáne V. 14-én megérdemelt nyugalomba vonult. Munkakörét Dér Rezsőné vette át.

Az állandó kiállításon lényeges változás nem történt. Felszerelést nyert a kiállítás áramtalanítója, a tető beázása miatt két terem falfelülete erősen megrongálódott.

A Balatoni Múzeum és a Magyar Nemzeti Galéria anyagából megrendezett „Festők a Balatonról” c. kiállítás készülő katalógusa számára elkészültek az illusztrációk fényképfelvételei.

A keszthelyi Múzeumi Bolt az év folyamán 130 000 Ft-os forgalmat bonyolított le.

V.

Helytörténeti Múzeum, Pápa

1. GYŰJTÉS

A pápai járás területén tavasszal és ősszel voltak terepbejárásaink. Ezen munka keretében bejártuk a Bakonyban a Kőris-hegy környékét is.

Ásatásaink voltak Pápa-Csillagréten és a Szabó Dezső utcában, valamint két alkalommal Vaszar-Pörösréten. Az ásatási napok száma 33.

Néprajzi, helytörténeti anyagot gyűjtöttünk Huszárok-elő-pusztán. Vásároltunk Pápán Fejes Zsigmond-féle fotókat, iratanyagot (Dr. Csomasz Dezsőtől), Esterházy-féle helytörténeti anyagot (Molnár Mihály főkeresztől), bábos felszerelést (Tuczay Sándortól). Letétbe helyezte el múzeumunkban Tungli Gyula tanár a pápai járás dűlőnévanyagát és annak térképeit. A győri könyvtártól és az ottani múzeumtól pápai irodalmat és régészeti könyveket kaptunk ajándékba.

2. LETÁROTÁS

Beletároztuk az új régészeti, néprajzi és helytörténet gyarapodásunkat, valamint a történeti dokumentációs anyagunkat és a fotókat. Raktárrendezésünk célja: előkészület a korszerű polcozásra. Ez év tavaszán a Régészeti Intézet lefénképezte a múzeum régészeti anyagának második felét.

3. TUDOMÁNYOS MUNKA

Mithay Sándor ez év elején beadta a Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei szerkesztőségének a Pápa várkastélyudvari két ásatásról szóló dolgozatát. A vinári korai germán temető anyagának feldolgozás folytatódott. A terepbejárások után ez évben január 27-től—február 28-ig és március 11-től—30-ig Tihanyban dolgozott régészeti topográfia kéziratán. Kisebb cikket írt a pápai járási tanács által szerkesztett népszerűsítő füzetbe, pápai járási ásatásairól. A múzeum állandó kiállításainak vezetőjét megírta. Megjelenik 1970-ben.

4. NÉPMŰVELÉS

a) Időszaki kiállításaink az év folyamán:

1. Pápa környéki népi himzések — Újszerzemények áthúzódo kiállítás — I. 5. (saját rendezés)
2. Veszprém megye útja a forradalmakba — I. 6.—II. 26. (saját rendezés — Berta István)
3. A vegyipar kialakulása hazánkban — II. 28. — V. 8. (saját rendezés a KMI anyagából)
4. Orlai-Petrich Soma Emlékkiállítás — XIX—XX. századi mesterek. — V. 17. — áthúzódo kiállítás (Magyar Nemzeti Galéria — Szij Béla)
5. Városlódi kerámiák — XI. 6. — áthúzódo kiállítás. (Saját rendezés — Molnár László)

b) Az Orlai-Petrich és a XIX—XX. sz.-i képzőművészeti kiállítás Pápán igen nagy érdeklődést váltott ki. A rendező 40, Mithay Sándor 18 tárlatvezetést tartott a csak e kiállítás megtekintésére érkező csoportoknak. Az ún. Nádor-teremben X. 8-án, a Múzeumi Hónap alkalmából előadóestet rendeztünk, melyen Nagy Miklós egyetemi docens Jókairól, Szij Béla Orlai-Petrich-ről tartott nagy érdeklődés mellett előadást. V. 29-én irodalmi estet rendeztünk ugyanitt.

A Magyar Nemzeti Galéria két vendégkiállításához 1000 példányban katalógust, a dísztermi kiállításrészről kétfajta képeslevelezőlapot adtunk ki.

c) Mithay Sándor Pápán, Vaszarón, Sümegen tartott régészeti vonatkozású előadásokat.

d) A pápai Helytörténeti Múzeummal kapcsolatos kérdéseket a Járási Tanács VB ülésén tárgyalta meg. Az iskolás csoportok sokszor hiányolt látogatásának jobb megszervezéséhez kimutatást készítettünk a járás és a város iskolai csoportjainak néhány évre visszamenőleg a múzeumba tett látogatásairól.

e) A múzeum kiállításainak az év folyamán összesen 13 754 látogatója volt, a tárlatvezetések száma 220. A látogatók száma majd kétszerese az előző évinek — amely erős visszaesést mutat — de 3000 fővel még az 1967-es jelentékeny látogatószámot is felülmúlja.

f) A kastély épületének elhúzódó tatarozása során a múzeum ablakkereteit az eredeti alapján készült új keretekre cserélték ki több teremben. Új, díszes bejárati ajtó és vasrács készült a hátsó bejáráshoz. Sajnos — a hanyag munka következtében — a tető a tél folyamán beázott s legdíszesebb kiállítási termünk stukkó-mennyezete átázott, helyenként a stukkó is lezuhant.

VI.

Kiállítóhelyeink, emlékmúzeumaink közül jónéhány — a jelentéktelenebbek — az év folyamán nem működött részben helyiséghiány, részben személyi okok miatt. Jelentősebb kiállításfelújítás csak Tihanyban, épület-tatarozás Sümegen folyt. Javult múzeumaink biztonsága, lopás az év folyamán nem történt.

1. MADÁRTANI KIÁLLÍTÁS, ÁBRAHÁMHEGY

Idős gondnokunk betegsége miatt a kiállításnak 1969-ben látogatója nem volt.

2. EGRY JÓZSEF EMLÉKMÚZEUM, BADACSONY

Az 1968-ban kisajátított épületben lakó örökösök számára, a Művelődésiügyi Minisztérium által biztosított 300 000 Ft-ból egy lakóházat vásároltunk, melybe december folyamán át is költöztettük őket. A lakottság és a felújításhoz szükséges összeg hiánya nem tette lehetővé, hogy 1969-ben az épület átalakítását megkezdhesük.

A múzeum leendő kiállításához a Kulturális Alapból biztosított 350 000 Ft-os keretből az év folyamán 18 Egrý-művet vásároltunk meg magánosoktól, köztük 10 védett képet. A vásárlások lebonyolítását É. Takács Margit végezte. A keretet az év végéig kimerítettük.

3. IRODALMI EMLÉKMÚZEUM, BADACSONY

Az épületen és a kiállításon változtatás nem történt, a rendszeres állagmegóvási munkát (szőlészeti kiállítás tárgyai) elvégeztük. A Kisfaludy-ház átépítése miatt a hegyre irányuló autóbuszforgalom útvonala nem érinti a múzeumot. Főleg ezzel magyarázható a látogatók számának nagyarányú visszaesése. A Balatoni Almanach c. kiállításunk faksimile katalógusa kifogyott, utánpótlására csak 1970-ben kerülhet sor. Megjelentettük viszont „A két Kisfaludy” c., részben a badacsonyi múzeumot, illetve az egykori présházban folyt életet ismertető vezetőt, Lipták Gábor írását. A kiállítás részleteiről újabb képeslevezőlapokat hoztunk forgalomba.

A múzeum látogatóinak száma 20 273 (13 000-rel kevesebb, mint 1968-ban, az 1967. évi látogatottsághoz viszonyítva a visszaesés csaknem 50%-os.)

4. SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM, BAKONYBÉL

Az év folyamán az Országos Műemléki Felügyelőség félmilliós ráfordítással újította fel a múzeum épületét. Miután az eredeti költségvetés a villany- és vízvezeték beszerelését nem tartalmazta, ezt az OMF nem készítette el, így a múzeum berendezését és megnyitását el kellett halasztanunk. Az ősz folyamán a Megyei Tanács biztosította a közművesítéshez szükséges fedezetet, a munkálatok azonban már 1970 tavaszára tolódtak át.

Az építkezési munkálatokkal egyidőben Balassa M. Iván néprajzos, akinek a múzeum forgatókönyvének elkészítésére és kiállítási anyagának begyűjtésére megbízást adtunk, Bakonybélben begyűjtötte a múzeum közel 500 db-ot számláló kiállítási anyagát. Ezek beletárolása, elhelyezése és konzerválása is megtörtént. A múzeum gondnoki teendőinek ellátásával 1969 augusztusától Bokody Lajosnét bíztuk meg. Vajkai Aurél a megye szabadtéri néprajzi múzeumainak ismertetését tartalmazó 5 önálló füzetre terjedő sorozatában megírta a bakonybéli szabadtéri múzeumot, a bakonyi famegmunkálást, pásztorfaragásokat, betyáréletet leíró szöveget.

A szabadtéri néprajzi múzeum kiállítása megrendezésének előkészítésére 1969-ben csaknem 50 000 Ft-ot fordítottunk

5. JÓKAI EMLÉKMÚZEUM, BALATONFÜRED

A múzeum kiállításán lényeges változtatás nem történt. Az itteni múzeumi bolt csaknem 60 000 Ft-os forgalmat bonyolított le. Az év folyamán megjelentettük a „Jókai Balatonfüreden” c. kiállítási vezetőnek 3., szövegében változatlan, csak illusztráció tekintetében bővített kiadását, tízezer példányban. A Petőfi Irodalmi Múzeummal megállapodtunk a kiállítás bizonyosfokú átrendezésében és felújításában, ez 1970-re húzódott át.

Istvánffy Miklósné, a múzeum gondnoka július 15-vel nyugdíjazását kérte. Helyette a gondnoki teendő ellátására Simon Károlyné kapott megbízást. A múzeum látogatottsága valamivel az előző évi alá esett: 48 296 fő volt, számukra a teremőrök összesen 518 tárlatvezetést tartottak.

6. BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE EMLÉK-MÚZEUM, KÖVÁGÓÖRS-PÁLKÖVE

A múzeum kiállításán —, amely V. 1.—IX. 30. között volt nyitva — változtatás nem történt, egyelőre megoldatlan a külön az emlékmúzeum területére vezető út kialakítása. Meglátogatta múzeumunkat Kállai Gyula elvtárs, május 18-án. — A látogatottság itt is esett: 1510 fő (az 1968-as 1764 fővel szemben).

7. SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM, NAGYVÁZSONY

Múzeumunkban lényeges változás nem történt. A nagy érdeklődést kiváltó takácsműhely zavartalan működtetése érdekében fűthetővé tettük a múzeum egyik szobáját, melyben takácsaink a téli időben is dolgoztak. Az előállított szőttesekből — bár az igényeket ez évben sem

tudtuk kielégíteni — 22 000 Ft-os forgalmat bonyolítottunk le. Az év végére elkészült az itteni kiállítás, falusi kismesterségeket leíró vezető kézírata is, Vajkai Aurél munkájaként.

A látogatottság valamivel emelkedett: 3908 fő volt.

8. KISFALUDY EMLÉKMÚZEUM, SÜMEG

Mint arról már említett tettünk, 1969-re terveztük, hogy a sümegi Vármúzeumban létesítendő kiállítás megvalósításával egyidőben, az Emlékmúzeum részben már felszabadított, részben a vár leletanyagát tartalmazó másik helyiségének kiürítésekor megrendezzük a Maulbertsch-emlékkiállítást. Forgatókönyvét Gopcsa Katalin elkészítette. A várbeli kiállítás megrendezésének elhalasztása e kiállítás elmaradását is eredményezte. Az irodalmi és más kiállításrészek immár sürgetővé váló átrendezése szükségessé teszi, hogy 1970–71-ben a teljes múzeumi kiállítás felújításának gondolatával foglalkozzunk.

Az év folyamán nagyobb összegű karbantartási munkát végeztettünk az épületen. Még mindig megoldatlan azonban a helyiségek talajvíztől történő mentesítése.

Simon István országgyűlési képviselő kíséretében május 22-én Kállai Gyula elvtárs megtekintette múzeumunkat. Megjelent „A két Kisfaludy” c. részben sümegi vonatkozású ismeretterjesztő füzetünk — 10 000 példányban —, továbbá a részben szintén Sümegre vonatkozó kiadvány, Vértess László posztumusz munkája, az „Őskori bányák Veszprém megyében” c. munka. A kiállításról és a múzeum épületéről készült többfajta képeslevelezőlapból 3000 példányt hoztunk forgalomba. A sümegi múzeumi bolt 1969-ben 10 000 Ft-ot forgalmazott.

A múzeum látogatottsága ismét csökkent, 11 342 fő volt, a kiállítást megtekintők számára teremőreink 272 tárlatvezetést tartottak.

9. MÚZEUM, TIHANY

1969-ben ismét folytattuk a múzeum korszerűsítése, fejlesztése tekintetében évek óta végzett munkákat. A kőtár bővítéséhez szükséges földmunkákat az év elején az Igazgatóság ásatási brigádja végezte el. Megterveztettük a bővítéssel kapcsolatos építészeti munkálatokat (Koppány Tibor). A tervek alapján az OMF 1969 decemberében megkezdte az átalakítást. A múzeumigazgató szolgálati lakását felújítottuk és átalakítottuk, parkettázták és újrafestették a vendégszobákat és az irodát is. Kicséréltettük a kőtár-világítás, helyenként zárlatossá vált földkábeleit. Hangostelefont szereltettünk fel a kiállításon.

Annak érdekében, hogy a tihanyi múzeum az immár hagyományossá vált képzőművészeti tárlatain kívül évről-évre ugyancsak változó, másjellegű (régészet, iparművészet stb.) kiállítást is be tudjon fogadni, az állandó történeti kiállítási anyagot beépített, vas- és üvegkonstrukciójú tárlókban négy terembe vontuk össze, ezáltal egy összefüggő öt termes részt szabadtítottunk fel. Ebben került 1969-ben megrendezésre a

Magyar Nemzeti Múzeum Fegyvertárának vendégkiállítása, Temesváry Ferenc rendezésében, „Díszfegyverek főúri kincstárakból” címmel. A kiállítás, — melyhez 5000 példányos katalógust és plakátot készítettünk — V. 1.—IX. 30. között volt nyitva és nagy érdeklődést váltott ki.

A Közlekedési Múzeum 1968 őszén Lipcsébe vitte a „Hajók a Balatonon” c. hajózástörténeti kiállítás anyagát. Visszahozatala után e kiállítást is felújítottuk, kibővítettük, Bíró József muzeológus forgatókönyve alapján. A májusban elvégzett átrendezési munkák után VI. 10-én nyitotta meg a kiállítást Földvári László miniszterhelyettes.

Legnagyobb jelentőségű Amerigo Tot szobrászművész kiállításának megrendezése volt. Ez alkalommal kiállítási térként igénybevevük a múzeum bejárata előtti térséget, az egykori kolostori udvart is, a szokásosan felhasznált helyiségeken kívül. A kiállítást, melyet É. Takács Margit rendezett, június 22-én nyitotta meg igen nagyszámú érdeklődő és a kiállító művész jelenlétében Keresztury Dezső. A kiállítás reprezentatív jellegű, rekordidő alatt — 3 hét — elkészült katalógusát 6000 példányban adtuk ki, 10 szoborról összesen 14 000 példányban adtuk ki képeslevelezőlapot.

Minthogy dr. Uzsocki András tudományos főmunkatárs, mint a tihanyi múzeum megbízott igazgatója, csak szeptember 1-től foglalta el állomáshelyét, ez évben is rendszeresítettük a Bakonyi Múzeum muzeológusainak kiállítási inspekcióját. Számos tárlatvezetésre került sor (779). Felkeresték múzeumunkat: Koszigin elvtárs, a Szovjetunió minisztertanácsának elnöke és kísérete, Péter János külügyminiszter, a török parlamenti küldöttség, a nemzetközi művészettörténeti kongresszus, az őskori kongresszus és az építéskongresszus résztvevői. A Televízió két filmjének külső felvételeit (Hacky-show és Amerigo Tot) a tihanyi múzeumban készítette el.

A Bakonyi Múzeumból ideiglenesen Tihanyba szállítottuk és helyeztük el a geológiai és képzőművészeti gyűjtemény anyagát.

Amerigo Tot a „Kilowatt őfelsége” c. szobrát a tihanyi múzeumnak ajándékozta. Kiállításának IX. 30-án történt lebontása után e szobor is Debrecen, Pécs és Szeged városokban került bemutatásra, végleges helyére 1970-ben kerül vissza.

A tihanyi múzeum forgalma ismét növekedett, 164 849 fő volt, csaknem 9000 látogatóval több az előző évinél. Bevétel tekintetében a legmagasabb eredményt érte el fennállása óta: 490 000 Ft-ot, mely az Igazgatóság összevételének 50%-át teszi ki. A tihanyi múzeumi bolt forgalma meghaladta a 350 000 Ft-ot.

10. SZABADTÉRI NÉPRAJZI MÚZEUM, TIHANY

A kiállítást IV. 4.—X. 31. között tartottuk nyitva. Érdemleges változás — egy újabb prés felállításán kívül az udvarban — nem volt. Előkészítő tárgyalások folytak az újabb épületek vásárlásával kapcsolatban, azonban eredményre nem vezettek.

A múzeum forgalma nagymértékben nőtt: 62 301 fő volt (10 000-rel több az előző évinél). Látogatói között

üdvözölhettük Koszigin elvtársat is, augusztus 10-én. Tizenkétezer képeslevezőlapot hoztunk a skansenről forgalomba, elkészült a szabadtéri néprajzi múzeumi vezetők sorozatában a tihanyi füzet kézírata is.

11. HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS, TUSKEVÁR

A kiállítás anyagában változás nem történt, a tuskavári római temetőben végzett leletmentés során előkerült szarkofágot szeptember 29-én a múzeum udvarában kiképzésre kerülő kőtárba helyeztük el. A tuskavári leletmentésről tartott előadáson (Palágyi Sylvia) a község 255 lakosa vett részt a Múzeumi Hónap alkalmával. A falu néprajzi érdekességeiről a Kossuth Rádióban hangzott el riport, ezenkívül több újságikkal adott hírt az említett leletmentésről.

A múzeumot 1969-ben 1990 látogató kereste fel, számukra Molnár István, a múzeum vezetője 102 tárlatvezetést tartott.

12. HELYTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁS, VÁRPALOTA

Minthogy a „Jószerencsét” Művelődési Házban biztosított kiállítási helyiségeket más célra kellett átadnunk, a várpalotai kiállítási anyagot kénytelenek voltunk az év elején Veszprémbe szállítani. Erre azért is szükség volt, mert a vár felújításának és helyreállításának elhúzódása miatt egyelőre nincs alkalmas hely helytörténeti kiállítás bemutatására.

13. VÁRMÚZEUM, VESZPRÉM

A Vármúzeum IV. 4.—X. 31. között volt nyitva. A kiállításokon lényeges változtatás nem történt. A három kiállítási objektum eddig külön-külön számolt látogatószámával szemben ez évtől kezdve egységes jegy bevezetésével a három objektum együttes látogatószámát reálisan tudtuk megállapítani, ez 1969-ben 59 772 fő volt. A teremőrök 2295 tárlatvezetést tartottak.

A Veszprémbe tett látogatásuk alkalmával megtekintették a Szent György és Gizella kápolnát Koszigin és Kirilenko elvtársak is, akiket Éri István megyei múzeumigazgató kalauzolt. Rajtuk kívül számos delegáció, küldöttség kereste fel itteni kiállítóhelyeinket.

A Vármúzeumban létesített múzeumi bolt forgalma 80 000 Ft volt.

14. HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM, ZALAVÁR

A községi tanács és a helybeli termelőszövetkezet már korábban megkereste Igazgatóságunkat a kultúrotthon padlásterében kiépítendő új kiállítási helyiségek létesítése ügyében. A tématervet elkészítettük, azonban a szükséges anyagi fedezetet nem tudták az építkezéshez biztosítani. A helyi szervek — előzetes értesítésünk nélkül — más célra vették igénybe a kiállítás eddigi helyiségét, ezzel a gyűjtemény bemutatására tovább nem nyílt lehetőség. Az anyag értékesebb részét a Balatoni Múzeumba szállítottuk be, a kiállítási installáció és a helyi gyűjtési anyag egyelőre raktárba került.

15. REGULY ANTAL MÚZEUM, ZÍRC

A Reguly Könyvtár évek óta tartó restaurálása hátrányosan hatott a múzeum látogatottságára is. A kiállításon változtatás nem történt, 1969-ben 23 461 fő tekintette meg (ezerrel kevesebb az előző évinél), számukra 387 tárlatvezetést tartottak.

VII.

A megye területén működő, különböző felügyeleti szervek által irányított és fenntartott muzeális gyűjtemények helyzetéről röviden az alábbiakban számoltunk be:

1. BÁNYÁSZATI MÚZEUM, AJKA

Az ajkai szénmedence műszaki és munkásmozgalmi emlékeit a volt Ármin-akna épületeiben bemutató egység már több éve fennáll. Közvetlen irányítását a soproni Bányászati Múzeum látja el, helyi propagandája kicsiny, nehezen megközelíthető, így egyelőre alig ismert látványossága megyénknek. 1969-ben 2995 látogatót kereste fel.

2. PORCELÁN MÚZEUM, HEREND

A kiállításon lényeges változtatás nem történt, megindult azonban az 1970. évi átrendezéssel, felfrissítéssel kapcsolatos tervezőmunka. A múzeumot felkeresők száma 25 184 fő, számukra 3720 alkalommal tartottak vezetést.

3. HELIKON KÖNYVTÁR, KESZTHELY

A volt Festetich-kastély felújítása során szükségessé vált a Helikon-könyvtár kiállítási helyiségeinek fődém-cseréje és felújítása is. Ezért — előreláthatólag több évre — az itteni kiállításokat bezárták.

4. SZENDREY JÚLIA EMLÉKSZOBA, KESZTHELY-ÚJMAJOR

A keszthelyi agrártudományi főiskola kezdeményezésére a Múzeumi Főosztály ideiglenes működési engedélyével május 22-én szerény kiállítás nyílt Újmajorban, mely a Festetich-uradalom egykori gazdasági központjában apja, Szendrey Ignác itteni gazdasági működésének helyén született és rövid ideig élt Szendrey Juliának állít emléket. A forgalomtól távoleső kis emlékkiállítás rendezésében közreműködött a keszthelyi Balatoni Múzeum is. Látogatottságának mértékéről nincsenek adataink.

5. KINIZSI VÁRMÚZEUM, NAGYVÁZSONY

Mint fentebb arról már beszámoltunk, Igazgatóságunk kiállításrendező csoportja az Idegenforgalmi Hivatal által biztosított 110 000 Ft-os célhitel terhére 1969 augusztusára felújította a Vármúzeum kiállításait. A lakótorony öt szintjének kiállításai: a földszinti börtön-, az első emeleti, Vázsony és környéke közép-

kori építészeti emlékeit bemutató kiállítás, a II—III. emeleti enteriőrök, a műemlékek történetét ismertető tablók és végül a IV. emelet két termében a vár, a pálos kolostor és a csepelyi udvarház ásatásánál előkerült leletanyag válogatott kiállítása hét tárlóban — ez a kiállítás jelentősebb része, melyhez az eddig nem megfelelően felhasznált kápolna csatlakozik. Itt a Kinizsi Pállal kapcsolatos okleveles és tárgyi emlékeket, kőfaragványok töredékeit állítottuk ki. Átrendeztük és felújítottuk végül a kápolna alatti kőtarat is.

Az üzemeltetéssel kapcsolatos megoldatlan kérdések (megfelelő számú teremőr beállítása, csoportos vezetés stb.) terén részleges előrehaladás történt. A látogatók száma ismét csökkent: 58 550 fő volt (ötezerrel kevesebb az előző évinél), akik számára 2805 ízben tartottak tárlatvezetést.

Itt említjük meg, hogy a felújított Vármúzeum megnyitásával egyidejűleg megnyílt a vár közelében a Postamúzeum egytermes kis kiállítása is, látogatóinak számát külön nem regisztrálták.

6. KÉKFESTŐ MÚZEUM, PÁPA

Az 1968-ban kibővített kiállítás, amely most már 15 teremben mutatja be egyrészt az egykori Kluge-féle kékfestő műhely, másrészt a formakészítők tevékenységét, végül a már gépesített textilfestés és mintázás tárgyait, egyre csökkenő látogatószámot jelent. 1969-ben mindössze 2087 látogatója volt, szemben az előző évi 2885 fővel. A tárlatvezetések száma 290.

7. REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNY, PÁPA

A városi tanács hathatós segítségével készült és a nagyközönség számára is hozzáférhető dokumentumkiállítás látogatottságáról nem rendelkezünk adatokkal.

8. VÁRMÚZEUM, SÜMEG

Az itt megrendezendő kiállítás forgatókönyve és költségvetése (Koppány Tibor és Kozák Károly munkája) elkészült, a megvalósításhoz szükséges összeget az Idegenforgalmi Hivatal 1969-ben nem tudta biztosítani, így a tervek kivitelezése és a kiállítás megrendezése elmaradt.

A látogatottság igen nagymértékű a várban, az év folyamán összesen 62 236 érdeklődő kereste fel, tizenöt-ezerrel többen, mint az előző esztendőben.

9. BATSÁNYI EMLÉKKIÁLLÍTÁS, TAPOLCA

A látogatottság fokozatos csökkenése tovább tart, 1969-ben mindössze 1062 látogató kereste fel az Idegenforgalmi Hivatal irodájában elhelyezett szerény kis emlékszobát.

10. VEGYIPARI MÚZEUM, VÁRPALOTA

1969. augusztus 15-én a fokozatos helyreállítási munkák során elsőnek rendbehozott bejárati folyosón került elhelyezésre és megnyitásra az addig vándorkiállítás formájában a megyét járó „A vegyészet kialakulása hazánkban” c. kiállítás kibővített anyaga. Ezzel megkezdődött a Vegyészeti Múzeum végleges helyén az eddigi előkészítő- és gyűjtőmunka mellett az ismeretterjesztő tevékenység is. A kiállítást az év folyamán 18 000 látogató tekintette meg.

11. R.K. EGYHÁZMEGYEI GYŰJTEMÉNY, VESZPRÉM

A gyűjtemény gyarapítása tovább folyt, végleges elhelyezése, illetőleg a nagyközönség számára történő bemutatása ügyében előrehaladás egyelőre nincsen.

12. REGULY KÖNYVTÁR, ZIRZ

A könyvtár felújítása tovább tartott az év folyamán, így látogatókat nem fogadhatott.

Annak ellenére, hogy az Igazgatóságunk irányítása alá tartozó, illetőleg az egyéb fenntartó szervek által működtetett gyűjtemények, kiállítóhelyek számszerint nőttek, a kényszerű zárvatartások miatt a megye múzeumainak összlátogatószáma jelentős mértékben csökkent. Veszprém megye múzeumait tehát 1969-ben valamivel kevesebb, mint 700 000 látogató kereste fel.

VIII.

Alábbi statisztikai táblázataink az Igazgatóság tevékenységének számszerű adatait tartalmazzák:

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG KÖLTSÉGVETÉSE

Kiadás	1968-ban összesen	1969-ben jóváhagyott költségvetés	1969. évi póthitelek és átcsoportosítás	1969-ben összesen
01/1	753 400	946 000	+ 11 000	957 000
01/2	409 000	362 000	+ 35 684	397 684
01/3	2 700	5 000	— 500	4 500
01/4	78 000	6 000	+ 2 816	8 816
02/5	78 000	67 000	— 4 364	62 636
02/8	235 000	200 000	+ 3 215	203 215
02 egyéb	88 000	43 000	+ 29 050	72 050
03	1 673 000	1 332 000	+ 428 637	1 760 637
05	325 000	61 000	+ 199 967	260 967
06	120 000	—	+ 873 659	873 659
Kiadás összesen:	3 759 400	3 022 000	1 579 164	4 601 164
Bevétel:	1968. évi előirányzat	1968. évi teljesítés	1969. évi előirányzat	1969. évi teljesítés
	550 000	837 330	700 000	995 484

1969. ÉVI INTÉZMÉNYEKRE BONTOTT KÖLTSÉGVETÉS ÉS FELHASZNÁLÁS

A Kiadás	Igazgatóság		Veszprém		Keszthely		Pápa		Tihany		Kismúzeumok	
	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.	előir.	telj.
01/1	143 496	146 522	385 280	410 360	169 724	148 828	52 740	53 583	120 560	115 038	74 200	66 867
01/2	—	18 439	76 000	92 663	109 360	117 457	27 200	23 349	39 000	34 640	110 440	110 408
01/3-4	5 000	4 380	2 500	4 439	1 200	600	800	954	1 000	1 590	500	1 233
02/5	14 000	13 897	30 000	27 982	14 000	12 883	4 000	3 094	1 000	1 495	4 000	3 280
02/8	163 500	135 845	22 000	34 050	3 500	4 720	1 000	1 000	2 000	8 588	8 000	10 012
02 egyéb	4 650	15 885	14 200	30 360	13 200	11 193	2 050	3 645	4 400	6 372	4 500	4 600
03	286 000	931 171	528 400	380 416	329 400	290 170	72 100	72 361	48 800	32 106	67 300	58 337
05	1 000	25	23 000	179 450	28 000	6 862	9 000	3 557	—	71 072	—	—
06	—	—	—	873 659	—	—	—	—	—	—	—	—
Összes kiadás:	617 646	1 266 164	1 081 380	2 042 379	668 384	592 713	168 890	161 543	216 760	270 901	268 940	254 737
Bevétel: belépődíj	—	—	25 000	28 450	100 000	113 350	6 000	9 624	380 000	485 884	260 000	252 878
egyéb	—	99 115	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
térítés	—	—	60	60	900	900	—	—	4 000	4 043	1 080	1 180
Összes bevétel:	—	99 115	25 060	28 510	100 900	114 250	6 000	9 624	384 000	489 927	261 080	254 058

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

a) FŐFOGLALKOZÁSÚAK

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1969		Megjegyzés
				I. 1.	XII. 31.	
1.	Éri István	m. múzeumigazgató 7203	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
2.	Sági Károly	múzeumigazgató 7204	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
3.	Mithay Sándor	múzeumigazgató 7204	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1	
4.	Hadnagy László	csoportvezető 7221	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1969. I. 1-től
5.	Papp Jenő	tud. főmunkatárs 7222	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1969. XII. 31-ig
6.	Uzsoki András	tud. főmunkatárs 7222	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1969. IX. 1-től
7.	Frech Miklós	muzeológus I. 7223	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
8.	É. Takács Margit	muzeológus I. 7223	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
9.	Petánovits Katalin	muzeológus II. 7224	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
10.	Dax Margit	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
11.	Palágyi Sylvia	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
12.	Berta István	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
13.	Balogh Márton	s. muzeológus 7225	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	1969. IX. 1-től XII. 31-ig
14.	Isaszegi János	restaurátor II. 7228	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
15.	Ézsiás István	restaurátor II. 7228	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
16.	Horváth László	s. restaurátor 7463	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
17.	Nagy Józsefné	s. preparátor 7463	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
18.	Rupert Klára	s. restaurátor 7463	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	1969. I. 1-től
19.	Bárdossy Lászlóné	gazd. igazg. II. 7403	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
20.	Kollár Józsefné	előadó 7424	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
21.	Molnár Ervinné	előadó 7441	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
22.	Bárányos Jánosné	adminisztrátor 7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
23.	Veiland Annamária	adminisztrátor 7441	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
24.	Benedek Sándorné	szerz. előadó 7441	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
25.	Balogh István	gondnok 7441	Múzeum, Tihany	1	1	
26.	Futó Jenő	kisegítő II. 7472	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
27.	Bizonits László	kisegítő II. 7472	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
28.	Nagy Anna	kisegítő III. 7473	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	
29.	Takács Károly	gépkocsivezető 5564	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	—	1969. XI. 30-ig
	Sasvári László	gépkocsivezető 5564	Megyei Múzeumi Igazgatóság	—	1	1969. XII. 1-től
			Összesen	27	29	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

b) IDŐSZAKI FŐFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1969. hónap szám
1.	Eckert Anikó	s. restaurátor 7463	Bakonyi Múzeum, Veszprém	11
2.	Takó János	s. restaurátor 7463	Bakonyi Múzeum, Veszprém	7
3.	Szabó József	asztalos 7472	Bakonyi Múzeum, Veszprém	5
4.	Harnos Jenőné	takarító 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	12
5.	Csabai Lajosné	portás 7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	12
6.	Cseh Gézáné	szolg. vez. teremőr 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	5
7.	Beivel Ferencné	propagandista 7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	7
8.	Jászai Józsefné	szolg. vez. teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	6
9.	Boksai Endréné	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	6
10.	Kővári Antal	teremőr 7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	5
11.	Simon Károlyné	szolg. vez. teremőr 7474	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	9
12.	Szántai Józsefné	propagandista 7474	Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	10
13.	Herman Júlia	szolg. vez. teremőr 7474	Reguly Múzeum, Zirc	12
14.	Szauer Ágoston	teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony	10
15.	Börzsönyi Ferencné	szolg. vez. teremőr 7474	Vármúzeum, Veszprém	7
16.	Bokodi Lajosné	szolg. vez. teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Bakonybél	5
17.	Volfiák Dénesné	pénztáros 7474	Múzeum, Tihany	7
18.	Blénessy Tiborné	propagandista 7474	Múzeum, Tihany	7
19.	Balogh Jánosné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
20.	Balogh Károlyné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
21.	Baranyai Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
22.	Berta Jánosné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
23.	Dobos Gyuláné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
24.	Dobos Pálné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
25.	Fülöp Gézáné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
26.	Horváth Istvánné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	5
27.	Kántás Vincéné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
28.	Koltai Jánosné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
29.	Kovács Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
30.	Pethő Istvánné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	4
31.	Polgár Józsefné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	4
32.	Vörös Pálné	teremőr 7474	Múzeum, Tihany	6
33.	Kántor Béláné	takarító 7474	Múzeum, Tihany	6
34.	Balogh Istvánné	szolg. vez. teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	9
35.	Geisz Simonné	teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	7
36.	Sörös Károlyné	teremőr 7474	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	6
37.	Futó István	ásatási előmunkás 7472	Megyei Múzeumi Igazgatóság	12
38.	Hauck Vendel	ásatási előmunkás 7472	Megyei Múzeumi Igazgatóság	8
39.	Kovács Márton	ásatási előmunkás 7472	Megyei Múzeumi Igazgatóság	12
40.	Nagy István	ásatási előmunkás 7472	Megyei Múzeumi Igazgatóság	12
Összesen				294

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

c) ÁLLANDÓ ÉS IDŐSZAKI RÉSZFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1969.		megjegyzés
				I. 1.	XII. 31.	
1.	Nagybákay Péter	tud. kutató 7464	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	1969. IV. 1-től
2.	Nagy László	tud. kutató 7464	Megyei Múzeumi Igazgatóság	—	1	
3.	Zeitler Gusztáv	fényképész 7443	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	
4.	Sziberth Gusztávné	gépíró 7441	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	—	1969. III. 31-ig
5.	Kehi Józsefné	hivatalsegéd 7473	Megyei Múzeumi Igazgatóság	1	1	1969. VIII. 15-től 1969. V. 1-től
6.	Lajtai János	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
7.	Mészáros László	raktárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	
8.	Pesovár János	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	—	1	
9.	Scherer János	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
10.	Zimmermann Gusztáv	adattárkezelő 7443	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
11.	Balogh Istvánné	szolg. vez. teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
12.	Szabó Erzsébet	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
13.	Krausz Ferencné	teremőr 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
14.	Csoma Anna	takarító 7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	
15.	Sebestyén István	éjjeliőr 7475	Bakonyi Múzeum, Veszprém	1	1	

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG LÉTSZÁMKIMUTATÁSA

c) ÁLLANDÓ ÉS IDŐSZAKI RÉSZFOGLALKOZÁSÚ DOLGOZÓK

	Név	Beosztás, besorolás	Munkahely	1969.		Megjegyzés		
				I. 1. 1.	XII. 31.			
16.	Cseh Géza	nyilvántartó	7464	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	—	1969. VI. 30-ig	
17.	Hoffman Irén	adminisztrátor	7443	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
18.	Ulrich Ede	adattárkezelő	7443	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
19.	Neupor Ivánné	raktárkezelő	7443	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
20.	Csiszár Károly	restaurátor II.	7228	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
21.	Bereczky József	karbantartó	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
22.	Dér Rezsőné	szolg.vez. teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
23.	Csiszár Károlyné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
24.	Mikus Gyuláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
25.	Molnár Dénesné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
26.	Sebestyén Béláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1	1969. VII. 31-ig	
27.	Malinovszky Jánosné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
28.	Molnár Gyuláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
29.	Kiss Sándor	éjjeliőr	7475	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
30.	Süle Gábor	éjjeliőr	7475	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
31.	Németh Gyuláné	takarító	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely	1	1		
32.	Ecsedy Sándorné	adminisztrátor	7441	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1		
33.	Töreki Lajos	hivatalsegéd	7473	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1		
34.	Pakot Sándorné	takarító	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa	1	1		
35.	Istvánffy Miklósné	gondnok	7441	Jókai Emlékmúzeum, B.-füred	1	—		1969. V. 1-től
36.	Erdélyi Gyuláné	takarító	7474	Jókai Emlékmúzeum, B.-füred	1	1		
37.	Bozó Sarolta	gondnok	7441	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	1	1		
38.	Lestyánszky Jánosné	teremőr	7474	Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	1	1		
39.	Hertelendy Gábor	gondnok	7441	Irodalmi Emlékmúz. Badacsony	1	1		
40.	Vida Imréné	teremőr	7474	Irodalmi Emlékmúz. Badacsony	1	1		
41.	Gyarmathy Istvánné	teremőr	7474	Reguly Múzeum, Zirc	1	1		
42.	Hauck Vendelné	gondnok	7441	Szabadtéri Népr. Múz. N. vázsony	1	1		
43.	Rinogli Józsefné	teremőr	7474	Szabadtéri Népr. Múz. N. vázsony	1	1		
44.	Molnár István	gondnok	7441	Helytörténeti Múzeum, Tüskevár	1	1		
45.	Lovászi Béla	éjjeliőr	7475	Múzeum, Tihany	1	1	5 óra	
46.	Dobos László	éjjeliőr	7475	Múzeum, Tihany	1	1		
47.	Méhész Elekné	éjjeliőr	7475	Múzeum, Tihany	1	1		
48.	Aradi Vince	kertész	7474	Múzeum, Tihany	—	1		
49.	Börzsönyi Ferencné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém				
50.	Sebestyén Istvánné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém				
51.	Pápai Margit	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém				
52.	Schneller Istvánné	teremőr	7474	Bakonyi Múzeum, Veszprém				
53.	Pápai Margit	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém				
54.	Újhelyi Erzsébet	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém				
55.	Károlyi Jánosné	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém			7 óra	
56.	Deák Boldizsárné	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém				
57.	Pilter Jánosné	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém				
58.	Pápai Sarolta	teremőr	7474	Vármúzeum, Veszprém				
59.	Zsukán Erzsébet	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely				
60.	Bárdos Gyuláné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely				
61.	Köröshegyi János	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely				
62.	Szász Andrásné	teremőr	7474	Balatoni Múzeum, Keszthely				
63.	Jászai Józsefné	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa				
64.	Boksai Endréné	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Pápa				6 óra
65.	Balogh Istvánné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany				
66.	Blénessy Tiborné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany				
67.	Volfínák Dénesné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany				
68.	Geisz Simonné	teremőr	7474	Múzeum, Tihany				
69.	Horváth Imréné	takarító	7474	Múzeum, Tihany				
70.	Szóllósi Józsefné	takarító	7474	Múzeum, Tihany				
71.	Farkas Lajosné	teremőr	7474	Bajcsy-Zsilinszky Emlékmúzeum-Kővágóörs-Pálköve				
72.	Endersz Frigyesné	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum, B.-füred			2 óra	
73.	Simon Károlyné	teremőr	7474	Jókai Emlékmúzeum, B.-füred				
74.	Somogyi Károlyné	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Tüskevár				
75.	Varga Ferenc	teremőr	7474	Helytörténeti Múzeum, Zalavár				
76.	Zábrák Dénesné	teremőr	7474	Madártani Kiállítás Ábrahámhegy				
77.	Szauer Ágoston	teremőr	7474	Szabadtéri Népr. Múz. N. vázsony				

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

a) BAKONYI MÚZEUM, VESZPRÉM

	1968. XII. 31.		Gyarapodás 1969.		csökkenés	1969. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	1969.	egyedi	becslés
Természettudomány	23 457	54 600	12	8 400	—	23 469	63 000
Régészet	59 445	5 600	600	—	—	60 045	5 400
Numizmatika	23 017	—	107	—	—	23 124	—
Néprajz	7 851	—	660	—	2 669	5 842	—
Iparművészet	4 117	—	128	—	—	4 245	—
Képzőművészet	1 178	—	27	—	—	1 205	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	—	—	—	—	—	—	—
Tárgyi anyag össz.:	119 065	60 200	1 534	8 400	2 669	117 930	68 400
Adattár	59 553	—	15 184	—	—	74 737	—
Fotó	30 165	—	1 827	—	—	31 992	—
Diapozitív	1 900	—	280	—	—	2 180	—
Klisé	2 353	—	244	—	—	2 597	—
Könyv	10 857	—	643	—	—	11 500	—
Könyv nemzetközi csere	1 796	—	212	—	—	2 008	—
Folyóirat	858	—	67	—	—	925	—
Folyóirat nemzetközi csere	222	—	41	—	—	263	—
Segédgyűjtemény összesen	107 704	—	18 498	—	—	126 202	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI

b) BALATONI MÚZEUM, KESZTHELY

	1968. XII. 31.		Gyarapodás 1969.		csökkenés	1969. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	1969	egyedi	becslés
Természettudományi	5 846	25 942	—	3 153	—	5 846	29 096
Régészeti	32 243	—	934	—	—	33 177	—
Numizmatika	5 287	1 000	—	—	—	5 287	1 000
Néprajz	5 589	—	269	—	—	5 858	—
Iparművészet	3 048	—	—	—	—	3 048	—
Képzőművészet	1 293	—	8	—	—	1 301	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	1 536	—	110	—	—	1 646	—
Tárgyi anyag összesen:	54 842	26 942	1 321	3 153	—	56 163	30 096
Adattár	47 766	—	2 707	—	—	50 473	—
Fotó	4 260	—	1 468	—	—	5 728	—
Diapozitív	374	—	—	—	—	374	—
Könyv	14 792	—	644	—	—	15 436	—
Folyóirat	4 836	—	276	—	—	5 112	—
Segédgyűjtemény összesen:	72 028	—	5 095	—	—	77 123	—

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
c) HELYTÖRTÉNETI MÚZEUM, PÁPA

	1968. XII. 31.		Gyarapodás 1969.		1969.	1969. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	csökkenés	egyedi	becslés
Természettudományi	—	—	—	—	—	—	—
Régészeti	4 622	100	462	100	—	5 084	100
Numizmatikai	546	—	—	—	—	546	—
Néprajzi	1 290	—	25	—	—	1 315	—
Iparművészeti	246	—	—	—	—	246	—
Képzőművészeti	38	—	—	—	—	38	—
Irodalmi	—	—	—	—	—	—	—
Helytörténeti	216	—	24	—	—	240	—
Tárgyi anyag összesen:	6 958	100	511	100		7 469	100
Adattár	4 282	—	49	—	—	4 331	—
Fotó	836	—	286	—	—	1 122	—
Dia	—	—	—	—	—	—	—
Könyv	2 740	—	434	—	—	3 174	—
Folyóirat	1 075	—	47	—	—	1 122	—
Segédgyűjtemény összesen:	8 933	—	816	—	—	9 749	—

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
d) KISMÚZEUMOK

	Term-tud.	Régé-szet	Numiz-matika	Nép-rajz	Ipar-művé-szet	Képző-művé-szet	Iroda-lom	Hely-történet	Össze-sen
1. Irodalmi Emlékmúzeum, Badacsony	—	—	—	—	34	8	—	3	45
2. Jókai Emlékmúzeum, Balatonfüred	—	—	—	—	14	—	—	—	14
3. Kisfaludy Emlékmúzeum, Sümeg	274	14	336	403	17	90	652	52	1838
4. Múzeum, Tihany				nincs önálló gyűjteménye					
5. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany				nincs önálló gyűjteménye					
6. Helytörténeti Múzeum, Tüskevár	—	181	611	286	4	—	—	102	1184
7. Helytörténeti Múzeum, Várpalota				anyaga a veszprémi Bakonyi Múzeumba szállítva					
8. Helytörténeti Múzeum, Zalavár				anyaga a keszthelyi Balatoni Múzeumba szállítva					
9. Reguly Antal Emlékmúzeum, Zirc	96	—	69	180	26	—	—	10	381
10. Vármúzeum, Veszprém				nincs önálló gyűjteménye					
11. Bajcsy Zsilinszky Emlékmúzeum, Kővágóörs-Pálköve				nincs önálló gyűjteménye					
12. Madártani Kiállítás Ábrahámhegy				nincs önálló gyűjteménye					
13. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagyvázsony				nincs önálló gyűjteménye					
14. Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Bakonybél				nincs önálló gyűjteménye					
Összesen:	370	195	1016	869	95	98	652	167	3462

A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
ÖSSZESÍTÉS
TELJES GYŰJTEMÉNYANYAG

	1968. XII. 31.		Gyarapodás		Csökkenés	1969. XII. 31.	
	egyedi	becslés	egyedi	becslés	1969.	egyedi	becslés
Természettudományi	29 673	80 543	12	11 553	—	29 685	92 096
Régészeti	96 505	5 720	1 996	100	—	98 501	5 250
Numizmatikai	29 866	1 000	107	—	—	29 973	1 000
Néprajzi	15 599	—	954	—	2 669	13 884	—
Iparművészeti	7 506	—	128	—	—	7 634	—
Képzőművészeti	2 607	—	35	—	—	2 642	—
Irodalmi	652	—	—	—	—	652	—
Helytörténeti	1 919	500	134	—	—	2 053	500
Tárgyi anyag összesen:	184 327	87 763	3 366	11 653	2 669	185 024	99 116
Adattár	11 601	—	17 940	—	—	129 541	—
Fotó	35 261	—	3 581	—	—	38 842	—
Dia	274	—	280	—	—	2 554	—
Klisé	2 353	—	244	—	—	2 597	—
Könyv	30 185	—	1 933	—	—	32 118	—
Folyóirat	6 991	—	431	—	—	7 422	—
Segédgyűjtemény összesen:	188 665	—	24 409	—	—	213 074	—

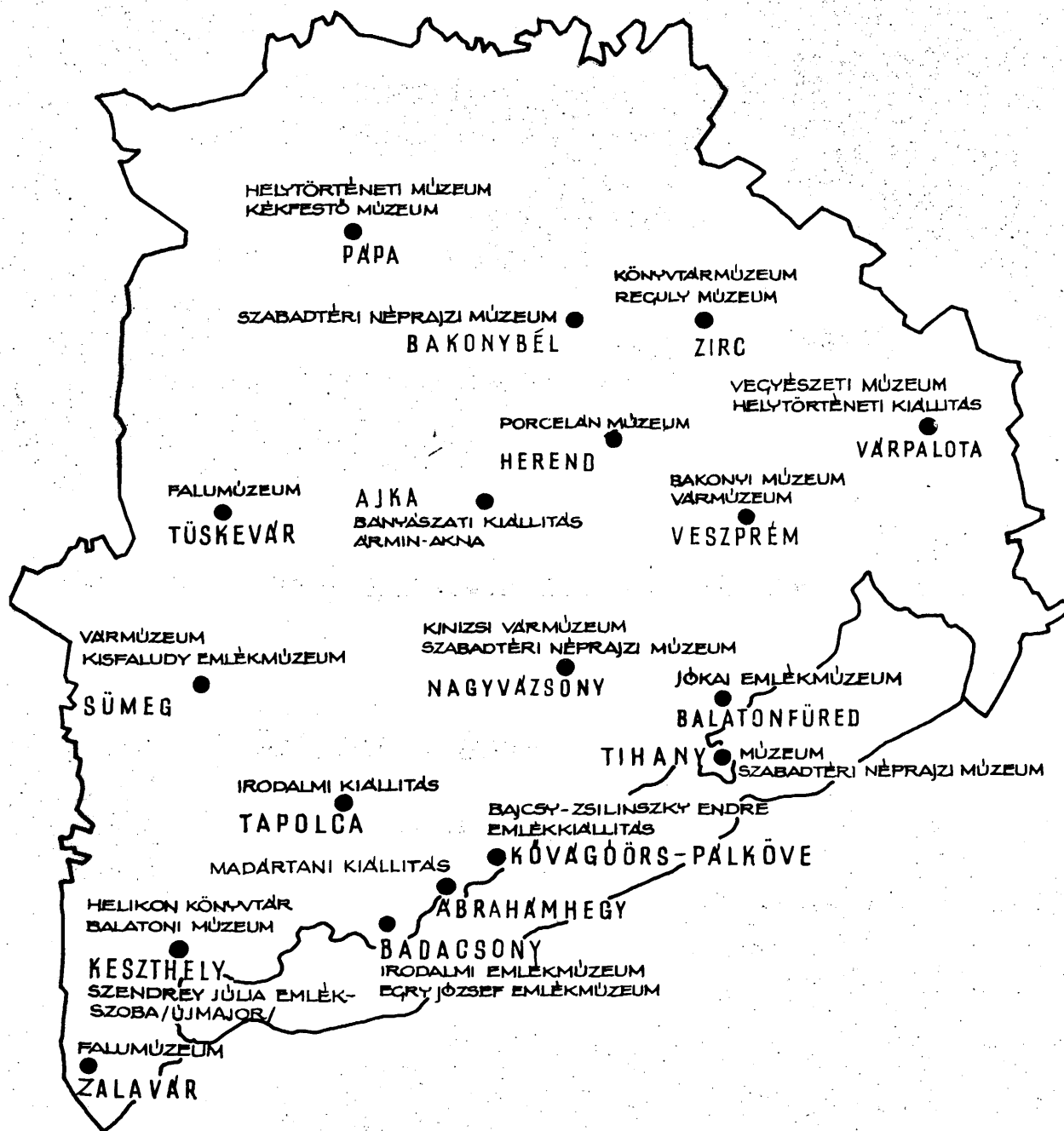
A VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMI IGAZGATÓSÁG GYŰJTEMÉNYEI
LELTÁROZÁS—KARTONOZÁS—REVÍZIÓ

	Veszprémi	Keszthelyi	Pápai	kis	Összesen
	múzeumok				
Leltározott 1968. XII. 31-ig	118 810	50 248	6 958	2 136	178 152
Leltározott 1969. év folyamán	1 534	1 400	511	—	2 045
Leltározott 1969. XII. 31.	*117 675	51 648	7 469	2 136	178 928
Leletározatlan 1969. XII.31.	255	4 515	—	1 326	6 096
Kartonozott 1968. XII. 31-ig	39 949	14 776	4 324	172	59 221
Kartonozás 1969. év folyamán	2 948	764	487	—	4 199
Kartonozott 1969. XII. 31.	42 897	15 540	4 811	172	63 420
Revízióztott 1968. XII. 31.	118 810	25 428	6 958	716	151 912
Revízióztva 1969. év folyamán	1 534	20 405	511	916	23 366
Revízióztott 1969. XII. 31.	*117 675	45 833	7 469	1 632	162 609

* Céhtörténeti anyag átcsoportosítása miatt történt a csökkenés!

A VESZPRÉM MEGYEI MŰZEUMOK LÁTOGATOTTSÁGA 1969. ÉVBEN

Sor szám	Múzeum	Egyéni		Csoportos		1969. évi össz. lát.	ebből külföldi	1968. évi látogatók	Különbözet	Tárlat veze- tés
		feln.	gyerm.	feln.	gyerm.					
1.	Bakonyi Múzeum, Veszprém	5 748	8 681	3 542	20 915	38 886	1 905	36 696	+ 2 190	849
2.	Vármúzeum, Veszprém	14 961	5 851	11 487	27 423	59 722	7 711	172 282	- 112 560	2 295
3.	Balaton Múzeum, Keszthely	17 002	6 139	19 178	37 051	79 370	5 369	72 622	+ 6 748	993
4.	Múzeum, Tihany	89 374	9 830	22 638	43 007	164 849	33 231	156 114	+ 8 735	779
5.	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Tihany	33 499	3 943	7 819	17 040	62 301	20 009	52 056	+ 10 245	—
6.	Helytörténeti Múzeum Pápa	2 557	4 031	1 371	5 795	13 754	225	7 240	+ 6 514	220
7.	Jókai Emlékmúzeum Balatonfüred	16 271	6 479	8 377	17 169	48 296	1 881	49 501	- 1 205	518
8.	Kisfaludy Emlék- múzeum, Sümeg	4 190	633	3 780	2 739	11 342	104	14 112	- 2 770	272
9.	Irodalmi Emlék- múzeum, Badacsony	6 752	2 525	3 254	7 742	20 273	1 103	33 310	- 13 037	6
10.	Reguly A. Múzeum Zirc	5 482	2 773	5 426	9 780	23 461	345	24 550	- 1 089	387
11.	Helytörténeti Múzeum Várpalota	—	—	—	—	—	—	2 680	- 2 680	—
12.	Helytörténeti Múzeum Tüskevár	636	131	411	812	1 990	3	2 001	- 11	102
13.	Helytörténeti Múzeum Zalavár	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14.	Madártani Kiállítás Ábrahámhegy	—	—	—	—	—	—	247	- 247	—
15.	Bajcsy Zsilinszky Endre Emlékmúzeum, Kővágóörs-Pálköve	495	61	119	835	1 510	31	1 764	- 254	—
16.	Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Nagy- vázsony	2 386	225	400	897	3 908	491	3 856	+ 52	—
		199 353	51 302	87 802	191 205	529 662	72 432	629 031	- 99 369	6 421
17.	Batsányi Emlék- Múzeum, Tapolca	55	—	381	626	1 062	—	1 804	- 742	—
18.	Helikon Könyvtár, Keszthely	—	—	—	—	—	—	125 628	- 125 628	—
19.	Reguly Könyvtár, Zirc	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20.	Kinizsi Vármúzeum Nagyvázsony	5 830	315	24 051	28 354	58 550	2 117	63 743	- 5 193	2 805
21.	Vármúzeum, Sümeg	52 962	—	—	9 274	62 236	1 801	46 700	+ 15 536	—
22.	Képfestő Múzeum, Pápa,	485	206	290	1 106	2 087	38	2 885	- 798	290
23.	Porcelánmúzeum, Herend	8 410	1 170	6 283	9 321	25 184	4 289	29 833	- 4 649	3 720
24.	Bányamúzeum, Ajka	1 812	1 031	22	130	2 995	22	—	+ 2 995	5
25.	Magyar Vegyészeti Múzeum, Várpalota	—	—	—	—	18 000	—	—	+ 18 000	—
	Összesen:	69.554	2 722	31 027	48 811	170 114	8 267	270 593	- 100 479	6 820
	Mindösszesen:	268 907	54 024	118 829	240 016	699 776	80 699	899 624	- 199 848	13 241

1. Múzeumok, kiállítóhelyek Veszprém megyében (1969. évi állapot).

1. Museen und Ausstellungsorte im Komitat Veszprém (1969).

1. Musées, lieux d'expositions dans le département de Veszprém (état de l'an 1969).

1. Музеи и выставки в комитате Веспрем (по состоянию на 1969 год).

Bericht der Direktion für die Museen im ungarischen Komitat Veszprém über ihre Tätigkeit im Jahre 1969

Abgesehen vom Berichtsjahr 1962–63, da unsere Verwaltungsstelle zustande gekommen war, erreichte die Tätigkeit der Direktion im Jahre 1969 einen gewissen Höhepunkt. Dies geht schon daraus hervor, daß die Zahl der bei der Direktion systemisierten Planstellen für wissenschaftliche Mitarbeiter, Restauratoren und Aushilfspersonal wesentlich um 15 vermehrt wurde. Hiervon entfallen 3 auf Museologen, 5 auf Restauratoren, 4 auf Dokumentatoren, usw. Bis Ende des Berichtsjahres erhöhte sich die Zahl der in den unserer Direktion unterstehenden 16 Museen haupt- und nebenberuflich beschäftigten Mitarbeiter auf insgesamt 146. Die Haushaltsmittel der Direktion vermehrten sich, unter Hinzurechnung der im Jahresverlauf bewilligten Nachtragskredite, auf das Anderthalbfache der ursprünglichen Ansätze. Alles in allem standen uns für das Berichtsjahr 4,6 Millionen Forint Haushaltsmittel zur Verfügung. Außerdem wurden auf dem Gebiet des Komitats in diesem Jahr für museale Zwecke, aber nicht zu Lasten der eigenen Haushaltsmittel, weitere anderthalb Millionen Forint verwendet.

Die bauliche Modernisierung der Räume des Bakony-Museums in Veszprém nahm das ganze Jahr über einen flotten Fortgang. Es handelte sich um den Bibliotheks- und Beratungsraum, Büros, Lagerräume, Werkstätten, den Neubau eines weiteren Ausstellungsraums sowie die Einführung der Zentralheizung. Kleinere und größere Bauarbeiten für Museumszwecke wurden auch in Keszthely, Sümeg und Tihany durchgeführt.

Erneuert wurden die Installationen des ständigen Ausstellungsraumes im Museum von Tihany. Ferner beschafften wir für eine bessere Ausstattung der Lagerräume der von unserer Direktion verwalteten größeren Museen eiserne Tragegestelle, die dort eingebaut wurden. Auch wurde mit einer entsprechenden Ausgestaltung der zentralen Restaurierungswerkstätten begonnen, die zwecks Durchführung ihrer vielfältigen Aufgaben einen größeren Personalstand erhielten.

Sehr wichtig ist auch die publizistische Betätigung, besonders die im Berichtsjahr erfolgte neuartige Aufmachung der Führer und Kataloge unserer Museen. Im Jahresverlauf erschien der speziell naturwissenschaftlichen Fragen gewidmete Band 7. unserer „Mitteilungen“. Außerdem publizierten wir in insgesamt 50 000 Exemplaren acht verschiedene Führer und Kataloge unserer Museen.

Die weiteren, für die Besucher der Museen bestimmten Dienstleistungen (Ansichtskarten, Abbildungen von Kunstgegenständen, usw.) erbrachten zusammen mit dem Verkauf unserer Publikationen einen Erlös von nahezu 1 Million Forint. Eine Million weitere Einnahmen stammen aus Eintrittsgeldern. Dies bedeutet einen namhaften Zuwachs an Eigenmitteln, so daß uns für wissenschaftliche Forschungszwecke, aber auch für die Bereicherung unserer Sammlungen weit größere Mittel als bisher zur Verfügung standen.

Im Berichtsjahr veranstalteten unsere Museen insgesamt 32 Sonderausstellungen. Hier sollen nur die wichtigsten genannt werden; *Tihany*: Sammelausstellung von Skulpturen des in Italien lebenden Bildhauers ungarischer Herkunft, Amerigo Tot, ferner ebenhier ausgewählte Prunk- und Gebrauchswaffen aus der Sammlung des Ungarischen Nationalmuseums; *Veszprém*: Erstaussstellung von hartgebrannten künst-

lerischen Feinkeramiken der in Városlőd mehr als ein Jahrhundert tätig gewesenen Manufaktur; *Pápa*: Ausgewählte Bildwerke aus der Sammlung der Ungarischen Nationalgalerie und in *Keszthely*: Sammelausstellung von Gemälden des Egry-Preisträgers Ignaz Kokas sowie eine mit dem Namen der Stadt verbundene musikhistorische Ausstellung.

Nach Ausarbeitung der archäologischen Topographie als wissenschaftliche Grundlage begannen wir parallel mit den systematisch betriebenen Ausgrabungen, auch mit den programmatischen Arbeiten zur Herausgabe einer „Siedlungsgeschichte des Komitats Veszprém“ betitelten zusammenfassenden zweibändigen Monographie. Ferner bearbeiteten wir auch das Programm zweier anderer, sich über längere Zeit hinziehender Vorhaben. Das eine für die Dauer von zehn Jahren anberaumte, vom Ministerium für Bildungswesen bereits genehmigte und mit jährlichen Zuwendungen von insgesamt 3 Millionen Forint dotierte Vorhaben ist die Durchführung systematischer Ausgrabungsarbeiten auf dem heute Fenékpusztá genannten Gelände, wo sich einst, historisch dokumentiert, eine altrömische Stadt befunden haben soll. Ein zweites langfristiges Vorhaben ist das in Zirc voraussichtlich 1972–73 zu eröffnende Naturwissenschaftliche Museum des Bakony-Gebirges, das zweite derartige Museum des Landes nach dem Budapester Naturwissenschaftlichen Landesmuseum. Die Pläne sind schon fertiggestellt, ihre Ausführung soll baldmöglichst in Angriff genommen werden.

In Bakonybél soll ein neues ständiges volkskundliches Freilicht-Museum entstehen, dessen mehrere hundert Schauobjekte bereits gesammelt und geordnet sind.

Bedeutsamen Erfolg hatten wir auch mit Neuanschaffungen auf dem Gebiet der bildenden Künste und des Kunstgewerbes. Auf dem ersteren betraf unsere Sammeltätigkeit das Material des geplanten Gedächtnismuseums für den Kunstmaler József Egry. Kunstgewerblich sammelten wir in erster Reihe Keramiken für die in Városlőd eröffnete Ausstellung dieser Art, was wir bereits weiter oben erwähnt hatten. Im Berichtsjahr bereicherten sich unsere Sammlungen um insgesamt 3400 Objekte und 34 400 dokumentarische Anschauungsmittel (Skipiten, Lichtbilder und Bücher).

Im Ministerium für Bildungswesen wurden auch Vergleichszwecken dienende, aufschlußreiche Dokumentationen über Wirken und Zustand aller Museen auf dem Gebiet des Landes zusammengestellt. Daraus geht hervor, daß 18,2 v.H. aller Provinzmuseen im Komitat Veszprém domiziliert sind und auch in bezug auf die Besucherzahl der von uns verwalteten Museen steht das Komitat an erster Stelle unter den Komitaten des Landes. Einen der ersten Plätze unter den Komitaten belegt das Komitat auch hinsichtlich der für museale Zwecke bereitgestellten materiellen Mittel, unter Einschluß jener für wissenschaftliche Aufgaben und solcher der Volksbildung, wenn wir uns auch der Größenordnung unserer Sammlungen nach mit dem fünften Platz der Rangliste begnügen müssen.

Zieht man aber auch die Gegebenheiten und Möglichkeiten in Betracht, so wird man wohl sagen können, daß für unser Museumsnetz die Fortentwicklung in bezug auf alle quantitativen und qualitativen Aufgaben völlig offen steht und immer höheren Zielen zustrebt.

István Éri

Compte rendu sur l'activité de la Direction des Musées du Département de Veszprém, en 1969

Si nous ne tenons pas compte de l'année 1962-63 — an de la constitution de notre organisation — c'est en 1969 que l'activité de notre Direction a été la plus dynamique. Le nombre de notre personnel a considérablement augmenté (de 15 personnes dont 3 muséologues, 5 restaurateurs, 4 administrateurs de documentations, etc.). A la fin de l'année, l'effectif de nos collaborateurs (employés plein-temps et demi-temps) s'est monté à 146 personnes à nos 16 unités de musée. Avec les suppléments de crédit accordés au cours de l'an, le budget de la Direction s'est élevé à 4,6 millions de forint, c'est-à-dire une fois et demie le prévu. En outre, 1,5 million de forint ont été encore consacrés dans le département aux fins de musée, par l'intermédiaire d'autres organismes économique que le nôtre.

La modernisation du Musée de Bakony à Veszprém se continuait à vive cadence (construction d'une salle des délibérations, de bureaux de dépôts, d'ateliers et d'une nouvelle salle d'exposition, installation du chauffage central). Des constructions plus ou moins importantes ont eu lieu aussi à Keszthely, à Sümeg et à Tihany.

Nous avons renouvelé l'installation de l'exposition permanente du Musée de Tihany, et pour moderniser l'installation des dépôts de nos grands musées, nous avons fait sceller des supports en menuiserie métallique. De même, pour qu'il puisse répondre aux tâches multiples, nous avons commencé le développement de l'Atelier Central de Restauration dont l'effectif a été également augmenté.

Il est important de noter que nous avons réformé les bases de nos publications, surtout celles des catalogues et guides de nos musées. Au cours de l'année a paru le 7e volume de nos Bulletins — volume spécial, consacré aux sciences naturelles. En outre, nous avons édité 8 catalogues et guides différents dont le tirage total est de 50 000 exemplaires.

La vente de ces publications et le débit de nos autres services (cartes postales, copies d'objets d'art) se sont montés à 1 million de forint, et les droits d'entrée nous ont assuré un autre million de forint. Ainsi nos moyens pécuniaires ayant augmenté, nous pouvions consacrer des sommes plus considérables qu'auparavant aux recherches scientifiques et à l'enrichissement des collections.

Cette année le nombre de nos expositions temporaires était de 32 dont les plus remarquables étaient: à Tihany l'exposition retrospective d'Amerigo Tot — sculpteur de naissance hongroise, qui vit en Italie —, et l'exposition de pièces de choix de la collection d'armes du Musée National, également à Tihany; l'exposition d'industrie d'art à Veszprém

où nous avons montré pour la première fois les produits artistiques de la poterie déjà plus que centenaire de Városlőd; à Pécs la Galerie Nationale Hongroise a prêté son concours à l'organisation d'une exposition; tandis qu'à Keszthely ont eu lieu l'exposition d'Ignác Kokas, peintre, lauréat du prix Egry, et l'exposition musicographique de la ville.

Après avoir établi la topographie archéologique, en tant qu'oeuvre fondamentale scientifique, et tout en poursuivant notre programme de fouilles systématiques, nous avons élaboré le programme de l'oeuvre synthétique qui paraîtra en deux volumes sous le titre „Histoire du peuplement du département de Veszprém.” Nous nous sommes proposé encore deux autres programmes à long terme. Le premier est le plan de la mise à jour systématique de la ville romaine près de Keszthely, bien connue sous le nom de Fenépuszta. Ce plan qui sera accompli en dix ans, a été approuvé par le Ministère des Affaires Culturelles et doté d'une subvention globale de trois millions de forint, versée en termes annuels. Également, il a été élaboré le plan du Musée Bakony des Sciences Naturelles, lequel — deuxième dans notre pays auprès du Musée des Sciences Naturelles de Budapest — commencera son activité en 1972-73, à Zirc.

Après de ces travaux préliminaires, nous avons réussi à collectionner plusieurs centaines d'objets, en constituant ainsi le matériel d'un nouveau skanzen (à Bakonybél). Les nouvelles acquisitions (objets d'art et d'art appliqué) étaient également remarquables: entre autres elles ont enrichi d'une part le matériel du futur musée commémoratif du peintre József Egry, et d'autre part l'exposition céramique de Városlőd déjà mentionnée. Nos collections se sont augmentées au cours de l'année de 3 400 objets et de 24 400 pièces de documentation (documents écrits, photos, livres).

Le Ministère des Affaires Culturelles a publié son tableau récapitulatif concernant l'activité et l'état des musées du pays. Selon ce document — qui permet d'établir des comparaisons — les 18,5% des musées de province fonctionnent sur le territoire du département de Veszprém; du point de vue du nombre des entrées, c'est également notre département qui occupe la première place. Quant aux moyens pécuniaires applicables aux fins des musées — tenant compte aussi des dépenses consacrées aux tâches scientifiques et à l'éducation populaire — notre département figure parmi les premiers du pays bien que d'après l'ordre de grandeur il ne soit que le cinquième. Vu les données et les possibilités dont dispose notre réseau de musées, le développement quantitatif et qualitatif de l'activité sera d'une cadence de plus en plus accélérée.

István Éri

Отчет о работе Дирекции музеев комитета Веспрем за 1969 год

За весь период существования Дирекции музеев комитета Веспрем (за исключением 1962—1963 гг.) работа ее в 1969 году была наиболее динамичной и плодотворной. Значительно, на 15 человек, увеличился штат научных работников, реставраторов и вспомогательных сотрудников (3 музейоведа, 5 реставраторов, 4 архивариуса и т. д.) К концу года в 16 подведомственных нам учреждениях количество штатных сотрудников (включая и работающих на неполной ставке) увеличилось до 146 человек. Вместе с дополнительным кредитом, полученным в течение года, бюджет Дирекции увеличился в полтора раза по сравнению с предусмотренным (4,6 млн. форинтов). Кроме того, из других источников для нужд музеев комитета было отпущено еще полтора миллиона форинтов.

Быстрыми темпами проходит реконструкция веспремского Баконьского музея (проводка центрального отопления, строительство актового и библиотечного зала, конторских и складских помещений, мастерских и нового выставочного зала). Небольшие строительные работы были произведены и в Кестхейе, Шумеге и Тихани.

Была вновь открыта постоянная выставка в тиханьском музее. В целях усовершенствования оборудования наибольших музеев были приобретены и установлены в складских помещениях железные стеллажи. Увеличился штат реставраторов и началось дальнейшее совершенствование реставрационных мастерских.

Большое значение имеет работа, проведенная в области публикаций, в особенности издание музейных каталогов, поставленное совершенно по-новому. В этом году вышел из печати 7-й том Вестника музеев комитета Веспрем, содержащий материал исключительно естественного характера. Кроме того, выпущено восемь различных каталогов и путеводителей по музеям общим тиражом в 50 тысяч экземпляров.

Для удовлетворения спроса посетителей проводится продажа художественных открыток и копий музейных экспонатов, что вместе с суммой, полученной от реализации наших публикационных изданий, составило 1 млн. форинтов. К этому прибавился еще 1 млн. форинтов, являющийся выручкой за входные билеты. Таким образом, наша материальная база окрепла, и мы могли благодаря этому больше расходовать на развитие научной работы и пополнение коллекций.

Количество временных выставок в этом году составило 32. Наиболее значительные из них: выставка в Тихани работ венгерского скульптора Америкго Тота, проживающего в Италии, выставка в Тихани же оружия из коллек-

ции Национального музея, выставка в Веспреме продукции функционировавшего неподалеку от города, в Варошлэде, завода печных изразцов, выставка в Папе художественных произведений из собрания Венгерской Национальной галереи, выставка в Кестхейе работ лауреата премии имени Эгри, художника Игнаца Кокаша и выставка по музыкальной истории города Кестхейя.

После того, как были закончены фундаментальные работы по археологической топографии, проводятся раскопки и приступлено к обобщению полученных материалов и подготовке к их опубликованию в двухтомной «Истории поселений в комитате Веспрем». Были разработаны две новые программы научных исследований, рассчитанные на более продолжительное время. Одна из них — организованные раскопки хорошо известного в литературе римского города возле Фенекпусты, рассчитанные на десять лет. План этих работ утвержден Министерством культуры, на его проведение предусмотрены ассигнования в 3 млн. форинтов. Закончен проект второго в Венгрии естественного музея (первый находится в Будапеште) — Баконьского естественного музея, который будет создан в 1972—73 гг. в Зирце.

Кроме того, было собрано большое количество предметов обихода, что дало возможность открыть новый этнографический музей под открытым небом в Баконьбеле. Значительно пополнились коллекции произведений изобразительного и прикладного искусства, благодаря чему обогатились экспонаты мемориального музея художника Йозефа Эгри, а также удалось создать богатую коллекцию керамических изделий, послужившую основой для вышеупомянутой выставки в Варошлэде. За истекший год коллекции музеев увеличились на 3400 предмета и 24 400 документа (письменные документы, фотографии, книги).

По данным статистического справочника о положении и работе музеев Венгрии, выпущенного Министерством культуры, 18,5% провинциальных музеев находится в комитате Веспрем, по посещаемости веспремские музеи также находятся на первом месте среди остальных комитатов страны. По расходам на нужды музеев, научно-исследовательскую и просветительную работу мы также стоим в числе первых, хотя по количеству музейных экспонатов мы занимаем только пятое место.

Принимая во внимание имеющиеся возможности, темп развития сети музеев как в количественном, так и в качественном отношении будет и в дальнейшем все более увеличиваться.

Иштван Эри

Ányás

(Egy földrajzi névadás tanulmányozása)

Többen tettek már kísérletet arra, hogy a Szeged közelében fekvő *Ányás* helység nevét és a névadás eredetét megfejtsék.

Erdélyi László „A Pannonhalmi Szent-Benedekrend története” című munkája (továbbiakban PRT.) X. kötet 6. lapján írja (Szent Anianus [magyarul régiesen Ányán vagy Ángyán, Ányás és Ányos]) — téves földrajzi elhelyezés mellett — majd kifejti (PRT. X. köt. 242. lap 2. jegyz.), hogy „Az Ányás [recte Ányás] név a tihanyi apátság védőszentjének, Szent Anianus-nak, Ányos-nak nevéből származott épp úgy, mint a zalavári apátság védőszentjének nevéből ennek tiszai birtoka, Szent-Adrián-mártír, a mai Mártély.” Megismétli névféjtését a X. köt. 433. lapján is („Mellette pusztult el Ányás, amelynek neve Anianus-ból származott s összefüggésben lehetett a tihanyi Szent Anianus monostorral . . .” stb.).

Erdélyi László magyarázatát olyan kézenfekvőnek találták, hogy később inkább megerősítették mint vizsgálták. Szentadriánmártély — Adriánmártély azonosságát a mai Mártély helységgel már Nagy Imre bizonyítottan vette 1881-ben (vö. Zala vm. története. Oklt. 1, 307, továbbiakban ZaO.). Az +1092/1390 körüli ártírt oklevélbeli *Anyás*—*Ányás* helységet a mai *Ányás* községgel 1854-ben Jerney azonosította (MNyelvkincsek 4). Elfogadta névmagyarozattal Pais Dezső (MNY. XXVIII, 246) és Györffy György (NévtVizsg. 33), de vö. Györffy, Az Árpád-kori Mo. tört. földrajza. I², 891—2.

1935-ben Klemm Antal (Pécs és a Mecsek neve. Kny. Pécs, 1935) vetett fel hasonló névmagyarázatot, amikor Pécs városának nevét a pécsi székesegyház védőszentjének, Szent Péternek nevéből vezette le, és a Péter név kicsinyítőképzős (becéző) alakjának magyarázta.

Az *Anyás*—*Ányás* névadás megfejtése kétoldali vizsgálatot kíván. Először annak megállapítását, hogy a magyarban történt-e védőszent nevével névadás úgy, hogy a védőszent neve mellől a szent (~ boldog) jelzőt elhagyták? Különösen vonatkozik ez a *Szentjános*, *Szentanna* stb. típusú helynevek születésének korára, a XIII—XIV. századra, mert helyneveinkre az első adatok (nem tekintve hamis oklevelekben szereplő előfordulását) ez időből vannak. A kor szellemét tekintve elképzelhetetlen, hogy a XIII—XIV. században a védőszentül választott neve mellől a szent jelzőt tudatosan elhagyják (vö. MNY. XXVII, 215). Györffy György (NévtVizsg. i. h.) több esetet sorol fel, amikor egyenesen a védőszentnek adományozták a birtokot. Minden esetben gondosan ügyel-

nek a szent tiszteletére előírt kifejezés használatára. Teljesen jogos és helyes Györffy azon megállapítása, hogy „e korban a védőszent neve birtokosnévként válhatott helységnévvé”. Ehhez még azt fűzném hozzá, hogy a védőszent *teljes* neve, amely név tartalmazza az egyházi tiszteletet adta címet is. Tehát *Szentjános*, *Szentanna*, *Boldogasszonytelke*, *Boldogasszonyhatvana* stb. Györffy megállapítását megerősíti Kniezsa István kutatása. A zólyomi *Szentbalázs* ~ *Balaže* jelentése 'Balázsek' > 'Balázs népe' (NévtVizsg. 25.).

Ismerünk névadást a szent jelző nélkül is a magyarban. Például Pécssett a régi *Cassian* teleptől délre eső bányásztelepülés a *Borbálatelep* nevet viseli. E kis bányatelep nevét kétségtelenül a bányászok védőszentjétől, szent Borbálától kapta, immár 30—40 éve. Ma is így ismerik. Csak a törvényszerűség éppen abban jelentkezik, hogy ilyen névadás a magyarságnál a XIII—XIV. században nem lett volna lehetséges.

Miután ez az elgondolás *Anyás* ~ *Ányás* helység nevével kapcsolatban tartja magát, szükségesnek láttam a kérdés részletesebb vizsgálatát, hogy ha megfelelő adatmennyiség áll rendelkezésre, abból törvényszerűséget kíséreljek meg levonni, helyesebben a megállapított törvényszerűség alóli látszólagos kivételt szüntesse meg.

A kérdés másik oldala az, hogy *Szent Anianus* neve a magyarban azonosítható-e, megfelel-e *Anyás* ~ *Ányás*-nak? Ezzel újabb bonyolult kérdéshalmazhoz értünk, mert ennek a kérdésnek is meglehetősen régi és nagy irodalma van.

Szent Anianus, *Anyán* ~ *Ányán*, *Ángyán*, *Anyás* ~ *Ányás*, *Anyos*, *ányós* ~ *Ányós* nevek magyarázata az, amelybe bocsátkoznunk kell. E névsort is meg kell toldanom a bibliai *Ananias* névvel, amely szerintem e csoporttól el nem választható.

E kérdés megoldása csakis a történeti adatok tükrében lehetséges. Éppen ezért igyekeztem — az eddigi irodalmi adatokon kívül (Pais D.: MNY. XXVIII, 246 és Jakubovich E.: Uo. 306) — újabb adatokkal megvilágítani a kérdést. A hivatkozásokat az eredeti forrásjelzettel közlöm, ott is, ahol az eddigi kutatás adatait veszem át. Céлом ezzel az adatok ellenőrzésének megkönnyítése. A történeti adatokat csoportosítom, hogy az áttekintés egységes és könnyű legyen. Az első csoport az *Anianus* és magyar megfelelője az *Anyán* ~ *Ányán* > *Aján* ~ *Ángyán* személynév. A másik csoport az *Ananias* és eleink által vele azonosított magyar *Anyás* ~ *Ányás* név. A harmadik csoportba helyeztem az *ányos* ~ *ányós* szónkból származó *Anyos* ~ *Ányós* személy-, illetőleg

családnevet, s ennek esetleges további származékait. A negyedik csoport a fenti neveknek magyarországi helyes- és helynevekben való előfordulását mutatja be. A párhuzamok, összehasonlítások alkotásához szükséges adatokat a szövegben közlöm. Lehetséges, hogy egyes adatok esetleg egyik csoportból a másikba oszthatók. Azonban adataim nagy száma — a nagy számok törvényszerűségénél fogva — kiejti az esetleg egy-egy adat okozta hibát.

Anianus (Annyán ~ Ángyán, Anyán ~ Aján) 1055: ad ecclesiam Sancte Marie sanctique *Aniani* episcopi et confessoris ... in loco qui vulgo dicitur Tichon Bärcezi, TA.8; 1095: monasterio S[ancti] A[niani] tichoniensis NyK. XXXIII, 278; 1118: ... ad servitium eccl. beati *Aniani* ordinavit ZaO. I, 3; 1198—1204: SS. Floriani ... Willibordii, *Aniani*, Gregorii pape ... PrayK. 22. t. (MNY. XXI, 225, 228); 1217/550: *Anniano* lectore et notario VR. 165. §; 1222/373: *Anianum* (~ *Anyanum*) ... in villa Arach (Zala m.) PRT. X, 569; 1230: ... quod filii *Ayan*, Endre, Lamperth et Guntheros (Szentpétery, KritJ. 463; 1235: decanus ... ac curialis comes nomine *Anian* [2x] MNY. XXVIII, 306; 1235/550: *Aniano* lectore et notario Varadiensi VR. 136. §; mg-i *Aniani* VR. 142. §; 1236: *Aman* [Anian?] udvornic. de Echer iuxta Vindurnam in par. Zalad. HO. VI, 31; 1244/373: ... monast. sancti *Aniani* de Tyhonio ZaO. I, 16; 1247/342: Both et Jac. fil-i *Aniani* — pr. Kescew-ben (Zala m.) HO. V, 21; 1262: conv. mon. Sancti *Aniani* de Thycon HO. V, 34; 1269: Pouka, *Aniano*, Crys et Anas de villa Igo! ... esse homines conditionarios mon. Tycon. ... et debere ... vnam hydriam mellis ... (ma Igal pusztá Pápa mellett) PRT. X, 532; 1269/402/XVII—XVIII. sz.: PRT. X, 614; 1271: *Amanus* [Anianus?] f. com. Domin. Szentpétery, KritJ. 2119; 1273/378: *Anyanus* és Vs — Kilián fiai, szolgálói várnépek Uo. 2382; 1273: mg. *Aniano* notario et prebendario Wesp. capit., Barth., *Aniano* et Fabiano filyo Muth ... de villa Chege (Somogy m.) HO. V, 49; 1274: *Anyano* f. Jacobi — birtokos Császtán (Borsod m.) Györffy, I², 765; 1279/494: mg-o *Aneo* Pestiensis HO. VIII, 205; 1290: mg. *Anyanus* notarius cap. Strig. MStrig. II, 259; 1292: mg. *Anianum* not. c. Strig. Uo. 321; mg. *Anyanus* Uo. 329; 1292—97: *Anyan* fil. *Aniani* de Hetyn (Baranya m.) ÓMO. 109; 1293/130?: mg. *Anyanus* nob. de Menchel (Veszprém m.) PRT. X, 30, 542; 1294: mg. *Aianus* [Anianus?] Fejér, VI/1, 309; mg. *Anyanus* not. c. Strig. MStrig. II, 356; [1296]: ua. Uo. II, 385; 1297: *Anyano* can. Strig. Uo. 406; 1300: *Anianus* fil. Erdeus de Byliga (iobagio ...) MNY. XI, 425; 1309: *Anyos* Ivanca et Petk Veszprég. 32; *Anianus* fil. Erdeus iob. noster [capit. Besprimiensis] AO. I, 175; Goganus et Daud pro se et pro *Anyano*. Beke. Item pro Pese fratribus suis, fily ... Ivanka de Gerencher (Zala m.) AO. I, 184; 1312: eccl. sancti *Aniani* de Tykonio ZaO. I, 136; mon. beati *Aniani* de Thykonio ZaO. I, 137; *Anianus* f. Erdeus de Biliga (Veszprém m.) MNY. XXVIII, 306; 1313: *Anianus* f. Erdeus iobagio dicti cap. de Sceuleus (Veszprém m.) Uo.; Joh. fil. comitis *Ayan* (Baranya m.) AO. I, 305; 1317: Balázs fia *Anyos* Veszprég. 45; 1318: *Anian* f. Erdeus de Zeleus, dicto *Aniano* HO. I, 111; 1319: *Anyan* f. Erdeus de Zeleus MNY. XXVIII, 306; 1320: Chala f.-a *Aniani* de Pezey, Margarete relicte ... *Aniani* ZaO. I, 152—3; 1322: *Aniani* f-i Erdeus nob. iob. cap. Wesprim. HO. I, 116; Erne, Nic., Greg. fil. *Aniani* AO. II, 19; 1323: ... inter terras ... mg. Myske ... et quondam *Aniani* de ... Pescey (Veszprém m.) ZaO. I, 170; *Anyos* fia István, Frutha és *Anyos* Veszprég. 135; 1324: *Anyano* f-o Herdews de Zelus MNY. XXVIII, 306; Erdeus fia *Anyos* Veszprég. 144; 1328: Scepuzd-i Péter fiai: *Anyos* és Bede (Zala m.) Veszprég. 186; 1328/329: *Anyani* iob. castri Vesprimiensis sine herede decedentis ZaO. I, 214; 1328: *Anyos* fia Mátyás Veszprég. 187; 1329: *Aniano*, Gogano et Pese de Gerencher HO. IV, 148; 1330: Gogano, *Aniano* ac Pese de Gerencher PRT. VIII, 307; 1331: Scepezd-i *Anyos* Veszprég. 223; *Anyos* fia Bálint Uo. 227; 1332: inter *Anianus* et Bede filios Petri ... Valentinum f. *Aniani*

nob. de Scepezd ZaO. I, 264—5; Zepezd-i Péter fiai: *Anyos* és Bede Veszprég. 242; *Anyos* fia Bálint Uo. 243; ... si proximi et generatio *Aniani* et aliorum de Zepezd ... nobiles de Zepezd, an essent iobagiones eccl. Vesprimiensis Uo. 244; Zepezd-ből való Péter fiai: *Anyos* és Bede Uo. 247; 1333: *Anyos* fia Bálint Uo. 252; Péter fia *Anyos* a veszprémi egyház Zepezd-i nemes jobbágya Uo. 255; 1336: Zepezd-i *Anyos* Uo. 278; 1337: Erney f. *Anyani* nob. de Mark (Szabolcs m.) AO. III, 431; 1339: ... quondam *Anyani* et Pauli f-i Anchuk in p. Pesscey, Florianus et *Anianus* seu Ananias, fuissent et fuerunt inter se fratres patruelis ZaO. I, 349; ... Florianus et *Anianus* seu Ananyas ... ZaO. I, 357; 1339/410: mg-i Gogan et *Aman* [Anian?] ... vices castellani ... in Bistricia AO. III, 569; 1339k.: *Anián* és Gogan vágbesztercei várnagyok Domanovszky Eml. 175; 1340: ... item quondam particulam silve que quondam Galus patris ... *Aniani* fuisset ... item circa sessionem *Aniani* ... ZaO. I, 365; 1341: terris et silvis ... *Aniani* et Floriani Pezey ZaO. I, 380; 1342: Guerencher-i Goganus és *Anyos* Veszprég. 357; 1344: *Anianus* fil. Sele de Wys — Répcevis (Sopron m.) Sopr. m. Oklt. I, 177—9; 1351: *Anyanum* fil. Benche diuagantem (Veszprém m.) ÓMO. 19; 1353: Zeleus-i *Anyos* fia János Veszprég. 452; 1358: *Anyos* fia János a veszpr. kápt. ügyvédje Uo. 495, 497, 499; 1359: Joh. fil. *Anyani* procur. capit. eccl. Wespr. PRT. VIII, 336; 1360: *Anyos* fia János Veszprég. 545; 1364: ≈ Uo. 568; Joh. fil. *Anianij* ... de Zurchuk, Joh. *Aniani* de Hydekwth (Veszprém m.) ÓMO. 203; 1365: *Anyos* fia János Veszprég. 591; *Anyos* fia László [János?] Uo. 592; 1368: *Anyanus* literatus Zichy III, 357; *Anyos* fia János Veszprég. 630; 1370: *Anyanus* litteratus Zichy III, 412; 1373: *Anianus* litteratus Uo. 499; *Anianus* ... de Fyred (Zala m.) ZaO. II, 83; Bened. fil. *Aniani* ... nob. de [...] ZaO. II, 86; Dionis. fil. *Aninani* nob. iob. ... eccl. Tykoniensis in villa Vduori (Zala m.) ZaO. II, 87; 1375: *Anianus* literatus Zichy III, 600; 1378: *Anyos* fia János Veszprég. 723; 1381: Dom. f. Steph. f. *Aniani* job. nostri [cap. eccl. Wesprim.] de Zeleus özevege Katalin Veszprég. 783, HO. III, 216; 1388: monast. beati *Aniani* de Tykonio ZaO. II, 220; mon. b. confessoris de Tykonio ZaO. II, 222; monast. sancti *Aniani* martyris ZaO. II, 225; 1390: Páska és *Anyos* — Bicskei rokonság B. Szabó L., Pest m. okl. eml. 102; 1391: Elyzabeth fil. *Aniani* nob. de Vsa (Nógrád m.) Kubinyi II, 327; 1410: Korothna-i *Anyos* leánya Margit (Somogy m.) ZsOklt. II/2, 7898; 1418: monast. sancti *Aniani* de Tykonio ZaO. II, 412; 1425: *Aniani* dicti Syke jobag. [cap. eccl. Wesprim.] de Pechel (Zala m.) HO. IV, 283; 1429: Valent. *Anyani* PRT. X, 650; [Erdélyi L. e nevet a PRT. X, 370. lapján „*Anyán* vagy *Ángyán* Bálint-nak fordítja.] 1430: *Anianus* — iobag. de Polyan (Veszprém m.) PRT. VIII, 473; 1449: ad merasium *Aniani*, ad silvam *Aniani*, ante domum *Aniani* ZaO. I, 366—7; 1453: *Anianus* — iobag. de Polyan PRT. VIII, 520; 1455: Marcali helység Szt. *Anianus* tiszteletére szentelt paroch. templomát említi. Csánki, II, 579; 1456: *Anyano* et Nicolao clericis de Marczaly Békefi, Kápt. isk. 57, 410; 1466: *Anian* gonto MünchK., NyTár. I. XXVII. lap Nov. 17; 1482: Georg. *Anian* atque Adamum et Gallum filius eiusdem (Kisapáti, Zala m.) ZaO. II, 617; 1490: hazugdi *Annyan* család (Zala m.) Csánki III, 127; 1520: Mich. *Ayan*, Blas. *Ayan* [ismételten] de Hazugd aliter Althalfalw (Zala m.) PRT. VII, 576—7; 1524: Mich. *Annyan*, Lad. *Annyan* de Hazugd PRT. VII, 579; 1526—7: ... kynek *Annyan* vala neue, pyspekkee zentolee azon [Alexandria] varasban ErdyK., NyTár. IV/1, 394; 1554: *Ágyán* György adózó Parasztszékelyben (ma Kisszékely, Tolna m.) Káldy-Nagy 55. lap; 1578: Clemens *Annyan* (Bögöd), Petrus ≈ (Láng), Ambr. *Anyan* (Káloz) Maksay, Urb. 161—2; 1696: *Ángyán* Máté — veszprémi lovaskatoná Pákay, Veszpr. rováradó 53; 1712: *Aján* János, *Aján* András ... in pagus Babarcz (Baranya m.) OL.U. et C. fasc. 15. No. 54. fol. 18; 1714: Joh. *Aján* ... in poss. Babarcz OL.U. et C. fasc. 31. No. 29. fol. 398.

Az időrendi sorrend kiválóan mutatja a latin *Anianus* név meghonosodását, idővel vezetéknevvé válását, illetőleg megmagyarosodva az *Ángyán* és *Aján* vezetéknevek kialakulását és elterjedését. Szükségesnek látom megjegyezni, hogy a

Veszprég. összeállítója — mint az azonos személyek nevéből megállapítható — az *Anianus* neveket egyszerűen *Anyos*-sal helyettesítette.

Ananias (*Annyás* ~ *Anyás*). 1116–1131: *Anania* Geuriensi canonico RegArp. 52; 1163: *Ananias* Quirinus (Veglia szig.) ÁUO. XI, 40; 1165: *Ananias* ispán RegArp. 107 [E nevet a Zichy VII/2, 18 lapján „Anyos comes”-nek névmutatózzák!]; 1208/550: citauerunt fil. Gunter scil.: *Ananiam*, Azariam et Missaelem VR. 330 §; 1210: *Anania* ... can. Strig. MStrig. I, 196; 1211: *Ananias* cum filiis sui Ibrahen ~ Hibrahen, etc. PRT. X, 513; *Ananias* ~ *Anian* cum filio suo Anta et fratres ~ frater eius, *Ananias* et Ontus PRT. X, 514; Ruchtum cum filiis suis Buhtus, *Anian* PRT. X, 515; 1214: Thom. et Ywanca fil. *Ananie* com. ÁUO. VII, 370; 1216/550: ... contra *Ananiam* consuillanum VR. 236 §; 1220/550: pristaldo *Anania* de villa Buc VR. 188 §; 1233/446: terram cuiusdam iobag. castrum de Zemlyen nomine *Ananie* sine herede de functi RegArp. 521; 1236: *Anas* ... de v. Hodacensi ... iuxta Zorwoskend (Vas m.) HO. VIII, 32; 1247 körül: *Anas* ... de villa Vrs (Komárom m.) HO. III, 9; 1262–5: *Ananyas* HédoKlt. I, 3; 1269: Pouka, Aniano, Crys et *Anas* de villa Igol, condic. mon. Tykon. (Veszprém m.) PRT. X, 532; 1272–1399: Laur., Ladizl., et Chuuz fil. *Ananye* commet. t. Nyek (Bács m.) Györffy I, 228; 1274: *Anas* ... de Vrbouk nob. de C-u Huntensi RegArp. 2515; 1275: *Anias* nob. de Bikchey ÁUO. IX, 138–9; inter vineas filiorum Rogerii et Andree filii Anie ... *Anias* pater Andree de Dag (Esztergom m.) RegArp. 2636; 1277/381: *Anias* fil. Iwanc (tauarnic. regis) de Tarnukuztar (Veszprém m.) RegArp. 2807; 1278: Azarias et *Anyas* filii Andree ... iobag. castrum Symig. de Echyn RegArp. 2915; 1279/288: *Anyas* comes (Sopron m.) Sopron m. Okt. I, 45; 1280: *Ananya* ho. nostro [regis] ÁUO. IX, 273, 288; 1281: Zetta, Joh. et Sandur fil. *Anias* nob. de Bikchey (Tápióbicske) Uo. 319; 1282: Andr., Baach et Steph. f-i *Anie* nobiles de Gyalan (Somogy m.) HO. VI, 282; 1288: *Ananias* ho. reg. ÁUO. IX, 288–9; 1299: *Anyas* de Zymany (Veszprém m.) MStrig. II, 475; 1299 körül: Compolth fil. *Anye* de Zelczyo [Zeleyzo?], Kovács, Index igit! MStrig. II, 474; 1300/322: mg. Ders f. c-is *Anye* de Nyr (Pilis m.) HO. VIII, 411; 1314: *Ananiás*, dékán PRT. VII, 427; 1326: Zobody-i *Anaas* leánya: Erzsébet (Veszprém m.) Veszprég. 168; 1339: ... quondam Anyani et Pauli filii Anchuk in p. Pesscey, Florianus et Anianus seu *Ananias*, fuissent et fuerunt inter se fratres patruelles (Veszprém m.) ZaO. I, 349; ... Florianus et Anianus seu *Ananias* ... ZaO. I, 357; 1358/370/371: Nic-o f-o *Anyas* de Dedach (Kraszna m.) AnjO. VII, 369; [a kiadó *Anyás*-nak szöszedeteli!] 1417: Thom. dictus *Anyas* ... de Gwlye (Somogy m.) PRT. III, 487; 1418: Thom. dictus *Anyan* de Gwlye Uo. 490; Thom. dictus *Any[as]* — kiadótól így kiegészítve! Uo. 492; 1466: Es viuéc otét élozér *Annashoz* MünchK. 208; 1479: gellyei *Annyas* család Csánki, II, 660; 1523: ... az *Janyas*! Pallal ... azon *Anyas* Palnal KárOkt. III, 149; 1555: ... mydon tegedeth *Annas* pyspekhez wynek ... Es *Annas* pyspek GömK. 7¹⁶, Nyelveml. tár XI, 295; XVIII. sz.: szarvasszói Gerhes *Ananias* lelkész MármDipl. 49. lap 3. jegyz. 1800: Jeremiás és *Ananiás* ferencendi kis lelkészek Csácon (Zala m.) PRT. VII, 407.

Anyos (~ *Anyós*) 1224: *Anus* et Boza, tenetur seuire in cocitate (?) Zerendu in opere Tauarnici OklSz.; 1277: Item septimus fundus curiarum dicitur fuisse Balase, in quo Buhtus residet, cui vicina est a parte inferiori curia cuiusdam *Anus* nomine MStrig. II, 1380; Wamus-i Imre fia *Anyos* (dictus) Gergely Veszprég. 737; 1382: Greg. dictus *Anyos* (a továbbiakban *A.*) de Wamus OklSz.; 1389: Wamus-i *Anyus* (dictus) Gergely Zsigm. Okt. I, 1006, 1007; Wamus-i Imre fia *A.* (dictus) Gergely, László fiai: *Anyos* és Pál Uo. 1082; 1392: Wamus-i *A.* Gergely Uo. 2735; 1394: Wamus-i *A.* (dictus) Gergely mester Uo. 3329; 1395: Greg. dicto *A.* fil. Emer. de Wamus ~ *Anyos* HO. III, 251; 1398: mg. Greg. *A.* de Wamus HO. I, 291; 1399: Wamus-i *Aynos* [igy?] (dictus) Gergely ZsigmO. I, 5675; Greg. *A.* de Wamus HO. IV, 237; 1401/406: Greg. dictus *A.* fil. Emer. de Fayz HO. II, 165; Wamus-i *A.* (dictus) Gergely ZsigmO. II/1, 850; Greg. dictus *A.* de Wamus HO. II, 182; 1404: Wamos-i *A.*

(dictus) Gergely ZsigmO. II/1, 2934; 1406/433: Greg. (dicti) *A.* de Wamus Uo. 4481; 1406: Greg. dictus *A.* de Wamus HO. II, 182; 1406/433: Greg. *A.* dicti ZsigmO. II/1, 4902; 1406: Greg. dicti *A.* fil. Emerici de Wamus ZaO. II, 328; 1407: Wamus-i Imre fia *A.* (dictus) Gergely ZsigmO. II/2, 5518; 1408: Greg. *A.* de Fayz ZaO. II, 335; 1410: *A.* (dictus) Gergely ZsigmO. II/2, 7574; 1419: Greg. *A.*, nov. Vespri. dioc. Lukcsics I, 188; 1426: Mich. f. Greg. dicti *A.* de Fayz HO. II, 241; 1428: Joh. dicto *A.* OklSz.; 1430: Mich. *Anios* de Fayz PRT. VIII, 471; 1437/438: Greg. dicto *Anyos* de Fayz, Mich. et Emerico *Anyos* ~ *A.* HO. II, 265; 1438: Mich. et Emer. fil. Greg. dicti *Anyos* de Fayz HO. III, 374; 1450: nob. Mich. *Annyos* de Faiz, Vespri. dioc. Lukcsics II, 1139; 1451: Mich. *A.* OklSz.; 1452: Mich. *A.* de Fayz HO. II, 314; Mich. dicto *A.* de Fayz, Mich. *Anyos* et Georg. fil. eiusdem HO. V, 251; 1456: Mich. ~ de Fayz HO. II, 337; 1458: Mich. ~ de Fayz HO. II, 343; 1474: Emerico *Annos* de Ladamer, nob. Hédo. I, 391; 1495: Joh. *Anyuz* frater ... Franc. *Anyuz* de Fayz PRT. X, 678; 1497: Franc. ... Nic. *A.* de Fayz PRT. VIII, 543; 1507: Franc. fil. Joh. *Anyos* ~ *A.* de Fayz HO. I, 399–400; 1512: Barnaba *Annyos* ... iob. in Kocs Hédo. I, 522; 1523: Alberto *Anyos* de Naghzantho, Nic., Phil. et Petro simil. *Anijos* de eadem Nagzantho filys dicti Alberti *Anyos* (Nagyszántó ma Pilis-zántó) HO. II, 423; 1526–7: *Anyós*, *anyos* ErdyK. 527; 1531: *Anyos* Agáta — veszprémfajsi birtokos Pákay, Veszpr. rovásadó 58; 1531, 1533: Greg. *Anus*, *Anws* ~ *Anys* Gergely HédevO. II, 34, 59–60 [a kiadó *Anyos*-nak szó-jegyzékeli!]; 1536: Greg. *Anyos* (Sztámár m.) KárOkt. III, 201; 1557: Anos Miklós (Hegykő, Sopron m.) Házi, SopronLev. 14; 1569: *Anyos* [igy?] Boldizsár PRT. VII, 186 [a kiadó fordítása vagy átírása?]; 1578: Balthasar *Annyos* (Lep-sény) Maksay, Urb. 159; 1696: *Anyos* András — pápai lakos Pákay, Veszpr. rovásadó 44.

Befelejve a személynevek bemutatását, hasonló csoportosításban ismertetem a fellelt földrajzi neveket.

Aján (Fejér m.) 1367: Nic. fil. Mauritií de *Ayan* F. IX/4, 92; 1399: Mich., Ant. ac Ladisl. filii Nic. de *Ayon* F. VIII/5, 296 = ZsigmOkt. I, 5951.

Ángyád (Veszprém m.) 1698: *Annyan*, 1712: *Angyan*, 1760: *Annyad*, 1774: *Külső Angyad*, *Belső Angyad*, 1908: *Zichy-ángyád*, 1963: *Innenső- és Tülsőángyád*, *Kopaszángyád* Veszpr. m. helyt. lex. 104, 365; 1882: *Angyád*, 1907: *Kopaszángyád* p., *Zichyángyád* p., 1926, 1933, 1944: *Innensőángyádpusztá*, *Zichyángyád* Hnt. Mezőszilas község határában. A földrajzi név alakulása, fejlődése kitűnően érzékelteti az *Annyán* > *Angyán* *Angyád* névfejlődést.

Anyánóc 1398: *Anyanouch* (Körös m.) ZsigmO. I, 5237. *Anyás* (Bars m.) 1324: *Anas* Karácsonyi, M. Nemz. I, 239.

Anyás (~ ma *Anyás*, Csongrád m.) + 1092/390k.: v. Peter-reue iuxta Tyzam, cum hac villa *Anyas*, cum appendiciis suis PRT. X, 499; 1279k.: p. *Anias* ... iuxta Tisciam ... cum ... piscinis ÁUO. IX, 265; 1279k.: t. ~ Uo. 266; 1283: t. *Anyas* ... monasterium Zeer HO. VI, 288; 1390: *Annyas* ZsigmO. I, 1819; 1391: *Anyas* Uo. 1881; 1391: ~ Uo. 1911; 1464: Blas. *Anyasy* Zichy X, 317; Újabbkori *Anyás* ~ *Anyás* adatokat bőven közöl Inczeffi (Sövényháza és vidékének földr. nevei. Szeged, 1958) munkája 85. lapján. 1806: *Anyás* Lipszky; 1848: *Anyási pusztá* — Kis Tisza két oldalán Görög, Atlasz²; 1864: *Anyás* ung. Dorf Bez. Félegyháza 1. [etzte] P.[ost] Félegyháza, ~ ung. Dorf Bez. Szegedin, 1. P. Kistelek Hornyánsky, Geogr. Lex. 10; 1873: *Anyás* Hnt.; 1882: *Anyás* — Sövényháza Hnt.

Anyás (Pilis m.) 1427/615: p. *Anyas* PestmO. 155; A mai Fejér megyei Felsőörs és Örspusztá, valamint Zsámbék környékén fekvő [a kiadó tévesen Budaörsnél keresi!]. E tájon van ma *Anyácsa* pusztá Tök határában. 1884/895: *Anyácsa* psz. 75 000-es térkép; 1907: ~ — Tök határában Hnt.

Anyásnyires (Pest m.) 1281: vsque ad viam, que ducit in *Annyas-Nyires* ~ *Anyas-Nyri* F. V/3, 110, ÁUO. XII, 341. Újbécs körül fekvő.

Anyássédje (Veszprém m.) 1245: cadit in *Ana sede* PRT. VIII, 289; 1255: cadit in *Anas sede* Uo. 293, hibásan: F. VII/1, 216, ÁUO. II, 186, 262 és Jerney i. m. 4. Vízünk

neve kétségtelenül összefügg az 1269-ből ismert *Anas* de Igol személyével, aki a tihanyi apátság mézadója volt a Pápa melletti Igal falucskában (ma pusztá), amely nem messze fekszik az említett sédtől.

Anyástelek (Zala m.) 1370: Chehy és *Anyastheluk* — a veszprémi püspökség birtoka VeszprReg. 662.

Anyásvölgye (Valkó m.) 1422: *Aniyasuelge* [Amyasuelge?] in [distr.] Werhewna in Walko Dl. 11187 (hibás olvasattal Csánki II, 290).

Anos (Baranya m.) 1864: *Anos* — kaszáló, vízállásos hely Pesty gyűjt. IV, 352—3; 1890: — Dráva parton fekvő keskeny erdő, a zalátai határtól indulólag. Kemse 1. sz. erdőgazd. térk. Kemse község határában.

Anos (Baranya m.) 1855, 1859, 1865, 1866, 1868, 1886: *Anos* — legelő PÁL. BiU. 206, 207, 209, 210, 211, 212; 1886: *Anos* Uo. a 212. sz. térképhez csatolt területkimutatásban; 1907, 1944: *Anos* Hnt. Gordisa község.

**Anos* (Baranya m.) 1853: *Zános* — erdő, legelő, rét, szántó, homokos PÁL. BmK. 70; 1865: ~ — szántó PÁL. BiU. 144/5. A Gordisával szomszédos Drávaszabolcs határában. előbbinek z-sült alakja.

Anyos (Somogy m.) 1864: *Anyos*, Pusztá C.[omitat] Sümeg, Bez. [irk] und l. [etzte] P.[ost] Szigetvár. Hornyansky i. m. Ma előttem ismeretlen, ha csak a következővel nem azonos.

Anyosföld (Baranya m.) 1855k.: *Anyosföld* — szántó, Magyarlukafa község határában. PÁL. BmK. 178.

Nem érdektelen annak megállapítása, hogy őseink kiktől vették át *Anianus* tiszteletét és nevének használatát. A tihanyi alapítólevél szent *Anianus* püspök és hittvalló (a MünchK. *Anian* gonto-ja) tiszteletére alapítottak mondja az apátságot. Szent *Anianus*-t hármat is ismerünk. Az egyik (másképpen *Amanus*) *Besançon* püspöke (366?—374), a másik — francia neve 'saint *Aignan* ou *Agnan*' — Orléans püspöke volt (390—453. XI. 17), aki a várost 451-ben Attila ellen védte (a PrayK. 22. ter. nióján szerepel, MNy. XXI, 225, 228). A harmadik Chartres ötödik püspöke az V. század első felében. — Ismerjük még a vértanú *Anianus*-t (*Arviavós*), aki szent Márk utódja volt az alexandriai püspöki székhelyben (ezt az ÉrdyK. említi). Adataimat a Lexikon für Theologie u. Kirche, Freiburg i. Breisgau, 1930 első kötetéből merítettem. Kallós Ede (Nevek és napok. Bp., 1943, 46) összefüggést lát a francia és a régi magyar névalak között.

Okleveles adatainkban az *Anianus* név először a tihanyi alapítólevélben fordul elő, természetesen latin alakjában (Bárczi, TA. 8). E nevet a magyar nyelv Anyán ~ Ányán alakban, a latin -us végződés nélkül vette át. Francia nyelvi alak átvételének szükségességét nem kell feltételeznünk. E szentek egyikének tiszteletét a németeknél az Enns mellett 1074-ből látjuk (ÁUO. I, 28), amelyre már Melich János felhívta a figyelmet (NyK. XXXIII, 278). A magyar nyelvben az *Anianus* név párhuzamosan *Anyán* és *Aján* alakot öltött. E változatot közölte már Pais Dezső is (MNy. XXVIII, 171) azzal, hogy „úgy látszik tehát a névnek j-vel hangzó változata is támadt.” Azt hiszem ezt adataimmal most már kétségtelenül bizonyítottam.

Az *Ányán* ~ *Ángyán* személy illetőleg családnév ugyan ezen névnek igazolt változata. A kérdéshez többen szoltak már, véglegesen elfogadható Pais Dezső megállapítása: „szerintem az *Ángyán* vagy *Angyán* változatokban — mint az *ángy*-ba is — az ikerített ny-ny hason-

talánulásával került az ny-gy.” (MNy. XXIX, 111). A hasonló hasonlatosságokra példákat hoz Wichman (MNy. IV, 394—5), melyek közül a gyönyörű — gyönyörű alakot gyermekkoromból Pécsről, osztálytársaim nyelvéből magam is ismertem. Más elgondolása van Horger Antal-nak (MNy. XXIX, 107—9), míg Deme László (MNy. L, 27) Pais Dezső elméletét támogatja Benkő Loránd adatával (Uo.) együtt (vö. Melich, NyK. XXXIII, 358).

Igen érdekes e személynév földrajzi és időbeni elterjedése. Adataim nagy száma igen szépen mutatja, hogy a név elsősorban Tihany szorosabb környékén és a Dunántúlon divatozott (vö. a ma is élő vörösberényi *Ángyán* csn.-et). Másutt *alig* fordul elő. Ez kétségtelenül mutatja a szentnek Tihanyból kisugárzó tiszteletét. Személynévnek a XV. századig használták (de csak Tihany vidékén volt igen gyakori), később csak vezetéknevben fordul elő. A tihanykörnyéki meghonosodásának kézzelfogható példája, hogy Kisdörgicséről 1958-ban feljegyezték az *ángyánferkő* 'gyámoltalan, ügyetlen' jelentésű tájszót (ÚjMTSz.). A név más vidéken való elterjedését vizsgálva megállapítom, hogy Maksai, A középkori Szatmár megye, Fekete, Esztő., Kovács Márton, A felsőri magyar népsziget, Györffy Lajos, Adatok az Alföld törökkori településtörténetéhez, Mezősi Károly, Bihar vármegye a török uralom megszűnése idejében és Szabó István, Bács, Bodrog és Csongrád megye dézsmalajstromai 1522-ből című munkák hatalmas személynévanyagából teljesen hiányzik. Ez a negatívum a név elterjedésének XII—XIV. századi okleveles adataival tökéletesen egyezik. Ezt igazolja Karácsony S. közel 20 000 férfinévre kiterjedő XVI. századi gyűjtése is. *Anianus* egy sincs (MNy. L. évf.).

Figyelmet érdemel az is, hogy nem ismerek *Szent-ánján* ~ *Szentaján* nevű vagy összetételű helység (birtok-) nevet a rendelkezésemre állt források alapján (vö. Melich, HonfMo. 215).

A második csoportban közöltem az *Ananias* bibliai nevet viselők kisebb csoportját és az *Ányás* ~ *Anyás* névre hallgatókat. *Ananias* (*Avarias*), görög alakja a héber Chananja 'Gott begnádigt' (Meyers Lexikon⁷ I, 538), 'Jahwe ist gnädig' (Der Grosse Brockhaus¹⁵ I, 426), Hananiah (Galambos L., A szentírási eredetű személynévek a váradi regestrumban. Bp. 1942) névnek az átvétele. Három ilyen nevű személy ismeretes az Újtestamentumból: 1.) A jeruzsálemi őskeresztény község tagja, aki feleségével Sapphirával az egyházközséget be akarta csapni, 2.) Damaszkuszi őskeresztény, aki legenda szerint Damaszkusz püspöke lett s vértanú halált halt, 3.) zsidó főpap, akit Josephus szerint római barátsága miatt i. u. 66-ban a nép megölt. Feltehetően a 2.) alatti nevet használta fel a katolikus egyház (Lex. f. Theol. u. Kirche).

Jellemzőnek tartom, hogy míg az első adatok a név teljes *Ananias* alakját mutatják, későbbi adatokban már az *Anyás* (~ *Anás*) ~ *Ányás* kerül túlsúlyra.

Az *Anyás* név kutatói — első sorban Pais Dezső, aki bővebben foglalkozott a kérdéssel (MNy. XXVIII [1932], 245—7) — állított fel szellemes magyarázatot. Szerinte volt az *Anianus* névnek egy másik magyar nyelvi

változata is, és ez az *Ányás*, és fejlődését úgy magyarázza, hogy az *Ányán*-ban a szóvégi *-n-t* becézőképzőnek fogták fel, s azt egy másik becézőképzővel, az *-s*-sel cserélték föl. (De vö. Pais D., NévtVizsg. 97. lap I. 6. p.).

Elgondolásom e névvel kapcsolatban egyszerűbb. A magyar *Ányás* név nincsen kapcsolatban szent *Anianus* névvel. E név — *Anyás* ~ *Ányás* — besorolható a más-honnan ismert és ugyancsak földrajzinekvént használt *Apás* (Zaránd m.), *Atyás* (Bihar m.), *Atyásháza* (Heves m.), *Fias* (Sáros m.) — helységnevek közé, s jelentése anya szavunk *-s* becézőképzős alakja. Különösen figyelemreméltó az, hogy az 1427-ből említett poss. *Anyas* táján ma *Anyácsa* pusztát találjuk, másrészt régi szótárainkban *anyás*-nak 'delicatus, Wollüstig, zart, niedlich, lieblich, köstlich, leckerhaft' értelme is volt (PPB. 1767). Ezzel magyarázom az 1418-ban felbukkanó *Anyas* (Maksai i. m. 195) vezetéknevet is, a Baranyából 1554-ben előtűnő *Anyás* (Káldy-Nagy, Baranya m. török adóösszeírása 456. tétel) névvel együtt. Ez értelmezések, különösen a 'leckerhaft' mellett személynevünk nagyon szépen beleillik az ómagyar személyneveink sorába (Falicsi stb.). (D. Bartha K., A m. szóképzés tört. 107, 113; Pais D., NévtVizsg. 95—6; B. Lőrinczy É. (Uo. 141).

Szükséges azonban az *Anyás* ~ *Ányás* névnek egy másik magyarázata is. Ha megnézzük a bibliai eredetű *Ananias* nevet, amelyre sok adatunk ugyan nincsen, érdekes megfigyelésre tehetünk szert. A név hasonlóan viselkedik mint az ugyancsak bibliai *Azariás*, *Jeremiás*, *Zakariás* stb. személynevek, mindegyik megőrzi a magyarban teljes alakját. Vö. 1250: *Azarias* (Valkó m.) RegArp. 927, 1265: *Azariás*, szn., Uo. 1447, 1423: eccl. de *Azaryas* (Baranya m., ma Adorjás) Lukács I, 671, azután 1315/339: vallem *Zacharias*pothoka F. VIII/6, 35, 1570: Szénigető Ferenc fia *Zakorjás* Fekete, EsztÖ. 48. Az 1423. évi adathoz megjegyzem, hogy a mai Adorjás község népi neve ma is *Aderjás* ~ *Adergyás*. A *z* > *d* változást mással, mint a Hadrianus ~ Adorján név hasonlító hatásával magyarázni nem tudom (vö. még 1493: Anderjany csn. Maksai i. m. 205, 1570: Botka Adergyán Fekete, EsztÖ. 48).

Ha *Azariás*, *Jeremiás* (Galambos i. m. 15), *Zakariás* stb. megmaradt változatlanul (vö. Melich MNy. X, 105, NyK. XXXIII, 356), mint adataink bizonyítják, nem tételezhető fel az *Ananias* változása sem. Illetőleg csak egy irányban, és pedig *Ananias* > *Annyjás* (vö. Zakarjás csn. és Aderjás helységnév) összevonás irányában (ugyanígy Fenenna > Fenna Berrár J., NévtVizsg. 184). És ezzel megtaláljuk magyarázatát az *Annyás* > *Anyás* okleveles adatoknak is. Míg *Zakariás* változatlan marad, addig a *Zacheus* név megváltozik (vö. Bárczi i. m. 60, Galambos i. m. 22—3, más következtetéssel Kniezsa, KelMo. helynevei 287).

Nem egyedülálló nyelvünkben az ilyen összevonás, egyszerejtéssel történő megrövidülés. Hasonló a tovarnok > tárnok, Püspöki > Püski > Piski, azután Szebegény > Szebény, Bálványos > Bános stb. (Bárczi, Bev. a nyelvt. 267).

A magyar **Anyás* személynevet azután összecsengés révén az idegen jövevénnyel azonosították (vö. a magyar

Peytu > *Pét* és a latin *Petrus* > *Péter* név azonossá tételét a magyar kicsinyítőképzős származékokban: *Petücs*, *Petk*, *Petcsa*, *Peta*, *Peti* stb.).

A felsorolt, vezetékeveket tartalmazó munkákban kevés adat van, amely ide vonható. Maksai i. m. 1418. évi *Anyas*, és Káldy-Nagy i. m.-nak 1554. évi *Anyás* adata.

Az *Ananiás* név már nagyobb elterjedést mutat mint az *Anianus*. Adataim az ország keleti felére is vallják használatát. De legfeltűnőbb az, hogy ott ahol mindkét név előfordul — Dunántúl, s elsősorban Tihany környékén — ott a két nevet kezdetűl fogva összekeverik, egynek vélik. (1211: PRT. X, 513—5, 1339: *Anianus* seu *Ananias* ZaO. I, 349). E keveredés, vagy nevezzük félre-ismerésnek, napjainkig tart. A Zichy okmánytár kiadói *Ananias comes*-t „*Ányos comes*”-nek szószeredetelik az okmánytár VII/2, 18 helyén. Tehát érthető *Anianus*-nak *Anyás*-sal való felcserélése.

Ezt az azonosítást követték el a hamis 1092. évi oklevél készítői (készült 1389—1390-ben, ld. Erdélyi, A tihanyi apátság kritikus oklevelei. Bp., 1906. 86), akik a tihanyi apátság birtokának mondják a tiszamenti *Ányás*-t. Ez oklevél célja kifejezetten az apátság birtokainak megvédése, sőt inkább továbbiak szerzése. Elgondolásom az, hogy az apátság hallhatott a tiszamenti *Ányás*-ról (lehet, hogy tudtak a zalavári apátság Szent-adorjánmártély birtokáról), s az általam kimutatott s Dunántúlon élő *Anianus* = *Ananias* téves névazonosítás alapján jogot tartottak rá, s a hamisított oklevélben — egy régen elveszett ugyancsak tiszamenti birtokhoz — Morotvához, amely a tatárjárás után már nem volt az apátság kezében, és most szintén visszaszerezni gondolták — igyekeztek kapcsolni.

A birtokszerzés indítóokát abban látom, hogy ha a törökös helynévadás szerint a birtokos neve jelenti a birtokot (tudomásunk van olyan adományokról, hol az adománylevélben intézkednek a birtoknak az adományozott nevével való megjelöléséről (ÓMO. 122), felmerülhet olyan birtokszerzés lehetősége is, amikor a birtoknév azonossága (hasonlósága) adja meg a vélt jogot a birtokhoz (vö. a bevezetőben Györffy György megállapítását, hogy a „védőszent neve birtokosnévként válhatott helységnévvé” és igen érdekes ugyancsak Györffy azon megfigyelése, hogy a XIV. század elején Becsei Imre ki magát a XII. században élt Both ispán leszármazottjának tekintette, — Baranya, Bodrog, Csanád és Fejér megyében gyűjteni kezdte a Bot ~ Bat nevet tartalmazó birtokokat. Például Batida, Battonya (< Both Anya), Botteremhelye, Botmonostora stb. Györffy, TörtFöldr. I², 702, 842).

Természetesen a XIV. századi hamisítók ezt már koruknak megfelelően adománylevéllel kívánták igazolni, de jellemző, hogy az adományt a XI. századba helyezték vissza, amikor még virágzásban volt annak szokása, hogy birtok — birtokos neve azonos legyen. (vö. Mikesy S., Miért alakultak ki vezetékneveink? Jav. kny. a Nyr. LXXXIII, 4).

Erdélyi László — földrajzi kapcsolat miatt — még egy *Ányás*-t a mai Morotva, Inczei Géza (i. m. 86) meg még egy Morotva birtokot tételezett fel a mai *Anyás* mellett. E megoldásokra nincsen szükség, az

1092. évi hamisítvány itt már nem törődött a földrajzi elhelyezkedéssel.

Ki kell térnem *Ányás* helységnevünk *Anyás* alakjára. Pais Dezső még kételkedett létezésében (MNY. XXVIII [1932], 246), azonban létezését Inczei Géza (i. m. 85—6) kétségen kívül igazolta. Egyébként az *Anyás* alakban hasonló fejlődést láthatunk, mint *Adám* ~ *Adam* (EtSz.) névben, legalább a kétségtelen *Anyás* alakok újabb korra mutatnak, s Inczei Géza szíves tájékoztatása szerint ma már más az élő nyelvben nem is járja.

Az adattár alapján hátra volna még az *ányos* ? szóval alkotott személy- és helynevek magyarázatának megoldása. Látjuk, hogy e név élesen különbözik az előző kettőtől. Elhomályosult értelmét Mészöly Gedeon kísérelte megfejteni „Ómagyar szövegek nyelvtörténeti

magyarázatokkal” című művében (65—82. lap). Miután szavunknak *Ányás* nevünkhöz — az adatok tanúsága szerint — köze nincsen, bővebben nem foglalkozom vele.

Fejtegetéséből látható az, hogy *Ányás* helynevünk mint pusztá személynévből alkotott helynév szépen beillik a törökös magyar helynévadások sorába, és helységnevünknek nincsen köze a tihanyi apátság védőszentjének nevéhez.

Szükségesnek tartom megjegyezni, hogy Mikesy Sándornak a Magyar Nyelv 1968. évi évfolyamában megjelent „Az Anianus-tisztelet nyomai vezetéknev-anyagunkban” (300—303) dolgozatát munkámban nem használtam fel, mert tanulmányom 1964-ben készen volt, és már 1968. III. hóban szerkesztésre került.

Reuter Camillo

Ányás, etymologische Untersuchung eines ungarischen Ortsnamens

Verfasser untersucht etymologisch den Namen des Fleckens *Ányás* nächst der ungarischen Theiß-Stadt Szeged, um feststellen zu können, ob zwischen dieser Benennung und dem Namenspatron Sanctus Annianus der Abtei Tihany an der Spitze der gleichnamigen Halbinsel am Balaton irgendeine Konkordanz vorhanden ist.

Feststeht, daß nach Maßgabe der Etymologie den beiden lateinischen Worten Sanctus Annianus im Ungarischen die beiden Worte „Szent Ányán” entsprechen. Hieraus folgt, daß sich zwischen dem lateinischen Namen des Heiligen und dem Ortsnamen *Ányás* eine Beziehung nicht konstruieren läßt.

Im Deutschen entspricht der Ortsname „*Ányás*” der Bezeichnung „mutterlich, zart, lieblich” oder „leckerhaft (delicatus)”. Die Annahme ist also nicht von der Hand zu weisen, daß hier ein Personennamen im Nominativ zur Ortsbezeichnung diente, ähnlich wie z.B. die ungarischen Ortsbezeichnungen „*Fias*” oder „*Apás*”.

Ferner konnte festgestellt werden, daß im Ungarischen der Zuname „*Ányán*” — ausgehend von der Abtei Tihany — auch in die Nachbargebiete übertragen wurde. Im Mittelalter wurde dieser Rufname allerdings nur in der lateinischen Schriftsprache — mit dem biblischen Namen „*Ananias*” identifiziert.

Demgegenüber wurde im ungarischen Sprachgebrauch der vorgenannte biblische Name „*Ananias*” mit dem Personen-Rufnamen „*Ányás*” gleichgesetzt. Ähnliche Simplifizierungen: *Püspöki* > *Piski*, *továrnok* > *tárnok*, *Bálványos* > *Bános*, *Szebegény* > *Szebény* u.a.m.

Der ungarische Rufname „*Ányos*” hat als Berufsbezeichnung mit dem oben genannten Personennamen nichts gemein. Hieraus geht hervor, daß die Annahme, als ob die heute übliche Gleichsetzung von „*Annanus*” mit „*Ányos*” etymologisch keineswegs begründet erscheint.

Camillo Reuter

Ányás, étude d'un nom géographique

J'ai étudié le nom de la commune *Ányás*, petit village près de Szeged pour savoir s'il est en relation avec le nom du patron de l'abbaye de Tihany, du Sanctus Annianus (en hongrois *Szent Ányán*).

Le résultat de mon enquête est que l'équivalent hongrois de Sanctus Annianus est *Szent Ányán*, il n'y a donc aucune relation entre le nom du saint et celui de la commune *Ányás*.

Le nom de la commune *Ányás* est identique avec le mot hongrois *ányás* (qui veut dire: mutterlich, zart, lieblich, leckerhaft; delicatus; très attaché à sa mère) qui — employé comme nom de personne — a passé sous la simple forme de son nominatif en nom de lieu. Noms hongrois semblables: *Fias*, *Apás*.

J'ai constaté au cours de mon enquête, que l'on employait le nom *Ányás* comme nom de baptême aux environs de l'abbaye de Tihany, et au Moyen Age en maints cas — mais seulement dans des textes latins — il a été identifié avec la nom biblique *Ananias*. Or, l'usage hongrois identifiait *Ananias* avec le nom de personne *Ányás*, à l'analogie des haplogies comme p.ex. *Püspöki* > *Piski*, *továrnok* > *tárnok*, *Bálványos* > *Bános*, *Szebegény* > *Szebény* etc.

Le nom de famille *Ányos* — comme nom de métier — n'a rien à voir avec les noms de personne *Ányás* et *Ányán* cités ci-dessus, ainsi l'identification *Annanias* ~ *Ányos* est erronée.

Camillo Reuter

Аньяш, об изучении одного географического наименования

Я стал изучать историю названия одного поселения, расположенного возле Сегеда-Аньяша, чтобы установить, не имеется ли тут связь с именем Аньяна, святого покровителя тиханьского аббатства.

В результате я установил, что в венгерском языке латинскому имени Sanctus Annianus соответствует *Szent Ányán* (Сент Аньяш), таким образом, нет связи между именем святого и названием поселения Аньяш.

Географическое название Аньяш тождественно венгерскому слову *ányás* (аньяш) в значении: нежный, ласковый, деликатный. Слово это как существительное имени-тельного падежа послужило названием поселения. Сходные венгерские имена: *Фиаш*, *Апаш*.

По ходу исследования мною установлено, что имя

Аньяш, вышедшее из тиханьского аббатства, употреблялось в его окрестностях и в средние века — но только в латинских текстах — его отождествляли с библейским именем Анианаш. В противоположность этому венгерское употребление имени Анианаш отождествлялось с личным именем Аньяш и притом путем такого упрощения, как, например: *Пюшпёки* > *Пишки*, *товарнок* > *тарнок*, *Балваньос* > *Банос*, *Себегень* > *Себень* и т. п.

У венгерской фамилии Аньош (в переводе значит — теща) нет ничего общего с вышеупомянутым личным именем, так, теперешнее отождествление имен Анианус — Аньош основано на неверном предположении.

Камилло Рейтер

A vörsi templom története

A hidrológiai Közlöny 1968. évi júniusi számában jelent meg Dr. Bendefy László tanulmánya: A Balaton vízszintjének változásai a neolitikumtól napjainkig. Ebben kifejti, hogy a Balaton vízszintje a XIII. századtól a XIX. századig 7—8 méterrel magasabb volt a mostaninál. Ennek igazolására többek között hivatkozik a Zala folyó torkolata közelében levő Vörs község XI—XII. századi templomára.

„Vörs község eredetileg nem a mai helyén állott, hanem attól ÉNy-ra a Zala folyó torkolatánál levő, a Balaton vizéből alig 100—120 cm-re kiemelkedő kis szigeten volt. Amikor azonban a tó vízszintjét 1240 körül tartósan 112—113 m magasságra duzzasztották, a falu áttelepült mai, 114 m magasságban levő helyére. A kis halászfalu vályog falú házcskái nyomtalanul eltűntek. Ugyancsak vályog falú régi templomát is eltüntette a hullámvész, de a templom eredeti döngölt padimentuma épségben megmaradt. Reája közvetlenül szürkésbarna csillámos homok: nagyobb részt a Zala folyó hordaléka települt, elől pedig 35—40 cm vastagságú fekete szuroktőzeg-réteg képződött. A tőzegréteg vastagságából és a Keszthely környéki tőzegesedés átlagos évi 0,4 mm-re becsülhető intenzitásából megállapítható, hogy Vörs régi templomának helyét kb. 560 éven át (1240—1800) borította el a Balaton tó magas vízszintje”.¹

E megállapítás első olvasására felmerült bennem a kérdés: vajon elfogadható-e ekkora vízszint eltérés az említett időszak s az azt megelőző századok és a jelen állapot között? Ez adta a gondolatot, hogy a vörsi templom múltját a rendelkezésre álló források alapján feltárjam.

A mai Vörs község és közvetlen környéke a régészeti leletek tanúsága szerint ősidők óta lakott hely volt. Területéről 1903-ban csiszolt kőszerszámok kerültek a keszthelyi Balatoni Múzeumba. Csalog József a II. világháború után végzett próbaásatása során a Máriaasszony szigeten és az ettől É-ra fekvő Kerekdör szigeten a lengyeli kultúrába sorolható (rézkori) telepnyomokat talált. 1952-ben a község ÉK-i szélén sílógödör ásás közben sírok kerültek elő. Jelentős a 3. sz. sír, melynek koponyáján vörösréz diadém volt. Bronzkori lelőhelyek is ismeretesek: mészbetétes edények kerültek innen a keszthelyi és a kaposvári múzeumba. A vasútállomástól a Kisbalaton felé vezető dűlőúton nyitott községi homokbányában Sági Károly 1959—63 közötti ásatásánál néhány korai vaskori sírt tárt fel. Vörs és Battyán pusztá között a községi temetőnél római csontvázas temető került elő. Ez nagyobb kiterjedésű lehetett, mert a vörsi bekötő út építésekor árokásás közben is találtak erre felé római téglákat. A fentebb említett homokbányában Sági Károly 1959—63 között 31 longobárd sírt tárt fel.²

A múlt század II. felében került elő a Kisbalaton térségéből egy érdekes középkori feliratos határkő, amely először a szombathelyi, majd a Balatoni Múzeumba került. Ennek ta-

núsága szerint bizonyos Janus elfoglalta Uz fia Miklós földjét. Emiatt per támadt, melynek döntése után Ompud bán és nádor (1167—74. években bán s legalább 1165—72 között nádor is) jelenlétében elhelyezik a határkövet.³

1261. szeptember 2-án IV. Béla király az örökösök nélkül elhalt Miklós fia, Fodor fia Eleknek a Balaton mellett fekvő Wörs nevű birtokát Buzád fiának, Csák bánnak és az ő leszármazóinak örök birtoklásra adományozta. Az adománylevelet Gara Miklós nádor 1412-ben megerősítette.⁴

1347. május 31-én a somogyvári konvent határjáró levelében a község neve WRS alakban fordul elő.⁵

1400. április 5-én Budáról utasítják Zsigmond somogyi ispánt és szolgabíráit: Tartsanak vizsgálatot Haholt-Miklós fia Miklós fiai: László mester, Mihály, János, Péter és Miklós panaszára, mely szerint Jakab familiáriusukat három év előtt Kisasszony nap körül midőn Vrs falujukba küldötték, Garduai László fia László mester megbízásából fiai Bertalan és Imre Boda-i (Kun dictus) György, Holah-i Olasz István, Sand-i Ferenc nevű familiárisaikkal és nyolc jobbaggyal — köztük Bertalannal, meglesve megverték és a 100,— Frt.-t érő két lovat elvették tőle, majd két vrsi jobbagyukat, Jakabot és fiát Benedeket birtokukra költöztették.⁶

1469-től a Csányi-család is bírt itt földesúri joggal. Az 1536. évi lajstromban Wers alakban fordul elő a falu neve. Az 1563. évi török kincstári adólajstrom szerint csak 6, az 1573—74. években csak 4 házból állott. Érdekes fényt vet a török idők szomorú állapotaira az a levél, amit Beche írt Szenyér várából Csányi Ákosnak, Kanizsa és Szenyér várparancsnokának 1557. június 15-én. „...sehol nep njnchen az falwkon, Baymon (Nagybajom) Chekolon (Csökölly) alol, Kalmancehon (Kálmánca) peneg az sorompokon törökök alnak az warasth erzyk sakmanostwl (zsákmányosul?) ... Towaba ked hagia meg a wörsieknek, hogj ha gyakorta megon level, thehath wjgek kednek, mert az egj zabados Holladrol nem gozy...”

1583-ban Csányi Bernát, 1589-ben János, 1626—27-ben Bakó Farkas, 1660-ban Sárkány Miklós volt a földesura. Tőle vette meg 1697—98-ban Festetics Pál a keresztúri jóságokkal együtt.⁸ 1715-ben 8 háztartást írnak össze benne.⁹ 1720-ban mindössze 16 telepes él a faluban. Állatállományuk: 25 ökör, 27 tehén, — ló egy sincs — 15 három éves növendékállat, 11 két éves és 16 nagyobb borjú.¹⁰

Röviden összefoglalva a község múltját, térjünk át a vörsi plébánia és templom történetének ismertetésére. A veszprémi egyházmegye plébániáinak s egyben templomainak és papjainak első, legteljesebb felsorolása 1333-ból maradt ránk.¹¹ Ebben a pápai tizedjegyzékben két feljegyzés érdekel bennünket. A somogyi főesperesség plébániáinak felsorolásánál találjuk: „Nicolaus de Beren solvit XX parvos”. Tehát Berény, a mai Balatonberény papja Miklós 20 kis dénárt fizetett. E bejegyzés után nyolc közép- és nyugat-somogyi plébánia felsorolása következik, majd kilencedik helyen: „Petrus de VRS solvit XL parvos”.

A legelső megbízható okleveles adat, amely Vörs templomát említi 1471-ből származik.¹² Sajnos az eredeti oklevél olyan rossz állapotban van, hogy ma már olvasni csak szakszerű restaurálás után lehet. A folyamatban levő restaurálás után talán többet is meg tudunk állapítani s megtudjuk, hogy mit mond a szóban forgó oklevél Vörs templomáról,

Addig meg kell elégednünk Békefi Remig megállapításával, hogy az oklevél említi Vörs templomát.¹³

1487. április 18-án a veszprémi káptalan és néhány somogyi plébános között támadt tizedperben hoznak ítéletet. Ebben az okmányban szerepel Illés vörsi plébános is.¹⁴ Egy 1535. június 24-én Győrben kelt oklevél szerint Eynyigi Török Bálint 3000 Ft-ért bérbe veszi Somogy tizedeit Máté pannonhalmi apáttól. A tizedek szedhetők többek között „Vörsz”-ön is.¹⁵

A török hódoltság előtti időkből mindössze ez a néhány adat beszél Vörs templomáról és papjáról. Közismert tény, hogy a török hódoltság alatt siralmas idők következtek a hódoltság népére és a katolikus egyházra. A veszprémi egyházmegye a török idők előtt 431 plébániát foglalt magába. Ebből a XVII. századig mindössze 30 maradt. A minket közelebbről érdeklő Somogyban csupán Igal, Kéthely és Törökkoppány plébániája működött.¹⁶ Egy 1550-ből származó összeírás szerint az egyházmegye balatonfői esperességében még hét pap működik, kilenc plébánián már hiányzik a lelképásztor. A tapolcai esperességben öt helységben van plébános, tizenkilencben nincs. A somogyi főesperességben 10 esperességet említ az összeírás, kb. 120–180 plébániával, de egyetlen működő plébániáról sem tud. Figyelemre méltó, hogy a Zala megyei novai esperességben említi az összeírás Kereszthúr községet és Mihály plébánost, Ballaheda községet és Miklós plébánost, továbbá Zenthgergh községet, melynek Péter a papja. Nagyon valószínűnek vehetjük, hogy a somogyi részek pusztulása után még egy ideig működött a mai Balatonkeresztúron és Balatonszentgyörgyön a plébánia s az abban az időben a novai esperességhez tartozott.¹⁷

Ennek a szomorú időknek érdekes dokumentuma az a jelentés, amelyet P. Horváth János jezsuita atya készített 1643. szeptember 2-án az andocsi misszió működéséről. Ebből megtudjuk, hogy az említett 16 plébánia között szerepel Balatonherény s annak filiája, „Vers” is.¹⁸ Nyilvánvaló tehát, hogy e siralmas időket valahogyan átvészelte Vörs és temploma is. Lehet, hogy csak nyomorúságos hajlék volt, talán csak vályogból, gerendákból összeróva, náddal fedve, de a megfogyatkozott, szennvedő népnek mégis vigaszt nyújtott és ha akadozva is, néha-néha papot látott, aki misézett benne.

Csak a török idők megszűntével indul meg újra a rendszeres lelképásztori ellátás. Szemléletesen ír erről a vörsi plébánia Historia Domusa:

„A Vörsi Plébánia Története.

Ösze írtam Kövér János Vörsi Plébános 1834. I. Rész. A Régi Plébániáról és ebben élő Plébánosokról. Mikor kezdődött a Vörsi Plébánia, sehol sem találtam feljegyezve: hanem, hogy egy a legrégibbek közül, gyanítani lehet. . .

Első jegyzet, mit felőle találtam, van egy régi Máturiculában, . . . amit 1814-ben a kémény mellyül szedtem fel a porbul, tsak darabonként, ugyan azért számtalan árkus és nem tsak napok, hónapok, de egész esztendők is hibáznak belőle. Kezdődik 1720. 22-a Maji és szolgál 1751-ig. És aligha ez az, mellyben itt a Plébánia — de nem tsak itt, hanem köröskörül — egy kis formálisággal kezdett lábon állani. Mert tsak 1686-ban lehetett a törököt ezen részekről kipusztítani: előbb Keszthely volt ezenn a tájon a Magyarországi vég hely, Somogyot pedig a török bírta, Kanizsa volt a fészke, hová ez a táj is adózott. Nem mondom ezt vaktában, hanem öreg Csinyátt György, napnyugoti szomszédom, akit 1832-ben 100 esztendősen föllyül temettem el, sokszor beszélt, hogy az ő gyermekkorában a török olly közönséges beszéd volt, mint mast József császár, vagy Mária Theresia: emlegette az öreg apja beszédjét, hogy: „ha a szegén embernek kaszája, vagy kapája el vástott, tsak a fokát kellett be vinni Kanizsára és a török ingyen adott másikat. „Pedig a török a keresztény hitet igen szigorúan szorongatta és a formális plébániákat nem igen engedte meg: ha a püspök bérmálni, vagy vizitálni akart ki jönni, a basáktul drága pénzen kellett meg vásárolni. . .” Ebből a rongyos anyakönyvből kiténik, hogy 1720-tól Domaniczki János Ferenc volt Vörs első plébánosa. Az akkori kis templomot, kicsiny tornyocskával Bakó Farkas földesúr építtette, de hogy mikor élt ez a Bakó Farkas, azt nem lehet meghatározni, mert a Bakók talán századoktól fogva mind Farkasoknak kereszteltek magukat.”¹⁹

A plébánia első protokollumában találunk egy szerződést, melyet Acsády Ádám veszprémi püspök kötött Sümegen a vörsiekkel és a hozzá tartozó leányegyházak képviselőivel. Ebből kiderül, hogy Szabó Mihály plébános másfél évvel azelőtt elhagyta Vörsöt, mert a plébánia épülete lakhatatlanná vált, a hívek pedig nem akarták azt renoválni. A szerződésben ígéretet tesznek, hogy a házat megépítik és a plébános járandóságait rendszeresen fizetik. A szerződés 1744. május 4-én készült.²⁰

Érdekes még a fentebb említett régi anyakönyv egyik bejegyzése, mely szerint Sávolyon 1723-ban Benkő Mátyás licenciátus működött.²¹

A Historia Domus második részében Kövér János részletesen elbeszéli a régi kis templom lebontását és az új építését. „Leírom ebben mind azon bajokat és akadályokat, mellyekkel a templom és plébániaház építtetésében nem annyira az elkeseredés, mint majd-majd a kétségbe esésig kellett küszködnöm, mind a hálaadatlan nép sokféle bosszúságait, mellyek mindenen között legjobban fájtak. Nem azért írom pedig, hogy magamat nem tudom mitsoda hősnek, vagy Herkulesnek hirdessem, hanem azért, mert édes az öröm a meghalladott nehézség után.” Ezt az állítását az Aeneisből vett idézetekkel támasztja alá.²²

Mielőtt azonban az 1820-as újabb templomépítést ismertetnénk, egészítsük ki Kövér Jánosnak a kezdetekre vonatkozó feljegyzéseit az alábbiakkal. A török idők pusztításai után ébredező egyházi életről Acsády Ignác veszprémi püspök 1735. szeptember 17-én azt jelenti Rómába, hogy a veszprémi egyházmegyében 86 működő plébánia van. A somogyi esperességben 22. Közöttük van Vörs is.²³

A veszprémi püspökség legelső protokollumában található egy kötelezvény 1735. január 14-i kelettel, amelyben keszthelyi Bakó Farkas kötelezi magát, és mindkét nemű utódait, hogy a vörsi plébánosnak évente 10 mérő, a mesternek pedig 5 mérő gabonát ad. Ugyanerre kötelezték magukat elődei is 1727. szeptember 3-án.²⁴ A Szent Márton tiszteletére szentelt kis templomról jelenti Acsády püspök, hogy 1743-ban kisebb-nagyobb javítást eszközöltek rajta.²⁵ 1748. november 28-án tartott Vörsön kánoni látogatást Padányi Bíró Márton püspök. A jegyzőkönyvben leszögezik, hogy a Csányi család a kegýúr, mert elődei építtették a templomot. Nyilvánvaló, hogy itt a Csányi család birtokainak előző tulajdonosait, tehát a Bakó családot kell érteni, hiszen a kegýúri jog és kötelezettség a birtokhoz volt kapcsolva.

A templom kőből épült, mennyezete boltozott. Belső festése nagyon kopott, jó lenne újra festetni. A tetőt fazsindely fedi. A kórus deszkából van. Orgona nincs. A szószéket az akkori plébános Berencsy János festette újra. A padok egyszerű falusi mesterre vallanak. Sekrestye nincs. A szenteltvíztartó fából van — hozzátehetjük, hogy elég ritka megoldás. A temető a templommal szemben fekszik. Kerítése nyomorúságos, közepén kereszt áll. Az oltáron Szent Márton képe. A torony kőből épült. Két harang van benne, a nagyobbik 1 mázsás, Sz. Márton tiszteletére szentelve. Bakó Farkas itteni birtokos ajándéka, aki a templomot is renováltatta. Bizonyos ellentmondás van abban, hogy a kegýúr a Csányi család, de a templomról Bakó Farkas gondoskodik.

A plébánia fából épült, sárral tapasztva, náddal fedve. Mindössze két szoba van rajta, egy a plébánosnak, egy pedig a gazdaasszonynak részére. A hívek száma mindössze 193.²⁶

Harminc évvel később, 1778. május 27-én tart egyházlátogatást Vörsön Bajzáth József püspök. A jegyzőkönyv a templomról mindössze annyit mond, hogy hajdan Bakó Farkas földesúr építtette, Sz. Márton tiszteletére. E jegyzőkönyv szerint azonban csak a szentély van beboltozva, a hajó csupán gerendás mennyezetű. Ekkor a hívek száma 412.²⁷

Részletesebben foglalkozik a templom állapotával Kurbély György püspök 1815. szeptember 28-án megtartott kánoni látogatásának jegyzőkönyve. Bevezetőben megállapítja, hogy Sz. Márton tiszteletére Bakó Farkas építtette, kőből, de hogy mikor, azt senki sem tudja. Falai, tetőzete, egyszóval az egész épület olyan állapotban van, hogy inkább romnak mondható, mint templomnak. A két harang a templom előtti fából készült haranglábon függ. A nagyobbik harang két mázsás, a kisebbik 140 font súlyú. A templom a falu közepén

fekszik, alacsony, száraz, de eléggé tűzveszélyes helyen. Megállapítja a jegyzőkönyv, hogy benne közveszélyes tovább istentiszteletet tartani, azért amíg az új meg nem épül, a plébániai istentiszteleteket Berényben kell tartani. Megjegyzi még a jegyzőkönyv, hogy a plébánia ősi, de eredete ismeretlen. Ekkor már a plébániaház részben téglából, részben vályogból van. Két szobája van a plébánosnak, kettő a személyzetnek.²⁸ Kurbély György tehát kiadta az utasítást, hogy a régi templomot közveszélyes állapota miatt tovább nem szabad használni és helyette újat kell építeni. Az új templom építésének küzdelmes harcát részletesen megörökítette Kövér János a Historia Domusban. Zamos nyelvezetű leírása megérdemli, hogy sok részletét itt is idézzük, hiszen az építkezésen kívül igen sok kortörténeti adatot is tartalmaz.

Vörs földesura ezeitőben gróf Festetics György különélő felesége, Sallér Judit volt. A filiális községek földesura pedig gróf Festetics György. Elsősorban az ő segítségükre számított a püspök is, a plébános is, a hívek is. De éppen itt érte őket a legkeservesebb csalódás és ez okozott a törekvő fiatal plébánosnak mérhetetlen sok huzavonát és keserűséget.

Mindenekelőtt két keszthelyi iparossal, Eschner János kőművessel és Lichtenovohner Ferenc ácsmesterrel elkészítették a 24 öl hosszúságú templom tervrajzát és költségvetését. De amikor a vasmegegy Molnáriban lakó grófnénak felküldték, az elvetette a tervet s azt üzentte vissza, hogy ez királyi városha is sok volna. Ekkor csupán 16 öltre terveztették s ez 68 104 Ft. 52 kr-ba került volna. Ezt a tervet és költségvetést a püspökhöz akarta felvinni a plébános. „Elindultam a plánummal 1816 január 29-én oly szándékkal, hogy Berény-nél rálépek a Balatonra, délre a jó szányúton Tihanyig, onnét pedig este Veszprémbe megyek: azonban egy erős és mindent kiforgató szél, melynek mássát még mind eddig nem érttem, és mely 3 nap dühösködött, Fonyód és Keresztúr között elkapta kalapomat és köpönyegemet és elvitte örökre. Vissza kellett hát fordulnom és csak február 7-én vihettem föl.”²⁹ A püspök a tervet továbbküldte a Helytartótanácsához, ahonnan azonban csak három év múlva jött rá válasz.

Közben a hívek között nagy egyenetlenség támadt, mivel a távoli Berénybe kellett misére járniok. A berényiek és a közeli szentgyörgyiek természetesen örültek ennek, de a vör-siek és a többi filiában lakók annál inkább zúgolódtak miatta. Az sem csillapította le a kedélyeket, mikor a plébános a püspöki rendelkezést megváltoztatva felváltva misézett Berényben és a félíg lebontott régi vör-si templomban. A szét-húzás sok kellemetlenséget okozott a templomépítésnél is. Megnyilatkozott ez, amikor 1815-ben a Bari-hegyen szüret alkalmával mustot akartak gyűjteni a templomépítésre. Ezt így örökíti meg a Historia Domus: „Meg kell itt jegyezni azt, hogy 1812-ben a borból nagyon mohó termés volt, úgy, hogy helyet sem tudtak adni a bornak, nem hogy edényt, 1813 és 1814-ben pedig éppen semmi nem volt, se sok, se kevés, mert elfogyott mind: ekkor tehát a bornak szörnyű ára volt, amit 1812-ben 15—20 garason vettek, most 40—60 forintot is adtak akóját, és ugyan ezen szükség miatt az 1815. évi termést is elkapták, úgy, hogy a mustot 15—25 forintot is megvették.” Nagy lelkesedéssel kivonultak tehát a szőlősgazdák a Bari-hegyre, de hiába buzdította őket a plébános, csak két-három gazda ígért valamelyest, a többiek zúgva-morogva magára hagyták papjukat és a szép terv füst-be ment.³⁰

Nem sok szerencsével járt a plébános könyörgése a földesuraknál sem. Bár a püspök közbenjárására a Helytartótanács 12 010 Ft. utalt ki a mesteremberek fizetésére, az épületanyagot a földesuraktól szerették volna megkapni.

1818. szeptember 16-án kereste fel először Kövér János gróf Festetics Györgyöt Keszthelyen, hogy segítségét kérje. A dúsgazdag gróf azonban még azt sem engedte meg, hogy zsidó vagy szántói birtokain követ fejtsenek a hívek a templomépítéshez. Még kevésbé volt hajlandó meszet vagy épület-fát adni.

Október 19-én hírül vette a plébános, hogy a grófné is Keszthelyen tartózkodik. „Felmentem hát gyalog, mert mi többnyire csak gyalog szoktunk föl menni, hogy az öreg hajóknál való várakozástul mentek legyünk. (Akkor nagyobb kellett menni a Balatonynon, mert az Iszapi töltés csak 1822-

ben készült el.) ... Öszve jöttem a grófnéval, amit már oly régen óhajtottam. „Nos! Ugyancsak hát új temploma lesz? Örülök rajta és szeretném látni minél előbb. Vettem levelét és mi engem illet, én is adok hozzá valamit, de hogy a terhet én hűzzam, azt nem kívánhatják: adok 20 000 téglát.” ... Azonban az öreg gróf valamint meglátott, elkialtotta magát „Alázatos szolgálja!” Egy 20 forintos cédulát kezembe nyomott, majd fele ebédig csupán én velem beszélgetett és igen jó kedve volt: de a templomot, vagy a követ elő nem hozta. Elvégeztük az ebédet, a kávé megittuk, a vendégek szélledezni kezdtek, hát egyszer az ablak mellé lesz és ezt mondja: No! s mivel szolgálhatok, mi tetszik? Én elmondtam amit a minap, ő is jobbra azt felelte és újra megmondta, hogy se követ, se meszet nem ad: hanem fát — fát, majd meglátom — fát talán — majd írunk Szentgyörgyre, megvizsgáltatom a jágeraimmal, ha van arra való.”³¹

A 20 000 téglával nem voltak nagyon kisegítve szegény vör-siek, hiszen az legfeljebb egy szobára elég. Így hát újra a püspökhöz fordultak, aki látva a földesurak érthetetlen zsugoriságát, megengedte, hogy páhoki kőfejtőjéből teremthessék elő a szükséges követ. Egyben elrendelte, hogy a régi templomot sürgősen bontsák le. Még megtartották benne a búcsú misét, november 12-én, majd 15-én hozzáfogtak bontáshoz. Hogy milyen kicsiny volt, mi sem bizonyítja jobban, hogy a tetejét maga a plébános Szűts Ferenc mesterrel egy fél óra alatt lebontotta. Az egész épület mindössze 6 öl hosszú, 2 öl és 2 láb széles és 2 és 1/2 öl magas volt. A tornya lehetett 1 öl magas, ez is téglából és benne egy kis törött harang. A másik kettő falabakon állott a templom előtt.

November elején nagy lelkesedéssel hozzáfogtak a kőfejtéshez Páhokon, de csakhamar rájöttek: „kő ugyan van elég, de csak vékony és porhanyó és olyan, mint a vászón korsó, minek elég meszet soha nem tudunk szerezni.”³² Abba-hagyták tehát a munkát és újra a grófhöz fordultak, hogy adjon követ a Bari-hegyen. De hiába alázkodott szegény plébános újra a zsugori nagyúrnál, üres kézzel kellett eljőnnie, illetve be kellett érnie azzal a 20 forinttal, amit szokása szerint a markába nyomott.

Nagy gondot okozott a Páhokon kifejtett 45 öl kő hazahordása is. Erre csak a téli idő volt alkalmas, amikor a Balaton jegén közlekedni lehetett. Szerencséjükre olyan erős tél volt, hogy az emberek ilyen tartós szánútra nem is emlékeztek. Így hát nagy vesződséggel, állat pusztulással három hét alatt hazahordták a nagy kincset jelentő épületkövet.

Jelentős változást hozott a keserves előkészületekben Festetics György halála. Erről így számol be Kövér János: „Az Öreg Gróf, a Nagy Festetics meghalt 1819 április 2-án. Híres ember, nevezetes ember az egész Magyar Hazában. Lelke a litteraturának, csillaga a művelődésnek, arany oszlopa az Országának. ... Ajándékozni szeretet, de csupán csak a maga nemes kedvéből: azonban ha kértek tőle, nem adott semmit, még esztendőik által való könyörgésre is. 1816-ban aratás után szörnyű éhség és majd éhel halás lett, úgy, hogy a Felső-kérte az uraságot a szegénység segítésére: Ök-kor a balatonszentgyörgyi összes uradalomnak, öt falunak csupán 100 forintot adományozott, holott egy kila gabonának az ára is 40—60 forint volt: e felül azután még is, nekem, a kéthelyi és számszoni plébánosoknak bizonyítványt kellett adni, hogy ő, igen is, az éhező jobbagysággal ezt a nagylelkűséget tette. Tett az országban hírért és dicsőségért sokat, de az Istenért ugyan nem ám. Istene igen kicsiny volt. Egy kápolnát nem épített sehol: de az ő rendelkezésével, vagy tudtával talán egy vakolást nem tettek valami templomon. Nem csuda hát, ha nem adott követ a Bari-hegyen.”³³

A buzgó plébános még a temetésen kieszköszölte a püspök útján az ifjú gróftól, Festetics Lászlótól, hogy a Bari-hegyen követ fejthessenek. Nagy lelkesedéssel és sok bajlódással ásták-vésték a hegyet a vör-siek, de kezdetleges szerszámaikkal nem sokra mentek. A filiális községek népe pedig mindegyre kivonta magát a közös munkából. Végül is a főbíróknak kellett rájuk parancsolni, hogy teljesítsék a rájuk kirótt feladatot. „Ekkor kezdtek a szentgyörgyiek ébredeni és a szükség olyan bányákat is találtatott velők, mellyek felül eddig nem is álmodtak. Tudniillik volt hajdan a szentgyörgyi temetőben egy templom, melynek Szent György napján volt a búcsúja

(még most is él egy-két öreg, ki ezen búcsút jól tudja és misét, predikációt is hallgatott benn). Ezen pusztára ment templomnak a falait a bottyáni granáriumra az uraság régen elhordatta. Voltak olyan parasztok is, kik a szőlőhegyen a pincéjüket, vagy itthon a házoknak valami kis darabját ezen templomnak dűledékiből építették, úgy, hogy én ennek már csak nyomát sem láttam: hanem a fundamentoma nem volt még egészen kiásva. Ezt próbálták tehát a szentgyörgyiek és a tél közepén majd 32 öl követ ástak belőle.

A Bari-templomot is fölkeresték, melyből 1785-ben a Bari-hegyi kápolnát már megépítették és melynek hasonlóképpen semmi helye nem látszott: itt is fejtettek majd 10 ölet. Ezenkívül, amint a Balatonra megy az út, Szentgyörgy és a rév között, vendégház volt-e valamikor, vagy révsz lakás? — itt is ástak 7 ölet. Így hát a szentgyörgyiek is 40 ölon felül fejtettek. Emlégettek sokan a bottyáni templomot is, de ezt furtetni mégis senki sem kapott bele. Feküdt ez a templom, valamint a régi Bottyán is, mint Szentgyörgyről Holládnak megy le az út, a téglá szín felé, közel az erdőhöz, az úttól napnyugatra, a mezőnek dombosabb részén.⁷³ Nagy ügyel-bajjal mégis csak összehordták végre 250 öl követ. A püspök Sümegen 500 köböl meszet adott. Ezt is hazahordták és leoltották nagy keservesen. Végre 1820. április 28-án kiküldte a püspök sümegi építőmesterét, Hofbauer Jánost, hogy kijelölje a templom helyét. Ahová eredetileg tervezték, próbaképpen leástak 1/2 öl mélyre, de ott már „tortyokogott” a föld, úgy, hogy már egy lányira vizet találtak volna. Ezért kénytelenek voltak alkalmatlanabb, de magasabb fekvésű helyre építeni.

Június 20-án végre szerény ünnepség keretében letehetette a plébános az alapkövet és megindulhatott a várva-várt építkezés. Persze a filiális községek most is vonakodtak a szükséges kézi napszámot teljesíteni, miért is a plébános kénytelen volt a főbíró segítségét igénybevenni. Vései Ferenc főbíró személyesen jött igazságot tenni és úgy rendelkezett, hogy ha a kijelölt falu nem teljesíti a munkát, a bíró 12 pálát, az esküdt pedig 6 pálát fog kapni. Ettől kezdve ment is a munka fennakadás nélkül, úgy, hogy december 17-én már misézni is lehetett az új templomban, bár boltozva még nem volt s az állványok is mind benne voltak. Megint csak a püspök jött segítségükre és Sümegen 73 600 darab téglát adott nekik, hogy a boltozást is elvégezhessék.

Nem csoda, ha Kövér János őszintén megsiratja Kurbély Györgyöt, aki 1821. május 27-én meghalt. „Ekkor a jó érzés engem poetává tett, gyászoló verseket nyomattam temetésére, melyekben Pegázus ugyan szép kevés, de jó szív bőségesen van.”⁷⁵

Vége november 11-én sor kerülhetett a templomszentelésre is. Tornya azonban csak 1845-ben épült meg. Hét esztendő keserves küzdelme után végre teljesült Kövér János és a vörsi nép szíve vágya: szép új templomában dicsérhetette Istent, melybe most már befért az egész plébánia népe. A szentelés napján 964 hívőt számlált meg benne a boldog lelkipásztor.

Alkotó kedve azonban ezután sem pihent. 1825-ben megépítette a vörsi és berényi iskolaházat, 1828-ban a plébánia épületét, 1833-ban a pajtát és istállót. A vörsi templomba orgonát szerez, egyéb felszereléséről is gondoskodik. Mindegyik alkotó munka után 28 esztendő elmúltával elhagyja Vöröst és 1842. október 27-én a zalalaházi plébániát foglalja el. Érdekes, színes egyéniségének hű tükörképét adják a Historia Domusban megörökített feljegyzései, melyek megdermesztik, hogy legalább részleteiben ide iktassuk. Ha kissé el is tértünk tanulmányunk alapvető célkitűzésétől, mégis fontosnak tartottuk mindezek megörökítését, mert élénk fényt vetnek a múlt század első felének sok érdekes eseményére és életformájára.

Köver János utódai, Pongrácz György 1842—1860, majd Menyhárt István 1860—1899, Molits József 1899—1903, végül Németh János 1903-tól igyekeztek gondját viselni a templomnak, szükség esetén tatarozták, renoválták, felszerelését újították, fejlesztették. De a századfordulón már szükség bizonyult az 1820-ban épített templom. Laskay Emil keszthelyi építőmester tervei szerint 1905-ben lebontották a régi templom szentélyét s egy kereszthajóval megtoldva bő-

vítették ki. Építés közben, július 4-én majdnem végzetes szerencsétlenség történt. A befejezéshez közeledő kupola boltozatáról mintegy egy méteres szélességben egész körben levált a friss falazás s az állványon dolgozó munkásokra zuhant, magával rántva az állványokat a rajta levőkkel együtt a 10 méter mélységű földszintre s a szerencsétlenül jártakat maga alá temette. Nyolc kőműves és munkás sebesült meg, egy életveszélyesen, három súlyosan. A felelősség a vállalkozókat terhelte, mert többszöri figyelmeztetés ellenére olyan tapasztalatlan segédek alkalmazott, akik a kupola építéshez egyáltalán nem értettek.³⁶

A szerencsétlenség után nagyobb gonddal és hozzáértéssel újra építették a kupolát és öszre szerencsésen be is fejezték a munkát. Az államépítészeti hivatal és a járási főszolgabíró október 10-én engedélyezte, hogy az épületet átadják rendeltetésének. Az építkezés kb. 40 000 Koronába került. Ennek fedezetül szolgált Menyhárt István volt plébános közel 12 000 Koronát kitévő hagyatéka, báró Hornig Károly püspök 5000 Koronás adománya, a templompénztár 10 000 Koronát meghaladó vagyona és a hívek hozzájárulása. Felségfolyamodványban államsegélyt is kértek, de kérelmüket elutasították. De úgy látszik, hogy az építkezés fedezetével nem volt fennakadás, mert a következő évben már új föl-tárt, szőcséket, bronz gyertyatartókat szereznek be 3100 Koronáért Lewisch Róbert szombathelyi kegytárgy kereskedőtől.³⁷

A Németh János által tovább vezetett és elég részletes Historia Domusban sajnos ezt nem örökítették meg, csak az irrattár hiányos adataiból értesülünk róla.

Végigkísérve a vörsi plébánia és templomok történetét, felmerül a kérdés, hol is állt a középkori falu és templom és mikor és miért települt át a mai helyére. Fentebb láttuk, hogy az ásatások teljes bizonyossággal megállapították, hogy a középkori templom a Máriaasszony szigetén állt. Magától értetődik, hogy körülötte volt a falu is. A hajdani templom tengerszint feletti magassága 109,20 m, tehát kellő biztonságot nyújtott az ősi Zala áradásai elől, különben nem települtek volna oda már a kőkorszaktól kezdve. De egyúttal kitűnően védhető terület is volt ez a kis dombhá, mert szinte minden oldalról mocsár és víz övezte. Minden bizonnyal itt vészelté át a török idők sok-sok szenvedését a 4—5 portára lepadt kis település. Így tehát nehéz elgondolni Bendefy állítását, hogy a tatárjárástól a XIX. századig víz alatt állott volna az ősi vörsi templom. A térszíni adatok figyelembevételével nyugodtan állíthatjuk, hogy a török idők után újraköltözött falu nem azért hagyta el régi templomát és otthonát, mert azt víz borította el, hanem azért, mert ott terjeszkedni nem tudott, a szomszédos környéket csak nehezen s nagy kerülővel tudta megközelíteni. Ezért választotta a mostani településének a helyét, amely majdnem azonos magasságban fekszik, mint a Máriaasszony szigete és a vele összefüggő dombhá. Igaz, hogy a mai templom 113,20 tszf. magasságban áll, de ez a hely a község legmagasabb pontja s a falu nyugati része lényegesen alacsonyabb fekvésű. Sajnos nem sikerült ez ideig okleveles bizonyítékot találnunk arra, hogy az áttelepülés mikor történt?

Befejezésül hadd erősítem meg a magunk véleményét még néhány olyan adat rövid felsorolásával, ami nem tartozik ugyan a vörsi plébánia és templom történetéhez, de teljes biztonsággal igazolja, hogy a XIII—XIX. század közötti időben nem lehetett a Balaton vízszintje 112—113 m tengerszint feletti magasságban. Ha végigtekintünk a Balaton északi partján, lépten-nyomon középkori eredetű templomromokra és ma is használatban levő templomokra bukkanunk, melyek alig néhány méterrel fekszenek magasabban, mint a Balaton mai vízállása.

Elsőnek említem az aszófői állomás és a Balaton közötti hajdani Kövesd falu középkori eredetű templomának romjait. Ennek tszf. magassága Bendefy szerint 109,90 m. A legutóbbi műemléki feltáráskor körülötte több sirt találtak. A sírok átlagos mélysége minden korban 180 cm körül mozgott. Nyilvánvaló, hogy a temetkezések idején nem lehetett a tó vízmagassága 112—113 méter. Kövesd falu pusztulásáról nincs ugyan megbízható adatunk, de még 1480-ban is azt olvassuk, hogy a tihanyi apát és konventjét beiktatják

Kövesd és egyéb szomszédos falvak birtokaiba.³⁸ Sőt még az 1572-es úrbéri összeírásban is említve van Aszófőnél egy szőlő, amely a kövesdi oltárhoz tartozik.³⁹ Ennek alapján biztosra vehetjük, hogy a falu a török idők alatt pusztult el s mindaddig istentiszteletet tartottak templomában, a templom körül temetkeztek, tehát nem boríthatta 112—113 m magasságban víz a környékét.

Aszófőtől tovább haladva nyugat felé, Ság pusztánál talá-lunk római alapfalakra épített középkori templomromot, ugyancsak számos sírlelettel. Ennek feltárása most van folyamatban. Ennek magassága Bendefy szerint 110,10 m.

A révfülöpi vasútállomással szemben fekvő középkori templomrom mindössze 108 m magasán fekszik. A szigligeti öbölben levő ún. avasi templomrom, melynek magassága 113,80, ma is temetővel van körülvéve, tehát nyilvánvalóan a XIII—XIX. században is ott volt a temető. Nehéz elképzelni, hogy e templomokat és temetőket olyan helyre építették és helyezték az ősök, ahol a Balaton vízszintje és a talajvíz alig pár centivel volt alacsonyabb — vagy magasabb, mint a megásandó sírok alsó szintje.

E felfogásunk mellett tanúskodik néhány olyan balaton-parti templom, amely esetleg középkori alapokra, de a XVIII. században épült és ma is használatban van. Ide sorolható a balatonakali róm. kat. és ev. templom, 111 m tszf. magasságban és a Balatongyöröki róm. kat. templom, ugyancsak 111 m tszf. magasságban. Ez utóbbi 1715-ben épült a mai formájában. Elképzelhetetlen, hogy a templom építése idején közvetlenül a Balaton vízszintjének magasságába épít-sék, amikor pár száz méterrel a parttól eltávolodva már lényegesen magasabb és biztosabb fekvésű helyre is épít-hették volna.

Befejezésül még egy körülményre szeretnék rámutatni. Bendefy László a Hidrológiai Közlöny 1968 júniusi szá-mában megjelent cikkében — mint már ismételten emlí-tettük — amellet foglalt állást, hogy a „Balaton vizét 1240 körül tartósan 112—113 m magasságra duzzasztot-ták”, amint írja a tatárok elleni védekezésül. Jól tudjuk,

hogy az ország vezetősége egyáltalán nem készült fel a tatárok kellő fogadására. Mikor IV. Béla király hadba szólította a királyi sereget, az ország nemessége csak gúnyolódott a felhíváson. Senki sem hitte, hogy a tatárok támadni fognak. Mendemondának tartották Juliánus barát jelentését a közelgő veszedelemtől.⁴⁰

Nehéz elképzelni, hogy ugyanakkor a Balaton környék egyszerű szolganépe átgondolt vízügyi akcióval gondos-kodjék tartós védelemtől. Hiszen a tatárjárás fergetege egy esztendő alatt átviharzott a rommá lett országon. Joggal kételkedhetünk tehát Bendefy állításán. Egyéb-ként éppen ő állapítja meg egy korábbi tanulmányában, hogy a középkorban, illetve a XVI. századig nem volt magasabb a Balaton vízállása, mint a római korban volt, vagyis 105 m körül.⁴¹ E korábbi tanulmányában azt írja: „Megállapítható, hogy a XVI. század végén végrehajtott duzzasztás alkalmával először kb. 1 méterrel emelték meg a tó normális vízállását. Ez felel meg a Récéskúti temp-lomerőd újabb, török-kori ajtaja küszöbmagasságának. Egy későbbi, évek szerint nehezen rögzíthető időpontban, de mindenesetre még a XVII. század első felében, további duzzasztást hajtottak végre. Ekkor öntötte el a Balaton vize a Máriaasszony-szigeti régi templom padimentumát is. (109,20 m.) Ez a vízállás maradt meg nemcsak a török felszabadító háborúk végéig (1690), hanem azon túl is, még vagy 150, illetőleg 170 évig, amíg a Sió csatornán ke-resztül — a zsilip megépítésével — megközelítően a mai szintjére le nem engedték.”⁴²

Nem tudjuk, hogy e mértéktartó megállapításait miért módosította később, de úgy gondoljuk, hogy a fent felso-rolt érvek eléggé bizonyítják, hogy a Balaton vízszintje soha sem lehetett 112—113 méter magas.

Horváth József

JEGYZETEK

¹ Hidrológiai Közlöny. 1968. júniusi szám 260.

² Draveczky—Sági—Takáts: A Somogy megyei Múzeumok Régészeti Adattára. Kaposvár 1964. 52—53. — Sági Károly: A vörösi langobárd temető újabb ásatási eredményei. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1/1963. 39—80.

³ Archeológiai Értesítő. Új Folyam X. k. 1890. 127—30.

⁴ Zalai Okl. I. 462—64.

⁵ Hazai Okm. VIII. 82—84.

⁶ O. L. DI. 61. 273.

⁷ Szalai Ágoston: 400 magyar levél a XVI. századból. Pest 1861. p. 242—3.

⁸ Szántó Imre: A parasztság kisajátítása és mozgalmái a dunántúli Festic-tics birtokon. 1711—1850. 9.

⁹ Csánki Dezső: Somogy megye története. 175.

¹⁰ Áll. It. Kaposvár. Ö 52.

¹¹ Fraknoi—Lukács: A veszprémi püspökség római oklevéltára. Beveze-tés. Budapest 1896—1907. 123—25.

¹² Veszprémi Kápt. It. Litterae mancae. 49.

¹³ Békefi Remig: Kirchen und Burgen in der Umgebung des Balaton im Mittelalter. Wien 1907. 129.

¹⁴ Veszprémi Kápt. It. Simigh comit. dec. 32.

¹⁵ Sörös—Rézner: A pannonthalmi főapátság tört. III. 1908. 794.

¹⁶ Pehm József: Padányi Bíró Márton élete és kora. Zalaegerszeg 1934. 110.

¹⁷ Karácsonyi, Kollányi, Lukács: Egyháztörténelmi Emlékek a Magyar-orzági Hitújítás Korából. V. 454.

¹⁸ Pfeiffer János: A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai. Veszprém 1947. 192—98.

¹⁹ A vörösi plébánia története. Kézirat, 5.

²⁰ Protocolum parochiae Vörsensis. (Lapszám nélkül.)

²¹ A vörösi pleb. tört. 6.

²² Uo. 9.

²³ Petrák Mihály: Acsády Ádám veszprémi püspöksége Veszprém 1949. 20.

²⁴ Protocolum Episcopatus Vesprimiensis. Tom. I. Pag. 17.

²⁵ Petrák: i. m. 57.

²⁶ Veszprémi Pk. Lt. Visitatio Canonica 1748.

²⁷ Uo. Visitatio Canonica 1778.

²⁸ Uo. Visitatio Canonica 1815.

²⁹ A vörösi plébánia története. Kézirat, 11.

³⁰ Uo. 14.

³¹ Uo. 18.

³² Uo. 24.

³³ Uo. 30—31.

³⁴ Uo. 40.

³⁵ Uo. 56.

³⁶ Veszprémi Pk. Lt. 1905. 2569.

³⁷ Plébániai irattár.

³⁸ Erdélyi László: A tihanyi apátság története. 1908. I. 263.

³⁹ Uo.

⁴⁰ Asztalos—Pethő: A magyar nemzet története. Bp. 1933. 66.

⁴¹ Vizgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet. A Balaton szekuláris partvonali-változásainak vizsgálata. 24.

⁴² Uo. 35.

Geschichte der transdanubischen Pfarrkirche von Vörs

Es ist bekannt, daß der Wasserstand des Balaton genannten „Ungarischen Meeres“ im Verlaufe von Jahrhunderten wiederholt Schwankungen ausgesetzt war. Dr. László Bendefy stellte sogar die Behauptung auf, daß der Wasserstand des Sees in der Zeit zwischen 1240 und 1800 um 7 bis 8 m höher war als der heutige Durchschnitt. Zum Beweis dieser Behauptung führt er u.a. an, daß die Ortschaft Vörs (Komitat Somogy) ihren ursprünglichen Standort auf einem „Máriaasszony“ genannten Eiland hatte, das kaum 100 bis 120 cm aus dem Wasser des Sees emporragte. Als man aber um das Jahr 1240 das Wasser des Sees auf 112 bis 113 m über Meereshöhe anschwellen ließ, siedelten die Bewohner nach dem heutigen Standort des Dorfes um, der 114 m ü.M. liegt.

Diese Behauptung erscheint etwas gewagt, da die Geschichte der Ortschaft und ihrer Pfarrkirche hierfür keinen entsprechenden Anhaltspunkt bietet. Feststeht jedenfalls, daß in historischen Zeiten die Ortschaft mitsamt ihrer Kirche ihren Standort auf einem Höherücken hatte, der sich aus dem Wasser des sogenannten „Kleinen Balaton“ erhob. Archäologische Funde bestätigen zunächst, daß die Ortschaft schon damals als ständige Wohnsiedlung bekannt war. Man fand auch einen beschrifteten Feldmarkstein aus dem XII. Jahrhundert, als schlüssigen Beweis für diese Feststellung. Der Ortsname ist seit 1261 auch urkundlich verzeichnet. Bekannt ist ferner, daß der Ort mit seiner Feldmark Ende des XVII. Jahrhunderts zum Latifundienbesitz der Familie Festetics gehörte.

Die Pfarrkirche des Ortes und der Pfarrer werden zuerst im Jahre 1333 urkundlich genannt. Zur Zeit der Türkenherrschaft in Ungarn ging die Pfarrei wohl zugrunde, doch um die Mitte des XVII. Jahrhunderts nahm die Jesuitenmission von Andocs den einstigen Pfarrsprengel in ihre Obhut. Erst Anfang des XVIII. Jahrhunderts wurde der Ort wieder selbständige Pfarrei. In den seit 1720 geführten Pfarr-

matrikeln findet man auch die Namen der ersten Pfarrerherren. Gegen Mitte des XVII. Jahrhunderts ließ der damalige Grundherr, Farkas Bakó, eine kleine Ortskirche erbauen. Die auch heute stehende Ortskirche stammt aus dem Jahr 1820, worüber der damalige Pfarrer János Kövér in seinen „Historia Domus“ benannten Annalen eine ausführliche Schilderung gibt. Besonders kritisch äußert er sich darin über das Verhalten des damaligen Grund- und Patronatsheeren, des „Grafen“ György Festetics in Zusammenhang mit dem Bau der Kirche. Erst im Jahre 1905 kommt es zu einer Erweiterung des Kirchenbaus.

Urkundliche Aufzeichnungen sind wohl nicht vorhanden zum Nachweis, wann die Bewohner des alten Dorfes nach dem neuen, heutigen Standort umsiedelten. Sicher ist aber, daß dies nicht vor der Vertreibung der Türken aus Ungarn erfolgte. Dies erscheint historisch um so glaubwürdiger, da ja das den Ort und seine Kirche an seiner ursprünglichen Stelle umgebende sumpfige, röhrichtbestandene Gelände natürlichen Schutz gegen die Türken bot. Hierdurch wird auch Bendefy's Behauptung, als ob die Ortschaft vom Wasser des Sees überflutet worden wäre, widerlegt. Viel eher kann angenommen werden, daß die Bevölkerungszunahme und die damit verbundenen Umstände treibende Faktoren der Umsiedlung nach dem heutigen Standort mit seiner besseren Verkehrslage waren.

Kein Zweifel, daß der Wasserstand des Sees in den vergangenen Jahrhunderten höher gewesen war, doch konnte er niemals, wie Bendefy behauptet, 112–113 m ü.d.M. liegen. Dies um so weniger, da ja auch zur Zeit der Türkenherrschaft am Nordufer des Sees eine Vielzahl von Kirchen aus dem Mittelalter auch gottesdienstlich erhalten geblieben waren, die ja alle unter dieser Meereshöhe lagen, wie z.B. die einstigen Kirchenbauten von Kövesd, Ság und Révfölöp, Balatonakali und Balatongyörök. Es waren dies alle Kirchen aus dem Mittelalter und dem XVIII. Jahrhundert.

József Horváth

L'histoire de l'église de Vörs

Il est bien connu que le Balaton a changé plusieurs fois son niveau d'eau au cours des siècles passés. Le docteur László Bendefy soutient dans une étude que le niveau d'eau de Balaton était entre 1240 et 1800 de 7 à 8 mètres plus élevé que le niveau moyen actuel. Pour prouver son affirmation, il mentionne, entre autres, que le village Vörs du département de Somogy, s'élevait primitivement sur l'île dite de la Dame Marie (Máriaasszony szigete) émergeant de 100—120 cm à peine de l'eau du Balaton, mais vers 1240, quand d'eau du lac s'éleva à 112—113 m au-dessus du niveau de la mer, le village alla s'établir à sa place actuelle, dont la hauteur est de 114 m.

Cette constatation paraît être trop hardie. L'histoire du village et de l'église de Vörs ne constitue pas une preuve décisive de l'affirmation de Bendefy. Il est vrai que l'ancien époque en parle en détails dans son *Historia Domus*, en caractérisant par des traits marquants l'attitude du seigneur terrien, le comte György Festetics, à propos de la construction de l'église. En 1905 l'église a été agrandie.

Quoiqu'aucune donnée de diplôme ne nous informe de la date où le village quitta son ancienne place pour aller s'installer sur sa place actuelle, il est absolument sûr que le village et son église traversèrent l'ère de l'obéissance ottomane sur l'ancien emplacement — ne fût-ce que pour des raisons défensives — se cachant sur le terrain marécageux, roselier. Ils ne pouvaient donc être inondés d'eau comme prétend

Bendefy. C'est le développement et l'extension qui exigeaient village, avec son église, s'élevait sur la croupe de colline s'émergeant du Petit-Balaton actuel. C'était lieu habité dès les temps les plus reculés. Au XIIe siècle une borne gravée y fut mise. Le village est mentionné dans nos diplômes dès 1261. A la fin du XVIIe siècle il appartient à la famille Festetics.

Sa paroisse et son curé sont mentionnés en 1333 pour la première fois. Au temps de la conquête turque, la paroisse fut détruite, mais au milieu du XVIIe siècle la mission jésuite d'Andocs, s'étendit son activité aussi sur Vörs. Le pastoral organisé du village ne recommence qu'au début du XVIIIe siècle. La matricule tenue dès 1720 rend compte des premiers curés. La petite église fut bâtie par Farkas Bakó, seigneur terrien de ce temps vers le milieu du XVIIIe siècle. L'église actuelle a été construite en 1820. János Kövér, curé de cette que le village s'établisse après l'époque turque sur son emplacement actuel dont l'accès est de beaucoup plus facile.

Il est incontestable que le niveau de l'eau du Balaton était plus élevé aux siècles passés, mais il n'était en aucun cas de 112—113 m, puisqu'aux bords nord du Balaton toute une série d'églises fondées au Moyen Age fonctionnaient même à l'époque de l'obéissance ottomane, quoique leur niveau soit au-dessous de 112—113 m. Ainsi p.ex. les églises de Kövesd, de Ság, Révfülöp, Balatonakali, Balatongyörök, construites au Moyen Age et au XVIIe siècle.

József Horváth

История вёршской церкви

Известно, что уровень воды в Балатоне на протяжении минувших столетий неоднократно менялся. Д-р Ласло Бендефи в одной из своих статей утверждает, что в период между 1240 и 1800 годами он был на 7—8 метров выше теперешнего среднего уровня. Среди приведенных аргументов он упоминает, что село Вёрш комитата Шомодь первоначально стояло на так называемом острове Мариаассонь, поднимавшемся из вод Балатона едва на 100—120 см; когда же вода озера около 1240 года поднялась на 112—113 м над уровнем моря, село перенесли на теперешнее место, находящееся на 114 м над уровнем моря.

Утверждение это кажется довольно смелым. История села Вёрш и его церкви не является решающим доводом в пользу утверждения Бендефи. Это правда, что старое село вместе с церковью располагалось на холме, выступающем из нынешнего Малого Балатона. Согласно археологическим находкам, на нем было поселение уже в древности. Один из межевых камней с надписью был установлен на этом месте в XII веке. В документах село упоминается с 1261 года. В самом конце XVII века оно попадает во владение семьи Фештетичей.

Приход и приходский священник впервые упоминаются в 1333 году. Во времена турок приход был разрушен, а андочская иезуитская миссия, функционировавшая в середине XVII века, распространяет свою деятельность и на Вёрш, организованная же церковная служба

в селе возобновилась только к началу XVIII столетия. О первых прихожанах упоминает метрическая книга, начатая в 1720 году. В середине 1600-х годов тогдашний помещик Фаркаш Бако построил маленькую церковку. Нынешняя церковь построена в 1820 году. Об этом подробно рассказывает тогдашний приходский священник Янош Кёвер в исключительно ярко написанной «Истории храма», где он исключительно резко характеризует поведение касательно строительства церкви тогдашнего владельца, графа Дьёрдя Фештетича. В 1905 году церковь была еще расширена.

Хотя и нет документальных данных о времени перенесения поселения со старого места на нынешнее, вполне определенно, что и село и церковь пережили турецкие времена на старом месте уже хотя бы по оборонительным соображениям — укрывшись в камышах и трясине. Итак, село не было под водой, как это утверждает Бендефи. После турок развитие и расширение села вызвало его перенос на более доступное теперешнее место.

Несомненно, что уровень воды в Балатоне в прошлые столетия был выше теперешнего, но он ни в коем случае не был выше 112—113 м над уровнем моря, так как на северном побережье и во времена турок функционировал целый ряд средневековых церквей, а все они расположены ниже 112—113 метров, как например, тогдашние средневековые церкви XVIII века в Кёвешде, Шаге, Ревфюлепе, Балатонакали, Балатондьёрёке.

Йозеф Хорват

Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedése a Dunántúlon 1552-ben

Budavár eleste (1541) után a török a Dunántúlon is ijeszten terjeszkedett. A pécsi és fehérvári törökök hozzáfogtak a Nádasdy Tamás főkapitánysága alá tartozó Dunántúl hódoltatásához. A főveszély Veszprém és Nagyvázsöny felől fenyegette a Balaton-felvidéket és a zalai végeket, míg a Dráva menti török útját elrekesztették a védelmi vonal déli részén Sziget (a mai Szigetvár) és a szomszédos kisebb Somogy megyei várak.¹ „Továbbá Kegyelmednek egyéb újságot nem írhatok — olvassuk Nádasdy Tamásné 1550. szeptember 4-én kelt levelében —, hanem hogy... az törökök ismég rabláznak ide mifelénk... Bérnél, Simeg és Tadi (Tátika — Sz. I.) között ment el a had, Szent Gróthba hat házat égettek, azon innét egy falut is elégettek, Szent Geróttul fogva Csányig és Szent Györgyvárig mondják hogy rablottak”.² A törökök eleinte csak a szokásos rabló portyázást űzték. De mikor a veszprémi hajdúk 1552 tavaszán a Hamza béget Székesfehérvárra kísérő 200 lovast és janicsárt éjszaka megtámadták és Iliász agát megölték, minden podgyászuikat elvették, Khadim Ali budai pasa megrendülve barátjának, Hamzának nem várt elestén, gyorsan összegyűjtötte a magyarországi török csapatokat és Veszprém várát ostrom alá fogta.³

Veszprém vára meredek sziklahegy keskeny gerincén hosszan elnyúló, szabálytalan alaprajzú belsőtoronyos vár.⁴ Fenntartása a XVI. század közepe táján egyre nagyobb teherként nehezedett a püspökségre, amelynek birtokai sorra estek áldozatul a török pusztításának. Az egyház kincseit a káptalan Sümegre és Sopronba szállította. Buda eleste után — a török veszély egyre fenyegetőbbé válásával — sor került a veszprémi vár átalakítására is, de sem a hevenyészett palánkerődítés, sem annak kisszámú és rosszul fizetett őrsége nem felelt meg az egyre fokozódó követelményeknek.⁵

Ali budai pasa, aki egyike volt az ügyesebb török hadvezéreknek,⁶ 1552 május utolsó napjaiban közepes létszámú sereggel indult a vár ostromára. A megbízható értesülésekkel rendelkező komáromi kapitány, Paksy János nem becsülte többre a budai pasa seregét három ezernél azokon a magyar parasztokon kívül, akiket a különféle hadi munkákra magával hurcolt Veszprém alá.⁷ A támadás váratlanul és meglepetésszerűen történt. Miksa főherceg trónörökös május 21-én Teuffel Erasmus főkapitányhoz intézett levele arról tanúskodik, hogy Bécs tudomása szerint Ali budai pasa készülődése a Hont—Nógrád megyei várak (Gyarmat, Szécsény, Ság, Drégely stb.), tehát a bányavárosok, nem pedig a Dunántúl felé irányul.⁸ Dobó István egri várkapitány is olyan

értesülést szerzett, hogy Ali pasa néhány nap múlva mindenekelőtt Szolnok és Eger várát fogja ostrom alá venni.⁹ De Miksa főherceg május 27-én már arról adott hírt Teuffelnek, hogy a budai pasa Veszprém ellen készül. Ezért megparancsolta, hogy szükség esetén támogassa Khunigsberg Honorius győri főparancsnokot és Paksy Jánost, az új komáromi kapitányt.¹⁰ Május 28-án Miksa főherceg írt Khunigsbergnek is és közölte vele, hogy Ali pasa Veszprémre és Tatára akar támadni. Parancsot adott a győri főparancsnoknak, hogy a hadinépet a várakban bátor ellenállásra biztassa és szükség esetén nyújtson a veszélyeztetett erősségeknek segítséget.¹¹

Miksa főherceg május 28-án Sforza Pallavicinire,¹² május 29-én pedig a Passauban időző apját, I. Ferdinánd királyt értesítette, hogy a budai pasa csapatokkal és ágyúkkal Veszprém ellen indult és megkezdte ostromát.¹³ A budai pasa olyan nagy készüléssel fogott Veszprém ostromához, hogy a kis létszámú várőrséggel a veszedelmet már nem lehetett elhárítani.¹⁴ A király — Istvánffy Miklós történetíró szerint — éppen azokban a napokban helyezte át a veszprémi vár kapitányát, Paksy Jánost a komáromi parancsnokságra.¹⁵ Így Veszprém vára nélkülözötte az alkalmas vezetőt.¹⁶ A magyar helytartóság május 14-én arra kérte Khunigsberg Honorius győri főparancsnokot, hogy a királynál sürgesse az új veszprémi kapitány kinevezését, mert ha a török Veszprémet elfoglalja, akkor az a vidék egészen a Rábáig török uralom alá kerül.¹⁷ Paksy maga is értesült arról, hogy a török határozottan tervbe vette Veszprém ostromát. Ezért május 19-én Komáromból levelet intézett Miksa főherceghez, amelyben kérte, hogy a veszprémi kapitányságra időben nevezzen ki megfelelő embert, nehogy a jelenlegi helyzetből valami baj származzék.¹⁸

Pethő Péter közvetlenül az ostrom előtt vette át a veszprémi vár parancsnokságát.¹⁹ Az új parancsnok kinevezésében tanúsított késedelmeskedés szomorú következményekkel járt. Mert ha előbb került volna sor a kinevezésre, Veszprémet — Ferdinánd király véleménye alapján — a budai pasa nem tudta volna elfoglalni.²⁰ A szabad hajdúk vezére — Istvánffy szerint — „egy tehetetlen s aljas ember” —, Vas Mihály ugyanis nem ismerte el Pethőt parancsnokként, s nem engedte be Veszprémbe, azt hozván fel ürügyül, „hogy Paksy azt parancsolta, hogy a káptalantól készpénzen megvásárolt gabonátizedet neki még az ő részére be kell szednie”.²¹

Mikor a török már körülfogta a várat, állandósult a viszály a védők között; „kis haszonért civakodtak”. Az is reményt nyújtott az ellenségnek a vár elfoglalására,

hogy a parancsnok gondatlanságából és kapzsiságából csökkentették a zsoldos katonák (darabontok) számát, s helyükre szabad gyalogosokat — hajdúkat — fogadtak fel.²² Az ellentét a városi polgári őrsegekből és a magyar jobbágyságból kikerülő darabontok és a szilaj hajtókból lett hajdúk között kezdetben meglehetősen nagy volt. Az utóbbiak hozzászórtak ahhoz, hogy a parancsot megtagadják és rablásból, fosztogatásból éljenek. A hajdúk és a magyar gyalogosok között május derekán Veszprém-ben is véres verekedés támadt közvetlenül az ostromgyűrű bezárulása előtt. Így a török éppen alkalmas és kellő időben szállta meg a várat.²³

Amint Ali budai pasa körülvette Veszprémet, megparancsolta, hogy sátraikat a közeli hegyen feszítsék ki, s ezektől nem messze, vesszőkosarakba rakott földdel sáncokat emelve állítsák mögéjük az ágyúkat. A várból azonban jól irányított skorpióágyúkkal löni kezdték őket, úgy hogy a törökök arra kényszerültek, hogy egy másik hegyen jelöljék ki a tábor helyét. Az Apátnő völgyét a török testőrkatonák, a többiek pedig a közeli dombokat és völgyeket szállták meg.²⁴ Keletről és északról is ágyúkat helyeztek el a várfalakat tíz „baljemez” nevű ágyúval tíz napig, — Tinódi és Forgách szerint egy hétig — éjjelnappal szüntelenül törték. A mieinknek a sziklás talajon nem volt lehetőségük arra, hogy a leomló fal réseit kijavítsák, s földdel kitöltsék. Sem kövük, sem fájuk nem volt elegendő, melyekkel a kőfalakon ütött réseket berakhatták volna.

Közben a fegyelmetlen védőereg katonái sorra szök-döstek a várból. A bentmaradtak közül többen lázongani kezdtek, majd feltörték a raktárakat, az élelmiszert szét-hordták, s a karókra erősített zászlókat a vár fokáról ledobálták. Vas Mihály a katonák távozása miatt megijedt, s megadásra szánta el magát. A várból kiküldte a vitéz katonát és kiváló lovast, Székely Tamást, hogy a törökkel állapodjék meg a megadás feltételeiben. Ali pasa megígérte, hogy mindnyájan sértetlenül, békével eltávozhatnak, ha a várat átadják. Ám alig hagyták el a mieink a várat, amikor a janicsárok a kapukat és a falakat elfoglalták, és a lesben álló török lovasság részben lekasabolta, részben rabszíjra fűzte a kivonulókat. Székely Tamás csak kevesedmagával tudott ismerős ösvényeken a Bakony erdőségekbe elmenekülni. A török Vas Mihályt is rabszíjra fűzte; sohasem látta viszont hazáját. Saját szerencsétlenségével lakolt azért, hogy hitt az álnok, szöszező töröknek.²⁵

A veszprémi vár fokán június 1-én már török lobogó lengett. A magára maradt várnak senki nem nyújtott segítséget.²⁶ Pedig Paksy János komáromi kapitány is rimánkodva kérte Miksa főherceget, hogy minden késedelem nélkül jöjjenek a vár segítségére, különben elvesz.²⁷ Miksa trónörökös május 29-én kétségbeesetten írt Sforza Pallavicinihez Pettauba, hogy az Itáliában toborzott, s útban levő 3000 főnyi zsoldos gyalogságával a legnagyobb gyorsasággal siessen Pápára és szabadítsa fel Veszprémet az ostrom alól.²⁸ A főherceg május 30-án levélben fordult Khunigsberg győri főparancsnokhoz, hogy tegyen meg mindent Veszprém megmentése érdekében. Írt Tarnhausen kapitányhoz, hogy nehézlövességgel, Nádasdy Tamás dunántúli főkapitányhoz, hogy a megyei

felkelőkkel jöjjön Veszprém felmentésére. Végezetül közölte a győri főparancsnokkal, hogy Teuffel Erasmus is útnak indult a Felvidékről Veszprém felé, ahova morva és spanyol zsoldosokat is elindítottak.²⁹

Miksa főherceg június 1-én — Veszprém elestének napján — bízta meg Opperstorf királyi tanácsost, hogy Pápára, majd onnan Veszprém védelmére útnak indított mintegy 500 külföldi vértés lovast vezényelje a magyar határra, adjon melléjük alkalmas útikalauzt és lássa el őket — fizetség³⁰ ellenében — a szükséges élelmiszerekkel.³⁰ Ugyancsak Miksa június 4-én Castaldóhoz intézett levelében megírja, hogy Sforza Pallavicini 3000 olasz zsoldos gyalogságával — mintegy az égből alászállva (!) — május végén Pettauba érkezett, ahonnan Veszprém felé megy, hogy segítséget nyújtson az ostromlott várnak azokkal a kapitányokkal és katonaságukkal együtt, akik Pápa környékén gyűltek össze.³¹ Ezek a tervezgetések azonban megint elkéstek, mivel Ali budai pasa június 1-én már kézre kerítette Veszprémet. Feltűnő, hogy harmadnapra, vagyis június 3-án a pápai várőrség még semmit sem tudott Veszprém elestéről. Keglevich György pápai kapitány ezen a napon írja: „... hírünk olyan nagyon, hogy még most is bírák magokat az szigin keresztények benne”.³² Sforza Pallavicini június 5-én Körmenden értesült Veszprém elestéről.³³ Ali pasa Dzsafer parancsnoksága alatt őrséget helyezett el a várban, ő maga pedig nem sokkal később sietve visszatért Budára.³⁴

Miksa trónörökös június 2-án kelt levelében közölte apjával, I. Ferdinánd királlyal Veszprém elestét.³⁵ A főherceg Nádasdy Tamás dunántúli főkapitányt igyekezett felelőssé tenni a vár elvesztése miatt.³⁶ A bécsi udvar eleinte nem akart belenyugodni a veszprémi vár elvesztésébe. Miksa főherceg június 2-án meghagyta Khunigsberg győri főparancsnoknak, hogy Teuffel Erasmus felvidéki főkapitány, a váci püspök és Sforza Pallavicini csapataival egyesülve foglalja vissza Veszprémet, vagy nyílt mezőben ütközzék meg az ellenséggel.³⁷ Sforza Pallavicini azonban kénytelen volt Pápán pihentetni a hosszú útban elcsigázott, fizetetlen zsoldosait.³⁸ Passauból június 11-én kelt levelében I. Ferdinánd király is jóváhagyta Veszprém visszafoglalásának tervét és megparancsolta a sziléziai-szász lovasok mielőbbi levonulását. Komáromból is küldtek 150 zsoldost segítségül.³⁹ Veszprém visszavételének terve azonban semmibe foszlott; Khunigsberg és Teuffel a vár alól visszavonultak Győrbe, illetőleg a Felvidékre.⁴⁰ A török főserg Ahmed pasa vezetésével már Magyarország küszöbén állott, hogy Temesvár ostromára induljon.

Castaldo értesülése szerint Ahmed pasa Temesvár bevételét után Erdélybe akart betörni. Ezért nemcsak Temesvár felmentése, hanem Erdély megvédése érdekében is nagy szükség lett volna újabb csapaterősítésekre. Báthori Endre erdélyi vajda június 19-én arra kérte a királyt, hogy Sforza Pallavicinit csapataival együtt inkább Erdélybe, illetőleg a délvidékre küldje, mintsem Veszprém visszafoglalására tartsa vissza, mivel ott nem egy várról, hanem egész tartományról van szó.⁴¹ Ferdinánd azonban először Veszprém várának visszafoglalására akarta felhasználni az újonnan zsoldba fogadott külföldi csapatokat, hogy ezzel elvonja a budai pasát Ahmed pasa megsegíté-

sétől.⁴² Majd amikor Ali budai pasa július első felében a Hont—Nógrád megyei várak ellen intézett támadást, Miksa főherceg azt írta a királynak, hogy veszedelmes volna addig több hadinépet leküldeni Erdélybe, amíg más segítség nem érkezik.⁴³ Miksa július 11-én azt jelentette Ferdinándnak, hogy a vértés lovasságot és az olasz zsoldos hadinépet Pápa környékéről nem küldheti Temesvár felmentésére, mert a budai pasa Drégelyt ostromolja (sőt ekkor már be is vette — Sz. I.).⁴⁴ A király tehát az újonnan zsoldba fogadott külföldi csapatokat az Ali budai pasa által veszélyeztetett, s a bányavárosok előbástyájaként szolgáló Hont—Nógrád megyei véghelyek megvédésére, illetve visszaszerzésére akarta felhasználni. S ezzel eldőlt nemcsak Temesvár felmentésének, hanem Veszprém visszavételének sorsa is.

S a kérdés 1552 júliusában már nem így vetődött fel, mint Castaldo írja Miksa főherceghez: „Mi fontosabb, Veszprém visszafoglalása, vagy újból elveszíteni Erdélyt és az egész délvidéket?” A kérdés úgy vetődött fel: mi fontosabb Bécs számára, — az örökös tartományok védelme és a jövedelmező bányavárosok megtartása, vagy pedig Temesvár felmentése.⁴⁶

Veszprém eleste magában véve is érzékeny veszteséget jelentett; a hódoltság határait nagy darab földre terjesztette ki. A várból kezdetét vették a török portyák.⁴⁷ A veszprémi püspök nem sokkal a vár eleste után, június 14-én arról számolt be, hogy a fehérvári török a sümegi vár egész tartományát tűzzel-vassal pusztítja. Nem tudják a napot és az órát, mikor szállja meg a várat, de biztos, hogy nemsokára az is elvész, s akkor egész Zala megye a török hatalmába jut egészen Stájerországig. Ezért a püspök arra kérte a királyt, hogy száz gyalogost és ugyanannyi lovas tartson a sümegi várbán.⁴⁸

Veszprém eleste után a bécsi udvar igyekezett sürgősen megerősíteni a Balatontól a Dunáig terjedő védelmi vonalat. Ennek fő várai: Pápa, Palota (Várpalota) és Győr

voltak. De a kisebb várakról (Vasvár, Leveld, Csesznek, Nagyvázsony, Devecser, Ugod stb.) sem feledkeztek meg.⁵⁰ Még Veszprém ostroma idején a leveldi kolostor-erődbe Rátkay Pál lovasságából 50 lovas, ezenkívül 100 gyalogost, majd pedig két hónappal később 200 gyalogost helyeztek.⁵¹ Nem sokkal Veszprém eleste után szakértők vizsgálták meg a leveldi, cseszneki és vázsonyi erősséget, hogy érdemes-e azokat kijavítani. A szakértői vélemény alapján mind a három várat alapjaiban kellett volna lerombolni.

Miksa főherceg azonban nem fogadta el Sforza Pallavicini és Khunigsberg győri főparancsnok javaslatát Csesznek, Vázsony és Leveld lerombolására vonatkozóan, hanem Csesznek és Vázsony várában 50—50 gyalogos és 10—20 lovas tartását rendelte el.⁵²

Sforza Pallavicini véleménye szerint Palotát 400 gyalogossal és 100 lovassal védhető állapotba lehet helyezni. De még fontosabbnak tartotta Pápa megerősítését, hisz 1552 nyarán, Veszprém eleste után, a pápai vár a dunántúli védelem egyik sarokpillérévé vált.⁵³ A Balaton felé portyázó fehérvári bég, aki Ali budai pasa Hont—Nógrád megyei hadjárata idején tekintélyes lovassereggel Veszprémbe érkezett, különösen Pápát szerette volna megszerezni.⁵⁴

Veszprém eleste után a török még inkább be tudott hatolni a Balaton-vidékre; elfoglalta és elpusztította már Devecsert is.⁵⁵ Egy kémjelentés szerint Ali budai pasa addig nem nyugszik, amíg Pápát meg nem veszi, „és itt az földet el nem rabolja és el nem foglalja”.⁵⁶ Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány parancsa értelmében 1552 nyarán Magyar Bálint Szenyér és Segesd körül tartózkodott hópénzes vitézlő népével, hogy onnan szemmel tartsa a Kanizsa, Berzence vagy a Balaton felé portyázó rabló, fosztogató ellenséget. Majd pedig Szentgrót körül szállt táborba, hogy még eredményesebben figyelhesse a török hadmozdulatait.⁵⁷

Szántó Imre

JEGYZETEK

¹ Ruzsás Lajos: A dunántúli védelmi vonal és a paraszt-polgári fejlődés a XVI—XVII. században. Különnyomat a MTA Dunántúli Tudományos Intézetének „Értekezések 1967—1968” c. kötetéből. Bp., 1968. 225. l.

² Károlyi Árpád—Szalay József: Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Bp., 1882. 79. l.

³ Thury József: Török történetírók. II. köt. (1521—1566). Bp., 1896. 272. l. 3. sz. jegyzet. Pecsevi elbeszélése Veszprém elfoglalásáról; Tinódi: Budai Ali basa históriája, 11—44. verssor.; Forgách Ferenc: Magyar históriája 1540—1572. Pest, 1866. Mon. Hung. Hist. II. oszt. 16. köt. 45—46. l.; Istvánffy Miklós: A magyarok történetéből. Bp., 1962. 236—238. l.; Bucholtz, F. B.: Geschichte der Regierung Ferdinand des Ersten. Bd. VII. Wien, 1836. 303—304. l.; Komáromy András: Magyar Bálint kapitány életéből. Hadtörténelmi Közlemények, 1912. 245—246. l.; Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 27., 42—43., 49. l.; Lipták Gábor—Zákonyi Ferenc: Veszprém megye a szabadságküzdelmekben. Veszprém, 1957. 20. l.

⁴ Forgách, Magyar Históriaja 45. l. „Civitas praeter muros nihil munitionis habet, at arx preampla, et in edito sita satis munita videbatur”; Gerő László: Magyarországi várépítéset. Bp., 1955. 148—151. l.; Gerő László: Magyar várak. Bp., 1968. 89—91. l.

⁵ Korompay György: Veszprém. Bp. 1957. 33. l.

⁶ Ali 1551. május második felétől 1553. február végéig volt első ízben budai pasa. Tinódi: Budai Ali basa históriája, 57. verssor: „Vitéz Ali basa dolgában bölcs vala”.

⁷ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Paksy János komáromi kapitány Miksa főherceghez. Győr, 1552. május 31. „... copia exercituum eorundem hostium non maxima manu neque admodum valido exercitu essent, neque supra tria millia hominum eorundem Thurcarum copia est, praeter incolas Hungaros, quos secum attulerunt...” Batthyány Ferenc — erős túlzással — 20 000 főre becsülte Ali budai pasának Veszprém bevételére mozgósított seregét. Horváth M.—Harvani M.: Magyar történelmi okmánytár a brüsseli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. 1441—1652. II. köt. 353. l. „... Bassa Budensis insurgens cum viginti millibus Thurcorum expugnavit imprium Wesprimium”.

⁸ Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 5. Nr. 19. Miksa főherceg Teuffel Erasmushoz. Bécs, 1552. május 21.

⁹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Dobó István levele, Eger, 1552. május 29.

¹⁰ Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 5. Nr. 25. Miksa főherceg Teuffel Erasmushoz. Bécs, 1552. május 27.

¹¹ Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 5. Nr. 26. Miksa főherceg Khunigsberg Honoriushoz. Bécs, 1552. május 28.

¹² Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Miksa főherceg Sforza Pallavicinihez. Bécs, 1552. május 28.

¹³ Wien, Österr. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 5. Nr. 27 1/2. Miksa főherceg I. Ferdinándhoz. Bécs, 1552. május 29.; Komáromy, Magyar Bálint. Hadtörténelmi Közlemények, 1912. 253—256. l. Magyar Bálint Nádasdy Tamáshoz. Szigliget, 1552. május 29. „Hiszem azt, hogy

- te Nagyságod megértette, minémű híreink vannak, hogy az terekek Beszprimet megszállották".
- ¹⁴ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Miksa főherceg Castaldóhoz. Bécs, 1552. jún. 4. quia Passa Budensis illam arcem cum mediocri Turcarum manu iam aliquot dies oppugnat, quae illo tempore non sat praesidio firmata est, et capitaneo caret, paucis in lae existentibus militibus.
- ¹⁵ Forgách Ferenc azt állítja, hogy Paksy az őrség zsoldjára ment a királyhoz, de Istvánffy szerint a saját érdekében utaztatott. Csak annyiban értett a katonáskodáshoz, hogy családja nemes származású volt: Forgách, Magyar Históriaja 45. 1. Namque Joannes Paxi praefectus Bezprimii ad Ferdinandum concesserat auxilia et stipendia collicitandi causa (Istvánffy jegyzete: Joannes Paxi non ad regem, sed ad uxorem suam venerat). Tinódi szerint Paksy, „megszállásakor királ felé ment vala".
- ¹⁶ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Regimen Hungaricum ad Honorium de Kunigspurg causa Vesprimii. Pozsony, 1552. május 14. Praeterea dicunt hoc quoque. Castrum Wesprimiense nimis inordinate habetur, cum nullum habeat Capitaneum praeter quendam Vas Myhal, qui insufficiens est ad directionem Castrum.
- ¹⁷ Uo. si castrum Wesprimiense ad manus hostium deveniret, partes istae usque Rabam simul cum munitionibus statim in hostium ditionem devenirent.
- ¹⁸ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Paksy János komáromi kapitány Miksa főherceghez. Komárom, 1552. május 19. Quare S. Vestrae supplico humillime, ex innata gratia, aliquem huic officio sufficientem ad praefecturam Wesprimiensem tempestive decernere dignetur gratiose, ne inde aliquid mali (quod deus avertat) eveniat, unde maius periculi immineret".
- ¹⁹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Miksa főherceg Paksy János komáromi kapitányhoz. Bécs, 1552. május 18. significamus nos egregium Petrum Pethew huc ad nos evocasse. qua curam et praefectura m arcis Wesprimiensis suscipiat.
- ²⁰ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 67. Ferdinánd király a nyitrai püspökhöz. Eberstorf, 1552. okt. 22.
- ²¹ Istvánffy, A magyarok történetéből 237. 1.
- ²² Forgách, Magyar Históriaja 45. 1. pro praesidio paucis peditibus et paganorum incondita multitudo relicta.
- ²³ Takács Sándor: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 33–34. 1.
- ²⁴ A veszprémi völgyben (in Valle) a XIV. században ciszterci apácázárda volt. Iványi Béla: Dominikánus levelek és oklevelek a körmenői levéltárban. Körmen, 1942. 12–13. 1.
- ²⁵ Tinódi: Budai Ali basa históriaja, 11–44. verssor.; Istvánffy, A magyarok történetéből 238. 1.
- ²⁶ Brüsseli okmánytár, II. köt. 353. 1. Batthyány Ferenc özvegy Mária királynéhoz. Bécs, 1552. szept. 2. Basso Budensis. expugnavit imprimis Wesprimium, cui etiam qui opem tulisset, fuit nemo.
- ²⁷ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Paksy János komáromi kapitány Miksa főherceghez. Komárom, 1552. május 30. Uo. Fasc. 64. Paksy János Miksához. Győr, 1552. május 31.
- ²⁸ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Miksa főherceg Sforza Pallavicinihez. Bécs, 1552. május 29.; Uo. Miksa Paksy János komáromi kapitányhoz. Bécs, 1552. május 31.
- ²⁹ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 5. Nr. 30. Miksa főherceg Khunigsberghez. Bécs, 1552. május 30.; Uo. Fasc. 5. Nr. 33. Miksa főherceg Khunigsberghez. Bécs, 1552. május 30.
- ³⁰ Bp., Országos Levéltár (OL), Pénzügyigazgatási levéltár, Benignae Resolutiones, Másolat könyv, 1552. fol. 53. Miksa főherceg levele. Bécs, 1552. jún. 1.
- ³¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Miksa főherceg Castaldóhoz. Bécs, 1552. jún. 4.
- ³² Szalay Ágoston: 400 magyar levél a XVI. századból 1504–1560. Pest, 1861. 96. 1.
- ³³ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. Körmen, 1552. jún. 5. Tandem mihi significarunt Wesprimium esse amissum.
- ³⁴ Istvánffy, A magyarok történetéből 238. 1.; Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. Körmen, 1552. jún. 5. Passam postquam cepisset Wesprimium, maxima cum celeritate retro cesserat, paucos relinquens homines in ipso Castello.
- ³⁵ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 2. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. jún. 2.
- ³⁶ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 66. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. júl. 6. non dubium est, si ipse ad multiples et frequentes petitiones et iussiones nostras, ut decebat, se promptum et obsequentem exhibuisset, quod arx illa aut nunquam perisset, aut statim recuperata fuisset. Uo. Fasc. 66. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. júl. 21. ipse (sc. Nádasdy Tamás — Sz. I.) ne unum quidem hominem, peditem vel equitem, aut saltem unum ex suis colonis mittere voluit. nullumque prorsus ad illam expeditionem subsidium contulit. Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 35. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. jún. 15.
- ³⁷ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 5. Miksa főherceg Khunigsberg Honoriusához. Bécs, 1552. jún. 2.
- ³⁸ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. Körmen, 1552. jún. 5.; Uo. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. Pápa, 1552. jún. 12.
- ³⁹ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 26. Ferdinánd király Miksa főherceghez. Passau, 1552. jún. 11.; Uo. 1552. Fasc. 6. Nr. 33. Ferdinánd király Miksa főherceghez. Passau, 1552. jún. 13. dass die Wider Eroberung Wesprimis sein Wille ist.
- ⁴⁰ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 35. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. jún. 15.; Uo. Fasc. 6. Nr. 47. Miksa főherceg Sforza Pallavicinihez és Khunigsberghez. Bécs, 1552. jún. 17.
- ⁴¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Báthori Endre erdélyi vajda Miksa főherceghez. Torda, 1552. jún. 19. cum hic non de una arce, sed de integro Regno agatur.
- ⁴² Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 7. Nr. 21. Khunigsberg Honorius győri főparancsnok Miksa főherceghez. Győr, 1552. júl. 6.
- ⁴³ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 66. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. júl. 7.
- ⁴⁴ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 7. Nr. 54. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. júl. 11.
- ⁴⁵ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 66. Castaldo Miksa főherceghez. Torda, 1552. júl. 18. Concludat igitur Serenitas Vestra quid importantis sit, aut Wesprimium recuperare, aut Transilvaniam et omnes partes inferiores iterum amittere.
- ⁴⁶ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1551. Fasc. 59. Ferdinánd Sforza Pallavicinihez. Bécs, 1551. szept. 19. si Turcae (quod deus avertere dignetur) eousque prorumperent, ut dictas montanas nostras (sc. Regias Civitates — Sz. I.) assequi possit, cultumque minerarum devastarent, nos maximum gravissimumque damnum facturum essemus, siquidem ex istiusmodi montanis ac mineris magna et insignis reddituum nostrorum pars nobis provenit.
- ⁴⁷ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Nádasdy Tamás dunántúli főkapitány Ferdinándhoz. Léka, 1552. jún. 15. nam ex mala provisione quam turpiter amissum est Wesprimium, et quam ruinam subditis Vestrae Sacratissimae Maiestatis secum traxerit, et in quantum Ditionem Vestrae Sacratissimae Maiestatis restrinxerit, iam palam est. Uo. Fasc. 66. Nádasdy Tamás Ferdinándhoz. Sárovar, 1552. júl. 5. cum iam hostes in visceribus Regni versantur et Arces obsident, expugnant et Regnum ferro et igne vastant, ac miseris fideles subditos Vestrae S. Maiestatis veluti pecudes mactant, et in servitutum abducunt illisque omni genere crudelitatis et turpitudinis (proh dolor, deus bene compatiatur) abutuntur.
- ⁴⁸ Wien, Hofkammerarchiv, Hoffiannz Ungarn 3. 1552. jún. 14. Supplicatio Episcopi Wesprimiensis. totus districtus istius Arcis, a capta Alba Regali quinque igne et ferro est per Turcos in vastam solitudinem et horam nescimus, qua illa obseidetur, et mox peribit. qua obsessa et amissa totus Comitatus Saladiensis in potestatem Turcicam procul dubio veniet usque ad Civitatem Rokusprugh et alias civitates Stiriae.
- ⁴⁹ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 67. Miksa főherceg Khunigsberg győri főparancsnokhoz. Bécs, 1552. jún. 25.
- ⁵⁰ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 57. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. jún. 22.; Uo. Fasc. 7. Nr. 4. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. júl. 2.; Uo. Fasc. 7. Nr. 127. Miksa főherceg Khunigsberg győri főparancsnokhoz. Bécs, 1552. júl. 27.
- ⁵¹ Wien, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Ungarn, 1552. Fasc. 64. Sforza Pallavicini Miksa főherceghez. Pápa, 1552. jún. 17.; Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 6. Nr. 53. Miksa főherceg Khunigsberg Honorius győri főparancsnokhoz. Bécs, 1552. jún. 19.; Uo. Fasc. 8. Nr. 43. Ferdinánd Rátkay Pál kapitányhoz. Bécs, 1552. aug. 17.
- ⁵² Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 7. Nr. 7. A váci püspökség és Teuffel Erasmus Miksa főherceghez. Léva, 1552. júl. 3. „Vorschlag Khunigspergs zur Demolirung des Schlosses Csesznek"; Uo. Fasc. 7. Nr. 8. Miksa főherceg Khunigsberg Honorius győri főparancsnokhoz. Bécs, 1552. júl. 4.; Uo. Fasc. 7. Nr. 17. Ferdinánd Miksa főherceghez. Passau, 1552. júl. 5.
- ⁵³ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 7. Br. 4. Miksa főherceg Ferdinándhoz. Bécs, 1552. júl. 2. Ebben Sforza Pallavicini jelentése Miksához: eidem fortalicio (sc. Pápa — Sz. I.) muniendo maxime operam dandam esse.
- ⁵⁴ Wien, Österreich. Kriegsarchiv, Alte Feldakten, 1552. Fasc. 7. Nr. 73. Miksa főherceg Khunigsberg Honorius győri főparancsnokhoz. Bécs, 1552. júl. 14.; Uo. Fasc. 7. Nr. 78. Miksa főherceg Sforza Pallavicinihez. Bécs, 1552. júl. 16.; Uo. Fasc. 8. Nr. 16. Miksa főherceg Bánffy István helyettes főkapitányhoz. Bécs, 1552. aug. 7.
- ⁵⁵ Bp., Hadtörténelmi Intézet Levéltára, Törökkori gyűjtemény. Törökkori iratok tárgymutatója. Kivonat a Feldakten 1529–1556. évi csomag iratából. Khun Károly Ferdinándhoz. Győr, 1552. júl. 14.
- ⁵⁶ Komáromy András: Gersei Pethő János levelei Nádasdy Tamáshoz 1550–1562. Történelmi Táji, 1904. 272. 1. Gersei Pethő János levele Nádasdy Tamáshoz. Bécs, 1552. szept. 25.
- ⁵⁷ Komáromy, Magyar Bálint. Hadtörténelmi Közlemények, 1912. 256–257.

Die Eroberung der ungarischen Grenzfeste Veszprém durch die Türken und ihre neuen Gebietseroberungen in Transdanubien im Jahre 1552

Nach 1541 machten die Türken auch in Transdanubien neue Gebietseroberungen. Der Budaer Pascha Ali erschien mit seinen Heeren Ende Mai 1552 überraschend vor den Toren der Feste Veszprém und damit nahm die Belagerung ihren Anfang als Vergeltung dafür, daß die Haiducken der Feste die Hamza Bey nach Székesfehérvár begleitende türkische Eskorte angegriffen hatten.

Nun gab es sich, daß der habsburgische Ungarnkönig Ferdinand I. den Burghauptmann von Veszprém, János Paksy, erst kurz zuvor nach der Feste Komárom an der Donau versetzt hatte, so daß der rechte Mann am richtigen Platze fehlte. Die Ernennung des neuen Burghauptmanns in der Person von Péter Pethő ließ auf sich warten, was dann traurige Folgen hatte. Als sich nämlich der Ring der türkischen Belagerer um die Feste schloß, kam es in den Reihen der Verteidiger zu dauernden Streitigkeiten. Die Soldaten fühlten nicht die straffe Hand mehr und verließen der Reihe nach die Posten. Mihály Vas, der bis zur Ankunft des neuen Burghauptmanns den Befehl führen sollte, bekam es angesichts der zunehmenden Fahnenflucht mit der Angst zu tun und trug sich mit der Absicht, die Feste den Türken zu überlassen.

Ali Pascha willigte in den freien Abzug der Besatzung ein, wenn die Verteidigungswerke unversehrt übergeben würden. Kaum hatte aber der Abzug begonnen, als türkische Reiter-scharen aus dem Hinterhalt über die Abziehenden herfielen und diese entweder niedermachten oder gefangennahmen.

Am 1. Juli 1552 wehte über der Feste Veszprém bereits der türkische Halbmond. Erzherzog Maximilian, den der ins Ausland gegangene König Ferdinand mit der Regentschaft betraut hatte, bot alles Mögliche auf, um seine Unterführer Sforza Pallavicini, der Burghauptmann von Győr, Honorius Khunigsberg, Tamás Nádasdy und Erasmus Teuffel, die Befehlshaber in Transdanubien bzw. in Oberungarn, zu veranlassen, der von den Türken bedrängten Stadt Veszprém ohne Verzug zur Hilfe zu eilen. Aber alles war vergebens, man überließ Veszprém seinem Schicksal.

Der Wiener Hof- und Kriegsrat wollte sich aber mit dieser Lage der Dinge nicht abfinden. Doch war vorläufig nichts zu machen und jeder Versuch, Veszprém zurückzuerobern scheiterte. Es stellte sich nämlich heraus, daß das osmanische Hauptheer unter Pascha Achmed inzwischen bereits die Grenzen Ungarns erreicht hatte und sich zur Belagerung der südungarischen Feste Temesvár anschickte.

Die türkische Eroberung von Veszprém bedeutete schon an und für sich einen empfindlichen Rückschlag, da ja die Grenzen des osmanischen Herrschaftsbereichs sich nach dem Westen wesentlich vorschoben.

Von Székesfehérvár aus brandschatzten die Türken das ganze Einzugsgebiet der Feste Sümeg. Nach dem Fall von Veszprém setzte der Wiener Hof- und Kriegsrat alles daran, um die Verteidigungslinie zwischen dem Balaton und der Donau weiter zu befestigen und derart dem weiteren Vordringen des Halbmonds nach dem Westen einen Riegel vorzuschieben.

Imre Szántó

La prise de Veszprém et l'expansion turque en Transdanubie en 1552

Après 1541 — année de la chute de Buda — le Turc répandait son empire aussi en Transdanubie. Aux derniers jours de mai 1552 Ali, pacha de Buda assiégea soudain le fort de Veszprém, avec des troupes turques de Hongrie, puisque les haïdouks de Veszprém avaient attaqué les Turcs accompagnant le bey Hamza allant à Székesfehérvár. Le roi Ferdinand Ier, venait justement de muter János Paksy, capitaine du fort de Veszprém, à Komárom, ainsi le fort de Veszprém n'avait pas de dirigeant convenable. Le retard apporté à la nomination du nouveau capitaine Péter Pethő entraîna des conséquences fatales. Dans le fort déjà encerclé par les Turcs, la discorde devient incessante parmi les défenseurs. Les soldats indisciplinés de la garnison désertent les uns après les autres. Mihály Vas, apeuré par la désertion, se décide à la reddition. Le pacha Ali promet les honneurs de la guerre, si l'on lui cède le fort. Mais à peine les défenseurs quittent-ils le fort, que la cavalerie turque à l'affût les passe au fil de l'épée ou met à chaîne. Le 1er juin 1552, le tout turc flottait

au faite du fort de Veszprém. Le prince Maximilien, remplaçant le roi absent, commence une correspondance très animée pour que Sforza Pallavicini, Honorius Khunigsberg, grand-capitaine de Győr, Tamás Nádasdy, grand-capitaine de la Transdanubie et Erasmus Teuffel, grand-capitaine du Haut-Pays aillent sans retard à l'aide de Veszprém assiégé. Mais le fort, abandonné à son sort, ne reçoit d'aide de nulle part. D'abord, la cour de Vienne ne veut pas se résigner à la perte de Veszprém. Mais le plan de la reprise du fort échoua, puisque le gros de l'armée turque, sous le commandement du pacha Achmed se trouvait déjà sur la frontière de la Hongrie et allait assiéger Temesvár. La chute de Veszprém, en elle-même constituait une perte sensible: elle élargit les confins de la présence ottomane sur un vaste territoire. Les Turcs de Fehérvár portaient le fer et la flamme dans la région entière du fort de Sümeg. Après la chute de Veszprém, la cour de Vienne se mit à renforcer le plus vite possible la ligne défensive allant du lac Balaton au Danube.

Imre Szántó

Захват Веспрема и распространение турок в Задунайском крае в 1552 году

После 1541 года турки распространили свое господство и в Задунайском крае. Али, будайский паша, в последние дни мая 1552 года во главе турецких войск, находившихся в Венгрии, неожиданно начал наступление на крепость Веспрем. Это было возмездием за то, что здешние гайдуки напали на турок, сопровождавших бека Хамзу в Секешфехервар. Как раз незадолго до этого король Фердинанд I перевел коменданта веспремской крепости Яноша Пакши в Комаром. Таким образом, крепость Веспрема лишилась способного командира. Оpozдание с назначением нового начальника Петера Петё повлекло за собой печальные последствия. Возникли распри между защитниками, продолжавшиеся и тогда, когда турки уже окружили крепость. Из-за отсутствия дисциплины члены гарнизона один за другим бежали из крепости. Михай Ваш, испугавшись дезертирства солдат, решил на сдачу крепости. Али-паша пообещал спокойный отход войску, если оно покинет крепость. Но едва венгерские воины вышли из крепости, турецкая конница, сидевшая в засаде, напала на них, часть изрубив, часть угнав в рабство. 1 июня 1552 года на башнях Веспрема

уже развевался турецкий флаг. Великий князь Микша, заменявший находящегося за границей короля, начал интенсивную переписку с Паллавицини Сфорзой, дьёрским начальником Хонориусом Кунигсбергом, задунайским Тамашем Надашем и Эразмом Тэйффелем из Верхней Северной Венгрии с предписанием без промедления двинуться на выручку осажденному Веспрему. Но крепость, предоставленная себе самой, не получила помощи ни откуда. Вначале венский двор никак не хотел примириться с утратой Веспрема. Но план отвоевания крепости провалился, так как главные силы турок под водительством Ахмед-паши уже стояли на пороге Венгрии, готовые на штурм Темешвара. Падение Веспрема и само по себе означало крупную потерю — завоеватели распространили границы своей власти на большой участок территории страны.

Турки, стоявшие в Секешфехерваре, огнем и мечом опустошали всю провинцию, прилегавшую к шумегской крепости. После падения Веспрема венский двор стремился срочно укрепить защитный рубеж от Балатона до Дуная.

Имре Санто

Miskey István, Veszprém várának főkapitánya

Máshelyütt már szólottunk a XVII. századi hazai végvárrendszer e jeles parancsnokáról; családjának a középkor folyamán Solt megyei nagybirtokosságból a török idők bekövetkeztével Győrben történt megtelepedéséről, győrszentmártoni, győri kapitányságairól.¹ Ezúttal Veszprém várával és a környező tájjal összefüggő adataiból igyekeztünk Miskey István feledésbe merült emlékét felidézni, kitérve valamelyest élete e főidőszakával meglehetősen összefüggött nógrádi főkapitányságára is.

Bár a Miskey család Solt megyei eredete, ottani jószá-gai közelebből ismertek, sajátos módon Veszprém megyében 1346-ban Miskey Antaltól hallunk, aki a Padrag birtokáért folyó perben döntőbíráskodott.² 1361-ben valószínűen az ő fiát Miklóst említik, 1364-ben pedig ugyancsak Antal fia Gergely vagyoni pere folyt a győri káptalan előtt egy Miske nevű helység birtokáért.³ 1449-ben (IX. hó 11.) Miskey Deák Mihály Veszprém megyei alispán hivatalbeli eljárásáról kapunk hírt. 1488-ban pedig a vásárhelyi járás (Somlóvásárhely) szolgabírája Miskey György, aki ugyancsak birtokos az említett Miskén.⁴

Hogy a középkori Veszprém megyében két évszázadon át is követhető Miskeyek és a Solt megyei hasonló törzscsalád között kapcsolatok állottak fenn, mutatja, hogy a Duna–Tisza közéről Győrbe áttelepült solti Miskeyek közül itt elsőízben (1587-től) János ismert,⁵ akit 1623-ban is Győrben találunk fiával, Istvánnal. Ők ebben az évben együtt adták zálogba a Veszprém megyei Miskét. Sajátos módon Miskey Jánoséknak Solt és Veszprém megyében egyaránt volt egy-egy Miske helynévhez kapcsolódó jószáguk.⁶ Ez a más vonatkozásokban is megfigyelhető sajátosság is az ősfoglaló nemzetségi birtokok korai időktől fogva fennállott megosztottságára mutat; eszerint a Miskeyek távoli országrészekben volt jószágai is erre a jellegzetes birtoklásmódra utalnak. Ennek a Miskey Jánosnak leszármazója, valószínűleg unokája volt Miskey István, akinek élete pályája már Győrből indult el. Első felesége szántói és széplaki Botka Katalin volt, akinek családja megyénkkel ugyancsak kapcsolatokba került; egyik fivére, B. János 1605-ben a pápai végvárban szolgált lovasvitézként, de itt élt B. Zsigmond is. A Botkák jellemzően mutatják a végvárakban élt, ott tisztségviselt családok összefonódásait. Miskeyné Botka Katalin első férjének rokonságából Bornemissza János Palota várának főkapitánya volt, aki, hogy bizonyos Csáki Mihály nevű vitézét török rabságból kiválthassa, több dunántúli faluját, portáját adta zálogba nővérének. Ebből az ügyletből Miskey Istvánné azonban utóbb vitát támasztott.

Miskey Istvánnak Győr, Solt, Veszprém megyék mellett Tolnában is voltak javai. Második házasságát 1608-ban kötötte a horvátországi Tininből való radatinai Bojnichich Katalinnal. 1627-ben már Veszprém vára őt alkapi-tányának egyike Miskey. Ekkor résztvett a vár református templomának építésében, amely a védőereg még nagyjából református hitű tagjainak helyőrségi egyháza volt.⁷ 1628-ban is a református hit követőjeként hallunk Miskey Istvánról.⁸ Korábban említettük, hogy első ismert állomáshelye Győr után a szentmártoni vár kapitányi tiszte volt. Innen, talán megrovó jelleggel került alkapi-tányi helyre Veszprém végvárába, esetleg a befolyásos Himmelreich György főapáttal volt ellenségeskedései következtében.⁹ Erre mutatna az is, hogy 1628-ban újból Szentmártonba került vissza kapitányként és még 1631-ben is e tisztségben találjuk. Ugyanezidőtájt Győrben, amely a Miskey családnak a XVI–XVIII. századok folyamán középponti települési és jószággyűjtő helye volt, szembeűnően gyarapította vagyonát, ami arra mutat, hogy Miskey István a kornak a békeállapotokkal mit sem törődő, alig szünetelő török elleni portyázásaiban anyagi sikereket ért el.¹⁰ Hadi érdemeiért kapta 1631-ben Esterházy Miklós nádor kezéből a Tolna megyei Görböt (Nagygyörbő, majd Ráczgyörbő is), amely közel jelenünkig a család leányágai kezén maradt,¹¹ rekatholizálása is ebben az időszakban történt; talán ezzel az adományozással függött össze. A katolikus részre visszatérésének ez az időpontja annál is valószínűbb, mert ez az éppen Pázmány által sikeresen irányított, minden lehetséges köz-nyomást is felhasznált ellenreformáció ideje és nemsokkal utóbb már kifejezett igény volt az, hogy a katonai vezetők katolikusok legyenek, amint ez akkortájt a szomszédos Pápán is bekövetkezett.

1635-ben már a lévai vár alkapi-tánya (alezredesként, obrist lieutenant), majd főkapitánya (ezredes, obrist) Miskey István.¹² 1635. szeptember 6-án történt rangemelésére nyomán magasabb fizetését május 1-től folyósították. A lévai végvár őrségének folyamatos fizetése, mint váraink katonaságáé általában, ugyancsak nehézségekkel járt. Zsoldjuk kéthavonként 6 forint 40 dénár lett volna; a végvárak anyagi ügyeit vívó biztosi foglalatosságra alkalmas személy kijelölése azonban nem volt könnyű feladat, erre Miskey Istvánt is tervbevétték.¹³

Miskey Léváról Nógrád várába került főkapitányként. A Miskeyeket a nógrádi tájjal kapcsolatosan elsőízben 1639-ben említik; ez év május hó 26-án Füleken, Pest megye akkori ideiglenes székhelyén tartózkodott Miskey János, István felmenője, és onnan intézkedett Solt megyei

javairól, Dusnokról, Vadkertről, Homokmégyről, Karácsondról és több más birtokról.¹⁴ Nagy valószínűséggel tételezzük fel, hogy Miskey István e János unokája volt; János fia, Miskey István I. ugyanis II. Mátyás alatt Győr várának kapitányi tisztségét töltötte be.¹⁵ 1640. január hó 29-én biztosan Nógrádban találjuk,¹⁶ egyes adatok szerint azonban már 1639-ben elfoglalta tisztségét.¹⁷ A nógrádi és lévai végvárok parancsnokainak soráról képpünk korántsem teljes, így Miskey István főkapitány személye ezekből is joggal kelti fel érdeklődésünket. A nógrádi főkapitány figyelmét a török kezén maradt Vác és Eger közötti előretolt helyzete teljesen lekötötte.¹⁸ A vár alatti falvak már úgyszólván teljesen a török hatalma alatt állottak; a szőnyi béketárgyalások többek között ezen a magyar védelem számára igen előnytelen helyzeten igyekeztek segíteni.¹⁹ Miskey István a töröknek Gyarmaton túl, Fülelig is felhatalmazott pusztításaira feleletképpen mélyen a Duna–Tisza közébe, a Bácskáiáig küldte lovasait.²⁰ Ezekből az évekből származnak azok az adatok is, amelyeket Esterházy Miklós nádor a magyar végbeliek anyagi, hadi ellátatlanságáról állított egybe. Az Európát is védelmező magyar végvári vonal gyenge voltának sötét képével a felsőbb hadvezetés a Régenburgban ülésezett birodalmi rendeket igyekezett az ismét támadóbb szellemű török ellen több áldozatkészségre bírni. Miskey István mindehhez a leghitelesebb módon szolgáltatott adatokat; a nádorhoz intézett levelében a végváriak elkeseredését is feltárta, beszámolva a nógrádiaknak egy 1642-ben, vagy rövidebb idővel azelőtt történtéről.²¹ Dél felé irányult száguldozásaik részint az ottani föld népének a „magyar rendre való adózása” érdekében történtek. A nógrádi vár ellátásához a különböző jogcímenek odatartozott, török területen fekvő magyar faluk lakosságának szolgáltatásai is hozzájárultak. Közöttük Nagykőrös városa is Miskey István várának adózott; főkapitánysága kezdetén, 1645-ben számára is küldtek egy pár karmazsin csizmát 2 forint 50 dénár értékben, Szent György napkor meg 51 forint 45 dénárért. 1647-ben a város Miskeynek adóként 11 arany „várta fa” pénzt, személyére pedig külön egy pár papucsot küldött kapcával, 1 forint értékben. Miskey István a várban ebben az évben tartotta fia lakodalmát, erre a nagykőrösiek 6 forint 40 dénár értékben két vágómarhát fizettek, majd Szent Márton napi várta fáért újabb 33 forintot küldtek. A főkapitánynak papucsot kapcával 1 forint 60 dénár értékben három ízben is adományoztak. A nagykőrösiek viszont palánknak való karót szállíthattak Nógrád környékéről fátlan vidékükre házaik, javaik védelmére.²² Úgy látszik, Miskey szívesen kimozdult törököktől szorongatott végvárából, bár távolléte csak súlyosbította annak egyébként is kritikus helyzetét; erre vonatkozóan említettük Esterházy Pálnak Pálffy Istvánhoz intézett róla szóló megjegyzéseit.²³ De e levelezésükből mást is idézhetünk, „... piszkáljuk az pogány ebeket, s ők bizony mindenkor megadják a kölcsönt is, csak tréfásan indított dolgainkért is. Azután 2 utat is tettek az Vácziak, s egyikben sem jártak haszontalanul; azt hiszem több is léssen afféle; kiről Miskey István is ír Keszi Istvánnak egy czédulát, ím küldöm Nagyságodnak”.²⁴ Miskey István a nógrádi várból odakerülte után nem-

sokkal vonult el időlegesen a harmincéves háborúba (1642. október hó 11-től). Még a következő évben is Magyarországon volt hadban. Egy nem egészen bizonyosra vehető adat szerint a nyugati harctérre került őt magyar lovasezred egyikének volt parancsnoka a svédek elleni küzdelemben.²⁵ Lévai, vagy nógrádi hírért halljuk abból az adatból, amely szerint a pilisi apátság honti birtokain megállapították, „a bort most is úgy kezelik, mint Miskey úr idejében”. Ügylátszik, mint Győrszentmártonban, az egyházi javadalmakra érrefelé is reá tette a kezét.²⁶

1643. szeptember 26-án a nógrádi várban végrendeletet készített. Ez előrehaladott korával, vagy talán a török valaminő nyugtalanító készülődési hírével, de I. Rákóczi György mozgalmával is összefüggésben állhatott. Ebből a végrendeletből tudunk két házasságáról, azokból született egy fiáról és hat leányáról, akik közül mindent második házasságából való gyermekeire hagyott. Kiderült itt az is, hogy 1642-ben a svéd betöréskor Morvaországba történt vezénylése alkalmával is tett egy végrendeletet. Ekkor már Pozsonyban is volt háza, Győrben pedig több is; itt szőlőskertekkel és három nagy tag szántóval. Hont megyében Geledneken is voltak többek között jószágai. Talán ez szállt hamarosan a pilisi apátra. Leányonként még 100 tallérről rendelkezett, dézsmáit, lovait, fegyverét, többi pénzét pedig házastársára hagyta. Első házasságából, Botka Katalintól származott Zsuzsanna leányáról, Somodi Péter nejről — Somodi János tihanyi kapitány rokona — már sokkal szűkebb körben emlékezett meg. Az apa és Zsuzsanna leánya közötti kapcsolatokat ha ugyan nem második házassága, egy korábbi birtokügylet körüli nézeteltérésük megzavarhatta. Zsuzsanna férjhezmenetelekor bizonyos javakat követelt apjától; ez az ügy a győri káptalan előtt folyt, amelynek során a főkapitány ki is elégítette leányát. Az idős Miskey igen zokon vette elsőszülött gyermekétől, hogy az a Tolna megyei Tengöldöt, anyai jussát, amely ügylátszik, hozomány formájában — 600 forint értékben — volt apja részére lekövetve, Botka Ferenc rokonával elfoglaltatta és az így első felesége rokonságához jutott vissza. Botka Ferenc Tengöldöt utóbb Somodi János tihanyi várkapitánynak adta el.

Miskey István végrendeletének szövegét a függelékben adjuk.

Az aláírók mindhárman pecsétjükkel is ellátták az iratot, Miskey családjának kopjás lovas páncélos vitézt ábrázoló pecsétjével; mindvégig ez maradt a család címere.²⁷

Elias Widemann flamand művész által a kor legjelesebb 300 magyar politikai, katonai szereplőjéről készített rézmetszet egyik lapja Miskey Istvánt ábrázolja nógrádi kapitány korában.²⁸

Miskey István életpályájának kimagasló, egyben befejezéshez közelítő szakasza a veszprémi végvárban betöltött főkapitánysága. Elődje Pázmány Miklós volt, talán közvetlenül váltották egymást. Pázmány Miklós 1648-at követően, rövid pápai főkapitánysága után került a veszprémi vár élére. Levelezéseiből tudjuk, hogy idejutása nem ment könnyen; Batthyány Ádám dunántúli főkapitány más személyt vett tervbe, „... értem, hogy ked mast commendalt volt azon tisztre...” írta Pázmány Batthyánynak.²⁹ Bizonyosra vehetjük, hogy ez a más Miskey István volt, aki eszerint közvetlenül követte volna Páz-

1. Miskey István arcképe, Elias Wiedemann flamand mester műve (Olajfestmény, 1650.)
1. Porträt: István Miskey. Ölgemälde aus dem Jahre 1650 vom flämischen Maler Elias Wiedemann.
1. Portrait d'István Miskey, oeuvre du maître flamand Elias Wiedemann (huile, 1650).
1. Портрет Иштвана Мишкеи работы фламандского мастера (портрет маслом, 1650).

mányt a főkapitányságban, sőt a főrangú Pázmány időleges veszprémi szereplése akadályozta a Dunántúlra történt visszahelyeztetésben. Így Pázmány Miklós legfeljebb 1648 végétől 1651 nyaráig volt a veszprémi végvár főkapitánya.³⁰

Pázmány és Miskey kapitánysága, tekintettel az egymást követő szoros időszakaira, összefüggött; bizonyosra vehetjük, hogy már Pázmány főkapitányságának felmerültek Miskey volt a dunántúli katonai vezetés kívánt jelöltje, akit a nagy kardinális újdonsült főrend unokaöccse miatt egyelőre mellőztek; az ifjú műkedvelő főkapitány helyére, aki jobban érezte magát az akkori Páris vigalmai közepette, azonban csakhamar Miskey István következett.

1651 nyarán már bizonyosan veszprémi tisztségben volt Miskey. A Dunántúlra átkerülését bizonyára a család győri javai, ottani otthonuk, a „Domus Miskeyana”, s a jórészt dunántúli megyékben fekvő jószágai miatt eszközölhette ki (Görbő, Lovasberény, Újfalú — a mosoni Dunaág mellett, Győr, Győrszentmárton körüli birtokai, Koronczó, Szentmargitta, Pozsony, Tengöld stb.). Veszprémi főkapitány korából több missilis levele maradt; ezek a XVII. századi vezetőállású köznemesnek a kor hangnemében íródott, familiáris hangvételű írásai,³¹ és a XVII. századi végvári élet mindennapjaiba engednek betekintést. Az egyik levél a veszprémi végváriaknak Miskey vezénylete alatt Balatonfőkapjár mellett vívott eddig ismeretlen ütközetéről ad hírt. Az írásokat a veszprémi főkapitány Esterházy László pápai főkapitányhoz, Batthyány Ádám dunántúli főkapitányhoz és más személyekhez, leginkább főrendűekhez intézte. Ezekben a

reabizott várnak és környező területének védelmét tárgyalja. Megfigyelte Veszprém és a Balatontáj térségében a török feltűnését, mozdulatait, ezek mellett az ellenséges területre telepített kémhálózata segítségével annak készülődéseit. Emellett a védelmi vonal és mögöttes területek közbiztonságára is felügyelt; fel kellett lépnie a „titkon való csatások, marha hajtogatók, a föl s alá járók” ellen is. A törököknek főleg csapatmozdulataikról szerzett értesüléseit közölte a dunántúli főkapitánnyal és a mögöttes helyzetű pápai végvárhoz továbbította. Előrehaladott életkora dacára maga is lóra ült és mélyen török területre nyomulva, akár harc árán is felderítéseket hajtott végre, mint 1652 februárjában Simontornya irányában. Vállalkozásaihoz tihanyi, pápai, devcséri vitézek is csatlakoztak. Egy 1652 március havi levelében „cito-cito citissimo” jelzéssel a pápai védősereget figyelmeztette komolyabb török csapatmozgásról. Írásában az idős ember féltő, előrelátó aggodalma érződik, különösen, amint Pápán időző részlegének visszatértét sürgeti. Felhívja a figyelmet a törökök magyar végvári oldalra beépült pribékhálózatára is. Különösen figyelemre méltó 1652. évi augusztusi kivonulásakor a győri főgenerális engedélyével békeidőben gyalog és lovassággal vegyest nyomult a Sió partja mentén délkelet felé és a kajári szőlők alatt szabályos ütközetet vívott, amelynek eredményeképpen, amint írta „Isten nekünk rajtok győzödelmet ada”. A győri főkapitány egy „jó rabot” és 100 tallért kapott a zsákmányból. A pápaiak ebben a „próbában” is részt vettek Radoványi István alkapitány vezetésével. E levelet eredeti szövegükben a függelékben adjuk; az egyik közülük sajátkezűleg írott sürgős levele.³²

Ezekben az években Miskey István már idős ember volt; ez kezeírásából, hangneméből egyaránt érezhető. Nem tudjuk, hogy veszprémi főkapitánysága melyik esztendőben telt ki; visszavonulását 1653 és 1675 közé helyezzük, mert egy 1657. március 24-én kelt pribékjelentésben, amelyet a Keősze Gyurkó nevű török területen működött titkos megbízott Batthyányi Ádámhoz intézett, már nem említi Miskeyt Veszprémben.³³ A veszprémi vár ekkori levelezései, iratai feltűnően hallgatnak Miskey Istvánról. Főkapitányságának egyes éveiben is ugyan inkább Veszprémi János alkapitány levelezgetett, — többek között Batthyány Ádám dunántúli főkapitánnyal a vár igazgatási és hadi ügyeiben. Ez arra mutatna, hogy Miskey életkora miatt, vagy egészségi okokból ekkor már nem volt tevékeny személy.³⁴ 1659-ben már Jagasich Péter volt Veszprémben a kapitány.³⁵ Miskey István családi hagyomány szerint 1660-ban halt meg.³⁶ Pest megye ekkor iratai között azonban olyan adatot is találunk, amely szerint 1658-ban Miskey István még mindig Nógrád várának főkapitánya lett volna és a vármegye hódoltsági területen történt adóbehajtásaiban is részt vett.

1661-ben azonban már semmiképpen sem ő a kapitány. Ebből az évből panaszolta Sparzány János ottani lovashadnagy, hogy Nógrád várában sem fő, sem alkapitány nincsen.³⁷

Ez a Miskey István nem azonos személy a későbbi Miskey Istvánnal, aki 1702-ben végérvényesen a Pest megyei Tinnye és Jászfalu pusztá, valamint az Esztergom megyei Uny földesura lett, sőt a Klarissza rend középkori eredetű kírjai (Nagy, Kiskerva, utóbb Máriahalom) jószágait is időlegesen birtokában tarthatta. Vásárhelyi Géza a múlt században írt idézett tanulmányában³⁸ a két Miskeyt egyetlen személlyé vonta egybe; így az általa ismertett Miskey István katonai pályafutását még az 1630-as években kezdte és Savoyai Jenő alatt fejezte volna be, mintegy 100 esztendőskorában. Már Nagy Iván, aki jóval Vásárhelyi Géza közleményének megjelenése előtt, a Bach korszakban gyűjtögette Magyarország régi családjaira vonatkozó adatait, kételkedett e rendkívül hosszúra nyúlott életkorban, amelynek adatait a tinnyi Miskey leszármazott közbirtokosoktól nyerte. Nagy Iván Miskey István élete fonalát ketté vágva helyesen sejtette, hogy ez a hosszú pályafutás két különböző személyt takar, ő azonban apa-fiúi kapcsolatot teremtett közöttük.³⁹ A két Miskey valójában nagypapa-unoka viszonyban állott egymással. A veszprémi főkapitánynak fentebb idézett végrendelete Nógrád várából világosan felsorolja ugyanis egyetlen fiát és öt leányát.

Egyéb Miskeyekről is hallunk még ebben a korban Veszprém megyében. Miskey Jánost (aliter Kontra) és fiát Mihályt a törökkorban elpusztult itt fekvő Miske faluval kapcsolatosan 1650-ben említették.⁴⁰ Többször szólnak forrásaink még a XVII. század első feléből Miskey Pálról, aki ugyancsak a Veszprém és Győr megyei Miskeyek közül való volt; birtoka itt Esztergető helység-

ben feküdt. Részére Vasváry György pápóczi prépost, győri kanonok még 1636-ban házat ajándékozott Győrben.⁴¹

1656-ban hallunk a veszprémi várnak egy Aranyádi Mihály nevű török fogságba esett vitézéről, akinek kiszabadítása érdekében a végvár tisztikara ugyancsak közbenjárt Batthyány Ádámnál. Bár Miskey István ezekben az években is Veszprém főkapitánya lehetett még, a kiszabadítást kieszikölő iratokban nem szerepelt, ami akkor válik érthetőbbé, ha tudjuk, hogy fiának, Józsefnek felesége, tehát az ő menyé Aranyády Ilona volt; ennek lehetett atyafia a szegény rab, akiért Veszprém védőserege annyit kérelmezett.⁴²

A veszprémi főkapitány fiát Józsefet — többízben Józsaként említve — 1646-ban a Komáromi megyei Keszegfalva — a Csallóközben — részbirtokosaként említették.⁴³ Miskey József 1663-ban a Moson megyei Újfalú birtokosa is volt.⁴⁴ 1669-ben a család központi fészket jelentő győri várban lovashadnagy, ugyanott 1677-ben főhadnagy. Pályafutásával, amelyet a tatai vár alkapitányként fejezett be, jól mutatja, hogy a XVII. századi végvári tiszti, kapitányi családok mennyire egybefonódott, atyafiságos rendszert alkotva töltötték be e tisztségeket. Legnagyobb hírré azonban fia, a veszprémi főkapitány unokája, II. Miskey István emelkedett, a győri végvár utolsó főkapitánya, Savoyai Jenő, majd Badeni Lajos lovassági parancsnoka, a békésebb idők beálltával pedig Fejér megye alispánja,⁴⁵ a Tinnye—Uny—jászfalui közbirtokosságnak, a XIX. században az ország e legnagyobb létszámú nemesi kollektív gazdasági szervezete tagjainak ösatya. A Miskeyeknek és leányágon mintegy ötven itt gazdálkodott rokoncsaládjaiknak ma sokezer leszármazottja él szerte az országban.

Kiss Ákos

FÜGGELÉK

1.

MISKEY ISTVÁN VÉGRENDELETE

1643. szeptember 26.

„Attyának és fiúnak és az vigasztaló szent Lilek Istennek nevében az én kegyelmes uramnak az teljes Szentháromság egy bizoni Istennek nevében kezdem el, az én mostani rövid testamentum titelemet, látván az emberek nagy és szörnyő hirtelen kimúlásokat ez világhból énn is nyilván tudván hallandó voltomat, azért hogy elsőben ajánlom az én bűnös lölkömet és testemet az mindenható kegyelmes uramnak, az teljes Szentháromság egy bizony Istennek kegyelmes kezében legyen irgalmas kegyelmes nekem, szegény nyomorult gyarló bűnös fiának. Megh azért most az Istennek kegyelmiből lölkömben testemben is éph lévén, az én szabad akaratom szerint jó lölki ösmerettel vallom és írom, az mint ide alá következik, az én mindenható kegyelmes Istenemnek parancsolatjából és az közönséges keresztény anyja Szent Egyháznak szokot jó rendelisiből Én is a Szent házasságra adván magamat, s az 1608 esztendőitől fogva mind ez ideig az

Istennek kegyelmiből együtt iltünk az én szerelmes és jámbor hú házassággal, az nemes és nemzeti Radatinay Boynichich Kata asszonnyal az ki én hozzám úgy igazán s híven viselte magát az mint illik, igaz hűtésekhöz. Azért az jó Isten minket az felül meg írt üdők közben szerelmes édes kedves magzatinkall is meg áldot, ezen meg nevezet szerelmes attyám fiával tudni illik egy fiúval kinek Miskey Jósá neveő és eőt lányokkal, kik közül az első lányom Judith (egy özvegy leánom Posonban) ... az néhai nőmő Bella Gáspárnak megh hagyott özvegyi árva fiával Bella Jancsival Posonban, második az nőmes és nemzeti vitéz Kálnay Ferenc vőmnél híven fírnél vagyon, Krisztina, harmadik Jusztina, negyedik Zsuzsanna és az ötödik Borbála hajadon leánink, ezek nekünk kedvünk szerint valló édes gyermekeink, s, egy aránt is szerettük mindeniket, amint édes Attyához és Annýához illik, nekem azért, az én megh nevezett jámbor és szerelmes házastársammal az mi ez világhi táplálásunkra vannak, azokat az Istennek kegyelmes áldásából és megh nevezett jámbor házastársammal kerestők együtt, s mivel hogy én most mind azokra magam nevet nem adhatok, de mind azonáltal anyi most eszembe jut, a memorialys levélben föll jegyzem, aki eszemben nem iutt, hiszem az édes Kattám s édes

gyermekink fel találják. Mind ezekről, én az, mint mindenkor szoltam, írtam volt is, Morvában az hadban hitemben égi testamentumot, az mely most is Morvában Palásti Benedek uramnál tartatik, azirt csak ebből is, minden igazság szerető ... io akaró uram, s attiak fiuy, megh vethetik az közönséges igazságot, hogy én egy aránt szerettem az én maradjimát, de nem akarom, hogy egy mással ellenkezzenek, s kíváltképpen az megh az Isten ez világhban, az eő Édes Anniokat illeti, az eő keziből akarattia ellen se fiam, se leánim, se az én vöm, akitt Isten adott, vagy ad, el ne veszítsek semmit. Az mikor az io Isten az édes Atyámfíának lölkit magának kivania az után mindenek egyaránt oszoljanak, az mi édes gyermekeink között szip rendesen, s igaz atyafiú szeretettel; erre kirem az én édes maradjimát, mert én úgy akarom, tudom azért én, hogy egyiket sem hagyja kárban az ő édes anyok. Ha penigh é mostani üdőről Isten haláloamat tovább halasztja, azon leszek, hogy megh iltünkben úgy rendelünk mindeneket, hogy egyik gyermekünk sem panaszol, de most csak így akarom, hogy mindenebül az én édes atyámfia a megh ill mind attia, s mind édes annia legyen, s disponáljon édes attiai, s anyai mód szerint az mi édes gyermekeink között; azért az posoni házhoz mint kis pinzünk uttan s mind az új kegyelmes császár és király urunk eő Fel-sighe Kegyelmes donációja uttan szip igazságunk vagyon, az Győri házakhoz is, szőlős kertekhez és ott 3 nagy Tagh szanthó földhez, s Tolna vármegyében levő Nagy Görbő nevű falunkhoz, s Hont vármegyében Geledneki szép jószág-hoz, akin a rétek nélkül — száz forintom Talerül s heányul vagyon. Dézsmáim lovaím, Fegyverim, pinzem, ahol mi lé-szen, mind ingó és ingatlan valamely nével nevezetnek, min-denek maradjanak az én szerelmes Házastársamnak, Radatynai Boynicich Kata asszonynak tüle való édes gyermekeinkell, az fölül meg írt mód szerint. Ezt hozza adván az nömös Botka Katta asszonytól maradtott volt egy Zsuzsanna nevű leányom, de annak ebben nem nézven az én attyai voltomat, el foglalta, s hírem nélkül el is atta a Tihany kapitány vtl. Somodi Jánosnak. Azért ő felesleg is kivette az ő riszit, s nem kereshet semmit. — Azon Kegyelmes Istennek kegyes oltalma s gond viselise állá aianlom az én szerelmes atyám-fiait, és szerelmes gyermekinket az én, s az lölkömet az én mindenható Istenemnek. Ezeknek bizonságára az magam kezem írását pöcsitemmel is erősitem, reia vettem és az itt Isten hívő, igasság szerető — s io akaró uraimmal is meg pöcsötteltetvén s kéz írásokat is rája ütvetvén, ez levélnek,

Datum Nograd, die 26. september anno 1643.

Nógrádi főkapitány	Szentmihályi János
Miskey István hertelen	nógrádi plebanus és vicarius
valló testamentoma	
az mostani üdőnek	Tebery István Tolmács
hertelen állapotiahoz	lölki pásztor.
kipest...	

u. i. azt is hozzá adván, hogy ha valamelyik gyermek a tes-tamentumhoz nem tartaná magát..."

(Győri Káptalani lt. Lad. 15. Fasc. 43. Nro. 1951.)

2.

MISKEY ISTVÁN BATTHYÁNY ÁDÁMNAK NÉMETÚJVÁRRA

1651 VIII. 27.

Illustr. Comiti Domino, Dno Adamo de Batthányi, per-petuo domino Németuivar, Sacri romani imperii equiti... partium regni cisdanubianarum et confinium... Supremo Generali... etc. (Miskey István pecsétje.)

1651. VIII. 27. (a latin bevezető után) Istentől minden jó-kat, nagy boldogul adadni kívánok, mint kegyelmes uram-nak. Nekem jó akaró kegyelmes Uram, az Nagyságod Ro-honczí várából 18-die augusztí nekem írt levelét Szili Ger-gely uram megh adá az mellyet nagy bötsülettel és hozzám illendő engedelmességgel is vettem, s megis értettem az Hor-vath Gyuritza dolgában mint informáltatott Nagyságod, a melyhez képest mit írjon Nagyságod, én azt parancsolat he-lyett nagy engedelmesen vett s a' tévő is akarok lennem, az mint az Nagyságod írása és parancsolattya tart, csak hogy az mi kegyelmes Urunk eő Fölsége kegyelmesen adott inst-ructióihoz, s feős. Vice generalis uram ő Nagysága, s ő ke-gyelme eő Fölséghe nevével... szerint való parancsolatok-kal való ellenkező dolgokra tisztem s hivatalom elen nem léphettem, azaz Nagyságod neve alatt lévő Horvath Gyu-ricza nevű szolga az vám háznál veszprími püspök uram ő Nagysága házánál tartván szállást, az mely háznál az el múlt Szent Lőrinc napi vásárkor az Eő Nagysága kortsmája folyván, s látván az pinz jövedelmet, Horvath Gyuricza szol-gájának is megh mutatván, s megh hagyván neki, hogy abból az pinzből három marokkal ki vegyen, mivel most csaplár részeges s ha nem vehetne, úgy hát mind Tunisztrástul el vigye, s úgy lett, az mint parantsolta, s végtére azon pinzt az ki száthatvan öt forintot, keszekben találtak az pénz kere-sők, és így mint afféle emberek meg fogattattanak. Ennek fölötté az mi kegyelmes urunk fölsége, s győri király képe urunk eő maga parantsolatokból, zászlóval, s dobbal az Ba-laton mellé kiküldtem vala lovast és gyalogos bizonyos szá-mut, az titkon való csatások, s marha hajtogatók ellen, ez akkor kész volt az ő Fölsége szolgálai ellen fegyvert fogni, és némelieket meg leszedezni, s leuveldesztetni, az minemű rossz indulatot az elmúlt Szent karácsony napján is némely szabad legeniek és az Nagyságod szolgálai közül valók is nem elég rut támadást indítottanak vala, azokat akarván öldös-ni, az kik az tolnaiakat, s szegény emberek nyomorgatáso-kat kergetik, és fogdostak, ez mellyet csak Isten tudja a... mit szállítottunk le.

Onnan felül Kegyelmes Uram az olyan vitézek ellen nagy erős parantsolatok vannak rajtam, hogy személyi válogatás nélkül fogassam, s Geőcre küldjem, akár kik legyenek, az kik az ő Fölsége végh háza körül, s földön laknak, s míg az tanul valókat is, az kik ezen föl, s alá járnak, s velem egyet nem értenek, az ő Fölsége Parancsolattia ellen cselekszenek. Az mely dolgokról régen lévén szándékom, hogy Nagyságo-dat tudósítsam, tudván, hogy nem az Nagyságod engedelmi-ből vannak az nem igyességek, Kegyelmes Uram el hidgye Nagyságod, hogy én is igaz jó akaró, s hű szolgája vagyok Nagyságodnak, s nem akarok vétenem, sőt hűen szolgálnom. Ezekről alázatosan költeték Nagyságodat tudósítanom. Ez után mint parancsol Nagyságod, attul sem akarok idegen szolga lennem. Tartsa és éltesse Isten Nsogodat jó egészséges hosszú életben. Veszprímii 27 augusti anno 1651.

Servitor humillimus stephani Miskei.
S. C. Rg. mttis Praesidii Veszprimi
supremus capitaneus

(OL. Batthyány Lt. Miss. 31420.)

3.

MISKEY ISTVÁN BATTHYÁNY ÁDÁMNAK

1652 január 27-én

3. Az én kegyelmes uramnak az Tekintetes és Nagyságos vitézlő gróf Batthányi Ádám uram ... az Dunán innesső ... magyar országrésznek fő generális kapitányának és ne-kem mindenkoron jóakaró kegyelmes uramnak
cito cito citissimo

Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak ajánlom holtom napig való hűséges vitézi szolgálatomat, Istentől sok jó sze-rencsét is adadni kívánok mint kegyelmes uramnak etc.

Az nagyságod Parancsolatját engedelmesen vettem, Ho-gizy (?) András uram által én az én részemről látja Isten mind a valamig az Nagyságod uram ü Nagyságod kétrend-beli parancsolatit ez elmúlt esten irkezik az melyben ü nagy-

sága mit parancsoljon Vice kapitány Vesprimi János uram Nagyságodat mindenekről tudósíthassa. Az Urísten Nagyságodat sok io ... Veszprim die 27 januar Dno 1652.

Nagyságodnak io szüvel szolgál mig él

Miskey István

(OL. Batthyány Lt. Miss. 31421.)

4.

MISKEY ISTVÁN ESTERHÁZY LÁSZLÓNAK
PÁPÁRA

1652 február 8.

Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak ajánlom szolgálatomat, és Istentől minden jókat szerencsésen meg adatnyi kívánok.

Nagyságodnak ilyen híreket akarok meg írni, im csak ma érkezék hozzánk az simontornyai és koppányi tartományból három rácz legények, fegyveresen, és magyar polgárok is velük együtt akik bizonyosan beszélnek, hogy szemekkel látták, hogy ott az Somogyiságban levő török várakban feles török gyülekezett volna, és Simontornyán is három bégh... volna, úgyis beszélnek, hogy az végre gyülekezének, hogy valamiféle el tsapnának, azt is mondiák, hogy oly hir tsendült volna fülükbe, hogy Gróf Batthányi uram ő Nagysága több urakkal együtt fölösen az Somogyiságra rablani mennyi és így magukat oltalmaznák. Ha bizonyosabb híreket irhatok, arról is Nagyságodat sietséggel tudósítottam. Ezeknek utána tartsa Isten Nagyságodat io egészében.

Datum Veszprém, die 8. febr. Anno dni 1652

Nagyságodnak szeretettel szolgál

Miskey István

(OL. Batthyány Lt. Miss. 31422.)

5.

MISKEY ISTVÁN ESTERHÁZY LÁSZLÓNAK
PÁPÁRA

1652 február 23-án.

Szolgálatomat ajánlom Nagyságodnak, mint kegyelmes uramnak, kívánok Istentől minden jókat, szerencsésen meg adatnyi, minden Nagyságodhoz tartozókkal együtt.

Ez estve Isten segítségéből haza érkezvén, ma jó idején bizonyosan hozák hírül, hogy az öszvegyülekezett törököknek nagyobb része el oszlott volna, mivel a Budai vezér parancsolatot küldött utánnok, de azt is mondiák, hogy némely törököktől úgy értették volna, hogy ha szintén el oszlnak mostig, de minket Veszprémieket azon lesznek, hogy ismét ki tsallianak, Isten velünk lévén, mi is jó vigyázatosságban leszünk, és gonosz szándokioktól magunkat oltalmazzuk, és ha mi bizonyosabbat szándokjok felől értheték arról is Nagyságodat sietséggel tudósítottam, most ezt akarom Nagyságodnak tudására adatni. Gróf fő Generalis Urunknak io Magamnak ezen szerént megh írtam. Tartsa Isten Nagyságodat sok ideig jó és kívánatos egészségben. Datum Veszpremi die 23. febr. Anno 1652.

Nagyságodnak alázatosan szolgál mig él

Miskey István

(OL. Batthyány Lt. Miss. 31423.)

6.

MISKEY ISTVÁN ESZTERHÁZY LÁSZLÓNAK

1652 március 5-én

Illustrissime Comes Domine Dne et Patronus mihi Gratiosissimo.

Servitios meos humillimos paratissimam semper commendabi.

Isten éltesse Nagyságodnak sok esztendőig szerencsésen országunk javára. Ezen órában hozzák bizonyos híret, hogy Pusztá Szent György felé feles lovas török ment föl, onnand mely felé megyen, voltaképpen nem tudhattiak, ... Nagysá-

god tudja immár, mint köllessék vigyázatni, és Györre is hírt adni. Tegnap nap is írtam Nagyságodnak, asz Budai s más végbeli janitsaroknak vissza térek felöl. Ma azoknak is bizonyos híret hozzék, hogy Feiér várnál mind szekerek hatan voltak, úgy hogy Buda felé mennek, Eötvén két szekérrel voltak, de kin négy, kin öt janitsar volt, feles éléssel megh rakott szekerek. ... arról is el hihető, hogy vissza mennek. Eszokról akarván Nagyságodat tudósitanom, míg más bizonyos híreim legyenek esz után, aszokat sem akarom el mulatni, hogy Nagyságodnak tudására nem adnám. Kérem Nagyságodat, asz itt való Gorup Péter lovas hadnagy és Csajági Máthé gyalogh vaida uraiméknak megh parancsolia, Györre vissza jöttökben, hogy igen vigyázzanak magokra, mivel asz Pribikek is sürien kezdenek közüllünk lesködni, asz kinek hirekor tegnap is mind lovas, mind gyalog vitézink kin voltak, de nyomokban nem akadhattak. Eszek után Isten tartsa és éltesse Nagyságodat sok io egészében.

Weszprimiy 5 marty Anno 1652

Servitor paratissimus

Stephanus Miskey

Praesidiy Veszprimien supremus capitaneus

(OL. Esterházy lt. 642 es. 741 sz.)

7.

MISKEY ISTVÁN BATTHÁNYI ÁDÁMNAK

1652 augusztus 23-án

Nagyságodnak, mint kegyelmes Urunknak ajánljuk szolgálatunkat és Istentől minden jókat szerencsésen meg adatni kívánunk.

Győri fő Generalis Urunk eő nagysága engedelmeiből tegnap előtt lovassal és gyaloggal mentünk vala alá az Sió fele, a' Fejervári ut több végházbeli törököknek hírünket be vevén, ki jöttek vala, és szintén a' Kajári szőlő hegyek alatt velök meg ütközvén, Isten nekünk rajtok győzelmet ada. Az Nagyságod sok ízbeli hozzánk meg mutatott jó akaratjáról a vitézek nem akarván el feledkezni, im Nagyságodnak adtanak egy jó rabot, mástól száz talléért. Ez után Isten nagyobb szerencsét adván, több jó akaratall fogunk a vitézekkel együtt Nagyságodnak kedvesködni. Az kik pedig ez próbában voltak pápai vice kapitány Radoványi István, Laskói András, Vázsonyi Vice kapitány, a Beszprémi lovas, és gyalogos renddel. Ezek utánna Isten éltesse Nagyságodat jó egészében.

Datum Veszprém, die 23. augusti Anno 1652.

Nagyságodnak jó akaró szolgálai Én is Nagyságodnak holtig

Laskói András

Csajági Máté

való alázatos io akaró

szolgája

Miskey István

(OL. Batthyány Lt. Miss. 31427.)

8.

MISKEY ISTVÁN BATTHÁNYI ÁDÁMNAK

1652 augusztus 26-án.

Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak ajánlom Szolgálatomat és Istentől minden jókat szerencsésen megadatni kívánok.

Nagyságodnak akarom értékre adnom, mivel az elmúlt napokban győri fő Generalis Urunk jó Maga némi nemű nagy okokból parantsolta volt pápai vice kapitány Radoványi István uramnak, (Nekem is parancsolván, io maga, hogy az itt való vitézek is jelen lévén) a török ellen így szerencsét próbálnának, melyet Isten segítségéből végsőkéig vittének és minemű szerentsével jártanak, tudom voltaképpen informallia Nagyságodat arról Szili Uram. Azonban, hogy Radoványi Uram a pápai és deveteri vitézekből jötenek volna alá, az Nagyságod rabjait szintén a Dobrában (?) találták és ide behozták a tömlőtben tették őket hogy hírt oda be ne vinnének. Mivel immár a... rölök leszállott (kirül Nagyságodat egész seregül követjük hogy meg bocsásson) hogy ily

akadékokat köllött vennünk hanem im ismét a rabokat vissza küldöttük. Nagyságodnak inkább szolgáljni, hogy nem vét-nyi igyeköznink.

Tartsa Isten Nagyságodat jó egészségben
Datum Veszprimii die 26. aug. anno 1652.
Nagyságodnak szeretettel szolgál

Miskey István

(OL. Batthyány lt. Miss. 31424.)

9.

MISKEY ISTVÁN BATTHÁNYI ÁDÁMNAK

1653 április 29-én.

Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak ajánlom szolgálomat és Istentől minden iokat szerentséssén megadatni kívánok.

Nagyságodat az Istenre kérem meg bocsásson, hogy ez mostani írásommal köll busoltanom, de mivel látom minden nyomorúságokat, az szigin kezes raboknak, kik annak hitelen Csóka Miklósert kezesek voltak, az eő nyomorúságokra tekintvén kényszerítettem Nagyságodat meg találnom, magok szegeniek voltaképpen meg tudják mondani Nagyságodnak, mennyi inséget szenvedjenök miatta mind okairt, Nagyságodat, mint kegyelmes Uramat alázatosan kérem, hogy Nagyságod tekintvén az Istent, és az szegin raboknak is az eő nyomorúságokat, méltóztassék Nagyságod módot találni benne, mimódon a nyomorúság és keserűség alól föl szabadultassanak. Nagyságod abbéli io akarattját alázatosan meg szolgáljni igyeközm.

Tartsa Isten Nagyságodat io egészségben.
Datum, Veszprimii die 29 aprilis, anno 1653
Nagyságodnak szeretettel szolgál

Miskey István

(OL. Batthyány lt. Miss. 31 425.)

10.

MISKEY ISTVÁN BATTHÁNYI ÁDÁMNAK

1653 június 4.

Illustrissime Comes Domine Domine et Patrone mihi gratiosissime Servitiorum meorum humillimorum paratissima semper commend.

Kedves jó egészséggel minden dolgaiban való szerencsés elő menetellel álgya meg Isten Nagyságodat. Kegyelmes Uram, Nagyságod engemet is jó akaró hű szolgáját kegyelmes írása által tudósított, az mi io akaró Istenben el nyugodott Kegyelmes Asszonyunk ő Nagysága az Nagyságod szerelmetes Attyafiának tisztességessen eltakartatása napiaról, az keresztyén római szentséges Catholica Ecclesiának áhítatos ritussa szerint az Nagyságod régi eleinek temető helyekre illendő bötsülettel... volna, az hol az ott jelen levő Keresztyén Urainkkal is Atyánkfiái io akaró barátainkkal énis hozám tartozandó Atyámfiával jelen lettem volna; Az mely Nagyságod kegyes intését, parancsolat helyet úgy mint hű szolgálhoz illendő, köteles is lévén a Nagyságod szolgálattára, ajánlom is alázatosan holtom napig való hűséges szolgálomat Nagyságodnak, mint kegyelmes Uramnak. De Kegyelmes Uram az mostani egészségtelenségem, s, az ki nagyobb Gróff Fü Generális Urunk ő nagysága parancsolati it ben tartoztatnak. Ezeknek okáért alázatosan bocsánatot Nagyságodtól, mint kegyelmes Uramtól kérek, ha az Nagyságod szolgálattára az meg vet terminusra el nem mehetnék.

Tartsa és éltesse Isten Nagyságodat szerencsésen jó egészségben hosszú életben.

Veszprémi 4. juni. anno 1653
(Szokásos latin nyelvű befejezéssel.)

Miskey István

(OL. Batthyány lt. Miss. 31 426.)

JEGYZETEK

¹ Kiss Ákos: A XVII. századi Győr két nevezetes katonája, a két Miskey István. Arrabona 10(1968) 93—105. A veszprémi főkapitány képmását Elias Widemann rézmetszete nyomán l. ugyanott.

² Anjoukori okmánytár. IV. 614.

³ OL DL 41 486., 41 554.

⁴ Sörös Pongrácz, Bakonybéli regesták a XV. század első feléből. Történelmi Tár (a továbbiakban: TT) 4(1903)372.; OL DL 28 340.

⁵ Szávay Gyula, Győr monográfiája. Győr, 1896. 254.

⁶ OL Jankovich családi lt. Miskey családra vonatkozó iratok. 1623. év.

⁷ Erdélyi Gyula, Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913. 133.; a veszprémi ref. egyház régi anyakönyve. 398. old.

⁸ Thury Etele, A veszprémi ref. egyház története. Bpest. 1893. 16.

⁹ Győri Megyei Lt. I. 1627/38. sz.

¹⁰ Győri hiteleshelyi lt. lad. 17. fasc. 49. nr. 2475.

¹¹ L. e. j. nr. 389.; Győri káptalani lt. III. 24 862. (1631. XI. 10. kelettel); Vásárhelyi Géza, Adalék Buda vár bevételének történetéhez. Századok 20 (1886) 347.

¹² Borovszky Samu, Bars vármegye. Bpest, é. n. 133., 355.

¹³ Jedlicska Pál, Eredeti részletek a gr. Pálffy család okmánytárához. 1405—1653. Bpest, 1910. 237. (445. sz.) 1639. VI. 15.

¹⁴ Pest megyei lt. Vármegyei közgyűl. jkv. 1639. 25., 30., 1640. 41., 1641. 155.

¹⁵ Feöldi Doby Antal, Homonna és vidéke. 1900. 17. sz.

¹⁶ Szily Kálmán, TT 1884. 91.; 1. 6. sz. j. 1646. évből.; OL NRA fasc. 25. nr. 68.

¹⁷ Szilády Áron—Szilágyi Sándor, Okmánytár a hódoltság történetéhez Magyarországon. Pest, 1863. I. 86.

¹⁸ L. 6. sz. j. 1646. évből.

¹⁹ OL Kamarai lt. Acta publica. 47/49. sz.

²⁰ Maknai László, Nógrád megye története 1848-ig. Nógrád megye műemlékei. Bpest, 1954. 60.

²¹ Hajnal István, Az 1642. évi meghírsült országgyűlés időszaka. Bpest, 1930. 97.

²² L. 17. sz. j. 89., 121., 130., 140., 154.

²³ Kiss Ákos, i. m. 99.

²⁴ Jedlicska Pál, i. m. 147. (272. sz.)

²⁵ Takáts Sándor, Emlékezzünk eleinkről. Bpest, é. n. 163.

²⁶ Dr. Békefy Remig, A pilisi apátság története. II. Pécs, 1892. 483.

²⁷ L. 6. sz. j. 1663., 1665. évekből; Győri káptalani lt. Lad. 15. fasc. 43. nr. 1951.

²⁸ A metszetet l. Kiss Ákos i. m. 95. Cennerné, Wilhelmz Gizella, Widemann metszetek után készült olajportrék. Folia Arch. 8 (1956) 179. 37. sz.; Elias Widemann, Illustrissimum Hungariae Heroum Icones. 1652. 168.; a Magyar Történelmi Képcsarnokban, 258. ltsz.; Ortelius Redivivus, Ausführliche Beschreibung der Ungarischen und Siebenbürgischen Kriegshändel von anno 1395 bis an des 1665 Jahr. II. Nürnberg, 1665. 117. kép, 8. sz.; az olajfestmény 1896-ban a milleniumi történelmi kiállításon is szerepelt, Feöldi Doby Antal, i. m. Az ovális keretű képmező körirata: Stephanus Miskey, Praesidy Neogradiensis supremus capitaneus. 1650. A képmező alján pedig a főkapitány jelmondatát olvashatjuk, ez: „Nec fortium bellum”. A Magyar Történelmi Képcsarnokban őrzött rézmetszet régebbi idők óta ismeretes, ugyancsak a nyomán készült kisméretű olajfestmény is. A metszetsorozat Ortelius Redivivus 1665-ben megjelent munkájához készült, amely Magyarország nevezetesebb férfiai ismerteti. Elias Widemann flamand művész metszete nyomán készült olajportré Miskey meglehetősen tipizált vonásait élet-szerűbben adja vissza.

²⁹ OL Batthyány lt., missilisek. 36 152. sz.

³⁰ Jenei Ferenc, Pázmány Miklós veszprémi főkapitány. A Veszprém megyei múzeumok közl. 1 (1963) 162—163. Rézmetszésű arcképet ugyan-csak E. Widemann készítette, l. ugyanott, 153. kép.

³¹ OL Batthyány lt. missilisek. 31 427. sz.

³² L. e. j. 31 421. sz.

³³ L. 31. sz. j. 25 509. sz.

³⁴ L. 31. sz. j. 20 645., 51 412., 51 416. sz.

³⁵ OL Insignata consilium belli. 1659. 293.

³⁶ Dr. Gyomlay László (+1951) feljegyzése nyomán.

³⁷ Pest megyei lt. Intimata inutilia. 1658, 1661. évek.

³⁸ Vásárhelyi Géza, i. m. 346—348.

³⁹ Nagy Iván, Régi magyar családok. Pest, VII. 511—512.

⁴⁰ Veszprémi káptalani lt. Protocollum de annorum 1635—1776. 1650. nr. 23.; Győri káptalani lt. XXXIV. 28 078.; IIa B.—Kovacsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona Bp. 1964. 337.

⁴¹ L. e. j. (Győri kát. lt.); Borovszky Samu, Győr vármegye. Bpest, é. n. 20.

⁴² L. 31. sz. j. 16 545. sz.

⁴³ Esztergomi hiteleshelyi lt. 1646. 16. könyv. 333. old.

⁴⁴ Borovszky Samu, i. m. 64.

⁴⁵ Kiss Ákos, i. m. 100—104.

István Miskey, Burgvogt der ungarischen Stadt Veszprém

Im XVIII. und XIX. Jahrhundert war in Ungarn das Kompossessorat in Kreisen des Landadels die meistverbreitete Form des ländlichen Grundbesitzes. Der größte solche Gemeinschaftsbesitz mit den meisten Teilhabenden erstreckte sich um die Mitte des XIX. Jahrhunderts in der Nähe von Buda über die Feldmark der Gemeinden Tinnye—Uny—Jászfalu. Die Zahl der mitbesitzenden Familien betrug etwa fünfzig, darunter auch solche mit im ganzen Lande wohlbekannten Namen, Wortführer des sogenannten Reformzeitalters. Auch Lajos Kossuth gehörte 1842—46 zu diesen Mitbesitzern.

Ein Ahnherr dieses Gemeinschaftsbesitzes war István Miskey, der sich in den Türkenkriegen des XVII. Jahrhunderts als wackerer Kämpfer besonders hervorgetan hat. Er gehörte jener kampflustigen und kampferprobten Schicht des ungarischen Landadels an, die im XVI. und XVII. Jh. führenden Anteil nahm an der Verteidigung der ungarischen Grenzfeste gegen den Ansturm der Osmanen und aus deren Reihen die Namensträger so vieler historisch bedeutsamer ungarischer Geschlechter hervorgingen.

Seine militärische Laufbahn begann mit der Vogtei der kleinen Grenzfeste Győrszentmárton. Die Familie Miskey hatte aber bereits im Mittelalter auch im Komitat Veszprém ihre Wurzeln. Die männlichen Glieder der Familie bekleideten zumeist höhere militärische Posten in den damaligen Grenzfesten Tata, Pápa, Tihany, Várpalota, Komárom und anderswo. 1635 kam Miskey in die Grenzfeste Léva und von hier in die Feste von Nógrád. Streifzüge führten ihn um das Jahr 1640 immer wieder tief in die Donau—Theiß-Niederung in den Rücken des Feindes. Zur Zeit des 30-jährigen Krieges focht er aber auch in Mähren an der Spitze seiner Reitertruppe gegen die Schweden.

Diese an militärischen Erfolgen so reiche ungarische Führungsschicht strebte aber auch nach irdischen Gütern. István Miskey, ebenso wie andere Mitglieder seiner Gesellschaftsklasse, stellte nicht nur mit der Waffe in der Hand seinen Mann, sondern nahm auch jede Gelegenheit wahr, um sich zu bereichern. Für seine Erfolge in offener Feldschlacht erhielt er wiederholt Donationen seines Landesherrn. Öfters wurde ihm auch Grund und Boden auf türkisch besetztem Gebiet zugesprochen unter völliger Mißachtung aus dem Mittelalter ererbter Feudalrechte seiner Gesellschaftsklasse. Dies kommt recht augenfällig auch in seiner letztwilligen Verfügung vom Jahre 1643 zum Ausdruck. Portrait und Kupferstich von ihm stammen von der Hand des flämischen Kunstmalers Elias Widemann (1650) aus der Zeit, da István Miskey noch Burgvogt von Nógrád gewesen war.

Im Jahre 1651 dürfte Miskey an die Spitze der Burgvogtei von Veszprém gekommen sein, wo er bereits früher einmal den Posten eines zweiten Vogts bekleidet hatte. Damals bekannte er sich noch zum Glauben Kalvins. Um das Jahr 1631 trat er aber zum Katholizismus über und wurde dazu

ein gehässiger Feind seiner früheren Glaubensgenossen. Auf seinem Posten als Burgvogt von Veszprém hatte er nicht nur ein wachsames Auge für jede verdächtige Angriffsbewegung im türkischen Heerlager, sondern ließ es sich auch angelegen sein, für die Sicherheit von Leben und Eigentum im Niemandsland zwischen den beiden feindlichen Linien zu sorgen. Mit unermüdlichem Scharfsinn suchte er auch das türkische Aufklärungssystem mit seinen bezahlten Schergen hinter den Linien der ungarischen Grenzfeste abzusichern und unschädlich zu machen. Dabei waren aber auch seine eigenen Kundschafter hinter den türkischen Linien eifrig an der Arbeit, um die Absichten des listigen Feindes auszuspähen. Für diese Zwecke bewährte sich aber noch am besten der gewaltsame, kampfbereite Erkundungsdienst. István Miskey führte zahlreiche solche kleinere und größere Erkundungsaktionen und Überraschungsangriffe gegen die türkischen Linien durch, wobei es immer wieder zu Gefechtsberührungen kam. Dabei wurde auch zuweilen reiche Beute gemacht, was wiederum der materiellen Versorgung der Grenzfeste zugute kam.

István Miskey unterließ es niemals, von allen wichtigeren Erkundungsergebnissen auch den höheren ungarischen militärischen Stellen schriftlich Bericht zu geben. Diese Berichte gingen hauptsächlich an Ádám Batthyány, den Befehlshaber in Transdanubien. In einem dieser Berichte gibt er Kunde von einem in der damaligen militärischen Geschichte bisher noch nicht verzeichnet gewesen und siegreich verlaufenen Zusammenstoß mit den Türken. Hierzu kam es im August 1652 bei Balatonfőkajár. Es wird auch darauf hingewiesen, daß an solchen größeren Kampfhandlungen die Besatzungen von benachbarten kleineren Grenzfesten und Stützpunkten teilnahmen.

Aus verschiedenen solchen Berichten Miskey's erhält man tieferen Einblick in das alltägliche Leben und Treiben der Besatzungen der Grenzfeste, wo es im XVII. Jahrhundert auch zu Zeiten, da es keinen erklärten Krieg mit den Türken gab, immer wieder zu Geplänkeln mit dem Erbfeind gekommen war. Aus diesen Briefen und Berichten wurden die Namen der damaligen militärischen Führer, Obristen und Leutnants von Reitertruppen der Nachwelt überliefert.

István Miskey schied um das Jahr 1660 aus einem reichbewegten Leben. Sein Vorgänger an der Spitze der Burgvogtei von Veszprém war Miklós Pázmány, ein Neffe des in der Geschichte Ungarns vielgenannten Kardinals und Erzbischofs von Esztergom, Péter Pázmány. Der Name seines Nachfolgers auf dem gleichen Posten ist Péter Jagasich.

Ein Enkel István Miskey's führte den gleichen Namen und focht in den späteren großen Befreiungskriegen gegen die Türken fast in allen offenen Feldschlachten unter Befehl der Heerführer Franz von Lothringen, Eugen von Savoyen und Ludwig von Baden.

Ákos Kiss

István Miskey, capitaine suprême du fort de Veszprém

Aux XVIIIe et XIXe siècles, les méthodes les plus générales de l'économie collective de la petite noblesse hongroise étaient les *compossessoratus* (copossessions). Au milieu du XIXe siècle la plus populeuse en était la compossessoratus de Tinnye-Uny-Jászfalu (près de Buda). Elle comptait à peu près une cinquantaine de familles dont plusieurs d'une renommée nationale; les membres de cette copossession étaient les personnalités, les dirigeants de l'ère des réformes nationales; entre autres, Lajos Kossuth y appartint de 1842 à 1846.

Un des fondateurs de la compossessoratus de Tinnye-Uny était István Miskey, chef militaire du XVIIe siècle. Il est le représentant caractéristique de la couche guerrière dont les familles donnèrent aux XVIe et XVIIe siècles tant de personnalités militaires éminentes au système des places fortes des confins et d'où sortirent les familles historiques des derniers siècles.

István Miskey apparaît comme capitaine de Győrszentmárton, petite place forte des confins; sa famille avait ses racines aussi au comitat de Veszprém. Les hommes de la famille Miskey s'y trouvent, le plus souvent comme commandants de fort, à Tata, Pápa, Tihany, Várpalota, Komárom et à d'autres villes. Miskey poursuit sa carrière militaire au fort de Léva (1635), puis il arrive au fort de Nógrád. Ici, inséré entre les territoires de l'obédience ottomane, il fit aux années 1640 des incursions très poussées entre le Danube et la Tisza, mais au cours de la guerre de 30 ans — lors de l'invasion suédoise — il fut dirigé à la tête de son régiment de cavalerie en Moravie.

Cette couche militaire dirigeante qui remportait maints succès remarquables, constituait en même temps un facteur ascendant de la société de l'époque. István Miskey, tout comme les autres membres de sa classe sociale, visait à s'enrichir. En reconnaissance de ses succès militaires, il reçoit à plusieurs reprises des dons, souvent des propriétés qui sont encore sous domination turque, ce qui blessait profondément les intérêts de la classe possédante hongroise au titre médiéval. Ses tendances se reflètent d'une manière curieuse dans son testament daté de 1643. Il est encore capitaine de Nógrád quand l'artiste flamand Elias Widemann

exécute son portrait en huile et en cuivre (1650). Probablement c'est en 1651 qu'il fut nommé capitaine suprême du fort des confins de Veszprém. Il y avait déjà servi comme vice-capitaine. A cette époque-là il confessait encore la foi réformée; mais vers 1631 il catholisa et il prit part même dans la persécution de ses anciens coréligionnaires. A son poste de Veszprém non seulement il observait tous les mouvements des Turcs, mais il assurait le service de la sécurité de la région d'entre deux lignes ennemies. Il consacrait une attention spéciale au système d'espionnage des Turcs noyant les forts hongrois; mais de sa part il faisait observer lui aussi, les Turcs par ses espions installés sur territoires turcs, il s'efforçait de deviner les intentions de l'ennemi. Mais le moyen le plus utile pour contrôler les Turcs, c'était la reconnaissance armée. Il entreprit plusieurs invasions plus ou moins importantes. Ces invasions amenaient quelquefois des batailles rangées. Le butin — souvent très riche — de ces entreprises contribuait au renforcement de la base matérielle des forts des confins. Miskey renseignait sur chaque événement le commandement militaire supérieur hongrois, surtout Ádám Batthyány, capitaine suprême de Transdanubie. Dans une de ses lettres il rend compte d'une de ses batailles jusqu'ici inconnue, où il battit les Turcs près de Balatonfőkajár, en août 1652.

Les soldats des forts moins importants des environs prenaient également part à telles entreprises notables. Plusieurs de ses lettres permettent de jeter un coup d'oeil sur les moindres détails de la vie quotidienne des forts des confins au XVIIe siècle, vie pleine de dangers, de combats où nous connaissons toute une série de commandants militaires, de capitaines, de voïvodes.

István Miskey mourut vers 1660. Son prédécesseur au poste du capitaine suprême de Veszprém fut Miklós Pázmány, neveu du cardinal Péter Pázmány, le grand archevêque d'Esztergom; et son successeur fut Péter Jagasich. Le petit-fils de Miskey, nommé également István, prit part dans presque toutes les batailles de la guerre de libération de la Hongrie du joug turc, sous le commandement de François, duc de Lorraine, du prince Eugène de Savoie-Carignan et de Louis de Bude.

Ákos Kiss

Иштван Мишкей, комендант крепости Веспрем

В Венгрии в XVIII—XIX вв. в среде среднего дворянства наиболее распространенной формой было общинное землевладение. Самой большой в XIX веке была община в Тинье—Унь—Ясфалу (окрестности Буды). Среди около пятидесяти членов этой общины были и представители прославленных родов, выдающиеся деятели и руководители периода борьбы за реформы, в том числе и Лайош Кошут (1842—46).

Одним из основателей тинье-уньской общины был Иштван Мишкей, удачливый военачальник XVII века. Мишкей — характерный представитель той военной прослойки времен борьбы с турками, из которой вышло столько выдающихся полководцев, создавших и защищавших в XVI—XVII вв. систему венгерских пограничных крепостей и ставших родоначальниками многих родов, сыгравших в последние столетия большую историческую роль.

Иштван Мишкей обратил на себя внимание, будучи комендантом небольшой пограничной крепости в Дёрсентмартоне. Семья имела корни и в средневековом комитате Веспрем. Родственников Мишкей мужского пола можно встретить в Папе, Тате, Тихани, Варпалоте, Комароме и других крепостях в большинстве случаев в качестве командующих. Свою военную карьеру Мишкей продолжал в левой крепости (1635), откуда затем попал в крепость Ноград. Здесь в 40-х годах он служил на территории, вклинивавшейся в турецкие владения и совершал кавалерийские набеги на Дунайско-Тисское междуречье. Во время тридцатилетней войны и шведского нападения его во главе кавалерийского полка направляют на венгерское поле брани.

Это способное военное сословие одновременно было и движущей общественной силой. Как и другие представители класса, Иштван Мишкей считал делом своей жизни не только войну, но и обогащение. Военные успехи неоднократно вознаграждались, часто это были имения, находившиеся еще под властью турок. Все это основательно ущемляло интересы венгерских средневековых помещиков. Интересно в этом отношении завещание, написанное Мишкей в 1643 году. Сохранился портрет (масло и гравюра), выполненный фламандским живописцем Элиасом Видеманном в 1650 году, когда Мишкей был комендантом ноградской крепости.

К 1651 году можно отнести назначение Иштвана Мишкей комендантом веспремской пограничной крепости. Он уже служил здесь ранее в качестве помощника коменданта. В то время он еще исповедывал протестантскую веру, но около 1631 года принял католичество и даже принимал участие в преследовании своих бывших единоверцев. В веспремском гарнизоне он не только следил за малейшим движением турок, но и обеспечивал службу безопасности на территории, расположенной между двумя неприятельскими линиями. Особенное внимание он уделял выявлению турецких шпионов, пробравшихся в венгерские защитные укрепления, в то же время он насаждал на турецкой территории своих шпионов и с их помощью наблюдал за турками, стремясь проникнуть в их замыслы. Все же лучшим способом проверки неприятеля была разведка боем, и он часто совершал многочисленные малые или большие вылазки на турецкую территорию. Вылазки эти часто приводили к вооруженным схваткам. Эти набеги имели целью и захват добычи, служившей для крепости экономическим подспорьем. Все сколько-нибудь значительные сведения Мишкей в письменном виде передавал высшему венгерскому командованию, главным образом, дунантульскому коменданту Адаму Баттьяни. В одном из таких писем он пишет о неизвестном до сих пор успешном столкновении с турками, происшедшем в августе 1652 года.

В более крупных военных действиях такого характера принимали участие и витязи соседних крепостей. Многие письма дают подробную картину будней пограничных крепостей XVII века, и в мирное время полных опасностями и боями; из писем перед нами предстает целый ряд командиров, воевод, кавалеристов.

Умер Иштван Мишкей около 1660 года. Его предшественником в веспремском гарнизоне был Миклош Пазмань, племянник эстергомского епископа, кардинала Петра Пазмана, а преемником — Петер Ягашич. Внук и тезка Мишкей — Иштван Мишкей, тот самый, который во время большой освободительной войны против турок под водительством Ференца Лотарингского, Енё Савойского и Лайоша Баденского принимал участие исключительно во всех сражениях.

Акош Киши

Történeti adatok Pápa topográfiájához

Pápa a Dunántúl jellegzetes kis városai közül is kiemelkedik érdekes régi házaival, udvaraival, műemlékeivel. Főtere egyike legszebb barokk tereinknek. A tér kialakítását és beépítését a szakirodalom a város földesurának, Esterházy Károly egri püspöknek tulajdonítja. Eszerint ő jelölte ki a város mai főterének négyzetes elrendezését, építtette a teret uraló nagytemplomot és alakította át a maihoz hasonlóvá a tér északi végében álló U-alakú kastélyt.

Kiss István még ezeken túlmenő eredményeket is tulajdonít Esterházy Károly egri püspöknek. „Nemcsak a pápai hitközség, hanem maga a város is igen sokat köszönhet e nagy embernek. Hajdan e város rendezetlen, kisebb vidéki város volt. Utcái rendezetlenek, házai aprók, a bástyák körül szerteszórva. A mostani termékeny tókert és gyönyörű park helyét sással, náddal félig benőtt halastó foglalta el, melyet a Tapolca és Bakonyér vizei tápláltak. S amivé most lett Pápa, alapját az ő zsenialitása, bőkezősége vetette meg. Közlekedésre alkalmas utakat és utcákat teremtett, a mai nagypiac is főleg az ő érdeme”.¹

Kétségtelen, hogy Esterházy sokat tett Pápa fejlődéséért, azonban az említettek elsősorban a fejlődés objektív menetének eredményeként jöttek létre. Ahhoz, hogy ezeket nyomon kövessük, szükséges Pápa XVI—XVII. századi alakulásának elemzése, társadalmi, gazdasági viszonyainak feltárása.

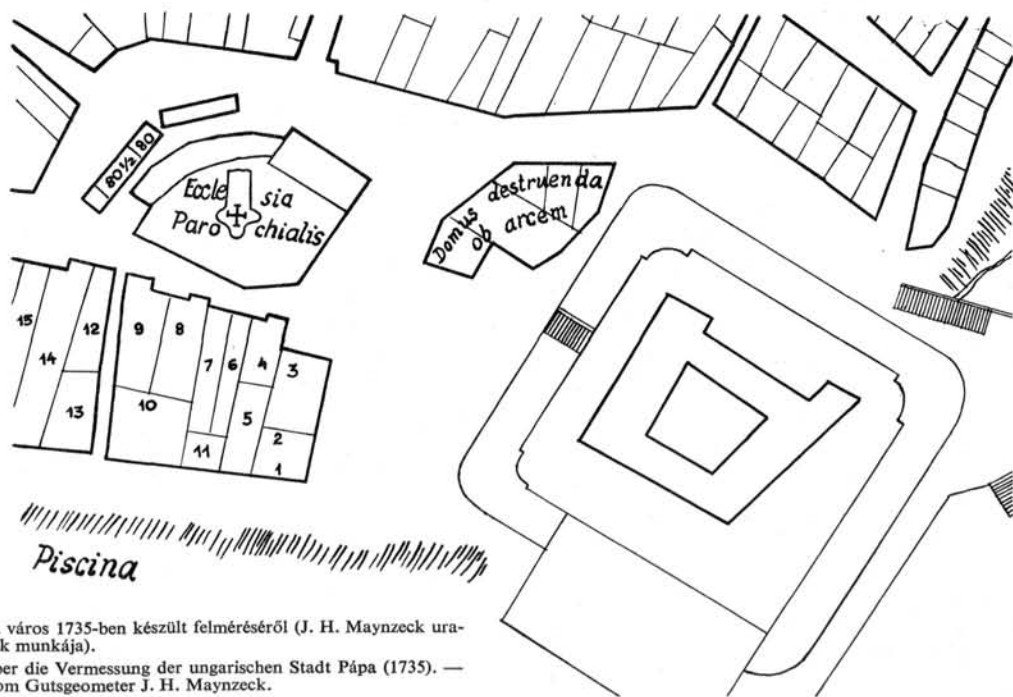
A főter egyik legmonumentálisabb épülete a nagytemplom. A tér közepén, szinte annak fókuszában áll. Hatalmas kettős tornya a város szimbólumává nőtt. A téglalakú teret lezáró utcator és a nagytemplom épülete között lépték eltolódás tapasztalható. Kicsit az az érzésünk, mintha Fellner nem ide, hanem máshová tervezte volna a templomot. Stílusa ugyan beleillik a copfházak soraiba, mérete azonban „kicsit” eltér a közvetlen miliőtől.

Pápának e templomot megelőzően is volt plebánia-temploma, úgy tudjuk, szintén a főter közepén állt, a mai nagytemplom helyén. Ez a templom sok vihart látott s a város történelmével szorosan összenőtt, hiszen egyben a reformátusok régi temploma volt. Ezenfelül vártemplomul is szolgált. Még a középkorban épült. Ez lehetett évszázadokon át a város szíve, központja. Kertjében folyt évszázadokon át a temetkezés s kriptájába kerültek a város nemesei, módosabb polgárai. Ahhoz, hogy a város mai arculatának kialakulását megismerhessük, előbb a XVI—XVII. századi képét rekonstruáljuk.

A mai pápai nagytemplom a XVIII. század 70-es,

80-as éveiben épült. Egykori leírások szerint már az új templom falai álltak, amikor a régi templom elbontásához hozzáfogtak. Esterházy Károly egyik, 1772 október 8-án kelt levele szerint „azon legyen mind pápai plebános úr, mind pápai praefektusunk, hogy a jövő esztendőnek végeztével a födelet rá lehessen tenni”. Úgy látszik azonban, hogy az építkezés akadozik, mert 1773 június 14-én arról intézkedik Esterházy, hogy a templom fedelét a tatái ács készítse. Csak 1773 telén kezdenek a régi templom lebontásához. Először a harangokat emelik ki, majd az oltáriszentséget szállítják át december 26-án a barátok templomába. Ezt követően az oltárokat bontják. A 1774 március 27-én kelt jelentés szerint a plebános „a régi templom falait a föld színéig szerencsésen „lebontatta”, egyedül a torony mintegy két ölnyi része áll”.² Tehát az új templom — legalább is alapjaiban — már áll, amikor a régi lebontását megkezdik a plebános utasítására. E szerint az új templomot a régiből jobbra is, balra is építhették, csak éppen oda nem, ahol a régi állt.

Sokáig az volt a helytörténetírók szilárd meggyőződése, hogy az új templomot pontosan a régi helyére építették. Míg azonban a mai nagytemplom kettős tornyával délre néz, a régi vártemplom homlokzatával délnyugatnak fordult. Pontos helyét is megjelölhetjük egykori térképek és festmények segítségével. A város egykori templomát ábrázoló egyik városképet a barátok templomában őrzik. Az egykori votív-kép 1683-ban, az akkori pestisjárvány alkalmából készült. A másik, vártemplomot ábrázoló festmény évszázadok óta a kastély nádor-termében volt. Ezen a XVIII. század közepéről való ábrázoláson a mai nagytemplom őse — az egykori vártemplom — a házak közé ékelődő épületként szerepel. A várároktól kezdődő, lépcsőzetesen egyre előbbre lépő házsor csak a vártemplom táján éri el a mai főutca szintjét. A templom déli oldalfala és a mellette levő, kicsit előreugró, ún. Botka-ház északi oldala alkotja a mai Lábasház közét, az ún. Ruszek-közt. Ebből úgy tűnik, hogy a lerombolt egykori vártemplom a mai plebánia helyén állott. Ez azonban elrajzolás, mert a Maynzeck-féle, egyébként pontosnak látszó térképen³ a templom a tér közepén, délnyugatra fordulva állott, a mai nagytemplom tengelyével derékszögben. A templom beékelődése az utca házai közé önmagában szokatlan XVII. századi városképi mozzanat, de még mindig nem elég bizonyíték arra, hogy Pápán nem így, hanem másképpen volt a XVII. században. Lássuk, mit bizonyítanak egyéb dokumentumaink. A Főter kastélytól a lábasházig terjedő házsorának szintje a valóságban alig, sőt talán el sem tért a maitól,

1. Részlet Pápa város 1735-ben készült felméréséről (J. H. Maynzeck uradalmi mérnök munkája).
1. Teilskizze über die Vermessung der ungarischen Stadt Pápa (1735). — Bearbeitet vom Gutsgeometer J. H. Maynzeck.
1. Détail du cadastrage de la ville de Pápa (travail de J. H. Maynzeck, ingénieur de grande propriété, 1735).
1. Часть топографической карты города Папа, изготовленной в 1735 году. (Работа инженера Й. Х. Майнцека.)

mint ez a Maynzeck-féle, 1770-es térképmásolat és a város mai helyszínrajzáának egybevetéséből kiderül. Sőt, nemcsak az utcaszintek maradtak régiek, hanem a telkek megosztása és a házak tömbjei is. A telkek beépítettsége ma is túlsúlyosnak hat. A telkek osztottságával vált lehetővé a mai Teleki Blanka — volt Csáky elnevezésű — utca kialakítása és részbeni beépítése is. Ha a vártemplom nem a tér közepén, hanem a főter háza között állt, — a mai katolikus plebánia és az ettől északra álló épület helyén — akkor a telteken nem állhatott épület a XVII. század közepén.

Ezzel szemben a főter kastélytól a lábasházig terjedő háza közt a templom helyét hiába keressük. Az utcanegyed két legdélibb háza a 8-as és a 9-es helyrajzai számot viseli a Maynzeck-féle térképen. A 9-es számú 1660-ban ref. parókiaház volt, míg ennek kastély felőli szomszédjában 1660-ban Barcza György lakott.⁴ Tehát még ha a múzeumban lévő városlátkép felől kétségeink lennének, akkor sem lehet semmiféleképp feltételezni, hogy e telkek helyén állt volna a város régi plebánia-temploma. Egyébként ennek a Maynzeck-féle térkép is ellentmond, mert ezen is ugyanúgy a tér közepében áll a plebániatemplom, mint egyéb ábrázolásokon.

Megközelítően pontos helye is megjelölhető az 1683-as votív-kép és a múzeum XVIII. századi festménye segítségével. Említettük, hogy ez utóbbin a templom mintha a plebánia helyén állna. Ez így valószínűleg elrajzolás. Az azonban elfogadható, hogy a templom a tér közepén, a plebánia előtt állt, homlokzatával a Zichy-ház déli felének fordulva.

Hasonló eredményre jutunk, ha az 1683-as votív-kép sajátosságait vizsgáljuk. E szerint a régi vártemplom a

mai nagytemplom homlokzati kapujának nyugati oszlopáig terjedt, s apszisa csak 15—20 méternyi távolságra állhatott a plebániaháztól.

Említettük, hogy csak akkor fogtak a régi templom lerombolásához, amikor az új templom falai már elkészültek. Adataink szerint a lebontás első mozzanataként az oltárszentséget szállították át a barátokhoz. Csak ezután kezdték meg az oltárok, majd a főfalak lebontását. A régi templom — mint ez XVIII. századi leírásainkból ismeretes — háromhajós volt, mindmáig legteljesebb leírása Pongrácz Gáspár pápai plebánosnak köszönhető, aki *Universale Saluberrium Anthore* c. Nagyszombatban megjelent könyvében részletesen foglalkozik a templom állapotával. Szerinte a győri székesegyház mellett Dunántúl egyik legnagyobb temploma volt. Három hajójában egy-egy oltár s egy-egy kriptá volt. Amikor az új nagytemplom épült, Magyarországon már megszűnt a templom melletti és a kriptában való temetkezés, ennek ellenére az új nagytemplom alsó terét hatalmas, többrészes kriptá foglalja el. Miután a régi templom lebontását a téli és a kora tavaszi hónapokban végezték, szinte magától adódik a feltételezés, hogy a régi templom kriptájából a halottakat az új nagytemplom kriptájába szállíthatták át.

Nemcsak a régi vártemplom helyének pontos megjelölése fontos topográfiai kérdés, hanem a város más egykori középületei is. A mai katolikus plebániaház volt a város egyik református parókiája. A másik parókiaépület helyét mindmáig nem ismerjük, pedig ahhoz, hogy a református intézmények — mint például az iskola — kialakulását, eredetét megismerhessük, ennek helyét is tudnunk kell.

A topográfiai tájékozatlanság komoly hibák forrása lehet. Ezért mindenekelőtt néhány fontos XVII. századi pápai középület helyét próbáljuk a források-adta lehetőségek keretei között megjelölni.

Fontos XVII. századi pápai középületek: Bernhard Máté nyomdaja, az ősi pápai református kollégium, az egykori parókiák és nem utolsósorban maguk a templomok.

Tóth Endre szerint Esterházy László földesúri tevékenysége komoly ellentéttekkel kezdődött, hiszen mint olvashatjuk, „a gróf-főkapitány protestáns várvédő katonáit... azzal fenyegette meg, hogy idegen fegyveresekkel fogja őket kényszeríteni – vagy a vár elhagyására, vagy parancsainak való engedelmeskedésre”. „Adatainkból kiderül – írja Tóth Endre –, hogy 1649-ben a földesúr plébánoshozott a városba és annak lakásául az egyik prédikátori házat elfoglalta. Ebben az elfoglalásban nem akartak segíteni a várvédő vezérek s emiatt a főkapitány lázadóknak minősítette őket.”

Ugyanakkor az említett „parókiafoglalásról” és erről a háziról hivatalosan csak azt jegyezték fel, hogy „János prédikátor háza” volt s ekkor „per defectum” a földesúrra szállott vissza. Ezért ezt a házat Barcza Györgynek adományozta a gróf. Majd néhány mondattal később, egy érthetetlen logikai fordulattal így folytatja Tóth Endre: „A pápai egyik prédikátor, Czegléd püspök halt meg ez évben s így maradt üresen akkor ez a ház. Czegléd utódát Szelei Györgyöt más lakásba kellett költöztetni.”⁵

János prédikátor említett s a földesúrra visszaszállt háza a mai katolikus plébánia kastély felőli szomszédja volt, így ez sohasem lehetett katolikus plébániaház. Tóth Endre nemcsak topográfiailag tájékozatlan, hanem az események objektív folyamatait sem ismeri. Czegléd püspök valóban meghalt 1649-ben s helyére Szelei Györgyöt emelte püspökké az egyházkerület, „parókiafoglalásról” azonban szó sem volt 1649-ben. E kérdéseket teljes egészében tisztázza az 1662. évi tanúkihallgatási jegyzőkönyv, mely emellett még néhány fontos topográfiai, sőt történeti kérdés megoldását is lehetővé teszi.

A gróf 1662-ben Szelei György prédikátort s az iskolamestert az úrúrszékre, Laki Márton prédikátort pedig a városi tanács elé idézte. Laki Márton a Sári István helyére kerülő Bereczky Péter esperes örökébe lépett 1658-ban, így a Sári István házának egykori lakóiról 1662. január 8-án felvett tanúkihallgatási jegyzőkönyv Laki Márton megidézésékor keletkezett.⁶ Szabó István 45 éves füredi nemesember vallomásából kiderül, hogy Lakit azért idézték a városi tanácsra és nem az úrúrszékre, mert lakóháza, melynek egykori lakóiról faggatták, „a Város számára volt mind az Scholával együtt”, míg az a ház, melyben Szelei György lakott, a földesúrhoz tartozott joghatóságilag.

A vizsgálattal és eredményeivel Tóth Endre is foglalkozik.⁷ Szerinte: „a tanúkihallgatásokból tudomásul kellett venni a vármegyének s a grófnak is, hogy abban a házban, melyben ekkor Szelei György prédikátor lakott, emberemlékezett meghaladó idők óta mindig prédikátorok laktak s rajtuk kívül egy ideig ott volt a szállása Bernhard Máté nyomdásznak is, de mindig szabad telek volt, soha az után a földesúrnak semmit sem fizettek”.

Az eredeti jegyzőkönyv szerint a Sári-féle házban előbb Czegléd Pál lakott, majd amikor Sári István németországi tanulmányútját befejezve prédikátorrá lett, Czeglédet abba a parókia-házba költöztették, „kiben mast Szelei Uram lakik”. Ebből is nyilvánvaló, hogy a Szelei-féle épülettel szemben itt egy másik épület egykori lakói után tudakozódnak. Lakói közül Sári István évekig mint rektor szerepel, csak Pathai halála után avatják lelkésszé. Szelei György is csak addig lakik itt, míg az egyházkerület püspökévé választják. Az épület és a benne lakó prédikátorok a városi joghatóság alá tartoznak. Ez is mutatja, hogy a benne lakó prédikátorok tevékenysége különbözött a másik parókian lakó prédikátorokétól. Szelei György és elődei a másik épületben laktak a várat, s így a földesurat szolgálták. Ugyanakkor „az pörölő házban mindenkor Predikátorok laktak Város számára és soha Jobbágy ház nem volt...” — olvashatjuk Szabó János 57 éves veszprémi szabados vallomásában.⁸ Az épület funkció-

jára is fény derül Rácz Katalin vallomásából, aki szerint ez a parókiaház „a Schola végében a bástya felől vagyon”. A város 1660-as összeírásában két parókiaház szerepel a Ruszek-köz és a kastély közötti városnegyedben. Ha az összeírás sorszámainak összevetjük a Maynzeck-féle XVIII. századi térkép telekszámait, az eddigiekkel mindenben egyező, sőt ezeket érdekesen alátámasztó eredményeket kapunk.⁹

E szerint az egyik parókiaház a mai főtér házai között áll és déli oldala a Ruszek-közre néz. Kétségtelen, hogy ez az épület volt a mai katolikus plébánia őse. A mai plébániaház és ennek kastély felőli szomszédépülete már a XVII. század közepén is osztott telken állt. A két telek Teleki Blanka utca felőli részén állt a reformátusok ősi iskolája, mely az egykori összeírásban a térképmásolaton 10-es telekszámmal szerepel. Kiss Ernő szerint „az első református iskola a város piacán állott, ahol a templom is volt, református tornyával keletnek nézve... Mivel azonban 1660-ban a város piacáról kiszorultak, s attól messze távozni mégsem akartak, új templomuk a piac tőszomszédságában épült. Az említett iskolában volt egy nagy auditórium, tógátus deákoknak való ötágas szoba, a tanulóifjúságnak hétclassisa, vagyis a tanulók különös szobái, egy közönséges könyvesház, a professzornak egy szobája, konyhája és a felső emeletben egy museuma, kántornak is egy különös szobája”.¹⁰ Tehát Kiss szerint ez a piactól kissé távolabb álló iskola már nem az első, hanem a második helye a reformátusok ősi iskolájának. Ezzel szemben 1660-ban a reformátusok nemcsak mindkét parókijukat bírják háborítatlanul, hanem iskolájukat is. A Ruszek-köz és a kastély közötti városnegyed házainak egy része a bástyára nézett, vagyis a házakat egy szűk zwinger választotta el a bástyától. Ezért vallotta Rácz Katalin, hogy az a prédikátor-ház, melyben most Laki Márton lakik az iskola végében, a bástya felől van. Az épület pontos helyét is kijelölhetjük. A mai katolikus plébánia-épület és az ettől északra álló ház telkének bástya, vagyis a mai Teleki Blanka utca felőli részén állt a reformátusok ősi iskolája, ablakaival és bejáratával a bástyának fordulva. A református iskola mellett, ettől északra volt az a református parókia-ház, melynek egykori lakói után Laki Mártonról tudakozódtak a városi hatóság képviselői. Ez az épület is ugyanúgy osztott telken állt, mint az ősi iskola. A telek északi szomszédja Szabó György volt 1660-ban. A református parókiaház két keskeny telek bástya felőli fundusán létesült. A telek főterére eső része 1660-ban Mészáros Ferenc és Szűcs Jánosé volt. Ez a két telek főtér felőli része a Ruszek-köztől a kastély felé eső 3. és 4. házat foglalta magában. Miután a szobán forgó területen a telek osztódása a XVI. század közepe óta nyomon követhető, az egykori református parókia épülete mindmáig konstataálható. Ebben az épületben állt az a Batthyány-féle nyomda, melyet Bernhard Máté vezetett. A nyomda Batthyány II. Ferenc nevéhez fűződik. Pathay István pápai ref. lelkész 1617-ben írt levele szerint a nyomda már Pápan van, de felállítása még nem történt meg. A nyomda másfél évtizedig működött. Tevékenységének utolsó nyoma 1632-ből való. Batthyány Ádám ebben az időben katolizált s a vallásváltoztatás miatt erősen a protestantizmus ellen fordult. Valószínűleg azért szállította el a nyomdát Páparól, hogy ne hirdethessék vele továbbra is a protestantizmus eszméit. A házban Bernhard Mátén kívül más kiváló férfiak is¹¹ laktak rövidebb vagy huzamosabb ideig, mint pl. Kanizsai Pálfi János, Pathay István, Czegléd István és a reformáció más kiváló alakjai.¹²

Az épület még 1682-ben is „Kálvinista Parochia”-ként szerepel. A parókia északi szomszédjaként emlegetett Szabó-féle ház a század második felében úgy látszik a leányági örökös Papp-okhoz került, akiktől 1682-ben Szabó Benedek váltja magához. A ház „napkeleti szomszédja a Bástya, délről pedig a Kálvinista Parochia”, tehát kétségtelenül arról az épületről tájékoztat az 1682-es adománylevél is, mint az 1662-es tanúkihallgatási jegyzőkönyv. Érdekes, hogy míg a mai katolikus plébánia helyén álló prédikátorház státusza körül évtizedekig változatlan a helyzet, addig az iskola melletti épületet csak ügyes machinációkkal sikerül a reformátusoknak kézben tartaniok. Említettük, hogy az ebben lakó prédikátorok városi szolgálatban álltak, így érthető, hogy a

város katolizálásával ezek helyzete labilissá vált. Az iskola melletti parókia-házat 1672-ben, Laki Márton zaklatása után alig tíz évvel — a földesúr gr. Esterházy Ferenc már Galgóczy Istvánnak és feleségének Kemleky Katának adja 52 tallérért inscriptióba. Liszkay szerint¹³ ez a ház a „bástya-utcában, a reformátusok iskolája szomszédságában” állt. Miután a „Bástya”, a volt Ranolder-intézet környéke a város egy másik pontján található, Liszkai közleményéből nem derült ki félreérthetetlen bizonyossággal, hogy melyik épületet említi az adománylevél. Az eredeti oklevélben szó sincs „bástya-utcaról”. A ház, melyet a földesúr Galgóczynak és feleségének „adományoz” a „Bástya mellett lévő Uczczában (áll) kinek föl szélről Várunk felé Szabó György Háza, All szerül pedig az Kalomisták Oskolájok szomszédi”. Tehát az eredeti oklevélből kiderül, hogy Szabó György már említett háza és a református iskola közötti épület szerepel az adománylevélben. Az épület még 1691-ben is református parókiaház. Ekkor ugyan már az adományos Galgóczzy István nem él, a ház fia Galgóczzy Imre tulajdona. Tőle veszi inscriptióba 1691 május 4-én Pártos István és adja „az Pápoi Helvética Confession lévő Eclésiának...” A ház azonban úgy látszik nem sokáig marad a reformátusok kezén, mert a század utolsó éveiben a várhoz tartozó parókiát is elveszi tőlük a földesúr.

A múlt század elejétől az volt a közhit, hogy 1660-ban nemcsak templomukat és iskoláikat¹⁴ veszi el tőlük a földesúr, hanem iskolájukat és mindkét parókiájukat is. Ezzel szemben az iskola és a két parókia még évtizedekig megmarad kezükben. A templom elvétele miatt a kollégium udvarán emeltek auditoriumot, úgy látszik már az elvétel (1660) utáni évtizedekben. 1696-ban ez a templom már javításra szorult, mint ezt a református egyház április 9-től vezetett számadása tanúsítja. Nemcsak az iskola személyzeti szobáit alakították át, hanem a templom kórusát is kijavítják. A reformátusok azonban 1660 után sem mondtak le elveszett templomuk visszaszerzéséről, ezért a kollégium udvarán álló ideiglenesen emelt auditoriumot csak átmeneti otthonuknak tekintették. 1725-ben még mindig „Könnyes Szemmel” nézik Templomuknak pusztán való állását és attól való megfosztásukat, „mellynek visszaszerzésében Isten tudja mennyit költötenek ennek az Ecclesiának Tagjai és most is sokat fáradoznak”, — mint írják. Az iskola kb. 1725-ig állt a mai római katolikus plébánia és a mellette álló épület telkének Teleki Blanka utca felőli részén. A török hódoltság, majd a kuruc—labanc háborúk viharai miatt úgy látszik az épület állaga erősen megromlott. „Mert bizony ez az Ecclesia itt eleitül fogva a törösen és a Bástyán állván erősen meg fogyatkozott...” — írják a gyűjtőívén.

Az eddigieket összevetve megállapíthatjuk, hogy a Ruszek-köz Teleki Blanka utcai részén állt még a XVII. században, sőt a XVIII. század elején is a reformátusok ősi iskolája. A kastély felőli szomszédos parókiaépület az iskolával együtt kezdettől a városi joghatóság alatt állott, míg a mai katolikus plébánia helyén álló prédikátorház — a benne lakó prédikátorral együtt — a várhoz tartozott. A mondotak szerint a reformátusok iskolája városi iskola volt még a XVII. század elején és közepén is, sőt valószínűleg, mint ilyen lett a reformátusoké a XVI. század elején, amikor a város behódolt a reformációnak. A XVII. század közepén azonban mint városi iskola már alig fungált, mert a városban 1638-ban letelepedett pálosok iskolája átvette az ősi református városi iskola funkcióját. 1660-ban már mintegy 100 tanuló járt a pálosok iskolájába, ezzel szemben a református iskola tanulóit — talán számuk alacsonyága miatt — már nem tartják nyilván. A város katolizálásával és az iskola jellegével állt összefüggésben, hogy az iskola melletti prédikátorház tulajdonjogi kérdései mind többet foglalkoztatják a várost és a földesurat.

A Ruszek-köztől a kastélyig terjedő háznegyed valamikor a XVI. század elején még egyetlen jobbágytelek volt ugyanúgy, mint a Ruszek-köztől a mai városi tanácsig terjedő utcasor. 1660-ban ugyanezen a telken már 11 épület állt. A telkek fél- és negyed-helyesek. A differenciálódás a XVI. század első éveiben ment végbe, mert 1510-ben, a Szapolyai-féle oklevél kiadásakor az egész telken még csak egyetlen

ház állt. Hogy az adománylevélben ugyanerről a telekről van szó, az nemcsak abból derül ki, hogy a katolikus plébánia épülete ma is itt áll, hanem abból is, hogy a telek házai adó- és szolgáltatmentesek. A XVII–XVIII. században még elevenen élt, hogy ez 1510-ben Szapolyai által az egyháznak adományozott jobbágytelken épült a reformátusok iskolája és két prédikátorháza is. Mikor 1727-ben a reformátusok, az iskolájuk udvarán álló torony megrongálódott tetejét akarták megcsináltatni, Pongrácz Gáspár plébános nemcsak ez ellen tiltakozik, hanem egyáltalán kétségbevetta a reformátusoknak azt a jogát, hogy intézményeikkel e negyedben székelynek. Mint válaszelevelében írja — „a reformátusok épületei nem úgynevezett szabad funduson vannak, hanem azon a telken, melyet valamikor Szapolyai János adott a pápai plébániának az uradalom földjeiből és pedig a Mária oltáránál mondandó misékre”. De tudták ezt a reformátusok is, hiszen az iskola melletti parókiaház egykori okmányai közt ott van az 1510-es Szapolyai-féle adománylevél is.

Figyelemre méltó, hogy a telekkel együtt egy üresen álló házat is ajándékoz Szapolyai a plébániának. Ez a ház az ún. halastó partján áll. Mivel a későbbi prédikátorházak közül az egyik közvetlenül a tó partján áll, az iskola és a bástya között, valószínűbb, hogy erről és nem a katolikus plébánia helyén álló épületről van szó az oklevélben. Míg a másik, a plébánia helyén álló parókia a várlelkész otthonaként szolgált, ebben a városi lelkészek laktak a XVI. század végén, a XVII. század folyamán. Pápa csak a mohácsi katasztrófa utáni évtizedekben válik végvárrá, így érthető, hogy a várlelkészek otthonaként szolgáló parókiát csak a véghellyé való átalakulás után szervezhetették, míg az iskola melletti városi lelkészség már a reformáció meghonosodásával létesült, valószínűleg a katolikus plébánia helyén.

Két lelkészségre és prédikátorra utaló adattal már a XVI. század utolsó évtizedeiben találkozhatunk a pápai református egyház iratai közt. Református egyháztörténészek szerint (Tóth E.) már Huszár Gál és Sztáray Mihály együtt, egyidőben voltak Pápa prédikátorai. Kanizsai Pálfi János 1612-ben kelt meghívó levelében már régi városi szokásként emlegeti, hogy a városban „mindenkor”... „két prédikátor lakott”. Világos, hogy a „régis szokás” és a „mindenkor” kifejezések nem vonatkozhatnak a közvetlenül ekkori (1612) állapotra, hanem az ezt megelőző évtizedekre. Ennek tisztázása azonban már nem ránk, hanem egyháztörténészekre tartozó kérdés. Egy bizonyos, hogy az utcanegyed 1510-ben emlegetett legelső háza a mai Teleki Blanka utcában állt s a tóra nézett. Ez a ház még a jobbágytelek tartozéka volt, s feltehetőleg a középkorban építették. A másik prédikátorház — a mai katolikus plébánia telkén álló épület-komplexum, a XVI. század 70-es, 80-as éveiben építhették prédikátorház céljaira. Az iskola ugyancsak 1510 után létesült, még jóval a másik prédikátorház előtt. Ez az épület is a halastóra nézett.

Érdekes, hogy a tó mint a város-struktúra egyik döntő tényezője szerepel ezekben az évtizedekben. A véghellyé való átalakulással a tó és a város közé palánkot emelnek, ezzel megszűnik a tó mint városképalakító tényező. A beépülés irányai megváltoznak az új konstallációval. 1660-ban a tó partján álló házak viselik az utcanegyed utolsó házszámaikat, mintegy ezzel is kifejezve, hogy ezen a részen az építkezések akadályoztatása miatt a házsámkok már nem növekednek. Nem feladatunk, hogy Pápa késő-középkori alakulásával foglalkozzunk, noha érdekes feladat lenne a tó település-alakító, formáló szerepével behatóbban foglalkozni. A mai főtér házai és telkei a XVI. században alakultak ki. A házsort északról a várkastély zárta le, ezért a házak sora korszerűen alakult. Az első ház a Teleki Blanka utca északi sarkán állt, innen a mai katolikus iskola helyén álló épülettel fordult a főtér felé. A Ruszek-köz volt a főtéri-rész utolsó

száma, innen ismét a mai Teleki Blanka-utca következett.

A főter másik oldalán, a Korvin utca felén ugyancsak kelet-nyugati irányú a telkek elhelyezkedése. Ez is mutatja, hogy a településformáló tényezők között egy olyanak is kellett lenni, mely a telkek ilyen irányulására kihatott. A XVI. század közepétől, a palánkrendszer kialakulásától új településformáló tényező alakul ki. Miután a palánk elválasztja egymástól a tavat és a várost, lassanként az utca iránya is megváltozik. A mai Teleki Blanka utcából szűk zvinger lett, mely a háborúskodások évszázadaiban — a bástyák közelsége miatt — nemcsak kellemetlen, hanem veszélyes is volt. Ezenkívül itt csak földszintes épületet emelhettek, mert az emeletes épület a bástya fölé magasodott, ezért építését a földesúr-várkapitány tilalmazta. Elsősorban ezért terjedt a város a főter felé. A mai városi tanács — egykori pálosszékház — épületét magábfoglaló másik telek, illetve utcanegyed hasonló fejlődésen ment át a XVI. század második felé-

ben, a XVII. század elején. Itt is találhatunk 1660-ban néhány olyan házat, mely nem a mai főutcára, hanem a tóra nézett. Valószínűleg itt is ezek a házak tekintendők az utcanegyed legrégibb épületeinek.

A végvárrá válás döntően befolyásolja a város fejlődését. Nemcsak az utcák irányai alakultak át, hanem belváros egész fejlődése megváltozott, átalakult. A változások okai között nemcsak az életforma-változás hatott vissza a városkép szerkezeti alakulására, hanem az életformát megváltoztató, alakító körülmények közvetlenül is. Ezért a kérdés tanulmányozásánál az egyiknek épp oly szerepe van, mint a másiknak.

Pusztán néhány városformáló, alakító tényezővel foglalkoztunk. A szorgalmas és körültekintő vizsgálódás bizonyára még jónéhány eredőt feltár, elemez. Településeink kialakulása bonyolult társadalmi-történeti fejlődés következménye. Ezért az okok keresésénél vissza kell nyúlni a középkorba, mely a település szerkezetét kialakította, mint ezt rövid vizsgálódásaink bizonyítják.

Katona Imre

JEGYZETEK

¹ Kiss István: A pápai plébánia története, Veszprém, 1908. 33. 1.

² Uo. 99—102. 1.

³ Pápa Helytörténeti Múzeum Adattára. Maynreck-féle térkép.

⁴ OL. Esterházy csal. hitbizományi lt. Cs. 700, n. 11 622.

⁵ Tóth Endre: a pápai református egyház tört. Pápa, 1941. 69.

⁶ Pápa, Dunántúli Ref. Egyházker. Lt. Liskay-iratok 47. sz. okl.

⁷ Tóth E. i. m. 84. 1.

⁸ Pápa, Dunántúli Ref. Egyházker. Lt. Liskay-iratok 47. sz. okl.

⁹ OL. Esterházy csal. hitbizományi lt. Cs. 700, n. 11 622.

¹⁰ Pápai Lapok, 1894. szeptember 23.

¹¹ Jenei Ferenc: Ferenczy Lőrinc nyomdájának történetéhez. Magyar

Könyvszemle, 1961. 3. sz. 299. 1.

¹² Vö. 5 és 7. sz. jegyzetek!

¹³ Pápa, Dunántúli Ref. Egyházker. Lt. Liskay-iratok 24. sz. okl.

¹⁴ OL. Thaly cs. lt. Sándor György végrendelete, 1663.

Beiträge zur Topographie der Stadt Pápa in Transdanubien

Die Studie berichtet über einen zeitlich und räumlich eng begrenzten Abschnitt der geschichtlichen Entwicklung der Stadt Pápa. Verfasser schildert darin, von Epoche zu Epoche schreitend, die geschichtliche Gestaltung des Hauptplatzes der Stadt, also des Stadtkerns, vom XV.—XVI. Jahrhundert bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts.

Vom Beginn des XVI. Jh. an mußte sich auch die Stadt Pápa auf Verteidigung gegen die vordringenden osmanischen Heere einrichten und es entstand eine die Stadt umgebende Ringmauer. Eben aus diesem Grund, aber auch wegen der andauernden Türkennot wurde die Ringmauer zu einer eigentlichen Sperrmauer zwischen den Außenweilern und den innerhalb der Mauer gelegenen leibeigenen Anwesen. Demzufolge ändert sich auch die Servitutpflicht der leibeigenen Bauernschaft entsprechend den besonderen Erfordernissen der Grenzfeste und dies wirkt sich auch auf die topographische Gestaltung der Stadt aus.

Das in der gegenwärtigen Studie untersuchte Stadtviertel liegt am Mauerwall, an der grundherrlichen Burg und der Kirche.

Die Linie der heutigen Teleki Blanka-(früher Csáky-) utca blieb unverändert. Dieser Straßenzug, anfangs eine bedeutende Verkehrsader der Stadt, war auch vom topographischen Gesichtspunkt aus ein bestimmender Faktor für die Entwicklung des Stadtkerns. Wegen des Verlaufs der Ringmauer wurde er aber zu einem Engpaß. Eben aus diesem Grund mußte der stadttinnere Verkehr in Richtung nach dem heutigen Fő-ter (Hauptplatz) umgeleitet werden. Am Ausgang des Mittelalters war hier der Marktplatz, teilweise aber diente der Platz auch als Gottesacker.

Neuere topographische Erkundungen ergaben, daß der heutige Hauptplatz der Stadt seine quadratische Form in der zweiten Hälfte des XVIII. Jahrhunderts durch den Bau der Hauptkirche und den Umbau des Schlosses erhalten hatte.

Тatsache ist aber, daß die Linienführung der Straßenzüge und das anschließende Bodenniveau des Hauptplatzes auf das XVI. Jahrhundert zurückgehen.

Die dem Barock nachgebildete Stilart der den Platz umgebenden Bauten, zumindest was die Ausbildung der Fassaden betrifft, stammt zweifellos aus dem XVIII. Jahrhundert. Dagegen läßt die Baumasse der Gebäude selbst Elemente der Stilrichtungen des XVI. und XVII. Jahrhunderts erkennen.

Die Umleitung des Verkehrs in Richtung auf den heutigen Hauptplatz wirkte sich auf das nachdrücklichste in der Gestaltung des heutigen Stadtbildes aus, da ja der aus der Rich-

tung von Győr herankommende Verkehr eben infolge der ungünstigen topographischen Lage der Pfarrkirche und des Friedhofs nur über eine umleitende Biegung in die heutige Jókai utca geschleust werden konnte.

Der Eigenart des Barocks ist es zuzuschreiben, daß unter Berücksichtigung der topographischen Gegebenheiten die Erfordernisse der räumlichen Platzanordnung zur Geltung gelangen konnten, indem die Hauptkirche baulich den zentralen Punkt des Platzes, das Schloß aber im Hintergrund eine Art dekorativer Kulisse bildet.

Imre Katona

Contribution à la topographie de Pápa

L'étude n'embrasse de l'histoire de l'évolution de la ville de Pápa qu'une brève époque et sur un terrain très restreint. Elle suit la formation historique de la place principale de la ville dès les XVe-XVIe siècles jusqu'à la fin du XVIIIe. Au début du XVIe siècle, à cause de l'expansion des Turcs, Pápa se voit contraint à se défendre: la ville est entourée de murs. Ainsi — et à cause du danger imminent d'une attaque turque — la servitude réelle se détache de la tenure de serf et les redevances seigneuriales transforment conformément aux tâches spéciales de la place forte des confins. L'effet de ces changements se fait valoir même dans la formation topographique de la ville. Le quartier de la ville qui fait l'objet de nos investigations, se trouve immédiatement près du mur d'enceinte, du château féodal et de l'église. La tracée de la rue Csáky d'autrefois suivait celle de la rue Teleky Blanka actuelle. Au commencement, cette rue était un facteur topographique important, une des voies principales de la ville, mais la construction de la muraille la transforme en cul-de-sac. C'est pourquoi la circulation se dirigea vers la Place principale actuelle. A la fin du Moyen Age cette place servait

comme place du marché, et en partie aussi comme cimetière. D'après des topographies récentes, c'est à la deuxième moitié du XVIIIe siècle — lors de la construction de la cathédrale et de la transformation du château — que la place principale actuelle gagna sa forme carrée. En effet, les tracées des rues, le niveau de la place se sont formées au XVIe siècle. La formation baroque des maisons entourant la place est sans doute l'effet du XVIIIe siècle, au moins ce qui affecte l'habillement extérieur des maisons, mais la disposition des pâtés de maisons reflètent l'influence des XVIe et XVIIe siècles. Mais la circulation se transposant sur la place principale de nos jours, influence foncièrement l'aspect actuel de la ville, puisqu'à cause du site malencontreux de l'église et du cimetière, le trafic arrivant du côté de Győr ne pouvait s'emboucher dans la rue Jókai actuelle qu'en faisant un détour. C'est le mérite de la transformation baroque qu'ayant tenu compte de ces données topographiques, elle a réalisé les exigences de la spacialité, en mettant la cathédrale en construction au point focal de la place, en utilisant le château comme fond — comme décor pour ainsi dire.

Imre Katona

Данные к топографии Папа

Статья охватывает узкий отрезок истории и развития Папа — прослеживает, как исторически складывалась и развивалась главная площадь города с XV—XVI веков и до конца XVIII столетия. В начале XVI века с распространением турок и Папа вынужден был приготовиться к защите; город был обнесен стенами. В связи с этим, а также при постоянном наличии опасности турецкого вторжения внешние крестьянские угодья оторвались от основных наделов, а оброки крепостных соображались с особенностями гарнизонного положения. Влияние этих изменений нашло свое выражение и в топографии города. Рассматриваемый нами район — непосредственно городская стена, помещицья крепость и территория возле церкви. Линия тогдашней улицы Чаки (ныне улица Бланки Телеки) совпадает с теперешней. Эта первоначально одна из оживленнейших улиц города благодаря поднявшейся перед ней стене превратилась в узкую клетку. Поэтому движение устремилось по направлению к нынешней главной площади (Фётер). Эта площадь в конце средних веков служила частично рынком, частично же кладбищем,

Согласно позднейшей топографии нынешняя главная площадь — со строительством центрального собора и перестройкой дворца — стала квадратной. В действительности линии улиц и уровень площади обозначились в XVI веке. Дома, образующие площадь, построенные в стиле барокко, бесспорно, говорят о XVIII веке, во всяком случае, что касается их внешнего вида, но, что до фундаментов зданий, то они несомненно отражают черты XVI и XVII веков.

Перевод уличного движения в направлении нынешней главной площади оказал свое влияние на образование теперешнего вида города. Неудобное расположение приходской церкви и кладбища вынуждало транспорт, прибывающий из Дьёра, обходным путем вливаться в нынешнюю улицу Йокаи.

Стилю барокко мы обязаны тем, что, принимая во внимание топографические особенности, был избран необходимый вариант площади — строящееся высокое церковное здание было поставлено в фокусе, а дворец послужил как бы декорацией, задним планом всего комплекса.

Имре Катона

Az első kataszteri felmérés végrehajtása Veszprém megyében

II. József Magyarország kataszteri felmérésére 1786. február 10-én kibocsátott rendelete hatalmas feladat végrehajtására mozgósította az ország közigazgatási szervezetét. A művelés alatt álló területek mérnöki felmérése, a mezőgazdasági termelés nagyságának meghatározása, a tulajdonjogi viszonyok, a művelési ágak és a hasznosítás különböző formáinak rögzítése önmagában is elegendő nehézséget rejtett, ám emellett a felmérés végrehajtásakor a lakosság ellenállásával, különösképpen pedig a munkálatok megindítása ellen nyíltan harcoló nemesség szembeszegülésével is számolni kellett.

A nagyszabású reformterveit bármi áron végrehajtani akaró császár tisztában volt mindezen nehézségekkel s ezért olyan jól működő apparátus létrehozására törekedett, mely a feladatokkal sikeresen meg tud birkózni. Világosan látta, hogy a megyei közigazgatás egymagában sem létszámában, sem szakképzettségében, sem „hozzállásában” nem felel meg a követelményeknek, így közreműködésükre csak alsóbb szinten számított. Az osztrák örökös tartományokban 1756-ban bevezetett földadó-kataszter végrehajtásakor szerzett tapasztalatok alapján önálló szervezet létrehozását határozta el, amelyben elsősorban az 1784-ben készített népszámlálás, illetve az 1785-ben befejeződött katonai térképezés gyakorlott gárdájának biztosított jelentős szerepet.

A felmérés legfelsőbb irányítása az országos főbizottság elnökének, Pálffy Miklós kancellárnak kezében volt, aki a districtusok székhelyén létesített Főkomissiók útján intézte az ügyeket. A megyékben az Alkomissiók fogták össze a községek munkálatait, melyeket külön circulusokba osztottak. Ezeknek élén a directorok, másképp igazgatók álltak, az ő legfőbb feladatuk pedig a helyi bizottságok ellenőrzése és irányítása volt. A városok és falvak felmérési munkálatait az oeconomusok vezetése mellett a községi felmérési bizottságok végezték, ez utóbbi tagjai a bírák, esküdtek, valamint a választott emberek voltak. A műszaki feladatokat ellátó mérnökök, „inse-nérek” jelentős részét katonai szervek delegálták a nagyobb szakértelmet kívánó mérések elvégzésére, valamint a paraszti bizottságok eredményeinek ellenőrzésére. Munkájukban nemcsak több kisegítő személy (lánc- és póznahordó, írnok) segédkezett, de résztvettek a helységek jegyzői és a földesurak tisztjei is, legtöbbször a helyi bizottságok vezetőiként vagy a feldolgozó munka irányítóiként.

Egy-egy helységben tehát átlag 5–10 ember dolgozott, az ország mintegy 15 000 településében eszerint az irá-

nyító szervek létszámával együtt kb. 100 000 ember vett tevékenyen részt a kataszteri felmérés elkészítésében. Ezt a hatalmas szervezetet mozgatni, a munka egyöntetűségét és megfelelő színvonalát biztosítani rendkívül szerteágazó feladatot jelentett. Az ezerarcú élet változatos helyzetei közt tömördek megoldásra váró vitás eset adódott. A tulajdonjogi kérdések tisztázatlansága, a mérnöki felmérések nehézségei, a termelés változatossága, a mértékek különbözősége egyaránt nehezítette munkájukat.

Minderre azok az iratok vetnek fényt, amelyek e szervek működésének eredményeként levéltárainkban fennmaradtak. A tömeges iratpusztítások következtében alig néhány helyen sikerült nagyobb mennyiségű anyagot találni és ezért oly becsesek a Veszprém város levéltárában megőrzött utasítások és rendelkezések. Ezek minden bizonnyal a város felmérési bizottságának irataiból maradtak ránk, erre utalnak a városban folyó munkálatok töredékei: több földkönyv-részlet, különböző felmérési vázlatok, a birtokmegoszlást feltűntető kimutatások, stb. A rendeleteket Kun László, a megyei albizottság Pápán székelő vezetője küldte a városnak és szerte a megye többi helységeinek. Bár a különböző nehézségek elhárítására adott általános eligazítások bizonyára helyi problémák, egy-egy faluban jelentkező vitás esetek nyomán születtek és elsősorban a városi felmérők okulására szolgáltak, a részletekből valójában a felmérés megyei végrehajtásának körvonalai bontakoztak ki. Így az iratokból tulajdonképpen Veszprém város és a megye felmérésének műhelytitkaiba egyaránt bepillantást nyerhetünk.

Munkámban nem törekedtem a kataszteri felmérés közigazgatási szervezetének pontos megrajzolására, hanem Kun László tevékenységének végigkísérése közben az apparátus működésének részleteit igyekeztem elsősorban bemutatni. Így bontakozik ki előttünk e munka sok apró, számunkra is fontos mozzanata és rajzolódik ki egy rendkívül gondos, a feladat sikeres elvégzése érdekében mindent elkövető ember arcéle, aki változatlan buzgósággal utasított, serkentett, bírált, segített, magyarázta a rendeletek sokszor félreértett vagy rosszul értelmezett szövegét.

A marcaltői Kun család tagjai többször viseltek különböző tisztségeket a megyében. Kun János 1696-ban főszolgabíró volt, Kun Józsefet 1734-ben alszolgabíróvá, 1742-ben főbíróvá választották. Kun László hivatali pályafutásának első nyomaira 1770-ben bukkanunk, ekkor „tisztai al ügyviselőnek”, majd 1779-ben „fő tisztai ügyviselőnek” nevezték ki. Első alispán 1790-ben lett,

aktív részvétele a kataszteri felmérés végrehajtásában tehát nem ártott pályafutásának. 1793-ban ismét alispánnak választották és e munkakörében 1810-ig megmaradt. A Kun család tagjainak nevével a megyei tisztviselők között később is gyakran találkozunk.

Miközben végigkísértem Veszprém város felmérésének menetét — amint az a fennmaradt iratokból összerakható volt — az utasítások és rendeletek szövegéből igyekeztem mindazt kihámozni, ami a kataszteri felmérés anyagának, mint a mezőgazdaságtörténet egyik legfontosabb hazai forrásanyagának értékelése szempontjából lényeges. E cél elérésére legjobb módszernek Kun László megszólaltatása kínálkozott. Ezért rendeleteinek szövegét lehetőleg eredetiben közöltem, mert meggyőzőbbnek és hitelesebbnek éreztem, ha saját szavait adom közre. Átfoglalmasukkal eredeti zamatukból, a korabeli magyar nyelv sajátos ízeiből is sokat vesztek volna. Remélem, hogy a közölt részletekből és idézetekből kibontakoznak e rendkívüli munka gazdag eredményei.

Veszprém városban a felmérés munkálatainak megkezdődésére az első adat 1786. július 3-áról származik, amikor a paraszti földmérésre kiválasztott lakosokat összeírták. A bizottság tagjai az alábbiak voltak:

	Lejdenperger Konrád bíró	
	Nánai Mihály esküdt	
	Kováts János notarius	
	Tumler Henrik oeconomus	
Ludvig Pál	Jákói Ferenc	N. Miklós János
Hagyits János	Godina István	N. Csikász Imre
Pákozdi István	Rostási Pál	N. Josa János
Bátor István	Nagy András	N. Szarka János
	választott emberek.	

A választott emberek között négy nemes is helyet kapott, akik a város lakosságának és birtokosainak egyharmadát kitevő nemességet arányosan képviselték.

A bizottság megalakulása után a felmérési napló vezetőjének bejegyzése szerint július 4—7-ig „az iskolában járva végre meghűtöttünk” s ezután a munka gyorsan megindult. Július 11-én a mérnök szakaszokra osztotta a város területét, majd július 12-én a határjelző táblákat is kihelyezték. Július 13-án „a mérést az város első szakaszában elkezdvén délelőtt 8 órakor s este 8 óráig mentünk 10. Topográfikus Numerusig. Die 14^a hujus ismét reggel 6 órakor elkezdvén estvéli 8 óráig mentünk az 19. Topográfikus Numerusig. 15° hasonlóképpen ezen szakaszban dolgozván reggel 6 órától este 8 óráig s mentünk az 82. Topográfikus Numerusig. Die 16^a vasárnap lévén nem mértünk”.

Ezután a mindvégig pontosan vezetett napló felsorolta az első napok munkálatainak résztvevőit és hasonló feljegyzésekkel kísérte a felmérés előrehaladását. E szerint 17-én a 152. helyrajzi számig, 18-án a 192. helyrajzi számig, 19-én a 242. helyrajzi számig, 20-án a 294. helyrajzi számig, 21-én a 347. helyrajzi számig, 22-én a 422. helyrajzi számig jutottak el. Megállapítható tehát, hogy a legelső napok gyakorlatlan-ságát és kezdeti nehézségeit gyorsan leküzdve, később naponta már 40—70 helyrajzi szám felmérésével készültek el.

Július 24-én feltűnően keveset haladtak előre, mindössze 33 parcellával végeztek, 25-én viszont 455—542-ig csaknem százat mértek fel. 26-án „az oeconomus Timler Heinrich meg nem jelenvén nem mértünk”, de utána ismét nagy lendülettel folytatódott a munka, mert 27-én 94, 28-án 87 helyrajzi számmal haladtak tovább.

Nincs lehetőség a naponkénti mérések további felsorolására, csupán néhány érdekesebb bejegyzést emelek ki:

Augusztus 2: „Sem az oeconomus sem az mérők meg nem jelentek, nem mértünk.”

Augusztus 3: „Reggel 6 órától fogva egész estvélig mértünk, mivel rendetlen fekvésű földek voltak.” (Az eredmény valóban csak 10 szám volt.)

Augusztus 8: „Eső volt nem mértünk.”

Augusztus 9, 10: „Nem mértünk, mert az uraságtól rendeltetett oeconomusunk Tumler Heinrich elment Budára.”

Augusztus 14: „Nem mértünk mert a Notariusunk városnak szorgos munkában szükségképpen jelen köllött lenni.”

Augusztus 15: „Hasonlóképpen, noha ünnep volt.”

Augusztus 16: „Hasonlóképpen ott munkálkodott.”

Augusztus 17: „Nagy eső volt.”

Augusztus 18: „De. a nagy sár miatt akkor sem mérhetünk, hanem délután kimenvén mértünk.” (Összesen 13 parcellát.)

Szeptember 5: „De. 6 órakor kimenvén csak 9 óráig dolgozhattunk, akkor hazamentünk, mert a birtokosok a maguk jószágának kimutatására meg nem jelentek. Du. ismét kimenvén estvélig mértünk.”

Szeptember 14: „veszprémben vásár volt, nem mértünk.”

Szeptember 23: „Ezen tized alatt pedig többet nem dolgoztunk, mivel a birtokosok a szürettyekre a szomszéd helységekben elszedtek és így nem mehettünk mérni.”

A következő bejegyzés október 21-éről való, a munka a szüretelés miatt tehát csaknem egy hónapig szünetelt. Ezután már gyorsan haladtak előre és október 30-án a paraszti felmérés munkája teljesen befejeződött. Ez idő alatt a város területén összesen 2194 parcellát mértek fel 8493 kataszteri hold területen. (Ebből 3437 kh volt a szántó, 3352 kh a kert, rét és legelő, 85 kh a szőlő és 1619 kh az erdő területe.) A földesúri birtokok egyes nagyobb birtoktesteit, az erdő és legelő egy részét, valamint a puszták területét nem a bizottság, hanem a katonai és civil mérnökök mérték fel. E munkák előrehaladásáról nincsenek adataink s így az sem állapítható meg, mennyi volt az egy munkanapra eső terület átlagos nagysága. Csupán azt lehet nyomom követni, hogy egy nap alatt átlagosan hány parcellával végeztek — függetlenül területük nagyságától. A város határát július 13. és október 30. között összesen 110 nap alatt mérték fel. Ebből 15 vasár- és ünnepnap volt, 26 napig a munka a szüret, hét napon (VIII. 8., 17., 18., 30., IX. 1., 7., 12.) az eső, kilenc napon pedig más okok miatt szünetelt. Így csupán 53 munkanapon haladtak zavartalanul előre, vagyis egy napra (12—14 órai munkával) átlagosan 41 parcella jutott. Legkevesebbet október 21-én mérték, amikor csak a püspökség 1869/1. sz. táblájával végeztek, legjobban viszont július 27-én haladtak, amikor 94 parcella pontos területét állapították meg.

A munkadíjak elszámolásáról készített kimutatások szerint valamennyi mérésnél csupán Kováts János notárius és Nánai Mihály esküdt volt jelen, míg a választott embereket felváltva vették igénybe. A bizottság általában 5—6 tagból állt, közöttük mindig ott találunk 1—2 nemes is.

A felmérés során Veszprém területét 17 szakaszra osztották, ebből 10 jutott a város szoros értelemben vett területére, 7 pedig a hozzá csatlakozó pusztákra. Az egykorú összesítés szerinti e szakaszok nevét, területét és termését a termésbevallások összesítő táblázata tartalmazza.

A szakaszok elhelyezkedését a térképábrázlat szemlélteti.

A felmérés végrehajtása Veszprém városában tehát meglepően rövid idő alatt befejeződött és így még érthetőlenebbnek tűnik, hogy az egész munkálat három év alatt sem készült teljesen el. Bár az ellenőrzés, a terménybecslés és az alapadatok feldolgozása jelentős további feladatokat jelentett, a munka elhúzódtásában más tényezők is közrejátszottak. A Veszprém városi iratok a felvétel során előbukkanó nehézségek elhárításával kapcsolatos utasítások mellett a végrehajtó apparátus működésének zökkenőiről, illetve a lakosok tudatos halogatási törekvéseiről sok érdekes részlet tartalmaznak.

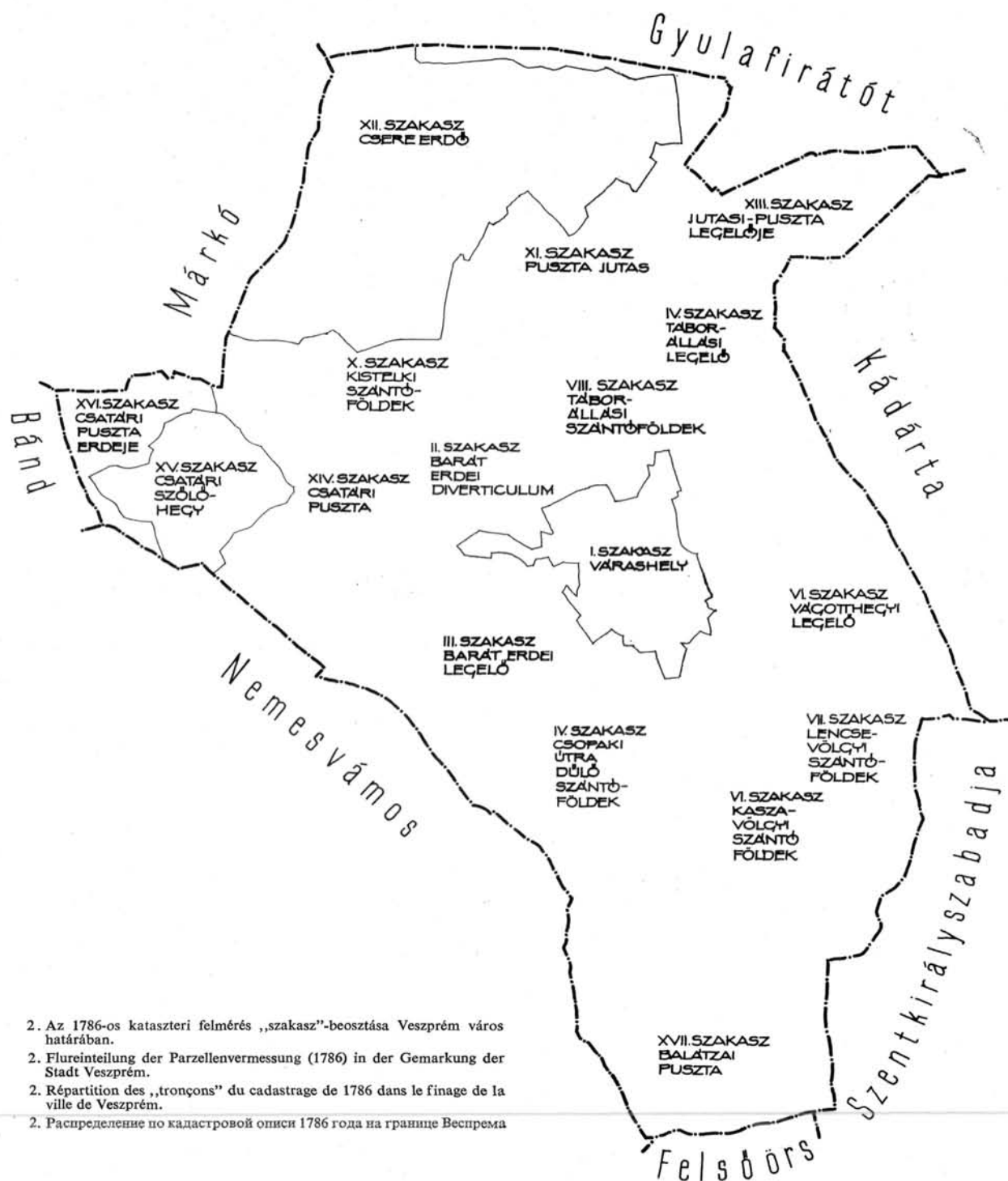
SZAKASZ SZÁMA	SZAKASZ NEVE	SZANTÓ	BÚZA	ROZS	ÁRPA	RÉT	SZÉNA SARJÚ	SZŐLŐ BOR	ERDŐ FA
		terület	t e r m é s			terület	termés	terület, termés	terület, termelés
		kh	p o z s o n y i m é r ő			kh	forint-mázsa	kh, ako	kh, öl
I.	VÁRASHÉLY	^{40/64} 6	4	4	94	^{49/64} 119	1332 587	—	—
II.	BARÁTH ERDEI DIVERTICULUM	^{45/64} 292	3189	1620	20	^{63/64} 13	12 —	—	—
III.	BARÁTH ERDEI LEGELO	^{16/64} 9	—	—	102	^{8/64} 283	279 —	—	—
IV.	CSOPAKI ÚTRA DÜ- LŐ SZANTÓFÖLDEK	^{55/64} 452	4839	3255	—	^{23/64} 1	8 —	—	—
V.	KASZA-VÖLGYI SZANTÓFÖLDEK	^{3/64} 863	8176	7218	—	^{15/64} 25	86 —	—	—
VI.	VÁGOTTHEGYI LEGELO	—	—	—	—	^{45/64} 743	1515 —	—	—
VII.	LENCSEVÖLGYI SZANTÓFÖLDEK	^{17/64} 708	6521	5900	—	^{54/64} 108	101 —	—	—
VIII.	TÁBOR SZANTÓFÖLDEK	^{12/64} 429	3647	3462	—	^{31/64} 60	36 —	—	—
IX.	TÁBOR LEGELO	—	—	—	—	^{43/64} 206	247 —	—	—
X.	KISTELEKI SZANTÓFÖLDEK	139	513	513	1197	^{26/64} 794	199 —	—	—
XI.	JUTASI PUSZTA	^{28/64} 263	2277	2277	—	^{26/64} 353	3727 526	—	—
XII.	CSEKERDŐ	—	—	—	—	—	—	—	^{27/64} 1466 687
XIII.	JUTASI PUSZTA LEGELOJE	—	—	—	—	^{6/64} 82	205 —	—	—
XIV.	CSATÁRI PUSZTA	^{51/64} 170	—	—	2771	^{6/64} 498	1674 317	—	—
XV.	CSATÁRI PROMONTORIUM	^{33/64} 5	2	2	83	^{61/64} 49	155 —	84 ^{48/64} 719	—
XVI.	CSATÁRI PUSZTA ERDEJE	—	—	—	—	—	—	—	^{22/64} 152 76
XVII.	BALÁTZAI PUSZTA	^{36/64} 96	869	869	—	^{7/64} 11	133 —	—	—
	ÖSSZESEN:	^{16/64} 3437	30038	25120	4267	^{37/64} 3352	9703 1430		^{49/64} 1618 763

1. A termésbevallások összesítő táblázata

1. Tabellarische Übersicht über die Ernteangaben.

1. Tableau recapitulatif de déclarations de récoltes.

1. Таблица урожайности.

2. Az 1786-os kataszteri felmérés „szakasz”-beosztása Veszprém város határán.
2. Flureinteilung der Parzellenvermessung (1786) in der Gemarkung der Stadt Veszprém.
2. Répartition des „tronçons” du cadastrage de 1786 dans le finage de la ville de Veszprém.
2. Распределение по кадастровой описи 1786 года на границе Веспрема

Az iratok egyébként 1786. szeptember 29. és 1788. augusztus 11. között keletkeztek — egy részük iktatott, más részük nem — és a levéltári csomóban jelenleg időrendi sorrend nélkül következnek egymás után. Terjedelmesebb utasítások mellett apró ügyek eligazításának pársoros feljegyzései találhatók a legváltozatosabb témakörökből. Időrendben követve az eseményeket nagy volna az összevisszaság, ezért inkább egy-egy témakör szerint csoportosítottam adataimat s legfeljebb azon belül őriztem meg az iratok keletkezésének egymásutánját.

Az utasítások javarésze a munka nehézségeinek legyűrésére volt hivatott, s részben a felmérés, részben a termésbecslés, a művelési ágak elhatárolása és más vitás kérdések körül forgott. A kor stílusának megfelelően a rendelkezések kissé hosszadalmasak és bőbeszédűek. Se szeri, se száma azoknak az iratoknak, amelyekben a kitűnő commissarius Veszprém megye városait és falvait eleinte meglehetősen finoman, később egyre korholóbban és türelmetlenebbül a munka mielőbbi befejezésére és minél tökéletesebb végrehajtására ösztöklélte.

Az első szigorú sürgetés 1787. július 17-éről való: „Mélto haraggal veszi a Felső királyi Commissio”, hogy a megyei Alkomissió júliusi jelentése szerint csak 6 község végezte el a vallást, 83 munkában van és 79 el sem kezdte, holott már csak kevés községnek kellene lennie ahol be nem fejeződött volna a munka.” Másutt azt a gyakorlati tanácsot adta (1787. X. 6.), hogy ahol nagy az elmaradás, 2–3 láncsal is mérjenek „este pedig (mivel hosszú az éjszaka) és esős időben a számozáshoz és bevalláshoz lássanak, hogy így mind a három rendbéli munka egy nyomban nyomakodjék”. Az elmaradás különben indokolatlan, hiszen „Erdélyben mind a paraszti, mind az insenéri kímérés, felszámolás és bevallás majd egészen elvégeztetett.” Ezért elégedetlen Ófelsége a megye lassú előrehaladásával. Kéri, hogy a hátráltatókat név szerint jelentsék. (1787. IX. 13.) Néhány nappal később: „Némely uraság tisztjéi ahelyett, hogy a manipuláns és director uraknak illendő assistenciát rendelnének, inkább ellenkezőt cselekszenek, sőt őket veréssel is fenyegetik.” Élesebb hangot üt meg a commissarius az 1789. III. 31-én kiadott currensben: „A cathegoriák extractusai is rák lábon jönnek az Alkomissióhoz, tized része sem küldetett bé, már pedig régen el lehetett volna fejezteni.” — „Hogyan léssen vége Szeptember utoljái az egész munkálatnak, ha az aprólékosban is 3, 4 hónapban telnek... kitetszik mindenkiből az engedetlenség, a nem iparkodás... A diáriumok béküldése is gyakran elmarad, és vannak, akik be sem küldötték soha, hihető azon okból, hogy a munkátlanság és commoditás azokból napfényre ne jöjjön” — „El nem lehet gondolni, miből származhatik a parancsolatoknak és subordinációknak ily nagy megszegése.” Ilyen és ehhez hasonló korholásokkal volt teli ebben az időszakban már a legtöbb felsőbb utasítás és leirat, jelezve a komoly elégedetlenséget és nyugtalanságot a munkálatok késedelmé miatt.

Több ízben is figyelmeztette Kun László a megye és város össeirőit, hogy a felmérést mihamarabb föltétlenül be kell fejezni. Megcsillagolta ennek jó oldalait: „Ha a munka előbb végződik, a feleletnek terhe és a büntetések súlya iránt a községek nyugodt elmével lehetnek.” Igyekszik megcáfolni a különböző, munkákat gátló rémhíreket: „Ámbár a mostani háború alkalmatlansága légyen is”, a munkát be kell fejezni, írta 1788. október 27-én, míg másutt a munka félbe maradásáról terjesztett hamis híreket cáfolta. (1787. XII. 11.)

A sürgetések mellett nagy figyelmet szentelt a munka megfelelő elvégzéséhez szükséges szakértelem biztosításának. A munkálatok végzőinek lelkére kötötte, hogy „a magyarországi oeconomia és magyar nyelvnek tudománya legszükségesebb a munkáknak jó és csendes folyamatajára minden alkalmas személynek, hogy ezen szerencsés alkalmatosságból mind a Felsőre, mind a Hazára, mind önnön magukra nézve magukat ki ne vonják.” (1787. IV. 22.) Helyes elveket vallott, amikor a munka jobb minősége érdekében arra biztatott, hogy „a napi száma iránt sem köll fősvénykedni, mert a tudós ember egy nap többre mégyen, mint a tudatlan 3 nap és így amit a tudatlannak 3 napra ad valaki, jobb az értelmesnek adja egy nap”.

Természetesen a munka kifogástalan elvégzéséhez a megfelelő szaktudáson kívül lelkiismeretességre és megbízhatóságra is szükség volt. Tömören foglalta össze ezeket a követelményeket Kun László 1786. X. 20-án kelt leiratában: „A Director urak szüntelen járják a községeket, biztassák, oktassák, vezessék, hogy a munka buzgón és eleven serénységgel folytattassék, a hibák előre orvosoltassanak és minden a kívánt jó renddel nyomakodjék a kívánt céljához, az engedetlenek, visszavonók és lusták név szerint beadassanak, hogy méltó büntetésüket vegyék.”

A felmerülő szabálytalanságok és hamis bevallók mesterkedései ellen is föl kellett készülniök. Nagy szigorúsággal, komoly büntetések és fenyegetések kilátásba helyezésével igyekeztek a felmérés adatainak pontosságát biztosítani. Ez olvasható ki Kun László 1787. október 6-án kelt feljegyzéséből. „Tapasztaltatott némely helységekből nagy különbség a bevallásban, úgy hogy egy telekben hasonló földű birtokos felényit vallott, mint a másik, és a szomszéd helység, kinek határa sokkal zsírosabb, kevesebbre vallott mint a savanyúbb földű község, de tudják meg ezen álnok bevallók, hogy nem megy szájak iránt, azért jobb most korán idején vallják meg az igazságot, telkeket ne terheljék, ne talán utóbb más szántsa vesse földjeiket, melyek mellett most oly világosan hazudni bátorokodnak. Az oeconomusok is minden hazugsággal meg ne elégedjenek, mert ámbár a bevallás szisztémájában írva vagyon is, hogy amit a jöleklő birtokos a földeknek minőségéhez képest jó lélekkel bevall azzal meg kell elégedni, de az írva nincs, hogy a nyilvánvaló igazságtalanságot is igazság gyanánt bévegyék, hanem világos és meggyőző okok által addig vitassák a dolgot, miglen a birtokost igazabb vallásra bírhatják.” Másutt (1787. IX. 1.) így ír: „Observáltatott az is, hogy a Director Oeconomus urak a bevallás alkalmatosságával, amit a fátens vall, egyenesen beveszik, anélkül, hogy a gazdaság értelmével összevetnék, és a gazdasághoz értő, és jó ítélettel bíró gazdákat megkérdéznék a hitetlenül valló hamisságának megvilágítására”.

A termelési adatok csökkentésére irányuló törekvést leplezett le Kun László 1788. augusztus 11-i körlevelében. „Visitatio alkalmatosságával tapasztaltatott, hogy némelyek a községek közül más községekhez képest igen keveset vallanak, némelyek pedig a culturát is eltagadják és semmi kukoricát sem más mellékvetést nem vallanak. Azért intetnek az olyatén községek, hogy az igazságot és (a) hamis vallók ellen kiszabott büntetést szemek előtt tartsák. A Director uraknak is recomendáltatik, hogy szemes vigyázással legyenek, minden körülményeket megvizsgáljanak, a dolgot könnyen ne vegyék s a munkát oly egyenes mértékben folytassák, mint akiknek a fogyatkozásért szoros számadásra köll jutni. Amely községek hamis vallásban megatalkodnának, a Comissional bejelentessenek és a Director urak által tüstént igaz próba tétessék mind a gabonára, mind a szénára, mind más termésre nézve, úgy szintén az uraságoktól is efféle lajstromok kivétessenek.”

Fölfigyelt a burkolt csalásokra is és gondja volt rá, hogy azokat kiigazítsák. Tapasztalták például, hogy némely községben a kukoricatermés gabonára való átszámítása után kevesebb zab- vagy árpatermés jött ki, mintha árpával vagy zabbal vetették volna be. Ez nem lehet így helyes, mivel a „kukorica termesztésére sokkal több munka kívántatik és későbbben is terem, melynek a szalmája sem ér annyit, mint a zabé vagy árpáé”, tehát ha nem volna a birtokosnak több haszna belőle, „inkább zabot vagy árpát vetne, csak szalmája kedvéért is”. Ezért az átszámítást (parifikációt) úgy kell elvégezni, „hogy valamivel több jöjjön ki, mint a természet szerint való zab vagy árpa vetésből.” Az is „közönségesen tudva vagyon, hogy a kukoricának majd harmadát érés előtt némely helyen több házi szükségre haza szókták hordani és hogy a kukorica között tők és ráz borsó is terem”, melyek ugyancsak hasznat hajtának. Ez a feljegyzés fényt vet a munka alaposságára és a felsőbb szervek gondosságára, szakértelmére. Éppen ez a jól működő hivatali gépezet, a többszöri ellenőrzés, a munka rendjét irányító részletes utasítások biztosították a kataszteri felmérés megbízhatóságát és ezek a tulajdonságok emelik legfontosabb agrártörténeti forrásaink közé.

Súlyosabb esetről, a bevallások meghamisításának kísérletéről szól egy 1787. december 8-án kelt leirat. „Mivel a felső helyeken tapasztaltatik, hogy némely községek és uraságok a termés vallása, a közép proportiora nézve nem igen híven és voltaképpen teszik, és ily formán több községek, uraságok is egyetértéssel és összebeszélnek, miképpen tegyék a földjükről a vallást, ezáltal pedig a controlléria célját semmivé tenni akarják, az ilyen esetben idővel büntetés által is kényszeríteni fognak.” Mindenki „azon legyen, hogy mentül igazabb vallást tehessen a terméstről, hogy a felelet terhet és dupla költségét, amelyet a birtokos az új vallás vagy annak megjobbítása által magának elkerülhetetlenül szerez, eltávoztathassa”. Három nappal később felszólította a községeket, hogy „ha valami talán a kimérésben eltúlköltatnék vagy a termés vallásban elhagyattnak, az olyan hibát minden kérdés várással nélkül, félretévé minden emberi tekintet, kijelentsék, mert máskülönb a hit megszegés után kedvetlen következményeket és kemény büntetést várhatnak”.

Igen érdekes az a vita, mely hasonló okok miatt Veszprém város felmérésnek vezetőjével kiobbant. Kun László 1787. november 9-én kelt észrevételeinek 4. pontja szerint „mivel a Bakonyban és más soványabb helyeken és a szomszédos községekben egy mag után 5,6 és 6 1/2 magot is vallottak” nem fogadja el a veszprémi bevallását, mert 4 magnál nagyobb hozamot sehol sem említettek. Ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy „Ányos János oeconomus úr előtt némelyek 6 1/2 magot is vallottak”, azóta azonban némelyek „sugalmazásából” bevallásukat csökkentették. Ezért azután tökéletesebb bevallások elkészítését kérte.

Kováts János notárius válaszában közvetlenül nem reagált a hamisítás vádjára, hanem hét pontban összefoglalva igyekezett a felsőbb szerveket meggyőzni, miért nem lehetett a veszprémi földek haszonvételét oly magasra venni, mint más vármegyékben és a közeli helyiségekben. A korabeli közigazgatás alaposságára, a felmérés megbízhatóságának ellenőrzésére fényt vető, valamint agrártörténeti szempontból is érdekes adatokat tartalmazó iratot érdemes kivonatossan is mertetni.

Kováts János válaszában elmondotta, hogy

1. A veszprémi szántóföldek nagyon kövesek.
2. Mivel már régi, járt földek, így nem lehet azokhoz hasonlítani, melyek nem régen irtattak, mint a bakonyiak.
3. Mivel minden második esztendőben szükségképpen vetetnek, nem pedig úgy, mint a Mezőföldön, akik is már jó darabig járt szántóföldjeiket majd 10, 15 és 20 esztendőig is megnyugosztatják s a földeknek bőségére nézve ismét új darabot fognak fel.
4. Mivel Veszprémben a szántóföldek többsége a szegénység, kivált a várostól nagyon távol vannak, és így a szegény ember nem trágyázhatja úgy, mint a szükség kívánja.
5. Legnagyobb oka pedig mivel a Pascuum Veszprémben nagyon szoros és így sokan, akik akarnának is marhát tartani a Pascuumnak rövidsége miatt nem tarthatnak és így marhájuk nem lévén, trágyájuk sincsen, hogy a szántóföldjeiket gyakrabban trágyázhatnák.
6. A földek főleg a szegény, marhátlan embereké, akiknek elég gond és költség a háromszori szántás, trágyát venni már nem tudnak.
7. Ezért sok birtokos azt is ritkán veszi be a földből, amit ráköltött.

A megyei commissarius láthatóan elfogadta Veszprém felmérés-vezetőjének méltánylást érdemlő mentségeit, mert a fennmaradt földkönyvekben később legmagasabb értékűként csak négyszeres, kivételesen néhol 4 1/4 maghozam szerepel.

A munkálatok sürgetése és a visszaélések meggátlása mellett Kun László legfontosabb feladatának a rendeletek helyes értelmezését és a felmérés, illetve bevallás pontos, megbízható végrehajtását tekintette. A vitás pontok tisztázása, világos és egyértelmű utasítások megfogalmazása tölti ki a megye helyeibe küldött leiratok nagy többségét. El lehet mondani, hogy mindenre gondja volt. Figyelte az időjárás fordulásait, az emberek hangulatát, jól ismerte a kor mezőgazdasági viszonyait, a paraszti gazdálkodás jellegzetességeit és szakértelmét igyekezett kellően hasznosítani is munkája során.

Kísérjük most végig azokat az utasításait, melyeket a felmérési munka különböző fázisaival kapcsolatban a veszprémi bizottság vezetőjének vagy a megye helyeinek küldött.

A munka első, nagy fontosságú része a helységek határáinak felmérése volt. Ennek veszprémi lefolyásáról, előrehaladásának gyors üteméről már volt szó, most néhány utasításból idézek egy-egy részletet, melyben Kun László a munka műszaki nehézségeit igyekezett áthidalni.

Így 1786. október 8-án utasította a bizottságot, hogy „ahol háromszögletű, csucskás, hasas vagy turózsák forma földek vannak, fel kell írni az egész hosszát, a szélességnek pedig csak felét vagy pedig ha a szélessége is egészben felirattatik, elejbe kell írni, hogy ez csucskás föld és nincs megfélevezve a széle”. Ilyen esetekben kellett bevonni a felmérésbe a kiküldött mérnököket, egyébként figyelmeztetett, hogy „a paraszttal megmérhető földeket, akárkinek a kérésére is föl ne vegyék, egyedül csak azokat, melyek semmiképpen mechanice meg nem mérettethetnek”. A birtokosoknak szolt az az intelme, hogy ha a birtokos a felmérés helyességében kételkedne, addig szóljon, míg a mérnökök helyben vannak, mert később már nem hallgatják meg felszólalásaikat. Előírás volt az is, hogy a mérésnél az oeconomusnak mindig jelen kellett lennie. A királyi mérnökök különben sokat panaszkodtak, hogy minden nap új embereket rendeltek melléjük és ezek tanításával sok idejük telt. Másutt Kun László rendelte el (1787. IV. 16.), hogy a hites embereket ne cserélgessék, mivel ezek a községek költségén tanultak s munkájukért felelni tartoznak. Praktikus tanácsot küldött a helységeknek 1786. december 7-én: „Ahol áradások vagy vizes határok vannak, minden iparkodások a községek reá fordítsák, hogy a téli faggal azokat fölmérhessék.”

Korán fölmerültek az első napidíj problémák is. Ezek rendezésére a commissarius részletes utasítást bocsátott ki, mely a kifizetendő összegek nagyságát pontosan meghatározta. Eszerint

Nyáron Szent Mihály napig

Pápa, Veszprém és Palota városokban

választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 20 kr

naponta 24 kr

notariusoknak

Falukon és más városokban

választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 17 kr

naponta 20 kr

notariusoknak

Télen Szent Mihály naptól Szent György napig

Pápa, Veszprém és Palota városokban

választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 17 kr

naponta 20 kr

notariusoknak

Falukon és más városokban

választott embereknek, bírának és esküdteknek

naponta 15 kr

naponta 17 kr

notariusoknak

fizetése volt. A munkálatokat irányító oeconomusok minden különbség nélkül napi 40 krajcárt kaptak. Ennél is jóval magasabb volt a directorok fizetése, akiknek egy másik, április 22-én kelt leirat szerint egy napra 1 Forint 30 krajcárt fizetnek. Az iratokban különben gyakoriak voltak a munkadíj- és költségelszámolások, nemkülönben a panaszok, hogy a nemesek nem akarják a költségeket viselni. Kun László mindenkit intett, hogy a fizetés megtagadása esetén a lánchor-dók és más felmérésben résztvevő személyek járandóságát az albizottság pénztárából megelőlegezik és az összeget a vármegye executióval fogja e nemeseken behajtani. Másutt is megismételte (1787. XII. 11.), hogy a nem fizető birtokos ellen „mint valóságos adósság állapotában pince, kamra és eféle becsukásával executio vitessék véghez.”

Sok gondot okozott a felmérést irányító és ellenőrző bizottságnak a művelési ágak meghatározása is. Az eligazítás itt sem késett és Kun László utasításaiban e kérdés ugyan-csak gyakran szóba került. Így például azon földdarabokat, amelyeket részben szántónak, részben kaszálónak, részben szőlőnek használtak és a haszonvétel felosztása bizonytalan volt „vagy a mostani használat szerint kell fölvenni, vagy

megegyezés szerint 3 részre osztva kell bérni”, de mindig csak egy helyrajzi szám alatt. Másutt hasonló esetről úgy nyilatkozott, hogy „ha a szántóföldnek vagy réznek valamely karja és szeglete, mely csekély szőlővel bé volna ültetve, amelynek nem éppen a szőlőművelés a célja, az ilyen semmit se jelentő mellékhaszonvétele a földnek tekintet nem érdemel.” (1787. IX. 29.) Hasonló utasítást bocsátott ki 1788. március 27-én: „Az esetben, ha valamely közösségben csak csekély szőlő és azok csekély természetűek volnának, akkor is szőlőknek és nem szántóknak kell vallani. Hapedig az ollyas szőlők már nagyobb részt kiirtva volnának és mint szántóföldek vettetének, következésképpen csak idestova némely tőkék maradtak volna, akkor azokat mint szántóföldeket vallatni költetik.” Nemmel felelt arra a kérdésre is, hogy „az igen csekély hasznót hajtó szőlőket nem lehet-e mással felváltani?” Minden földet úgy kell bevallani, ahogy használják — hangzott az indoklás, ha azonban a szőlők a „rossz és rest művelés miatt teremnek oly keveset és azt világosan meg lehet bizonyítani, akkor a termést a más hasonló tulajdonságú fundusokkal lehet hasonlítani”. (Cur-rentales, 1787. IX. 1.)

Ennek az elvnek némileg ellentmondott egy másik rendelkezés, amely szerint az erdőkben fekvő kisebb úrbéri réteket és legelőket, ha azokon fák is voltak, erdő gyanánt kellett felvenni, „nem a mostani státus szerint, hanem aszerint, amint lehetnének, ha ottan kaszálók vagy legeltetők nem volnának.” Az ilyen esetekben megkívánt bonyolult bejegyzések szabályait is részletesen ismertetette.

E két esetben olyan utasításokkal találkozunk, amikor nem a tényleges hozamokat, illetve nem a valódi használati formát jegyezték fel. Ha e rendelkezéseket pontosan végrehajtották, a kataszteri felmérés eredményeinek felhasználásánál kisebb torzításokra kell számítanunk. A tényleges helyzetet megmászító bejegyzésekkel azonban az eddig feldolgozott községi földkönyvekben és más kataszteri iratokban csak nagyon ritkán találkozunk és ezekben az esetekben sem lehetett jelentős eltéréseket tapasztalni. A szőlő hozamában egyébként is oly nagy eltérések figyelhetők meg, hogy abban elvesz az a néhány adat, amikor a tényleges termést a szomszédos, jobb karban tartott szőlők terméseredményei alapján valamivel megemelték. (Így legalább közelebb kerültek a valósághoz, hiszen bizonyos, hogy azért mindenki rajta volt, hogy terméséről inkább kevesebbet, mint többet mondjon.) Nem tekinthető jelentős torzításnak az sem, ha fákkal telehintett erdei tisztásokat, ahonnan némi széna is lekerült, külön nem mutattak ki — hiszen ez a szigorú elhatárolás a mai napig sem változott meg. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy ezek a szörványos esetek a felmérés adatainak megbízhatóságát lényegesen nem változtatták meg. Valószínű, hogy e rendelkezések egy része amúgy is jámbor óhaj maradt és a termés meghatározásánál valóban csak a tényleges eredményeket jegyezték be, mint ahogy azt a bevezető rendelkezések nagy határozottsággal egyébként is többször leszögezték.

Mennyire gondos és pontos adatok nyerésére törekedtek a felmérés során, azt viszont azok a részletek tájékoztatnak, amelyekre a veszprémi iratokban a művelési ágak megkülönböztetésének szabályai közt bukkantam. Így hosszasan foglalkozott Kun László egyik utasításában a kazalhelyek felmérésének kérdésével és azt a döntést hozta, hogy „az kazal helyek csupán csak az esetben vétethetnek ki a rétek foglalatyából, midőn tudniillik a rétek igen távol vannak a szűrűs kertektől és a szűrűs kertek csupán csak akkorák, hogy a közelebb lévő termések férnek meg benne és így ha a meszszebb fekvő rétekben termett szénáját is kívánna oda takarni a birtokos, szükség képpen kénytelenítettik szűrűs kertjét nagyobbítani és vagy a legelőből vagy más hasznos fundusbul hozzá foglalni, de ha szűrűs kertje akkora nagyságú, hogy a meszszebb réteken termett szénája is benne megtérne, akkor kazalhelyek ki nem vétődnek a rétek foglalatyából, mivel nem volna igazságos, hogy a kazalnak helyére nézve két darab és két helyen fekvő hasznos fundus vétetődjék ki a valásból.”

Hasonló aprólékos gondokkal rendelkeztek a marhacsapások felméréséről. „A marha csapások, melyek egyébiránt haszon hozók lehetnének és nem maradnak minden eszten-

dőben azon karban, hanem némely részében és néhánykor egészben is füvet teremnek, megmértessének és valamely ... haszonvétel azokra nézve vallattassék... Az olyatén marhacsapások pedig, melyekben éppen semmi fű nem terem és mostani időben nem is változtatnak, megmértessének ugyan és azoknak foglalatya a tabellában bérattassék, hogy azon esetre, ha idő jártával haszonhozókká lehetnének ne legyen szükség őket újra fölmérni, a vallásbul mindazonáltal mint haszonatlanok kihagyattassanak. Ahol pedig a marhacsapások mintegy országút gyanánt szolgálnak vagy fekvésekre és tulajdonságokra nézve gyümölcstelenek, az illeté-nek ugyan mind a mérésből mind a vallásbul kihagyattassanak...”

Íme tehát a marhacsapások felvételének három különböző módozata! Ezek a kissé hosszadalmas idézetek ismét foglaltatnak a felmérés pontosságáról vagy legalábbis azon törekvésekről, hogy a munkát minél lelkiismeretesebben végezzék el. Vajon milyen választ adott például Kun László azon kérdésre „ha a bozotos álló vizekben a nádas darabokkal együtt a híg víz is, melyből a halásztónál egyéb jövedelme a tulajdonosoknak nincsen, fölméressék-e?” A felelet ezúttal is rendkívül precíz volt: „Mivel azon bozotos vizekben való halászat valóságos földbéri haszonvételnek tartathatik... az illetén halászó vizek akár kicsiny, akár nagy jövedelműek legyenek, mérés és vallás alá vétessének...” Vagy egy másik, már-már szörzálhasogatásnak tűnő finom megkülönböztetés: „Az olyan bekertelt darab helyek, melyekben közönségesen ölfá szokott rakatni... ha netalántán egy keves ideig, miglen ölfá azokban hozattaték, a gondviselő tiszt által veteményes kertnek (használatnék), fel nem vétetődhetnek, mivel... nem a keves ideig tartó, hanem az állandó haszonvétel tartozik a fassio alá.” Arra is gondoltak, hogy „a posványos bozótokat azon esetre, hogy ha kiszáradnának... nem kell úgy vallani, mint a körülöttük lévő földeket, hanem az előbbeni haszonvételt, mely a kiszáradás előtt volt”. Az olyan homokos helyeket, „melyekben egynehány fák vagy maguktól nőttek vagy ültetették, mind az által ottan a favágásnak helye nem volna, csak olyan haszonvéttellel, aminemű valóságnak találattik, vallattassanak”.

A felmérés befejezése után a munka másik részéhez, a termésvallások elkészítéséhez kezdtek. Ez talán a mérések problémáinál is nehezebb feladatot jelentett és még több vitás kérdés megoldását kívánta. A veszprémi iratanyagban is sűrűn vissza-visszatértek a bizottságok gondjain segíteni akaró utasítások és tanácsok, amelyek általában két fő kérdéscsoport köré sorolhatók: A termés tényleges nagyságának, illetve a vetőmag mennyiségének meghatározása okozta a legtöbb gondot.

Fontosságban a terméseredmények minél pontosabb értékeinek megállapítása szerepelt az első helyen. Erről Kun László 1787. III. 16-án így nyilatkozott:

„Mivel az egész munkának lelke és jó kimenetele az igaz vallásoknak módjától függ, azért a Director Urak a vallás irán magyar nyelven fordított és kiadott systémat jól megolvassák, hogy a szerint a helytartókat és községeket útban igazíthassák és ahol már a méréseknek vége volna, minden idővontatás nélkül a vallástételre realíthessenek, akkor pedig községről községre járjanak s vigyázzanak, hogy minden fortély és hiba eltávozhassék.”

1786. december 10-én kiadott terjedelmes utasításának első része 19 pontba sűrítve kizárólag a termés bevallásának módozatairól adott fontos útbaigatásokat a directoroknak és oeconomusoknak. Bevezetőben leszögezte, hogy: „Már több ízben jelentetett ugyan, hogy a termés bevallásának valóságos fundamentuma abban álló legyen, hogy az eddig való és minden tájékon szokásban lévő jó és a restség által meg nem hanyatlott földművelésből származott haszonvétel vétetessék föl... Ez a regula meg nem tartatott és a munkának folytatásában egyenlőség nincsen.”

Ezután egy igen fontos helyreigazítást közölt: „A bevallás alkalmazásával nem az a termés vétetessék föl, melynek hozására a föld önnön természeti tulajdonságához képest alkalmas volna, amint Pesten tanítottak, hanem valamint Németországban úgy a magyar tartományokban is a valóságos, mostani időbeli haszonvétel és termés vétetessék föl

sinor gyanánt" ... Ez a rendelkezés rendkívül jelentős a kataszteri felmérés adatainak értékelésénél. Világosan a tényleges terméseredmények feljegyzését kérte, nem pedig a földek nehezen ellenőrizhető és a valóságos helyzetet megmászító termőképességét, amint a rendelkezés eredeti szövegében állt. Ez eloszlatja a már felmerült kétséget, miszerint a kataszteri felmérés eredményei e szemlélet miatt nem volnának teljes értékűek. Későbbi utasítások hosszú sora erősítette meg ezt az egyetlen ésszerű álláspontot. Így megismétli más szavakkal a fentieket 1787. március 16-án: "...A vallás iránt kiadott oktatásban az rendeltetik, hogy ámbár ugyan senki a lánca szerint sem vetését sem termését meghatározni nem költetik, hanem a szerint, amint a helységeknek és azon vidékeknek szokása és a földnek tulajdonsága hozza magával" ...

Ennek a rendelkezésnek egyik további fontos részlete, hogy a bevallást nem egységesen, bizonyos előre meghatározott osztályok szerint, hanem egyenként, minden egyes parcelláról külön-külön kellett megtenni. A rendelet szavaival:

„A bevallás tehát nem egyéb, hanem az eddig való valóságos haszonvételnek igaz bémondása, az esztendőnek forgása szerint, úgy egy községnek három classisban való fölosztása és minden telekbeli termésnek meghatározása... annyiával inkább meg nem állhat, mivel ez által a bevallásnak szabadsága elenyészik és a természetnek különböző tulajdonsága is nem hagyja magát 3 vagy több Classisba bészorítani. Haszonlatlan tehát, és a munkának céljával ellenkező dolog a teleket jó, középszerű és legalább való Classisba fölosztani, mivel primo a jó és középszerű, úgy szintén a középszerű és rossz fundusok között találtakat közben közben többféle tulajdonságú földek is, secundo mivel csak egyetlen egy telekben is sokféle kivételek és különbözőségek vannak, melyekre való nézve szintén úgy minden telekben földről földre költetik jární és vizsgálódni és a termést mindenütt különösen és nevezetesen bémondani, hogy nem a külső egyenlőséget, hanem a tevékenységnek belső valóságát az igaz középérték szerint lehessen kinyomozni. Minden projectumok tehát, melyek oda céloznak, hogy az individuális azaz egyenként való bevallás elmellékeltesék (!), a kir. rendelkezéssel ellenkeznek és bé sem vetetődhetnek. Ezen projectumok inkább okot adnának arra, hogy egyik birtokos a másikhoz képest megterhelhetnének, és ezen megterheltetés mindenkor fönt maradjon, mely miatt az egész munka hasztalan lenne..."

Jelentős további feladat volt a termés pontos mennyiségének megállapítása. Ennek érdekében ugyancsak szigorú rendelkezések tömege látott napvilágot. A termésbevallások gondosságának biztosítását olvashatjuk ki például az alábbi, 1786. IX. 29-én keltezett utasításból:

„1. Vége lévén az aratásnak és széna takarulásnak, minden gazda és birtokos jelöljék föl, mindegyik földjében mennyi és minemű gabona termett, úgy szintén a szénájáról is próbát tegyen, hogy melyik rétvén hány mázsa széna és sarju termett.

2. Itt lévén a vetés ideje, minden birtokos számot tartson rá, melyik földjében hány mérőt és minemű gabonát vetett, arra pedig jól kell vigyázni, hogy a föld elégséges maggal bevettessék és a vetésnek színe alatt valami fortély ne történjék.

3. Közelgetvén a szüret is, kiki szőlleinek termését jól följegyezze... valamint a gabonabeli termésből az aratórészt, kilencedet, tizedet és a földművelésre lett költségeket kihúzni nem szabad, úgy a szőlő termését is mindezeknek kivétele nélkül egészében kell följegyezni."

Hasonló problémákkal küszködött egy év múltán, 1787. július 3-án is: „Mivel a kaszálást már némely helyen el is kezdtek, és az aratás is Isten kegyelméből közelget, a Director urak minden helységbeli községet és oeconomusokat reászorítanak, hogy mind a széna, mind a gabona terméséből próbát tegyenek és pedig mindennemű speciesből, p. o. egy embernek sarjus rétvéből, másinak pedig alábbvaló rétvéből és a legrosszabb féléből is kaszáltsanak le egy vagy fél holdra valót és azt jól megszárogatván mázsálják meg s jegyezzék föl, de előre nem köll kijelenteni, kinek rétvén léssen a próba, netalán fortélyból alattomban megéssék vagy ke-

vesebb jöjjön ki a próbára, szintén úgy cselekedjenek a gabonás mezővel is."

Maga a termésbevallás szigorú keretek közt folyt. „Midőn a fent leírt vallásokat kezdeni akarnák, minden birtokosokat egyben költetik gyűjteni és a bírának, esküdteknek, választott embereknek jelenlétében Öfelsége szándékát és a munkának célját, végre pedig a királyi pátensnek 8^{dik} és 9^{dik} cikkelyét nekik értelmesen megmagyarázni..." tartoztak. Majd minden birtokoshoz két kérdést intéztek:

„1. Mennyi vetést téssen azon földben tavaszi avagy őszi gabonából?

2. Ezen vetéstől középszerű esztendőben mennyi termést szokott bévenni?" A termést kétféleképpen lehetett bevalani: „Vagy szem számra vallatódik bé, vagy pedig az egész földnek kiterjedéséhez és közönséges terméséhez képest, mind a két esetben a dolog csak abból áll, hogy a földeknek középszerű esztendőbeli termése valósággal kitudódjék."

A bevallás során a határt gondosan bejárták: „Minekutána a fönt írt mód szerint a kérdések és bevallások fundusul fundusra nyomakodni fognak, nem csak azon vallások, melyek a választott személyeknek és egész községnek helyben hagyásával bémondatnak, és a megvizsgálás vagyis control-léria után is helyeseknek találtnak, irattassanak bé a fassionális tabellkába, hanem azok is, melyek az igazgatók által igazságtalanoknak ítéltetnek és sem a helységbeli, sem a szomszéd határokbéli fundusoknak összehasonlítása és a hibának megmutatása által is igazabb vallásra reá nem bíratathattak..."

Ezen általános utasítás mellett természetesen több alkalommal konkrét eligazításokat is találunk, amelyek a különböző magok termésének pontos meghatározását segítették. Így nagyon lényeges volt a gabonatermés meghatározásánál az alábbi megjegyzés: „Tapasztaltatott, ... hogy az bevetett magot az termésből kihúzták, és annak lehúzásával írták bé az termést, valamint pedig ez a Felséges pátenssel ellenkezik, úgy keményen tiltatik, hogy sem az bevetett magot, sem az kilencedet és tizedet, sem az arató és cséplőrészt, sem az szántásra és vetésre tett költségeket ki ne húzzák, hanem valami termett középszerű esztendőhöz képest, igazán beírják."

Különösen nehéz volt a közép-termés meghatározása a szőlőknél, ahol az időjárás változásait erős terméshadozások kísérték. Ezért e téren fordult elő a parasztok részéről a bizottság működése ellen a legtöbb panasz. Ilyen a csajági lakosok 1789. IX. 16-án hivatalos beadványa: „Alább írtak ... hitesen attestáljuk, hogy az individuális árkusoknak kiosztásakor alább nevezett helységünk lakosai közül némelyek méltóképpen panaszra kénytelenítettek fakadni a végett, hogy szőlleik legbővebb termés idején is semmi módon (ámbár tartsák legjobb munkába) annyi akó bort, mennyi az controlléria által reájuk tétetődött, meg nem teremnek..."

Hasonló gondossággal ellenőrizték a vetés mennyiségének pontosságát. Ennek biztosítása érdekében adta tudtára Kun László 1788. III. 10-én az illetékeseknek, miszerint „Próbátétel után tapasztaltatik, hogy 2/64 hold földbe 160 lukakat lehet kukoricával elültetni, minden lukakat 6 szemmel vévén jönnek ki 960 szemek, amely egy meszelyt tesz, azért egy holdra 8/32 mérő, 4/64 rész holdra pedig 1/64 rész számlál-tatik, következésképpen a munkálkodás az egyenlőségnek okáért hasonló probatio szerint menjen véghez." (A meglehetősen bonyolult számításból az tűnik ki, hogy egy meszely, mely 50 négyyszögöl föld bevetésére elegendő, 1/128 mérővel azonos, másképpen 100 négyyszögölbe két meszely megy, vagyis 1/64 mérő. Tehát 128 meszely egyenlő egy mérővel.)

Ugyancsak a vetőmag megállapításával kapcsolatban intézkedett 1787. április 17-én: „Ha valaki maga földjében több magot vetne valamely különös haszonvételnek remény-sége fejében, hogysem azon vidéknek szokása és földnek tulajdonsága megkívánná, p. o. hogy több szalmája teremjen, ezen esetet a rubricában följegyezni kell, hogy az adónak új repartitioja alkalmatosságával iránta igazságos intézést tenni lehessen." Ugyanitt egy másik fontos kérdésre is figyelmeztetett: „Rendeltetik, hogy 1600 négyyszögölös holdra nem költetik, mintegy törvény és regula szerint 3 mérő magot meg-

határozni, hanem amint a vidékek megegyező szokása tartja és a földnek tulajdonsága kívánja, aszerint kell a magot bevallani."

Még sokáig lehetne folytatni a hasonló jellegű utasítások és útbaigazítások felsorolását, amelyek mind a felmérés sebezhető pontjai körül igyekeztek rendet teremteni. Annyi azonban az eddigiekből is bebizonyosodott, milyen nagy alaposággal dolgozott a felmérés gárdája és milyen gonddal örködött Kun László commissarius a rendelet maradéktalan végrehajtásán.

Ennek egyik fontos további eszköze és állomása volt a „controlléria”, egykorú magyar kifejezéssel „ellenvigyázás”. Hosszú szabályzata ugyancsak fennmaradt az iratok közt. A nyolcoldalas, 15 pontba szedett utasítást a termésbevallásokról szóló rendelkezésekkel egyidejűleg, 1786. december 10-én küldték meg Veszprém városának. Ebből ezúttal is csak a leglényegesebb elemeket, legérdekesebb részleteket emelem ki.

Az ellenőrzést végző, ugyancsak választott emberekből, de a helybeliek mellett szomszéd falubeliekből is álló bizottság munkáját mindaddig nem kezdte el, míg a vármegyei közsegeinek túlnyomó részében a bevallások el nem készültek és az Alkominissiónak a bizottság vezetésével megbízott tagja, részben a directorok jelentéseiből, részben faluról falura járva „szemes őrző hasonlításokkal magának nagyobb világosságot és tudományt” nem szerzett. Nem tartották eleget, ha az ellenőrzés csak arra terjedt ki, hogy a jó, középszerű és rossz fundusok középértékét vegyék, „a valóságos igaz Controlleria abból áll, hogy minden fundus és birtokos, egyenként minden ember tekintet és haszon vadászás nélkül a jó földművelésnek regulái és a helybeli környüllások szerint kérdés és megvizsgálás alá vették”.

Ezeknek az általános elveknek leszögezése után került sor az ellenőrzés lefolyásának ismertetésére, melyet ismét érdemes szó szerint közölni. „Ezen föld iránt tett vallás a község bírója által elolvastatik és a birtokos megkérdeztetik, ha ezen vallást ő tette-e és az igazsággal megegyez-e? Azután a szomszédok is megszólíttatnak, hogy mit ítélnék jó lélek szerint a bevallás felől, nem vet-e többet vagy kevesebbet a birtokos a bémondott magnemből és nem szokott-e több vagy kevesebb termése lenni, mint sem bémondott? Végül pedig a választott emberek fognak a vallásnak valósága iránt megkérdeztetni ezen módok és segedelmek által, és önnön magának előre szerzett világos fundamentumiból és elmés megfontolásokból meg fogja ítélni az Al Királyi Commissio a vallásnak helyes vagy helytelen voltát vagy pedig a birtokost meginteni, hogy önnön jó indulatjából igazabb vallást tegyen.”

Így haladtak előre minden egyes parcellát hasonló alaposággal testületileg megvizsgálván. Mivel az ellenőrzés a munkálat egyik legfontosabb része volt, számos más utasítás is rendelkezett megfelelő végrehajtásáról, nem mellőzve a szigorú büntetések kilátásba helyezését sem. Egy 1788. III. 10-én küldött sürgetében olvashatjuk például az alábbi sorokat: „A controllériánál intetnek minden renden lévő birtokosok, hogy igaz középérték szerint való vallást tegyenek, nehogy az igazságtalan vallás miatt többről több költség és munkára okot adjanak, leginkább a parasztok, mert ha a helytelen vallások a controlléria által megbomol, már nem a földesurak, hanem maguk fogják az akkori költségek terhét szenvedni.” E munka további részleteit tartalmazza egy másik utasítás: „A controlerians director urak Control Protocolumot tartsanak a kiadandó formula szerint és minden földet darabról-darabra megjárjanak, mind a birtokosok, mind a hivatalosokat megkérdezzék és a Controll Protocollban, aszerint amint megáll vagy megváltozik, a vallás beíratassék.”

A mérések és termésbevallások befejezése után láttak munkához a felmérés feldolgozását végző tisztviselők. Ez a munka meglehetősen hosszadalmas volt és a hivatali apparátusra igen sokoldalú feladatokat rótt. Ezek közül példaként az egyéni összesítések készítésének főbb szempontjait ismertetem.

A helység birtokosainak különböző határrészekben fekvő földdarabjait a földkönyvek alapján vonták össze. Először a

helybeli lakosok, azután a másfalubeliek, a község és a földesúr árkusait kellett elkészíteni és pedig sorban a szántó, majd a rét és szőlő területének nagyságát jegyezték fel az egyes dűlők (szakaszok) helyrajzi számainak növekvő sorrendjében. A halastavak, bozótok, legelőmezők, harasztok és a hegytetőkön levő marhaélesek szénában kifejezett értékét a rétek után kellett az egyéni ívekre rávezetni. A munka végén az egyéni ívek összegezésével ellenőrizniök kellett, valóban minden egyes parcellát felvettek-e, mert az egész munkálat csak akkor volt hibamentes, ha az így nyert eredmény a közégi végösszeggel azonos volt.

Nagy munkát jelentett a termésbevallások adatai alapján végzett értékelés is, amelynek sarkköve a helység területén érvényes mezőgazdasági árak pontos meghatározása volt. Ennek érdekében az Alkominissió gyakorta sürgette a közégi bizottságokat, hogy „...magok között jó lélekkel és értelemmel tanácskozzanak a gabonaárak és egyéb féle terméseknek mind piaci, mind helybeli ára iránt... mint ti. a circusbéli községek a pápai piachoz szabva vannak, itt különösen nem csak a messzeségre, hanem az utaknak jó vagy rossz voltára és azon időre is kell reflexiót tenni, amelyen a gabonát a piacra eladás végett vinni szokták, és így meghatározni költetik, hány óráig lehet terhes szekérrel, jó és rossz utat egybevetvén a piac helyre jutni”. (1789. III. 5.) A piactól való távolság megállapításánál azt kellett alapul venniök, hogy „terhes szekérrel való 2 órai járás vétetik egy mértföldnek, mivel pedig minden mértföldre a búza és rozs vitelben 1 1/2 krajcár, az árpa és zab vitelben 1 kr. beszámálaltatik minden mérőre, azért arra kell vigyázni, hogy mindig azon hetivásár helye vétessék föl, úgymint Veszprém, Pápa és Győr, mely a helységhez legközelebb esik.” (1788. III. 8.)

Gondot okozott az elvetté termelt különféle magok ármegállapítása is. Ezekről egy 1788. január 12-én Pápan kiadott rendeletében Kun László az alábbi adatokat kérte: „A mellékvetések ára nem a piaci, hanem a helybeli ár szerint 9 esztendőre vétessék fel. Azért a director urak mindig idővontatás nélkül helységről helységre járjanak és először ugyan ab Anno 1775 usque annum 1783, azután ab Anno 1777 usque 1785 inclusive minden melléktermékek árát az idezárt formula szerint esztendőről esztendőre” állítsák össze. A formula szerint a lencse, borsó, kukorica, „kolompér”, tenkely, hajdina, málé, köles, mohar, kender, len, búkköny, káposzta árát tudakolták, hozzátéve, hogy „ha volna valami más melléktermék úgymint czirok, répa, ráztborsó, azokról újabb rubrikákat kell készíteni”. A táblába minden egyes év adatait külön-külön kellett feljegyezni, mégpedig negyedévenként. A négy negyed alapján számították ki az évi átlagot. Rendkívül érdekes, hogy az adatok beküldését két különböző időhatár között kérték, mintegy két ciklust különböztetve meg.

Egy másik currens 1788. VIII. 11-én a széna, sarjú, bor és fa árának közlését, illetve pótlását sürgette. Egyben közölte a bevallott és az ellenőrzés után megállapított árak forint értékeit. A széna és sarjú áránál nem javasoltak változtatást, a fa árát azonban némileg megemelték.

A mértékegységek meghatározása is súlyos nehézségeket jelentett, hiszen a korabeli viszonyok kialakulatlansága és sokszínűsége e téren különös erővel jelentkezett. Szinte minden helység más és más mértékeket használt, érthető tehát, hogy a közigazgatás egyik legfőbb gondja az volt, hogyan számita át ezeket közös nevezőre. E célra a vármegye által hitelesített eredeti mércék szolgáltak, melyek különböző vitás esetekben is döntöttek, amint az alábbi iratban olvasható:

„Alább megirt praesenti recognoscalom, hogy ezen alább megirt napon, holnapban és esztendőben, várási ord. bíró Lejdensperger Konrád úr által Veszprém várási lakos Márkus Ábrahám zsidó requisitójára exmittálva lévén, avégett, hogy a minémű egynéhány száz kilából álló szemes jószág administratioja alkalmazosságával próba gyanánt egy vagy két szekérről az administralt szemes jószágot mérném meg, mivel a zsidónak az igaz mérték meg létele iránt nagy scrupulusa volt. Ugyanazért kimenvén s az igaz mértékkel, mely is a T. N. Vármegyének valóságos billegjével három

helyen megbillezett mércével először is mezőkomáromi Kardos János szekeréről az egész öt zsákot, mely öt kila gyanánt küldtetett, megmértem s nem lett több belőle mint 19 mérce és 8 icce. Azután ismét mezőkomáromi Molnár Mihály szekeréről is mind az öt zsákot ugyanazon Vármegye billegjével authenticált mércével megmértem, melyből nem lett több mint 19 mérce és 4 icce."

Az érdekes tartalmú levélből kiderül, hogy egy kila Veszprém megyében a 18. század végén 4 mércével volt egyenlő.

A felmérési munkálatok elhúzódsából származó késedelem újabb feladatokat is rótt a közigazgatásra. Így például vezetőik kellett az ingatlanforgalom következtében beálló változásokat. Egy 1787. április 17-én kelt utasítás ugyan kívánatosnak tartotta, hogy az „irtások, foglalások, cserék és adások-vevések” a munka befejeződéséig függőben maradjanak, de az élet menetét nem lehetett föltartóztatni és az évek során meglehetősen sok változás történt a tulajdonjogi viszonyokban. Érdekes példája ennek Veszprémben, hogy a községi legelőből négy lakos megvett 9 kataszteri holdat és azt részben szántónak törte fel.

Sok rendelet készült a tulajdonjogi vitatott határrészek felvételének módjáról is. A szabályok szerint az ilyen földterületet annál a birtokosnál kellett fölvenni, akinek tényleges birtokában volt, ha pedig közösen használták, vagy egyikhez, vagy másikhoz írták be. Másutt sürgették, hogy a pörös ügyeket mielőbb döntse el vagy legalább a bevallásra vonatkozóan egyezzenek meg. E kérdésről sűrűn szó esett és ez is igazolja, hogy a veszprémi parasztság körében a 18. század végén már kialakultak a szilárd tulajdonjogi keretek.

Végül még néhány részlet a közigazgatás működéséről, a Veszprém megyei felmérés agilis irányítójának, a sokat emlegetett Kun Lászlónak gondos munkamódszereiről, mindenre kiterjedő figyelméről.

Ilyen szempontból jellemző az az 1787. III. 16-án kiadott rendelkezés, melyben a helyi munkálatokat ellenőrző és irányító directorok kötelességeit sorolta fel. Ezek között kiemelem a diáriumok vezetésének kötelezettségét, amelybe napról-napra be kellett jegyezniük, minemű munkákkal foglalatóskodtak. Ezt a naplót 15 naponként kellett felterjeszteni az Alkomsióhoz, ezen kívül minden hónap 12. és 27. napján terjedelmes összefoglaló jelentést is kellett küldeniük a felmérés előrehaladásáról. A községi oeconomusok,

helytartók, nótáriusok munkájának ellenőrzése közben például figyelemmel kellett kísérniük, hogy a felsőbb utasításokat leírták, gondosan elolvasták és a rendelkezéseket teljesítették-e?

Egy másik utasításában az adatok gondos őrzéséről rendelkezett: „Keménnyel meghagyatik minden községnek, hogy a mérés és vallás protocollumát pecsét vagy lakat alatt csukva tartsák, netalántán, amint már történt, a rosszakaratu emberek által meghamisíttassanak.” (1788. IV. 28.) Úgyelt arra is, hogy a felmérés a lakosságnak minél kevesebb kárt okozzon: „A szőlőhegyeket minden kitelhető sörinséggel mindenek előtt megmérni iparkodjanak a községek, miglen ki nem fakad a szőlő, hogy a mérés által kár ne okoztassék.” Nem tűrt meg semmi túlkapást és lazaságot, ez derül ki alábbi sorából: „Múltó neheztelessel értette ezen Alkomsió, hogy némely oconomus és netalán Director urak a magok tulajdon dolgaiban leveleket ex offo expressus által ide és tova küldöznek és ilyen extra officialis correspondentiak folytatása miatt a szegény adózó népet terhelik, sőt még forspontot is vesznek. Mindezek ennek utána kemény felelet terhe alatt tilalmaztatnak és az előbbeni levél hordozóknak és netalán ingyen vett forspontoknak is kifizetése parancsoltatik.”

Igyekezett munkatársainak feladatait megkönnyíteni, így például arra az esetre gondolva, hogy egy-egy nagyobb helységben a sok házszám megnehezíti az egyéni árkusok elkészítését, az alábbi hasznos tanácsot adta: „Ezen nehézségen oly formán lehet segíteni, hogy az ember keményebb papírosbul kisded cédulákat metél” és először azokra gyűjtik az adatokat. Még kedvesebb az a megjegyzése, hogy a már kigyűjtött tételeket hasznos „blajbással megstriklászni”...

Én is ezt cselekedtem s most végigfutva jegyzeteimen úgy látom, hogy a Veszprém megyei felmérés fontosabb részleteit sorban mind „megstriklásztam”. Azzal a reménnyel adom őket közre, hogy az egykorú közigazgatás munkájának nemcsak buktatóit, de eredményeit is sikerült valamelyest érzékeltetnem.

Dávid Zoltán

FORRÁSOK ÉS IRODALOM

A közölt adatok és idézetek egytől-egyig Veszprém város levéltárának a II. József-féle kataszteri felmérés iratait őrző LX. csomójából valók. Miután ezekben az iratok rendezetlenül következnek egymásután, az idézett forrásokat elkészítésük között időpontja szerint lehet azonosítani.

A kataszteri felmérés keletkezésével, forrásértékével és megmaradt anyagának összeállításával „Magyarország első kataszteri felmérése” c. forrástanulmányban foglalkoztam. (Történeti Statisztikai Évkönyv 1960. Bp.

1960. 33—58. lap.) — Figyelemreméltóak Sándor Pál utóbbi években megjelent feldolgozásai, melyekben a felmérés adatai alapján az úrbéres népeség tényleges birtokállományának nagyságát vizsgálta. Eredményeinek összefoglalása: A jobbágybirtok történeti-statisztikai vizsgálatához 1786—1853. Bp. 1961.

A Kun Lászlóra és a család többi tagjára vonatkozó adatok forrását (Cathalogus Dominorum V. Comitatum, Ord. Notariorum Iudicium etc. 1640—1837.) Takáts Endre levéltárvezetőnek köszönhetem.

Durchführung der ersten Katastervermessungen im ungarischen Komitat Veszprém

Die Aufzeichnungen über die vom österreichischen Kaiser Josef II. für Ungarn angeordneten Katastervermessungen gehören zu den wichtigsten und aufschlußreichsten Quellen der ungarischen Agrargeschichte. Es ist nur bedauerlich, daß ein Großteil dieser Aufzeichnungen verlorengegangen ist. Nach Ableben des Kaisers, dessen „ungekrönte“ Herrschaft in Ungarn als verfassungswidrig angesehen wurde, ließen die im Lande damals regierenden adeligen Stände diese sich in den Archiven türmenden Aufzeichnungen auf den Höfen der Komitatshäuser zusammentragen, wo sie auf Scheiterhaufen zum größten Teil verbrannten. Derart ist der trotz alledem erhalten gebliebene Bruchteil der Vermessungskataster um so aufschlußreicher sowohl zur Beurteilung der damaligen landwirtschaftlichen Besitzverhältnisse als auch der Art, wie diese Vermessungen vonstatten gingen.

Die im Stadtarchiv von Veszprém diesbezüglich noch auffindbar gewesenen einstigen Schriften ermöglichen vor allem die letztere Aufgabe, zumal von den Aufzeichnungen über die Ergebnisse der Vermessung nur sehr dürftiges Material übrig blieb.

Die von dem in der Stadt Pápa amtierenden Vermessungskommissar László Kun unterzeichneten Ausführungsbestimmungen und Ordonanzen enthalten sehr viele interessante Einzelheiten über die Schwierigkeiten der Vermessung, die zu überwinden waren.

Das besagte kaiserliche Edikt datiert vom 10. Februar 1786. Seine Durchführung auf dem Gebiet des ganzen Landes beschäftigte etwa 100 000 Personen, Feldmesser (Geometer) und deren Gehilfen. Das Land wurde in Vermessungsdistrikte eingeteilt und die dort wirkenden Hauptkommissionen hatten die Aufgabe, die Ergebnisse der in den Komitaten tätigen Unterkommissionen zu sichten und zusammenzufassen. Letztere wiederum hatten die Aufgabe, die Arbeitsergebnisse der für die Vermessung örtlich zuständigen Kommissionen zu kontrollieren.

Auf Grund der im Stadtarchiv vorgefundenen Schriften und Tagebuchaufzeichnungen möchten wir an dieser Stelle vor allem ein Bild über die auf dem Gebiet der Stadt durchgeführten Vermessungsarbeiten entwerfen. Dieses Schriftmaterial enthält sowohl die Namen der Kommissionsmitglieder als auch ein detailliertes Elaborat über den Fortgang der täglichen Arbeit bzw. die sich von Fall zu Fall einstellenden Hindernisse. Daraus geht hervor, daß an einem Tag durchschnittlich 41 Parzellen vermessen werden konnten. Die derart zusammengestellten Vermessungskarten umfaßten alle auf dem Gebiet der Stadt gelegenen Acker-, Wiesen-, Weinbau- und Forstparzellen, ferner — nach Fluren eingeteilt und detailliert — die letzten anfallenden Erntemengen an Weizen, Roggen, Gerste, Hafer, Heu, Grummet, Wein und Holz. Aus einer besonderen Karte ist auch die Flureinteilung ersichtlich.

Es ist nicht ganz verständlich, warum man eigentlich nach der überraschend schnell durchgeführten grundlegenden Vermessungsarbeit bis 1789 nicht auch mit den Katastervermessungen fertig geworden ist. Aus einigen zur Verfügung stehenden diesbezüglichen Dokumenten geht der große Eifer hervor, mit dem der Komitats-Unterausschuß immer wieder auf eine baldmöglichste Beendigung der Detailarbeiten drängte. Vorerst versuchte man, die Leute zu überreden und

zu überzeugen, als dies aber nichts fruchtete, stellte man Repressalien in Aussicht. Aber alles vergebens, es häuften sich die Beschwerden wegen der immer wieder auftretenden Stockungen, so daß der Kommissar László Kun selbst sich wiederholt veranlaßt sah, alle diese Verzögerungen als bewußte Störaktionen anzuprangern. Sehr wahrscheinlich hatte er hierfür seine guten Gründe.

Für den Kommissar handelte es sich aber nicht nur darum, seine Durchführungsorgane zur Beschleunigung der Arbeiten anzuhalten, vielmehr wünschte er auch deren einwandfreie Durchführung sicherzustellen. Eben aus diesem Grund wurde er nicht müde, seine Organe zu ermahnen, ihre Arbeit zuverlässig und gewissenhaft zu verrichten. Zu diesem Zweck gab er ihnen auch manche wertvolle praktische Ratschläge.

Die meisten Schwierigkeiten bereitete die Vermessung von dreieckförmigen, spitzauslaufenden, bauchigen oder „topfensackförmigen“ Parzellen. Auch die Feststellung der Kultivierungsart war keine leichte Aufgabe. Dies galt besonders für jene Parzellen, auf denen sowohl Feldfrüchte als auch Grünfutter und dazu noch Reben kultiviert wurden. Vielfach enthalten die Schriften auch Anweisungen für manchmal recht schwierige Vermessungsarbeiten, wie z.B. im Falle von kleineren Wiesenflächen und Weiden in Forsten, Heuschoberplätzen, Viehtriften, Sumpfgelände oder Grundwasserflächen.

Ein anderer wichtiger Teil der Arbeiten war eine möglichst genaue Bestimmung der Aussaatmenge und des Ernteertrags. Viele Ordonanzen bezogen sich auf die Gewährleistung, daß die von den einzelnen Besitzern für Vermessungszwecke geforderten schriftlichen Angaben zuverlässig sein sollen. Immer wieder wird betont, daß zur Eintragung in die Grundbücher sowohl die tatsächlichen wie auch die durchschnittlichen Ertragsverhältnisse der Felder kommen sollen, je nach Parzellen gegliedert, unter Berücksichtigung der Bodengüte sowie aller für die Größe des Ertrags maßgeblichen, naturgegebenen Faktoren.

Besondere Kommissionen hatten die Aufgabe, die von den Einzelbesitzern gemachten Bekenntnisse zu überprüfen. Diesen Kommissionen waren auch gewählte Vertrauensleute aus Nachbargemeinden beigeordnet. Auf Grund von Geländebegehungen und der dabei festgestellten Tatsachen wurden die Eigenbekenntnisse der Besitzer öfters korrigiert und die hierüber aufgesetzten Protokolle enthalten eine ganze Anzahl aufschlußreicher Beiträge zur Geschichte der ungarischen Landwirtschaft. Ebenso wichtig sind jene ausführlichen Anweisungen, die sich auf die Bestimmung der ortsüblichen und der Marktpreise beziehen, wie z.B. die Art der Berechnung der jeweiligen Transportkosten.

Einige Schwierigkeiten verursachte auch die Preisbestimmung für manche da und dort verstreut angebaute landwirtschaftliche Produkte sowie deren Umrechnung auf die vier hauptsächlichen Feldfrüchte. Interessant sind auch die Meinungsverschiedenheiten über die landesüblichen Maßeinheiten und die Bestrebungen auf ihre Vereinheitlichung.

Verfasser der Studie war derart bestrebt, nicht bloß die Schwierigkeiten und bürokratischen Fallstricke, sondern auch manche Erfolge des damaligen Verwaltungsapparats aufzuzeigen.

Zoltán Dávid

Le premier levé du cadastre dans le département de Veszprém

La première cadastration, ordonnée par Joseph II constitue l'une des sources les plus précieuses de notre histoire agraire. Malheureusement, la plupart des documents ont été détruits : après la mort de l'empereur, la noblesse qui s'opposait toujours au décret exécuté anticonstitutionnellement, fit brûler la majeure part des documents aux bûchers allumés dans les cours des hôtels préfectoraux. Ainsi tout fragment qui nous est parvenu a une valeur particulière si nous voulons connaître les conditions agraires de l'époque ou suivre le processus du cadastrage. Les pièces gardées aux archives municipales de Veszprém se prêtent avant tout à l'étude de ce dernier, puisque le matériel est très défectueux, tandis que les instructions et consignes de László Kun, commissaire de Pápa nous ont gardé beaucoup de détails intéressants concernant les difficultés extraordinaires du travail, et les secrets professionnels de l'exécution du levé du cadastre.

C'est le 10 février 1786 que Joseph II ordonna le cadastrage et à peu près 100 mille hommes prenaient part aux travaux sur le territoire du pays. Les Commissions supérieures, fonctionnant aux chefs-lieux des districts coordonnaient les travaux des sous-commissions régionales, tandis que celles-ci contrôlaient les commissions villageoises de cadastrage.

A la base des documents qui nous sont parvenus, nous présentons d'abord le levé du cadastre de la ville de Veszprém, d'après le journal détaillé, rédigé au cours des travaux. Après la liste des membres de la commission, le journal note jour pour jour l'avancement des travaux, de même que les circonstances qui empêchaient le levé. Par jour, il faisaient en moyenne le levé de 40 parcelles. Le tableau présentant le résultat du levé énumère l'étendu des champs, des prés, vignobles et forêts sur le territoire de la ville, de même que la quantité de blé, orge, seigle, avoine, foin, regain, vin et bois, démontrée selon lieux-dits. Une carte spéciale montre la disposition des lieux-dits.

Il est incompréhensible qu'après les cadastrages préliminaires achevés dans un délai étonnamment bref, le levé ne fût fini complètement jusqu'en 1789. Quelques documents présentés témoignent du zèle dont la sous-commission régionale activait l'achèvement des travaux. Ils employaient les armes les plus diverses de la persuasion aussi bien que les menaces de peines les plus sévères. Malgré cela, les récriminations se renouvellent sans cesse contre l'engrenage qui a des à-coups, et László Kun lui-même lance à plusieurs reprises l'accusation de temporisation intentionnelle, certainement bien fondée.

Outre les sollicitations réitérées, Kun consacre tous ses soins à l'achèvement impeccable des travaux, et pour l'assurer, non seulement il recommande à ses subalternes le travail consciencieux et à toute épreuve, mais il s'emploie de les aider aussi par des instructions pratiques.

Du point de vue de l'arpentage, c'étaient «les fonds de terre à trois angles, allongés en pointe, galbés ou en forme de sac au fromage blanc» qui présentaient le plus de difficulté. De même, il n'était pas facile de déterminer la sorte de culture, surtout pour les parcelles que l'on utilisaient en partie comme champ, en partie comme prairie de fauche, en partie comme vignoble. Nous retrouvons également des renseignements sur les procédés — quelquefois assez compliqués — pour le levé de petits prés et paturages qui se trouvent dans les forêts, pour le cadastrage paillers, de postes de bétail, de marécages et d'eaux folles.

L'estimation précise de la quantité de l'emblavure et de la récolte constituait également une tâche importante. Plusieurs décrets veulent assurer l'exactitude de ces déclarations. On insiste plusieurs fois sur ce que c'est le rendement réel, la production moyenne des terres qu'il faut noter sur le cadastre, séparément pour chaque parcelle, en tenant compte de la qualité différente des terres, ainsi que des facteurs climatiques, influençant la quantité du rendement.

Les déclarations furent contrôlées par un comité spécial où prenaient part aussi des délégués des communes voisines. Conformément à leurs expériences recueillies au cours de leurs inspections des lieux, ils modifiaient souvent les déclarations des propriétaires, et les procès-verbaux dressés à ces occasions contiennent beaucoup de détails précieux au point de vue de l'histoire de l'agriculture. De même, il faut attribuer de l'importance aux prescriptions qui nous renseignent sur l'établissement des prix du marché et des prix locaux, sur la mise en compte des frais du transport, par exemple.

La fixation des prix des produits agraires cultivés sporadiquement, par endroit, présentait également des difficultés, de même que la réduction de ces valeurs en prix des quatre céréales principales. Les discussions sur les différentes unités de mesure, de même que les tendances visant leur unification ont également leur intérêt.

Ainsi l'étude s'efforçait de découvrir et de présenter non seulement les difficultés et les accrocs de l'administration de l'époque, mais aussi elle nous en montre les succès.

Zoltán Dávid

Первые кадастровые описи в комитате Веспрем

Материалы кадастровой описи, произведенной по приказу Иосифа II, относятся к интереснейшим источникам аграрной истории. К сожалению, большинство документов пропало: после смерти императора дворянство, до конца противившееся противоконституционному приказу, большинство документов сожгло на кострах, разложенных прямо во дворе комитатской ратуши. Таким образом, каждый сохранившийся документ особенно ценен как для изучения тогдашних сельскохозяйственных отношений, так и для того, чтобы проследить, как производилась сама опись. Материалы, находящиеся в городском архиве Веспрема, дают возможность как раз для последнего, так как сами описи дошли до нас в очень и очень неполном виде. Приказы и предписания папайского комиссара Ласло Куна сохранили для нас много интересных подробностей об исключительно больших трудностях в работе, о кулисах проводимого дела.

Иосиф II назначил опись 10 февраля 1786 года; в работе на территории государства приняло участие 100 тысяч человек. Комиссия при комитатской ратуше проверяла работу комитатских подкомиссий, последние в свою очередь — подытоживали работу сельских комиссий.

На основании сохранившихся материалов (подробный дневник производимых работ) мы покажем в первую очередь, как проходила опись по городу Веспрему.

Дневник открывается списком членов комиссии, а затем день за днем идут записи о продвижении работы и об обстоятельствах, ее задерживающих. В среднем в течение одного дня проводилась опись 41 земельного угодия. Таблица, выполненная по данным описи, показывает количество принадлежащей городу пахотной земли, виноградников, пастбищ и лесных угодий, а также количество производимой на ней пшеницы, ржи, ячменя, овса, сена, отавы, вина и дров по каждой усадьбе. Расположение усадеб показывает отдельная карта.

Непонятно, почему после удивительно быстро проведенной основной описи не была выполнена полная кадастровая опись до 1789 года. Несколько приведенных документов показывают, как члены комитатской подкомиссии с рвением торопили наивысшее окончание работ. Ими были использованы как и всевозможные виды убеждения, так и строжайшие наказания. Несмотря на это, бесконечны жалобы на задержки в работе механиз-

ма, и сам Ласло Кун неоднократно приводит обвинения в умалчивании, очевидно, не без оснований.

Из предписаний Ласло Куна видно, что главной его задачей было обеспечение безукоризненной работы и в этих целях он не только требует от подчиненных честно выполняемой работы, но и стремится помочь им многочисленными практическими советами.

При обмере земельных участков наибольшую трудность представляли наделы неправильной формы (треугольник, клин, овал и т. п.). Было нелегко определить хозяйственные ветви, особенно в тех усадьбах, где земле использовали частью под пахоту, частью под пастбище или виноградник. Встречаются предписания о сложных методах при описании имеющихся на территории леса небольших полей, пастбищ, покосов, тропинок, болот и стоячей воды.

Важной задачей было точное определение посевов и собранного урожая. Множество указаний было призвано обеспечить точность в собранных данных. Неоднократно подчеркивалось, что в книгу должна быть занесена запись о действительном среднем урожае по отдельным участкам, принимая во внимание разницу в качестве земли и другие естественные факторы, влияющие на величину урожая.

Данные проверялись особой комиссией, в которую входили и выборные представители с соседних участков. Часто признания помещиков исправлялись на основании опыта, приобретенного при местном обходе земель, и акты, составленные по этому поводу, содержат множество интересных подробностей с точки зрения истории аграрных отношений. Важны и указания, определяющие местные рыночные цены, например, способ исчисления расходов по перевозке.

Трудность составляло определение цен на неосновные сельскохозяйственные продукты и перевод их на четыре основных вида зерна. Интересны споры вокруг различных единиц измерения и стремление привода их в единую систему.

Статья здесь стремилась показать не только трудности и недостатки в тогдашнем административном управлении, но представить и положительные стремления и достижения.

Золтан Давид

A vilonyai malmok története

A Séd patak a szentgáli erdőben ered. Számos községen keresztül folyva a Sárvíz csatornával egyesül és úgy érkezik a Dunába. Vízi energiáját régi időtől fogva felhasználták a patak mellé települt emberek. A történelem során felhasználta a Séd vizét a bőripar (tobakok, timárok), a szűrposztó készítés (kallómalmok, csapók), a XIX. században Sólyban papírmalom működött, és végig amerre a patak folyik gabonaőrölő malmok létesültek minden falu határában. Ahol szükséges volt, fűrészmalmost is építettek rá.

Vilonyán először az 1570. évi urbárium említi a malmost.¹ Az 1572. évi urbárium szerint egy kerekű volt és fele jövedelme a palotai váré.² Vilonya ekkor a palotai váruradalomhoz tartozott s a malom vámjövödelmének fele így illette meg földesúri jogon a várat. Az 1578. évi urbáriumból azt is megtudjuk, hogy régebben három malom volt Vilonyán.³ Az a „régebben” minden bizonnyal azt jelenti, hogy a török háborúk előtt. Milyen régen épültek ezek a malmok, azt adatok hiányában megmondani nem lehet. Az oklevelek már a XI. században rendelkeznek a Séd melletti malmokról.

Vilonya hódolt falu lévén, a török földesúr a malom-vámból is megkövetelte a részét, amint ez az 1578. évi urbáriumból nyilvánvaló. A vám másik része Dely Gergely palotai tiszttel illette, aki 25 edénnyel kapott abban az esztendőben és annak értéke 8 Ft 33 dénár volt.⁴

A török hódoltsági időben a XVI. század második felében és a XVII. században csak ez a malom működött. „1693:... négy vilonyai jobbágy a hatalmas porciódó és az inséges idők miatt teljes nincstelenségre jutva malmát adja el, hogy adósságait ki tudja fizetni és táplálkozni tudjon.”⁵ Az egykerekű malom 1696-ban zálogban van a fehervári harmincadosnál.⁶

1719-ben Zichy János zálogba adta a vilonyai birtokát Salomvári János főszolgabírónak. A záloglevélben az itteni malmok is szerepelnek.⁷ 1731. június 7-én gr. Zichy Imre szerződést kötött Molnár Gergelyvel, hogy vilonyai középső malmát építse meg 30 forint költséggel. A 30 Ft-ot, ha elmegy a malomból, utóda köteles lesz neki megfizetni. Míg a malomban marad, a faluban házat és földet is kap.⁸ 1735. november 11-én Zichy Imre Gönczöl János úrtól kiváltott malmát is Molnár Gergelynek adta, hogy csinálja meg két kerekre, ezt is 30 Ft értékben, hasonló föltétellel.⁹

Tehát az 1730-as években újra három malom működik Vilonyán. Valószínűleg jól jövedelmeznek, mert karbantartásukról, újjáépítésükéről gondoskodnak. Az

öröltetők érdeke, hogy legyen malom, a molnárnak és a tulajdonos földesúrnak pedig az az érdeke, hogy a malom munkája biztosítva legyen, folyamatosan tudjon dolgozni. Ezért a grófi család tagjai és az olyan községek lakosai, ahol malom nincsen, szerződéseket kötnek egymással az őrlésre. Ilyen szerződés jött létre 1768. július 6-án Zichy István és János, valamint Litér község elöljárósága között. Zichy István és János a saját költségén épít egy új kő malmost Vilonya község határában a Séd vize mellett. A litérik 16 szekérrel meghordják az építkezéshez szükséges fát és a kőművesek mellé kézi munkásokat adnak. A malom elkészülése után a javítások a vámból történnek, de a fuvarokat a litérik adják. A gát javítása és tisztítása alkalmával a litérik minden dolgozó személyre kapnak egy icce bort a vám terhére. Az öröltetők részére a gróf legelőt jelöl ki, de ha valaki azon kívül legeltet, megbüntetik. A litérik kötelezik magukat, hogy minden gabonájukat az építendő malomban őrletik. Ha valaki litéri lakos más malomban őrlet, 4 Ft büntetést fizet, 2 Ft-ot a gróf palotai pénztárába, 2 Ft-ot pedig Litér község pénztárába. Ha az egész község elhagyná a malmost, 500 Ft kártérítést fizet a grófnak. Ha a gróf a malmost más célra akarná felhasználni, a szerződést egy évvel korábban fel kell mondania.

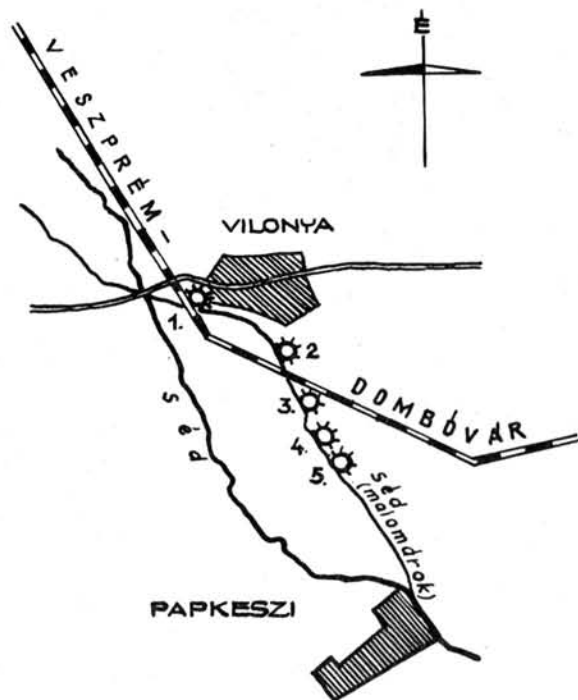
A molnár felfogadása a gróf és tisztjei joga, de javaslatot a litérik is tehetnek az új molnár személyére. A litérik megkapják a molnár részén kívüli vám felét, melyet két kulcsos ládában gyűjtenek és a két fél jelenlétében mérik széjjel.¹⁰

Hasonló szerződés állhatott fenn a szentkirályszabadjaiakkal is, mert 1783. április 27-én az alsó malom leltárában azt írta Sipos György ispán: „mely is mind ez ideig Sz. K. Szabady uraimékkal tartatott”.¹¹ Ezek szerint a XVIII. században egy vilonyai malom a szentkirályszabadjaiaknak, egy a litériknek, egy pedig a vilonyaiaknak dolgozott.

Györffi Pál molnármester vállalkozó szelleme egy fűrészmalmost is létre hozott. 1775. szeptember 20-án szerződést kötött Zichy Ferenc gróffal egy deszkametsző malom építésére a vilonyai legalsó malmon alul. A feltételek a következők voltak:

1. A malomépítéshez szükséges fát a gróf csőzsi vagy mellári erdejéből adja. A malomépítést kőalapra, helyes munkával Györffi Pál végzi.

2. A grófi tisztnek hiteles számadást nyújt be az építkezésről. Ha Györffi a malomból elmegy, annak értékét a fa értékének levonásával a gróf megtéríti.

1. A vilonyai malmok elhelyezkedése.
1. Örtliche Lage der Wassermühlen von Vilonya.
1. Localisation des moulins de Vilonya.
1. Расположение вилоньейских мельниц.

5. Ezeken kívül még 1767. esztendőben n. Simoga Ferenc tiszttartó ur commissioja mellett kimenvén s általunk a régi Famalom megbecsültetvén, melyet Bolla Molnár István néhai Molnár Miklós successorinak effective letett és meg fizetett, találtatott 30 forintokra, mely in summa megyen ad florens 147.¹⁴

Véleményünk szerint ez az újjáépítésre vonatkozó becsú a litéri és szabadi malom közötti malomra vonatkozik. Az építési dátum szerint azonban lehet a litéri (ma Varga-féle malom) is, mert annak építésére 1768-ban kötöttek szerződést. De itt egy régi malom helyére épült az új malom, ott pedig teljesen új épült.

Ezt a becsút az újjáépítés tette szükségessé. A leltározásokat azonban más okok is kiváltották. A következő leltárból megismerjük a vilonyai alsó malom felszerelését. A leltárt 1783. április 27-én vették fel.

1. Volt benne két forgó kő és két alsó malomkő, ahhoz tartozó négy korong nyolc vaskarikával és két korongvas. Két gerendő külső és belső kerekkel, abban lévő négy csap és a gerendőn lévő kilenc vaskarika. Egy öreg pöröly, egy vasdorong, három malomkő vágó csákány. A malomkövek mellett lévő két kéreg fából. A malomköveken lévő keresztvas.

2. Faedények: két öreg bocskai, egy mérce, két felöntő, három búzatarló hombár, 2 lisztes vályú, egy finak. A hombáron hat lakat, két lisztmerő lapát, zsáktartófa négy kis vaskarikával, két faperec, amelyen zsákot hordanak, egy deszka a kémény alatt, a malom feje előtt három deszka. A vízben lévő fogas, fából. Egy szál mérték fából, egy hatfokú grádics a malomban. Két garatláda egész készületestől. Egy zsáktömő fa. Két dorong. Két vashíd serpenyőstől. A malom padlására járó grádicsra 9 fok van.¹⁵

Amint láttuk, a malom felszerelése között nincs szita. Csak megőrlették (megdarálták) a gabonát, nem választották ki a korpát, nem osztályozták a lisztet.

Az 1806. évi református tanítói díjlevél egyik tétele, hogy a tanító a malomból kap 10 kila búzát.¹⁶ Miért kapta a tanító a malomból a búzajárandóságát? A vilonyai református egyházközség régi idő óta kölcsönösen előnyös szerződéseket kötött az egyes vilonyai molnármesterekkel az őrltetésre. A református egyház tagjai kötelezték magukat, hogy minden őszi és tavaszi gabonájukat a szerződő molnármesterhez viszik őrletni. A molnármester pedig kötelezte magát, hogy a vám negyedrészt az egyháznak adja. Az egyház a vám részére három zárható szekrényt helyezett a malomban, melybe a vámot az őrletető fél jelenlétében öntötték be. A vám tizede a molnárségé volt. Ez az egész vámból ment ki. Az egyházközség presbitériuma a szerződészegő egyháztagot 2—5 Ft-ra büntette. A molnármester kötelezte magát, hogy kifogástalan lisztet ad és egy héten kétszer beküldi kocsiját a faluba az őrletni való összeszedésére.¹⁷

Néha az őrletési szerződéssel más gazdasági problémát is megoldottak egy időre. 1878. október 1-én őrletési

3. Amíg Györffi a malomban lesz, kap évenként négy mérőre való földet és két baglyára való nyilast Péten vagy Ballán. Ha a földjén irtást végez, elköltözésekor nem követelhet ennek fejében semmit sem az uraságon.

4. A szerződést Szent György naptól számítva 6 évre kötik.

5. 30 rhénes forint árendát fizet, felét Szent György napkor, felét Szent Mihálykor.

6. Ezenkívül 10 rönköt ingyen metsz a grófnak, a többi negyedik deszkáért.¹²

Az év november 18-án a molnár céh felmérte a malomfejet, a vízvastagságot is megfelelőnek találták és arról Antal Molnár Ferenc céhmester és Varga Molnár Ádám szolgáló mester írást adott.¹³

A XVIII. század végére a malomépités elérte teljes fejlettségét. A Séd a vilonyai határban négy lisztőrő és egy fűrészmalmot hajtott.

Milyen befektetésre volt szükség egy ilyen malom felépítéséhez?

1771. január 28-án a Veszprém megyei becsületes molnár céh esküdtei: Szalai Molnár János céhmester, Zsebeházi Molnár Mihály, Végh Molnár János, Molnár Sámuel és Szántó Molnár Márton esküdtek megbecsülték a vilonyai határban épült középső új malmot, melyet Bolla Molnár István épített. A becsú a következőket tartalmazta:

„1. Külső vízszerszám, zsilipek, fenékváluk, gerendák, külső kerek cölöpökkel együtt becsültetnek 50 forintokra.

2. Belül a belső köpad, szerszám belső kerekkel, garattal, lisztváluval, grádicsal, garattartó szerszámokkal, két ajtó-ragasztóval, két ajtókkal együtt 33 forintokra.

3. A malomháznak teteje, gerendákkal együtt, mint-hogy alkalmas szalu-fákra vagy építve, padlással együtt becsültetett 30 forintokra.

4. Aminémű új gátat ásatott, azon töltött tíz napokat, amely napok compententiaja megyen 4 forintokra.

szerződést kötött a ref. egyházközség Pál József molnár-mesterrel, aki a faluban levő malomban működött. A szerződés feltételei között a szokásosakon kívül szerepel, hogy Farkas Gábor egy sertéskant tart a község részére s ezért megkapja a kukorica vámot és ha valaki a családjában elhal, az egyház ingyen kiharangoztatja.¹⁸

A malmoztatásnál merülnek fel néha akadályok. 1875. január 28-án Puskás János egyháztagság arra kéri a presbitériumot, hogy az özv. Ács Jánosnál vállalt őrletési kötelezettség alól mentse fel, mert Ácsné főlegénye: Csákány János őt a vám elidegenítésével vádolta meg. Az egyháznak megadja a vám negyed részét, bárhol őrlet is. Ugyanakkor azzal is vádolja a molnárt, hogy a vámot nem önti bele az őrletelő előtt az egyház ládájába. A presbitérium Puskás János kérését teljesíti.¹⁹

Ha sok volt a panasz, évekig nem kötöttek szerződést. De azután csak újra elővették a közös malmoztatást, mert ha a tanító, vagy a harangozó gabonajárandóságát nem kellett adóba kivetni, hanem megvolt a közös malmoztatásból, mégis csak előnyös volt az egyháztagság részére is.

A molnár-mesterek jómódú emberek voltak, akik bizonyos tőkével rendelkeztek. Láttuk, hogy ők építették a malmokat. Tőkéjüket gyakran beépítették a malomba, amelyből a megfelelő értéket távozásukkor visszakapták utóduktól. A malmot bérelték s a bérletet előre kellett fizetni a földesúrnak. Batori Márton, aki 1778-ban jött Vilonyára Szentgálról, félévre 105 Ft bérletet fizetett, 110 Ft-ot pedig biztosítékul tett le, mikor a malomba jött. Batorinak szőlője volt a szentmihályi hegyen, birtoka Polgárdin. Ha éppen ideje volt, hallal is kereskedett. Lement kocsival a Dunára, még fuvarost is fogadott. Ott megvette a halat. Egy részét útközben eladta, ami megmaradt, azt itthon bocsátotta áruba.²⁰

A jobbágyfelszabadítás után a majorsági birtokkal együtt a malmok továbbra is a földesurak birtokában maradtak. Ők adták azokat bérbe vállalkozó molnár-mestereknek. Zichy Vladimír 1903-ban eladta a várpalotai uradalmat s vele vilonyai birtokát is, Witzleben Henrik porosz grófnak.²¹ 1905-ben Witzleben gróftól vette bérbe Varga Lajos molnár-mester a hajdan litériknek épített malmot. Ő ennek előtte Sári-pusztán volt malombérlő. A malmok feudális állapota nem kedvezett a malomipar fejlődésének. Mikor Varga Lajos a malmot átvette, az külsőleg és belsőleg elmaradott állapotban volt. Nádtető volt a malom és a molnárlakás. Az egykerekes hajtómű egy alsó és felső malomkőből álló őrle szerkezetet hajtott. Nem volt szita a korpa kiválasztására és a liszt osztályozására. Ezt a háziasszonyok otthon végezték el különböző méretű szitákkal. Tehát a malom felszerelése olyan volt, mint a 120 évvel korábbi malomleltárban láttuk. A korszerű őrle berendezés beszerzése — úgy látszik — sem a grófnak, sem a bérlő molnár-mestereknek nem volt kifizetődő. A malom korszerűsítéséhez az első lépés az volt, hogy Witzleben 1908-ban eladta a malmot Varga Lajosnak.

Varga Lajos, miután tulajdonosa lett a malomnak és némi tőkét tudott gyűjteni, hozzálatott a malom korszerűsítéséhez. 1914-ben hengeres őrle berendezést állított be hasábszítával. Ez ugyan csak rozs őrlésére volt alkalmas, de később átalakították, hogy búzát is

lehesse vele őrölni. 1918-ban keménytetőre építették át a malmot és a lakást. Ugyanezen évben Ganz gyártmányú búza őrle hengert vásárolt a molnár-mester, és szerelt fel két hasábszítával. A korszerűsítést 1928-ban azzal folytatta, hogy a fakerekes malmot turbinásra építette át. A Pohl-féle turbina ma is jól működik. Ekkor került sor a Glaeppel-féle sziták beállítására is. Ezzel a berendezéssel már olyan lisztet lehetett előállítani, amely az őrletetők igényeinek mindenben megfelelt.

Míg a köves őrlésnél a malom teljesítménye napi 24 zsák, kb. 15 q gabona volt, a korszerűsített malom 80 q-át tudott őrletni. Amint láttuk, a négy vilonyai malmot a régi berendezés mellett sem tudta Vilonya ellátni őrleni valóval. Ezért a molnárok szerződésekkel, vámkedvezményekkel igyekeztek biztosítani a maguk számára a munkát, a munka folyamatosságát. A malom megnövekedett teljesítő képessége még inkább szükségessé tette ezt. Kocsijaikat most már távolabbi községekbe is elküldték, hogy az őrlenivalókat összeszedjék. Különösen olyan helyekre mentek, ahol nem volt malom. Ezt hívták „csuvározásnak”. Varga Lajos a csuvározást is korszerűsítette. 1928-ban egy darab két tonnás Chevrolet teherautót állított be csuvározásra. Így nagyobb körzetet tudott bekapcsolni a malom körzetébe. Míg lovaskocsival Litér, Vörösberény, Szentkirályszabadja községeket keresték fel, az autóval már Somogy megye bővebben termő községeiben: Siófokon, Ságváron, Zamárdiban csuvároztak.

Ám a beköszöntő gazdasági válság majdnem teljes csődbe juttatta Varga Lajost. A beruházásoknak csak egy részét tudta készpénzben kifizetni. A többi hitel útján történt. Számítása reális volt, mert a malomkereset biztosította a részletek kifizetését. Azonban egy olyan tényező lépett közbe, amelyre a beruházáskor nem lehetett számítani: a gazdasági válság. A búza ára 32 pengőről 8 pengőre esett le. Varga Lajos csak nagy ügyvelbajjal tudta megmenteni malmát.²²

A másik három vilonyai malom újabbskori története részben hasonló volt a Varga-féle malom történetéhez. A felső malom a század fordulóján leégett. Utolsó bérlője Szücs Sándor volt. A leégett malom mintegy két évtizeden át romokban hevert, mígnem börgyárat építettek a helyére. A másik két malom a Varga-féle malommal egyidőben került molnár-mesterek tulajdonába. Az alsó malmot Müller János vette meg. Ez a malom megmaradt fakerekesnek, de a belsőkor szerűsítést ezen is elvégezték. A középső malmot turbinahajtásra is átalakították. Ez a malom 1935-ben leégett. Így csak két működő malom maradt. 1945-ben a háború után a malmokat a tulajdonos molnár-mesterek: Varga Lajos és Rieger János hamarosan üzembe helyezték és a fogyasztók szolgálatába állították.

Az ország szocialista átépítése során a malmok is állami tulajdonba mentek át. Az államosítás 1952. május 18-án történt. Az államosítás után még egy ideig működött a Varga-malom, majd felszerelésének egy részét elvitték. A termelőszövetkezet megalakulása után a darálásokat végezték itt. Később bognárműhelynek rendezték be és melléje gatteredt építettek.

Temesváry Kálmán

- ¹ OL Zichy levéltár 86/48.
² OL Zichy levéltár 86/54.
³ Maksay Ferenc: Urbáriumok. Bp. 1959. 154.
⁴ Maksay i. h.
⁵ Ila—Kovácsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964. 409.
⁶ Páky Zsolt: Veszprém vármegye története a török hódoltság korában a rovásadó összeírás alapján. Veszprém, 1942. 158.
⁷ OL Zichy levéltár 112. fasc.
⁸ Uo.
⁹ OL Zichy levéltár 112. fasc. 407.
¹⁰ OL Zichy levéltár 112. fasc. 408.
¹¹ OL Zichy levéltár 112. fasc.
¹² Uo.

- ¹³ Uo. — Megjegyezzük, hogy a vilonyai molnárak a veszprémi külső molnár céhhez tartoztak. 1861-ben egy vilonyai molnár, Szalay József volt a céhmester (VBM Népr. ltk. 59. 99. 1.)
¹⁴ Uo.
¹⁵ Uo.
¹⁶ Vilonyai Ref. Egyházközség levéltára. Adattár.
¹⁷ Vilonyai Ref. Egyházközség levéltára. Örleli szerződés 1908. XI. 25. Presb. jkv. 1882. XI. 23.
¹⁸ Vilonyai Ref. Egyházközség levéltára.
¹⁹ Vilonyai Ref. Egyházközség. Presbiteri jkv. I. 1.
²⁰ OL Zichy levéltár. Úriszéki iratok. 267/121—192.
²¹ Szij Rezső: Várpalota. Bp. 1960. 195.
²² Varga Lajos szíves közlése alapján.

Die Geschichte der Mühlen der Ortschaft Vilonya im Komitat Veszprém

Der Flecken Vilonya liegt im Komitat Veszprém, am Ufer des Séd-Baches. Seine Wassermühlen werden zuerst in den Urbarien aus dem XVI. Jahrhundert erwähnt. Anfang des genannten Jahrhunderts sollen nach diesen Aufzeichnungen bereits drei solche mit Wasserrädern arbeitende Mühlen in Betrieb gewesen sein.

Nach der Vernichtungsschlacht von Mohács — wahrscheinlich im Jahre 1531 — wurden diese Mühlen von den Türken zerstört. Nur eine der Mühlen konnte später im XVI—XVII. Jahrhundert den Betrieb wieder aufnehmen. Die Mahlabgaben kamen sowohl den türkischen, wie auch den ungarischen Grundherren zugute.

Vom Jahre 1650 an gehörte die genannte Ortschaft zum grundherrlichen Besitz der Familie Zichy. Anfangs des XVIII. Jahrhunderts ließ der Grundherr die Mühlen neu aufbauen und die nächstgelegenen Ortschaften ohne Mühlen verpflichteten sich vertraglich zur regelmäßigen Anlieferung ihres Mahlguts. Zu diesen Ortschaften gehörten auch Szentkirályszabadja und Litér.

Im letzten Viertel des XVIII. Jahrhunderts waren in der Ortschaft Vilonya bereits vier Getreide- und eine Sägemühle in Betrieb. Der Antrieb der Mühlsteine erfolgte mittels 1 bis 2 Wasserräder. Damals gab es noch keine Siebeeinrichtungen. Das Aussieben der Kleie aus dem Mehl erfolgte häuslich durch die Hausfrauen.

Die zur Anlieferung von Mahlgut verpflichteten Ortschaften oder die örtliche reformierte Kirchenverwaltung erhielten ebenfalls Vergütungen aus dem Mahllohn.

Im Jahre 1908 wurden die Mühlen von der grundherrlichen Familie an mehrere Müller verkauft, die sich dann beeilten mit der zeitgemäßen Erneuerung der Einrichtungen (Walzen, Siebtrommeln).

Moderne Turbinenanlagen kamen an die Stelle des Schaufelrad-Triebwerks.

Mit dem sozialistischen Umbau wurden in Ungarn auch die Mühlenbetriebe verstaatlicht, die kleineren Mühlen wurden vollkommen stillgelegt.

Kálmán Temesváry

Les moulins de Vilonya

Vilonya est un petit village dans le département de Veszprém, près du ruisseau Séd. Ce sont les livres terriers du XVIe siècle qui mentionnent ses moulins à eau pour la première fois. Au commencement du XVIe siècle trois moulins fonctionnaient déjà. Après la défaite de Mohács (1526) les troupes turques les détruisirent (vraisemblablement en 1531). Aux XVIe et XVIIe siècles un seul moulin fonctionna. Il paya de la mouture au seigneur hongrois aussi bien qu'au truc. Dès 1650 la famille Zichy possède le village. Dans la première moitié du XVIIIe siècle le seigneur terrien fait bâtir les moulins et conclut des contrats pour la mouture avec les habitants des villages où il n'y a pas de moulin. (Szentkirályszabadja, Litér). Au dernier trimestre du siècle, quatre mou-

lins et un moulin à scie fonctionnent. Une ou deux roues hydrauliques faisaient jouer les meules. Il n'y avait pas de bluterie. Les ménagères passaient la farine au tamis pour en bluter le son.

La population des villages qui s'engageaient à la mouture collective, ou leurs paroisses luthériennes avaient une certaine bonification sur le droit de mouture. En 1908 le propriétaire terrien a vendu ses moulins à des maîtres meuniers qui les modernisaient, en remplaçant par des turbines la machine motrice à roue en bois. En 1952, lors de la reconstruction socialiste du pays, les moulins ont été nationalisés, et peu après vu leur petit rendement, ils ont cessé de fonctionner.

Kálmán Temesváry

История вилоньяйских мельниц

Вилонья — маленькое село, расположенное на берегу реки Шед в комитате Веспрем. Впервые встречается упоминание о вилоньяйских мельницах в книге крепостных повинностей XVI века. В начале XVI века здесь уже функционировали три мельницы. После мохачского поражения (предположительно в 1531 году) турки уничтожили мельницы. Из них лишь одна существовала в XVI—XVII вв. Венгерский помещик и турки в одинаковой мере получали пошлину с мельницы. С 1650 года владельцем села становится семья Зичи. В первой половине XVIII века помещик восстанавливает мельницы и заключает договор на помол с жителями тех деревень, где не было своих мельниц. (Сенткирайсабаджа, Литер). В последней четверти века работало четыре мельницы по

помолу зерна и одна, мотовшая перец. Жернова вращались одним-двумя водяными колесами. Приспособления для просеивания не было. Муку хозяйки просеивали в домашних условиях.

Села, заключившие договор на коллективный помол, а также местная реформатская церковь получали свою долю из пошлины. В 1908 году помещик продал мельницы различным мельникам, которые и модернизировали их: оборудовали валками, ситами, водяные колеса заменили турбинами. В 1952 году с переводом сельского хозяйства на социалистические рельсы мельницы были национализированы и вскоре ввиду того, что это были малопродуктивные предприятия, они прекратили свое существование.

Кальман Темешвару

Újabb szempontok a habán kerámia hatásáról a dunántúli fehéredényességre

(Mihalik Sándor emlékére)

A legutóbbi években igen gyakran olvashattunk kitűnő műtörténészekről újabb és újabb adatokat a herendi porcelángyár előtörténetére vonatkozóan. Majdnem sztereotíppá vált ama állítás továbbfejlesztése, hogy a herendi porcelángyárat tulajdonképpen nem Fischer Móric, hanem Stingl Vince soproni származású „kártya és bögrefestő” alapította. Még legutóbb is az olyan korán elhunyt kiváló műtörténet tudósunk, mint *Mihalik Sándor* a Soproni Szemlében 1968-ban megjelent tanulmányában megismételte azt az állítást, hogy Fischer Móric bizonyos értelemben Stinglt kiuzsorázva és annak érdemeit eltulajdonítva, magát tolta előtérbe a herendi gyár megalapításánál. Ugyanekkor azonban a szerző ragyogó meglátással egy eddig majdnem ismeretlen adatra világított rá, amely támpontot nyújt arra, hogy a 19. sz. elejétől hogyan fejlődött ki a Dunántúlon egy oly magas művészi fokon álló népi kerámia, melynek gazdag emlékanyagát is ismerjük. — A féhéredényességnek (korsós műipar), mely a műiparnak csupán egy mellékhatása volt, nagy a jelentősége a herendi porcelángyár megalakulásában. A telephely adottságainak köszönhető és egy zseniális alkotószellemű vállalkozó érdeme a világhírű létesítmény.

A történelmi adatokból a kutatók egybehangzóan megállapították, hogy Stingl Vince, aki több dunántúli kőedény (keménycserép) gyárban dolgozott, végülis Herend pusztán telepedett le mint „amphorarius” (korsósmeister) és a közeli kitűnő minőségű agyagokból — többek között porcelán kísérletezéssel is foglalkozott az 1830-as évek folyamán. Anakronizmusnak tűnhet a 19. sz. közepén egyáltalán porcelán előállításának problémájáról beszélni, amikor már hazánkban működött a régi porcelángyár. Az érdeklődők Jankó János cikéből a Tudományos Gyűjteményből, valamint Tarczy Lajos Természettanából a porcelán „titkát” tökéletesen ismerték nálunk is és az egész probléma a nyersanyagkérdés megoldására szorítkozott. A levéltári iratokban azonban — és ezt a körülményt nem hallgathatjuk el — Stingl önmagát porcelángyárosnak is nevezi, ami alig fedi a tényállást, mivel már a 18. században is a német fajansz gyárak zöme „borselain” gyárnak titulálja magát és porcelán gyártására kért privilégiumot, bár azt soha elő nem állította. A tények igazolják, hogy Stingl, aki kívül állt a szentgáli fazekasok céhén, előbb-utóbb a féhéredényességre fanyalodott, de az ónmázás fajansz készítésére egymagában nem bizonyult alkalmasnak. Még mielőtt műhelyének fejlesztése érdekében Fischerrel kapcsolatba került — kit Tatáról ismert, és ahonnan

dicstelen körülmények között, szakértelem hiánya miatt távozni kényszerült —, társakat keresett piacképes edényáru előállításához. E társai között található a felsőmagyarországi Pullman féhéredényes neve, kinek a dunántúli felbukkanása az 1830-as években teljesen új megvilágításba helyezi a kerámia művesség fejlődését. — Pullman Ignác a herendi gyár hivatalos megalapítása után eltűnik az oklevelekből de tudjuk, hogy egy emberöltővel később Pápán működött és halt meg mint önálló féhéredényes. (Pullman János — kései leszármazott — pápai lakos szíves szóbeli közlése.) Ismeretes, hogy a nyitra- és trencsénmegyei habánok között a legkiválóbb keramikusok éppen a Pullman család tagjaiból kerültek ki. A szóbanforgó Pullman a jókői (Dobravoda) habán telepről származott el, ahol a fajanszkészítés tradícióit évszázadokon át örökölték a habán mesterek utódaira.

Szükséges különbséget tenni a tulajdonképpeni majolika és az ónmázás féhéredény között. A majolika ón-ólmamu keverékből előállított és közvetlenül a zsengélt vörös, vagy zsemleszínűre égő agyagedényre borított mázzal bír, amelyen a polichrom fémfestékek mintegy lebegnek és együttes tejfelszerű sima felületet adnak a második kiégetés után. A népies féhéredények — lényegében fazekas készítmények — viszont, ha nem állott rendelkezésre évekig előkészített és legfinomabbra iszapolt fehérreégő agyag, a zsengelés előtt még egy fehér, mázzal kevert föld, ónpép „focskolást” kapnak, mely azonban, csak igen szűk skálájú színes díszítést bír el. Az is előfordult, hogy az edényt a mázas kiégetéskor még egy átlátszó üvegszerű ólom mázzal (gelét) fedik. A fejlődés folyamán, a termelési verseny kényszerítette a kisebb műhelyeket az olcsóbb előállításra, ezért mindjobban takarékoskodtak a drága ólomhamuval és a fehér földfesték használata vált általánossá. —

Közbevetőleg említjük meg, hogy a trencsényi Pullman gelencsér dinasztia egyik tagja, József egyideig Pécssett gyakorolta mesterségét, később az 1880-as években Trencsénben kisebb gyárat alapított, amely nagy sikerrel szerepelt a századvégi székesfehérvári, bécsi, budapesti agyagipari kiállításokon. Edényeinek jegye jellegzetes módon „Habana” volt ebben az időben. Ettől kezdődően vált a korábbi századokban újkeresztények által készített fajanszok elnevezése, mint *habánedények* közzismertté.

Visszatekintve Stingl és Pullman közös működésére, az 1830-as években Herenden, csak azt a gyár adatot ismerjük, ami a Budapesti Látogatók Lapja 1891. de-

cember 20-i számában jelent meg. Igen szerencsésnek mondható azonban az, hogy jelentős emléktárgy került elő a dunántúli múzeumok „monumenta deperdita” tárlóiból, amelyekről stíluskritikai alapon megállapíthatjuk a közelebbi rokonságot is a 18—19. sz. fordulóján a Felvidéken készült „habán” edényekkel, különösen azoknak egyszínű, kék díszítésű fajtáival.

Az a feltevés, hogy a veszprémi Múzeum anyagában talált 1842. évszámú, durvakivitellű, művészietlen porcelán kannácska a herendi gyár előtörténeti idejéből és Stingl kezétől származó kísérleti darab volna, egyáltalán nem bizonyítható, mint azt Katona Imre a Művészettörténeti Értesítő 1968. 1—2. számában megjelent „A herendi porcelángyártás előzményei és kezdetei” c. munkájából ismerjük. Mind a soproni, mind a szekszárdi múzeum birtokában azonban számos korsót és tálat ismerünk, melyekről csak a közelebbi vizsgálat deríthette ki, hogy azok nem felsőmagyarországi, hanem dunántúli származásúak. A veszprémi múzeum pedig egy fehérházas céhkorsót őriz a peremartoni külső csizmadia céhét, amelyet a ráfesett felirat tanúsága szerint Miller Mihály készített 1770-ben a Veszprém megyei Öskün, és a habán edényekre jellemző ún. Van Dyck mintákkal van díszítve. (Nagybákay Péter Veszprémi és Veszprém megyei céhkorsók. Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 1965. 4. k. 162. 1.) Ezen továbbmenőleg mind a 19. sz. második felében a Mágócsón működő Bach, mind a szekszárdi Steig mester részint származásilag, de alkotásaik jellegzetes kivitele folytán is igen közeli kapcsolatban állottak a habán edényekkel (v. ö. István Erzsébet és Mészáros Gyula alapvető kutatásaival). Különösen Bach mágócsi mester készítményei, az alkalmazott dekoráció stílusjegyei, a feliratok tipográfiája, kétségteljesen habán eredetre vallanak, míg az alapmáz tejfehér csillogása a legnagyobb technikai készségről tesznek tanúbizonyságot.

Itt szükséges újra megemlíteni egy vitatott problémát. Az, amit fentiekben vázlatosan ismertettünk, semmiesetre sem vonatkoztatható a 17. sz. újkeresztény majolikáinak elterjedésére és esetleg feltételezhető befolyására a dunántúli fehérházas edényekre. Okleveles adatok bizonyítják, hogy a 17. sz. elején, sőt közepe táján is a nyugati-határszéli uradalmakban foglalkoztatottak újkeresztényeket. Ezek között feltehetően előfordultak gelencserek is. Közülük egynek neve ismeretes — de, hogy ezek a főúri udvartartások számára készítettő fazekas edényeken kívül díszedényeket (majolikát) készítettek volna, erre vonatkozólag sem okleveles, sem tárgyi bizonyítékok eddig nem kerültek elő. A csávai gelencsér telepek kemencéinek jellegzetes mivoltja arra indította Payr Sándor neves protestáns egyháztörténész, hogy Csáván (Stoob, Burgenland) keresse a dunántúli habán agyagművesség ősforrását. Ismeretes azonban oklevelekből, hogy a fraknoi vár akkori új tulajdonosa Eszterházy Miklós, újkeresztényeknek önt (cin) bocsátott rendelkezésre kályhakészítésre. A Soproni Szemle 1962. 3. számában magángyűjteményből ismertettünk egy fedeles ónmáz kupát a fraknoi (Forchtenstein) vár látképével és 1641. évszámmal. Ez azonban még egymagában véve nem döntő bizonyíték arra nézve,

hogy a bemutatott díszedény helyben készült-e? Ugyanebből az időből ugyanis ismeretes Dietrichstein bíborostól — a nikolsburgi uradalom birtokosától — egy privilégium levél, amelyet három nikolsburgi zsidó kereskedőnek állított ki, felhatalmazva őket, hogy a soproni piacról „testvéri fehérházas edényeket” (weissbrüderische Geschirr) hozzanak be Morvaországba, ahol habán kerámia telepek már abban az időben nem működtek. Történelmi adatokból tudjuk, hogy a habán, helyesen újkeresztény edénykészítő gócpontok a 17. sz. második felében kizárólag Pozsony, Nyírta és Trencsén megyékben alakultak ki. A kuruc harcok lezajlása után kezdődött a visszairányuló emigráció e megyékből Morvaországba és Alsóausztriába, ahol a 18. sz. közepéig egy emberöltőn át virágzott a habán jellegű fehérházas mesterség.

A tömegtermelés lehetősége igen nagy mértékben serkentette a vállalkozó szellemű fejedelmeket és főurakat a fajansz gyárak alapítására. Ennek következményeként jönnek létre: Holicson, Tatán, Weisskirchenben, Proskauban stb. manufaktúrák. Ezekkel a versenyt a tőkeszegény céhes korsós iparosok nehezen bírták. Termelésük oly mértékben csökkent, hogy pl. a visai fajanszgyártó mesterek együttes korábbi évi 60—70 000 darabos termelése, tizedére csökkent le, s így előbbi utóbb kénytelenek voltak beszüntetni a magas művészi fokon álló fehérházas edények termelését. Később a versenyképesnek vélt privilegizált fajanszgyárak is belebuktak, mert az angol finomfajansz (kőedény) tömegtermelése kiszorította termékeiket a piacról.

A 19. sz. elejére a gyáripar forradalmi átalakulása kapcsán a technológia is tökéletesedett, így megteremtődött az olcsó porcelán tömeggyártás előállításának feltétele. Ezidőtájt differenciálódott a kőedény és porcelángyártás, amely mindinkább elveszítette műipari jellegét.

Szükséges ez alkalommal érinteni néhány kérdést a dunántúli fehérházas edényesség és a habán kapcsolatok problematikájából. Elsősorban különbséget kell tenni a 17, 18 és 19. sz. műiparának története között. — A 17. századból vannak ugyan okleveles adataink arról, hogy új keresztények dolgoztak a dunántúli nagybirtokokon de mint fentebb hangsúlyoztuk, semmiféle bizonyítékunk nincs arra vonatkozólag, hogy közöttük szereplő gerencserek fajanszot is készítettek volna. Azok a feltevések, hogy pl. a sümegi vár átadataiból, vagy a soproni múzeum gyűjteményeiből ismert emléktárgyak a Dunántúlon készült volna, hiteltérdeklően még nem bizonyíthatók. Az óriási mennyiségű északmagyarországi emléktárgy éppen arra is mutathat, hogy azokból kereskedelmi úton kerültek az újkeresztények edényei Sopronon keresztül a dunántúli főurak birtokába. — Kozák Károly „Évszámok habán kancsók és kétféjű sasos kályhacsempék a sümegi várból” (Veszprém 1964) c. dolgozatában több helyen azt állítja, hogy az edények a közelben készülhettek csak. Megállapítása egyáltalán nem tartható fenn mindaddig, amíg a habán műhelyeket módszeres régészeti kutatással fel nem tárják. Különösen vonatkozik ez a kék alapmázú edényekre, melyek kiemelkedő művészi alkotások és csak igen csekély számban készültek a sobotisti habánok műhelyeiben. Seny-

nyey győri püspök feltehetően családi kapcsolatban állhatott a habánokkal, miután egyik őse Nádasdy Tamás nádor birtokainak jószágkormányzója volt és még a 16. sz. közepén legelsőként alkalmazott „anabaptista” mesterembereket a lékai vár építkezésénél Katona Imre egyik nagy horderejű levéltári kutatásából ismeretes, hogy 1572-ben a „Salonaki gelencsérén dupla vámot vöttenek”, de semmiképpen nem bizonyítható, hogy ez a gelencsér mást, mint használati fazekas árut készített volna a Batthyányaknak. — Szem előtt tartandó az a művészettörténeti adat, hogy az újkeresztények edényeinek prototípusai Itáliában, Faenzában készültek a 16. sz. utolsó évtizedeiben és „bianchi di Faenza” közismert elnevezés alatt váltak egész Nyugateurópában ismertessé. — A habán krónika ugyancsak 1580 körül emlékszik meg legelőször egy gelencséről (Jörg Bruckmair), akiről azonban Lansfeld Hermann, a jeles csehslóvák kutató, jelentős emlékenyag feltárása alapján megállapította, hogy majolikát nem készített.

Igen közel jár a valósághoz Kozák, midőn utal arra, hogy a tárgyalt évszázados újkeresztény fajanszok kereskedelmi úton jutottak lelőhelyükre. — Azonkívül Sobotist a habánok főfészke sokáig zálogbirtoka volt a pannonhalmi főapátságnak. — Nem fogadhatjuk el azonban a szerző azon állítását, hogy ebben az időben a szomszédos Ausztriában és Burgenlandban habán telepek működtek volna, erre vonatkozólag semmiféle okleveles bizonyítékunk nincs. Helyesen hívja fel figyelmünket arra, hogy a 18. sz. folyamán igenis erősen érezhető az osztrák fehéredényesség befolyása a határszárazságon, ami azonban csak másodlagosan habán jellegű, feltehetően az északmagyarországi habán telepekről származik. Ezt igazolhatja a 18. sz. elején megindult erős mesterlegény vándorlás.

A 18. sz. közepén meglepetésszerűen ismét erősödő a habán befolyás, mint azt Mihalik Sándor oly meggyőzően kiderítette. — Nem érdektelen az a műipar-történeti adat sem, hogy 1879-ben a Székesfehérvárott megrendezett Országos mű-, ipar-, termény- és állatkiállításon nagy sikerrel mutatkozott be mind Pullman

József trencsényi majolikás, mind Bach Gyula mágócsi fehéredényes. Ez alkalommal tüntették ki nagyhírű tudósunkat, Wartha Vincét is, a kerámiai tárgyak kémiai analíziséért.

A herendi porcelán előtörténetének kutatása alkalomával nagy fontosságot tulajdonítunk annak a messze-menő következménnyel bíró ténynek, hogy Herend pusztán messze kiható fehéredényes műipar keletkezett Pullman Ignác „nobilis amphorarius magister” és Stingl Vince „sopronyi nemtelen plebejus” szerencsés összefogásából.

Mihalik Sándor fél évszázados művészettörténeti tevékenységében jelentős helyet foglalnak el a hazai kerámia kutatások. A több tucatra tehető, forrásokra támaszkodó tanulmányoknak egy része a dunántúli kerámia elterjedésével és fejlődésével foglalkozik. — Bár a kitűnő szerző elsősorban a 19. sz. első felének társadalmilag és iparfejlődésileg egyaránt bonyolult korszakának eseményeit derítette ki és dolgozta fel — amiről a Függelékben közölt gazdag címanyag tanúskodik, — több alkalommal visszatekintett a 18. századi, vagy századvégi eseményekre is. Ez különösen jelentős a herendi kutatásainál, ahol nemcsak az említett Stingl—Fischer, Stingl—Mayer, Stingl—Pullman kapcsolatokat világította meg, hanem olyan több generáción keresztül a dunántúli manufaktúrákban tevékenykedő keramikai családokkal is foglalkozott, mint a Windschügel dinasztia, akik Herendre is eljutottak.

Utolsó megjelent tanulmánya a Soproni Szemlében összegezését jelentette a dunántúli kerámia történet legvitatottabb részének, a herendi porcelángyár előtörténetének és alapítási körülményeiben tevékenykedő személyek ismertetésének. Stingl Vince korai herendi tevékenysége nem vitatott. — Azonban éppen Mihalik Sándor annakidején a herendi gyár történetéhez készített bevezető tanulmányában Fischer Mórnak is marandó emléket állított azzal a méltatással, hogy a széles látókörű, tehetséges vállalkozónak elvitathatatlan érdemei voltak a világhírű porcelángyár megalapításában.

Krisztinkovich Béla

FÜGGELÉK

Mihalik Sándor kerámiai dolgozatainak
bibliográfiája

1. La relazioni italiane della maiolica ungherese di Holics. Róma—Budapest, 1936 (Corvina XXIX—XXX).
2. A holicai tányérok olasz mintái. Magyar Művészet. XIV. (1938).
3. A magyar kerámiagyártás kezdetei. A „Magyar Porcellán” c. Officina Könyvben. Budapest, 1939.
4. Gasparo Germano faenzai magyar kerámikus. III. Budapest, 1939. Történetírás.
5. Maioliche italo—ungherese di Holics. Budapest, 1941 (Corvina, N. 5. IV).
6. Miklós börtön. Kassa, 1942.
7. A regéci porcellán. Budapest, 1942. (Gerevich emlékkönyv).
8. Öt év műemlékvédelme és múzeumi munkája Kassán. Kassa, 1943. (Új Magyar Múzeum) (Szlovák nyelven is megjelent).
9. A magyar porcellángyártás kezdetei. Folia Archaeologica. (A továbbiakban: FA) VI. (1954) 168—182. l.
10. A városlódi régi kerámia. FA VII. (1955) 193—211. l.
11. Pivirotti kőedénygyára. FA VIII. (1956) 187—195. l.
12. Adatok a regéci porcellángyártás történetéhez. A Művészettörténeti Munkaközösség Negyedik Könyve. Budapest, 1957. 109—152. l.
13. Bakonybéli kőedénygyártási próbálkozások. FA I. (1957) 257—271. l.
14. A körmöcbányai kőedénygyártás kezdő korszaka. FA X. (1958) 189—206. l.
15. Küzdelem a körmöcbányai kőedénygyártásért. FA XI. (1959) 229—245. l.
16. Zur Geschichte der alten Keramischen Fabriken Siebenbürgens. A kolozsvári egyetem Daicoviciu emlékkönyvében. 1960. 377—400. l.
17. Prilozi iz madzarske za povijest hrvatske proizvodnje kamenine. Peristil III. (Zagreb, 1960) 63—71. l. és 4. tábla.
18. A kassai második kőedénygyár. FA XII. (1960) 285—295. l.
19. Adatok a régi magyar kerámiagyárak történetéhez. Történeti Szemle II. (1960) 94—115. l.
20. A magyar kőedénykereskedelem és készítés harca a XVIII. század végén. FA XIII. (1961) 227—290. l.
21. O Starych sarissch keramickch manufakturah. Nové ozborny IV. (Presov. 1962) 119—135. l.
22. A hermányi kőedénygyár. FA XIV. (1962) 189—210. l.
23. Pápai kőedény és porcellán kísérletek. FA XV. (1963) 169—185. l.
24. Stingl Vince herendi kerámiaműhelye. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. (A továbbiakban: VMMI) I. (1963) 221—230. l.
25. Adalékok a régi magyar művészi kerámiagyártás történetéhez. FA XVI. (1964) 225—239. l.
26. Stingl Vince családja. VMMI II. (1964) 271—280. l.
27. A herendi gyár alapítója. FA XVII. (1965) 253—269. l.
28. A Windschügel család szerepe a magyar kerámiagyártásban. VMMI III. (1965) 69—82. l.
29. Adatok Mayer pápai és herendi gyárigazgató működéséhez. FA XVIII. (1967) 287—294.
30. Dunántúli keramikus családok. VMMI IV. (1965) 221—234. l.
31. Emlékezés a herendi gyár alapítójára. (Sajtó alatt a Művészettörténeti Értesítő XV. 1966. évi herendi különszámában.)
32. A kassai Kőedénygyár. FA XX. (1969) 163—185.
33. Stingl Vince, a herendi gyár alapítója. Soproni Szemle, 1968.
34. Kassai kőedénygyártás. FA XXI. (sajtó alatt).

Der Einfluß des feinkeramischen Habaner-Handwerks auf die Schmelzwarenkunst in Transdanubien

Ungarischen Kunsthistorikern gelang es erst in letzter Zeit überzeugend nachzuweisen, was auch im Titel dieser Studie zum Ausdruck kommt und was schon längst angenommen wurde. Aus der Geschichte des ungarländischen Anabaptismus, aus Chroniken seiner Anhänger ebenso wie aus urkundlichem Material ging nämlich auch bisher schon unzweifelhaft hervor, daß an der Wende des XVI. und XVII. Jahrhunderts auf den großen Latifundien in Transdanubien Wiedertäufer ansässig waren. Doch fehlte jeder greifbare oder urkundliche Nachweis, daß es unter diesen Eingewanderten auch Kunsthandwerker zur Verfertigung von Fayence- und Majolikawaren gegeben hätte.

Einleitend muß gesagt werden, daß zwischen der Herstellung von Irdengut und von feinkeramischen Waren durch die eingewanderten Wiedertäufer ein starker Trennungsstrich gezogen werden muß. Wie es aus Forschungen von Imre Katona hervorgeht, übten im XVII. Jh. diese aus der Fremde zugewanderten Töpfer wohl noch keinen Einfluß auf die in Transdanubien bodenständige Feinkeramik aus. Es kam aber aus der zweiten Hälfte des XVIII. Jh. bis zur Jahrhundertwende eine größere Menge aus Ton geformtes künstlerisches Material zum Vorschein. Also kann es durchaus nicht überraschen, wenn diese jüngsten Forschungen einen schlüssigen Beweis dafür lieferten, daß im späteren Verlauf das

von den aus dem damaligen Oberungarn eingewanderten Habanern mitgebrachte Kunsthandwerk sich doch auf die in Transdanubien bodenständige Feinkeramik unmittelbar auswirkte bzw. dort eigenständig wurde.

Studien aus der Feder von Péter Nagybakay und Gyula Mészáros lassen unzweifelhaft erkennen, daß die Fayencekunst in den Komitaten Komárom, Veszprém und Fejér damals starke Merkmale der Habaner-Feinkeramik zeigten. Es steht auch fest, daß aus der Gegend des Ortes Ószombat, wo ein Großteil der Habaner ansässig war (heutige Slowakei), in damaligen Zeiten Angehörige der angesehensten Töpfer-Familien nach Transdanubien abwanderten. Einer der Gründe hierfür mag vielleicht auch sein, daß nach Vertreibung der Türken die großen Latifundienbesitzer in Transdanubien zahlreiche Slowaken aus dem damaligen Oberungarn umsiedeln ließen, um derart die in der Türkennot verödeten Dörfer neuzubeleben. Unter diese Neusiedler mischten sich dann unauffällig viele Habaner Wiedertäufer, die sich derart der zur Zeit Maria Theresias angeordneten Rekatholisierung der Wiedertäufer zu entziehen suchten. So kamen auch viele slowakische Bergleute nach dem herrschaftlichen Besitz von Oroszlánkő und wer von ihnen sich auch auf die Töpferei verstand, zog weiter nach dem Städtchen Csákvár, wo sie bei den Berufsgenossen evangelischen

Glaubens untertauchen konnten und ihren Lebensunterhalt fanden.

Ein Mitglied der bekannten Töpfer-Familie Miller hatte seine Werkstatt in der Ortschaft Öskü. Von seiner Hand stammt auch der nach Habaner Art klassisch geformte Krug der Stiefelmacher-Gilde von Peremarton. Dieser Krug, ebenso wie jene der Gilden von Komárom, die eben in diesen Tagen in der Budapester Nationalgalerie im Rahmen der Ausstellung von Folklore-Keramiken zu sehen sind, stellen stilechte Musterstücke der neubelebten Habaner-Töpferei dar. Sie sind den ursprünglichen Töpferwaren der Habaner zum Verwechseln ähnlich, wenn sie auch nicht Majolika-erzeugnisse (Fayence) sind, sondern hervorragend gelungene feinstkeramische Werkstücke.

Sándor Mihalik, dem leider so früh verstorbenen ungarischen Fachwissenschaftler ist es zu verdanken, daß er mit sicherem Urteil das Geschichtsbild der ungarländischen Ha-

baner — auch „Mährische Brüder“ genannt — mit der Entdeckung bereichern konnte, daß der aus der Frühgeschichte der Manufaktur von Herend bekannte Vince Stingl in Person eines gewissen Pullmann, der sich auf die Herstellung von Amphoren spezialisierte, einen beruflichen Helfer besaß, von dem mit großer Wahrscheinlichkeit anzunehmen ist, daß er ebenfalls einer Habaner-Familie aus Ószombat im vormaligen slowakischen Ungarn entstammte. Dieser Pullmann etablierte sich später in der transdanubischen Stadt Pápa, nachdem die Manufaktur von Herend in die Hand des Móríz Fischer übergegangen war.

Die von Sándor Mihalik durchgeführten Forschungen ergaben — und dies ist eben sein bleibendes Verdienst —, daß es ihm gelang, die Geschichte der transdanubischen Feinkeramik bis zur klassischen Zeit der Porzellanerzeugung in der Manufaktur von Herend durch Nachweis des von den umgesiedelten Habanern ausgegangenem Einflusses zu ergänzen und zu bereichern.

Béla Krisztinkovich

L'influence de la poterie «habane» sur la poterie blanche de la Transdanubie

Il y a déjà longtemps que l'on supposait cette influence, mais c'est seulement le plus récemment que l'historiographie des arts hongroise a réussi à en établir des preuves incontestables. Nous savions, sans nul doute, de l'histoire de l'anabaptisme de Hongrie — aussi bien par leurs propores chroniques, que par les données de diplômes — qu'au tournant des 16e et 17e siècles, des nouveaux-chrétiens étaient fixés dans les grands domaines seigneuriaux de la Transdanubie. Mais nous n'avions aucune preuve — ni matérielle, ni diplomatique — de ce que parmi ces nouveaux chrétiens établis en Transdanubie eussent été des artisans produisant des faïenceries (maïoliques). Car il faut faire nettement distinction entre la poterie des nouveaux chrétiens et leur faïencerie d'ornement. Au 17e siècle évidemment ils n'influencèrent pas la faïencerie autochtone transdanubienne, comme les recherches d'Imre Katona l'ont bien démontré. Mais dans la deuxième moitié du 18e siècle, et jusqu'au tournant du 19e siècle un matériel important fit apparition. Ainsi, il n'est donc pas surprenant que les investigations, récentes ont mis au jour l'influence directe — c'est-à-dire la survivance — de l'art populaire des nouveaux chrétiens du Haute Pays (des Habans) en Transdanubie. Grâce aux comptes rendus de Péter Nagybakay et de Gyula Mészáros, aujourd'hui nous savons déjà sans aucun doute qu'aux départements de Komárom, Veszprém et Fejér, les produits des potiers étaient du caractère „habán”, et on peut constater que quelques potiers membres des dynasties les plus importantes avaient quitté la région d'Ószombat, foyer des nouveaux chrétiens au Haut Pays Hongrois, pour s'établir en Transdanubie. Le

fond historique de cet événement est entre autres, qu'après la libération du joug turc, les gros propriétaires terriens ont installé des Slovaques pour repeupler les villages détruits en Hongrie. Fuyant devant le catholicisation forcée de l'époque de Marie-Thérèse, les Habans se mêlaient aux Slovaques transférés au Sud. Arrivés avec les mineurs, installés dans la grosse propriété d'Oroszlánkő, les potiers ont passé à Csákvár, petit bourg voisin, où ils gagnaient de quoi vivre parmi les potiers luthériens.

Un membre de la dynastie-potière Miller bien connue travaillait à Öskü, et la cruche „habane” classique de la corporation des bottiers de Peremarton est l'oeuvre de ses mains. Cette cruche, de même que les cruches de corps de métier de Komárom que l'on peut étudier à la Galerie Nationale, à l'exposition récemment ouverte de la céramique populaire, constituent les preuves palpables du renouvellement des traditions et conventions habanes. Ces cruches ressemblent à s'y méprendre aux produits habans authentiques, bien qu'elles ne soient pas de faïence mais bel et bien en poterie blanche. C'est à Sándor Mihalik, célèbre céramologue hongrois, trop tôt décédé, que nous devons la découverte que le compagnon de Vince Stingl — qui joua son rôle dans la pré-histoire de l'Usine de Herend — était un certain Pullmann, amphoraire en poterie blanche. Après que Fischer fonda l'usine, ce Pullmann travaillait à Pápa. Le mérite impérissable de Mihalik est qu'il a complété la période de l'histoire de la poterie blanche de Transdanubie qui va jusqu'à l'époque classique de la fabrication de la porcelaine hongroise, en y mettant en relief les influences habanes.

Béla Krisztinkovich

Влияние хабанской керамики на задунайский фаянс

Что касается изложенного в статье материала, то все это давно уже было предположением, но до последнего времени венгерским искусствоведам не удавалось найти решающих доказательств. Из истории венгерского анабаптизма, из хроник и документов было достоверно известно о том, что на рубеже XVI—XVII вв. в помещичьих усадьбах поселились новохристиане. О том же, что в Задунайском крае среди новохристиан работали мастера по изготовлению изделий из фаянса (майолики), ни документальных, ни вещественных данных не имелось. Надо строго различать керамику, а также парадную посуду, изготовленную новохристианами. Как это показывают исследования Имре Катона, на аутохтонскую задунайскую керамику они, повидимому, еще не оказали влияния, но что касается второй половины XVIII и всего XIX века, то тут был обнаружен значительный ряд материальных находок.

Таким образом, неудивительно, что новые исследования выявили непосредственное влияние прикладного искусства новохристиан (хабанов), а также его дальнейшее процветание в Задунайском крае. Из сообщений, сделанных Петером Надьбакаи и Дьюлой Месарошем, теперь несомненно известно, что в комитатах Комаром, Веспрем и Фехер производилась хабанская керамика, а также установлено, что из окрестностей Осомбата — очага новохристианства — в Задунайский край переселились отдельные члены наиболее известных династий гон-

чаров. Это исторически объясняется тем, что после падения турецкого владычества помещики в пустующие селения переселили словацкое население. Так, в поместье Оросланкё были поселены шахтеры, а вблизи, в Чакваре, обосновались хабанские гончары, смешавшись с местными горшечниками, исповедовавшими евангелическую веру.

Один из членов известной династии гончаров Миллер работал в Ошкюне, и знаменитый классический хабанский кувшин, принадлежавший перемартонскому цеху башмачников — дело его рук. Этот кувшин, а также недавно выставленные в Национальной галерее керамические изделия комаромского цеха — первые доказательства живучести и возрождения хабанских традиций. Они неразлично схожи с хабанскими изделиями, хотя это и не майолика, а безукоризненная белая посуда. Очень рано умерший венгерский керамолог Шандор Михалик дополнил историю задунайских хабан открытием, что игравший большую роль в предыстории херендского фарфорового завода компаньон Винце Штингля амфорарий Пуллманн, несомненно, был одним из выходцев осомбатских хабанов. Этот Пуллманн после основания Фишером завода работал в Папе. Немеркнувшей заслугой Михалика является то, что он дополнил историю задунайской фаянсовой посуды до периода производства классического венгерского фарфора, выделив и выявив влияние хабанских традиций.

Бела Кристинович

Adatok a Kisfaludy Sándor alapította balatonfüredi színház történetéhez

Bayer József mindmáig alapvető színháztörténeti monográfiáját olvasva úgy tűnik, hogy a magyar nemzeti játékszin megteremtésének rögzös útján a balatonfüredi színház létrehozása igen jelentéktelen, országos szempontból alig számba vehető, mellékes esemény volt.¹ Pedig az 1821-ben Kolozsvárott,² az 1823-ban Miskolcon³ épült kőszínházak után a balatonfüredi volt az ország harmadik ilyen intézménye. Jelentősége tehát nem lebecsülendő s történetének Kisfaludy Sándor életével való összefonódása csak tovább fokozza érdeklődésünket.

Ismeretes, hogy Kazinczy Ferenc kezdeményezésére alakult meg az első magyar színtársulat a fővárosban, Kelemen László vezetésével.⁴ A társulat 1792-ben kezdte meg rendszeres játékát a budai Duna-parton emelt ideiglenes faszínházban, de az akkor még túlnyomórészt németlakta Pest-Budán néhány év múlva (1796) szükségszerűen be kellett zárnia kapuit. Az 1792-ben megalakult erdélyi társulat patronálását idősebb Wesselényi Miklós vállalta s a növekvő létszámú társulat 1801-ben már az anyaországba is küldhetett csoportokat. A híres Rondellát azonban, amelyben otthont találtak a magyar színészek, 1815-ben lebontották s így Székesfehérvár, Miskolc, Kassa, Debrecen látták vendégül a vándorlásra kényszerült színészeket. Egy részüknek éppen ebben a válságos időben nyújtott megélhetést a balatonfüredi színház.

Megalapítása közadakozásból történt, ám a kezdeményezés Kisfaludy Sándor érdeme volt. A színház iránti vonzalma nem újkeletű. Középiskoláinak elvégzése után, 1788 derekán kerül Győrből a pozsonyi akadémiára. Pozsony az ország központja ekkor. A lassan köréje szervezkedő baráti kör megismerteti vele a színházat. A városban színvonalas német színház volt, melyet az ifjak sűrűn látogattak. Kisfaludy is velük tartott. A nemrégén épült, modern felszerelésű színházban ismeri meg a német lovagdrámát s itt látja először színpadon Shakespeare, Lessing, Goethe, Schiller, Iffland és Kotzebue műveit.⁵ A tanulók — híven a jezsuita hagyományokhoz — maguk is rendeztek színi előadásokat. Kisfaludy-nak itt feltétlenül alkalma nyílt, hogy közvetlen közletről betekintést nyerjen a színpad világába, rendezésének technikájába. 1790 nyarán-őszén pedig megpróbálkozik fordítással is! Ewald Christian von Kleist „Seneca” c. darabját fordítja németből *Seneca tragédiája* címmel magyarra,⁶ majd csakhamar egy másik művel is kísérletet tesz.⁷ Iskoláinak elvégzése után, 1792 tavaszán a Sándor-Lipót huszázezredbe jelentkezik, de már év végén felveszik a testőrségbe. Bécsbe kerül. Alig huszonegy éves, hamar elkapja a világvárosi forgatag. A bécsi opera, a Burgtheater, a hangversenyek mindennapos látogatója, fejlődik és erősödik benne az esztétikum iránti érzékenység. Jellemző, hogy amikor „ellenkezés és lázasztás” miatt kizárják a testőrségből és helyőrségi ezredbe osztják, az utolsó estét teátrumban tölti Bécsben, s az Olaszország felé való menetelés pihenőnapján sem mulasztja el megnézni a helyi színházakat.⁸ Milánó elestével francia fogásba kerül, de „parolára” haza engedik. A hazafelé tartó úton nem tudja megállni — bár erszénye (maga panaszkolja

naplójában) igen sovány —, hogy Nizzában ne nézze meg a színházat.⁹ 1799 júniusának végén lemond tisztí rangjáról. Október végén már odahaza van Téten, a szülői házában. A következő év elején (1800. január 20.) házasságot köt Szegedy Rózával.¹⁰ A nyugodt, kiegyensúlyozott élet lehetővé tette, hogy a Himfy-dalokat rendezze, javíttassa. Kiadatásuk egycsapásra hírnevet szerzett neki. Nem felejtkezik meg a színházról sem. Bezerédy Györgyöt bizza meg például 1807-ben azzal, hogy Gorove Lászlónak magyar theátrumi darabjait vegye meg számára.¹¹ Pedig az idő nem éppen a legalkalmasabb az olvasgatásra, verselésre. Napóleon seregei újra támadásra lendülnek, elhatározzák az insurrekciót, mennie kell Kisfaludy Sándornak is. Igazán csak 1813-ban tér vissza az irodalomhoz. A „Hunyadiak” c. drámával együtt összesen 6 színművet írt 1820-ig.¹² A fogadtatás felemás: az olvasók lelkesednek, a műértők, az írók fagyosan hallgatnak, vagy bírálják.¹³ A gyér siker miatt Kisfaludy fél évtizedig nem ír semmit. 1825-ben apja meghalt, az örökség rendezése minden idejét felemészti.¹⁴ Hallgatásából akkor éled csak fel, amikor megyéje, szűkebb dunántúli páttriája területén megkezdődik a színházalapítási mozgalom. A huszas-harmincas évek fordulóján minden erejét az állandó dunántúli színpad megteremtésére összpontosítja.¹⁵

A megalakulás körülményeit későbbi, de hiteles leírásból jól ismerjük. 1828 július havának első napjaiban jó barátok, jó hazafiak állandó társasága beszélgetett a füredi gyógyvíz közelében. Hevenyészett asztalokat és székeket raktak ki a nagy vendéglő mellé, a sűrű lombú cserfák alá. A társaság központja Kisfaludy Sándor volt. Akkor még csak ötvennyolc éves erős férfialak, kopasz homlokkal, de alig szürkülő vörösbarna bajusszal és oldalszakállal. Sötét posztó attilája s nyaka hatalmas selyem kendővel állig szorosan becsavarva. Körülötte ülnek: Bezerédy István Tolna vármegyérből, későbbi híres követ, Bezerédy György Vas vármegyérből, a költőnek sógora, a szép Szegedy Antónia férje. Vigyázó Ferenc Pest, Dabasi Halász Sámuel Veszprém megyéből, Eörsi Nagy Antal Székesfehérvárról, Mórocz Dániel Felső-országról és Fülöp József mérnök és főpostamester Veszprémből. A nemzeti játékszínról folyt a szó. Keserű szavakkal panaszkodtak, hogy a német színész kényelemben él, a magyar bódében, ölben kucorog, nincs állandó helye.

— Dehogy nincs, Uraim — toppan oda egy ismeretlen és elmagyarázza, hogy jelenleg a közeli fa alatt alszik, szalmát egy jobbágytól kapott. Ha esik, bemege a Bolha zsidó vendéglőjébe. Tóth Ferenc vagyok — mutatkozik be végezetül — magyar színész. Az urak összenéztek s „hazafiúi mérges fájdalomban” elhatározták, hogy színházat építenek.¹⁶ A fűrdők között gyűjtést rendeztek, aránylag szép sikerrel,¹⁷ de mindez nem lett volna elég, ha a megyei hatóságok támogatását nem sikerült volna megnyerni. Kisfaludy maga fogalmazza és terjeszti a közgyűlés elé a füredi színházra vonatkozó kérvényét. A megye tisztikarához intézett beadványában hangsúlyozza: „A nemzeti nyelv, a nemzeti kultúra, álltalyában a Nemzetiség előmozdításának s terjesztésének egyik leghathatósabb módgya és eszköze minden okvetetlen a nemzeti Játékszin, és Színművéség lévén, illy Játékszinnek szükségét és hiányát minden honszerető Magyar már régen sajnos érzi, és ezen fogatkozás miatt az Országnak nagyobb Birtokossait méltó nehezettel vádolgya. Vannak már alkalmas színjátszó Társaságaink, s különösen ezen mű-

Különösen tisztelt Drága Kedves Uram Bátyám!

vészességben jelességre emelkedett mind két nembeli Személyeink, de nincsenek Játékszíneink, melyekben akár a Művészek Talentumaikat bővebben kimívelni ösztönt nyerhetnének, akár a hazafiúi Közönségnek kedves nemzeti mulatásait fellelhetnék.” Javasolja, hogy Füreden legyen az állandó színház, mert Pesten elnyomták az ellenséges lelkek a magyar művészet ügyét. Füreden mindig lenne közönség, mert főuraink itt töltik a nyarat. Majd így folytatja: „Egy czélerányos Játékszínnel felállítását itt Füreden már régen közönséges Kívánság volt, melynek végrehajtása minden jobb Hazafi által szívesen sürgettetett annyiival inkább, mint hogy az ott megjelenni szokott, és valóban jobb sorsot érdemlő Színjátzó Társaságokat silány deszka épületekben nyomorogni, és a Művészségnek Kedvellőit ott az eső és szél alkalmatlanságának, sőt néha veszedelemnek kitétetve lenni, neheztelve tapasztalja.”¹⁸ A megyegyűlésen azután Deák Antal első alispán, Csányi László (a későbbi 49-es miniszter) és a fiatal Deák Ferenc segítségével sikerült megnyerni a rendek támogatását.¹⁹ Kikötik azonban, hogy „a nemzeti nyelvnek pallérozása ezen színészetnek legfőbb célja” és ezért csak magyar társaság játszhat a megépítendő füredi színházban.²⁰ Aligha tévedünk, ha ebben a megfogalmazásban Kisfaludy sugallatát látjuk.

A beleegyezés immáron megvolt, de hiányzott az építkezéshez szükséges telek. Füred földesura a bencés rend, tőlük kell tehát kérni azt. A megye vállalta, hogy ír a főapátnak, de Kisfaludy — a talajt előkészítendő — sietve ír az ugyan-csak bencés íróháznak, Guzmics Izidornak és közbenjárását kéri: „A múlt hónapok egy részét Füreden töltvén — írja — az ott mulató hazafiak nagy keserűséggel látták, miként tengődik és nyomorog a magyar színjátzó társaság silány deszka kunyhóban, midőn a német társaságok roppant palotákban kevélykedve lépdelenek. Én hazafiúi mérges fájdalommal, az ott lévő közönséget egy ugyan Füreden építendő játékszínnel felszólítván ezer egynehány forint csakhamar össze gyűlt.” Örülne, ha az apát Guzmicsot küldené a hely kijelölésére és a teendők megbeszélésére.²¹ A válasz nem késett soká:

Tekintetes Úr!

Kedves Barátom Uram!

Igen becses és barátságos levelét nagy örömmel olvastam, annál nagyobb pedig, hogy az régi óhajításom teljesebbé hírt hozza meg. Igen is, tisztelt Barátom, régi óhajításom, hogy a Füredi Ferdő, hazánkban talán a legjelesebb és legnépeseb, Magyar Játékszínnel díszkedjék. Ezt, mint értem, Barátom Uram eszközöl most, s elmondhatom, mind magának, mind a T. N. Vármegyének nagy dicsőségére. A dolgot azonnal közlém a Fő Apáttal, Ő ugyan még a Vármegye felszólítását nem vette, de már előbb hallott a dologról valamt. Azt vettem észre beszédéből, hogy az egész dolgot a Tihanyi Apátságra bízta mint közvetlen Uradalmi joggal bíróra, a hely kijelölése hiszem nehézségeket nem szenved, mi pedig a téglát illeti, az öreg Úr nem csak mint Apát, hanem mint Zalának is gyermeke, nem fog vonakodni. Így tehát az én küldöttségem elmarad, különben is bátor és barátságos összejövetelt nagy szerencsémnek tartanám, az eféle dolgokban én nagy idióta vagyok, s megtörténhetnék, hogy szívem eszemet fogná szegénybe dönteni. Egy Ódát! Miért ne? De, megengedjen kedves Barátom Uram, ha felszólítására nagyot nevettem, s azt gondolám magamban, hogy még engem szőlítgat Zalának s a Hazának szépkoszorús lantosa, addig maga készíthet ódát, jobbat, kedvesebbet, mint az én borzom fog lenni. De tréfa a tréfa, csak ugyan az építő maga nem dicsérheti építését, ha tehát jó e tárgyról jó gondolat agyamba, ki fogom azt röppenteni s el Balaton partjára.” — Pannonhon, Auguszt 25 d. 1830.

Guzmics Izidor²²

A főapátot egy másik jóbarátján, Deák Antalnak keresztül is maga felé igyekszik hangolni. A levélváltásból, sajnos, csak a választ ismerjük.

Hozzám bocsátott becses úri levelét, mint szíves érzéseinek valóságos tolmácsát vévén, valamint nem késtem annak első foglalatját teljesítésbe venni, úgy annak miben létére is ezennel Kedves Uram Bátyámat tudósítani sietek: ugyanis mint Szentmártonyi Fő Apát mint Tihanyi Fő Apát Urakat a Füreden építendő Theátrum Fundussának ki mutatására, s meg e mellett, a mennyire bőkezűségek engedné, valamelyes épületbéli szereknek ajánlására is személyesen fel szólítottam és meg kértem; ebbeli fáradozásomnak im ez lón sikerek: A Teátrum épületjére szükséges fundust a Szent Atyák megajánlották, úgy, hogy a hol az Uram Bátyámnak be látása szerint választatni fog, szabadon elfoglaltathasson, s ezen célra alkalmaztathasson, azon esetre azonban, ha ezen fundus a mostani Kovács műhelynek helyén fogna talán ki jeletetni, azt kívánják, hogy ezen kovács kunyhót a köz használás végett más helyen állíttassa fel Uram Bátyám, s azon világos ki kötetést teszik ezen szabad választás mellé, hogy sem a mostani Angoly kertből és a szekerezésekre szükséges útból legkevesebb is el ne foglaltasson: s mivel ebbeli ajánlások a Tihanyi Administrator Úrnak is tüstént általok megíratatni fog, ezért akár mikor Uram Bátyámnak Comoditassa engedi, annak egyet értésével a helyet kinézni s tüstént ezen célra elfoglalni és használni lehet.

Az épületre szükséges szereknek ajánlására nézve annyira mentem, hogy Téglát és meszet ugyan nem adnak, mivel állítások szerint a meszet magok is készpénzen veszik, Téglára pedig magoknak is el kerülhetetlen szükségesek lévén abban ez úttal fogyatkozást nem szenvedhetnek: Fát azonban az egész Theatromi épületre, a mennyi csak kívántatik Somogyba a Kapolyi erdőn ingyen adnak, ha tehát ezen fát Uram Bátyám el fogadhatja, tessék szinte magát a Tihanyi Adminisztrátorral, vagy Priorral egyet értesbe tenni, én úgy vélekedtem, hogy Füred körül az épület fának nagy szűke lévén, talán nem cél nélkül való dolgot cselekszem, ha ilyen fának adására a tisztelt Apát Urakat minekutánna mást nem nyerhettem tőlök, meg kérem, a télen a fát meg lehet vágatni s talán fagygyal annak helybe hordattatása kevesebbe kerülne, mint sem, ha máshol kész pénzen kellene azt szerezn, tudja-e tehát használni, vagy sem Kedves Uram Bátyám ezen ajánlást? magára bízom, én, amennyire tehetségemben állott a próbát megtettem, s örülök rajta, ha e részben is Uram Bátyámnak óhajítását s a Nemzetiség előmozdítására törekedő Szíves indulatját sikereltethetem.”²³

Most már meg lehetett kezdeni az építkezést. Ír is mindjárt Fülöp József veszprémi postamesternek, aki gyakorlatilag az építkezést lebonyolította, hogy az előterjesztést a státusok „tapoló örömmel fogadták”. Kezdenek is hozzá — írja — 50 öl kőnek fejtéséhez.²⁴ Az építkezés gyorsan haladt: 1830 novemberében kezdtek hozzá és 1831. július 3-án már meg is nyílt az új színház. A megnyitásról nem számolnak be a korabeli lapok,²⁵ de tudjuk Ujfalvy Sándornéhoz írott leveleiből, hogy az nem történt ünnepélyességgel: „A Füredi Játékszínen ezen hónap 3-án szerencsésen megnyitott egy általam ezen alkalomra készített erős igazságokat mondó Prologussal, igen számos néző Közönségnek jelenlétében — nemzeti énekemnek többszöri elénekeltetésével.”²⁶ Ismerjük a prologust, nincsenek benne túlságosan „erős igazságok”, bár gondolatmenete figyelemre méltó. Hangsúlyozza: „Az a nyelv a Nemzetnek, a mi a lélekzet az élőknek. Nyelve nélkül szintén úgy Vége a nemzetnek, mint lélegzet nélkül vége az életnek... A nyelvvel együtt jár a művészség többnyire minden Nemzeteknél, egygyütt virágoznak, díszlenek, — egygyütt nyomorognak, sinlődnék”. A nyelvet a színeset terjeszti, támogatni kell minden áron.²⁷ Nem új gondolatok ezek, de megfogalmazásukban tagadhatatlanul van valami magával sodró lendület. A *Nemzeti Ének*-et is e napra készítette Kisfaludy és azt Komlóssy Ferenc társulata színelőként adta elő. Az ének a *Titika* című regényének négy sorával kezdődik, s a nemzeti nyelv, az alkotmány és az uralkodó magasztalásával folytatódik. A verset tartalmazó színes nyomtatványokat százával osztották szét a megjelentek között.²⁸

Állott hát a gyorsan felépült színház, ám a szükséges anyagiak előteremtése menet közben, nem is volt mindig olyan egyszerű feladat. Zala megye még novemberben felszólította a főszolgabírókat, hogy gyűjtsenek pénzt a színház építkezésére, de egyedül a zalaegerszegi járásból érkezett adomány, 64 forint 30 krajcár.²⁹ Vas megyében Kisfaludy sógora, Szegedy Sándor buzgólkodik derekasan. Be is folyt hamarosan számottevő összeg, 2194 forint 30 krajcár. A füredi jobbagság ingyen adott száz igás és ezer kézi napszámot. Kisjókai Szabó István révkomáromi kereskedő hatezerhatszáz kézi napszámot, Festetics László gróf hat jön oszlopot. A kormány nem adott semmit.³⁰ Somogy és Veszprém is adakozott, de a számadások ez ideig nem kerültek elő.³¹ A megyék közül legelőbb Bács—Bodrog támogatta a füredi vállalkozást. A bajai Tanátsi Gyülekezet Jegyzőkönyve így örökíti meg az eseményt: „Simits Tivadar Bíró, és Albrecht Josef Szószó Urak jelentették, hogy a közelebb tartott Ns. vármegye Köz Gyűlésén Zomborban jelenlévén Ttes Kisfaludy Sándor Tábla Bíró Úrnak jeles Hazai Tudós és Költőnek felhívására, mellynél fogva a Ttes Karokat és Rendeket a Nemzeti Színművész Társaság számára Füreden felállítandó játékszín fundussa megszerzésére és alapításához való költségekhez leendő hozzá járulásra felszólítja, ezen Város részéről 40 ftoakat pengőben hozzá járultak, és így 100 ftoakat meg fizettek legyen, azért ezen megbízás hejában, de mégis a város dísze emelésére tett ajánlatnak helyben hagyása mellett

Tokajlits János kamarás úrnak meghagyattatott, hogy a fentebb említett célra adott 100 ftoakat kifizetvén adandó számadása kiadásába tegye.”³² Baja kitett magáért, de Bács-Bodrog is. Kisfaludy hivatkozik erre — fogjuk látni — a néhány év múlva történt felelősségre vonáskor. A nagylelkű adomány bizonyára összefügg azzal az élénk érdeklődéssel, amely a magyar nyelv, valamint a színészet és színház iránt Baján már a múlt század első negyedében megnyilvánult.³³ Kisfaludy egy dátum nélküli fogalmazványából tudjuk, hogy Bács megyében Odry József alispán és Markos Pál táblabíró voltak segítségére adománygyűjtésben.³⁴ Füredi vendégeskedésük idejéből bizonyára személyesen ismerték a költőt. E két tényező mellett még egy harmadik is közrejátszott a magas összeg összegyűlésében. Nevezetesen az, hogy Komlóssy Ferenc lett a füredi színház igazgatója, akit társaságának tagjaival együtt ismert a megyei közönség, hiszen az első szabadkai színház az ő szereplésükkel nyílt meg alig néhány évvel ezelőtt (1826. július 24.).³⁵

De ki is volt Komlóssy Ferenc, és milyen színészek játszottak társulatában? Az igazgató nem volt kezdő a pályán, életének 35. évében járt ekkor. Társulataival beköborolta az egész országot. 1828-ban Győr, Sopron, Vas, Zala, Veszprém megyék indítványára megalakult a *Dunántúli Színjátszó Társulat*. Ezt 1831. május 25-én Kiscellben tartott közös tanácskozásukon véglegesen megalapozták és a társulat rendszabályait is megalkották. Főigazgatóvá Kisfaludy Sándort választották, az igazgatást Komlóssy Ferencre bízták. „A húsz tagú társaság az akkori idők igényeinek jól megfelelt, nem annyira képessége, mint inkább az ügyes igazgató érdemét képező, hosszú együttlét következtében kifejlő összjáték folytán.”³⁶ A kiscelli tanácskozás nem maradt hatástalanul, a későbbiek folyamán, a füredi színház sorsára sem. Kisfaludy, mint a Dunántúli Színjátszó Társulat igazgatója, természetesen ezt a társaságot szerződtette Füredre is, így a színészet legnehezebb hónapjaiban, a nyári aratás idejében biztosította annak megélhetését. A társulat télen Kassán játszott, ahol 1833-ban 3 évre „a ritka becsületességéről és színi ügyességéről (cselszövő és komikus) ismert szakavatott vidéki színigazgató Komlóssy Ferenc” kapta meg a bérletet.³⁷ A társulatot Déryné hívta meg Kassára. Komlóssyról tudta, hogy becsületes, szolid igazgató, jó színész és jó társaságot szokott tartani, de a fiatalokat nem ismerte és félt, hogy nem fogják kielégíteni a már annyi jeles művész által elkápatott közönséget. Aggodalma alaptalannak bizonyult. Jeles tehetségek voltak a tagok között, kikből később elsőrendű művészek lettek.³⁸ A kassai téli idény áprilisban ért véget.³⁹ A színészek — ismerjük névsorukat is⁴⁰ — felkerekedtek Füred felé. Déryné naplója megőrizett néhány lényeges rész-

letet is szereplésükről: „Megérkeztünk Székesfehérvárra mi is. Ott volt most együtt majd minden tag, a kik csak részesek voltak a magyar színészet kezdetében. Régi pályatársaim felszólítottak, hogy maradjak velük. Azt nem tehetem, mondok, mert a nyárra szerződtem Komlóssyval Füredre, s a jövő télre Kassára szól kötelezőm. Hát megegyeztünk aztán a két társaság, hogy együtt működjenek, és pedig úgy, hogy ha az opera Füreden játszik, a dráma játszik Fejérváron és megfordítva. Így aztán váltakozva Füred és Fejérvár között, együtt maradtunk, míg csak az állandó színház Pesten el nem készült annyira, hogy már nem sokára játszani lehetett benne.”⁴¹ Déryné 1837 nyarán ismét Füreden találjuk,⁴² innen levelezik Bajza Józseffel, az akkor nyíló pesti színházhoz kerülése ügyében.⁴³

Azzal, hogy Kisfaludy a Dunántúli Színjátszó Társulatot szerződtette Füredre, az ország legjobb társulatának szereplését biztosította a fürdőközönségnek, viszont a színészek elnyerték az egyik legjövődelműzőbb nyári állomáshelyet.

Füred közönségének műveltségét, ízlését, igényeit és anyagi helyzetét tekintve, egyike volt azoknak az akkor igen ritka helyeknek, ahol a színészet lelkes pártfogására talált még oly időszakban is, amikor az egész ország lakossága elfoglalva a nyár legfontosabb munkáival, az aratással és csépléssel, a legkevésbé ért rá arra, hogy szórakozzék, így a füredi fürdő, ahová a betegek és üdülők épp ebben az időszakban gyűltek egybe, úgyszólván az egyedüli volt messze vidéken, ahol a színészeknek bőséges jövedelemre nyílt kilátása. A füredi előadások az 1830-as években eseményszámba mentek: „... Komlóssy társaságában néhány tag találkozott, ki a középszerűséget (magyarországi értelemben) jóval meghaladja. Irántuk az egész fürdői közönség részéről szép részvét mutatkozott, mely őket folyvást parkodásra méltán lelkesítheti... Kisfaludy Sándor... személyes jelenlétével is buzdította a színészeket, s a budai színészeinket is érdeklő például említett, hogy azok Kisfaludy Károly vigjátékát gyakran s elég hatással, a közönség nagy megelégedésére adják” — írják 1836-ban.⁴⁴ A költő boldog volt. Büszkén írja Erdélybe, hogy három hetet töltött Füreden, ahol annyi vendég sereglett össze, amennyit a Palatinusnak 1824-ben ott mulatása óta nem látott a vidék. A Theátrum mar egészen kész és nagy divatban van.⁴⁵

Füreden ekkor már jelentős társasélet van. 1825-től politikai gyülekezőhelynek számít. Ebben a közösségben valóban elevenen él a nemzeti csinosodás és pallérozás vágya. Jól tudja, hogy „legelőbbben is játékszíneket kell emelnünk hazánknak, és pedig olyanokat, melyek nem csak elég csinosak s a nemzet nagyságának megfelelőek, hanem egyszersmind téresek, alkalmasak, s olly rendeltetésűek legyenek, hogy ne csak különbéle, a játék darabokban előforduló ábrázolatok a természethez minél hasonlóbban láttathassanak, hanem hogy a személyek minden kifejezése, minden hangja a legtávolabbi nézőkhöz is hallható legyen”.⁴⁶ Nem csak játékszínünk van bimbójában, hanem egy része közönségünknek is.⁴⁷ Ám a nemesek tunyaságát, áldozni nem akarását legjobbjaink ostorozzák.

Ezeket az eszméket ismerte a fürdőközönség s lelkesen támogatta a színházat. De milyen volt maga a fürdő, annak szűkebb-tágabb környezete? Egykori leírásokból, levelekből erről is tudunk egyet s mást. Tárják elének az egykoriak a régi Füredet: „... régen Balatonfüreden! A mikor még a Balatonnak ez volt egyetlen fürdőhelye. Negyedszázad előtt még nem volt Siófok, nem volt Kenese, Almádi, Alsó-Örs, Fülöp, Badacsony, Balaton-Földvár, Boglár, Fonyód. Mind e gyönyörű fürdőhelyek sivatag pontok voltak s idegen közönséget nem ismertek. Egy-két úri ember szegényes deszkaviskóban ugyan mindenütt fürdött s négy-öt vasárnapon a közeli falvak lakossága oda vonult kocsikon egyszer megfürödni, de aztán ebből állott az egész.

Holt tenger volt a Balaton s még zarándokok se látogattak. Csak Balaton-Füred állott és Keszthely s kissé távolabb a Hévíz. Ez se régóta.” „A harmincas években már nagy és előkelő fürdő, már az országos nevezetességek találkozó helye Balaton-Füred. Könyveket lehet írni élményeiről, kalandjairól, társaságáról, szép asszonyairól. Széchenyi, Deák és Wesselényi első emberei az országnak. Deák ott tölti nya-

rának négy-öt hetét rendesen. Kedvéért, szaváért, látásáért öreg és ifjú államférfiak sereglének oda, hosszabb vagy rövidebb időre. Pestről gyakran egész társaság rándul ki egy-két napra. Vannak már írók, jurátusok, jogászok, Dunán túl, Tiszán túl messze fekvő kálvinista főiskolák ifjai, kik összebeszélnek, fölkerelkednek, s hol kocsin, hol gyalog, hol lóháton, ki a hogy bírja, elindulnak, hetekig utaznak, hogy fölkeressék Deákot és Kisfaludy Sándort, Balaton-Füredet és Csobáncz vidékét a költészetnek ábrándnak és rég eltűnt szadoknak tanyáit és emlékeit.”⁴⁸

„Füredi savanyúvíz, közel a Balaton partjához, egy meneletes völgyben, mely nem látszik meg az útról, míg az ember a mulató erdő sarkához nem jut. Itt egy lejtő következik, melyet elérvén, szeme előtt van a meszsze földről ide gyótt utazónak a savanyúvíz egész ditsőségében. Balról a lemenetelnél vagyon mindjárt egy nagy udvarú vendégfogadó, ezen alól az istálló, kotszínnek, és ezeken ismét alól a patika, és fürdőházak. . . E forrást hosszas négy szögben veszi körül a sétálóhely, mely gyönyörű hársfákkal vagyon beültetve oly sűrűn, hogy a napnak tikkasztó hevétől a mulatók egészen mentve vagynak, melyeknek a mulatási időben nyilván virágok, kellemes szaggal töltik be a teret. A fák alatt imitt amott tsinos padok és asztalok vagynak kirakva, a fáradtaknak elfogadására, és a jádzani kívánók számára. A sétálóhely apró kövessékekkel van megtöltve, mely minden reggel tisztára kisépértetik. . . A mulató kert szélén épült nem régiben Játékszín is, mely egészen ugyan még nem kész: de már a jádzásra alkalmas és adatnak is benne játékok. Nyugatra vagynak a szállások, boltok, közönséges vendéglők két sorban, nagy utszát képezvén, többnyire emeletesek, jó ízléssel épültek, melyeknek eleje hasonlóul hársfákkal vagyon beültetve. Ezen két sor épület között kell kimenni a hideg fürdőbe, melybe, mivel a Balatonban a nádasban vagyon épülve, hosszú deszka híd vezet be. Méltó megemlítenem a mulató kertét is, melyet az ide való nép Anglus kertnek nevez. Ez hazai fákkal és tsemétkkel van beültetve, útjai mulattató tsavargásúak, hol hegyre mennek fel, hol völgyre szállanak alá, és jól töltöttek. Néhol vagynak benne szérű nagyságú puszták melyek is, és az utak mellett nyugvó padok, Szép hely, de mivel jobbadán a Vénus madarai ebben tartózkodnak, lesvén a prédára: a jobb ízlésűek és erkölcsűek tsak a forrás mellett mulatnak. . .”⁴⁹

Néha elégedetlen hangok is hallatszanak. Harsányi Pál arról számol be barátjához írott költői levelében, hogy Füredre kirándult Pestről. A vendégek gögősek, igen fenn hordják az orrukat, tíz ósig felszámolják elődeiket. Mindenütt nagy a szemét, de a kocsmák szépek. Elment a játékszínbe is: „Egy kis templom is van Füreden, alsó végén a sétányának és csudául, egy kis színház a közeli liget szélén. . . Hát a játékszínben mennyi mulatságot leltem?! pedig csak egy huszasért, mondhatom, soha ilyen olcsón annyi mulatságot nem vettem. Az ottani játékokat látni, valóban éldelet. Kérdé tőlem egy, nem tudom, szeretetre-e, vagy tiszteletra méltóbb dáma, mint tetszik a játék? s mint akkor feleltem, most is azt ismétlem. Páratlanul, mondám, s épen úgy jó ki mint mikor a nagy városból falura sétál az ember, hol kifáradása után a szalmaszék jobban tetszik, mint a palota pamla és a fakanál tej mellé jobban illik az ezüstnél. Korántsem az Elasicitás teszi mulatságossá e játékot, hanem hogy olyan a millyen, s kritikára még nem szorult. Ki is óhajtna fürdőbe komolyt és valódiságot. . .” Írja, hogy a liget fái kicsinyek, mert nemrég tűzvész pusztított.⁵⁰ Az urak mulatnak, Jancsi cigány húzta a nótájukat. Ő játszotta a bálokon is a talpalávalót.⁵¹ Megkezdődik a hírverés, ebben a színház is szerepel a látványosságok között: „A gyógyhely épületei csinos, meglehetősen szabályszerű csoportozatot mutatnak, hasonlólt egy nagyobb város részéhez, a sík tőről tekintve meglepő pompával díszeskednek. Az épületek részint a Tihanyi uradalomhoz, részint magános emberekhez tartoznak. . . Az uradalmi épületeket teszik a gyógyszerház, az ó és új fürdőház, a vendéglőház, papház, Plébános lakhelye, kórház, postamester háza, a zsidó vendéglő, a seborvos lakhelye s néhány gazdasági épületek, ólak, kovácsműhely, boltok stb. Ide szálaljuk még a kápolnát, és színházat is. . . A szekérúton túl, a főkúttal szemben tűnik föl a magyar

színház, homlokán ilyen fölírással: „A Hazafiság a nemzetiségnek”. 1836-ban a kassai társaság játszott benne.”⁵²

Kisfaludy Sándor boldog lehetett, úgy érezhette, régi dicsősége támadt fel újra. Egy sor vármegye ünnepelte, nemes urak sokasága köszöntötte elismerő szóval. Sikertől ismét adnia valamit nemzetének. Öröme és büszkesége kiérzik a Magyar Tudós Társaságnak, melynek 1830 novembere óta rendes tagja,⁵³ írott leveléből: „. . . alázatosan jelentem a T. T. Társaságnak azt is, hogy ezen folyó esztendőben Balaton-Füreden a Hazafiaknak köz bizodalma már több évek óta hozzám folyamodván, hazafiúi adakozásokból, noha temérdek akadályokkal kelle küszködnöm, még is egy czélerányos, csinos nemzeti Játékszint építettem, és pedig oly fáradhatatlan szorgalommal, hogy az, múlt július 3-án egy számonosan össze sereglött Közönségnek jelenlétében, köz örömmel, és meglepéssel meg is nyitattott.”⁵⁴ Döbrentei Gábornak, az Akadémia titkárnak, aki önéletrajz írására és jelenlegi irodalmi, tudományos munkájáról való beszámolóra kéri, ezeket válaszolja: „1832-dik óta e hazai nyelv, Literatura és Művészség tekintetéből, lakom vidékén legjelesebb tünevény, és a nyelvnek, művészségnek, Nemzetiségnek, hazafiságnak előmozdítására leghasznosabb, legérdekesebb, leg hamarabb gyümölcsöző Intézet, az általam indítványba hozott, eszközölt, felépített, szükségével ellátott és emberi állithatás szerint örök időkre megalapított Magyar Nemzeti Játékszín Balaton Füreden.”⁵⁵

A gondtalan, vidám élet azonban lassan eltűnőben van. 1832 tavaszán meghalt Szegedy Róza, a 32 éven át hű hitves. Családi bajai mellett közéleti szereplése is keseríti. Ebben az időben az Aurora Kör, Vörösmarty—Bajza—Toldy triumvirátusával a középpontban, folyvást előretör s mind nagyobb szerepet kap az Akadémián belül. E csoport politikai és irodalmi nézetei merőben különböznek Kisfaludyétól, ezért már 1833 őszén készül lemondani akadémiai tagságáról.⁵⁶ Gazdasági tennivalóira hivatkozik, ám Sághy Ferencnek írott levelében elárulja visszahúzódságának igazi okát: „Bajza öklelő szarvát” nem képes elviselni. A tiszteleti tag-ság már csak szépségtapaszt az események végén.⁵⁷

S mindezek mellett a füredi színház körül is bonyodalmak támadnak, az irodalmi vereségét még a tekintetes vármegye okvetetlenkedése is tetézi! Az 1836. február 29-én Zalaegerszegen tartott megyegyűlésen, kihasználva Kisfaludy Sándor és híveinek távollétét, kimondották, hogy a színház építkezéséről számadást tegyen.⁵⁸ A megye ridegen hivatalos eljárása vérg sérti, de *Nyilatkozat*-ban még mérsékelt hangot üt meg. „Midőn hazafiúi buzgalomból 1830-ik esztendőben én a Füreden mulató minden vidékbéli hazafiakat egy becsületes Játékszínnek építésére, alapítására barátságosan serkentettem, kértem, felszólítottam, hogy egykor az ott futólag épült, szüette avétt fából öszveragasztott, ingatag-Játékszínből, egy hirtelen szélvész támadásakor, azon agyon veretés-től méltán tartható Publicum a játék közepében kifutott, akkor a bennem magamban helyezett s pontosított köz bizalom csak azon feltétel alatt szavazott részvétet, és hozzá járuló adakozást, ha ezen hazafiúi vállalatra én számom magamat.” Egyben jelenti, hogy számadása sokból fog állani, mert miután nemes Bács, Veszprém és Vas vármegyék folyamodására a füredi színház felépülésére és alapulhatására segédkezőket úgy nyújták, mint hatóságok, közgyűléseken hozott végzéseik mellett, — nem csak illendőnek, de kötelességének is érzi, noha ők ezt tőle soha nem kívánták, hogy számot adjon azoknak.⁵⁹ A második *Nyilatkozat* már keményebb hangú, méltán panaszkol az iránta gerjedett s indított némi bizodalatlanságot, majd haraggal és fájdalommal vágja oda a megye urainak: „En a Füredi Színházat N. Zala Vármegyének, mint hatóságnak pártfogásába ajánlottam, hogy felvigyázi, és intézői hatalmat gyakoroljon abban: mert e nélkül ki lett volna birtokossa, Ura vagy Intézője ezen Színháznak? Azon százak-e valamennyien, kik többet, kevesebbet adtak, létrehozatalára? Vagy a sok mellett senki sem? — S Ha az lenne Ura, ki legtöbbet adott támadhatására, hát az adakozók mértéke szerint mint hatóság N. Bács Vármegye volna, mint egygyes személy pedig magam volnék: mert leszámolván fáradságomat, gondomat, aggodalmamat, én költöttem arra legtöbb pénzt.”⁶⁰ Jelenti, hogy a munka igen

sok volt, azt egyedül el nem végezhette. Különösen akadályozta ebben az, hogy ő Sümegen lakik és gazdasága majd minden idejét lefoglalta. Ilyen körülmények között az építkezést egyedül nem vezethette, ezért a pénzkezeléssel, anyagbeszerzéssel, mesterekkel való tárgyalással együtt Fülöp József veszprémi postamesterre bízta azt, akinek Füreden háza volt és így az építkezésre menet közben jobban tudott felügyelni.⁶¹ A számadások elkészítette, de ezeket 1844-ben kiemelték a megyei levéltárból,⁶² s azokat hiába keresték az 1930-as években⁶³ és legújabbban is.⁶⁴ Fontos tanúskodásukról bizonyára örökre le kell mondanunk.⁶⁵

A 30-as évek derekától visszahúzódik minden közéleti szerepléstől, még füredi vizért is ispánját küldi el, azzal palackoztat 60 üveget.⁶⁶ Amikor 1837-ben Jankovich Miklós a Nemzeti Színház megnyitására „Corona Polyglotta” címmel emlékkönyvet szándékozik kiadni és abba Kisfaludytól is kér verset, a költő megtagadja azt s imígyen válaszol: „Én meglekészem azon csekély, de nékem mégis sok gondomba, aggodalmamba, fáradságomba került hazafiúi tettemmel, hogy B. Füreden életem és értémem veszélyeztetésével egy olly csinos Nemzeti Színházat építtettem és alapítottam, melyben a szegény, és idegen nyelvű zselléreink által félre nyomott s tisztított magyar Thalia, már hét év óta él, munkálkodik és díszlik.”⁶⁷ Öregszik már, közeledik a hetedik X-hez. Sümegi magányában vezeti gazdaságát, egyre jobban megkeseredve, egyre inkább magára maradtottan. 1844. október 28-án, valamivel éjfél előtt fejezi be életét.⁶⁸ A megye urai immár ad acta teheték a füredi színház krajcároskodó számadásait.

A színház sorsa a lassú haladás. 1836-ban, Kisfaludy hátrahagyott tiltakozása ellenére, a kitűnő Komlóssy-féle társulat helyére Fekete Gábor társulatát szerződtetik.⁶⁹ Kisfaludy halálával Bogyay Lajos tapolcai járásbíró veszi át az ügyek intézését, akit már korábban aligazgatóvá neveztek ki az öregedő Kisfaludynak segítőnek.⁷⁰ Bogyaynak csak egy volt a színház ügye a sok hivatali teendő mellett. Rendkívül érdekes fényt vet az ekkori színházra Egressy Gábor bejegyzése a füredi panaszkönyvbe: „A Színház, mint minden nyilvános intézet, mely közönségért van, közvélemény ítélete alá tartozik, annál fogva az alulírott nem hiszi megsérthetni azon méltányos elismerést mely a B. Füredi Színház lelkes alapítói iránt minden kebelben visszhangzik, ha észrevételeit őszintén előmondja.

Ezen Színház sem általában, sem részletesen nem elégti ki az ízlés, s a kényelem kívánatait, nem a színészet szükségait, s az egésznek elrendezése nem igen kedvező tanúságot nyújt a végrehajtók tárgyismeretéről, kiknek egyébiránt minden becsület. — A Színháznak csupán homlokzatán látszik némi csín: a színpad igen magas s a földszintérnek csaknem semmi lejtőssége nincs. — ... földszinti padok miért nem csinosak, s kényelmesek? olly sokba került volna e ezeknek szénával kitömése, s kanavással bevonatása, befestése? A karzat miért nem folyja körül a falakat? És a színpad homlokzata minő idomtalan! A színpadnak semmi gépezete! még azon nélkülözhetetlen sem mely a színpalotát változtatja, minden színpalotát külön kézzel kell ki és betolni, nincs egy annyira szükséges sülyesztője. Díszítménye pedig valóságos dísztelenítmény, a legnélkülözhetetlenebb rakdarabok (versetz stüke) hiányzanak, millyenek: oldalajtók, ablakok, előfák, bokrok, szikladarabok, házkülseje stb. ...

A kellemetlen bűzű, sötét, veszélyes és olvadákony fagygyújtó világítás helyett, nem célszerűbb lenne e tizenkét olajlámpa? Mit mondjak a színészeknek szánt lakásokról? ezen két szűk föld-alatti lyuk, egy egész társaságnak számítva, igen is érthetőleg visszautasítani látszik őket a túléltnak hitt parasitái állapotjukba. ...”⁷¹

Ne feledjük, Egressy bejegyzése mintegy tizenöt esztendővel a színház megépülése után kelt. Világosan látnunk kell ezzel kapcsolatban: éppen ez a fagygyújtóvilágítással világított szerény kis színpad volt komoly bástyája a magyar nyelv ápolásának abban az időszakban, amikor a német nyelvű darabokat valóságos „palotákban” mutatták be.

1845-ből van adatunk arra, hogy kőfallal kerítik a színház körét, melynek Latabár E. az igazgatója.⁷² A játék azonban ettől mit sem javul, amint az egy levélből kiderül:

Balaton-Füred, 1847. július 22.

„Hetényi József társasága június végén kezdé meg előadásait, 'Marcsa, ezred lányával' — A 'Farsangi iskolában' Jánosy mint Béla, — 'Falura kell menni' Polyakoviczné mint Drangné, a Lindában a cím szerepben művésziileg játszott. Szaklányi a népdalokban aratott gyakori tetszést. Egyébiránt a 24 tagból álló társaság a szó teljes értelmében, összetanulatlanabb bármely falusi csapatnál, ezért játékok kedvetlen, színpalak között zajongnak (sic!), darab-választásuk gyenge, szerepkiosztásaik öncélt vagy tudatlanságot árulnak el. — S ezért bukott 'Az eljegyzés', 'Szökött katona', 'Örökség', 'Saint-Tropezi úrnő' stb. stb.

A pesti újabb vígjátékok szóba sem jöhetnek, legyen indoka igazgatói fukarság vagy tanulási hanyagság — mind egy, e hiba eredménye az üres színház. — Ócska 5 felvonásos darabok füredre nem valók.

A színpaloták telvék hibákkal, a szavalás elhanyagolt vagy éneklő — tivornyákban gyászos, s télen fehér kalappal jelennek meg, — a színpadi világítás setét, — a kellékek a néző előtt kézről-kézre utazva jönek helyeikre — jelentéseket kihagynak, átalakítanak stb.”⁷³

Nem kétséges: a társaságnak bukás és szétesés a jövője. A következő időkből kevés adat maradt reánk, de tudjuk, hogy 1867-ben már annyira megromlott az épület, hogy a tihanyi apát fürdőintézet építésére kéri el anyagát. A megye az ajándékozásba nem egyezik bele, de megbecsülteti az épületet és ennek alapján az 1868. március 30-i megyegyűlés határozatával 442 Ft 17 krajcárért eladja azt a tihanyi apátságnak. Tudjuk azt is, hogy 1878. február 18-án kezdték meg lerombolását. Helyén már a következő évben felépítik a Gyógyterem emeletes épületét, amely ma a SZOT üdülő kultúrterme. A század elején osztatlan örömet keltett, hogy egyik oszlopát megtalálták és kiásták a földből.⁷⁴ Dokumentáció hiányában makettjének elkészítése a közelmúltban is nehézségeket okozott.⁷⁵

Mindebből talán szabad levonnunk azt a következtetést, hogy a füredi teátrum nem csak Kisfaludy Sándor életének kései szakaszában töltött be jelentős szerepet, hanem az egyetemes magyar színház történet szempontjából is volt — a helyi viszonyokon messze túlmutató — jelentősége.

Kőhegyi Mihály

JEGYZETEK

¹ Bayer József: A Nemzeti Játékszín története. Bp. 1887. I. 589. Horváth János monográfiája 5 sorban intézi el a balatonfüredi színház ügyét. Horváth János: Kisfaludy Sándor. Bp. 1936. 6.

² Jancsó Elemér: Az erdélyi magyar színészet hőskora, 1792—1821. Kolozsvár, 1942.

³ Keresztény Sándor: Miskolc színészetének története. Miskolc, 1903.

⁴ Lugosi Döme: Kelemen László és az első Magyar Játékszín Társaság. Makó, 1927. — Váli Béla: Kelemen László, az első magyar színigazgató. Arad, 1888.

⁵ Dengi János: Kisfaludy Sándor Pozsonyban. Nemzet 1888. 173. és 188. szám.

⁶ Koltai Virgil: Kisfaludy Sándor első drámai kísérlete. Fővárosi Lapok, 1890. 128. szám. — Lehr Vilmos: Kleist, 'Seneca'-ja Kisfaludy Sándornál. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1890. 489.

⁷ Friz András „Penelope” című 1761-ben megjelent ötfelvonásos drámáját ültette át, de ebből csak töredékek maradtak ránk. — Vizsota Gyula: Kisfaludy Sándor „Ulisszes és Penelope” c. tragédiája. Irodalomtörténeti Közlemények, 1907. 429—447.

- ⁸ Az állomások, ahol a színházakat meglátogatta: Wiener Neustadt március 8., Rovero d'Aprile 25., Mantua április 29. és május 1. Cremona május 4., Mayland május 8. Kisfaludy naplóját az OSZK Oct. Hung. 265. alatt őrzik. Első kiadója Kisfaludy Á. Béla (Kisfaludy Társaság Évkönyve 1882—1883.) bizonyos, sokszor igen fontos részeket kihagyott. Még sajnálatosabb, hogy a kéziratot több helyen fekete tintával olvashatatlanná tette. Az Angyal-féle nyolckötetes kiadás pedig változatlanul ezt a megcsontított szöveget nyomtatta le. A kihagyott részeket azóta hozzáférhetőek. — *Fenyő István*: Kihagyott részek Kisfaludy Sándor naplójából. Irodalomtörténet, 1959. 499—501.
- ⁹ Kisfaludy Sándor naplója és Francia fogságom. Bp. 1962.
- ¹⁰ *Gálos Rezső*: Kisfaludy Sándor és Szegedy Róza házassága. Hadtörténelmi Közlemények, 1934. 83.
- ¹¹ *Géfin Gyula*: Kisfaludy Sándor kiadatlan levelei. Győri Szemle, 1933. 213.
- ¹² „Ich habe 3 Trauerspiele, als: Kun László, Bánk, Maróthy Kálmán, 2 Familiengemähle, als: A Dárday Ház, A lelkes magyar leány, und ein Lustspiel: Az elmes özege, lauter Originals, theils in Jamben, theils in Prosa bereits fertig”. — írja Mailáth Jánosnak 1820 őszén. — Kisfaludy Sándor Minden Munkái I—VIII. Kiadta: Angyal Dávid, Bp. 1892. (A továbbiakban: MM.) VIII. 380.
- ¹³ Kacinczy Lev. XX. 116.
- ¹⁴ Anyagi ügyekben kicsinyeskedően aprólékos, ezt reánk maradt *Kézipénzübeli jövedelennel naplója* híven igazolja OSZK Fol. Hung. 1725. — *Darnay Kálmán*: Kisfaludy Sándor mint gazda és társadalmi ember. Zalai Közlöny, 1882. 50. szám. — A testvérek alapvető osztálylevelét az OSZK Fol. Hung. 1347 alatt őrzik.
- ¹⁵ *Fenyő István*: Kisfaludy Sándor. Bp. 1961. 362.
- ¹⁶ *Eötvös Károly*: Az első magyar nemzeti színház. Országvilág, 1900. november 25. — december 9., 48—50. szám. — Eötvös szépirodalmi formában dolgozza fel az eseményeket, de értesüléseit első kézből, az alapításnál jelen lévő és az építkezéseket irányító Fülöp József veszprémi postamestertől szerzte.
- ¹⁷ Összesen 1330 Ft gyűlt össze. MM. VII. 465—472.
- ¹⁸ Zala megye Levéltára, közgyűlési jegyzőkönyv 2415. szám. (1830. VIII. 9.)
- ¹⁹ MM. VII. 465.
- ²⁰ A nemzeti nyelv megteremtése és a színház ügye igen szorosan összetartozó kérdés. Látni fogjuk: Kisfaludy sem választja el a kettőt. A probléma mélyebb vizsgálásába nem merülhetünk, meg kell elégednünk az irodalomra utalással.
- Komáromy Lajos*: Ortológia és neológia. Bp. 1881.
- Simonyi Zsigmond*: A nyelvújítás történetéhez. Bp. 1888.
- ²¹ MTA kéziratár, levélmásolat. — MM. VIII. 459—462.
- ²² Eredetije a Kisfaludy Társaság Gyűjt. Levelek, MTA. Kézirattár. Közli *Gálos Rezső*: Kisfaludy Sándor Hátrahagyott Munkái. Kisfaludy Irodalmi Kör Könyvei 1. Győr, 1931. 561—562. (Ezentúl: KShm.)
- ²³ KShm. 558—559.
- ²⁴ MTA. Kézirattár, másolat. (Sümegh, 1830. aug. 13.) MM. VIII. 457—458.
- ²⁵ A színház építéséről, későbbi szereplésekről egyáltalán nem emlékeznek meg a korabeli lapok, ami igen feltűnő. Az átnézett lapok: Kritikai Lapok, 1831—34., Hasznos Mulatságok 1831—1833., Betsi Magyar Újság 1831—32., Hírnök 1837., Jelenkor 1832—33., Regelő 1833—36., Magyar Kurír, Élet és Literatura 1829—33., Tudományos Gyűjtemény 1831—1837., Koszorú 1830—37., Felső Magyar-Országai Minerva 1830—1836.
- ²⁶ *Gyalui Farkas*: Újfalvy Sándor emlékirataiból és levelezéséből. Páztortűz, 1926. 595—599.
- ²⁷ Prologus a füredi Játékszínnek megnyitásánál. Közli Kisfaludy Á. Béla: Győri Közlöny, 1881. 2. szám.
- ²⁸ A nyomtatvány egy példánya az OSZK Kézirattár, Annalecta.
- ²⁹ *Fára József*: A balatonfüredi színház megalapítása és működésének első évtizedei. Zalaegerszeg, 1925. 11—12.
- ³⁰ *Rédey Tivadar*: Balatonfüredi színház. Magyar Színművészeti Lexikon. Bp. 1930. I. 98.
- ³¹ *Fára József*: i. m. 12.
- ³² Tanátsi Gyülekezet jegyzőkönyve 229/1832. Pécsi Állami Levéltár, Bajai részlege.
- ³³ „Baja édes hazánknak tartozó adója lerovatásául azzal akarja először is lelke vágyait kielégíteni, hogy a régi rendelet szerint eddig magyar, német és rácz, egyenlő idomzatban szerkeztett, polgárokból álló választott közsege jegyzőkönyvei magyar nyelven vitessenek”. *Jelenkor*, 1833. márc. 20. *Solyom Ede*: A bajai színészeti múltjából. Bajai Hírlap, 1961. júl. 19. és aug. 23.
- ³⁴ KShm. 405. — A személyes ismeretség döntő volt az adományok gyűjtésében. A bajai bejegyzés egyértelműen megmondja, hogy a megyegyűlésen vetődött fel a füredi színház támogatásának ügye. A megyei levéltárban, mely azóta Zomborból is elkerült, nem állott módomban kutatásokat végezni. Kézzenfekvőnek látszott, hogy a szomszédos városok levéltáraiban nyomozzak. Hiába néztem azonban át Kiskunhalas és Kiskunfélegyháza tanácsi jegyzőkönyveit, valamint a korabeli levelezését, nyomdára sem akadtam esetleges kérelemnek, illetve adománynak. (Szabó Sándor levéltáros segítségét itt is köszönöm). Kecskeméti levéltárban nem csak a jegyzőkönyveket és levelezést néztem át, hanem a *Regestrum Perceptorale* 1831—1833. évre és az *Index literarum Correspondentialium* kötetét is. Feltételezhető, hogy az ügyet rövid úton, szóban, intézték el, hiszen a bajaiak is utólag jelentik csak azt, de a kiadások között feltétlenül szerepelnie kellene az összegnek, mert az a pénztáros saját zsebébe ment volna. (A bajai jegyzőkönyv is lényegében ezért foglalkozik vele.) Az eredmény negatív volt. Kétségtelen tehát, hogy a füredi színház meg-
- segítésére Kisfaludy nem indított országos akciót, inkább ismerősei útján bonyolította le azt. (Dr. Balanyi Béla levéltáros fáradozását hálással köszönöm.)
- ³⁵ *Pataki József*: A magyar színészet története. Bp. 1922. 205.
- ³⁶ *Váli Béla*: Kisfaludy Sándor és a balatoni színház. Figyelő, 1887. 133—141.
- ³⁷ *Klestinszky László*: A Kassai magyar színészet. 1781—1877. 9.
- ³⁸ *Déryné naplója* (Szerk. Törs Károly) Bp. 1880. II. 277—278.
- ³⁹ *Benczur Vilmos*: Kassai játékszín 1816—1916. Kassa, 1924. 23.
- ⁴⁰ Az 1836/37-es idényben *férfiak*: Bartha János, Boldizsár sűgő, Erdős János, Deézi Zsigmond, Haray Viktor, Hubenay Ferenc, Keresztessy sűgő, Kilényi Dávid, Komáromy Sámuel, László József, Latabár Endre, Lendvay Márton, Pály Elek rendező, Parászó János, Szakácsy István, Szerdahelyi József rendező, Szilágyi József, Szőke Mihály, Tóth István, Turcsányi Károly, Várossy József, Henszmann karmester. *Nők*: Balogh Hermin, Chiabayné Édes Antónia, Dain Borbála, Erdősné Dain Teréz, Erdős Laura, Fűgyed Kati, Hansóczy Lujza, Hubenay Magda L., Kántorné Engelhardt Anna, Kilényiné, Komáromyné, Komlóssyné, Komlóssy Ida. — *Lestinszky László*: i. m. 17.
- ⁴¹ *Déryné naplója*. Bp. 1880. II. 305—306.
- ⁴² *Staud Géza*: Déryné. Bp. 1957. 52.
- ⁴³ B. Fűred, július 15-ik, 1837. Ez Déryné ezideig ismert legkorábbi keltetésű levele. *Bayer József*: Déryné. Déryné levelei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Staud Géza. Bp. 1944. 89—90.
- ⁴⁴ *Könyves Máté*: Játékszín Koszoru. Pest, 1834. 204.
- ⁴⁵ „Csak az oszlopok hibáznak még, de ezek is minden áron fel fognak állíttatni”. A levél kelte Sümeg, 1832. aug. 1. *Gyalui Farkas*: Újfalvy Sándor emlékirataiból és levelezéséből. Páztortűz, 1926. 599.
- ⁴⁶ *Kiss Endre*: Nemzeti Játékszín Honi főmelkedésünk segéde. Tud. Gyűjt. 1831. XII. 1—35.
- ⁴⁷ *M-t-y*: Színészek jutalmaztatása a régi s újabb időkben. Társalkodó, 1835. 180.
- ⁴⁸ *Eötvös Károly*: Utazás a Balaton körül. I. 69., 93—94.
- ⁴⁹ *Oláh János*: Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. Tud. Gyűjt. 1834. III. 51—96.
- ⁵⁰ *Harsányi (Pál)*: Levelezés. Hírnök (Pozsony) 1837. július 28.
- ⁵¹ Nagy Hid utca 4 alatt Millernél kaphatók: „Füredi magyar tánczok, a kedvelt Jancsától játszva, Guitarra szerkeztetű Padovecz.” Hasznos Mulatságok, 1833. I. 57.
- ⁵² Füred ásványos vize és a Balaton. Tud. Gyűjt. 1837. VII. 1—50.
- ⁵³ *Vizsota Gyula*: Kisfaludy Sándor és a Tudós Társaság. Itk. 1911. 432—455.
- ⁵⁴ Kisfaludy Sándor levele a T. T. Társasághoz, Sümeg, 1831. nov. 20. MM. VIII. 493—495.
- ⁵⁵ MM. VIII. 511—517.
- ⁵⁶ „En elhatároztam magamban, hogy most utólszor vagyok itt, mint tagja a M. T. Társaságnak...” 1833. nov. 3. hűgának. KShm. 497.
- ⁵⁷ MM. VIII. 556. és 551.
- ⁵⁸ *Váli Béla*: i. m. 140.
- ⁵⁹ Zala megye levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyv 870/1836. Nyilatkozás. Tekintetes Nemes Zala Vármegyének azon végzésére, mely szerint Kuthy Pál Főbíró Urnak meghagyatik, hogy minikutánna a Balaton-Füredi Színház felépült, s a N. Vármegye a dolgnak miben létét tudni kívánna, ő engem számadásra szólított. — KShm. 381—383.
- ⁶⁰ Nyilatkozás T. N. Zala vármegyéhez a Füredi Színházat illető számadásom mellé. Kelet nélkül fogalmazvány a sümegi Darnay múzeumból. Leltári szám 1/1033. Az igen értékes Kisfaludy Sándorra vonatkozó anyagot jelenleg a Petőfi Irodalmi Múzeum őrzi. A Nyilatkozás szövege KShm. 388—389.
- ⁶¹ *Fára József*: i. m. 30.
- ⁶² Eredetileg a 18-as csomó 305. folyószáma alatt őrizték őket 1844-ig, amikor egy ott maradt szelvény papírra tett megjegyzés szerint, Csillagh Lajos alispán magához küldette a számadásokat a levéltárból.
- ⁶³ *Fára József*: i. m. 30.
- ⁶⁴ *Staud Géza*: A magyar színház történet forrásai. Bp. 1962. II. 73. csak *Fára* könyvét ismeri, új levéltári anyagot nem hoz.
- ⁶⁵ Kisfaludy eredetileg tervezte a színház történetének megírását, de erről a tervéről, a zaklatások miatt, lemondott. KShm. 391.
- ⁶⁶ *Vizsota Gyula*: Kisfaludy Sándor három ismeretlen levele. Egyetemes Philológiai Közlöny, 1907. 445—447.
- ⁶⁷ *Korompay Bertalan*: Kisfaludy Sándor levele Jankovich Miklóshoz. Irodalomtörténet. 1943. 143—144.
- ⁶⁸ *Darnay Kálmán*: Kaszinó táblabírák. Bp. é. n. II. 213.
- ⁶⁹ *Fenyő István*: i. m. 367.
- ⁷⁰ *Fára József*: i. m. 36—39.
- ⁷¹ *Kulcsár Adorján*: Százéves balatonfüredi panaszkönyv. Itk. 1940. 183—185.
- ⁷² *Roboz István*: A balaton-füredi szinkör. Hazánk s a Külföld, 1865. aug. 13., 144. szám.
- ⁷³ *Árthúr*: Levelezések. Hazánk (Győr), 1847. aug. 14., 96. szám. — A színház kései történetére vonatkozó adatokat Lipták Gábertől kaptam. Fogadja érte köszönetemet.
- ⁷⁴ *Jván Ede*: Egy ledőlt oszlop története. Új Idők, 1913. április 6., 15. szám.
- ⁷⁵ „A feladat nem volt egyszerű, éppen a rendelkezésre álló anyag tárgyi ellentmondásai miatt. Az épületből, a lebontás és szétválasztás után mindössze hat oszloptörzs maradt meg s ez is hanyódtól erre-arra”. A rekonstrukcióhoz egy alaprajzot is felhasználtak, de erről közelebbit meg tudunk nem sikerült. — *Bajcsa András*: Milyen volt Balatonfüred községének? Színház és Filmművészet, 1956. 585—586.

Beiträge zur Geschichte des von Sándor Kisfaludy gegründeten Theaters in Balatonfüred

Bekanntlich war es Ferenc Kazinczy, auf dessen Geheiß sich im damaligen Pesth das erste ungarische Sprechtheater-Bühnenensemble unter Leitung von László Kelemen bildete. Die ersten repertoiremäßigen Vorstellungen begannen im Jahre 1792 auf der Bühne eines provisorischen Holzbaus am linken Donauufer. Es dauerte aber nicht lange und das Theater mußte 1796 in dem damals noch vornehmlich deutsch-bevölkerten Pesth-Buda seine Tore schließen.

Unter der Ägide von Miklós Wesselényi sr. bildete sich gleichfalls im Jahre 1792 ein siebenbürgisches Bühnenensemble. Hier blieb der Erfolg nicht aus, das Ensemble wurde immer zahlreicher, so daß 1801 mehr oder weniger starke Gruppen bereits im ungarischen Mutterland Gastspiele veranstalteten.

Die berühmte Rondelle, wo die ungarische Bühnenkunst sich entfalten konnte, nachdem der Holzbau des Pesther ungarischen Theaters durch eine Feuersbrunst zerstört worden war, wurde jedoch 1815 abgerissen, so daß die ungarischen Mimen von einer Stadt zur anderen wandern mußten (Székesfehérvár, Miskolc, Kassa, Debrecen), um ihrer Kunst zu huldigen.

Eine ihrer Gruppen fand aber zu jener Zeit in Balatonfüred ein ständiges Heim. Der Aufwand für den Theaterbau wurde aus Spenden bestritten. Die Anregung hierzu war von Sándor Kisfaludy ausgegangen.

Der Rückblick beginnt mit der Geschichte des im Jahre 1831 in Balatonfüred eröffneten ersten ständigen ungarischen Theaters und schildert die Schwierigkeiten des Theaterbaus. Vor den Augen des Lesers entsteht ein Bild des damaligen Balatonfüred auf Grund zeitgenössischer Schilderungen und Erinnerungen. Verfasser verfolgt von Schritt zu Schritt das Wirken Sándor Kisfaludy's auf dem Forum der Öffentlichkeit, sein dichterisches Können, aber auch die Schwierigkeiten, die dem alternden Dichter bei Verrechnung der Baukosten mit den damaligen Behörden nicht erspart blieben.

Aus all dem erfährt man, daß der Theaterbau von Balatonfüred nicht bloß im vorgerückten Alter des Dichters eine bedeutende Tat war, sondern auch vom Gesichtspunkt der ganzen ungarischen Bühnengeschichte — weit über das Regionale hinaus — hoch zu werten ist.

Mihály Köhegyi

Contributions à l'histoire du théâtre de Balatonfüred, fondé par Sándor Kisfaludy

Il est connu que c'est sur l'initiative de Ferenc Kazinczy que la première troupe de comédiens hongroise se forma à Pest-Buda sous la direction de László Kelemen. C'est en 1792 que la troupe commença ses représentations dans le bâtiment en bois du théâtre provisoire, élevé sur la rive droite du Danube, mais quelques années après (en 1796) il dut fermer ses portes à Pest-Buda car la majeure partie de la population de la ville était allemande. La troupe transylvanienne, formée en 1792 et patronnée par Miklós Wesselényi père, connu du succès et devint si nombreuse qu'en 1801 elle put envoyer des troupes aussi à la patrie-mère. Mais la fameuse Rondelle où les acteurs hongrois trouvèrent abri, fut démolie en 1815, ainsi les villes de Székesfehérvár, Miskolc, Kassa, Debrecen offrirent leur hospitalité aux acteurs réduits à la vie errante. C'est justement à cette époque critique que le théâtre de Balatonfüred recevait une partie des acteurs en leur assurant la subsistance. Le théâtre de Bala-

tonfüred se fonda grâce à la générosité publique, mais le mérite de l'avoir initié revient à Sándor Kisfaludy.

L'étude s'occupe de l'histoire, des difficultés de la construction du théâtre inauguré en 1831. En utilisant des descriptions, des mémoires contemporaines, elle donne une vue d'ensemble de Balatonfüred d'autrefois. Elle trace la ligne de l'activité publique et dramaturgique de Sándor Kisfaludy, et nous raconte les mille tours et retours que firent les autorités du comitat au poète âgé en rapport de l'arrêté de comptes de la construction.

Des données citées, l'auteur tire la conclusion que le théâtre de Füred a joué un rôle considérable non seulement à la période tardive de la vie de Sándor Kisfaludy, mais il était d'une importance remarquable du point de vue de l'histoire générale du théâtre hongrois, car il ouvrit un horizon dépassant de beaucoup les conditions locales.

Mihály Köhegyi

Данные к истории Балатонфюредского Театра, основанного Шандором Кишфалуди

Известно, что первая театральная труппа, руководимая Ласло Келеменом, возникла в Будапеште по инициативе Ференца Казинци. Систематическую игру труппа начала в 1792 году во временном деревянном театральном помещении, построенном на берегу Дуная; но очень скоро (в 1796 году) театр закрылся, так как Пешт и Буду в то время населяли в основном немцы. В 1792 году возникла труппа в Трансильвании, которую патронировал старший Миклош Вешшелени. Быстро растущая труппа уже к 1801 году могла посылать группы для выступления в центре страны. Прославленную Ронделлу, в которой нашли приют венгерские актеры, в 1815 году снесли, актеры были вынуждены странствовать и давать спектакли то в Секешфехерваре, то в Мишкольце, Кошице или Дебрецене. Как раз часть из них в это критическое время обособилась в балатонфюредском театре, созданном на об-

щественные пожертвования, инициатором чего выступил Шандор Кишфалуди.

Статья рассказывает об истории открывшегося в 1831 году театра и трудностях, связанных с его постройкой. Статья на основании воспоминаний современников, письменных документов, относящихся к тому времени, дает картину жизни тогдашнего Балатонфюреда; прослеживает общественную деятельность Шандора Кишфалуди, его драматургическую работу и ту волокиту, которую чинили комитатские власти пожилому поэту в расчетах, связанных со строительством.

Из приведенного материала автор делает вывод о том, что балатонфюредский театр имел большое значение не только для Шандора Кишфалуди в его последние годы жизни. Он, выйдя за рамки сугубо местного характера, занял важное место в истории венгерского театра вообще.

Михай Кёхедьи

Kisfaludy Sándor és Károly megzenésített versei

1. MEGZENÉSÍTETT KISFALUDY SÁNDOR VERSEK

Kisfaludy Sándor személye két évszázad távlatából sem jelentéktelen. Még ha a gyakran tévedő, Berzsenyi által lekicsinyelt, „kéregkritikájú”-nak csúfolt Kazinczy célba is vette főművét, a Himfy szerelmét, költészete ma sem halványult el egészen. Kodály képzeletét is vonzotta két verse, a *Leányszépség*, és *A bereknek gyors kaszási*. Költeményei, ha nem is tárnak fel mély gondolatokat, kétségkívül könnyedén gördülnek, nem mesterkélték. Mind az irodalmi köztudatba, mind a zenébe főműve, szerelmi versciklusa a *Himfy szerelmei* révén kapcsolódott be. Ennek 12 soros trocheusi lejtésű métruma az ő nevéhez fűződik. Oly dallamos, zengzetes, hogy már az 1822-es Auróra zsebkönyvben ráakadunk egyik dallamosítására. Az 1821 végén Kisfaludy Károly irányításában megjelenő zsebkönyv szerkesztésében tevékeny részt vállalt Sándor is, és így érthető, ha már az I. kötetben megjeljük a *Nemzetnek teste* c. versére Scheiber Károly tollából eredő muzsikáját. Ennek zongorakísérete ritmusban ugyan eléggé egyhangú, de mint az első megzenésítés, említésre méltó.

Költeményei dallamosításában fontos szerep jutott a pozsonyi születésű Spech Jánosnak, aki opera, oratórium, s számos vonósnégyes mellett dalokat is komponált Csokonai, Kisfaludy Sándor verseire. Mint Bécsben és Párizsban élő művész, jól felszívta a korai klasszicizmus stílusát. Az ugyancsak pozsonyi születésű Strunck Pálhoz hasonlóan ő is Haydn József tanítványául szegődött Bécsben. Semmit sem von le művei értékéből, ha ma már ezek nem szerepelnek a hangverseny műsorokon, hiszen a múlt idők muzsikájából csak a kimagasló mesterműveket mentik át. Sokszor a név varázsa is hódít, melyre legékesebb bizonyíték a nagy mesterek nem hiteles műveinek mai sikere. Így pl. a két Hoffstetter művei nem kerülnek műsorra, ám Haydn op. 3 alatti 6 vonósnégyesét sűrűn hallhatjuk, bár azok valóban Hoffstetter kompozíciói. Spech zenei stílusa jól hasonult Haydn-éval, s így őt is az epigonok népes csoportjába sorolhatjuk. Kisfaludy Sándor 8 versének zenéje csak aláhúzza előbb kifejtett nézetünk helyességét. Javarészt *A kesergő szerelem* gyűjteményéből dallamosított, de *A boldog szerelem* ciklusa sem maradt ki tervéből, amint ezt a 171. sz. zenéje igazolja. Valamennyi műdalra sajnos jellemző a többnyire magyartalan ritmizálás. *Napok jönnek* kezdetű énekét jellemzi a sok hangismétlés, mely melodramatikus sajátosságot kölcsönöz neki. Ugyan-

csak sok a hangismétlés *Lybia homokjain*, és *Szüntesd oh sors* dalocskák dallamvonulatában is. Talán a leggyaralóbb prozódiaileg *Nem nyomhatván el tüzemnek*, ahol konzekvensen megnyúlik a szavak végső szótagja, sőt még a hangmagasság is emelkedik ugyanekkor, s így élénken árulkodik a mintául szolgáló Haydn-műdal hatásáról.

Elég sok a króma az *Erdőn, mezőn* c. dalban. A szakaszok végén feltűnő kis kádenciák a korabeli olasz operák „kelléktáiraiból” kölcsönöztek. Prozódijára jellemző a következő dalkezdet is: „Erdőn, mezőn zugva dull, full”. Haydn dalainak habitusát akarta „ráhúzni” a magyar műdal első szárnybontásaira.

Kisfaludy szentimentális lírája később a XIX. század végén sem maradt hatástalanul. Siklós Albert, aki a Zeneművészeti Főiskolán Kodállal egyidőben vezette a zeneszerzési tanszakot haláláig, 1942 áprilisig, egyik fiatalkori, 1894-ből való műdalában is feldolgozta az egyik Himfy-strófát. Miután nyugatias hangvételű énekének hangterjedelme túllépte a maximális két oktáv terjedelmet, nem is terjedt el.

Mi ugyan Mátray Gábor jelentőségét jobbra zene-tudományi kutatásaiban méltányoljuk, azonban még sem haladhatunk el szótlánul Kisfaludy megzenésítései mellett. *A jó hamar mulandó* dallamát csellőre és zongorakíséretre írta. Ez tipikus német dal, strófikus formában. Az ismétlést a cselló közjátéka vezeti be. A *Gyermeki idők* kissé recsitativszerű. Operaízü, kádenciákkal telt, parányzókkal kevert a szólama. Ha kolorálásában több hang jut egy szótagra, ez olasz határról árulkodik. Sok kromatikával és ékesítéssel telített a férfikari feldolgozású *A rózsza* c. ének, mely a kor Liedertafel stílusában fogant.

A költő születésének centenáriumára 3 Himfy-verset dolgozott fel 4 szőlamú férfikarra Schmidt Péter, a miséjéről is ismert pécsi orgonista.

A zongorakíséretes műdalokat megkoronázza Kodály fiatalkori kis melódiája, *A bereknek gyors kaszási*. Miután ez nem jelent meg eredetiben, hanem csupán olasz folyóiratban, olasz műfordítású szöveggel, nem éneklük. Az első világégés előtti évekből 1913-ból való ez, tehát a mester Sturm und Drang időszaka diktálta ütemeit. Egyidős ez a *Megkéssett Melódiák* javarészával. Nem is adhatta ki ezt ebben a sorozatban az alapos önkritikájú szerző. Átlátta a színvonal különbséget a sorozat többi darabja és a szóban forgó ének között. Minket azonban behatóan érdekel Kodály minden megnyilatkozása, ezért mint — fejlődésének is láncszeme —

RIVELAZIONE

ORIGINALITÀ DI FORMA E PIENA RAPPRESENTAZIONE, LE DUE NOTI
BALLETTI DELLA GIOVINE SCUOLA MUSICALE MAGIARA, SONO
VISTE IN QUESTA TIRATURA ALTA DI UNO DEI SUOI MIGLIORI
RAPPRESENTANTI: ZOLTÁN KODÁLY, AUTORE DEL "SÁNDOR
KISFALUDY" E DELLA "FIDELIA MAGIARA" RAPPRESENTATA
OGGI NELL'ORCHESTRA DELLA CORDATA STAGIONE MUSICALE.

1. Kisfaludy Sándor—Kodály Zoltán: A bereknek gyors kaszási (1913.) Megjelent a La Lettura 1933. évfolyamában.

1. Sándor Kisfaludy—Zoltán Kodály: „A bereknek gyors kaszási” (vertontes Himfy-Lied) — 1913, publiziert von der italienischen Zeitschrift „La Lettura”, Jg. 1933.

1. Une chanson de Sándor Kisfaludy mise en musique par Zoltán Kodály en 1913 (Parue dans La Lettura de l'année 1933)

1. Шандор Кишфалуди — Золтан Кодай: «Быстрые косари в дубравах». (Опубликовано в La Lettura за 1933 год).

megérdemli az elemzést. Ez formailag visszatérés nélküli kettágú darab, csupán a zongorakíséret végén idézi a szerző a bevezető ütemeket. Nem hallgathatjuk el azonban, e dal lejtése kitér a természetes dallamfordulatok elől. A zongorakíséret merészen alkalmazza az abban az időben még szokatlanul bizarr, diszsonánsnak vélt harmóniakat. A szeptimakkord párhuzamok sorozata mixtura jellegű. Ezzel a manier-ral élt gyakran Kodály abban a periódusában, így az ugyancsak 1913-ból való Élet dele, és A közelítő tél dalai kíséretében is. Később Kodály felhagyott, illetve mérsékelte a mixtura hatásokat, vagy érdekesebb beállításban művészibb megoldásban alkalmazta ennek lehetőségeit.

Kodály másik kis pedagógiai célkitűzésű bicinimumában példázza a Himfy-vers rövid feldolgozását. A *Leány-szépség* az iskolás diák hallásfejlesztését célozza. Dallamában kicsúcsosodik az éles ritmus. A témát az alsó szólam kezd, majd mindkét szólam tevékeny részt vállal kifejezésében. A színesebb csengés és a szöveg hű értelmezése érdekében a napfényes A-dúr hangnemben végződik a kis bicinimum. Kósa György *A havasok oldalán* kezdetű kétszólamú darabja nem követi a Kodály-hasítottá ösvényt. Dallama jórészt a felső szólamban szárnyal, míg az alsó eléggé hangszeres jellegű kifejezés-telen figurával övezi ezt.

A színpadi zenére sem múlt el nyomtalanul a költő hatása. Részben idetartozik Szentjóni Szabó László *Mátyás király választása* nyomán szerzett daljáték is, mert ebbe beleszótt a szerző Kisfaludy hangulatos verseit is. A csaknem száznegyven esztendővel ezelőtti, 1834. december 15-én színrekerült daljáték zenéjének összeállítása Heinisch József nevéhez fűződik, ám — nagyon helyesen — nem saját, hanem Arnold Györgynek

legalább négy melódiját dolgozta bele ebbe.¹ Az első felvonás színtere: A rákosi gyűlés, ahol felcsendül a patriotizmustól izzó ének: „*Adja Isten, hogy a magyar félvilág uralja*”. A szöveg Kisfaludyé, de zenéjének eredete bizonytalan. Isoz szerint Arnold György zeneműve, Major véleménye értelmében talán maga a költő invenciója. A Honművész nem sok jót mondott zenéjéről, a darab mégsem maradt hatástalanul, s a budai színházi bemutatóját több vidéki előadás is követte.²

Ferenc József császár megérkezvén Budára 1865. december 13-án, fogadta a comite főurak hódolatát. Ebből az alkalomból ünnepi előadást rendezett a pesti Nemzeti Színház, bemutatásra került Erkel Sándor, Erkel Ferenc negyedik fiának dalművéből a két elkészült felvonás. Ennek librettóját a költő regéje, a *Cso-bánc* nyomán Irnyi János alakította. Erkel Sándor működése, főleg kiváló operakarmesteri tevékenysége révén mélyen beivódott a köztudatba. Mint zeneszerző sem volt jelentéktelen, hiszen atyja Dózsa c. operája hangszerezését javarészt neki tulajdonítják.

A Fővárosi Lapok kritikusa már a bemutatót követő harmadik napon méltatta az előadást. Dicsérte a Cso-báncból a szüreti dalt, a szerelmi duettet, a változatos hangszerezést, de kifogásolta a jellemzés erőtlenségét. „Öfelsége” megtapsolta Pauliné szólóját, tetszését nyilvánította, de — elvonult az első felvonás után. Erkel Sándor később sem kísérletezett az operája befejezésével.

A költő életművének legigényesebb és leglátványosabb színpadra vetítését kétségkívül Poldini Ede dalművében, a *Himfy*-ben nyertük. Poldini neve valósággal asszociálódik a Farsangi lakodalom című hatásos vígoperájával, melyben sokan az 1924-es bemutató alkalmával a régóta megoldatlan magyar vígopera kiteljesé-

2. Harci induló Kisfaludy Sándorné zenefüzetéből.

2. „Harci induló” (Marschmusik, „Auf zum Kampf”). Handschriftliches Relikt aus dem Musikalienheft von Frau Sándor Kisfaludy.

2. Marche militaire dans le cahier de musique de Mme Sándor Kisfaludy

2. Героический марш из нотной тетради жены Шандора Кишфалуди.

dését remélték. Igaz ez azóta kissé megfakult, ma már csupán egy-két hangulatos dala él a köztudatban. Himfy operája 14 évvel későbbi, 1938. április 2-án került sor az ősbemutatóra ugyancsak az Operaházban, de ennek hatása meg sem közelítette az előbbi nagy sikerét.

Egyébként a színpad nem elsőízben szerepeltette a költő személyét, Berczik Árpád prózai darabja, a *Himfy szerelmei* sem maradt annak idején hatástalanul. Poldini Himfyjének librettóját a 20-as években Bodrogh Pál készítette, melyet Mohácsi Jenő gyúrt át operaszöveggé.

Poldini operája lényegében zenés képek tarka egymásutánja a költő életéből. Az opera dallamanyagát azonban nem a népdalok bűvös világából, hanem inkább a régi tánczene reminiscenciájából merítette. Hangszerelése kielégítő, jóhatást keltett az első és második felvonás közötti magyaros közzene. A szerző mammutzenekart mozgósított partitúrájában, de nem vált a hangszerelés javára a sok nehezen játszható vonós-, kiért-, fagott-szólam. Kórusai nem követték az új magyar énekkari irodalom célkitűzéseit, hanem a múlt századi tandalokra, homofon stílusú férfikarok hangvételére emlékeztetnek. Pedig már akkor megújíthatott a magyar kóruskultúra. Az ars nova szellője nem érintette a Svájcban megtelepedett szerzőt. Ő inkább követte az Erkel megkezdette mesgyét, Himfyben is az Erkel dalművek nemes hagyományára épült romantikát képviselte. „Jellemző vonása az egészséges keresetlen dalamosság, a lírai kifejezés közvetlensége” — írta erről bírálatában a Budapesti Hírlap kritikusa, kiemelve a lakodalmas táncot és a kórus ujjongó énekét.³

Végül még megemlíthetjük Csanády Virgil kitűnően olvasható, összefűzött négy zeneszámból álló kottalapokra jegyzett kéziratát,⁵ melyet előszóval is ellátott, 1910. március 8-ról datálva. Csanády hivatkozott Kisfaludy Szegedy Róza hangjegy kötetére, a „nagybecsű zenefüzet”-re, melyből a 3. és 4. számú zenedarabot másolta. Az első két szám tehát nem a „költő feleség”

füzetéből való, s másodrendű jelentőségű. Az 1. Rózsa, rózsák c. dal Kisfaludy-versre, de ez eltér az Arany János jegyezte melódiától, bár az is népi eredetű. A 2., Káldytól kölcsönzöttet felesleges volt lejegyezni. A 3. sz. daktylikus ritmusával egészen táncszerű. Major Ervin, aki behatóan foglalkozott Kisfaludy Sándor eredeti zeneművével, a Hungaricában, mely a kézirat 4. száma — felismeri Bengraf József indulóját a XII. magyar táncból. Major ezt a sümegi Darnay Múzeumban jegyezte le.⁶ Mindenesetre a Széchenyi Könyvtár Zenei kéziratgyűjteményében levő anyag teljesebb, hiszen 4 darabot tartalmaz. Nem túlozzuk el ennek jelentőségét, ám ez is beszédes igazolása költőnk zeneszerzetének.

Kisfaludy Sándor hatása tehát nem lekecsinyelendő zeneirodalmunkban sem. Néhány opera, daljáték, 3 férfikar, 2 bicinium, több mint 20 műdal számottevő, még ha irányjelző értékű nem is akad bennük. A költő maga is szenvedélyesen vonzódott a zenéhez, szívesen játszott hegedűjén, melyen bánatosan „húzta” Lavotta s mások verbunkosait. Sőt a francia fogságban kvartettezett is, továbbá más hangszereken, így zongorán, oboán is játszott. Három eredeti zeneművéről is tudunk, melyek közül kettő a fivére, Károly szerkesztésében megjelenő Aurora I. és II. évfolyam (1822—1823) mellékletében nyert publikálást, a harmadik pedig a Nemzeti Zenedekottatárába került, majd az intézet elszegényedése idején az Országos Széchenyi Könyvtár zeneműtára vette át. A 3 darab stílárison hasonlóságaira rámutatott Major Ervin. Az általa publikált kézirat zongoramű jellemzője a szimmetrikus szerkezet, a párosütemű egységekre különülő szekvenciális jellegű dallamfejlés. Két triós szerkezetű a darab. Ha a költő annyit foglalkozott a zenével műkedvelésből, érthető a zeneszerzők szeretetteljes közeledése is az érzékeny poézisú Himfyversekhez, melyekben a költő kedvelt zeneszerzőjét Haydn József nevét is idézi... (A kesergő szerelem CIX és A boldog szerelem V. éneke 21. versszakában.)⁴

szakképzett komponisták, legalább hangszerük kitűnő megszólaltatói. Egyéb zeneműveikből is világosan kitetszik a zongorairodalom jó ismerete. A bajor származású Winkler tudását elismerte a XIX. század második felének egyik legjelesebb zenetudósa, Bartalus István is, aki őt kora „legelső zongoristájának és zeneköltőjének” tekintette. Szerinte ugyan „műveit a divat után kapkodó közönség már el is fedelte, pedig műveiben ma is fiatal tűz, fiatal erő lobog”.¹²

A *Róza éneke* és *Óhajítás* Tsukly, *Lakja zárja kedvesemnek* pedig Winkler melódiája. Ha eredetiséget várunk ezektől, csalódunk. Lényegében mindhárom a bécsi műdal visszaverődése, mely nem ritka a múlt századi irodalmunkban. Tsukly szívesen nyújtja ékesítésekkel a szó második szótagját, Winklernél pedig fellép már a vagáns ritmus is, mely annyi népdalunkat jellemzi. A bécsi dal, a Schuberti Lied utánrezgése Spech János *Honvágya* is, melynek kíséretében feltűnő akkordváltások is visszavezethetők erre a hatásra.¹³

Más világ tárul elénk, ha Thern Károly, Kralovánszky Mór melódiáit halljuk. Thern ugyan még féllábbal a bécsi hangvételben reked, de megkísérli, — bizonytalanul ugyan — a magyaros ritmizálást a *Mezei virágok*-ban. Kralovánszky dallamsorai háromműteműek és a népies műdalok hatásos számai közé számíthatódnak, s természetesebben gördülnek, mint az említett Thern Károly dala, aki így ritmizál: Szegény szökött kertembe stb. Siklós Albert egyik fiataalkori dala a költő legnépszerűbb versére: *Szülőföldem szép határa* bensőséges soraira fogant.

A költő verseire vonatkozó kórusirodalom legrégibb emléke talán Egressy Béni, a Szózat pályadíjnyertes szerzőjének alkalmi darabja az *Otthon* textusára. Egressy a verbunkos muzsika világában érezte otthon magát, s így természetes, ha ennek fordulataira ráismerünk nála.

Ismeretetésünk végére marad Kodály vegyeskara a Mohács disztichonjaira. Nem sajnálhatjuk eléggé, hogy Kodály csupán halála előtt 3 évvel nyert kedvet feldolgozására. Nem homályosítja el a 30-as, 40-es évekbeli úde karműveit, de így is megkoronázza a Kisfaludy dallamosításokat. Sűrű ugyan benne az ütemváltozás, de ez nem növeli változatosságát és feszítő erejét. Tekintettel arra, hogy a dinamikai erő bőséges kiaknázást nyer benne, halk tónusban fejeződik be. A darab nélkülözi az igazi tragikai hatást, egysíkú ritmikai megmintázásával, ám igazi drámai akcentusra a szöveg sem ösztönözheti eléggé a muzsikust.

20 dal, 5 férfiar, 3 vegyeskar, egy bicinium, egy opera és melodráma jelzi Kisfaludy versei nyomát. Ez eléggé kedvező eredménynek számítható, főleg ha az újabb évtizedek zenéjére vetődik tekintetünk, hol a számos megzenésítés a költő termés ma sem szűnő hatásának eredménye.

Természetesen a megzenésítéseknek is megvan a fejlődéstörténetük. A XIX. század 3. évtizedének szolid képzettségű németajkú komponistái, Spech, Tsukly, Winkler kezén még nem olvad össze a vers és zene. Látszat szerint az önállóan elkészült melódia alá került a magyar vers, mely idegenül hat a zene mellett. Ez a „kényszerházasság” nem előnyös. Az 50-es években első félénk tapogatózó lépéseit teszi Egressyék nemzedéke. Ők felhagynak a bécsi stílus átlantálásával, s a magyar városi nemesi és kispolgári társadalmi réteg nótázó hangvételébe kapcsolódnak. Ám a dallamot sokszor indokolatlanul a choriambikus metrumba szorítják, s ez akadályozza a versnek és dallamnak a tökéletes egybecsengését.

Csak a XX. század mesterei ügyelnek már féltő gonddal a prozódia törvényszerűségére, mellyel az új magyar stílus hajnalhasadását segítik elő.

Sonkoly István

JEGYZETEK

¹ Honművész. 1834. 25. sz. és Haraszti Emil: Mátyás király az énekes színpadon. Mátyás Király Emlékkönyv. 1940. 1993. 1.

² Isov Kálmán: Arnold György. Zenekölöny VI. (1908) 22. sz.

³ Op. [Ottlik Pálma]: Himfy. Budapesti Hírlap 1938. ápr. 13.

⁴ Major Ervin: Fejezetek a magyar zene történetéből. Bp. 1967. 150., és 153. l.

⁵ Csanády Virgil kézírata: OSZK. Ms. Mus. 3497.

⁶ Major E., i. m. 245. 1.

⁷ Császár Elemér: A magyar irodalmi kritika története. 1925. 88. 1.

⁸ Haraszti Emil: Mátyás király az énekes színpadon. Mátyás Király Emlékkönyv. Franklin k. 1941. 494. 1.

⁹ Pulszky Ferenc: Életem és korom I. köt. 2. 1880. 27. l. Idézi Major E., i. m. 256. l.

¹⁰ Zenészeti Lapok III. (1863) 3. sz. 266. l.

¹¹ Haraszti Emil i. m. 510. l.

¹² Bartalus István: Winkler Károly. Az Ország Tükre I. (1862) 20. sz.

¹³ Bartalus István: Magyar Orpheus. Pest, 1869.

FÜGGELÉK

Megzenésített Kisfaludy Sándor versek a verscímek betűrendjében. (Külföldi dallamosítások nélkül.)

A BEREKNEK GYORS KASZÁSI

Kodály Zoltán én. zg. 1913. Olasz fordításban. La Lettura XXXXIII. 1933. (N 4. 312—315. l.)

A HAVASOK OLDALÁBAN

Kósa György bicinium. Kiss Lajos: Kétszólalmú kórusgyűjt. Bp. 1955.

A JÓ HAMAR MULANDÓ

Mátray Gábor én, Ms. Mus. 1053.

A KÜLFÖLDÖN NYOMOROGVA

Spech János én. zg. Hat magyar dal Klavir kísérettel. Pest. Miller k.

A NEMZETNEK TESTE A NÉP FEJE

Schreiber Károly én. zg. Auróra 1822. 3. melléklet.

A RÓZSA

1. Mátray Gábor fkar. 1829. Kéz. Ms. Mus. 1343.

2. Arany János népdalgyűjt. Kodály-Gyulai kritikai kiadásában Bp. 1952. II. 6.

3. Csanády Virgil kéziratában én. zg. Ms. Mus. 3497.

BOLDOG VALÉK

Spech János én. zg. Hat magyar dal. Továbbá Tóth István kéziratosa énekes könyvében, Áriák és Dallok. 1832—1841. 90 l. M. Tud. Ak. Kézirattára.

ÉLET RÖPTE

Mátray Gábor fkar. 1829. Kéz. Ms. Mus. 1352.

EMBER HÁT MÉG DICSEKEDHETSZ

Spech János i. m.

ERDŐN MEZŐN

Spech János i. m. és Tóth István i. m. 105 l.

ÉDES KÍNOS EMLÉKEZET

L. van Beethoven harmonizálta a népdalt 1823. Neues Volksliederheft Leipzig. Breitkopf E. 1941.

GYERMEKSÉGEM SZÉP IDEI

(Gyermeki idők)

1. Mátray Gábor én. zg. 1827. Ms. Mus. 1362
2. Kardos István én. zg. Kéz. Zeneműv. Főisk. kvt. 26763.

HALLOTTAM ÉN SZÉP SZAVÁNAK

Kardos István én. zg. 14 dal c. gyűjt. Szerző k.

LEÁNY SZÉPSÉG

Kodály Zoltán b. Bicinia Hung. 1941. I f. 59 sz.

LYBIÁNAK HOMOKJAIN

Spech János i. m.

NAPOK JÖNNEK

1. Ádler György én. zg. Három eredeti magyar dal. Pest 1837. 3 sz.
2. Spech János én. zg. i. m.

NEM NYOMHATNÁM EL TÜZEMMEL

Spech János i. m.

NEMZETI ÉNEK

Arany János: Népdalgyűjt. I. 76. Kéziratának vált. az Erdélyi Múzeumban és Bartalus I. Magyar Népd. Egyetemes Gyűjt. 1896. VII. 36 l.

SZÜNTESD ŐH SORS

Spech János én. zg. i. m.

OTT AHOL ÉN NEVELKEDTEM

1. Spech János én. zg. i. m.
Spech János és Schreiber Károly dalait ismét közölte Bartalus István: Magyar Orpheus, Pest 1869.
2. Siklós Albert én. zg. 1894. Ms. Mus. 2074. és 2658.
Schmidt Péter 3 férfikara, amelyet az Apolló c. folyóirat részére komponált. Vö.: Isoz Kálmán: Zenei levelek: Magyar Nemzeti Múzeum k. 1921. 1208 sz. levél.

SZÍNPADI MŰVEK

1. Heinisch József—Arnold György: Mátyás király válasza. Kéz. 1832.
2. Spech János: Ines és Pedro a Tátika nyomán.

3. Erkel Sándor: Csobánc c. operája Irnyi János librettója nyomán Kisfaludy regéje alapján. Bemutatója a pesti Nemzeti Színházban 1865. XII. 13.
4. Poldini Ede: Himfy. 1934. Kéz. vezérkönyve Ms. Mus. 2197.

SZEMÉLYÉRE VONATKOZÓ ZENEMŰ

Erdélyi János: Kisfaludy Sándor ünnepén: Egressy Béni fkar. Ms. Mus. 186 és 1419.

Megzenésített Kisfaludy Károly versek a címek betűrendjében

A BIMBÓBÓL VIRÁG LESZ

Thern Károly: Mezei virágok én. zg. Wagner József k. Pest.

A RÁKOSI SZÁNTÓ

Mentovich Gyula fkar. Apolló VI. 218 sz.

A SZELLŐHÖZ

Várföldi Elek: fkar. Apolló III. 101 sz.
Földváry Miklós én. zg. Auróra 1824.

BIZTON NÉZZEN ELŐRE

Halmos László: egyn. vagy vkar. Győr, V. Tanács k. 1963

GYÁSZDAL (EMLÉKEZÉS)

Mihó Ernő: fkar. Apolló 1937. 782 sz.

HEJ VIOLÁM

1. Kralovánszky Mór: én. zg. Hat eredeti magyar nemzeti népdal. Pest 1856.
Önkényes változtatással közli Szini Károly: Magyar nép dalai. ... Pest 1865. 150 l.
2. Hollósy Kornél: én. zg. op. 53. Kéz. 1932.

HEJ CSICSERGŐ KIS MADÁR

1. Greizinger Iván: fkar. Apolló II. 83.
2. Lisznyay Szabó Gábor: fkar. MDEOSZ k. Az 1940 évi győri dalosverseny kötött kara.
3. Hollósy Kornél: én. zg. Kéz. 1932.

HONVÁGY

1. Bartay András: én. zg. Eredeti Népdalok. Pest 1833.
2. Spech János: én. zg. Auróra 1823. 35 l.
Újból: Bartalus I.: M. Orpheus. 108 l.

HÚSVÉT UTÁN

Limbay Elemér: Magyar Dal-Album Litolf E. III. 1882.

KARÁCSONY ÉJSZAKA

Kerner Jenő: Melodráma zg. Klöckner k.

KÉSŐ BÚ (DAL)

Bräuer Ferenc: én. Auróra 1831.

LAKJA ZÁRJA KEDVESEMNEK (CSALÓDÁS)

Winkler Angyal én. zg. Auróra évk. 1828. és Bartalus I. Magyar Orpheus. Pest 1869. 166—169. l.

LYÁNYKA ÉDES

Hollósy Kornél: én. zg. Kéz. 1932.

MESSZE FÉNYLIK A BALATON

Feigler Géza: zg. Apolló III. köt. 1874. 8 sz. 60 l.

MI FÜSTÖLÖG OTT A SÍKON

Egressy Béni: én. zg. Rózsavölgyi k.

MOHÁCSI DAL

Faller János én. zg. Bartalus I. Magyar Orpheus. 162—164. l.

MOHÁCS

1. Kodály Zoltán: vkar. Z. 1965.
2. Halmos László egyen. Népm. Int. 1964.

ÓHAJTÁS

Tsukly Mihály: én. zg. Auróra évk. 1826. Újból: Bartalus I. Magyar Orpheus. Pest 1869. 153—154. l.

OTTHON

Egressy Béni: egyen. kar. Deák: Emke daloskönyv Harmonia k. 1914. 84. l.

PÁRTÜTŐK

Ebből a vígjátékból opera szöveget alakított Goldmark Károly részére Váradi Antal, de ez félbemaradt. (Vö. Koch Lajos: Goldmark bibl. Főv. Nyilv. Könyvtár 49. sz. kiadv. 1930. Előszó.)

RÓZA ÉNEKE

Tsukly Mihály: én. Auróra évk. 1825. Ismét publikálta Bartalus a Magyar Orpheusban.

SÁRGA LEVÉL

Greizinger I. fkar. Apollo 1890. 82—83. sz.

SZÜLŐFÖLDEM SZÉP HATÁRA

Siklós Albert: én. zg. OSZK. Ms. Mus. 2074.

TÚNŐ ÉLETKOROM

Mátray G.: 1826. Kéz Ms. Mus. 1347.

VÁNDOR DALA

1. Kohányi (Kohn) Sámuel 10 eredeti magyar dal. Pest 1860. Herz ny.
2. Wusching Konrád: fkar. Előfiz. felh. Zenészeti Lapok VII. (1868) 38 sz. jún. 21.

VAN EGY KINCSE ÉLETEMNEK

Kósa György: bicinium. Kiss Lajos: Kétszólamú Kórusgyűjtemény. Bp. 1952.

VEDD SÁRLÓDAT ÉDES KINCSEM

Limbay Elemér: Magyar Dal-Album. Litolf E. III.

VIRÁGÉNEK CÍMEN

Soproni József: vkar.

VIGASZTALÓ DAL

Földváry Miklós: én. zg. Auróra 1824.

RÖVIDÍTÉSEK

Ak. Akadémiai
E. Edition
Egyn. Egyműkari mű
En. zg. Ének zongora kísérettel
Fkar. Férfikari mű
Ms. Mus. Országos Széchényi Könyvtár Zeneműtárának

kéziratgyűjteménye
Vkar. Vegyeskari mű
Z. Zeneműkiadó
Zkar. Zenekar
Ha nem említjük meg a megjelenés helyét a zeneművek után, Budapest értendő.

Vertonte Gedichte von Sándor und Károly Kisfaludy

Es naht die 200. Jahreswende der Geburt des ungarischen Poeta laureatus, Sándor Kisfaludy. Der in der transdanubischen Stadt Sümeg geborene Dichter hat seinen Namen besonders durch seinen Verszyklus „Himfy's auserlesene Liebeslieder“ bekannt gemacht. Der Zyklus besteht aus den beiden Teilen „Unglückliche Liebe“ und „Glückliche Liebe“. Vom ersten Teil wurden mehr Liebeslieder vertont als vom zweiten Teil. Die Vertonung von Kisfaludy-Dichtungen begann bereits zu Lebzeiten des Dichters, u.zw. 1820 durch Plachy, 1822 durch Schreiber. Besonders der aus Pozsony gebürtige und durch seine Quartett-Kompositionen bekannte Haydn-Schüler, János Spech vertonte zahlreiche Himfy-Lieder.

In jüngster Zeit brachten die beiden ungarischen Tondichter Kodály und Kósa auch zwei Biciniumen zu Ehren.

Die bedeutendste Vertonung ist Poldini's Operndichtung „Himfy“. Im Ausland machte er seinen Namen besonders durch die Oper „Faschingshochzeit“ bekannt. Seine Himfy-Oper wurde vom Budapester Opernhaus im April 1938 zur Erstaufführung gebracht.

Übrigens versuchte sich Sándor Kisfaludy ebenfalls in der Tondichtung, zumal er auf mehreren Musikinstrumenten zu spielen wußte.

Sein Bruder Károly war um 16 Jahre jünger. Beide erwarben sich in der Geschichte der ungarischen Dichtkunst ehrenvolle Namen. Károly Kisfaludy's Name ist besonders für die Entwicklung der ungarischen dramatischen Dichtung bedeutsam. Seine Dramen gelangten immer mit musikalischen Einlagen zur Aufführung. Bei der Uraufführung seines Dramas „Csalódások“ (Die Täuschung) in der oberungarischen Stadt Eperjes spielte selbst József Eötvös im einführenden Teil auf der Flöte. Manche seiner Dramen, so auch das „Simon Kemény“ betitelte, wurde im Laufe der Zeit mit verschiedenen Begleitmusiken aufgeführt. Die Erstaufführung fand am 22. Juni 1821 in Pesth und am 27. Juni desselben Jahres in Buda statt.

Károly Kisfaludy's Gedichte wurden vielleicht häufiger vertont als jene seines Bruders. Eines seiner Gedichte, „Mátyás deák“ (Studiosus Matthias), gelangte sogar in das Textbuch des von Sándor Bertha, eines in Paris wirkenden ungarischen Komponisten mit dem Titel „Matthias Corvinus“ komponierten Singspieles. Komponisten der ersten Vertonungen waren M. Tsukly, János Spech, Károly Angyal Winkler. Letzterer stammt aus dem Bayernland und hatte den Ruf eines hervorragenden Pianisten. Jedenfalls sind die ersten Vertonungen der Gedichte ihr Werk.

Die beiden Brüder erkannten sogleich die große Bedeutung der Vertonungen. Der von Károly Kisfaludy redigierte Almanach „Aurora“, den übrigens der ältere Bruder Sándor auch mit einer Stiftung förderte, veröffentlichte im Anhang die vertonten Gedichte der beiden Literaten. Sie wurden dann 1869 auch wieder in der Zeitschrift „Magyar Orpheus“ (Der ungarische Orpheus) vom ungarischen Musikologen István Bartalus publiziert.

Béni Egressy komponierte aus dem Gedicht „Otthon“ (Daheim) das erste gemischte Chorwerk. Von den jüngeren

gemischten Chorwerken ist jenes das bedeutendste, das von Zoltán Kodály — drei Jahre vor seinem Ableben — komponiert wurde und dessen Grundlage die Distichen in Kisfaludy's Dichtung „Mohács“ war. Die Kodály'sche Vertonung paßt sich klangvoll den pulsierenden Rhythmen des Gedichts an, ohne aber die Tragik des Geschehens zu unterstreichen.

Die vertonten Kisfaludy-Gedichte veröffentlichen wir in alphabetischer Reihenfolge ihrer Titel.

István Sonkoly

Les poèmes mis en chant de Sándor et de Károly Kisfaludy

Le bicentenaire de la naissance du poète Sándor Kisfaludy approche. Né à Sümeg, il doit sa célébrité surtout à son recueil de poèmes intitulé *Les amours de Himfy*, formé de deux cycles. Les compositeurs ont mis en chant plus de poèmes de la première partie, des *Amours élégiaques* que de la deuxième qui porte le titre des *Amours partagées*. De sa vie durant, ses poésies inspirèrent déjà les compositeurs, ainsi Plachy en 1820, Schreiber en 1822 mirent en chant plusieurs de ses poèmes. Mais c'est surtout János Spech, célèbre disciple de Haydn, bien connu par ses quatuors à cordes, qui mit en chant nombreux poèmes du recueil Himfy.

Outre ces romances, récemment deux biciniums sont encore nés grâce aux compositeurs célèbres Kodály et Kósa.

Un opéra d'Ede Poldini est le plus important de notre point de vue. C'est son opéra *Les Noces de carnaval* qui rendit connu le nom de Poldini à l'étranger, mais l'Opéra de Budapest présenta en avril 1938 aussi son opéra Himfy. Mentionnons encore que Sándor Kisfaludy qui jouait de plusieurs sortes d'instruments, composait lui-même quelques chansons.

Károly Kisfaludy était le cadet de Sándor de 16 ans. Les activités de Károly et de Sándor sont d'une importance égale dans l'histoire de la poésie hongroise, mais Károly contribuait aussi à l'évolution de notre littérature dramatique. Ses pièces étaient présentées toujours avec des parties chantées. A la première des *Csalódások* (*Déceptions*), à Eperjes, József Eötvös, célèbre écrivain, joua de la flûte en personne. Quelques-uns de ses drames — ainsi p.ex. le

Kemény Simon avaient leurs diverses musiques d'accompagnement.

Les poésies de Károly Kisfaludy étaient peut-être encore plus favorisées par des compositeurs que celles de Sándor. Une de ses poésies, le *Mátyás deák* (Clerc Mathias) passa dans le libretto de l'opéra *M. Corvin* de Sándor Bertha, maître du piano hongrois, installé à Paris. M. Tsukly, János Spech, Károly Angyal Winkler étaient les auteurs des premiers lieder. Winkler était d'origine bavaroise et passait pour un excellent pianiste. Nous lui devons les premiers airs des poèmes. Les frères Kisfaludy connaissaient bien l'importance de la mise en chant, la preuve en est que l'*Aurora*, keepsake rédigé par Károly Kisfaludy (soutenu aussi par la fondation de Sándor) communiquait dans ses suppléments leurs poésies mises en chant. Celles-ci ont été rééditées dans le périodique *Magyar Orpheus* en 1969 par István Bartalus, musicologue du siècle passé.

Nous devons le premier morceau d'ensemble à chœur mixte à Béni Egressy, c'est la mise en chant du poème *Otthon* (Au foyer). Parmi les mises en chant récentes la plus remarquable est celle de Kodály, composée 3 ans avant sa mort, sur les distiques du poème *Mohács*. L'œuvre de Kodály est d'une excellente sonorité, elle suit parfaitement la cadence, la pulsation des vers, mais n'impose pas l'impression tragique du poème.

Nous donnons les œuvres mises en musique selon l'ordre alphabétique des titres de poèmes.

István Sonkoly

Стихи Шандора и Кароя Кишфалуди, переложенные на музыку

Приближается двухсотлетняя годовщина со дня рождения поэта Шандора Кишфалуди. Поэт родился в Шумеге и известен, главным образом, циклом стихов «Любовь Химфи». Цикл состоит из двух частей. Композиторы большей частью писали музыку на стихи первого цикла — «Горькая любовь» и гораздо меньше на стихи «Счастливой любви». Еще при жизни поэта, в 1820 году, Плачи, а в 1822 году Шрейбер написали музыку на слова стихов поэта.

Много стихов переложил на музыку ученик Гайдна, родившийся в Братиславе Шпех, известный, главным образом, своими квартетами.

Кроме песен, есть и два вокальных произведения на два голоса, написанные Кодаем и Кошей.

Наиболее значительным произведением является опера Эде Полдини. Он известен за границей в основном по оратории «Свадьба на масле». Его опера «Химфи» была поставлена в Будапеште в апреле 1938 года.

Да и сам Шандор Кишфалуди, игравший на нескольких музыкальных инструментах, пробовал компонировать.

Карой Кишфалуди был моложе своего брата на 16 лет. В истории венгерской поэзии одинаково значительное место занимают и Шандор и Карой. Карой Кишфалуди сыграл значительную роль и как драматург. Драмы его всегда шли с музыкальными вставками. На представлении «Разочарований» во вступлении играл на флейте Йожеф Этвеш. Одна-две драмы, так «Шимон Кемень», сопровождалась разной музыкой.

Стихи Кароя Кишфалуди сочетались с более разнообразной музыкой. Одно из его стихотворений («Студент Матяш») вошло в сборник песен под названием «Корвин», составленный обосновавшимся в Париже венгерским пианистом Шандором М. Берта. Первые композиторы, написавшие музыку на стихи Кароя Кишфалуди — М. Тшукли, Янош Шпех, Карой Андьал Винклер. Последний, баварец по происхождению, был великим пианистом. Ему мы обязаны первыми песнями. Братья Кишфалуди хорошо понимали значение, которое имела музыка на стихи — ведь под редакцией Кароя Кишфалуди выходил альманах «Аврора» (его поддерживал денежным вкладом и Шандор), в приложении к которому публиковались переложенные на музыку стихи. Их повторно опубликовал в 1869 году в «Венгерском Орфее» музыкальный исследователь прошлого века Иштван Барталус.

Первой музыкальной обработкой для смешанного оркестра на тему стихотворения «Дом» мы обязаны Бени Эгрешши. Среди позднейших симфонических обработок важнейшей является та, что написал Кодай за три года до своей смерти на дистих «Мохач». Опус Кодая хорошо звучит, безукоризненно следует ритму стиха, но не производит трагического впечатления.

Стихи, положенные на музыку, мы приводим здесь в алфавитном порядке.

Иштван Шонколи

A Herendi Porcelángyár művészeti törekvései 1825-1850 között

AZ EURÓPAI PORCELÁN A XIX. SZ. ELSŐ FELÉBEN

A XVIII. sz. közepéig alakult porcelán manufaktúrák út-törői és művészi tartalmat meghatározó létesítményei az európai porcelánművészetnek. A meisseni (1710), a bécsi (1718), a szentpétervári (1744) és a sèvres-i (1745) gyárak első termékeit egyaránt a művészet és az ipar kísérletének tekinthetjük a fennmaradt emlékek alapján. Az új anyag sikeres európai felfedezése után, azzal egyidőben, annak az iparművészet számára történő birtokbavétele központi kérdés volt.

Az első porcelángyárak alapítása között eltelt nem egészen fél évszázad története az európai feudalizmus utolsó nagy szakasza, olyan kor, amikor már a felvilágosultság jegyében a szabad gondolkodást hirdető filozófusok, költők, írók tevékenysége nyomán egyre világosabban láthatóvá válnak az abszolút monarchisztikus politikai-uralkodó berendezkedésű — de a fejlődés különböző fokán álló — feudális államok belső problémái.

A XVIII. sz. elején Európában még a barokk művészet át-fogó uralmáról, a közepén már a rokokó diadaláról beszélhetünk, utolsó harmadában pedig a klasszicizáló Louis XVI. az újabb stílus. Az uralkodók és főurak központi feladatnak tekintik a művészek számára a belsőterek újáalakítását, és a paloták átépítését ebben a korban. A művészet felszabadulása a barokk egyház hatása alól ekkor következik be. A fő-úri paloták és kastélyok enteriőrjének világa egyetemesen művészi cél megvalósítása Párizsban ugyanúgy, mint Drež-dában vagy Szentpétervárott. A rokokó még mindig főúri

művészet, bár szabadabb, könnyedebb a barokknál, mint ahogy kora is engedékenyebb már a társadalmi mozgalmak-kal szemben, uralmának meghosszabbítása érdekében. A könnyed, sokszor féktelen vagy gyermekien bohókás, csapongó rokokó, a főúri környezet szülője és nevelője az euró-pai porcelánművészetnek.

Az új anyag szinte játékszer a szobrász-művészek kezében különösen Meissenben, ahol monumentális szoborkompozí-ciók, törékeny apró Calot figurák egyaránt napvilágot lát-nak az első évtizedekben.¹ A jelentős művészeti értéket kép-viselő porcelánplasztika óriásoktól eltekintve, a szobrok és az edények alkotói rövid idő alatt kialakították az emberi léptéket. A kor, amelyben megteremtődött a porcelán — mé-lyen rányomta bélyegét magára az anyagra — mint eszközre és a művészet kifejezőjére, olyannyira, hogy még száz esz-tendő múltával is a XIX. sz. közepén is uralkodó kifejezési formaként él a felújított rokokó. A XVIII. sz. végi nagy művészeti reform-mozgalom — az antik kultúrát felidéző empire, viszonylag rövid időre érinti a porcelánt, hogy az-után még gazdagabban törjön fel az ún. *késő- vagy másod-rokokó*. A porcelánművészet nagy reneszánsza, a stílusalakít-ás a klasszikus múltú gyárakban a XVIII. sz. utolsó harma-dában már befejeződött. A virágzó korszak legmagasabb szintjét a porcelánplasztika, az edény és a dísz tárgy mintá-zás, a díszítményeknél a fond, a csokor, a Watteau jelenetek alkalmazása jelenti. S ahogy egy korszak társadalmát át-adja helyét az újabbnak, ugyanúgy követik a művészetek — köztük a porcelán is — a megváltozott kor emberének igényét. Az empiretől való gyors visszafordulás a rokokó-hoz, kifejezője a hatalomra jutott burzsoázia művészeti egyez-

1. Mokkás csésze aljával Herend, 1840-es évekből, HPGY.

1. Mokkaschale mit Untersatz (Manufaktur Herend aus der Zeit um das Jahr 1840), (HPGY).

1. Tasse à moka, avec soucoupe, Herend, années 1840, HPGY.

1. Кофийная чашечка (мokka) с блюдечком, 1840-й год. HPGY

ségének a feudális kor művészetével, amely a későrokokó kialakulását mozdította elő. A francia forradalommal születő új társadalom dinamikus volta magával ragadta a művészeteket, így a porcelánt is, de néhány évtized leforgása alatt a historizáló rokokó átadja helyét a korábbi történelmi stílusok kaotikus világának.

A XIX. sz. közepén a nagyműltű gyárak némelyike már korábbi időszak szobrai, edényeit és díszterményeit utánózza, ami ismét a rokokó formavilág előtérbe kerülését eredményezi. A társadalmi fejlődés előmozdítója a termelés fokozódásának, amely a korábbi évtizedekhez hasonlóan ugrásszerűen emelkedik. A mennyiség, a szélesebb rétegek igényének kielégítését teszi lehetővé. Az új vezető osztály — a burzsoázia —, amely társadalmi körülményeinél fogva hozzájárulhat a porcelánhoz, mohón törekszik annak megszerzésére, szalonja vitrinjeinek megtöltésére. A kor polgárának azonban nincs egyetemleges művészeti világképe, így nem is következetes a művészettel szemben. Hatalmi és anyagi eszközeinek birtokában, bár a művészet mecénásává, alakítójává válik, de igénye inkább mennyiségi vonatkozású. Az alkotó művészek feladata a múlt, a letűnt világ látványoszerű felidézése. A porcelán, mint anyag, ismét hordozója és kifejezője egy bizonyos művészeti törekvésnek az eklektikának, amely ismét fél évszázadon keresztül követhető nyomon az európai polgári porcelángyárak tevékenységében. Azokban az évtizedekben, ha nem is beszélhetünk a porcelánművészet válságáról, de előremutató, haladó törekvés alig tapasztalható. A stílusutermű első manufaktúrák mellett különösen a német nyelvterületen már a XVIII. században létrejött kisebb műhelyek² többnyire szükségszerűségekből Meissen művészetének hatása alá kerültek.

A XIX. sz. elejére a francia, a német, de főképpen a cseh és ausztriai gyárak legtöbbje már a fejlettebb tömegtermelés irányában halad. Kialakul és rövid idő alatt szélesebb körben elterjed az asztali edények (étkezészetek) egyszerűbb formája is, kevesebb díszítéssel, levonóképpel, olcsó aranyozással, vagy anélkül a polgári környezet mindennapi használatára. A sorozatgyártás a tömegigény kielégítésére a termelés tekintetében gazdaságosabb és a születő kapitalizmus viszonyai között feltétlen figyelmet érdemlő. A mennyiség fokozása ebben az esetben nem a korábbihoz hasonló kézművellegű minőség irányában haladt, hanem a gyártástechnológia további fejlődését mozdította elő. Az egyre szélesedő polgári igények mellett, vagy inkább azokkal együtt mutatko-

zott egy nem számottevő főúri szükséglet, amely nemcsak történelmi tradícióit óhajtotta újrateremteti és fenntartani a porcelánban, hanem azzal együtt bizonyos feudálisztikus kizárólagosságot, az egyedi jelleget is számonkérte. A kettős igény választást elé állította a korszak porcelángyárait, ennek eredménye többnyire mégis a tömegtermelés általánossá válásában jutott Európa-szerte kifejezésre.

A XIX. sz. első negyedének végén Európában szinte utolsóként alakul egyidőben két hazai porcelánmanufaktúra.³ A reformkor éveiben működő számos keménycserép gyárban is próbálkoznak porcelán előállításával, ezek azonban a szükséges anyagiak, technikai tudás és felszerelés hiányában alig jutottak tovább a kísérletezés állapotánál.

A HERENDI PORCELÁNGYÁR STINGL VINCE IDŐSZAKÁBAN

A Herendi Porcelángyárra vonatkozó első adatok 1825-ből származnak és Stingl Vincével kapcsolatosak, aki keménycserép és porcelánműhelyt létesített az akkor még pusztasággal megjelölt és a század közepén is alig pár száz lakosú helységben.⁴ Másfél évtizedes működése Fischer Móricz előtt úgy szólva a porcelán megteremtésének kutatásával és kísérleteivel telt el. Számára a szorgalmas munka csak erkölcsi eredménnyel járt annyiban, hogy sikerült már az 1830-as évek elejére porcelánt létrehozni.⁵ Kísérleteihez és herendi működéséhez jelentős segítséget nyújtott Mayer János, akivel korábban együtt dolgozott, és aki később az 1840-es észendők közepétől a regéci gyár igazgatója. — Feltehetően Fischer herendi megjelenése idején távozott el Mayer a bakonyi manufaktúrából. A Stingl műhelyekben mindössze néhány, korabeli kifejezéssel szólva „fabrikás” dolgozhatott, nemcsak a vállalkozó szűkös anyagi viszonyai miatt, hanem az „arkanum” a porcelán hazai előállítás titkának őrzése is azt kívánta. Ekkor azonban már több mint száz esztendeje Európában nem titok a „kínai csoda”, a porcelán üzemszerű előállítása. Az elmaradt hazai társadalmi és gazdasági viszonyok következtében a porcelánt valósággal szükséges volt újból felfedezni.

A Stingl korszak porcelánjaiból ezideig alig ismeretes néhány tárgy, azok is csak kísérleti eredményeknek tekinthetők. Ezekből az edényekből csekély számuk miatt művészeti irányvonalra, célkitűzésre csak következtethetünk.

Korábbi tanulmányunkban már meghatároztunk Stingl Vince idejéből két kannát.⁶ Ezek formailag csehországi előképekre — konkrétan a schlagewaldi gyár 1820 körül készült egyik szerviz típusának kannájára emlékeztetnek. A méretek elenyésző eltérése, a részletformák azonossága, valamint a díszítés jellege elegendő bizonyíték a cseh porcelánval való szorosabb kapcsolatra. A 12 oldalú hasábszerkezettű edényt díszítése vonalas rendszerű, amely a lapok csatlakozó eleinek festésével tagolja az edény tömegét, mind a korábbi schlagewaldi, mind a Stingl-féle tárgyakon. Természetesnek tekinthető ez esetben a cseh porcelánok formáinak átvétele, mert abban az időben azok igen népszerűek és divatosak voltak a hazai közönség előtt. Azt sem tartjuk kizártnak — az eddig még nem bizonyított feltevések szerint, — hogy Stingl a kerámiaművészetben való jártasságát és a porcelán készítését valamelyik csehországi, talán éppen a schlagewaldi gyárban szerezte. Az ausztriai birodalom belüli a kerámia kereskedelemben a XIX. sz. első felében legjelentősebb a cseh keménycserép és porcelán. A nagymennyiségű és folyamatos behozatal alakítólag hatott a hazai igény és ízlés fejlődésére, és évtizedekre meghatározta azt. Stinglnek ilyenformán ezzel a helyzettel is számolnia kellett. Minden valószínűség szerint az évek során nemcsak a fenti kannatípus, hanem más asztali edények; csészék, tányérok, tálak is pészültek porcelánból a herendi gyáralapító műhelyében.

2. Empire kanna Herend, Stingl Vince idejéből, HPGY.

2. Empire-Kanne (Herend) aus der Zeit von Vince Stingl, (HPGY).

2. Pot empire, Herend, de l'époque de Vince Stingl, HPGY.

2. Кувшин в стиле ампира из времен Винче Штингля, HPGY.

3. Empire tejskanna Herend, Stingl Vince idejéből, HPGY.
3. Empire-Milchkanne (Herend) aus der Zeit von Vince Stingl, (HPGY).
3. Pot au lait empire, Herend, de l'époque de Vince Stingl, HPGY.
3. Молочник в стиле ампира из времен Винце Штингля, Херенд, HPGY.

A Herendi Porcelángyár kiállításának újárendezése alkalomával⁷ a tárlat edényei között elhelyezett két különböző nagyságú bécsi empire formájú kávéskanna — Tasnádiné Marik Klára meghatározása szerint — ugyancsak a Stingl korszakból való. A vizsgálódás tárgyát képező kannák anyaga eltér az előbbiektől, kezdetlegesebb állapotát tükrözi a kísérletezésnek. Míg az általunk korábban meghatározott edények masszája jobb minőségű és ezekhez mérten fehérnek nevezhető, alig szennyezett, addig az utóbbiaké szürkén árnyalt és finom vasoxid szemcsékkel szennyezett. A kannák alakja a bécsi porcelángyár hatására általánosan elterjedt empire hengerkanna, szögletes keresztmetszetű és formájú füllel. Ez a típus a XIX. sz. negyvenes éveiben hazai keménycserégyáraink legtöbbjének termékei között előfordul, különböző nagyságú változatokban, rendszerint a formával egyidőben kialakult kobalt mázalatti vonalkás „Ranftl Muster” díszítéssel.⁸ A típus kétséget kizáróan az empire korszakra jellemző, de a hazai terámia esetében még a biedermeier időszakába sorolható. Ezek a korai herendi porcelán kannákon nincs bécsi szelvény, mindkettő mázfelett festett. Ilyen típusú kannákat később a herendi edénygyárban is nagyobb mennyiségben készítettek Fischer első időszakában. Az egyszerűbb empire formák a XIX. században egységes művészeti formátörékvés kifejezői szerte a monarchia területén.

A kisebb edény válla alatt körbefutó purpur rózsákból, zöld, barnás és kék színű levelekből, bimbókból kialakított koszorú díszítést purpur csíkok szegélyezik. Ez a minta súlyos a kanna tömegéhez és arányaiban elhibázott. — A díszítésmintát eredetét tekintve, szintén valamelyik csehországi gyárból való. Az ilyen és ehhez hasonló „rózsás” koszorú elrendezési keménycserépedények, elsősorban tányérok legnagyobb exportálója, több hazai lerakat tulajdonosa a priviligiummal rendelkező altrohlaui Nowotny gyár volt.⁹ Csakis onnan származtathatjuk ezt a díszítést, illetve a gyár edényeiről. Ilyen díszítések a hazai keménycserépedények termékei a XIX. sz. második felében általánosan előfordulnak. A nagyobb kanna mintája ugyancsak koszorú, erősen stilizált ötkarjús szőlőlevelek között csavarszerű kacsokkal. A díszítésminta piros és zöld színű, szürke zárócsíkkal. Ez a típusú díszítés már gyakrabban előfordul e korban, de sohasem ebben a színösszeállításban, hanem mázalatti kobalt festéssel, vagy zöld és kék mázfelettivel. Eredete után kutatva, a bécsi gyár és ismét cseh gyárak termékeihez jutunk el. Stingl próbálkozásai között önálló törekvést vagy figyelmet érdemlő művészeti koncepciót csak a sajátos nemzeti színek alkalmazásai mutatnak. A massa és formakísérletek szükségesszerű velejárója a különböző díszítési megoldások keresése.

A kannákon sem Herendre, sem Stinglre utaló jegy nincs. Mindössze a nagyobb tárgy alján benyomott „5” számjegy látható, amit formaszámnak tekintünk.¹⁰ Mindezek figyelembevételével herendinek tekinthetjük azokat, nemcsak azért, mert régi tárgyai a gyűjteménynek, hanem azért is, mert az eddig ismert hazai porcelán kísérletek darabjai félreérthetetlenül a gyártás helyére utaló jeggyel ismertek, azok sorába így nem illeszthetők. Döntő bizonyítéknak tartjuk, hogy Fischer korai időszakában 1840 körül Herend vagy HEREND jeggyel és FM, MF névbetűvel ellátott azonos méretű, de jobb minőségű porcelánból készített kannákat ismerünk. Az eddig előkerült és meghatározott négy tárgyat — mint már megjegyeztük — nem tartjuk elegendőnek a művészi irányzat mélyebb elemzéséhez. Annyira azonban igen, hogy Stingl szándékát munkása sikeressége esetében, ne az egyedi jellegű szobrokban, dísz tárgyakban és rokokó stílusú asztali edényekben keressük, hanem a szélesebb közönség igényét kielégítő tömegszerű termelésben, amihez példát és előképet akkor elsősorban a csehországi gyárak szolgáltattak.

A HERENDI PORCELÁNGYÁR ELSŐ ÉVTIZEDE
FISCHER MÓRICZ IDEJÉN

A XVIII. sz. második felétől kezdődően ismeretes a tatai Fischer család tagjainak vállalkozói, bérleti és kereskedői tevékenysége, amely a reformkorban tovább bővül és az ipar irányában is fokozottabb érdeklődést mutatnak.¹¹ Fischer Móríczt előbb a pápai gyár irányába fordul, ahol két esztendőig mint bérleti tevékenykedik az edénykészítéssel kapcsolatban, kölcsönei és tőkés bérleti vállalkozása révén. Elképzeléseit és igényét a keménycserépedénygyártás azonban nem elégítette ki, ezért a nagyobb lehetőségeket magában rejtő porcelán gyártás iránt érdeklődik Herenden, ahol Stingl Vince erőfeszítései nyomán megszületett a hazai porcelán. A herendi üzem Fischer által történt birtokbavétele után — tőkés vállalkozás esetében bármennyire is rendkívülinek tűnhet — elsősorban művészeti kérdések kerültek előtérbe, amelyek megoldása az új tulajdonos számára a gyár fennmaradását vagy bukását jelentették. Előtte sem nyílt más lehetőség mint akkor az európai nagyműtű gyárak előtt — a tömegtermelés — amelyre Stingl is törekedett. Erre azonban a felszerelésben elmaradt, megfelelő mennyiségű porcelánmassza alapanyaggal sem rendelkező üzem új tulajdonosa nem vállalkozhatott. Lehetségesnek tartjuk, hogy üzleti érdeke, a fejlődő hazai gazdasági viszonyok, feltehetően a főúri igények alaposabb ismerete, valamint az európai porcelángyártásról szerzett értesülései irányították figyelmét a XVIII. századi európai és ázsiai porcelánok másolása, majd utánzása irányába. Hitelt érdemlően ma már nehéz meghatározni, melyik volt a döntés előidézője, feltehetően valamennyi közrejátszott a végső elhatározás — az egyedi jellegű termelés kialakításában.

Fischer az 1840—1842 közötti esztendőkből még hasonlóan Stinglhez a cseh porcelán hatása alatt készítette edényeit, minden bizonnyal csehországi gyárakban tanult és foglalkoztatott munkásokkal. További széles körű kutatást igényel Stingl Vince herendi tartózkodásának ideje, valamint a gyárban végzett tevékenysége Fischer Móríczt megjelenése után. A magunk részéről továbbra is azon az állásponton

4. Cukortartó Herend, 1840-es évekből, VBM.
 4. Zuckerbehälter (Herend) aus der Zeit um 1840, (VBM).
 4. Sucrerie, Herend, années 1840, VBN.
 4. Сахарница, Херенд, 1840-й год, VBM.

és termelési állapotokra a pesti Iparműtárban ugyancsak 1848-ban bizományba elhelyezett porcelánokról összeállított terjedelmes kimutatás.¹⁵

A jegyzék alapján tanulmányozhatók nemcsak a művészeti problémák, az edények formái, a díszítárgyak, szobrok, a díszítmények, a termeléssel kapcsolatos kérdések, valamint az árak is, amelyek ebben az esetben nem a propagandisztikus árjegyzék szerint összeállítottak, hanem a gyár termékeinek a valóságos értékét tükrözik. Választ kapunk arra, a némely kutatók által vallott téves nézetre is, hogy a díszítmény (dekor) elnevezések későbbi eredetűek és azok a század második felében alakultak volna ki. Természetes, hogy egy termelői üzem az új dekorait folyamatosan megkülönböztető jelzéssel vagy névvel jelölje, amikor azokra megrendelés mutatkozott, vagy éppen a megbízó személye volt az új díszítmény elnevezésének ösztönzője, ami a herendi gyár esetében gyakran előfordult. Az iparműtári leltár megőrizte a kutatás számára azokat az utalásokat, amelyek a művészet útkeresését is jelentették. Feltárnak a sorok között az új és a korábbi edénytípusok, díszítmények, amelyek azóta is állandóan készülnek. Az asztali edényeken túlmenően a díszedényekre és más készítményekre pontosabb körmeghatározónak is tekinthetjük a terjedelmes összeállítást, amiből az alábbi megállapításokat és következtetéseket származtatjuk.

AZ ÚJ STÍLUSFORMÁK

A Herendi Porcelángyár művészeti problémái először a jegyzékben felsorolt edényeken keresztül vizsgálhatók. A nagyobb összeállítású 6, 12 és 24 személyes készletek egyes darabjainak ismertetését is szükségesnek tartjuk.¹⁶ Az asztali edények már magukban is sokféle formát jelentenek, de ezen kívül rendszeresen gyártották a következőket:

nagy kondér,	jeges kanna,	cukortartó hosszú-
tejes bűdöny,	tormás csésze,	kás,
gömbölyű tál,	tojás tartó,	fagylalt csésze,
fokas (fogas) tál,	teás szelence,	csokoládés csésze,
8 szegű tál,	teás flakó,	findza,
4 szegű tál,	teás kosár,	nagy findza,
öblítő tál,	kávéskanna nyeles,	török findza,

vagyunk, hogy Stingl még az 1840-es évek elején is aktívan dolgozik a herendi gyárban és ott a porcelángyártásban vezető szerepet tölt be. Egyelőre csak feltételezzük, hogy néhány pápai fabrikás is támogatta a Fischer-féle vállalkozást a korábbi tulajdonossal együtt. Ekkor még a bécsi empire formájú edényeket is készítettek, amelyek közül néhányat fentebb és korábbi tanulmányunkban bemutatunk. Fischer nagyobb beruházásai az ipari fellendülés időszakában gyorsabb tempót diktáltak, ami az újabb alapanyag, formák és díszítmények állandó kísérletezését is szükségessé tették, elképzelései valóra váltásához. Herendi vállalkozása szerencsén találkozott a „honi” ipar fejlesztésének propagandájával, ami újabb lendületet adott a gyárban folyó munkának és sürgette az eredményeket.

Az 1842-ben megrendezett első pesti iparegyesületi kiállításon történt bemutatkozni már sejtetni engedte a fischeri művészeti törekvéseket. Az 1843-as második, majd az 1845-ös bécsi birodalmi kiállítás, amelyet feltehetően személyesen is megtekintett, érlelték meg végső elhatározását. Az 1846-ban megrendezett nagyszabású harmadik pesti iparműkiállítás gazdag herendi anyagában már bontakozott a gyár művészeti koncepciója.¹² Öt esztendő alatt négy kiállításon való sikeres részvétel, a bemutatott tárgyak, elegendőnek bizonyultak a herendi porcelán szélesebbkörű megismertetéséhez.

A csehországi és bécsi porcelánművészet egyszerűbb polgári igényt kielégítő termékei, valamint a hazai hagyományokra támaszkodó, elsősorban díszítési kísérletek ezekben az esztendőben szinte minden maradandó eredmény nélkül megszűnnek Herenden. Művészeti törekvéseinek megvalósítása, nemcsak elvi elhatározás kérdése volt Fischer számára, hanem annak egyidejűleg összehangolása a gazdaságossággal is. Míg a klasszikus XVIII. századi manufaktúrák termelésében jelentős helyet foglaltak el a szobrok, plasztikus edények, addig Herenden az első évtizedekben többnyire asztali edényeket készítettek, továbbá díszítárgyakat és az egészhez mérten elenyésző kis mennyiségben szobrokat. Szükség szerint következett ez a hazai képzőművészeti állapotok elmaradottságából még a XIX. sz. közepén is.¹³ Ezt tükrözi a gyár 1848-ban kiadott, általunk korábban publikált kétnyelvű jegyzéke,¹⁴ de annál is világosabb képet nyújt a művészeti

5. Tányér kínai halas mintával Herend, 1850 körüli évekből, VBM.
 5. Teller mit chinesischen Fischmotiven (Herend) aus der Zeit um 1850, (VMB).
 5. Assiette, au décor chinois (poissons, Herend, vers 1850, VBM).
 5. Тарелка с украшением в виде рыбы в китайском стиле, Херенд, около 1850-го года, VBM.

6. Tányér komlólevél díszítéssel Herend, 1844, HPGY.
 6. Teller mit Hopfenblatt-Dekor (Herend) aus dem Jahre 1844, (HPGY).
 6. Assiette, décor à feuilles de houblon, Herend, 1844, HPGY.
 6. Тарелка с украшением в виде листьев хмеля, Херенд, 1844-й год, HPGY.

hogy csak a jellemzőbb darabokat említsük. Azok bizonyítják, hogy 1848 decemberére már milyen gazdag edény választék alakult ki Herenden. A megjelöléseiben szűkszavú felsorolásban még számtalan különleges edényfajta szerepel, mint a „chinai” mintákkal díszített tárgyak, amelyek formái már az első időktől kezdve elkülönültek az európaiaktól. Ilyen a többi között a „lukacsos szélű zomántz csemegés tányér”. A különbözőség, amit az egyes fajták mutatnak, tette lehetővé, hogy a díszítményeket a fejlődés során kialakult tárgyakra alkalmazzák, ami ismét újabb bizonyítéka a következetesen megfontolt „utánzat” készítő tevékenységnek.

Nem foglalkoztunk ezideig az egyes edényeknél a „relív”, a „nyomott” és az „ő ízlésű” megjelölésekkel. A relív forma a XVIII. századi német gyárakban, főleg Meissenben és Berlinben alakult ki. A tányérok és más edények peremén körbefutó plasztikus, barokkos vonalvezetésű díszítmény befelé hajló nagyobb és kifelé hajló kisebb rokályokból, valamint gömbmotívumokból komponált. Figyelmet igénylő előállítása nem vált népszerűvé és Herenden általában csak a század első felében gyártották. A nyomott (fonott) — meisseni eredetű — kosárfonást utánzó plasztikus kiképzés, amely körben fut a tányérok, tálak peremén, az öblös edények, csészék, kannák felső részén. Ez utóbbi miután a legegyszerűbb, általánosan alkalmazott a herendi edényeken. Az úgynevezett „ő ízlésű”-nek jelölt típust, kutatásaink szerint a bécsi „empire” és ó-meisseni edényekre is értelmezték. Az egyszerű sima felületű tányérok, tálak, valamint a hengeres alakú kannák és csészék utoljára ebben a jegyzékben találhatók, gyártásuk csak az 1850 előtti években fordult elő. A szabadságharc utáni évtized közönsége a részleteiben gazdagabban alakított, dúsan aranyozott és festett, rokokóra emlékeztető porcelánt igényelte az egyszerűbb, a használhatóság szempontjait, a díszítmény elé helyező „biedermeier” helyett. Hazai viszonyaink között, ha politikai tartalmat tulajdonítunk a formának, akkor a reformeszmék, a polgári forradalmat előkészítő ideológia kifejezőjének és tekinthetjük az empire formákat, díszítményeket.

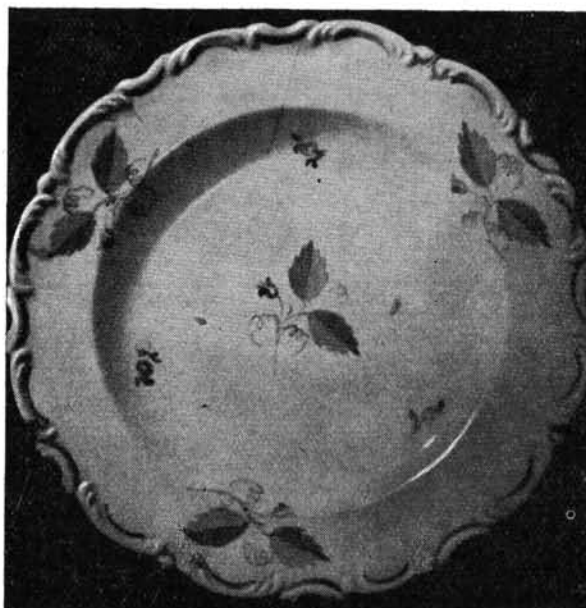
Az asztali edényeken kívül, a használati és dísz tárgyak esetében a jegyzék csakúgy nem nyújt bővebb felvilágosítást azok eredetéről. Hasonló a helyzet több korabeli herendi porcelán esetében is. Felismerhetők közöttük más európai manufaktúrák XVIII. századi porcelánjai, mint előképek. Lehetségesnek tartjuk, hogy a gyár modellkészítői, korongosok, ilyen előképek alapján, egyedi jellegű tárgyakat is létrehoztak és azokból egy-egy darabot kiállításra vagy külön megrendelésre készítettek. Ebbe a csoportba tartozónak tekinthetők:

porcelán csutora, nagy tulipán virágtartó, nagy virágedény, virágedény, chinai virágedény.

Az egyre bővülő választék megteremtését ismerjük fel az olyan kisebb tárgyakban, amelyek inkább díszítőjellegűek, de bizonyos használati értékük is van. Ezekből nagyobb számban és változatos kivitelben fordulnak elő jegyzékünkben:

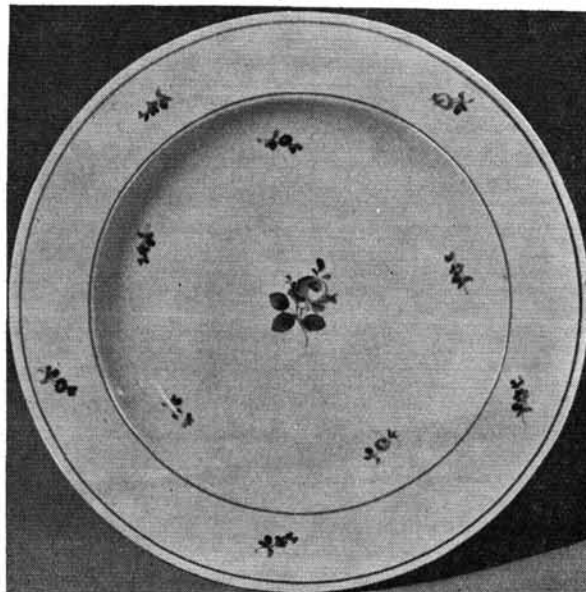
gyertyatartó,	szivartartó,	szenteltvíz tartó,
oltókúp,	hamutartó,	írószer csigaformájú,
török pipa,	írószer,	zseb írószer,
papucs tintatartó.		

7. Leveses tányér Herend, 1846, HPGY.
 7. Suppenteller (Herend) aus dem Jahre 1846, (HPGY).
 7. Assiette creuse, Herend, 1846, HPGY.
 7. Глубокая тарелка, Херенд, 1846-й год, HPGY.

Természetesen a felsoroltak között a legtöbb olyan, amely előfordul valamelyik külföldi porcelángyár terméke között és import vagy egyéni behozatal során került Magyarországra. Általában a herendi tárgyak eredeténél figyelembe vehetők a meisseni, bécsi és schlagewaldi porcelánok. Az sem kizárt, hogy a korábban külföldi manufaktúrákban dolgozó munkások, rajzokban vagy emlékezetükben hozták a tárgyak formáit magukkal Herendre. A stílusforma vándorlás ezen módjának azonban inkább a festett díszítményben tulajdoníthatunk nagyobb jelentőséget.

Külön figyelmet érdemelnek a „lythophon” tárgyak, köztük a politikai vonatkozásúak, mint Kossuth, Deák, Széchenyi portréi és vallási témák, mint Dávid király, Krisztus születése, angyal stb. A technika ebben az esetben angliai és berlini eredetű. A kor jeles személyeinek megörökítése, történelmi jelentőségű korabeli metszet előképek alapján történt.¹⁷

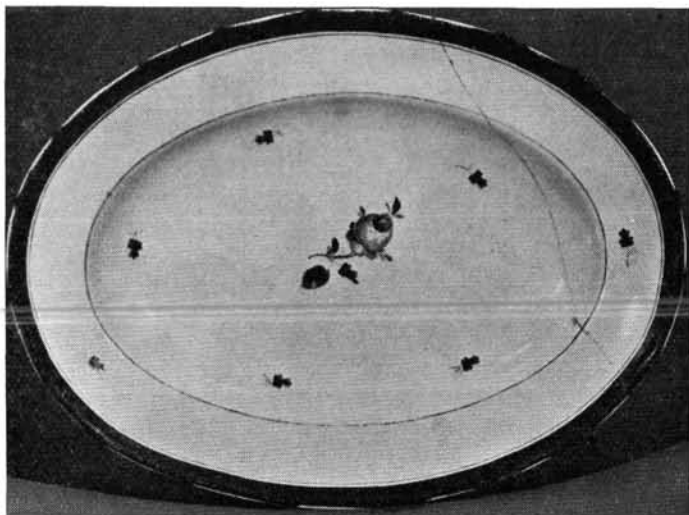
8. Litofán arckép: Kopácsy István hercegprímás Herend, 1842, IM.
 8. Lithophan-Portrait des ungarischen Fürstprimas István Kopácsy (Herend) aus dem Jahre 1842, (IM).
 8. Lithographie: le portrait d'István Kopácsy, primat de Hongrie, Herend, 1842, IM.
 8. Портрет, исполненный способом литофании: примас Иштван Копачи, Херенд, 1842-й год, IM.

képek. A stílus orientációban kifejezésre jut a hazai porcelán vásárló főúri és nemesi közönség igénye is, amely a XVIII. sz. utolsó harmadában főleg a meissenai, sèvres-i, kisebb mennyiségben az angliai gyárak készítményeit vásárolta. A csehországi gyárak, empire formáikkal és díszítéseikkel a XIX. sz. közepén már nem versenyezhettek a gazdagon díszített, újjáteremtett rokokóval, amely az aulikus főurak igényét szolgálta. Következetesebb megvalósítását figyelhetjük meg ennek a törekvésnek, amikor a gyár díszítményeit elemizzük.

A több mint hatvan utalás a jegyzékben a különféle dekorokra, ismételten bizonyítja azt, hogy az első évtized alatt megfelelő gyakoriakkal rendelkező festőgárda működött a herendi műhelyekben, amelynek eredményeként gazdag választék került a közönség elé. A kiváltsággal rendelkező gyárat címe, s az akkori tárlatokon elért sikerei kötelezték. A gyárost minden bizonnyal a befektetett tőke — melynek jelentős részét kölcsönözte — nagyobb hozamának kilátásai is a termelés fokozására készítették.

A felsorolt mintáknak egy része figyelmet érdemlő első sorban azért, mert ezeknél a jelöléseknél utalásokat találhatunk az edények típusára is, ezáltal hitelesebb eligazítást nyújtanak azok eredetére. Az „öt rózsával nyomott” dekor korai meissenai, amelyet a XIX. sz. második évtizedében a biedermeier díszítés egyik típusaként meissenai eredetű fonatos szélű edényen alkalmaztak. Az egyik változatát ábrázoló tányérnak különös hatást kölcsönöz a purpur színű rózsák és zöld levelek sötétszürke színnel való kontúrozása. A bécsi típusú „rózsás” díszítmények általánosan kialakult kompozíciója a közepén elhelyezett nagyobb róza, körülötte apró rózsabimbókkal vagy virágokkal. Ez egyszerűbb díszítmény leggyakrabban simafelületű tárgyakon fordul elő purpur és zöld zárócsíkokkal. Arany csíkkal ilyenek a korban még nem ismeretesek. Rokon változatának tekintjük a „bécsi forma apró virágokkal” jelölésű edényeket, amelyek a szabadságharc idejében már alig készültek. Ebből alakították a he-

9. Pecsényés tál Herend, 1847, HPGY.
 9. Bratenschüssel (Herend) aus dem Jahre 1847, (HPGY).
 9. Plat de service, Herend, 1847, HPGY.
 9. Блюдо, Херенд, 1847-й год, HPGY.

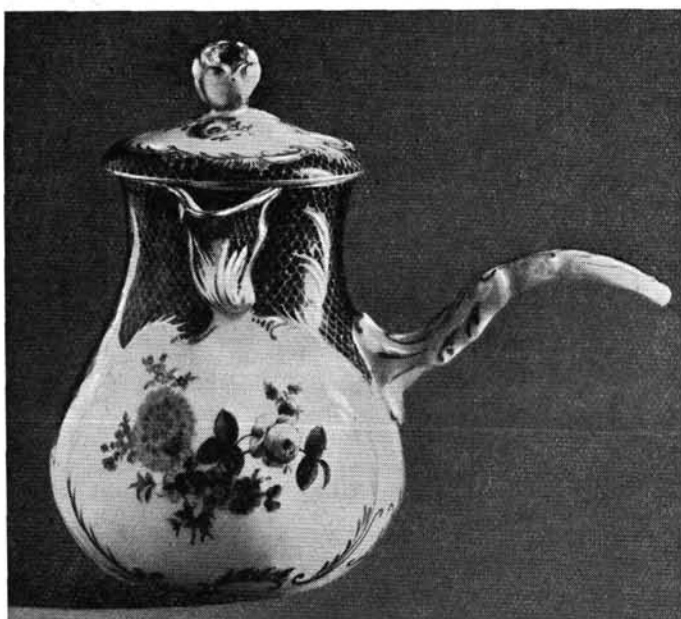
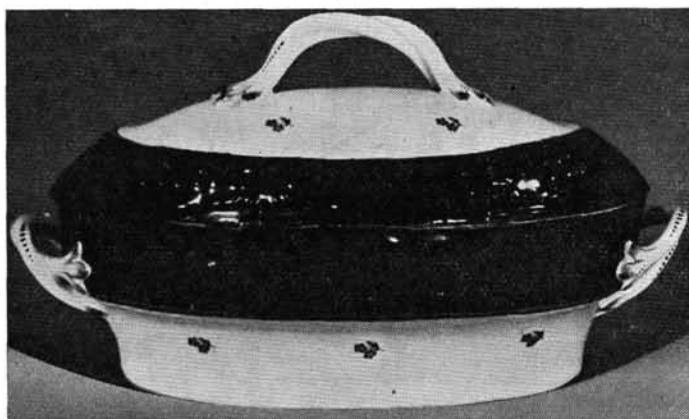
10. Leveses tányér Herend, 1840-es évekből, HPGY.
 10. Suppenteller (Herend) aus der Zeit um 1840, (HPGY).
 10. Assiette creuse, Herend, années 1840, HPGY.
 10. Глубокая тарелка, Херенд, 1840-й год, HPGY.

11. Leveses tál Herend, 1847, HPGY.
 11. Suppenschüssel (Herend) aus dem Jahre 1847, (HPGY).
 11. Soupière, Herend, 1847, HPGY.
 11. Глубокая тарелка, Херенд, 1847-й год, HPGY.

rendi festők az ún. „Jósika” rózsát, amelyet erősen stilizált petrezselyem levelekkel komponálva később neveztek el „Vieux Rose Herend”-nek. A petrezselyem minta ugyan csak bécsi, a szőlőlevél meisseni eredetű. Herendi változata sötétzöld és olajzöld, szemben a bécsivel, ahol világos fűzöld és olajzöld színeket használtak.¹⁸ A bécsi rózsás díszítványú edények a jegyzékben általában szerényebb árakkal szerepelnek, mint a meisseni vagy kínai eredetűek.

A díszítványok között olyanok fordulnak elő, amelyeket a korabeli főúri családok — megrendelők — nevével is jelöltek, mint Batthyány, Bezerédi, Eszterházy, Festetics, Lónyay és Zay. Valamennyi az akkori minták közül kiemelkedő, a megrendelő különleges igényéből következően egyénibb típusú. A családnévvel történő jelölések egy része a XIX. sz. második felében is előfordul, mint az Eszterházy, Festetics vagy Batthyány. A többiek nem ismerjük, azokra csak következtetni tudunk. Hozzájárul ehhez a gyakorlat is, hogy az egyes dekorok idők folyamán módosultak, gazdagodtak, vagy éppen egyszerűsödtek. Figyelmet érdemlő, hogy jegyzékünk három változatát is megkülönbözteti az Eszterházy dekoroknak. A „vonásos” keleti eredetű és folyamatosan készítik a XX. században is. A „kékvirágos” és az „ó ízetű” díszítványok nem voltak hosszabb életűek. A kékvirágos az egyszerűbb elszórt „mille fleur” apróvirágos, amilyen szín jelölés nélkül többször is előfordul, vagy különböző színekben. A „ó ízetű” megjelölést ebben az esetben azonosnak tartjuk a Zay névvel előfordulóval is, a már említett bécsi rózsás kompozícióval. A „kékszerű Lónyay” részben fond díszítvány, amely széles középkék sávból, alatta és körülötte elszórt apró arany virágokból komponált. Közelinek tekinthetjük ehhez a „Batthyányi” mintát, amelyet a jegyzékben „nyomott” meisseni típusú edényre apró arany „mille fleur” virágokból és levelekből komponáltak kék és arany záró-

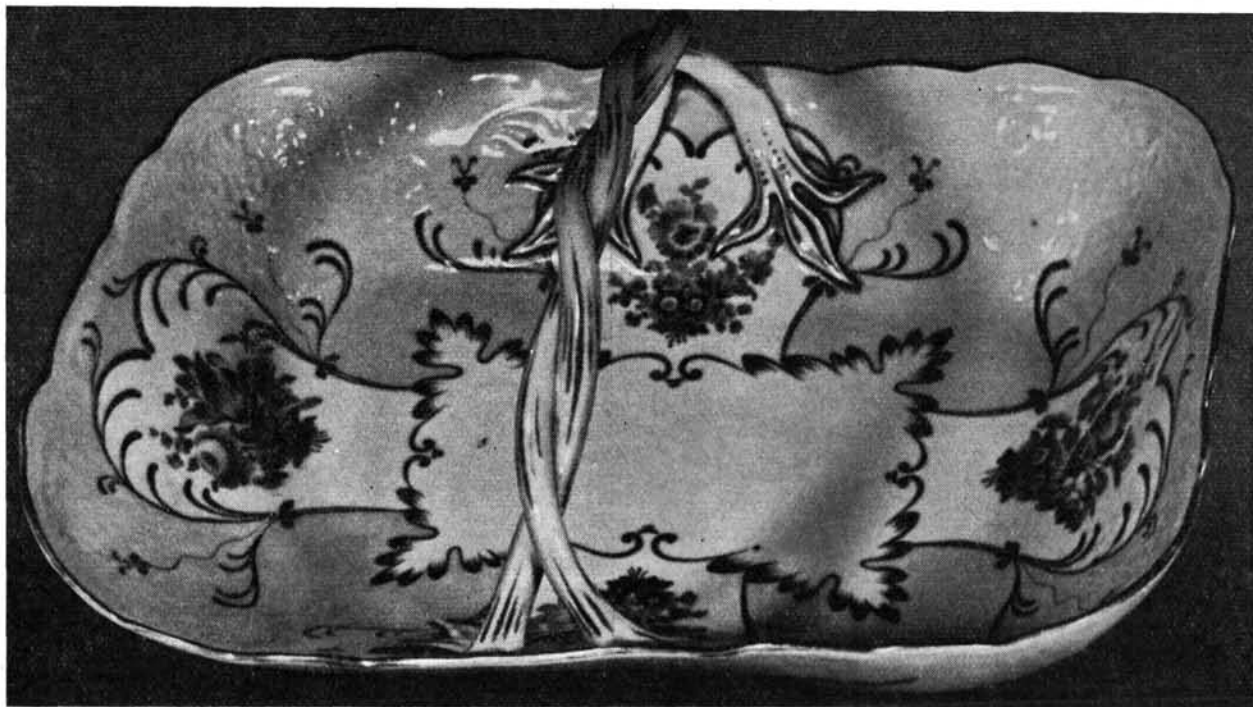

12. Csokoládés kanna Herend, 19. század közepéről, IM.
 12. Schokoladen-Kanne (Herend) aus der Zeit Mitte des XIX. Jahrhunderts, (IM).
 12. Chocolatière, Herend, du milieu du XIXe s., IM.
 12. Кувшин для шоколада, Херенд, середина XIX века, IM.

csíkkal. A XVIII. sz. közepétől a meisseni porcelánon megjelenő pikkelyes dísz, gazdag virágcsokorból és elszórt virágokból kialakított jellegzetes minta kedveltje volt a rokokónak. Legkorábbi előfordulása a pikkelyes dísznek a XVI. századi itáliai majolika edényeken található. A következő század végén, módosításokkal a franciaországi fajansz gyárak; Strassburg és Marseille veszi át, többnyire purpur és kék színben. Újabb finomítással a XVIII. sz. közepétől kezdődően elsősorban Meissenben és Berlinben, de Sèvresben és Bécsben is, de mindenütt, ahol meg tudják festeni, előfordul. Herenden gyorsan kialakultak az Európában általánosan elterjedt virág és csokor kompozíciók, valamint a pikkelyes díszítványok is, amelyekből ismeretes „zöld” és „veres” színű is a kék színű mellett.

13. Teás csésze aljával Herend, 19. század közepéről, IM.
 13. Teeschale mit Untersatz (Herend) aus der Zeit von der Mitte des XIX. Jahrhunderts, (IM).
 13. Tasse à thé, avec soucoupe, Herend, du milieu du XIXe s., IM.
 13. Чайная чашка с блюдцем, Херенд, середина XIX века, IM.

14. Füles gyümölcsös tál Herend, 1846, HPGY.

14. Obstschüssel mit Handgriff (Herend) aus dem Jahr 1846, (HPGY).

14. Plat à dessert avec anses, Herend, 1846, HPGY.

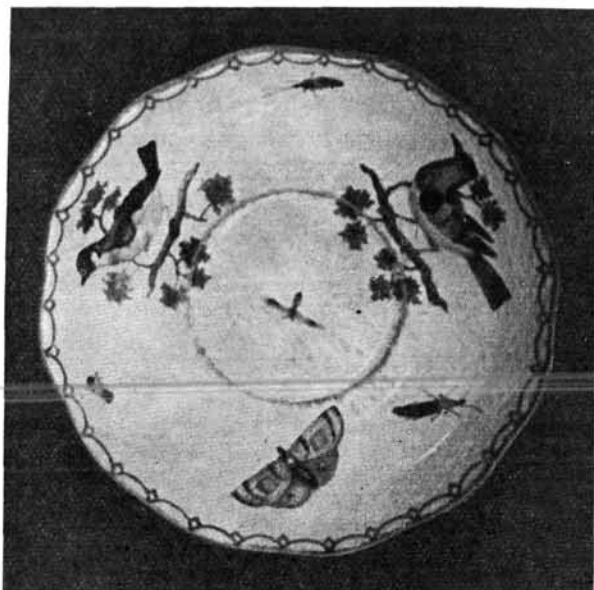
14. Блюдо для фруктов с ручками, Херенд, 1846-й год, HPGY.

A „zöld földű”, „kék földű” és „veres földű” megjegyzések az edény fondjának színére utalnak. A XVIII. sz. folyamán kialakult díszítési mód a keleti kerámiák hatását tükrözi. A fondalapozás a tárgy egész felületét befedő festék, amelyen az ablakszerűen fehérén hagyott részeket változón virágcsokorral, Watteau-jelenetekkel, tájképekkel vagy arcképpel díszítik. A fehérén hagyott felület alakja lehet mértani formájú, rokállyal övezett vagy aszimmetrikus, a kor stílusától és a díszítménytől függően. A szabadságharc idejéből

való sárga fondos gazdagon aranyozott gyümölcsös tál a herendi gyár legszebb korai fond porcelánjai közé tartozik. Az arannyal szegélyezett máltai keresztre emlékeztető kihagyásban elhelyezett meissenai csokrok színgazdagsága, az élénk sárga és ragyogó fehér között fokozottan hangsúlyossá vált. A teljesen hiba nélküli fond, a mesterien festett virágok, jeles és kitűnő felkészültségű gyári festő alkalmazására utalnak.

A „madaras” elnevezésű minta ugyancsak egy változat a gazdag nyugati előképekből, amely időszakunkban a csésze aljón alkalmazva még esetlegesnek mondható. A tárgyhoz viszonyítva a madarak túlméretezettek. Elhelyezésük a háromszög kompozícióban nem szabályos, az ilyen fogyatékoságot azonban nem pótolja a jóminőségű festés sem. Ezzel a tárggyal kapcsolatban szükséges megemlíteni azt a korabeli herendi problémát, ami a jó manuális felkészültségű festők foglalkoztatása ellenére is fennállott. Egy díszítmény újabb tárgyra való alkalmazása során éppen a kompozíciós kérdések: a helyes arányok kialakítása edény és díszítmény között, okoztak többnyire nehézséget, mint ahogyan a fenti tárgy esetében ez tapasztalható, amikor nem volt lehetőség közvetlen másolásra.

Néhány utalás fordul elő keleti díszítményű tárgyakra mint: „chinai figurákkal dúsan aranyozott veres földű”, „zománc színezéssel”, „aranyozott chinai minta” vagy „lukacsos szélű zomántz” és „chinai festésű”, megjelölések túlzottan általánosak ahhoz, hogy az előbbiekhöz hasonlóan más porcelán gyárakhoz kapcsolhassuk a mintákat. A meghatározáshoz segítségül ebben az esetben is a tárgy alakjára vonatkozó megjegyzés szolgál. A jegyzékben szereplő „4 pár chinai findza dús aranyozott” áráról következtetve igényes

15. Csészealj Herend, 1840-es évekből, HPGY.

15. Schalenuntersatz (Herend) aus der Zeit um das Jahr 1840, (HPGY).

15. Soucoupe, Herend, années 1840, HPGY.

15. Блюдо, Херенд, 1840-й год, HPGY.

16. Leveses tányér Herend, 1840-es évek elejéről, IM.
 16. Suppenteller (Herend) aus der Zeit vom Beginn der vierziger Jahre des vorigen Jahrhunderts, (IM).
 16. Assiette crause, Herend, début des années 1840, IM.
 16. Глубокая тарелка, Херенд, начало сороковых годов XIX века, IM.

munka lehetett. Kapcsolatba hozható a bejegyzés a veszprémi Bakonyi Múzeum gyűjteményében levő töredékes darabbal. Teljes külső felületét figurális kompozíció borítja. Az aprólékos festés megoldása ellenére is groteszkké váltak az alakok. A fejek és kezek ábrázolása túlzottan primitív, mesterként, ilyen nem fordul elő sem az eredeti, sem a XVIII. sz. eleji meissenai porcelánoknál.

Két irányú tevékenység eredménye tükröződik a japán és a kínai formák és díszítmények herendi megjelenítésében: az eredeti keleti darabok másolatainak elkészítése vagy olyan tárgyak kialakítása, amelyek az európai, illetve hazai igényeknek is megfeleltek. Más feladatként jelentkezett a XVIII. századi európai porcelángyárak keleti hatásokat tükröző tárgyainak és edényeinek gyártása, illetve utánzása Herenden. Az előkép kétféle használata felfogásában is különböző eredményhez vezetett. Ezért a tárgyak ilyen irányú feldolgozása szélesebb körű, különleges elemzést és összehasonlítást igényel, amit ez esetben nem tekintünk idetartozónak.

Figyelemre méltónak tartjuk azt a zománcfestésű és gazdagon aranyozott keleti eredetű, de már számos európai hatást is magán hordozó csészét, amely karélyos levélszerű nagyobb felületre komponált virágdíszítményű. A fondszerű rész ebben az esetben nem képez egységes színterületet, hanem apró csigavonalak alkotják az alapozást, amelyet zománcfestésű virágok és levelek gazdagítanak. Azonos vagy hasonló lehet a „chinai festésű” mintához. A kínai eredetű díszítmény a Thsing dinasztia idejéből származik (1727–1736). Lényegtelennek tekintjük azt a különbözőséget, amely szerint az eredeti kínai tárgyon az alapfelületet — hálót — nem apró csigavonalakkal, hanem egymáshoz csatlakozó nyolcszögekből és négyzetekből formált ornamentális elemekből komponálták.¹⁹ Ez a minta a herendi gyár dekorjai között ma is használt és Coubasch elnevezéssel szerepel.

17. Teás csésze japán mintával Herend, 19. század közepéről, VBM.
 17. Teeschale mit japanischem Dekor aus der Zeit um die Mitte des vorigen Jahrhunderts, (VBM).
 17. Tasse à thé, au décor japonais, Herend, milieu du XIXe s., VBM.
 17. Чайная чашка с японским рисунком, Херенд, XIX век, VBM.

A japán porcelán minták egyikét fedezhetjük fel a teljes egészében zománcfestésű halas kompozícióban, amely világos kobalt kék színezésű porcelánon készül, és ugyancsak kapcsolatba hozható a jegyzék keleti eredetű tárgyainál használt „zománc” festés megjegyzéssel.

Az asztali edényeken túlmenően, ha nagyobb mennyiségben nem is, de előfordulnak más kisebb használati tárgyak, amelyekből kettőt sikerült felkutatni és azonosítani a jegyzékben felsoroltakkal. A „papucs tentatartó”, amely inkább dísz tárgynak vagy alkalmi használatra készült, formájában korabeli elképzelés tükrözője. Díszítése figyelemreméltó, nem

18. Tál japán mintával Herend, 19. század közepéről, VBM.
 18. Schüssel mit japanischem Dekor (Herend) aus der Zeit um die Mitte des vorigen Jahrhunderts, (VBM).
 18. Plat, au décor japonais, Herend, milieu du XIXe s., VBM.
 18. Блюдо с японским рисунком, Херенд, середина XIX века, VBM.

19. Teás csésze Herend, 19. század közepéről, VBM.
 19. Teeschale (Herend) aus der Zeit um die Mitte des vorigen Jahrhunderts, (VBM).
 19. Tasse à thé, milieu du XIXe s., VBM.
 19. Чайная чашка, Херенд, середина XIX века, HPGY.

A MŰVÉSZETI EREDMÉNYEK

Első kísérletnek tekintjük tanulmányunkban az eredmények ilyen értelmű felvázolását, amelyet még részletekre kiterjedő elemzés fog követni, éppen a herendi és az európai porcelánművészet problémakörében.

Az európai porcelán történetét feldolgozó korábbi szerzők legtöbbje csak a XVIII. században alakult gyárakkal foglalkozik és azok működésével be is fejezi munkáját. Nem kerül előtérbe még az olyan régebbi terjedelmes összefoglalásokban sem a XIX. században alakult gyárak története, mint Henry B. Wheatley: *Art Work in Porcelain* (London—New York 1883); I. G. Theodore Graesse: *Guide de l'amateur de Porcelaine et de Poteries* (Dresden 1885); Georg Vogt: *La Porcelaine* (Paris 1893); L. De Mauri (Ernesto Sarasino): *L'Amatore di Maioliche e Porcelaine* (Milano 1914); vagy L. Schnorr v. Carolsfeld: *Porcellan* (Berlin 1912). Tanulmányuk szövegében nem említik a herendi porcelánokat, mindössze a jegytáblákon mutatnak be a gyár jegyei közül. A múlt század második felében Herend számos nemzetközi kiállításon sikerrel szerepelt, amiről nemcsak hivatalos elismerések, hanem már művészetet értékelő kritikák is tanúskodnak. Összefügg ez azzal a történelmi ténnyel, hogy eredeti, egyéni stílust nem hozott létre. A herendi porcelángyár nem mérhető a XVIII. századi jelentős gyárakhoz. Azonban szerepe van ebben annak is, hogy nem készültek olyan művészettörténeti feldolgozások és összefoglalások a gyárról, sem a XIX., sem a XX. században, amelyek külföldi kutatók, művészettörténészek érdeklődését a herendi porcelán irányá-

virágokból komponált. A világos-zöldes fonszerű alapra purpur és sötétzöld enyhén hullámzó csíkokból hálós szövetmintát komponált a festő, amit még aranyozással is gazdagított.

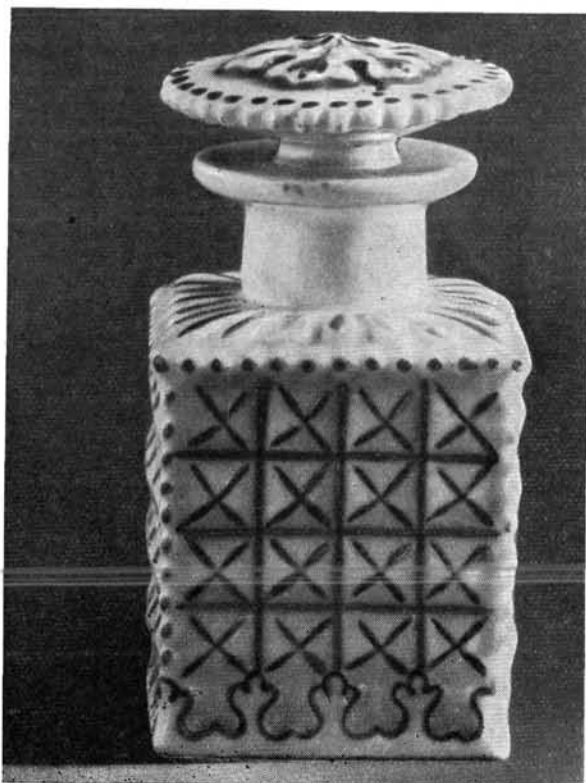
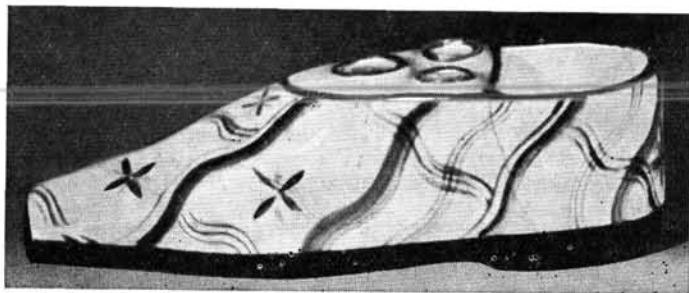
Az „illatszer tartó” mint porcelánforma kevésbé jelentős, a XIX. sz. közepe táján használt csiszolt cseh üveg előkép alapján készült. A tárgyat formai megjelenítésében átvezetőnek tekintjük a század második felének, már az eklektikát kedvelő kispolgári ízléshez, amely inkább a külsőségekben mint az anyaggal lényegrokon művészi tartalomban kereste igénye kielégítését.

A tárgyak eredetére mindössze egy-egy megjegyzéssel utalunk, de ez is mutatja, hogy a herendi Porcelángyárban az 1840-es évek végére Fischer Móríczt döntött üzemének jövő-

21. Illatszertartó Herend, 1844, IM.
 21. Parfümbehälter (Herend) aus dem Jahr 1844, (IM).
 21. Récipient de parfum, Herend, 1844, IM.
 21. Флакон, Херенд, 1844-й год, IM.

beli tevékenységét, művészeti célkitűzéseit illetően. Olyan edényeket és tárgyak sorozatát alakította ki, amelyek díszítőményei az akkor már klasszikus híru európai és keleti porcelánok megközelítő másai voltak. Hazánkban az ilyen porcelánok iránt megmutatkozó társadalmi igény már az 1840-es években is jelen volt és a század második felében egyre fokozódott. Ugyanakkor már nemcsak a határainkon belül, hanem más országokban is élénken érdeklődtek a művészi herendi porcelánok iránt.

20. Papucsalakú tintatartó Herend, 1846, HPGY.
 20. Pantoffelförmiger Tintenbehälter (Herend) 1846, (HPGY).
 20. Encrier en forme de pantoufle, Herend, 1846, HPGY.
 20. Чернильница в форме тапочка, Херенд, 1846-й год, VBM.

ba felkeltették volna. Akár egyik vagy másik probléma oldaláról vizsgáljuk a tényeket, azok éppen a művészeti vonatkozású értékek és eredmények megállapítását nehezítik meg a gyár működésének első negyed századában, amelyet a stílusformák keresése korszakának is nevezhetünk. A reformkorban hazai iparművészetünk alapvető változás korát éli. Az egyre idejét múló, céhes művészet mellett születőben van az új manufaktúráis és gyári iparművészet, amely nem a „mester” művészi ambícióinak kifejezője, hanem egy olyan vállalkozásé, ahol a mesterek vagy ha tetszik, művészi felkészültségű szakmunkások és művészek tervezői irányításán és együttműködésén alapuló munkamegosztás során jönnek létre a tárgyak. Így alakult volna ez Herenden is, ha a korabeli hazai művészeti életet olyan művészek is képviselik, mint: Kändler, Höroldt, Cifflé, Niedermayer, hogy csak néhányat ragadjunk ki a XVIII. sz. nagy művészei közül. Ezek felkészültségükkel a porcelánművészetben eredeti alkotások létrehozói lehettek. Ez az önálló művészetet teremtő alkotói feltétel Herenden abban az időben nem jöhetett létre. Jelebb külföldi szobrászok, festők és modellkészítők letelepedésének anyagi feltételeit Fischer nem tudta biztosítani. Egyetlen lehetőség mutatkozott számára, amire már korábban utaltunk, hogy a társadalmi kompromisszumnak megfelelően, a porcelánművészetben is kompromisszumot hozzon létre. Olyan szükségszerű megegyezés volt ez, amely elsősorban a hazai feudális jellegű uralkodó rétegek igényéből fakadt és ugyanakkor a gyár gazdasági érdekeit is szolgálta. Jelentette ez konkrétan a XVIII. századi német nyelvterület társadalmának a porcelánművészet terén elért eredményei betelepítését a XIX. sz. közepének magyarországi társadalmi és művészeti viszonyai közé. Ezek az elvek, mint művészeti koncepció jutnak kifejezésre a herendi porcelánban. Vizsgálódás tárgyává tehetjük ezután a „másolás” vagy az „utánzás” problémáját. Alapvető kérdések ezek, amelyekre a kutatás jelen állása szerint csak részben vállalkozhatunk. Szükséges ehhez a maga teljességében ismerni az időszak gyári festőit, edénykészítőit akinek munkája nyomán a herendi porcelánok létrejöttek. Ezideig alig ismerünk néhányat a dolgozók közül, és még kevesebbet, akinek pontos munkakörét is tudjuk. Egyik legkorábbi adat Hoffmann Antal gyári festőre vonatkozóan 1847-ből származik, amikor a festész megszökök Herendről. A helytartó Tanács és Veszprém megye közgyűlése is foglalkozik Fischer panaszával, akit erősen érinthetett festőjének távozása.²⁰ Az iratokból nem derül ki az illegális távozás oka. Jelentős az a megjegyzés, amely szerint a nevezett felső Oberchodau-val állt kapcsolatban, ahol abban az időben porcelángyár működött,²¹ és Hoffmann oda távozott. Herenden való megjelenésének idejét pontosan nem ismerjük, de neve minden kétséget kizáróan azonos a schlagenwaldi gyár Anton Hoffman nevű „Buntmaler”-jével, aki ott 1835–36 között dolgozott és az 1835. szeptember havi fizetési jegyzék szerint havi 24 Gulden bért kapott.²² Ebben az esetben egyetlen adatot is elegendőnek tartunk ahhoz, hogy a gyár festőinek és más szakképzett munkásainak bevándorlási irányát figyelemmel kísérhessük. A fajansz és porcelángyárak dolgozóinak vándorlása a XVIII. századtól kezdődően közel kétszáz esztendőn keresztül általánosan elterjedt gyakorlat Európában, ami a XIX. sz. első felében a kapitalizmus egyenlőtlen fejlődési viszonyai között még nagyobb méretűvé vált országok belül és országok között is. Következésképpen Fischer üzeme sem vonhatta ki ez alól magát, annál is inkább nem, mert hazai viszonyaink között gyakorlatlott porcelánkészítők és festők nem voltak, így a külföldiek munkájára kellett támaszkodnia. A porcelán manufaktúrák termékeinek másolása, különféle módosításokkal való újragyártása széles körben elterjedt már a XVIII. sz. második felében, a franciaországi és német

területek kisebb üzemeiben. Edényeik díszítésének formája elsősorban a meissenai csokrokat, fondmegoldásokat idézi. Figyelmet érdemlő jelenség, hogy az egyes manufaktúrák, már a XVIII. sz. folyamán nemcsak díszterményeket, edény-típusokat vesznek át, hanem még a meissenai gyár két kereszt-befektetett kardból álló ismert jegyét is, illetve annak megtevését célzó változatait használják porcelánjaikon.²³

A meissenai, bécsi, sèvres-i gyárak korábbi étkészlet darabjainak másolása, illetve ilyen készletek törött darabjainak ismételt elkészítése mint feladat nem foglalkoztathat egy gyárat. Célkitűzése lehet egy részlegnek vagy néhány dolgozónak. A másolás műfajában létrejöhetnek egyrészt teljesen azonos példányok, másrészt valóban értéket képviselő darabok, mint ahogyan az Herenden is előfordult. Azonban félre kell tenni minden romantikus elképzelést az ilyen jellegű termelési berendezésekre vonatkozóan, nevezetesen arra, hogy a Herendi Porcelángyár valaha is ebből tartotta volna fel magát. A valóságban ez sohasem történt meg. A gyár működésének egyértelmű misztifikálása szorosan összefüggött a XIX. századi és későbbi uralkodó társadalmi és művészeti viszonyokkal. A herendi porcelánok propagandáját szolgálták az ilyen jellegű főúri megrendelések, amelyeken keresztül a megrendelő családja — tradícióihoz híven — kizárólagosságot kifejező vagy más főúri nevet viselő díszterménnyel ellátott edényekhez és porcelántárgyakhoz jutott.

Mindez, már az első évtizedektől kezdődően alakította, formálta a herendi stílust. A terjedelmes jegyzék, amely elsősorban a főúri igények kielégítésére való törekvést tükrözi, azokat a tárgyakat is bemutatja, amelyek már egyszerűbbek, a polgári igényekre készültek, elsősorban díszítésekben. Az olcsóbb használati edények, készletek, különböző tárgyak számszámra fordulnak elő a legkülönbözőbb díszterményekkel, amelyek végsősoron meghatározták a termékek kereskedelmi értékét. Az egyszerűbb dísztermények eredetére és milyenségére vonatkozóan kevesebb utalás fordul elő, így csak következtethetünk azok származására. Többnyire a meissenai csokrok változataival és virágokkal festették meg azokat is, kevésbé aprólékosan, aranyozás nélkül. Mindezeket figyelembe véve mégsem beszélhetünk ezekben az évtizedekben tömegtermelésről a herendi üzemben, inkább a több manuális munkát igénylő kisebb sorozatok előállítására rendezkedett be a tulajdonos és egyben mecénás Fischer Móricz.

Összefoglalva a szűkebb értelemben vett művészeti problémákat és eredményeket, a leltárjegyzék alapján megállapíthatjuk, hogy jelentős értéket képviselő porcelán formák és dísztermények voltak a gyár birtokában már a szabadságharc idején. A gazdag változatú meissenai csokor minta szinte valamennyi típusa előfordult a tárgyakon, de a kínai és japán eredetű minták is megtalálhatók. Általános gyakorlat az európai porcelángyárak történetében a XIX. században a korábbi tárgyak másolása vagy felújítása. A század újabb iparművészeti törekvései, amelyek porcelánban valósultak meg, többnyire kevesebb sikerrel jártak és megközelítőleg sem érték el a rokokó művészet magas színvonalát és népszerűségét. Herend ekkor kapcsolódik be termelésével az igények kielégítésébe, tehát szükségszerűen követnie kellett ebben a gyakorlatban is az európai manufaktúrákat, mert csak így volt lehetséges számára az egyetemes európai porcelánművészet irányvonalában való tevékenykedés. A szabadságharc előtti esztendőkhöz készíti utánpótlását, amelyekben már sajátos stílus kialakulásának első nyomai is felfedezhetők. Az elmúlt közel másfélszáz esztendő alatt a herendi porcelánművészet haladási iránya emelkedést mutat mindazon időszakokban, amikor az első évtizedekben kialakult művészeti kompromisszumot tükröző késő rokokó stílust újítja fel az edényekben és a dísz tárgyakban.²⁴

Molnár László

- ¹ Willy Doegens: Meissner Porzellan, seine Geschichte und Künstlerische Entwicklung. Dresden, 1921. S. 69., 79.
- ² L. Schnorr von Carolsfeld: Porzellan, der europäischen Fabriken des 18. Jhdts. Berlin, 1916.
- ³ Mihalik Sándor: Adatok a regézi porcelángyártás történetéhez. Művészettörténeti Tanulmányok 1957. 109—152. o.
- ⁴ Molnár László: A Herendi Porcelángyár a reformkorban. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. (1963) 231—245. o.
- ⁵ O.Sz.K. Aprónyomtatvány tára. Veszprém megye etnográfiaja, Herend népességét 454 főben jelöli meg. 1850. 2447. sz.
- ⁶ Molnár László: i. m. 234—235. o.
- ⁷ Molnár László: i. m. 236. o.
- ⁸ A Herendi Porcelángyár jelenlegi kiállításának berendezését 1964-ben Gaubek Júlia belsőépítész tervezte. A kiállítást Tasnádiné Marik Klára művészettörténész, az Iparművészeti Múzeum osztályvezetője rendezte. A kiállításra kerülő porcelánokról a régi leltári számokat, egyéb jegyeket, bemutatók céduláit eltávolították.
- ⁹ Empire formaadású edények a XIX. sz. első évtizedeitől előfordulnak hazai keménycserép-gyárak termékei között. Ugyancsak ilyen edényeken használták a bécsi eredetű mázallati kobalt festésű Wiener Ranftl mintát is. (Batiz, Igló, Kőrmöczbánya, Kőszeg, Miskolc, Pápa stb.).
- ¹⁰ Molnár László: Iparművészeti törekvések a reformkori Magyarországon. (kandidátusi disszertáció) 1963. kézirat, IV. fejezet 191. o.
- ¹¹ Az „5” számjegyi amennyiben formaszám, egész sorozat edény készítésére utal. Nem valószínű, hogy a szám korongos jelölésére vonatkozik, mert Stingl herendi működése idején kizárt, hogy ott egyidőben ilyen nagyszámú korongos dolgozott volna a műhelyekben. A hasonló formaadású, de különböző méretű empire kannák a hazai edény-manufaktúrák leggyakrabban készülték, így valószínűbb a forma jelölése.
- ¹² Szabad György: A tati és gesztesi Eszterházy uradalom átterése a robotrendszerről a tőkés gazdálkodásra. 82. o. Bp. 1957.
- ¹³ Kiemelés az Iparegyesület által rendezett pesti kiállítás katalógusából: „Tárgyjegyzék az 1846-ik évi Iparműkiállításához. — VII. terem: 166. Fischer Móríc porcellángyára Herend, Veszprém megyében. Ő főnsségének, Országunk Náadorának mellképe, asztali kávés s théé készletek, diszedények roccó izlésben.”
- ¹⁴ A magyarországi művészet története II. (1800—1945) szerk. Zádor Anna II. kiadás Bp. 64—65. o. 1962.
- ¹⁵ Molnár László: A Herendi Porcelángyár a szabadságharc idején. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. (1964) 281—292. o.
- ¹⁶ OL Duschek anyagok 1848/49 I./108.
- ¹⁷ A 6 személyes étkező: 6 mély, 12 lapos és 6 csemegés tányérból, leveses, pecsenyész, tésztás, salátás tálaiból és szószoscsészéből áll. — A 12 személyeshez, már 48 lapos, 12 mély, 12 csemegés tányér, leveses tála, pecsenyészalát, salátás és tésztás tála, valamint szószoscsészék és fűszertartók tartoznak. — Az ilyen, vagy még ennél is nagyobb számú étkezőkészlet összeállításokhoz, mint a 24 személyes, külön csont-tányérokat, előtálat és tányérokat, leveses csészéket, evőeszköz tartókat stb. készítenek. Hasonló a teás, csokoládés, moka, süteményes, szendvics készletek összeállítása is, ahol a nagyobb együtteseket számtalan különböző edénnyel egészítik ki.
- ¹⁸ A Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Képcsarnoka reformkori metszet-gyűjteményében található lapok szolgálták előképpül a litográf porcelánból készített gyertya-ellenzőkhöz.
- ¹⁹ Az Iparművészeti Múzeum porcelán gyűjteményének számos Alt-Wien darabja, amely a XIX. sz. első felében készült, bizonyítja a színbeli különbözőségeket. Valamennyi petrezselyem minta empire formaadású edényeken található. — Szükséges megjegyezni, hogy a korabeli hazai keménycserép manufaktúrák is használtak „petrezselyemlevél” diszitményeket, azonban a bécsi porcelánoktól eltérően nem stilizált, hanem naturalisztikus formában, többnyire egyszínű, sötétebb zöld mázallati kifestéssel, ritkábban sablonnal készítve.
- ²⁰ Georg Wogt: La porcelaine. Paris, 1893. p. 169. dessin 59.
- ²¹ VAL. Közgylési jegyzőkönyvek 1847/2557. sz. és u.ott. Közgylési iratok 1847/2557. sz.
- ²² Hans Mayer: Böhmisches Porzellan und Steingut. Leipzig, 1927. S. 32.
- ²³ Hans Mayer: i. m. S. 36.
- ²⁴ Willy Doegens: i. m. S. 170—175.
- ²⁵ A képaláírásoknál szereplő rövidítések:
HPGY = Herendi Porcelángyár
IM = Iparművészeti Múzeum Budapest
VBM = Veszprémi Bakonyi Múzeum

Die ungarische Porzellanmanufaktur von Herend und ihre künstlerischen Bestrebungen in der Zeit von 1825 bis 1850

Einige Jahrzehnte nach Entdeckung eines europäischen Verfahrens zur Herstellung von Porzellan war die Art der Aufbereitung des Kaolins, dieses edlen keramischen Grundstoffes zur Herstellung von Gefäßen, Geschirr und Plastiken kein Geheimnis mehr. Gegen Mitte des XVIII. Jahrhunderts begann man in einer ganzen Reihe europäischer Länder mit der Herstellung von Porzellan, damit ging natürlich gleichzeitig auch jener Prozeß vor sich, der allenthalben zur künstlerischen Verformung dieser edlen keramischen Masse führte. Die feudale Staats- und Gesellschaftsordnung des XVIII. Jahrhunderts war in ihrer künstlerischen Geschmacksrichtung dem Spätbarock und dem Rokoko ergeben, was nicht nur in der architektonischen Gestaltung von Bauwerken, sondern auch auf dem Gebiet aller Künste entscheidend zum Ausdruck kam.

Im Falle der hauptsächlich auf höfische und feudalerliche Initiative zustandekommenen Porzellanmanufakturen und -fabriken war es nur natürlich, daß ihrem Schaffen diese Stilrichtungen das Gepräge gaben. Aber auch die zeitgenössischen Fayencen und im allgemeinen Dekor und Formenwelt von Porzellanen und Keramiken orientalischer Herkunft drückten sich in der Formgebung der europäischen Porzellane aus.

In den ersten Jahrzehnten des XIX. Jahrhunderts war es mit der ersten großen Blütezeit der Plastifizierung des Porzellans vorbei und in den meisten Manufakturen begnügte man sich mit dem Kopieren und der Erneuerung der Formenwelt früherer Kulturperioden, unbeschadet der neu aufgekomenen Bestrebungen, die darauf ausgingen, durch Massenherstellung den Bedürfnissen breiter bürgerlicher Kreise zu dienen.

Unter den besonderen ungarischen Verhältnissen wurden auf dem Versuchsgebiet der Porzellanerzeugung erst im ersten Drittel des Jahrhunderts Erfolge erzielt, die es den Fabriken in Herend und Regéc ermöglichten, sich auch auf eine laufende Produktion einzustellen.

Mit dem größten Erfolg arbeitet bis zum heutigen Tag die Manufaktur von Herend. Über sie gehen die ersten Aufzeichnungen bis zum Jahr 1825 zurück. In ihnen wird der Name eines gewissen Vince Stingl genannt, der es mit den Versuchen so weit brachte, daß ihm auch die Herstellung verformbaren Porzellans gelang. In seinen künstlerischen Überlegungen ließ er sich vom Gedanken leiten, die ihm aus den böhmischen (Sudetenland) bekannte Massenproduktion auch nach Ungarn zu verpflanzen. Hierbei fehlte es ihm jedoch an den nötigen Finanzmitteln, aber auch an fachmännischer Ausrüstung und den unentbehrlichen Fachkräften. So geschah es, daß nach den ersten ungarischen Produktionserfolgen die Werkstätten in die Hände eines gewissen Unternehmers namens Móríc Fischer kamen, der sich dort in den Jahren 1839/40 als Besitzer etablierte. Die vorgenannte Stingl-Ära der ungarländischen Porzellanerzeugung dauerte anderthalb Jahrzehnte, in welcher Zeitspanne auf dem Gebiet der Manufaktur teils der Wiener Empire-Stil vorherrschend wurde, teils aber nahm man sich die Formgebung und den Dekor der Fabriken von Schlagenwald als Muster.

Móríc Fischers Unternehmmergeist war es zu verdanken, daß er die Mittel aufbrachte, um die Werkstätten zu einer richtigen Manufaktur auszubauen. Darüber hinaus aber hatte er auch Sinn dafür, der Manufaktur ein künstlerisches

Gepräge zu geben. Er hielt überhaupt nicht die Befriedigung der marktgängigen bürgerlichen Ansprüche vor Augen, sondern trachtete vor allem, solche Gebrauchsgegenstände und Kunstwerke aus Porzellan zu erzeugen, die entweder der damaligen feudal-herrschaftlichen Sinnesart entsprachen, indem sie das klassische Meißner Muster zum Vorbild nahmen, oder aber den Erzeugnissen der aus dem XVIII. Jahrhundert bestbekannten europäischen Manufakturen nachgebildet waren. Dies bezog sich natürlich auch auf die Übernahme orientalischer Formgebungen und Dekorationselemente.

Durch diese Kunst- und Geschäftspolitik begründete Móricz Fischer bis zum heutigen Tage das weit über die Grenzen Ungarns bekannte und geschätzte Renommé der Porzellanmanufaktur von Herend im Komitat Veszprém.

Die weite Verbreitung neuer Stilformen auf dem Gebiet der Porzellanmanufaktur beweist auch ein Lagerinventar aus dem Jahre 1848. In diesen einstigen Aufzeichnungen finden sich bunt durcheinander die verschiedensten, aus Porzellan geformten Gebrauchsgegenstände, Kunstwerke und Dekorationselemente. Meißner, Wiener oder chinesischer Herkunft. Aus den Aufzeichnungen geht weiters hervor, daß zu jener Zeit die Manufaktur von Herend auch zahlreiche Aufträge aus hochherrschaftlichen Kreisen erhalten hat, da die verschiedenen Dekorationsmotive von Fall zu Fall nach dem Namen der Auftraggeber benannt sind.

Bezeichnend ist, daß die Porzellanmanufaktur von Herend sich im ersten Viertel dieses Jahrhunderts noch kaum mit der Plastifizierung des Materials beschäftigte. Der Grund hierfür war wahrscheinlich eine gewisse Rückständigkeit in der damaligen Entwicklung der ungarischen bildenden Künste, was sich vor allem auf die Schaffung von Plastiken bezog. Daher waren die künstlerischen Ergebnisse der ersten Epoche der ungarischen Porzellanmanufaktur eher nur eine Synthese der künstlerischen Bestrebungen, die die bekanntesten europäischen Manufakturen damals entwickelt hatten.

Feststeht jedenfalls, daß die Stilrichtungen des Spätrokos sowie des Biedermeiers bei uns erst damals in Erscheinung traten, u.zw. eben infolge der Rückständigkeit der ungarischen gesellschaftlichen Verhältnisse jener Zeiten.

In den letzten nahezu anderthalb Jahrhunderten wurden in der Manufaktur Herend wiederholt Versuche unternommen, die in verschiedenen Epochen vorherrschend gewesenen Stilrichtungen auch in Ungarn heimisch zu machen. Diesen Versuchen war aber kein besonderer Erfolg beschieden.

Das künstlerische Streben der Manufaktur besteht auch heute darin, im Stil des bisher schon wiederholt neubelebten Neo-Rokos die klassisch-europäische Formgebung der Porzellane beizubehalten.

László Molnár

Les tendances artistiques de la Porcelainerie de Herend entre 1825 et 1850

Quelques décennies après la découverte européenne de la porcelaine, la noble matière se prêtait sans aucun secret à la production de vaisselles et de figurines. Jusqu'au milieu du XVIIIe siècle, en plusieurs pays commence la fabrication de la porcelaine et se développe le monde de ses formes artistiques. Le féodalisme européen du XVIIIe siècle goûtait le baroque tradif et la rocaïlle, styles qui déterminent toutes les oeuvres d'art non seulement dans l'architecture mais aussi dans tous les domaines artistiques.

Il est naturel que les usines et manufactures, établies de l'initiative des cours princières et des grands seigneurs adoptent ces styles. Le développement de la forme de la porcelaine européenne fut influencée aussi bien par la façon des faïences contemporaines que par la forme et les décors des porcelaines et céramiques de l'Orient. A la fin des premières décennies du XIXe siècle la phase du premier grand épanouissement est close, et la majorité des manufactures ne font que recopier et renouveler les objets déjà produits, pour ne pas parler des tendances qui visent la production massive pour satisfaire aux exigences de plus en plus grandes de la bourgeoisie.

Dans les conditions de notre pays, c'est seulement au premier tiers du XIXe siècle que les essais aboutirent à de tels résultats qui permettaient que les manufactures de Herend et de Regéc commencent une production continue et permanente.

En Hongrie la porcelainerie qui a donné les meilleurs résultats et qui fonctionne même de nos jours est la manufacture de Herend, dont les premières données de l'an 1825 s'attachent à la personne de Vince Stingl qui outre ses expériences, fit déjà de la porcelaine. Son orientation artistique visait la réalisation de la production massive des manufactures tchèques, mais il ne disposait ni de capital, ni d'outillage, ni de travailleurs qualifiés. Donc, ayant produit la porcelaine hongroise, il dut céder ses ateliers à Móricz Fischer qui en prit possession en 1839-40. Les tendances artistiques des quinze ans de l'époque Stingl s'adaptèrent en partie aux

formes et aux décors de l'empire bourgeois de Vienne, en partie à ceux des usines de Schlagenwald.

Fischer non seulement développa les ateliers en manufactures, mais en même temps il en transforma le caractère artistique. Tandis que son prédécesseur voulait satisfaire aux goûts et aux besoins bourgeois, Fischer se proposait de produire sur la commande des seigneurs féodaux tels objets et telle vaisselle qui rappelaient avant tout les produits de l'époque classique de la porcelainerie de Meissen, ou ceux produits au XVIIIe siècle par les usines les plus connues d'Europe. Il en était de même avec les formes et les décors orientaux. Ainsi la Porcelainerie de Herend fit même outre les frontières sa renommée qu'elle gardera jusqu'à nos jours. Le livre de magasin inventorié en 1848, où figurent les pots, les décors, les objets les plus divers de Meissen, de Vienne et de Chine, prouve que les nouvelles formes de style étaient déjà bien répandues. De même, cet inventaire prouve qu'en cette époque l'aristocratie aussi passa des commandes, puisque certaines ornementsations, certains décors étaient nommés d'après l'auteur de la commande.

D'après notre avis il est caractéristique que pendant le premier quart de siècle, à la porcelainerie de Herend on ne produisait guère de statuettes, ce fait est dû certainement à l'état arriéré des beaux-arts en général et spécialement avec celui de l'art sculptural en Hongrie de l'époque. Les résultats artistiques de la première période donnent l'alliage des tendances artistiques des usines les plus connues d'Europe. Il est incontestable que les styles rocaïlle tardive et biedermeier se formèrent à cette époque, à la suite des conditions sociales arriérées du pays. Il y a presque un siècle et demi que fonctionne l'usine, et au cours de ce temps, à chaque époque on fit des essais divers pour implanter des styles qui répondaient au goût de l'époque, mais ces tentatives ne connurent pas de succès satisfaisant.

La tendance artistique de l'usine, même aujourd'hui vise la recreation des porcelaines traditionnelles d'Europe en style néo-rococo plusieurs fois renouvelé.

László Molnár

Художественные тенденции Херендского фарфорового завода между 1825 и 1850 годами

Прошло едва несколько десятилетий после открытия производства фарфора в Европе, и способ использования благородного сырья для изготовления статуэток и посуды уже не был больше секретом. К середине XVIII столетия во многих странах начинается производство фарфора и вместе с этим вырабатываются свои особые художественные формы. В феодальной Европе XVIII столетия в искусстве господствует позднее барокко и рококо. Стиль этот распространился через архитектуру на все виды искусства.

Фабрики и мануфактуры, основанные двором и высшим дворянством, естественно, выпускали изделия в этом стиле. На европейский фарфор оказали влияние как формы фаянсовых изделий того времени, так и формы и украшения восточного фарфора и керамики. К первому десятилетию XIX века период первого большого расцвета в фарфоровом производстве подошел к концу, и на большинстве мануфактур стали повторять или усовершенствовать ранние формы, не говоря уже о стремлениях к массовому производству с целью удовлетворить широкие потребности.

В отечественных условиях попытки и пробы на херендской и регеевской мануфактурах только к первой трети XIX века достигли такого уровня, который мог обеспечить основу фарфорового производства на длительное время.

Самый продуктивный фарфоровый завод в Венгрии, функционирующий и в наши дни — Херендский. Первые сведения о нем восходят к 1825-му году и связаны с именем Винце Штингля, который после проб и опытов вырабатывал свой собственный фарфор. В своих художественных ориентациях он опирался на опыт массового производства фарфора в Чехии и мечтал осуществить его у себя дома, но для этого у него не было ни необходимого капитала, ни оборудования, ни рабочих-специалистов. Таким образом, почти сразу же после изготовления отечественного фарфора он был вынужден передать свою мастерскую предпринимателю Морицу Фишеру, который и вступил во владение в 1839/40 гг. Художественные устремления в течение полуторадесятилетия работы Штингля приближаются частично к буржуазному вен-

скому ампиру, частично же — к формам и украшениям шлагенвальдских фабрик.

Фишер развил мастерскую не только в хозяйственном отношении, сделав из нее мануфактуру, но, руководствуясь правильным чутьем, выработал и ее художественное лицо. В противовес своему предшественнику, он поставил целью не удовлетворение буржуазных вкусов, а вырабатывал посуду и другие изделия из фарфора, соответствующие потребностям высшего дворянства, напоминающие классические образцы мейсенской мануфактуры и других наиболее известных европейских фабрик XVIII столетия. — Это относится и к применению восточных форм и украшений. — Этим он обеспечил херендскому фарфоровому заводу известность далеко за пределами границ и по сегодняшний день. Распространение новых стилевых форм подтверждает и складская инвентаризационная опись 1848-го года, где одновременно представлена самая разнообразная посуда и другие фарфоровые предметы мейсенского, венского и китайского происхождения. Эта инвентаризационная опись говорит и о том, что к тому времени на фабрику поступали заказы от высшего дворянства, о чем свидетельствует тот факт, что отдельные предметы поименованы именами заказчиков.

Характерно, что в первой четверти прошлого столетия на херендской мануфактуре почти не изготовляли статуэток, что связано с тогдашней отсталостью в отечественном изобразительном искусстве и особенно с неразвитостью в области скульптуры. Художественная продукция начального периода в истории херендского фарфора представляет собою сплав стилей и форм наиболее известных европейских фабрик. Позднее рококо и бидермайерские направления в стиле, без сомнения, вырабатывались в то время как следствие отсталости в общественном укладе Венгрии. В течение почти полутора веков в Херенде в разные периоды проводились различные поиски с пробой внедрения соответствующих стилей, но они не приводили к желаемым результатам.

И до настоящего времени в изделиях херендского фарфорового завода большей частью развиваются и совершенствуются классические черты европейского фарфора в стиле неорококо.

Ласло Молнар

Adatok az 1848-as forradalom és szabadságharc történetéhez Veszprém megyében

I. A FORRADALMI HELYZET ÉRLELŐDÉSE

Az a forradalmi hullám, amely 1848 tavaszán végigvihart Európán, Magyarországon is elementáris erővel tört fel. E tényben megmutatkozik egyrészt az, hogy a magyarországi haladó erők képesek voltak a sok tekintetben fejlettebb nyugat-európai népekkel egyidőben bekapcsolódni a polgári, emberi jogokért folyó harcba; másrészt nálunk is megtaláljuk azokat a gazdasági, társadalmi, politikai ellentéteket, amelyek megérlelték a forradalmi helyzetet.

Bár Veszprém megye az ország egészéhez viszonyítva nem a legmostohább részek közé tartozott, gazdasági helyzete eleven példája a tarthatatlan feudális viszonyoknak. Világosan kitűnik ez a birtokmegoszlásra és népességre vonatkozó adatokból. Az 1842-es összeírás szerint a megye használható földje 787 159 hold.

ebből szántóföld	286 930 hold
rét	48 612 hold
szőlő	31 510 hold
kert	7 138 hold
erdő	309 215 hold
legelő	103 754 hold ²

Fényes Elek 1840-i statisztikája szerint Veszprém megyében a jobbágytelkek száma 3179; a földdel bíró jobbágyok száma 6540. Átlagosan számítva egy-egy jobbágygazdaságra fél teleknél alig több jut.

Országosan a földművelő lakosság 40%-a birt ekkor jobbágytelkekkel és 60% volt zsellér. Megyénkben még ennél is rosszabb az arány: a zsellérgazdaságok száma (házas és házatlan lakó) 22 372; vagyis kb. 66%. Ez az arány különösen szembetűnő, ha összehasonlítjuk pl. Zala megye akkori helyzetével, ahol 7862 telekre 16 959 jobbágygazdaság jutott, mellettük a zsellérek száma 20 513. Zalában több volt a jobbágyokkal gazdálkodó közép- és kisbirtokos nemes, Veszprémben túlsúlyban voltak a nagybirtokok, egyre terjeszkedő majorsági gazdálkodással.

A jobbágyok és zsellérek számát csak családi gazdaságonként adja meg a statisztika; a kézművesek száma egyénenként 5148, a kereskedőké 296. Szavazó nemes 6805, a nemesség összesen 27 220 lélek, ami a megye 206 026 főnyi népességéhez elég számos. Hasonlítással: ugyanakkor Vas megye jóval nagyobb lélekszámából: 298 772 -csak 25 656 nemest számoltak.³

A legjelentősebb latifundiumok birtokosai az Eszterházy és a Zichy grófok és a veszprémi püspökség. A papi birtokok a megye egyharmadát foglalták el. Leghatalmasabb volt ebből a veszprémi püspökség. A pannonthalmi bencésrend, a zirci, a tihanyi, bakonybéli apátság is a nagybirtokokok sorába tartozott. Ezeken kívül még számos rendnek, apácaklastornak volt a megyében kisebb-nagyobb birtoka. Pl. a somlóvásárhelyi uradalom a kegyes alapítvány tulajdona volt, a túskevári és a vasszari birtok a győri püspöké. A világi nagybirtokok kezén levő uradalmak közül meg kell említeni a következőket:

pápai, ugodi, devecséri uradalom — gr. Eszterházy család

cseszneki uradalom	gr. Eszterházy J. örökösei
rédei uradalom	gr. Eszterházy Pál és testvérei
mezőlaki uradalom	gr. Eszterházy Miklós

enyingi uradalom
dégi uradalom
nánai uradalom
palotai uradalom
nagyvászsonyi uradalom
nagyszőlősi uradalom

hg. Batthyány Fülöp
Festetics Antal kamarás
gr. Nádasdy Tamás
gr. Zichy István és Miklós
gr. Zichy—Ferraris Bódog
gr. Zichy István⁴

Az Eszterházy birtokok áthúzódtak a Balaton mellékére, az akkor Zalához tartozó járásek területére. Különösen a család hercegi ágának voltak itt jelentős birtokai. A régi szántói és tapolcai járás jórésze a veszprémi püspökség és a Festetics birtokokhoz tartozott.

A felsorolt uradalmak közös jellemzője a belterjességre törekvés; de az sem véletlen, hogy éppen ezekkel kapcsolatosan találjuk a legtöbb jobbágypanaszt, beadványt. A gazdálkodás belterjesebbé válását mutatják azok a bevételi jegyzékek, amelyek az egyes uradalmakban repce, kender, dohány, len eladását tüntetik fel, és ezek a tételek egyre növekvő mennyiségekkel jelentkeznek a zömében még gyakoribb gabona, kukorica, gyapjú és bor mellett.

A napóleoni háborúk néhány éves konjunktúrája utáni visszaesés, a devalváció érzékenyen érintette az éppen csak megindult gazdaságfejlesztést, a kisebb nemesi gazdaságokat meg szinte tönkretette, adósságok tengerébe fullasztotta. A gazdasági, családi levelezésekből kitűnik, hogy az értékesítési nehézségek még a legnagyobb, legjobban, korszerűbben felszerelt uradalmakat is erősen hátráltatták.

A nagybirtokosok ekkor már tudatosan törekedtek gazdaságuk korszerű fejlesztésére. Ezt a törekvést nagyban segítette a keszthelyi Georgicon, a Festetics György által alapított gazdasági főiskola, amely képzett gazdatisztakat adott a mezőgazdaságnak.⁵

Az uradalmak szívesen alkalmazták a Keszthelyen végzett gazdatisztakat. A dégi, ugodi, nánai, marcaltói, mezőlaki uradalmakról tudjuk, hogy keszthelyi gazdaságaik voltak, akik később is kapcsolatot tartottak iskolájukkal. Így Bősze József, Hertelendy Imre volt „praktikánsok” a Georgicon hallgatóival együtt vonultak be önkénteseknek a szabadságharc idején, és végig együtt is harcoltak.

A megye nagy gazdaságai főképpen az állattenyésztésben értek el országosan elismert eredményeket. Híres volt Festetics Antal svájci tehenészete Dégen, valamint az enyingi és mezőkomáromi gulya. Telivér ménesek voltak Dákán, Dégen, Rédén, Zircen, Lovászpatonán, továbbá Eszterházy Károly Pápa melletti majorjában, Károlyföldén. A juhtenyésztés fejlesztésére a dégi, dákai, enyingi, pápai uradalmak spanyol- és szársországi törzsállatokat hozattak. Nemesített vetőmagvakat alkalmaztak Palotán, Dégen és több Eszterházy birtokon.

A mezőgazdaságnak ez a fejlesztése azonban csak keveseknek hozott anyagi gyarapodást. Gazdaságuk fejlesztésével arányosan nőtt a nagybirtokosok törekvése majorsági földjeik növelésére. A természetes szaporodással járó telekaprózódás eddig is hozzájárult a jobbágyok helyzetének romlásához, amelyet most még fokozott a majorsági birtokok gyarapítása. A földesurak megragadtak minden — törvényes látszatú vagy akár nyíltan törvénytelen — módot arra, hogy a jobbágyföldről minél többet megkaparintassanak.

A földesurak túlkapásai ellen jobbágyaik az úriszékhez fordultak panaszaikkal. A megyei levéltárban számos ilyen beadvány található. Leggyakoribb panaszok: irtványföldek

elvétele, legelőhasználat megszorítása, az urasági birkák szerfeletti szaporítása, túlzott robotkövetelések, faizás megtagadása, jobbágyföldek elvétele, amelyek helyett kisebb, silányabb telkeket osztott az uradalom. A jobbágyok létét veszélyeztető jogtiprások ezek, de az ítéletek ritka esetben marasztalják el az uraságot, inkább a jobbágyot intik terhei alázatos viselésére, hogy „... földesuruknak, mint gondviselő Attyoknak engedelmesek legyenek”.

Bőséges levéltári anyag található ezekkel kapcsolatosan. Az a tíz pontos úrbéri per, amely a tihanyi apátság és a tihanyi szerződéses jobbágyok közt folyt, a jobbágy-földesúr ellentéteknek szinte minden megnyilvánulását tükrözi.⁶ Az idézethez hasonlóan sok periratból kiderül, hogy a megye vezetői megvédik a hozzájuk folyamodó jobbágyokat az úriszékek szemben. A földesurakból álló úriszék sérelmezi is ezt. Pl. „... helytelenül történt az, hogy Törvény Székük által az Úri Szék elmozdításával, melynek mint első Biróságnak az ítéletek végrehajtására bírót kiküldeni hatóságához tartozik, az ítéletek végrehajtására Szolga Bíró rendeltetett ki.”⁷

A majorsági gazdálkodást folytató nagy uradalomak és jobbágyaik között még számos ilyen per, panasz húzódtott.

A latifundiumok mellett a közép- és kisbirtokos nemesség erősen háttérbe szorult. De emiatt is jobbágyaik sorsa rosszabbodott, akikre az egyre nehezebb helyzetbe kerülő kisebb birtokú urak mind több és több terhet hárítottak. Gyakori volt a megyében, hogy a fokozódó, szinte elviselhetetlen kizsákmányolás elől nemcsak a zsellérek, hanem a jobbágyok is a nagybirtokokra húzódtak, ahol valamivel jobb megélhetést reméltek. Levéltárunk sok olyan periratot őriz, amely jobbágyszökeket tárgyal. Kiténik ezekből, hogy az elvándorlást a középbirtokosok igyekeztek mindenképpen megakadályozni. Az ítéletek szerint ez a törekvésük sikerrel is járt: mind a nemesi, mind a királyi bíróságok kötelezték a nagy uradalomokat a szökött jobbágyok visszaszolgáltatására — nyíltan is kimondva, hogy az adóalap megtartása érdekében.

Sok jobbágy — különösen a fiatalabbja — úgy próbálta a visszatoloncolást elkerülni, hogy az ország távolabbi részeire bujdosott. A megyei, városi jegyzőkönyvek tele vannak ezek köröztetésével.

A jobbágyok tarthatatlan helyzetét, vele egész gazdasági életünk romlását legjobbaknak útmutatásai nyomán egyre többen felismerték, és egyre növekedett a reformokat követelők tábora, akik az ország gazdasági életének átalakítását, a feudális birtokviszonyok megszüntetését tűzték ki célul. Az 1832—36-i országgyűlésen már értek el eredményeket.

A hosszú fuvar eltörlése kedvező volt a jobbágyokra, akiknek terhei közt ez igen súlyos tételként szerepelt. Az ilyen hosszú fuvar ideje alatt a jobbágy kénytelen volt a maga kegyerén élni, napokig távol lenni családjától, gazdaságától. Szekere tönkrement az irgalmatlanul rossz utakon, állatai leromlottak.

A törvény azonban nem mindig érvényesülhetett a földesúr önkényes eljárása miatt. A tihanyi apátság még a következő évben is végeztetett hosszú fuvarokat. Az aszófői 1837-es robottabellából idézve: Varga János Jobbágy hosszúfuvar teljesítéséről szóló kimutatás:

„Tósokra	6	nap
Veszprémbe	4	nap
Pápáról üres hordót hozott	3	nap
Gyűjtött Apátiban	3 1/2	nap
kaszált Apátiban	3	nap
kaszár urat hordozta	3	nap
fazekas legényt hozott.....	itt megszakad a felsorolás.	

A kilenced megválthatóságának kiszélesítése szintén jelentett némi könnyítést, valamint az a rendelkezés, amely szerint a természetbeni kilencedet a termés betakarítása után 3 nappal — illetve ez időn belül — köteles a földesúr átvenni. Eddig sok panaszra adott okot, hogy a részelés hetekig elhúzódott, de amíg meg nem történt, a jobbágy a maga részét sem vihette haza. Gyakran éhezett a jobbágycsalád, míg munkájuk gyümölcse a tarlón rothadt.

Haladó reformereink már ekkor harcot indítottak az örök-váltságért is, de ez a harc csak az 1840-es országgyűlésen vezetett némi sikerre. Azonban az örökváltság törvénybeiktatása nem hozta meg a várt eredményt. Elenyésző volt azoknak a jobbágyoknak száma, akik képesek voltak maguk megváltani; másrészt, mivel az örökváltságot közös meg egyezéshez kötötték („önkéntes örökváltság”) voltak, akik azért nem szabadulhattak, mert földesuruk nem engedte el őket.

Mint hogy a jobbágykérdés megoldatlan maradt, nem enyhült a feszültség jobbágy és földesúr között. Inkább fokozódott a jobbágyok ellenállása, amely megyénkben ugyan nem ért el nyílt megmozdulásokig, de az úriszéki perek számának felszökkenése jól tükrözi az ellenállás megerősödését.

A leggyakoribb ezekben a perekben a robotmegtagadás, kilenced, tized, census meg nem fizetése. Emellett láthatjuk a jobbágyság eladósodását, elnyomorodását az úriszékek tömegével beadott keresetekből, panaszokból, folyamodványokból, amelyeket különféle adósság-ügyek miatt nyújtottak be. Végső pusztulásra került jobbágycsaládok könyörgését olvashatjuk ezekben, adósságuk mérsékléséért, elengedéseért. Több esetben apáról fiúra maradt adósságokról van szó, amelyekből az utódok sem tudnak szabadulni — jelzik ezek is a jobbágyság folyamatos szegényedését.

A jobbágyság eladósodásának szomorú példája Bankhard János vöröstói lakosnak a nagyvásonyi úriszékhez beadott folyamodványa. Ez a szegény ember kénytelen volt szőlőjogát eladni, hogy terheesebb adósságaiból szabaduljon. De a vevő csak „csippecs-csoppal fizető ember”, emiatt nem tudja ő sem törleszteni adósságát, a kamat csak növekszik; megkapó kifejezéssel él: „... az interest egy tálból eszik velem”. Kéri az úriszéket, hogy szorítsák a szőlővevőt az 1138 forint 57 krajczár megfizetésére, vagy számolják az összeget annak az adósságába. Amint az odamellékelt adóslével mutatja, az úriszék ez utóbbit szerint ítélkezett.⁸

A levéltári anyag nyomán világosan elénk tárul a feudális viszonyok korukat túlélt, tartahatatlan volta, fejlődést gátló szerepe. A jobbágyság azonban kezd eszmélni. Felbecsülhetetlen érdeme van ebben megyénk szülöttének, Tánácsics Mihálynak, aki fiatal éveit is itt, szűkebb hazájában töltötte. Mint segédtanító a megye több községében működött, már ekkor terjesztve eszméit a nép szabadságáról, felemelkedéséről, a földhöz való jogáról.

Tánácsics radikális földrendezési terve az akkori viszonyok között még nem volt megvalósítható. Ismeretes, mekkorok ellenállást váltott ki — főleg a nemesség két szélső rétege, az arisztokrácia és a bocsokoros nemesség részéről — nagy reformereink polgári átalakulását célzó programja. „Szabadság és tulajdon!” hirdeti Kölcsey. — Jus proprietatis (birtokszerezési jog), törvény előtti egyenlőség, köztelhervétel a három sarkalatos pontja Széchenyi reformtörekvéseinek. Ezeket, mint fennmaradásunk feltételeit szabja meg: „Hunni minden lakosainak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet terjeszt; 9 milliónak ezentúl is abbéli kirekesztése ellenben elkerülhetetlen halált hozand anyaföldünkre.”⁹

A köztelhervelés behozásának első lépése lett volna a háziadó általános fizetése. Évek óta folyt miatta a küzdelem. Az 1843/44-es országgyűlésen közel állt már a megvalósuláshoz, végül a főrendiház és az alsótábla huzavonája után elvetették. Pedig törvények írták elő, hogy „a megye által elrendelt házi költségeket minden nemes, legyen úr, vagy pap, vagy akárci, aránylag fizetni tartoznak.”¹⁰

A háziadókivetés a megyék joga volt, bevételéből fedezték az útépitést, megyei rabok eltartását stb. helyi, megyei ügyeket. A legnagyobb részét azonban az országgyűlési költségek tették — a nemesi követek ottidőzésének fedezésére —, mégis a legtöbb nemes vonakodott ehhez hozzájárulni.

A háziadó gyakran magasabb volt a hadiadónál is. Veszprém megyében évi 62 224 Ft-ot tett ki. Egyes megyékben az állami adónak 120%-áig is emelkedett. És ezt a jobbágyok fizette adót milyen gyakran kezelték hűtlenül a megyék urai. Széchenyi írja: „Azon cassa, mely a Ti nyilvános szükségiteket is pótolja s Rátok van bízva, noha ahoz semmit sem fizettek, Nálátok sokszor elolvad.”¹¹ — „a szántóvető állapotja

nem könnyült, sőt érezhetőleg terhesült; mert ki nem tudja, hány jobbágy marhája — az ő legnagyobb kincse — veszett oda jobb útszínálás miatt; a házi terhek mennyire nevedtek, s hányszor olvadtak el, — hogy ne mondjam ellopattak — azok kezei közt, kikről valami homályost feltenni, Isten mentsen, nem is szabad.”¹²

Pedig követendő példa is akadt, hogy csak a legközelebbit említsük:

A közdózás egyik leglelkesebb propagálója, Csány László 1843. március 24-én írja Bogyay László keszthelyi szolgabírónak: „...megyénk becsülete érdekében ne az önérdeket nézzék Keszthely nemesei, hanem honunk java melegsítse keblüket. Fenséges a cél, és boldog, ki ennek elérésében eszköz volt. Mi, akiknek keblét a haza iránti szeretet tüze hevít, nem ingadozhatunk és az adózás közös vállalását a reakció legvadabb támadásai ellenére is keresztülvisszük.”¹³

Azonban ekkor még erősebb volt a reakció: az azt képviselő gróf Zichy Domokos veszprémi püspök felbértel bocsorosi — a Forintos-párt — 1843. április 4-én az egerszegi megyeháza előtt tartott gyűlésen leszavazták Deák és Csány javaslatát a közös adófizetésre, sőt agyonveréssel fenyegették őket. Az „adózők” és „nem adózók” közt véres verekezésre került sor. Végül ugyan Deákot és Csányt is megválasztották követnek, de mindketten visszautasították a megbízást. 1846-ban azonban már mutatkozott fáradhatatlan meggyőző kísérleteinek eredménye: 200 zalai nemes, köztükk a mi vidékünkön valók is, önként léptek az adózók sorába. Nem sok követőjük akadt. A közdózás elfogadását végül csak 1848 márciusa hozta meg.

*

A feudális birtokviszonyok és a jobbágyság helyzetének áttekintése után nézzük a megye iparosodását. Kézműveseink száma 5148. Ez a megye lakosságának 2,49%-a; tehát korántsem olyan kedvező, mint Fényes Elek megállapítja, aki szerint: „Mesteremberekben szűkség nincs, mert Pápán és Veszprémben nemcsak közönséges kézi, hanem ritkább mesteremberek is bőven találhatók.” Sok mesterember van még Palotán, Nagyvázonban, Zircen és Devecserben.¹⁴

A szabad iparfejlődést gátló céhkorlátokat megyénkben is kezdik bontogatni. Segítséget adnak ehhez a megye vezetői is. Egy 1847-es közgyűlési jegyzőkönyv szerint: „czéhbe nem álló legényeknek a mesteriség folytatása oly kikötéssel, hogy legényt és inast nem tarthatnak megengedtetik.”¹⁵

Majd a következő évben: „Czéhbe be nem állott szorgalmas polgár ki a Czéhbeli kiváltságokra számot nem tarthat s egyedül a maga kezére, legény nélkül dolgozik, a kenyér kereséstől el nem zárathatják.”¹⁶

A konkurenciától tartó céhek elzárkóznak az újabb tagok felvétele elől. A megye több esetben segíti a hozzá panasszal forduló legényeket. Így pl. Jánosa Antal bognárlegényt a veszprémi bognárcéh nem engedte remekelni; kötelezték a céhet remek-minta adására.¹⁷

A céhlegények nyomorúsága országosan általános volt. A megyei vezetőség igyekszik támogatni őket. Így rendelettel kötelezték a veszprémi mészárosmestereket, hogy legényeknek adjanak készpénzfizetést. A határozatot csak egy mészárosmester teljesítette, ezért a közgyűlés kiküldte Cseresnyés István főbíró, hogy „az érintett határozat meg nem tartásával terhelt mészárosmestereket a megyei végzések értelmében megbüntesse.”

A legváltozatosabb és legjelentékenyebb Pápa ipara. Az itteni posztógyár 1600 mázsa gyapjút dolgoz fel évenként, 5 kisebb posztós meg 280 q-t. Papírgyára hetenkint 100 rizsmát termel, ez kb. annyi, mint a pécsi gyár termelése. Van kőedénygyára, két pipagyár; a nagyobbik 55 munkással hetenkint 20 000 különféle cseréppipát készít. A pápai festők évenként 5200 vég kelmét gyártanak.

A továbbiakban szintén Fényes Elek 1847-es „Magyarország leírása” után nézzük a megye többi helységét. Veszprém híres volt a szűr-készítésről, amelyhez a posztót is itt gyártották. Külön „Csapószer” volt a Séd-parton, 18 kallómalommal. A malmok felhasználása jelentős volt már megyénk iparában. A lóval forgatott szárazmalmok és a bakonyi szél-

malmok mellett főképpen a gyorsfolyású és állandóan bővizű patakokat hasznosították különféle iparágakban. A megyében nagyszámban volt őrlőmalom, deszkametsző fűrészmalom, emellett az esztergályosok, fazekasok is alkalmazták vízierőt. Péten pl. már 1813-ban 48 csapó, szűrposztó készítő dolgozott kallómalommal. Öskün 6 ilyen posztós volt. Sólóy papírmalmot hajtott a Séd.

A Bakony fája a hamuzsírkészítők, szén- és mészégetők, téglások és fazekasoknak szolgált.

Fát égettek az üveghutákban is: Csehbánya, Németbánya, Űrkút, Pénzeskút és a Bakonybél melletti Somhegy-pusztá hutaiban. Cserépedényt készítettek Péten, Szentgálon, ahol a fazekasoknak külön utcájuk volt. Sümegen az edényeken kívül szép zöld-fehér mázas, hengeralakú cserépkályhát készítettek.

Herenden az 1839-ben, Fischer Mór által alapított porcelángyár működött. Városlődön 1845-ben Mayer János alapította meg keménycserép- és porcelángyárát, amelynek készítményeit, mint különlegességeket említi meg Fényes Elek: „... az itt készült cserép átlátszó, tüzet is ad, s benne sütni lehet.” A gyárat 1847-ben Zichy Domokos szerezte meg, de nem sok időre ékeskedett a grófi koronás védjegye a gyár termékein, mert amikor hazaárulási pere után magánvagyonát elkönfiskálták — 1848-ban — a gyár is állami tulajdonba került. 1866-ban vásárolta vissza az alapító fia, Mayer György.

Kartongyár volt Mező-Komáromban és Sümegen, vashámor Hegyesden, késések Tapolcán és Bakonybélben. A vászonkészítést háziiparszerűen űzték, piacra kevés került belőle. A bakonyiak lent természetettek, nevezetesen Városlőd, Kislőd, Ajka.

A Bakony volt a fafaragás hazája, Csesznek központtal. Itt a keréktaip, járomfa, gereblye, lapát, villa készítése divott; Bakonybélben csutorát, teknőt, fatálat készítettek a faszerszámok mellett. Ugodon esztergályozó faragók mozsarat, fatányért gyártottak. Szentgálon a kaszanyél- és szerszámfaragáson kívül sok tűzfát termeltek ki és vittek a veszprémi piacra. Könnyen teheték: 32 000 hold erdejük volt.

Bányászatról — a szó mai értelmében — még nem beszélhetünk, pedig az adottságok megvoltak. Vörös-fehér-csíkos márványt fejtettek Bakonykoppányban, Szűcsön és Fenyőfőn. Számos kisebb kőbánya is volt, közülük jelentősebbek a hántapasztaai és a tapolcafői.

Köszén létezéséről is tudtak. Már Fényes megírja, hogy Jákótól kezdve Gerencsérig, az ugodi, városlőd, ajkai hegyekben található, de nem fordítottak rá elég figyelmet. Pedig Széchenyi a Füreden kelt „Balatoni gőzhajózás” című röpiratában már kiadta a jelszót: „Szenet kell keresni!” — A megyében megindult a kutatás, amelynek vezetője Hertelendy Károly lesencetomaji földbirtokos, Széchenyi munkatársa a balatoni gőzhajózás megindításában. A talált szénből Pestre küldtek mintákat vizsgálatra. Az ajkait bányászás érdemesnek minősítették, azt is felfedezték, hogy kiterjedt szénlelőhely van Ajka környékén, de a földbirtokosok nem engedélyezték a szén feltárását, mert attól tartottak, hogy a szén lenyomja a faárakat és evvel erdőgazdaságukat károsodás éri.

*

Az 1840-i statisztika 296 kereskedőt tartott nyilván Veszprém megyében. Ezt sokszorososan meghaladta azonban az idegen kereskedők száma az átmenő forgalomban.

Megyénk útjai hazánkban a legjobbak közé tartoztak. Veszprémből 5, Pápáról 6 fő országút ágazott szét. Nagy reményrel várták a kereskedelem fellendítését a balatoni gőzhajózás megindításától. A Kisfaludy gőzös 1846-ban tette meg első útját a Balatonon.

A kereskedelem igazi fellendítője a vasút lehetett volna. Ausztriában már javában folyt a vasútépítés, mégpedig az örökös tartományokban — Triesztig, Prágáig; az olasz, szász és bajor határig államköltségen. A magyarországi vasutak építési költségeihez való hozzájárulást a kormány kereken megtagadta. A rendek kamatbiztosítási törvényt ajánlottak, de a kormány ehhez sem járult hozzá.

A vasútépítés ügyében Széchenyi és Kossuth azonos véleményen volt. Egy huzamosabb füredi tartózkodása idején készítette el Széchenyi a magyar közlekedés fejlesztésének tervét, amelynek része a rendszeres, központosított vasúthálózat. A tervezetet — közreműködést kérve — megküldte a megyének és azt a közgyűlés 1848. március 13-án tárgyalta meg. A jegyzőkönyv szerint: „... a közlött munka méltán-lással fogadtuk”¹⁸

Pedig a megyének kedvezőtlen tapasztalatai vannak a vasútépítéssel kapcsolatban. Az 1844-ben alakult Fiumei Vasút Társaság, amely a megye keleti részét érintve igen előnyösnek ígérkezett és ezért nagy lelkesedéssel fogadták megyénkben is, — a szélhámós Szabó Pál sikkasztása miatt évekre kudarcba fulladt.

Ismeretes, hogy kereskedelmünk és iparunk fejlődésére milyen gátló hatása volt az osztrák vámpolitikanak. Megyei viszonyainkban is tapasztalhattuk ezt.

Pl. Pápáról kész bőráru és festett fonál került exportra.
A velük kapcsolatos vámok összehasonlítása:

1845-ben	Ausziából	Magyarországról
	Magyarországba	Ausziába
kész bőrúru vámjá q-kint	2 frt 5 kr	4 frt 10 kr
festett fonál	1 frt 40 kr	3 frt 20 kr

Iparpártolásban megyénk a leghaladóbbak közé tartozott. Már 1842-ben — Zala, Tolna és Komárom megyékkel egyidőben — nálunk is társulat alakult, melynek tagjai kötelezték magukat hazai gyártmányok viselésére, használatára. Megelőzték ezzel az 1844-ben megalakult Védegyeletet.

Ekkortájt viselnek a honleányok „hazai kék” ruhát a bécsi selyem helyett a veszprémi és füredi bálokon. A hazai ipar pártolását jelzi a következő közgyűlési határozat: „Vármegei szolgál számára az öltözési kelmék és írószerek a hazai gyárakból megszerzettetni hagyattak.”¹⁹

De hiába volt a komolyabb jó szándék; az értékesítési nehézségek egyre növekedtek. A veszprémi csapók, szürszűs, palotai posztókészítők, pápai cizmadiák egyre több alkalommal viszik haza portékájukat, miután vásárról vásárra hiába vándorolgattak vele. Szaporodnak az adósságlevelek bejegyzései a megyei jegyzőkönyvekben. 1848. január 17-én 79, február 3-án 93 adósságlevelet jegyeztettek be, ugyanekkor 29 csődbejegyzés is történt.

A pénzhiány krónikussá vált — keveset segített rajta a Veszprémben 1846. január 1-én megalakult takarékpénztár, bár egyike volt a legjobb forgalmúaknak az országban. Alapítása évében 169 119 Ft 45 kr pénzforgalmat bonyolított le, ebből kölcsönökre 131 122 Ft jutott.

A takarékpénztár alapszabályait megtárgyalta a közgyűlés,²⁰ valamint a tervezett hitelintézetekét is. „Hitelintézet alapszabályainak az ügynökökre vonatkozó kivonatát a p. ü. min. közli; mi közhírré tétetik, . . . azon ügynökök egyike a Pápai és Devetseri, másik a Veszprémi és Cseszneki ke-
rületekre felállítandó lévén.”²¹

A pénz-, bankügyleteket a megyei vezetőség figyelemmel kíséri: „Balatoni gőzösre, ha valaki részvényt szerezni kívánna, bejelenteni hagyatott...”²²

A nyomorúság vámszedői igyekeztek kihasználni a helyzetet. Elharapózott az uzsora, nem ritkán 30–40 százalékos kamattal. Egy magánvállalkozás Pápán zálogházat akart felállítani. Beadványában hangzatosan hirdette emberbaráti szándékát. Az 1848. február 3-i közgyűlés tárgyalta a tervezetet, de elutasította amiatt, hogy a kölcsönök után törvénytelenül magas percentet kíván venni a vállalkozó.

A polgári forradalmat előkészítő feszítő erők közt jelentékeny szerepe volt a honorációroknak, a nem nemesi származású értelmiségnek. Orvosok, jogászok, tanárok, falusi tanítómesterek, haladó gondolkodású papok, mint pl. a keszthelyi premontreiek és a pápai ref. kollégium tanárai tartoztak ide. Számuk ugyan nem volt nagy, de mivel közvetlen kapcsolatban álltak a néppel és a reformok hívei voltak — jelentőségük jóval nagyobb számarányuknál.

Veszprém megyében pl. a 206 000 főnyi lakosságra 13 orvos, 35 sebész, 3 gyógyszerész jutott 1847-ben. Az országos átlag sem volt jobb:

17 497 lakosra jutott 1 orvos
8 776 lakosra jutott 1 sebész
26 103 lakosra jutott 1 patika

Ugyanekkor Ausztria nem magyar tartományaiban háromszor annyi az orvosok száma.²³

A honorációrokat politikai jogfosztottságuk is az ellenzék soraiba állította. Valóban türhetetlen helyzet volt, hogy a nép felemelkedéséért, a haza javáért dolgozó művelt embereknek ne legyen a megye, az ország életének irányításába beleszólasa, amikor ezzel a joggal a legképzetlenebb bocskoros nemis is rendelkezett.

Megyénk tisztikara ezekben az években haladászellelmű, a néphez húzó emberekből tevődött össze. Nagy eredmény ez, különösen itt, ahol a klérus hatalma olyan nagy volt. A papság nagyrésze és a megyénkben ugyancsak nagyszámú nagybirtokos arisztokrácia a Habsburgok feltétlen hive volt. Alig akadt a megye főrangú papjai között még olyan, mint az 1839-ben elhunyt Guzmics Izidor bakonybéli apát, Kázinycs barátja, aki a reformok őszinte hive és lelkes szellemi munkása volt.

Az abszolútizmus kiszolgálóival szemben a megyei tisztikar a nemzeti szellemet képviselte. Szerencsére főispánunk is magyar érzelmű: Hunkár Antal, Kossuthnak a legnehezebb időkben is kitartó híve. Derék magyar ember Rosos István első alispán, aki később a szabadságharcban is közlegényként együtt harcol a néppel. Mellette Keresney Antal másodalispán, Kotsi Horváth Sámuel kir. tanácsos, Kun Sándor főjegyző, Késmárky József első jegyző, Szalatka György aljegyző, Cseresnyés István főszolgabíró, Balassa Mihály, Kolosváry Sándor és Csirke Károly alszolgabírák, Pápay Miklós főügyész, Szép Sándor első ügyész, Gaál Lajos alügyész, Augusz Károly és Szabó Antal főadórevőnk, Balogh József al-adóvevő, Tamassa Pál számvvevő, Rohonczy István levéltárnok, Cseresnyés Sándor és Csirke Lajos orvos, Gyírovszky György lajstromozó és Miklós György biztos alkották a megye tisztikarát.

A forradalmat megelőző években Balatonfüred a haladó elemek központja. Itt, a csendes kis fürdőhelyen kevesebb feltűnéssel jöhettek össze. Széchenyi, Deák, Wesselényi, Kosuth gyakran és hosszasan tartózkodtak Füreden. Barátibeszélgetés közben tárgyalták meg reformterveiket. Rososnak, Kenesseynek, Cseresnyéséknek — mint annyi más veszpémi családnak — szöleik voltak Füreden. A haladó mozgalom országos vezetőivel élő kapcsolatok volt; nem véletlen, hogy Széchenyi annyit foglalkozott a megye ügyeivel. Barátilevelezést is folytattak. A Cseresnyés család őriz egy közvetlen kapcsolatokra utaló levelet Széchenyitől, ebben Rosos után is érdeklődik, akiről az a hír járta, hogy kolerában megbetegedett.

Tisztikarunk humánus felfogása a már említett esetek mellett még sok hasonlóban tükröződik a megyegyűlések jegyzőkönyveiben. Az országos ügyekben is a nemzeti haladás álláspontját képviselik. Ennek példája az adminisztrátori rendszerrel kapcsolatos állásfoglalásuk.

Amint a jegyzőkönyv írja, már az 1825—27-es országgyűlésen is sérelmezték a főispáni helyek adminisztrátorokkal való betöltését, de a sérelem orvoslása helyett számukat növelték. Apponyi György kancellár 1845-től egyre több megyébe küld adminisztrátort. Az ország kormányzásának érdekében hivatkozik, a valódi cél azonban az ellenzéki mozgalmak letörése, a kormány befolyásának erősítése.

A megye országgyűlési képviselői utasítást kértek, hogy a behozott rendszerral kapcsolatban milyen állapottot foglaljanak el, mivel az országgyűlésben többen szándékoznak protestálni ellene. A közgyűlés leszögezi, hogy a megye részéről nem történt sérelem, mivel mindaddig igazságkereső, törvényt s a megye jogait tisztelőben tartó főispánjai voltak, azonban az országos érdek úgy kívánja, hogy sérelmesnek nyilvánítsák az adminisztrátorok rendkívüli – 32-re – szaporítását, a megyei kormányzat és az országgyűlés mellő-

zésével egyoldalú kormányrendeletek kiadását, ezért utasítják a követeket az alkotmányos sérelem előterjesztésére.²⁴

Hunkár Antal közölte megyéjével, hogy a nádor közbenjárására az uralkodó megígérte a sérelmek orvoslását. A közgyűlés evvel nem elégszik meg: „Kellemesen hatott ugyan az alkotmányos szellemtől átengedett K. kir. leiratnak tartalma... Mivel mégis a Nemzetnek e' részben telles megnyugtatója nem annyira a K. kir. leirat szavaiban, mint inkább az aggodalom alapjainak tetteles megszüntetésében volna feltalálható: Követ Urak a múlt január 17-i közgyűlésből 3. p. a küldött utasításnak szellemében tovább is oda utasíttatnak, hogy e' tárgyban egy minden kérdést elhatározó s minden lehető sűrűlődnaknak elejét vevő törvénynek hozatalát tehetségük szerint igyekezzenek eszközölni.”²⁵

Hunkár március 3-án jelenti, hogy követeli a „sérelem megszüntetésének valóságos jeleit”.

Március 13-án tárgyalja a közgyűlés Kossuth felirati javaslatát a magyar felelős minisztérium megalkotásáról. Megyénk vezetői is szükségesnek nyilvánítják az ország kormányzásának átalakítását, az eddig követett nem alkotmányos irányú birodalmi politika alóli szabadulását: „... a magyar közállomány jövődelmeinek és szükségének számbavétele, 's felelős kezelés alá tétele, és az eddigi collegialis kormányrendszernek magyar felelős minisztériummá átalakítása kéretek. — szívesen hozzájárulnak tehát e' megye rendjei is ezen felirási javaslatához egész kiterjedésében.” — Az országgyűlési követeket utasítják, hogy Kossuth javaslata mellett szavazzanak.²⁶

II. MÁRCIUS 15. ÉS AZ ÁPRILISI TÖRVÉNYEK

A március 15-i események híre hamar eljutott megyénkbe. A „Közlöny” veszprémi tudósítója beszámol róla, hogy ezek a napok mennyire felpeszditették az életet. A nép örömnepet tartott, amelyben a nemesség ügölgödés nélkül részt vett. A fiatalok közül egymás után emelkedtek ki a szónokok, akik a régi rendben szóhoz sem juthattak. Lelkesedéssel írták össze az ideiglenes nemzetörséget, este pedig csapattól tisztelegtek a nép legkedveltebb embereinél, legelőször Rososnál.

Május 1-én volt a követjelentési közgyűlés, amelyen jelen volt minden község bírása. Ekkor hirdették ki a törvényeket. Előtte az a hír járta, hogy a nemesség szét fogja venni őket. „de a nemesség nemesen viselte magát. Veszprémmegye mártius óta egészen átalakult; az ő rendnek elvből barátai is azt mondják, hogy a jelen kormányak szilárd fenntartása tartathat csak fenn a hazát s szabadságot.”²⁷

A megye más városaiban, szinte minden falujában hasonló ünnepi megmozdulások voltak; felvonulásokkal, szónoklatokkal, örömműjengéssel.

Méltán ünnepelt az egész ország: évszázadok törekvése szinte egy csapásra megvalósult. Megteremtődtek az ország függetlenségének, önálló állami életének feltételei a felelős magyar minisztérium, az önálló pénz- és hadügy, az ország-részek egyesítése által. A polgári átalakulást, demokratikus szabadságjogokat biztosító törvényekkel együtt ezek az új, fejlettebb társadalmi, gazdasági rendszer felépítésének lehetőségeit adták meg.

A nép lelkesült örömebe csakhamar üröm vegyült. A 48-as törvények hibái nagy elkeseredést váltottak ki a parasztságban. A feudalizmus rendszerét a törvény nem söpörte el teljes egészében, mint ahogy a nép várta. Így pl. a földnélküli zsellérek, föld nélkül maradtak, de továbbra is sújtották őket kontraktuális terheik és még egy sor feudális megkötöttség.

Ember Győző adatai szerint a megye 787 159 magyar hold művelés alatt álló területéből a jobbágyfelszabadítás mindössze 76 000 hold szántót és 17 000 hold rétet juttatott a parasztnak, ami a művelhető földnek mintegy 11%-a, holott a parasztság a megye lakosságának kb. 80%-át tette.²⁸

A parasztok előtt ez hihetetlennek tűnt. A március 15-én meghirdetett szabadságot a maguk rég óhajtott módján értelmezve, sok helyen azonnal megtagadták a robotot, dézsmát; elfoglalták az urasági földeket, legelőket.

A Batthyány-kormány igyekezett ezeket a népmozgalmakat, földfoglalásokat megfékezni. A március 25-i kisgyűlésen, amelyen először vesznek részt teljes joggal nem nemesek — ismertetik a miniszterelnök rendeletét, amelyben utasítja a megyéket, hogy a törvény kihirdetéséig érvényben levő régi rendet fenntartsák. Meghagyja nekik, hogy szigorúan járjanak el azok ellen, akik a régi törvényeket megszegik, vagy ellene bujtogatnak. Megyénk vezetői a fenyegetődzés továbbadása helyett humanusabb eljárást alkalmaznak. Hivatkozva arra, hogy a megyében több földesúr már elengedte a robotot, valamint a szomszédos Győr és Komáromban is; kiküldi a szolgabírókat, hogy győzzék meg a többi földesurat is a robot elengedésére.

Figyelmeztet arra, hogy a nép feszültségben és nyugtalanságban van, különösen a még úri szolgálatot tevők, akik között némely helyen a megtagadás jelei mutatkoznak. „... Mivel ez a nyugtalanság személy- és vagyonbátorságot veszélyeztetővé válhat” és a néhány nap múlva kihirdetendő törvény az úrbéri szolgálatot különben is megszünteti, a közcsend fenntartása érdekében is ajánlatos a robotkövetelésektől elállni.²⁹

A személy- és vagyonbiztonság érdekében szorgalmazták a nemzetörség felállítását Veszprémben is, amint az Pápan már megtörtént. A helységekre pedig a „birtokosabb és békés magaviseletű személyekből” ideiglenes csendörség megszervezését rendelték el.³⁰

A nép felfegyverzésénél óvatosságra int a miniszterelnök. Az április 25-i kisgyűlésen ismertetik az erre vonatkozó rendeletet. Az elv az volt, hogy legalább féltelek vagy ennél nagyobb birtokkal rendelkező parasztot vegyenek csak be a nemzetörségbe. Mindenütt mérlegeljük, hol lehet a népet „bátorságosan” felfegyverezni.³¹

Veszprém megye nem félt a szegény nép felfegyverzésétől: „Egy Veszprém megyei nemzetőr már júliusban elcsodálkozott azon, hogy Somogyban a zsellérek némelyhol nem íratnak be a nemzetőrök közé, holott az ő megyéjének zsellérsége egész nyáron át, bár kepe által téli élelmét kereshetné meg, tán a jövő inség kihatásával szolgálja a hazát.”³²

Hozzá kell tenni, hogy a nemzetörség szervezése önkéntességi alapon történt.

A törvény kihirdetéséig a nép még bizakodott, hogy azok az ő javukra szólnak majd, hittek a „jó királyban”. Nem csodálkozhatunk ezen a naiv hiedelmen, ha tekintetbe vesszük, hogy még vezetőink is reménykedtek benne. „Király Ő Felségének Bécsből lett eltávozását Ung megye megírva Ő Felségének körünkbe jövetelét óhajto felírását kéri, mely óhajtoást a megye is osztja.”³³

A reményükben csalódott, a törvény által ki nem elégített volt jobbágyok, zsellérek elégedetlensége megveszerte zavarásokban nyilvánult meg. Számos dokumentum szól erről. Pl. „Veszprém megye másodalispánja április 7-én jelentette a miniszteri országos ideiglenes bizottmánynak, hogy a devecseri uradalomhoz tartozó nagyhidegkúti általjában német ajkú jobbágyok a szentesítendő törvény értelme feletti hibás felfogásból az urasági birkákat a közös legelőről leverték.”³⁴

Április 12-én pedig az ügy újabb fejleményéről terjesztett fel tudósítást: „Hidegkút helység lakosai az urasági birkákat a határból kihajtván... a birkaistállót is felgyújtották. A közbejött választmányi intésre és figyelmeztetésre sem kívánták a birkákat többé befogadni. Ezek a mai napon katonai karhatalommal fognak behajtatni és az ellenszegülők főnökei, úgy a gyűjtés eránt vizsgálat tellyesítetteti.”³⁵

Ilyen ügy volt Dudaron is, ahol nemcsak a közös legelőket, hanem a paraszti földek ugarjait is az uraság nyájai özönlötték el. Természetes, hogy a lakosok ezt nem tűrték szó nélkül. Erre a námai Nádasdy uradalom ügyviselője a következő panasszal fordult a megye alispánjához: „Dudaron... magamnak ingerültségükben olyakat mondtak a lakosok, hogy az uraságnak többé a határhoz, erdőséghez sat. semmi közér, most már övéké minden, ideje egyszer, hogy akik utolsók voltak, elsőek legyenek sat. Én azt gondolva, hogy a szép bánás és engedékenységg használ — utóbb gon-

dolva helytelenül — megengedtem, hogy ugarjaikra a birka ne menjen, csupán egy kis csapást hagyva fenn a birkáknak a censualis földekre járhatására. Úgyszintre a vágásból is egy nagy darabot újonnan felszabadítottam, ámbár tavai is jó darab szabadítottak. Tegnap azonban a kisdudari birkás megjelent mondván, hogy ő csak úgy szökött ki a faluból... miután a jobbágyság magának az egész határt követeli.”³⁶

Utasították a megyét karhatalom bevetésére, de ez nem ijesztette meg a dudariakat. Ismételen kivették, agyonütésel fenyegették az uraság birkásait.

Sümegcsehi lakosai a püspöki erdőt foglalták el. A sümegi uradalom fiskálisa Zala megye alispánjához május 15-én beadott panaszlevelében vádolja Simon János csehi lakost, mint aki a népet az erdőfoglalásra lázította. Simon állítólag az egerszegi népgyűlésről hozta a hírt, hogy a csehi határban levő püspökségi erdő ezentúl a községé lesz, mert így rendelte a vármegye. A csehek erre fejszét, puskát fogtak, elzavarták az uradalom erdőseit, az erdőt ténylegesen kezelésbe vették, fegyvereseikkel pedig őriztették „az uradalom ellenében”. Ki is jelentették, hogy az erdőhöz többé nincs joga a püspöknek; az uradalom által kiadott fautalványokat érvényteleneknek nyilvánították; az erdőbe csak az ő engedélyükkel lehetett belépni.

A parasztság jogos elkeseredéséből származó mozgalmi, életük megjavítására, a föld végre tényleges bírására törekvésük így összeütközésbe hozta őket az új törvényekkel is. De nemcsak az uradalmakat érte „sérelem”. A megyei Állandó Bizottmány jegyzőkönyveiből látjuk, hogy szinte a megye egész területén mennyi valóban súlyos sérelme volt a parasztságnak. Talán nem is maradt község panasz-beadvány nélkül.

A sérelmek nagy része abból az igazságtalan törvénycikkből ered, amely szerint: „...olgy helyeken, hol a földesúr és volt jobbágysai között a legelőelkülönözés, illetőleg úrbéri rendezés, akár egység, akár úrbéri per útján valóságosan és tettelesen már végrehajtott, az ekként megtörtént összeállítás, illetőleg elkülönözés többé fel nem bontathatik.” (X. tc.) Valójában szentesítette ezzel a törvényhozás mindazokat a földarabításokat, amelyeket a majorsági birtokok növelése közben a földesurak elkövettek jobbágaik rovására — „úrbéri rendezés” és legelőelkülönözés örve alatt. Ilyen törvény-szentesítette földarabításokra számtalan példát találhatunk megyénkben.

A fokszabadiak panaszt emeltek a veszprémi káptalan ellen, mert elvette legjobb földjeiket és helyette silány, vize-nyős területeket adott nekik.³⁷

A siófokiak még rosszabbul jártak. „Siófok közönsége panaszolván, mikép a Veszprémi Káptalan által nekik cserébe adott földjeiket a Sió vize elborítja, s így azokat a víz állás miatt nem használhatják, sőt e miatt már is tetemes károkat szenvedtek, mi okból kéri a Veszprémi Káptalant víz állásos földjeik helyébe más, alkalmas s hasznavehető földeknek átadására, egyszersmind házaiknak megtérítésére köteleztetni.”³⁸

A káptalan meghallgatása után a siófokiak panaszára a válasz: „...a kérelemnek hely nem adatik.”³⁹

A fokszabadiakat pedig evvel utasítják el: „...a kérdéses per egység által befejeztetvén, illy per többé fel nem bontathatik.”⁴⁰

Hasonló az eljárás a dégiek esetében is. Ők a réti földjeikben és legelőikben szenvedtek károsítást, de hiába kéri ennek orvoslását, „...miután a tagosítási és elkülönözési per bevégezett, kérelmök nem teljesíthetők.”⁴¹

Az enyingiek, mezőkomáromiak szintén így jártak, ők is az elkülönözési eljárás sérelmeit panaszolták. Az idézett X. tc.-re hivatkozva visszautasítják kérésüket.⁴²

Jogosnak érzett panaszaikkal hiába fordulnak az igazságügyminiszterhez. Kérelmüket onnan visszaküldik a megyének. „Mezőkomárom közönségnek úrbéri rendezés és elkülönítés alkalmával közbe jött sérelmeik eránti panaszokra az Igasság ügy miniszter megírja, hogy azok alázatosan kérelmekről elmozdítottak.”⁴³

Nyárad község is ezt a választ kapja úrbéri panaszára.⁴⁴ Miután türelmes várakozásra intették őket, ügyüket felterjesztették az igazságügyminiszterhez.⁴⁵ Augusztus 8-án jegy-

zik be a visszaérkezett választ: „Nyárad helységbeliek alaptalan kérelmeiktől elmozdítottak s nekik meghagyatik, hogy alaptalan panaszaikkal felhagyjanak.”⁴⁶ Szeptember 14-én miniszteri rendeletre hivatkoznak, amely szerint „kérelmeiknek hely nem adatott”.⁴⁷

A balatonfőkajáriak szintén az igazságügyminiszterhez tettek panaszt amiatt, hogy volt földesuruk őket szőlőikből csekély áron kibecsültette. Deák nem ítélkezett ügyükben, hanem magántörvénykezési útra utasította őket.⁴⁸

Vaszaron a lakosság állatait az uraság a közlegelőkről letiltotta. Hiába tesznek panaszt, ügyükben nem történt érdemleges döntés.⁴⁹

Ósi, valamint Berhida és Bakonyoszlop a legelőelkülönözés, a legelő kicsi volta, alkalmatlansága miatt panaszodik. Beadványaikra ugyancsak a X. törvénycikk miatt nem tud kedvező választ adni a megye.⁵⁰

A zirci cisztercita apátságra általában mindegyik birtokoson sok volt a panasz embertelen uszorájuk miatt. Ellenük magában Zirc községben is zúgolódtak a lakosok, de legnagyobb erővel Magyarpolányban tört ki az elégedetlenség. A polányiak ismételt panaszt tettek amiatt, hogy őket a papok hamis felméréssel földjeikből kiszorították, a faizásban megrövidítették, állataikat az eddig használt legelőkről kitiltották. Panaszaikra elutasítást kaptak. „Az igazságügyi miniszter 1848-ki Május 5-én 84. sz. a. kelt rendelete mellett magyarpolányi lakosok folyamodását, melyben állományaik csekélyisége, és faizási használat megszorítása által rajtok elkövetett sérelmeket orvosoltatni, és a hibásan felmért határnak újabb felmérését kéri, azon utasítással küldi le, hogy a kérelmekről már felsőbb Királyi határozat által is elvetett folyamodóknak az Úrbéri viszonyokat megszüntető újabb törvények magyaráztassanak meg.”⁵¹

Erre a polányiakat elhagyta a béketűrés: közakarattal megszállták az uradalom borsodi pusztáját, hogy megmenthessék állataikat az éhenvesztéstől. Az apátság a megyéhez fordult, mire kiszállt vizsgálatot tartani Bezeredy Kristóf főbíró. Becsületére válik, hogy a papokkal szemben kiállt a nép igazsága mellett; utasította az uradalmat az elvett vagyonok visszaadására. Ezt az uradalom csak részben teljesítette; a parasztok újabb önkényes legelőfoglalásra kényszerültek. Emiatt aztán karhatalommal fenyegették meg őket, a néppel tartó előjárókat téve felelőssé a helyzetért.⁵²

Nem csodálhatjuk ezek után, hogy a polányiak — részben német ajkú telepések — később elfordultak a szabadságharc ügyétől. Érdekes az erről szóló feljegyzés, amelyben még kísért a „jó Császár” hiedelem is: „Jelentett, mikép a polányi lakosság, megfélemlítkezve hona iránti hűségéről, az ellenségesen előnyomuló Jellasichtól óhajtván várja... nyíltan ki is mondja, hogy ellene nem, csak vele csatlakozva fog harcolni, mert megmenteni őket a magyar urak zsarnokságától, kik a Császártól kiadott szabadságlevelet elrejtették.”⁵³

A szigorú ítélet erre az volt, hogy a községet meg kell szállni, lefegyverezni, minden közlekedéstől elzárni, a bűnösöket befogni.

Június-júliusban a panaszok felszaporodnak mind a volt jobbágyság és zsellérek, mind az uradalmak részéről. A lovaszpatonaiak irtásaik elvétele, faizási, makkoltatási, legeltetési, bormérési jogaik korlátozása miatt emelnek panaszt.⁵⁴

Gecséről ugyancsak erdőbeli legeltetés és faizás megszorítása miatt folyamodnak a volt jobbágyságok. A vitás kérdések egy részét egységgel elintézték, a további vitatottakat a megye a kir. táblához teteti.⁵⁵

A megmaradt földesúri jogok, kiváltságok megszüntetéséért, illetve azok szabad használatáért is mozgolódnak helyenkint. A bakonycsérnyiek először még a törvényes utat keresik, amikor az igazságügyminiszterhez fordulnak a szabad hús- és bormérésért, a helybeli malom szabad használatáért; valamint épület- és tűzfaiizást, az elvett legelő és az inotai pusztá visszaadását kéri. A minisztérium felszólítja a megyét a bepanaszolt uradalom meghallgatására és bár a lakosoknak több kérdésben igazuk volt, kérésüket a minisztérium elutasítja.⁵⁶ A csérnyiek nem nyugodtak meg ebben, az inotai pusztát önhatalmúan visszavették, míg karhatalommal el nem üzték őket.

Somlósárhelyen az urasági malmot foglalták el. Deveserben a kocsmáltatást gyakorolták, valamint Palotán is, akik ellen Csirke Károly szolgabírókat küldtek ki.⁵⁷

Magában Veszprém városban is nagy az elégedetlenség a földesúr püspök ellen. Követelik a szabad hús- és bormérést, a káptalan által jogtalanul elvett erő visszaadását. A városi tanács pedig a letelepedési engedélyek kiadásának jogát vitatja az ahhoz makacsul ragaszkodó püspöktől.⁵⁸ A zúgolódás már felkelésre erősödött, megfélemezésre katonaságot rendeltek: „Veszprémbe mutatkozott mozgalmak lecsendesítésére Erneszt gyalog ezredből 2 század fog szállíttatni, kiknek elhelyezésére rendelés tétetett; és a városban a bormérés végetti lázongók ellen vizsgálatot rendeltetett.”

„A f. hó 9-én itt Veszprémbe tartott büntetőtörvényszéknek határozatához képest a városban fegyveres kézzel csavargók, ezek által célzott merények úgy a bormérés végetti lázongók, bujtogatók, izgatók ellen a megrendelt tiszti vizsgálatot haladék nélkül teljesítvén azt azonnal a büntető törv. székhez bemutatva utasított Cseresnyés István jár. főszolgabíró avval, h. különös figyelemmel legyen a lázongók és izgatók irányában az ide érkezendő katonaságnak elhelyezésében.”⁵⁹

Mezőkomáromban a vásártartás jogáért szállt szembe a lakosság az uradalommal. Az uraság a megyéhez folyamodik a helypénz neki ítéletéért. Ezt meg is kapja. Félve azonban a zendüléstől, Mezőkomáromban karhatalmat rendeltek. Később megnyugodva könyvelik el: „...mezőkomáromi vásár csendességben folyván le, a' helypénz is megfizetett.”⁶⁰

Több helyen zúgolódást váltott ki a szőlődézsma fizetési kötelezettségének fennmaradása a IX. törvénycikk szerint: „Az úrbér és az azt pótló szerződések alapján eddig gyakorlatban volt szolgálatok (robot), dézsma és pénzbeli fizetések e törvény kihirdetésétől fogva örökösön megszüntetnek.” — A parasztok természetesen tartották, hogy mindennemű földesúri szolgáltatás alól mentesültek. Azonban a szőlők csak ritka esetben tartoztak a jobbágysághoz, azok jogilag nem voltak úrbéri jellegűek, tehát a használatukért járó szolgáltatásokat továbbra is teljesíteni kellett.

A papi birtokhoz tartozó szőlők után járó dézsma fizetését a tizedet megszüntető XIII. tc. téves értelmezése folytán tagadták meg; holott az egyházi tized eltörlése nem jelentette a földesúri jellegű szolgáltatás megszüntetését.

A megye vezetői is bizonytalanok voltak az ilyen esetek megítélésében. Látnuk ezt pl. az Állandó Bizottmány június 17-i ülésén bejegyzetéből: „Veszprémi káptalannak járó dézsma papi tized megszüntetése a szőlőkre kiterjesztetik-e megvizsgálatni hagyatt.”⁶¹ Ugyancsak kivizsgálás alá került a „vörösberenyi szőlőbirtokokok folyamodása 10. dézsma megszüntetése iránt.”⁶²

Világi földbirtokokosok volt jobbágjai is sérelmezték, hogy tőlük uraságuk követeli a szőlők után járandóságot. Az enyingiek és mezőkomáromiak adtak be panaszt ez ügyben.

Az igazságügyminisztertől kapott utasítás alapján jegyzik be szeptember 12-én: „Szőlő dézsmaának megadására a megyebeliek köteleztetni hagyattak.”⁶³ Továbbá: „a törvény által meg nem szüntetett szőlődézsmaának ezentúl is leendő megadására azon fölvilágosítással szigorúan kötelezzék a lakosokat, miszerint a törvény csupán az úrbéri szolgálatot s a szoros értelemben vett papi tizedet szüntette légyen meg, és ezen határozat a népek a szolgabíró urak által haladék nélkül tudomására hozandó.”⁶⁴

A parasztok azonban nem egy esetben önhatalmúlag intézkedtek a szőlőkben, mint a palotaiak is, akik ellen földesuruk panaszt tesz: „Zichy Miklós úr bejegyzése nélkül a szüret idejét kitűzött előjárókat megdorgáltatni kéri, mely folyamodás járásbíró úrnak kiadatik, hogy a szőlődézsmaára hozott 2091. sz. végzéshez képest intézkedjék.”⁶⁵

Keszthely város levéltári adatai között a következő évről találunk hasonló esetet: „Keszthelyi hegyi szőlőbirtokokosok engedelem nélkül leszüreteltek.”⁶⁶

„Uradalom panaszt tesz az elmaradt dézsmaért.”⁶⁷

„1848. évi bordézsma utólag beszedve.”⁶⁸

A szőlődézsma vonatkozó jegyzetek:

61 VÁL Áll. Biz. jkv. 1140/1848.

62 VÁL Áll. Biz. jkv. 1284/1848.

63 VÁL Áll. Biz. jkv. 2091/1848.

64 VÁL Áll. Biz. jkv. ad 2091/1848.

65 VÁL Áll. Biz. jkv. ad 2100/1848.

66 Keszthely város tanácsának jkv. 1192—375/1849.

67 Keszthely város tanácsának jkv. 1192—386/1849.

68 Keszthely város tanácsának jkv. 1192—390/1849.

Hiába volt meg egyes vezetőkben a jó szándék; a törvény ellenére nem cselekedhettek. A nyilvánvalóan törvénytelen eljárásokat viszont igyekeztek megakadályozni. Pl. a dácai uradalom elzárta a szekérutat; a dereskei közbirtokosság panaszára a megye bírói rendeléssel megnyitatta.⁶⁹

Berhidán és Sári pusztán kilencedet szedtek, a gyümölcsfákat lefoglalták. A megye — hivatkozva az ig. min. rendeletére, az uradalmat elmarasztalta.⁷⁰

Nemcsak a világi uraságok, a papok sem riadtak vissza törvénytértéstől némi haszon érdekében. A „Kossuth Hírlapja” közöl egy ilyen esetet november 1-én. „Curiosumképpen megemlítem, mikép a tekintetes nemes káptalan megkísérlé a múlt héten úrbéri bért szedetni. ... a megkeresett kalmár azonban birt annyi politikai érettséggel, hogy nem fizetett. Papp D.”

Még a volt jobbágyoknál is nehezebb körülmények között maradt a továbbra is föld nélküli zsellérség, akiknek a jobbágyfelszabadítás semmit sem hozott. Nem hitték el uraiknak, hogy ők továbbra is kiszolgáltatottjak maradtak. Reménykednek a törvényben, mint a németbányaiak, akik beadványban fordultak az igazságügyminiszterhez; való-e az, hogy nekik továbbra is kell — még a pénzbeni fizetés mellett birt földet után is különféle tartozásokat teljesíteni? A válasza lerombolja reményességüket: „... a curialis birtokon lakó zsellérek szerződésük értelmében tartozásaikat ezentúl is teljesíteni köteleztetnek.”⁷¹

A zsellérek nagy része még egy kis kunyhót sem mondhatott magának. Pedig mindenki él a vágy a saját hajlék után. Még olyan helyeken is teljesítetlen maradt ez a kívánság, ahol könnyűszerrel ki lehetett volna elégíteni. Tés falu körül sok a teljesen hasznavehetetlen, még birkalegelőnek sem alkalmas terület. A szegény házatlan zsellérek még ezzel is megelégedtek volna. Többen az igazságügyminiszterhez folyamodtak házhelyért, de ez volt az elutasító válasz: „... folyamodóknak tudtul adassék, hogy ezen, a' tulajdon szentségének hibás felfogásából származó alaptalan kérelmeknek hely nem adatik.”⁷²

Ellenhatásként a szolgáltatások megtagadása napirenden volt. Eleinte rendeletekkel igyekeztek a törvénynek érvényt szerezve, a zselléreket munkavégzésre bírni: „... zirci kis házas zsellérek szolgálatuk teljesítésére köteleztetnek.”⁷³

Később már karhatalmat vettek igénybe a szolgáltatásokat megtagadó zsellérek ellen. A földesurak egyre gyakrabban fordulnak a megyéhez ilyen segítségért. Így báró Splényi Béla a pénzesküti pusztában urasági majorsági funduson lakó zsellérek ellen kér karhatalmat, mivel azok a velük kötött szerződés ellenére a szolgálatot megtagadták. A megye utasítást ad arra, hogy a szolgabíró magyarázza meg a törvényt a zselléreknél, szorítsa őket a köteles szolgálat megadására, ha kell, karhatalommal.⁷⁴

Voltak, akik nem tűrték békében a nyomorgatást, igyekeztek társaikat is ellenállásra buzdítani. A palotai uradalom zsellérei között olyan erős volt az ellenállás, hogy még az aratást is megtagadták. Halácsy József, a palotai uradalom igazgatója karhatalmat kért a birtokhoz tartozó ösküi, vilonyai, szentistváni lakosokkal szemben, a bujtogatókat pedig keményen megfenyíttetni kérte.⁷⁵

A földesurak igyekeztek a jobbágytörvény fogadtatóságait saját hasznukra fordítani. A csalástól, erőszaktól sem riadtak vissza, csakhogy parasztjaikat továbbra is szipolyozhassák. A régebben úrbérinek birt földre ráfoglták, hogy majorságiak, amelyek után a paraszt továbbra is szolgálni köteles. Ilyen eset történt Tótvázsonyban és Hidegkúton. Az itteni lakosok az igazságügyminiszterhez emeltek panaszt, megírva, hogy földjeik előbb úrbériek voltak, utóbb változ-

tatták át őket majorságiakká. Az igazságügyminiszter válsza 1848. július 21-i 3861 sz. a. Tótvázsony, és ugyanekkor kelt 3864. sz. alatt Hidegkút számára: „...ők valószínűleg majorsági zsellérek”. Intette őket, hogy uraságaiknak tartozó szolgálat- és fizetésbeli kötelezettségeiket teljesítsék. Együttel kötelezte a megyét, hogy ellenük karhatalmat vezényeljen. Ez a beavatkozás szükségesnek is látszott a földbirtokosok védelmére, mert a zsellérek elkeseredésükben megtámadták kúriáikat. Emberhalál ugyan nem történt, nagyobb károkat sem okoztak, de már avval nagy riadalmat keltettek, hogy tömegben gyülekezni, zajongani mertek a kastélyok előtt.

Gróf Eszterházy Ferenc és Pál a cseszneki, illetve a magyarországi lakosokkal szemben próbálja a törvényt ki játszani. Az Állandó Bizottmány 1848. június 10-én 1098. sz. bejegyzés alatt a csesznekiek panaszát gróf Eszterházy Ferenc ellen mint úrbéri panaszt említi. A grófok úgy igyekeztek fordítani a dolgon, hogy ők a panasztevőket nem úrbéri, hanem szerződésbeli szolgálataiknak és adózásaiknak teljesítésére szorították. Együttel karhatalmat kértek a csesznekiek és magyarországi lakosok ellen.

A gazdasági elnyomás mellett a politikai is jórészen megmaradt. Világosan látjuk ezt, tekintetbe véve, hogy a megye akkor 206 000 főnyi lakosából mindössze 16 881 személy birt „követválasztói képesség”-gel.⁷⁶

Sok helyen a követválasztások — a meghirdetett szabadságizmével szöges ellentétben — a demokratizmust durván megsértve zajlottak le. Ilyen esetekről ad számot a „Közöny” 1848. június 28-i száma. „...annyiról értesítve vagyok, hogy a somlóvásárhelyi választás törvényessége is kérdésbe vétetik, s hogy az elnök részrehajlással fog vádolni. Olvasom a petíciót, mely szerint a nagyvázsonyi választás törvénytelenné nyilvánították, mert Molnár Dénes emberei törvény ellenére botokkal fegyverkezve jelentek meg. Molnár Dénes ragadta fel első a sátorfát, melyre, mint jelle megperdült a dob, és a sokkal nagyobb számú fegyvertelen ellenpárt szétkergettetett. — Az ugodai választás szintén törvénytelenül végzettnek mondatik, az új választók ott is előzetek; miként a jákói német-ajkú lakosok panaszoják.”

Ezek a törvénytelenségek — sajnos — országosan általánosak voltak; elég csak Petőfi megbuktatásának szegysenteljes eseményeire gondolni.

Ritkaságszámba mehetett az enyingi kerület választása, amelyről a „Közöny” 1848. június 30-i száma így tudósít: „A mezőföldi kerület e választóhelyén öt perc alatt népképviselőnk pápai tanár Bocsor István egyhangúlag felkiáltással megválasztott.” Elmondja a cikk az előzményeket is:

„Elhatározták az enyingiek, hogy valamint nemzetiségi tiszteiket, úgy képviselőt is saját vérükből választanak... felkapott szavukat — saját vérükből — némelyek úgy értelmezték, mintha az enyingiek jobbágyot nemes ellenében választani törekednének s miről előbb senki nem is álmodott, feltehető a kérdés „Jobbágy legyen a követ vagy nemes?”... tűntek fel különféle érdekek: az enyingieknek helybeli, a jobbágyoknak jobbágy, a ref. lelkészeknek ref. kellett... s ennyi érdekeknek megfelelt Bocsor!... Uraim! ki másképp hiszi e dolgot, ám legyen hite szerint, de én így tudom... kettőt nyertünk: példás csendben követet, és azon okulást, hogy a néptől ne akarjuk magunkat elkülönöztetni, de igyekezzünk inkább hozzá simulni.”

Helyesen választottak az enyingiek, méltóbbat alig találhattak volna maguk közül Bocsor Istvánnál, aki annyi kiváló magyar embert nevelt a hazának, a legjobb nevelési eszközzel: saját példájával.

III. A HAZA VÉDELMEBEN

Az úrbéri viszonyok megszüntetésére leszűkített jobbágyszábadítás mellett még egy nagy gyengéje volt a márciusi törvényjavaslatoknak: a nemzetiségi kérdés megoldhatatlannak hagyása. A politikai cselszövésben oly tökéletes bécsi udvar hamarosan ki is aknáta ezt ellenforradalmi céljaira. Amint az első támadó kísérlete megtört az országgyűlés el-

lenállásán, amelyet erősített a pesti nép újabb megmozdulása; az udvar a nemzetiségi mozgalmak felhasználásával igyekezett letörni a magyar forradalmat.

Pedig a lehetőség megvolt részünkre a nemzetiségek megnyerésére: a márciusi forradalmat azok is lelkesen fogadták, a szabadságot köszöntötték benne. A jogos nemzeti követelések megtagadása azonban sorra az ellenforradalom eszközeivé változtatta őket.

A Veszprémmel szomszéd Zala megyét közvetlenül érintette a horvátok egyre nyitottabbá váló ellenséges magatartása. Bár a magyar kormány a legmesszebbmenően biztosítékot ígért a horvát nemzeti jogok gyakorlására; Bécs jobban értett az ígérgetéshez. Az osztrák kormányzat számára rendkívül fontos horvátországi bázis kiépítését még márciusban megkezdték. Világossá teszik a szándékot a sietősen megtett intézkedések: bánná nevezték ki Jellasics határőrparancsnokot, mielőtt a Batthyányi-kormány kinevezése megtörtént; tehát még szóba sem jöhetett a magyar kormány beleszólási joga az egyik legfontosabb közjogi méltóság betöltésébe. Az intézkedés fenyegető jellegét mutatja, hogy Jellasicsot egyúttal császári altábornaggyá is kinevezik, aki így a polgári hatalmat jelentő báni méltóság mellett kezébe kapja az egész terület feletti katonai parancsnokságot, beleértve a katonai határőrvédelmet is.

A március 25-én Zággrában tartott tartománygyűlésen a horvátok a Magyarországtól való elszakadástól kívül területi követeléseket is hangoztattak. Kossuth jól tudta, mi rejlik e mögött, amikor az április 4-i ülésen így fordul a horvát követekhez: „Mindennek, ami szent előttetek, kérünk: ne viszálykodjunk! Ne hallgassunk azokra, akik bennünket egymás ellen ingerelnek, mert azok a mi közös gyengítésünkre, elnyomásunkra akarják felhasználni a viszálykodást.”⁷⁷

Súlyosbította a délvideki helyzetet a szerbek ellenséges magatartása, akik a március 17—19-én Pesten tartott gyűlésükön még testvéri szeretetük hangoztatása mellett kérték nemzetiségük elismerését, nyelvük szabad használatának törvényes biztosítását. A magyar kormány halogatását, félin tézdekéseit aztán a nemzetiségek előtt értéktelenné tette az udvar április 25-én kiadott ún. Pillersdorf-féle alkotmánya, amelynek 4. paragrafusa ígéretet tett a nemzetek egyenjogúságának elismerésére.

A szerbeknek az ellenforradalom oldalára tolódását fokozta az is, hogy nagy népgyűlést a népmozgalmak ellen hozott statárium miatt a Jellasics fennhatósága alá tartozó Karlóvára tették. Ezen, a május 13-án tartott gyűlésen több ezer tömegben gyűlt össze a szerb népesség. Ezután még jobban erősödtek a szereparista törekvések és a magyarlakta területek zaklatása. Tolna és Baranya a környező megyéktől is kért segítséget megfélemezésükre.

Batthyány is belátja végre a védelem megszervezésének szükségességét, amelytől eddig visszatartotta az a félelem, hogy az udvar ellenséges szándékot láthat az önálló magyar ezredek felállításában. Május 16-án jelenik meg a nemzeti őrsereg alkotásával és rendezésével megbízott ideiglenes választmány elnökének br. Baldacci Manó ezredesnek felhívása az első tíz honvédszázalaj megalakításáról, amelyben Veszprémet is hadfogadó helynek jelöli ki. Azonnal megkezdik a sorozást. A belépők az eskütel alkalmával 20 pengő forintot kaptak, mint szokásos foglalópénzt, ellátásuk-, fegyverük- és ruházatukról az állam gondoskodik.

Voltak azonban, akik nem tartottak számat díjazásra, mint pl. Mezriczky Gyula kövágóórsi ifjú, aki 20 pengő forint foglalópénzt avval ajánlotta fel, hogy kötelességének tartja nem pénzért — hazáját védeni.⁷⁸

Veszprémben május 1-én választották meg az Állandó Bizottmányt, amelynek május 27-i ülésén ismertették Hunkár Antal (Veszprém eddigi országgyűlési képviselője) főispáni kinevezését.⁷⁹

Székfoglalója alkalmából a tisztikar nevében Kun Sándor főjegyző üdvözölte és örömet fejezte ki, hogy: „a megye kormányzásával olly hazafi bízott meg, kinek hazafias múltja egy szép jövőre nézve elég biztosítékot nyújt.”⁸⁰

Május 30-án Hunkár új megbízatást kapott, Csány László helyett királyi biztosul teljes hatalommal felruházott a megye területére.⁸¹

Csány Lászlót az országos ügyek nagyobb feladataira szólították; az egész Dunántúl kormánybiztosa lett. Őrá hárult az egész határvidéken az őrcsapatok szervezése, népgyűlések tartása. Csány támogatta Kossuthot Jellasics üzelmeinek leplezésében. De hiába nevezette ki a minisztertanács április 16-án a magyarbarát Joszipovics Antal Zágráb megyei főispánná, Jellasics megakadályozta az ő, valamint a kormány által Horvátországba küldött többi új főispán hivatalba lépését. A június 5-én általa egybehívott horvát tartománygyűlésen kimondotta Horvátországnak Magyarország-tól elszakadását és az osztrák császársághoz csatlakozását.

A határon veszélyessé vált a helyzet. Kossuth Csány László parancsnoksága alá rendeltette a Dunántúlon állomásozó sereget és a nemzetőrséget. Csány 3 hét alatt 25 ezer főt számláló védőereget szervezett. Sajnos, felszerelése nem történt meg ilyen hamarosan — a hadügyminisztérium a seregnek csak kétezer puskát juttatott. Kossuth ígér segítséget. Ezt írja Csánynak: „...Csak arra kérem királyi biztos urat, legyen szíves a körülmények s időnkint veendő újabb megújabb megbízatai szerént engem értesíteni, hol s mennyi összegre leszen nagy fontosságú eljárásban szüksége, — ha föld alul kell is teremtenem — meglesz.”⁸²

A nemzetőrsereg folyamatban levő szervezésén kívül Csány a népre is számít; már június óta sürgeti a népfelkelés meghirdetését. Kossuth is helyeselte ezt a tervet, egyik levelében közli a tolnai alispánnal: „...a Drávára dúló megyék köteleztesen Csány rendelete szerint saját megyéjük határának megőrzésére s a berohanások meggátolása végett tömegben fegyvert fogni.”⁸³

Az általános népfelkelést Csány döntő jelentőségűnek tartja nemcsak hadászati szempontból, hanem a néphangulat alakítása miatt is. Keszthelyről június 22-én kelt levelében írja erről Kossuthnak: „Jellasicsékat egy módon bírhatnánk pacificációra s ezen egyetlen mód a nagyobb erőnek felmutatása részünkről, kiváltképpen egy olyan erőnek, mely nem a sorkatonaságnak annyira, mint a népnek kifolyása, mint-hogy szárnyaló híreket következtében egész Horvátországban népiünkön a haza ügye iránt közömbösséget hisznek.”⁸⁴

A határmenti Zalában⁸⁵ megerősítették a nemzetőrséget és a csapatokat gyakorlatozásokon képezték a védelmi harcra. A keszthelyi Georgicon növendékei Reischer Endre tanár segítségével megalakították a „Zalamegyei önkéntes csapat”-ot.

A szerb és horvát lázadás támadó szándékának fenyegető hírére a keszthelyi gazdászok csapata megnövekedett: hamarosan 200-ra emelkedett számuk a hozzájuk csatlakozott mesterlegényekkel és a gimnázium V–VI. osztályos fiaival. Ők őrizték a város határát; lövészgyakorlatokat tartottak, amelyek költségeit maguk viselték. A diákszebek azonban hamar kiapadtak, ekkor Csány László vette pártfogásába őket, aki május elején Keszthelyen járva, meghívta a fiatalok vezetőit, Kássa Lajost, Szekovics Pált és Meleg Jenőt a zalaegerszegi megyegyűlésre, hogy ott a jó kiállású ifjak láttán a megyei küldöttek szívesebben megadják a Csány által csapatuknak kért támogatást.

Amikor megjelent Batthyány és Baldacci felhívása a 10 000 főből álló rendes nemzetőrség felállításáról, a Georgicon hallgatói közül 24-en azonnal beléptek, vállalva a 3 évi szolgálatot. Hamarosan több követőjük támadt.

Május 24-én az intézet hallgatói az igazgató lakása elé vonultak és bejelentették, hogy tömegesen a haza védelmére állnak. Az iskola tanári kara fementette őket a június 18-ra kitűzött vizsgák alól és kiadta a végzősök bizonyítványát. A fiatalok nagyrésze a rendes nemzetőrségbe soroztatta magát.

Lelkesítő példájuk meggyorsította a 7. zászlóalj megalakulását, utánuk a város idősebb polgárai is nagy számmal álltak be.

A szervezést Balogh Ferenc városbíró, Sebessy Kálmán, Laky Demeter és Kulcsár Fábian premontrai tanárok, Reischer Endre georgikoni tanár, Szabadhegyi, Malatinszky és Nedeczky környékbeli földbirtokosok intézték.⁸⁶

A Keszthelyen megalakult zászlóalj 3 hónapra tervezett toborzókörútra indult Zalaegerszeg, Szombathely, Pápa, Devecser, Sümeg útvonalon. Azonban az események következtében alig 3 hét idő került rá. Egerszegen sok iparos, Szombathelyen és Pápan főleg diákok csatlakoztak hozzájuk. Szombathelyen kaptak fegyvert és tiszteket, Pápan ruházattal látták el őket, jórészt a város mestereinek önkéntes munkája révén.

Alighogy a Dráva mentén megkezdődtek a félrevezetett horvátok zavargásai, Veszprém megye népe is kész fegyvert fogni a haza védelmére. Az Állandó Bizottmány június 24-én tartott ülésén felolvassák Csány László levelét, amelyben hivatkozva a horvátok zendülésére, felszólítja a megyét, hogy minél nagyobb számban is minél hamarabb nemzetőrséget állítson fel. Az ülés határozatot hoz, hogy a nemzetőrség egy harmadába négyezer fő önként vállalkozót szervez; ha ez így nem sikerülne, sorshúzás útján állítják ki a csapatot.⁸⁷

De sorshúzásra nem volt szükség. „...a lelkesedés határtalan... Veszprémben ma már mindenki sorshúzás nélkül önkéntesnek adja magát... Ezek talán utolsó soraim. A jövő tudósítást — szeretem hinni — már más tudósító kezeitől veendi a hivatalos „Közlöny”, míg én németajkú századomat magyarul lelkesítve vezetendém méltatlan elleneink elébe.”⁸⁸

Sajnálattal kell megállapítanunk ebből a kis cikkkrészletből is nemzetiségi felfogásunk szűklátókörűségét. Mennyire sérelmeztük mi a magyar ezredek német vezényszavát! — de azt most természetesnek veszi a lelkes ifjú magyar ember, hogy németjeit magyar szóval vezeti harcra — amikor azok a mi érdekünkben fogtak fegyvert.

Megyénk németajkú lakosai mellettünk álltak a szabadságharcban. „Kossuth Hírlapja” 1848. szeptember 18-i számában közli: „A lapok örömmel állapítják meg a Veszprém megyei németek harckészségét.”

Amikor az osztrák ezredekben, a határon túl állomásozó magyar katonák a haza veszélyének hírére otthagyták csapataikat, ellenük a hadi fegyelem megsértése miatt a hadügyminiszter eljárást indított.

Megyénk vezetőségének hazafias érzelmét mutatja, hogy melléjük állnak: „Virtenberg (sic) huszár ezred 1 százada, mely Galitzában tanyázott és a haza veszély hírére hazájába jött — pártoltatni felírást intéz a megye a nádorhoz és a hadügyminiszterhez.”⁸⁹

A felírást az válaszolja a hadügyminiszter, hogy „a haza szökött század a hadi fegyelem alól fel nem mentethetvén, ellene a vizsgálat megrendeltetett.”⁹⁰

A veszély növekedésével nőtt a harcra kész nép elszántsága. A Kossuth szavára megajánlott 200 000 újoncból megyénk 3086 került. De amint a Pesti Hírlap szeptember 26-án közli, a rája eső újonckvóta megadásán túl Veszprém megye 1000 önkéntes nemzetőr kiállítását vállalta.⁹¹

Veszprémben és Pápan egy-egy választmány eszközölte a sorozást. Ennek alkalmával számos esetben megmutatkozott a hősi lelkesedés, áldozatvállalás. „Kossuth Hírlapja” így közli pápai tudósítójától: „...nálunk 20-a óta szép sikerrel foly a besorozás s a lelkesedésnek több lélekemelő példái tűnnek fel.” A továbbiakban megemlékezik Stelczer Pál nyugalmazott jószágfelügyelőről, aki idősebb fia besoroztatása után 19 éven aluli másik fiát is önként vitte a választmányhoz a haza szolgálatára felajánlani. Név szerint megemlíti több ifjút, akik anélkül, hogy kötelezve lettek volna, vetélkedve soroztatták be magukat. De legjobban meglepte a választmányt „három gyönyörű külsejű legénynek ritka lelkesedése”. A cikkíró szerint is méltók, hogy a haza ismerje őket. Egyikük Fekete Dani, 24 éves létére nem esett az összeírottak sorába, és amikor megkérdezték tőle, hogy helyesége illetőségébe kívánja-e magát számíttatni, azt válaszolta, hogy ő a kellő számon túl, saját szántából áll a haza védelmére. A másikat, Farkas Gábort figyelmeztették, hogy mint egyetlen fiú, nincs szolgálatra kötelezve, de ő azt mondta: „Middőn édes magyar hazám veszedelemben forog, ha volna, hatvanhat apámat is elhagynám.” Freili József, a harmadik, megfogadta, hogy az ellenség sorából ezer közül is kihozza azt, akit neki tisztje parancsol. Mindhármán Tósokra valók voltak. „...és ez a három fiú nem a tanult, nem is a nemes

osztályból való: ők a Bakonynak vad virágai, volt jobbágyoknak ép testű, ép lelkű gyermekei.”

A nemzeti őrsereg betanítására a megye Állandó Bizottmánya Rosás Lajos, Markovits Mátyást és Anfenberg Róbertet rendeli ki.⁹²

Ugyancsak gondoskodnak az útrakészülő csapat egészségügyének ellátásáról: Hofferder József főorvos négy alorvossal és egy gyógyszeressel táborba vonul velük.⁹³

Az őrseregbe több tiszt ajánlkozott, mint amennyire szükség volt, ezért sorshúzással jelölték ki a csapat tisztjeit. Aki nem sorsoltak ki, azok mint közvitézek álltak be. Így került a közvitézek sorába a megye közszeretben álló alispánja, Rosos István is.⁹⁴

Július harmadikára útrakészen állt az őrsereg akcióra szólított egyharmada. „...királyi biztos úr felszólítására a megye is felajánlva az összes nemzeti őrsereg egy harmadrészét, örömmel lehetett tapasztalni, hogy osztálykülönbség nélkül sietnek egyesek elsőként a táborban akkor, midőn fegyverre hí a haza megmentésének szent ügye. — Ugyanis Veszprém megyének örök dicsőségére legyen mondva, nem arról volt a szóváltás, hogy ki maradjon honn, — a legnagyobb hazafiúi lelkesedés közt vetélkedtek elsőként, s csak hosszabb vitatkozás után lehetett abban megállapodni, hogy ezúttal minden századnak egy harmada fogjak elmenni; ennek folytán megyénk fekvéséhez képest 6-án Pápán 1342 nemzetőr, Váshelyen 964, Veszprémben 1013, Nagyvácsban 460, Siófokon 455 vonulván össze a tisztekkel együtt; összesen 4234 egyén indult el Keszthely felé. ... rendeltetési helyét elfoglalni. Magasztos, de érzékeny jelenet volt ma reggel 4 órakor nálunk, midőn a tőlünk kiindult sereg felett főispánunk löhátton szemlét tartva, rövid, de velős beszéddel a távozókat lelkesítette, a közvitézek sorából pedig Rosos István alispán kiállván, érzékeny szavakban vőn tőlünk búcsút, ajánlván hátrahagyott családjukat a honmaradt polgárok gondviselésébe. ... Az állandó bizottmány elhatározta, hogy távollét idejök alatt ön és családjuk személye és vagyona ellenében rendes per útján, bármily kérészetet formálni szabad nem lézen nem csak, sőt hátrahagyott családjuk és vagyonuk is az illető helyhatóságuk becsületének védpaizsa alá helyeztetnek.⁹⁵

A Veszprémben állomásozó honvédelakulatokhoz és a nemzetőrséghez június 19-én nevezte ki a nádor és Batthyányi a főtiszteket.

Századosoknak:	Dipold Antal főhadnagy, Hász Károly százados.
Főhadnagyoknak:	Pav Adolf nyugd. hadnagy, Kompoltó Ágoston hadnagy, Bottlik Márton volt főtiszt, Balázsházy Mihály volt főtiszt.
Alhadnagyoknak:	Szuha Pál volt hadfi, Csihányi Ferenc volt őrmester, Jelenffy Ferenc volt hadfi, Martiniés Imre volt őrmester, Grisza Ágoston.

Havranek Lajos őrnagy július 19-én a baranyamegyei Viszlóról jelenti a Veszprém és Csesznek járási nemzetőrcsapatok rendeltetési helyre érkezését. A Bizottmány elrendelte, hogy a szolgabírák közülje ez járásaikban a néppel.⁹⁶

A járásonkint csoportosított nemzetőrök három-öthetes váltással voltak az őrvonalban. A csapatok váltása rendszerint ünnepélyes formák között történt, mint ahogyan azt Varjas Imre közli Sümegről. Megírja, hogy a második csapat is majdnem teljes egészében önkéntesekből állt ki, de sokan az első csapatbeliek közül is ottmaradtak. A tisztek nagyszámban vállalták továbbra is a szolgálatot, amit csak helyeselni lehet, különben megakad a sereg gyakorlott vezetői hiányában. A Drávától visszaérkező csapatot az egész város népe megünnepelte; messze eléjük mentek és úgy kísérték őket a városházaig. Ott hadnagyuk, Csontos Sándor hadrendbe állította a csapatot és helytállásukért köszönetet mondott. A városbíró végül „tartalomdús lakomára” hívta meg valamennyiüket.⁹⁷

Másnap egy Pápáról érkezett panaszos levelet ismertett a „Kossuth Hírlapja”, amely szerint kifogást emelnek azon hadügyminiszteri rendelet ellen, amely a családi gondokkal terhelt személyeket fölmenti a mozgó őrseregbe soroztatás alól. Írja, ha a rendeletet betű szerint vennék, alig lehetne Pápáról 25 nemzetőrt mobilizálni. „...De a város közönsége igen helyesen fogta fel a rendeletnek értelmét, mert mind a mellett, hogy a lakosok legnagyobb része elannyira terhelve van családi gondokkal, hogy sok hátrahagyott családnak eltartásáról a hatóságnak kell gondoskodni, még is a hazafiúság szent érzelme buzdítva keblöket, 350 egyén ment innen a Dráva partjára.”

Pápán van a szíve a megyének ezekben a nehéz időkben. Itt, a hazafias szelleméről közismert ősi kollégium hatására lelkesebbek az emberek, az áldozatokból nagyobb részt vállalnak. „Kossuth Hírlapja” augusztus 27-én közli pápai tudósítójától: „Az előítéletek bilincsei nálunk is kezdenek hullani. Az izraeliták nemzetőreink közé soroztatván, tisztjeik választásába is befolytak. A honvédek 7-ik zászlóalja nálunk tanyáztván — noha még törvény által nincs kimondva — minden rangkülönbség nélkül szállásoltattak be, s mindenki által a legnagyobb szívességgel fogadtatnak, igen jól tudván városunk lakói azt, hogy a katona többé nem ellenünk, és hogy honvédeink nem az önkénynek vak eszközei lévén, őket csupán a haza iránti lelkesedés hívá zászlójok alá. ... Honvédeink száma az újonczokkal napról napra szaporodik. ... Jó fegyverrel ellátott honvédeink nagyobb része még ruhátlan, de mesterembereink e részben is dicséretre méltó részvétellel járulnak a haza oltárára: ugyan is magyar szabóink 80 darab öltönynek és minden posztónak felszabását, csizmadiaink 10 pár, német vargáink 30 pár bakancsnak, lelkes nőink és a német szabók pedig több fehér ruhának megvarrását ingyen ajánlották és már munkába is vették.”

Megfigyelhetjük az egykorú lapokban, hogy az új magyar fegyveres erőnek eddigi „rendes nemzetőrség” — elnevezése helyett egyre jobban terjed — általánosan a „Honvéd” kifejezés. Ezt a szót, amelyről azt tartják, hogy Kisfaludy Károly alkotta, Kiss Károly honvédhuszár ezredes kezdte tudatosan terjeszteni, felszólítva a hírlapírókat és az új katonákat a honvéd szó használatára.⁹⁸

A 7. honvédszászlóaljhoz tartozó keszthelyi diákok — amint Szekovics Pál naplójából olvassuk — augusztus 10-én érkeztek Pápára hosszabb tartózkodásra. „Sok víg napok folyása között itt szereltettek fel rongyos újontzaink, nagyjából a város lelkes hölgyei és mesteremberei által. Itt történt első gyakorlásuk fegyverre, s a zászlóalj szeptember 5-én végezte a felszerelést.” Hatodikán búcsút vesznek Pápától és gyors ütemben menetelnek a határra, ahol a veszprémiek is táboroznak. A keszthelyi diák barátságot köt itt a veszprémi Grisza hadnaggyal.⁹⁹

Kellett is az ember a határon, amelyet védtelenné tett Ottinger Ferenc vezérőrnagy árulása. Ennek a volt császári tisztnak parancsnoksága alatt a Wasa és Ernő serezekekből 1—1 zászlóalj, két honvédszászlóalj, két huszárszászad, 16 ágyú volt a Dráva-vonalon. A védelem megszervezése helyett Ottinger összejárt az ellenséggel.

Július végén Jellasics felajánlotta Batthyánynak a kölcsönös visszavonulást a Drávától. Még folytak a tárgyalások, amikor Ottinger egy Jellasicstól vett parancsra augusztus 19-én megkezdte csapatait átvinni a Duna—Tisza közére. Csány közbelépése akadályozta meg a teljes kiűritést.

Jellasics megtévesztő szándékát leleplezték a Horvátországból jövő menekültek, akik elmondták, hogy Varasd mellett nagy csapatösszevonásokat tart. Augusztus utolsó napjai rendkívül mozgalmasak. A magyar kormány az utolsó lépést is megteszi a várható horvát támadás elhárítására: 31-én Csányt meghatalmazták, hogy akár az elszakadás árán is, kössön meg egyezséget Jellasicssal.

A bán azonban már augusztus 26-án megkapta a közlést, hogy napokon belül visszavonják a júniusi felfüggesztést — amelyről mindkét fél tudta, hogy csak formális volt —, és kitűzték a támadás napját augusztus 31-re.

Batthyány és Deák Bécsbe érkezve értesült a király szeptember 4-i kéziratáról, amelyben visszahelyezi Jellasicsot báni méltóságába. Megérthették ebből, hogy a magyaror-

szági forradalom sorsát már megpecsételték az udvarban, mégis napokat késedelmeskedtek, a királyi kihallgatásra várva. Bécs biztos lehetett már a dolgában: a forradalmakat Európa-szerte leverték, ők is úrrá lettek a prágai és bécsi helyzet fölött, erőiket most már Magyarország ellen fordíthatták.

A szeptember 10-ről 11-re virradó éjjel Varasdánál Grammont ezredes vezetésével kb. 20 000 fő, Róth és Philipovics vezérlete alatt mintegy 10 000 szlavóniai határőr és vagy 5–7 ezernyi martalóc tört át magyar területre. Híborítatlannul nyomulhattak előre; öldökölve, rabolva, gyűjtogatva — az utat szabaddá tette előttük az új hadseregparancsnok, Teleky Ádám gróf. Jellasics megküldte neki a szeptember 4-i királyi kézirat másolatát, amelyből megérthette, hogy a bán a császár akaratából cselekszik, ezenkívül 2 kiáltványát, amelyeket nagy számban terjesztettek. Egyikben a népet ámtítja, a másikban a katonaságot igyekszik a maga oldalára állítani. A Hardegg vasas-ezredet és két másik lovasszázadot áruoló parancsokait át is vezényelték az ellenséghez. Leveleiben mint felettese utasítja Telekyt, hogy azokat az egysegeket, amelyek nem hajlandók áttánni, vigye Stájerországba. Teleky ezt már a közkatonák hangulata és saját tisztjeinek ellenállása miatt sem merete megtenni, de visszavonult Kanizsáról Keszthelyre. Bogyay szeptember 6-án kapta meg az értesítést, hogy a Wasák depóját Keszthelyre helyezik. Teleky a Festetics kastélyban szállt meg, Csány Bogyay házában. Ott tartották a haditanácsot a horvát támadás után.

Teleky szeptember 14-én megrovást kapott a hadügyminisztertől a visszavonulás miatt, erre a tanácskozáson nyilvánosan és határozottan kijelentette Csánynak, hogy mivel őt Jellasicssal egyazon eskü kötelezi, vele megütöközni nem fog, Batthyányt nem ismeri el törvényes miniszterelnöknek, magát „közönyös állásba fogja helyezni” és ha Csány emiatt nem gondoskodik seregéről, áttál Jellasicshoz.

Csány azonnal tudatta ezt az országgyűléssel, valamint a környező megyékkel. Veszprémben az Állandó Bizottmány szeptember 16-án tárgyalja Csány értesítését, valamint ugyanekkor érkezett másik levelét, amelyben közli, hogy a Miklós huszárok tisztí kara és a Sándoroknak századosa, gróf Bubna — az ütközetre elhatározottnak nyilvánítja magukat, éppen ezért úgy rendelkezik, hogy a megye hozzájuk küldje a Sümegen és Tapolcán gyülekező nemzetőröket.¹⁰⁰

Hűség maradt a vegyes összetételű Erdő ezred és a zömében szlovák Wasa ezred is.

Sok vád érte Veszprém megyei nemzetőreinket a baranyai Dráva-vonal elhagyása miatt. A megye, hivatkozva arra, hogy a nemzetőrök toborzása alkalmával határozottan megígérte, hogy szolgálatuk csak egy hónapra terjed, ezért: „...nem engedi meg adott szavának szentsége, hogy a csapatokat határidőn túl is a Drávnál tartsa.” Hazarendelte tehát nemzetőreit, előzően azonban értesítette Csányt és Baranya megyét, hogy az őrvonal ellátásáról gondoskodjanak az időre, amíg a Veszprém megyéből szeptember 15-én elinduló önkéntes nemzetőrsereg megérkezik.¹⁰¹

A veszprémi nemzetőrök őrnagya, gróf Eszterházy Pál szeptember 15-én ad jelentést a Dráva mellől visszavonuló csapat helyzetéről. A zászlóaljban több mint 300 beteg volt, amint írja, a halálozások is sürűek. Azt a kérdést intézi a Bizottmányhoz, hogy ha ellenséggel találkozik útjában, megtámadja-e azt, vagy kikerülje.

Egy kisebb honvédszázad, Teleky visszavonulási parancsával nem törődve, felvette a harcot a túlerővel szemben; 13-án a Dráva-parton, 15-én Kiskomáromban, 18–19-én a felkelt néppel együtt Kanizsán küzdöttek. Egy harcoló csoportjukat, amelyben keszthelyiek is voltak, Szentgyörgyvárnál bekerítette és lefegyverezte az ellenség.

A népfelkelés szinte ösztönösen fellángolt, amerre Jellasics hordái elvonultak. De Batthyány csak többszöri sürgőzésre, szeptember 13-án írja meg felhívását Zala, Somogy, Veszprém, Tolna, Baranya, Fejér, Győr, Komárom és Vas megyékhez. „Azon vész, mely a magyar hazára és különösen a magyar nemzetre alkotmányos szabadsága kivívása óta percéről percére nehezedék, íme egész erejével kitört. A drávai vonalt az ellenség 3 helyen nyíltan megtámadván, ha-

zánknak a Duna—Dráva közti részeit fegyveres erővel elfoglalni, azon földet, melyért őseinknek annyi vére omlott, tölünk, hű maradékoktól jogtalanul eltulajdonítani, s a magyar nemzetet szolgává alánni törekszik. Azon kötelességnél fogva tehát, mely mint e hazának miniszterelnökét engemet a honhoz, a nemzethez csatol, felszólítani siek a közönséget, miszerint a lakosságot a haza szent szeretetére s a századok óta fennállott alkotmányos szabadság nemes érzetére emlékeztetve s buzdítva, azonnal tömeges felkelést rendelni, minden fegyverforgató embert kiállítani, ott, honnan az előre nyomuló ellenség részéről a veszély leginkább fenyeget, összpontosítani, s az így felkelő sereget alkalmas vezető egységekkel, élelemmel s szükséges védőeszközökkel ellátni, s azzal az ellenséget, míg előlrol a rendes hadsereg által megtámadatik, minden oldalról nyugtalanítani, pusztítani, az ellenségtől elzánni, egy szóval, mindent elkövetni szoros, egyszerűs mind hazafiúi szép kötelességének tartsa.” „És mi azt, hogy a magyar nemzet, megsértett jogait fegyverrel is kivívni, megönni még mindig elég erős, elég hatalmas, a művelt világ előtt bebizonyíthatjuk.”¹⁰²

Veszprémben is megindult a felkelés szervezése. A lelkesedést tapasztalva a „Nemzetör” szeptember 24-i száma már arról reménykedik: „Veszprémben 10 000 nemzetör áll ki a síkra!”

Pápa környékén szeptember 18-án csak első felszólítások történtek a falukban, de semmi vonakodás sem mutatkozott; sőt nemcsak a magyar, hanem a német falukban is örvendést a felszabadult nép készülsége, írja a „Kossuth Hírlapja”.

Eredménnyel járt a honvédszázadok önkéntes toborzása is. Szeptember 19-ről keltezte írja a pápai hírközlő: „A Hunyady csapat toborzása városunkban is foganatdús volt. A derék vadászok néhány nap alatt száz fővel szaporodtak.”¹⁰³

„Szeptember és október igazolták, hogy a kormánybiztosi rendszer a nép mozgósításának sikeres eszköze, írja Hunkár Antal főispánunk, akit szeptember 20-án kormánybiztossá neveztek ki.”¹⁰⁴

„Felséges eszme az, melyre a kormánybiztosokat méltóztatott serkenteni, — az összpontosítás, — mert az akarat, a lelkesedés mindenhol nagy és nemes, de vezérelni kell azt.”¹⁰⁵

Nem maradt tehát eredménytelen Kossuth szeptember 21-i felhívása, amelyben Veszprém megye népét is fegyverbe szólította: „A Bakonyság körüli nép vegye be magát a Bakonyba nagy tömegekben, s onnét igyekezzék az ellenséget nyugtalanítani, éjjel-nappal zaklatni, és neki minden pillanatban kárt tenni; szem előtt tartva mindig azt, hogy a Bakonyság az ország anyagi főereje.”¹⁰⁶

A megyét közvetlenül fenyegető ellenséggel szemben szabadszázadokat alakít a nép, amint arról a „Közlöny” több száma is hírt ad.

Miután az áruoló Teleky a Balaton északi partjára vonult vissza, Jellasics a déli oldalon akadálytalanul nyomulhatott előre. A Bizottmány a Siófok Lepsény közti út biztosítására 500 nemzetört küld le.¹⁰⁷

Közben Veszprém megye területén folyik az ellentámadás szervezése. Egyes fejelesztett vezetők ugyan Budáig akarták visszavonni a csapatokat — a leghelytelenebb módon a fővárost veszélyeztetni. A Honvédelmi Bizottmány azonban megálljt parancsolt. Kossuth is ezt a helyet tartotta legalkalmasabbnak a védekező hadállásra. Szeptember 18-i vezércikkében írja, hogy valahol Veszprém vagy Fehérvár tájékán kellene megásatni azt a sirt Magyarország asszonyaival, amelybe az agyonvert betörők holttesteit elföldelik.¹⁰⁸

A magyarországi csapatok más tisztjei is úgy vélték, hogy a nagy ellentámadás Veszprémnél vagy Fehérvárnál várható. Ez a vidék ugyanis nyílt csatára alkalmas hadműveleti terület lehet; másrészt világos volt a hozzáértők előtt, hogy Jellasicsot Fehérváron túl semmiképp sem engedhetik, ha csak nem akarják megkököztátni a főváros elestét.¹⁰⁹

Batthyány szeptember 13-án arra kérte Csányt, hogy ha a magyar haderő nem tud ellenállni Jellasicsnak, a fegyveres erő Veszprém tájékára, mint legcélszerűbb helyre, hova körülbelül 10 000 nemzetör, 6 század huszár, 30 ágyú indulóban van, összpontosítani szíveskedjék.¹¹⁰

A képviselőházban szeptember 15-én ismertették Csány jelentését Teleky áruslásáról. Batthyány azt javasolta, hogy a nádort, aki hivatalánál fogva az ország főkapitánya, kérjék fel a fővezérségre; azt remélte ezzel, hogy Jellasics nem mer fegyverrel támadni a Habsburg főhercegre és a tisztkart is megsejtelíti hűségében.

A nádor elfogadta a megbízást, sőt úgy nyilatkozott, hogy azt kötelességének tartja. Ő is Veszprémet jelölte ki a sereg összpontosítására, ahova 17-én meg is érkezett.

Csányval is közli ezt, aki megindul a Keszthelyen összegyűjtött sereggel. Előre üzenetet küld a tapolcai főbírnak. Vargha sürgősen elrendeli, hogy „a járás összes lakói, kik csak karjukat emelni tudják, s hazájukat szeretik, szeptember 18-án délre a tapolcai síkon puskával, kaszával, dárdával, vasvillával táborba gyülekezzenek.”

Csány 18-án ott is van, innen írja vissza Bogaynak Keszthelyre, hogy 19-én reggel 11 órára várja a nádort Tapolcára.¹¹¹

István főherceg azonban csak Veszprémig jött, erre Csány is oda indul. 19-én Nagyvázsönyből ír a megye összes fő- és alszolgabírájához nemzetőrökért, majd 21-én már Székesfehérvárról küld Bogaynak meghatalmazást „erő gyűjtés”-re.

A nádor közben Balatonfüredre megy, hogy Jellasicssal találkozzék. A megbeszélés szerint ennek a Balatonon kellett volna megtörténnie. A főherceg és kísérete a Kisfaludy gözönsőn meg is jelent a kitűzött helyen és időben, Jellasics azonban nem.

A táborba visszatért főherceget már várta a titkos királyi futár a parancssal, hogy ne bocsátkozzék harcba Jellasicssal, mert az nem volna összeegyeztethető császári hercegi mivoltával. A nádor ezután még megtartotta Veszprémben a csapatszemlét, buzdító beszédet tartott, majd még ugyanazon a napon, 22-én — anélkül, hogy Mógának, akit ő vitt magával Teleky leváltására — szólólt volna, Budára távozott. Batthyányval elhittette, hogy személyes közbenjárással igyekszik a királyt megnyerni és nádori tisztéről lemondva Bécsbe szökött.

Szeptember 21-én intézkedik a megye az ellenség várható útvonalának ellenőrzéséről. „Végh István alügyész az ellenség mozgulatainak kísérésére Nagyvázsönytól Keszthelyig terjedő vonalra kiküldetett.”¹¹²

Szeptember 23-án kerül először ellenség a megye területére, amint azt Majtényi István jelentette. Bár a mi nemzetőrök a Füreddel ellentétes parton a lakossággal együttműködve felvették velük a harcot, nem bírnak a túlerővel.

Közben Keszthelyen készen álltak a védelemre, nehogy a gyülekező sereget erről az oldalról hátbatámadhassa az ellenség. Hat ágyút állítottak fel a Gát-dombon, hatot a Miklós-temetőben és ugyancsak hatot a plébániaföldéken. Közben igyekeztek zavarni a felvonuló ellenség utánpótlását.

A keszthelyi nemzetőrök szeptember 24-én hajtottak végre egy bravúros akciót. Balogh Ferenc városbíró, aki egyben nemzetőrkapitány volt, szervezte a rajtaütéseket. Már előző napon hírt vettek Jellasics egy utócsapatának közeledéséről, amely 7 ágyút szállított. Kémeket küldtek Kiskomáromba, kifürkészni a csapat létszámát. Reischer georgiconi tanár és Rozmanics ügyvéd paraszti ruhában, szalmásszekéren mentek a felderítőútra. Míg azok végére jártak küldetésüknek, Keszthelyen összeverbuváltak 60 önként vállalkozót s a kis csapat levonult a sávoiyi majorba, ahol a kémekkel megbeszélte találkozó volt. Az útbaeső falvakból többen velük tartottak. Nagy elkeseredéssel vették a hírt, hogy nincs remény az ágyúk megszerzésére, mert azokkal már messze járnak a horvátok. Azonban némi vigasztalást nyújtott a harcra kész csapatnak a 72 kocsiból álló élelmiszerutánpótlás közeledésének híre. Szekerenként 2–3 emberből álló kísérettel vonultak, de így is legalább kétannyian voltak, mint a mieink. Mesterházy János a szécsényi erdőt szemelte ki támadásra alkalmas helynek; vastag fatörzsek mögé rejtőzve várták itt az ellenséget. Hajnali 2 órától kezdve várakoztak, míg 7 óra tájban megérkezett az első szekér; de ellenkező irányból. Jellasics postáját vitték Zágrábba. Remek fogás volt ez! Mesterházy biztos fedezettel, felbontatlanul Pestre küldte a

postaszakokat, a két foglyul ejtett katonát pedig Keszthelyre kísértette.

Mintegy másfél óra múlva a várt szekérkaraván is megérkezett. Megvárták, amíg a zömük áthalad előttük, aztán Bory nemzetőr-dobos megadta a jelt a támadásra. Gerbics puskás első lövése megállította a társzekereket, aztán iszonyú lármával, puskalövésekkel megriasztották őket. A hirtelen rajtaütésnek sikere volt; 130 lovat, 300 mázsa lisztet, ugyanannyi zabot, köpenyeket, sapkákat, fegyvereket zsákmányoltak a szétugrasztott ellenségtől.

A zsákmányt, amelyet 32 000 forintba becsülték, nyilvános árverésen adták el a keszthelyi városházánál. Bontz szerint nem is csak 130, de 240 ló került kézre; az élelem közt sok szalámi és kettős zsákokban finom liszt. A zsákokon kétféjű-sasos ónpecsét volt; „Karlstadt 1848” felirással. Az árverésen befolyt összegből a harcolókat megjutalmazták, a kormánytól ezenkívül 800 forint jutalmat kaptak Jellasics elfogott postájáért.¹¹³

(Gözy Kálmán és Bontz József nyomán. Gözy Kálmán 1848. január 10-től a Georgicon megszűntéig az úrbér előadója volt.)¹¹⁴

A Balatonfőkajári nemzetőrök is jó fogást csináltak. Szeptember 27-én Lepsénynél megtámadták Jellasics postáját. Bár a kísérő őrséget leverték, a kocsinak sikerült a börtzákba varrt postával megszökni. Ezt Hoffmann postamester továbbította Siófok felé, de arra meg három somogyi kanász támadta meg és kerítette kézre a postát. A Ház ülésén felolvastak ezek közül egy levelet, amelyből ismét bebizonyosodott, hogy Jellasics a császár felbujtására cselekszik. E levélből 300 példányt kinyomtatva publikáltak. Íme a levél: „Cs. kir. hadügymin. . . gr. Baillet-Latour Tivadar úrnak. Főszálláshely Kiliti, Balatonnál Sep. 23. 1848. A minő háladosat vagyok excellenciád k. gondoskodásáért az utóbbi pénzküldeményt illetőleg, éppen oly sürgetőleg vagyok kénytelen excellenciádát ismételve minél előbbi, s elégséges mennyiségért megkérni a mellettem lévő hadi pénztár számára. Jelenleg Ausztria közügyéért cselekvő sereggel Magyarországon vagyok. . .”¹¹⁵

A területünk keleti részén átvonuló fosztogató banda ellen a megye igyekszik védelmet küldeni. Külön bizottmányt nevez ki a Mezőföld védelmére, és utasítja: „... az ellenség ellen a nemzetőrséggel és a nép erejével intézkedjen, s ha az erő elegendő nem volna, ide Veszprémbe jelentést tegyen.”¹¹⁶

A segítségre szükség is van, mivel Jellasics katonái kegyetlenül bántak el a védtelen lakossággal. Raboltak, gyújtogattak, garázdálkodtak. A nép ezek láttán igyekezett ártani nekik, amint az a túlerővel szemben lehetséges volt.

„Mező Szent Györgyöt dúló Horvátokból néhány azok által, úgy a Kajáriak által is 3 agyon veretvén, miután az ellenség bosszújától tartani lehet, azok részére segítség kérik, azomba a nemzetőrök részint Komáromba, részint Vas megyébe vonatván össze, s ezek segítségével nem lehetvén, a Somogy megyei nemzetőrök, kik Veszprémben tanyáznak, oda küldetnek, nekik töltények és 112 kasza kiszolgáltatni hagyatott.”¹¹⁷

A csajági nemzetőrség főhadnagya is kérte a Bizottmányt, hogy a Veszprémben állomásozó nemzetőrséget, mely az ellenség közbeeső állása miatt a többi csapathoz úgy sem csatlakozhatna, küldje le a Mezőföldre. Megemlíti, hogy az ellenség kisebb utócsapatát, részint élelmi, részint hadiszerekkel, egyéb poggyással gyakran keresztülvonulnak a vidéken, melyeknek feltartóztatása kisebb erővel is lehetséges.¹¹⁸

A megye megküldi a kért csapatokat, és nemcsak azok elátásáról gondoskodik, hanem a Lepsényben állomásozó huszárokat zabbal, a zalai nemzetőröket pedig „minden szükségességgel” ellátja.¹¹⁹

A Keszthely és Sümeg vidékén toborzott őrsereg 1160 embere Kisfaludy Mór vezérletével a fehérvári táborba indult. Csány szeptember 22-én tudatja Zalával, hogy meg van elégedve az útban lévő létszámmal. A tapolcai járás nemzetőreinek 2000 fős csapata is oda indult 26-án, Vigyázó Ferenc parancsnoksága alatt. Erőltetett menetel érkeztek meg Zámoly, Mór vidékére szeptember 27-én és 28-án. Hozzájuk csatlakoztak Várpalota és Inota nemzetőrei. Útközben — kö-

zós akciókban a környék érintett falvaival — meg-megtámadták, elzavarták Jellasics rekvirálói. A pákozdi csatában eredményesen küzdött ez a paraszttal egyesült kis sereg, majd a csata után a visszavonuló ellenség után csapva, 320 puskát és két löszeres szekeret sikerült megszerezniük.

A környék népe úgy igyekezett háláját megmutatni az őrsereg iránt, hogy a harcban kitéhezett honvédeknek 3 óra hosszat önként hordták az élelmet.

A csata után Móra szökni engedte az ellenséget, nem is igyekezett megsemmisíteni. Hunkár Antal kifogásolta ezt a Honvédelmi Bizottmányban: „... azt a csapatot, mint amely a szünetet megtörte, üzőbe kellett volna venni, és minket, Veszprém, Komárom és Győr megyét segítségre felhívni, ilyen formában, midőn az ellenséget a derék táborból ágyúval is támadják, a tapasztalatlan őrsereggel is nagy hasznót lehet tenni.”

De még az egyszerű nép is felháborodott a tehetetlen hadvezetés miatt. Kossuth Hírlapja október 8-án arról számol be, hogy a Veszprém megyébe küldött pesti futártól parasztjaink számonkérték, hogyan van az, hogy Jellasics rablóbandája sértetlenül szökhett meg Móra elől.

Az októberi szegényteljes késedelmeskedés a határnál, míg mérlegelték a „törvényes” lépéseket; a magyar szabadság ügyéért felkelt bécsiek cserbenhagyása; a schwehátí vereség — mind egy tőről fakad a pákozdi helyzet kihasználhatatlanul hágásával.

A nép maga igyekezett a futó ellenséget zavarni, egységeit megsemmisíteni. Amint Hunger Antal írja: „A nép most már merni is kezd, mióta meghallotta, hogy harcossaink megütköztek, részenként már sokat agyonverték. Így a várpalotaiak 62 ellenséges katonát fogtak el 29-e után.”

Inota lakói Detrich Zsigmond szolgabíró felhívására már szeptember 21-e óta készséggel voltak. Minden fegyverfogható férfi kaszával, lándzsával résztvevett a harcban és utána a terep átvizsgálásában. A nádasok közt bújkálók közül sokat elfogtak, agyonverték.

Népfelkelőink — akiknek lelkesedését a Honvédelmi Bizottmány örömmel állapította meg, a Győr felé vonuló Jellasics csapategységeinek összevonását akadályozták. A Honv. Bizottmány fel is kérte erre őket a kormánybiztos útján.¹²⁰

Hunkár közli a Honvédelmi Bizottmánnyal, hogy az ellenség számára a Bakonyon át nincs visszaút. „Hétről-hétre 500 ember szolgálatot teszen éjjel-nappal, mint mozgó és örködő sereg, egymást felváltva. A megye keleti részein Róth érkezésének hírére kétezer nemzetőr az első szóra, pillanat alatt készen állott.” — Sikerült is velük — egyesek 7, más források szerint 12 ágyút Róthtól zsákmányolni.

A Honvédelmi Bizottmány ezekre a hírekre megnyugszik: „Ha Róth Veszprém felé vonulna vissza, ez csak ideiglenes menekülés, mert háta mögött a népfelkelés rendezett.”¹²¹

Közben a fehérvári nép a horvátok visszamaradt csapatát lefegyverezte, a foglyokat Budára szállította. A közeledő Róth ellen a palotaiaktól kértek segítséget, akik el is mentek. A megyei Állandó Bizottmány viszont a veszprémi, bándi, márkói és szentgáli nemzetőrséget Palotára rendelte biztosításul.¹²²

Október 5-én már hálás elismerését nyilváníttja Fehérvár. A Mezőföld védelmére az Állandó Bizottmány elrendeli, hogy a népesebb községekből Lepsénybe erőt állítsanak az ellenség betörése ellen.¹²³ Ugyanekkor közlik az üléssel, hogy az őrvonal Ősi, Peremarton, Berhida, Kajár, Lepsényben helyt áll, erősítésükre a devcséri és a pápai járás nemzetőreit az őrvonalra kéri a felkelő sereg parancsnoka, Bezeredy Kristóf. A népet is gyűlekezésre szólítja, amit azok meg is tettek. „Október 2-án a Hunyady-csoport és a nép Róthnak elfoglalta 8 ágyút.”¹²⁴ Így sikerült elválni Róth útját, akit aztán október 7-én Ozoránál a tolnaiak megadásra kényszerítettek. A csatában résztvettek Görgey parancsnoksága alatt a Hunyady csapatbeliek is, akik közt, mint tudjuk: Veszprém megyeiek is voltak.

A „Közlöny” október 5-én jelenti, hogy Jellasics összekötési vonalait Zala, Somogy és Veszprém megyék partizánjai felszámolták.

Megyénk főispánja, Hunkár Antal megbízott kormánybiztos — maga is a harcolók között volt. A nyugat felé vonuló vert hadak ellen csapatokat szervezett. Október 4-én Pápáról ír: „Tegnap éjféltől a szalóki és mihályházi nemesség mit Sack und Pack, csak az ellenség jövetelének hírére, önként magától rukkolt ide hozzám Pápára.”¹²⁵

Hunkár október 10-én utasította Rosos alispánt, hogy Theodorovics ellen minden lehetséges erőt Vasba indítson, amelyhez ő maga az északveszprémi felkeléssel Kiscell táján fog csatlakozni.

A Honvédelmi Bizottmány Perczelt is arra hívta fel, hogy a menekülő ellenséget Vidossal és Hunkárral egyetértésben útjában akadályoztatni, a népfelkelés segédelmével is körülvenni és szokatlan bátorsággal megsemmisíteni hazafiúi adatlának tekintse.¹²⁶

Rosos már ezen a napon intézkedett: a veszprémi és csesz-neki járás nemzetőreit, „a közejük sorozott izraelitákkal együtt” Kiscellbe irányította. Tovább szállításukra Noszlopon és Pápán 250—250 kocsiért.

Hunkár jelentéséből tudjuk, hogy Kanizsánál is harcoltak veszprémiek, amikor onnan Nugentet az október 2-ról 3-ra virradó éjjelen kiverték. Bár a mieinknek csak 125 puskájuk volt, az ellenség közül 81-et megöltek, 113-at élve, 20-at sebesülten kerítettek kézre, s a szétmenekültek közül a környéken még számosat megsemmisítettek. Megszerezték két ágyút és a barátoknál felhalmozott nagymennyiségű hadi felszerelést, ruhát, élelmiszert és fegyvert.

Zalába október 11-én Csertán Sándort nevezték ki megyei kormánybiztossá, aki 12-én Keszthelyről felhívást küld szét, amelyben tudatja Jellasics mosoni vereségét és azt a feltételezést, amely szerint a megvert bán a megyén át szándékozik visszavonulni, ezért nemzetőröket kér Kisfaludy százados vezérelte alá.

Perczel — a Róth és Philipovicsékon nyert csaták után — szintén ide indul. Ugyancsak gyorsan halad; útjának állomásai: október 13-án Balatonfüreden van;

13—14-én gőzhajón Keszthelyre,
15-én Kiskomárom
16-án Nagykanizsa — itt csatlakozott hozzá a Keszthelyen megalakult nemzetőrcsapat, a későbbi 47-esek
17-én Letenye¹²⁷

Perczel innen kéri, hogy Kisfaludy Mór őrnagy a besorozandó újoncokból hozzá vigyen — de akkor még meg sem kezdtek az újoncozást. Zala megyéhez és az országos honvédelmi bizottmányhoz is katonáért ír, „nehogy erő hiányában a Muraköz visszafoglaltassék”. Jelentős hadisiker volt, amikor Hódosánnál 800 fős horvát csapatot fogott el. Még nagyobb csatasikert értek el Csáktornya alatt, ahova 18-án vonultak be.

A veszprémi nemzetőrök is Perczellel harcoltak, utánuk a megye sok élelmiszert küldött.¹²⁸

A mieink itt Nugent csapataival szemben a Murán levő kompokat és gázlókat tartották megszállva. Csáktornyát november 11-ig sikerült megtartani, de aztán bekövetkezett, amitől Perczel tartott: erő hiányában 13-án kénytelen volt a benyomuló horvátok elől visszavonulni Letenyére. A kért erősítés, Kisfaludy 1200 újoncával — csak december 3-án érkezett meg Letenyére. Ez a csapat, amelyet Keszthelyen szerveztek, a később is sok csatában kitűnt 56-osok, együtt védelmezték a határt a mieinkkel.

A Veszprém megye keleti szélén lefolyt harcok után nagy aggodalmat okozott a kitört kolerajárvány, amelynek főfészke Dégen és Szilason volt. A Bizottmány sietve intézkedett gyógyszerek kiszolgáltatásáról, valamint rendszabályokat hozott a járvány terjedésének megakadályozására.¹²⁹ Ezenkívül még számos bejegyzés mutatja, hogy a nagyfotosszerű ügyet megfelelő gondnal kezelték.

Szaporította a megye nehézségeit, hogy a pénztárak üresek voltak. „... nehogy emiatt a közjó szenvedjen, az adónak minél pontosabb behajtása meghagyatott ’s hogy az adóban a nemesség is résztvegyen” (október 17-i bizottmányi ülés).¹³⁰

November—decemberben Pápa és Devecser a hadi készüldés központjai, a csapatok felruházására, felszerelésére a megye ide szállíttatja a szükségességeket. Így 26-án intézkednek 2000 öltöny, valamint szuronyos fegyverek Devecserbe szállításáról; ugyanekkor 1000 pár bakancsot Pápára irányítanak.¹³¹

A megyei tisztikar igyekezett a területén állomásozókat a lehető legjobban ellátni, éppen ezért sérelmesnek tartotta, hogy más megyében ez nem így történt. Győrben pl. tisztátalan elhelyezést és rossz kenyeret kaptak a mi újoncaink, emiatt a megyei Állandó Bizottmány panaszt adott be a Honvédelmi Bizottmányhoz.¹³² Evvel az eljárással — indoklás szerint — elejét akarták venni, hogy a haza ügye iránti lelkesedés egyesek hanyagsága miatt lankadjon az újoncokban. A mi megyénkben nem is okozott gondot az újoncozás, míg másutt egyre nehezebbé vált az újoncállítás. Egy országos körlevél bejegyzése: „Katonaság elől fiatalság házasodik.”¹³³

Pápáról december 15-én úgy jelentik, hogy az újonckiallítási választmány már néhány nap alatt bevégezi munkáját.¹³⁴ A pápai kerület újoncállítási jegyzőkönyve szerint Szakonyi Lajos főszolgabíró és Barcza József kapitány november 20-tól december 23-ig folytatták az újoncozást. Ezalatt 1371 személyt írtak össze, közöttük 193 önkéntest, akik legnagyobb részt avval a kikötéssel jelentkeztek, hogy huszárnak vegyék be őket. Sokan kívántak Kosztolányinál önkéntesek lenni. Az összeírtak közt van 20 tanuló — mi t a 17 éves Beliczai Károly Csótról, aki önként állt be—, Körmendi János papnövendék, ugyancsak önkéntes, 69 mesterlegény, két „új polgár, muzsik” Farkas Károly 21 éves, nős és Csukárdi Lajos 22 éves, nős, mindketten pápai lakosok. A tüzérség is vonzotta az újoncokat, oda szintén sokan kérték sorozásukat.

December 16-án Windischgrätz betört Pozsonynál; ellene Görgey segítségére Perczelt vezényelték. 19-én indul el nagy hóban és rendkívüli hidegben Körmend felé. A Mura vonal védelmét a keszthelyi 56-osokra bízta, akik Szekulits őrnagy parancsnoksága alatt december 25-ig őrizték a határt, ekkor parancsot kaptak, hogy Keszthelyen és Tapolcán át vonuljanak Nagyvázsonyba, ahol nagy gyelekező volt, útközben szedjék fel a tartalékokat.¹³⁵ Az ellenség szinte a nyomukban volt. Alig hagyták el Keszthelyt, Kegl György, a „Sorsi”, Festetics lovászmestere lélekszakadva hozta a hírt Nugent közeledéséről. Lova az Akasztódombnál kidőlt alóla, innen gyalog futott be a városba. Az osztrák nagy sereggel, 12 ágyúval 25-én este keresztülvonult a városon.

A túlerővel támadó császári csapatok betörésének hírére december 22-én Kossuth kiáltványt intéz Magyarország népeihez. Az ugyanakkor kelt „Nyílt rendelet” szerint január 8-ig bezáróan minden papnak a szószékről kell ezt a kiáltványt magyarázólag ismertetni.¹³⁶

Csány László is 22-én, Győrött adja ki proclamatioját, amelyben felkérésre szólítja a népet. „Szolgáljon példaképpel előttek a tolnai, veszprémi és fehérmegyei nép. Csak egyetértés kell és a haza ellenségei szétporlanak... amely nemzet magát elhagyja, az vesztét megérdemli.”¹³⁷

Megei bizottmányunk december 23-án tárgyalta a szabadcsapatok felállításáról szóló rendeletet, melynek felolvasása után már általános nagy lelkesedés mutatkozott, erősítve Csány rendeletének kiemelésétől, hogy a veszprémmegyei népek harci szellemétől sokat vár. A szolgabírák területükre siettek, a népet fegyverbe szólítani. Külsővát és Karakó körül sáncokat húztak, ide a megye is irányít segítséget.

Újult erővel folyt a gyűjtés a honvédek számára. Néhány nap alatt 3212 ing, 2898 gaty, 114 lepedő, temérdek vászon és tépés gyűlt be, és még sokat reménylünk — írja a veszprémi tudósító a „Közlöny” december 27-i számában.

Másnap ismét hírt adott Veszprémről a Közlöny: „Csak egy kis időt nyerhessünk, Veszprém megyének népe a magyar történet véres lapjain mint a tett emberei foglaland helyet. Az ellenség közeledése félelem helyett a lelkesedést nevelte.”

A szentgáliak, akikre Csány különösen számított, beizen-ték, hogy közülük már sokan beálltak. Többen ajánlottak csapatok alakítására is, így Császár János földműves, Falvai Antal, Koller István.

A megyében alakuló szabadcsapatok vezérévé Csány — al-ezredesi ranggal — Vigyázó Ferencet kérte fel, aki kiváló tulajdonságainál fogva közszeretnek, becsülésnek örvendett a nép előtt. Idősebb ember volt, már Napóleon ellen is harcolt. De amint írták róla: „...ezen hazafi csupa élet, merő katona most is; sok évet számol, de lelke fiatal, szava határozott, a szabadsáért ezer áldozattal élni-halni kész. A pákozdi ütközetben nemzetőreivel már nagy szolgálatot tett. Illy férfiú vezérlete alatt bizalom telve menend a nép az ellenség elébe.”¹³⁸ Ugyanebben a számban közölte a lap, hogy a túskevériak egy ágyút ajánlottak fel, közadakozásból.

A természetbeniek: élelem, fehérnemű, fegyver mellett jelentős pénz- és nemesfém adományok gyűltek össze. Főadóvevőnk szállított Pestre egy alkalommal 16 808 forint 6 krajcár pénz, 37 font 24 3/16 lat ezüstöt ajándékképpen, ezenfelül 10 000 pengő forintot helyeztek el a veszprémi takarékpénztárban avval a céllal, hogy azt részletenkint, kincstári utalványokra fogják kiadni. Az ajándékokon kívül kölcsönképpen begyűlt 10 764 forint pénz és 196 font 13 1/16 lat ezüst. A haza javára felajánlott segítségnek ez utóbbi módját tartotta Kossuth helyesebbnek. Pest városa hatóságának hozzá intézett kérdéseire válaszolja: „...a közállomány hitelének szempontjából a kölcsön kedvesebben fogadtatik, mint az ajándék.”

Egyesek kiváló áldozatkészségről tettek tanúságot. Landberger Ignác pápai orvos a Közlöny november 16-i számában a következő nyilatkozatot adja: „Mai naptól fogva mindaddig, míg szeretett hazánk veszélyben leend, saját házamban egy nagy, 12 ágyval ellátott szoba ugyanannyi megsebesült katonának, egy kisebb szoba pedig 3 tiszt számára, kik tán e vidéken keresztül vitetének, minden díj nélkül, orvosi szolgálattal együtt azok felvételére készen állnak.”

Landberger emberséges magatartásáról áldozatkészségéről adott hírt korábban egy sümegi nemzetőr: „Sümeg, sept. 19. A felebaráti szeretet egy szép példáját el nem hallgathatom. Siklósról visszajövet 95-en voltunk betegek, s azonkívül több gyógyult Landberger Ignác orvos és Eigner J. ápolása alatt. Nevezett orvos nemcsak orvossággal látott el bennünket, de élelem hiányában valódi keresztény s izraelita szeretettel gyűjtött számunkra a boglári birtokosoknál, sőt sajátjából is több szűkölködött ellátott. Sümegen, az utolsó állomáson, hol kocsi nem kaphattunk, bírói hatósággal tartotta fel az utazókat, s a betegeket kénytelenítette pénzért tovább szállítani.”¹³⁹

A pápai izr. hitközségnek jó példát adott Löv Lipót főrabbi. Csáynak írja: „...elérkezettnek vélem az időt, hogy egy részről a státus a zsidóság erőit igénybe vegye, s hogy más részről a zsidóság nevezetes áldozatok által letegye jövő polgárosodásának talpkövet.” — Együttal felajánlotta, hogy küldöttként kész Veszprém, Zala, Somogy és Vas megyékbe utazni, a zsidó gyülekezetek buzdítására — „ha csak Ön nem ezt az utazást hivatalosan megparancsolni méltóztatnék.”¹⁴⁰

Ugyanakkor, amikor az egyszerű nép, sokszor magától vonva meg az élelmet, szűkösen kerülő kis pénzt — jelentős anyagi áldozatokat hozott; akadt a megyében olyan arisztokrata, aki megtagadta azt. A vidék egyik leggazdagabb birtokos urát, Festetics Taszilót hivatalosan kellett felszólítani, sőt executioval fenyegetni, hogy az önkéntesek felszerelésére az állandó megyei választmány által birtok szerint kirótt pénzösszeg reá eső részét fizesse meg. A gróf egyébként csak ügyvédjének tanácsára állt el attól a szándékától, hogy birtokairól a nemzetőrök bevonulását megakadályozza. Megírta neki az ügyvéd, hogy tekintettel a nép uraságellenes hangulatára, ez nagyobb baj kitorését okozná. (Festetics levéltár.)

A marcaltői báró Üchtritz maga is ki akart bújni a nemzetőri szolgálat alól, gazdatisztjeit pedig nem engedte bevonulni. Azokat, akik engedelme nélkül is teljesítették hazájuk iránt érzett kötelességüket, állásukból elbocsátotta, családjukat kitette. A megyei Állandó Bizottmány ezért megdorgálta, utasítást adott, hogy a bárót írják be a nemzetőrök közé, őt magát kötelezte, hogy gazdatisztjei bevonulását ne akadályoz-

za, a hadbavonultakat hivataluktól meg ne fossza és hátrahagyott családjaik iránt kötelességét teljesítse.¹⁴¹

A veszprémi püspök, gróf Zichy Domokos öccse volt az a Zichy Ödön, akit szeptember 29-én Soponyán fogtak el a nemzetőrök, amint Jellasicshoz tartott. Másnap Csepelen a rögtönítélő haditörvényszék kötél általi halálra ítélte.

Az Ödönnél talált pénz felől azt rebesgették, hogy azt a püspök bácsikája adományozta az ellenforradalom támogatására. A gyanú első hangjaira a püspök kimenekült az országból. A Honvédelmi Bizottmány november 26-án, Budapesten kelt átiratában értesítette a Vallás és Köznevelési minisztert, hogy a honból eltávozott és nemzetellenesség gyanújával terhelt gróf Zichy Domokos veszprémi püspök helyét megüresedettnek tekinti.

A „Kossuth Hírlapja” december 22-i számában egy Pápáról beküldött tudósítás hírt ad róla, hogy a főispán két hét óta a püspöki javak lefoglalását végzi, majd gúnyos éllel folytatja: „... a jó püspök Innsbruckban gondolkodik a világ hiúságáról... Megyénkben sokan megbotránkoztak azon köztudomású tényben, hogy a főpapi szökevény Győrben kapott úti levelet.”

Megyénk népének hangulatát mutatja az a kis hír is, amelyet Veszprémből október 27-én küldtek be a „Kossuth Hírlapja”-hoz (közi november 1-én) „a megszökött püspök, gr. Zichy Domokos ellen a vizsgálat végre megkezdődött. Komornoka a napokban elfogatván, Pápára vitetett kihallgatás végett. Bízunk kormánybiztos úr erőfeszítésében, hogy a nyomozást a legszívesebben fogja teljesíteni.”

December vége, január eleje szomorúan izgalmas napokat hozott. December 24-én még arról ír a veszprémi tudósító, hogy Perczel, seregének nagy részével a megyén vonul keresztül. Számára 800 fegyvert és 2000 pár fehér ruhát vitetnek.¹⁴²

Az Állandó Bizottmány jegyzőkönyve megemlékezik arról is, hogy kenyérrel látták el Perczelt.¹⁴³

A pápaiak december 26-án ünnepélyesen fogadták Perczel seregét, de néhány nap múlva már a császári seregek masíroztak be. Újév napján elhagyták a várost, azonban 3-án ismét bevonulnak, az őket gyűlölő pápaiak nagy elkeseredésére.

Veszprém ezután még két hétig magyar kézen volt. A küszöbön álló veszély ellen igyekeztek minden erőt mozgósítani. A csapatok felszerelése szinte teljesen kimerítette a megye pénztárát. Január 2-án Nemegyei őrnagy szabadcsapata számára vásárolják össze a városban található kész szűroket, kesztyűket és csizmákat.¹⁴⁴

3-án Acsády Sándornak egy szabadcsapat alakítására kifizet a Bizottmány 600 forintot, Adler András hadfogadó hadnagynak a honvédek ellátására pedig 100 forintot utalnak ki.¹⁴⁵

Bizakodnak a meghirdetett népfelkelés sikerében, ennek rendezési tervét Nemegyei január 4-re elkészítette. A szomszédos Fejér megyében szintén folyik a népfelkelés szervezése, közös akciókat terveznek. Azonban a fekete-sárga áradat a megye mind nagyobb részét előzőnlötte. A január 8-án délután tartott bizottmányi ülésen Nemegyei már a népfelkelés céltalanságáról beszélt. Elmondta, hogy az osztrákok bevonultak Budapestre, csapataik megyénket minden oldalról körülvették, nagyrészt elfoglalták. A magyar hadsereg átvonult a Dunán, maga az országgyűlés és a Honvédelmi Bizottmány mintegy elfelejtve magárahagyta a Dunántúlt; ily körülmények között ő hazafiúi bűnnek tartja a kellőképpen fel sem szerelhető nép szervezését.

Ez a megnyilatkozás elárulja Nemegyei helytelen felfogását a szabadcsapatok működését illetően. A nép azonban jobban megértette ezt. Csapatokba verődve nyugtalanították, meg-megtámadták a császáriakat, elfogták postájukat, utánpótlásukat. Tömegével húzódtak a Bakonyba, ahova az osztrák nem merészkedett utánuk.

Már maga az ellenállásra kész néperőnek a felmutatása is jelentős hatású volt. Veszprém városa január közepéig megszállatlan maradt. A császáriak között elterjedt a híre, hogy Veszprémben még komoly magyar erők vannak. 1849. január 13-án Rohonczy Ignác, Vas megye császári biztosa panasz-

kodik Windischgrätznek a megyéiben levő nyugtalanító állapotok miatt, amelynek fő oka a Veszprém megyei közállapotokban rejlik, amelynek hírért mindenfelől megerősítik. Eszerint Perczel Mór hadtestének részei a Bakonyban rablóbandát alakítottak. A veszprémi rebellis-biztos jelentős erőket rendelkezik.

A már osztrák megszállás alá került falvakból jöttek a nép ellenállásáról szóló hírek. Az elfoglalt területek tisztviselői, bizonytalan helyzetükben a megyei Állandó Bizottmánytól vártak támogatást, illetve cselekedeteik igazolását — a felelősség áthárítását. Így január 8-án tárgyalja az ülés Szakonyi Lajos főbíró levelét, amelyben arra kér határozott utasítást, hogy a Marcaltón állomásozó császári őrnagy követeléseit teljesítse-e. Kroft őrnagy leginkább a marcaltói híd helyreállítását sürgette, valamint retorziót követelt a lakosság ellen, mivel azok nyíltan kimutatták osztrákkellenességüket. A bíró és a jegyző megtagadták a statárium kihirdetését, császárszolgálatuk iránti hűségre magukat írásban nem kötelezték. A néptől nem szedték be a fegyvert — inkább megszököve a környékbeli szabadcsapatokba álltak.

Sokan csatlakoztak Mednyánszky Sándor honvédszázados guerilla csapatához. Ez a portyázó csapat Kossuth népfelkelésre szólító felhívása után alakult Győrben. 195 fő legénység állt Mednyánszky parancsnoksága alatt. Voltak közöttük a megyei tömlöcből kiengedett jobbágyrabok, akik önként álltak a zászló alá, valamint Győr és Veszprém megyei önkéntes népfelkelők.

A guerillacsapat a Bakonyba vonult, innen rajtaütésekkel zavarták a császáriakat. Kisbőten elfogtak egy vágómarhából álló szállítmányt, Pápán a postaházat őrző katonaságot támadták meg.

Ugodnál megszorították őket a császáriak, ezért visszahúzódtak előlük a Bakonyba. Január 12-én délbén értek Bakonybélbe, ahol a csapatnak és lovaiknak az apátság adott szállást és ellátást.

Turcsányi Sándor suri ev. lelkész tisztként teljesített szolgálatot a csapatnál. Őt küldte a parancsnok Veszprémbe pénzért és lőszerért.

Másnap délután egy ugodai parasztember hírért hozta, hogy 200 osztrák katona érkezett Pápáról Ugodra, a szabadcsapat üldözésére. Megtudták hollétüket, az ugodai bírót kényszerítették 36 kocsi kiállítására, így hamarosan ideérhetnek. A 14-ére virradó éjszakán már megjelentek a császáriak. A fagyos havon csikorgó szekereik messziről elárulták közeledésüket.

Szerencsére, Turcsányi valamivel előbb megérkezett Veszprémből, hozott egy kis puskaort és 300 forintot. Mednyánszky felkészülten várta az ellenséget. A csapat nagyobb részét — a „Vihar Bandi”-nak nevezett Rochlitz Eduard főhadnagy vezérletére bízva — a kolostor körül helyezte el, ő maga pedig a legjobb lövészekkel előre ment a falu kerítéséig. A szekerekről lekászálódo ellenséget puskalövésekkel fogadták, ami megzavarta őket, nem mertek azonnal roharni. Hamar észrevették azonban, hogy a mieinknek kevés a fegyverük. Csak 26 embernek volt puskája, hozzá 15—15 töltény. Miután az utolsó töltényük is elfogyott, Rochlitz főhadnagy visszavonult csapat részével, amely most már csak baltákkal, kaszákkal, nem vehette volna fel a harcot a jól felfegyverzett császáriakkal szemben. Szentgálra akartak eljutni, de eltévesztették az utat és társaikkel elakadtak a kerteskői sziklaszurdoknál. Később, amikor a császáriak elvonultak, a bakonybéli bíró vezetőt küldött nekik, annak a segítségével eljutottak Szentgálra.

A 27 emberével hátrvédként visszamaradt Mednyánszky is kénytelen volt visszavonulni. Átvágtak a legelőn, majd Zirc, Veszprém, Füred, Tihany után átkeltek a Balatonon. Somogyban csatlakoztak Nemegyei guerillacsapatához és velük együtt Pécsre vonultak.

Hajnaltól a császáriak megrohanták Bakonybél. Kirabolták a kolostort, elhajtották a majorból a lovakat. Egy másik csapatuk a falut kutatta át zsákmányolási és a visszamaradt portyázók felkutatása végett. Egy komáromi népfelkelőt, aki az utolsó percig ellenállt, a templom előtt lőtték agyon, a falu házaiban ápolt három sebesültet: Redl Antal bakony-

tamási, Szalai Gábor győri és Varga Gergely csetényi népfelkelőt magukkal hurcolták Pápára, ahol agyonlőtték őket.¹⁴⁶

Veszprém sem sokáig kerülhetett el a megszállást. Január második hetében már teljesen körülfogták, majd 17-én bevonultak a császáriak. A csász. kir. katonai parancsnokság első ténykedése a statárium kihirdetése volt.

Windischgrätz, akit Ferenc József az elfoglalt területek felett teljhatalommal ruházott fel, Fiáth Ferencet nevezte ki Veszprém és Zala megyék ideiglenes királyi biztosává. Fiáth január 20-án foglalta el hivatalát Veszprémben. E napon kelt felszólításában bejelenti megbízatását a polgári közigazgatás átvételére, s miután a hatóságok katonai hatalom alá helyezték, feloszlatta a tanácskozó testületeket, megtiltva azok további üléseit. A nép megnyerésére törekedve, biztosítja őket az áprilisi törvények megtartásáról, vagyis hogy az úri szolgálat és kilenced, valamint a papi dézsma eltörlését az uralkodó megerősítette. Ezt hirdetményekben is közzététeti a falvakban.

Azonban a népet semmiféle ígérettel sem tudja hazarúlásra bírni, de még lecsillapítani is nehéz neki. Fiáth avval a kéréssel fordul január 24-én Windischgrätzhez, hogy ne vigye ki a katonaságot a megyéből, mert nyugtalanság van.

Windischgrätz nem is merte kivonni katonáit, de azok jelenléte mellett is működtek szabadsapataink, sok zavart, ijedelmet okozva a megszállóknak. Nagyrészt a bakonyi szabadsapatoktól való félelem tartotta vissza Windischgrätzet abban, hogy tovább nyomuljon a kormány után Debrecenbe; inkább Pesten telelt.

Mint mindenütt a megszállt területeken, nálunk is megkezdtek a becsületes hazafiak zaklatását, terror alatt tartották a népet. Az első közt fogták be a vörösbereányi ref. lelkészt és a faluból egy Ángyán nevű kovácsot. Vámosról a kat. lelkészt vitették el, Palotáról Brugovics Antalt és Rajnik Józsefet, őket aztán átadták a katonai parancsnokságnak. A palotai előjáróságot felelősségre vonták, mert többnek Debrecenbe szóló útleveleket adtak ki.¹⁴⁷

Sajnos, akadtak itt is hitvány emberek, a magyarok közül, akik a megszállóknak beárultak honfitársaikat. Így beadták a kir. biztosnak a Debrecenbe távoztak névsorát, ezeknek családján álltak bosszút az elnyomók.¹⁴⁸

A szentgáliak ellen valóságos kis hadjáratot indítottak, míg le tudták fegyverezni a falut. A férfi lakosság legnagyobb része az erdőkben bujkált, onnan végeztek különféle akciókat.

Öcsön megtagadták a fegyverek kiadását, a hódolat aláírását. Katonai karhatalommal fogták be az értelmi szerzőnek gyanított Kis Horváth Józsefet. Ugyanekkor állítják bíróság elé Varga Andrászt és az egész szilasi előjáróságot, hasonló okok miatt.¹⁴⁹

A császáriak helyzete nem volt biztosnak mondható a megyében. Az ellenszegülés számtalan esetben megnyilvánult. Egy hónapi itt tartózkodás után még nem érhették el, hogy a nép megtérje a fekete-sárga zászlót, osztrák sasos címet. A gyűlölet tárgyát jelentő jelképeket a parasztok újra és újra letépték. Fiáth február 21-én ismételen elrendeli a fegyverek beszolgáltatását, az osztrák felségjelvények kitűzését. Írásban adott hűségnyilatkozatot, a pénztárak átadását követeli. Szavának azonban nem sok fogantatja lett: amint a dicsőséges tavaszi hadjárat híre eljutott hozzánk is, a nép felbátorodva szállt szembe a bitorlókkal. Április elején már kezdtek kitakarodni az osztrákok és a hónap végére megtisztult tőlük a megye.

A tavaszi hadjáratban a mi honvédeink is résztvettek. A legnehezebb harcokban helyálltak elszántsággal, bátorsággal. A véres kápolnai ütközetben — amely jórészt a tisztikar fegyelmetlensége miatt veszett el — kiténtek az 56-osok. Hősiességükért Kossuth zászlóval tüntette ki őket. Megőrizték ezt a zászlót: szeretettel, becsülettel küzdtek érte és minden veszedelemből kimentették. Egy Vágmenti hirtelen osztrák támadás alkalmával már majdnem elvesztett, de a zászlótartó hős őrmester, Horváth János — sümei borbélylegény — élete kockáztatásával is megmentette. Végigküzdötték alatta az egész szabadságharcot, becsülettel kitartottak a

végőskig: amikor már csak Komárom vára állt magyar kézen, nehéz harcok árán oda is beverekédtek magukat. A szomorú fegyverletételnél darabokra tépték a zászlót, mindenkinek jutott egy-egy kis foszlány, amelyet ereklyeként őriztek meg. A zászló közepe, a máriás címerrel Dornay Pál honvédőrmesterhez került, aki Darnay (Dornay) Bélának, a keszthelyi múzeum volt igazgatójának nagybátyja volt; így került családi örökségképpen az ő birtokába. A Komáromnál elbocsátott 56-osok közül háromnak az útlevelet őrizi a keszthelyi múzeum. „Komorn am 1. Oktober” keltezéssel Paul Béres és Samule Lipszits Keszthely, Joseph Porkoláb Gyenes számára kiállítva.

Becsületet szereztek a honvéd névnek a 47-esek is, akiknek nagyrésze Keszthely és környéki volt. Ők szintén végigküzdötték az egész szabadságharcot, Buda visszafoglalásánál elsőként törtek be, ők tüzték az első nemzetiszínű zászlót a falakra.¹⁵⁰

A császáriak kitakarodása után újra szervezkedni kezd az Állandó Bizottmány. Ismét meghirdetik a népfelkelést, annak leendő vezérletével ismét Vigyázó Ferencet bízták meg.¹⁵¹ Azonban most már nehezebben megy a gyűlekezés. A nép kimerült, de még így sem a lelkesedés hiánya miatt nehéz a szervezkedés; a legnagyobb baj az anyagi kifosztottság. Nincs fegyver, ruházat, élelem — a falvak készleteit elrekkírták az osztrák.

Tagadhatatlan, hogy némi — nagyon is jogos — kiábrándultság is jelentkezett. Ha egy-egy őrzőgyerek behajtott valamelyik uraság tilosába, már karhatalommal fenyegetőztek: „Szolnoki Josef bakonybéli ispán a” bakonybéli előjárók s közpolgárok egy részét, kik az urasági kaszáló rétek a legelőket elfoglalását gyűlésileg elhatározták s törvénytelen határozatukat erőszakos legeltetések által fogantatba is vették, szigorúan megfenyítetteti, s az uraságot törvényes jogaiba visszahelyeztetni kéri.”

A panasz vétele után kiküldik Kolosváry Sándor szolgabíró, hogy őket „honarulás bűne alatt tiltsa le, a bűnösöket — ha szükség — a megyei őszves hatalom kar felhasználásával is elfogatván a megye börtönébe kísértesse.”¹⁵²

Az ismétlődő paraszti földfoglalások ellen véstörvényeket hirdettek: „...mind azok, kik mások tulajdonát a törvényes út elmulasztásával bár minő ürügy alatt megtámadják, szóval a személy és vagyon bátorságot féktelen kihágásaikkal veszélyeztetik, akár polgártársaik legelőjének, vetéseinek, erdeinek pusztításával, akár más vagyonának bár mi módon pusztításával, mind azok vész törvényszék elejébe fogtak állíttatni, s bűneik fokozatához képest halállal büntetett.”¹⁵³

Nem csodálhatjuk ezek után, ha némelyek vonakodtak újra harcba indulni. Inkább elbujdostak az erdőkbe, mint az Horváth József honvédőrnagy jelenti május 18-án.¹⁵⁴

Előfordult nyílt ellenszegülés is: „Pálffy Károly táblabíró, Gombás Mózes jár. főszolgabíró és Kamondy Károly esküt urak hivatalosan jelentik, mikép f. hó máj. 10-én, amidőn nagy Gannán, kis Gannán és Döbröntén a törvénynek feloldása után kiküldetésükhöz képest az említett helységbeli lakosokat a nemzeti őrsereghez összeírni szándékoztak voltak; azok dühös ingerültséggel velük szemközt szállván a törvényt nem igaz törvénynek, melyeknek kezeikkel való csapkodásával nevetni nem félemlettek; ...s különösen a neki bősültek közül fő szerepet játszottak Mendl György, Szabadits Jakab, Hervek Vendel és Stenger Ádám — utasítatik a főszolgabíró, hogy a törvényes rendhez képest a nemzetőrségi összeírást újonnan teljesíteni iparkodjon, — ellene szegülés esetén jelentse ide az Állandó Bizottmánynak a főszereplőkkel — hogy a szükséghez képest 2 szd gyalog katonasággal további intézkedés tételtesék.”¹⁵⁵

A honvédelmi minisztérium tervet dolgoztatott ki egész Magyarország rendszeres védelmére és erősítésére, evvel kapcsolatban titkos utasítást küldött a várnokkar főnökéhez, Gaál Miklós tábornokhoz. A kidolgozandó terv fontos része, amelyet azonnal meg kell kezdeni, a Balatonvidék megerősítése. Tihanyból egy erős fegyverhelyet építeni, a tapolcai, városlődi szorosokat, a marcalhídvégi, karakói állásokat stb. ahol majd legjobbnak látja, megerősíteni kell: tehát ehhez szükséges embereket a megyéből kérje. Költségre 20

ezer forintot vegyen számadásba. A magyar utázkarnak egyik osztálya Görgye seregéből azonnal Tihanyba indul, valamint tüzek Pestről. Keszthelyről hajón szállítanak anyagot és embert a munkákhoz.¹⁵⁶

A Függetlenségi Nyilatkozatot, amelynek megszövegezésében Hunkár is részt vett — május 26-án ünnepélyes bizottmányi ülésen olvasta fel Rosos alispán. Teljes szövegét megörökítették a jegyzőkönyvben. A nyilatkozat felolvasása után „...közelkedéssel és akarattal az Ország Kormányzójának Kossuth Lajos Úrnak intézendő hódolati okirat állapított meg. Mi, Veszprém Vármegyének állandó bizottmánya az összes megyei nép nevében hazafiúi örömmel, és a tiszta kebel háláérzetével fogadtuk a nemzetgyűlés által kimondott függetlenségi nyilatkozatot.”

A továbbiakban az utolsó három évszázad történelmi példára hivatkozik, melyek ideje alatt számtalanszor bebizonysodott, hogy a hitszegő Habsburgokkal való béke nem biztosítaná nemzetünk szabadságát, függetlenségét. A függetlenségi nyilatkozat és Kossuth méltatása után így fejezi be: „Ingatlan bizalommal szavazunk hódolatot hazánk függetlenségi nyilatkozata folytán a nemzetgyűlésnek, Kormányzó Úrnak, s az újonnan alakított minisztériumnak, és hazafiúi készséggel ajánljuk, hogy rendeleteik, s intézményeiknek engedelmeskedni és hatáságunk köréhez képest engedelmességet eszközölni igyekezzünk.”¹⁵⁷

Keszthelyen is megünnepelték a Függetlenségi Nyilatkozat kiadását. Május 26-án érkezett meg a balatoni gőzösn Csertán Sándor kormánybiztos. Hirt hozott róla, hogy a miénk a Muraközben 900 horvátot fogtak el, azokat először idekísérik Keszthelyre, majd gőzhajóval Füredre szállítják őket. A városból és a vidékről is nagy tömeg sereglett össze a kormánybiztos fogadására, aki ezt az alkalmat is felhasználta arra, hogy felhívja a népet a megyét nyugtalanító osztrák hadosztályok kiűzésére. A sokaság a biztosi felhívásra „tömegestül készen állván és hogy ezen fölkelésről is kellő rend biztosítsák, a rendezéssel a város megbízott.” „Csertán az egész ország hadihelyzetéről beszámolt és „... az életbeletépett 1848/49 Törvények megsértése, a magyar faj kiirtása mellett fegyverrel dühöngő osztrák hadseregnek 33 eddigi ütközetekben méltó megbukása, úgy ellenben az alkotmányosság és nemzetiségért küzdő hadseregeink győzelme fölötti méltó közös és kétszeres örömmel kimutatása jelül folyó hó 31-ik napjára nép ünnep tartassék vallásos szertartások gyakorlása mellett, melyre a lelkes urak felkelnek.” A függetlenségi nyilatkozat kihirdetésére és az új megyei bizottmány megalakítására pedig népgyűlést tűz ki. Hivatkozik rá, hogy „Nemzetek szabadságának legszilárdabb alapja az ön kormányzat. Hol a nép ismeri és védi jogait, hol ismeri és betölti kötelességeit, nincs erő, nincs hatalom, mely a kivívott szabadságot többé legyőzhessen.” — Ezért tartja fontosnak, hogy a nép egyetértésével és befolyásával, törvényes módon intézzék a megye ügyeit; a népgyűlés legyen a nép akaratának kifejezése.

Május 29-én a Zalaegerszegen tartott megyegyűlés a megyeszékhely újabb veszélyeztetettsége miatt a gyűlések, a rőtönitő-, hadi- és polgári bíróság székhelyét Keszthelyre tette. A megyének a védelem szervezése mellett továbbra is nagy gondja, hogy üresek a pénztárak. A kormánybiztos utasítja az első alispánt, hogy eszközölje az adó mielőbbi beszedését, hogy az újoncokat fizetni tudják, de meg a szegény megyei szolgákat is, akik hónapok óta fizetetlenek.

Június 8-án tárgyalja az ülés a rövid szabadságon itthon tartózkodó Sebessy Kálmán premontrei tanár, nemzetőrtsízt ügyét. Avval vádolták, hogy a népet „communismusra vezető beszédek által láztatja; ezért őt már előbb meg is intették, állítván, hogy innét származnak a kiskomáromi, zalavári, meszegyöröki s más zavargások és birtokfoglalások.”¹⁵⁸

Balogh Ferenc keszthelyi városbíró közbenjárására felfeltették Sebessyt minden indokolás nélkül, aki visszatérve a csatába, Csány mellett volt a világosi fegyverletétel.

Június 10-én kerül a bizottság elé az az ügy, hogy megyeszerte idegenek tűnnek fel, akik azon ürügy alatt, hogy a kormány részére szednek fegyvert, magánosoktól, készpénzfize-

tés mellett veszik azokat az ellenség részére. Felhívják az előjárókat, hogy az ilyen fegyvervásárlókat rögtön fogják el.¹⁵⁹

21-én, a jegyzőkönyv 186. sz. bejegyzés arról szól, hogy gróf Festetics Sándor nemzetőri százados lemondását nem fogadták el, avval utasítva vissza, hogy hazáját szolgálni, érte életét adni mindenkinek szent kötelessége; ez alól csak betegség mentheti fel a polgárokat, a gróf úr pedig állítja ugyan, hogy egészségi állapota nem engedi a terhes szolgálatot, de ezt hiteles orvosi bizonyítvánnyal nem igazolja. A gróf erre beküldte az orvosi bizonyítványt, de július 2-án ismét elutasítják: forduljon a hadügyminiszterhez, de addig, míg az fel nem menti, szolgálni köteles.

Június 15-től a keszthelyi választókerület országgyűlési követe Csány László lett, mivel az eddigi követ, Tolnay Károly — mint oly sok más — nem jelent meg az országgyűlésen.

A népfelkelés szervezését június—júliusban Walics iparmester és Balogh városbíró intézi. Balogh mint nemzetőrtsízt is nagy népszerűségnek örvendő, sok csatában vitte győzelemre a népet. Egyik jelentős haditette volt decemberben, amikor Körmendnél megmentette a hadipénztárt az osztrákoktól. Szavára szívesen beálltak, mivel tudták róla, hogy nemcsak lelkesíti a felkelőket, de maga is kiveszi részét a veszedelemből.

A nyár hadi készülődésekkel izgalmas. A Veszprém megyei bizottmány hathatós segítséget ad a beözönlő osztrákok elleni védekezéshez. Komárom várához hetenkint 440 napszámot, az egész munkaidőre 120 mesterembert ad a megye, a karakói sáncokhoz az eddigi 100 helyett 300 munkást rendel.¹⁶⁰

Gondoskodnak az átvonuló csapatok gyors tovább szállításáról. Így a zalaiak 1000 újoncát — minthogy a Pápa felé vezető rövidebb út nincs biztosítva — kerülő úton, de a gyors haladás érdekében valamennyit kocsin szállítattatja a veszprémi bizottmány Komáromba.¹⁶¹

A megye nagyobb termelésre képes iparosai a katonaság ellátására dolgoznak. Így a palotai posztókészítők állami rendelésre kötnek szerződést június 18-án.

Június végén hadszíntérre válik a megye északnyugati része. Ekkor zajlott le a legnagyobb csata a megye területén, a Marcaltóhoz tartozó Ihaszi pusztánál. A Pöltenberg balcsarnyát vezénylő Kmetty ütközött itt meg a Haynau seregéhez tartozó Schütte csapataival. Az erős osztrák dandár Várkeszönlőn kelt át a Marcalon s azonnal Marcaltó megtámadására indult, úgy intézve a támadás irányát, hogy Kmetty-t mindenképpen elvágja a győri úttól. A csata mindkét oldalról nagy hevességgel folyt és sok áldozatot követelt. Kmetty igen erős tüzzel fogadta a császáriakat, evvel meg is ingatta soraikat. Mintegy két órai ágyúzás után azonban az ellenség erős lovassága visszanyomta Pápa felé. Tulajdonképpen egyik fél sem mondhatta magát győztesnek: Kmetty, bár nem szenvedett vereséget, bekerítéstől félve visszavonult Tapolcafőig és ott, háta mögött a Bakony fedezetével, tábort ütött. A csatateret megtartó Schütte nem érezte magát erősnek ahhoz, hogy üldözőbe vegye, ő is elkanyarodott főszerege felé.¹⁶² Martalócai előbb azonban feldúlták, kifosztották Marcaltót. A lakosok számára gyűjtést indított az állandó bizottmány.¹⁶³

Kmetty azt hitte, hogy Pöltenberget Győrnél már megverték, ezért visszavonult Veszprémbe. Pedig még segíthetett volna, csak a következő napon, 28-án volt a döntő harc — és Győr eleste.

Hogy a gyorsan változó hadi eseményekről, az ellenség állásáról minél előbb tudomást szerezhessen, elrendelte a bizottmány a lovasfutár szolgálatot.¹⁶⁴

A kormány értesíti a megyéket, hogy jön az orosz. Védekezésre szólítja fel a lakosságot. A rendeletet sokszorosítatják és kiküldik a községeknek; a papoknak, jegyzőknek utasítást adnak, hogy a szószékről, illetve gyűlések alkalmával hirdessék ki a népnek.

Keszthelyen még elhatározzák egy 600 főből álló védőszereg verbunk útján, honvédi fizetés melletti felállítását, részükre magánosoktól, önkéntes adakozóktól fegyver beszerzését.¹⁶⁵

A szabadságot eltipró zsarnoki túlerővel szemben végül is elbukott a magyar szabadságharc. Augusztus végére már az egész megye hatalmukba került. Veszprémben Burits csász. kir. altábornagy lett a teljhatalmú úr, míg át nem vette hivatalát Pap János csász. kir. ideiglenes kormánybiztos.

Nugent augusztus 22-én vonult be Balatonfüredre, csapatai elárasztották az egész környéket. Tihanyban kegyetlen dúlást tettek. Tapolcára Knezevits seregének előreküldött része áradt — szintén 22-én — maga a parancsnok a főszereggel Marcali felől szeptember 3-án jött Keszthelyre.

Csány László életét adta elveiért, hazájáért. Az utolsó pillanatig kitartott, akkor is, amikor már mindenki menekült. Augusztus 12-én barátai álmában akarták Aradról megmenteni, de ő nem ment. „Hazámért éltem minden percemben; neki szolgáltam, — a hazámért, a szabadságért akarok meghalni is. Idegen föld agyonnyomná testemet. Itthon a halál is édesebb, mint máshol az élet.” — 1849. október 10-én reggel hajtották végre rajta a hadbírók ítéletét: az akasztást. Törtetlenül ment utolsó útjára, amint a siralomházból írta búcsúsorait gyámfiának: „Nyugodt lélekkel halok meg... Ha használni már nem tudok drága hazámnak, annak tudok mártírja lenni.”

Csány mellett sok-sok mártírja lett még a hazának. A hadbírók százával hozták golyó- és kötél általi halálos ítéleteket; sokévi várfogság, börtön várt a szabadságharc hőseire. A harcokból is sokan jöttek vissza bénán, csonkán, sokan adták életüket a harcerekben.

Szám szerint, név szerint nem tudjuk már felsorolni a hősöket, akik résztvettek a szabadságharcban. Az egykorú jegyzékek nagyon hiányosak, csak 1867 után kezdték összeírni a volt honvédeket, de akkorra már soknak a neve feledésbe merült.

Az elnyomók ugyan igyekeztek felderíteni, kik harcoltak ellenük, hogy bosszújukat kitölthessék. Körözést, elfogatóparancsot adtak ki ellenük, jutalmat ígértek feljelentőiknek.¹⁶⁶

Haynau nemcsak a szabadságharc hősei ellen küldözgette szét szigorú elfogatóparancsait, hanem azok családtagjait is kézre akarta keríteni. Köröztette Kossuth Lajos gyermekeit is.

Rendelkezéseit a megyék nyakára küldött császári parancsnokok, biztosok kibővítve adták tovább, Knezevich ezredes dandárparancsnok is meghagyja, hogy: „...a béke többé sehol meg ne zavartassék, és miután tudva van, hogy a megye kebelében még több lázító, különösebb pedig a rég kihirdetett Noszlópi... bujdokolnak, azért a megye kötelességének tartsa ezen béke zavarókat befogadni, és a legközelebbi katonai hatóságnak által adni, továbbá meghagyja a megyének...

a népnek általános lefegyverzését
kincstári javak beszolgáltatását
minden, a megyébe tartozó, de jelenleg még távol lévő egyéneknek, kik a lázadásban részesek voltak, névsorát elkészíteni, s azt beadni;

mindazon egyéneknek, kik a magyar táborban bármiképp szolgálatot tettek, összeírását teljesíteni, 4 napok elmúltával mindezek, mind a nép lázítottok elfogatására vonatkozó rendelkezések eredménye tudtul adandó.”

Vérdíjjal kecsegtették, fenyegetéssel ijesztették a népet. Noszlópy Gáspár fejére 1000 forintot tűztek ki. A bujdósok rejtegetőire elrettentő megtorlást helyeztek kilátásba: „... minden közönség a nála menekülést kereső szökevény egyéneket, kik a pártütésben részesek voltak, rögtön felfedezni, s ált adni tartozik, minthogy minden olyan helység, mely az ilyes egyéneknek menedéket és oltalmat nyújt, minden tekintet nélkül kirabolva és felégetve leend.”¹⁶⁷

A Bakony lett a menedéke sok üldözöttnek. Kossuth Lajos három gyermekét, Ferencet, Tivadart és Vilmát is itt rejtették el Haynau elől. Az óbányai földbirtokos, Marton Zsigmond fogadta be őket, akinek a felesége Meszlényi lány volt, közeli rokona Kossuthéknak. Július közepétől augusztus végéig sikerült itt megőrizni a gyermekeket, de ekkorra kikémlték rejtekhelyüket és elfogták őket az osztrákok, a szomszédos Pénzeskúton meghúzódo Guyon Richárdnéval együtt és valamennyiüket a pozsonyi várba hurcolták.¹⁶⁸

Noszlópy Gáspár és Mednyánszky Sándor szabads csapatainak maradványai szintén a Bakonyban üttöttek tanyát. Ez a rettenthetetlen csapat a világi fegyverletétel után még áttört az osztrák hadakon és sikeresen bejutott Komárom várába. De október 3-án Klapka is kapitulációra kényszerült. Utolsó napiparancsában meghatóttan búcsúzott bajtársaitól: „... Megtettük, amit ember saját erejével tenni képes, s pirulás nélkül állhatunk isten és a világ színe elé... és most lépünk a pályáról, mellyen elvéreztünk ugyan, de vele a nemzet ügyének többé használni nem fogunk...”

Noszlópy azonban bízott abban, hogy használhat még a nemzet ügyének. Tovább akart harcolni, a Bakony rengetegében új csapatot szervezni, amely magja lehet majd az új, felszabadító harcnak. A régi bajtársak szívesen csatlakoztak hozzá és álltak volna hozzájuk százával a bujdósok; de reménytelen volt a hősi áldozatvállalás, amikor hiányzott a hadviselés legfontosabb kelléke: a pénz. A kis bakonyi falvak lakói rejtegették ugyan a volt honvédeket, bujdósokat, de eltartásukról már nem tudtak gondoskodni. Ruházata, fegyverrel ellátásukhoz sem várhattak sehonnan sem segítséget. Az őszi-téli hidegek lassankint szétszórta a bakonyi bujdósokat. Noszlópy már évekig rejtőzködött az ország különböző tájain, vissza-visszatérve a Bakonyba; remélte, hogy sikerül még újra harcot indítani. Végül is árulás juttatta hőkére.

Ha akadt volna a parasztok között, aki a császáriaktól remélt nagyobb földet, több jogot — az ugyancsak hamar kijáranodhatott ebből a reménységből. A „rend” helyreállítására szigorú intézkedéseket tettek, a rendeleteket nagybetűs plakátokon kifüggesztették minden községben, avval a meghagyással, hogy azokat fel kell olvasni a népnek, még a templomokban a papok is kötelesek voltak ezeket ismertetni.

Kivonatossan idézem Pap János veszprémi császári kormánybiztos hirdetményét: „A császári fegyverekkel közelébb elfojtott lázadás szomorú következményeinek egyike az; hogy a földművelő népnek a tulajdon szentségéről birt ép fogalmi megzavartatván, azon hibás vélekedés terjedt el között, mintha az úrbéri adózások megszüntével azon kötelezések, fizetések, és szolgáltatások is megszüntetnek volna, melyek földes uraknak az éppen nem úrbéri természetű jogaiknak s birtokaiknak használatától járnak... E fogalmi zavarok megszüntetésére, s a törvényes rendnek minden tekintetbeni helyreállítására... közírték tétetik: hogy valamint az úrbéri szolgáltatások, és a papi tized örökre megszüntettek, úgy más részről az úrbéri állományhoz nem tartozó szőlőktől s egyéb birtokokról, nemkülömben az úgy nevezett királyi kisebb haszonvételektől járó szolgáltatások, avagy fizetések telles épségben fenntartandók.

Mihez képpen kihirdettetik ezennel: hogy kik az efféle szolgáltatásokat, avagy fizetéseket megtagadni bátorkodnak, azok ellen az illető tulajdonosok a törvény szabta legrövidebb utat használandják, s a törvények telles alkalmazását igénybe veendik; azonföül pedig ellenszegülések esetében a vétkek kímélet nélkül büntetés alá is vonandók.

Kelt Veszprémben october 21-én 1849.

Pap János
Cs. királyi id. kormánybiztos”

Ezek után nem csoda, hogy a nép gyűlölettel fordult a nemzeti függetlenségi harc elnyomói felé.

A császáriak még az emléket is ki akarták irtani a szabadságharcnak. Ilyen rendeleteket adnak ki: Honvéd egyenruhát, mint forradalmi emléket, viselni nem szabad. Beszolgáltatandó. — A forradalom emlékei beszedendők. Nem csak a fegyverek rejtegetőire ígérték halálbüntetést, de még azokra is, akiknél Kossuth bankót találnak. Az 1849. szeptember 27-i gyűlés jegyzőkönyve szerint: „...már számos esetek fordultak elő, hogy ilyes pénzjegyek elő nem adásáért több magányosok sáncra ítéltettek.” Hivatkoznak Haynau rendeletére, amely haditörvényszék elé állítja a Kossuth pénzek rejtegetőit.

Sok szomorú példát lehetne még felsorolni. Népünkre, az egész magyar hazára a megtorlás gyötrelmes évei, az elnyomatás újabb évtizedei következtek. De a magyar nemzet, amely szabadságszeretettel, hősi harcaival az egész világ tiszteletét kiérdemelte, mindig kegyelettel emlékezik meg 1848—1849 hőseiről.

Cserny Margit

JEGYZETEK

- ¹ Az 1848—49-ben Veszprém megyéhez tartozó területek adatain kívül néhány utalás van az akkor Zalához tartozó részre vonatkozóan, főképp a két megyét együttesen érintő eseményekkel kapcsolatosan.
- ² Fényes Elek: Magyarország leírása II. rész 69. I. Pest, 1847.
- ³ Uo. 73—75. I. 47.
- ⁴ Uo. 75.
- ⁵ Fényes Elek: Magyarország statisztikája III. 55. Pest, 1842—43.
- ⁶ Veszprém megyei levéltár (A továbbiakban: VÁL). Nagyvázsonyi úri-széki iratok.
- ⁷ Uo.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Széchenyi István: Hitel Előszó. Pest, 1830.
- ¹⁰ Fényes Elek: Magyarország statisztikája. III. 15—16.
- ¹¹ Széchenyi István: „Stádium Házi pénztár s országgyűlési költségek” c. fejezet 180—181. Pest, 1833.
- ¹² Széchenyi István: Világ. „A Taglatban előforduló néhány állítás” c. fejezet 79—80. Pest, 1831.
- ¹³ Keszthely város levéltárából.
- ¹⁴ Fényes Elek: Magyarország leírása. I. 47.
- ¹⁵ VÁL Megyei közgyűl. jkv. 1088/1847.
- ¹⁶ Uo. 132/1848.
- ¹⁷ Uo. 282/1848.
- ¹⁸ Uo. 1848. március 3.
- ¹⁹ Uo. 1413/1848.
- ²⁰ Uo. 288/1848.
- ²¹ Uo. 576/1848.
- ²² Uo. 1007/1848.
- ²³ Fényes Elek: Magyarország statisztikája. III. 87. § 143.
- ²⁴ VÁL Megyei közgyűl. jkv. 1848. január 17.
- ²⁵ Uo. 1848. február 3.
- ²⁶ Uo. 1848. március 13.
- ²⁷ Közlöny, 1848. június 18.
- ²⁸ Ember Győző: Irtatok az 1848-i paraszmozgalmak történetéhez. Bp.¹ 1951. 22.
- ²⁹ VÁL Megyei közgyűl. jkv. 1848. március 25.
- ³⁰ Uo. 745/1848.
- ³¹ Uo. 747/1848.
- ³² Pompéry János naplójegyzete. Közli: Varga János: Népfelkelő és gerilla-harcok Jellasics ellen 1848 őszén. Bp., 1953. 261—62.
- ³³ VÁL Áll. Biz. jkv. 1113/1848.
- ³⁴ O. L. Min. orsz. id. biz. lvt. Közli: Ember Győző i. m. 215.
- ³⁵ O. L. Min. orsz. ig. biz. lvt. 447. Közli: Ember Győző i. m. 216.
- ³⁶ O. L. 1848/49-i belügymin. lvt. 1—26. Közli: Ember Győző i. m. 216.
- ³⁷ VÁL Áll. Biz. jkv. 413/1848.
- ³⁸ Uo. 265/1848.
- ³⁹ Uo. 986/1848.
- ⁴⁰ Uo. 1336/1848.
- ⁴¹ Uo. 549/1848.
- ⁴² Uo. 23. és 504/1848.
- ⁴³ Uo. 1715/1848.
- ⁴⁴ Uo. 259/1848.
- ⁴⁵ Uo. 962/1848.
- ⁴⁶ Uo. 1541/1848.
- ⁴⁷ Uo. 2096/1848.
- ⁴⁸ Uo. 1129/1848.
- ⁴⁹ Uo. 1106/1848.
- ⁵⁰ Uo. 378—380—506/1848.
- ⁵¹ Uo. 370/1848.
- ⁵² Uo. 606/1848.
- ⁵³ Uo. 2143/1848.
- ⁵⁴ Uo. 1232/1848.
- ⁵⁵ Uo. 1280/1848.
- ⁵⁶ Uo. 452. és 1388/1848.
- ⁵⁷ VÁL Áll. Biz. jkv. 355. — 1260. — 2503/1848.
- ⁵⁸ Uo. 168/1848.
- ⁵⁹ Uo. 384 és ad 384/1848.
- ⁶⁰ Uo. 177. — 198. — 250. — 326/1848.
- ⁶¹ Uo. 1140/1848.
- ⁶² Uo. 1284/1848.
- ⁶³ Uo. 2091/1848.
- ⁶⁴ Uo. ad 2091/1848.
- ⁶⁵ Uo. 2100/1949.
- ⁶⁶ Keszthely város tanácsának jkv. 1192—375: 1849.
- ⁶⁷ Uo. 1192—386: 1849.
- ⁶⁸ Uo. 1192—390: 1849.
- ⁶⁹ VÁL Áll. Biz. jkv. 932/1848.
- ⁷⁰ Uo. 254/1848.
- ⁷¹ Uo. 2441/1848.
- ⁷² Uo. 594/1848.
- ⁷³ Uo. 619/1848.
- ⁷⁴ Uo. 382/1848.
- ⁷⁵ Uo. 1588/1848.
- ⁷⁶ Uo. 1326/1848.
- ⁷⁷ Közli: Arató—Spira: Magyarország tört. 1848—49. Bp., 1955. I/107.
- ⁷⁸ VÁL Áll. Biz. jkv. 2606/1848.
- ⁷⁹ Uo. 510/1848.
- ⁸⁰ Uo. 1112/1848.
- ⁸¹ VÁL Áll. Biz. jkv. 551/1848.
- ⁸² Arató—Spira: i. m. I/180.
- ⁸³ Uo. I/184.
- ⁸⁴ O. L. OHB. 1848: 327. Közli: Varga János i. m. 36. I.
- ⁸⁵ Novák Mihály: Zalavármegye az 1848—49. évi szabadságharcban Zalaegerszeg, 1908., 21.
- ⁸⁶ A tanulmány azért foglalkozik részletesebben az akkor Zalához tartozó keszthelyi diákok csapatának történetével, mert a későbbiek folyamán soraik közé veszprémmegyeiek is léptek. A szabadságharc alatt több akcióban együtt küzdöttek tisztán Veszprém megyei alakulatokkal. (Pl. egyszerre kerültek Perczel parancsnoksága alá az októberi Mura-menti harcokban, majd 49-ben.)
- ⁸⁷ VÁL Áll. Biz. jkv. 1157/1848.
- ⁸⁸ Közlöny, 1848. június 28.
- ⁸⁹ VÁL Áll. Biz. jkv. 1168—69/1848.
- ⁹⁰ Uo. 1357/1848.
- ⁹¹ Pesti Hírlap, 1848. szeptember 26.
- ⁹² VÁL Áll. Biz. jkv. 1235/1848.
- ⁹³ Uo. 1251/1848.
- ⁹⁴ Uo. 1255/1848.
- ⁹⁵ Közlöny 35. számának melléklete.
- ⁹⁶ VÁL Áll. Biz. jkv. 1451/1848.
- ⁹⁷ Kossuth Hírlapja, 1848. augusztus 18.
- ⁹⁸ Novák Mihály: i. m. 31. I.
- ⁹⁹ Szekovics Pál naplója. Közli: dr. Darnay (Dornyay) Béla Balatoni Múzeumi Füzetek 7. sz., Keszthely, 1948.
- ¹⁰⁰ VÁL Áll. Biz. jkv. 2122/1848.
- ¹⁰¹ Kopasz Gábor: A veszprémi nemzetőrök szerepe 1848-ban. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 5/1966. 259—272.
- ¹⁰² Közlöny, 1848. szeptember 15.
- ¹⁰³ Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 23.
- ¹⁰⁴ VÁL Áll. Biz. jkv. 2148/1848.
- ¹⁰⁵ O. L. OHB. Közli: Varga János i. m.
- ¹⁰⁶ Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 21.
- ¹⁰⁷ VÁL Áll. Biz. jkv. 2218/1848.
- ¹⁰⁸ Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 18.
- ¹⁰⁹ V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára Bp., 1950—52. II/45.
- ¹¹⁰ O. L. OHB. 601: 1848. Közli: Varga János i. m. 120.
- ¹¹¹ Novák Mihály: i. m. 95. I.
- ¹¹² VÁL Áll. Biz. jkv. 2165/1848.
- ¹¹³ Kossuth Hírlapja, 1848. október 4.
- ¹¹⁴ Csanády Gusztáv: Emlékkönyv a Georgicon alapításának 100. évfordulójára. Keszthely, 1897. 30.
- ¹¹⁵ Közlöny, 1848. szeptember 29.
- ¹¹⁶ VÁL Áll. Biz. jkv. 2208/1848.
- ¹¹⁷ Uo. 2200/1848.
- ¹¹⁸ Uo. 2207/1848.
- ¹¹⁹ Uo. 2173/1848.
- ¹²⁰ Közlöny, 1848. október 5.
- ¹²¹ O. L. OHB. 1003: 1848. Közli: Varga János i. m. 184.
- ¹²² VÁL Áll. Biz. jkv. 2223/1848.
- ¹²³ Uo. 2224/1848.
- ¹²⁴ Csány levele Pázmándyhoz. Közli: Varga János i. m. 185.
- ¹²⁵ Hunkár levele. Közli: Varga János i. m. 225.
- ¹²⁶ O. L. OHB. 1028: 1848. Közli: Varga János i. m. 236.
- ¹²⁷ Novák Mihály: i. m. 120. I.
- ¹²⁸ VÁL Áll. Biz. jkv. 2351/1848.
- ¹²⁹ Uo. 2311/1848.
- ¹³⁰ Uo. 1990/1848.
- ¹³¹ Uo. 2976—77/1848.
- ¹³² Uo. 2826/1848.
- ¹³³ Keszthely város levéltára 1183 — 74/1848.
- ¹³⁴ Kossuth Hírlapja, 1848. december 22.
- ¹³⁵ Novák Mihály: i. m. 156.
- ¹³⁶ Uo. 157—165.
- ¹³⁷ Uo. 165—167.
- ¹³⁸ Közlöny, 1848. december 28.
- ¹³⁹ Kossuth Hírlapja, 1848. szeptember 27.
- ¹⁴⁰ V. Waldapfel Eszter: i. m. I/210. I. sz. j.
- ¹⁴¹ VÁL Áll. Biz. jkv. 1255/1848.
- ¹⁴² Közlöny, 1848. december 28.
- ¹⁴³ VÁL Áll. Biz. jkv. 2791/1848.
- ¹⁴⁴ Uo. 13/1849.
- ¹⁴⁵ Uo. 17. és 29/1849.
- ¹⁴⁶ Az adatokat Pesovár Ernő kéziratos feljegyzései alapján közli dr. Scherer János a Bakonybél és környéke útikalauza c. kiadványban. — Bala-tonfüred, 1961.
- ¹⁴⁷ Uo. Alispáni iratok 16., 23., és 82/1849.
- ¹⁴⁸ Uo. 99/1849.
- ¹⁴⁹ Uo. 45/1849.
- ¹⁵⁰ Dr. Darnay (Dornyay) Béla: Az 56-ik honv. zlj. vázlatos története.
- ¹⁵¹ VÁL Áll. Biz. jkv. 201/1849.
- ¹⁵² Uo. 204/1849.
- ¹⁵³ Uo. 181/1849.
- ¹⁵⁴ Uo. 124/1849.
- ¹⁵⁵ Uo. 385/1849.
- ¹⁵⁶ Keszthely város levéltára 1192 — 336.
- ¹⁵⁷ VÁL Áll. Biz. jkv. 179/1849.
- ¹⁵⁸ Keszthely város levéltára M. Biz. jkv. 119/1849.
- ¹⁵⁹ Keszthely város levéltára M. Biz. jkv. 125/1849.
- ¹⁶⁰ VÁL Áll. Biz. jkv. 536/1849.
- ¹⁶¹ Uo. 476/1849.

¹⁸² Arató—Spira: i. m. II/

¹⁸³ VAL All. Biz. jkv. 732/1849.

¹⁸⁴ Uo. 731/1849.

¹⁸⁵ Keszthely város levéltára Biz. jkv. 283/1849.

¹⁸⁶ Keszthely város levéltárából idézek néhány bejegyzést: Honvédek feljelentői díjat kapnak. — 1199/663. — Noszlopy Gáspár körözése 1231/7. Volt honvédtisztek összeírása 14. Honvédek jelentkezzenek 1231/16. — Volt vadász és guerrilla csapatbeli honvédek befogandók. 1231/42. —

Honvédek vizsgálata Keszthelyen és Sümegen 1231/57. — Lakosság honvédek szökését elősegíti 1231/52. — A feljegyzéseket végző városi tisztviselő érzelmét tükrözik az ilyen megfogalmazások: Aljas megfigyelések, ki hogyan viselte magát a revolutio alatt. (Beírva 1192/380. sz. alatt.) vagy: Hazaáruló Zichi Ödön gróf eladott vagyona-után tudakozódás. Uo. 382. sz. Katonai hatóságok elég ok nélkül, könnyelműen sok embert letartóztatnak. 1192/410.

¹⁸⁷ Novák Mihály: i. m. 211.

¹⁸⁸ Dornay Béla: Bakony. Bp., 1927. 231. és 252.

Beiträge zur Geschichte der Revolution und des Freiheitskampfes 1848—49 auf dem Gebiet des ungarischen Komitats Veszprém

Der im Frühjahr 1848 entbrannte Kampf des ungarischen Volkes um die Abschaffung der feudalen Unterjochung und die Erringung der nationalen Unabhängigkeit wurde durch jene Gegensätze entfacht, die sich auf wirtschaftlichem, politischem und gesellschaftlichem Gebiet mit immer wachsender Heftigkeit meldeten. Da im damaligen Wirtschaftsleben Ungarns das Agrarwesen vorherrschend war, kam einer Änderung der bestehenden feudalen Besitzverhältnisse grundlegende Bedeutung für die Verwirklichung eines bürgerlich-demokratischen Umbruchs zu.

Für das Komitat Veszprém war das Überwiegen des feudalen Großgrundbesitzes besonders kennzeichnend. Seitens der Großgrundbesitzer gab es wohl unverkennbare Bestrebungen zur Einführung einer moderneren Bodenkultur. Dies ging aber immer wieder mit Verletzung bäuerlicher Interessen einher. Die Tendenz zur Ausweitung des Gehöftgebiets des sich kapitalistisch organisierenden Großgrundbesitzes, die durch einen wachsenden Familienstand erzwungene Parzellierung des bäuerlichen Grundbesitzes sowie wirtschaftliche Schwierigkeiten, bedingt durch die halbkolonialen Verhältnisse des Landes lasteten immer schwerer auf dem Leben der Bauernschaft. In der Folge verschärfen sich die Gegensätze zur herrschenden Gesellschaftsklasse, wie dies auch aus zahlreichen damaligen Prozeß-Schriften über vor Urbairial gerichteten anhängigen Besitzstreitigkeiten hervorgeht.

Auf dem Gebiet des Komitats Veszprém spiegelt jener Prozeß fast alle Aspekte der Gegensätze zwischen Gutsherrschaft und Leibeigenen, der die Abtei von Tihany ihren Leibeigenen gegenüberstellte.

So wie die feudalen Bindungen die Entwicklung der Bauern hemmten, waren es wiederum die Zunftverhältnisse und die österreichische Zollpolitik, die einer rascheren Industrialisierung des Landes im Wege standen. Der größte Teil der auf dem Gebiet des Komitats ansässigen Handwerksleute — sie machten 2,49% der Bevölkerung aus — hatte nur kleinere Werkstätten. Lediglich einige wenige Gewerbebetriebe beschäftigten 40—50 Arbeiter.

Handel und Wandel auf dem Gebiet des Komitats waren recht bedeutend. Man zählte damals 296 Handelsleute, hinzu kam noch ein lebhafter Durchgangsverkehr. Die 1846 erfolgte Gründung einer Sparbank wirkte sich weiter günstig auf die Entwicklung von Handel und Gewerbe aus, wenn auch ihre Mittel die Kreditbedürfnisse nicht befriedigen konnten.

Unter den Vorkämpfern für eine bürgerlich-demokratische Neuordnung des Landes finden sich auch die Spitzen der Intellektuellenkreise des Komitats. Die beamteten Leiter des Komitats bezeugten wiederholt ihre fortschrittliche, nationale Gesinnung. Dies geht auch aus den jeweiligen Instruktionen an die in den Reichstag entsandten Abgeordneten des Komitats hervor, in denen immer wieder gegen das herkömmliche Administratorensystem Stellung genommen wurde. Hierfür spricht auch die Begeisterung, mit der die Komitatsherren dem von Lajos Kossuth vorgeschlagenen reichstägigen Adressenentwurf beipflichteten.

Überall im Komitat wurden die revolutionären Errungenschaften der März-Ideen mit Begeisterung begrüßt. Doch die neuen Gesetze, die das Feudalsystem zum Fall brachten und der bürgerlich-demokratischen Entwicklung einen Weg bahnen sollten, wiesen Mängel auf, die beim Volk Unwillen erregten. Die meisten Klagen richteten sich gegen den G.-A. X., in dem die bis dahin bestandenen Regelungen betreffend separate herrschaftliche Weiderechte bestätigt und diese unumstößlich erklärt wurden. An einigen Orten (Hidegkút, Dudar, Polány) kam es deswegen auch zu tätlichen Ausschreitungen. Anderwärts wiederum suchten die Bauern ihre Forderungen auf dem Beschwerdeweg durchzusetzen.

Auch für die Abschaffung der noch bestehen gebliebenen Urbairialrechte und Privilegien, bzw. für deren uneingeschränkte Ausübung kam es zu Bewegungen und Kundgebungen aus den Kreisen der Betroffenen. Die Kleinhäusler am Dorfe, die von der Abschaffung der Leibeigenschaft nichts profitierten, waren mit der Neuordnung unzufrieden und verweigerten kurzweg die Arbeit. Um sie wieder „botmäßig“ zu machen, wurden neue Ordonnanzen erlassen bzw. nötigenfalls kam es auch zu Zwangsmaßnahmen.

Die Tatsache aber, daß die breiten Massen des Volkes zum Schutze des Vaterlandes bereitwillig unter die Fahnen eilten, ist ein glänzender Beweis für ihre hingebungsvolle Vaterlandsliebe. Neben der Werbung für die Nationalgarde und der Musterung der Wehrfähigen für den Dienst mit der Waffe gab es auch zahlreiche, die sich für den Dienst am Vaterland freiwillig meldeten.

Aus der Stadt Veszprém zog etwa ein Drittel der bewaffneten Einheiten am 3. Juli 1848 zum Schutze der Draulinie ins Feld. Den Kern der im Städtchen Keszthely und seiner Umgebung angeworbenen Einheiten der Nationalgarde bildeten die Studierenden der landwirtschaftlichen Akademie „Georgicon“. Viele von ihnen bestanden in Ehren die Feuerprobe in den Honvéd-Bataillonen Nr 7 und 56.

Erfolgreich war auch das Aufgebot des Landsturms, nachdem der Banus von Kroatien, Jellacic, die Draulinie überschritt und zum Angriff überging. In Veszprém selbst, dann aber auch in Pápa, auf der Ebene von Tapolca und in der Umgegend von Keszthely strömte das Volk zusammen, um dem Vaterland zur Hilfe zu eilen. Einheiten der Nationalgarde aus dem Komitat Veszprém nahmen auch am Gefecht von Pákozds sowie an den Operationen gegen die österreichischen Truppen des Generals Roth teil.

Im Monat Oktober desselben Jahres zog die Nationalgarde von Veszprém unter Führung des Obergespans und Regierungskommissars Antal Hunkár nach der westlichen Landesgrenze. Bei Kanizsa verstärkten sie die Truppen des Honvéd-Generals Perczel und fochten gegen den Österreicher Nugent. Die Grenzwacht währte bis zum 25. Dezember, als sich die von einer Übermacht bedrohten Honvédtruppen befehlsmäßig zurückzogen. Gegen die vordringenden Kaiserlichen operierten auch ungarische Freischärlertruppen, aber mit wenig Erfolg, und bald war das ganze Gebiet des Komitats Veszprém von österreichischen Heeren besetzt. Die Besetzung

dauerte von Ende Dezember bis Ende April 1849. Nach Abzug der fremden Besatzung wurde wiederum mit der Organisation der Wehrbereitschaft begonnen. Das Komitat Veszprém half auch sehr wirkungsvoll, um die Verteidigung der Festung Komárom zu verstärken, stellte Transportmittel für die durchziehenden Honvédtruppen zur Verfügung sowie Handwerker für ihre Ausrüstung. Die Söhne des Komitats kämpften auch im Frühjahrsfeldzug 1849.

Ende Juni des Jahres 1849 wurden die nordwestlichen Teile des Komitats zum Kampfplatz. Zum bedeutendsten

Waffengang kam es auf der Puszta Iházi am 27. des Monats.

Das Volk des Komitats erwies seine standhafte Wehrbereitschaft auch noch in den letzten Wochen des Freiheitskampfes. Schließlich aber mußte die Sache des ungarischen Freiheitskampfes gegenüber der brutalen Übermacht unterliegen.

Aber in den Reihen der ungarischen Kämpfer für Freiheit und Fortschritt haben sich auch die unsrigen einen ehrenhaften und stets zur dankbaren Erinnerung mahnenden Namen erworben.

Margit Cserny

Contribution à l'histoire de la révolution et de la guerre de l'indépendance de 1848 dans le département de Veszprém

Au printemps 1848 la lutte que le peuple hongrois menait pour l'abolition des conditions féodales et pour l'indépendance nationale était provoquée par les antagonismes qui apparaissaient dans les domaines économique, politique et social comme forces extensives de plus en plus puissantes. Vu que le caractère agraire était prédominant dans la situation économique de la Hongrie de l'époque, le changement de la répartition féodale des propriétés foncières était d'une nécessité primordiale pour la réalisation de la transformation bourgeoise.

Au département de Veszprém la prépondérance des grandes propriétés foncières était caractéristique. Les grands propriétaires s'efforçaient déjà de moderniser leur exploitation, tout en lésant souvent les intérêts paysans. L'accroissement des terres de métayage des grandes propriétés qui allaient se capitalisant, l'émiettement des terres par suite de l'accroissement naturel de la population et les difficultés dues à la situation semi-coloniale du pays rendaient de plus en plus difficile la vie de la paysannerie. C'est pourquoi leurs antagonismes avec la classe dirigeante s'aggravent, comme plusieurs actes de procédure de la justice seigneuriale en témoignent. Presque toutes les manifestations des antagonismes serf-seigneurs de notre département sont reflétées par le procès de l'abbaye de Tihany et de ses serfs.

Tandis que les conditions féodales empêchaient le développement de la paysannerie, le régime des corporation et la politique douanière de la Monarchie Austro-Hongroise entravaient l'épanouissement de notre industrie. La majorité des artisans — les 2,49 p.c. de la population du département — travaillaient dans de petits ateliers, il n'y avait que quelques manufactures où l'effectif des ouvriers était de 40 à 50 têtes.

L'activité commerciale était remarquable au département de Veszprém. Outre l'activité des 296 commerçants du département, le commerce transitaire y jouait un rôle important. La caisse d'épargne, fondée en 1846 favorisait le développement de l'industrie et du commerce, bien qu'elle ne pût jamais satisfaire aux besoins de crédit.

L'élite des intellectuels du département luttait pour la transformation bourgeoise de la société. Les magistrats et les fonctionnaires de notre département témoignaient plusieurs fois de leur esprit national et progressiste. Cela apparaît p.ex. dans les mandats impératifs donnés aux députés, instructions qui visaient l'abolition du régime d'administrateurs, et il en témoigne également l'enthousiasme avec lequel ils ont adhéré au projet d'adresse au roi de Lajos Kossuth.

Partout dans le département, les conquêtes révolutionnaires du 15 Mars furent accueillis avec enthousiasme. Mais les nouvelles lois balayant le régime féodal et ouvrant la voie au développement bourgeois avaient de telles déficiences qui excitaient de graves murmures de la population.

C'était surtout le Xe article consacrant et déclarant irrésistibles les anciens bornages censiers, les séparations des paturages qui révoltait l'opinion. Contre ces dispositions les paysans se soulevèrent par endroit, ainsi p.ex. aux villages Hidegkút, Dudar, Polány; ailleurs ils essayèrent de faire remédier à leurs préjudices par des plaintes. De même, ils demandent l'abolition des droits seigneuriaux encore en vigueur. Les colons, dont le sort ne fut pas allégé par l'affranchissement des serfs, manifestent leur mécontentement par l'absentéisme. Contre ceux-ci on prend des mesures, puis on recourt à la force publique.

Le peuple fait preuve de son amour patriotique désintéressé quand — oubliant tous ses griefs — il accourt à la défense de la patrie menacée. Au recrutement de gardes nationaux, de même qu'aux levées des contingents, nombreux étaient les volontaires.

Le premier tiers de la garnison de Veszprém se mit en route le 3 juillet, pour assurer la défense de la ligne de la Drave. Ce sont les élèves du Georgicon qui formaient le noyau de la troupe recrutée aux environs de Keszthely: plusieurs parmi eux se distinguèrent également aux 7 et 56e bataillons de l'armée nationale.

Après l'attaque de Jellasics, la proclamation de la levée en masse connut du succès: à Veszprém, à Pápa, sur la plaine de Tapolca, aux environs de Keszthely le peuple prêt à se battre s'assemblait en masse. Nos gardes nationaux prirent part à la bataille de Pákozd, puis aux manœuvres contre Roth. En octobre sous la conduite d'Antal Hunkár, préfet et commissaire de gouvernement, ils se rendirent à la frontière ouest. A Kanizsa ils se battirent contre Nugent, dans l'armée du général Perczel, puis jusqu'au 25 décembre ils contrôlèrent la frontière jusqu'à ce qu'un ordre ne fit reculer les troupes menacées par la supériorité numérique. Des corps francs s'organisaient pour affronter les troupes impériales, mais leur résistance était sans succès puisque le département entier fut bientôt envahi par l'armée autrichienne. L'occupation dura de la fin décembre à la fin avril. Après la fuite de l'ennemi, l'organisation de la défense recommença. Le département de Veszprém contribua considérablement au renforcement de la forteresse de Komárom, il pourvoya au transport des troupes Honvéd, ses artisans travaillèrent à l'équipement de l'armée nationale. Nos fils se battirent aussi à la campagne printanière.

A la fin juin la partie nord-ouest du département devint champ d'opérations militaires. De ces opérations la plus importante était la bataille du 27, près de la ferme Iházi.

Même aux dernières semaines de la guerre de l'indépendance le peuple du département tenait ferme. Finalement la guerre de l'indépendance hongroise échoua devant la supériorité numérique, mais le souvenir de nos fils subsistait avec celui des héros des luttes pour la liberté et le progrès.

Margit Cserny

Данные об истории революции и национально-освободительной борьбы в комитате Веспрем

Борьбу венгерского народа за уничтожение феодальных отношений и национальное освобождение весной 1848 года вызвали противоречия, все более напряженно выявляющиеся в области экономики, политики и общественной жизни. Так как в экономической жизни Венгрии того времени доминировало сельское хозяйство, то самым важным для общественного преобразования было изменение феодального землевладения.

Для комитата Веспрем было характерным преобладание крупных феодальных поместий, владельцы которых уже стремились к модернизации ведения хозяйства, но при этом очень часто ущемлялись интересы крестьян. Увеличение земли под помещичьи усадьбы в капитализирующихся латифундиях, раздробление земельных владений, связанное с естественным приростом населения, а также хозяйственные трудности, вызванные полукOLONIALНЫМ положением страны, делали жизнь крестьянства все более тяжелой. Из-за всего этого росли противоречия с представителями господствующего класса, о чем свидетельствует множество документов по судебным тяжбам. Все характерные противоречия между крепостными крестьянами и помещиками в нашем комитате отражает тот судебный процесс, который возник между тиханьским аббатством и его крепостными.

Так же, как феодальные отношения препятствовали развитию сельского хозяйства, так цеховые рамки и австрийская таможенная политика тормозили рост нашей промышленности. Ремесленники, составлявшие 2,49% населения комитата, в большинстве работали в маленьких мастерских, только несколько мануфактур имело 40—50 работников.

В хозяйственной жизни комитата Веспрем значительное место занимала торговля. Кроме 269 торговцев, проживавших в комитате, большой оборот производила оживленная транзитная торговля. Благоприятствовала развитию торговли и индустрии основанная в 1846 году сберегательная касса, хотя она и не в состоянии была обеспечить всех потребностей в кредите.

К борцам за капиталистические преобразования принадлежала подавляющая часть интеллигенции. Офицерство комитата тоже неоднократно доказало свой прогрессивный патриотический дух. Это видно из приказов, направленных против тогдашних административных порядков, данных послам, и из того энтузиазма, с которым они присоединялись к движению Кошута.

Революционные призывы 15 марта были с большим восторгом приняты по всему комитату. Но новые законы, сметающие феодальный строй и открывающие путь буржуазному развитию, имели и недостатки, вызывавшие недовольство народа. Наибольшие жалобы вызвала X статья закона, которая оправдывала и объявляла неприкосновенными старые феодальные повинности, от-

межевание пастбищ. Против этого в некоторых местах крестьянство фактически восстало, как например, в районах Хидегкут, Дудар, Полань; в других местах недовольство выражалось только словесно. Велась борьба и за уничтожение оставшихся помещичьих прав и привилегий или за свободное ими пользование. Батраки, чье положение не облегчилось с освобождением крестьян, свое неудовольствие выражали в форме отказа от работы. Против этих выступлений был направлен ряд постановлений и вооруженная сила.

Но несмотря на ущемления, позабыв обиды, народ поднялся на защиту родины, находившейся в опасности, доказав этим свой бескорыстный патриотизм. Как при вербовке в национальную гвардию, так и при наборе новобранцев на действительную военную службу, было большое количество добровольцев.

3 июля треть национальной гвардии выступила из Веспрема на защиту линии по Драве. Ядро войска, собранного в Кестхей и его округе, составляли воспитанники Георгикона; очень многие из них с честью служили в 7-м и 56-м военных батальонах.

После штурма Еллашича провозглашенное народное восстание имело успех: в Веспреме, в Папе, на Таполцайской равнине, в окрестностях Кестхей в огромной массе собирався готовый к бою народ. Наши национальные гвардейцы принимали участие в пакозской битве, в военной операции против Рота. В октябре они двинулись к западной границе под водительством правительственного комиссара губернатора Антала Хункара, у Канижа они, подкрепив армию Перцела, сражались против Нугента и до 25 декабря стерегли границу, до тех пор, пока этот отряд, которому угрожал превосходящий его в силах противник, не был отозван военным приказом назад. Против наступающих императорских войск организовывались вольные отряды, но с малым успехом, так как австрийские войска вскоре заняли всю территорию комитата. Оккупация длилась с конца декабря до конца апреля. После того, как противник убрался, снова приступили к организации обороны. Комитат Веспрем оказал ощутимую помощь для укрепления крепости Комаром, заботился о перевозке следовавших по его территории военных частей, его мастера занимались снаряжением солдат. Сыны комитата сражались и в весеннем походе.

В конце июня северо-западная часть комитата превратилась в поле боя. Среди военных действий самым значительным было сражение у Ихасской пусты 27 июня.

И в последние недели освободительной войны народ комитата оставался стойким. Ударами превосходящих сил тирана венгерское освободительное движение было подавлено, но память о героях, боровшихся за свободу и прогресс, живет в народе память и о борцах из комитата Веспрем.

Маргит Черни

Tagosítási per Sármelléken (1839–1866)

A tőkés mezőgazdaság kiépítése felé vezető úton szükség-szerűen merül fel a tagosítás, a „tagosztál” gondolata. Már az 1830-as évek második felében élénken foglalkoztatja e kérdés Sármellék földesurait, tőkeszegénységük ellenére is. A feudalizmus bomlása azonban sokáig elhúzódik, még a szabadságharc utáni két évtizednek is fő gondja-baja lesz a tagosítás megoldása, a faizás, legelők elkülönítése és az irtás-földek visszaváltásának megoldása, a megoldás mikéntje. A feudalizmus válságából minél szerencsésebben szeretnének kijutni. Nem elégednek meg a már addig elrablott és major-ságaikhoz csatolt földekkel, meg akarják ragadni a legkisebb alkalmat is birtokaik növelésére.

Roboz Károly írja 1839. június 29-én, hogy az irtásokról le nem mondanak, azok megváltásához ragaszkodnak.² Idősb Roboz József pedig ugyanazon év július 1-én kelt levelében arról panaszkodik, hogy a kijelölt napon nem jöhet Sármellékre, mivel nagy munkaidő van (nem Sármelléken lakik). Az aratást el nem mulaszthatja, de ügyvédet sem küldhet, mivel minden ügyvédnek van gazdasága, és így le van kötve. Egyébként az irtásföldeket földesúri tulajdonnak tartja, hiszen azok után még a porciót sem kellett fizetni.³

De más földesurak földéhsége sem kisebb. Győri István írja 1839. július 23-án Győri Zsigmond földmérőnek a tagosítással kapcsolatban, hogy Sármelléken a megszállításkor csak 18 hely volt, ház pedig van vagy 200. Most mind jobbágnak vallja magát, pedig legtöbbje allodiális. Lehetetlen, hogy apja 12 embere közül csak 1 allodiális. Meg kell nézni a levéltárat, hogy tiszta képünk legyen — mondja. Azt is kifogásolja, hogy sokan a jó irtások egy részét házhelyeikhez mért földeknek vallják.⁴

Előrehaladás azonban még 1842-ben sem tapasztalható az irtásföldek megváltásával kapcsolatban. A tőkeszegény kis-birtokosok nem tudják megváltani az irtványokat. Roboz Károly földesúr írja ezen év március 27-én a főbírónak, hogy a tagosítást 1842. április 10-én végrehajtani lehetetlen, mivel a többi földesurak sem váltották meg ez ideig irtásföldjeiket jobbágyaiktól, legelő- és kaszálóbeli járandóságuk sincs el-határozva, kényszeríteni sem lehet őket valami egyezsége-erőszakkal, hogy az úrbéri földeken kívül a többi földes-urak vehessék magukhoz, mindaddig, amíg „ezen tárgy a T. N. Vármegye által elrendelendő közös úrbéri úriszéken el-intéztetvén a Sedria Consilium Cancellária jóváhagyása mel-lett végképpen el nem határozatik és végre nem hajtatik”. „... Szívesebben semmit nem óhajtok, mint azt, hogy job-bágynaknak úrbéri illetőségeket egy tagban kiadván, az irt-ás földeket tőlük megválthassuk.”⁵

Ugyanaz a Roboz Károly még abban az évben (nov. 11.) tiltakozik az ellen, hogy a tagosítással felmerülő költségeket vele és testvérével fizetessék meg, mivel a tárgyaláson nem jelentek meg. A helybeli földesurak ugyanis jobban járnak, írja, mivel ismervén a határt, a jobb földeket, réteket stb.-t méretik maguknak.⁶

Nyilvánvaló, hogy a jobbágyok is élénk figyelemmel kísé-rik a fejleményeket, és azt kéri 1841. szeptember 9-én az úriszéktől, hogy a földesurakat bírják rá a jobbágyoknak való fél sessió kimérésére.⁷ A földesurak erről azonban hal-lani sem akarnak, sőt a jobbágyok kizsákmányolását egyre fokozzák. 1847. július 3-án Koller Márton, Szabadi Ferenc, Koller János, Kiss Antal Mátyás, Kálmán József és Kiss Antal Lászlóné mint „alázatos térd hajtó szolgálai a Tek.

Fiscalis és Tábla Bíró Úrnak” azért könyörögnek, hogy szol-gáltasson nekik igazságot: adassa vissza a tőlük elvett és másoknak, a „többet ígérőknek adott” kilenced alá vett, a mezőben kimért, de házhelyeikhez tartozó földeiket, melye-ket eleik is a házhelyeikhez tartozó földekként bírtak. A tény sok tanú és a bíró is írásbeli vallomásban bizonyítja.⁸

Az 1848-as forradalom következményeként megszűnik a jobbágyrendszer. Gyakorlatilag azonban még mindig sok időre van szükség a tőkés termelési viszonyok kialakításá-hoz.

A maradványföldek váltásdíját Sármelléken 21 fr. 38,9 Kr.-ban állapítják meg. A fizetési határidő 1848. május 1—1864. május 1-ig, 16 éves részletben. A váltásdíjhoz járul még az 5%-os kamat. 25-en kapnak maradványföldet 32 hold 659 négyszögöl nagyságban, 720 fr. 2 kr. értékben. A 16 éven át fizetendő kamat megközelítene a váltásdíj összegét, mivel 576 fr. 1 kr. lenne, és így a jelzett földekért összesen 1296 fr. 3 kr.-t kellene leróni.⁹

1848-ban a sármelléki jobbágyok száma 85, a zselléreké pedig 27. Él tehát a faluban összesen 112 parasztcsalád. Bir-tokok azonban csupán 672 egész 849/1200 holdat, vagyis 23 egész 13/16 sessiót tesz ki. Ebből azonban még le kell szá-mítani 12 137 négyszögöl községi birtokot. Ugyanakkor 10 földesúr és a plébános kezén a következő nagyságú birtokok vannak:

Gróf Festetics:	1 154 593	□-öl
Bogyai József:	254 867	□-öl
Bogyai Lajos:	4 241	□-öl
Bogyai Pál:	123 903	□-öl
Roboz József:	5 103	□-öl
Hajas István:	2 263	□-öl
Győrfy Zsigmondné:	90 230	□-öl
Győrfy Adámné:	81 533	□-öl
Mezericzky Antal:	64 175	□-öl
Szita Pál:	25 574	□-öl
Plébános:	21 101	□-öl
összesen:	1 827 583	□-öl = 1523 hold = 63 egész 4/16 sessió. ¹⁰

A sármelléki jobbágyok hiába kérték már korábban is, hogy a tagosításkor 1/2 sessiót kapjanak. Volt földesuraik 1848-ban régebbi haszonvételi jogaikból is szeretnék kifor-gatni őket. 1849. február 28-án felméri a jobbágyok fakész-letét, és mivel 176 szekér fát és 32 rakás ágat találnak 82 jobbágycsaládnál a faizást szabályozzák oly értelemben, hogy a dolog törvényes rendezéséig az 1/4 telkes jobbágyok 4 szekér fát, a zsellérek pedig 2 szekér fát kapnak. Önkénye-sen vágni nem szabad, a makacsokkal szemben pedig a kar-hatalom igénybevételét ígéri. Vesszőt is csak cédulára lehet hozni a megfelelő összeg lefizetése után és az erdősz jelenlé-tében. Az erdő amúgy is gyenge, rendszeresen vágni még nem lehet. Különben is már korábban zár alá vették.¹¹

Hasonlóan járnak el a legelőkkel kapcsolatban is. A vitás ügyeket azonban még az 1853 márciusi császári nyiltparancs sem oldja meg. Hosszú évek kellenek, hogy eljuthassanak a feudalizmus formális felszámolásával járó vitás ügyek meg-oldásához: az irtások megváltásához, a faizás, legelő elkülö-nítés és tagosítás befejezéséhez. A Zalaegerszegi Cs. Kir. Úrbéri Törvényszék 1858. február 25-én a felperes földes-urakhoz intézett határozatában világosan kimondja, hogy Sármellék község határában a faizás szabályozását az 1853.

évi március 2-án kelt cs. Nyiltparancs 10. és 25. §-a értelmében a birtok szabályozási és tagosítási perben hozandó érdemleges ítéletben kell eldönteni. A végleges eredményt mind a földesurakkal, mind a parasztok gondnokával közölni fogják. A parasztok gondnokául bírói úton Pfendeszák Károly keszthelyi ügyvédet nevezik ki.

Egyébiránt a faizás szabályozása megrendelendő volt, mert:

1. A sármelléki volt jobbágyok faizásai joga az 1768-as Úrbérbe bevezetett tiszti jelentés 2. pontjában bennfoglaltatik.
2. Mert az alperes jobbágyság a faizás folytonos élvezetében volt 1848. október 22-ig, amint ez a megyei vizsgálat eredményéből kétségtelenül kitűnik.
3. Mert Sármellék határában a faizás eddig még nem szabályoztatott, ezt a felperesek sem állítják; ez esetben pedig az 1853. évi március 2-án kelt császári Nyiltparancs 25. §-a szerint hivatalból is megrendelendő.

4. Az irtás váltási pernek a birtokszabályozási és tagosítási perrel egyidőlegesen elintézését a hivatkozott Nyiltparancs 47. és 49. §-ához képest elrendelni kellett.¹²

A zalaegerszegi Cs. kir. e. b. Urbéri törvényszékének 1859. június 1-i ülésén hozzák meg még csak azt a tagosítási perbeni ítéletet, mely újabb évekig tartó pereskedés kezdetét jelenti. Eszerint:

- I. A sármelléki úrbéri állomány mennyisége első osztályú határozatába van sorolva, így az ottani egész jobbágytelkű állományt 1 hold belsőség, 18 hold szántóföld és 8 hold rét képezi.
25 egész jobbágytelekben és 28 zsellérben, vagyis 28 egész és 4/8 telekben állapítatik meg.

- II. Az úrbéri legelő elkülönítését illetőleg: Az ítélet első pontjában a sármelléki összes úrbéri állomány 28 egész és 4/8 telekben állapítván meg, ehhez a helybeli lelkésznek 1 egész, az iskola tanító 4/8 és a helybeli jegyzőnek szintén 4/8 telki illetőségét hozzá számítván, a sármelléki volt úrbéresnek, lelkész, tanító, s jegyző részére járó legelő illetőséget összesen 30 egész és 4/8 telek után kell az ottani volt földes uraságok által elkülönítve kiadni.

Hozzá tartozik pedig minden egy egész telekhez 8 hold legelő (1200 □-öles) a Balaton Bozótján az alsópáhoki határra dűlő részén. 30 egész és 4/8 telek után összesen 244 hold legelő.

A sármelléki volt úrbéres zsellérek — ha mindannyian kívánni fogják — legelőilletőségüket egyenkint, elkülönítve és a helyi körülményekhez képest, közel a faluhoz fogják kihalásztva megkapni.

- III. Az úrbéri faizás szabályozását illetőleg: A sármelléki alperes volt jobbágyságnak faizási joga van, s számukra az 1853. évi március 2-i 15. sz. császári nyiltparancs 10. §-a értelmében a faizási haszonvétel jogossága nem vitás. A földesuraknak megparancsolják az erdő rész kiadását akként, hogy az ítélet 1. pontjában megállapított 28 és 4/8 jobbágytelek, a helybeli lelkész 1 egész, a tanító 4/8, a jegyző 4/8 telki illetősége, vagyis összesen 30 4/8 telek után adják ki a Zala berkéből, a szentgyörgyvári határ mellett, mind addig, míg az illetőség ki nem kerül. Mivel azonban az alperes jobbágyság erdei illetőségét a volt uraságok a perben tagadják, az erdei illetőség mennyiségét ezen kérdésnek végleges és jogerejű eldöntése után fogják megállapítani erdő-böcsü alapján.

- IV. Az irtás földek visszaváltását illetőleg: Bogyay Lajos és más sármelléki felperes földesurak Tamás Ferenc és több sármelléki irtás-birtokos ellen indítottak pert még 1845-ben. A pert a földesurak javára fejezik be, és megállapítják az irtásföldek és rétek visszaválthatóságát. A váltási árat minden egyes 1200 öllel számított holdtól 16 vft 20 kr-ban, vagyis 6 ft 86 kr. ausztriai értékben állapítják meg. A váltásdíjat azonnal kell lefizetniük a földesuraknak, hogy a megváltott birtok az ő magánbirtokuk lehessen.

- V. A földesúri birtokokat a fennmaradó részből kell kimérni, illetve kiosztani.

A per folyamán adás-vétel útján szerzett földeket is a tulajdonos más földjei mellett kell kiosztani.

A rét földdel és viszont való pótlása, ha a tagosítás cél-szerűsége úgy kívánna, az 1832—36. évi v. törv. 2. §-ában körülírt módon történjék.

A volt jobbágyok tehát kapnak: 720 egész és 585/1000 holdat (föld és rét), 244 hold legelőt, a lelkészi és tanítói földet is beleértve. Ehhez kapnak még fél hold faiskolát, melyet a falu közelében kell kimérni.

Ki fogják pedig adni:

1. Belsőséget az eddigi mennyiségben.
2. Szántóföldeket: Gátra dűlőben, Pusztá, vagyis Pajta-helyi dűlőben, Tóhelyi, Cseraljai és a Tüskési dűlőben, ill. annak egy részében.
3. Réteket a Gátra dűlőben és az 1. sz. alatti belsőségi réteken.
4. Legelőt a Balaton bozótban.
5. Az erdőt a Zala berkében, a szentgyörgyvári határnál.

A földesurak pedig megkapják:

1. Belsőségeiket az eddigi mennyiségben.
2. Szántóföldeiket és réteiket pedig: a Tüskési d. egy részében, Kis Tüskési, Új Erdei, Két taligás út közti, Hosszú-megyei, Gyótai, Völgy-napkeleti, Ólakai, Tamásberki, Vörösszéki, Külsőihásházi, Völgydombi, Völgyréteki, Országutrai és Csigáskúti dűlőben.

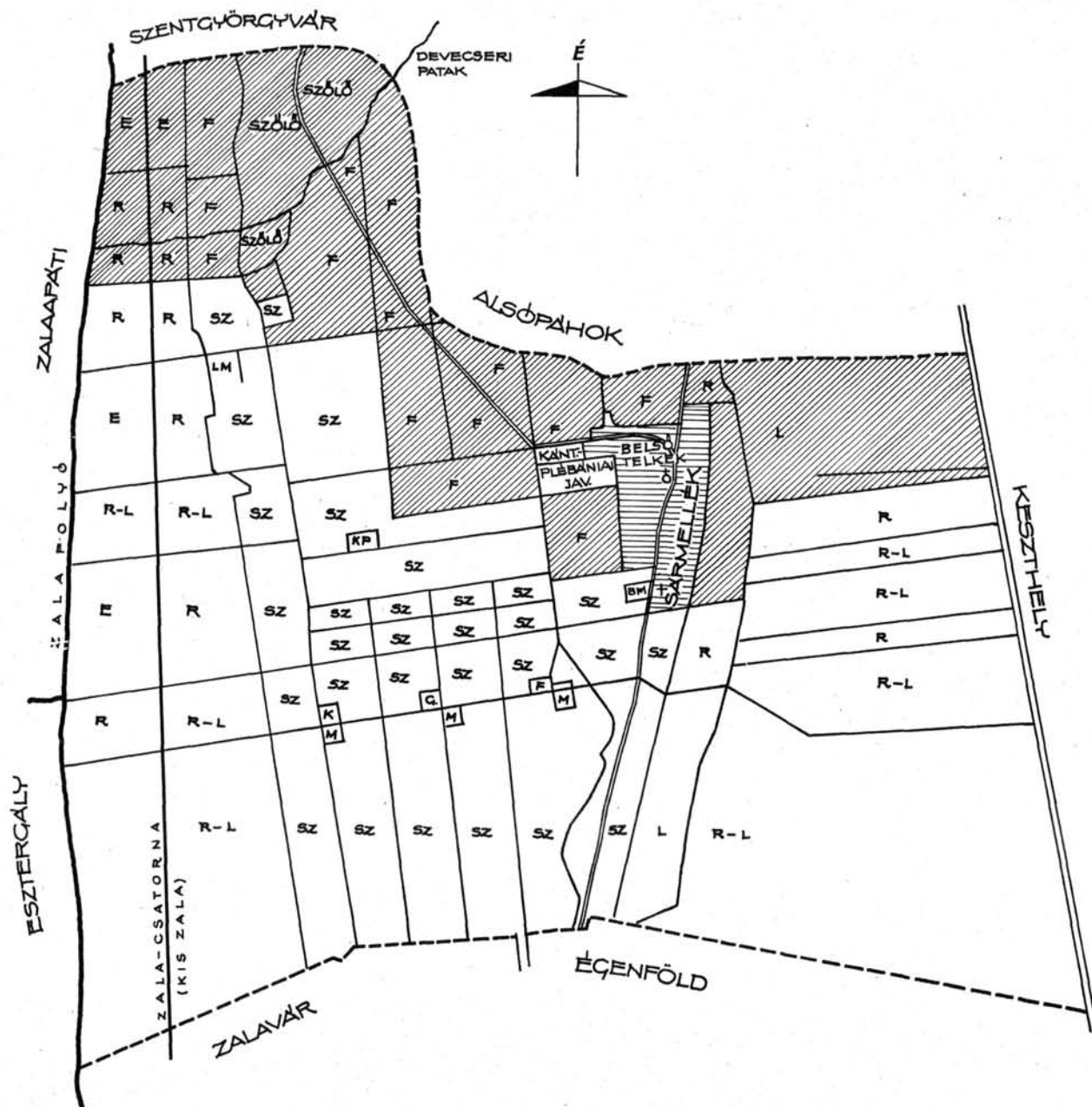
Osztokodnak:

1. Nagy Andrásné	7. Roboz József
2. Király Lajos	8. Györfy Ádámné
3. Szita Pál	9. Györfy Zsigmond
4. Mezericzky Antal	10. Bogyay Pál
5. Bogyay Lajos	11. Bogyay József
6. Kecse Lajos	12. Gróf Festetics Taszilo ¹³

Jellemző a földesurak magatartására, hogy az 1859. június 1-i határozatra már ugyanazon hónap 21-én fellebbeznek, és kifejtik ellenvetéseiket. Gróf Festetics Taszilo és a sármelléki földesurak nem elégednek meg azzal, hogy a parasztok lába alól kihúzzák azok megélhetését biztosító földjeiket, réteiket és a tagosításnál a legelőt is a határ legrosszabb részére teszik, még a faizási jogot is szeretnék megvonni tőlük. A Soproni Cs. Kir. Urbéri Törvényszékhez fellebbeznek, azt állítván, hogy a jobbágyoknak nem volt faizási joga, „ebbéli haszonvételek a földesurakok kegyétől és bőkezűségétől függött.” Hivatkoznak arra, hogy a Zala berkét a földesurak nagy költséggel csapoltatták le, hogy jó réteket kapjanak. 1848. október 22-én is csak azért helyezték vissza őket faizási jogukba, mert a „nyers erőszakotól félelemből” kényszerülve engedtek nekik.

A faizásért viszontszolgáltatást soha nem adtak, ami szintén azt bizonyítja a földesurak szerint, hogy nem jog szerint, hanem a földesurak kegyéből gyakorolták azt. Igazolják szerintük a mondottakat a Mária Terézia féle Urbárium 3. pontjának XIII. §-a és az 1832—36. évi 7. t. c. 8. §-a, de az 1853. évi március 2-i császári nyiltparancs 10. §-a is ily törvényes faizásról beszél, mert 9. és 10. §-ában világosan kimondja, hogy a törvényszék köteles a volt jobbágyokat illető haszonvételek, s viszontszolgáltatások mivoltát kinyomozni; a 14. §-ában pedig kijelenti, hogy „az erdei haszonvételek végső rendezéséig az eddigi törvényes határozatok, úgy ezen haszonvételek tekintetében, mint az ezekért járó viszontszolgáltatásokra nézve erejükben fennmaradnak”.

A sármellékiek csak azért irhattak, hogy a berekből mihamarabb rét legyen. Joguk tehát, földesuraik szerint, a faizáshoz nincs. Maguk elismerik, hogy viszontszolgáltatást soha nem eszközöltek. A rendeletek, különben is, használható erdőkről beszélnek; ilyen Sármelléken nincs, csak évek múlva lehet a legnagyobb szorgalom és kitartás mellett. Ezt az 1858. augusztus 30-i helyszíni, bírói szemle is tanúsítja.

1. Sármellék határa a tagosítás után.

E = erdő
R = rét
F = paraszti szántóföld
Sz = szőlő
L = földesúri szántóföld
L = legelő
Névrövidítések
M = major
L = Lajosházi; KP = Kálmán-puszta
F = fő-;
G = Gula-, K = külső;
B = Bogyai-major
A sátirozott rész paraszti, az üres földesúri.

1. Feldmark der Gemeinde Sármellék nach der Flurbereinigung.

E = Wald
R = Wiese
F = Acker (zum Bauernhof gehörend)
Sz = Weinland
L = Acker (zum gutsherrlichen Besitz gehörend)
L = Weide
Kurzbezeichnungen
M = Gehöft
L = Lajosházi; KP = Kálmán-puszta
F = Haupt-...
G = Gula-, K = Aussen-...
B = Bogyai-Gehöft
Schraffierung bedeutet bäuerlichen, weißer Fleck gutsherrlichen Besitz.

1. Le finage de Sármellék après le remembrement

Explication des signes et des abréviations:
E = forêt R = pré
F = champ paysan Sz = champ seigneurial
Sz = vignoble L = pâturage
Abréviations onomastiques:
M = ferme G = Ferme de Gula
L = Ferme de Lajosháza B = Ferme de Bogyai
KP = Ferme de Kálmán
F = général(e)
K = extérieur(e)
La partie hachurée: terres paysannes
vide: terres seigneuriales.

1. Земельные угодия Шармеллека после размежевания

E = лес
R = поляна
F = Крестьянская пахотная земля
Sz = виноградник
L = помещичья пахота
L = пастбище
Сокращения
M = усадьба
L = Лайошкази
KP = пуста Калман
F = главный K = внешний
G = Гула B = усадьба Бодьяи
Заштрихованная часть — дкрстьянск
Чистая — помещичьи угодия

Az 1854. évben is csak a kiegyezés (tagosítási) meggyorsulása reményében ígérték alpereseknek faizást, nem azért, hogy jogaikat elismerjék. Mivel azt azonban ők nem fogadták el, a polg. tkv. 862. §-a szerint az ígért elenyészett, s a felperesek az alperesek faizási igényeinek elutasítását kérik.

Végül ismét a lecsapolási munkákra, ill. az azzal járó költségekre hivatkoznak, mely immár 30 év óta több mint 30 ezer ft-ba került.¹⁴

A másodfokú bírói fórumon sem változtatnak az úrbéri törvényszék ítéletén, a sármelléki volt jobbágyságok faizási jogainak tekintetében. A Soproni Cs. Kir. Úrbéri Főtörvényszék is az 1853. március 2-i Nyiltparancsra hivatkozik, valamint arra, hogy a jobbágyság az Úrbér behozatalakor, de azóta is élvezetében voltak a faizásnak, melynek törvényessége az 1836. évi VI. törvénycikk 4. §-a szerint kétségszerűen nem vonható. A többi pontokra nézve (legelő-elkülönítés és irtások visszaváltása) a perben határozatot fognak hozni, melyet közölnek majd a peres felekkel.

Egy 1860. április 10-i határozat értelmében megtörténik a berek felülvizsgálata, és végül is 90 hold (1200 □-öles) erdőt kapnak a parasztok. Nem teljesül egészen sem a parasztok óhaja, sem a földesuraké. Utóbbiak semmit sem akartak adni az erdőből a falu volt jobbágyságának, előbbiek pedig az irtott berkeket is szeretnék volna az erdőhöz csatolni. A másodfokú bírósági döntés értelmében olyan erdőt kapnak, mely 20 évre elegendő fát ad a parasztoknak, ill. telkenként 4 ölet, vagyis 16 szekérrel.

Ez a mennyiség még a féltelkesek tüzelőanyagát sem biztosíthatja, nemhogy az 1/4 vagy 1/8 telkesekét biztosíthatja volna, nem is beszélve a zsellékről.

Az említett erdőszemlélt 1860. június 30-án tartották meg, és annak alapján hozták az ismertetett határozatot. Ezzel azonban még mindig nincs vége a pernek. A földesurak szerint a parasztoknak nincs joga igényt tartani a zalabéri faizásra, mert az az ő tulajdonuk. Az urak sok pénzt áldoztak a lecsapolási munkákra, és ideiglenesen és jóakarattal csak azért engedték meg a volt jobbágyságoknak az irtást, hogy minél előbb jó rétekké alakíthassák át azokat — ismétlik meg régebbi érveiket 1860-ban. Hozzáteszik még, hogy az 1853. március 2-i Úrbéri Nyiltparancs 49. §-a kimondja, hogy a faizás tekintetében az 1848. január 1-i állapot az irányadó. Ebben az időben pedig a jobbágyságoknak a berekben faizást nem engedtek.

Ugyancsak 1860-ban hangoztatják egy másik levelükben a földesurak, hogy a parasztok még az 1848-as „válságos évben sem nyertek tűzfát, s hogy ennek kiadására köteleztettek, a ténykörmény inkább mellettként, mint ellenők harcol, mert az akkori idők lázas állapota, s hangulata a legkicsapongóbb önkénnyel és ellenszeggüléssel párosulva a földesúri legigazabb, s törvényes jogokat, s igényeket is hallgatásra kényszeríték, s elnémíták”.¹⁵

Ezzel saját magukat leplezik le a földesurak. Akaratlanul is beismerik, hogy a faizás teljes birtoklása nem tartozott 1848-ban sem a „legigazabb” földesúri jogokhoz, és a forradalmi időkben nem is tudták attól eltúlni a parasztokat.

A parasztok egyébként szintén támadásba mennek az erdőért 1860-ban. Pfendeszák Károly keszthelyi ügyvéd útján kéri a Soproni Cs. Kir. Főtörvényszéket, hogy hozzon határozatot a következő dolgokban:

I. A sármelléki úrbéri állomány mennyiségét illetőleg:

25 2/8 jobbágy és 24 zsellértelek helyett 25 jobbágy és 28 zsellérteleket mérjen ki.

II. Az úrbéri legelő elkülönözését illetőleg:

1 telekre 20 db marha eltartása járul, 1/4-re tehát átlagosan 5 db. Kéri, állapítsák meg, hogy mennyi legelőre van szükség telkenként. Az eredetileg 12 hold bozót és 12 hold „tűskési” legelő kevésnek bizonyul. Az 1851—53 és 54-es évek szemléi szerint jogos a parasztok panasza, hiszen a balatonbozóti legelő vízenyős még a legszárazabb évek legszárazabb hónapjaiban is.

III. Faizás szabályozása:

1/4 telekre 4 szekér fa kevés, az egész telekre ugyancsak a 16 szekér fa. 30 4/8 telekre kevés 90 hold erdő 1200 négyzetöölével. Egy telekre kevés a 3 hold, mivel ezen kb. 12-en osztozkodnak. Ennek legalább a kétszerese, vagyis 180 hold kellene.

IV. Irtásföldek visszaváltása:

Nem jogos a földesuraknak, mert a helység megszállásakor nem osztottak ki minden földet, és azt az irtásokkal pótolhatták. Irtásaik örökszerződésű természetű birtokrészeknek tekintendők, s mint ilyenek ki nem válthatók. Ezt az 1836. VI. t. c. 1. §-a is biztosítja. Ám, ha a bíróság mégis úgy ítélne, hogy az irtásokat kiválthatják a földesurak, akkor vegyék figyelembe, hogy 1 hold erdő kiirtására 98 napszám szükséges megállapítás szerint is. Jelenleg 1 napszám 30 pengő, tehát 1 hold kiváltása 49 forintban méltányos, ámbar „...mindenkor kétségszerűen fogjuk azt tartani, valjon felperesek tőlünk igazságon vehetik é azt igénybe, hogy századokon át tulajdonunkban tartott birtokunkat nékik át engedjük”.

V. A sármelléki határ tagosítása:

Ha a legelő kimérése után a tűskési dűlőben valami fennmaradna, azt földek helyett is elfogadják, de úgy, hogy pótlást kapnak 1—1 holdhoz, mivel ott sok a tűskés bozót, tehát értéktelenebb a föld.

A tagosítási per, ill. a legelőelkülönítés és a faizási jog körüli vita tovább bonyolódik. 1862-ben már a Hétszemélyes Tábla vizsgálja az ügyet. A vizsgálat folyamára a mérnöki munkákat is fölfüggesztik. Végül azonban a Hétszemélyes Tábla a másodfokú (soproni) bírósági ítéletet hagyja jóvá, és elrendeli a mérnöki munkák megkezdését.

Egy úrbéri telekhez mérnek 14 hold legelőt és 2 hold berkes erdőt. Vitás kérdések azonban még ezután is adódnak. 1863-ban gróf Festetics Taszilo tagosítási pötegyezséget köt Köcs László, Kis Antal József, Kis Antal Vendel, Szabadi József, Lágler István, Lágler György, Kámán Vendel, Kámán Jánosné és Vida Ferenc paraszttal, melynek értelmében a gróf kártalanítja őket a grófi birtokhoz csatolt birtokaikért az uradalmi kocsmá és gazdalakás telkéből. Nevezettek egyes birtokaikat már 1839-ben visszaváltott irtásföldeknek tekintették, de mivel azok 1839 után is használták szóban forgó irtásaikat, tehát gyakorlatilag birtokolták azokat, a jószágkormányzó méltányosnak találta kártalanításukat, de oly módon, hogy irtványaik helyett 10%-kal kisebb területet kaptak.

A tagosítási per azonban még ezzel sem fejeződik be. Vitéz még mindig kerül sor. Ezért és a mérnöki munkálatok elhúzóda miatt csak 1866. április 30-án tekinthető a tagosítás befejezettnek. Közel 20 év kellett még az 1848-as forradalmi események után is, hogy egy olyan kérdést megoldjanak, mint amilyen a tagosítás volt, jóllehet elsősorban nem a parasztság, hanem a földesurak érdekeit szolgálta, elősegítve a kapitalista magyar mezőgazdaság és vele egyidőben a magyar agrárproletariátus kialakulását.

Az alábbi adatok mutatják azt az aránytalanságot és igazságtalanságot, mely a feudalizmus minden évszázadában megvolt az anyagi javak birtoklása terén, de csúcspontját a tagosításkor érte el. Ezzel zárul le az a folyamat, melynek célja a jobbágyságok kisajátítása, a parasztság földtől való megfosztása, és kezdődik a kapitalista mezőgazdaság porosztatás fejlődése.

1866-ban, a tagosítás befejezésének évében Sármelléken a földesurakon kívül élt 83 jobbágy- és 29 zsellércsalád, összesen tehát 112 család. Égenföld akkor még nem tartozott ide. A volt jobbágyság a tagosítás után a következő vagyonnal rendelkeznek:

belső telek:	218 741 □-öl = 209 019 osztályozott hold
szántóföld:	513 789 □-öl = 463 523 osztályozott hold
rét:	25 036 □-öl = 31 290 osztályozott hold
összesen:	757 566 □-öl = 703 832 osztályozott hold

Egy-egy parasztcsalád átlagosan 6763,98 négyszögöl területtel rendelkezik, beleértve a belső telket, szántóföldet és rétet is. Ha figyelembe vesszük a parasztság differenciáltságát, akkor nyilvánvaló, hogy sok volt jobbágyparaszt még az átlagosnak kimutatott területtel sem rendelkezik, nem is beszélve a 29 zsellércsaládról, akiknek vagyona belső telekben 44 324 négyszögöllel tesz ki, vagyis 40 291 holdat, és így az egy családra jutó terület 1528,41 négyszögölben állapítható meg. Természetes, hogy nem marad más hátra, mint az a kényszerűség, melynek igájában áruba bocsátja a volt zsellér munkaerejét régi földesurának az utóbbi által megszabott bérért vagy természetbeni juttatásokért.

De további differenciálódás mutatható ki a zsellérek sorában is. 14 olyan zsellércsalád él a faluban, akiknek vagyona 300—600 négyszögöl között van, tehát akkora helyen, hogy éppen csak a háza fér el rajta, 4 olyan, akiknek vagyona 1000—1500 négyszögöl között van, 10 család 2000—3000 négyszögöllel rendelkezik, egy pedig 3812 négyszögöllel.

A rétegződés természetesen még élesebben mutatkozik meg a volt jobbágyok soraiban. A 83 volt jobbágycsalád közül csak 3 egésztelkes, egy 4/5 telkes, 23 féltelkes, 24 negyedtelkes, egy 1/5 telkes, 14 háromnyolcadtelkes és 11 nyolcadtelkes.

Az egésztelkesek telki állománya, a szőlőn, erdő- és legelőjogokon kívül, áll kb. 12 000—13 000 □-ölnyi területből, a féltelkeseké 7000—8000 négyszögölnyi, a negyedtelkeseké 3000—4000 négyszögölnyi stb. . .

A plébánia birtokát 7857 négyszögöl telek, 22 769 négyszögöl szántó és 4158 négyszögöl rét képezi a legelő- és fái- zási jogon, valamint a szőlőn kívül.

Az iskolamester belső telke 264 négyszögöl, szántóterülete 11 064 négyszögöl, rétje pedig 4290 négyszögöl.

A legelő ítéletileg megállapított területe	289 200 □-öl
az erdő ítéletileg megállapított területe	113 250 □-öl
a temető ítéletileg megállapított területe	2 900 □-öl
a faiskola ítéletileg megállapított területe	600 □-öl

a homokosgödör ítéletileg megállapított területe	1 150 □-öl
a szőlőhegy ítéletileg megállapított területe	198 534 □-öl
az utak és utcák ítéletileg megállapított területe	69 890 □-öl
a csapások ítéletileg megállapított területe	24 300 □-öl
a gödrök ítéletileg megállapított területe	14 624 □-öl
a vízleeresztő árkok ítéletileg megállapított területe	18 340 □-öl

A földesurak birtokai:

beltelek:	181, 755 □-öl
szántó:	2 042, 972 □-öl
rét:	196, 802 □-öl
Zala-berek:	1 556, 526 □-öl
Balatonbozót:	1 734, 500 □-öl

Természetesen a földesurak birtokai sem egyenlő nagyságúak. A legvagyonosabb sármelléki földesúr gróf Festetics Taszilo utána pedig a Bogayyak következnek.

(Festetics) (Bogyay J.) (Bogyay L.) (Bogyay P.)

Belső telek:	17, 637 h	95, 587 h	—	9, 793 h
Szántó:	1 020, 299 h	194, 942 h	134, 025 h	135, 757 h
Rét:	172, 464 h	20, 362 h	5, 550 h	4, 322 h
Zalaberek:	614, 613 h	309, 437 h	158, 534 h	87, 426 h
B. bozót:	678, 796 h	362, 031 h	165, 534 h	103, 110 h

Az egész község területe 7 311 828 négyszögöl = 4 569, 428 hold. Ebből a parasztság tulajdonát képezi 1 427 524 négyszögöl belső telek, szántóföld, rét, legelő erdő szőlőhegy faiskola, homokosgödör és temető formájában, ideértve a plébániai és iskolamesteri birtokokat is. 127 154 négyszögölnyi terület rendelkezésére áll mind a parasztnak, mind a földesuraknak utak, utcák, csapások, gödrök és vízleeresztő árkok formájában. A fennmaradó 5 757 150 négyszögölnyi terület pedig a földesurak tulajdonát képezi. Kiáltó az ellentét. Néhány földesúr 4—5-ször nagyobb területtel rendelkezik egy falu határán belül is, mint 112 parasztcsalád együttesen.

Kisvarga Lajos

JEGYZETEK

¹ A község történetét, gazdasági helyzetét részletesen ismerteti: Kisvarga Lajos: Sármellék gazdasági fejlődése 1731—1850 c. tanulmánya (A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3/1965 kötetében 43—68 p.) — A birtokrendezési eljárás peres iratai a nagykanizsai törvényszék irattárának 1945-ben történt elpusztulásakor megsemmisültek. Így a tagosítás lefolyását csak a Roboz-család — az egyik földesúr — levéltárának anyaga alapján rekonstruálhatjuk.
² OL. P. 275. URB—XI. 104—105. l.
³ Uo. — 103. l.
⁴ Uo. — 106. l.

⁵ Uo. — 116. l.
⁶ Uo. — 114. l.
⁷ Uo. — 111. l.
⁸ Uo. — 118—119. l.
⁹ OL. P. 275. IV—12 D.
¹⁰ Uo.
¹¹ OL. P. 275. URB—XI. 95—96—97. l.
¹² OL. P. 275. URB—VI.
¹³ Uo.
¹⁴ Uo.
¹⁵ Uo.

Flurbereinigungsprozeß in der Feldmark der ungarischen Ortschaft Sármellék

In Ungarn spitzte sich das Problem einer Bereinigung der Besitzverhältnisse an Grund und Boden zwischen Grundherrschaft und Leibeigenen in den vierziger Jahren des XIX. Jh. immer mehr zu. Die Ursache hierfür war, daß in der Feldmark der Dörfer die herrschaftlichen Felder und jene der schollengebundenen Leibeigenen vielfach in Gemengelage — manchmal ungeometrisch gegliedert — zu liegen kamen, was sich ebenfalls sehr hemmend auf den Übergang zu einer produktiveren kapitalistischen Nutzung auswirkte. Zugleich machte sich aber auch immer drängender die Notwendigkeit geltend, den bis dahin gemeinschaftlich genutzten Kulturboden (Weiden und Forste) besitzrechtlich zu scheiden. Noch verwickelter wurden diese Probleme durch schier endlose Rechtsstreitigkeiten um den Besitz von Rodungsflächen und verlassenen Feldstücken.

Die Folge waren sich jahrzehntlang hinziehende Rechtsstreitigkeiten zwischen Grundherrschaft und Leibeigenen. Dies machte obrigkeitliche Interventionen unerlässlich sowie die Bereinigung gewisser Grundsatzfragen auf dem Wege gesetzgeberischer Regelungen oder im Verordnungswege.

Eine raschere Abwicklung solcher Rechtsstreite hinderten der Ausbruch des ungarischen Freiheitskampfes 1848/49 sowie die darauf folgende österreichische Willkürherrschaft. Diese sogenannten Flurbereinigungsprozesse nahmen auf dem Gebiet des Landes erst um die Jahre 1866/67 ihr Ende.

In seiner Studie untersucht Verfasser die diesbezüglichen Probleme aus der Sicht der Verhältnisse in der Ortschaft Sármellék im Komitat Zala. Hier wurden die mit der Flurbereinigung zusammenhängenden Fragen bereits Ende der dreißiger Jahre des vorigen Jahrhunderts aktuell, konnten aber erst 1866 ihrer Lösung zugeführt werden. Der Prozeß berührte natürlich in erster Reihe die Interessen der betroffenen Grundherrschaften und ihrer Leibeigenen. Gewisse Gegensätze zeichneten sich aber auch zwischen der auf dem Gebiet der Ortschaft Sármellék am ausgedehntesten begüterten Familie Festetics und dem weniger begüterten Land- und Kleinadel ab. In manchen Fällen widersetzten sich die Grundherrschaften sogar den damals gültigen kaiserlichen Edikten, wenn sie die darin enthaltenen Regelungen für ihre Interessen nachteilig betrachteten. Es scheint sogar, als ob

die obrigkeitliche Stellungnahme bei Prüfung der in Frage kommenden Verhältnisse objektiver wäre als jene der unmittelbar interessierten Gutsherrschaft, und den höheren Instanzen viel mehr an einer je rascheren Durchführung der in solchen Prozessen erbrachten Entscheidungen, daher auch an einer Beendigung des Rechtsstreites gelegen wäre als den herrschaftlichen Prozeßgegnern.

Verfasser gibt sich auch alle Mühe festzustellen, welche Argumente und Beweisverfahren von den Prozeßgegnern, Gutsherren und Leibeigenen, ins Treffen geführt wurden, um ihre Besitzansprüche beweiskräftig zu machen. Durch zahlenmäßige Angaben wird dann auch nachgewiesen, daß aus diesen Prozessen immer die Gutsherren ihren Vorteil herauszuschlagen verstanden. Nach Beendigung dieses Flurbereinigungsprozesses schrumpfte der in Eigentum der frü-

heren Leibeigenen gebliebene Besitzanteil erheblich zusammen. Sie hatten auch in den folgenden Jahrzehnten keine andere Wahl, als durch Lohnarbeit auf den gutsherrlichen Feldern ihren Lebensunterhalt zu finden. Soviel konnten sie jedenfalls durch den Prozeß erreichen, daß sie bei der Aufteilung des Forstes nicht ganz leer ausgingen, wie es in der Absicht der früheren Gutsherrschaft gelegen war, und auch bei der Aufteilung der Wiesen und Weiden kamen sie glücklicher davon, als die Gutsherrschaft ihnen übrig lassen wollte.

Der Studie ist auch eine Kartenskizze beigegeben, aus der ersichtlich ist, wie sich im Verlauf der Flurbereinigungsprozesse die Besitzverhältnisse der Prozeßgegner herausgestaltet haben. Desgleichen sind in der Skizze auch die örtliche Lage der strittigen Feldstücke sowie ihre Nutzungsmöglichkeiten erkenntlich gemacht.

Lajos Kisvarga

Procès de remembrement à Sármellék

En Hongrie, aux années 40 du XIXe siècle le problème de la séparation des terres seigneuriales et des vilainages se pose de plus en plus nettement. Car les terres seigneuriales et les vilainages étaient situés, souvent sans aucune forme géométrique pêle-mêle autour du village, et cet état des choses empêchait, entre autres, le passage à la production capitaliste. En même temps la séparation des terrains utilisés en commun devint également urgente (séparation des forêts et paturages communs). Ce problème était rendu encore plus compliqué par les controverses et lenteurs autour des essarts et restes de terre.

Le procès entre les propriétaires et leurs serfs s'est traîné durant de longues décennies. Au cours du procès il devint inéluctable que les organes d'État y intervinssent, pour résoudre certains problèmes théoriques par des lois et décrets. La guerre de l'indépendance et le régime qui la suivait ralentirent encore la cadence du processus. C'est aux années 1866-67 que les procès de remembrement ont été terminés en Hongrie. L'auteur examine ces problèmes à propos d'un petit village du département de Zala: à Sármellék le problème du remembrement se posa déjà à la fin des années 1830, pour n'être terminé qu'en 1866. Naturellement, le procès se passe avant tout entre seigneurs et serfs, mais certains différends se formèrent encore entre les seigneurs les plus riches de la région — les Festetics — et les propriétaires pauvres, les

hobereaux aussi. Les propriétaires terriens ne voulaient pas soumettre même aux décrets impériaux si ceux-ci contraignaient leurs conceptions. On dirait que les autorités publiques sont plus objectifs dans l'examen des problèmes du procès et dans leurs prises de position que les propriétaires intéressés directement, et ce sont les autorités plutôt qui réclament avec insistance l'achèvement du procès, et l'exécution des arrêts de la sentence.

L'auteur examine au fond les arguments, les méthodes dont les propriétaires et leurs serfs essaient de prouver leurs droits. Et, à la fin de l'étude, il démontre par précisions numériques que ce sont les seigneurs qui sont sortis plus heureux du procès. Après le procès de remembrement, les anciens serfs disposent de peu de biens, et ainsi ils sont forcés de travailler sur les terres seigneuriales, même au cours des décennies ultérieures. Mais ils ont obtenu qu'ils ne soient dépossédés lors de la séparation des forêts — comme leurs seigneurs l'auraient désiré — et à la séparation des pâturages et des prés ils ont réussi de s'assurer une part plus importante que celle que l'on eût voulu leur céder.

L'auteur illustre aussi par une carte la proportion des propriétés seigneuriales et paysannes formées à la suite du procès du remembrement, de même que leurs destinations et leurs dispositions dans le finage de la commune.

Lajos Kisvarga

Тяжба по размежеванию в Шармеллеке

В 40-х годах XIX века в Венгрии все острее становилась проблема по размежеванию помещичьих и крестьянских усадеб. Помещичьи (и арендные) и крестьянские участки располагались смешанно, часто при отсутствии всякой геометрической формы, и это тоже было одной из тормозящих переход к капиталистическому способу производства причин. В то же время все более неотложным становилось размежевание земель, ранее используемых совместно, как например, разделение общих пастбищ и лесных угодий. Усложняли проблематику размежевания споры вокруг бросовых и целинных земель.

Между помещиками и крепостными возникла многолетняя судебная тяжба. В процессе тяжбы понадобилось вмешательство властей и разрешение некоторых принципиальных вопросов путем выработки новых законов и постановлений. Быстрое проведение процесса задержала начавшаяся в 1848 году национально-освободительная война и последовавший за ним деспотический режим. Наконец, около 1866-67 гг. на территории страны завершились процессы по размежеванию.

Автор статьи рассматривает эти проблемы в связи с тяжбой, возникшей в деревне Шармеллек комитата Зала, где размежевание началось уже в конце 1830-х годов и закончилось только к 1866-му году. Тяжба в первую очередь, естественно, возникла между помещиками и их крепостными, но определенные разногласия в этом вопросе были и между наиболее богатыми владельцами в

Шармеллеке — Фештетичами — и более бедными мелкопоместными дворянами. Во многих случаях помещики, если это было не в их интересах, не хотели подчиняться даже императорским распоряжениям. Из процесса видно, что государственная власть в выяснении возникающих проблем и своих решениях более объективна, чем непосредственно заинтересованные помещики. Да и завершение тяжбы и выполнение принятых в ее ходе решений торопят скорее государственные органы, чем владельцы земли.

Автор подробно расследует вопрос о том, как и какими мотивами, методами стремятся помещики и крестьяне доказывать свою правоту. И, наконец, при помощи цифр он показывает, как помещики вышли из тяжбы с более благоприятными для себя результатами. После окончания тяжбы по размежеванию бывшие крепостные села имели в своем владении очень малую собственность и поэтому в последующие десятилетия были вынуждены работать у помещика. Но все-таки часть лесных угодий, которых их и вовсе хотели лишить, им в процессе тяжбы удалось получить. Также и при размежевании лугов и пастбищ им удалось обеспечить себе больше, чем это первоначально предназначалось.

Статью свою автор иллюстрирует картой, где обозначены размеры и соотношение помещичьих и крестьянских участков, образовавшихся в результате размежевания, их расположение и возможности эксплуатации.

Лайош Кишварга

Adatok a parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatához Veszprém megyében

A FELADAT IDŐSZERŰSÉGE

Jelen tanulmányunk szervesen illeszkedik azon átfogó vizsgálódások sorába, melyeknek célja parasztságunk osztályszerkezetének forradalom utáni elmozdulásait a *birtokviszonyok* elemzése alapján bemutatni. Amikor ezt a programunkat évekkal ezelőtt kitűztük¹, félreértések elkerülése végett hangsúlyoztuk: egyedül a birtokviszonyok vizsgálata nem elegendő a parasztság 1849 utáni anyagi helyzetének, társadalmi rétegződésének felméréséhez, mivel e széleskörű problematika a termelés, az értékesítés, a felhalmozás egymással szervesen összefüggő kérdéscsoportjainak beható vizsgálatát is megköveteli. Ráműtattunk azonban arra is, hogy az ilyen természetű vizsgálódások *alapvetését a birtokviszonyok elemzése és ismerete teszi lehetővé* s mivel szakirodalmunk — bármily értékes új eredményeket tárt is fel e téren az utóbbi évek során² — még mindig nem oldotta meg az e vonatkozásban is rá háruló feladatokat, mert nem tisztázta azt a módszert, amelynek segítségével megvalósítható a helytörténeti kutatások lokális eredményeinek az országos kép egészével való szintézise, ma is (és valószínűleg még hosszú évekig) időszerű az 1849 utáni paraszti birtokviszonyok vizsgálatának előtérbe állítása.

Ami az analízis és a szintézis (nemcsak *pusztán módszertani*, de *tematikai és szemléleti*) problematikáját illeti, határozott meggyőződésünk, hogy a kutatónak — ha nem akar elcsúszott általánosítások felé csúszni — ma még az olyannyira kevésbé ismert részletek feltárását kell közvetlen feladatának tekintenie. Az időben és térben körülhatárolt módszeres vizsgálatok — anélkül, hogy a kutató lemondana az egyetemesebb szemlélet, a történeti általánosítás magasabb igényéről, sőt, éppen azért, hogy ezt az igényét kielégítse — mindig meghozzák a kívánt eredményt: a részleteredmények általánosítható összegezését.

Ennek a megfontolásunknak a jegyében kezdtünk hozzá a közelmúltban az 1849 utáni parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálataihoz, egy-egy előtanulmányban próbálva tisztázni: milyen *nagyságtípusu* parasztbirtokokkal találkozunk az egyes megyékben 1849 után, tehát abban a kritikus periódusban, amelyből megbízható és áttekinthető ismereteink a mai napig sincsenek. A parasztbirtok fogalmát, mint a vizsgálatok e kezdő fázisában hangsúlyoztuk, egyelőre megszorí-

tással használtuk: csupán az egykori telekföldek, maradvány- és irtásföldek számára tartottuk fenn. Eddig három dunántúli — Vas³, Moson⁴ és Győr⁵ — megyében végeztük el a fent jelzett vizsgálatokat, máris közelebb jutván az újonnan feltárt részeredmények szabályos képsorba foglalható összegezésének céljához. Az eddigi részletkutatások során feltárt eredmények új kép perspektíváját vetítik előre: a fehér foltok helyén immár kezdenek kirajzolódni mind a Vas, mind a Moson, mind pedig a Győr megyei parasztbirtok specialitásai. Vasban az *őrségi és a szlovén vidéki nagy területű parasztbirtokok*, amelyek kétszeresen-háromszorosan is felülmúlták a megye többi tájain megfigyelt parasztbirtokok szokványos nagyságát, egy megyén belül is éles nagyságkülönbséget vonva azonos névleges értékű, de különböző tájékú parasztbirtokok között; Mosonban a *nagy földű paraszti- és zsellérgazda típusai*, amelyek elsősorban a középső sík falvaiban voltak jellemzőek és a mosoni parasztbirtoknak az országos fejlődés rendszerében megyei keretekben is különleges helyet juttattak; a Mosonnal szomszédos Győrben pedig az *alacsony névleges és abszolút értékű telkek, a kis és részben törpe telkes gazdák túlsúlya*, mégpedig leginkább a megye erdőekkel-szőlőkkel tarkított dombvidékén és a szigetközi síkon.

Három dunántúli megyéről volt tehát szó eddigi vizsgálataink során; közülük az elsőben jellegzetes tájegységekre lokalizáltan, a másodikban megyei keretekig tágitottan sajátos nagyságtípusú paraszti-, illetve zsellérbirtokok rendszerét figyelhettük meg 1849 után, míg a harmadikban az előbbi kettő egyikéhez sem hasonlítható, sőt éppen az ottaniakkal ellentétes nagyságtípus: a kis- és törpetelkek túlsúlya vált szembetűnővé.

Jelen tanulmányunkban — további felderítő munkát kísérelve meg az 1849 utáni parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatának ma még kétségtelenül homályos útján — a parasztbirtok *Veszprém megyei nagyságtípusait* próbáltuk részletvizsgálatok útján felmérni és rendszerbe foglalni. Úgy véljük, hogy ezzel az újabb kísérletünkkel is elősegítjük a ma még nagyon is távoli végcél megközelítését: az 1849 utáni parasztbirtok először tájegységenkénti, majd országrészenkénti s végül — amennyire a források egyáltalán megengedik — országos szintű történeti statisztikai felmérésének jövőbeni feladatát.

I. BEVEZETÉS

1. *A földrajzi táj*

A XIX. századi Veszprém megye szabálytalan háromszög alakban ékelődik Győr, Fejér, Komárom, majd Tolna, Somogy, Zala és Vas vármegyék területe közé. Észak-északnyugati széles íve délkeleti irányban — a Balaton felső karéjától bemetszve — folyvást keskenyülő sávban szorul Somogy, Tolna és Fejér megyék határai közé. Derekat a Bakony vadregényes, százados bükkös-tölgyes erdőrengetege mintegy 70 km hosszúságban, 14—35 km szélességben hasítja ketté. Az ettől északnyugatra elterülő Pápa vidéke egészen a Marcal mentéig s tovább enyhén délkelet felé Devecserig *kisalföldi jellegű sík*, a délkeletre eső, egyre szűkülő másik vége: a *Mezőföld*, *Enying környéke lapályos* mélyszik. ⁶ Földjének termékenysége igen különböző: a zordabb éghajlatú Bakonyban a talaj jobbára sárga agyagos, Zirc környékén meszes, nem kedvez a gabonaművek termesztésének. Az enyhébb éghajlatú síkon ellenben, Pápa vidékének homokos, fekete agyagos talaja, főleg pedig a Dég—Enying környéki sárga homokos televényföldek gazdag terméssel jutalmazták a mezei munkát. Nagy folyóvíze nincs a megyének, említést legfeljebb a nyugati határ mentén, bozótos-nádas partszegélyek közt folyó Marcal vize, a Balatonból kiszakadó és a Somogy—Veszprém megyék közt határt vonó Sió, valamint a szentgáli határból eredő Séd folyócska érdemel. ⁷ Legalacsonyabb lapályos síkja a megye délkeleti nyúlványánál Enying környéke, ahol a felszín tengerszint fölötti magassága 120—160 m között váltakozik. Az északnyugati-nyugati sík szintje alig valamivel magasabb, de általában mindenhol 200 m alatt marad. E két — jobbára azonos típusú — tájék éles elválasztó vonala a félezer méterig is felfutó, hegyes-völgyes, ősi fáirol is nevezetes Bakony, ahol a térszíni viszonyoknak megfelelően kialakuló, hol völgyek mélyén lapul, hol meredek dombhátakra felkapaszkodó kis települések sokszor a 400 méter magasságot is meghaladják: Úrkút 407, Borzavár, Csősz 450, Tés 466, Gyertyánkút 500 méter magasságban települt. ⁸ A Bakony legmagasabb csúcsai: a Bakonybél melletti Som-hegy és a Pápa környéki Köröshegy. A megye magaslatai közül említést érdemel a boráról híres Somlóhegy.

2. *A mezőgazdasági táj*

Az 1857. évi felvételek szerint a megye területe 679 364 kat. hold, ami művelési ágak szerint a következőképpen oszlik meg: ⁹

Szántó kert rét szőlő legelő erdő nádas egyéb
272,317 — 64 762 11 440 94 356 212 021 1 603 22 865

A legkiterjedtebb szántóföldi körzetek részben a *pápa-devecseri* járás, részben az *enyingi* járás sík, illetve

lapályos sík területén tűnnek szembe. Itt a talajviszonyok is kedveznek a gabonatermesztésnek. A veszprémi és főként a zirci járásban már inkább az *erdő* a túlnyomó. A nagy határú *legelőföldek* a Pápa—Devecser környéki pusztákon, valamint Várpalota és Enying—Dég térségében nyúlnak el. A *szőlővidék*, kivéve a Bakonyt, ahol inkább őszibarackot termelnek, megyeszerte jellegzetes. Az északi csúcsban Lázi—Báronyos vidékén kívül a legnagyobb szőlőterületek körzete a *Balaton melléke* (Balatonalmádi, Vörösbény, Balatonfőkajár, Csajág stb.) és *Somlóvásárhely környéke* (Somlósztől, Doba, Kissztől stb.). A kerti gazdálkodás inkább Veszprém és Pápa körül alakult ki (főleg burgonya). A terményeknek a megye nagyobb városai szolgáltak állandó piacul.

A talajviszonyoknak, valamint a művelési ágak bizonyos mértékű táji differenciálódásának feleltek meg a *mezőgazdasági termények* többé-kevésbé meghatározható *termelési zónái is*. Búzá-árpat-zabot, továbbá takamánypát és bükkönyt leginkább a Mezőföldön, az enyingi járásban termelnek, ahol egyes különösen kedvező esztendőknél a „búzakalászt úgy kell feltámasztani, mint a szilvafát”. ¹⁰ Rozsot-cukorrépát főleg a pápai és a devecseri járásban, burgonyát a veszprémi, lóherét a legnagyobb mértékben a zirciben termelnek, míg bortelemeléssel a devecseri (Somlóhegy) és a veszprémi (Balatonmellék) járás tűnik ki. Az állattenyésztés főleg a Pápa környéki legelőkön, illetve Várpalota s még inkább Enying—Dég—Mezőkomárom vidékén dívik. Ezen a tájékon a szarvasmarha és a lótenyésztés egyaránt fejlett. Enying környékén inkább a magyar, a többi tájékon a vörös-tarka fajta tenyésztése a gyakoribb. ¹¹ A Marcal mentében bivalyokat tenyésztettek, míg a Bakony erdősegeiben híres sertésenyésztés folyik. Ezen a vidéken a XVIII. század során betelepített német lakosok — a táji adottságoknak megfelelően — a mezei gazdálkodás céljait szolgáló *faipart* űzik. Zirc és Városlőd környékén a parasztok mezőgazdasági munkaeszközöket: ásót-kapát-kaszanyelet-gereblyét-favillátboronát-kocsikereket gyártanak s egyéb gazdasági szerszámok készítésével, illetve cserépedények, szén és mésztésével is foglalkoznak. A faszenet Győr, Veszprém, Komárom és Pápa piacain értékesítik. ¹²

3.

Településtörténeti előzmények — a nemzetiségek földrajzi megoszlása

A török hódoltság (1567), majd a 15 éves háború idején a megyében szinte teljesen kihalt az élet, a falvak többsége megüresedik, pusztává válik. 1609-ben mindössze 79 a lakott helyek száma, a pusztáké ellenben 249. A XVII. század vége felé még mindig csak 105 lakott és 245 pusztá falut számlálnak. A XVIII. század folyamán azután Veszprém megye is bekapcsolódik a nagy települési hullám országos áramkörébe; 1768-ban — a még mindig jelentékeny számú (232) pusztá mellett — már 165-re növekedik a lakott települések száma. Miután az elnéptelenedés a Bakony-vidéki falvakat érintette a leginkább, a telepítések is jórészt erre a vidékre

koncentrálódnak. A XVIII. századi telepítések Veszprém megyében összesen 67 helységet érintenek, részben régi puszták falvak újratelepítése (Aka, Ácsteszer, Bakonybánk, Bakonybél, Bakonycsérnye, Bakonygyepes, Bakonygyirót, Bakonyjákó, Bakonykoppány, Bakonynána, Bakonyoszlop, Bakonyás stb.), részben régi puszták benépesítése (Bakonypölöske, Döbrönte, Eplény, Herend, Kishidegkút), továbbá új telephelyek létesítése (Borzavár, Lókút, Markó, Németpolány, Németszentkirály, Németszentlászló, Németszombathely), végül a lakott helységek népességszámának növekedése formájában (Ajka, Doba, Marcaltó, Tés, Tótvázsony).¹³ Mint számos helységnév is tanúsítja, a telepítések centruma a Bakony és környékének erdőshegyes vidéke, a telepések nagy része pedig *német, kisebb részben szlovák ajkú*. Magyarokkal mindössze 11 helység települt be (többek közt: Apácatorna, Bakonybánk, Bakonybél, Dég, Halimba), németekkel ellenben 40, szlovákokkal 7. Az ősi színmagyar lakosú tájakon, mint Enying vidékén, német telepítés nem is történt. Ugyancsak magyar népességű Pápa—Devecser körzete is.¹⁴ A falvak, kevés kivételtől eltekintve, kis lélekszámúak; főként a devecseri, veszprémi, pápai járásban, ahol ezidőtájt 200—500 lakosú településeket találunk.¹⁵

A paraszt lakosság nyelvi (nemzetiségi) megoszlásának e földrajzilag jól differenciálható körzetei sajátosan összesznek a falvak *úri birtokosainak egyes, tájilag ugyancsak differenciálható csoportjaival*.

4.

Az úri birtokosok csoportjai és tájrajzi megoszlásuk

Veszprém a *dunántúli nagybirtok tipikus megyéje*. Az 1895. évi ismeretes üzemgazdasági felvétel globális eredményei szerint az 1000 holdon felüli gazdaságok számaránya mindössze 0,3 %, de a gazdaságok általuk koncentrált területaránya több mint 47%.¹⁶ A nagybirtok e nyomasztó túlsúlya kétségtelen összefüggésben volt azzal a szomorú jelenséggel, hogy a századfordulót követő években Veszprém volt a Dunántúl legerősebb kivándorló megyéje.¹⁷

A megye legnagyobb úri birtokosai a magyar történelem nagymúltú nemesi családjai: elsősorban az Eszterházy grófi család, amely a pápai, ugodi, devecseri és cseszneki uradalom, herceg Batthyány Fülöp, az az enyingi, a Zichy grófok a palotai, a nagyvázsonyi és a nagyszőlősi, gróf Nádasdy Tamás a nánaai uradalom birtokosa.¹⁸ Rajtuk kívül még számos főúri család birtoklása ismeretes a megyében, mint a Széchenyi, Erdődy, Szapáry, Somogyi, Niczky, Amadé grófoké. Közülük a legnagyobb telepítők éppen az Eszterházyak és a Zichyek, akik az újra vagy újonnan telepített falvaikat majdnem kizárólag *német* lakosokkal töltik fel. (Lásd például Németszentkirály, Németszentlászló és Németszombathely új telepes községeit.)

A világi főnemesi eredetű úri birtokosok mellett nagy szerep jut az *egyházi* birtokosoknak is. Közülük kiemelkedik a veszprémi püspökség és káptalan, a győri püspökség, valamint a győri és a szombathelyi káptalan, a fehérvári és a szombathelyi püspökség, a zirci—pannonhalmi—bakonybéli apátság birtoklása.¹⁹

Az úri birtokosok, illetve az általuk bírt falvak további csoportját a *kurialista nemesek*, a *nemesi községek* képezték. Szentgál, Szentkirályszabadja, Vámos, Acsád, Alsó- és Felsőgörzsöny, Adójránháza, Takácsi, Bődöge, Csögle, Karakószörcsök Magyaratevel, Halimba, Gergelyi, Pusztá-Miske, Kisjenő helységeket kurialista nemesi lakosok népesítették be, akiknek telkei „ritkán érnek fel egész telkes parasztgazdasággal, túlnyomórészt fél- és negyed portáknak felelnek meg”.²⁰

Nagyszámú közbirtokos (főleg kisebb) nemes élt Kisjenőn, Mencshelyen, Nagyalásonyon, Kis- és Nagy-Piriten, Nemesszalókon, Noszlopon, Oroszi, Öcs, Palota, Pápa, Tapolcafé helységeiben. A telepítések során ők azok, akik megfogyott népességű birtokaikra főleg *magyar* lakosokat hívnak be.

Végül *állami (kincstári) birtokban* van vizsgálataink idején Padrag, Porva, Csősz, Somlyóvásárhely és Dabrony.²¹

Ha ezek után térképre vetítjük az úri birtokosok fenti csoportjainak táji elhelyezkedését, úgy e csoportok tájrajzában bizonyos szabályszerűséget állapíthatunk meg. Nevezetesen: míg a *világi* eredetű nagybirtokos családok — a középső és a keleti részeken némileg sűrűbben, de általában — *szétszórtan* birtokolnak az egész megyében, addig a birtokosok további két csoportjának földrajzilag már meghatározottabb elhelyezkedését figyelhetjük meg. Az *egyházi* birtokosok zömme a *Bakony hegyes-erdős vidékén* koncentrálódnak, a *nemesi*, illetve a *közbirtokos* típusú falvak viszont inkább a megye két síkján: Pápa—Devecser közt, illetve Várpalotától délfelé, a Mezőföldön jellegzetesek. Ugyanakkor, míg a Bakony-vidék elsősorban a *német* telepések gyűjtőhelye, addig a megye két síkján az egész megyében is túlsúlyban levő *magyar* parasztság falvai húzódnak.

Összegezve az eddig — csupán általános tájékoztató céljából — mondottakat, a következőket állapíthatjuk meg. Megyénk két, egymástól jól elkülöníthető *típusra* oszlik: a megye derekát átvágó, hegyes-erdős Bakony-vidékre, valamint a nyugati és délkeleti oldalon elnyúló Pápa—Devecser, illetve Enying környéki sík tájakra. Amíg a Bakony vidékén a gabonagazdálkodásnak láthatóan csökkent tere volt s a kerti vetemények (káposzta, répa, borsó, burgonya) mellett inkább a faiparnak, a kisegítő háziiparnak, a gyümölcsstermelésnek és főleg a sertésenyésztésnek jutott a főszerep, addig a két sík kiterjedt szántó-, rét és legelőföldjein elsőrendű jelentőségű maradt a gabonatermelés, a szarvasmarha- és lótenyésztés, illetve az állattartással együttjáró takarmánytermesztés. A Balatonmelléken és Devecser körzetében ugyanakkor jelentős szőlő- és bortermelés folyt. Bár a megye túlnyomó többsége ősi magyar népességű volt, a nagy betelepítések évtizedeiben számos német (és kevés szlovák) telepes község létesült, főleg a Bakony erdőshegyes tájára összpontosulva. Amíg a nagy telepítők — az Eszterházyak, a Zichyek, a zirci apátság — politikai és gazdasági okokból a római katolikus *német* lakosságot részesítették előnyben, addig a

megye síkján szétszórta, kisebb nemesi birtokokosok inkább magyar telepésekkel szaporították a korábbi évtizedekben megfogytakozott munkaerőt.

Ez általános tájékozódás célját szolgáló bevezetésünk után rátérünk közvetlen feladatunkra: az 1849 utáni parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatára.

II.

KÖZSÉGI SZINTŰ VIZSGÁLATOK

1.

A vizsgálatok kérdőpontjai és eredményei

A konkrét vizsgálatok előtt — tájékoztatás céljából — a következőket bocsátjuk előre.

I. számú táblázatunkban ezúttal is — mint korábbi tanulmányainkban — az alábbi kérdésekre kívánunk számszerű feleletet adni: 1. Melyik tájcsoporthoz tartozik az adott község; 2. Ki és milyen típusú birtokos az egykori földesúr; 3. Mikor történt a birtokrendezés, illetve a birtok mérnöki felmérése; 4. Mennyi a felmérés időpontjában az egykori úrbéri telek községenkénti összes száma; 5. Mekkora az egykori telekföldek községenkénti összes terjedelme; 6. Van-e az egyes községek parasztságának telekföldjén kívül maradvány- és irtásföldje is, és ha igen, mekkora terjedelemben; 7. Mekkora az egyes községek volt telkes gazdáinak községenkénti földbirtoka; 8. Mekkora a zsellérek úrbéres illetménye; 9. Van-e, s ha igen, mekkora és milyen természetű illetményen kívüli földjük is.

II. számú táblázatunkban a községeket, illetve a rájuk vonatkozó számokat a *birtokosok* fentebb már megjelölt csoportjai szerint mutatjuk be. Tesszük ezt most is abból a célból, hogy megállapítsuk: van-e ezúttal is valamiféle összefüggés a falvak úri birtokosainak meghatározott csoportja és a parasztbirtok adott nagysága között.

Táblázataink adatai — az ezúttal is sajnálatosan jelentkező forráshiányok miatt — nem teljesek: egyelőre csupán 64 helység adatait tartalmazzák. Nincs szándékunkban itt megismételni azon forráskritikai észrevételeinket, amelyeket hasonló feladattal kapcsolatban már korábbi tanulmányainkban meg tettünk.²² Legyen szabad csupán hivatkoznunk a megjegyzések lényegére. Ha ugyanis a volt telekföldek községenkénti összes száma és terjedelme mellett egyidejűleg a maradvány- és irtásföldek mennyiségét is fel akarjuk mérni, mégpedig azonos időpontban, úgy kénytelen-kelletlen meg kell elégednünk a még mindig legtöbbet nyújtó (bár a perek esetlegességétől, a mérnöki felmérések során készült irattartalomtól, a teljes vagy kevésbé teljes értékű dokumentációktól függő) úrbéri pertestek anyagával. Ha pedig ezek hiányosak — mint jelen esetben is —, úgy csupán a *meglevő* forrásanyag kiaknázása lehet feladatunk. Tisztában vagyunk azzal, hogy ennek a körülménynek módszertani és tárgyi konzekvenciái vannak s lényegében arra intenek, hogy teljes és befejezett eredményekre egyelőre nem juthatunk. Ennek ellenére mégis úgy véljük, hogy a meglevő anyag feltárása és célszerű kiaknázása is lehetővé teszi a fő tendenciák megállapítását, új, eddig még nem ismert összefüggések és tanulások levonását. Ezzel a módszertani megszorítással kívánjuk adatainkat értelmezni. Nézetünk helyességét vizsgálataink további eredményei fogják igazolni vagy megcáfolni.

A statisztikai számítások fő forrását Veszprém Megye Levéltára úrbéri periratai és -mellékletei képezték.²³ Ezek pontos jegyzékét a jegyzetben közöljük.²⁴

Az egykori földesuraság kilétének meghatározása mindig a birtokrendezések, illetve a mérnöki felmérések évéből kelt. Vizsgálatainkat — az eddig követett eljárás szerint, de a forrásfeltételek lehetőségeihez is mérve — az egykori telekföldek, a maradvány- és irtásföldek területének felmérésére korlátoztuk.

A földterjedelem nagyságát 1200 négyszögöles holdakban, illetve, ahol azokat más mértékkel mérték, 1200 négyszögöltre átszámolva adjuk meg. Megjegyezzük, hogy Veszprém

megyében a Mária Terézia-féle besorolás szerint az egész telek esetében, a mindenkor 1 hold belsőségen kívül, az I. osztályzatú szántó 22, a II. 24, a III. 26 hold volt. A réteket ugyancsak három osztályzatba sorolták: a megfelelő osztályzatok szerint 6—8—10 „embervágó” (illetve „kaszás”) rét tartozott 1 egész telekhez. Az I.—II. táblázatokban a fenti mértékegységeket még globálisan 1200 négyszögöles holdnak vettük, csupán a későbbiekben alkalmazván a helységek osztályzataiból, illetve a földek minőségi differenciáiból származó különbségek átszámítási kulcsát.

A rövidítéseknel alkalmazott jelzések jelentése a következő: „H.” = bakonyi hegyvidék, „S.” = sík tájék, „Vb.” = világi (többnyire nagy) birtokos, „Eb.” = egyházi birtokos, „C” = nemesi közbirtokosság, „Ab.” = az állam, mint birtokos, „Á + C” = állami birtokos és közbirtokosság együtt, „m.” = zsellérek maradványföldje, „i.” = zsellérek irtásföldje, „sz.” = szerződéses zsellérek földje. A kérdőjeles rovatok adathiányt jelölnek.

(Lásd ide a mellékelt I.—II. sz. táblákat.)

Az I.—II. számú táblázatokba foglalt s a további vizsgálatok számára, csupán kiindulásul szolgáló számadatok a következők fő eredményeket mutatják:

1. A vizsgálat tárgyává tett helységekben a telekszám és a telekterjedelem átlagos nagyságának tájcsoportonkénti arányai azonos értékűek. Vagyis a telekesség átlagos értéke, akár a hegyvidék, akár a sík tájék falvait tekintjük: 33,5—33,6 hold között alakul ki. Ez azt jelenti, hogy a telekesség Veszprém megyében tájcsoportonként nem mutat olyan eltéréseket, mint amilyeneket Vas megyében az Őrségben és a szlovén lakta falvakban — a megye többi, főleg pedig a Gyöngyös—Rába—Rábcaközi sík tájékához viszonyítottan — megállapítani már módunkban volt. Következésképpen megyénkben, a háztartásokra bontandó további vizsgálatok során, a telkek Mária Terézia-féle besorolásának tájankénti lényegében kiegyenlített nagyságrendjével fogunk találkozni. A Vas megyei példa, eddigi — még csak négy dunántúli vármegyére kiterjedő — vizsgálataink során, kétségtelen specialitásnak bizonyult, mivel sem Mosonban, sem Győrben s mint látható, Veszprémben sem figyelhető meg, hogy egy megyén belül — meghatározott tájegységekre lokalizáltan — a telekességnek olyan lényeges nagyságkülönbségei alakuljanak ki, amelyek egy névleges értékű telek címén végeredményben 20—25 és 60—70 holdas abszolút értékű telekföldeket vontak össze.

I. Tábla

A volt telkes- és zsellér családfők különböző jogi minősítésű földjének terjedelme helységenként és tájegységek szerint

I. Tafel:

Nach örtlicher Lage und Landesgegend gruppierte Größenverhältnisse der den Oberhäuptern von ehemaligen Hufner- und Häuslerfamilien gehörenden Besitze verschiedener rechtlicher Qualifizierung.

Tableau I

L'étendue des terres de différents classements juridiques des anciens chefs de famille — serfs propriétaires ou colons — selon communes et régions

Таблица №1

Распределение земель различного правового характера бывших мелких хозяев и батраков по месту нахождения и подворно.

I.

sor. szám	a helység neve	a tájtipus jele	a birtokos neve	A VOLT ÜRBÉRES TELKI ÉS TELKEN KIVÜLI JOBBÁGYFÖLDEK TERJEDELME												A ZSELLÉRBIRTOK TERJEDELME										
				a birtokrendezés illetve a felmérés		a volt telekföldek terjedelme összesen		a telken kívüli urbéres jobbágyföldek terjedelme						a telken kívüli urbéres jobbágyf. területének %-ában		a telki és telken kívüli urbéres jobbágyf. területének összesen		a volt urbéres illetmény		az illetményen kívüli föld			a földek területaránya az illetményföldek területének %-ában		a zsellérföldek terjedelme összesen	
				ideje	idején az urbér. telkek össz. száma	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	jele	hold	□-öl	hold	□-öl		
1	A J K A	H	közbirtokosság	1863	18 7/8	599	930	133	152	-	-	133	152	22,20	732	1082	-	648	-	-	-	-	648			
2	BAKONYBÉL	H	Bakonybéli apátság	1860	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	132	132	132	132	186,74	132	132			
3	BAKONYKOPPÁNY	H	Zirci apátság	1869	15 4/8	542	600	278	456	-	-	278	456	51,31	820	1056	31	456	22	408	m	71,19	53			
4	BAKONY-NANA	H	gr.Nádasdy Tamásné	1860	24 4/8	857	600	3	468	-	-	3	468	0,39	860	1068	13	264	-	-	-	-	13			
5	BAKONY/M-SZTKIR.	H	gr.Eszterházy Angéla	1858	21 4/8	709	600	9	600	-	-	9	600	1,34	719	-	19	924	-	-	-	-	19			
6	B/M-SZENTLÁSZLÓ	H	gr.Eszterházy M. P. M.	1856	22 4/8	787	600	142	204	35	816	177	1020	22,58	965	420	17	324	18	1176	m	121,48	38			
7	BÁRSONYOS	H	Szentmártoni főapátság	1858	15 4/8	573	600	660	435	-	-	660	435	115,14	1233	1035	4	300	109	632	m	2577,18	113			
8	CSESZNEK	H	gr.Eszterházy J. J. Zitterbart M.	1860	10	350	-	430	258	97	583	527	841	150,77	877	841	29	556	265	67	m+i	889,69	294			
9	CSEKUT	H	közbirtokosság	1847	41 3/8	1112	-	-	-	-	-	-	-	-	1112	-	-	720	-	-	-	-	720			
10	CSETÉNY	H	Zitterbart Mátyás	1857	40	1400	-	89	180	-	-	89	180	6,37	1489	180	12	960	3	240	m	25,00	16			
11	FAJSZ	H	Tallán J. br.Schmerczing A-né	1863	10 6/8	376	300	199	-	-	-	199	-	52,89	575	300	1	348	-	-	-	-	1			
12	FENYŐFŐ	H	gr.Eszterházy M. P. M.	1860	16 2/16	564	192	222	672	-	-	222	672	39,45	786	864	18	528	1	912	m	9,54	20			
13	GYPES	H	közbirtokosság	1859	7 10/16	236	472	248	210	-	-	248	210	104,98	484	682	8	1173	18	885	m	208,60	27			
14	HALIMBA	H	közbirtokosság	1847	7 2/8	239	300	57	364	-	-	57	364	23,95	296	664	-	907	-	-	-	-	907			
15	JÁSD	H	gr.Zichy Istvánné	1860	30	1058	-	18	1128	-	-	18	1128	1,79	1076	1128	9	696	-	-	-	-	9			
16	KÁDÁRTA	H	Veszprémi Káptalan	1856	36	1332	-	289	780	-	-	289	780	21,74	1621	780	6	1176	-	-	-	-	6			
17	KIS-GANNA	H	gr.Eszterházy M. P. M.	1859	9	279	-	137	536	-	-	137	536	49,26	416	536	4	312	9	696	m	224,88	13			
18	KIS-LÓD	H	Veszprémi püspökség	1857	42 6/8	1410	-	-	-	849	-	849	-	60,21	2259	-	90	800	101	-	i	111,36	191			
19	KOLONTÁR	H	gr.Eszterházy M. P. M.	1862	18 7/8	635	1176	87	876	-	-	87	876	13,79	723	852	4	600	76	-	m	1688,89	80			
20	KUP	H	gr.Eszterházy M. P. M.	1863	30	960	-	121	576	-	-	121	576	12,65	1081	576	25	312	-	-	-	-	25			
21	MAGYAR-BARNAG	H	Todesztkó Ede és Mór	1858	12	420	-	71	984	89	276	161	60	38,34	581	60	-	540	-	-	-	-	540			
22	MÁRKÓ	H	Veszprémi Káptalan	1857	57 28/32	1963	-	-	-	921	-	921	-	46,92	2884	-	-	-	-	-	-	-	-			
23	NAGY-GANNA	H	gr.Eszterházy M. örökösei	1859	30 12/16	1014	900	149	-	-	-	149	-	14,68	1163	900	4	828	3	1164	m	84,65	8			
24	NAGY-HIDEGKÚT	H	gr.Eszterházy M. örökösei	1864	14 2/16	494	449	52	196	-	-	52	196	10,55	546	645	3	360	39	26	m	1187,88	42			
25	NAGY-TEVEL	H	Zirci apátság	1860	16 4/8	577	600	203	750	-	-	203	750	35,26	781	150	9	300	72	264	m	780,76	81			
26	OLASZFALU	H	Zirci apátság	1856	51	1683	-	315	600	-	-	315	600	18,75	1998	600	23	360	-	-	-	-	23			
27	OSZLÓP	H	gr.Eszterházy László	1857	34 6/8	1148	144	-	-	-	-	-	-	-	1148	144	6	72	-	-	-	-	6			
28	PADRAG	H	Tanulmányi Alap/Kincstár	1858	38 6/8	1213	1049	-	-	-	-	-	-	-	1213	1049	2	1164	-	-	-	-	2			
29	PORVA	H	Kincstár	1855	12 3/8	433	149	335	825	a mar.földek ö.-ben	-	335	825	77,50	768	974	8	63	118	308	m+i	1391,17	126			
30	RATÓT	H	Veszprémi Káptalan Rátóti prépost	1856	58 6/8	1938	900	599	276	-	-	599	276	30,91	2537	1176	15	636	-	-	-	-	15			
31	RENDEK/Ajka/	H	Veszprémi püspökség	1857	42 3/8	1313	749	238	324	-	-	238	324	18,14	1551	1073	1	350	-	-	-	-	1			
32	SUR	H	Klosterneuburgi apátság	1856	50 4/8	1767	600	361	-	-	-	361	-	20,42	2128	600	34	700	15	1057	m	45,92	50			
33	SZAPÁR	H	Stinner Ferenc	1853	12	420	-	-	-	-	-	-	-	-	420	-	5	737	-	-	-	-	5			
34	SZŐCS	H	gr.Eszterházy M. P. M.	1867	37 2/16	1225	156	316	648	-	-	316	648	25,84	1541	804	9	936	-	-	-	-	9			
35	TÉS	H	Székesfehérvári püspökség	1858	36 4/8	1277	600	-	-	-	-	-	-	-	1277	600	36	616	-	-	-	-	36			
36	TŐSOK-BERÉND	H	Zirci apátság	1866	15 12/32	507	276	735	1020	-	-	735	1020	145,07	1243	96	11	864	-	-	-	-	11			
37	TÓTVÁZSONY	H	közbirtokosság	1866	31 24/32	1111	480	154	156	10	780	164	936	14,83	1276	216	40	1140	52	264	i	127,52	93			
38	VESZPRÉMVARSÁNY	H	Szentmártoni főapátság	1857	16 14/16	567	380	238	44	385	396	623	440	109,88	1190	820	30	956	317	835	sz	1031,79	348			
39	VÖRÖSBERÉNY	H	Tanulm. A. és közbirtokosság	1855	20	700	-	16	597	-	-	16	597	2,36	716	597	52	573	-	-	-	-	52			
40	ZIRC	H	Zirci apátság	1859	30	1050	-	180	828	-	-	180	828	17,21	1230	828	85	540	-	-	-	-	85			
41	PÉTERD	H	Szentmártoni főapátság	1857	16 1/2	556	757	441	396	82	456	523	852	94,09	1080	409	11	544	94	851	m	1650,30	200			
ÖSSZESEN 41 „H” TAJTIPUSU HELYSÉGBEN VOLT				ABSZOLUTE		1054 3/8	35406	159	7537	1139	2470	907	10.008	846	28,30	45.414	1.005	826	415	1924	439	232,90	2750			
				ÁTLAGJUT EGY HELYSÉGRE		25 7/16	863	676	183	1022	60	314	244	136	28,30	1.107	812	20	185	46	1122	232,90				

II.

Sorszám	a helység neve	a birtokos típusának jele	AZ ÜRBÉRES TELKI ÉS TELKEN KÍVÜLI JOBBÁGYFÖLDEK TERJEDELME												A ZSELLÉRBIRTOK TERJEDELME									
			a felmérés		a volt telekföldek összes terjedelme		a telken kívüli jobbágyföldek minősítése és mennyisége				e földek terület-aránya a telki földek területének %-ában	a volt telki és telken kívüli földek terjedelme összesen		a volt ürbéres illetmény		az illetményen kívüli föld		e földek terület-aránya az illetményföldek területének %-ában	a zsellérföldek terjedelme összesen					
							maradvány		irtvány												összesen			
			ideje	idején az ürbéres telkek össz.száma	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	jele	hold	□-öl			
1	BAKONY-NANA	Vb.	1860	24 4/8	857	600	3	468	-	-	3	468	0.39	860	1068	13	264	-	-	-	-	13	264	
2	BAKONY-SZENTKIRÁLY	Vb.	1858	21 4/8	709	600	9	600	-	-	9	600	1.34	719	-	19	924	-	-	-	-	19	924	
3	BAKONY-SZENTLASZLÓ	Vb.	1856	22 4/8	787	600	142	204	35	816	177	1020	22.58	965	420	17	324	2 18	1176	m i	121.48	38	300	
4	CSESZNEK	Vb.	1860	10	350	-	430	258	97	583	527	841	150.77	877	841	29	556	265	67	m	889.69	294	623	
5	CSETÉNY	Vb.	1857	40	1400	-	89	180	-	-	89	180	6.37	1489	180	12	960	3	240	m	25.00	16	-	
6	FAJSZ	Vb.	1863	10 6/8	376	300	199	-	-	-	199	-	52.89	575	300	1	348	-	-	-	-	1	348	
7	FENYŐFŐ	Vb.	1860	16 2/16	564	192	222	672	-	-	222	672	39.45	786	864	18	528	1	912	m	9.54	20	240	
8	JÁSD	Vb.	1860	30	1058	-	18	1128	-	-	18	1128	1.79	1076	1128	9	696	-	-	-	-	9	696	
9	KIS-GANNA	Vb.	1859	9	279	-	137	536	-	-	137	536	49.26	416	536	4	312	9	696	m	224.88	13	1008	
10	KOLONTÁR	Vb.	1862	18 7/8	635	1176	87	876	-	-	87	876	13.79	723	852	4	600	76	-	m	1688.89	80	600	
11	KUP	Vb.	1863	30	960	-	121	576	-	-	121	576	12.65	1081	576	25	312	-	-	-	-	25	312	
12	MAGYAR-BARNAG	Vb.	1858	12	420	-	71	984	89	276	161	60	38.34	581	60	-	540	-	-	-	-	-	540	
13	NAGY-GANNA	Vb.	1859	30 12/16	1014	900	149	-	-	-	149	-	14.68	1163	900	4	828	3	1164	m	84.65	8	792	
14	NAGY-HIDEGKÚT	Vb.	1864	14 2/16	494	449	52	196	-	-	52	196	10.55	546	645	3	360	39	26	m	1187.88	42	386	
15	NAGY-KAMOND	Vb.	1851	10	350	-	224	-	308	-	532	-	152.00	882	-	3	900	64	-	i	1706.67	67	900	
16	OSZLÓP	Vb.	1857	34 6/8	1148	144	-	-	-	-	-	-	-	1148	144	6	72	-	-	-	-	6	72	
17	SZAPÁR	Vb.	1853	12	420	-	-	-	-	-	-	-	-	420	-	5	737	-	-	-	-	5	737	
18	SZÜCS	Vb.	1867	37 2/16	1225	156	316	648	-	-	316	648	25.84	1541	804	9	936	-	-	-	-	9	936	
19	BAKONY-SZENTIVÁN	Vb.	1862	30	990	-	312	624	-	-	312	624	31.57	1302	624	12	696	6	138	m	48.57	18	834	
20	CSET	Vb.	1861	40	1320	-	106	876	-	-	106	876	8.08	1420	876	12	696	-	-	-	-	12	696	
21	DEVECSE	Vb.	1859	160 4/8	5297	-	-	-	-	-	-	-	-	5297	-	?	?	?	?	?	?	?	?	
22	GYÍRÓT	Vb.	1862	44 2/8	1371	900	307	900	-	-	307	900	22.43	1679	600	5	456	-	-	-	-	5	456	
23	LOVASZPATONA	Vb.	1858	77	2695	-	60	377	-	-	60	377	2.24	2755	377	36	147	-	-	-	-	36	147	
24	MARCALTÓ	Vb.	1858	21 6/8	772	150	175	1176	-	-	175	1176	22.79	948	126	12	486	-	-	-	-	12	486	
25	NYÁRÁD	Vb.	1861	58 4/8	2047	600	166	1164	-	-	166	1164	8.15	2114	564	1	836	-	-	-	-	1	836	
26	SILŐ-MARÓ	Vb.	1856	37	1221	-	21	-	-	-	21	-	1.72	1242	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
27	SZENTISTVÁN	Vb.	1859	12 4/16	404	300	175	924	-	-	175	924	43.48	580	24	3	468	-	-	-	-	3	468	
28	VILONYA	Vb.	1857	16	560	-	18	336	-	-	18	336	3.26	578	336	4	540	-	-	-	-	4	540	
29	ÓSKA	Vb.	1858	22 2/4	832	600	53	1177	-	-	53	1177	6.48	886	577	21	522	-	-	-	-	21	522	
ÖSSZESEN 29 „Vb.” JELŰ HELYSÉGBEN VOLT			ABSZOLUTE		903 3/4	30561	467	3674	480	530	475	4204	955	13.76	34766	222	299	644	489	819	-	163.48	789	263
			ATL.JUTOTT EGY HELYS-RE		31.16	1053	1009	126	843	18	348	144	1191	13.76	1198	1000	10	393	16	1061	-	163.48	27	254
1	BAKONYBÉL	Eb.	1860	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	132	132	216	84	i	188.74	378	212	
2	BAKONY-KOPPÁNY	Eb.	1869	15 4/8	542	600	278	456	-	-	278	456	51.31	820	1056	31	456	22	408	m	71.19	53	864	
3	BÁRSONYOS	Eb.	1858	15 4/8	573	600	660	435	-	-	660	435	115.14	1233	1035	4	300	109	632	m	2577.18	113	932	
4	KÁDÁRTA	Eb.	1856	36	1332	-	289	780	-	-	289	780	21.74	1621	780	6	1176	-	-	-	-	6	1176	
5	KIS-LÓD	Eb.	1857	42 6/8	1410	-	-	-	849	-	849	-	60.21	2259	-	90	800	101	-	i	111.36	191	800	
6	MÁRKÓ	Eb.	1857	57 28/32	1963	-	-	-	921	-	921	-	46.92	2884	-	-	-	-	-	-	-	-	-	
7	NAGY-TEVEL	Eb.	1860	16 4/8	577	600	203	750	-	-	203	750	35.26	781	150	9	300	72	264	m	780.76	81	564	
8	OLASZFÁLU	Eb.	1856	51	1683	-	315	600	-	-	315	600	18.75	1998	600	23	360	-	-	-	-	23	360	
9	RÁTÓT	Eb.	1856	58 6/8	1938	900	599	276	-	-	599	276	30.41	2537	1176	15	636	-	-	-	-	15	636	
10	RENDEK /Ajka/	Eb.	1857	42 3/8	1313	749	238	324	-	-	238	324	18.14	1551	1073	1	350	-	-	-	-	1	350	
11	SUR	Eb.	1856	50 4/8	1767	600	361	-	-	-	361	-	20.42	2128	600	34	700	15	1057	m	45.92	50	557	
12	TÉS	Eb.	1858	36 4/8	1277	600	-	-	-	-	-	-	-	1277	600	36	616	-	-	-	-	36	616	
13	TÖSOKBERÉND	Eb.	1866	15 12/32	507	276	735	1020	-	-	735	1020	145.07	1243	96	11	864	-	-	-	-	11	864	
				16 14/16	567	380	238	44	385	396	623	440	109.88	1190	820	30	956	317	835	i sz i	1031.79	348	591	
14	VARANY	Eb.	1857	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	83	888	-	-	83	888	
15	ZIRC	Eb.	1859	30	1050	-	180	828	-	-	180	828	17.21	1230	828	85	540	-	-	-	-	85	540	
16	PÉTERD	Eb.	1857	16 1/2	556	757	441	396	82	456	523	852	94.09	1080	409	11	544	94	851	m i	1650.30	200	504	
17	FOK-SZABADI	Eb.	1843	60 2/4	1996	600	265	29	-	-	265	29	13.28	2261	629	8	1024	-	-	-	-	8	1024	
18	GECSE	Eb.	1858	22 8/16	787	600	44	458	-	-	44	458	5.63	831	1058	15	272	-	-	-	-	15	272	
19	LÁZI	Eb.	1857	26 2/4	874	600	731	1015	116	171	847	1186	96.97	1722	586	6	900	147	800	m i	3384.88	244	272	
20	PEREMARTON	Eb.	1845	35 4/8	1242	600	-	-	-	-	-	-	-	1242	600	9	636	-	-	-	-	9	636	
ÖSSZESEN 20 „Eb.” JELŰ HELYSÉGBEN VOLT			ABSZOLUTE		647	21961	62	5583	211	2353	1023	7937	34	36.14	29898	96	565	762	1553	73	-	274.57	2118	835
			ATL.JUTOTT EGY HELYS-RE		34.05	1098	300	279	188	117	830	396	1018	36.14	1494	1080	28	337	77	783	-	274.57	105	1120
1	AJKÁ	C	1863	18 7/8	599	930	133	152	-	-	133	152	22.20	732	1082	-	648	-	-	-	-	-	648	
2	CSEKÚT	C	1847	41 3/8	1112	-	-	-	-	-	-	-	-	1112	-	-	720	-	-	-	-	-	720	
3	GYPEPES	C	1859	7 107/104	236	472	248	210	-	-	248	210	104.98	484	682	8	1173	18	885	m	208.60	27	858	
4	HALIMBA	A+C	1847	7 2/8	239	300	57	364	-	-	57	364	23.95	296	664	-	907	-	-	-	-	-	907	
5	VÖRÖSBERÉNY	A+C	1855	20	700	-	16	597	-	-	16	597	2.36	716	597	52	573	-	-	-	-	52	573	
6	ALSÓ-ISZKÁZ	C	1860	6 2/16	286	556	73	1191	-	-	73	1191	25.83	360	547	-	-	-	-	-	-	-	-	
7	BÉKÁS	C	1857	5	175	-	8	1044	-	-	8	1044	5.07	183	1044	?	?	?	?	?	?	?	?	
8	BERHIDA	C	1847	10 2/8	291	264	-	-	-	-	-	-	291	264	9	816	-	-	-	-	9	816		
9	CSAJÁG	C	1859	22 7/16	634	576	497	804	-	-	497	804	78.44	1132	180	21	1044	17	600	m	80.01	39	444	
10	PUSZTA-MISKE	C	1863	15 8/20	539	-	333	630	438	1032	772	462	143.29	1311	462	3	760	24	480	m i	727.55	30	52	
11	TÖT-VÁZSONY	C	1866	31 24/32	1111	480	154	156	10	780	164	936	14.83	1276	216	40	1140	52	264	i	127.52	73	204	
ÖSSZESEN 11 „C.” JELŰ HELYSÉGBEN /KÖZTÜK 2 „A+C” JELŰ / VOLT			ABSZOLUTE		186.462	5924	1178	1523	348	449	612	1972	960	33.29	7897	938	139	581	117	1041	-	84.50	257	422
			ATL.JUT																					

2. A *maradvány- és irtásföldek* jelentősége — akárcsak korábban megvizsgált megyéink mindegyikében — szembetűnő: 23,23%-os arányuk ugyan nem túl magas (a szomszédos Győr megye 39 helységében például arányuk 83,87% volt), de esemmi esetre sem elhanyagolható. Ez a körülmény figyelemzetül szolgálhat a további részletesebb vizsgálatok számára, előre jelezve: a parasztbirtok nagyságát Veszprémben sem lehet a maradvány- és irtásföldek terjedelmének számbavétele nélkül felmérni. E földek tájcsoportonkénti megoszlási aránya szabályos: H. tájcsoportban 28,30%, S. tájcsoportban csak 16,86%. Kézenfekvő, hogy a hegyes-erdős bakonyi falvakban a maradványföldekkel tetézt irtások nagyobb arányát mérhettük meg. Ha most a telekföldek mellett a maradvány- és irtásföldeket is figyelembe vesszük és községenkénti átlagterületüket az egységnyi telekhez mérjük, akkor a fentebb már megállapított 33,5—33,6 átlagos (osztályozott) holdérték (amely csak a telekföldek átlagterjedelmére vonatkozik) már 41,4 holdra emelkedik. Ez az érték azonban csak azt mutatja, hogy az egységnyi telekhez tartozó *parasztbirtok átlagos holdértéke*, a maradvány- és irtásföldek tekintetbe vételével — sőt, azok telekaránylagos megoszlását is feltételezve —, *átlagosan 41,4 holdat* tesz ki. Hogy ténylegesen milyen *konkrét* érték rejlik ezen átlag mögött, azt természetesen csak a további részletező vizsgálatok fogják kideríteni.

A zsellérek kezén levő maradvány- és irtásföldek területének aránya az illetményföldek terjedelméhez képest — szűkséggéppen — még magasabb: a H. tájcsoportban majdnem 233%, az S. tájcsoportban kereken 167%. Ezek az arányok azt jelzik, hogy a zsellérföldek esetében még fokozottabb jelentősége volt az ezen a törvényes illetményen²⁵ *kívüli*, rész-

ben úrbéres eredetű földeknek és ez a körülmény a későbbi, családfőnkénti vizsgálatoknál szintén figyelembe veendő. Addig is, amíg a családfők számát nem vonjuk be a vizsgálatokba, elégedjünk meg ezúttal is ezzel az előrejelzéssel.

3. II. számú táblázatunk világosan mutatja, hogy a maradvány (és irtás-) földek a legnagyobb mértékben (akárcsak Vas²⁶ és Győr²⁷ megyei falvainkban) ezúttal is az *Eb. csoportú*, valamint a hegyes-erdős tájcsoportban halmozódtak fel. Nevezetesen: a Vb. csoportú falvakban a telekföld terjedelméhez viszonyított arányuk 13,76%, az Eb. csoportú falvakban 36,14%, a C. csoportú falvakban (köztük 2 „Á + C” jelzésű helységgel) 33,29% és az Ab. csoportú falvakban 12,33%.

Hasonló típusú, csupán felnövelt arányú eredményt mutat ebben a csoportosításban a maradvány- és irtásföldek százalékos aránya a zsellérföldek esetében is.

Mindezek után felvetődik a kérdés: lehet-e táblázatos adattainkból, e kétségtelenül fontos, de mégiscsak bizonyos *fő tendenciákra szorítókozó jelzéseken túl*, konkrétabb és határozottabb eredményeket is levonni; használhatók-e egyáltalán a fő feladathoz: az egykori telekföldek — illetve a maradvány- és irtásföldek hozzászámításával —, a parasztbirtok nagyságtípusainak felmérésére és meghatározására? Önmagukban nem használhatók, mivel nem ismerjük a parasztszaládfők számát. Nem ismerjük — sem községenként összesen, de az egyes községekben belül a telkek névleges értékeinek különböző nagyságrendjei szerint sem. Ugyanakkor nem ismerjük a telekföldek községenkénti osztálybesorolását, illetve azoknak a minőségtől is függő *konkrét holdszámai* sem. Márpedig feladatunk megvalósításához mindezen ismeretekre szükségünk van. Vizsgálatainknak e kritikus pontján — amikor tehát további tényanyag vizsgálatába vonása nélkül aligha juthatunk előre — puszta munkahipotézisként kockáztassunk meg két, egyáltalán lehetséges variációt, mégpedig az egy községre jutó telekszám átlagos nagyságának a reá jutó telekterjedelem átlagos holdnagyságával való összevetése alapján. Mit is rejtegethet egyelőre előlünk a következő két tétel összefüggése:

Az egy községre jutó telekszám átlagos nagysága, kerekítve: 29

Az egy községre jutó telekterjedelem átlagos holdnagysága, kerekítve: 989

a megvizsgált helységekben

Tételezzük fel, hogy a *viszonylag alacsony* telekszám, illetve telekterjedelem átlaga mögött *viszonylag nagy számú telkes családfő* húzódik meg. Ebben az esetben világos, hogy az *egyes családfők konkrét telekföldjei csak kis terjedelműek* lehetnek.²⁸ Lehetséges azonban ennek ellenkezője is, hogy ti. a telkes családfők községenkénti konkrét száma *viszonylag igen csekély*. Ebben az utóbbi esetben viszont *nagyobb telektípusú gazdák* létével kell számolnunk.²⁹ Melyik lehetséges variáció mármint a ténylegesen hiteles, illetve melyik feltevésünk közelíti meg inkább a valóságos állapotokat? Ezt természetesen csak a családfők telekkategóriák szerint differenciált számának ismerete alapján mondhatjuk meg. Míg a feladat matematikailag túlságosan is egyszerű, addig a vonatkozó forrásanyag felkutatása és célszerű felhasználása nem kis nehézség elé állítja a kutatót. Hadd vázoljuk tehát röviden az adott forrásfeltételeket és az általunk választott megoldás módszerét.

III.

BIRTOKOS SZINTŰ VIZSGÁLATOK

1.

A TELEKFÖLDEK FELMÉRÉSE

A) Forráshasználati problémák

Történeti irodalmunkban bizonyos értelemben helyesen hangzott el az a lemondásra hangoló megállapítás, mely szerint az 1849 utáni paraszti birtokviszonyokat, a parasztság

II. Tábla

A volt telkes- és zsellér családfők különböző jogi minősítésű földjeinek terjedelme helységenként és a volt földesurak feudális eredetű jogi csoportjai szerint

II. Tafel:

Nach örtlicher Lage sowie nach den feudalrechtlichen Verhältnissen der früheren Gutsherrschaft gruppierte Größenverhältnisse der den Oberhäuptern von ehemaligen Hufner- und Häuslerfamilien gehörenden Besitze verschiedener rechtlicher Qualifizierung

Tableau II

L'étendue des terres de différents classements juridiques des anciens chefs de famille — serfs propriétaires ou colons — selon communes et selon le classement juridique féodal de l'ancien propriétaire terrien

Таблица № 2

Распределение земель различного правового характера бывших мелких хозяев и батраков по группам согласно законов, исходивших из бывших феодальных установлений

földbirtok szerinti rétegződésének képét országos szinten aligha fogjuk tudni valaha is rekonstruálni.³⁰ Hiszen nemcsak számos módszertani kérdés vár még megoldásra, ami önmagában sem lebecsülendő feladat, de a fő nehézséget az idevágó forrásanyag *hiányos* volta okozza. Az természetesen — már a kutatások mai színvonalán is — kiderült, hogy előre jutni azért mégis lehet, csak nem az országos szintű összefoglalás igényével, hanem az időben is körülhatárolt kis területiségek feltérképezésének útjáról elindulva. Hogy meddig juthatunk el ezen az úton, azt csak a módszeres kutatások eredményei fogják eldönteni. S ha így az eredmények országos szintű összegezhetőségének abszolút igényéről bizonyára le kell is mondanunk, valamelyest kárpótolhatnak bennünket azok a részeredmények, amelyek folyamatos feltárása a biztosíték, hogy a paraszti birtokviszonyok térképéről eltűnjének az eddigi fehér foltok. Bizonyos — ha nem is teljes — összezésre ez a munka is alkalmas ad majd. Csakhogy e szerényebb, de megvalósítható cél eléréséig is számos forrásfeltáró és módszertani problémát kell megoldanunk. Ezek közül néhányat már foglalkoztunk korábbi tanulmányainkban,³¹ miért is ismételt leírásuktól eltekintünk. Jelenleg e problémakomplexumból azt a kérdést ragadjuk ki, amelynek megoldásától további vizsgálataink közvetlenül függenek. Nevezetesen: *melyik forrás tájékoztat bennünket — mégpedig eddig ismertett felvételeink időszakából — a volt telkes és zsellércsaládfőkö számáról, a volt telkes gazdák telekföldjeinek nagyságkategóriái szerint.*

Eddigi tapasztalataink szerint ugyanis a családfőökig hatoló vizsgálatok esetén a legfőbb nehézséget mindig a *családfőök számának forrásfeltárása* jelentette. 1849 után, mint ismeretes, nem rendelkezünk olyan generális forrással, amely a volt jobbágy-zsellérakosság számát a *társadalmi-jogi kategóriák és ugyanakkor a telkek névleges értékei* szerint is lajstromozná.³² Az a kűtfő, amely alapul szolgálhatna a birtokterjedelm felmérésére (a kataszteri felvételek), nem vagy csak igen ritka esetben alkalmas a birtokosok társadalmi-jogi (úrbéres, szerződéses, jobbágy-zsellér, feudális vagy polgári eredetű birtokos stb.) differenciálására és kétséget kizáró azonosítására. Azok a kűtfők viszont, amelyek a volt úrbéres népes-

séget lajstromozzák (pl. a közel egykorú dikális összeírások), amellet, hogy a nem úrbéres népességet a felvételezés körén kívül rekesztették (ami a feudális adóösszeírás eredeti funkciójából természetesen következett), alkalmatlanok a parasztlakosság számának, főleg pedig birtokterjedelmének reális megállapítására.³³ Ilyen forrásfelvételek mellett a kutató a számba jöhető források — az úrbéri pertestek — *komplex*, azaz a földbirtokra vonatkozó, de a családfőket nem regisztráló dokumentumok mellett, a családfők számát felmérő, de földbirtokuk nagysága felől tájékozatlanul hagyó egyéb mellékleteinek párhuzamos és kritikai — használatára van utalva. Ami mármint az úrbéri pertesteknek a földbirtok terjedelméről tájékoztató forrásfajtaírt illeti, azokat a 24. jegyzetben már részletesen ismertettük. Nem szoltunk azonban a családfők számát a telkek névleges értékrendjei szerint is meghatározó forrásfajtaírtokról. Ezek közül eddigi kutatásaink során már megemlékeztünk az ún. „Bemondási Táblák”-ról,³⁴ amelyek a volt úrbéres telekbirtokosok számát, nevét, telkeik vagy telekrészeik nagyságát, a telkek összes számát az úrbéres házasságok számával együtt tartalmazzák. A „Bemondási Táblák” adatai tehát feladatunk megoldásához igen célszerűen használhatóak.³⁵ Jelen vizsgálataink során azonban lehetőségünk volt felhasználni egy 1883-ban kelt, teljesebb statisztikai kimutatását, amely a volt úrbéri birtokváltásokat regisztrálta községenként 1861—1883 között.³⁶ Bár e rendkívül értékes forrásból számos helység anyaga szintén hiányzik, ennek ellenére kétségteljesen alkalmasabb a forráshiányok pótlására s jó alapot ad a már jelzett feladat megoldásához.

Vizsgáljuk tehát meg a jegyzetben ismertett feltételek mellett³⁷ a volt telkes családfők rétegződését először telkeik *névleges értékei* szerint.

B) A negyed telkes családfők viszonylagos túlsúlya

Vizsgálataink községenkénti részletes eredményeit a III. számú táblázat tartalmazza. (Lásd a III. számú táblát.) E részletes eredmények összegezését pedig az alábbi, IV. számú táblázatba foglaltuk.

IV. SZ. TÁBLA
1861 körül

A helységek		A volt telkes családfők száma a telkek névleges nagyságcsoporthoz szerint							A családfők száma összesen	A volt telkes családfők számának nagyságcsoporthoz						
jelle	száma	egész és azon felül	3/4	5/8	1/2	3/8	1/4	1/4-en alul		egész és azon felül	3/4	5/8	1/2	3/8	1/4	alul 1/4-en
S.	51	259	259	4	1234	18	1790	392	3956	6,55	6,55	0,10	31,19	0,46	45,25	9,90
H.	42	100	182	—	120 0	86	875	207	2650	3,77	6,86	—	45,28	3,25	33,02	7,82
S+H	93	359	441	4	2434	104	2665	599	6606	5,43	6,68	0,86	36,85	1,57	40,34	9,07

Vonjuk le a számadatok nyújtotta tanulságokat.

1. 6606 volt telkes családfő³⁸ rétegződésének adatait megvizsgálva arra az eredményre jutunk, hogy a 93 helységben az összes családfő 40,34%-a 1/4 és 36,85%-a 1/2 telkes gazda volt. Ha ehhez még hozzávesszük a kevés számú 5/8 és 3/8 telkesek számát (számarányuk együttesen 1,63%), úgy az ezekben a nagyságcsoporthoz eső telkesek számaránya összesen 78,82%. Jellegzetes eredmény, amely kétségtelenül megoldja korábbi feltevéseink dilemmáját: *a lehetséges két szélső variáció közül, úgy látszik, az első volt a reális. Veszprém megyében a telkek nagyságtípusai közül a 1/2 s még inkább a 1/4 telkek a leggyakrabban előforduló nagyságtípusok, sőt egyedül ez utóbbinak is viszonylagos túlsúlya mérhető meg a megyében.*

2. A fentiekkel szükségképpen összhangban van az a tény, hogy a két szélső kategóriában viszont az egész és azon felüli, valamint az 1/4 telken aluli telkes családfők száma és számaránya *igen csekély*: 5,43% az előbbi, 9,07% az utóbbi esetben. A telkes családfők telkeinek e két szélső nagyságtípusa *Veszprém megyében tehát meglehetősen ritkán fordult elő.*

3. Jellegzetesnek kell továbbá tartanunk azt a körülményt is, hogy a szám szerint csekély, *legmagasabb kategóriába eső telkek (illetve telkes családfők) inkább a sík tájcsoporthoz közelebb figyelhetők meg, mégpedig Pápa—Enying körzetében.* Enyingben 30,36, Békáson 28,57, Lovászpátonán 20,35, Mezőlakon, Kéttornyulakon, valamint Bozsokon egyaránt 20%-os aránnyal szerepelnek, míg a hegyvidéken mindenütt igen alacsony a számarányuk és csupán két helységben (Csé-

III.

E sz am b er	az „S” tájtipusú hely- ségek neve	A VOLT TELKES CSALÁDFŐK SZÁMA TELKEIK NÉVLEGES NAGYSÁGCSOPORT- JAI SZERINT							az összes család- fők száma	A VOLT TELKES CSALÁDFŐK SZÁMARÁNYA AZ ÖSZ- SZES CSALÁDFŐK SZÁMÁHOZ KÉPEST AZ EGYES NAGYSÁGCSOPORTOKBAN							E sz am b er	a „H” tájtipusú hely- ségek neve	A VOLT TELKES CSALÁDFŐK SZÁMA TELKEIK NÉVLEGES NAGY- SÁGCSOPORTJAI SZERINT							az összes család- fők száma	A VOLT TELKES CSALÁDFŐK SZÁMARÁNYA AZ ÖSSZES CSALÁDFŐK SZÁMÁHOZ KÉPEST AZ EGYES NAGYSÁGCSOPORTOKBAN						
		egész és azon felül	3/4	5/8	1/2	3/8	1/4	1/4-en aluli		egész és azon felül	3/4	5/8	1/2	3/8	1/4	1/4-en aluli			egész és azon felül	3/4	1/2	3/8	1/4	1/4-en aluli	egész és azon felül		3/4	1/2	3/8	1/4	1/4-en aluli		
1	FOK - SZABADI	1	3	-	37	-	140	48	229	0.43	1,31	-	16,16	-	61,14	20,96	1	A J K A	3	2	23	-	37	1	66	4,55	3,03	34,84	-	56,07	1,51		
2	SÍÓ - MAROS	4	2	-	53	-	18	-	77	5,19	2,59	-	68,84	-	23,38	-	2	BAKONYBÉL	-	-	z	s	e	i	l	e	r	k	ö	z	s	e	g
3	ENYING	51	49	-	-	-	68	-	168	30,36	29,16	-	-	-	40,48	-	3	BAKONYKOPPÁNY	1	-	26	-	6	-	33	3,04	-	78,78	-	18,18	-		
4	BOZSOK	1	-	-	-	-	4	-	5	20,00	-	-	-	-	-	80,00	4	BAKONYNÁNA	2	4	16	-	60	-	82	2,44	4,88	19,51	-	73,17	-		
5	DÉG	1	-	-	17	-	36	3	57	1,75	-	-	29,83	-	63,16	5,26	5	BAKONYM.SZENTKIRÁLY	4	2	25	-	23	2	56	7,18	3,57	44,64	-	41,07	3,57		
6	MEZŐSZENTGYÖRGY	2	6	-	9	-	21	-	38	5,26	15,79	-	23,69	-	55,26	-	6	BAKONYM.SZENTLÁSZLÓ	1	4	21	-	28	-	54	1,86	7,41	38,88	-	51,85	-		
7	SZILASBALHÁS	1	3	-	38	-	20	6	68	1,48	4,41	-	55,88	-	29,41	8,82	7	BAKONYN.SZENTLÁSZLÓ	-	-	1	-	33	-	34	-	-	2,94	-	94,06	-		
8	MEZŐKOMÁROM	10	6	-	96	-	44	-	156	6,41	3,85	-	61,54	-	28,20	-	8	BÁRSONYOS	-	-	3	-	47	-	50	-	-	6,00	-	94,00	-		
9	LAJOSKOMÁROM	10	4	-	71	-	39	18	142	7,04	2,81	-	50,00	-	27,47	12,68	9	CSESZNEK	-	2	-	-	21	17	40	-	5,00	-	-	52,50	42,50		
10	SÍÓFOK	-	1	-	24	-	125	-	150	-	0,66	-	16,00	-	83,34	-	10	CSÉTÉNY	3	12	37	-	43	-	95	3,16	12,63	38,95	-	42,26	-		
11	LEPSÉNY	16	8	-	72	-	56	23	175	9,14	4,58	-	41,14	-	32,00	13,14	11	CSÉKÚT	9	4	59	-	3	1	76	18,43	5,27	77,64	-	3,95	1,31		
12	BALATONFŐKAJÁR	8	18	4	59	18	87	-	194	4,12	9,28	0,06	32,14	0,28	54,12	-	12	FENYŐFŐ	-	-	5	33	-	-	38	-	-	13,16	86,84	-	-		
13	BERHIDA	1	-	-	6	-	25	-	32	3,12	-	-	18,75	-	78,13	-	13	HALIMBA	-	1	13	-	-	-	4	18	-	5,56	72,22	-	22,22		
14	CSAJÁG	2	3	-	15	-	47	9	76	2,63	3,94	-	19,73	-	61,85	11,85	14	JÁSD	2	-	16	-	69	4	91	2,21	-	17,58	-	75,82	4,39		
15	SZENTISTVÁN	1	-	-	6	-	16	17	40	2,50	-	-	15,00	-	40,00	42,50	15	KÁDÁRTA	4	5	33	-	46	2	90	4,45	5,55	36,67	-	51,11	2,22		
16	VILONYA	1	1	-	15	-	27	-	44	2,27	2,27	-	34,09	-	61,37	-	16	KIS - GANNA	-	2	-	20	-	-	22	-	9,09	-	90,91	-	-		
17	ŐSKÜ	-	2	-	4	-	65	22	93	-	2,15	-	4,30	-	69,89	23,66	17	KIS - LÓD	3	2	23	-	32	28	88	3,41	2,27	26,14	-	36,36	31,81		
18	PEREMARTON	-	6	-	19	-	79	6	110	-	5,46	-	17,27	-	71,81	5,46	18	KOLONTÁR	1	1	24	-	10	2	38	2,64	2,64	63,15	-	26,31	5,26		
19	FELSŐISZKÁZ	1	1	-	12	-	20	12	46	2,18	2,18	-	26,08	-	43,48	26,08	19	KUP	1	3	36	-	33	-	73	1,38	4,11	49,31	-	45,20	-		
20	CSŐSZ	6	5	-	20	-	43	2	76	7,89	6,58	-	26,32	-	56,57	2,68	20	MAGYAR - BARNAG	1	2	19	-	-	5	27	3,70	7,41	70,37	-	-	18,52		
21	NAGYKAMOND	-	-	-	13	-	10	15	38	-	-	-	34,21	-	26,32	39,47	21	NÉMET - BARNAG	1	-	44	-	-	-	45	2,22	-	97,78	-	-	-		
22	PUSZTAMISKE	3	4	-	18	-	14	2	41	7,32	9,75	-	43,91	-	34,14	4,88	22	MÁRKÓ	1	-	107	-	1	2	111	9,90	-	96,39	-	0,91	1,80		
23	DABRONY	9	7	-	24	-	26	1	67	13,43	10,44	-	35,83	-	38,83	1,46	23	NAGY - GANNA	2	4	50	-	10	-	66	3,04	6,06	75,75	-	1,51	-		
24	DOBÁ	1	2	-	24	-	28	9	64	1,56	3,13	-	37,50	-	43,75	14,06	24	NAGY - HIDEGKÚT	-	-	40	-	-	22	62	-	-	64,52	-	-	35,48		
25	NAGYSZÖLLŐS	6	6	-	29	-	75	25	141	4,25	4,25	-	20,56	-	53,19	17,75	25	NAGY - TEVEL	-	-	33	-	-	23	56	-	-	58,93	-	-	41,07		
26	KERTA	9	8	-	22	-	25	1	65	13,84	12,30	-	33,85	-	38,47	1,54	26	OLASZFALU	4	34	51	-	1	5	95	4,22	35,79	53,68	-	1,05	5,26		
27	NAGYALKSONY	4	5	-	15	-	16	-	40	10,00	12,50	-	37,50	-	40,00	-	27	OSZLÓP	5	2	53	-	13	-	73	6,85	2,74	72,61	-	17,80	-		
28	KISSZÖLLŐS	1	4	-	13	-	41	2	61	1,64	6,55	-	21,31	-	67,22	3,28	28	PADRAG	8	2	55	-	14	2	81	9,88	2,47	67,90	-	17,28	2,47		
29	TÜSKEVÁR	1	1	-	4	-	31	19	56	1,78	1,78	-	7,17	-	55,35	33,92	29	PÓRVA	-	-	-	33	-	10	43	-	-	-	76,75	-	23,25		
30	BAKONYSZENTIVÁNY	6	-	-	46	-	-	-	52	11,54	-	-	88,46	-	-	-	30	PÉTERD	-	-	33	-	9	31	73	-	-	45,21	-	12,33	42,46		
31	BÉKÁS	2	1	-	4	-	-	-	7	28,57	14,28	-	57,15	-	-	-	31	RÁTÓT	5	6	47	-	113	8	179	2,79	3,35	26,26	-	63,12	4,48		
32	CSÓT	1	6	-	12	-	64	26	109	0,91	5,50	-	11,01	-	58,72	23,86	32	RENDEK /Ajka/	3	4	45	-	45	-	97	3,09	4,13	46,39	-	46,39	-		
33	DÁKA	5	2	-	39	-	25	18	89	5,62	2,24	-	43,83	-	28,08	20,23	33	SÚR	10	3	62	-	17	-	92	10,87	3,27	67,39	-	18,47	-		
34	LÁZI	4	1	-	18	-	55	-	78	5,13	1,28	-	23,07	-	70,52	-	34	SZAPÁR	-	-	8	-	31	-	39	-	-	20,52	-	79,48	-		
35	LOVÁSZPATONA	23	11	-	28	-	42	9	113	20,35	9,73	-	24,78	-	37,17	7,97	35	SZÜCS	8	-	49	-	-	-	57	14,04	-	85,96	-	-	-		
36	MARCALTÓ	-	21	-	-	-	15	3	39	-	53,84	-	-	-	38,47	7,69	36	TÉS	2	2	30	-	35	2	71	2,82	2,82	42,25	-	49,29	2,82		
37	NYÁRÁD	7	7	-	71	-	32	20	137	5,11	5,11	-	51,82	-	23,36	14,59	37	TÓSON - BEREND	10	30	10	-	2	3	55	18,19	54,54	18,18	-	3,64	5,45		
38	PÓRSZALÓK	-	2	-	2	-	-	9	13	-	15,38	-	15,38	-	69,24	-	38	TÓSON	-	3	14	-	29	10	56	-	5,36	25,01	-	57,78	17,85		
39	BAKONYTAMÁSI	5	8	-	19	-	49	8	89	5,62	8,99	-	21,35	-	55,05	8,33	39	TÓTVÁZSONY	2	1	50	-	23	19	95	2,11	1,05	52,63	-	24,21	20,00		
40	BAKONYSÁG	3	-	-	18	-	10	-	31	9,68	-	-	58,06	-	32,26	-	40	VARSÁNY	2	2	19	-	22	4	49	4,09	4,09	38,77	-	44,89	8,16		
41	NYÖGÉR	1	-	-	18	-	-	-	19	5,27	-	-	94,73	-	-	-	41	VÖRÖSBERÉNY	2	3	20	-	19	-	44	4,55	6,82	45,45	-	43,18	-		
42	VANYOLA	3	3	-	13	-	70	-	89	3,37	3,37	-	14,61	-	78,65	-	42	ZIRC	-	40	-	-	-	-	40	-	100,00	-	-	-			
43	PÁPATESZÉR	15	4	-	61	-	7	-	87	17,24	4,59	-	70,12	-	8,05	-																	
44	UGOD	5	4	-	43	-	108	4	164	3,04	2,44	-	26,22	-	65,86	2,44																	
45	NAGY - GYIMÓT	3	10	-	6	-	9	25	53	5,66	18,88	-	11,32	-	16,98	47,16																	
46	MEZŐLAK	8	1	-	31	-	-	-	40	20,00	2,50	-	77,50	-	-	-																	
47	BORSOS - GYŐR	5	6	-	15	-	-	8	34	14,71	17,65	-	44,11	-	-	23,53																	
48	KÉTTORNYÚLAK	4	3	-	12	-	1	-	20	20,00	15,00	-	60,00	-	5,00	-																	
49	NÓRÁP	6	9	-	16	-	8	-	39	15,38	23,08	-	41,02	-	20,52	-																	
50	PÁPAKOVÁCSI	2	5	-	18	-	7	4	36	5,56	13,89	-	50,00	-	19,44	11,11																	
51	SALAMON	-	-	-	9	-	46	14	69	-	-	-	13,07	-	66,66	20,27																	

V.

sor-szám	a helység neve	AZ EGÉSZ ÉS AZON FELÜLI TELKES CSALÁDFŐK				A 3/4 TELKES CSALÁDFŐK				A 1/2 TELKES CSALÁDFŐK				A 3/8 TELKES CSALÁDFŐK				AZ 1/4 TELKES CSALÁDFŐK				AZ 1/4 TELKEN ALULI 1/8 TELKESNEK SZÁMOLT CSALÁDFŐK				AZ ÖSSZES TELKES CSALÁDFŐK TELEKFÖLDJEINEK NAGYSÁGA ÖSSZESEN							
		telekföldjeinek nagysága				telekföldjeinek nagysága				telekföldjeinek nagysága				telekföldjeinek nagysága				telekföldjeinek nagysága				telekföldjeinek nagysága											
		egy családfő		az összes családfő		egy családfő		az összes családfő		egy családfő		az összes családfő		egy családfő		az összes családfő		egy családfő		az összes családfő		egy családfő		az összes családfő									
		hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl								
1	A J K A	3	31	-	93	-	2	23	300	46	600	23	15	600	356	600	-	-	-	-	-	37	7	900	286	900	1	3	1050	3	1050	785	950
2	BAKONYKOPPÁNY	1	33	400	33	400	-	-	-	-	-	26	16	800	443	400	-	-	-	-	-	6	8	400	50	-	-	-	-	-	-	526	800
3	BAKONYNANA	2	33	400	66	800	4	25	-	100	-	16	16	800	266	800	-	-	-	-	-	60	8	400	500	-	-	-	-	-	-	933	400
4	BAKONYM.SZENTKIRÁLY	4	31	-	124	-	2	23	300	46	600	25	15	600	387	600	-	-	-	-	-	23	7	900	178	300	2	3	1050	7	900	744	-
5	BAKONYM.SZENTLASZLÓ	1	34	600	34	600	4	25	1050	103	600	21	17	300	362	300	-	-	-	-	-	28	8	750	241	600	-	-	-	-	-	741	900
6	BAKONYN.SZENTLASZLÓ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	17	300	17	300	-	-	-	-	-	33	8	750	284	750	-	-	-	-	-	301	1050
7	BARSONYOS	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	3	18	750	55	1050	-	-	-	-	-	47	9	375	439	825	-	-	-	-	-	495	675
8	CSESZNEK	-	-	-	-	-	2	25	-	50	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	21	8	400	175	-	17	4	200	70	1000	295	1000	
9	CSEKÚT	9	31	-	279	-	4	23	300	93	-	59	15	600	914	600	-	-	-	-	-	3	7	900	23	300	1	3	1050	3	1050	1313	750
10	CSETÉNY	3	33	400	100	-	12	25	-	300	-	37	16	800	616	800	-	-	-	-	-	43	8	400	358	400	-	-	-	-	-	1375	-
11	FENYŐFŐ	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	16	800	83	400	33	12	600	412	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	495	1000
12	HALIMBA	-	-	-	-	-	1	23	300	23	300	13	15	600	21	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	3	1050	15	1000	240	700
13	JÁSD	2	33	400	66	800	-	-	-	-	-	16	16	800	266	800	-	-	-	-	-	69	8	400	565	-	4	4	200	16	800	915	-
14	KÁDÁRTA	4	37	600	150	-	5	27	1075	139	575	33	18	750	604	750	-	-	-	-	-	46	9	375	428	450	2	4	787	9	374	1331	949
15	KIS-GANNA	-	-	-	-	-	2	22	150	44	300	-	-	-	-	-	20	11	75	221	300	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	265	600
16	KIS-LŐD	3	29	600	88	600	2	22	150	44	300	23	14	900	359	300	-	-	-	-	-	32	7	450	236	-	28	3	825	103	300	831	300
17	KOLONTÁR	1	27	-	27	-	1	20	300	20	300	24	13	600	324	-	-	-	-	-	-	10	6	900	67	600	2	3	450	6	900	445	600
18	KÚP	1	28	800	28	800	3	21	600	64	600	36	14	400	516	-	-	-	-	-	-	33	7	200	236	600	-	-	-	-	-	845	800
19	MAGYAR-BARNAG	1	33	400	33	400	2	25	-	50	-	19	16	800	316	800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	4	200	20	1000	420	1000
20	NÉMET-BARNAG	1	33	400	33	400	-	-	-	-	-	44	16	800	733	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	766	800
21	MÁRKÓ	1	29	600	29	600	-	-	-	-	-	107	14	900	1489	900	-	-	-	-	-	1	7	450	7	450	2	3	825	7	450	1534	-
22	NAGY-GANNA	2	29	600	59	-	4	22	150	88	600	50	14	900	737	600	-	-	-	-	-	10	7	450	73	900	-	-	-	-	-	958	900
23	NAGY-HIDEGKÚT	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	40	16	800	666	800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	22	4	200	91	800	758	400
24	NAGY-TEVEL	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33	16	800	550	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	4	200	95	1000	645	1000
25	OLASZFALU	4	29	600	178	-	34	22	150	752	300	51	14	900	752	300	-	-	-	-	-	1	7	450	7	450	5	3	825	18	525	1708	375
26	OSZLÓP	5	34	400	166	800	2	25	-	50	-	53	16	800	883	400	-	-	-	-	-	13	8	400	108	400	-	-	-	-	-	1208	400
27	PÁDRÁG	8	33	400	266	800	2	25	-	50	-	55	16	800	916	800	-	-	-	-	-	14	8	400	116	800	2	4	200	8	400	1358	400
28	PORVA	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33	12	600	415	600	-	-	-	-	-	10	4	200	41	800	457	200
29	PÉTERD	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	33	14	900	486	900	-	-	-	-	-	9	7	450	666	150	31	3	825	114	375	667	225
30	RÁTÓT	5	29	600	147	600	6	22	150	139	900	47	14	900	693	300	-	-	-	-	-	113	7	450	833	450	8	3	825	29	600	1836	450
31	RENDEK /Ajka/	3	28	400	85	-	4	21	300	85	-	45	14	200	637	600	-	-	-	-	-	45	7	100	318	900	-	-	-	-	-	1126	300
32	SÚR	10	33	400	333	400	3	25	-	75	-	62	16	800	1033	400	-	-	-	-	-	17	8	400	141	800	-	-	-	-	-	1583	400
33	SZAPÁR	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	8	16	800	133	400	-	-	-	-	-	31	8	400	258	400	-	-	-	-	-	391	800
34	SZÜCS	8	29	600	236	-	-	-	-	-	-	49	14	900	722	900	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	958	900
35	TÉS	2	29	600	59	-	2	22	150	44	300	30	14	900	442	600	-	-	-	-	-	35	7	450	258	150	2	3	825	7	450	811	300
36	TÓSK	-	-	-	-	-	3	22	150	66	450	14	14	900	206	600	-	-	-	-	-	29	7	450	213	1050	10	3	825	36	850	523	550
37	TÓSK-BEREND	10	29	600	295	-	30	22	150	663	900	10	14	900	147	600	-	-	-	-	-	2	7	450	14	900	3	3	825	11	75	1132	75
38	TÓTVÁZSONY	2	33	400	66	800	1	25	-	25	-	50	16	800	883	400	-	-	-	-	-	23	8	400	191	800	19	4	200	79	200	1195	1000
39	VARSÁNY	2	28	400	56	800	2	21	300	42	600	19	14	200	269	200	-	-	-	-	-	22	7	100	155	1000	4	3	650	14	200	538	400
40	VÖRÖSBERÉNY	2	33	400	66	800	3	25	-	75	-	20	16	800	333	400	-	-	-	-	-	19	8	400	158	400	-	-	-	-	-	633	400
41	ZIRC	-	-	-	-	-	40	25	-	1000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1000	-
42	BAKONYBÉL																																

III. Tábla

A volt telkes családfők rétegződése telkeik névleges értékei szerint az „S” tájcsoporthoz és „H” tájcsoporthoz helységeiben

III. Tafel:

Soziale Schichtung der Oberhäupter von ehemaligen Hufnerfamilien, gruppiert nach dem nominellen Wert der Besitze in Örtlichkeiten der Regionalgruppe „S” und „H”

Tableau III

La stratification des anciens chefs de famille, serfs propriétaires selon la valeur nominale de leurs terres, dans les communes de la contrée «S» et «H»

Таблица № 3

Распределение земельных участков бывших мелких хозяев согласно их номинальной стоимости в местности, отнесенной к группе „H” и „H”

kút és Tósok-Berénd) érik el a 18—19%-ot. Ezek az eredményeink egybevágának a későbbi irodalmi utalásokkal. Eötvös Károly megfigyelése szerint a XIX. század végi Veszprém megyében „nagyobb birtokú” parasztság alig található. Az a kevés azonban, amely ezt a jelzőt viseli, a Mezőföld és Pápa környékén települt.³⁹ Az új század első éveinek idején pedig Kis Ernő is azt írta, hogy az úgynevezett „módosabb”, 30—50 holdas gazdák legfeljebb 100—150-en lehetnek az egész megyében.⁴⁰ Mi ugyan 1861 körül ennél többet számoltunk meg — azóta számuk, úgy látszik, meg is fogyott —, de ez mit sem változtat a lényegen: a telkeseknek ez a nagyságtípusa számszerűen csekély jelentőséggel bírt a megyében. Az S. tájcsoporthoz 6,55, a H. tájcsoporthoz már csak 3,77 egész és ennél nagyobb telkes családfő számarányát mértük fel.

4. Ami a számszerűség szempontjából is legáltalánosabb 1/2—1/4 telkes családfők tájcsoporthoz tartozó megoszlását illeti, táblázatunkból megállapítható: az S. tájcsoporthoz az 1/4 telkesek, míg a H. tájcsoporthoz a 1/2 telkesek vannak viszonylagos túlsúlyban. Mindebből arra következtethetünk, hogy a telkes családfők telekföldek szerinti rétegződése a két szélső kategória számarányát tekintve — a sík tájék falvaiban volt előrehaladottabb.

Ne gondoljuk azonban, hogy a parasztbirtoknak ezzel a vizsgálatával már beérhetjük. Hiszen azt csupán a telkek *névleges értékei* szerint hajtottuk végre, anélkül, hogy ezeknek *községenkénti besorolásától és a földek minőségi osztályzataitól is függő abszolút holdértékeit ismertük és meghatároztuk volna*. Márpedig közismert, hogy azonos telekhányad birtoklása nemcsak az ország különböző megyéiben, de egy megyén belül sem jelentette azonos terjedelmű föld birtoklását, mivel a telekegység nemcsak megyék, de ezen belül a földek minőségi osztályzata szerint is változó abszolút értéket rejtett. Ezért egy-egy volt telkes családfő egykori telekföldjének tényleges (abszolút hold-) nagyságát csak akkor tudjuk a földek minőségi besorolása szerint is változó abszolút értékben kifejezni, ha minden egyes községben pontosan ismerjük az egész telek besorolását, valamint a földek minőségi osztályzatait is. Eddigi eredményeinket ezért csupán tájékoztató és eligazító jellegűeknek kell tekintenünk, amelyek azonban fő vonalakban már körülhatárolják és megszabják a pontosabb vizsgálatok körét és módszerét. Nézzük meg tehát, milyen abszolút értékek jelennek a névleges értékek mögött.

C) Az 5—12 holdas telekbirtokosok viszonylagos túlsúlya

Ennek a feladatnak a végrehajtása meglehetősen aprólékos számítási és átszámítási eljárást kíván meg, amelyet — általános tájékoztatás céljából — csupán fő vonalakban kívánunk előzetesen ismertetni.

Kiindulásképpen ismernünk kell a volt telekföldek *községenkénti* besorolását, továbbá *minőség szerinti osztályzatát*. Amikor ezt községről községre haladva megállapítottuk, meghatározhatjuk az egész telek községenként változó abszolút holdértékeit, először *osztályozott holdakban*, majd ezt követően — a minőség szerinti osztályzatot is figyelembe véve, tehát azt, hogy a belsőségek, a szántók és a rétek esetében *milyen négyszögöllel számoljunk — 1200 négyszögölre átszámolt holdakban*. Miután pedig előző számításaink alapján már megállapítottuk, hogy a volt telkes családfők *miképpen* oszlanak meg a telkek névleges értékei szerint, a községenként változó egész telek 1200 négyszögölre átszámolt abszolút (hold) értékeinek csupán a családfőnkénti megfelelő hányadát kellett kiszámítanunk. Ezzel a feladat megszabta eljárással tehát módunkban volt a 6,606 családfőnek telekföldek szerinti megoszlását 1200 négyszögölös holdakban felmérni.⁴¹ Vizsgálatainkat tájegységekre bontva, először a H. tájegység falvaira vonatkozó eredményeket mutatjuk be. (Lásd az V. számú táblát.) Az igen tanulságos részeredményeket pedig — a könnyebb tájékozódás kedvéért — a VI. számú táblázatba foglaltuk.

V. Tábla

A volt telkes családfők telekföldjeinek nagysága 1200 négyszögölös holdakban a „H” tájcsoporthoz, helységeiként

V. Tafel:

Nach örtlicher Lage in der Regionalgruppe „H” befindliche Hufenbesitze (in Jochgrößen von je 1200 Quadratklaftern) der Oberhäupter von ehemaligen Hufnerfamilien

Tableau V

L'étendue des terres des anciens chefs de famille, serfs propriétaires, en arpents de 42 ares par communes dans la contrée „H”

Таблица № 5

Величина земельных участков, выраженная в хольдах из 1200 кв сажень, бывших мелких хозяев в местности, отнесенной к группе «H», по населенным пунктам

VI. SZÁMÚ TÁBLÁZAT

A volt telkes családfők telekföldek szerinti megoszlása a telkek abszolút értékei szerint a H. tájcsoporthelyiségekben

A telekföldek nagyságcsoporthai 1200 négyszög- öles holdakban	A birtokos családfők			
	száma	nagyságcsoporthonkénti számaránya	régi telekkategóriái	ezen szerinti arányai az egyes nagyság- csoporthokban
27—37,5 hold között és azon felül	100	3,78	az egykori egész és azon felüli telkesek	3,78
25—27 hold között	9	0,35	a volt 3/4 telkesek	6,88
23—25 hold között	80	3,02		
20—23 hold között	93	3,51		
15—19 hold között	662	24,99	a volt 1/2 telkesek	45,31
13—15 hold között	538	20,32	a volt 3/8 és az 1/4 telkesek	36,21
11—12,5 hold között	86	3,25		
8—10 hold között	470	17,75		
6—8 hold között	405	15,21	az egykori 1/4 telken aluliak	7,82
4 hold és azon alul	207	7,82		
Az összes nagyságcsoporthokban	2650	100,00	az összes telekkategóriákban	100,00

A VI. számú táblázat összefoglalja a fő eredményeket. Ezek szerint:

1. A bakonyvidéki falvakban az egykori féltelkesek vannak viszonylagos túlsúlyban, akiknek egyenként 13—19 holdas nagyságú telekföldjei voltak a hivatalos felmérés időpontjában.

2. Számban utánuk a volt 3/8—1/4 telkesek következnek, akiknek egyenként 8—12,5 hold közötti telekföldjük volt.

3. A két szélső nagyságcsoporthban a családfők számaránya, mint az várható volt, alacsony. Az egész telkesek minimum 27—37,5 hold közötti (a maximum határát 60 holdig feltételeztük) telekfölddel, a volt 1/4 telken aluliak maximum 4 holdig terjedő törpebirtokkal rendelkeztek.

4. Vagyis: a Bakonyvidék telekföldjeinek legáltalánosabb nagyságtípusa a 13—19 holdas nagyságtípus volt.

5. A holdértékek meghatározása ugyanakkor felfedte: mekkora abszolút értékű különbségek húzódnak meg községenként a telekföldek azonos névleges értékei mögött: az egész (és azon felüli) telkesek esetében minimum 10,5, a 3/4 telkesek csoportjában 7, a 1/2 telkesekében több mint 5, az 1/4 telkesekében közel 4 hold.

Vizsgáljuk meg ezután az S. tájcsoporth falvak telkeseinek megoszlását. A részletes eredményeket a VII. számú táblázat mutatja. A részletes eredményeket ezúttal is külön táblázatban foglaltuk össze. (Lásd a VIII. számú táblát.)

VIII. SZÁMÚ TÁBLÁZAT

A volt telkes családfők telekföldek szerinti megoszlása a telekföldek abszolút értékei szerint az S. tájcsoporthhelyiségekben

A telekföldek nagyságcsoporthai 1200 négyszög- öles holdakban	A birtokos családfők			
	száma	nagyságcsoporthonkénti számaránya	régi telekkategóriái	ezen szerinti számaránya az egyes nagyság- csoporthokban
28—35 hold között és azon felül	254	6,43	a volt egész telkesek és az azon felüliek	6,43
25—26 hold között	21	0,53	a 3/4 telkesek egy része	3,64
23—25 hold között	123	3,11		
21—23 hold között	118	3,00	a 3/4 telkesek további része, az egész telkesek közül 5 családfő	3,00
16—18 hold között	662	16,73	a 3/4 telkesek egy része, az 5/8 telkesek, az 1/2 telkesek egy része	30,35
14—16 hold között	539	13,62		
10—11 hold között	57	1,44	az 1/2 telkesek másik része, a 3/8 telkesek, az 1/4 telkesek egy része	46,05
8—9 hold között	814	20,57		
7—8 hold között	951	24,04	az 1/4 telkesek másik része	00,63
5—6 hold között	25	00,63		
4—5 hold között	215	5,43	az 1/4 telken aluliak	9,90
4 holdon alul	177	4,47		
Az összes nagyságcsoporthokban	3,956	100,00	az összes telekkategóriákban	100,00

VII.

SOR-SZÁM	a helység neve	AZ EGÉSZ ÉS AZON FELÜLI TELKES CSALÁDFŐK				A 3/4 TELKES CSALÁDFŐK				AZ 1/2 TELKES CSALÁDFŐK				AZ 1/4 TELKES CSALÁDFŐK				AZ 1/4 TELKEN ALULI 1/8 TELKESEK - NEK SZÁMOLT CSALÁDFŐK				AZ ÖSSZES CSALÁDFŐK TELEKFÖLDJÉNEK NAGYSÁGA						
		SZÁM	telekföldjük nagysága				SZÁM	telekföldjük nagysága				SZÁM	telekföldjük nagysága				SZÁM	telekföldjük nagysága				SZÁM	telekföldjük nagysága					
			egy családtő		az összes családtő			egy családtő		az összes családtő			egy családtő		az összes családtő			egy családtő		az összes családtő			egy családtő		az összes családtő			
			hold	□-öl	hold	□-öl		hold	□-öl	hold	□-öl		hold	□-öl	hold	□-öl		hold	□-öl	hold	□-öl		hold	□-öl	hold	□-öl		
1	FOK-SZABADI	1	29	600	29	600	3	22	150	66	450	37	14	900	545	900	140	7	450	982	750	48	3	825	177	-	1801	300
2	SÍÓ-MAROS	4	29	600	118	-	2	22	150	44	300	53	14	900	940	900	18	7	450	132	900	-	-	-	-	-	1235	900
3	ENYING	51	29	600	1504	600	49	22	150	1084	150	-	-	-	-	-	68	7	450	496	600	-	-	-	-	-	3085	150
4	BOZSÓK	1	33	400	33	400	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	4	4	200	16	800	50	-
5	DÉG	1	29	600	29	600	-	-	-	-	-	17	14	900	250	900	36	7	450	265	600	3	3	825	11	75	556	975
6	MEZŐSZENTGYÖRGY	2	33	400	66	800	6	25	-	150	-	9	16	800	150	-	21	8	400	175	-	-	-	-	-	-	541	800
7	SZILASBALHÁS	1	33	400	33	400	3	25	-	75	-	38	16	800	633	400	20	8	400	166	800	6	4	200	25	-	933	400
8	MEZŐKOMÁROM	10	29	600	295	-	6	22	150	132	700	96	14	900	1416	-	44	7	450	324	600	-	-	-	-	-	2168	100
9	LAJOSKOMÁROM	10	33	400	333	400	4	25	-	100	-	71	16	800	1183	400	39	8	400	325	-	18	4	200	75	-	2016	800
10	SÍÓFOK	-	-	-	-	-	1	22	150	22	150	24	14	900	354	-	125	7	450	921	1050	-	-	-	-	-	1298	-
11	LEPSÉNY	16	33	400	533	400	8	25	-	200	-	72	16	800	1200	-	56	8	400	466	800	23	4	200	95	1000	2495	1000
12	BALATONFŐKAJÁR	8	28	400	506	800	18	21	300	382	600	4 ^x 59	16	850 200	66 935	800 1000	18 ^{xx} 87	10	450 100	186 616	900 300	-	-	-	-	-	2571	800
13	BERHIDA	1	28	400	28	400	-	-	-	-	-	6	14	200	85	-	25	7	100	177	100	-	-	-	-	-	290	500
14	CSAJÁG	2	29	600	59	-	3	22	150	66	450	15	14	900	221	300	47	7	450	346	750	9	3	825	33	225	726	525
15	SZENTISTVÁN	1	29	600	29	600	-	-	-	-	-	6	14	900	88	600	16	7	450	118	-	17	3	825	62	820	298	20
16	VILONYA	1	33	400	33	400	1	25	-	25	-	15	16	800	250	-	27	8	400	225	-	-	-	-	-	-	533	400
17	ÖSKÜ	-	-	-	-	-	2	25	-	50	-	4	16	800	66	800	65	8	400	541	800	22	4	200	91	800	750	-
18	PEREMARTON	-	-	-	-	-	6	25	-	150	-	19	16	800	316	800	79	8	400	656	400	6	4	200	25	-	1150	-
19	FELSŐ-ISZKÁZ	1	33	400	33	400	1	25	-	25	-	12	16	800	200	-	20	8	400	166	800	12	4	200	50	-	476	-
20	CŐSZ	6	31	-	186	-	5	23	300	116	300	20	15	600	310	-	43	7	900	333	300	2	3	1050	7	900	953	300
21	NAGYKAMOND	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	13	16	800	225	-	10	8	400	83	400	15	4	200	62	600	370	1000
22	PUSZTAMISKE	3	33	400	100	-	4	25	-	100	-	18	16	800	300	-	14	8	400	116	800	2	4	200	8	400	625	-
23	DABRONY	9	33	400	300	-	7	25	-	175	-	24	16	800	400	-	26	8	400	216	800	1	4	200	4	200	1095	1000
24	DÓBA	1	33	400	33	400	2	25	-	50	-	24	16	800	400	-	28	8	400	235	400	9	4	200	37	600	756	200
25	NAGYSZÖLLŐS	6	33	400	200	-	6	25	-	150	-	29	16	800	483	400	75	8	400	625	-	25	4	200	104	200	1562	600
26	KERTA	9	33	400	300	-	8	25	-	200	-	22	16	800	366	800	25	8	400	208	400	1	4	200	4	200	1079	200
27	NAGYALÁSONY	4	29	600	118	-	5	22	150	110	750	15	14	900	221	300	16	7	450	118	-	-	-	-	-	-	567	1050
28	KISSZÖLLŐS	1	33	400	33	400	4	25	-	100	-	13	16	800	216	800	41	8	400	341	800	2	4	200	8	400	700	-
29	TÜSKEVÁR	1	33	400	33	400	1	25	-	25	-	4	16	800	66	800	31	8	400	258	400	19	4	200	79	200	462	600
30	BAKONYSZENTIVÁNY	6	29	600	177	-	-	-	-	-	-	46	14	900	678	600	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	855	600
31	BÉKÁS	2	33	400	66	800	1	25	-	25	-	4	16	800	66	800	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	158	400
32	CŐT	1	29	600	29	600	6	22	150	132	900	12	14	900	177	-	64	7	450	472	-	26	3	825	95	1050	907	150
33	DÁKA	5	22	-	110	-	2	16	600	33	-	39	11	-	429	-	25	5	600	137	600	18	2	900	49	600	759	-
34	LÁZI	4	29	600	118	-	1	22	150	22	150	18	14	900	265	600	55	7	450	405	750	-	-	-	-	-	811	300
35	LOVÁSZPATONA	23	33	400	766	800	11	25	-	275	-	28	16	800	466	800	42	8	400	350	-	9	4	200	37	600	1895	1000
36	MARCALTÓ	-	-	-	-	-	21	25	375	532	575	-	-	-	-	-	15	8	525	126	675	3	4	262	12	786	671	836
37	NYÁRÁD	7	33	400	233	400	7	25	-	175	-	71	16	800	1183	400	32	8	400	266	800	20	4	200	83	400	1941	800
38	PÖRSZALÓK	-	-	-	-	-	2	23	300	46	600	2	15	600	31	-	-	-	-	-	-	9	3	1050	34	1050	112	450
39	BAKONYTAMÁSI	5	31	-	155	-	8	23	300	186	-	19	15	600	294	600	49	7	900	379	900	8	3	1050	34	-	1049	300
40	BAKONYSÁG	3	34	600	103	600	-	-	-	-	-	18	17	300	310	600	10	8	750	86	300	-	-	-	-	-	500	300
41	NYÖGÉR	1	28	400	28	400	-	-	-	-	-	18	14	200	255	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	283	400
42	VANYOLA	3	33	400	100	-	3	25	-	75	-	13	16	800	216	440	70	8	400	583	400	-	-	-	-	-	974	840
43	PÁPATESZÉR	15	33	400	500	-	4	25	-	100	-	61	16	800	1016													

JEGYZET: x 5/8 telkesek
xx 3/8 telkesek

VII. Tábla:

A volt telkes családfők telekföldjeinek nagysága 1200 négyszögöles holdakban az „S” tájcsoporthoz, helységenként

VII. Tafel:

Nach örtlicher Lage in der Regionalgruppe „S“ befindliche Hufenbesitze (in Jochgrößen von je 1200 Quadratklaftern) der Oberhäupter von ehemaligen Hufnerfamilien

Tableau VII:

L'étendue des terres des anciens chefs de famille, serfs propriétaires, en arpents de 42 ares par communes dans la contrée «S»

Таблица № 7

Величина земельных участков, выраженная в хольдах из 1200 кв сажень, в местности, отнесенной к группе «S», по населенным пунктам

Táblázatunk adataiból a következő fő eredmények állapíthatók meg:

1. A sík tájék falvaiban a 7—11 holdas, kis földű telekbirtokok voltak túlsúlyban: a megszámlolt összes családfőkhöz képest számarányuk 46,05% volt.

2. Számban utánuk a 14—18 holdas középbirtokú család-fők következtek, 30,35%-os számarányával.

3. A szélső nagyságcsoportokba sorolt volt telkes, illetve résztelkesek aránya viszonylag itt is csekély, bár valamelyest jelentősebb, mint a H. tájcsoporthú falvak azonos csoportjainak esetében.

4. Amíg tehát a H. tájcsoporthú falvakban a 13—19, addig az S. tájcsoporthú falvaiban a 7—11 holdas nagyságcsoport volt a telekföldek legáltalánosabb típusa.

5. Az abszolút holdértékek felmérése ugyanakkor itt érdekes tanulságot is jelez: az azonos névleges értékek mögött rejtőző abszolút holdértékek itt nemcsak különbözőek — például a 1/2 telkesek esetében 11—17,25 hold közötti skálán mozognak —, de a telkek névleges értékű (feudális eredetű) kategóriáit is felbontják és nem egy esetben át is fedik. Így például voltak olyan egész telkesek, akiknek abszolúte kisebb s olyan 3/4 telkesek, akiknek abszolúte nagyobb telekföldjük volt. A volt 1/2 telkesek között is akadtak, akiknek abszolúte nagyobb telekföldjük volt, mint néhány volt 3/4 telkesnek stb. Ez a körülmény további meggyőző bizonyítékát szolgáltatja azon, már régebben hangoztatott álláspontunk helyességének, mely szerint a parasztság telekföldek szerinti rétegződését helytelen a névleges nagyságcsoportok alapján megállapítani, mivel azok a legtöbb esetben különböző abszolút értékeket mosnak össze. A helyes módszer — már az 1848 előtti s még inkább az ezt követő időszakra nézve is — az abszolút nagyságcsoportok szerinti felmérés.⁴²

Ezek után vonjuk egybe — táblázataink alapján — mindkét tájcsoporthú telkes családfőre vonatkozó főbb adatainkat. Az összesített adatok azt mutatják, hogy a 6606 családfő közül 2401 — a családfők 36,34%-a — 13—19 hold közötti, 2808 pedig — a családfők számának 42,52%-a — 5—12,5 hold közötti telekfölddel rendelkezett. Vagyis: az 5—12,5 holdas telekföldek nagyságcsoportja volt a telekföldek legáltalánosabb nagyságtípusa s az ebbe a nagyságcsoportba tartozó telekbirtokok voltak viszonylagos túlsúlyban. Birtokos szintű vizsgálataink közvetlen célját tehát elértük s ezzel vizsgálataink első s legfőbb szakaszát lezárjuk.

2.

A MARADVÁNYFÖLDEK FELMÉRÉSE

A maradványföldek vizsgálata meglehetősen előtérbe került az utóbbi évek agrártörténeti irodalmában.⁴³ Nem véletlenül és nem is függetlenül a paraszti földbirtoklás és a rétegződés általánosabb igényű vizsgálatától. Marxista irodalmunk ugyanis a felszabadulást követő első évtizedben — számos tévedése mellett — a maradványföldek szerepét és jelentőségét a paraszti birtoklásában sem vette kellően tekintetbe.⁴⁴ Az elméleti hadakozásokat kísérő és követő módszeres vizsgálatok azonban ma már egyértelműen kimutatták a maradványföldek nagy szerepét az egykori jobbágyság és zsellérek birtokviszonyainak alakulásában s mi több: jelenleg már egyes uradalmak, illetve tájegységek falvaiba kiterjedő részletes felmérések s ezek mellett — bizonyos feltételezések korlátai között ugyan, de — országos szintű statisztikai kimutatások is rendelkezésünkre állnak 1848-ig, a problematika tárgyalagos vizsgálatához.⁴⁵ Az 1849 utáni helyzet felmérése pedig folyamatban vannak a reprezentációs felvételek.⁴⁶

Anélkül, hogy a maradványföldek keletkezésének és sorsának történeti áttekintésére vállalkoznánk, a további vizsgálatok szempontjából mégis elkerülhetetlen, hogy legalább fő vonalakban ne összegezzük az irodalom által eddig feltárt eredményeket.

A) Az országos kép 1848 előtt

Közismert, hogy a maradványföldek keletkezése az úrbérrendezés történeti aktusával, annak gyakorlati lebonyolításával függött össze. Ma már az is tényeken alapuló, kétségtel-

len igazolást nyert, ami egy évtizeddel ezelőtt még merész állításnak minősült, hogy ti. a jobbágy az úrbérrendezés idejében általában több földet birtokolt, mint amekkorára az urbárium — területileg változó — úrbéres telekterjedelmét megszabta s ennek következtében az általa ténylegesen birtokolt gazdaság és a csupán úrbériség címén megszabott telekföld terjedelme sokszor igen lényeges differenciákat mutatott.⁴⁷ Ez a differencia azonban csak az úrbérrendezést követő s a gazdasági fejlődés által sürgetett mérnöki felmérések eredményeként vált lemérhetővé az évtizedek haladtával. A bemondás alapján megállapított, majd az ezt követő szakszerűbb mérnöki felmérések során kimutatott úrbéres földterjedelem általában jelentős mennyiségi eltéréseket jelzett a jobbágy javára, nem is szólván a művelésbe — főleg a középső és a déli vármegyékben — akkor még be nem vont tartalékföldek nagy mennyiségéről.⁴⁸ Az úrbéres földterületnek ilyen, a bemondás és a későbbi mérnöki felmérések során megállapított különbsége volt a fő forrása a maradványföldek keletkezésének,⁴⁹ amelyekből — a törvény szerint — a földesuraknak újabb telekföldeket kellett alakítani. A maradványföldek tehát olyan, a XVIII. századi agrárfejlődés által létrehozott úrbéres természetű földek voltak, amelyek az úrbérrendezés eredményeként a törvényesen megszabott — és területileg változó — telekföldek határain ugyan kívül kerültek és — a fixált telekföldekkel ellentétben — nem képezték az állami adó tárgyát, de ettől függetlenül a jobbágy tényleges birtokában voltak, mégpedig úrbéres jellegű járadékok szolgáltatása mellett. Történeti soruk nyomán követése azonban — összhangban a századforduló, majd a XIX. század első felének a forradalomig ívelő egész agrárfejlődésével — zezugos utakra vezeti a kutatót.

A problematika megoldása lényegében abban a körülményben keresendő, amelynek feltárása immár tanúsítja: a magyarországi agrárfejlődés e több mint nyolc évtizede a maradványföldek feudális jogi minősítésében — és ugyanakkor birtoklásában is — a legkülönbözőbb, sokszor egymással éppen ellentétes variációkat hozta létre.⁵⁰ E földek jogi minősítésének változásaira ugyanis, mint ezt Soós Imre régebben dokumentálta, már a XVIII. század végétől is felfigyelhetünk: a földesurak sok helyütt vitatták e földek úrbéres jellegét és anélkül, hogy ekkor még tömegesen kivonták volna azokat a jobbágyság birtokából, majorsági bérföldekként kezelték, s azok használatára fejében meghatározott járadékot szedve, egyelőre „megelégedtek a tulajdonjog biztosításával”.⁵¹ Ebben a változatban a maradványföldeknek csupán feudális jogi minősítése cserélődött fel — úrbéres eredetüket veszítve majorsági bérföldek jellegét öltötték fel —, anélkül azonban, hogy a jogi minősítés e cseréje maga után vonta volna a birtokhasználatban bekövetkező változást is. A Szabad György által hangsúlyozott jogbiztosítás e módszere azonban kedvező jogi feltételeket teremtett a birtokhasználatban is bekövetkező fordulathoz, amelynek jellegzetes történeti szakasza a századfordulót követő nagy konjunktúra idején köszöntött be. Ez az időszak a majorsági gazdálkodás fellendülésének, a növekvő alodizálásoknak etappjaként ismeretes történeti irodalmunkban. A fokozott ártermelésre berendezkedő földesúri majorságok egyre szélesülő határai a maradványföldekre is kiterjednek. A földesurak elsősorban a már jogilag biztosított, eddig még a jobbágyság tényleges használatában levő maradványföldeket vonják be majorságaikba, de ráteszik kezüket a jobbágy által időnként használt földek nagy mennyiségére is, sőt — a pusztán hagyott földek átengedése fejében — még a telekföldek egy részét is bekebelezik. Ebben a fejlődési periódusban tehát a maradványföldek egy részének jogi átminősítését az annak birtoklásában bekövetkező tömeges változások is nyomán kísérik: az érintett földek ezáltal már a földesúr tényleges birtokát képezik, s ezzel az aktuális eredeti úrbéres jellegüket is elvesztik. Csak hogy ezzel a folyamattal párhuzamosan a maradványföldek telkesítésének — a törvény által előírt — ellentendenciája is érvényesül: a maradványföldek egy másik része az állami adónak, valamint a megnövekedett robotigények kielégítésének fix alapját képező telekföldek sorába olvad, miközben a puszták, a közföldek addig művelésbe nem vont nagy tartalékaiból önmagát is képes még megújítani. Amikor

azután az 1830-as évek második felétől megélénkülő liberális mozgalmak mind kétségesebbé teszik a földesurak szemében a nemesi földtulajdon s benne az úrbériség változatlan fenntartásának esélyeit, a telkesítések addigi folyamata megcsappan. Ettől kezdve a földesurak inkább azon igyekeznek, hogy minél több jogilag vitatható földet — s köztük a remanenciákat is — ruházzanak fel allodiális jogi címkével s azokat ennek segítségével is saját kezelésükbe vonják. Bár így a maradványföldek nyolc évtized leforgása során részben allodiális földekké, részben telekföldekké lettek, *legnagyobb részük — akár allodiális jogi minősítéssel, akár úrbéres jellegük vitathatatlan elismerése mellett — 1848-ig még mindig parasztkézen maradt.* Ez a döntő — s történeti irodalmunk által ma már bebizonyított — alaptény a magyarázata annak, hogy a forradalom küszöbén a parasztkézen talált maradványföldek megbecsült mennyisége az országban kb. 1 900 000 (1200 □-öles) holdra rúgott.⁶² Ez a nagy mennyiségű földterjedelem pedig — nem szólván most az irtásokról és a nem úrbéres földek különböző fajtáiról — lényegesen befolyásolta a jobbágy birtoklását és földbirtok szerinti rétegeződését.

B) 1849 után

A jobbágyfelszabadító forradalomnak a maradványföldek tekintetében is reményt keltő szeptemberi törvényjavaslata⁶³ a szabadságharc leveretésével nem válhatott valóra. A néhány évig tartó rendezetlen állapotok után azonban az 1853. évi pátens ide vágó rendelkezései végleg lelohasztották az 1850–52 évek baljós példáin nem okuló parasztmilliók reménykedését. E rendelkezés szerint a maradványföldek megmaradhattak ugyan a volt jobbágy birtokában, de ezért ők — s nem az állam — tartoztak kamatokkal tetézett megváltást fizetni a volt földesúrnak. Amellett e földekért a parasztnak nem járt sem legelő, sem erdő.⁶⁴ Ezzel a rendelkezéssel a maradványföldek sorsa, amely már 1848 előtt is sok tekintetben különbözött a telekföldekétől, véglegesen különvált az utóbbiakétól. Sorsuk további nyomon követésére — a végleges országos összegezés igényével — a történetész ma még alig vállalkozhat. Azok a kitűnő tanulmányok, amelyek e kérdéssel is foglalkozva az utóbbi években napvilágot láttak,⁶⁵ részben adatapparátusuk lokális volta, részben országos kitekintésű, de a táji specialitások elemzését céljuknak nem tartó s ezért meg sem valósító módszerük miatt, nem alkalmasak a teljes és végleges kép biztos alapokon nyugvó, összefüggő előadására. Am nem elegendő ehhez az eddig gyűjtött ismeretanyag sem. Sok még a tennivalónk e téren is, mégpedig nemcsak a források további feltárása és megszólaltatása vonatkozásában, hanem — ami a történetírói elsősorban érdeklí — a részletvizsgálatok nyújtotta jellemző mozzanatok összefüggésének megragadása és azoknak az általános fejlődésmentbe való ágyazása érdekében is. Ezért és mert magunk is csak megyei keretek között kísérletezünk, nem tartjuk feladatunknak a teljes és végleges kép megrajzolását. Annyit azonban már most is megpróbálunk — több, mint 600 helység tényanyagának ismeretében —, hogy ha nem is végleges igénnyel, de a kutatások jelenlegi szintjén, rövid rendszerezését adjuk a problémának.

1849 s még inkább a pátens megjelenése után az a tendencia erősödött fel s vált uralkodóvá, amely már az 1830-as évek végétől is egyre általánosabban nyilvánult meg. A jobbágyfelszabadítás — a földtulajdonviszonyok változásával — tisztázta, de ugyanakkor magasabb fokon ki is élezte a szembenálló felek birtokpolitikai törekvéseit. Amíg a volt földesurak azon igyekeztek, hogy a felszabadult jobbágy tulajdonába jutott földeket minél inkább megszüktítsék, addig az egykori jobbágyok arra törekedtek, hogy az általuk ténylegesen birtokolt földek minél nagyobb mennyiségére terjeszszék ki a föld szabad tulajdonjogát. Az ellentétes érdekek küzdelmének középpontjába így az „úrbéres vagy nem úrbéres” föld sorsdöntő minősítésének feudális jogi értelvése került. Ebben a küzdelemben a volt földesúr már azáltal is helyzeti előnyre tett szert, hogy a feudális kori hamis adóösszeírások dokumentumait most, miután érdekei így követelték, a tegnapi jobbággyai ellen használta fel. Mivel ezek a

ténylegesnél valóban kevesebb földet igazoltak, nemegyszer perdöntő érveket szolgáltatottak számára a parasztbirtok, sőt a felszabadított telektulajdon megnyírbálásához is.⁶⁶ A telektulajdon elleni úri támadás azonban kihatott a maradványföldek sorsának alakulására is. Az évtizedek óta alkalmazott és jól bevált módszer — a telekföldek önhatalmú elszűkítése mellett⁶⁷ —, a *telekszám redukálása, illetve a földek magasabb osztályba sorolása, névleges értékük változatlanul hagyásával*, tovább élt. Ez, akár egyik, akár másik esetben, vagy akár a kettőt együtt alkalmazva, a telekföldek abszolút területének csökkenésére vezetett. Kapóra jöttek ehhez a feudális kori hamis adóösszeírások dokumentumai, amelyek az állami adóterhek csökkentése érdekében sohasem adtak hű képet az úrbéres népesség teljes számáról s főleg az egykori adó alapjául szolgáló úrbéres földek tényleges területéről. Az új telektulajdon ilyen módszerrel való csökkentése — amely országos jelenség volt — egyfelől az allodiumok határainak növelését eredményezte, természetesen akkor, ha a földesúr a redukált telekföld többletét *allodiális jellegű bérföldként* tudta elismertetni az úrbéri bíróság fórumain. Az eddigi vizsgálatok azt mutatják, hogy ez a megoldás nem tartozott a ritka esetek közé. Hogy csak néhány jelzészzerű példára hivatkozzunk, így történt ez a Győr megyei Zámolyban,⁶⁸ az Esztergom megyei Bajnán,⁶⁹ a Pest megyei Domony és Vácselemlő helységeiben,⁷⁰ a Heves megyei Átányban és Csányban,⁷¹ a Fejér megyei Tabajdon⁷² és még számos más, az ország különböző tájain levő községben. Hatását — vizsgálataink szemszögéből nézve — a forrásokban az egykori telekföldek területének redukált mennyisége tükrözi vissza.

Országsszerte még számosabb esetet ismerünk azonban az olyan megoldásra, amikor a földesurak a fenti módon redukált telekföld jogilag átminősített többletét maradványföld címen kívánták megváltatni volt jobbágyaikkal. Ezt azután hozzászapták az 1848 előtti időkből áthagyományozott, amúgy is nagy mennyiségű maradványföldek tömegéhez. Ezzel a módszerrel, ha alkalmazása célhoz vezetett, amellyel, hogy e forma az állam (a Földtehermentesítési Alap) finansziális érdekeinek is kedvezett, a volt uraság több szempontból is jól járt. Nevezetesen: kisebb telekföld után oszthatott erdőt is, legelőt is és a jogi módszerekkel kreált vagy megnövelt (ha már amúgy is volt) maradványföldek kamatokkal tetézt váltása révén pénzhez (természetbeni váltás esetén földhöz) is hozzájuthatott. A tipikus esetek közül hadd jelezzük itt csak a Vas megyei Pácsony⁷³ és Felsőörszók⁷⁴, a Heves megyei Recsk⁷⁵, az Abaúj megyei Nyesta,⁷⁶ a Pest megyei Perbál,⁷⁷ a Zala megyei Kebele,⁷⁸ a Bereg megyei Ilonca és az Ugocsa megyei Terebes⁷⁹, a Fehér megyei Velence⁸⁰ és az Esztergom megyei Kirva⁸¹ helységek parasztjainak példáit. Az esetek többségében a földesúri akarat érvényesült és csak ritkán fordult elő, hogy — mint Kirva esetében — a parasztnép kapott igazat: telekföldjeik eredeti besorolását (II. osztályzat) meghagyták — azok tehát nem csökkentek —, de megváltandó maradványföldjük sem növekedett. Az érvényesülő alaptendencia azonban a telekföldek kisebb-nagyobb részének maradványföldekké történő átminősítése volt. Csak-hogy az ilyen maradványföldek — ellentétben az egykori telek határain kívül eső, szokványos értelmű maradványföldekkel — tulajdonképpen olyan telekföldek voltak, amelyek alapján a volt jobbágyok ingyen szabadulhattak volna fel s csupán jogi átminősítésük révén változtak át olyan, újonnan képezett maradványföldekké, amelyeknek tulajdonáért a törvényes előírásoknak megfelelően megváltást kellett fizetni. Ilyen esetekben tehát az úrbéri perestest dokumentumai — azokat megint csak vizsgálataink szemszögéből tekintve — a telekföldek elszűkítésének arányában megnövelt maradványföldek számszerű képét tükrözik vissza.

Ezt a képet bonyolította azonban, hogy számos olyan eset fordult elő, amikor a földesurak a telekföldek redukálásaként keletkező vagy az ettől függetlenül már meglevő maradványföldeket allodiális bérföldeknek kívánták feltüntetni.⁸² Az ilyen fellépések sikere esetén viszont a források a *ténylegesnél kevesebb* maradványföldet tükröztek. A maradványföldek önhatalmú elvételeire vagy csökkentésére számos községben került sor.⁸³

Az egymást ily módon keresztező tendenciák vizsgálata azonban nem hagy kétséget afelől, hogy a telekföldek végeredményben tovább szűkültek és ennek arányában szélesedtek ki a megváltandó maradványföldek. Mivel pedig a jogi átminősítések módszerével felnövelt maradványföldek egy részét is — allodiális föld címén — magukhoz vonták a birtokosok, bővülésük és elszűkülésük arányai — országos határok között — kiegyenlíthették egymást. *A birtokrendezések során még mindig igen tekintélyes mennyiségű parasztkézen talált maradványföldek túlnyomó többségét tehát az egykori telekföldön kívüli maradványföldek képezték.*

C) A Veszprém megyei kép

Ebbe az országos fejlődésmenetbe illeszkedett — igen jellegzetesen — a maradványföldek problematikája Veszprém megyében. A fentebb tárgyalt tipikus esetek itt is jól megfigyelhetők.

A legáltalánosabb jelenség a telekföldek redukálásaként létrehozott maradványföldek megváltás fejében történő tulajdonba engedése, illetve a telekföld lecsipett részének allodiális földre való nyilváníttatása volt. Számos példánk közül hadd említsük itt csak a következőket.

Bakonykoppányban, ahol a zirci apátság volt az egykori földesúr, az úrbéresek 23 4/8 összelekkel rendelkeztek, s mi több, a tényleges maradványfölddel és a legelőjárandsággal együtt 30 3/8 telek után követelték összes járandóságukat az uraságtól. A maradványföldet ugyanis illetményföldekként kezelték. Csakhogy a kincstár csupán 15 4/8 telek után volt hajlandó kárpótlást fizetni a földesúrnak s így az a fenti telekszámot ehhez a mércéhez igazítva csökkentette. Az ilyen módon redukált telekterjedelem kerekén 278 hold maradványföldet bújtatott elő, amelyet a volt telkeseknek — ha nem akarták azokat elveszteni — pénzzel kellett megváltani az uraságtól.⁷⁴ Hasonló esetről tudunk Gyepesen és Fajszon is. A gyepesiek sem akarták a telekszámcsoökkentés révén keletkezett, kerekén 248 hold maradványföldet elismerni és megváltani, mivel azt a közbirtokosokkal illetőségként kívánták elismertetni — de sikertelenül.⁷⁵ Fajszon a parasztok 21 1/2 telekföldet követeltek törvényes tulajdonként, itt is amellett kardoskodva, hogy maradványföld nincs a kezükön, következésképpen nincs mit megváltaniok. Ám a földesurak (Tallian József és b. Schmerczing Antalné) mindössze 10 6/8 telket ismertek el, mégpedig úgy, hogy a két telekszám különbözetéből adódó úrbéres telekföld terjedelmekülönbségét itt is maradványföldnek tekintették. A parasztok végül itt is pénzen váltották meg e földeket.⁷⁶

A másik tipikus példát — többek között — Padrag esetében figyelhetjük meg. Itt a kincstár (mint földesúr) 41 4/8 telekszám helyett csak 38 6/8 összelek számot ismert el törvényes tulajdonként és az ily módon előállt földkülönbözetet *allodiális bérföldként* kezelve, közel 100 holdat vont el a parasztoktól.⁷⁷

Mind a négy jellegzetes (és még szaporítható) példa kapcsán látható, hogy az ilyen megoldásoknál a volt jobbágyok húzták a rövidebbet. Vagy úgy, hogy az egykori úrbéres telektulajdon hányada általuk megváltandó maradványföldnek minősült, vagy pedig úgy, hogy azt, egyszerű földcsonkítással, a volt földesúr által bekebelezett allodiális földnek nyilvánították.

Az egykori úrbéres telekföld ilyen, törvényes eszközökkel való elszűkítésének, illetve részben megváltandó maradványföldde való jogi átminősítésének alapvető tendenciájával szemben megyénkben olykor — az *alacsonyabb* osztályba sorolást a telekszám emelésével variáló vagy összekötő — *telekföldbővítéssel* is találkozunk. Így például Olaszfaluban (földesúr a zirci apátság) az 1859. évi egyezmény szerint az egész telek tartozékát az eredetileg számolt 33 osztályozott holdról 35-re emelték és ezáltal arányosan kisebb területű maradványföldet váltattak meg a volt úrbéresekkel.⁷⁸ Perymtonban még az 1845. évi egyezség szerint az eredetileg 35 4/8 telekszámot 36-ra emelte a veszprémi káptalan, nem számítva ide a 75 hold lóherést, valamint a kender- és káposztaföldeket.⁷⁹ Ez a gyakorlat a birtokrendezések során ugyan nem volt alapvető jelentőségű, mégsem számított szo-

katlan eljárásnak. Eddigi tapasztalataink szerint leginkább azokban a helységekben fordult elő, ahol — mint fenti példánk is tanúsíthatják — egyházi birtokos volt a földesúr⁸⁰ és ahol rendszerint kedvezőtlen feltételek alakultak ki a földesúr öngazdálkodásának kiterjesztésére. Úgy látszik, hogy ezekben az esetekben — kis tételekről lévén szó — a volt földesúr inkább az *állami kárpótlás*, semmint a *paraszti önmegváltás* módszerét szorgalmazta.

Ha a megváltás kérdését most már a konkrét statisztikai számok tükrében kívánjuk megvizsgálni, be kell érünk a részleges eredményekkel. Említettük ugyanis, hogy az egykori telken kívüli maradványföldekre vonatkozó forrásaink hiányosak és csupán 64 helységre nézve teszik lehetővé a számszerű összehasonlítást. Sőt, e 64 helység közül 8-nál⁸¹ — megfelelő adatok hiányában — a megváltás *módját* nem is sikerült megállapítani. Az így megmaradó 56 helységből, mint azt az I. számú táblázat mutatta, 13-ban nem voltak maradványföldek, 7 helységben⁸² a volt úrbéresek, természetbeni váltsággéppen, földdel váltották meg a maradványföldeket, ami azt eredményezte, hogy a parasztkézen talált és felmért maradványföldeknek kerekén 7%-át vesztették el, illetve engedték át volt földesuraiknak. Újabb 7 helységben⁸³ a maradványföldek váltság nélkül kerültek át a parasztság tulajdonába, míg a fennmaradó 29 helységben pénzzel történt a megváltás. A megváltási tőke összege holdanként 13—20 (osztrák értékű) ft. minimum-maximum határai között mozgott, amit az évenként fizetendő 5%-os kamat is tetézt. A felmérhető helységek adatainak korlátozott száma általánosabb következtetések levonásától visszatart bennünket. Megkockáztatjuk azonban azt a feltevéseinket — más helységek megváltakozásának ismeretében —, hogy a váltság fő formája Veszprém megyében is a *pénzváltás* lehetett.

Hogy végül is, a felmérések idején, mennyi maradványföld volt a parasztság kezén az egész megyében, azt részint egyes fix, részint egyes hozzávetőleges értékű számadatok kombinációjával, becsléssel ugyan, de meg tudjuk határozni. A fix adatokat illetően tudjuk, hogy az általunk felvételezett 64 községben a telkek összes számára eső telekföldek együttes terjedelme kerekén 63,337, a maradványföldeké pedig 11 117 hold volt. A forráshiányok miatt azonban a megyében levő telkek összes számát nem tudtuk felmérni. Viszont ha e hiány pótlása végett Fényes adataihoz folyamodunk és az általa az 1840-es évek második felére vonatkoztatott 3179 összes telekszámmat⁸⁴ *irányszámmak* elfogadjuk, úgy módunkban van a megyében lehetséges maradványföldet felbecsülni. Emlékszünk ugyanis, hogy 1 telek abszolút értéke a megyében átlagosan 33,5 hold. Következésképpen a 3179 telek kerekén 106 497 hold területű. Ez esetben pedig az általunk megmért és csupán a 63 337 hold telekterjedelmre vonatkoztatott 11 117 hold maradványföld 106 497 hold telekföld esetében — arányos növekedést feltételezve — 18—19 ezer holdra tágul. Elkerülendő az arányos növekedés feltételezéséből eredő esetleges túlbecsülést, számítsunk le ebből az összegből 10%-ot. Ekkor azt mondhatjuk, hogy *Veszprém megyében a birtokrendezések idején a volt telkesek kezén talált maradványföldek terjedelmének alsó határa 16—17 ezer hold lehetett, amely összegben a zsellérek birtokában levő maradványföldek terjedelme még nem is szerepel.* Ez a mennyiség a megyében levő összes szántó- és réterületnek⁸⁵ mintegy 5%-a volt, és befolyást is gyakorolt a parasztság földbirtokviszonyaira és rétegződésére.

Hátra van még az egyik legnehezebb feladat: *a maradványföldek birtokos szintű felmérése.*⁸⁶ Erről ad képet — a jegyzetben ismertetett feltételek mellett — a IX. számú táblázat.

Bármily viszonylagos értékű is IX. számú táblázatunk, jelzései kétségtelenül tanulságosak. Megmutatják, hogy a maradványföldek beszámításával növekedik a parasztbirtok nagysága a volt telekföldek területéhez képest, és ez a növekedés olykor igen jelentős. Bakonykoppány, Bakonszentivány, Bársonyos, Csesznek, Fenyőfő, Kis-Ganna, Lázi, Marcaltó, Tósok-Berénd, Varsány helységekben az egy parasztcsaládfőre jutó földek holdnagysága már lényeges növekedést jelez a maradványföldek számításba vételével. A *családfők közti szóródást* azonban e számadatok elbújtatják. Hogy mégis fogalmat alkothassunk a *családfők közötti* rétegződés

E - N S S O S	a helység neve	a telek- föld	a telek-és maradvány- föld	jut átlagosan egy családfőre	
		nagysága		telek- föld	telek-és maradvány- föld
		1200	□-öles	holdban	
1	A J K A	599.776	732.904	9.878	11.104
2	BAKONYKOPPÁNY	542.500	820.880	16.439	24.850
3	BAKONYSZENTIVÁNY	990.000	1302.000	19.038	25.038
4	BAKONYM, SZENTLÁSZLÓ	709.500	719.600	13.129	13.314
5	B É K Á S	175.000	183.840	25.000	26.262
6	BARSONYÓ	573.500	1233.863	11.460	24.677
7	BERHIDA	291.220	291.220	9.100	9.100
8	C S É K Ú T	1112.000	1112.000	14.631	14.631
9	C S E T É N Y	1400.000	1489.150	18.421	19.302
10	C S E S Z N E K	350.000	780.216	8.750	19.505
11	C S Ó T	1320.000	1426.730	12.210	14.006
12	F E N Y Ő F Ő	564.160	786.720	14.741	20.703
13	FOK-SZABADI	1996.500	2261.525	8.716	9.874
14	G E C S E	787.500	831.886	14.583	15.405
15	HALIMBA	239.250	296.554	13.291	16.475
16	J Á S D	1058.000	1076.940	11.625	11.834
17	K Á D Á R T A	1332.000	1621.650	14.800	18.018
18	K I S - G A N N A	279.000	416.441	12.680	18.929
19	K I S - L Ő D	1410.000	1410.000	16.023	16.023
20	K Ú P	960.000	1081.480	13.287	14.814
21	L Á Z I	874.500	1606.347	11.211	20.594
22	LOVÁSZPATONA	2695.000	2755.315	23.849	24.383
23	MAGYAR-BARNAG	420.000	491.820	15.555	18.215
24	MARCALTÓ	772.126	948.106	19.798	24.566
25	NAGY - G A N N A	1014.750	1163.750	15.375	17.632
26	NAGY-HIDEGKÚT	497.375	549.559	8.022	8.026
27	NAGY-TEVEL	557.500	761.126	9.955	13.591
28	NYÁRÁD	2074.500	2214.469	14.945	16.310
29	OLASZFALU	1683.000	1998.500	17.715	20.194
30	Ö S K Ű	832.500	883.481	8.306	9.499
31	PEREMARTON	1242.500	1242.500	11.295	11.295
32	P O R V A	433.125	600.970	10.072	13.658
33	RENDEK /Ajka/	1313.625	1551.895	13.542	15.998
34	S I Ő - M A R O S	1221.000	1242.000	15.990	16.129
35	S Ú R	1767.500	2128.500	19.215	23.135
36	S Z Á P Á R	420.000	420.000	10.769	10.769
37	SZENTISTVÁN	404.250	580.020	10.106	14.500
38	S Z Ü C S	1225.130	1541.670	21.493	27.046
39	T É S	1277.500	1277.500	17.993	17.993
40	TÓSONK-BEREND	507.230	1243.080	9.222	22.710
41	VARSÁNY	567.318	805.356	11.577	16.435
42	VILONYA	560.000	578.280	12.730	13.143
43	VÖRÖSBERÉNY	700.000	716.500	15.909	16.284
44	Z I R C	1050.000	1230.000	26.250	30.767

IX. Tábla

Az egy családfőre jutó telek- és maradványföldek átlagos nagysága 44 helységben

IX. Tafel:

Durchschnittsgröße der auf je ein Familienoberhaupt in 44 Ortsgemeinden entfallenden Hufenbesitze und Remanenzfelder

Tableau IX

L'étendue moyenne par tête de tenures de serf et de manses serviles des chefs de famille dans 44 communes

Таблица № 9

Величина земельных угодий и бросовых земель, приходящаяся на одного члена семьи, в 44 населенных пунктах

képéről és arányairól, ragadjunk ki — az ilyen részletes vizsgálatokat is megengedő forrásaink alapján — egy-két olyan típuspéldát, amellyel e képet is bemutathatjuk.

Az egyik ilyen tipikus példánk Csesznek. Az 1860-ból származó maradványföldérek kimutatás⁸⁷ az „1861 körül” készült kimutatáshoz képest ebből a szempontból sokkal részletesebb, bár jelen vizsgálataink a község 10 telkéből az Eszterházy-részen levő, 9 össztelekkel rendelkező, összesen 30 jobbágycsaládfőre korlátozódnak. (Lásd a X. számú táblázatot.)

A X. számú táblázat adatai a következő érdekes és az ilyen típusú eseteknél jellemző tanulságok levonását teszik kézenfekvővé:

1. A maradványföldek terjedelme olykor több, mint a telekföldeké; mint látjuk, leginkább az 1/16—2/16 töredéktelkes törpebirtokosoknál. Ennek következtében az eltolódás a nagyobb birtokkategóriák felé sokszor olyan jelentős, hogy az egykori telkes családfőknek csupán a telekföldök holdértékei alapján megmért nagyságcsoportjaiban nemcsak mennyiségi, hanem minőségi változások is bekövetkeznek: a 2—4 holdas törpetelkesek — a maradványföldök beszámításával — 10—13 holdas, a 6—9 holdas telkesek pedig 9—18 holdas birtokosok, és a 13 holdas telkes családfők között 25 és 45 holdas nagygazdát is találunk. Ennek a tendenciának megnyilvánulásként egyrészt:

X. Tábla

A telkesek rétegződésének elmozdulásai a maradványföldök figyelembevételével Csesznek helységben

X. Tafel:

Umschichtungen in den sozialen Verhältnissen der Hufenbauern in der Ortschaft Csesznek, unter Berücksichtigung der Remanenzfelder

Tableau X

Décalages de la stratification des serfs propriétaires, compte tenu de manses serviles, dans la commune de Csesznek

Таблица № 10

Движение расселения мелких хозяев, принимая во внимание бросовые земли, в селе Чеснек

X.sz. táblázat

A TELKESEK RÉTEGZÖDÉSENEK ELMOZDULÁSAI A MARADVÁNYFÖLDEK
FIGYELEMBEVÉTELEVEL
CSESZNEKEN

a telekföldek név- leges nagyság- csoportjai	a volt telkes birto- kosok száma		a telekföld terjedelme		a maradvány- föld terjed.		a telek- + mar.föld terj	
			C S A L A D F Ö L D Ö N K E N T					
	egyenként	összesen	hold	□-öl	hold	□-öl	hold	□-öl
1/16	1	3	2	188	9	252	11	440
	1		2	187	4	433	6	620
	1		2	188	1	449	3	637
2/16	1	5	4	375	8	374	12	749
	1		4	375	9	42	13	417
	1		4	375	4	629	9	004
	1		4	375	5	389	10	064
	1		4	375	1	800	6	175
3/16	1	9	6	562	2	493	9	055
	1		6	563	4	712	11	275
	1		6	562	3	673	10	235
	1		6	563	5	74	11	637
	1		6	562	8	561	15	123
	1		6	563	5	758	12	321
	1		6	562	7	441	14	003
	1		6	563	3	428	9	991
	1		6	562	4	605	11	167
4/16	1	3	8	750	5	429	14	179
	1		8	750	3	902	12	652
	1		8	750	9	855	18	605
6/16	1	6	13	125	4	110	17	235
	1		13	125	2	84	15	209
	1		13	125	3	324	16	449
	1		13	125	32	773	45	898
	1		13	125	12	737	25	862
	1		13	125	2	962	16	087
12 / 16	1	3	26	250	14	520	40	870
	1		26	250	14	617	40	864
	1		26	250	7	118	33	368
20 / 16	1	1	43	750	19	943	63	693
ÖSSZESEN : 9	30	30	315	-	223	487	538	487

2. Az azonos telekkategóriák nagyságcsoportjain belül a telkesek földbirtokának jelentős abszolút nagyságkülönbségei fedezhetők fel. Ez a különbség az 1/16 telkesek között a maradványföldek nem telekaránylagos megoszlása miatt majdnem négyszeres, a 2/16 telkeseknél több, mint kétszeres, és a többi nagyságcsoportban sem jelentéktelen.

3. Másrészt a birtokolt maradványföldek mennyisége a birtokosok rétegződésének telekkategóriánkénti nagyságcsoportjait *fel is bomlasztja*. A három 1/16 telkes gazda közül egy, maradványföldjével együtt, már több mint 11 holdas birtokos, de a 2/16 telkesek közül háromnak, a 3/16 telkesek közül szintén három családfőnek — miután azok kevesebb maradványföldet birtokoltak — telek- és maradványföldjének *együttes nagyságterjedelme mégis kevesebb*, mint a kiemelt 1/16 telkesé. A 3/16 telkesek közül öt családfőnek pedig kisebb összeföldbirtoka van, mint az egyik 2/16 telkesnek stb. Mindebből következik, hogy a maradványföldek nem telekaránylagos megoszlása sok ponton felborítja és megváltoztatja a parasztságnak csupán a telekföldök birtoklása alapján kialakult rétegződését és abban egészen új nagyságcsoportokat képez.⁸⁸

4. Végül, a strukturális elmozdulás tendenciáját megjelölendő, vessük össze egymással a családfőnek csak a telekföld, illetve a telek- és maradványföld birtoklásán alapuló rétegződésének képeit. A telekföldök szerinti rétegződés képe az I., a telek- és maradványföldök szerinti pedig a II. számú kimutatás adja.

I.		II.	
A családfők		A családfők	
telekföldjének nagyságcsoportjai holdakban	száma	telek- és maradványföldjének nagyságcsoportjai holdakban	száma
2— 5 között	8	3— 4 között	1
6— 9 között	12	6—10 között	5
13—14 között	6	10—19 között	18
26—44 között	4	25—63 között	6

A két táblázat összevetéséből világosan kitűnik az elmozdulás fő tendenciája: a volt telekbirtokosok a birtokolt föld magasabb nagyságcsoportjaiba átlépve *nem polarizálódtak*, hanem a 10—19 holdas középső nagyságcsoport felé tömörültek.

A másik típust a maradványföldök telekaránylagos megoszlásának módja képviseli. Ebben az esetben is megváltozik ugyan a parasztságnak csak a telekföldök birtoklása alapján kialakult struktúrája — *magasabb* nagyságcsoportok jönnek létre —, de ezek minden egyes telekkategóriában *azokkal arányosan növekednek*. Ebben az esetben tehát a volt telekbirtokosok új struktúrájának képén *csak egyirányú* megugrások mutatkoznak. A struktúráváltozásnak ezt a típusát figyelhetjük meg Láziban.⁸⁹ A maradványföldök itt is alaposan felnövelték a telekföldök birtoklása alapján kialakult nagyságcsoportokat. Az egész telkes gazda itt 33 osztályozott hold nagyságú telekföld tulajdonosa volt, ám a megváltandó maradványföldök terjedelmével együtt már 62,5 holdas, tekintélyes nagyságú földbirtok tulajdonosává vált. A volt fél telkesek 16,5 holdas telekföldje ugyanilyen alapon 27,5—37,5 holdra, a volt negyed telkesek 8,25 holdja pedig 14,8—18,8 holdas tulajdonná tágult. Leegyszerűsítve e struktúraváltozást, azt mondhatnánk: a 30 holdon felüli nagygazdának majdnem kétszeresére növekedett a földtulajdona, a 16 holdas középbirtokosból nagygazda, a kisbirtokosból pedig középbirtokos paraszt lett.

Mindebből következik: a maradványföldök megoszlásának akár egyik, akár másik típusáról van is szó, mindkét esetben kétségtelen annak struktúrát módosító hatása. Félreértés volna azonban, ha ennek a hatásnak *pozitív* értelmet tulajdonítanánk és belőle a parasztság izmosodására vezetők, egyirányú következtetéseket vonnánk le. Ne feledjük ugyanis, hogy ezek a földek, mint egykori úrbéres földek a *parasztság birtokában* voltak és *végérvényesen* csak az 1853. évi pártens intézkedett úgy, hogy tulajdonba vételükért a föld népének mégis súlyos megváltást kell fizetnie. Az a milliós nagyságrendű földterület, amely a forradalom őszi napjainak törvényjavaslata alapján ingyen juthatott volna sok százezer úrbéres paraszt tulajdonába, az abszolutizmus rendelkezései folytán csak *terhes önmegváltás árán* — és akkor is csak *megcsonkulva* — került jogos birtokosai kezére. Ez a teherterítél pedig nem ritkán vált a paraszttömegek elszegényedésének forrásává,⁹⁰ és az addig ténylegesen birtokolt földterjedelmek — ha a maradványföldök birtoknövelő-struktúrára alakító hatását csak ebben a relációban vizsgálhatjuk és csupán a volt telekföldök tulajdonához képest tekinthetjük olyan többletnek, amelynek figyelmen kívül hagyása hamis képet nyújtana a struktúra bázisáról: a paraszti földtulajdon terjedelméről. Sok tekintetben hasonló volt a helyzet az irtványok esetében is.

3.

AZ IRTÁSFÖLDEK

A) 1848 előtt

A törvényes rendelkezések gyakorlati érvényességét a gazdasági fejlődés eredményei itt is kereszteték, csak éppen *ellentétes kiindulással*, mint a maradványföldök esetében. Miként a törvényes rendelkezések sohasem hagytak kétséget a maradványföldök *úrbéres eredete és jellege* felől, de ennek ellenére egy részük akár jogilag, akár ténylegesen az évtizedek haladtával mégis allodiális földdé változott, azonképpen az irtások, amelyek eredendően mint *nem* úrbéres földek jöttek létre, a történeti fejlődés során jelentős részben mégis úrbéres jellegűt öltöttek, sőt az adó alapját képező *telekföldök sorába* is beolvadtak.⁹¹

A történeti irodalomból jól ismeretes, hogy az irtványok olyan földek voltak, amelyek „előbb fákkal, bokrokkal lévén benőve, a jobbágyság által a fák- és bokroktól megtisztítottak s szántóföldek- vagy rétekké fordítottak és ugyan részint a földesur egyezségével, részint anélkül.”⁹² Irtásoknak nevezték — tágabb értelemben — azokat a terméketlen, szikes, mocsaras-lápos területeket is, amelyeket a jobbágyság ugyancsak fáradságos munkával tettek termékenyvé. Hármast az a körülmény, hogy az ilyen szorgalmi földek használatát után a parasztok átmeneti kedvezményeket élveztek — e földek rendszerint tized- és robotmentesek voltak, illetve csak egyszerű feudális pénzjáradékkal voltak megterhelve — és azokat a földesurak, a befektetett munka díjának megtérítése után, elvehették a jobbágytól, kidomborította e földeknek *nem úrbéres*, hanem *allodiális bérleti jellegét*. Már a XVIII. század második felétől tanúi lehetünk, főleg a fejlettebb Dunántúlon, az irtványföldök földesúri visszaváltási hullámának, allodizálásának.⁹³ Másfelől viszont — ellentendenciaként — az 1771. évi királyi rendelkezés, az adóalap növelése érdekében, a legalább 32 év óta úrbéri feltételek mellett bírt irtásokat automatikusan telekföldökké nyilvánította.⁹⁴ Ennek a gazdasági fejlődést szentesítő rendelkezésnek következtében főként az északi, de részben a középső és déli vármegyékben is az irtásföldök telekföldökké alakultak át. A legtöbb irtásföld az új század fordulóján, de a rá következő évtizedek során is megmaradt parasztkézen, és ezen a tényen az egymást váltó újabb allodizálási hullámok sem változtattak lényegesen. Az irtások földesúri visszaváltását vagy egyszerű elvételét másfelől a számban állandóan gyarapodó jobbágy nép újabb irtásai ellensúlyozták. Sőt, az 1836. évi rendelkezések a telekföld részét képező, illetve a létfenntartást egyedül biztosító irtások esetében — ha az előbbieket 1807 előtt keletkeztek, az utóbbiak pedig engedély mellett történtek — már meg is vonta a földesúr visszaváltási jogát.⁹⁵

Mindebből látható, hogy a történeti fejlődés menetében az irtásföldök jogi elbírálása és tényleges birtoklása is differenciálódott. 1848-ra az irtások részben úrbéri jellegű nyerve

beolvadtak a telekföldek vagy a telken kívüli remanenciák közé; részben megtartva irtás jellegüket parasztkézen, részben elvesztve azt, jogilag allodiálisnak tekintve, már csak paraszti bérletben maradtak; részben pedig a földesúri allodiumok sorába vonattak. 1848-ban végül is 4–500 ezer holdra tehető⁹⁸ a még paraszti kézen levő irtásföldek mennyisége, amely minden esetre elég számottevő volt ahhoz, hogy — a maradványföldek mellett — szintén befolyásolja a parasztság földbirtok szerinti rétegződését.

B) 1849 után

A forradalomnak az irtásföldek birtokjogi rendezését illetően is reményekre jogosító törekvései⁹⁷ a szabadságharc bukásával elvesztették realitását. Az 1853. évi pátens azután — a rendezés alapelveként — három kategóriát állított fel.⁹⁸ 1. Irtások, amelyek az évtizedek haladtával telekföldekké lettek. Ezek, miként maguk a telekföldek is, állami kárpótlás mellett a paraszti tulajdonába kerültek. 2. Irtások, amelyek a volt jobbágyság-zsellérek *egyedüli megélhetési forrását képezték* vagy amelyek *örök időre*, földbér, természetbeni adózások vagy szolgáltatások mellett, szerződésileg adták át azoknak. Ezeket a volt jobbágyság-zsellérek — ugyanúgy, mint a maradványföldeket — már csak *önmegváltás árán* vehették tulajdonba. 3. Irtások, amelyeket a volt jobbágyság és zsellérek *meghatározott vagy meghatározatlan ideig* használtak. Ezeket a volt földesurak — az irtási költségek megtérítése mellett, illetve a föld egy részének átengedésével — visszaválthatták tényleges birtokosaikról.

A pátens rendelkezései tehát mintegy szentesítették az irtásföldek jogi minősítésében és tényleges birtoklásában a megelőző évtizedek során kialakult változatokat. Míg az első pontban elismerték az *eredetileg nem úrbéres* jelleggel született irtásoknak időt haladtával *úrbéres* földekké való változását, addig a második és a harmadik paragrafus — kétféle változatban — az irtványok eredendően *nem úrbéres* jogi minőségét rögzítette. Ezzel adva volt az ellentétes osztályok jogi érvelése is az irtványok tulajdonáért folytatott küzdelemben. Magától értetődött, hogy a volt jobbágyság az első, de legfeljebb a második pontra való hivatkozásokkal a még kezükön levő — országosan tekintélyes mennyiségű — irtásokról rendszerint azt állították, hogy azok a telek részei és így ők ingyen tartanak rájuk tulajdonjogot, vagy, a legrosszabb esetben, örök szerződésű földek, amelyeknek tulajdonjogáért — miként a maradványföldekért is — csupán önmegváltással tartoznak egykori földesuraiknak. Jogalapot adott ehhez az a körülmény is, hogy az irtásföldek számos esetben a maradványföldek jogi jellegét öltötték fel.⁹⁹ A volt földesurak viszont rendszerint a harmadik pontra hivatkozva azaz érveltek, hogy az irtványbirtokos parasztságot a kérdéses földeket csak *ideiglenes* vagy *meg nem határozott idejű szerződés alapján* használják s így azokra — a törvényes rendelkezés alapján — visszaváltási joguk van, vagy egyszerűen *majorági jellegűek* s így a parasztoktól minden további nélkül elvehetők.¹⁰⁰ Ha kétségtelen is, hogy az irtásföldek egy tekintélyes része — tudniillik az első két kategóriába sorolható típusaik — a parasztság kezén maradt, ahhoz sem fér kétség, hogy a visszaváltásokkal, illetve uradalmi bérföldekkel való minősítésük sikere esetén, visszavételükkel más részüket el is veszítették. Így történt ez Veszprém megyében is.

C) A veszprémi kép

Tudjuk, hogy főként a bakonyi falvak majd mindegyikében volt irtás és az e földek tulajdonjoga körül támadt elkeseredett küzdelem a birtokrendezések egyik legnagyobb kerékkötőjévé vált.¹⁰¹ Csekélyon a XVIII. század során oda telepített német parasztság jelentős mennyiségű (kerekén 200 hold) irtásföldet használt,¹⁰² amelyet 1856-ban — a birtokrendezés éveben — a telek részének tekintve tulajdonba is kívánt venni. A közbirtokosok azonban, az irtásföldek ilyen tulajdonjogát vitásá téve, az eredetileg 41 3/8 összes telekszámot is lecsökkentették 17 3/8-ra, kivonva abból az irtásföldekre eső hányadot.¹⁰³ Magyar-Barnagon 1858-ban 28 volt telkes gazda birtokában kerekén 89 hold irtásföld volt,

amit a földesúr (Todeszkó Ede) teljes egészében visszaváltható irtásnak tekintett. A vita végül is azzal az eredménnyel zárult, hogy a volt jobbágyság az irtások 1/3-áról — természetbeni váltás fejében — kénytelenek voltak lemondani.¹⁰⁴ Ehhez hasonlóan Pusztamiskén a 438 hold tekintélyes nagyságú irtásból 104 holdat,¹⁰⁵ Láziban a volt jobbágyság, a házas és házatlan zsellérek, valamint a vidéki lakosok és az árvák birtokában levő összesen 278,5 hold irtásból 160 holdat,¹⁰⁶ Péterden a 82 holdból 20,5 holdat,¹⁰⁷ Varsányban a 385 holdból 96 holdat,¹⁰⁸ Tót-Vázsonyban a főként a zsellérek kezén levő kerekén 63 holdból 42 holdat,¹⁰⁹ Tósokon a 303 holdból 202 holdat,¹¹⁰ Porván a 167 holdból annak közel felét,¹¹¹ Kis-Lődön a 849 holdból 339 holdat,¹¹² Somlóvásárhelyen a 267 holdból 104 holdat¹¹³ veszítették el — természetbeni váltás ellenében — a volt telkesek. Előfordult azonban olyan eset is, amikor a paraszti birtokosok az irtásokat *teljes egészükben* elvesztették. Ilyen törekvésekre figyelhetünk fel — a végítéletet nem ismerjük — Csesznekben¹¹⁴ és Nagy-Kamondon is, mely utóbbi helységben a 308 hold irtást a volt jobbágyság teljes egészében vissza kellett hogy adják gróf Erdődy Károlynak, a zsellérek pedig a 64 hold irtás átengedése fejében 20 hold földdel „jutalmaztattak”.¹¹⁵ *Kétségtelen tehát, hogy a parasztság birtokában levő irtások a birtokrendezések során elszűkültek, de a megtartott vagy megváltott irtások még így is számottevő mennyisége továbbra is szerepet játszott a parasztság földbirtok szerinti rétegződésében. Hogy milyen mértékben? Ezt próbáljuk az alábbi példákkal illusztrálni.*

Illusztrálásról beszélünk csupán, mivel az ilyen természetű vizsgálata k a vállalkozót alig megoldható feladat elé állítja. A ránk maradt források ugyanis nemigen teszik lehetővé a teljes értékű vizsgálatokat, különösen ha azokat *birtokos szinten* kívánjuk elvégezni. Az irtásokról ugyanis nem készülték olyan egykorú kimutatások, mint a telek- vagy akár a maradványföldekről. *Ez utóbbiak ugyanis, úrbéri természetűek lévén*, szükségképp kerültek az *úrbéri* birtokrendezések mérnöki munkálatainak középpontjába. Viszont a telekbe be nem olvadt és visszaváltható irtásokról, mint nem úrbéri természetű földekről csak mellékesen készültek jegyzékek, akkor sem egyértelmű jogi minősítéssel, amely ugyanakkor a birtokrendezések különböző fázisaiban az egymással perlekedő felek mindenkori erőviszonyaitól is függött.¹¹⁶ A legtöbb használható adatot még mindig a *birtokkönyvekből* mérhetjük, csakhogy ezeknek hiányos volta lehetetlenné teszi egy megyén belül is a teljes értékű vizsgálatokat. Az alábbiakban, mindezen okoknál fogva, a problematikának csak jelzésszerű illusztrálását nyújthatjuk. Úgy véljük, ez is elegendő mértékben igazolja azonban álláspontunk helyességét: *a maradványföldek mellett az irtások is megnövelték a paraszti birtok terjedelmét.* Ez a növekedés azonban ezúttal már a telek- és maradványföldek birtoklásához — de nem az addig ténylegesen birtokban tartott földterjedelemben — *viszonyítottan* értelmezendő. Térjünk most rá a konkrét vizsgálatainkra.

Első helységünk a már több ízben említett *Csesznek*. Tudjuk, hogy az eredetileg a győri püspök tulajdonát képező helység határának legnagyobb része irtás volt, amelyért az egykori irtásbirtokos jobbágyság csak tizedet fizettek. 1857-ben 4638 kat. holdas határából még mindig 3291 hold volt az erdő.¹¹⁷ 1860-ban forrásaink gróf Eszterházy Imrét és Józsefet, illetve Zitterbart Mátyást emlegetik a helység egykori földesuraiként. Azt már megállapítottuk, hogy az 1850–60-as évek fordulóján az egy volt telkes családfőre jutó telekterjedelem átlagos nagysága 13,129, a telek- és maradványföldeké pedig 19,505 (1200 négyszögöles) hold volt. A birtokolt irtványokkal együtt ez a szám kerekén 22 holdra nő. A telekföldek birtoklásához képest tehát a maradványföldekkel tetézt irtásföldek jelentékeny birtoknövekedést feltételeznek. Az átlagszám mögött rejlő családfőnkénti konkrét szóródási statisztika képét nem ismerjük pontosan. Csúpan annyit tudunk, hogy a birtokolt irtványok családfőnkénti nagysága a volt jobbágyság esetében 0-tól 9 holdig terjedően meglehetősen egyenlőtlen volt. Következésképpen az egyes családfők konkrét birtoknagysága is *különböző*, de mindenképpen *nagyobb lehetett*, mint az irtásbirtok nélkül.

Ezt a viszonylagosan értelmezendő birtoknövelő hatást ronthatta le azután a volt földesuraknak az a már szintén jelzett törekvése, amely az irtások egészének elvételére irányult.

Kis-Lőd esetében — ahol nem voltak maradványföldek — a következő eredményeket állapíthattuk meg. Az egy családfőre eső telekföldek átlagos terjedelme 16,023 hold. A birtokolt irtásföldek hozzászámításával az átlagos birtoknagyság már nem kevesebb, mint 26,001 holdra nő. Mivel azonban a 849 hold irtásból csak 510 hold maradt az egykori telkesek kezén, az egy családfőre jutó birtokterjedelem 26 holdas átlaga 21,818 holdra süllyed. De még ez is jóval magasabb, mint az egy családfőre jutó telekföldké. Itt tehát az irtványföldek nagyobb hányadának megtartása számottevő birtoknövekedést konzervált a telekföldek birtoklásához képest.

Magyar-Barnagon az egy családfőre jutó telekföld átlagosan 15,555, a telek- és maradványföldek 18,215, az irtásokkal is tetézt földek pedig 21,520 hold nagyságúak. Az irtásbirtokosokról itt is tudjuk, hogy azok egyenként 1—6 hold nagyságú irtásokot használtak, miért is az átlagok mögötti konkrét holdszámok családfőnként kisebb-nagyobb eltéréseket mutathattak. A birtokolt kereken 89 holdból — tudjuk — a volt telkesek csak 70 holdat tarthattak meg. Emiatt a családfőnkénti 21,520 holdas átlagterjedelem csupán 20,444 holdra változik. Az irtások viszonylagos értelmű birtoknövelő hatása tehát lényegében itt is állandósul.

Márkón ellenben, ahol a veszprémi káptalan a 921 hold irtást teljes egészében visszaválthatta, az addig birtokolt irtványföldek elvesztése az egy főre eső birtokterjedelem átlagos holdnagyságában jelentékeny visszaesést idézett elő. A telekföldek családfőnkénti nagysága ugyanis 17,694, a telek- és irtványföldeké pedig már 25,982 hold volt. A visszaváltás után az irtványokkal megnövelt családfőnkénti parasztbirtok átlagos nagysága a telekföldek nagyság szintjére esett vissza.

Porván az arányok a következők: telekföldek esetében 10,072, telek- és maradványföldek esetében 13,658, telek-, maradvány- és irtásföldek esetében 17,833 hold. A telkesek azonban a kereken 168 hold irtásnak majdnem a felét vesztették el. Így a 17,833 hold 15,885 holdra csökken, de még ez is többletet jelez az egy családfőre eső telek- és maradványföldek terjedelméhez képest.

Tóson a telekföldek esetében 9,723, az irtványok beszámításával már 15,137 átlagholdat mértünk meg egy családfő esetében. Tudjuk azonban, hogy a kereken 303 holdból a volt telkesek csak 101 holdat tarthattak meg — ezt is csak pénzbeli megváltással —, a fennmaradó 202 hold irtást pedig vissza kellett adniok a tihanyi apátságnak. Ennek következtében a 15,137 átlaghold 11,738-ra csappan, de itt is *magasabb arányt* rögzítve, mint csupán a telekföldek esetében.

Vársányban a következő átlagholdakat mértük meg a már többször említett kategóriák eddigi sorrendjében: 11,577—16,435—24,299. A több mint 385 hold irtás birtoklása tehát itt elég lényeges átlagholdemelkedést jelez, még a maradványföldek birtoknövelő hatásához képest is. A birtokrendezések után elvesztett kereken 96 hold leszámításával ugyan csak 22,333 átlagholdat találunk egy telkes családfő birtokában, de még ez a megcsappant mennyiség is jóval magasabb, mint amekkorát a telek- és maradványföldek esetében megmértünk.

E néhány — illusztratív szándékkal kiragadott — példából egyáltalán nem kívánunk általánosítani. Ehhez alaposabb, a családfők közötti szóródást is elemző vizsgálatokra¹¹⁸ van szükség. Nem hisszük azonban, hogy a szélesebb anyagismeretre támaszkodó következtetések *minőségileg* új eredményekre vezetnének. Csak teljesebb apparátussal és a helyi módosulások változatosabb színeivel vetíthetjük majd fel — ha ez egyáltalán lehetséges — a fenti, ma még hiányos képet.

IV.

AZ EGYKORI ÚRBÉRES ZSELLÉREK FÖLDBIRTOKLÁSA

1.

A FORRÁSFELTÉTELEK

Újabb agrártörténeti irodalmunk egyik kétségtelen eredménye, hogy megcáfolta azt a régebbi szakirodalomban és a szélesebb szakmai körökben is sokáig uralkodó egyoldalú felfogást, mely szerint a zsellér olyan birtoktalan egzisztencia, amely, mint gazdaság nélküli agrárproletár, csupán áruba bocsátható munkaerejével rendelkezik.¹¹⁹ Az eddigi részleges vizsgálatok alapján is kitűnt, hogy ez a — lényegét illetően helyes, ámde kizárólagos értelmezése következtében mégis egyoldalúvá torzított — fogalmazás a zsellér *feudális jogi és gazdasági-társadalmi* fogalmainak hibás azonosításában leli magyarázatát.¹²⁰ Az eddig feltárt és az 1849 utáni időkről is árnyaltabb képet adó újabb eredményeknek viszont kétségtelen fogyatékosága a *mozaikszőrűség, valamint az elemző-felmérő vizsgálódások megrekedése a kényszerű statisztikai átlagoknál, anélkül, hogy a valamely meghatározott területre vonatkozatható részeredményeinek teljes egészé állnának össze.* Vannak, másfelől, *községi-megyei, sőt, országos szintű statisztikai kimutatásaink, amelyek viszont csak a zsellércsaládfők abszolút vagy a volt telkes családfőkhöz viszonyított — és akkor is csak megbecsült — számára vonatkoznak, anélkül, hogy ugyanezen zsellércsaládfők földbirtokviszonyairól akár csak hozzávetőleges képet is nyújtanánk.* Az azonos célpont felé törekvő, egymással mégsem találkozó kétféle kísérletezés egyidejű fennállása csupán kifejezője — mégpedig a kutatások jelen színvonalán — a megoldásra váró alapproblémának: *miként lehetséges az 1849 utáni zsellérbirtoknak olyan típusú felmérése, amely nemcsak a családfőkhöz hatoló egyedi esetekben, de azoknak egy nagyobb területre kiterjesztett, összegezhető eredményeiben is konkrét képet ad a tényleges helyzetről és ezáltal társadalomtörténeti alapvetést is nyújt?* A feladat megoldása ezúttal is az adott forráslehetőségeken múlik; ezek a lehetőségek pedig nem a legkedvezőbbek. A meglevő források egyike sem teszi lehetővé a teljes értékű megoldást, részben hiányos vagy esetleges voltak miatt, de ugyanakkor azért sem, mert ha olykor hiánytalanul fennmaradtak is, ám az egykorú gyakorlat által irányított szempontjaik és értékrendjük meglehetősen eltérnek egymástól.¹²¹ A kutatások jelen stádiumában tehát nincs más választásunk mint az esetenként hasznosítható és különböző típusú források egymást kiegészítő, komplex használata. Ezzel a módszerrel ugyan megyei keretekig tágitottan még nem jutunk biztos eredményekre, számos község viszonylatában azonban az eddigi kísérleteknél mégis konkrétabb és teljesebb képet festhetünk. De még ez esetben is csupán a zsellérek körének leszűkítésével: a nem úrbéres kategóriákat — megfelelő források híján — kénytelenek vagyunk kívül rekeszteni vizsgálataink keretein.

Ezúttal sem feledkezhetünk meg azonban arról a sajátos körülményről, hogy felhasznált forrásaink nem egyszerűen a tényleges helyzet számszerű képét adják. A felmérések száraz és az objektivitás látszatát keltő számoszlopai *együtt a birtokpolitikában érvényesített tendenciák rögzítői és tükrözői is.* Nevezetesen: miként a volt telkesek földbirtokviszonyainak vizsgálatai során is számításba kellett vennünk az „úrbéres vagy nem úrbéres” feudális jogi érvelés gyakorlati érvényesítését, ami az egykori úrbéres földek földesúri elszűkítésében realizálódott, úgy a zsellérbirtok vizsgálatai során sem mellőzhetjük ezt a tendenciát. A birtokpercek során ugyanis szembetűnő gyakorlat volt, hogy az egykori földesurak az *úrbéres zsellérek számát is redukálták és így redukált hányadból fennmaradókat szerződéses jogviszonyban levőknek tekintették.*¹²² Ürügyül ehhez a hivatalos dokumentumok szolgáltak, amelyek az úrbérrendezés idejére utalóan *kevesebb számú* úrbéres zsellércsaládfőt tüntettek fel, mint

ahány a perek zajlása idején volt.¹²³ Sőt, az 1861 körüli felmérésekben igen gyakran még kevesebb számú úrbéres zsellér családfejtőt számláltunk az egyes községekben, mint amennyit a periratok dokumentumai az úrbérrendezés idejére visszautalóan feltüntettek.¹²⁴ Bár ezt az irányzatot nem tekinthetjük kizárólagosnak, valószínű, hogy az úrbéres zsellérek számának redukciója mögött ugyanaz a birtokpolitikai tendencia érvényesült, mint amelyet már a volt telkesek vizsgálata során is megfigyelhettünk: az egykori úrbéres jogviszony körének földesúri szűkítése. Ezért az is valószínű, hogy az úrbéres házasszellérek számszerű képének az alábbiakban vizsgálandó alakulását ez a tendencia is befolyásolta.

2.

AZ ÚRBÉRES HÁZAS ZSELLÉREK SZÁMA ÉS -ARÁNYA

A konkrét vizsgálatok kiindulópontja a házasszellérek községenkénti számának és az összes családfőkhöz viszonyított számarányának megállapítása. Előre kell azonban bocsátanunk, hogy a számszerű kép reális értékelése során — a már fentebb jelzett tényező mellett — figyelembe kell vennünk azt a körülményt is, hogy az 1/8-nál alacsonyabb névleges értékű telektulajdonnal bíró családfőket az „1861 körül” készült és már bemutatott hivatalos felmérésben nem a zsellérek, hanem a 4 holdon aluli volt telkesek között sorolták fel. Igaz ugyan, hogy a statisztika csupán az „1/4 telken aluli” hivatalos formulát használta, de más forrásokból megállapítottuk, hogy ebbe a — sajnos elég lazán meghatározott — nagyságcsoportba beosztották az 1/16 telkes családfőket is, akiknek helye — a hivatalos kimutatás módszere alapján — tulajdonképpen a zsellérek között lett volna.¹²⁵ Bizonyos tehát, hogy az úrbéres házasszellérek számának redukálására irányuló és részben érvényesített földesúri akarat, valamint az 1/8 telektulajdonnál kisebb telekrészeket bíró családfőeknek a telkesek közé való sorolása egyaránt az úrbéres házasszellérek tényleges számának redukált mennyiségét tükrözi vissza a statisztikában. A valószínű állapotokat ilyenképpen torzul mutató statisztika azonban nem okoz túlságosan nagy nehézséget, mivel fő célkitűzésünk amúgy is a birtokterjedelmek felmérésére irányul. Ha pedig ez valóban lehetséges, úgy a családfők e hányadának következtelen besorolásától lényegében eltekinthetünk. A tájcsoporthoz bontott községenkénti részletes adatokat a XI. számú táblázat tartalmazza.

A táblázat adatainak végeredményeként tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a vizsgálat tárgyává tett 93 helységben 3,421 úrbéres házasszellért számolhattunk össze, akiknek számaránya a 6606 egykori telkes családfő számához képest 51,78 %, illetve a megszámlált 10,927 egykori úrbéres népességhez képest 34,12 % volt. Vagyis a megvizsgált helységekben az egykori úrbéres népességnek (a házatlan lakókat nem számítva) minimum valamivel több mint 1/3-a úrbéres házasszellér volt.

Az eredmények azonban tájcsoportonként jellegzetes eltérést mutatnak. A H. tájcsoporthoz falvaiban — tehát ott, ahol a volt féltelkesek viszonylagos túlsúlyát állapítottuk meg — a házasszellérek számaránya a megszámlált összes családfők százalékában 41,33 %, az S. tájcsoporthoz falvaiban viszont — ahol a volt negyed telkesek viszonylagos túlsúlyát mértük meg — ez az arány csak 28,18 %. Úgy látszik tehát, hogy az erdőshegyes bakonyi falvakban az úrbéres házasszellérek számának viszonylag nagyobb hányada koncentrált, mint a sík vidék falvaiban. Az előbbi tájcsoporthoz falvai közül — Bakonybél úrbéres zsellérközséget nem is számítva — Bársonyos, Csesznek, Varsány, Vörösbény, Bakonykoppány, Bakony-(Magyar-)Szentlászló, Sur, Tés és Zirc helységekben a házasszellérek számaránya a megszámlált összes családfők számához képest az 50–60 %-on is felül volt. A fő kérdés azonban mégis az, hogy milyen birtoklás, rejtőzött a zsellér (feudális eredetű) kategóriája mögött?

AZ ÚRBÉRES HÁZASOK BIRTOKLÁSA

Forrásfeltételeinkhez igazodva megpróbáljuk érzékeltetni a házasszellérek birtoklását. E célból azokat önként adódóan két csoportra osztjuk. Az első csoportba azokat a házasszellérek soroljuk, akiknek csupán úrbéres illetményföldjük (illetve csak belsőségük) volt. 17 ilyen községre vonatkozólag sikerült a felméréseket elvégeznünk, de ezeket is csak globálisan és nem családfőnkénti bontásban. (Lásd a XII. táblázatot.) Tekintettel azonban arra a körülményre, hogy az ebbe a csoportba tartozó Szentistván helységből részletes, családfőnkénti adatokkal is rendelkezünk, úgy járunk el, hogy a családfőkre eső átlagholdak szóródását — tehát a differenciálódás családfők szerinti képét — a szentistváni adatokkal reprezentáljuk.

XII. SZÁMÚ TÁBLÁZAT

Sorszám	Helység neve	Az egy úrbéres házasszellér családfőre eső illetményföld átlagos terjedelme 1200 négyszögletes holdban
1	Bakonyszentkirály	0,439
2	Bakony-Gecse	0,310
3	Bakony-Gyirót	0,336
4	Jásd	0,178
5	Kádárta	0,233
6	Kup	0,457
7	Oszlop	0,224
8	Padrag	0,270
9	Rátót	0,323
10	Szápár	0,170
11	Szentistván	0,161
12	Szűcs	0,203
13	Vörösbény	0,624
14	Berhida	0,438
15	Vilonya	0,165
16	Marcaltó	0,318
17	Nyárad	0,326

A családfőkre eső illetményföldök átlagos terjedelme minden esetben és szükségképpen igen alacsony s jelzi, hogy az úrbéres házasszellérek ez a csoportja családfőnként csupán néhány száz négyszögletes belsőséget mondhatott magáénak. Ezt támasztják alá Szentistván helységre vonatkozó konkrét adataink is. Ebben a helységben a belsőség egy családfőre eső minimális terjedelme pontosan 60 négyszögöl, maximális terjedelme 624 négyszögöl volt. Az úrbéres belsőségek családfőnkénti szóródása tehát lényegében nem változtat azon a tényen, hogy a házasszellérek ez a csoportja csupán nyomorparcellán tengődő agrárproletár egzisztencia volt.

XI.

SORSZÁM	a helységek neve az „S” tájcsoporthoz	a volt telkes	házas-zsellér	a házas zsellérek számaránya az összes családfelek %-ában	SORSZÁM	a helységek neve a „H” tájcsoporthoz	a volt telkes	házas-zsellér	a házas zsellérek számaránya az összes családfelek %-ában	
		családfelek száma					családfelek száma			
1	FOK-SZABADI	229	20	8.03	1	A J K A	66	44	40.00	
2	SIO-MAROS	77	-	-	2	BAKONYBÉL	-	140	100.00	
3	ENYING	168	92	12.10	3	BAKONYKOPPÁNY	33	35	51.47	
4	BOZSOK	5	-	-	4	BAKONYNÁNA	82	52	38.80	
5	DÉG	57	43	43.00	5	BAKONYM.SZENTKIRÁLY	56	45	44.55	
6	MEZŐSZENTGYÖRGY	38	61	61.66	6	BAKONYM.SZENTLÁSZLÓ	54	70	56.45	
7	SZILASBALHÁS	68	4	5.55	7	BAKONYN.SZENTLÁSZLÓ	34	15	30.61	
8	MEZŐKOMÁROM	156	53	25.35	8	BÁRSONYOS	50	104	67.53	
9	LAJOSKOMÁROM	142	66	31.76	9	CSESZNEK	40	61	60.39	
10	SIOFOK	150	16	9.64	10	CSETÉNY	95	63	39.89	
11	LEPSÉNY	175	38	17.84	11	CSEKÚT	76	15	16.48	
12	BALATONFŐKAJÁR	194	32	14.15	12	FENYŐFŐ	38	37	49.33	
13	BERHIDA	32	24	42.85	13	HALIMBA	18	4	18.12	
14	CSAJÁG	76	12	13.63	14	JÁSD	91	62	40.52	
15	SZENTISTVÁN	40	21	34.09	15	KÁDÁRTA	90	30	25.00	
16	VILONYA	44	27	38.03	16	KIS-GANNA	22	7	24.14	
17	ÖSKÜ	93	117	55.71	17	KIS-LŐD	88	83	48.53	
18	PEREMARTON	110	38	28.37	18	KOLONTÁR	38	34	47.22	
19	FELSŐISZKÁZ	46	6	11.54	19	KÚP	73	54	42.51	
20	CŐSZ	76	17	18.28	20	MAGYAR-BARNAG	45	1	2.22	
21	NAGY-KAMOND	38	-	-	21	MÁRKÓ	111	4	3.47	
22	PUSZTAMISKE	41	7	14.58	22	NAGY-GANNA	66	18	21.43	
23	DABRONY	67	17	20.23	23	NAGY-HIDEKGÚT	62	-	-	
24	DOBÁ	64	24	27.27	24	NAGY-TEVEL	56	51	47.66	
25	NAGY-SZÖLLŐS	141	25	15.06	25	OLASZFALU	95	77	44.76	
26	KERTA	65	4	5.80	26	OSZLOP	73	27	27.00	
27	NAGYALÁSONY	40	6	13.04	27	PADRAG	81	11	11.95	
28	KISSZÖLLŐS	61	9	12.85	28	PÉTERD	73	42	36.52	
29	TÜSKEVÁR	56	94	62.66	29	PORVA	43	40	48.19	
30	BAKONYSZENTIVÁNY	52	27	34.17	30	RÁTÓT	179	48	21.15	
31	BÉKÁS	7	-	-	31	RENDEK /Ajka/	97	-	-	
32	CŐT	109	40	26.84	32	SÚR	92	132	58.92	
33	DÁKA	89	1	1.11	33	SZÁPÁR	39	34	46.59	
34	LÁZI	78	57	42.22	34	SZŐCS	57	48	45.71	
35	LOVÁSZPATONA	113	98	46.44	35	TÉS	71	89	55.62	
36	MARCALTÓ	39	39	50.00	36	TŐSOK-BEREND	55	28	33.73	
37	NYÁRAD	137	33	19.41	37	TŐSOK	56	14	20.00	
38	PÓRSZALÓK	13	1	7.14	38	TÓTVÁZSONY	95	50	34.48	
39	BAKONYTAMÁSI	89	50	35.97	39	VARSÁNY	49	74	60.13	
40	BAKONYSÁG	31	8	20.51	40	VÖRÖSBERÉNY	44	84	65.65	
41	NYÖGÉR	19	17	47.22	41	ZIRC	40	40	50.00	
42	VANYOLA	89	52	36.87	A „H” TÁJCSORTBAN ÖSSZESEN			2650	1867	41.33
43	PÁPATESZÉR	87	72	45.28	ÖSSZESÍTÉS :					
44	UGOD	164	72	30.51						
45	NAGY-GYIMÓT	53	16	23.18						
46	MEZŐLAK	40	-	-						
47	BORSOS-GYŐR	34	2	5.55	AZ „S” TÁJCSOPORTBAN		3956	1554	28.18	
48	KÉTTORNYÚLAK	20	33	62.26	A „H” TÁJCSOPORTBAN		2650	1867	41.33	
49	NÓRÁP	39	17	30.35						
50	PÁPAKOVÁCSI	36	14	28.00	MINDKÉT TÁJCSOPORTBAN ÖSSZESEN		6606	3421	34.12	
51	SALAMON	69	32	31.68						
AZ „S” TÁJCSOPORTBAN ÖSSZESEN		3956	1554	28.18						

XIII.

sorszám	a helység neve	A BIRTOKRENDEZÉSEK KEZDETÉN AZ EGY HÁZAS CSALÁDFŐRE ESŐ FÖLDEK ÁTLAGTERJEDELME				a birtokrendezések után maradt, az egy házas zsellércsaládfőre eső földek átlagterjedelme
		1200 □ - öles holdakban				
		úrbéres illetmény	maradékföld	irtvány	összesen	
1	BAKONYBÉL	0,943	-	1,757	2,701	2,701
2	BAKONYGYEPES	0,816	0,816	-	1,703	1,703
3	BAKONYSZENTIVÁNY	0,465	0,222	-	0,695	0,695
4	BAKONYM.SZENTLÁSZLÓ	0,246	maradék- és irtással		0,546	?
5	BÁRSONYOS ^{x/}	0,125	3,221	-	3,346	3,346
6	CSESZNEK ^{x/}	1,074	4,157	1,368	6,597	5,234
7	FENYŐFŐ ^{x/}	0,512	0,049	-	0,561	0,561
8	KIS - GANNA	0,608	1,368	-	1,977	1,977
9	KIS - LÓD	1,092	-	1,240	2,309	1,821
10	KOLONTÁR ^{x/}	0,166	2,814	-	2,981	2,981
11	NAGY - GANNA ^{x/}	0,335	0,283	-	0,619	0,619
12	PÉTERD ^{x/}	0,237	1,932	1,963	4,175	3,640
13	SÚR ^{x/}	0,272	0,125	-	0,397	0,353
14	TÓTVÁZSONY	0,819	-	1,004	1,066	1,019
15	VARSÁNY ^{x/}	0,422	-	4,293	4,574	3,220
16	BAKONYKOPPÁNY	0,896	0,638	-	1,534	1,534
17	LÁZI ^{x/}	0,120	2,636	1,442	4,200	nagyobb része vissza a földesúrnak

JEGYZET:
Bársonyosban 34, Csesznekben 48, Fenyőfőn 36, Kolontáron 27, Nagygannán 14, Péterden 49, Suron 127, Varsányban 73, Láziban 56 házas zsellér családfő esetében tudtuk a felmérést elvégezni.

XIII. Tábla

Az egy családfőre jutó illetmény-, maradvány-, irtványföldek átlagterjedelmének eltérései 17 helységben

XIII. Tafel:

Abweichungen in der Durchschnittsgröße der auf je ein Familienoberhaupt entfallenden Urbarial- und Remanenzfelder sowie Rodungsflächen in 17 Ortschaften

Tableau XIII

Divergences de l'étendue moyenne de tenures, de manses et d'essartis par tête de chef de famille dans 17 communes

Таблица № 13

Различия в размере приходящихся на одного члена семьи в среднем приусадебных, бросовых и целинных земель по 17 населенным пунктам

XI. Tábla

A volt úrbéres zsellérek száma és számaránya 93 helységben helységenként és tájcsoporthoz szerint

XI. Tafel:

Nach regionalen Gruppen geordnete zahlenmäßige Angaben und Verhältniszahlen über ehemalige Urbarialhäusler in 93 Ortschaften

Tableau XI

Le nombre et le pourcentage des anciens censitaires dans 93 communes, selon communes et contrées

Таблица № 11

Число и численная пропорция бывших крепостных в 93 селах по местностям и географическим группам

A házasok másik csoportját a *maradvány-, illetve irtványföldekkel is rendelkező zsellérek képezték*. Ebből a csoportból ugyancsak 17 helység adatait sikerült a fenti eljárás szerint felmérnünk. (Lásd a XIII. számú táblázatot.) Az átlagholdak családfőnkénti szóródásának mértékét ezúttal majd Bakonybél, Csesznek és Lázi helységek részletes adataival kívánjuk reprezentálni. Lássuk először a globális adatokat.

A táblázat adatai szerint a családfőnkénti úrbéres illetményföldek átlaga 17 helység közül 15-ben 1 hold alatt maradt és csak 2 helységben (Csesznek és Kis-Lód) emelkedett a minimális nagyság fölé. Viszont a birtokolt maradvány- és irtásföldeket is számításba véve, lényegében fordított típusú képet kapunk: a 17 helység közül ezúttal csak 5 helységben mérünk 1 átlagholdas nagyságrenden alul, de 12 helységben már azon felül. E 12 helység közül pedig Cseszéken, Péterden, Varsányban és Láziban a birtokolt földterjedelem családfőnkénti átlagai 4–6 hold fölött alakultak ki. Különösen ez utóbbi helységekben tehát bizonyos, hogy az átlagholdak olyan konkrét holdakat is rejtegetnek, amelyeknek egy-egy családfőre eső nagysága a 4 holdas és az azon aluli volt telkesek telekföldjének terjedelmét is felülmúlta. Kísérleljük meg tehát az átlagok mögötti konkrét holdnagyságot felfedni, azaz a családfőnkénti rétegződés tényleges képét is bemutatni. Elsőnek Bakonybél úrbéres házas zselléreinek földbirtoklását vizsgáljuk meg.¹²⁶

Bakonybél úrbéres házas és házatlan zsellérközség volt, ahol a házakhoz kert és irtásföld járult. 1860-ban 140 házast és 56 lakót számoltak. Hasonlítsuk össze egymással a 140 házas rétegződésének alábbi képeit. Az I. számú statisztika a rétegződést csupán az úrbéres illetmény, a II. számú pedig a birtokolt irtásföldekkel is megnövelt földterület alapján mutatja be;

I.

Az illetmény - és irtás földek nagyságcsoportjai 1000 négyszögöles holdakban	A házas családfelek	
	száma	nagyságcsoportonkénti számaránya
0—1 hold között	83	81,43
1—2 hold között	31	
2—3 hold között	16	17,14
3—4 hold között	7	
4—5 hold között	1	
5—6 hold között	2	1,43
Az összes nagyságcsoportok- ban	140	100,00

II.

Az illetmény - és irtás földek nagyságcsoportjai 1000 négyszögöles holdakban	A házas családfelek	
	száma	nagyságcsoportonkénti számaránya
0— 1 hold között	42	52,86
1— 2 hold között	32	
2— 3 hold között	21	30,00
3— 4 hold között	15	
4— 5 hold között	6	
5— 6 hold között	4	17,14
6— 7 hold között	5	
7— 8 hold között	3	
8— 9 hold között	4	
10—11 hold között	1	
11—12 hold között	1	
13—14 hold között	1	
14—15 hold között	1	
17—18 hold között	1	
19—20 hold között	2	
20—21 hold között	1	
Az összes nagyságcsoportok- ban	140	100,00

A két táblázat összevetése a következő tanulságok levonását engedi meg:

1. Az I. kép szerint a házasok több mint 81%-a 2 holdon aluli nyomorparcellán tengődik; a 2—5 holdasok számará-

nya csekély, kerekén 17%; az 5 holdon felüli házas családfelek abszolút száma mindössze 2, lényegében elhanyagolható jelentőségű.

2. A II. kép — anélkül, hogy a rétegződés polarizáltságának típusán lényegi változást jelezne — már sok tekintetben differenciáltabb helyzetet mutat: a birtokolt föld nagyságcsoportjai a magasabb kategóriák felé tolódtak el. A 140 családfő közül 74, az összes családfő közel 53%-a ugyan itt is a 0—2 hold közötti nagyságcsoportba tömörült, de számarányuk ezúttal már jóval kevesebb, mint az I. számú kimutatásban. Az ebbe a nagyságcsoportba sorolt családfelek közül ugyanis többen — a birtokolt irtások alapján — a magasabb nagyságcsoportokba léptek át. Ennek következtében nemcsak a 2—5 holdasok száma, illetve számaránya nőtt meg (24-ről 42-re, illetve 17,14%-ról 30%-ra), de az I. számú táblázat legmagasabb nagyságcsoportjához, az 5—6 holdas kategóriához képest további nagyságcsoportok is képződtek. 24 olyan családfőt számoltunk meg, akiknek 5 holdnál nagyobb birtokuk volt. Ezek az összes családfelek számának 17,14%-át tették ki. Az irtásföldek számbavétele tehát a két táblázat összevetése alapján jelentős elmozdulásokat mutatott: a házasok abszolút többsége ugyan parcellás szegény-paraszt volt, 30%-a törpebirtokos, 17%-a azonban már nagyobb, részben pedig jóval nagyobb földbirtokkal rendelkezett, mint amekkora telekbirtoka az egykori 1/8—1/4—1/2 telkes gazdának volt.

A családfelek földbirtok szerinti rétegződésének milyen konkrét holdnagyságát rejti el a családfelek 4,157 (illetve, irtvánnyal is, 6,597) átlaghold Csesznekben? A jegyzetben jeleztük már, hogy a részletes felméréseket csupán 48 házas esetében volt lehetőségünk végrehajtani. Ennek alapján a következő képeket kapjuk.¹²⁷

I.

Az úrbéres illetmény- földek nagyságcsoportjai 1200 négyszögöles holdakban	A házas családfelek	
	száma	nagyságcsoportonkénti számaránya
1 hold alatt	34	70,83
1—2 hold között	9	29,17
2—3 hold között	2	
3—4 hold között	1	
4—5 hold között	1	
5—6 hold között	1	
Az összes nagyságcsoportok- ban	48	100,00

II.

Az illetmény- és a mara- dékföldek nagyságcsoportjai 1200 négyszögöles holdakban	A házas családfelek	
	száma	nagyságcsoportonkénti számaránya
1 hold alatt	12	25,00
1— 2 hold között	4	43,75
2— 3 hold között	8	
3— 4 hold között	2	
4— 5 hold között	4	

Az illetmény-földek nagyságcsoporthaj 1200 négyszögöles holdakban	A házas családfők	
	száma	nagyságcsoporthaj számaránya
5— 6 hold között	3	10,42
6— 7 hold között	2	
8— 9 hold között	1	
9—10 hold között	2	
10—11 hold között	4	
11—12 hold között	2	20,83
14—15 hold között	2	
16—17 hold között	1	
18—19 hold között	1	100,00
Az összes nagyságcsoporthajban	48	

A két tábla összevetéséből megállapíthatjuk:

1. Az illetményföldek alapján a 48 házas közül 34, az összes családfő több mint 70%-a csupán néhány száz (7—800) négyszögöles parcellával rendelkező zsellér. A többi 14 közül is 9-nek csupán kicsiny, 1—2 holdas illetményföldje van, míg további 5 zsellér birtoka a 2—6 holdas nagyságkategória közé esik.

2. A maradványföldek figyelembevételével azonban az elmozdulások már lényegesek. A 34 1 holdon aluli zsellérből már csak 12, az összes családfőnek 1/4-e maradt meg; az 1—6 holdas nagyságkategóriába tartozók számaránya viszont relatív túlsúlyra jutott, s végül egészen új nagyságkategóriák is képződtek a 18—19 hold határáig. A házas zselléreknek több mint 1/5-e ugyanakkor 10—19 hold közötti földbirtokkal rendelkezett. Míg az I. képen az abszolút többség csupán néhány száz négyszögöles parcellás zsellér volt, addig a II. képen — a jelentékenyen növekvő nagyságcsoporthaj kialakulása mellett — már az 1—6 holdasok képezték a viszonylagos többséget.

És ez a vizsgálat még nem is ad pontos képet a rétegződés tényleges alakulásáról, mivel az irtásföldek birtoklásától itt eltekintettünk. Ezzel kapcsolatban csak annyit tudunk jelezni, hogy irtásföldje néhány száz négyszögöltől 4 holdas nagyságig csupán 40 zsellérnek volt, összesen 65 hold és 471 négyszögöl terjedelemmel. Az irtások tehát a családonkénti földbirtok nagyságát a II. számú kép adataihoz képest 40 családfő esetében még meg is növelték. A birtokrendezések során azonban ezek a földek visszaszármaztak a földesurakra és ezáltal a II. számú képen jelzett birtokviszonyok váltak a további elmozdulások alapjává.

Lázi esetében a következő képet kapjuk. 56 zsellér közül 54-nek egyenként 150 négyszögöltörvényes illetménye volt az 1862. évi felmérés idején; a hiányzó 2 családfő esetében nem találtunk semmiféle bejegyzést.¹²⁸ A megváltandó maradványföldek figyelembe vételével az egyes családfők földbirtok szerinti rétegződésének képe viszont a következőképpen alakult.

Az illetmény-földek maradványföldek nagyságcsoporthaj 1200 négyszögöles holdakban	A házas családfők	
	száma	nagyságcsoporthaj számaránya
1 holdon alul	11	28,57
1—2 hold között	5	

2—3 hold között	20	35,72
3—4 hold között	4	25,00
4—5 hold között	10	
5—6 hold között	5	10,71
6—7 hold között	1	
Az összes nagyságcsoporthajban	56	100,00

Látható tehát, hogy a maradványföldek teljesen aránytalan birtoklása az egyenként 150 négyszögöltörvényes bíró zsellércsaládfőkből egymástól jól elkülöníthető törpe-, illetve kisbirtokosokat képezett, ahol viszonylagos túlsúllyal a 2—3 holdasok szerepeltek. A valóságban az egyenként birtokolt földek a fenti csoportokhoz képest is nagyobbak lehetnek, mivel a házas zsellérek a maradványföldek mellett összesen 80 hold és 972 négyszögöltörvényes irtást is birtokoltak. Ezek nagyobb részét azonban (pontos mennyiségét nem tudtunk felmérni) a birtokrendezések után vissza kellett szolgáltatniuk a volt földesurnak.

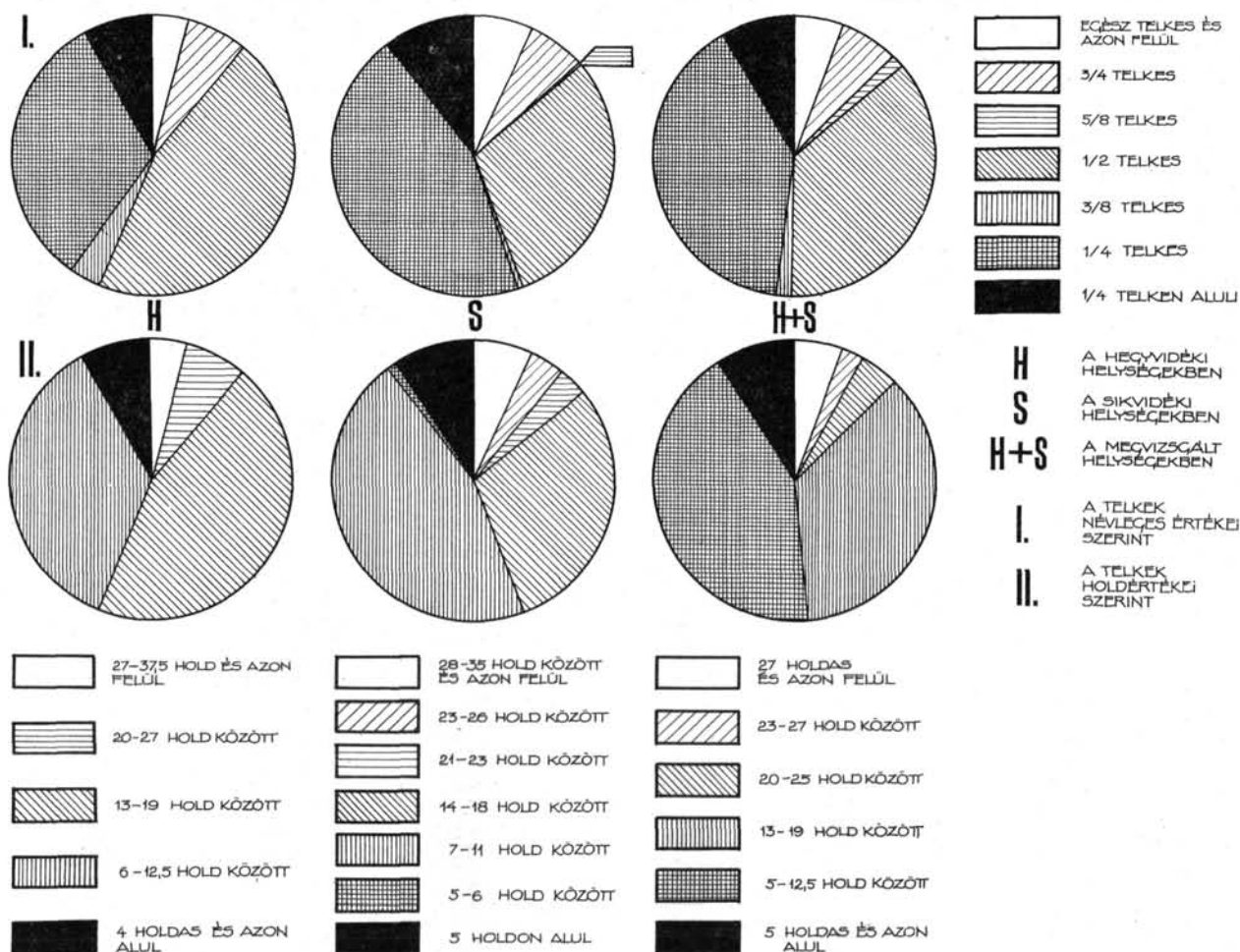
Összegezve a három község házassaira vonatkozó részletes adatokat, a következő végeredményeket kapjuk. Az úrbéres illetmény alapján az úrbéres házasok 87,29%-a 0—2 hold közötti csekély földbirtokkal rendelkezik. Ha azonban az illetményen kívüli és a birtokrendezések után megtartott földeket is számba vesszük, úgy az ebbe a kategóriába eső házasok számaránya már csak 43,44% marad. Pusztán az úrbéres illetményföld birtoklása alapján a házasok további 11,48%-a tartozik a 2—5 holdasok csoportjába. A többi földdel együtt azonban ezek számaránya már 36,88%-ra nő. Az 5—6 holdasok számaránya 1,23%, illetve 4,92%. A további nagyságkategóriák képzését az illetményföldek már nem teszik lehetővé. Ellenben az ezen kívül eső földek birtoklása alapján voltak még 6—10 és 10—21 holdas házasok is, mindkét kategóriában 7,38%-os számaránnyal. Az eltolódás tendenciája világos: a 0—2 holdasok számaránya csökkent, a 2—6 holdasoké növekedett, miközben újonnan keletkezett a 6—21 holdasok csoportja. Indokoltnak látszik tehát a következtetés levonása is: a maradvány-, illetve irtványföldekkel is bíró úrbéres házasok csoportja nem sorolható egyszerűen a nincstelen vagy a parcellás parasztek kategóriájába, mivel közöttük 5—10—15, sőt még 20 holdas birtokosokat is találunk.¹²⁹

V.

A VIZSGÁLATOK MÉRLEGE

Vizsgálatainkat összegezve a mérleg egyik serpenyőjébe — mint pozitívumokat — azokat az eredményeket helyezhetjük, amelyeket az 1849 utáni Veszprém megyei parasztbirtok történeti statisztikai elemzése során módunkban volt megállapítani, nem feledkezvén meg egyúttal azokról a megoldatlan problémákról, nyitva hagyott kérdésekről, amelyek — mint negatívumok — a mérleg másik serpenyőjét terhelik.

Ami a pozitívumokat illeti, kitűnt, hogy a közpárdunántúli megyében az 1849 utáni volt telekbirtok legáltalánosabb nagyságtípusa jelentősen eltér a nyugatdunántúli Vas, illetve Moson megyei típustól és — helyi sa-

A parasztság nagyságcsopontonkénti rétegződésének arányai az illetményföldek birtoklása szerint

Das zahlenmäßige Schichtungsverhältnis in der Gruppierung der Bauernschaft nach Maßgabe des Besitzes an Urbaralfeldern

Les proportions de la stratification de la paysannerie d'après la grandeur des tenures serviles

Пропорции расслоения крестьянства в зависимости от величины земельной собственности

tosságok által módosítva — leginkább a Győr megyei kis telekbirtok típusához hasonlítható. A számszerű túlsúlyban levő 1/2—1/4 telkek, illetve telkes család-fők a megvizsgált telkes családfők számának 78—79%-os abszolút túlsúlyát jelentették, ami a megyében az 5—19 holdas telkesek túlnyomó voltára mutat. Ám ezen belül a 5—12 holdasok (legnagyobb részt a volt 1/4 telkesek) több mint 42%-os viszonylagos számszerű túlsúlyt képviseltek. A telekföldeknek ez a Győr megyei-nél is alacsonyabb abszolút értéke volt tehát Veszprém megyében a leginkább karakterisztikus. Nem kétséges, hogy a kis telekföldű parasztság ilyen viszonylagos túlsúlya az Eszterházyak, a Zichyek, a Batthyányak, nemkülönben az ugyancsak hatalmas birtoktestekkel rendelkező egyháziak birodalmában a paraszti föld-birtoklás különösen kedvezőtlen viszonyait mutatta, amely körülmény a későbbi évtizedekben a már jelzett nagy kivándorlási hullám alapja lett.

Megállapítást nyert továbbá, hogy az 5—19 holdasok, széles törzsének két oldalán a volt telkeseknek a — csupán telekföldjeik alapján végbe ment — polarizációja viszonylag igen csekély mértékű: a 27 holdon felüli, valamint a 4 holdas és az azon aluli telkes családfők számaránya egyaránt az 5—6% körül alakult ki.

A túlnyomó többséget jelentő kis és középbirtokú telkesek mellett tehát mind a törpe-, mind pedig a nagy telkű parasztbirtokosok száma csekély volt.

A parasztság telekbirtoklásának ez a struktúrája azonban tájcsopontonként módosult és a tájcsoportok gazdasági-települési viszonyai, valamint az úri birtokosok egymástól eltérő csoportjai szerint a következő szabályszerűséget mutatta.

A 13—19 holdas telekbirtokosok (a volt 1/2 telkesek) központja, úgy látszik, az újonnan telepített Bakonyvidék volt, tehát az a körzet, ahol néhány tekintélyes világi nagybirtokos mellett elsősorban az egyházi bir-

tokosok voltak a falvak egykori földesurai, ahová a legtöbb német ajkú lakos települt és amely körzetben a gabonagazdálkodás viszonylagos szerepe mellett inkább a kertgazdálkodás, a falusi kisegítő háziipar, továbbá a gyümölcstermelés és a sertéstenyésztés játszotta a fontosabb szerepet. Ebben a körzetben a volt úrbéres birtokosok telekföldjeik szerinti polarizálódása igen csekély mértékű, míg a két szélső réteget véve példának, a 27—37 holdasok (és az ennél nagyobb telekfölddel rendelkezők) számaránya 3,78 %, addig a 4 és azon aluli holdasoké 7,82 % volt.

A 7—11 holdasoknak (a volt 1/2 telkesek egy részének a 3/8 telkesek egészének és az 1/4 telkesek egy részének) számszerű túlsúlya viszont a síkon figyelhető meg, tehát a megyének azokon a vidékein, amelyek *tipikusan gabonatermelő és állattenyésztő* körzetek, ahol a telepítések során is a hiányzó munkaerőt főleg magyar lakosokkal töltötték fel és ahol, a világi nagybirtokos családok mellett, jelentékeny számú *nemesi*, illetve *közbirtokos típusú* községet regisztrálhatunk. Itt a telekbirtokosok polarizáltsága valamelyest előrehaladottabb: ismét csak a két szélső rétegre utalva, a 28—35 holdasok (és az ennél nagyobb telekfölddel rendelkezők) számaránya már 6,43 %, a 4 és azon aluli holdasoké pedig kerekén 10 % volt.

Ne feledjük azonban, hogy ezt a viszonylag szabályszerű struktúrát a maradvány- és irtásföldek birtoklása elmozdította; s e tekintetben vizsgálataink mérlegének pozitív serpenyőjébe már csak szerényebb eredményeket adagolhatunk. Amit kétségtelennek tekinthetünk, az már a megye tájrajzában ismeretében is feltételezhető volt: az irtásokkal tetézt maradványföldek viszonylag nagyobb hányada a *Bakony vidéki falvak parasztságának birtokában halmozódott fel*. Következésképpen az is valószínű, hogy a csupán a volt telekföldek tulajdona alapján megfigyelt struktúra elsősorban a Bakonyvidék falvaiban mozdult el. Hogy milyen mértékben — ezt, megfelelő forrásanyag hiányában, csak tendenciáját illetően volt lehetőségünk megfigyelni, nem pedig családok szerinti konkrét bontásban. E kétségtelen hiány most mérlegünk negatív serpenyőjét terheli. Annyit azonban minden esetre megállapíthatunk, hogy a parasztkézben maradt maradvány- és irtásföldek pusztán a volt telekbirtokláshoz képest — tehát relatív értelemben — elég jelentős struktúramódosulást idéztek elő a parasztság rétegei között, ami a fentiekben megállapított arányokat a *paraszti földbirtoklás javára* módosította. Reálisnak kell tehát tekintenünk azt a feltételezésünket is, mely szerint a maradvány- és irtásföldek megtartott hányadának paraszti tulajdona a kevésbé polarizált hegyvidéki parasztság falvaiban — ahol a telkeseknek amúgyis a magasabb, 13—19 holdas nagyság-csoportjai voltak viszonylagos túlsúlyban — némileg kedvezőbb birtokviszonyokat (magasabb nagyság kategóriákat) alakított ki, mint az ilyen földekkel kevésbé ellátott sík tájak parasztfalvaiban.

Végeredményben tehát a maradvány- és irtásföldek paraszti tulajdonba vétele valamelyest *megemelhette* a pusztán a telekföldek alapján megállapított nagyság-kategóriákat. Ez azonban — mint erre rámutattunk — nem jelentette egyúttal a parasztság anyagi helyzetének javulását is.

A volt úrbéres házas zsellérekre vonatkozó vizsgálataink eredményei azt mutatták, hogy számarányuk a hegyvidéki falvakban jóval magasabb volt, mint a síkon. Birtokviszonyaikat vizsgálva azonban két eltérő csoportot különböztethetünk meg: a csupán néhány száz négyszögöllel vagy 1—2 holddal rendelkező agrárproletárokat és a törpe-, kis-, sőt közepes nagyságú földbirtokkal rendelkező gazdálkodókat. Hogy a megszámlolt 3421 úrbéres házas szellér családfő miként oszlott meg a birtokolt föld nagysága szerint, e kérdés megoldásával — ismét csak forrásnehézségek miatt — adósok maradtunk, szaporítván a még válaszra váró kérdések sorát. Csupán azt sikerült bebizonyítanunk, hogy a volt úrbéres házas zsellérek gazdasági-társadalmi értelemben korántsem alkottak homogén réteget; földbirtoklásuk nagysága szerint meglehetősen tág — a nincstelen agrárproletártól a 20—21 holdas középbirtokosig terjedő — gazdasági-társadalmi rétegeket foglaltak magukban; természetesen aránytalanul többet az előbbi, mint az utóbbi kategóriából. Ám ez a körülmény újabb figyelmeztetésként szolgálhat az ilyen természetű elemző munkálatok folytatására.

A Veszprém megyei parasztság 1849 utáni birtokviszonyainak elemző vizsgálataival kapcsolatosan tehát tanulmányunk megírása után is bőven marad megoldatlan probléma, amelyeket most, munkánk mérlegét megvonva, a hiányok között kell felsorolnunk. Hiszen önmagában az a körülmény is, hogy vizsgálataink nem terjedtek ki a megye valamennyi helységére, máris bizonyos viszonylagosságot kölcsönöz fenti eredményeinknek. Meggyőződésünk azonban, hogy, noha a kép a megye egészét illetően nem is teljes, eredményeink — legalábbis az adott helységek vonatkozásában — helytállóak és a hiányok ellenére mégis jellemzőek a megyére. Adósságaink között kell továbbá szót ejtenünk arról a fontos körülményről, hogy vizsgálataink — amelyeknek eddigi menete, célszerű meg gondolásból, tematikailag szűkített volt — nem terjedt ki számos jelentős területre. Itt még két irányú kiegészítésre van szükség: míg egyfelől a paraszti birtokviszonyok vizsgálatát *műveléségi* vonatkozásban is ki kell terjeszteni, ugyanakkor másfelől fel kell mérni a *nem úrbéres státusú* parasztság birtoklását is. Egyfelől a paraszti *legelő- és erdőrészek*, főleg azonban a paraszti *szőlőbirtok* felmérése, másfelől a volt *kurialista-szerződéses* parasztság földviszonyainak vizsgálata olyan, még megoldatlan maradt feladatok, amelyek, különálló feldolgozást igényelve, túl mutatnak résztanulmányunk keretein.

Sándor Pál

- ¹ A XIX. századi parasztbirtok történeti-statisztikai vizsgálatának forrásai-módszerei és újabb eredményei (Agrártörténeti Szemle 1964. 1—2. sz. 36—81.), valamint: A századforduló agrárstruktúrájának vizsgálata (Agrártörténeti Szemle 1965. 2—3. sz. 177—196.).
- ² Orosz István: Differenciálódás és kisajátítás (A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848—1914. II. k. Bp., 1965. 9—145. Szerkesztette és a bevezetést írta Szabó István).
- ³ A parasztbirtokok típusai Vas megyében 1849 után (Vasi Szemle 1967. 3. sz. 510—525., 1968. 2. sz. 185—197.).
- ⁴ A parasztbirtokok történeti statisztikai vizsgálata Moson megyében (Statisztikai Szemle 1968. 4. sz. 415—429. és 5. sz. 531—541.).
- ⁵ Az 1849 utáni parasztbirtokok történeti-statisztikai vizsgálatához Győr megyében. (Történelmi Szemle 1968. 3. 226—252.).
- ⁶ Fényes Elek: Magyarország leírása, Pest, 1847. II. r. 69—71., Kis Ernő: Veszprém vármegye gazdasági leírása Bp., 1905. 1—3. (Megyei Monográfiák 15. k. Szerk.: Kőrösi József), Eötvös Károly: Veszprém megye (Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben IV. k. Bp., 169—204.).
- ⁷ Fényes. i. m. 71.
- ⁸ Kis: i. m. 324.
- ⁹ Idézi: Ila Bálint—Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona Bp., 1964. 58. (Magyarország helytörténeti lexikona, szerk.: Kovacsics József).
- ¹⁰ Kis: i. m. 10.
- ¹¹ I. m. 10—12., Ila—Kovacsics: i. m. 42—43.
- ¹² Kis: i. m. 13—14., Fényes: i. m. 74.
- ¹³ Ila—Kovacsics: i. m. 52—54.
- ¹⁴ Mindezekre részletesen: Ila—Kovacsics: i. m. 54—65. A német telepek kirajzolás helyére: i. m. 56., valamint: Szeghalmy: Dunántúli vármegyék Bp. 1940. 323—324. A községek lakóinak nemzetiségi megoszlására még: Fényes E.: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. I—IV. k.
- ¹⁵ Ila—Kovacsics: i. m. 32.
- ¹⁶ Idézi: Ila—Kovacsics: i. m. 59. Vö.: Kis: i. m. 11.
- ¹⁷ Kis: i. m. 11.
- ¹⁸ Fényes: Magyarország leírása II. r. 75.
- ¹⁹ V.M.L. Urbéri és tagosítási iratok községi anyaga pontos tájékoztatással szolgál az egyes helységek egykori úri birtokosairól is. Itt mondok ösztinte köszönetet Dr. Takáts Endre igazgatónak, aki nagy szíveséggel segítette elő levéltári kutatásaimat. Vö.: Eötvös K.: i. m. 198., valamint: Ila—Kovacsics: i. m. 54.
- ²⁰ Ila—Kovacsics: i. m. 41., Eötvös: i. m. 198.
- ²¹ Elsősorban: V.A.L. U. községi adatai. Vö.: Fényes: Geographiai szótárának a Veszprém megyei helységekéről szóló adataival.
- ²² A parasztbirtok típusai Vas megyében (Vasi Szemle 1968. 2. sz. uo.) és A parasztbirtok ... vizsgálata Moson megyében (Statisztikai Szemle, 1968. 4—5. sz. uo.).
- ²³ Az urbéri pertestek létrejöttéről, forrásértékéről, nagy értékű adatainak felhasználhatóságáról, a forráshasználat korlátairól ma már több tanulmány tájékoztat. Ezek, megjelenésük sorrendjében, a következők: Simonffy Emil: Az urbéri birtokrendezések Zala megyében a jobbágyszabadítás után (Agrártörténeti tanulmányok, szerkesztette Szabó István, Bp., 1960. 344—357.), Sándor Pál: A XIX. századi parasztbirtok vizsgálatának történeti statisztikai forrásai-módszerei és újabb eredményei (Agrártörténeti Szemle 1964. 1—2. sz. 39—55., 63—64.), Soós Imre: Heves megye urbéri és újabb kori tagosítási iratai (Levéltári Szemle 1964. 1—2. sz. 1—19.), Sándor Pál: Az urbéri periratok-perdokumentumok forrásértékéről és tárgyi rendezésének feladatairól (Levéltári Szemle 1966. 2. sz. 435—459.), Vö.: A tárgyi rendezést illető kritikai megjegyzések szempontjából: Simonffy Emil: A birtokrendezési perek iratainak rendezéséről c. cikkét (Levéltári Szemle 1967. 1. sz. 20—27.), Sándor Pál: Az urbéri pertestek történeti statisztikai forrásértékéről (A magyar hivatalos statisztika történetéről, Bp., 1968. 93—97.). Ujabb: Simonffy: A Zala megyei urbéri földkönyvek (Levéltári Szemle 1966. 3. sz. 692—703.).
- ²⁴ Ajkára: Bemondási Tábla 1855-ből, Ajkai urbéri telektábla 1864-ből, továbbá: Összehasonlító iromány 1863-ból.
- ²⁵ Alsó-Iszkázra: „Alsó-Iszkázi volt jobbágyság kezén lévő maradvékföldek egyéni kimutatása” 1860-ból. Továbbá: Urbéri és tagosítási egyezség 1860-ból és az ugyanez évből kelt Combinatorium.
- ²⁶ Bakonybélre: Bakonybél helység határának földkönyve 1860-ból az illetmény- és irtásföldek családönkénti kimutatásával.
- ²⁷ Bakonykoppányra: A maradvékföldek és váltásuk egyéni kimutatása 1869-ből. Vö.: Bakonykoppány telektáblája 1869-ből s végül „Beszédek” és „ellenbeszédek” 1864. V. 1., illetve 1865. II. 25-ről.
- ²⁸ Bakonyánára: Összehasonlító okirat 1860-ból.
- ²⁹ Bakonyzentivánra: B. Szentiványi „írott Terv” 1862-ből. A maradvékföldek kimutatása (é. n.), Combinatorium 1862-ből, valamint: Egyezség 1861 szept. 10-éről.
- ³⁰ Bakony (Magyar-) Szentkirályra: Új telektábla 1858-ból.
- ³¹ Bakony (Magyar-) Szentlászlóra: Összehasonlító tábla 1856-ból, a remanenciák összeírása 1856-ból.
- ³² Barnagra (Magyar): Maradvékföldek egyéni kimutatása 1857-ből és: Összehasonlító tábla 1858-ból. Az irtásokra az 1858. évi kimutatás.
- ³³ Bársonyosra: Urbéri egyezség 1858-ból, valamint: a maradvékföldek egyéni kimutatásának jegyzéke 1858-ból.
- ³⁴ Berhidára: Összehasonlító okirat 1847-ből.
- ³⁵ Békásra: Összehasonlító tábla 1857-ből és a maradvékföldek egyéni kimutatása.
- ³⁶ Csajágra: Telektábla 1862-ből, maradványföldek egyéni kimutatása 1859-ből.
- ³⁷ Csékútra: Felosztási terv 1856-ból, Összehasonlító okirat 1847-ből.
- ³⁸ Csesznekre: Elkülönítési és szabályozási terv 1860-ból. Az irtásokra: Irtások egyéni kimutatása 1859-ből. A maradvékföldekre: az 1860-ból kelt jegyzék. Vö. még: Összehasonlító tábla 1860-ból.
- ³⁹ Csetényre: Összehasonlító okirat 1857-ből, valamint: Tagosztályi Egyezség 1857-ből.
- ⁴⁰ Csótra: Összehasonlító tábla 1903-ból. Egyezség 1861-ből.
- ⁴¹ Csőszre: A földesúr keresetlevele 1869. IX. 4-ről. Vö.: „Csősz helység Határának összehasonlító Táblája” c. 1868-ból kelt kimutatást.
- ⁴² Deveserre: Összehasonlító tábla 1859-ből, valamint a határ elkülönítésére vonatkozó tervrajz írott magyarázata.
- ⁴³ Fajsza: A maradvékföldek jegyzéke 1863-ból és: Összehasonlító tábla.
- ⁴⁴ Fenyőfőre: Egyezséglevél 1868-ból, valamint a maradvékföldekről készült egyéni kimutatás jegyzéke 1860-ból. Vö.: Összehasonlító tábla 1860-ból.
- ⁴⁵ Fok-Szabadra: Fok-Szabadi helység urbéri földkönyve 1843-ból.
- ⁴⁶ Gecsére: Telektábla 1858-ból.
- ⁴⁷ Gyepesre (Bakony-): Combinatorium 1859-ből, valamint a maradvékföldekről készült egyéni kimutatás jegyzéke.
- ⁴⁸ Gyirőtra (Bakony-): Combinatorium 1862-ből, a maradvékföldek egyéni kimutatása 1862-ből. Vö.: Egyezség 1861-ből.
- ⁴⁹ Halimbára: Összehasonlító tábla 1847-ből.
- ⁵⁰ Jásdra: Összehasonlító okirat 1860-ból és a maradvékföldek egyéni kimutatása.
- ⁵¹ Kádártára: Összehasonlító tábla 1856-ból és a maradványföldek jegyzéke.
- ⁵² Kis-Gannára: A maradvékföldek egyéni kimutatása 1859-ből és: Elkülönítési Terv 1859. Vö.: Egyezség 1859-ből.
- ⁵³ Kis-Lődre: Összehasonlító tábla 1857-ből és a maradvékföldek kimutatása. Vö.: Egyezség 1859-ből.
- ⁵⁴ Kolontárra: Összehasonlító tábla 1862-ből és a maradvékföldek kimutatása.
- ⁵⁵ Kúpra: Combinatorium (é. n.), valamint a maradvékföldek jegyzéke. Vö.: Egyezség 1863-ból.
- ⁵⁶ Lázira: Összehasonlító iromány 1857-ből. Az irtásföldekre: Lazi határbeli irtásföldeknek egyéni kimutatása 1857-ből.
- ⁵⁷ Lovászpontonra: Combinatorium 1858-ból és a maradvékföldek egyéni kimutatása 1859-ből.
- ⁵⁸ Márcaltőre: A maradványföldek kimutatása (é. n.). Vö.: Combinatorium 1858-ból, valamint: Egyezség 1860-ból. Ugyancsak: Márcaltő határának kiosztási földkönyve 1862-ből.
- ⁵⁹ Márkóra: A maradványföldek egyéni kimutatása (é. n.). Vö.: a káptalan válaszevelét a megyei urbéri törvényszékhez a foglalásföldök ügyében 1857. június 3-ról, továbbá: Combinatorium 1857-ből.
- ⁶⁰ Nagy-Gannára: Egyezség 1859-ből; a maradvékföldekre az 1859. évi jegyzék. Vö.: Elkülönítési terv 1859-ből.
- ⁶¹ Nagy-Hidegkútra: Telektábla 1867-ből. Összehasonlító iromány 1860-ból és 1864-ből. A maradvékföldek egyéni kimutatása (é. n.).
- ⁶² Nagy-Kamondra: Egyezség 1851-ből, benne az irtásföldek terjedelme.
- ⁶³ Nagy-Tevélre: Combinatorium 1860-ból.
- ⁶⁴ Nyárádra: Összehasonlító okirat (valószínűleg az 1860-as évekből), Egyezség 1861-ből.
- ⁶⁵ Olaszfalura: Egyezség 1859-ből. A maradványföldek egyéni kimutatása 1859-ből és 1862-ből, egymástól eltérő eredményekkel. Az 1856-ból kelt Összehasonlító tábla adataival való összevetés és kritikai számítások alapján az 1859-i kimutatás eredményét fogadtuk el.
- ⁶⁶ Oszlópára: Combinatorium 1857-ből. Egyezség ugyanez évből.
- ⁶⁷ Ösküre: Összehasonlító tábla 1859-ből; Telektábla 1864-ből.
- ⁶⁸ Padragra: Combinatorium 1858-ból. A kérdéses 94 1/4 hold rétföldök ügyében folytatott vitára s az ezzel kapcsolatos telekszám csökkentésre vö.: A község „ellenbeszéde”-ét a törvényszékhez 1859-ből (26/1859. sz.), valamint fellebbező folyamodását 1864. június 24-ről.
- ⁶⁹ Peremartonra: Összehasonlító tábla 1845-ből és Egyezség 1845-ből.
- ⁷⁰ Péterdre: Összehasonlító tábla 1857-ből, benne az irtásoknak a telkesek és a zsellérek kezén lévő mennyisége is.
- ⁷¹ Porvára: Összehasonlító tábla 1863-ból. Vö.: az 1860. évi egyezséggel.
- ⁷² Pusztamiskére: Összehasonlító tábla 1864-ből, az 1865. évi telektábla, valamint az 1863. évi bírósági ítélet (149/1863 sz.). Az irtásokról külön az 1858. évi kimutatás tájékoztat.
- ⁷³ Rátótra: A maradványföldek egyéni kimutatásának jegyzéke 1856-ból; Szabályozási Terv 1856-ból és az ugyanez évből kelt Combinatorium.
- ⁷⁴ Rendekre (Ajkai): Urbéri egyezség 1856-ból és a mérnöki kiosztás terveze 1857-ből. Vö. az ez évből kelt maradvékföldjegyzéket és az összehasonlító táblát.
- ⁷⁵ Sió-Marosra: A maradvékföldek egyéni kimutatása 1856-ból. Mérnöki tervezet 1857-ből.
- ⁷⁶ Somlóvásárhelyre: Összehasonlító tábla 1857-ből. Vö. az 1856. évi egyezséggel, amelyben az irtások mennyiségét is megjelölik.
- ⁷⁷ Surra: Összehasonlító tábla (é. n.). Maradvékföldek egyéni kimutatása 1856-ból.
- ⁷⁸ Szapárra: Az 1853-ból kelt egyezséglevél.
- ⁷⁹ Szentistvánra: Urbéri egyezség és összehasonlító tábla 1857-ből. Telektábla 1859-ből.
- ⁸⁰ Szűcsre: Maradvékföldek egyéni kimutatása (é. n.); Összehasonlító iromány 1867-ből.
- ⁸¹ Térsre: Összehasonlító tábla 1858-ból és Telektábla 1859-ből.
- ⁸² Tóskóra (Berénd): Peregyezség 1866-ból. Ugyanez évből kelt kimutatás a Tóskos—Berendi... földekről. Vö.: Összehasonlító Tábla 1866-ból.
- ⁸³ Tótvázsonyára: Maradvékföldek egyéni kimutatása 1866-ból, az irtások egyéni kimutatása 1862-ből és az ugyanez évből kelt Összehasonlító Tábla.
- ⁸⁴ Varsányra: A varsányi határ földjeinek birtokosonkénti jegyzéke 1857-ből, a maradvány- és irtásföldek jegyzékével is.
- ⁸⁵ Vilonyára: Urbéri egyezség és összehasonlító tábla 1857-ből.
- ⁸⁶ Vörösbényre: Egyezség 1860-ból; Összehasonlító Tábla 1855-ből.
- ⁸⁷ Zircre: Egyezség, valamint Összehasonlító tábla és a maradvékföldek jegyzéke 1859-ből.

- ²⁸ 1836 előtt a zsellérek 150 négyszögölön *felül* birt belseiégei még nem számítottak maradványföldnek; 1836 után azonban — az esetleges különbség egész terjedelmével együtt — már igen. (Vö.: az 1836. évi V. tc. 8., paragrafusát.). A zsellérek esetében tehát, főleg olyan falvakban, ahol a maradványföldet még írtások is tetézték, az utóbbi földelarányának magas százalékaí figyelhetők meg a törvény által szűken megszabott illetményföld területéhez képest.
- ²⁹ Vö.: A parasztbirtok típusai Vas megyében: i. m. 517—518.
- ³⁰ Az ilyen földeknek a telekföldek terjedelméhez viszonyított aránya Győr megyei falvainkban az Eb. csoportban 116,67%, a C. csoportban 47,98% és a VB. csoportban 44,46%. (Az 1849 utáni parasztbirtok... Győr megyében uo. 234.).
- ³¹ Ilyen típusú telekföldet mértünk meg a szomszédos Győr megyében, ahol a megvizsgált falvakban a parasztszaládók telkeinek nagyságtípusai tájegységenként a következők voltak: a tőközi falvakban 24, a Rába—Rábca mentiekben 19—20, a szigetközökben 14—15, a dombvidéken 13—14 hold. A részletes számításokat dolgozatunk tartalmazza.
- ³² Ilyen nagy telekföldek típusával találkozunk Moson megyében. (Vö.: A parasztbirtok... vizsgálata Moson megyében, Statisztikai Szemle 1968. 5. sz. 533—537.).
- ³³ Vö.: Für Lajos: Jobbgyőföld—parasztföld (A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában... I. 84—90., 151.) és Orosz István i. m. II. k. 48., 52—53., 56., 80.).
- ³⁴ Vö.: Idézett történeti statisztikai tanulmányainkat, valamint az elmúlt húsz esztendő ide vonatkozó irodalmát áttekintő, A XIX. századi parasztbirtok vizsgálatának problémái és újabb eredményei a felszabadulás utáni irodalom tükrében c. dolgozatunkat (Agrártörténeti Szemle 1968. 1—2. sz. 94—115.).
- ³⁵ Vö.: erről: A parasztbirtok Borosjenőn, különös tekintettel a szőlőbirtoklásra (1851) c. közleményünkben a forrásproblémákról mondottakat (Agrártörténeti Szemle 1966. 4. 547—550.).
- ³⁶ Ez irányú forrásokorainkat már régebben meggyőzték fenti véleményünk helyességéről. Vö.: A jobbgyőföld történeti statisztikai vizsgálata 1786—1853. Bp., 1961. 16—89. (Történeti Statisztikai Kötetek).
- ³⁷ Sándor Pál: Az úrbéri periratok... forrásértékéről... i. m. 439—440.
- ³⁸ Győr megyére vonatkozó vizsgálatainknál igen nagy hasznát is vettük a meglévő tábláknak.
- ³⁹ V.M.L. A volt úrbéri birtokváltozások kimutatása, 1861—1883. A forrásra Dr. Takáts Endre, a Levéltár igazgatója volt szíves felhívni figyelmemet.
- ⁴⁰ Céltunk szerint csupán a birtokrendezések évéből kelt vagy az ehhez az időponthoz legközelebb eső évből datált adatsorokat kívánjuk felhasználni. Ezért jelen dolgozatunkban csak az „1861 körül” jelzett felvétel számsorait dolgoztuk fel, külön s itt mellőzendő feladatnak tekintve ezeknek az 1883. évi adatokkal való összevetését. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor az alábbiakat is. 1. A felmérés jelzett időpontja csak hozzávetőlegesen pontos. Maga a forrás is az „1861 körül” kifejezést használja. 2. A telkek községenként közölt összes száma több esetben nem egyezik meg az I—II. számú táblában ugyanazon községről már közölt adatokkal; kisebb eltérések figyelhetők meg közöttük, ami valószínűleg a felvételhez eltérő időpontjával — a közben változott helyzettel — magyarázható. Mi azonban csak az „1861 körül” jelzett adatokat vehetjük alapul. 3. A volt egész telek abszolút értéket a felvétel minden községen *katasztrális* hordakban adja meg, sokszor az elkülönített legelőföld beszámításával. Vizsgálódásunk célja és módszere azonban eltérő lévén, mi majd az abszolút (hold-) értékű későbbi számításainknál — a legelőföldet mellőzve — a Mária Terézia-féle besorolást fogjuk alapul venni és 1200 négyszögölben fogunk számolni. 4. Tekintettel továbbá arra, hogy a földbirtok terjedelmére vonatkozóan csupán 64 helységre nézve álltak rendelkezésünkre pontosan kiszámítható adatok, kézenfekvő, hogy a családok számát is csupán a már közölt 64 helységben számoljuk össze. Ezáltal mégis eltérünk ettől a megoldástól, mégpedig azért, mert vizsgálataink első szakaszában a teljes családok rétegeződését csupán telkek névéleg, majd abszolút értékei szerint mérjük fel, anélkül, hogy a maradvány- és írtásföldet is figyelembe vennénk. Ez esetben pedig — a teljesebb tájékozódás kedvéért ésszerűbb minél több község családfőre vonatkozó adatokkal dolgozni. Elsősorban a sík tájcsoporthoz tartozó, viszonylag kevés számú községünk adatait egészítettük ki. 5. Az egész telken felüli, valamint a 1/4 telken aluli nagyságcsoporthoz forrásaink, sajnos, nem jelölik meg pontosabban.
- ⁴¹ Fényes, Magyarország leírása c., többször idézett művében az 1840-es évek vége felé 6540 „földdel bíró jobbgy”-ot számolt a megyében (i. m. 47.). Mi viszont tudjuk, hogy 14—15 évvel utóbb az általunk idézett mennyiségnél is több lehetett a volt telkek száma, mivel összeállításunkból számos helység jobbgyfőinek száma is hiányzik. Minden esetre a megvizsgált családok számának nagy mennyisége már kedvező alapot nyújthat a tanulások megyei szintű általánosításához.
- ⁴² Eötvös K.: i. m. 202.
- ⁴³ Kis E.: i. m. 4.
- ⁴⁴ A fent röviden közölt számítás módszerét Ajka kg. példáján mutatjuk be. Ajka a Mária Terézia-féle besorolás alapján a II. osztályba tartozott ahol tehát az egész telek — a mindenkori (1200 négyszögöllel számolt) 1 hold belseiég mellett — 24 hold szántót és 8 hold rétet foglalt magában. Ez összesen 33 osztályozott hold volt. Mármint a belseiéget 1200, a szántókat 1100—1200—1300, a réteket 800—900—1000 négyszögölös holdakkal számoljuk. Ajka esetében tehát az 1 (1200 négyszögölös) hold belseiég, a 24 (1200 négyszögölös) szántó és a 8 (900 négyszögölös) rétföld összesen 37,200 négyszögöl, azaz 31 (1200 négyszögölre átszámolt) holdat tett ki. Ajkán tehát az egész telkes 31 hold telekföldet, a 3/4 telkes 23 hold és 300 négyszögölös, a 1/2 telkes 15 hold 600 négyszögölös stb. birtokolt. Forrásaink sajnos nem jelölik meg az egész telken *felüli* telkek (illetve telkesek) névéleg értékeit, amint hogy tájékozatlannul hagynak a 1/4 telken *aluli* nagyságkategóriák felől is. Ehhez a viszonylagos pontatlansághoz nekünk is igazodnunk kellett, miért is az első esetben úgy jártunk el, hogy csak a *biztosan megállapítható alsó és a legalacsonyabb felső határ* nagyságcsoporthait mértük meg. A H. tájcsoporthú falvak telkesekinek példáját idézve tehát csak a 27—37,5 holdas nagyságcsoporthoz jelöltük meg, nyitott kérdésként kezelve, hogy

37,5 holdon *felül*, milyen konkrét holdnagysággal, *hány* családfő létezett. Hogy ilyenek is lehettek, az a forrásmegjelölésből bizonyosra vehető. Talán nem járunk messze a valóságtól, ha az ilyen — nyilván kevés számú — telkes családító telekföldjének nagyságát maximum 60 holdas határig feltételezzük.

- A 1/4 telken aluliak esetében, a források részleges tanúsága szerint, amikor kifejezetten ki is írják, hogy az ilyen családító 1/8 telkesek (lásd például Porva helységet), az 1/8 névéleges értéket vettük a számítások alapjául. Tudjuk azonban, hogy ennél kisebb töredéktelkesek is voltak a megyében. Az általuk birtokolt töredéktelkes abszolút értékei azonban olyan alacsonyak (4 holdon aluliak) voltak, hogy e nagyságcsoporthoz megvonásánál bátran folyamodhattunk a „4 hold és azon aluli” megjelölés alkalmazásához. Az általuk birtokolt telekföldek abszolút értékeinek összesített adatai azonban kisebb torzításokat fedhetnek el, ugyanúgy, mint az egész telken felüli telkes családító esetében.
- ⁴⁵ Vö.: A XIX. századi parasztbirtok történeti statisztikai vizsgálatának... újabb eredményei (Agrártörténeti Szemle 1964. 1—2. sz.). Továbbá: A parasztbirtok típusai Vas megyében... (Vasi Szemle 1967. 3. sz. 522.).
- ⁴⁶ A régebbi kezdetekre lásd: Szabó István: A jobbgyőföld problémái 1848—49-ben (Tanulmányok a magyar parasztság történetéből, Bp. 1948. 325—329.), valamint: Szabad György: A tatar és gesztési Eszterhazy-uradalom átterése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra. Bp., 1957., főleg 335—339. Újabbban — a teljes felsorolás igénye nélkül — utalunk a következő művekre: J. Varga: Typen und Probleme des bäuerlichen Grundbesitzes in Ungarn 1767—1849, Bp., 1965. 16—37. s főleg 128., Für: i. m. 81—90., Simonffy: i. m. 363—368., Orosz: i. m. 80—90.
- ⁴⁷ Az utolsó húsz esztendő szakirodalmának e problémával is kapcsolatos egykori és újabb álláspontjára vö. a 31. jegyzetben már idézett historiográfiai tanulmányunkat.
- ⁴⁸ Vö. J. Varga: i. m. 128.
- ⁴⁹ Idevágó eddigi községi szintű kutatásaink szerint 624 helység telkes birtokosai még 1849 után is egykori telekföldjeiknél kevesebb 30%-kal több földet birtokoltak s e többlet nagyobb részét (az írtványok mellett) a megváltozott vagy megváltoztató maradványföldet tették ki.
- ⁵⁰ Felvettem ezt már és részleges vizsgálatokkal igazolni is próbáltam A jobbgyőföld történeti-statisztikai vizsgálatához című, 1960-ban megjelent munkámban, valamint az e kérdéskörrel foglalkozó s többször idézett dolgozataimban. 1965-ben azután Varga János — az 1767-től 1849-ig tartó fejlődés országos szintű összegezésének igényével megírt — kiütő monográfiájában kétséget kizáróan igazolta ezt az alap-nyent.
- ⁵¹ J. Varga: i. m. 16., 18—19.
- ⁵² A maradványföldet keletkezésének ugyanakkor, de csak kisebb jelentőséggel, egyéb forrásai is voltak, amelyek között szerepet játszott a holdmérték fogalmának pontatlansága is. (Vö.: J. Varga: i. m. 13., T. Mérey Klára: A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba, Bp., 1965. 222.).
- ⁵³ A maradványföldek sorsára vonatkozó rövid áttekintésünk elsősorban Varga többször idézett művének felhasználásán alapul.
- ⁵⁴ Soós Imre: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron, 1941. 48., 56. Vö.: Varga: i. m. 21.
- ⁵⁵ Varga: i. m. 128. Tekintettel arra, hogy a szerző becsléseinel a legóvatosabban járt el és a számoknak csupán az alsó határát vonta meg, ennek a körülménynek figyelembe vételével, valamint idevágó eddigi kutatásaink eredményei alapján nem tartjuk kizártnak, hogy a maradványföldek általa felbecsült mennyisége több volt a szövegben jelzetté. A kérdést a tovább folyó kutatások eredményei fogják eldönteni.
- ⁵⁶ A szeptemberi javaslat a maradványföldet, miként az úrbéres telekföldet a tavaszi törvények, *állami* kárpótlás mellett kívánta megvásárolni a volt jobbgyók tulajdonában.
- ⁵⁷ Vö. az 1853. évi nyílt parancs 8. paragrafusát. Továbbá: Tóth Lőrinc: Elméleti és gyakorlati útmutató úrbéri ügyekben, Pest, 1857., 69—75., és Tóth Lajos: Úrbéri kalauz, Pest, 1872. 96—111.
- ⁵⁸ Elsősorban Simonffy: i. m. (Agrártörténeti tanulmányok... 363—368.), Für: i. m. Jobbgyőföld—parasztföld (A parasztság Magyarországon... I. k. 81—90.), Orosz: i. m. (A parasztság Magyarországon II. k. 80—90.) Legújabbban: Simonffy: Adatok a paraszti birtokviszonyok vizsgálatához Zala megyében a jobbgyőföldszabítás után. (Agrártört. Szemle 1968. 1—2. sz. 133—177.).
- ⁵⁹ Vö.: Sándor Pál: A parasztbirtok típusai Vas megyében (Vasi Szemle 1968. uo.).
- ⁶⁰ Például a Pest megyei Uszod helységben az úrbéri telekhez tartozó pusztai szántó-kaszáló, valamint a belső telki földeléből a volt jobbgyóknak át kellett engedni 910 holdat a legelőilletőség fejében, holott a mérnöki felmérés kiderítette, hogy a legelőjárandóság is 299 holddal volt kevesebb a megígért mennyiségnél. (Pest Megye Levéltára, Úrbéri periratok, Uszod kg. kérelme a megye főispánjához 1862-ből.).
- ⁶¹ Győr Megye Levéltára, u.i. 92. cs., Zámoly, a község „ellenbeszed”-e keltezetlen és töredékes jk.
- ⁶² P.M.L. u.i. 170. cs. Bajna. A község panaszos levele Horváth Boldizsár igazságügyminiszterhez 1869. V. 10-éről.
- ⁶³ P.M.L. u.i. 9. cs. Domony, ahol az úrbéres telekszám 20-ról 17 8/24-re csökkent a közbirtokosok földelvonása miatt, miközben az 1200 négyszögölös holdakat 1000 négyszögölösre alakították át. Ugyanez Vác-szentlászlón 306. sz. Az 1858. évi birtokkönyvek adatai.
- ⁶⁴ Heves Megye Levéltára, Átány, 2. t. Combinatorium 1865-ből. Vö.: az 1866-ból kelt elkülönítési tervet, ahol az 54,5 holdas úrbéri tagot egyszerűen majorsági földnek vették a volt földesurak. Csánnya uo. 7. t.
- ⁶⁵ Fejér Megye Levéltára u. Tabajd, 58. cs. A lakosok fellebezése 1858-ból, 380/358 sz. és a megyei törvényszéknek a főtörvényszékhez intézett felterjesztése 1856. októberéből.
- ⁶⁶ Vas Megye Levéltára, u. Pácsony, 5. cs. A község fellebezése az alispáni bírósághoz 1863-ból.
- ⁶⁷ Uo. Felső-Oszkó, 4. cs. Vö.: A község 1862-ből kelt fellebezését a bírósághoz (243/862 sz.).
- ⁶⁸ H.M.L. u. Recsk, 5. t. Recsk község határában levő maradványföldek kimutatása 1870-ből (Idéztem már a példát Az úrbéri periratok... c. dolgozatomban, Levéltári Szemle 1966., 2. sz. 442—443.).

⁶⁶ Borsod Megye Levéltára ui. Nyesta. A helység „ellenészrevétel”-e a földesúrral szemben 1859. nov. 4-éről és Birtokrendezési perkirovat 1861. jan. 5-éről No. 1238.

⁶⁷ P.M.L. ui. Perbál, 91. cs. A helység fellebbezése 1859. okt. 20-áról, 68. sz.

⁶⁸ Simonffy: i. m. 360.

⁶⁹ Für: i. m. 83.

⁷⁰ F.M.L. u.i. Velence, 59. cs. A község keresetlevele az úrbéri törvényszékhez 1862-ből, és a 2187 számú fogalmazvány.

⁷¹ P.M.L. ui. Kirva, 169. sz. Az 1871. június 12-én kelt alispáni irat. Továbbá: Egybehasonlító okmány (keltezten).

⁷² Például a Pest megyei Zsámbékon (P.—N.M.A.L. ui. Zsámbék, 8. sz. Vö.: A község nyilatkozatát a Budai Kir. Törvényszékhez 1874-ből. 12.974 (874. sz.).

⁷³ A Pest megyei Tök községben (Für: i. m. 83.), a Gömör megyei Nagybánán (uo.), a Heves megyei Parádán (H.M.L. ui. A maradéköldök és váltáságuk kimutatása 1865-ből) és Átányban (uo. Combinatorium 1865-ből) stb.

⁷⁴ V.M.L. u.i. Bakonykoppány. A maradéköldökről és váltáságukról szóló kimutatás 1869-ből, Telektábla ugyanez évből, valamint a község és az apaság keresetlevelei 1864. május 1., illetve 1865. február 25-éről.

⁷⁵ Uo. Gyepes (Bakony). A megyei úrbéri bíróság ítélete 1863. szeptember 25-éről.

⁷⁶ Uo. Faész. Maradéköldök jegyzéke 1863-ból. Összehasonlító tábla ugyanez évből. Vö.: a község „ellenbeszéd”-ét az alispáni bírósághoz 1865. február 9-éről.

⁷⁷ V.M.L. Padrag. Combinatorium 1858-ból. Vö.: a község „ellenbeszéd”-eit (24/1859. sz.), (VI. 24/864. sz.). Továbbá: Ítélet 1864. V. 10-éről. Vö. Sándor P.: A XIX. századi parasztbirtok... vizsgálatának... újabb eredményei, i. m. 40—41., valamint Für: i. m. 82—83.

⁷⁸ V.M.L. ui. Olaszfalu, úrbéri egyezség 1859-ből.

⁷⁹ V.M.L. ui. Peremarton, Összehasonlító tábla 1845-ből és: Egyezség 1845-ből.

⁸⁰ Hasonló példák még szaporíthatók. Így pl. vö.: Győr Megye Levéltára, u.i. 88. cs. Vének, ahol a szentmártoni főapát 1862-ben a telekszámat 14/32-ről 44/96-ra emelte fel. Dávidháza és Ratkóc példaira vö.: Für: i. m. 64—66. Egyébeként a szlovén vidéki és őrségi falvakban a magas holdértékű nagy telekterületek már az úrbérendezést követően is kialakultak. Vö.: A parasztbirtok típusai Vas megyében... c. dolgozatomban a III. számú táblázat adatait. (Vasi Szemle 1967. 3. sz.).

⁸¹ Bakonyháza, Magyar-Szentkirály, Jásd, Nagyhidegkút, Békás, Fok-Szabadi, Gecse és Öskü.

⁸² Fenyőfő, Porva, Rendek (Ajka-), Tósok-Berénd, Varsány, Csajág és Nagykamond.

⁸³ Aka, Csetény, Halimba, Magyar-Barnag, Vörösberény, Szentistván, Vilonya.

⁸⁴ Fényes: i. m. 47.

⁸⁵ Vö. az 1857. évi felmérés — már idézett — adataival.

⁸⁶ A feladat nehézségeit éppen csak jelezni kívánjuk. Teljes értékű megoldás csak a következő forrásfeltevések mellett lehetséges. 1. Ismernünk kell a teljes családok egyenkénti számát, mégpedig telkeik névleges nagyságcsoporthoz szerint, egy adott időpontban. 2. Ismernünk kell az ugyanezen teljes családok birtokait képező maradéköldökeket ugyan-egy egyenkénti nagyságát, mégpedig ugyanabban az adott időpontban. 3. Rendelkeznünk kell azokkal a forráscsoportokkal, amelyek ezt az aprólékos felmérést lehetővé teszik.

Az első feltétel adott a számunkra: az „1861 körül”-i felmérések a teljes családok számát telkeik nagyságcsoporthoz szerint közzétették a már ismertetett helységeknél. A második feltétel meglete azonban már erősen vitatható. A maradéköldökeket mennyiségét ugyanis már csak 64 helységből ismerjük, de azt sem a teljes családok bontásában, hanem csak községi összességben s ráadásul a fenitől eltérő időpontokból. Márpedig a felmérések időpontjai közötti eltérések tartalmi változásokat is takarhatnak, amint hogy a mi esetünkben valóban takarnak is. Előzetes vizsgálatok céljából számos összevetést végeztünk a birtokrendezések községek szerint különböző időpontjaiból kelt felmérések és az „1861 körül” végrehajtott felvételek azonos községekre vonatkozó számadatai között. Megállapítottuk, hogy azok között sokszor nagyobb különbségek vannak: a telkek összes száma sok esetben eltér egymástól, ami különböző eltolódásokból származhatott. De bármilyen legyen is ennek az eltérésnek az oka, ez a körülmény a telkek- és maradéköldökeket nagyságának egymás közti arányán is módosít. Ha tehát egy adott időpontban a maradéköldökeket családönkénti nagyságát fel tudnók is mérni, az a körülmény, hogy a teleköldökeket névleges értékeinek összege egy másik időpontban — amely időpontból viszont a családok számát ismerjük — már nem azonos az előbbi időpontban felmért összeggel — mert a mi esetünkben arról van szó —, lehetetlenné teszi a pontos felvételezést. Ebből a zsákutcából tapasztalataink szerint két forráscsoport tudna kivetnünk bennünket: 1. A maradéköldökeket mennyiségéről és váltáságáról készített jegyzék; 2. a birtok-, illetve földkönyveknek az a fajtája, amely — a váltáságjegyzékhez hasonlóan — a maradéköldökeket a telkek, telkeik névleges nagyságcsoporthoz szerint, egyenkénti felvételeit nyújtja, mégpedig egy adott időpontból. Néhány ilyen forrást mi is találtunk, számuk azonban túl kevés ahhoz, hogy azok megyei viszonylatban hasznosíthatók legyenek. Ilyen forrásfeltevések mellett a következő megoldás is szóba jött: a birtokrendezések különböző éveiből kelt, valamint az „1861 körül” készült felvételek anyagából csupán azokat a községeket válasszuk ki, amelyeknél a két különböző időből származó felvétel ellenére sem észlelünk különbségeket. Ezen községek száma 29. További 7 község esetében az eltérések olyan minimálisak, hogy a két időpont közötti lényeges módosulásokról nem lehet szó. Csak hogy ezzel a szelektálással sem tudjuk a valódi képet rekonstruálni. A reális helyzet feltérképezésének útját még mindig eltorlaszolja két akadály. Abban az esetben ugyanis, ha a maradéköldökeket az egyes családok kezén nem telekaránylagosan osztottak meg, úgy telektakarányiánként felvételeink csak torz képet adhatnak. Forrásaink ugyanis csak a telektakaránylagos megosztás felvételeit tennék lehetővé; arról pedig, hogy a maradéköldökeket családönkénti megosztása melyik községben volt telekaránylagos és melyikben nem, az említett kevés számú kivételtől eltekintve nem volt módunk részletesen tájékozódni. Mindenesetre azt is megpróbáljuk

majd — legalább jelzésszerűen — bemutatni, hogy ez utóbbi formáció milyen elmozdulásokat idéz elő a családok birtokviszonyaiban. Másfelől azonban számolnunk kell azzal a körülménnyel is, hogy a telkek nem mindegyikének volt maradéköldöke. Ezt különben előzetes összevetéseink is bizonyítják. Ilyen esetben hiba lenne a maradéköldökeket községenkénti globális összeget egy-egy család esetében telekaránylagosan elosztani. Mindezen okokból nem maradt más választásunk, mint a telkek- és maradéköldökeket nagyságának családönkénti átlagértékeit bemutatni. Igaz, hogy ezt nem tekinthetjük a tényleges helyzet pontos tükröképének, ám ez a megoldás is alkalmas a fő tendenciák: a maradéköldökekkel tetézett teleköldök egy családfőre eső növekedésének kifejezésére. Így a kimutatást valamivel több — 44 — község kapcsán tudjuk elvégezni. A hordakait, az egyszerűség kedvéért, az I—II. táblázatban közölt módon, tehát átszámítások nélkül adjuk.

⁸⁷ I. m. A maradéköldökeket és váltáságjegyzékük 1860-ból.

⁸⁸ Vö.: Orosz: i. m. 87. 88. Vas megyei községeink esetében részletesebben is vizsgáltuk e módosulásokat. (Vö.: A parasztbirtok típusai Vas megyében... Vasi Szemle 1968...).

⁸⁹ I. m. A maradéköldökeket és váltáságjegyzékük 1862-ből.

⁹⁰ Vö.: Für: i. m. 85—90., Orosz: i. m. 84—85.

⁹¹ Vö. az 1848-ig tartó fejlődésre Varga: i. m. 39., 46—47., 128.

⁹² Tóth Lőrinc: i. m. 79. Korábban már Soós: Az úrbéri birtokrendezések eredményei Sopron megyében. Sopron 1941. 32., 35., 37., S. Sándor Pál: A jobbgyékkérdés az 1832/36-os országgyűlésen, Bp. 1948. 25—27., Varga: i. m. 39.

⁹³ Soós: i. m. 32., 37. Bojt Lajos: A fehérvári örkanonosság (custodiatus) birtokának története a XVII. század végétől 1833-ig, Bp. 1935. 47.

⁹⁴ Vö.: Varga: i. m. 42.

⁹⁵ 1836: V. tc. 3. paragrafus, Varga: i. m. 47.

⁹⁶ Varga: i. m. 128.

⁹⁷ 1849. tavaszán Vukovics igazságügyminiszter a parasztkézen hagyandó írtások állami kártalanítására tett javaslatot.

⁹⁸ 1853. márc. 2-i úrbéri nyílt parancs 9. paragrafusa. Vö.: Tóth Lőrinc: i. m. 79—92., Tóth Lajos: i. m. 157—173.

⁹⁹ Feltűnően sok példát találtunk az ilyen esetekre Heves megyében (Ecséd, Felmenet, Heves-Aranyos, Egerbocs stb.).

¹⁰⁰ Az ellentétes érvelésekre már eddig is több példa ismeretes (vö. Für: i. m. 96—98.). Továbbá a számos tipikus példa közül hadd utaljunk itt csupán a Heves megyei Aldebrő úrbéres zsellérközség és a Fehér megyei Zámoly példaira, ahol az írtványok a földesúrrak szerint bérleti, a parasztszok szerint viszont úrbérpótló jellegű földek voltak. A szemben álló felek között végül is az úrbéri bíróság „osztott igazságot”, oly módon, hogy az írtásokat örökszerződésű földeknek minősítette és így azokat a parasztság önmegváltással vehette tulajdonába. Az ilyen középutas megoldások az írtás-viták során igen gyakran fordultak elő.

¹⁰¹ Budapesti Hírlap 1858. március 20. Idézi: Für: i. m. 95.

¹⁰² Ila—Kovacsics: i. m. 161.

¹⁰³ V.M.L. u.i. Csekút. Felosztási terv 1856-ból, valamint: „A csekúti jobbság keze alatt lévő írtásföldek mennyiségének kimutatása” 1841-ből, és: Összehasonlító okirat 1847-ből.

¹⁰⁴ Uo. Magyar-Barnag, Összehasonlító tábla és Egyezség 1858-ból, valamint az ugyanez évből kelt írtáskimutatási jegyzék.

¹⁰⁵ Uo. Pusztá-Miske. Az 1863. évi bírósági ítélet, 149/863. sz.

¹⁰⁶ Uo. Láz, Láz határbeli írtásföldeknek egyenkénti kimutatása 1857-ből, valamint a földesúr keresetlevele a törvényszékhez 1857. júliusból, 297/1857. sz.

¹⁰⁷ Uo. Péterd, Egyezség 1856. és Összehasonlító tábla 1857-ből.

¹⁰⁸ Uo. Varsány. A varsányi határban minden egyes birtokosok helyföldjei... 1857-ből.

¹⁰⁹ Uo. Tótvázasny, Írtások egyéni kimutatása 1862-ből.

¹¹⁰ Uo. Tósok, Peregyezség 1866-ból.

¹¹¹ Uo. Porva, Az 1860. évi peregyezség.

¹¹² Uo. Kis-Lód, Szabályozási terv 1856-ból és az 1857-ből kelt Összehasonlító tábla.

¹¹³ Uo. Somlóvásárhely, Egyezség 1856-ból.

¹¹⁴ Uo. Csesznek, Összehasonlító tábla és Elkülönbzési és szabályozási terv 1860-ból.

¹¹⁵ Uo. Nagy-Kamond, Egyezség 1851-ből. Hasonló helyzet alakult ki Márkón is: az írtásokat a volt földesúr itt is visszavette.

¹¹⁶ Hasonló nézetet vall a kérdésről Für: i. m. 99., 336. jegyzet.

¹¹⁷ Ila—Kovacsics: i. m. 158.

¹¹⁸ Egy-két igen tanulságos példára vö.: Orosz: i. m. 89—90.

¹¹⁹ Az 1849 utáni időkre elsősorban: Für L.: A majorsági zsellérkérdés rendezése 1848—1896. (Agrártörténeti tanulmányok Bp. 1960. Szerkesztette: Szabó István. 417.). Sándor P.: A XIX. századi parasztbirtok vizsgálatának... újabb eredményei (Agrártörténeti Szemle 1964., 1—2. sz. 74—75.), Orosz I.: i. m. 76., Sándor P.: A parasztbirtok típusai Vas megyében... (Vasi Szemle 1968. 2. sz. 190—192. és A parasztbirtok... vizsgálat Moson megyében (Statistikai Szemle 1968. 5. sz. 538—540.). Az 1848 előtti szakaszra e tekintetben is utóbbi Varga J.: i. m.

¹²⁰ Bővebben szövegekről idézett historiográfiai tanulmányomban (Agrártörténeti Szemle 1968. 1—2. sz.).

¹²¹ A földterhementesítési okiratok, valamint a Bemondási Táblák — ha megvannak — jól használhatóak a volt úrbéres telkes és zsellér családok számának községenkénti felmérésére, anélkül, hogy a földterjedelméről bárminő képet is adnának. A kataszteri felvételek lehetővé teszik a birtokterjedelmének felmérését anélkül, hogy a családok társadalmi-jogi kategóriáit, ritka kivételektől eltekintve, pontosan megjelöljék. A Combinatoriumok alkalmasak az úrbéres házas és házatlan zsellérek földterjedelmének (néha még számának is) felmérésére, de rendszerint csak községi összességben és nem családönkénti bontásban. A birtokosok fajtái közül vannak olyanok, amelyek a családok számának és földbirtokterjedelmének egyenkénti felmérésére is alkalmasak, de ugyanakkor a földi jogi minősítéséről (telek- vagy maradvány- vagy írtványföldek stb.) nem mindig tájékoztathatnak pontosan. Ellenben minden szempontból kitűnően használhatóak (eltekintve a nem úrbéres kategóriák pontos számbavételétől) a maradéköldökeket váltáságáról szóló esetenkénti kimutatások, valamint az ún. Birtokfelváltási jegyzőkönyvek. Ezek ge-

nerális használata elé azonban *hiányos meglétük* emel korlátokat. A ház-
zagok feltöltésére támogatást kaphatunk az egyes *családi levéltárak*
megfelelő típusú forrásaiból is.

¹²² Tipikus példa erre — többek között — a bozsoki zsellérek esete, akiket
a közbirtokosok kurialistáknak tekintettek és ezen a címen már 1849
után is „egynémelyeket a beltelküktől már meg is fosztottak”. (V.M.L.
u.i. Bozsok, a bozsokiak kérelme a törvényszékhez 1851. augusztus 4-
éről.)

¹²³ Vö. Für: Jobbágyföld-parasztföld, I. m. 71.

¹²⁴ Többek között: Nagy-Tevelben 1768-ban 63, 1861 körül viszont csak
51, Oszlapon 42, illetve csak 27, Peremartonban 47, illetve csupán 38
úrberes házast tüntettek fel. Rendeiken, Bozsokon és Nagyhidegkúton
az úrbérrendezés idejéből még 5-öt, 6-ot és 19-et, 1861 körül viszont
már egyetlen családfőt sem jegyeztek be.

¹²⁵ Így például tudjuk, hogy Csesznekben a kimutatott 40 volt telkes családfő
közt 3 1/16 telkes is volt, egyenként 2,083 holdas telekparcellával.

¹²⁶ V.M.L. u.i. Bakonybél, a község határának földkönyve 1860-ból.

¹²⁷ V.M.L. u.i. Csesznek. A maradvékföldök és váltásuk jegyzéke 1860-ból,
Összehasonlító tábla 1860-ból és az írtásokról szóló 1858. évi kimutatás.

¹²⁸ V.M.L. u.i. Lázi. A maradványváltás kimutatása 1862-ből.

¹²⁹ A házatlanok hasonló típusú vizsgálatához nem rendelkezünk elég
anyaggal. Azt azonban meg tudtuk állapítani, hogy a zsellér „lakók”
sem fedik mindig a nincstelen-birtoktalan paraszt fogalmát. Így például
Bakonybélben az 56 „lakó” irtása kerekén 124 (1000 négyszögöles), illetve
104 (1200 négyszögöles) hold volt. Közöttük azonban 5—6—11—holdas
zsellérek is voltak (V.M.L. u.i. Bakonybél, Bakonybél helység határának
földkönyve 1860-ból). Kis-Lődön 1857-ben 16 lakót számláltak, akik-
nek összesen 28 hold földjük volt irtásokból. A birtokrendezés kapcsán
azonban ebből majdnem 10 holdat veszítettek el. (Uo. Kis-Lőd, Össze-
hasonlító tábla 1857. Vö.: Szabályozási terv 1856.) Péterden 1857-ben
14 lakót számoltak, összesen 18,5 hold irtással. (Uo. Péterd, Össze-
hasonlító tábla 1857.) Varsányban ugyanebben az évben a lakók száma 23,
összesen 54 hold irtással. Ebből 13 holdat voltak kénytelenek visszaadni
a pannonhalmi főapátságnak. Ugyancsak Varsányban volt lehetőségünk
17 *szerződéses* zsellér földterjedelmének felmérésére is. Ezek összesen
majdnem 84 hold irtásföldet birtak és így 1 zsellérre átlagosan majdnem
5 hold irtásbirtok esett. A birtokrendezések során a 84 holdból kerekén
19 holdat veszítettek el. (Uo. Varsány, Összehasonlító tábla 1857.)

Beiträge zur geschichtsstatistischen Betrachtung der bäuerlichen Besitzverhältnisse im ungarischen Komitat Veszprém

Vorliegende Studie ist eine jener Betrachtungen, mit den-
nen Verfasser — auf das Komitat Veszprém bezogen — zur
Darstellung der das ganze Land erfassenden besitzpolitischen
Lage der ungarischen Bauernschaft nach dem Freiheitskrieg
1848/49 beizutragen wünscht. Die ungarische Geschichts-
wissenschaft verfügt nämlich bis zum heutigen Tag in dieser
Beziehung über keine solche statistische Aufnahme im Lan-
desmaßstab, aus der die besitzpolitischen Schichtungen und
Umschichtungen der ungarischen Bauernschaft zur Zeit des
großen Umbruchs vom feudalen zum kapitalistischen Zeit-
alter in Ungarn eindeutig nachweisbar sein würden. Ohne
das Ergebnis solcher Erhebungen ist aber jeder Versuch zur
Darstellung der sozialen Struktur der ungarischen Bauern-
schaft in den Anfängen des kapitalistischen Zeitalters zum
Scheitern verurteilt.

Zur Lösung dieser Problematik sind sehr detaillierte Quel-
lenstudien, vor allem aber rechnerische Ermittlungen uner-
läßlich. Auch das steht außer Zweifel, daß vor allem die
Methode der Nutzbarmachung des hierzu neuerschlossenen
Quellenmaterials ausgearbeitet werden muß. Unter diesen
Umständen kann natürlich jeder Fortschritt auf diesem Ge-
biet, besonders wenn nur eine Einzelperson Träger der For-
schung ist, langsam, Zug um Zug, erzielt werden. Mit ande-
ren Worten: Alle grundlegenden Erkenntnisse können nur
systematisch, von Komitat zu Komitat fortschreitend, ge-
wonnen werden. Hierbei muß auch damit gerechnet wer-
den, daß das Quellenmaterial von Komitat zu Komitat so-
wohl was seine Menge, wie auch seine Qualität betrifft, sehr
stark variiert.

Im Falle des Komitats Veszprém hatte Verfasser die Mög-
lichkeit, auf Grund des Archivmaterials an Akten der Ur-
barialgerichtsbarkeit sowie der Entschädigungsschriften Un-
tersuchungen anzustellen über die besitzpolitische Gliede-
rung der ehemaligen Urbarialhäusler sowie der Hufner in 93
Ortschaften, u.zw. in der Zeit unmittelbar nach 1849.

Untenstehend finden wir die wichtigsten Ergebnisse die-
ser nach Ortschaften und Höfen gegliederten Untersuchun-
gen.

Im Zuge der erforschten Angaben über die Größentypen
des Grund- und Bodenbesitzes von insgesamt 6606 ehemali-
gen Urbarialhäuslern kam Verfasser zur Feststellung, daß auf
dem Gebiet des Komitats der Besitz von viertel und — dar-
auf unmittelbar folgend — von halben Urbarialhöfen zu den
am häufigsten vorkommenden Größentypen gehörte (zu-
sammen etwa 77—78%). Größere, bzw. kleinere Besitzty-
pen gab es verhältnismäßig nur wenige. Aus den zahlen-
mäßig nach Jochen ausgewiesenen Besitzgrößen geht so-
dann überzeugend hervor, daß die Größentypen der ehe-

maligen Urbarialhöfe je nach geographischer Lage charak-
teristische Unterschiede aufwiesen. In den Ortschaften im
Bakony-Gebirge überwogen nämlich verhältnismäßig die
Besitzer von Halbhöfen. Sie besaßen nämlich je 13 bis 19
Katastraljoch zu je 1200 Quadratklaftern berechnet. Dem-
gegenüber dominiert in den Ortschaften des Flachlandes die
Großengruppe zwischen 7 und 11 Katastraljoch. Die Grup-
pe der Großbauern mit 50 bis 70 Katastraljoch Grundbesitz
war damals auf dem Gebiet des Komitats nur mit 5 bis 6%
aller ehemaliger Urbarialhäusler vertreten, u.zw. hauptsäch-
lich im Flachland zwischen den Städten Pépa und Enying.

Es folgen weitere Angaben über das Flächenmaß der
Remanenzfelder — auf dem Gebiet des Komitats gab es deren
etwa 16—17 000 Katastraljoch —, ferner darüber, welchen
durchschnittlichen Besitzzuwachs diese Feldstücke für die da-
maligen Besitze von ehemaligen Urbarialhäusler bedeuteten.
Ähnliche Untersuchungen wurden vom Verfasser auch über
die bäuerlichen Besitzverhältnisse auf den Rodungsflächen
angestellt. Daraus geht hervor, daß ein verhältnismäßig
großer Anteil solcher Rodungsflächen sich im Besitz der
Bauernschaft im Bakony-Gebirge befunden hat. Der logische
Schluß ist, daß die Struktur der Besitzverhältnisse, soweit
hierfür das Eigentum an ehemaligen Urbarialhöfen maß-
gebend war, sich vornehmlich auf dem Gebiet des Bakony-
Gebirges verschoben hat.

Die Untersuchung betreffend die Besitzverhältnisse der
ehemaligen Urbarialbauern, also der Kleinhäusler, hat-
te zum Ergebnis, daß sie im Gebirgsland viel zahlreicher
anzutreffen waren als im Flachland. Nach ihren Besitzver-
hältnissen zu urteilen, können zwei Gruppen unterschieden
werden: Bauern, die über Parzellen im Ausmaß von einigen
hundert Quadratklaftern oder 1 bis 2 Katastraljoch verfüg-
ten und solche, die der Besitzgröße nach Zwerg-, Klein-
oder Mittelbesitzer waren und 10 bis 20 Katastraljoch be-
wirtschafteten.

Verfasser erstreckt sich in vorliegender Studie noch nicht
auf ziffermäßige Angaben über die Größenverhältnisse des
Besitzes an ehemaligen Urbarialhöfen unter den von ihm ge-
zählten 3421 Kleinhäusler-Familien. Die Untersuchung der
Hufnerexistenz bis auf das Familienoberhaupt würde näm-
lich so viel Kleinarbeit erfordern — gar nicht zu sprechen
von den Weinbauern —, daß dies nur in einer separaten
Studie möglich wäre.

Die Ergebnisse der bisherigen Untersuchungen lassen je-
denfalls bereits erkennen, daß die Besitzer ehemaliger Urbarial-
höfe weder wirtschaftlich, noch sozial einer einheitlich ge-
schlossenen Schichtung in der Bauernschaft angehörten. Es
darf dabei auch nicht übersehen werden, daß ein Teil die-

ser Häuslerfamilien — besonders in den Ortschaften des Bakony-Gebirges — neben der Landwirtschaft auch gewerblich tätig war. Lediglich dem Verhältnis der Besitzgröße ihrer Parzellen nach läßt sich diese Schichtung nur in ziemlich breite Gruppierungen aufteilen, u.zw. vom landlosen Bauernproletariat bis zum Eigenbesitz von Parzellen in Größe von etwa 20 Katastraljoch. Das Bauernproletariat überwiegt hierbei natürlich ganz beträchtlich.

Auf Grund des Vorgesagten wünscht Verfasser den Beweis zu erbringen, daß die Größentypen des bäuerlichen Grundbesitzes im mittleren Transdanubien, also auf dem Gebiet des Komitats Veszprém in der Zeit nach 1849 sich jedenfalls z.B. von jenen in den Komitaten Moson oder Vas

unterschieden. Dies bezieht sich aber, wie es aus einer eben jetzt in Bearbeitung befindlichen neueren Studie des Verfassers hervorgeht, auch auf das benachbarte Komitat Fejér, wo verhältnismäßig die Besitzgrößen zwischen 15 und 20 und nicht so sehr jene zwischen 5 und 12 Katastraljoch vorherrschten.

Durch Vorarbeiten dieser Art auf Komitatsebene sollen aber in erster Reihe nur die datenmäßigen Grundlagen der Weiterarbeit sichergestellt werden, natürlich unter Vorbehalt später eventuell notwendig werdender Korrekturen, wenn es sich darum handeln wird, das jetzt für das Komitat Veszprém gezeichnete Bild der bäuerlichen Besitztypen nach 1849 auf ganze Regionen des Landes auszudehnen.

Pál Sándor

Historique de la propriété paysanne au département de Veszprém (Essai d'un examen statistique)

La présente étude est un des travaux d'atelier de l'auteur par lesquels il veut contribuer à l'estimation des propriétés paysannes après 1849 à l'échelle nationale, en en reconstruisant l'état dans le département de Veszprém. Car jusqu'à l'heure actuelle, notre historiographie ne dispose d'un tel relevé statistique à la base duquel la stratification de la paysannerie d'après la propriété terrienne puisse être reconstruite pour l'époque du grand changement — pour l'époque du passage du féodalisme au capitalisme. Or, faute de ces données, il est impossible d'établir la structure sociale de la paysannerie à l'époque initiale du capitalisme.

La solution du problème exige des recherches de sources très minutieuses, et surtout des supputations. Il va de soi qu'il faudra élaborer la méthode de l'utilisation des sources nouvelles. Ainsi la progression — surtout si la tâche en incombe à une seule personne — est d'une lente allure: c'est seulement en passant de département en département que l'on peut assurer la quantité de données indispensables en tenant compte, naturellement, de la quantité et de la qualité des conditions sources, puisqu'elles sont très différentes selon les départements.

Au département de Veszprém l'auteur eut la possibilité d'examiner la répartition des anciens serfs propriétaires et des colons d'après leurs terres en 93 communes, dans le matériel des procès censiers et des documents de rachat des redevances seigneuriales à l'époque consécutive à 1849.

Voici les résultats les plus importants de ces examens faits à l'échelle communale et dissociés jusqu'au niveau de ménages:

Ayant établi la stratification d'après la grandeur de tenure servile de 6606 anciens serfs propriétaires, il est arrivé au résultat que dans le département le type de grandeur le plus répandu était le quart et le demi de tenure (77—78% au total); il y avait relativement peu de propriétés qui fussent au-dessus ou au-dessous de ce type de grandeur. Et s'il a fixé les valeurs absolues (en arpents) des tenures, il s'est avéré que les types de grandeur montraient une différence caractéristique selon les régions. Aux villages de la région de Bakony, les anciennes demi-tenures étaient en prépondérance: ces tenures étaient de 13—19 arpents (de 43 ares), tandis qu'aux villages de la plaine, la majorité des propriétés étaient de 7—11 arpents. Les paysans possédant une terre de 50—70 arpents étaient relativement peu nombreux (5—6%) dans le département, et même ceux-ci se concentraient aux régions plates de Pápa et d'Enying.

L'auteur démontre également qu'outre les anciennes tenures serviles combien de soi-disant restes de terre étaient dans le département (16—17 mille arpents environ) et que la possession paysanne de ces terres en quelle proportion a augmenté la grandeur moyenne des terres de serfs propriétaires. Des examens semblables s'occupent de la possession paysanne des essarts, et les résultats de ces examens montrent que la paysannerie des villages de la région de Bakony accumulait une partie relativement remarquable des essarts. D'où l'on peut tirer la conclusion logique que la structure examinée exclusivement à partir de la possession des anciennes tenures a changé avant tout aux villages de la région de Bakony.

Les recherches relatives aux colons censitaires ont démontré que leur nombre était plus élevé aux villages de la région montagneuse que sur la plaine. En examinant les proportions de leurs propriétés, on peut distinguer deux types différents: celui des paysans lotis ne possédant que quelques ares ou un ou deux arpents de 43 ares, et celui des fermiers, cultivant leurs propriétés petites ou moyennes (de 10 à 20 arpents). Dans le cadre de l'étude présente, l'auteur ne répond pas à la question comment les 3421 anciens serfs possesseurs se groupaient d'après la grandeur de leurs terres. Car l'étude détaillée des anciens colons exige en effet des examens minutieux — pour ne pas parler du problème encore plus compliqué des vignobles, qui demande une étude indépendante. Mais les résultats obtenus démontrent déjà: les anciens serfs ne formaient point une couche homogène du point de vue économique-social (pour ne pas parler de ce que plusieurs d'entre eux, surtout aux villages des régions de Bakony exerçaient aussi des professions industrielles); à n'en juger que d'après la grandeur de leurs propriétés, ils comprenaient des groupes assez différents, qui allaient des prolétaires agraires indigents aux propriétaires de terres de 20 arpents. Il va de soi que la première catégorie était de beaucoup plus nombreuse que la deuxième.

En dernière analyse l'auteur veut prouver qu'après 1849, l'ordre de grandeur des propriétés paysannes avait une autre proportion dans le département de Veszprém en Transdanubie que par exemple dans les départements de Moson ou de Vas, de même que dans le département voisin de Fejér où les propriétaires moyens de 15—20 arpents sont relativement plus nombreux que ceux de 5—12 arpents. Mais de telles études d'atelier à l'échelle départementale ne servent que de base préliminaire des données, en réservant la possibilité de corrections ultérieures lors de la réalisation du tableau général au niveau de plus grandes régions.

Pál Sándor

К статистическим исследованиям истории крестьянских усадеб в комитате Веспрем

Эта статья — одна из работ, которой автор делает вклад в описание крестьянства в общегосударственном масштабе в период после 1949 года. Материал этой статьи относится к комитату Веспрем. Историческая наука до сих пор не обладает такими статистическими данными в государственном масштабе, на основе которых можно было бы реконструировать распределение земельных участков среди крестьян в период перехода от феодализма к капитализму. Без знания этого же невозможно описание общественной структуры крестьянства в начальный период капитализма.

Решение проблемы требует кропотливого изучения источников, особенно цифровых данных. Само собой разумеется, что необходимо выработать и методику использования новых источников. Таким образом, в своей работе исследователь, тем более, что это одно лицо, продвигается довольно медленно, материал приходится собирать от комитата к комитату, имея ввиду неравномерное и неравноценное наличие его в разных комитатах.

В отношении комитата Веспрем у автора была возможность исследовать по постановлениям о повинностях и документам о возмещении убытков распределение земельных участков между бывшими крепостными и батраками в 93 населенных пунктах в период после 1849 года. Исследования по селам и по отдельным хозяйствам в основном сводятся к следующему:

Исследуя данные о земельных владениях 6606 крестьян, автор устанавливает, что в комитате наиболее часто встречающимися были четвертные и половинные участки (всего 77—78%), большие или меньшие участки встречаются довольно редко. После определения абсолютной величины (в хольдах) земельных наделов выяснилось, что величина земельных владений меняется в зависимости от местности, и тут имеются значительные расхождения. В селах Баконя преобладали половинные участки по 13—19 хольдов (1200 кв. саженей), в то время как в равнинных местностях доминировали участки в 7—11 хольдов. Большие владения по 50—70 хольдов в комитате встречались редко, всего 5—6%, и находились они в основном в равнинных районах Папа — Эннинг.

В своей статье автор приводит данные и о том, сколько, помимо основных земельных владений, было так называемой бросовой земли в комитате (примерно 16—17 тыс. хольдов) и насколько эти бросовые земли увеличи-

вали среднюю величину земельных участков, приходящихся в среднем на крестьянскую усадьбу. Таким же способом исследуется, как распределялись целинные земли, находящиеся в крестьянском владении. Оказывается, что наибольшее количество целинной земли находилось во владении крестьян, живших в селах Баконя. Из этого логически вытекает, что структура земельных владений, составленная по величине участков, показывает отклонения в первую очередь в Баконе.

Исследования крестьянских повинностей, касающихся батраков, показывают, что в селах, расположенных в холмистой местности, их количество гораздо больше, чем в равнинных местностях.

По имущественному положению владельцы распадаются на две различные группы: крестьяне, владеющие наделами всего в несколько соток или в 1—2 хольда, и хозяева, имеющие маленькие и средние (10—20 хольдов) поместья. Вопрос о том, как распределялись по величине усадеб бывшие 3421 крепостных, в этой статье не рассматривается. Это требует такой крупнотонной работы по разбору каждой отдельной семьи, не говоря уже о владельцах виноградниками, что тут необходимо совершенно отдельное исследование.

Сказанное до сих пор, во всяком случае, говорит о том, что бывшие крепостные в имущественном отношении не составляли цельный общественный слой (не говоря уже о том, что население холмистой местности Баконя часто было занято и в промышленности), а включало в себя крестьянство от неимущих батраков до владельцев, обладающих 20 хольдами земли. Естественно, людей, относящихся к первой (неимущей) категории, было гораздо больше.

В заключение автор доказывает, что земельные угодия крестьян после 1849 года по своим размерам в комитате Веспрем отличаются от типов усадеб, например, в комитате Мошон или Вапц, и, как показывают готовящиеся новые исследования — от соседнего комитата Фейер, где преобладают не столько мелкие (5—12 хольдов), сколько средние владения в 20 хольдов.

Такие исследования в масштабах комитата преследуют цель подготовить предварительные данные, сохраняя возможность для дальнейших коррекций и обобщений при обрисовке более полной картины, касающейся большей территории.

Пал Шандор

A Bakonytól a Jeniszejig

ADATOK LUDVIG KÁLMÁN ÉLETRAJZÁHOZ

A magyar forradalmi munkásmozgalom egyik dicsőséges fejezete az az időszak, amikor az első világháborúban fog-ságba esett magyar katonák mintegy százezernyi tömege részt vállalt az oroszországi forradalmi eseményekben és polgárháborúban. A nagynevű magyar hazafiak sorában egy méltatlanul elfelejtett, de a haladó eszmének felejtethetetlen dicsőséget szerző prominensével találkozunk, a Veszprémből elszármazott és távoli földön mártírhálált halt Ludvig Kálmánnal. Életrajza eléggé ismeretlen szűkebb pátriájában is, de a szakirodalom sem tárta még fel teljességgel életének, munkásságának mozzanatait. 1889. szeptember 21-én született Veszprémben.¹ Apja — Ludvig Kálmán² — a városi törvényszék telekkönyvi hivatalának vezetője volt. Nincsenek adataink arra vonatkozóan, hogy a család anyagi helyzete abban az időben hogyan alakult. A hivatalnoki illetményből kielégítően élhettek, mint ahogy azt megkövetelte a kispolgári életforma.

Ludvig a Veszprém 584. sz. házban született, ez a ház annak idején Bakos József nevén állt.³

Eddigi megállapításaink szerint a fiatal Ludvig Kálmánnak egy leánytestvére volt, Blanka, aki később Hermann Jánoshoz ment feleségül. Hermann egy ideig Kálmán kollégája volt egy fővárosi lapnál.⁴ Bátyja, Jenő Indiába került.⁵

Első iskolai éveit a régi iskolai utcában, a mai műemléki barokk épületben járta, ahol Sörédi volt a tanító. A további iskolai éveket az elpusztult Anna iskolában végezte.⁶

A kegyesrendiek gimnáziumába íratják — római katolikus lévén —, ott tanul VIII-os koráig, azonban a gimnáziumot nem végzi el.

Nem tartozik a kitűnő tanulók közé, azonban érdemjegyeinek ismeretében rossz tanulónak sem mondható. Az iskola rideg, lélekszorítóan fegyelmezett kaszánya-rendje, az állandó papi felügyelet a fiatal ember életében, gondolkodásmódjában meghatározó szerepet kap. A különben betegségre hajlamos, gyenge fizikumú diák egyik tantárgyból sem tűnik ki igazán, kivéve talán a magyar irodalmat. Az iskolai önképzőkör által meghirdetett pályázaton egyik dolgozatával 10 korona jutalomban részesült.⁷ Tudomásunk szerint ez a dolgozat az első, ami hírt ad olyan ambícióiról, ami ízlését, hajlamát az irodalom felé tereli, alakítja.

Érdemes megemlékezni iskolai érdemjegyeiről: az iskola Értesítő-i alapján a gimnázium 7. osztályát jó és közepes jegyekkel végezte el.⁸

Középiskolás korában szülei már nem állhattak anyagilag jól, bizonyítja az is, hogy hatodikos korában, az 1873/4. tanévben végzett tanulók alapítványának évi kamatából segélyt kap.⁹ Az iskolai évekről tulajdonképpen nincs is több híradás. Az Ányos-önképzőkör díszgyűléssel ünnepelte meg 1906. október 7-én az aradi vértanúk emlékét. Az elnöki megnyitót Ludvig Kálmán VIII. osztályos tanuló mondta.¹⁰

1906-ban, az utolsó iskolai évben olyan esemény történhetett, ami megszakította további tanulmányait. A végzős növendékek sorában nem találjuk nevét. A gimnáziumban „az ifjúság erkölcsi magaviselete jónak volt mondható. Tanári és igazgatói megrovás csak gyéren történt; két tanulót csendesen eltávolítottunk az intézetből” — írja a gimnáziumi értesítő.¹¹ A statisztikai kimutatás szerint eltávolítottak egy tanulót az első osztályból, egy tanulót a nyolcadik osztályból. Ez a nyolcadikos volt Ludvig Kálmán. A kimaradás, illetve

1. Ludvig Kálmán arcképe 1910-ből.

1. Kálmán Ludvig's Porträt (1910).

1. Portrait de Kálmán Ludvig, de 1910.

1. Портрет Калмана Людвиг, 1910 г.

eltávolítás okaira utalás nincs az értesítőben, az még mostanáig sincs megnyugtatóan tisztázva.

A nagymúltú intézet, amelynek padjaiból — természetesen nagynevű papi személyek mellett — olyan hírességek kerültek ki, mint Batsányi János, Cholnoky Viktor, Vas Gereben, Zichy Mihály — kivetette soraiból.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy magaviselete ellen kifogás nem merült fel az iskolai évek folyamán. Egyesek szerint már diákkorában kapcsolatban volt a Szociáldemokrata Párttal, illetve annak helyi képviselőivel, sőt a párt tagja is lett volna...! Mindezek azonban nem nyertek teljes igazolást. Lehet, hogy eljárókatott gyűlésekre, felolvasásokra, azonban a 18 éves diák, ráadásul olyan, aki a kegyesrendiek növendéke — nem valószínű, hogy a pártmozgalommal szorosabb, érdemleges kapcsolatban legyen. Lehet, hogy a tantestület tudomására jutott ez az igen vitatható kapcsolat és már presztizs-okokból is „csendesesen” eltávolították az intézetből. „Az ügy az akkori piarista diákok között nagy port vert fel, bár biztosan senki nem tudott komolyabb dolgot,

Ugron Gábor.

Értekes magyar koponya volt, a legelméletesebb és a legértékesebbek egyike, kiket a magyar faj az ő nemzedékében termelt. Mégis hasznavehetetlen maradt. Tele temperamentummal, nemes hűvel, hatalmas agitációs szellemmel, mégis csak kártevő volt. Pályája derekán elvágódott. Tragikum ez és egy nagy törvény beigazolódsága, ezért szenteljük neki ezt a cikket.

A kapitalizmus termelés nyomán fejlődik a mai szocializmus. Minthogy a rendi Magyarországi termelés voltaképp csak a 70-es és 80-as években ment át a kapitalizálódás olvasztóbb folyamatán, az ipari munkások megleknek az az eleinte öntudatlan nyomása, melyet aztán a szociáldemokrácia szervező öntudatosává, csak a múlt század nyolcvanas évei végén kezdett érezhetővé válni. Ez a nyomás adta az erőt a függetlenségi pártnak, melyben az öntudatra még nem szervezett proletármunkások a progresszív pártját sejtette. Negyvennyolc akkor nemcsak a politikai jogkiterjesztést, hanem a szociális megújulást igényelt is jelentette. A függetlenségi párt a tömegek eme intuitív vélekedését egyenes kihasználta. Ennek köszönhető az a forradalom-szerű mozgalmat, melyet a véderővita idején rendezett 1888-ban és 1889-ben.

Ekkor állott Ugron nagysága delelőjén s ha van bátorsága a szociális forradalom élére állni, más tartalmat nyert volna az élete. De ő nem a forradalom hajnoka volt, hanem annak a megvéhenedett osztályuralomnak a katonája, melyhez születésénél fogva tartozott. Itt roppant ketté. Mert ha egy gondolatnagyi nagyobb, mint amilyen, belátható volna, hogy a dazentri vagy maga áll a szociális forradalom élére az oligarchia ellen, vagy annak kitarthatóságát selyvedve, vele együtt öröklődött. Ugron azt hitte, hogy az oligarchiával s a klérusával való szövetségével megálitathatja a szociális megújulást, melyből épp a véderővita idején dőbbszt és kibázt meg.

Mert aki tudott az idők jelleiben olvasni, annak be kellett látnia, hogy hlu kárélet a régi Magyarországot konzerválni. Vagy szociális irányba megy előre a dazentri, vagy halálos tudásának ideje következik. Ugron is, a függetlenségi párt is ekkor állott azon a választáson, melyből vagy a forradalom a emberjogok teremtése, vagy a véhenedség rokkantja gyásztól kerül ki. Ugron és a függetlenségi párt rokkantnak ment. Soruk meg volt pecsételve 1891-ben, mikor Apponyiékkel, a klérális feudál urakkal szövetséget. Csak züllés és pusztulás várható! red és csak a példa tanító voltát teszi világosabbá, hogy épp többdege pillanatokban pusztult el véglegesen. Mert elpusztult véglegesen. Negyvennyolc, mely az emberjogok ellen kőz, nem negyvennyolc és nem életképes.

Ugron probléma előtt állott különben a szabad-

elvű párt is; a magyar dazentri nemzedéknek egy sokkal hatalmasabb és tanultabb elméje, Szilágyi Dezö, tisztában volt e problémával és a szabadelvű párt szerveztébe az egyházpolitikai programmal akart új élet-erőt fecakendni. Az egyházpolitikai program részben szociális, részben az egyház feudális erejének megbontogatására alkalmas program lévén, alkalmas volt átmenetnek a szociális forradalom irányában.

Az egyházpolitikai program természetese, a szabadelvű párt megerősödésével járó folytatása csak egyféle irányban lehetett: a szociális forradalom nyílt irányában. A szabadelvű jelző így nyert volna értékes tartalmat. De a szabadelvű párt épp annyira az oligarchia exponense volt, akár Ugroné, és a függetlenségi párt. Így természetesen a szabadelvű pártnak is épp úgy meg kelte roppannia, mint a függetlenségi pártnak és természetesen egy gyűtkönyre kellett kerülniök, ami 1898-ban a Szélt-kormány alatt meg is történt, mikor Apponyi belépett a szabadelvű pártba és Ugroné ennek a nyál-ékert szabadelvűségnek hódoló ellenzéke lettek.

Ezen a gyűtkönyven, melyen kormánygár a ellenzék egyaránt programmatlan maradt, aztán csak komédiázni lehetett. Az obstrakciók 12 évig tartó sorozata, groteszk, bosszantó epizódjaival ilyen komédiázás volt csak.

Es ma ugyanott áll az ország, mint 20 évvel ezelőtt. Haladás és felvirulás csak a szociális megújulás irányában várható és lehetséges. Ma is ez a probléma, hogy vagy a szociális forradalom hordozójává lesz a dazentri a nagybirtok ellen, vagy az oligarchia ellen. Ma is ez a probléma, hogy a szociális forradalom hordozójává lesz a dazentri a nagybirtok ellen, vagy az oligarchia ellen. Ma is ez a probléma, hogy a szociális forradalom hordozójává lesz a dazentri a nagybirtok ellen, vagy az oligarchia ellen.

Most Tizsa letván a soros. Apponyi már degradálva, Tizsa az Apponyi lejtőjén csuszik le és ha elérkezik a nehéz órája, ugyanannyi eredménytől zárja le majd a mérleget, mint Ugron.

Igy lesz, mert nem lehet másképp. Csak egy a kilöbéség. Az, hogy a 20 évvel ezelőti öntudatos tömegek öntudatosak és az általános, egyenlő választási jogban kézz programmal állnak. No meg az, hogy a maradi osztályuralmasok öntudatába mindjobbban belényomakodók az elvárhatóan pusztulás biztos előjeze.

Róma antiamodernizma esküdt tőlet poppálval — Tizsa le arra kényeztetni holnap.

De azért a holnap mégis itt lesz. A modern holnap.

2. Cikke Fényes Samu Üttörő c. lapjában.

2. Faksimile eines Artikels aus der Feder von Kálmán Ludvig in der von Samu Fényes redigierten Zeitschrift „Üttörő“ (Bahnbrecher).

2. Son article dans le journal „Üttörő“ de Samu Fényes.

2. Статья в журнале Шаму Феньеша «Уттёрё».

és ifjakat egyaránt. Mivel te önként úgy sem vagy képes modernizálódni, haladni a szabadgondolkodás útján és megtanulni, hogy micsuda is hát a perverzítás a sok modern tudományok között?!¹⁶

A Modern Dunántúl szerkesztői veszprémi fiatalemberek voltak. Munkatársaik között is találunk néhány veszprémit, tudósítóik azonban főleg a Dunántúl más városából küldték írásait.¹⁷

A főszerkesztő Ludvignak — Diego irodalmi álnéven — cikkei, versei, tanulmányai jelennek meg olyan nevek társaságában, mint Nagy Lajos, Zigány Zoltán, Hangay Sándor stb. Évekkel később mint a szibériai fogolylapok egyik szerkesztője, újra találkozott Elek Vidorral, akinek a Modern Dunántúlban is megjelent novellája.¹⁸

Ludvig prózai írásai avatott tollú, tehetséges, harcosan erőteljes hangvételű újságíróra vallanak. Versei annál gyengébbek. Javarást modoroskodó utánérzések.

A Modern Dunántúl valószínűen anyagi okokból, de a valóságban méginkább a klérális-konzervatív erők egyesített ellentámadásának eredményeként a 6. szám után (1910. dec. 1.) megszűnt és egyesült Fényes Samu lapjával, az Üttörővel. Ludvig ezt így jelenti be az új lapban:

„Köztudomású tény — az ország nagy egészét véve is tekintetbe —, hogy a progresszív haladásnak igen kevés olyan organuma van nálunk, mely megalkuvás nélkül szolgálja a haladás igaz céljait. De ha áll ez az ország egészére, mennyivel inkább érvényes a fővárostól külön választott vidékére nézve. Alig van a vidéki sajtónak olyan szerve, mely szabadabb hangot merne hallatni.

Ez a tudat vezetett akkor, midőn az új világszemlélet terjesztésére megindítottam a Modern Dunántúlt, azt célozván, hogy kiváltam a Dunántúl nagy körzetében amaz energiákat, melyek létezését sejtettem, melyeket azonban elnyomnak és tönkretétellel fenyegetnek az ellentétes viszonyok és körülmények. Azt akartam elérni, hogy számos dunántúli városban lokális jellegűvé téve lapomat, a helyi viszonyok megítélésében és elintézésében érvényesülhessen a szabadgondolkodó ítélet, fejlődhessék ki a vallás és társadalom konvencióiból a szabad véleményalkotás képessége...

...Időközben indult meg újból az Üttörő és minthogy tapasztalataink eredménye úgy is arra vezetett volna, hogy általános, tanító és agitációs karakterűvé alakítsam át lapomat, helyesebbnek ítéltm és a közös célra hasznosabbnak véltem, hogy egyesítsem a Modern Dunántúlt az Üttörővel, és mint közlegény állók be az utóbbi munkásai közé...¹⁹

Az erősen antiklerikális irányvonal nem hiányzott a Modern Dunántúlból sem, de ez különösen jellemző volt az Üttörőre. Különös, hogy az egykori kegyesrendi diák egyik legjobb, legtevékenyebb szerkesztője ezeknek a lapoknak. Az új lapnál jelenik meg neve alatt (Leon Diego) néhány írása, azonban a továbbiakban nem találkozunk nevével. Egészen bizonyosnak tűnik, hogy írásai továbbra is a lapban jelennek meg, azonban azokat nem szignálja, ellentétben például Fényes Samuval, vagy Fáber Oszkárral, egy másik jeles szerkesztővel. Több írás stílusa Ludvigra vall. Az Üttörőnél jelenik meg Hermanné Ludvig Blanka több tárcája, fordítása, amit vidékről küldözget a szerkesztőségnek.

Nincs adat arra vonatkozóan, hogy Ludvig meddig maradt az Üttörőnél. Markovits Rodion úgy tudja, hogy Ludvig Fényes Samu titkára volt.²⁰ Mások szerint összeköttetésben állott a Budapesti Hírlappal. (Csak zárójel között jegyezzük meg, hogy Ludvig múltjának ismeretében nem tételezhető fel az, hogy egy reakciónak tudott újság színgátalátba álljon.) Ugyanezen forrás szerint „...1913—1914-ben néhány íróakarnokunknak volt egy kéthetenként megjelenő irodalmi lapunk: A Holnap (Azt hiszem összesen 8 vagy 10 számban jelent meg). A lap szerkesztőségi értekezletén találkozottam először Ludviggal.

3. Ludvig Kálmán — Diego verseskötetének címlapja.
3. Titelblatt des Gedichtbandes von Kálmán Ludvig, mit Decknamen „Diego“.
3. Frontispice du recueil de Kálmán Ludvig — Diego.
3. Титульный лист сборника стихотворений Диего — Калмана Людвига.

Ezek a szerkesztőségi értekezletek akkoriban a Rákóczi úti Yldiz kávéház emeletén voltak”.²¹

Már diákkorában is írogatott verseket. 20 éves korában ezeket összegyűjtve a későbbben írottakkal kötetben adja ki 1910-ben Tépett lapok címén.²² Az igénytelen külsőben megjelent 141 oldalas kötet igénytelen tartalommal jelent meg. Költeményei javarészt silányak és érzelműek, ellátva a l'art pour l'art minden jegyével és hibájával. A Tépett lapokat „gondolatos agyúaknak, a fehér színűeknek és a szenvedőknek” ajánlja. A századelő dekadenciájának megfelelően ő is nagyon egyedül érzi magát minden küzdelemben. Életvizeken című versében ezt ki is mondja:

„Habzó életvizek haragos árján
hőköntösű hallgatag hajós
egyedül evezek.”²³

Érdemes idézni az Ébredés című versét, amelyben számot vet eddigi költői próbálkozásaival, csalódásaival és egyéni életének tragikus valóságával:

„Hazugság minden eddigi írásom!
Lüktető harag üt át a síráson,
míg a vermet ásom,
amelybe hajítsak
liliom álmat, kéjbe tört pohárt,
s emeljek büszke Belzebub oltárt
a buta Véletlennek
s míg százzsám éretlenek
imádnak, csodálnak
téged: Élet,
én üljek a pellengéren,
gyenyválladék legyen vérem
és kacagjak — és kacagjak:
Hahaha!

Hazugság minden eddigi írásom!
Hazugság most is, hogy már a sirt ásom,
hazugság sírásom.
Mese a szüzesség!

Csecsemőszem és kéjekre vágyas,
hőfátylas ara vágyban rég ágyas,
mirtuszos kakaskirály
erkölcsöt hirdetni áll;
templomok, lebujszok
oly rokonok.
Korbács mégis vállam üti,
bélyegét csak én rám sűti
a kegyetlen igazságos.
Hahaha!

Hazugság egész eddigi életem!
Hagyom a kormányt — Élet neked vetem,
törvényeid megvetem.
Tied a nagy munka:
meglátom mit tudsz, dobáld a sajkát,
amerre vágyak szelei hajtják,
én majd csak néző leszek,
részt immár, alig veszek —
csak a végén.
S hogyha végül nem tudsz újat,
emelek majd gúnyval ujjat
— s ott a végnél kikacaglak:
Hahaha!”²⁴

Szinte bizonyosra vehető, hogy a Modern Dunántúl és az akörül csoportosuló fiatalok szabadgondolkodó mozgalmának bukása indította arra, hogy a fenti sorokat leírja.

TÉPETT LAPOK

VERSEK

IRTA

DIEGO

NAGY SÁNDOR RAJZAIVAL

BUDAPEST 1910.

Először Próder kiválása a laptól²⁵ és annak átállása az ellentáborba, egyéni sérelmek és a kiüttlanság réme keserítette el. Saját magának is bevallja:

„Nagycsúcsú viharvert házban
nagyon higgy fiadban Anyám,
erében emészto láz van:
a hited megmenti talán.”²⁶

Végül is nem esik kétségbe. Rátarti büszkeséggel vegyes cinizmussal, kicsit azért megtörtén, de újuló reményekkel írja:

Bölcs kritikusok, igazmondósok,
nosza, rajta hát!
Elő a pennát,
hegyezték rajtam.

.....
Én azért mégis én vagyok,
— szívem ott belül üt nagyot
büszkén merészen.
Enyém az egészen
amit én írok.
Nem írok másnak,
magamnak csupán,
néha hárfahangon,
máskor tán csúnyán —
de úgy, amint érzem.
Kacagok — vagy vérzem
kitárom a sebem —
ha tetszik szeressetek,
ha tetszik nevésetek:
de azért én mégis én vagyok!”²⁷

Közben Próder révén valamilyen úton-módon kapcsolatba kerül az anarchista gróf Batthyány Ervinnel. Nem tudjuk, hogy Batthyány lapjával, vagy a körje csoportosult elemek-

kel milyen kapcsolatban volt igazán, azonban Batthyány elvei hatással voltak rá, aki az anarchizmust saját szája íze szerint így fogalmazta meg: „Az anarchizmus pedig annak követelése, hogy az ember uralkodása az ember felett megszűnjék, hogy mindenki saját egyéni szükségleteinek és belátásának megfelelően rendezze be életét; és a szabad egyének szolidaritásából, önkéntes megegyezéséből, társulásából előálló összhang és egyensúly váltsa fel a jog, törvény és erőszak uralmát.”²⁸

Ludvig érzelmi világában ekkor már megtörtént a nagy szakadás, a piarista diákkori defekt után meggyőződéses szabadgondolkodó. Mint ilyen, szövetségest talált nemcsak az anarchista Batthyányban, hanem a Világ köré csoportosult radikálisokban, később a Galilei-körben is. Még korábban, a veszprémi szerkesztőségi időkben. „... A Szabadgondolkodók Egyesülete, a Társadalomtudományi Társaság és a Galilei Kör működése, sajtóorgánuk, mint a Huszadik Század, Szabad Gondolat, Úttörő, Új Korszak, ezek szerkesztői, különösen a két utóbbi: Fényes Samu és Zsigány Zoltán, kimutatható hatást gyakoroltak a Modern Dunántúlt megindító vagy akörül csoportosult fiatalokra.”²⁹ A fővárosban már személyesen is találkozott a radikális mozgalom vezetőivel és a lapok szerkesztőivel.

Írásaival azonban nem találkozunk. Sem a Szabadgondolatban, sem a Világban nem jelenik meg publikációja. A Modern Dunántúlt folytatásaként újjáéled rövid időre az Új Igék,³⁰ valamelyik fővárosi vagy vidéki lapban készülő regényének néhány fejezete is megjelenik.³¹

A világháború kitörése után, 1915-ben bevonul katonai szolgálatra a veszprémi 31. gyalogezredhez. 1915 decemberében az orosz harctéren szolgál mint tartalékos zászlós, a III. zászlóaljnál segédtsízt. Parancsnoka Csemke Károly.³² 1916. július 10-én már nem segédtsízt.

A harctéri események egyre véresebbek. 1916. június 4-én az orosz seregek nagyszabású hadműveletet kezdenek, ami Brusszilov-offenzíva néven ismeretes a hadtörténelemben. Ezekről az eseményekről szükséges közelebből is megemlékezni, mert meghatározó szerepük volt nemcsak Ludvig életében, hanem a későbbi, fogságbeli eseményekben is.

Az osztrák—magyar és német seregek már előzően is érzékeny veszteségeket szenvedtek, gondoljunk csak Przemysl helyőrségének feladására. Ez az új hadművelet, bármennyire is igyekezett a hadvezetőség lebecsülni és titkolni ezt, döntő jelentőségű volt, nemcsak stratégiai szempontból! A hivatalos jelentés szerint: „Július közepén az ellenség négy heti szünet után Volhyniában újra megkezdte offenzíváját. Ennek egész eredménye a mai napig abban foglalható össze, hogy a mi részünkön egy 80 kilométer mély arcvonalrészlet 15 kilométernél nem nagyobb mélységben visszavetették.”³³ Pedig ekkor százezres katonatömegek estek fogságba, olyan példátlanul nagy számban, melyhez hasonló nem volt a világháborúban.

Brusszilov, eltérően a központi hatalmak, vagy az antant támadó módszertől, nem egyetlen keskeny helyen tervezett áttörést, hanem mind a négy seregének külön támadó feladatot adott, mégpedig — Kaledin serege Luckot, Szacharov Lemberget, Cserbacsev Buczacot és Lecsicki Oknán át Stanislaut kapta az áttörés irányul.³⁴

1916 július utolsó napjaiban döntő jelentőségű ütközet zajlott le a Stochod környékén. A nem megfelelően megerősített védelem nem felelt meg az állásharc követelményeinek. Csúpan egyetlen vonal védelmét tervezték, s mögötte nem tartottak tartalékokat, a 2—3 egymásmögötti árokból álló vonalat az oroszok áttörték, és szinte az egész 31. ezredet fogságba ejtették. A III. zászlóalj sem kerülhette el sorsát, ekkor fogták el Ludvig zászlóst is július 29-én a Stochod partján Kaszonka mellett.³⁵

A fogságba esést követő néhány hétről nincsenek pontos adatok, feltehetően a Kijev melletti, darnicai gyűjtőtáborba került, majd innen szállították Szibéria felé.

Egyik fogolytranszporttal szeptemberben a távol-keleti Habarovszkba kerül. November 24-én a habarovszki táborát áttelepítik Krasznojarskba.³⁶ Krasznojarsk kis halászfalu az Amur mellékfolyójának, az Usszurinak partján, a hadifogolytábor mint „bün-

tetőtábor” emlegetik, már az érkező plennik is így tartják nyilván. Három fő épületrészből áll, a VI. és VII. pavilonból, az V.-ből (Bauberzik), vagy másként a törzstiszti, úgynevezett stráfpavilonból. A tábor magas drótkerítés veszi körül, melyet fegyveres orosz katonák őriznek. Szökés a leg-ritkább esetben sikerül.³⁷

Ebben az időben különösen a tisztí állomány viszonylagos jólétet élvezett. Elhelyezési, élelmezési gondok itt, ebben a táborban még nem merültek fel. A tisztek 50 rubelt kaptak havonta az orosz kormánytól és más csatornákon különböző segélyeket.

Ludvig érkezésekor már működött a tisztí színház, lapok jelentek meg kézzel írva és sokszorosítva,³⁸ élénk zenei élet alakult ki, műsoros irodalmi estek, felolvasások, koncertek, kiállítások szolgáltak a kultúrára szomjas fogolylelkek megnyugtására. Még az addig alig ismeretes cionista mozgalom is lábrakapott dr. Hans Kohn újságíró és néhány társa jóvoltából. (Hogy később, a krasznojarszki foglyok életében is jelentős gazdasági szerepet töltsön be.)

Amikor Habarovszkából a fogolytranszport megérkezett, a krasznojarszki táborból elvitték a németeket. „Egy csipőnapon, csakugyan megmozdultak a szakállas, germán őrmesterek a földszintről s a büszke tisztek az emeletről.”³⁹

A VI. pavilonban szerkesztett Szibériai Újság szerkesztőségét felköltöztetik az emeletre. Az üres helyiséget az új foglyoknak adják, akik nagyrészt ún. „brusszilovisták”. Ide kerül Ludvig is. A megérkezést, illetve találkozást egyik fogolytársa igen színesen írja le:

„... Egyik kései borús nap egy új ember foglalt el egy üres ágyat nem messze tőlem a másik sorban, a hatalmas téglából épített henger kályhapécska! iránt. Szökésbe játszott a haja. Szemei savószínűek. Valamivel magosabb 165 cm-nél — úgy 170-ig... és cingár, lábait összefend. Ludwig Kálmán, a „Világ” munkatársa... szóval vérbeli zsmnalista... Már a második napon az éjjeli szekrényére hajolt és irt, irt... Regényt, persze! Szenvtelenek mutatta magát. Ágyszomszédaival sem „bratyizott”. Senkire se nézett... Az egész nagy termet semmibe vette. Zalka Máté szavával kifejezve: „Smafu!”⁴⁰

Ludvig azonban hamarosan beilleszkedik a tábor életébe. Ismerősökre, barátokra tesz szert, de zárkózottsága megmarad, inkább őt keresik meg és vonják be elsősorban a lapok szerkesztési munkálataiba.

A VI. pavilonban Dr. Elek Béla „főszerkesztő”⁴¹ vezetésével lapot szerkesztenek, aminek a hangzatos Szibériai Újság címet adják. Ez a lap a krasznojarszki lapok közül a legjelentősebb. Ludvigot — bár tudják róla, hogy újságíró volt — nem kéri fel arra, hogy a Szibériai Újságnak dolgozzék. Éppen ezért önállóan fog hozzá az új lapalapításhoz. Erről így ír a szemtanú: „... Mások, s így Zalka is tudták már róla, hogy új lapot fog alapítani... s el fogja homályosítani a Szibériai Újságot szerkesztőtől, gárdástól, hol csak »védjegyes« irodalmi alkotások fognak napvilágot látni... — Mit Szibériai Újság? Még az is? Egy hét múlva már megjelent az első szám — én ugyan csak később jutottam hozzá, »elzárták« előlem. Kevesekből álló »művész és írógárda« állott mögötte Ludviggal az élen. Persze, Farkas Gábor⁴² büszkén lendült oda, sőt, hogy jobban legyen, Ludvigot is felszipantották az emeletre lakni. Gábor mint szálláscsináló jeleskedett tündetőleg. Ott sütötték, főzték a cikkeket, novelákat, kritikákat. Még formai különbséget is tettek, nehogy hasonlítson csak valamit is — a Szibériai Újsághoz... Neveztek pedig Priamurszkájának⁴³ vagy minek. Ez az újság már a »kritikát«, kritikázást is felvette a programjába, tán hogy bosszantsa a Szibériai Újság embereit.”⁴⁴

Hogy Ludvig melyik lapot szerkesztette, az még nincs megnyugtatóan tisztázva. Priamurszkája című lap ez ideig nem ismeretes.⁴⁵ Létezett még a táborban a Priamurje, ami hasonló című, de azt Fábán Bélának a Fogoly Vasárnappal együtt a VII. pavilonban szerkesztették.⁴⁶ Az egyik fogolynapló szerint a VI. pavilonban jelent meg a Sibirskaja című lap, de ebben orosz napilapok cikkeinek magyar fordítása szerepelt.⁴⁷

Tudunk arról, hogy Ludvig még fogságba esése előtt a regényírással is megpróbálkozott. A hadifogolytáborban ismét

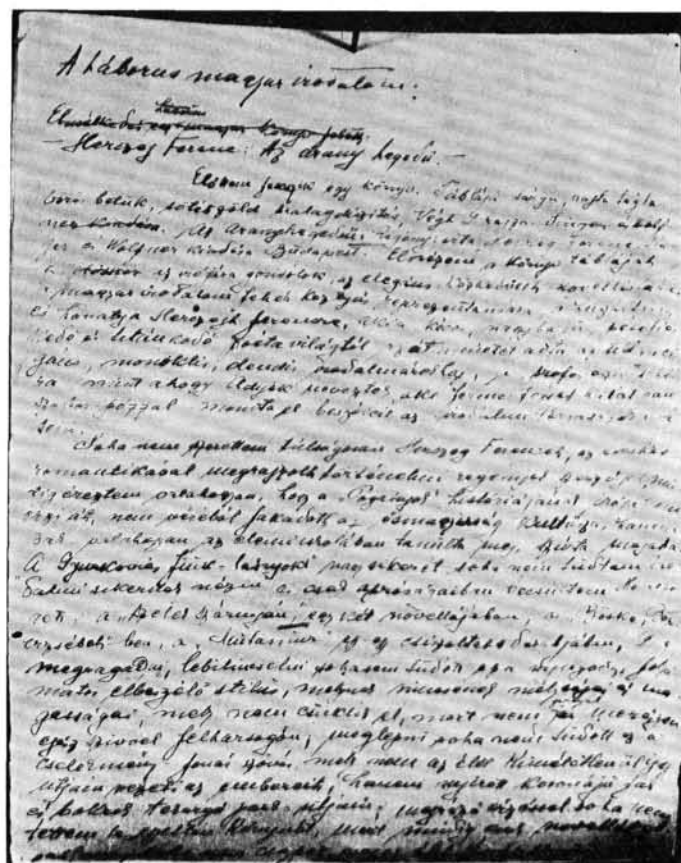
4. Ludvig kritikája Herczeg Ferenc háborús regényéről a Jeniszej c. kéziratok hadifogoly újságban.
4. Ludvig's Kritik über den Kriegsroman aus der Feder von Ferenc Herczeg. Die kritischen Betrachtungen erschienen in der handschriftlichen Kriegsgefangenenzeitung „Jeniszej“.
4. La critique du roman de guerre de Ferenc Herczeg, parue dans le journal manuscrit intitulé Jeniszej des prisonniers de guerre.
4. Критическая статья Людвиг на роман из военной жизни Ференца Герцага в рукописном журнале военнопленных «Енисей».

regényt kezdett írni. Erről így ír a szemtanú: „Már elkészült a regénye is. »Ács Ákos« szerepelt benne, mint főhős... afféle »intellektus« szocialista agitátor. Egy úri asszony, aki vendéglőt tart... de »harmadikul« az Ákos barátja... Erre a regényre mondták irodalmi szakértők, hogy Gárdonyi — »Az a hatalmas harmadik-árol mintázta Ludvig. Maga Zalka is így vélekedett... (Hogy ezek mindent tudnak, és ilyen biztosan tudnak!...) A Gárdonyi könyvét ismertem... végre a Ludvig írását is olvashattam... És, és... eszembe se jutott, hogy összehasonlítást tegyek... Mintha Zalka is kacérkodna Ludvigékkal, de azok csak lóhátról beszélnek a »kisemberekkel«. Ja! kiforrott nagyságok.”¹⁴⁸

A regényről különben más források is tudnak, így Markovits Rodion: „... Ludvig Kálmán valami nagyszabású regényt dolgozik és a regénynek már készen is van három kötet. Úgy mondták, hogy mindennap nyolctól tizenkettőig és délután kettőtől hatig készül a regény, keveset beszélt és azt mondták, nagyon sokat tud.”¹⁴⁹

A fogság keserves hónapjai nagyon lassan telnek. A krasznajárcskai tábor élete, a művészeti tevékenységet nem számítva, teljesen eseménytelen. A Kaiserliche und Königliche Armee vadítóan idegen szelleme itt még gyűlöletesebbé válik. A törzstisztek a Bauberzirk védelméből napiparancsokkal terrorizálják a pavilonok lakóit. A legénység éhezik és nyomorog, azonban Härtl főhadnagy úr szabadon garázdálkodik a jóléti javakkal. Steiner őrnagy, aki nem is őrnagy, a valóságban, csak százados, tehetetlen barakkparancsnok: „... mégis csak neki jutott a »szerencse«, hogy őfelsége I. sz. Ferenc Jóskát, mint osztrák császárt és magyar királyt elgyászoltassa... s kötelezhesse a Monarchia-beli tiszteteket és legénységeket a hatheti gyászra... Viszont ő, Steiner eskettette fel IV. Károlyra a VI-os pavillon tisztjeit és legénységét... (Vígjátékba való eset: foglyokkal gyászoltatni egy vén trotlit, akinek lelke... sok minden szárad... Esküt tétetni egy másik bábura, aki fronti »kihallgatásán« nem teljesítette Koricsánszky János 22-ös honvéd százados kérését, hogy nézzenek el a kauciótól s engedjék meg, hogy esküdhessék meg a feleségével... hogy törvényes legyen három gyermeke... — Nem, ilyen nemes gesztusra képtelen egy habsburg, akikért annyi, de annyi ezer vérezett! A felesketés szintén a mosogatórongy-szagú étteremben ment végbe. Ide sereglettünk magyar tisztok és legénység szabványos esküre. Nem mondhatni, hogy a megindultság sok arcon vonaglott volna.”¹⁵⁰

Az oroszországi forradalmi események híre csak jóval később jutott el a táborba. A Nagy Októberi Szocialista Forradalom kitörése után Habarovszkban is megalakul a Vörös Gárda, bolsevik agitátorok jelennek meg a hadifogolytáborokban is. Az Amur mentén és a Csendes-óceán partja közelében 1917 végén több mint 14 000 hadifogoly élt. A legénység nagyrészt magyarok alkották. A vlagyivosztoki és a habarovszki bolsevik pártbizottság felvilágosító és szervező munkát végzett közöttük. 1918 tavaszán a hadifogoly-ügyek intézésével Kim-Sztankevicsek, a Távol-Keleti Szovjet koreai származású külügyi népbiztosnőjét bízták meg. Áprilisban ide, messze keletre is eljutottak az Omszkban kiadott Forradalom c. lap számai.¹⁵¹ A krasznajárcskai tábor azonban még csendes, nem reagál megfelelőképpen az eseményekre. Mindenkinél álma a hazautazás, a szabadulás. Az emberek idegesek, mozgolódnak, egyszóval cél és eredmény nélkül. Az Izgató című lapot szemtelen hangvétele miatt a parancsnokság betiltja rövid időre, az élelmiszerkészletek fogyának. A Ludvig köré csoportosulók is élénken kezdik figyelni az eseményeket.

A szemtanú erről így ír: „Érdekes egyéniség volt Ludvig. Ő soha se szerepelt a tábor fórumán s mégis töle indult ki minden mozdulás s hozzá vezetett minden »szál«. ... Futárjai minden teremben elejtettek »véletlenül« egy-egy szót: »hogya Ludvig így«. ... »hogya Ludvig úgy!« Ne féljettek, ez kikezd a lágerparancsoksággal... Härtlnek, a jóléti bizottság elnökének a körmére koppant, ha az tovább folytatja facsáros üzelmeit a »Liebesgabék«-kal... Ez letöri a lavkai protekciót... Ez... ez... ez... a Ludvig! Nahát! Lázba jött töle a láger.”¹⁵²

A regényírás után „egy újabb célkitűzésről szólott a fáma: Állítólagosan saját szavai szerint... neki azért kell mint vérbeli írónak írni, hogy ne jöjjön ki a gyakorlatból... és mindenről, mert aki még újságíró is azon felül, minden pillanatban kész tollal kell szembe állani az események forgatagában”.

A második, fogságban töltött karácsony után a hazatérés reménye újjáéled. A breszt-litovszki békekötések után több hadifogoly-transzportot indítottak nyugat felé. 1918. április 3-án parancs érkezett, hogy a krasznajárcskai tábornak is evakuálják. Az utazási beosztás elfogási sorrend és rang szerint történik.¹⁵³ A foglyok lázasan készülődnek mintegy két hétig. Április 14-én, vasárnap elindul az első fogolyszállítmány a krasznajárcskai állomáson keresztül Habarovszk felé Sívó alezredes vezetésével.¹⁵⁴ Ludvig is a csoporttal utazik. Május 10-én Szamaránál a szerelvénynek vissza kellett fordulnia, mert az események gátolták a továbbutazást. A vonatparancsnokok táviratai a pétervári kicserélő bizottsághoz és a Vöröskereszthez sem értek semmit. Május 25-én az egész szállítmányt kiszállítják Novo-Nyikolajevszknél, a hadifoglyok bevonulnak az ottani táborba. Zalka Máté így ír naplójában: „Harmincnyolc napi utazás után meglehetősen hasonlítva a szózat soraihoz: megfogyva bár — de törve is —

minden reményünk híján, egy kevés apátiával az élet iránt, de megalkuvásra való predesztináltsággal, a hadifogoly filozófiával, sorban való megnyugvás vigasztalásával — ...egy kilométer dimenziójú⁵⁵ táborba érkeztek.

Novo-Nyikolajevszkben már másnap, a megérkezés után ellenforradalmi lázadás tör ki. Az ellenforradalmi cseh csapatok a vörösgárdista egységeket lefegyverzik, megkezdődik a fehér uralom. Május 27-én hétfőn „reggel felolvasták a parancsot, mely szabályozza a tábori rendet. Az orosz parancsnok kiadott egy rendeletet, hogy a bolsevik kormány megbukott Szibériában, az ő parancsait feltétlen végre kell hajtani, különben kíméletlen szigorral fognak eljárni.” Másnap a hadifoglyok még nem eszmélnek. Május 29-én a városban kihirdetik az ostromállapotot, nem szabad a táborból senkinek kimenni.⁵⁶ Hamarosan újjáéled a színházi élet is. Június 26-án van a Próbaházasság premijere, melyben Zalka Máté is szerepel — mint színész.⁵⁷ A foglyok könyvekhez, újságokhoz jutnak. Az egyik szemtanú szerint „Ott elhatároztuk, hogy csinálunk egy irodalmi lapot »Obi táj« címen, mert a város az Ob partján állott.”⁵⁸

1918 decemberének utolsó napján a táborát bevonaglózzák és új állomáshelyére irányítják. „...a tábor két részre osztották, az egyik része Barnaulba ment, míg a másik része Krasznojarszkba került.”⁵⁹ Az utóbbival ment az új táborba Ludvig Kálmán is, 1919 január első napjaiban.

Az új, már végleges állomás neve Krasznojarszk. A hadifogolytábor Krasznojarszk városától északkeletre hat verszinyre fekvő „Vojenni Gorodok” (katonai városka) képezte. A tábor 1909-ben kezdték építeni és 10 év alatt kellett volna befejezni. Egy gyalog hadosztály állományából, a 30. és 31. szibériai lövészesredéből álló dandár, valamint a hadosztály tűzérő, vonat és lovasság elhelyezésére volt szánva.⁶⁰ Az orosz hadvezetőség nagy fogolytömegeket koncentrált a szibériai táborokba, de különösen nagy szerepet kapott ebben a krasznojarszki tábor. 1915. január 15-én összesen 4316 tisztállományú fogoly van itt elhelyezve, ebből 2187 magyar.⁶¹ Ez a szám a későbbiek folyamán állandóan változik.

Ludvigék csoportját a VI. és VII. pavilonokban helyezték el.

A táborban már korábban is élénk szellemi élet alakult ki. Különösen a tanítók szervezete volt aktív. Lapokat szerkesztettek és sokszorosítottak, modern színházuk volt és az önművelés számtalan formáját használták ki. Győzött a kultúrember ösztönös élniakarása. Ludvig hamarosan kapcsolatot talál elvbarátaival. Miközben megindítja a JENISZEJ című lapot,⁶² tovább dolgozik regényén, melynek címe: Batóvárad-i lumpok.⁶³ Ludvig írásai jelzéseként sohasem használta saját nevét. A regény szerzője is Diego, de a Jeniszejben megjelent írásait is így írja alá, vagy (—o) jelzéssel.⁶⁴

A batóvárad-i lumpok című könyvről, mely kézzel volt írva egy kékkfedelű füzetbe, a Jeniszej egyik kritikusa a lap valamelyik számában így írt:

„Kezembe akadt akkor Diego: A batóvárad-i lumpok című könyve.

Félve és óvatossá nyúltam — milyen félénken és óvatossá nyúl a gyermek a tiltott dolgok után — a kékkötésű könyvhöz. Bizonytalankodtam, mert különös ellenszenv fűz a merő kék színhez, mert mindig hidegség fut végig rajtam, ha merőkéek színt nézek és erőltetett kedveskedéssel és nekibuzdulással sétáltattam végig szememet rajta. Igyekeztem megbarátkozni vele, elfelejteni, hogy nagyon megérzik rajta a nyomorúság és orosz boltok mindent átható szaga. Aztán megállt szemem a könyv szerzőjének nevében. Félénkségem lecsendesedett és eszembe jutott a szőke és kékszemű Diego, aki halkán beszél és csendesen szövődnek ajkán a beszédes szavak és sokszor hallgatag, mint nyári vihar előtt a virágos erdő.

Eszembe jutott, hogy régen a kávéházak asztalainál,⁶⁵ az éjszakai lázas és tervezgető beszélgetéseiben már hallottam ezt a nevet és tudtam róla, hogy hevesvérű és rajongó, mint a lármások és nagybeszédűek, de akaratosabb és bátrabb, mint mi az éjjeli kávéházak asztalainál örökösen csak tervezgetők. Tudtam, hogy azok közül való, akik lankadni nem tudó lelkesedéssel vetik bele magukat szent terveik megvalósításába. Tudtam róla, hogy meleg vérű idealista és csak a

tavaszi verőfényben s az ifjúság hangjában hisz, bánatok és szomorúságok nem igen érintik lelkét.

.....Megriasztott kissé a búshangú előszó. És elvonult szemem előtt sorjában — mint a haldokló szemei előtt az élet — a sok szomorúság, sok, hatalmas lélektörője mostani életemnek, az idegenség, a végtelen kerítések bánata, az átkozódó szavak, amelyek mind én rám szálltak vissza.

De az első hangok, a regény tavaszi szellőjében lengő szavai visszaadták nyugalmaimat... És a kékkötésű könyv, amelyhez félve nyúltam, meghozta azt nekem. Elhozta a reményt, amely már keserű lemondásba hajlott, elhozta a hitet, a hinni merés hitét és megtanított arra, hogy »akik vergődnek, azok lesznek az igazi egész emberek«...

.....Jóleső, cirógató melegséggel futotta be a szemem az apró sorok dült oszlopát. És láttam Batóvárad lelket pihentető és erősítő nyugalma, ahová a megrokkant »életcserepek«, s az élet megfáradt rajongói menekülnek, hogy kipihenjék sietős nagyotakarásukat, lázas élethajhászásukat a Cseszeg utcában, Pallingerné birsalmaszágú lakószobájában...

.....Venetáner Pistát, aki hangulatosan muzsikál, s aki, hogy hangulatait írásban is megörögzítse, újságíró lett; Baróti Elzát, a szeszélyes és okos primadonnát, aki egyszer elbukkant az életből, s mindjárt a bohémia virágos kertjébe lépett,Turul Ferencet, az izgága és fanatikus festőt, ki bejárta Páris, de hívta a hazai rög és vágyait itt akarja megvalósítani, Fazekas Mártont, a festőt az exvasutast, aki művészet-szeretetért ott hagyta állását; Halasinét az ügyvédnét, a vágyó, nyugtalan vérű buja asszonyt, akinek »nyugtalanága voltaképpen azonos a huszadik század azon asszonyainak vergődésével, kikben nincs kellő energia ahhoz, hogy képességeiket bizonyos irányban koncentrálni tudják, sem pedig ahhoz, hogy szeretni merjenek«; ... Verő Ákóst, a pesti újságíró, »A Forradalom« munkatársát, aki Batóváradra jött pihenni, tanítani és apostolkodni.

És itt meg kell állnom egy pillanatra. Magam előtt látva a szőke és kékszemű Diegot, vissza emlékezem az éjjeli kávéházak zavaros hangosságában elhangzott nevére visszagondolok hevesvérű rajongó idealizmusára és úgy érzem, hogy Verő Ákosban önmagát, a lelkét írta meg. Úgy érzem, hogy Verő apostolkodó esztéta lelke, az ő lelke. Úgy gondolom, hogy azok a szavak, amelyeket Verő szájába adott, amikor az Halasinénak elmondja regényének... »ma még csak valami meghatározatlan képet látok kialakulni a lelkemben. A cselekmény még csak vibrál. Ma még nem látom egészen tisztán, csak úgy érzem, hogy valami nemes szomorúságtól átitatott érzés reflexeinek kell kifejlődni a cselekményben.« Lelkéből sarjadzott szavak. Diego nagy akaratát és szenvedélyes álommegvalósítását érzem meg. Verő személynében az előadóterem emberszűrés várakozó feszültségében elmondott beszédeiben. Nagy tudását, szellemi fölényét és lelkének friss tavasz szagát sejtem meg Verő megrajzolásában.

.....Lassan kiemelttem szememet a könyvből és lelkem szerelmes ölelését küldtem a megírt, s lelkemben átfolyó tavaszba. Kedvességgel végig simogattam — mint egykor volt szeretőm bárszoros arcát — összecsuktam és úgy éreztem, hogy a kék kötésű könyv bántó kéksége mámoros rózsaszínbe színesedik. Úgy éreztem, hogy a szomorú állomásra — ahol kétségbe fúl a várakozás — messziről, ahol hajdan muzsikált a lelkem, a hit és remény kincseivel megrakottan befutott egy vonat...

Natter-Nád Miksa.⁶⁶

A regény kéziratát ezideig nem sikerült felkutatni. A Jeniszejben megjelent könyvkritika azonban mindennél többet mond. Ludvig-Diego a veszprémi szerkesztőségi évekre (vagy a budapesti?) emlékezik, a Modern Dunántúl (vagy a Úttörő?) és a köréje csoportosult fiatalok életére.

A táborba valamilyen úton-módon magyar nyelvű könyvek is kerültek. Ludvig itt olvassa Herczeg Ferenc: Az aranyhegedű című világháborús regényét. A Jeniszejben rögtön kritikát is ír, hamar megvan a véleménye. Idézzünk Ludvig írásából:

5. Ludvig versei a hadifogoly újságból.
5. Dichtungen Ludvig's in der Kriegsgefangenenzeitung.
5. Poésie de Ludvig, dans le journal des prisonniers de guerre.
5. Стихи Людвиг из журнала, издаваемого военнопленными.

„Elnézem a könyv tablóját és az írójára gondolkodom, az elegáns, közkedvelt novellistára, a magyar irodalom fehér kesztyűs reprezentánsára, a huszártiszt és a honatya Herczeg Ferencre, aki a kócos, nagyhajú, petőfieskedő és titánszkodó poéta világtól az átmenetet adta az ultra elegáns, monoklis, dendis irodalmárokhöz, a »srófoseszű sváb«-ra, mint ahogy Adyék nevezték, aki Ferenc-József kabátban szoborpoézsal mondta el beszédeit az irodalmi társaságok ülésein.

Soha nem szerettem túlságosan Herczeg Ferencet, az édes-kés romantikával megrajzolt történelmi regények szerzőjét, mindig éreztem valahogyan, hogy a »Pogányok« históriájának írója nem érzi át, nem véreből fakadt az ősmagysárg kultusza, hanem csak valahogyan az elemi iskolában tanulta meg, szívta magába. »A Gyurkovics fiúk-lányok« nagy sikerét soha nem tudtam irodalmi sikernek nézni és csak apróságaiban becsültem Herczeget...

.....Ebben a Jókai elbeszélő erejéből átszívott és át-herczegesített történetben, még a régi, lebélyezett Herczeg értékek sem találhatók meg.

.....És különös, de jellemző, hogy 1916-ban, a háború második esztendejében a magyar regényíró, mikor a háborút, ezt a csodálatos, mélyenszálló, lelkeket felverő, embereket és viszonyokat átalakító háborút akarja megírni, akkor Jókai romantikát szed elő, ősmagyar vonatkozásokat akar kimagyarázni és a háromszínű poezis lim-lomját rakja alapul ősi históriák és elcseszt háborús történetekké..... fölé.

.....Budapest mondvascsinált, fizetett szónokokkal, fizetett kortesek hadával mesterségesen szított külszínes lelkesedését bírta csak meglátni a magyarság egyik legnagyobbra tartott regényírója és azokban a napokban, mikor ezer gond és fájós, feszülő izgatottság és féltéreszkedés, anyaszívdobbanás és apakönnny, férfi egzisztencia pusztulás és ország-egzisztencia kockáztatás robbant ki, mikor meglepő európaiassággal nyilatkozott meg Budapest sokoldalú lelke, akkor Herczeg csak árnyéklángokat lát úszni: »a fejedelem kurucái, a vörössapkások és mind ők, a dicsőséges legyőzöttek, akik Rákóczi zene kísérete mellett mentek a halálba«.

.....Szegény magyar irodalom, mely a világ ama meg-rázó jelenetét csak ilyen torz tükörben tudod megmutatni!.....A háború megírása a háborút megélt írói nemzedék feladata. Később, az utánunk következő nemzedékben már újra hazug fogalmak élnek, mint ahogyan belénk hazug fogalmakat neveltek a negyvennyolcas idők igazi életéről.

.....A Herczeg Ferencet abban látják hivatásukat, hogy segítsenek a későbbi korok legenda gyártóinak és a különös háborús lázban égő magyarságot a székely vérek cseppjeinek átszármasztásával magyarázzatják.

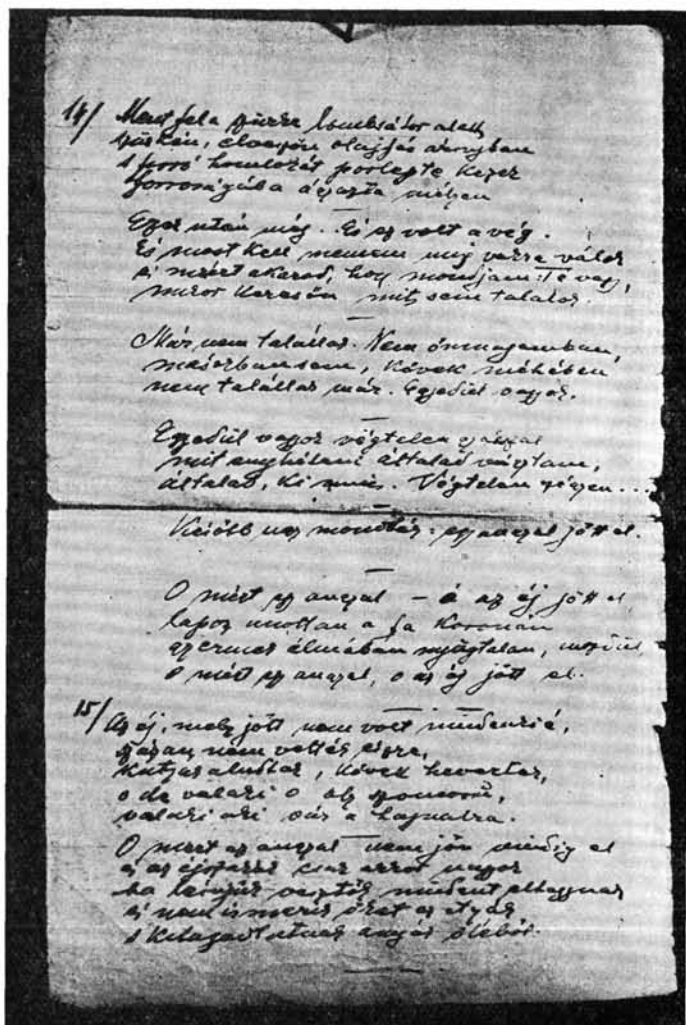
.....Becsukom a könyvet a családottság fájó érzetével. A hátapon Herczeg Ferenc művei sorakoznak... Sokat írt Herczeg Ferenc, de mégis nagyon hamar elérte a magyar végzet: kiöregedett... — de az irodalmi körökben nagyon kopott csengése volt már nevének. Talán kopottabb, mint megérdemelte volna. De most, az »Aranyhegedűvel« egészen megérdemelte.

Ez már az önmagát túlélt ember gyenge kísérete. Esik, nagyon esik a »srófoseszű sváb«...

(-o.)⁶⁷

A világháborús irodalom kétségtelenül egyik legkiemelkedőbb alakjáról Gyóni Gézáról is írt Ludvig cikket a Jeniszejben. A megmaradt eredeti kézirat töredékéből idézzük:

„Karakterisztikus, erőteljes egyénisége valahogyan teljesen hozzá illik a soproni utcák ősi, meleg romantikájához. A hangos kopogású kevés ember járta árnyba boruló soproni utcák csendes melancholiája gyógyította lelkét, mely szenvedett a vidéki hírlapírás robotjában. Nehéz, sűrű vérben ősi lutheránus parochiák tiszteltes urainak mélységes meggondolásai, lassú, nehézkes életjáratlansága, komoly és becsületes életnézete rakódott le és nemesült fellobbanó szen-

vedéllyé, magabizó hitté, nyakas, önkínzó daccá. Mikor a nyakát kevélyen felszegve fénytelen fekete ruhában, laza csokorra kötött fekete nyakkendővel, fekete körgallérral végiment a Vár kerületen, a kis diákok, preparandisták összesűgtek a háta mögött: ez Gyóni, a poéta.

Gyóni, a poéta megvergődött akkor már poéta voltaért mikor Sopronba került. A pozsonyi ev. teológiára járt előbb, mint papnövendék, de sehogy sem tudott beilleszkedni abba az életrendbe, mely számára kínálkozott. Csonatos, levendulaszagú falusi paplakok, puritán templomok szószékes hatalma, ősi tradíciók fonala húzta át, tartotta és bátorította, hogy hangos szavú hirdetője legyen az uralkodó Istennek, ki népének erős vára. De a korszellelem beleférkőzött a lelkébe, a tehetsége emelte szárnyait, az életet látta megfigyelő ereje. Mélységeket tárt fel és bűbájos lehetőségeket, amínöket soha nem lehetne napsütéses hársfavirágos parochiák ablakából megpillantani. És megkezdődtek a lelkitusák, kínzó....., melyek nem mutattak semerre kiutat. A pozsonyi poéta-lelkű teológus, kinek nagy csendben és teljes elhallgatottsággal jelent meg egy versesköltete, nem tudta megoldani az életét és el akart szökni az élet elől.

De a Sors másképp akarta. Az acélgolyó nem az élete fonálát metszette el, hanem a kétségeinek vetett végét, — és Gyóni Géza sebesüléséből felépülve, dicsőségre vágyó kába lepkeként repkedte körül egyideig a főváros irodalmi centrumait. De kevés eredménnyel. Túlságosan magyar volt ahhoz, hogy az Osváth Kálmánok, Szép Ernők és Karinthyk

világába bele tudott volna illeszkedni, túlságosan becsületes és tiszta látókörű, hogyssem Rákosi felfedezhette volna, hogy mint a Budapesti Hírlap" irodalmi attrakcióját helyezze szembe Nyugat-ék Adyjával, túlságosan büszke, hogyssem a kezdő poéták kálváriáját végig tudta volna járni. Így aztán egyideig tartó nyomorúság után vidékre ment, búsulni — és kenyeret keresni.

Akkor jött a háború!

S a háború hozta a kormánytámogatással, pénzelt uszítás-sal élesztett romantikát, mely pedig oly távol esett a modernre finomult, nagyvárosi életet élő, világáramlatok árjába kapcsolódó magyar poétáktól. A Kiss Menyhért, Vértessy Gyulák egyszerre szörnyű hangosak lettek, zászló lobogást, „huszár hátvágást”, „ágyúbömbölést” hoztak elő a negyvennyolcas poétai ideológia rekvizitum-tárából. Gyóni hangja nem hallatszott. Eltűnt. Katona lett, Przemyslbe került és egy lezárt világ rabja lett, mielőtt végleges rabságba került volna; egy bezárt világé, mely végezte régi életműködéseit a melynek felfokozott álromantikája poétát talált Gyóni Géza ősi romantikus predesztináltságában. Így született meg „Lengyel mezőkön táborfűz mellett” c. kötete ...⁶⁸

Ludvignak Gyóniról szóló dolgozata itt véget ér. Az eredeti kézirat folytatása az idők folyamán elkallódott.

Az 1917—18-as forradalmi események, Október és a polgárháború akkor már otthagya nyomát a hadifogoly-tömegben. A hadifogolytábor lakossága élesen megoszott. Oszályharc folyt egészen különleges körülmények között.⁶⁹

A táborban már korábban volt egy forradalmi szellemű csoport, ezek közül egyesek már a világháború előtt is résztvettek a munkásmozgalomban. A városban, Krasznójarszkban a hatalom már néhány nappal a petrográdi felkelés után a munkásosztály kezébe került. A fogolytáborban azonban csak 1918 január elején érezte hatását a változás. Ekkor került a tábor orosz katonai parancsnoka helyére a tábor komiszárjaként Weinmann lett származású bolsevik. Vezetésével itt is elkezdődtek azok az átalakulások, amelyek oly sok oroszországi hadifogolytáborban lezajlottak. Megszűntek a tisztok kiváltságai, a munkás és paraszt hadifoglyokat szabad polgárokká nyilvánították, a dolgozó foglyok az orosz munkásokkal azonos jogokat és munkabért élveztek, a szocialista meggyőződésű hadifoglyok szabad szervezkedési lehetőséget kaptak.⁷⁰ 1918. március 19-én hozták létre „Krasznójarszk város hadifoglyainak Nemzetközi Szociáldemokrata Munkáspártját”. A párt magyar nyelvű lapot is adott ki Előre címen, aminek Pataki Ferenc volt a szerkesztője.

A forradalmi mozgalom legaktívabb vezetői Pataki Ferenc és Dr. Forgách Dezső, valamint Méhes Aladár voltak. A fogolytáborból azonban teljes segítséget nem kaptak. Amikor az ellenforradalmi seregek közeledtek Krasznójarszkhoz, a fogolytábor tisztikara a semlegesség leple alá bújva megtagadta a támogatást. A féktelen szovjetellenesség hosszú időre befagyasztotta a hazautazás reményeit is, így újabb fehéruralom következett.

Az első krasznójarszki forradalom idején Ludvig meg nincsen a táborban. Érkezése után hamarosan kapcsolatot talál a forradalmi elemekkel. Hamarosan organumot is talál. A Jeniszej című lapot Ludvig szerkeszti, a szellemi irányító Dukesz Artúr, a magyarországi Galilei-kör egykori tagja. A lap egyes források szerint két példányban, ⁷¹ kéthetenként 50—80 oldalas terjedelemben jelent meg. ⁷² Állandó munkatársai voltak Dukeszen és Ludvigon kívül Forgách Dezső dr., Dornbusch Richárd újságíró, ⁷³ Natter-Nád Miksa a magyarországi Nemzeti Újság volt szerkesztője, de írt a lapnak Markovits Rodion is.

A Jeniszejt a táborban titokban terjesztették. Így ír erről a krónikás: „Mikor a Dukesz és a Ludvig Kálmán szerkesztésében megjelent a »Jeniszej« című forradalmi újság, nyíltan nem is merték az emberek feliratkozni előfizetésre. Pedig a szerkesztőknek nem is az előfizetési pénz volt a fontos, hanem az, hogy a névaláírással seregsejmlét tartsanak az elvbarátok fölött. A lap csak két példányban jelent meg és kézről-kézre adták. Csak annyi pénz kellett, amennyi az előállítását fedezte.”⁷⁴

A másik szemtanú így emlékezik: „— Ludvigékről lehetett hallani, hogy ők vették át a szellemi vezetést. De hogy hol, a láger melyik táján, azt már nem kötötték mindenki orrára. Lekicsinylőleg néztek arra is, aki abba (Sz. U. ba)⁷⁵ dolgozott. Meg is próbálkoztam tehát, hogy a „Diego-Ludwig” által szerkesztett »Jeniszej« lapnál kopogtassak, ahol csak a nagy kaliberűek csoportosultak: valódi újságírók és elismert tudósok... A Jeniszei nem is közölt, csak prózát... értekezéseket, tanulmányokat s politikai eszmefuttatásokat. Azért olvasóként Bikfic⁷⁶ is feliratkozott... A listán ő volt az utolsó, a huszonnegyedik, aki olvasni merte... ezt a... szintén kézírásos újságot, amelyben, mint új csillag jelentkezett Dukesz Artúr dr., mint kommunista kritizálója a Sz. tanár⁷⁷ előadásának. Helyeselte a mély visszavillantást a múltba... felemlítését annak, hogy I. István szerette a soknemzetiségű országot... s csipősen oda is tette: Nyilván, hogy az egyiket ki lehet használni a másik ellen... Ludvig tanulmánya az öszmonarchia dolgait analizálta több oldalnyi terjedelemben... de a Sz. tanár gátlásaitól ő se egészen mentesen. Valami apróság... mintha Farkas Gábortól is lett volna közölve... Általában ígérték, hogy a »szinvonlat« tartani fogják. Különbön nagyon óvatosan ment a szerkesztés is. Mindenik épületben volt egy barakk-megbízott, az hozta-vitte az újságot s szedte be az előfizetést. Azt se lehetett tudni, hol a szerkesztőség.”⁷⁸

A szerkesztők közül ketten, az 1918-as események miatt börtönben is ültek, nyíltan bolsevikoknak mondták magukat. ⁷⁹ A szerkesztőség lassan egy forradalmi sejté alakult át, amely már propagandisztikus eszközökkel igyekezett népszerűsíteni a forradalmi tanokat. Az egyik szerkesztő így emlékezik: „A táborban volt munkás és paraszttömeg és az intellektuelek legjobb elemei a táborban működő kommunista csoporttal rokonszenveztek. Mohón hallgatták e csoport vezetőinek előadásait, lázasan olvasgatták a »Kommunista Kiáltvány«-t és egyéb, a táborban lefordított és terjesztett forradalmi írásokat és a csoportunk kiadásában megjelent, kézzel írt forradalmi folyóiratot, a »Jeniszej«-t. (Ez egy nagy folyó neve Krasznójarszk mellett, a folyóiratnak nem lehetett forradalmi címet adni a dühöngő fehér terror alatt.)

A »Jeniszej« megjelenése ünnepszámba ment a tábor proletáreleminél, kézről-kézre járt és osztályharcos szellemével jelentékenyen hozzájárult a forradalmi káderek neveléséhez.”⁸⁰

A forradalmi csoport munkájában aktívan részt vett Ludvig Kálmán is. Az omszki Vörös Újság egyik emlékezése szerint „Ludvig Kálmán elvtárs szerkesztette a szervezett folyóiratát, a »Jeniszej«-t. Ami baja-nyomora volt a tábor elnyomott munkásainak, avval nem a hivatalos közegekhez, hanem proletár elvtársukhoz, Ludvig Kálmánhoz fordultak, aki éjjel-nappal dolgozott, szervezett, eljárt, tanácsokat adott, újságot, felhívásokat írt, kémeket leplezett le. Keskeny, tudóbajos mellével a halálig verekedett a dolgozók jövőjéért.”⁸¹

A Jeniszej-csoport egyes adatok szerint kapcsolatban állott az orosz ezred illegális szervezetével⁸² és a krasznójarszki városi földalatti bolsevik mozgalommal. Hogy Ludvignak ebben pontosan milyen szerepe volt, azt ezideig nem sikerült tisztázni.

A táborban a Jeniszejen kívül egy „mérsékeltbb irányzatú” lap is létezett: Az Ember. Szerkesztői voltak Dornbusch Richárd, Sugár Béla, Bányai Kornél, Pogonyi Antal, illusztrátora Várad István. (A Jeniszejnek Baja Benedek,⁸³ aki Krasznójarszkban együtt lakott Ludviggal.) Az Ember munkatársa volt különben Zalka Máté is. Pogonyi Antal szerint „Ezt a nagy nyilvánosságnak szántuk és inkább szép-irodalmi cikkek jelentek meg benne.”⁸⁴

A foglyok táborba érkezésekor már megkezdődött a szeparáció. Különösen a novo-nyikolajevszki csoport elhelyezése okozott gondokat. Mindenki igyekezett ismerősökre találni, elhelyezkedni. Ilyen formán jelentős szerepe lett a Magyar Szövetségnek, mely 1919. február 28-án⁸⁵ alakult. A szövetség látszólagos célja a keresetképtelen legénység támogatása. „Kemény Miklós dr. hadapród, budapesti ügyvédjelölt felveti az ötletet Grób Imre százados, Karkiss Kornél dr. hadnagy és Pély Géza dr. ügyvéd előtt: segíteni kel-

6. Híradás a krasznajarszki kivégzésekről.
6. Die ersten Meldungen über Hinrichtungen in Krasnojarsk.
6. La nouvelle des exécutions à Krasnojarsk.
6. Извешение о краснойарской казни.

lene intenzívebben — úgy, mint a tiroliak csinálják — a magyar legénységen.”⁸⁶

Azonban ez csak az érem egyik oldala. A Magyar Szövetség a valóságban faji alapon működött, bár az „...alapszabályokat az orosz, majd a cseh parancsnokságnak is bemutatták.”⁸⁷ Ez a későbbiek folyamán kiderült. („Célja minden olyan legénységi egyén segítése, vallás és illetőségi hely tekintetbevétele nélkül, aki magyarnak vallja magát.”)⁸⁸ Rendkívül fontos tény, hogy: „Ennek a sovéniszta magyar szövetségnek semmi köze sem volt a kommunistákhoz, sőt azokat támadta és a legénység megsegítésére éppen azért alakult, hogy visszatartsa őket a vörös gárdába való belépéstől.”⁸⁹

A kommunista újságíró szemtanú szerint: „Az aransujtásos huszártisztek a „fajmagyar” dzsentrí-parazitákkal, továbbá liberális ügyvédekkel és tanárokkal egyetemben meg-

7. A Krasznajarszki kivégzett hadifoglyokról készült kimutatás.
7. Liste der in Krasnojarsk hingerichteten ungarischen Kriegsgefangenen.
7. Liste des prisonniers de guerre exécutés à Krasnojarsk.
7. Список казненных военнопленных в Красноярске.

2. évfolyam.

12. szám.

1920. június 15.

HADIFOGOLY-UJSÁG

A m. kir. Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának hivatalos lapja.

Előfizetési díj 1/2 évre 20 K
Egyes szám ára 4 korona.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
M. kir. Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztálya.
Bécsi utca 2. (Földmívelési) Telefon: 100. 100. 100.

Megjelenik havonként
Kétszer: 1-én és 15-én.

Hazaönnnek az oroszországi hadifogolyok!

A magyar kormány megbízásából — mint már jeleztük — dr. Jungerth Mihály a külügyminisztérium hadifogoly osztályának vezetője és Pokai Antal a honvédelmi minisztérium hadifogoly A/ osztályába bocsátott százados tárgyalta Berlinben, illetve Koppenhágában a Szovjet-Oroszország fennhatósága alatt álló területeken lévő magyar hadifogolyok hazaszállítása érdekében.

A tárgyalásokat dr. Jungerth osztálytanácsos hadifogolyaink érdekében sikerrel fejezte be, ami annyit jelent, hogy emberi számítás szerint a szovjet területeiről, tehát Nyugat-Szibéria, Turkezián és Észak-Oroszországból hadifogolyaink meg a tel beállta előtt hazatérhetnek.

A hazaszállítást a szovjet területén a szovjet-kormány intézi, ebből a célból a fontosabb göcspontokon, mint Moszkva, Orenburg, Tomsk, Taszkent stb. evakuáló bizottságokat fog felállítani, melyekbe magyar hadifogolyok is bevonatnak.

A hadifogolyok a német és osztrák hadifogolyokkal együtt Ész- és Finnországi tengeri kikötőkbe szállítanak, ahol a nemzetközi vörös kereszt veszi őket át, és német hajókkal szállítja Sztettin-be. Innen Németországban keresztül Passauba jutnak, ahol már fel van állítva a honvédelmi minisztérium fogadó bizottsága Gunde főhadnagy parancsnoksága alatt, aki a francia hazatérés alkalmával a feldkirchi állomást vezette.

Az utat Ész- illetve Finnországból 8–10 nap alatt teszik meg a szállítmányok.

Magyar mátyrok

Fáj a lelkünk, vérzik a szívünk, valahányszor a Szibériában rabságban szülőddő honfitársainkra gondolunk. Szenvetődük a mi szenvedésünk is a mindenünket odagdnánk érték, csak tudnánk őket kiszabadítani az örökös rabságból, nélkülözésből. Bátor véreink becsületes harcban, kötelességük hű teljesítése közben estek az ellenség kezébe a önfeláldozó bátorságuk, kitartásuk jutalma: örökösnek látszó rabság. Négy-hat esztendeje tart már e kínzandés! Azóta foglyaink sorai is megtrikultak! Mintha a halál is ellenük szövetkezett volna, gyilkoló szerzőimainak egész tömeget sorakoztatta fel véreink ellen a kegyelmet nem ismerő módon olgaltta ki nemes életüket.

Az utolsó napokban érkezett híradás azonban a halál egész másforma neméről számol be. Vad, fogyelemzetlen cseh legionáriusok hozzáálló vérengzésének 1919 július 31-én Krasznajarszkiában 18 honfitársunk esett áldozatul. Hogy miért? Nem tudjuk, csak sejtjük; egy nagy hibájuk lehetett: mindvégig magyaroknak vallották magukat.

Vétanahalált halt nemes hőseink névsorát közöljük.

KIMUTATÁS

az oroszországi cseh-szlovák haditörvényszek által golyó általi halálra ítélt és július 31-én, augusztus 1-én és 2-án Krasznajarszkiában agyonlovetott hadifoglyokról.

Rendfokozat	Csapattest	Név	Született	Fogságba esett	Családi állapot	Illetőség	Hivatal	Hozzájárulórok neve	Agyonlovetett hol, mikor?
zászlós	2. sz. honv. gye.	Szekér Károly ...	1896 IV. 1. Aradon	1916 VI. 10. Okna	nőtlen	Arad	tanító	Szekér Andor, Arad Purghi Lajosné-u. 143.	1919. VIII. 31. 12 ó. 30 p. barakkban
gyalogos	12. sz. honv. gye.	Sályi Jenő ...	1887 V. 17.	1914 IX. 12. Rawaraska	nős	Kökényesd (Ugocsa megye)	hivatalnok	Sályi Jenőné Kökényesd	
tizedes	12. sz. honv. gye.	Zsédor Sándor ...	1889 VI. 7	1915 III. 14. Kárpátok	nőtlen	Poresalma (Szátmár vm.)	földmives	Zsédor Józsefné Poresalma	
hadapród	30. sz. honv. gye.	Gáspár Béla ...	1892 V. 1. Nagyváradon	1915 VI. 8. Bortnitze	nőtlen	Budapest VI., Hungária-u. 72.	magán-hivatalnok	Gáspár Fülöp Budapest VI., Hungária-u. 72.	1919. VIII. 1. este 7 óra a teglatelepen
főhadnagy	61. sz. gye.	Szekély Lajos ...	1883 VIII. 5. Mezőbergenye (Maros-Torda)	1915 VII. 27. Cholm	nős	Marosvásárhely	tanár	Szekély Lajosné Marosvásárhely	
hadnagy	14. sz. honv. gye.	Dr. Pély Géza ...	1874 X. 1. Léva	1915 IV. 28. Horodenko	nős	Galánta	ügyvéd	dr. Pély Géza Galánta (Pozsony m.)	
zászlós	1. sz. honv. gye.	Dr. Forgács Dezső ...	1844 I. 26. Kecel (Pest megye)	1914 XI. 25. Dukla	nőtlen	Kiskőrös (Pest megye)	ügyvéd	apja: Freudenföld Bernát, Kiskőrös	
hadapród-jelölt	60. sz. gye.	Dr. Molnár Alajos ...	1883 II. 1. Lúdas (Hevesm.)	1916 VII. 5. Isakow	nőtlen	Nagyatád (Somogy m.)	ügyvéd	Várnai Pálné Lúdas (Heves m.)	
hadnagy	6. sz. honv. gye.	Fekete Emil ...	1886 IV. 20. Maros-Ikenye (Galicia)	1915 VI. 8. Zerenichow	nős	Ó-Ecska (Torontál m.)	községi jegyző	Fekete Gizella Ó-Ecska (Torontál m.)	
zászlós	31. sz. honv. gye.	Ludwig Kálmán ...	1887 IX. 21. Veszprém	1916 VII. 29. Kaszonka a Stochod partján	nőtlen	Veszprém	hírlapíró	Ludwig Kálmán Veszprém	
hadapród	6. sz. gye.	Dukasz Antal ...	1892 VI. 6. Nyitra	1915 IV. 1. Cisna (Galicia)	nőtlen	Budapest	jogász	Skuts Honfi, Budapest IV., Reáltanoda-u. II. 11.	
tizedes	51. sz. gye.	Krasovszki Dezső ...	1884	1915 X. 20. Baranovici	nős	Budapest	hivatalnok	Krasovszki Dezsőné Bpest, Fecske-u. 10.	
gyalogos	51. sz. gye.	Pávol Gábor ...	1886	1914 IX. 11. Lisnovice	nőtlen	Budapest	szerelő	Pávol György Bpest, Fegyőd-ut. 14.	
gyalogos	62. sz. gye.	Pap János ...	1886	1915 V. 27. Smjawa	nős	Léva (Bars megye)	ékszerész	Pap Jánosné Léva	
hadnagy	6. sz. vartuzér-e.	Katona Gyula ...	1886 IV. 7. Nagy-Zsók (Fehérm.)	1915 III. 22. Przemysl	nős	Gyöngyös (Heves megye)	tanár	Katona Anna Gyöngyös	1919. VIII. 2. d. u. 3 ó. 30 p. a teglatelepen
hadnagy	24. sz. honv. gye.	Dr. Száva István ...	1886 II. 1. Szépvíz (Csikmegye)	1914 XII. 22. Duchow	nős	Csiksz-orda	ügyvéd	dr. Száva Istvánné Szeged, Szigorog-ut. 1.	
hadapród-jelölt	14. sz. honv. gye.	Sköff Béla ...	1896 II. 8. Nyitraújfal	1916 IX. 20. Dorna-Watra	nőtlen	Alsó Almás (Hont megye)	földmives	Sköff Géza Alsó Almás (Hont m.)	
örvezető	78. sz. gye.	Krsuly Emil ...	1889	1915 VI. 21. Galicia	nőtlen	Bézek	fényképező	Krsuly Terézia Eszék I.	1919. VII. 30. orosz hadbíró-ság által jogilag jóváhagyva

Pihenetek békében ott, a távol keleten, hős magyar mátyrok!

alkották a „Magyar Szövetséget”, melynek programja a nagy imperialista Magyarország volt, jelszava pedig a „30 millió magyar!”⁹⁰

A szervezet vezetői és ideológusai még mindig a szentistváni Nagymagyarországról tartottak előadásokat. Az intervenció cseh—szlovák csapatok a később bekövetkezett szörnyű esemény idején ezt nyílt kihívásnak tekintették, okot adtak az eseményekre. „... azért alakult, hogy már itt megszervezzék a magyarokat, hogy az új Csehszlovákiát majd otthon megtámadják.”⁹¹ Annyi bizonyos, hogy a nacionalista hangulatkeltés igaz volt, de nem annyira, mint ahogyan ezt a megszállók értelmezték, de úgy sem, ahogyan azt a polgári történetírás és a később írott emlékezések igyekeznek beállítani.

1919 július végén drámai fordulat következett. Július 29-én a Krasznajarszkbán állomásozó orosz ezred illegális szervezetének vezetősége a magyar hadifoglyok képviselőinek jelenlétében határozatot hozott a fegyveres felkelésről. A felkelés július 30-án éjjel indult meg. Az ellenforradalmi kolcsakista seregek azonban a nem kellően szervezett lázadást levertek és szörnyű mészárlást kezdtek. A kolcsakisták a 3. hegyi ezred és a 31. lövész ezred mintegy 600 orosz katonáját lőtték agyon.

A fegyveres felkelésben magyar hadifoglyok is részt vettek, azonban csak nagyon kis számban és a nagyobb fogoly-

tömegektől elszigetelten. A táborot megszálló ellenforradalmi csehszlovák zászlóalj parancsnokai mégis úgy állították be az eseményeket, mintha az orosz ezredet a hadifoglyok lázították volna fel. Ezért a táborot tizedeléssel fenyegették, majd Skrivának cseh táborparancsnok tájékoztatására a 12. csehszlovák lövészezred hadbírósa 3 magyar foglyot a barakk-táborban agyonlőtetett.⁹² A hadifogolytáborat átkutatták és lefogták a Jeniszej-csoport vezetőségét, de a Magyar Szövetség vezetőségét és több tagját is. Augusztus 1-én, este 7 órakor⁹³ a 2162. számú cseh katonai parancs alapján⁹⁴ mindkét szervezet vezetőit a téglatelepen főbelőtték. Ludvig Kálmánt Dukasz és Forgách dr. támogatták a veszőhelyig. Mindannyian becsülettel haltak meg.

Az ellenforradalmárok további megtorlást terveztek, azonban a krasznajarszki olasz ezredparancsnok és Brändström Elza erélyes fellépésére azt megszüntették. A Vörös Hadsereg egységei 1920. január 5-én szabadították fel Krasznajarszk városát. A helyi szovjet és az internacionalisták emlékművet emeltek az elesett orosz és magyar katonák sírja fölé, melyen a mai napig is aranybetűkkel hirdetik az emlékezés szavai: „Itt nyugszanak azok a magyar kommunisták, akiket a kolcsakisták 1919. július 30-án agyonlőttek a 31. szibériai ezred felkelésében való részvételükért.”

Ludvig Kálmán lázongó, tiszta élete végetért. Emlékéből hitet merítenek a jövő nemzedékei.

Nyéki Károly

JEGYZETEK

- Ludvig Kálmán keresztlevelének hivatalos másolata alapján. Tudományos kutatás céljából 387/1967. szám alatt kiadta a veszprémi székesegyházi róm. kat. főplébánia. — Fentiek szerint téves a Hadifogoly Újság 1920. június 15-i számában megjelent kimutatás adata, mely szerint 1887-ben született.
- A források általában Ludwig, Ludwigh, Ludwig néven emlegetik. A keresztlevel és az iskolai Értesítők a L u d v i g formát ismerik. — A Veszprém Megyei Tanács V. B. Levéltárában, a 6/56/1901. sz. alapszámmal elhelyezett 8260/1901. sz. ügyiraton és a 6/54/1901. alapszámmal elhelyezett 8182/1901. sz. ügyiraton a veszprémi kir. törvényszék telekkönyvezető Ludvig Kálmán (az édesapa) aláírása: L u d v i g. — A Levéltár 129/1968. sz. értesítése alapján. — A törvényhatósági naptár a Ludwig megjelölést használja. — Lásd: Törvényhatósági naptár az 1900-ik közönséges évre. Budapest, 1900. 213. p.
- A születési hely, az 584. sz. ház a Jeruzsálemhegy — ma Bem utcában — volt. Az 1. sz. ház (Talman—Véninger) és a 3. sz. ház (Götz örökösök—Szlavitssek) körül feküdt. Az új utcaházszerkezésben ez a ház új házszámmal nem szerepel. — Dr. Scherer Jánosnak, a Bakonyi Múzeum munkatársának kutatásai alapján.
- Úttörő 1911. jan. 22., márc. 12. stb. számai alapján.
- L. erre Laczkó Dezsővel folytatott levelezést. — A veszprémi Bakonyi Múzeum irattárában, 37. és 67/1910. sz. alatt.
- Dr. Scherer János kutatásai alapján.
- Az első számú kérdéssel egy munka foglalkozott. Szerzője Ludvig Kálmán VII. o. t. Címe: „A kereszténység befolyása a művészetekre.” Lásd A kegyes-tanítóréndiek vezetése alatt álló veszprémi R. K. Főgimnázium Értesítője az 1905—1906. tanévre. Veszprém, 1906. 120. p.
- Lásd 6. sz. jegyzetet.
- L. az iskola Értesítőjét az 1904—1905. tanévről. Veszprém, 1905. 119. p.
- L. az iskola Értesítőjét az 1906—1907. tanévről. Veszprém, 1907. 154. p.
- Uo. 152. p.
- Horváth György ny. városi aljegyző Nyéki Károlyhoz címzett levele alapján. Kelte: Veszprém, 1968. febr. 24.
- Dr. Kiss György kanonok prépostnak Nyéki Károlyhoz címzett levele alapján. Kelte: Veszprém, 1968. febr. 22.
- Uo.
- MODERN DUNÁNTÚL — társadalmi, irodalmi, művészet-kritikai hetilap. Főszerkesztő: L. (eon) Diego. Felelős szerkesztő: Próder László. — A lappal igen részletesen foglalkozik Éri István: Modern Dunántúl, egy elfelejtett veszprémi folyóirat című tanulmányában. — Különnyomat a Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 3. kötetéből. Veszprém 1965. 145—162. p.
- Népakarat, Veszprém, 1910. dec. 17.
- Éri István: i. m. 147. p.
- Nyéki Károly: KRASZNAJA—RJÉCSKAI FOGOLYLAPOK (1916—1918.). Kézirat. — Magyar Munkásmozgalmi Múzeum irattárában. — Elek Vidor a krasznajarszki-rjécskai Fogoly Vasárnap munkatársa volt. Elek Vidornak Budapesti történet címen jelent meg a novellája a Modern Dunántúlnál.
- Úttörő—Modern Dunántúl. Írta Leon Diego. — Úttörő, 1911. január 29. IV. évf. 5. sz. 4. p.
- Markovits Rodion: Aranyvonat. Génus, Bp. 1930. 32—33. p.
- Natter—Nád Miksa irásos visszaemlékezése szerint. — Szerző tulajdonában.
- Diego: Tépett lapok Budapest, 1910. 141. p.
- I. m.: 7. p.
- I. m.: 30—31. p.

- Próder kivált a Modern Dunántúl szerkesztőségéből és hivatalnoki állás vállalt. — Veszprémi Hírlap, 1911. január 7.
- Tépett lapok c. kötetben: Levél c. verse, 48—50. p.
- Uo.: A kritikusoknak c. versében. 135—136. p.
- Gr. Battyhány Ervin: Szocializmus és anarchizmus — Különnyomat a „Jövőből”, Nagyvárad.
- Éri István: i. m. 147. p.
- Az Új Igék második (!) évfolyamának első és egyetlen száma 1914 elején jelent meg.
- Natter—Nád Miksa visszaemlékezéseiből.
- Dr. Scherer János kutatásai szerint. — A M. Kir. veszprémi 31. honvéd gyalogezred, a 31. 46. és a 79. honvéd menet zászlóaljak, valamint a 31/1. népfőlközlő zászlóalj története című műben a tisztí névsorban neve szerepel. (199. p.) — Csemke Károly személyére uo.
- A világháború naplója XIII. Az 1916. május—júliusi események. Kiadja: Lampel R. Kk. RT. Budapest, 1916. 25. p.
- Julier Ferenc: 1914—1918. A világháború magyar szemmel. — Magyar Szemle Társaság, Bp. 1933. 172. p.
- Hadifogoly-Újság, 1920. január 15. 2. évf. 12. szám 2. p. — Kimutatás az oroszországi csehszlovák haditörvényszék által golyó általi halálra ítélt és július 31-én, augusztus 1-én és 2-án Krasznajarszkbán agyonlőtetett hadifoglyokról.
- A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Ms. 4796/85. — Zalka Máté anyaga.
- Nyéki Károly: i. m. 2. p.
- Uo.: 5—29. p. — Krasznajarszki-rjécskai a következő hadifogoly lapok jelentek meg: Amuri Echo (?), Fogoly Vasárnap, Izgató, Krasznajarszki-rjécskai sportújság, Magyarország, Priamurje, Szibériai Újság, Vom Judentum.
- Bartha István írásos visszaemlékezéseiből. Marosvásárhely. — Szerző tulajdonában.
- Uo.
- Dr. Elek Béla és a Szibériai Újság néhány szerkesztője, később Barnaulba mennek és beállnak a Vörös Gárda egységeibe. (Bartha István visszaemlékezése szerint.) Elek dr. a barnauli Tanács Magyarországi főszerkesztője lesz. — Lásd pl. a lap 1920. febr. 22-i számát (első évf. 2. sz. 1. p.) ahol „Kolcsak nincs többé” címen ír vezércikket.
- Farkas Gábor Krasznajarszkbán már aktív bolsevik. Innen Moszkvába kerül, ahol több éven át a Külügyi Népbiztosságban dolgozott. 1922-ben Csehszlovákiában a MUNKÁS szerkesztője. 1937-ben letartóztatják, a személyi kultusz áldozata lett.
- Nem a Priamurje!
- L. a 39. sz. jegyzetet.
- A kortársak egybehangzó véleménye szerint.
- Fábán Béla: Ezer ember asszony nélkül. Budapest, Athenaeum, é. n. 52. p. — valamint Nyéki K. i. m.
- Braun Béla írásos visszaemlékezése szerint. Marosvásárhely. — Szerző tulajdonában.
- L. a 39. sz. jegyzetet.
- Markovits Rodion: Aranyvonat 32. p.
- L. a 39. sz. jegyzetet.
- Józsa Antal: Magyar internacionalisták szerepe a Volga menti és a szibériai harcokban 1918 nyarán. — Hadtörténelmi Közlemények 1968. XV. évf. 2. szám 231. p.
- L. a 39. sz. jegyzetet.
- Braun Béla fogolynaplója és írásos visszaemlékezése szerint.

- ⁵⁴ MTA Kézirattár Ms. 4796/89. és a kortársak egybehangzó véleménye szerint.
- ⁵⁵ Zalka Máté naplója, 1918. máj. 25. — MTA Kézirattár.
- ⁵⁶ L. az 53. sz. jegyzetét.
- ⁵⁷ Oldal Géza írásos visszaemlékezéseiből. Moszkva. — Szerző tulajdonában.
- ⁵⁸ L. a 21. sz. jegyzetét. — Az orosz hadifogoly 1919. július 1—15-i száma (I. évf. 2—3. számból) 14—15. oldalának híradása szerint a táborban cionista lapot is szerkesztettek.
- ⁵⁹ Hadifogoly Magyarok Története II. Szerkesztették: Baja Benedek, Pilch Jenő stb. Budapest, é. n. 361. p.
- ⁶⁰ Stessel Ernő: Hadifoglyok élete Szibériában Krasznajarszki hadifogolytábor. — A szerző saját kiadása, Budapest, 1925. 4. p.
- ⁶¹ Az uo. közölt statisztikai kimutatások alapján.
- ⁶² A Jeniszej című lap indulási idejéről nincsenek megbízhatóan pontos adatok. Egyes források szerint 1919. január 8-án, vagy 28-án alakult meg egy forradalmi csoport formálisan, amelynek Ludvig is tagja volt. Mind-ez azonban nem jelenti azt, hogy a Jeniszej indulását is erre az időpontra kell tennünk. Annyi bizonyosnak tűnik, hogy januárban, vagy február elején indul. A magyarországi proletár-forradalmat ünnepi számmal üdvözlők. Ludvig január első napjaiban érkezik a táborba, lehet, hogy a formálisan megalakuló gyűlésen csak határozatot hoztak a lapalapításról. — Dukesz Artur, a szellemi irányító és dr. Forgách Dezső már korábban a táborban voltak.
- ⁶³ Natter—Nád Miksa: Diego: A batóváradai lumpok. Igénytelen tavaszi história. — A Jeniszej valamelyik számában megjelenő könyvkritika kéziratának eredeti példányát Natter—Nád Miksa volt szíves rendelkezésére bocsájtani.
- ⁶⁴ (-o) Ludvig Kálmán: A háborús magyar irodalom. Herczeg Ferenc: Az arany hegedű. — Jeniszej, 1919. (?) — Ludvig Kálmán írásának eredeti kézírata.
- ⁶⁵ Natter—Nád 1913—1914-ben Budapesten a Holnap szerkesztőségében találkozott Ludviggal, innen az ismeretség.
- ⁶⁶ Natter—Nád Miksa: Diego: A batóváradai lumpok. — Jeniszej, 1919. (?) — Könyvkritika, N—N. M. eredeti írásával.
- ⁶⁷ L. a 64. sz. jegyzetét.
- ⁶⁸ Ludvig Kálmán: Gyóni Géza — Jeniszej 1919. (?) — a cikk eredeti kézírata.
- ⁶⁹ Dornbusch Richárd: Hogy fogadtuk a magyarországi proletárdiktatúra híret Krasznajarszkban. — Sarló és Kalapács 1931. márc—ápr. 3—4. szám. III. évf. 79. p.
- ⁷⁰ Milei György: Pataki Ferenc (1892—1944) — Párttörténeti Közlemények 1968. március XIV. évf. I. sz. 175. p.
- ⁷¹ Markovits Rodion: Szibériai garnizon. Génus kiadás, Budapest, 473. p.
- ⁷² Proletárforradalom 10. sz. 1929. (oroszul) Idézi: I. V. Matvejev: Magyar internacionalisták részvétele a szovjethatalom megeremtéséért és megszállásáért vívott harcban Szibériában (1917. február — 1921) — Századok, 1959. 2. sz. 346. p. — Vörös Újság, Omszk. 1921. augusztus 1. 26. sz. 3. p.
- ⁷³ Kommunista újságíró, a személyi kultusz áldozata lett a Szovjetunióban.
- ⁷⁴ Markovits Rodion: Szibériai garnizon 473. p.
- ⁷⁵ Szibériai Újságba.
- ⁷⁶ Bartha István.
- ⁷⁷ Székely Lajos marosvásárhelyi tanár, az augusztusi vérengzés áldozata lett.
- ⁷⁸ L. a 39. sz. jegyzetét.
- ⁷⁹ Dukesz Artur és Forgách Dezső dr. („Forgács dr., Papp és Pável két-ségtelenül kommunisták voltak, hiszen annak idején hónapokig a tyur-mában is ülték emiatt. Most a legénységi táborban bújkáltak már hónapok óta.” — Lévai Jenő: Éhség Forradalom Szibéria II. Budapest, „Magyar Hétfő” kiadó 69. p.).
- ⁸⁰ Dornbusch Richárd: i. m.
- ⁸¹ Vörös Újság (Omszk) 1921. aug. 1. 26. sz. 4. p.
- ⁸² G. A. Vasziljev: A kommunista párt mint a kelet-szibériai partizán mozgalom szervezője és vezetője a külföldi katonai intervenció és polgárháború éveiben. Krasznajarszk 1957. 92. p. (oroszul) Idézi: I. Matvejev: Az örök barátság forrásánál. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1961. 112. p.
- ⁸³ Pogonyi Antal visszaemlékezései szerint. Budapest. — Szerző tulajdonában.
- ⁸⁴ Pogonyi Antal: Krasznajarszki folyóiratok. — Hadtörténelmi Közlemények 1957. IV. évf. 3—4. sz. 179. p.
- ⁸⁵ L. az 53. sz. jegyzetét.
- ⁸⁶ Lévai Jenő: Éhség Forradalom Szibéria II. 59. p.
- ⁸⁷ Rátz Kálmán: Az oroszországi cseh—szlovák légio története. Madách Könyvkiadó, Budapest, é. n. 96. p.
- ⁸⁸ Rihmer István: Csehek a fogolytáborban. — Pesti Hírlap Vasárnapja 1932. no. 6. 54. évf. 45. sz. 40. p.
- ⁸⁹ Lévai Jenő: i. m. 67. p.
- ⁹⁰ Dornbusch Richárd: i. m.
- ⁹¹ Lengyel József fogolytiszti feljegyzése. — Hadifogoly Magyarok Története II. 425.
- ⁹² Hadifogoly Újság 1920. jún. 15. 2. p.
- ⁹³ Uo.
- ⁹⁴ Szántó László: Szibériai Nappalok és Éjszakák. — Új Szó Pozsony, 1967. máj. 21. — Itt jegyezzük meg, hogy a 20-as, 30-as években megjelent munkák szinte kivétel nélkül a „csehek” szörnyű vérengzéséről beszélnek és írnak. Köztudott, hogy a Vörös Gárdában és a Vörös Hadsereg különböző egységeiben sokezer cseh hazafi is harcolt és sokan éle tükét áldozták a szovjethatalomért. — A Horthy-ellenforradalom teoretikusai minden olyan emléket könyörtelenül eltiportak, ami az oroszországi forradalmi eseményekre emlékeztetett. Így jártak el Ludvig Kálmánnal is, amikor a húszas években a kegyesrendi gimnázium falán elhelyezett emléktábláról nevét törölték mondván, hogy aki bolsevik volt, az nem érdemesült arra, hogy a világháború hősei közé sorolják.

Vom Bakonygebirge bis zum Stromlauf des Jenissei

BEITRAG ZUM LEBENSBIOD KÁLMÁN LUDVIG'S

Kálmán Ludvig gehört zu jenen Vorkämpfern der ungarischen revolutionären Arbeiterbewegung, dessen Andenken es verdient, wachgehalten zu werden. Er ging aus dem Piaristengymnasium in Veszprém hervor und ließ sein Leben als bolschewistischer Revolutionär im sibirischen Krasnojarsk am Ufer des Jenissei.

Nun einige Daten über seinen Lebenslauf: Er wurde am 21. September 1889 in Veszprém geboren, wo sein Vater Grundbuchführer war. Als Mittelschüler kam er zu den Piaristen, doch brachte er es nicht bis zur Reifeprüfung, weil er die Lehranstalt wegen seiner betont linken Gesinnung vorzeitig verlassen mußte. Er kam nach Budapest, wo er sich journalistisch zu betätigen begann. Dann aber wurde er zum Militär eingezogen und nach Ableistung seiner Dienstpflicht als Kadett-Aspirant entlassen.

Im Jahre 1910 gründete er in Veszprém unter dem Titel „Modern Dunántúl“ (Modernes Transdanubien) eine sozialpolitisch und literarisch orientierte Zeitschrift. Überflüssig zu sagen, daß die von ihm vertretene politische Richtung in den reaktionären Kreisen der Bischofsstadt lebhaften Widerspruch erregte. Nachdem es die Zeitschrift bis zur sechsten Nummer gebracht hatte, sehen wir Kálmán Ludvig in der Redaktion des von Samu Fényes geleiteten Blattes „Úttörő“ (Bahnbrecher) wieder. Hier erscheinen seine Beiträge unter dem Decknamen „Leon Diego“. In der Landeshauptstadt wurde er rasch mit gleichgesinnten Freidenkern, Mitgliedern des einstigen Galilei-Vereins bekannt.

1910 erschien auch unter dem Titel „Tépett lapok“ (Zerfetzte Blätter) ein Gedichtsband aus seiner Feder. Es handelt sich aber um überwiegend recht schwache Dichtungen, denen die Merkmale des Dichterlings noch allzu sehr anhaften.

Das Jahr 1915, das zweite Kriegsjahr wurde sein Schicksalsjahr. Er wurde zum Kriegsdienst im Honvéd-Regiment Nr 31 in seiner Vaterstadt Veszprém einberufen. Gegen Ende des Jahres ging es nach dem russischen Kriegsschauplatz und am 29. Juli des folgenden Jahres geriet er im Verlauf der großen sogenannten Brusilow-Offensive bei Stochod in russische Kriegsgefangenschaft.

Eine neue Wende kündigt sich an. Aus dem Sammellager Darnica gelangt er noch im September nach dem Gefangenlager Chabarowsk und am 24. November in ein Offizierslager bei Krasnojarsk.

In diesem Lager wurde lebhaft und viel diskutiert und hier

begann er auch eine Romandichtung mit dem Titel „Batóváradi lumpok“ (Die Lumpen von Batóváradi). In diesem Lager wurde er mit Máté Zalka, Rodion Markovits, János Káldor, Gábor Farkas und vielen anderen Teilnehmern an den späteren revolutionären Bewegungen bekannt.

Im Sinne des „Friedens“ von Brest-Litowsk wurde das Offizierslager am 14. April 1918 aufgelöst. Nach langem, abenteuerlichem Leidensweg gelangten die Insassen wieder zurück nach Krasnojarsk. In einem Durchgangslager am Ufer des Jenissei-Stromes traf er wieder mit seinen Gesinnungsgenossen zusammen.

Man vereinbarte die Herausgabe eines „Jenissei“ betitelten illegalen Blattes, an dessen Herstellung so bekannte frühere Angehörige des Galilei-Vereins teilnahmen wie Artúr Dukesz, Richárd Dornbusch, Miksa Natter-Nád u.a.m.

Es dauerte nicht lange und die Redaktion wurde zu einer „revolutionären Zelle“, deren Mitglieder sich propagandistisch betätigten. Hierbei erwies sich Kálmán Ludvig als überzeugter Bolschewik.

Ende Juli 1919 kam es hier zu dramatischen Geschehnissen. Am 29. des Monats revoltierte die russische Garnison, aber den Weißgardisten gelang es die nicht gehörig vorbereitete Bewegung zu unterdrücken.

Auch die ungarischen Kriegsgefangenen waren an dieser Revolte aktiv beteiligt. Die Folge war, daß die Weißgardisten die Führer der illegalen ungarischen bolschewistischen Bewegung sowie jene des nationalistisch gesinnten sogenannten Ungarnbundes festnahmen und sie kurzerhand exekutierten, unter ihnen auch Kálmán Ludvig.

Am 5. Jänner 1920 befreite die Rote Armee die Stadt Krasnojarsk. Der städtische Sowjet und die Internationalisten setzten ein Ehrenndenkmal am Ort, wo die russischen und ungarischen Revolutionäre ihr Leben lassen mußten. Auf diesem Ehrenmal kündeten der Nachwelt das Geschehene in goldenen Lettern: „Hier ruhen die ungarischen Kommunisten, die von den Weißgardisten Koltshaks am 30. Juli 1919 erschossen wurden wegen ihrer Teilnahme am Aufstand des 31. sibirischen Schützenregiments.“

So fand hier, an den Ufern des Jenissei auch das revolutionäre Heldenleben unseres Kálmán Ludvig sein tragisches Ende. Er starb als Märtyrer des revolutionären Gedankens. Sein Andenken möge in künftigen Generationen den Gläubigen in ihre Überzeugung stärken und festigen.

Károly Nyéki

De la Bakony à l'Iénissei

NOTICE BIOGRAPHIQUE DE KÁLMÁN LUDVIG

Kálmán Ludvig est une des personnalités du mouvement ouvrier révolutionnaire injustement oubliées. Ancien élève des frères pieux, il partit de Veszprém et mourut à Krasnoïarsk en Sibérie, comme révolutionnaire bolchévique.

Il est né le 21 septembre 1889 à Veszprém. Son père était le directeur de la conservation des hypothèques de la ville. L'enfant est inscrit au lycée des frères pieux, mais il ne fait pas son baccalauréat, car en 1908 il est discrètement éloigné, à cause de son orientation à gauche.

Il part pour la capitale et y devient journaliste, puis il fait son service militaire, et il est libéré aspirant.

En 1910 il lance à Veszprém son périodique social et littéraire *Modern Dunántúl* (La Transdanubie moderne) dont la tendance intellectuelle provoque la vive animosité de la société réactionnaire. Après le 6e numéro, il s'associe au journal *Úttörő* (Pionnier) de Samu Fényes, où sous le pseudonyme Leon Diego il est rédacteur actif. Il entre en relation avec les représentants modernes de la vie intellectuelle de la capitale, avec les libres-penseurs, avec les membres du cercle Galiléi.

Son recueil de poésies *Tépett lapok* (Pages déchirées) marque la fin d'une étape de son activité littéraire. La majorité de ses poèmes sont encore assez faibles et portent toutes les marques de l'art gratuit.

En 1915 il rejoint le 31e infanterie de Veszprém. A la fin de cette année il se bat au front russe. Le 29 juillet 1916, à l'offensive mémorable de Broussilof, il tomba en captivité russe aux environs de Stochod.

Sa vie prit une nouvelle direction. Du camp de Darnitza, en septembre il arriva à Habarovsk, et le 24 novembre au camp d'officiers prisonniers de guerre de Kraszaïa-rietska. Au camp de prisonniers se développe une vie intellectuelle très active. C'est ici qu'il travaille sur son roman *Batóváradi*

lumpok (Les fétards de Batóváradi), et fait la connaissance de Máté Zalka, Rodion Markovits, János Káldor, Gábor Farkas et de plusieurs partisans des mouvements révolutionnaires futurs.

A la suite du traité de paix de Brest-Litovsk, le camp est évacué le 14 avril 1918, et les captifs, après un long voyage aventureux, arrivent à Krasnoïarsk. Ici il prend contact avec ses partisans, et lance le journal illégal *Jeniszej* (L'Iénissei) à la rédaction duquel appartenaient de telles personnalités illustres comme Artúr Dukesz, Richard Dornbusch, Miksa Natter-Nád, etc.

La rédaction se transformait en cellule révolutionnaire et popularisait par des moyens de propagande les idées révolutionnaires. C'est ici que Kálmán Ludvig devint bolchévique.

A la fin juillet 1919 advint un événement tragique. Le 29 juillet les soldats du régiment russe en garnison à Krasnoïarsk se révoltèrent. Mais l'armée koltchakiste contre-révolutionnaire réprima la faction mal organisée. Les prisonniers de guerre ont pris part activement aux actions, et ainsi l'état-major bolchévique illégal et la direction de l'Union Hongroise Nationaliste furent arrêtés et exécutés. Kálmán Ludvig était parmi les victimes.

C'est le 5 janvier 1920 que l'Armée Rouge délivra la ville de Krasnoïarsk. Le soviet local et les internationalistes dressèrent au-dessus des tombeaux des soldats russes et hongrois un monument où les lettres d'or des paroles commémoratives annoncent: Ci gisent les communistes hongrois fusillés le 30 juillet 1919 par les Koltchakistes pour avoir pris part à la révolte du 31e régiment de Sibérie.

La vie héroïque, toujours rebelle de Kálmán Ludvig a pris fin. Il est mort comme martyr des temps révolutionnaires. Sa mémoire nourrit la foi et l'espoir des générations à venir.

Károly Nyéki

От Баконя до енисея

ДАННЫЕ К БИОГРАФИИ КАЛЬМАНА ЛЮДВИГА

Кальман Людвиг — одна из незаслуженно забытых фигур венгерского революционного рабочего движения. Он вступил в сознательную жизнь, будучи учеником гимназии пиаристов, а закончил свой путь как революционер-большевик в Красноярске.

Родился Кальман Людвиг 21 сентября 1889 года в Веспреме. Отец его был начальником городского поземельного ведомства. Родители записали его в гимназию ордена пиаристов, которую он не закончил, будучи в 1908 году исключен за левые взгляды.

Он переезжает в столицу, где работает как журналист, затем идет в армию, откуда демобилизуется в чине прапорщика.

В 1910 году он основывает в Веспреме журнал «Модерн Дунаутул», идейное направление которого вызвало сильный протест в реакционном окружении. После выхода 6-го номера он переходит в журнал Шаму Феньеша «Уттёрё», где был активным редактором, скрывавшимся под псевдонимом Леон Диего. Он устанавливает связь с представителями передовой мысли, свободомыслящими галилеистами.

Одним из этапов его литературной деятельности был вышедший в 1910 году сборник стихов «Порванные страницы». Большинство стихотворений сборника еще слабо, скроено «по всем правилам искусства».

В 1915 году он призывается в армию и попадает в 31-й пехотный полк. К концу года он уже сражается на русском фронте. 29 июля 1916 года во время памятного Брусиловского прорыва под Стоходом попадает в русский плен.

Начался новый этап в его жизни. Из дарницкого лагеря он попадает в сентябре в Хабаровск, а оттуда 24 ноября был переведен в краснореченский лагерь для военнопленных офицеров. В лагере для военнопленных существовала интенсивная духовная жизнь, здесь Людвиг работал над романом

«Батовардские люмпы». Здесь он знакомится с Мате Залкой, Родионом Марковичем, Яношем Колдаром, Габором Фаркашем и другими многочисленными участниками дальнейших революционных событий.

После заключения Брестского мира, 4 апреля 1918 года, лагерь эвакуируют, и военнопленные, после долгого, полного превратностями пути, прибывают в Красноярск. В новом лагере Кальман Людвиг устанавливает связь с единомышленниками и начинает выпускать нелегальную газету «Енисей», в редакцию которой входили такие интересные личности, как бывший галилеист Артур Дукес, Рихард Дорнбуш, Микша Наттер-Надь и другие.

Редакция стала революционной ячейкой, пропагандирующей революционное учение. Здесь Кальман Людвиг стал большевиком.

В конце 1919 года наступил трагический исход. 29 июля взбунтовались солдаты русского полка, стоявшего гарнизона в Красноярске. Колчаковцы подавили несвоевременно поднятое восстание. В событиях активное участие принимали и венгерские военнопленные. Нелегальное большевистское руководство и членов национальной Венгерской федерации арестовали и казнили. В их числе был и Кальман Людвиг.

Красная Армия освободила Красноярск 5 января 1920 года. Местный совет и интернационалисты поставили на могиле павших русских и венгерских солдат памятник, надпись на котором, высеченная золотыми буквами, и поныне гласит: «Здесь покоятся венгерские коммунисты, расстрелянные колчаковцами 30 июля 1919 года за участие в восстании 31. сибирского полка.»

Окончился героический жизненный путь вечно бунтующего Кальмана Людвиг. Он пал жертвой в борьбе революционных лет. Будущие поколения черпают веру из его памяти.

Карой Неки

Egy mesterember életútja

(BUDAI JÓZSEF PÁPAI ÁCSMESTER
EMLÉKKÖNYVE)

Egy mesterember életútja általában nem bővelkedik különleges eseményekben. Legtöbbjükről jó, ha annyit tudunk — még akkor is, ha nagy történelmi események részesei voltak —, hogy hol és mikor születtek meddig éltek. A hétköznapi ember reagálását a társadalmi környezet változásaira nem, vagy csak kevésbé ismerjük. A „tömeg”, egy réteg vagy osztály viselkedését, érdekeit, indítékait utólag is viszonylag könnyen rekonstruálhatjuk, de hogy ennek a tömegnek egy-egy tagja hogyan viselkedett, élt, azt csak ritkán van módunk megismerni.

Szerencsés egybeesés, hogy Francsics József pápai születésű borbélymester naplójának feldolgozása után¹ a Közlemények olvasóit most ismét egy pápai mesterember életével ismertethetjük meg, a közben változó gazdasági és társadalmi körülmények között korban előre haladva mintegy fél évszázadot.

Budai József pápai ácsmester emlékkönyvét számunkra éppen az teszi értékké, hogy belőle — ha néha hézagosan is — egy teljes életutat ismerhetünk meg. 42 év — ennyit élt Budai József — nem hosszú idő, de jelentőségét növeli, hogy egybeesik a vidéki munkásmozgalom megerősödésével, az első világháborúval, az 1918—19-es forradalmakkal, az ellenforradalom hatalomra jutásával és konszolidációjával. Tovább növeli az emlékkönyv értékét az is, hogy benne a forradalmi események leírása és az ellenforradalmi rendszer bírálata olyan korban íródott meg, amikor a fennálló rendszer minden eszközzel üldözte a forradalmaknak még az emlékét is.

Ebből az időszakból megismerni egy ember életét, gondolatait és érzéseit, amely a sok egyéni vonás mellett természetesen általános, a munkásosztályra jellemző vonásokat is tartalmaz, úgy véljük minden, a történelmet szerető és e történelemmel foglalkozó ember számára értékes lehet.

Budai József 1885. május 31-én a család harmadik gyermekeként született Pápán. Atyai nagyapja még marhakereskedő volt, de apja már ácsmesterként működött. A család lassú lecsúszása, a kisvárosban jelentős szerepet játszó kereskedői rétegből a kevésbé jelentős kisiparosi rétegbe, már a XIX. század közepén végbement.² Ennek ellenére viszonylagos jómódban éltek. A szűkszavú leírásból azonban nem derül ki, hogy a család a négy gyermek nevelésével, iskoláztatásával mennyit törődött? Valószínű, hogy Budai József az elemi iskola elvégzése után hamarosan az ács szakma elsajátításához kezdett.

Pontos adataink Budai inaskodásának, tanonckodásának időszakára vonatkozóan nincsenek, csak annyit tudunk, hogy másodéves tanonc korában kiemelkedő szerepet vitt a pápai ifjúságmozgalomban, ahol először titkár, majd alelnök és végül felszabadulásáig elnöki tisztséget töltött be. 1906 nyarán már mint segéd az ácssegédek egyesületének vezetőségét szervezi át az egyesület titkáráként. Közben egyre szorosabb kapcsolatba kerül a mozgalommal, „... a legnagyobb odaadással gyakoroltam magamat munkásszónoknak. Azzá akartam képezni magamat” — írja.

1906 végén ő szervezi az ácssegédek mozgalmát a kollektív szerződés megkötéséért. Ez az első olyan, a mozgalmi tevékenységével kapcsolatos esemény, amelyről részletesen számol be emlékkönyvében.

Írás közben szinte újraélve, lelkesedve ismerteti az eseményeket. Büszkeséggel, de nem dicsekvési szándékkal mondja el: mit tett azért, hogy mozgalmuk győzelmet érhesen el. A sztrájk sikere ellenére hősiüket megrágalmazták a szakszervezeti központtól kapott ellenállási segély elsikkasztásával. A seb, amit ez a rágalom a fiatal segédre üt, sokkal mélyebb, mint azt bárki is gondolta volna. Hosszú időre kiábrándul mindenféle mozgalmi munkából. Sértődöttsége és kiábrándultsága olyan nagyfokú, hogy vezetőségi tiszteről való lemondása mellett még a városban sem érzi jól magát, és amint teheti, apja könyörgése ellenére Budapestre megy és ott vállal munkát.

Budapesten a szakszervezeti központ vezetői megkísérlik, hogy Budai megbillent lelki egyensúlyát helyreállítsák, de hiába. Ő maga is panaszkodik, hogy bármihez kezd, a pápai emlék önbizalmát mindig megsemmisíti.

Így telik el másfél év (1907 augusztusától — 1908 teléig), amit a Velisch cégnél tölt el. Szorgalma azonban a régi marad. A politikai munka helyett szakmai ismeretei bővítésére törekszik. Miután Feldmann Ferenc kollégájából sikerül kiszedni, mivel tölti szabad idejét — Feldmann titokban az ácsmesteri vizsgára készül, de ezt még szobatársának sem meri elárulni, attól való félelmében, hogy ha ez kitudódik, akkor őt elbocsájtják állásából —, megkéri, vigye őt is magával, mert ő is szeretne tanulni.

Tehát munka és tanulás foglalja le hősiüket, és lassan úgy látszik begyógyul a régi pápai seb is. Ez a tény és Fritz mester ravaszsága — Fritz készítette fel őket a vizsgára — készítette arra, hogy visszatérjen

Pápára. Fritznek ugyanis „... megvolt a jóakarata, hogy akár tíz évig is tanulhatunk, azonban vizsgára még nem ereszt bennünket.” A visszatérést segíthette az a tény, hogy apja 1906-ban önállósult,³ és így annak vállalkozásában dolgozhatott. Nagyobb reménye volt a vizsgára való jó felkészülésre is.

Ilyen körülmények között dolgozik és tanul tovább, míg 1910 novemberében Veszprémben sikeresen leteszi a mestervizsgát. Ezután hamarosan kiváltja iparengedélyét és önálló építkezési vállalkozó lesz.⁴

A világháború kitöréséig, pontosabban behívásáig nem tudunk meg lényeges dolgot életéről, tevékenységéről. Mindössze egy mondatral utal erre az időszakra: „Amíg a háború ki nem tört, legszebb reményekre jogosított kis üzletem forgalma.” Ennek alapján feltelezhetjük, hogy az öt év szorgalmas munkával telt el. A segédből lett vállalkozó, bizonyára ugyanúgy dolgozott tovább mint eddig, csak nagyobb nyereséggel. Bár azt külön kihangsúlyozta, hogy „... munkásaimat pedig, ha voltak, magamhoz hasonló munkások tiszteletével vettem körül.” Jó uton haladt, hogy elfelejtse fiatalkori sérelmét, de politikai ambícióit is.

Ekkor következik be az újabb fordulat Budai életében. Be kell vonulnia katonának. 1915. február 15-én, a bevonulással megkezdődik egy újabb másfél éves időszak, amely ácsmesterünk hátralevő életére két fontos szempontból is kihat. Az egyik: a fronton szerzett betegsége (tüdő-, szív-, vesebaj); a másik: mindenfajta elnyomásnak és a háborúnak a gyűlölete — ismét politikus emberré válása.

A nagykanizsai 20. honvéd gyalogezredben nem tartott sokáig a kiképzés. Április 10-én már el is indítják őket Erdélybe. Az itt töltött csaknem egy év viszonylag nyugodtan telt el. Ebben szerepet játszott az is, hogy mint ácsot az utászokhoz osztották be. 1915 április 10. és 1916. február 18. között határerődítési munkálatokban vesz részt, így élete nem forog közvetlen veszélyben, de itt betegszik meg első ízben (1915. május—augusztus). Betegsége után kerül át a 312. honvéd gyalogezredhez, Istvánffy Miklós alezredes⁵ parancsnoksága alá, s ezzel az ezreddel kerül át a galíciái frontra.

A Galiciában töltött fél év „tűrhető volt” — írja Budai. A szolgálat ugyan nehéz, hiszen egy rendkívül erős védelmi vonal kiépítésén vesz részt, de az ellátás kielégítő volt.

Ennek az időszaknak a történetét írva számol be az első megrázó eseményről, amely a háborúból való kiábrándulásának, a háború megutálásának első állomása.

1916 húsvétja a testvériség és a szeretet igazi ünnepévé vált a frontokon. Az emlékkönyvnek egyik legszebb és legmegrázóbb része ennek a húsvéti ünnepnek a leírása. Mintha két napra a béke köszöntött volna be. A tegnapi ellenfelek most egymást ajándékozták meg, baráti ölelésekkel és csókokkal köszöntötték egymást, és kölcsönösen megfogadták, hogy nem fognak egymásra löni, hisz mindannyian csak szánalmas áldozatok, és az igazi ellenség nem a frontokon van.

Ebből a két napos boldog kábulatból, csak az ünnep végét jelző lövés ébresztette fel őket. A nyuglomnak, békének egyszerre vége szakad. De minden megy tovább.

Az oroszok közül, akiket még a magyar vonalban találtak, hátravitték mint hadifoglyot. S három hét múlva, amikor az orosz vonal katonaságát lecserélik — kozákokat és cári gárdistákat hoznak helyükbe —, visszaáll a régi helyzet. Ismét ellenségek állnak egymással szemben.

A Bruszilov-offenzíva megindulásával kezdődnek meg Budai számára is a megpróbáltatások. A napokig tartó tűzérési előkészítés, majd az orosz gyalogság meginduló támadása visszavonulásra kényszeríti az ő ezredüket is. A visszavonulás és az állandó harc közben megismeri, mit jelent igazán a háború; éhség, szomjúság, halál, gyávaság, tiszték kegyetlensége. S mikor tudomást szerez arról, hogy saját tűzérsegük lőtte halomra az oroszok által bekerített egyik magyar egységet elhatározza, hogy „... azon leszek, hogy a frontról belső szolgálatra kerüljek, csak az alkalmat vártam.”

Mint utász, a közkatonákhoz viszonyítva, még a visszavonulás alatt is kedvezőbb helyzetben volt, többet látott és tapasztalt. Így érthető, hogy a frontról adott helyzetképei, közvetlen feletteseiről és a többi tisztről készült jellemzései jobbak és pontosabbak, mint azt egy közkatonától elvárhatnánk.

Budai, amikor elhatározza, hogy amint lehet megmegszabadul a frontról, még nem is sejti, hogy erre hamarosan — igaz nem a legszerencsésebb körülmények között — sor kerül.

1916 szeptember elején kiújul az előző évben szerzett betegsége. Először frontkórházba kerül, majd a krízis elmúltával a többi lábadozóval együtt a hátszországba szállítják.

Végigjárja a fél országot kórházait, mire Sopronon keresztül Pápára jut.

A háborút még végképp megutáló Budait Pápán érte a másik nagy kiábrándulás — a hátszág nyomorúságos élete. Ilyen nagy nyomorra, úgy látszik, nem számított. Felháborodva tapasztalja, hogy az alatt a másfél év alatt, amit ő a fronton töltött, az otthonmaradtak sorsa mennyire megnehezedett. Sem neki, sem másoknak nem volt különösebb éleslátásra szükség, hogy meglássa, kiknek a vállán nyugszik a háború minden terhe, és kik azok, akik még ebből is hasznot húznak maguknak. Az egész város, de különösen saját családjának nyomorúsága újabb, még súlyosabb elhatározásra készteti. Most már nincs szó lelkesedésről, de még a hazafias kötelesség vállalásáról sem. Úgy érzi — teljesen jogosan —, hogy azoknak, akik őket a frontra küldték, kötelességük lett volna legalább az otthoniakról gondoskodni.

Ilyen és ehhez hasonló gondolatokat vet papírra, jellemezve és értékelve az otthoni tapasztalatait, és közben egyre nő benne az utálat és gyűlölet a háború és annak haszonélvezőivel szemben. „Elhatároztam magamban, többé nem fognak mint katonát használni, inkább feláldozom életemet, de frontra nem megyek” — írja emlékkönyvében, az otthoni tapasztalatok summázásaként.

Szerencsésére, vagy szerencsétlenségére betegsége nehezen gyógyul; igaz a katonai kórházban alkalmazott gyógymód sem volt a legtökéletesebb. Csak a sza-

natóriumban eltöltött négy hónap hagyott benne kellemes emléket. A békés környezetben betegsége annyit javul, hogy lábadozóként ismét visszakérül Nagykanizsára. Még fél évig hol szabadságon van, hol orvosi kezelésre jár, és minden alkalmat megragad, hogy a frontra küldését elkerülje. Így lesz tagja az egyik sorozó bizottságnak mint irnok. Egy hónapig járják a Zala megyei falvakat, s mint írja: „... éppen a félig halott emberek nem lettek besorozva.”

A sorozó bizottsági munka befejeztével ismét a frontra küldés veszélye fenyegeti. Beteg ugyan még mindig, de mert mozogni tud, a fiatal segédorvos katonai szolgálatra alkalmasnak találja. Ebben a helyzetben már nem lehet az időt húzni. Két lehetősége van: belenyugodni az orvosi döntésbe — bár tudja, hogy nem gyógyult meg teljesen —, vagy parancs-megtagadással, és esetleg hadbírószági elítélés veszélyének felidézésével, követelni az újabb, becsületos orvosi kivizsgálást. Úgy érzi veszíteni valója nincs. Front, vagy hadbírószág és ezzel szemben a katonai szolgálattól való menekülés reménye, ez a két alternatíva áll előtte. Ő, elszántan, igazságában és szerencsájében bízva az utóbbit választja. A segédorvos maga is meglepődik a határozott fellépésen, s az ezredorvoshoz irányítja a beteget. Az ezredorvos becsületessége végül megmenti a csaknem biztos haláltól. A nagykanizsai és budapesti kivizsgálások után 1917. október 13-án végleg felmentik mindenféle katonai szolgálat alól, mint 70%-os hadirokkantat.

Megkönnyebülten térhet haza Pápára, de otthon már szomorú helyzet várja. Apja súlyos beteg. Kétségbeesetten mindent megpróbál, hogy beteg apjának — a lehetőségekhez mérten — a legszükségesebbeket elő tudja teremteni. A beszerzési nehézségek és a család rossz anyagi helyzete azonban ezt nem teszik lehetővé. „... a legnagyobb gyötrelmem az volt — írja Budai —, hogy ehető kenyeret vagy tésztát nem tudtam neki nyújtani utolsó napjaiban, sem petróleumot teremteni, hogy este világíthattunk volna. Oly annyira nagy volt az anyagi nyomorúságunk, hogy inkább a nyomort, mint a kórt tartottam megölőjének.”

Apja halála miatt érzett fájdalmát, keserűségét csak fokozza, hogy ebben az időben ő is súlyos beteg. Anyja és nővére tartják el őt is nyomorúságos kis hadisegélyükből.

1918 májusáig beteg, de júniusban kiváltja ismét az iparendélyét.⁶ Bár dolgozni még nem tud, de a munka felvállalását és ellenőrzését maga végzi. Betegsége miatt visszavonult életet él, saját maga és családja (anyja, nővére és annak gyermekei) eltartása minden enegiját leköti. „Sem politika, sem más nem érdekelt” — írja, de az újságokat élénk figyelemmel olvassa, nem hagyja magát az újságok hazug propagandájával becsapni; jól megérti a sorok mögött rejlő lényegét. Különösen a front és a belpolitikai élet eseményeit kíséri figyelemmel, a város gazdasági és társadalmi lezüllesztését pedig napról-napra saját szemével látja, sőt, ami még ennél is fontosabb, bőrén tapasztalja.

Kiábrándultsága már olyan nagyfokú, hogy a háború befejezésétől sem vár túl sokat. Úgy érzi, a bűn, a nyomor,

a csalás már annyira elborított mindent, hogy a közeli kibontakozás szinte reménytelen.

Még az őszirózsás forradalom hírért is kételkedéssel fogadja. Csak amikor a forradalom szele a kisvárost is eléri, akkor ébred tudatára az események jelentőségének.

Mint az építőiparosok képviselője vesz részt az Ipartestület forrongó gyűlésén, ahol a régi vezetőség bűneit tárgyalják meg az egybegyűlt iparosok, és új szakmai szervezetek megalakítását határozzák el. Az ő feladata lesz az építőiparosok megszervezése. Ennek sikeres elvégzése után, az újonnan alakuló „iparosok szabad szervezete” jegyzője lesz.

Most már a forradalmi mozgás közepébe kerül. Az az ember, aki eddig visszavonult életet élt, most mintha kicserélték volna — munkásai nemzetőrnek állottak, és maga is beszünteti az ács munkát —, minden erejével azokra a feladatokra koncentrál, amelyekkel a forradalom érdekeit szolgálhatja. Igazán hisz abban, hogy itt az alkalom, meg lehet változtatni az eddigi életet. Bár a felmerülő nehézségek napról-napra figyelmeztetik, hogy nem könnyű, amire ő és a forradalom többi híve vállalkozott, de tudja, hogy a forradalom vívmányainak megtartása sok munkát és nagy fegyelmet követel. „A jelen nagyon sivár volt, de annál nagyobb reményekkel bízott bennünket a jövő.”

Egyre több feladattal bízzák meg. Tagja lesz az árvizsgáló bizottságnak, majd a katonai és munkás-tanácsban az iparosok képviselője. A közellátás ellenőrzése és egyéb feladatok, annyira igénybe veszik idejét, hogy „... naponta, gyakran a hajnal vetett haza” — írja munkájáról.

Buxbaum Béla, Balla Róbert⁷ és mások rábeszélésére a nemzetőrségbe is belép. Igaz nem hosszú ideig, inkább csak a fentiek rábeszélésének engedve, akik, mivel Budai munkaadói múltjára hivatkozva önrészesen visszautasította a munkanélküli segélyt, nemzetőri fizetéssel akarták megélhetését biztosítani. 20 napi szolgálat után ott-hagyja a nemzetőrséget, mert szolgálatát — ő az őrhelyek polgári ellenőre — magára nézve megalázónak tartja: „... mert természetem és felfogásommal ellenkezett, otthagytam. Inkább nyomorgok, sem mint besúgó legyek bármely irányban.”

A közéleti tevékenységbe való bekapcsolódása jó alkalom arra is, hogy a kisvárosban a forradalom alatt létrejött különböző társadalmi és politikai csoportosulásokat közletről megismerje. Ezekről a típusokról és csoportosulásokról tömör és találó jellemzést is ad.

A forradalom tüzenél saját pecsenyőjüket sütögetőket és a bujtogató, a tömegek elkeseredettségét kihasználó, antiszemitizmust szító keresztényszocialistákat egyaránt elítéli. A harmadik csoport — ahova önmagát is sorolja — a baloldali értelmiség, az SZDP helyi vezetősége és az őket körülvevő tagság, akiket „... irányított az a tudat, hogy a forradalom vívmányai csak a tömegek lelki nyugalma mellett lehet a közre értékes és gyümölcsöző.”

Mindezen tevékenységek mellett, még a város szociális és gazdasági fejlesztési tervének a kidolgozásában is részt vesz. Ennek eredményeként lesz tagja annak a delegációnak, amelyet a város és az SZDP helyi szervezete

küldött fel 1919 februárjában Budapestre, hogy ezekhez a tervekhez a minisztériumok támogatását megszerezze. Az ő feladata volt Kristófi, városi mérnökkel együtt, különböző építési ügyek megbeszélése a minisztériumokban.

Mint a fentiekből is jól kitűnik, Budai a polgári forradalom ideje alatt teljes energiával, szinte éjt-nappallá téve dolgozik. Eddigi életét nyomon kísérve, nem kell különösebb magyarázatát adnunk ennek a magatartásnak. Emlékkönyvét olvasva úgy tűnik, hogy visszanyerte ifjúkori lelkesedését, energiáját, és társai bizalmát sok munkával szolgálja meg.

Aktivitásának tetőpontján éri a két párt egyesülének és a Tanácsköztársaság kikiáltásának a híre, amit, mint meggyőződéses szociáldemokrata, értetlenül fogad. „Sokan voltunk, kik könnyezve olvastuk az első jelentéseket, mert hisz diktatori kormányzás egyre megy akár munkás, akár cézár” — írja visszaemlékezéseiben.

A diktatúra szükségességének megnevezése három okra vezethető vissza; centrista álláspontja — a demokrácia túlzott tisztelete —, a szocialisták addigi kommunistaellenes propagandája⁸ és személyes emberi tulajdonságai. Már a nemzetőrségből való kilépésének indoklásakor, de itt a diktatúra kérdésénél is az derül ki, hogy Budai erkölcsi értéktételei nem az osztályerkölcs, hanem az ún. általános erkölcsi normák alapján születnek. Ekkor még nem érti, hogy a diktatúra éppen azok ellen irányul, akik ezeket az általános erkölcsi normákat eddig sem tartották be. Az osztályöntudat meglétének és az osztályerkölcsi-tudat hiányának konfliktusa csak később, az internáló tábor és a börtönt megjárva oldódik fel benne.

A tények ilyen ismeretében érthető, hogy a Tanácsköztársaság alatt fokozatosan visszavonul. Nem tudjuk, hogy azok az elvtársai — Buxbaum Béla, Balla Róbert és a többiek —, akiket önmagával azonos nézetet vallóknak tartott, és akik a Tanácsköztársaság alatt a város életének irányítói lettek, próbálták-e meggyőzni őt a diktatúra szükségességéről és szerepéről? Egy bizonyos: a direktórium megalakulásakor ő mint leltárügyi megbízott tagja lesz az új szervnek,⁹ és bekerül a Szocialista Párt mellett működő propaganda bizottságba is,¹⁰ de tényleges működéséről semmi nyom nincs. Ő maga csak azt említi, hogy március 24-én lemondott a jegyzői tisztéről.

Tragédiája akkor teljeseedik be, mikor 1919. augusztus 8-án őt is elhurcolják a fehérterroristák. Ítéletet csak 1920. július 3-án hoznak ellene: három havi fogságra ítélik.¹¹ Ezt a „rettenetes fogságot” feltételezhetően a hajmáskéri internáló táborban és a veszprémi börtönben töltötte.¹²

Kiszabadulása utáni életének utolsó éveiről nem sokat tudunk. 1926-ban egy segéddel dolgozik,¹³ és valószínűleg 1925-ben írja meg emlékkönyvének egy jelentős részét is.

Ez az időrendben saját jelenkorával lezáruló rész alig két oldalon tömör jellemzését adja az ellenforradalmi rendszernek. Vádirat a fehérterror és a reakciós politikai rendszer ellen, amely minden eddiginél kegyetlenebbül elnyomja a dolgozó osztályokat.

Ez az utolsó rész bizonyítja Budai politikai érettségét és bátorságát. Igaz, az út nem volt könnyű, amíg ide eljutott. De tévedései nem csökkentik, hanem inkább növelik hitelét, mert mindig becsületesség, tisztesség jellemezte, és elveihez egész életén keresztül hű és következetes maradt.

Küzdelmes élete 1927. május 13-án ért véget. Alig 42 éves korában, szívszélhűdés következtében halt meg.

*

Az emlékkönyv a Pápai Helytörténeti Múzeum leltárkönyvében 63.12.1. leltári szám alatt szerepel. Jászai József múzeumvezető gyűjtötte be, mint fontos kortörténeti dokumentumot.

A nagyméretű, keménykötésű, vonalas füzet 93 lapot tartalmaz. Ebből 79 kéziratos oldalt foglal el az emlékkönyv, a többi lap üresen maradt. Valószínű, hogy egy ívnyi részt kiemeltek belőle, de ez az emlékkönyv folyamatosságát nem zavarja, mert ez az eltávolítás az amúgy is üresen maradt részben történt.

A füzetet Budai eredetileg üzleti könyvnek szánhatta, ezt bizonyítja az eredeti címkén levő cégpecsét lenyomata (Buday József okl. ácsmester — 1911. jan. 8. — építési vállalkozó Pápa, Battyányi utca 21.) és a 9. oldalon található bejegyzés: „leltár 1922. december 31-éről”.

Ugyancsak ezt a tényt sejteti az is, hogy a borítólapon eredeti címkéjét leragasztotta és az új címkére írta rá az „Emlékkönyv” szót.

A kéziratos visszaemlékezés jó olvasatú, végig azonos kéz írása, folyóírás, fekete és kék tintával. Mondatfűzése és mondat szerkesztése nem mindenütt tökéletes, ez azonban nem megy az érthetőség rovására. Utólagos, de sajátkezű javítások is találhatók.

A megírás időpontjára vonatkozóan mindössze két támpontunk van. Az egyik a már említett bejegyzés a 9. oldalon. Ez tűnik a legkorábbinak, mert a visszaemlékezés írásakor ez a bejegyzés bekerült teljesen függetlenül a szöveg közé. Ezt az évet tekintjük talán a füzet vásárlási évének, de nem teljesen biztos, hogy az írást még ebben az évben meg is kezdte. A másik, már biztosabb támpont a 70. oldalon a harmadik fejezet lezárását jelző keltezés (1925. augusztus 10.). Ez a fejezet valószínűleg az utolsó fejezetnek készült, mert ebben ér el a szerző saját jelenkoráig az események ismertetése során. Így lehet értelmezni az ott szereplő és mintegy az egész művet datáló dátumot. A negyedik fejezet megírására vonatkozóan csak feltételezésekre kényszerülünk.

1925—27 között íródott, de hogy melyik évben, azt nem lehet pontosan eldönteni. Amennyiben elfogadjuk a fejezet írásának évül az 1927. évet — ez halálának az éve — úgy érthetővé válik számunkra, hogy ez a fejezet miért maradt befejezetlenül. Egy félbeszakadt mondat jelzi, hogy a szerzőnek szándéka ellenére, vagy legalább is hirtelen kellett abbahagyni az írást.

Itt kell még szólnunk két problémáról: a műfajról és a forrásértékről. A két dolog szorosan összekapcsolódik, ezért együtt is tárgyaljuk.

A szerző maga az emlékkönyv címet adja munkájának. Amennyiben ezt elfogadjuk, úgy okvetlenül meg kell jegyeznünk, hogy műfajilag inkább a napló és a

1. Részlet Budai József emlékkönyvéből.
1. Faksimile aus den schriftlichen Aufzeichnungen des Zimmermeisters József Budai.
1. Une page des mémoires de József Budai.
1. Фрагмент книги мемуаров Йозефа Будай.

visszaemlékezés között áll. Az első három fejezet ugyanis szinte naplószerű pontossággal számol be az eseményekről. Feltételezhető, és ezt a feltételezést ő maga is megerősíti, hogy akár a fronton, akár otthon a fontosabb eseményekről feljegyzéseket készített, és ezen feljegyzések alapján írta meg később az emlékkönyvet.

A negyedik fejezet elején és közben is, maga a szerző jelzi, hogy erre az időszakra vonatkozó feljegyzései elvesztek, ezért csak emlékezetből tudja lejegyezni az eseményeket. Ez a tény azonban nem sokat von le a fejezet értékéből, és csak sajnálhatjuk, hogy eredeti jegyzetek hiányában nem lehet teljes. Az adatközléseiről el kell mondanunk — bár minket nem az események napra, órára való pontos lejegyzése érdekelt, hanem ezekre az eseményekre való szubjektív reagálás, az ezekről alkotott egyéni vélemény —, hogy kronológiai tévedés ritkán fordul elő. A fronteseményekről készült fejezet helymegjelölései viszont nem minden esetben azonosíthatók. Ennek kettős oka van: egyrészt az idegen hangzású nevek leírása nem mindenütt tökéletes, másrészt a térképek és egyéb tájékoztatói segédeszközök hiánya, ami szerzőnk számára a pontos eligazodást nagyon megnehezítette.¹⁴

Az emlékkönyvet a szerző szerkezetileg négy fejezetre tagolta. Ez a tagolás azonban nem jelent éles elkülönítést az egyes fejezetek között. Az első fejezet kivételével, amely a családjára vonatkozó adatokat tartalmazza, a második és harmadik fejezet saját életének és környezetének leírása, amit a forradalmak időszakához érve, kiegészít az országos politikai események leírásával. A negyedik fejezet viszont kibővül egy eseménynaptárral, de ez is jobbra csak azokról az eseményekről tesz említést, amelyekben maga is részt vett.

A fejezetek sorrendje:

Családunk életében bekövetkezett nagy események: 1—2. oldal

Én magam: 3—57. oldal

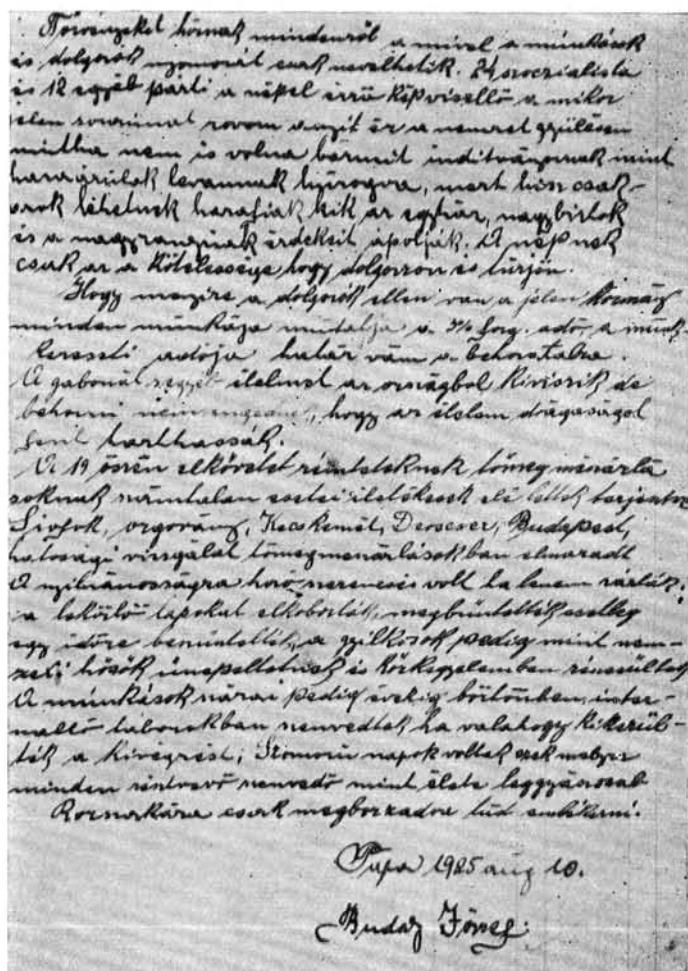
Októberi forradalom (őszirózsás forradalom): 57—70. oldal

Forradalom Pápán („Személyes részvételem és közvetlen tapasztalatom...”): 71—79. oldal.

Végezetül az emlékkönyv közlésének módjáról néhány szót:

Válogatásunk nem változtatta meg az eredeti sorrendet, így került az 1918-as eseményekhez az 1906-os visszaemlékezés, és a legvégére, az 1925-tel záruló harmadik fejezet után, a Forradalom Pápán című fejezet.

A válogatásnál azt vettük figyelembe, hogy a saját magával, családjával és a pápai eseményekkel kapcsolatos közlései minél részletesebben ismertetésre kerüljenek, hogy életéről és az azt befolyásoló tényezőkről

teljes kép alakulhasson ki. Éppen ezért az 1918—19-es országos eseményeket, rendeleteket ismertető részeket, mert ezek részben pontatlanok is és jórészt kommentár nélküliek, kihagytuk a közlendő anyagból. Ugyancsak kihagytuk a fronton töltött időszakra vonatkozó, de Budai szempontjából lényegeset nem tartalmazó eseményleírásokat is.

Helyesírását a közzétételhez átjavítottuk. Mondatszerkezetein csak ott változtattunk, ahol az értelemzavaró volt, vagy feltételezhetően figyelmetlenségből nem tett pontot vagy vesszőt. Rövidítéseit, zárójelek között, mindenütt feloldottuk, mert azok sok esetben értelemzavaróak voltak. Régies szóhasználatát és az esetleg előforduló nyelvjárási szóváltozatokat meghagytuk, hogy az eredeti stílust ne változtassuk meg. Nevének „Buday” formáját meghagytuk a szövegközlésben, de az ismertetésben a Budai formát használtuk, mert ez szerepel az anyakönyvi bejegyzésben. Ugyanez vonatkozik a többi névre is.

Az emlékkönyv 79 oldalnyi kézírásából megközelítőleg 45 oldalnak megfelelő szövegválogatást közlünk.

Berta István

- ¹ Vörös Károly: Franciscs József veszprémi borbélymester pályafutása; Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, I. 1963. 259—270. 1. és Vörös Károly: Inasélet Pápán a XIX. század első negyedében; Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei. 6. 1967. 345—358. 1.
- ² A városi kereskedelem lassú hanyatlására lásd: Ila—Kovácsics: Veszprém megye helytörténeti lexikona; Pápa, 317—318. 1.
- ³ Feltétlenül figyelmet érdemlő tény, hogy apja már 52 éves, mikor önállósul. Talán ez az év lehet fia segédvizsgájának az éve. Apja iparengedélyének dátuma: 1906. január 20. Veszprém Megyei Levéltár, Iparengedélyek időrendi nyilvántartása. Pápa, 1906—1925. 1906/8.
- ⁴ 1910. XI. 19. Uo. 1910/93.
- ⁵ Istvánffy Miklós ekkor még alezredes, a veszprémi 31. honvéd gyalogezredből került át a nagykanizsai 20. majd onnan a 312. honvéd gyalogezredbe, későbbi szolgálati helyeit nem ismerjük. A világháború után mint vitéz nagyváradi Istvánffy Miklós élt Balatonfüreden. (vitéz Herczeg Géza: A veszprémi honvédek hadtörténete. Cegléd, 1936.).
- ⁶ Iparengedély iránti kérelmét 1918. június 24-én adta be VML. Tanácsülési jegyzőkönyvek. Pápa, 1918. — 6982.
- ⁷ Iparengedély kiadásának ideje 1918. VIII. 14. VML. Iparengedélyek időrendi nyilvántartása. Pápa, 1906—1925. 1918/59.

- ⁷ Dr. Balla Róbert orvos a Szociáldemokrata Párt tagja, városi képviselő. A városi nemzeti tanács majd a direktórium tagja. 1919. szeptember 25-én az ellenforradalmárok Devecserbe hurcolták és kivégezték.
- Buxbaum Béla — a Tanácsköztársaság alatt a direktórium tagja, katonaiügyi megbízott.
- ⁸ Hajdu Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság; Bp., 1969. 18—19. 1.
- ⁹ Pápa város élete a Tanácsköztársaság idején (kézirát, 1969.), Szalai Antal: A város politikai élete, 52. 1.
- ¹⁰ Uo. 43. 1.
- ¹¹ Pápai Hírlap, 1920. augusztus 20.
- ¹² Pápa város élete a Tanácsköztársaság idején (kézirát, 1969.), özv. Német Imréné—Csehi Tiborné: Események augusztus 1. után 276—309.
- ¹³ Légrádi József dolgozott nála rövid ideig 1926. VIII. 14. — 1926. VIII. 24-ig.
- VML. Munkakönyvek be- és kijelentései. Pápa, és vidéke II. 251—497. 480. oldal.
- ¹⁴ Az Erdélyben töltött időszakra vonatkozóan lásd: a m. kir. nagykanizsai 20-ik báró Szurmai Sándor Honvéd Gyalogezred története a világ-, háborúban I. II. összeállította: vitéz Szepesi Bugsch Aladár, Sopron 1931.

FÜGGELÉK

(Részletek Budai József emlékkönyvéből)

Családunk életében bekövetkezett nagy események

Apánk:

Buday Mihály szül/etett/ Pápán 1854 szept. 15
 Buday János marha ker/eskedő/ és
 Varga Zsuzsanna fia

Anyánk:

Pados Anna szül/etett/ Morczida /sic/ 1856 június 19.
 Pados József földm/üves/ és
 Simon Anna lánya

Házasságot kötöttek Pápán 1879-ben.

Gyermekeik:

István szül/etett/ Pápa 1880 nov. 7.-én
 Katalin szül/etett/ Pápa 1882 jan. 26.-án
 József szül/etett/ Pápa 1885. máj. 31.
 Júlia szül/etett/ Pápa 1888 júl. 9.
 János szül/etett/ Pápa 1890 meghalt 1891
 Róza szül/etett/ Pápa 1893 meghalt 1893

Apám önálló iparos lett 1906-ban

Házasságot kötött:

István testvérünk 1906 okt. 30.-án
 neje Czuppon Mária szül/etett/ Homokbödögén 188?
 néhai Czuppon János leánya

Gyermekeik:

István szül/etett/ Pápa 19
 Mihály szül/etett/ Pápa 19
 Mariska szül/etett/ Pápa 19 meghalt 1918 febr.
 István testvérünk berukkolt háborúba 1915 márc. 15
 István testvérünk orosz fogságba jutott 1915 szept. 13.
 István testvérünk megérkezett fogságból 1921. szept. 1.
 Erzsike kislányuk szül/etett/ meghalt

Házasságra lépett:

Katalin nővérünk 1907. szept. 17.
 férje Ballabás János szül/etett/ 1879 Komárom m/egye/
 Szomód
 néhai Ballabás János és Csordás Erzsébet fia

Gyermekeik:

Károly szül/etett/ Tatán 908 meghalt Tatán 1911
 Ilona szül/etett/ Tatán 910 meghalt Tatán 1918
 Terézia szül/etett/ Tatán 1912
 Erzsébet szül/etett/ Tatán 1916
 István szül/etett/ Tatán 1917
 Laci szül/etett/ Tatán 1920

Nővérünk házassága napján férjéhez Szomódba, innét egy év múlva Tatatóvárosba költözött, ahol a mai napig laknak és a szabó m/esterséget/ folytatják. Sógorunk Barnabás János bevonult Pozsonyba a katonai felszerelő munk/ás/ osztagba 1914 nov/ember/ hóban.

Házasságra lépett:

Júlia nővérünk 1908 jan. 20.

férj: Vörös János szabó szül/etett/ Csóton 1884
 apja: Vörös János és Kovács Zsófia fia

Gyermekeik:

Mihály szül/etett/ 1909 febr. 17 Pápán, meghalt
 Károly szül/etett/ 1911 nov. 4 Győrben
 Mariska szül/etett/ 1913 jún. 13 Győrben

Nővérünk 1911-ben elköltözött családjával Győrben, ahonét megérkeztek (vissza) lakni 1914-ben. Sógorunk háborúba vonult 1915 febr. 15.-én A hacstérre együtt egy tagpárba mentünk, ápr. 10.-én május 10.-ig együtt voltunk, akkor én megbetegedtem és 10.-én a Galíciai Szolinka községtől Telepoc, Csukaháza és Méhesfalván és Szinnán keresztül Besztercebányára kórházba kerültem. Boldog emlékü sógorom szemtanúk állítása szerint júl. 2. d-e 11 órakor Lublinért folytatott harcokban haslövés következtében kiszenvedett (áldassék emléke).

Én magam:

Budapesten dolgoztam az ács-mesterségben /1/907—908-ban.

Itt készültem az ácsmesteri vizsgára Fricz Ede ács m/ester/ vezetése alatt. Nov. hóban megérkeztem és ezután apám iparában segédkeztem 1910 november-ig. 1910 nov. 17-én levisgáztam Veszprémbe az ácsmesterségről. Amíg a háború ki nem tört legszebb reményekre jogosított kis üzletem forgalma.

Bevonultam katonának a világháborúba 1915 febr. 15.-én. Bevonultam a nagykanizsai 20. ik honvéd gyalogezredhez. Ápr. 10.-én indultunk a frontra. A határmenti magaslatokon Méhesfalva, Csukaháza és Telepóc körül. 1915 máj. 9.-én megbetegedtem s tizedikén a galíciai Szolinkáról Balnicán keresztül hazánkba Telepóc, Vendégi, Méhesfalván keresztül gyalog Szinnára értem (város) honnét 14(-én) indultunk besztercebányai kórházba és megérkeztem máj. 20.-án. Besztercebányáról Pozsonyba, innét Mosonszentjánosba, hol katonakoromnak legjobb napjait éltem át. Innét Pozsonyban keresztül ezredemhez kerültem N. Kanizsára, hova júl. 29.-én érkeztem meg.

1915 aug. 1.-én mint utász Pozsonyban keresztül Erdélybe érkezünk határerődítési munkálatokra Nagyselykre. 1916 febr. 18.-ig maradtunk Erdélyben és pedig: Nagyselyk, Nagytalmás, Nagyszeben, Cód, Nagy disznód, Szászsebes, Riuszód és Ivánteleg Fateleg, fűrészteleg a Cód viz(e) mentén Okt. 29 érkeztünk/ Hellárhülő 1379 m/éter/ magaslatra, innét Preszsa 1445 m(éter) — határhegyek. Nov. 8.-án Gyihó 1411, Bresica 1515 m(éter) m(agas), Lokhecnót 519 m(éter) magas.

2. Hadihid és lövészrakaj az emlékkönyvben (Erdély, 1915.).
2. Skizzen in den Aufzeichnungen von einer kriegsmässigen Behelfsbrücke sowie von Schützenstellungen (Siebenbürgen, 1915.).
2. Esquisses d'un pont de guerre et de positions de tir dans les mémoires (Transylvanie, 1915.).
2. Рисунок военного моста и окопов из книги мемуаров (Трансильвания, 1915.).

Erdélyi dolgom elég jónak lett volna modható, ha par/ancsnokom/ Kovács Gyula zászlósnak betegsége miatt nem lettem volna céltáblája. Ezen emberforma minden alkalmat felhasznált kínzásomra. Amikor embertelen voltáról meggyőződtem, minden alkalommal fölébe is kerültem, és ezután csak neveltem dühét.

1916 febr. 18. délu/tán/ 6ó. 30 perckor indultunk a frontra. Piski, Arad, Békéscsaba, reggel 7 ó/rakor/ Nyíregyházán reggeliztünk, 20.-án Ungváron ebédeltünk 8.3 ó/-kor Fenyvesvölgyben vacsoráztunk, és itt búcsút vettünk szűkebb értelemben vett hazánktól.

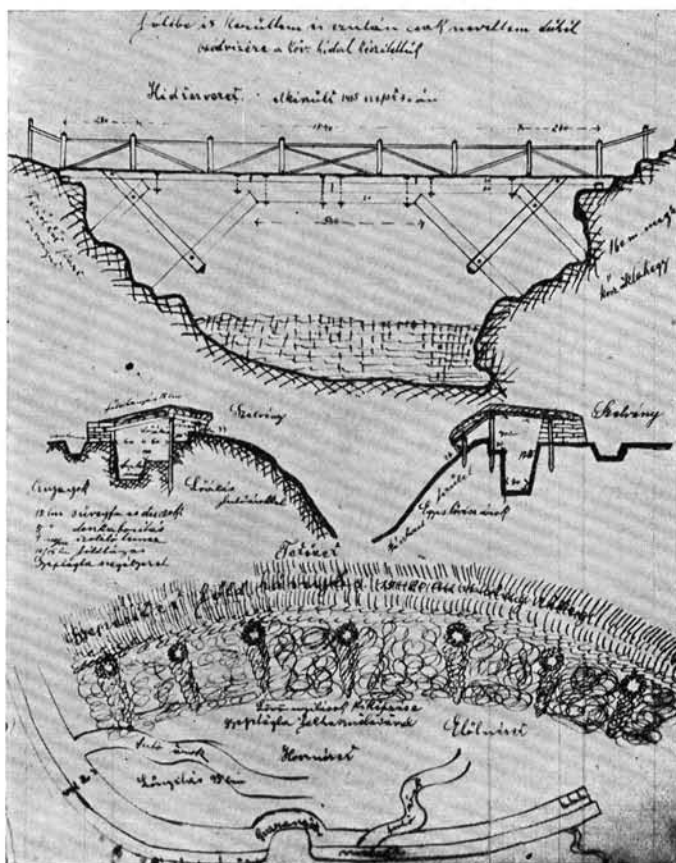
II./21-én 4.45 p/erc/ Siankán reggeliztünk. Ezen éjjel kiegészítő mozdonyunk beszállt egy kocsi, de emberben kár nem esett. 11 órakor indultunk tovább Turkárol Jenicán/keresztül/ Samborban 8 ó/ra/ 3 p/erc/ vacsoráztunk. II./22 reggel 5.10 ó/rakor/ Lembergbe érkeztünk és reggeliztünk. 10 ó/rakor/ Krasznikba érkeztünk és kenyeret vételeztünk. Du. 4 órakor érkezünk Brodiba, ebédeltünk és indultunk gyalog felszerelve tovább, 8.45 ó/rakor/ érkeztünk Kunyuska községbe/ és lepihentünk. II./23./án/ 6 ó/ra/ 40 p/erc/ tovább mentünk. Stri városon keresztül Premilamban lepihentünk. II./24./én/ 5 órakor indultunk és 7 órakor érkezünk Radomirba. 25.-én 1/2 8 órakor indultunk és délu/tán/ 3 ó/rakor/ érkeztünk Batyinba, mint tartalék itt maradtunk.

Márc. 14-én Palepa nevű községbe mentünk, 24-én 200 m/éter/ h/hosszú/ 10 m/éter/ széles vasúti raktár építésébe kezdünk. Márc. 25-én reggel 4 ó/rakor/ ébresztő. Batyinba mentünk és innét Kal-Malin község mellett a rajvonalba érkezünk márc. 26-án. (1—5 old.)

Életviszonyaink

Ezen a vonalon, amennyire a hadihelyzet engedte tűrhető volt, az életmód. Étekezés reggel 6—7 órakor rumos feketekávé, délből leves, főzelék elég hússal, 1/2 liter bor, este kávé, vagy leves és fél konzerv. Ruházat mindig kielégítő, naponta fél komisz-kenyér. A szolgálat terhes ugyan, de emberileg elviselhető. Végül még itt megemlékezem Istvánfi alezredes ezredparancsnokunkról, ki itt nekünk nemcsak feltesztünk, de gondviselő atyánk volt, ő nála sem a tiszték, altisztek embertelenül nem bántottak a legénységgel, és sem a húst, sem a bort el nem semmisíthették, mint a húzasoknál létem alatt Telepőcnál. (6 old.)

Ezen tavasszal megérttem a fronton az emberi testvériség igazi jelenetét. Húsvéti ünnepeket vártuk, azon közös óhajjal, azon Isten ember, kiről a hitrege beszél, bár mindannyiunkat megváltana szenvedéseinktől. Parancsba jött nagyszombaton, ha nem lesz orosz részről semmi különös, a legénység minden szolgálat/ alól mentes, csak a legszükségesebb őrsemek lesznek felállítva. Gyönyörű pompával jött meg húsvét, szép száraz meleg idővel, ami a szer/encsétlen/, megkínzott, baromi sorsba juttatott emberiségnek leginkább megfelelt. Ébresztő után futnak be osztályos társaink lelkendezve; fiúk! siessetek! keljete! itt van a béke! Az oroszok mind fent vannak a földözék tetőkön fehér zászlókkal és kendőkkel fellebogózza. Kisieltünk és meggyőződünk az utóbbi állításuk igaz voltáról. Reggelizés után tödult a legénység az akadályokhoz. Megható volt az orosz legénység és tiszték viselkedése. Mindannyian ajándékokkal jöttek (kalács, cukor, fehér-kenyér, hús), kinek mi legkedvesebb volt azt hozta hozzánk. Mi is elvittük nekik a magunk nincstelenségét. Az oroszok testvéri csók és ölegetések mellett biztosítottak bennünket, hogy nem ellenségek ők, hanem szármalmas áldozatok, mint mi, kiket néhány ember hatalmi érdeke, egy osztálynak telhetetlen gazdagodási vágya, a barmokhoz sem méltó sorsba juttatott. A haza szent nevét vetétek ajkukra, és álcázták igazi törekvésüket. Húsvét napján és

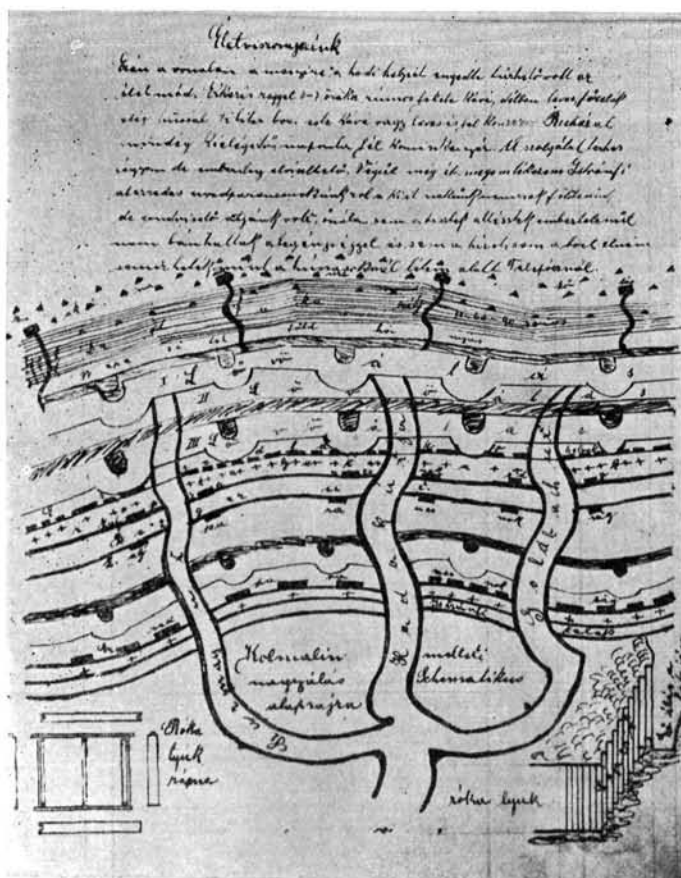
másnapján, mint búcsújáró helyre jöttek az oroszok, meg egyezett azon véleményünk, hogy nem fogunk egymás ellen törni, amíg mi itt leszünk. Húsvét másnapján este 8 órakor 3 vakra töltött ágyú dőrej jelezte, az embernek mintegy vérebe kergette, hogy vége mindennek, ki-kí menjen táborába. Akiket az oroszok közül másnap még nálunk találtak, azonnal mint foglyot hátra vitték a hadosztályhoz.

A szép húsvétnap után sokan zokogva kérdeztük egymástól, mikor tudjuk lerázni magunkról igazi ellenségeinket, rabszolgatartóinkat? Húsvét után 3 hétre előtűnt levő oroszokat felcserélték Doni kozákok és cári Gárdistákkal, amiről távozásuk előtt értesítettek bennünket.

Azonnal megváltozott a fronti helyzet, állandóan előőrsi összetűzések és éjjeli tűzharcok voltak, melyeket rendszeren orosz részről provokáltak. De végre ők is megelégtettek, és nyugodtabban kezdtek viselkedni. (7—8 old.)

Június 3.-án kezembem a szab/adságos/ levéllel (este kaptam meg), másnap indulhatok kis vonattal hazafelé. A mondott napon pünkösöd lévén a mi századunk ugyancsak ki-tett magáért. Déle/lőtt/ dolgoztunk, délután szabadok voltunk. Kitűnő ebéd várt bennünket és 1 l. bor fejékné. Századosunk közibénk jött, és mikor meggyőződött, hogy meg vagyunk elégedve, parancsot adott a raktárnoknak, hogy az utászoknak annyi bort, rumot, cukrot adjon, amennyit kérnek. Egész nap mulattunk víg nótaszóval, emelgettük poharunk hiányában a flakáinkat. Este 9 óra után, amikor ketten már megkaptuk a sz/abadságos/ levelet, határt nem ismerő jó kedvünkben már a teát csaknem tiszta rumból ittuk. Természetes mindannyian eláztunk, de nem kellett félni, hogy találunk haza, mert ki hol ült, vagy állt, ott mindjárt a dús fűbe leheveredett és elaludott.

Jún. 5.-én hajnali két órakor egymás-után leadott 3 ágyúlövés ébresztett fel némelyikönket. Megint kaptak muszkák a franciáktól néhány mogyorót, kölcsön, s tovább aludtunk.

4 óraker óriási ágyüzengés, mintha a világ minden ágyúja és puskapora jött volna ellenünk, oly erős ágyúzás indult meg, végig az egész vonalon. Aki még közülünk némileg rumos, azonnal kijózanodott. Isten veled szabadság gondoltam, mert támadás esetén a szabadság érvénytelen, és úgy lett. Az oroszok rettenetes pergőtüze nemcsak nem csillapult, de déli 12 órára mint vulkán kitörés oly erőre fokozódott. A kolmalini, osztroveci hullámos földekben sorban 3 soros ágyúparunk volt rajvonalba állítva, és meg voltunk győződve, hogy csúfosan elveri az oroszokat. Mi csak dolgoztunk tovább. Déli 1 óraker úgy nézett ki a front, mintha csak füst és lángtengerbe borult volna. Amiben bízunk, nem következett be, az ágyúk és a hős tüzei tehetetlenek voltak, mert úgyszólván semmi muníciójuk nem volt. Az egész vonal, ember és minden érték, ki volt szolgáltatva az ellenség tüzeinek. Délután 3 óraker parancsot kaptunk azonnal bevonulni a rajvonalba. Felszereltünk és mi utászok elindultunk, azonban amidőn a front hátamögött lévő kolmalini falu alatti patakcskához értünk, a kordoncsendőrök közölték velünk, hogy további parancsig az állásokból csakis sebesültek, bemenni pedig csak éjjel nagy tartalékoknak szabad. Mi tehát visszamentünk munkánkra. 6 óraker százados úr közölte velünk, hogy kiűnt az állásokban, különösebb baj még nem történt. A pergőtűz egész éjjel szünet nélkül folytatódott. 5-én ha lehetne jellemezni, azt mondhatnánk csak fokozódott a tűzharc, most-már gyalogsági támadással. Az orosz rajvonalak eleje alig várta, hogy állásainkba érjen, megadta magát, és menhely után nézett. Az oroszok eleje úgyszólván fegyver nélkül, csak kézigránátokkal jöttek. Este 6 óráig a hős védőink 16 koncentrált támadást vertek vissza és ekkor telefonálta (ezt. küldőnc úton) Istvánfi: folytathatnak az oroszok folyam módjára, vissza lesznek verve, csak ágyú, muníció és ember tartalék jöjjön. Éjjel a 82. gy/alog/ ezred/

3. Az 1916-os malini nagyállás rajza az emlékkönyvben.

3. Skizzen in den Aufzeichnungen von der Hauptstellung Malin (1916.).

3. La position à Malin en 1916. Dessin des mémoires.

3. Рисунок малинских позиций 1916 года из книги мемуаров.

be akart vonulni, azonban észrevette az ellenség, és mielőtt bejött volna megsemmisítette. Azon erős állás, amin annyi ember keservesen dolgozott, 5-én este 8 óraker már teljesen értékelen volt. Nem volt egy négyzetméter terület, hova egy nehéz gránát le nem esett. A lőárkok, magasítások, futóárkok eltűntek, és maguk alá temették a még életben lévőket. (9—11 old.)

5-én este mikor Istvánffy tartalékot kért, már meg volt ezen frontállás pecsételve (sorsa). Ugyanis a 312 és 314 ezred közt összekötő volt egy cseh lövész század már délután megadta magát, és az éj folyamán ennek körletében gyülekeztek az oroszok. Tekintettel hogy az összes telefon vezeték romba voltak, egyik ezred sem értesülhetett róla. Hajnalban meggyőződtek az állás tarthatatlanságáról, és Istvánffy visszavonult a maradt embereivel a Kolmalini erdőben, és már mindenütt a felfejlődő orosz vonalak közül menekültek a már elkészített állásokba. Az esőzés délután — az az 5-én — megeredt és hajnalig esett. Kimondhatatlan félelmes dolog volt. 5-én előtűnk menekültek egész nap a sebesültek sokszor tömegesen. De jöttek teljesen felfegyverzett csapatok, egész századok alig bírva már lihegni a futástól. Amint láttak bennünket, ijedten kiáltanak, menekülni, itt vannak az oroszok. 6-án hajnalban a mi századosunk a nálunk levő összes kocsikat megterhelve sietve eltávoztak Luck irányába, nekünk azon parancsot adva, hogy várjuk meg a visszatérő trént, és ezzel menjünk utána. De biz hiába vártunk, a trén többé nem jött vissza. Rémséges, hogy a trén után mi maradt vissza. Kazalszám a kenyér és a cibak, óriási mennyiségű félmarha, ezer hordószám a bor, rum és egyéb italok, óriási tömegű ruha és egyéb felszerelés, és ennek tetejében 5-én a menekülő csapatok dacára, egész nap a kisvasút a lisztek óriási tömegét vitte ki a frontra. Egyik kocsit a másikat érte (ha mindezek helyett ágyúmuníciót vittek volna, talán még lehetett volna menteni valamit a helyzetet). Mi utászok 6-án reggel nem tudtuk mit csináljunk, mert a közeledő úton már egy lélek sem jött. Őrszemeket állítottunk a front irányában az erdőben és az útra, de csak egyenként menekülő hadfiakat találtunk jönni, kik lelkenedezve hívtak bennünket, mert már, kik tudtak elmentek. Azonban mi maradtunk, történjék bármi, de tapodtat sem megyünk.

Attól tartottunk, a visszavonuló, kőborló katonák a rak-táratok kifosztják. Bár engedtük volna! 1/2 6 óraker reggel váratlanul hozzánk érkezett Takács Gyula szolg/álat/ v/ezető/ őrmesterünk az osztagban, sárosan, fáradtan, véresen. Mi szeretettel ápoltuk és fektettük le, azt hívn, hogy a harcokban gyengült le. Azonban pucérja mesélte el, hogy a pergőtűz alatt néhány emberével az ezr. törzs raktárát, melyet a lövegek tönkretettek, kifosztották. A bor és rumos hordókat betörték, és ami italt tudtak levitték egy rókalyukba, és többeken az altisztek disznók módjára leitták magukat, a közhonvéd utászokat pedig pihenés nélkül lőszereket hordani kényszerítették. De 6-án reggel már csak a magasra nőtt rozsnak köszönhetők, hogy az oroszok elől meg tudtak menekülni. De ezredünk, hogy merre van semmit sem tudtak róla ők sem.

A fegyverek zaja elült, néma csend az egész erdőben. Néha hangos dőrej zavarta az erdő békéjét, mely közvetlen közeli-ünkben hangzott. Kik lőttek? Magyarok vagy oroszok, nem tudtuk. Tanácsot tartottunk, melyben megállapodtunk, hogy visszamegyünk Luck vagy Osztrovec felé. Ezredünk a 312 gy. ugyancsak ez irányban kellett visszavonulni. Azonnal felszereltünk a legszükségesebb szerelvényünket, és az erdőbeni úton kifelé indultunk. Mi is mindent ott hagytunk: 2 öltöny ruhát, egy pár sárga csizmát, cukrot kenyeret, konzervet és egy pár alakított ruhát. Kiértünk az erdőből, nem látunk semmit. Visszanézünk az erdő felé, és íme jönnek utánunk az oroszok pontos rajvonalba fejlődve. Meggyőződ-tünk, hogy régen lelőhettek volna bennünket, vagy elfogtak

volna, ha akarták volna, de nem tették, tehát nyugodtan indultunk tovább, nem siettünk, mert tartottunk tőle, hogy lelőnek bennünket. Amikor a lucki út fordulatához értünk, akkor láttuk, arra nem mehetünk, már ott volt az orosz rajvonal. Dél e. 10 órakor indultunk az erdőből, és 11 órára messze hagytuk az oroszokat. 11 órakor egy magas úthoz értünk, és itt találtunk egy bekötött karú és szemű alezredest. Azonnal vonalba parancsolt bennünket. Mi jelentettük, hogy ezredünkhöz megyünk, amire lelövésről fenyegetett, ha nem megyünk a rajvonalba. Mi tehát megtettük. A legszélsőbb jobbszárnyra mentünk, gyorsan beástuk magunkat, és egyenként a magas rozsvetésben Osztrovec felé megszöktünk. Egy kis patakon gázoltunk keresztül, itt meg egy géppuskás zászlós fogott el bennünket, és mikor megmondtuk, hogy kik vagyunk, azt mondta, parancsa van velünk védeni ezredünk visszavonulását.

Ott volt egy régi várszerűen elkészített kb. 20 m. magas orosz földemelkedés, a csúcsban 150 cm. magas erős kőfallal körítve. Ide vezetett bennünket fel. A térképről megmutatta nekünk az osztroveci irányt és parancsolt, hogy mi lent ássuk el magunkat, és elővédjei leszünk a géppuskásoknak. Mi lementünk, de útközben megbeszéltük, hogy ezen alak valószínűen saját szakállára dolgozik, mert semmiféle ezrednek híre sem volt ezen a vidéken. Tehát mi gyorsan beástuk magunkat, és meggyorsabban elszeleltünk Osztrovec irányában. Végre 1/2 1 órakor Osztrovec alá értünk, de tovább nem mentünk, hanem vártuk ezredünket, mert éreztük, bárhonnét jönnek erre, ezen jókarban lévő széles úton jönnek... Jöttek is arra nagytömegű csapatok inkább futva, mint rémült birkák, de mi nem jöttünk elő az árkokból. Tudtuk, ha él Istvánfi, ezredünk nem fog futni. Két óra lehetett, mikor azon irányból honnand jöttünk, óvatosan közeledni láttuk az oroszokat. Azért nem mozdultunk innét, mert csak erre mehet ezredünk, már más kivezető út nincs. Ha ezredünk el van fogva, inkább mi is fogságba jutunk, legalább velük leszünk. Az oroszok közelebb-közelebb jönnek, de már magyar katonák egyáltalán nem jönnek, és megállapítottuk, hogy azt a kis zászlós géppuskást mindenestől már elfoghatták. Végre délu/tán/ 1/2 3—3 órakor messziről, a malini erdőktől jobbra az úton méltóságosan bontakozik ki egy magyar csapat, nem nagy de nem is futva. Kettes rendben jöttek. Mi még nem is ismertük messziről, hogy honvédek, vagy közösök, de tudtuk, hogy ezeket várjuk, mert nem futnak. Az oroszok már 200 lépésre lehetnek tőlünk, látszott, hogy a falut köze fogják, de mi nem jöttünk elő. Végre a község alá, hozzánkig érkezett a csapat. Nem csalódtunk; Kiugráltunk és jelentettük Istvánfi alezredesnek bejöttünket. Szívesen fogadott bennünket és örült, hogy minden parancs nélkül a közeli ellenség dacára bevártuk. Azonnal a faluba vonultunk a főtére. Itt megálltunk, és tiszti jelentést rendelt el Istvánfi. Megható volt, amikor egy idős népfelkelő/sz/ázados/ jelentette, háta megett egy altisztre mutatva síró szemekkel, vonagló ajakkal; alezr/edes/ úrnak alázattal jelentem: százados puskalétszáma 1 töltött. Egy főhadnagy pedig, akit mindannyian szerettünk, talpig derék embernek ismertünk minden tekintetben, amikor a jelentést elvégezte, Istvánfi leköpött, mondván: örüljön, hogy ily olcsón szabadul, mert mint gyáva ember tiszt létere nem golyót, de kötelet érdemel; takarodj és várd be sorsodat. Ekkor tudatta velünk, hogy egész ezredünk a 4400 emberből leolvadt, telefonista és utászokkal együtt 170 emberre. A hiányzóknak talán 5—6%/-a/ mint sebesült elmentek, de a 90—95%/-a/ a haza védelmében örök álomra hajtotta fejét; fiúk ha valamikor haza mehetek, mindig kegyelettel és hálával gondolatok elesett testvéreinkre, és soha el ne feledjék, amit a mi önfeláldozásunk megmenthetett volna, a rosszakaratú hanyagság és kapzsi tehetetlenség következtében mindent de mindent elvesztettünk, csak önmagunkban lévő hitünk tart még bennünket. Fiúk most indulunk, de senki a futást meg ne kezdje, mert azonnal lelövetem. Az ellenség itt van, talán már ki sem tudunk előlűk menni. De nagyon jól tudjátok, az önzéletes visszavonuló csapat nincs oly veszedelemben, mint a gyáván futó. Kettes rendek, jobbra át, indulj! A községben felhalmozott raktárak már mind égtek, nagyon szép látvány volt némelyik cukorral meg töltött ház égése. Az

óriási hőségtől a cukor olvadt, és mint sűrű massa az épületből kiömlött, és folyton égve, ami útjában volt, saját égő masszájával előntött és meggyújtott. Egyre másra robbantak és égtek a muníciós raktárak. Amint parancsra indultunk, az utánnunk jövő oroszok nem tudták mire vélni a mi szabályos belépésünket kettes rendbe. Persze ez meglehetősen zörej jár, és ugyancsak eregették ránk a fegyver záport, mi pedig nem akartuk tudomásul venni, hogy nekünk szól. Lehet talán szégyenükben beszüntették a tüzelést. Közülünk két ember lösebet kapott, magunkkal vittük, nem hagytuk őket. Hanem mindannyian meg voltunk rendülve. De nem az oroszok közelsége miatt, hanem az alezredes magatartása a főhadnaggal szemben. Mi még nem tudtuk, mi történt. Későbbi időben tudtuk meg, egy fontos helyet, melyre Istvánfi rendelte, amint emberei tömegesen vesztek, nem látván áldozatának igazi célját, s/aját/ felelősségére állást cserélt, hol emberei jobban védhették magukat. Állítólag ezen cselekedete az egész ezredre káros következménnyel járt. (11—15 old.)

A támadás illetve az előrenyomulás a leggyorsabb tempóban haladt előre. Estéig minden rendben ment. Amikor az est leszállt, már homályosan lehetett látni. A frontról jobb kéz felől ijedt hangokat hallottunk, majd kétségbe esett ordítás jelezte hogy valami baj van. A 314-es mint mi nagyobb részt öreg román és tót népfelkelők/-ből állott, ezek a homályban egymást oroszoknak vélték, és ijedten visszafelé jöttek. Gyorsan ott termettek a közeli magyarok, hogy megnyugtassák őket, de hiába. Az ő beteges félműködés átragadt az egész frontra, mindannyian eredetk visszafelé, a nyugodtan gondolkodók nem tudták ezt megakadályozni, de ők ott maradtak, remélvén, hogy a futók vissza lesznek vezetve. Én magam is körülnéztem, de az osztagomból már csak egy futó embert láttam. Merre mentek? A vonalba? vagy ők is futottak vissza? Vérfagyasztó jelenet volt ez. Az oroszokkal szemben egy maréknyi erő, bent pedig, mint a gondolkodás nélküli állatok, — a futók tömege robbant mindenütt hátrafelé, máhás lovakkal jelentőlovakkal összevegyülve. Rögtön utászi kötelességemre gondoltam, és siettem csoporttól csoporthoz, hogy mieinket feltaláljam. Végre 26 társamat megtaláltam. Hol van, nem láttatok alezredes urat? Nem volt a válasz. Mivel védett hely volt, ajánlottam, ők maradjanak, én alezredes urat megkeresem. Azonnal felmentem azon hullám tetejére, amelynél állottunk, és Istvánfit találtam ott, amint erőlködött a csapatok feltartóztatásában. Azonnal ott termettem és jelentem, hogy 27(-en) együttesen parancsait várjuk. Hát fiam rajvonal és aki felszólításra nem engedelmeskedik lelőni azonnal. A parancs a tüzeréknél van már és ők is tüzelik a futókat. Társaimmal azonnal parancs szerint rajvonalat csináltunk, és feltartóztattuk a futókat. Igaz, hogy nehezen ment, mert az egyik tömeget megállítottuk, mindenképpen megnyugtattuk, elkaptuk a másik tömeget az alatt az előbbieknél már ismét megléptek. Végre mind együtt voltunk utászok, és a fegyvert készre vágva élünkön az alezredessel megtörtük a futók ijedt tömegét. Feltartottuk. Azonban a sötétség dacára az oroszok is észrevették a pánikot, mert még mielőtt vonalainkat újból megerősíthették volna, támadásba kezdtek vonalaink ellen. Egyidejűleg irtózatoss tűz alá vették gyülekező helyünket. Most már a futók is elszántan vetették magukat az ellenség elé, de már minden hiába. A kint maradtak vagy meghaltak, vagy elfogattak, és az ellenség támadása oly lendületet vett, hogy minden akadályt elsöpört útjából.

.....
Az ütközetben résztvevő minden csapatnem érzékeny veszteséget szenvedett, és az előrenyomulásból megszerzett távolságból legalább 20 km el volt veszve. (22—23 old.)

Végre, úgy aug. 5—6-án megérkezett a várva várt erősítés. Mi régi emberek csupa friss embereket vártunk, és íme annyira elsanyart(sic) lecsigázott emberek jöttek, hogy magunk is megsajnáljuk az ő tehetetlenségüket. Természetes a rég nem látott hon után érdeklődtünk, és hogy nem e hallottak (sic) valamit, hogy ezen embertelen megszállásnak már lesz e vége. A magas úri passzió elérte-e már vágyait elég e neki az a sok vér amit felhabzsolt, s azon sok ember családotól, akiket az étvágyuk megevevett. Egyik másik lemondó remény-

telenséggel intézte el. Igen megszűnt a háború annak, aki meghalt. Volt ki hozzá tette, mindaddig míg millió emberek elszenvedik az éhínséget hosszú időn keresztül, ugyan akkor közöttük néhány ember szemük láttára gazdag ebédet vagy vacsorát fogyaszt, és semmi nem mondja ezen embereknek, hogy ez igazságtalanság, nem lesz addig vége. Természetes — nem igen mutattuk meg az ilyeneknek, hogy mi magunk is csak így gondolkodunk.

A fent jelzett erdőben maradtunk aug. 21-ig, amikor is egy cseh fapipát kaptam szer/etet/ adományként (Ferenc József szül. napja alkalmából.) Aug. 23-án egy nagy pusztán helyen ütöttünk táborn. Itt azonnal a tisztí fődözekek építéséhez és a front megerősítésén levő munkához láttunk. Aug. 25-én az orosz támadott, nagyon erős ágyúzásba kezdett a vonalaink ellen, amely reg/gel/ 8 órára rettenetes pergőtűzzé fejlődött, 9 órakor már felszereltünk, mert tudomásra jutott, hogy vonalainkból az orosz a legénységet elvitte 1 órákor parancs jött: az utászok azonnal kimennek a legénység pótlására a tűzvonalba. Azonnal a tűzvonalba mentünk a mély fődözekeken és futóárkokon keresztül. Amikor egy parancsnoksági fődözekekhez értünk, Barna Gábor alezredes jött hozzánk, nagy beszédet tartott nekünk, amelyben utalt arra, hogy az ezredből már csak mi menthetjük meg a megmenthetőt.

Azonnal egy fiatal hadnagy (géppuskás, Ibolya nevű) jött hozzánk, pár száz lépésre még elvezetett bennünket, az állásba, és egyszerre kutyakorbáccsal kergette ki az embereket a futóárkokból a sík mezőre, s ezen szavakat ordítva. Kutyák el ne mozduljatok onnét, mert embereimmel rostává lövetlek benneteket! A mi legénységünkben egy lelket sem láttunk, teljesen magunkra maradtunk, szemben az oroszokkal, akik a mi régi állásainkat sietve építették át. Szerszámaink voltak, tehát azonnal kis gödröket ástunk magunknak, hogy némileg védve legyünk a puska lövegek ellen. Rettenetes órák következtek.

Az oroszok kegyetlenül verették a környékünket. A gyalogsági tűz is rémséges volt, és mi utászok még azt sem tudtuk, hogy mindannyian együtt vagyunk-e. Du. 4 órákor búcsúztam Domonkos Elek, osztagunk egyik régi emberétől, aki kézlövést kapott. Ez a kissé nehézkesen gondolkodó csalóközi fiú, ki a katona életnek (velem együtt) nem örülhetett kézfélővést kapott. Egyetlen ember, kit az osztagból idejöttünk óta láttam. A szörnyű forrásában azt hisszük, talán megveszünk a szomszágban. Úgy látszott, számunkra megszűnt a világ minden élete. A 150 m. levő ellenségén kívül nem törődött többé velünk senki, és mi sem láttunk semmit és senkit. Végre alkony előtt egy fadarab hullik hozzám, rákötvé egy noteszlap, s ráírva: ird föl nevedet s add tovább, ha utolsó vagy, vissza. Már páran voltunk rajta. Írás után tovább adtam, másik gödörbe dobtam. Ezenközben tapasztaljuk, hogy minket nem annyira ver az orosz, hanem sokkal hosszabbakat lő, hamar megvolt a magyarázat is.

Fejünk felett minden irányból felváltva gyalogsági lövések fűtyögnek. Mindjárt tudtuk, hogy a mieink ellentámadásba mentek, s ha itt maradunk többé nem tudjuk magunkat menteni. Oldalban 10—14 lépésre van egy futóárk ha nem dült össze, ha addig lehet; talán aztán lehet (sic). Ekkor hullott be ismét a fadarab másik papírral, és ráírva: nyolcan vagyunk csak altisztek sincsenek s két tűz között vagyunk. Óvatosan mindenki egyenkint a futóárkokba másszon, aláírva Sinkó tizedes (továbbadni). Továbbadtam s óvatosan felfeküdtem a partra s csúszni kezdtem a futóárk felé. Már 6-ik, voltam, ki megérkeztem. Végre mind együtt voltunk, nyolcan. Mindannyian üdvözöltük egymást, és röviden megbeszéltük, hogy hátra megyünk. Úgy látszott, hogy nem törődtek az előbbi menekülésünkkel az oroszok, mert rostává lőhetek volna bennünket. A futóárk védelme alatt mentünk tovább. Nemsokára egy helyre értünk, ahol a lövegek nagy darabon betemették az árkokat. Innét kikémelettük, hogy merre kezdődik ismét az ép futóárk. Ezután ismét felfeküdünk a partra és a futóárk felé kúszunk. Hamar odaértünk, mert csak pár lépésre volt. Azonban majdnem itt veszünk. Egy szakasznyi ember volt itt a mi ezredünkben, akik már délelőtt menekültek ide a meglehetősen mély s magas partú árokba. Naj pápai műtrágyagyári alkalmozt

törzsörm/ester/ vezetése alatt voltak. Le kell őket löni, mert elárulnak bennünket az ellennek; ezzel fogadott érdemes földim bennünket. Ő nem ismert meg engem.

Mi tovább kúszunk, nem mertünk itt lemenni, félvén a mieinktől. Az oroszok irgalmasabbak voltak, nem vettek ró-lunk tudomást, s nemsokára ismét a futóárk védelmébe jutottunk. Itt már szabadabban mozoghattunk mindannyian.

Mindannyian el voltunk keseredve, mert beláttuk, hogy csak azért dobtak a rajvonalba minket, hogy mások addig megmenthessék a bőrüket. Istvánffy alatt sosem lehetett ilyesmit tapasztalni, mert ő az utolsó emberig helytállt. Nemsokára megértettük az újabb helyzetet. A német hadsereget láttunk magunk előtt rajvonalba, amint nyomult az orosz felé. De azonnal felismertem a hadvezetést, és mennyire más mint a mienk. A rajvonalakat a tisztek egy kis pálcikával irányították, higgadt nyugalommal, mintha csak otthon lennének messze az ellentől. Náluk lehetnek hősök, mert egyforma értékű az ember élet. Nem tapasztalhatják mint nálunk, hogy csak honvéd előre tisztek hátra a biztonságra. Istvánfi alatt ezredünkben is így volt. Most azonban már minden másképp van. Nemsokára egy német főtiszt megállított és igazoltatott bennünket. Sinkó tizedes helyett Hoffmann Ferenc mint németül tudó beszélt vele. Amikor meghallotta honnét jöttünk, s meddig voltunk ott, mindannyiunkkal kezét fogott. Írás adott vezetőknök, s megmondta merre van ezredtörzsünk. Nemsokára találkoztunk Buday József asztalos és Német László kőműves földimel, előbbi sz/akasz/v/ezető/ utóbbi tizedes volt nálunk utászoknál. Meglehetősen jóba voltunk, mint földiek, de nagyobb bizalommal voltam minden idegennel szemben, mint velük. Rettenetes csillag éhesek voltak, és mint ilyenek a hozzájuk osztott korosabb emberek, csak figurák voltak kezükben. Amikor találkoztunk egy kidőlt vastag fa tövében üldögéltek az árokban. Hozzánk csatlakoztak, és kigúnyoltak bennünket, hogy miért nem előbb jöttünk már el, hisz tudhattuk, hogy semmiféle parancs oda nem juthatott volna. Végre kijutottunk a tűzvonalból, és mieink után érdeklődhettünk. Közben újabb és újabb német csapatok érkeztek az erdőn keresztül. (31—34 old.)

27-én parancskiadás, amelyből megtudjuk, hogy ezredünk: utászok és egész tüzérséggel együtt 85 ember. Akiket még mi is kint hagyunk 25-én, azokból talán egy-két ember jött vissza, míg a többi fogoly vagy halott. De megtudtuk, hogy amikor az oroszok el akarták vinni a mieinket 25-én dél e. 11 órákor saját tüzereink oroszokkal magyarokkal vegyesen mind agyon verette.

Megutáltam az egész mindenséget, habár hős nem voltam, élt bennem annyi hazaszeretet eddig kötelességemnek tartottam a közjóért erőmhöz mérten kivenni részem a háborúból, dacára annak, hogy legnagyobb gyalázatának tartom műveltnék önmagát valló emberiségnek.

Elhatároztam, lehetőleg azon leszek, hogy a frontról belső szolgálatra kerüljek, csak alkalmat vártam.

28-án Szurmai tábornok látogatott meg bennünket, de minden kül/önleges/ katonai parádét mellőztetett. Egy emelvényről tartott hozzánk beszédet, amely inkább volt ránc becstelentítő, mint lelkesítő. Többi szép inkavá ezek kapták meg figyelmemet. Ti disznósorda, te csürhe had vedd tudomásul, meg ne add magadat, az ellenségnek, mert a tüzérségnek parancsot adtam, hogy azokat, akik megadják magukat, lőjék halomra.

Úgy fogtok járni, mint 25-én az a ronda banda, kiket a tűzörök mind agyon verettek; takarodjatok. Meg voltam semmisülve.

Nagyobb ellensége a hazának, a népnek a magyar, mint bármely idegen, (35. old.)

Szept. 15-én a gyűjtő kórházból vöröskeresztes vonatokkal útnak indultunk hinterlandba. Hogy merre jöttünk és hol jártunk, sosem tudtam megérteni, két napi vonatkozás után állapodtunk meg Jaroszlauba. Nem tudom mi történt velem, addig beteg voltam, de valami rosszabbul nem, pláne lázam semmi nem volt. Hanem most kicseréltek; 16-án éjjel érkezünk meg, és egy nagyon tiszta és kényelmes helységet (szobát kaptam). Egy kis lengyel nő orvos kezelt. Nem ismerem a lengyel nyelvet, mert hisz semmi idegen nyelvet

sem ismerek; a legnagyobb sajnálatomra. De ha minden lennyel úgy beszél, mint ő beszélt, akkor csak a madarak éneke, nyelvjárása lehet kedvesebb zengzetesebb. Hanem nagyon rosszul lettem már itten. 17-én 39° lázam volt, és e naptól fogva állandóan 41 1/2–40° között váltakozott a hőmérő jelzése. Fájdalmat semmit sem éreztem. Életemben sosem éreztem magamat jobban, de enni, vagy inni, vagy bármely testrészemet megmozdítani nem tudtam, de aludni tudtam egy keveset. Amíg kedves orvosnőm komoly ábrázattal és figyelemmel vizsgált többször naponta, én magam semmibe sem vettem, csak azt nem értettem miért mondotta fel testem minden része a szolgálatot. Végre 8 napi vizes lepedő, naponta 3 szor belém öntözött tejes konyak megtörték a kór erejét. Nyolc napi fájdalom nélküli tehetetlenség után könnyekben lettem. Mondhatom ha bármi ágon rokonságba lettem volna a nevezett orvosnővel, nem lehetett volna boldogabb örömben, és míg osztályában voltam mindent elkövettem, hogy magamat összeszedhessem, meggyógyuljak, ami részben sikerült is fáradozásai után. Itten tartozkodásom alatt történt, hogy több hadosztályhoz kipótlások mentek a frontra a birodalomból. Mire eljutottak Jaroslauig a légénységnek több mint 70%-át kórházba kellett hozni és ilyen 12 z/ászló/alj volt. Ezek többnyire fiatal korúak voltak, és úgy pusztultak a kórházakban, mint ősszel a legyek. Ugyancsak itt-tartozkodásom alatt értesültem, hogy ezredünk, a 312 h/önvéd/ gy/alog/e/zred/ az erdélyi frontra lett irányítva, közben Lugoson fognak kiegészülni. Itt említem meg, hogy mikor szept. 12-én eljöttem a frontról, láttam messziről Istvánfy ale/zredes/t, de ő nem látott. Később értesültem, hogy nem régi ezredéhez, hanem a 314. ezs/edhez/ lett helyezve. Okt. 8-ig maradtam Jaroslauba, ekkor mi könnyebb betegek ismét vonatra lettünk helyezve, hogy beljebb jöjjünk az országbá. Sok helyen iparkodtak bennünket elhelyezni, de nem sikerült. Sátoraljaújhely, Debrecen, Kolozsvár innét Budapest, Komárom, Győr, Zágráb, Szombathely; innét már biztosra mentünk Sopronba. Okt/óber/ 12-én/ érkezünk, azonnal táviratoztam haza katonai igazolványért, amit Juliska nővérem okt/óber/ 13 /-án/ meg is hozott személyesen. Az ő fáradozatlan buzgalmanak köszönhettem, hogy még az nap el lehettem bocsátva Pápára. Megerkeztem 14-én hajnalba. Örömmel jöttem, azt hittem, a régi kedves otthonban semmi baj sincs. Szeretett apánk, kinek eltávozásommal ismét rázúdult minden gond, a nehéz munkától már teljesen megrokkantva, s anyám is beteges volt. De nem panaszkodtak. Csak 16-án jelentkeztem felvételre a bencés rend épületében lévő kórházparancsnokságnál. A Zimmerman utcai fiú iskolába helyeztettem magamat. Itt megörültem, mert megtudtam, régi házi orvosunk dr. Grosz Lajos orvos. De mekkorát csalódtam, mikor meglátott dühöngeni kezdett, miért jöttem hozzá, és tudomásul adta, hogy nem lesz semmi elvárással velem szemben. Egyszer akart haza engedni, de csak úgy, ha egy velter (sic) jön velem, nem fogadtam el. Hoztam magamnak be civil ruhát, és vizit után mindenkor hazajöttem a másik vizitig. Felvételemet a szobatársaim maguk közt felosztották. Ekkor láttam, mily pusztítást vitt végbe nálunk is a háború. Szegény apám dolgozott végkimerülésig, és nem táplálkozhatott annyi hatósági lisztet kaptak. Egy havi főzőliszt egy heti rántásnak kevés volt. Ha kenyér lisztből sütöttek kenyeret, egy hét alatt egyhavi részt jóllakás nélkül megéheztek. Nem tudtak kapni semmit sem. Ha haza mentem, legtöbbször még rántott levessel sem kínálhattak meg, mert ezt a fenyűzést ünnepen sem igen engedhették maguknak. A kórházakban eddig mindenhol azt tapasztaltam, hogy a legerősebb, legegészségesebb, lógóba vannak. Hon létéim alatt pedig meggyőződtem, hogy a gazdag városi földművesek mind felmentve, kereskedők hadiszállítókul felmentve. Bármerre mentünk, mindenhol irgalmatlan drágaság volt. Egy komisz kenyeret hoztam velem Sopronból, szegény apám oly jóízűen ette, mint a kalácsot. Mert ők itthol oly kenyér lisztet kaptak hogy a belőle sült kenyértől még a barmok is elvesztek volna. A szó szoros értelmében piszkot s nem lisztet kaptak. Meg voltam semmisítve. Mi vagyonna sosem számítottunk, e helyett mindig jól éltünk, tehát megértettem mi fog lenni ősz apámmal. Elhatároztam magamban, többé nem fognak mint katonát használni, inkább fel-

áldozom életemet, de frontra nem megyek. A háború mániákusai ha elvittek bennünket családjainktól, legalább védtek volna meg őket a háború hiénáitól, a kereskedők, molnárok s hivatalnokoktól. Az otthol maradt asszonyok, ha mentek a hadi segélyért, ami kész neveltség volt, nem pedig pénz; fejéknél 35 fillér, gyermekek 17 fillér naponta. (En utánam anyám kapott, nővérem 2 gyermeke után, ő maga mint dohánnyári munkás nem kapott). Az otthol maradt hiv(atal)nok(ok) csak hadi kurvákhoz szölongáltak minden tisztességes munkásasszonyt vagy leányt. A becselenség a legnagyobb fokra hágott. Különösen két úri ember tűnt ki. Révész Arnold főmérnök és Török Mihály. Előbbeni az élelmezés elosztás, utóbbi a hadisegély főtolva volt. Ezek a mániákus paraziták, amelyek asszony erőiesen fellépett ellenük, mindent felhasználtak megkárosításukra. Amikor egyes férjek hazajöttek, nehogy megbosszulhassák becselést eljárásukért, barátjuk Kemény Gyula kat/onai/ ügyoszt/ály/ vezetőjével egyetértve bevonultatták. A háború előtti polgári becsület és erények sehol nem maradt még nyoma sem. Mindenütt paráznság és megvesztegethetőség uralkodott. A megmaradt becsületes férfiak és nők teljesen ki voltak szolgáltatva a gazemberek kényének. Az ilyen állapotok láttára nem volt ember, aki érezte volna a katonáskodást polgári kötelezettségének, ha egyszer otthol megfordult, hanem átoknak. Itthol létéim alatt a kórházban elég jól ment dolgom. Parancs jött, melynek értelmében mint helybelinek nekem kellett a lábadozó betegeket csalánért elvezetnem. Természetes egyszer megmutattam nekik az öreghegy alatt a Polyák malomnál s többé el sem mentem velük csak lakásomig. Dr. Grósz Lajosnak érdekes gyógymódja volt. Minden beteg ágya elé állva fogadta, és ő minden embert megkérdezt anyanyelvén, és meg is felelt rá; hogy van kérem jól? jól, dobre, dobre, gutisz, gut, binye, binye. Ezzel elment, vége volt a vizitnek és kimerült a gyógymód. De nekem amilyen rosszul mutatkozott be Grósz, oly jól elváltunk. Ugyanis kijelentette, nekem szanatóriumba kell mennem, amit ő elintéz. Csakugyan nov/ember/ 5-én már Pozsonyba lettünk irányítva. 4 napi itt tartozkodás után, 9-én már a trencsényi barak kórházban voltam, innét nov. 21-én Belusra (Trencsén m/egye/. Ilaván túl) lettem egy kis szanatóriumba küldve. Régebbi időben gyógyfürdő volt, a háború alatt lett katonai szanatóriumnak alakítva. Ker/ület/ orvos dr. P... (?) Ábrahám volt. Itt semmiféle katonai piszkosság nem nehezedett ránk. Egyedül érdemes orvosunk azon parancsa kötött bennünket, hogy ékezésre és éjjelre mindenki otthol legyen. Nagyon távol voltunk minden lakott helységtől, de annál szebb sétat és kirándulások voltak az enyhe tél elején a sok szép fenyvesekben. A karácsonyi ünnepekre szabadságot kaptam négy napi itthol tartozkodásra. Belus fürdőn voltam febr/uár/ 24-ig. 25 /-én/ trencsényi tartalék körletbe érkeztem. Itt voltam márc/ius/ 6-ig. 7-én Pozsonyba lettem irányítva, innét bajmegállapítás után ezredemhez lettem márc/ius/ 27-én küldve. Az úton németül tudó társaim elolvasták orvosi leletemet, következésképp hangzott. Nagyfokú tüdőtágulat, a szív megtámadásával, szívbántalmak. A látó és halló idegek elgyengülése. Ennek refrénje: Minden katonai fegyveres szolgálatra alkalmas. Én pedig tudtam, hogy nem lesz abból semmi. Mielőtt Nagykanizsára mentem volna, 6 napot itthol töltöttem, s csak ápr/ilis/ 2-án vonultam be. Orvosi vizsgálat után a III. sz/ázad/ felülvizsgálatos osztághoz lettem helyezve. Innét már ápr/ilis/ 4-én 21 napi szabadságra haza eresztettek. 26-án bevonultam. Szabadságom ideje alatt Veszprémi út 12 sz. lakásunknál (mely ifj. Kluge Ferenc úré volt), egy 300 öles kertet, mit szüleim használtak, megástuk, és közben apámmal is elmentem szakmunkára. Ápr/ilis/ 29 /-én/ orv/osi/ vizsgálaton át lettem irányítva szolgálatba a lakatnyába. Azonban, közben a sorozó bizottságba írnokokat kerestek a lábadozóban, ahol rögtön jelentkeztem, másnap általános próba után fel is lettem véve írónoknak. Mint sor/ozó/ biz/ottsági/ írnok összejártuk, egy alezredes, egy hadnagy vezetésével (6 írnökök és 2 szolg/álat/tevő legény) Zala megyéig, és éppen a félig halott emberek nem lettek besorozva katonának. Máj/us/ 14-én soroztunk B/alaton/füreden, hol egy tanonc kori pajtásommal, Nagy Rezső asztalos segéd-
del, jöttem össze. Szegény fiú kezére volt megrokkantva.

Május/ 20/-án/ végeztünk a sorozással, ekkor be kellett volna vonulnunk a hadkiegészítő parancsnoksághoz Kanizsára. Azonban társaim mind Kanizsa vidékiek voltak, tehát 1—2 napra haza lógtak, rám bízva az összes ügyiratokat átadás végett.

En 21-én jelentkeztem a hadkiegészítőbe, és az ügyiratokat s könyveket átadtam. Egy szolg(álat) v(ezető) öreg törzsőrmester vett át minden elszámolást. Amikor végeztem, kérdi hol vannak társaim, mire őszintén megmondtam. Hát ön miért nem tette? megmondtam, nagyon messze lakom, 1—2 napra nem mehetek. Majd én elintézem; azonnal egy századoshoz ment, hová rövidesen magával vitt. Mennyi kelene? Elég lesz 21 nap? Megköszöntem és azonnal már mentem is az állomásra. Ott hol dolgoztam. Jún(ius)/ 12 /-én/ megérkeztem a lábadozóba, ahonnan azonnal vezényelték a lak-tanyába. Itt az utász osztagba lettem beosztva. Az osztagnál elég jól ment dolgom, minden héten 2 napi eltávozásra haza jöttem, és minden második nap orvosi vizitre mentem, és mindég 2 napi szolg(álat) mentességet kaptam júl(ius)/ 3-ig. 3-án aratási szabadságot kaptam júl(ius)/ 31-ig, bevalloztam 25 hold földet. Ezen idő alatt dolgoztam a ref. hitközségnél és több kisebb munkákon, hetenként 70—80 kor/onát/ kerestem. Aug(usztus)/ 1-én bevonultam és újra kezdettem a régi nótát, minden második nap orvoshoz mentem, és kaptam mindég 2 napi szolg(álat)mentességet. Szept(ember)/ 15-én parancs jön, az összes utászok, kik a lak-tanyában vannak beosztandók tekintet nélkül. Ekkor oszt/ag/ parancsnokom, egy tapolcai zsidó fiú, főhadnagy magához hívatott és megmondta az irodába, vagy küldessem kórházba magamat, vagy holnap be leszek osztva a menetbe, megköszöntem. 16-án orvosi vizitre mentem, először egy fiatal seg(éd) orvos fiú meg se nézett, csak a betegkönyvet és rámförmed; takarodjon, ha még mer jelentkezni, hadbíró-ság elé állított. Tisztelet-állásba vágtam magamat s mondtam, azt akarom zászlós úr, ott legalább lelkiismeretes orvosi vizsgálatnak leszek alávetve. Nem szolt mást, csak várja meg az ezredorvos urat.

11 órakor megjön Schvarcz ezredorvos, megvizsgál és megkérdi: voltam e bajmegállapításon; igenlő válaszom után kikereste az akkori orv(osi) leletemet, amit jóízűen kinevetett. S azt mondta, mindaddig fogom küldeni, míg magát ki nem tetetem, maga már nem ide való.

Azonnal irányított a budapesti Andrási út 70. sz. alatt, hadikórházba. Szept(ember)/ 17 /-én/ meg is érkeztem, itt voltam okt(óber)/ 2-ig. Orv(osi) leletemben meg volt állapítva: idült tüdő-csúcs hurut, tüdőtagulás, gyengébb szívbj, nagyfokú vesebántalmak, ideggyengeség, ált. testgyengeség. Minden fegyveres és fegyver nélküli szolgálatra alkalmatlan, 70% /-os/ rokkant.

Okt(óber)/ 4-én érkeztem Nagykanizsára. 13-án mentem felülvizsgálatra. Minden állami támogatás nélkül, egyszer s mindenkorra elbocsátottak a honvédség kötelékéből. 14-én megérkeztem, de mire. Szegény apám már az utóját várta, magam is beteg voltam, de mert mindég szeretett, s én viszont, éjt nappallá téve igyekeztem, ha lehet megmenteni. Naponta kel fürösztetni, de már hiába volt minden, és a legnagyobb gyötrelmem az volt, hogy ehető kenyeret vagy tésztát nem tudtam neki nyújtani utolsó napjaiban, sem petróleumot teremteni, hogy este világíthattunk volna. Oly annyira nagy volt az anyagi nyomorúságunk, hogy inkább a nyomor miatt a kórt tartottam megölőjének. Hiába volt minden, a mi szeretett apánk kit mindannyian mint legféltebb kincsünket dédelgettünk, 1917 okt(óber)/ 26 /-án/ este 3/4 9 órakor megvált szörnyű szenvedéseitől. Mily önző az ember, halála után mondta meg dr. Grosz, kezelő orvosa, hogy megváltás volt neki a halála, mert 1 héttel előbb minden májaja a székeléssel elment. Nyugodjék áldott emlékü apám békével. Megfogadtam kihílt teste felett, meg fogok minden alkalmat ragadni alkalom adtán, hogy az ő és számtalan apák és anyák kínos szenvedéséért azok között leszek szívvel és lélekkel, kik ezen emberiség gyalázatát a háborút minden alkalmas eszközzel megdöntik, mindazokkal együtt, kik folytatják és megújítják. Okt(óber)/ 28/-án/ helyeztük örök pihenőre. Teljesen egy fillér nélkül voltunk, én láncom és óráim és nővérem nyakláncát adtam be a közz/azdasági/bankba, és úgy takarítottuk el a családi temető-sírkertben.

Ezen szomorú napok után válságos volt saját életem is. Egész 1918 május végéig feküdtem, a tüdő és a vese nem akart engedni, és néha a szív is bele kontrázott. Ékszerünket úgy tudtuk megmenteni, nővérem és minden dohánygyári munkás 1918 hűsvétra és azután már többször is, gróf Károlyi Mihály néps/ónok v. népszelő?/ képviselő előterjesztésére, rendkívüli gyorssegélyeket kaptak. Első ízben 15 kor/onát/. Május után már volt munkám, egy új épület Árvai Istvánnak, H. Császár Károlynak (Kovácsi) és több apró javítási munkáim. Ezen közben a közviszonyok annyira leromlottak, hogy mindenütt csak sirás és keserűség lakozott a munkás nép között. A katonák lógása a front elül annyira elharapódzott, hogy majdnem minden szab/adságra/hazatérő polg(ár)/társunk csak lógott. Nekem is egy volt tanoncom Hokkeizer Ferenc dolgozott hónapokon át, és nekem mindég igazolta szabadságát. Dolgozott nálam Dolgos Gyula volt kedves tanoncom, Viczai János ifj., kit mint nagyon derék fiút tanultam megismerni.

Mielőtt megérkeztem volna, 1917 jún(ius)/ 20-án városunkban meglehetősen csinos forradalmat rendeztek asszonyaink nyomorúságukban. Elverték Balla Maxi, Révész Arnold urakat, és ablakait betörve Révésznek még a bútorait is összetörték. Csak a rendőrség mentette meg őket. Ezek minden kezükbe jutott asszonyt kegyetlenül el kardlapoztak. Kovács Gábornét Edvi rendőr, Bognárné Czibrik Annát Szokolli Viktor.

Ezen asszony mozgalom annyira elmérgesedett, hogy katonai készütségnek kellett kivonulni. Azonban asszonyaink állítása szerint a vezénylő tiszt látván, hogy teljes baromi sorsba taszított asszonyok mozgalmával áll szemben, dacára, hogy egy huszárt az elkeseredett vitéz asszonyok egy kő hajtással megsebesítették, az asszonyok egy küldöttségével előteremtették Mészáros Károlyt, az akkori polg(ár)/m(ester)/, és most már ő adta elő az özvegyek, árvák, és az itthon kintzött asszonyaink főbb panaszait, amelyre a törv(ényes)/ orvoslást követelte. És ez időtől kezdve, néhány hónapig, mintha mindenki érezte volna, akik a hatósági ellátást igényelték, hogy kedvezőbb mennyiségű lisztet s egyéb élelmiszert vásárolhatnak jegyeikkel.

(A fentieket hon lévő ismerőseim bemondása alapján jegyeztem ide.) 1918 évben mindvégig betegeskedtem, azonban mert a nyomor nagyon üldöztött, már febr(uár)/ban munka után néztem. Akadt is. Magam még képtelen voltam erre, azonban ágyamból felkelve lehetőség szerint mindég felülvéltem a munkára, hogy az tényleg szakszerű is legyen. Október hónapig nem sok munkám volt, de fizetve az akkori viszonyok között oly fényesen volt, hogy tisztességesen kezdtem már élni. És tapasztaltam, ha minden olyan szerencsével jár, hitem szerint meg is fogok gyógyulni. Sem politika, sem más nem érdekelt, mindenek felett önmagamra gondoltam, hogy egészségem helyreállításával öz(vegy)/, beteges anyámnak támasza maradhassak, úgyszintén özvegyé vált nővérem és két gyermekének, amikor élet-halál közt voltam, nem kérdezte megadom-e, a keresetéből fődözte az én élelmezésemet is. Annyira magamnak, illetve hozzátartozóimnak éltem, hogy sosem gondoltam arra, hogy már két éves tanonc koromban az ifj(ú)/ munk(ás)/? tagja, titkára, alelnöke és felszabadulásomig elnöke voltam. Az ácssegédek egyesületét pedig, felszabadulásom után, addig fáradoztam, csúsztam, másztam az akkori úr vezetéség nyakára, hogy végre 1906 nyarán züllöttségéből és haldoklásából megmenteni segítettem, és a legnagyobb odaadással gyakoroltam magamat munkásszónoknak. Azzá akartam képezni magamat, de a sors másképp rendelte. A hegyről elindul egy kis gyenge forrás, még a falevelet sem igen bírja, s mire a völgybe ér, hatalmas malmokat is elhajt szörnyű erejével. Egy kimondott szó, melyre nem vigyázunk, talán nem is rosszakaratból, csak meggondolatlanságból hangzott el közönyösen. Az első embernek semmi, de nem áll meg a szó, és mire már az érdekelt fél tudomására jut, emberek becsülete és minden jóakarata van eltemetve. Így jártam én is. 1906 év végén javaslatot terjesztettünk a munkaadókhoz, azon reményben, hogy kérelmünk a kollektív szerződés tárgyában kellő méltánylásra talál. Nem úgy történt. Városunk legtekintélyesebb ép(ítési)/ v(állalkozója — ifj. Fa Mihály — magához vette

régi megbízható, hű embereit (ácsok) Kerekes János munk/a/v/állalóval/ együtt. Kerekes János nekem egy elhalt kis testvérem után kereszt apám is volt. Annyira otthol volt az ács ipar terén, hogy hozzá hasonló képzett ember nem volt hamarosan, de sok gyereke volt, és meglehetősen iszákos. Dacára annak, hogy már nagy gyermekei voltak, Miska, Józsi, Jancsi már ácssegédek, de állandóan a nyomorúsággal küzdött. És mindig ezen szegény ember nyomorúságát használta ki Fa Mihály az ácssegédek ellen. Ugyanis az összes ácsmesterek kizárták mindazon segédeket, akik nem akartak újra dolgozni szerződés nélkül. Most elemembe jöttem én is. Mint vez/etőségi/ tag apám iparával és nevében éjjel nappal úton voltam a vidéken. Nem ismertem fáradtságot, sem más akadályt vállalkozó utamban. Csótón, Vanyolán, Nyőgéren, Vaszáron, helyben annyi munkát/szerzetem/, hogy apámnak 15–20 ember dolgozott a kizárás tartama alatt. A cél az volt, minnél kevesebb munkás legyen kénytelen várakozni. Továbbá lehetőleg mindig azokat vittük munkába, akik leginkább rá voltak utalva, és kiktől leginkább feltettük mozgalmunk sikerét. El voltunk tökével, hogy mivel éhséggel akarnak levenni bennünket, megfizetjük munkaadóinak kapzsiságuk jutalmát. A fontos az, hogy a kizárás az ácssegédek teljes diadalával végződött, és köv/eteléseinket/ minden téren elismerték.

Ezen harc alatt ért az első csalódásom, tudniillik a kizárás 10-ik hetében már a központ is folyósított az ellenállási alaptól segélyeket hozzánk. Én mint titkár kaptam meg március/ 19-én az első összeget, annak szétosztásra való utasításával együtt déli 12 órakor. Szaladtam az akkori vezetőséghez, köztük Német Ferenc (Mendöl) és Gróf János, kiknek azonnal elszámoltam, és kiosztás miatt átadtam a kapott összeget. Magam pedig siettem a vasútra, mert vidéki munkát akartam vállalni, másnap vasárnap lévén, kettőt pedig már át akartam adni készen. Nyugodtan végeztem dolgomat, semmi olyat nem tapasztaltam, mi nyugtalanított volna. Vasárnap a déli vonattal érkeztem haza. Első utam a munkásotthon volt. Érdeklődésemre bemutatták a segélykiosztási jegyzéket, rendben volt, nem sok volt, de a legnagyobb méregfogát néhány családostársunk szegénységének kihúzta.

Dolgom végezte után haza megyek ebédelni, búcsút veszek oszt/ályos/ társaimtól, és tudatom velük, hogy a jövő hetekben még több emberre is lesz szükség, s eltávoztam. Kapun kilépve hozzám szegődött egyik tanonc kori kollégám, Molnár Feri. Úgyes és jó fiú volt, azonban csak magának szeretett élni. Beszélgetve tartottunk együtt a női kórházig, itt elvált utunk, s akkor mondja nekem; igazán Józsa milyen emberek vannak! azt mondták az egyletben, hogy te vettél fel pénzt, és nem osztottad ki az ácsok között. Gondtalanul elnevettem magamat és mondtam: te csási tegnap déliben vettem fel ezen összeget posta ut/alvány/ szerint, és azonnal átadtam elosztás miatt a vezetőségnek, íme itt van az átvételi elismervény, amit kaptam, és itt van a jegyzék, kiknek a bizottság kiosztotta a kérdéses összeget. Mindent bemutatok neki, és legjobb hangulatban elváltunk.

Még mindig ment voltam minden gyanútól. Este mert borívó nem voltam, elmentem a Graf kávéházba vasárnapi szokás szerint. Amikor a régi ismerős, kőműves munkás társaimhoz telepszem, hogy napi eseményeket megvitassuk, egyikük bizalmasan megkérdi tőlem, mi igaz abból; s ugyanazt mondja, mint déliben Molnár Feri. De már egyik legjobb ismerős elvtársam felugrik, hogy nem szív egy levegőt olyannal, ki munkás társai pénzét elvitte. Meg voltam semmisítve, szemem, szám elállt ijedtemben. Végre magamhoz jöttem, de szégyenemben alig találtam magamra. Felszólítom őket. Elvtársak nem tudom tudják-e mit műveltek most önök velem szemben, olyan vádat hangoztattak, amit rendes viszonyok között a bíróságnál intéznék el magukkal szemben, azonban csak arra kérem magukat, a legközelebbi taggyűlésünkre meg lesznek hívva, és ott mondják el vádjaitkat szaktársaim előtt, de ha becsületes munkásoknak tartják magukat, ugyanitt tanúsítani fogják, hogy kiktől hallották ezen állítást és milyen formában.

Teljesen jóhiszemű emberek voltak, és készséggel megígérték. Másnap bementem a csoportba, és kértem felmentése-

met a titkárság alól. I. Másodszor taggyűlést kértem összehívni, mely tudomásul vegye lemondásomat II. Ugyanezen taggyűlés, vagy az általa kinevezett bizottság vizsgálja meg és állapítsa meg, kezeltem-e és milyen pénzt hűtlenül III. Ha nem, honnan és milyen célból és kik terjesztik rám a fenti megbecstelenítő koholmányt IV. Amennyiben a rágalmazót kitudják, teljes elégtételt kértem. Nem kívántam semmi mást, mint, hogy a szaklapban ő maga jelentse be jó vagy rosszhiszemű híresztelését.

A kért taggyűlés meg lett tartva, azonban a költemény szerzőjét nem sikerült kitudni. Március utolsó szombatján megtörtént a megegyezés a mesterekkel, ezután kérte a vezetőség újabb taggyűlést, hogy jelentkezze az illető, ha más tévesztette is meg. Hiába, leginkább Molnár Feri barátom lett megnevezve, akitől hallották az idegen szakmabeliek. De ő maga azt állította, ő is úgy hallotta mástól. Ez a vezetőség lemondott és indokolta, hogy egyik szakt/árs/ sem engedheti meg, hogy tőle gazdátlanul olyat vegyenek el, ami csak egyszerű lehet (becsület munkatársaival szemben).

Azonnal amint megérkezett a központhoz a jelentés, leutazott Pápára Bárdos Ferenc akkori közp/onti/ titkár, utána egy hétre Beke Miklós akkori közp/onti/ elnök. De a koholmány értelmi szerzőjét nem sikerült kitudni. Végre a vezetőséget nekik sikerült újra megalakítani, azonban én már határozottan kijelentettem, mint tag mindenkor az elsőők közt leszek, de nem tudnék oly társak közt vez/etőségi/ tag lenni, kik vénasszony szokás szerint mindenkit megrágalmaznak, hogy aztán ha melegire kerül a sor, letagadják. Igaz, hogy nevezett időben még fizette Kerekes Mihály szaktársam azon összeget, mit évekkkel előbb az első ács csoport tagdíjából el tulajdonított, amiért ő ki lett zárva az egyesületből. Most már nem törekedtem szónok lenni, rendszeren megtettem szakt/ársi/ kötelességemet, de már óvakodtam oszt/ályos/ társaimtól, mert láttam, hogy ez egy tömeg, ki máma felemel nekünk adja szívét, lelkét, csak azért, hogy holnap annál mélyebbre dobjon bennünket, habár ő maga is elbukik utánunk. Nem éreztem magam itthon jól, tehát dacára, hogy apámnak volt elég munkája, ha nem volt teremtetünk, aug/uszus/ hóban apám minden kérése ellenére felmentem Pestre dolgozni. A Velisch cégnél azonnal munkába is álltam. Bejárógattam a szakegyesületbe, megpróbáltam Beke és Bárdos rábeszélésére, hogy talán visszakapom régi törekvésemet. Hiába, itt sem ment, most már előfordult, hogy biz/alom/ ért. Kezdtém a régi módi szerint a bizakodást és lelkesedést, de nem ment. Mindig fejemben járt, akkor vágtak földhöz, mikor legbiztosabbnak éreztem magamat. Hamar felismerték a központnál is, hogy egyelőre még nem kezdek semmit, de magam is. Azonban azon reményben, hogy elpárolog tőlem, annak tudata, ami történt, és ismét a köz emberek leszek, mindenképp igyekeztek megbecsülni, egyébként magam is akartam viszonzni jóindulatukat. Történt, hogy egy alkalommal (Ludovika utcában laktam Hakfelner Ferencéknél), hogy barátom és szobatársam, Feldman Feri ácssegéddel vasárnap este sötétel találkoztam az Óriás utcában. Hóna alatt könyveket szorongat. Meglepődtem, mert sohasem tudtam, hogy ő vasárnap merre jár, és estélyenként ha faggattam, kitért a válasz elől. Azonnal szemrehányást tettem neki, hogy nem visz engem magával, pedig szeretek én is látni és tanulni. Ekkor vallotta be, hogy magán úton ácsm/esteri/ vizsgára készül. Fritz Ede ácsm/esternél/, és könyörgött, hogy ne adjam tovább, mert akkor neki a munkáról el kell tennie. Megígértem, de megkértem, csinálja meg az utat, hogy én is vele mehessek. Így esett azután, hogy én nappal dolgoztam, és este Fritz Edéhez jártam tanulni, aki engem két félévben az ácsmesteri vizsgára előkészített. Azonban neki megvolt a jóakarata, hogy akár tíz évig is tanulhatunk, azonban a vizsgára még nem ereszt bennünket.

Erre aztán én 1908 telén végleg megjöttem, és a hátralevő tanulmányaimat 1910-ig befejeztem, és okt. 10-én Veszprémben le is vizsgáztam szerencsésen. Itt megemlékezem tanonc kori barátaimról. Gál József helybeli napsz/amos/ ember fia, derék erős fiú volt, a legteljesebb erős emberek közé sorolható, kedves, szelíd és jó barát, kivel nem lehetett volna senkinek sem összeveszni. Horvát László Salamon községi származás. Atléta természettel egy csupa izom ember, mindenkit

gyanúsító irigy, engesztelékeny jóbarát. Mindkettővel Horvát Józsefnél voltunk tanoncok.

Oláh Sándor erős, szabadszajú fiatalember, kedves és jó barát, egyetlen nagy bűne volt önmagával szemben, hogy egy heti keresetét ha megkapta, mire szálásához ért, ritkán tudta kifizetni a szobaasszonyt, amíg pénze volt, mindig ivott. Egyébként annyira ragaszkodó és hű barát volt, hogy az ingét is levetette a barátjáért.

Amikor jelen soraimat írom, már ők rég kiszenvettek. Elvitte őket, a mindnyájunkat kipusztító háború. Két előbbi orosz földön, utóbbi pedig olasz földön nyugosza békés álmait. Áldassék emlékü. Az itten ismertett esemény következtében egész másképp rendeztem be életem hivatását, mint ifjú szerettem volna. Azonban mint mester is sohasem feledkeztem meg munkás voltomról, mindenkor igyekeztem becsülni a régi osztályos/társaimat, munkásaimat pedig, ha voltak, magamhoz hasonló munkások tiszteletével vettem körül, de minden politikától távol tartottam magamat.

Mindezen események mintha nem is velem történtek volna, annyira közömbös volt előttem a politika 1918-ban.

Néha mikor időm és kedvem volt, s egészségem engedte, kávéházba mentem. Június—július hónapban már sehol sem meséltek mást, mint a háború, ránk nézve közeli, de csúfos végét. Igaz, ha kedvenc lapjainkat olvastuk, állandóan tömve volt a dicsőséges győzelmektől, azonban később aztán buzdításul beismerték, hogy az ellenkezője az igaz. Rettentő volt a munkások és tisztességes polgároknak az anyagi és erkölcsi szenvedése. Az erkölcsatlenség oly nagy volt, hogy a nőknek csak kis hányada maradhatott hű becsületéhez. Mindenki áruba bocsátá, mie volt. És mindenhol, hivatalban és egybeült, ezek voltak szépek, kedvesek tisztességesek. Kik csökönyösen védtek becsületüket, leginkább hadi kurváknak lettek még a legtöbb hivatalban is nevezve. Városunk hasonlított egy büntanyáéhoz, ahol nem lehetett mást látni, mint éhes, romlott, meggyötört gyermekeket, özvegyeket és a sírba taszított öreg édesapákat és anyákat egyrészt, és megnőtt szarvú, hivalkodó tisztek, tisztviselők, hadiszállítók és felmentett termelőket másrészt. Tekintélyes nagyságban kezdtek szaporodni a katonaszökevények, így ment ország szerte. A katonai kormányzat rendeletére működött már a Budapesti rögtön/ítélő katonai bíróság báró Lukasics vezetésével.

Ezen újabkori Hajnau parancsával tömegesen végezték ki a szökött katonákat. Lapokból sohasem tudtuk volna, mert ily forma közlések jelentek meg. A közvélemény megnagyítására utána jártunk, mi igaz azon rémségekből, hogy Lukasics parancsával a szökevényeket tömegesen végzik ki. Mindössze annyi az igaz, hogy a javíthatatlan szökevények elretentő például a megérdemelt büntetést nyerik el. Azonban gyakran egész névsor lett egyes lapokban, mint a cáfolat kísérelője leközlőve. A hazatérő szabadságos és szökevény katonák hajmeresztő képekben festették le a fronton lévő állapotokat. Az élelmezés annyira rossz, hogy a legénység az éhségtől és a romlott lóhús élvezetétől már annyira leromlott és elkeseredett, hogy a büntetések fokozásával sem igen lehet már félemlíteni. A fronti büntetések közt a kikötés és a drót akadályok elé való kikötések már hatástalanok. Mind sűrűbben fordulnak elő egyes frontszakaszokon, lázadás szerűen a fegyvem megszegése. (Ezen a tavaszon véletlenül tanúja voltam, amikor Fülöp rendőr agyonlőtte az előtte menekülő Söldi József kat/ona/szökevényt. Ezen cselekmény elkövetője haramosan tettéért elő lett léptetve). (41—57 old.)

Szomorúan sötét korszak következett a magyar munkásosztályra és a szabadon gondolkodó elemekre. A románok aug/usztus/ 4-én bevonultak Budapestre. Fridrich István nagyparas és társai kérelmére a román katonai parancsnokok körül fogta az éppen üléső magyar miniszteri tanácsot, feloszlatta és lemondásra kényszerítette. Habsburg József kormányzó és Fridrich István ragadták magukhoz a hatalmat a főnemese, egyház és a keresztény/szocialista/pártokkal, és oly uralmi rendszert honosítottak meg, melyre a Dózsa féle paraszt lázadás óta nem volt példa. Egyetlen kínzókamra volt az egész ország. A megkínzottak borzalmas síkolya, a halálra vert és kínzott emberek hörgése visszhangzott belé. Akik tegnap még tántoríthatatlan vörösöknek val-

lották magukat, ismét a fórumon voltak. Elég volt valakire rámutatni, hogy kommunista, már a különítményi tagok munkába is vették. A munkásoknak színe, java százával lett felhajszolva és börtönre vetve. Az elfogott emberek kínzásához tartozott, hogy a megkötözött embereket az odacsődített ismeretlen vidékiekkel is agyonverették. Minden bírói eljárás nélkül, százával végezték ki a kommunista gyanús embereket. Huszár Károly, Haller István keresztény/szocialista/miniszterek bele-bele kontráztak a fajvédelem nevében, hogy mindent a zsidóknak köszönhet a magyar nemzet, tehát üsd a zsidót. A zsidó üldözés alatt mindenhol a munkás élet veszett, mert hisz a gazdag zsidóknak most is megvolt a kellő védelme: pénze. A szakszervezetek mindenfelé fel lettek oszlatva, a vezetők börtönben ültek, nagy részük kivégezve, az egyesületi pénzeket az akkori hatóságok elvették, és megszünt minden lehetősége a munkások önvédelmének. József főherceg aug/usztus/ 27-én lemondott kormányzói tisztéről. Helyette Horti Miklós tengerész főtitár látta el a legfőbb állami méltóságot. Az aug. 31-én alakuló új kormányban 1 szocialista/ demokratá/ is mint miniszter részt vett, de mert az országban a különítmények tovább folytatták kegyetlen tevékenységüket, kénytelenek voltak visszalépni a szocialisták. Habár a felelőtlen gyilkosságok már ritkábban fordulnak is elő, ott tartunk még mindig, mikor jelen soraimat írom, mint 19 őszén, most már vannak szocialista képviselők, beszélhetnek is néha, de az ellenforradalom minden alkotása fent maradt. Törvényeket hoznak mindenről, amivel a munkások és dolgozók nyomorát csak nevelhetik. 24 szocialista és 12 egyéb párti a néppel érző képviselő, amikor jelen soraimat rogom, annyit ér a nemzetgyűlésen, mintha nem is volna, bármit indítványoznak, mint hazaárulók le vannak hurrogva, mert hisz csak azok lehetnek hazafiak, kik az egyház, nagybirtok és a nagyrangúak érdekeit ápolják. A népek csak az a kötelessége, hogy dolgozzon és túrjon. Hogy mennyire a dolgozók ellen van a jelen kormány minden munkája, mutatja a 3% forgalmi/ adó, a munkás/kereseti adója, határ vám a behozatalra. A gabonát s egyéb élelmet az országból kiviszik, de behozni nem engednek, hogy az élelem drágaságot fenntarthassák. A 19 őszén elközlött rémtetteknek, tömegmészárlásoknak számtalan esetei illetékesek elé lettek terjesztve Siófok, Orgovány, Kecskemét, Devecser, Budapest, hatósági vizsgálat tömegmészárlásokban elmaradt. A nyilvánosságra hozó szerencsés volt, ha le nem zárták, a leközlő lapokat elkobozták, megbüntették, esetleg egy időre beszüntették, a gyilkosok pedig, mint nemzeti hősök ünnepeltetnek és közkegyelemben részesültek. A munkások százai pedig évekig börtönben, internáló táborokban szenvedtek, ha valahogy kikerültek a kivégzést. Szomorú napok voltak ezek, melyekre minden résztvevő, szenvedő, mint élete leggyászosabb korszakára csak megborzadva tud emlékezni.

Pápa 1925 aug 10.
Buday József (68—70 old.)

FORRADALOM PÁPÁN.

Személyes részvételem és közvetlen tapasztalatom.

Tekintettel az üldözésre minek folytán idő és hely adataim hézagosak mert csak emlékezésből tudom ide rögzíteni.

1918 november 1/-ét/ írjuk, tudtuk, hogy kitört a forradalom híre jött Tisza István halálának, de részemről kétkedéssel fogadtam. Folytatni akartam egyéni életemet tovább, a forradalombani részvétel nélkül. Azonban az ember tervez, a sors pedig kegyetlenül keresztül húzza számítását. Ünnepléven találkoztam embereimmel Dolgos Gyula és Hokeier Ferenc közölttem velük holnap elutazom munka ügyben és ők mit dolgozzanak. Azonban nem kellett elutaznom. Másnap várom az embereimet, nem jöttek. Egész dél előttvártam, még mindig nem jöttek. Ebéd után már nem tudtam türtöztetni magamat, elmegyek hozzájuk, mert ami kis munkám volt, minél előbb be akartam végezni. Amind a városba igyekszem látom ám hogy kollégium felé özönlik a piros és nemzeti pántlikás tömeg. Érdeklődöm és magam is bevezgyűlök az áradatba. A ref. kollégium udvarán rögtönzött emel-

vényen tartanak beszédet a már jelentkezett és esküre bocsájtott nemzetőrökhöz. Tovább nem is kellett mennem, mert embereimet az esküre bocsájtott nemzetőrök közt láttam. A nemzetőröknek volt annyi fizetésük, mint akkor amennyit az ácsiparban hetenkint kereshettek. Ami kis munkám volt, csak úgy tudtam befejezni, hogy minden nap más dolgozott rajta. Nem mertem több munkát vállalni, csak mit magam bevégeztem. De mert még mindig beteges voltam, teljesen beszüntettem. A hazatérő iparosok nagy összejövetelt tartottak az ipartestület helységében. Szenvédélyes szavakban fakadtak ki az ipart. elnök és előjáróság ellen. Fölháborodva tárgyalták hogy az ip/ar/t/estület/ vezetősége semmit nem tett a hadban levő iparosokért és nyomorgó családjaikért. Ellenben az ithol tartózkodó bőriparosokat sőrszóság, komasági formában ellátták bőryanaggal. Csapó Géza felmutatott egy 5 cm h/összű/ 2 cm széles talpdarabot, heves kifakadásokkal kísérve, hogy mikor megjött szabadságra és bőrt kért hogy dolgozhasson ezt adták neki azon szavakkal hogy nem adhatnak mert kell a bőr az ithubiának. Valamennyi hadból megtért iparos családjának nyomorát festette le. Elhatározottak az iparosok megszervezése. Minthogy az építőipart egymagam. képviseltem rám tartozott az építő iparosok megszervezése. Ezen kötelezettségemnek úgy feleltem meg, hogy legközelebb kevés kivétellel megjelentek az építő iparosok egy nagy iparos gyűlésen, melyen megalkották az iparosok szabadszervezetét és megválasztották szakma szerint a bizottságot. Úgy szintén a külön szakmai megbízottakat. A szabadszervezet jegyzője én lettem, melyet csak márc/ius/ 24-én a komün megalakulása után adtam vissza megbízóimnak. A nélkül hogy akartam volna, forradalom áramlásának közepébe jutottam, amelyel megszünt minden tehetségem, hogy kitérhettem volna. Elnök Datler Szilárd lett, meg lettünk bízá, hogy alapszabály tervezet készítsünk, melyet február 19-én 1919 ben alapos elbírálás után a Közgyűlés jóvá is hagyott. Bármerre tekintettünk, akárhová mentünk mindenhol az elégedetleneket a zűgölódókat találtuk. A frontokról haza özönlő, semmi nélküli emberek nagy része előzőnlötte az utcákat városunkban, a sok évi nyomorúságos élet s az általuk a családban is tapasztalt nagyfokú nyomor és kétségbeesésbe taszítottság minden szélsőséges demagógiának volt a melegágya. E tömeg mindenre kapható volt a pillanatnyi látszólagos előnyökért. Kis városunk közeli jövője borzalmasnak ígérkezett. Városunk lakossága három osztályba sorakozott ezen időben. Egyik rész minden áron és minden eszközt alkalmasnak találva igyekezett mindenáron előnyöket megszerezni, melyeket meglátott, mutatott, vagy hallott valahol. Másik rész kihasználni a tömegek elkeseredett és nyomorukbn mindenre kaphatóságát Zsilavi Sándor kath/olikus/ tanító, Tihanyi Márk bencés tanár, Hajnóczki Árpád könyvkereskedő és a ker/esztény/ szoc/alisták/ Szalai Lajos és Madarász József vezetésével mindenhol bujkálva a tömeget a zsidók, mint minden baj kútforrásának ellene igyekeztek izgatni. Zsidó volt mindenki, vagy Zsidó bérencz, ki a papok szekerét vonakodott húzni. A harmadik rész mely felismerte az eshetőségek veszedelmeit, igyekezett mindenhol, minden zavarnak kitérését terjedését megakadályozni esetleg elejét venni. A hivatalnoki osztályból dr Tenczlinger József vezetésével, Körös Endre, Sarudi György, Győri Gyula, Kristofi Gyula, Tancos Antal, dr Csoknyai János. Szocialisták részéről dr Balla Róbert vezetésével Muli József, Renner Ármín, Torma Lajos, Buxbaum Béla, ifj. Kerekes János, köztük szerény tehetséggel magam is igyekezvén egy kitűzött cél érdekében a rendet s nyugalmat fõnt tartani, biztosítani. A fent nevezett emberek és a mértékletet és célt ismerő komolyabb munkások ügybuzgalmának éjjelt nappallá változtató fáradozásainak köszönhető, hogy nagyobb rendzavarások nem voltak az első időben. Bennünket irányított az a tudat, hogy a forradalom vívmányai csak a tömegek lelki nyugalma mellett lehet a közre értékes és gyümölcsöző. November hóban (1918-ban) a megalakuló árviszgáló bizottságba mint bizottsági tag be lettem választva, és komün alakulásig elegendet tettem eme megbízatásomnak. A biz. elnöke Lakos Béla tanár volt, kire lehet mondani elég lelkiismerettel végezte áldatlan megbízatását. Nekünk iparos és kereskedő tagoknak

nagyon nehéz helyzetünk volt a biz/ottság/ban. Iparostársaink bizalma állított azon helyre, és állandóan ipari és kereskedelmi, közszükségleti cikkek áraiban kellett véleménynyilvánítani, és pedig nagyon sok esetben felsaink felfogása és anyagi érdekei ellen. Azonban mivel csak véleményező testület volt, és mint ilyen nem is sok eredményt érhetett el a közjó javára. Másrészt a meglevő kevés áru mind magas áron beszerzett külföldi cikk lévén nem igen lehetett az árakat mérsékelni. November és december hónapban a párt tárgyalásokat folytatott a helybeli kereskedői karral melynek eredménye lett hogy a kereskedőknél vásárló igazolt szegény sorsú munkás család a vásárolt árnak 50%/-át/ visszakapta. Ezen párt bizottság és kereskedői érdekelttség egy feles bizottságot választott 11 taggal elnök lett Beke Miklós kereskedő s mert a párttól senki nem akarta a meglevő közöl idejét ingyen feláldozni a titkárságot elfogadtam melytől február 6-ig nem is tudtam megszabadulni. Most már annyira le voltam kötve, hogy naponta gyakran a hajnal vetett haza. Beke Miklóssal átvizsgáltuk a munk/ás/ és szegényebb sorsú tisztviselők háborús vásárló könyvecskéit anyagi helyzetének céljából, az ismeretlen vagy kétes vagyoni helyzettel rendelkezők könyvét közös bizottság elé vittük elbírálás végett. Azoknak könyveit, kik ezen kedvezményre jogosultnak találtunk, kölcsönös kézjegyükkel való ellátás után, a város bélyegzőjével hitelesítettük. Amikor reméltük, hogy valahol tiszta képet nyertünk, megjelentek a ker/esztény/szoc/ialisták/ is, Madarász József akkori titkáruk vezetésével, és hasonló részt követeltek. Azonban mert a pártatlanságnak voltam híve, a párt minden megkérdése nélkül is tagjaik érdekeit is igyekeztem kedvezően elintézni. Ezen ügyből kifolyólag már többibben a ker/esztény/szoc/ialista/ egyesületben kellett az általunk felvett igénylőket összeírnom. Habár egy világ választott is tőlük el, rövid működésem, melyet vigyáztak, teljes bizalmuk megnyerte. Időközben megalakult a katona és munk/ás/ tanács is, melynek üléseire iparos társaim engem és Kümmer János barátomat küldöttek ki. Amivel a felgyülemlett munkámat a párt akkori irodájában (főisk/ola/ és Kossuth utca sarok) végeztem és tudták, hogy vagyontalan szegény vagyok, kezdettek érdeklődni miből élek. Azt kívánták tőlem, hogy a már akkor bevezetett munk/a/nélküli segélyt vegyem igénybe, s mert, hogy munkaadói múltamra hivatkoztam, ígérték, hogy azért majd el lesz intézve. Azonban én ezen ajánlatot sértődve visszautasítottam. Későbbben Buxbaum B. és Molnár A. Balla és a ker/esztény/szoc/ialista/ Zsilavi S. tanító rábeszélésére beléptem a nemzetőrségbe. A nemzetőrségben ismét bizalmi állásba jutottam, kötelességemmel lett téve hogy mint polgári egyén az őrhelyeken a rendellenes állapotokat figyeljem, s esetről esetre jelentsem. Szolgálatom idejét tetszés szerint osztom be. Segített rajtam mert azon időben nagy pénz volt 10 napra 30 Kor. Azonban 20 napi szolgálat után, mert természetem és felfogásommal ellenkezett, otthagytam. Inkább tovább nyomorgok, semmint besűgő legyek bármely irányban.

A kereskedő üzleti élet nagyon kockázatos volt ezen időben. Állandó rablásnak volt kitéve. A felsővárosban lakó hithű, köztük még néhány jobb módú lakosság, úgyszintén a falura megtért katonák, s egyéb zsidóellenes elemek állandóan a Kossuth utcán és Fő utcán cirkáltak, ha valamelyik zsidó üzletet kinyitottak, egy-két egyén bement, s míg kilettek szolgálva, máris előzőnlöttek rablási s egyéb nem épületes szándékokkal. Azonban a szoc/iáldemokrata/ párt emberei bizalmi megbízottai mindenhol megakadályozták, bármi súlyos lopás, vagy egyéb rablási szándékot, bármennyire erőlködtek is az antiszemita bujtogatók. E helyett a párt törekvése oda irányult hogy a gazdagabb polgárokat; úgymint kereskedő és iparosok minnél tekintélyesebb önkéntes adományokkal járuljanak hozzá a leromlott népjólét támogatásához. És a polgártársaink dicséretükre lehet mondani elmentek az áldozatkézség határáig. A város vezetősége óriási erőlködések közt próbálkozott meg a tömegeknek foglalkoztatása és kenyérkeresethez juttatása érdekében. A párttal egyetértve, mindenhol a tömegek, a munka egyedüli boldogító áldását hirdették. A forradalom zavaros idejében a nagygazdaságokban legtöbb helyen a krumpi és kukorica künt

rekedt, szedetlenül. A falusi lakosság nem volt hajlandó az uraságuknak kiszedni, tehát a város megállapodott a bérlők és gazdákkal, hogy a városiak bizonyos részért felszedik. Igen ám, más ígérni, más azt meg is tartani. Amikor a helybeli mezői és intelligensebb ipari munkások az egyes birtokon ezen célból megjelentek, a legtöbb uraság már eltagadta a megállapított részesedést. Ezen eljárás annyira elkedvetlenítette az ipari és egyéb helybeli munkásokat, hogy többé hiába hívták vagy küldötték őket. A legtöbb termés künt veszett a földeken.

A jelen nagyon sivár volt azonban annál nagyobb reményekkel biztatott bennünket a jövő. Az iparosok érdekcsoportja többszöri tárgyalás után megállapodást létesített az uradalom nevében Vüsz Ferencz igazgatóval, a néhai Tizes malom vízereje és telepéhez tartozó terület és épületek átadására, az alakítandó ipari közös munkatelep céljaira. A várossal elvi megállapodás jött létre az uradalmi tőkerterek ismét egyenes irányban a vasút felé a gyümölcsöst is beleértve az iparosok és ipari munkások részére építendő új városrész céljaira. Ugyanilyen célból a tisztviselők a tanítóképezde háta mögötti üres telkeket s a földmíves/csoport a Celi vám körüli részeket. Egyébként a város is nagyszabású építkezési sorrendet dolgozott ki. A meglevő iskolákat fejleszteni. A régen sürgött közórházat, gyermek menhelyet és egyéb kultúr intézmények létesítését. A város alácsatornázását, vízvezeték kibővítését, és a Pápa—Deveser vasút vonalnak az állammal kiépítését a város hozzájárulásával. Több gyár építést, és a műtrágya gyárnak üzembe helyezését. Mindezen dolgok már annyira előre haladtak állapotban voltak hogy, 1919 febr./uár/havában a város pártküldöttséget menesztett ezen ügyek le-
hető, mielőbbi elintézésére a minisztériumba. A küldöttség tagjai lettek. Kristófi mérnök és én az építés és vasút, úgy szintén ipari felszerelés és építési anyagok tárgyában. Lakos Béla tanár és Viczai János a telek, Kórház és egyéb rendszeti ügyek tárgyában. A költségeinket a város fedezte, de oly mesés nagy összeggel, hogy az öt napi ottartózkodást Budapesten Kristófi Gyula és Lakos Béla mint jobb konyha és lakáshoz szokott egyének, csak 3 napig bírták. Az akkori feljegyzéseim közül talált töredéke alapján a következőknél voltunk mint miniszterek vagy államtitkároknál.

Tóth Elemér kinél legelőbb érdeklődtünk az egész küldetésünkre kiható és hasznos felvilágosítást és utasítást adott. Szauner a vásárok ügyében, Fridrich István a kisbéri tűzifa Somogyi Pál vall/ás/ügyi/ polgári leányiskola kibővítése. Regnicz Béla pénzügyi földünk pénzügy és vasút, gyár. Degre az áruszora. Börcsök, parcella, dr Mali F ipariügy Buday Béla vasút, Buza Barna parcella és erdő ügy, Garbai S. téglá és építkezés, Hadügyben barak és famegmunkáló gépek a fogoly/táborokból Mchely államtitkár utasítással látott el bennünket, a kért és feltételeken megígért dolgok ki-sajátítása illetve eljárási ügyben. Végül a propaganda bizottság székhelyét kerestük fel.

Viczay János ács segéd barátommal egy heti távollét után a legjobb reményekkel haza érkeztünk. 1919 aug/uzstus/ 8-án történt elfogatásom után, az akkori ellenünk eljáró hatalmasok minden értékes tudományos könyveimet és feljegyzéseimet elhurcolta, amíg benn sínylődtem rettenetes fogságomban, így nem tudom az egyes események történéseinek pontos idejét feljegyezni. Pestre küldetésünk 19- vagy 20-án történt vasárnap éjjel febr/uár/ hónapban, utánna vasárnap éjjel megérkeztünk. Mindenhol a legjobb ígérekkel bocsájtottak el bennünket. Meg kell még említenem, hogy amikor Pestre érkeztünk, nem tudtam lakást kapni. Viczay János ajánlatára felkerestem neki egy ismerőst, Szimacsek Helén öz. asszony földinket. Szívesen fogadott, ellátott bennünket mindennel, mi a szerény megélhetéshez kellett. Amikor eljöttünk és hálás szívvel kértem, hogy mit fizetek, majdnem hogy megharagudott, mert mind mondotta, nagy öröme tellik abban, ha a megszorult földijein segíthet. És nem tudtam hogy ezen tisztas özvegy, kinek nagyon szép és jólnevelt három lányát is alkalmam volt megismerni; Nyilvános házat tart fenn a munkás utcában. És ezen asszonynak a mai napig sem tudtam hálámat semmi féle alakban leróni.

Fontosabb történések (események).

1918. Nemzeti tanács alakulása nov/ember/.

1918. Beléptem Balla R. Bukszbaum és Zsilavi Sándor rábeszélésére a nemzetörségbe dec/ember/ 4. kiléptem dec/ember/ 14 én.

1919. I. 4. Tüntetés a vallásoktatás eltörlése ellen a kollégium udvarán kávéház ablakából néztem végig a felvonulást, bizony csak öreg asszonyok és emberek mentek a tüntetők zászlai alatt. Szónok Gyurácz F. püspök és Szűcs Dezső később városunk képviselője. január 4-én.

1919. febr. 9. 4 ór/akor/ párttestületi közgyűlés pucscsal. Az ipartestület kebelében megegyeztek a szoc/iáldemokrata érzelmű ip/arosok/ a ker/esztély/szoc/ialista/ iparosokkal egy közös listára vonatkozóan, mely szerint az iparosság sűrlődésének megszüntetése végett egy megállapított listára szavaznak.

Amikor a megegyezés megtörtént becsület szavával kö-tötték le magukat a felek. (Ker/esztény/szoc/ialista/ részről Csapó Géza és társai.) Amikor feloszlott az értekezlet felvonultak, a Polg/ári/Kör helységében és új listát készítettek. Másnap mire beadtuk a hiv/atalos/ listát Stern Ernő nyomdájába, már tudtuk az ellenlista is, hogy ott van. Azonban minden körülmények közt akartuk, hogy megtudjuk állapítani, mennyire komoly az ellenpárt ígérete, és egyes vezetőinek becsü-letszava. Amikor febr/uár/ 9-én gyűlekeztünk a közgyűlésre, már akkor ők sorfalat álltak az ajtóknál, és osztogatták szavazó lapjaikat. Ennek ellenére is csak régi vezetőség lemondása után, a szavazás előtt adtuk kiosztás miatt ki a hiv/atalos/ szavazó lapokat. Természetes, hogy elbuktunk és csak egyetlen szótöbbséggel. Azonban megnyertük annak tudását, hogy velük együtt dolgozni nem lehet, mert mindent felhasználnak a mások megromlására, és a becsületszó akkor náluk nem számít.

Mi szocialista érzelmű iparosok tovább fejlesztettük az iparosok szabad szervezetté, és az ipartestület dolgaival többé nem törődtünk. Ennek alapító tagja és titkára voltam elfogatásomig. Dattler Szilárd festő pedig elnöke volt.

1919 február 8-án a város és Nemzeti tanács a tanítóképző környékét a tisztviselők, tőkertereket a várkertben át a vasútig az iparos és segédek a celi úti vám környékét a földmíves/ kigazdák és munkások háztelkeinek adá-sára elhatározta. Élő marha csempészés megakadályo-zására Sopronon át Ausztriába febr/uár/ 8. Munk/ás/-fogy/asztási/szöv megalakulása 50 kor. részvényekkel febr/uár/8. Az első pap nélküli temetés febr. 4. Fűszné d/ohány/gyári m(un)kásnő elnöke. Népgyűlés a val-lás okt/atás/ eltörléséért, jelen volt Serak helybeli káplán, mint a val/lás/okt/atás/ védelmezője. Dacára, hogy a munk/ás/ körökben minden egyháziakkal ellenszen-veztek, őt mégis nagyon megbecsülték rokonszenves magatartásáért febr/uár/ 1.

1919 febr. 18 Mezőgazdasági Járási értekezlet nagytakaréki nagytermében eredménytelenül, oszlott szét egyes bir-tokosok csökönyös munkásellenessége miatt.

Febr/uár/ 18. A novemberben alakult nemzeti tanács a mai nap feloszlott, hogy helyet adjon a néptanács-nak.

Febr/uár/ 24. A néptanács megalakult a mai nap. Tagjai a Szoc/iál/dem/okrata/ párt által ajánlott emberek. Tanácselnök Dr. Balla Róbert.

Febr/uár/ 24 visszaélés az ingyen fával, többeket meg-fogtak rajta, és magam is Feljelentettem Bartos fake-reskedőt. Polák Rudolf a város által kérelmezett, sze-gényeknek ajánlott uradalmi várkerti fából az akkor divó tűzifa árnak 1/4 ért. Polák tovább adta Bartos fakeskedőnek, aki tekintettel hogy sehol máshol tű-zifát nem lehetett...

(71—79 old.)

(Itt ér véget B. J. emlékkönyve.)

Der Lebensweg eines Handwerkmeisters Das Gedenkbuch des Zimmermeisters József Budai im ungarischen Städtchen Pápa

Das Leben eines kleinstädtischen Zimmermeisters ist gewiß nicht allzu reich an besonderen Begebenheiten. Der Lebensweg eines solchen biedereren Handwerkers bleibt zu meist recht unbeachtet, wenn auch in manchen Fällen eine genauere Kenntnis eines solchen Lebensweges für das Gesamtbild sehr aufschlußreich sein kann und diesem wertvolle Einzelzüge hinzuzufügen vermag.

Verfasser ist in der glücklichen Lage, daß er die recht spärliche Memoirliteratur dieser Art durch Publikation einiger ausgewählter Kapitel aus dem Gedenkbuch eines Zimmermeisters namens József Budai aus dem ungarischen Städtchen Pápa bereichern kann.

Zimmermeister József Budai (1885—1927) gehörte zeit seines Lebens wirklich nicht zu den bekannteren Mitbürgern seiner Heimatstadt. Nachdem er den Beruf seines Vaters erlernt hatte, ward er auf dem althergebrachten Wege seines Berufes zuerst Handwerksbursche, dann Gehilfe bis er sich schließlich 1910 in Pápa als selbständiger Handwerksmeister einrichten konnte. Als Lehrbursche und Gehilfe wurde er mit der gewerkschaftlichen Bewegung bekannt und wurde später an führender Stelle ein kämpferischer Vertreter der organisierten Gehilfenschaft.

Im Ersten Weltkrieg leistete er in Siebenbürgen und in Galizien anderthalb Jahre lang Kriegsdienst. Die hier gemachten Erfahrungen ebenso wie das Elend im Hinterland

stärkten sein Klassenbewußtsein. Als dann zur Zeit der bürgerlichen Oktoberrevolution der Weg des Handelns auch für die Arbeiterklasse frei wurde, suchte er sofort wieder Anschluss an die sozialdemokratisch geleitete Gewerkschaftsbewegung und gelangte in die Führungsspitze seiner beruflichen Gewerkschaft. In dieser Eigenschaft beteiligte er sich auch an der Arbeit verschiedener Ausschüsse, die damals das Leben seiner Stadt leiteten.

Nach Ausrufung der Räteherrschaft in Ungarn zog er sich allmählich aus allen öffentlichen Funktionen zurück, denn als überzeugter sozialdemokratischer Parteigänger konnte er kein Verständnis für die unerläßliche Notwendigkeit der Proletariatsdiktatur aufbringen.

Das tragische Schicksal wollte es jedoch, daß auch József Budai nach Zusammenbruch der Räteregierung im August 1919 verschleppt wurde und war mehr als ein Jahr lang interniert, bzw. in Kerkerhaft.

In den Jahren 1925—1927 brachte er seine Erinnerungen in Form einer Gedenkschrift zu Papier. Diese ist ein einziger Protest gegen Krieg und Unterdrückung.

Er schied im Jahre 1927 an den Folgen eines sich im Krieg zugezogenen Herzleidens aus dem Leben.

Der Inhalt des Gedenkbuchs wird nur fragmentarisch publiziert. Aber diese recht breite Auswahl genügt, um József Budai's Lebensweg sehr genau verfolgen zu können.

István Berta

Carrière d'un artisan Les mémoires de József Budai, charpentier de Pápa

La vie d'un artisan établi dans un petit bourg ne surabonde point en événements notables. Nous ne connaissons pas les menus détails de leurs vies, quoiqu'en dressant un tableau général, la connaissance d'une telle carrière nous peut être très utile en enrichissant la vue d'ensemble d'éléments très précieux.

En publiant des passages des notes d'un charpentier de Pápa — József Budai — nous voudrions augmenter le nombre assez restreint des mémoires.

József Budai (1885—1927) n'appartenait pas aux notabilités de Pápa. Ayant embrassé la carrière de son père, il passa par la voie habituelle: apprenti, compagnon et depuis 1901 il travaillait en maître indépendant. Pendant les années de son apprentissage et de son compagnonnage il se joignit au mouvement syndical et devint le chef combattif de l'organisation des compagnons.

Pendant la première guerre mondiale dix huit mois durant il fit son service militaire en Transylvanie et au front de Galicie. Les expériences y acquises, de même que les souffrances de l'arrière-pays rehaussèrent encore sa conscience de classe,

et quand la révolution démocratique bourgeoise donna libre voie à l'action ouvrière, il se rallia tout de suite au mouvement syndical social-démocrate et redevint un des dirigeants de l'organisation professionnelle des charpentiers. Il prit part au travail de différentes commissions qui dirigeaient la vie de la ville.

Après la proclamation de la République des Conseils Hongroise, il se retira peu à peu de la vie publique, puisque — social-démocrate convaincu — il ne comprenait pas la nécessité de la dictature.

Sa tragédie est qu'il fut traîné pourtant en captivité, et il passa plus d'un an en camp de concentration et en prison.

Il écrivit ses mémoires entre 1925 et 1927: ce sont une protestation contre la guerre et contre l'oppression.

Il mourut en 1927, d'une maladie — affection cardiaque — attrapée au cours de la guerre.

Nous ne publions pas ses mémoires tout entiers, mais les échantillons abondants nous permettent de suivre la carrière tout entière de József Budai.

István Berta

Жизненный путь ремесленника

Мемуары папйского плотника Йожефа Будаи

Жизнь ремесленника небольшого города небогата событиями. Их жизнь в подробностях нам неизвестна, тем более интересны такие воспоминания, во многих случаях помогающие нам нарисовать общую картину быта и ценными штрихами обогащающие и дополняющие ее.

Автор пользуется счастливым случаем опубликовать записки папайского плотника Йожефа Будаи и этим самым пополнить эту весьма редкую мемуарную литературу.

Йожеф Будаи (1885—1927) не относился к выдающимся личностям Папа. Профессию ему выбрал отец, и он прошел обычный в этих случаях путь от ученика до подмастерья и мастера. Как самостоятельный мастер он работал с 1910 года. Еще будучи учеником и подмастерьем он включился в профсоюзное движение и стал боевым руководителем объединения подмастерьев.

Во время первой мировой войны он полтора года пробыл солдатом в Трансильвании и на глицийском фронте. Здешние впечатления, а также нищета тыла укрепили в нем классовое самосознание, и когда буржуазно-демократическая революция открыла путь для рабочих дейст-

вий, он тут же включился в профсоюзное и социал-демократическое движение и снова стал одним из руководителей профессионального объединения плотников. В этом качестве он принимал участие в работе различных комиссий, направлявших жизнь города.

После провозглашения советской республики он постепенно отстраняется от работы, так как будучи убежденным социал-демократом, не мог понять необходимости диктатуры.

В августе 1919 года его несмотря на это арестовывают, и он больше года провел в концентрационном лагере и тюрьме.

Мемуары, написанные им между 1925—27 годами, стали обличительным документом против войны и угнетения.

Умер он в 1927 году из-за болезни сердца, приобретенной на войне.

Мемуары мы публикуем не полностью, но по избранным частям можно проследить весь жизненный путь Йожефа Будаи.

Иштван Берта

A Magyar Tanácsköztársaság sümegei eseményei

1. SÜMEGI KÖRKÉP

A századfordulón Sümeg előkelő helyet foglalt el a környező települések között. Zala vármegye viszonylatában is jelentős helynek számított. Bár mezővárosi rangját már elvesztette (1909), a „város” név a lakók ajkán továbbra is megmaradt. 1900-ban 5431 lakója volt. A századforduló után a Tanácsköztársaság létrejöttéig nem sokat fejlődött.

A keresők megoszlásából következtetni lehet a község jellegére. A 2240 keresőre 3191 eltartott jutott. A mezőgazdaságban 761, az iparban 715, a kereskedelemben 91 fő dolgozott. 130 napszámos, 230 házcseléd, 105 szabadfoglalkozású élt a községben. Tehát mint az adatokból láthatjuk, a lakosság több mint 50%-a nem a mezőgazdaságban kereste a kenyerét. Sümegen annyi volt az iparos, hogy ma szinte hihetetlennek tűnik. Egy-két szélsőséges adat az érdekesség kedvéért: 113 cipész iparos, 72 fazekas, 31 kőműves, 61 fő szálloda és vendéglátóiparban dolgozó iparos volt a községnek.¹

Ipari üzemei is viszonylag jelentősek. Az Eitner-féle bőrgyárnak 1911-ben 120 munkása volt. A bőrgyár különösen az egész kontinensen híres ványolt csizma- és talp exportálásával vált országosan elismertté. Nagymennyiségű feldolgozott árut és félkészterméket szállított Ausztriába és Csehországba. Kiállításokon: Londonban, Párizsban és Berlinben aranyérmeikkel tüntették ki áruit.²

1912-ben építették a mészgyárat. Addig bugakemencékben égették a mészkövet. A városi téglagyár még működött 1912-ben, de már ekkor is korszerűtlen volt. Fával fűtötték, ami igen költségessé tette a termelést. Nem vehette fel a korszerű üzemekkel a versenyt.³ Sümegnek kőbányája és gőzmalma is volt.⁴

A község központjában városias jellegű emeletes épületek sorakoztak. Feljebb, a vár felé a módos polgárok kúriái. Volt a községnek kávéháza, fölötté az emeleten a Polgári Önképzőkör helyiségeit látogathatták a kör tagjai. A Kisfaludy Sándor Casino szolgált a mindennapi események megbeszélésére, szórakozásra, ahol számos kül- és belföldi lap állt a casino tagság rendelkezésére. Az önképzőkör mellett az Állami Reáliskola épülete állt. Hetente megjelent a Horváth Gábor nyomdájában készült „Sümeg és Vidéke”. Az „Apoló” mozgó-képszínház csütörtökön és vasárnap hívogatta a fiatal mozipártoló közönséget.

A Darnay Kálmán által alapított sümegei Állami Darnay Múzeum Dunántúl viszonylatában a harmadik, Veszprém megyében az első volt.⁵ A községben már ott állt a Ramasetter Vince kezétől épített közkórház.

A püspöki rezidencia, a park, a püspöki kert, az uradalom tisztartóival volt az sérthetetlen hatalom, amely nyomasztóan nehezedett a kis városkára. Sok vita és per folyt a város és a püspökség között hosszú évtizedeken keresztül.

A község legfőbb problémáját, a vízellátást, a jó vizet Sümeg pártfogói soha nem tudták kiharcolni a magasabb fórumokon. Az 1905-ös években pedig Sümegnek egyszerre három képviselője volt a parlamentben. (A község szülöttei voltak: Vázsonyi Vilmos, Eitner Zsigmond, Sümegei Vilmos.)⁶ Lóczy Lajos, a neves tudós-tanár 1911-ben hiába terjesztette be a kormányhoz javaslatát Sümeg vízellátásával kapcsolatban, válaszra sem méltatták. A járványos betegség a fertőzött víz miatt sűrűn fellépett.⁷

Mezítlábás parasztok, szamaras fogatok tartoztak még hozzá a sümegei képhez. 1911-ben 71 szamarat tartottak nyilván.⁸ (Talán innen ered az a szólás, hogy „ordít, mint a sümegei szamar”.)⁹

A sümegei polgárság patrióta szemléletű volt. Büszkéek voltak eredményeikre, többet akartak. Nem rajtuk múltott a község egyhelyben topogása. Az ipari munkásság felnövekvő száma magában hordta a társadalmi fejlődés csiráját is, ami hamarosan megmutatkozott a Tanácsköztársaság sümegei eseményeiben.

2. ŐSZIRÓZSÁS FORRADALOM SÜMEGEN

Az 1918-as polgári forradalom híre november 2-án jutott el Sümegre. Dél előtt a község képviselőtestülete a városházán gyűlést tartott, ahol megjelent Eitner Zsigmond országgyűlési képviselő is. A képviselőtestület előtt ismertette az ország helyzetét, a napokban lezajlott eseményeket. A leszerelt katonák közül többen részt vettek a nyilvánossá „vedlett” tanácsülésen, ahol követelték az előljárási lemondását. Eitner Zsigmond felismerte a helyzetet és a régi vezetőség átmentése érdekében javasolta, hogy a képviselő testület üdvözlje a nemzeti tanácsot. Az előljárási lemondott.

Azon a napon délután már meg is alakult a helybeli nemzeti tanács. Elnöke Eitner Zsigmond lett. Alelnök Csonka Antal, Végh József dr. és a szolgálatban levő főszolgabíró, Szilágyi Dezső. A polgárőrség vezetője Szűcs Zsigmond lett.¹⁰

A helyi nemzeti tanács vezetői a községben uralkodott izgatott hangulat miatt teljesen passzív magatartást tanúsítottak. November 2-án a községben elhelyezett tüzérekatonaság is szedte a sátorfáját. A tüzérekatonaság biztatására a község lakossága két órán keresztül fosztogatta a katonai raktárat. A közrend felbomlása a gyermekekre is hatott. A léányosztály három tanulója az iskola szekrényét feltörte és a tanító bevallása szerint mintegy 70 korona értékű iskolaszert tulajdonított el. Elvitték a tanítónő kézimunka gyűjteményét is.¹¹

A lemondott községi bíró távozása után a helyettes bíró látta el a bírói teendőket. A lemondott előljárási ügyek vitelében március 23-ig megmaradt.

A polgári demokratikus forradalmat a község lakossága nagy örömmel fogadta. Éles Károly iskola igazgatója november 18-án ünnepséget hívott egybe az elemi iskolában és méltatta a történelmi események jelentőségét. „A magyar nemzet az október 30–31-i forradalomban elszakadt Ausztriától és evvel az Ausztriával folytatott százados küzdelmek, a nemzet véráldozatainak sorozata végre megszűnt. Minden igaz magyar vágya valóra vált, de vele megszűnt a Habsburg-ház uralma is, annyi vérnek, annyi könnynek kútforrása, s a Magyar Népköztársaság megalakult”.¹²

November 25-én Éles Károly igazgatónál szolgálatra jelentkezett Kelemen Dezső tanító. Péterréve nagyközségben a forradalom kitörésekor Kelemen tanácselnök lett, s addig vezette a község közigazgatási ügyeit, amíg a szerb csapatok be nem vonultak. November 1-én tartalékos főhadnaggyá léptették elő, erről azonban csak később értesült. Tanítói állást Sümegen csak 1919. január 2-i hatállyal kapott. Az egyhónapos állásnélküliség alatt volt ideje tájékozódni a község-

ben. Felvette a kapcsolatot a haladó érzelmű emberekkel. Megismerkedett dr. Gellért Samu ügyvéddel, aki a sümegi szociáldemokrata párt elnöke volt. Gellért beállítottságára jellemző az alábbi párbeszéd is, amelyet Eitner Zsigmond országgyűlési képviselővel folytatott az egyik tanácsülés előtt:

„Gellért: Azt hittem, Nagyságos úr, élünkre áll, hogy egyesült erővel kezünkben tartsuk a nép vezetését s a csőcselék megfékezését.

Eitner: Tudja ügyvéd úr, a magyarok istene minden csapást rám mérhet, megteheti velem, hogy cseh vagy szerb (az volt a hír, hogy a szerbek Egerszegtől már csak 6 km-re vannak) alattvalóvá tesz, de hogy magyar nemzeti érzésemet és hazám szeretetét magam tépjem ki szívémből s nemzetközi legyek, azt a jó isten sem teheti meg velem.”¹³

Ehhez nem kell kommentár. Nem hiába emelték ki Eitnert Zala megye kormánybiztosává.¹⁴

A szociáldemokrata párt december 4-én alakult meg. A város polgársága este a Halászhendéglő helységében értekezletet tartott. Elhatározták, hogy megalakítják a pártot és csatlakoznak az országos szociáldemokrata párthoz.¹⁵ A szimpatizáns tömeg tehát párttagnak vallotta magát. Nem volt tagkönyvük, nem töltötték ki belépési nyilatkozatot, csupán szimpatizáltak a polgári forradalommal. A pártegység tehát csak felület volt, szervezeti egységről beszélni pedig alig lehet.

Az öt tagból álló községi nemzeti tanács nem igyekezett a forradalmat továbbfejleszteni. A közellátást is csak nehezen biztosították. A közrend megszilárdítására tett intézkedések sem voltak túlságosan hatásosak. Ez érthető is, ha a tanács összetételét megnézzük. 1919. január 12-én a Sümeg és Vidéke így ír: „A Katona Tanács volt az első, amely rögtön a forradalmi napok után végsőt pihegett. Most követi a nemzeti tanács is. Mindezek azért voltak csupán, hogy a felkavarodott, fejtetőre állított helyzetben rendet teremtsenek.” Mint látjuk, a Sümeg és Vidéke már el is búcsúztatta a nemzeti tanácsot.

A gazdasági helyzet 1919 elején tovább súlyosbodott. A kereskedők tartalékolják, eldugják áruikat. Nincsen liszt, zsír, cukor. A hentesüzletekből kifogy a sertéshús. A vegyeskereskedőknél hiányzik a petróleum. A gyufával üzérkednek. A zugárusok 50–60 fillérért adják dobozát. Ez 60–80-szorosa a háború előtti árnak. A bőrtalpú cipők helyett megjelennek a kopogós fatalpúak. A legelesettebbeknek azt javasolják, hogy cirokmagból süssenek kenyeret. Tiszteességes kenyeret lehet sütni a megőrölt magokból. Tavasszal az elvetett burgonyát ismeretlen tettesek kilopkodják a földből az éj leple alatt.

A püspök sümegi birtokán dolgozó cselédek helyzete a leg-súlyosabb. Végső elkeseredésükben már csak egy mentséget láttak. A Szociáldemokrata Párt sümegi titkárához fordultak. Dörnyei József titkár a Sümeg és Vidéke február 16-i számában nyílt levelet intéz ez ügyben dr. Rott Nándor veszprémi püspökhöz. Íme a levél teljes terjedelmében:

„Méltóságos Püspök Úr!

Kérjük, ne méltóztassék ünnepontásnak venni a felszólalásunkat. Távol áll tőlünk minden kellemetlenkedés szándéka. Kötelességünk azonban teljesíteni annak a 80–90 családnak könyörgő kérését, akik, méltóztassék elhinni, utolsó mentségül hozzánk fordultak szomorú helyzetük javítása iránti segítségért.

Arról a 80–90 családról van szó, amelynek fejei Méltóságod itteni uradalmában szolgálnak, közöttük sokan hosszú évek, évtizedek óta meggyötörtén, a fronttól térve meg. Meg kell említenünk érdekükben annyit, hogy megkérdezzük méltóságodat az igazi tisztelet megbecsülő hangján, van-e tudomása Méltóságodnak, aki most éppen a sümegi rezidencia vendége, arról, hogy itteni uradalmának cselédsége 1919-ben még az évi 1550–1600 koronás összjövedelemből tartja fenn magát és családját? Hogy minden könyörgésük eredménye helyzetük javítása iránt néhány beváltatlan ígért volt?

Hogy az uradalom itteni vezetősége a sietve közeledő szerződési napon, február 24-én milyen ultimátumot készül neki szegezni a cselédség melléne és hogy aki annak nem adja be derekát, szélnek készül eresztetni a munkanélküliek problémájának újabb nehezítésére? Biztosra vesszük, hogy méltóságod nem tud semmit arról a keserves küzdelemtől, melyet e páriák az életért vívnak. És biztosra vesszük azt is, hogy Méltóságod itt akár e soraink útján, akár bármely úton tudomást szerez e szerencsétlen emberek tapasztalatairól, atyai szeretettel fog sietni nyomorúságuk enyhítésére. Hiszen nem akarnak az emberek mást, csak hogy emberi módon élhessenek és gondoktól mentesen dolgozhassanak Méltóságodnak, annak, aki nekik életet, kenyeret ad.”

A levélre válasz nem érkezett.

3. TANÁCSKÖZTÁRSASÁG SÜMEGEN

A Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 21-én keltezett „Mindenkihez!” felhívásában bejelenti, hogy Magyarország Tanácsköztársaságá alakul.

A puskalövés nélküli gyors politikai átalakulás, a Tanácsköztársaság kikiáltása váratlanul érte a tömegeket, de rendezavarás a községben nem volt.

Március 23-án délelőtt a helybeli szocialista párt háromtagú direktóriumot választott. Tagjai: Radlóczi Ferenc, Tartó István és Horváth János. A Tanácsköztársaság intézkedéseinek megfelelően Sümeg község közigazgatása is a nép kezébe került. A direktórium tagjai azonnal átvették az ügyek intézését a község helyettes bírájától.

A direktórium azzal kezdte meg működését, hogy nyomban lezáratta az összes üzleteket, amelyek nem élelmiszer eladásával foglalkoztak. Felmérték a készleteket és leltárba vették. Felügyelete alá helyezte a sümegi pénzintézeteket. (Sümegi Népbank Rt., Sümegi Takarékpénztár Rt.) Szesztilalmat rendelt el, a kocsmákat lezáratta. Megkezdte a lőfegyverek beszedését.

Március 28-án megalakult a munkástanács. A háromtagú direktórium a hatalmat átadta a tanácsnak. A tanács az ügyek vitelét továbbra is Radlóczi Ferencet, Tartó Istvánt és Horváth Jánost bízta meg.

A munkástanács (nagyban, egészében) a szocialista párt vezetőségéből alakult. Tagjai: Tartó István, Mészáros József, Badics János, Radlóczi Ferenc, Szűcs Márton, Kelemen Dezső, Jámor Miklós, Pápai Lajos, Keszler Pál, Tuboly Mihály, Radlóczi József, Hertelendy Zsigmond, Kekk József, Dörnyei József, a szocialista párt titkára, Kekk Aurél, Sipos Ferenc, Oszkai Kálmán, Süte Sándor, Nagy Gyula, Virág Jenő, Kálmán István és Pál József.¹⁶

A Sümeg és Vidéke 1919. március 30-i számában írja, hogy a lakosság nagy nyugalommal vette tudomásul ezeket a változásokat.

A szocialista párt és a direktóriumok sorra hozták a személyi jellegű intézkedéseket. A helyi szocialista párt Wilcek Gyula századost, a járási nemzetőrség parancsnokát kirendelte a járási közigazgatás ellenőrzésére. Kelemen Dezső tanítót a sümegi község házára ellenőrző közeg gyanánt ugyancsak kirendelte. A vármegyei direktórium jogtanácsosa dr. Gellért Samu ügyvédet kirendelte a járás területére, a hatóságok jogtanácsosává és a főbírói hivatal mellé bizalmi férfiúvá.¹⁷

Sümege — járási székhely lévén — április 6-án megalakult a Járási Munkástanács. Három tagú intézőbizottságot (direktóriumot) választottak. Vezetője Gellért Samu lett. Helyettese Dörnyei József, tag Szijártó György. A direktórium helye a püspöki rezidencia III. számú terme lett. A püspöki kastélyt a járási munkástanács lefoglalta. A berendezés leltározásával Darnay Kálmánt, a múzeum igazgatóját bízta meg. A főszolgabírói hivatalt is áthelyezték a kastélyba.¹⁸ Itt szállásolták el a nemzetőrséget (később vörösozrséget) és lakókat is telepítették ide.¹⁹

Tartó István a községi direktórium tagja a földek szétosztásával és a szövetkezet megszervezésével foglalkozott. Fel-szólalt az április 6-i népgyűlésen, amelyet a Polgári Önkép-ző-

kör épülete előtti téren tartottak. A Ramasetter Vince szobra körül többszáz főnyi tömeg gyűlt egybe. A szónokok az erkélyről beszéltek a néphez. Tartó István így szólt az egybegyűltekhez: „Mint tudják, én a váraljai földek csősze vagyok. Ezennel a földeket a népek adományozom!”²⁰

S lett is földosztás. A püspök birtokából a Tégla ház mellett nyolc tábla földet osztottak szét. A határ más részéből még ugyanennyit és a „Vörösön” is juttattak földet a nincsteleneknek. A várretet kerteknek adták ki.²¹ A direktórium átvette Wirth cementgyárát és az ötvösi gróf birtokát. Az alkalmazottak a járandóságukat már a direktóriumtól kapták.²²

A Ramasetter Vince végrendeletével Sümeg város javára hagyott 133 hold földjét, amely a jelenlegi kórház környékét foglalja magában, mintagazdaságnak szemelték ki. A Sümeg és Vidéke április 6-i száma ezt írja: „Sümeg területén a kórház tulajdonát képező 130 hold Ramasetter tag van a kertet céljára kiszemelve, ahol ezen a vidéken az első szövetkezet alakul. Az eddigi bérlok, akik területeiket meg akarják tartani beléphetnek a szövetkezetbe, ahol a kormány által megállapított napi bért a belépés napjától kezdve megkapják. A megtermelt javak elsősorban a tagok és a város közönsége között lesz felosztva. A berendezésekről (gépek, magvak) az állam gondoskodik.”

Az Országos Levéltár a Földművelési Népbiztosság VIII-as termelőszövetkezeti osztályának levelei helyett csak a levelekről szóló iktatókönyveket őrzi. Ennek feljegyzéseiből megállapítható, hogy Sümegen a szövetkezet megalakult. A 653. számú bejegyzés: „V. 14. A sümegi járási gazdasági felügyelő termelőszövetkezet alakulását jelenti”²³

Járási gazdasági felügyelőnek Tost Aurél, volt közalapítványi gazdasági igazgatót nevezték ki, jelenti a Sümeg és Vidéke április 27-i száma.

Áprilisban létrehozták a járási birtokrendező szövetkezetet. Élére három fős tanácsot választottak.²⁴

A szövetkezet élére a vezetőket nem választás útján, hanem kinevezéssel eszközölték. Erről tanúskodik a Sümeg és Vidéke május 25-i száma. A Zala megyei gazdasági felügyelőség által összehívott Sümeg járási közép- és nagybirtokosok gyűlésén az érdekelt gazdák meghallgatása után Bácskai elvtárs rendelkezett a volt uradalmak vezetéséről.

A Tanácsköztársaság fennállása idején állandóan kőszá, alaptalan rémhírek keringtek. Az akkori sajtónak éppen elég dolga lehetett az alapot nélkülöző rémhírek megcáfolásával. A meghúzódo ellenforradalmi erők dezorganizáló hírei a lakosságot idegesítették, mégis teljes lendülettel folyt a munka. Még arra is jutott idő, hogy társadalmi munkát szervezzenek. A Hamuház és a Nyelőke környékének árkait hozták rendbe társadalmi munkával. Megjavították a lókút és más itatóhelyek kútjait.²⁵ Az öregek szociális otthonának építéséhez is hozzájárult a lakosság.²⁶

Így készültek a munkásosztály nemzetközi napjának, az első szabad május elsejének megünneplésére.

Május elsején napsütéses idő volt. A sümegi lakók hajnali négy órakor mozsárdurrogásra ébredtek. Csányi Flóri zenekarával a Marseillaise-t játszották. A szocialista párt napokkal előtte plakátokon tudatta az ünnepség programját a lakossággal.

A polgári önképzőkör előtti téren tartották az ünnepséget. Az egész község ez alkalomra vörös színbe öltözött. „Házakon, ruhákon, arcokon egyaránt ragyogott a vörös szín” — írja a Sümeg és Vidéke tudósítója.

Egyenyed tizenegyor a főutcán felharsant a munkás dalárda ajkán a Marseillaise. A dalárda csoportja mögött vörös zászlókat lobogtatva zárt sorokban a földmunkások szakasza vonult. Utánuk az építőmunkások szakszervezete, majd a vörösség egy díszszakasza zárta be a sort.

Horváth János, a községi direktórium tagja üdvözölte a megjeleneket. Az ünnepi beszédet Gellért Samu, a járási direktórium vezetője tartotta.

Idéztek Gellért Samu beszédéből:

„Azt jelenti ez a bíborvörös színű ünnep, hogy a régi bálványok rémuralmának éjszakája végetért, nem törvény többé az erős erőszaka a gyenge fölött, nem törvény többé az önzés, a kapzsiság, a gyűlölködés.

Megilletődött pillantásunk suhanva siklik át az elmúlt év tizedek májusi ünnepségein, amikor még a tudatlanság maszlágával elbódított rendőr és katona tömegek szuronyai képezték a májusi tüntető felvonulások kereteit.

A hatalmas orosz testvér után a magyar volt az első nép, amely valósággá váltotta a májusi ábrándot, amely megvetette a szocialista állam alapjait, amely leverte nyakáról a kizsákmányoló tőke igáját. . .

A májusi ünnepségben benne van elvtársaim a szocializmus egész lelke.”

A nép mint egy templomi beszédet, áhitatos csendben hallgatta végig Gellért elvtárs szép beszédét — írja a május 4-én megjelenő Sümeg és Vidéke.

Délután egy órakor már ismét gyülekeztek a májusi ünnepség résztvevői a kör előtti téren. Innen impozáns sorokban vonultak ki a városi erdőbe.²⁷ Ott volt a városi vezetőség, a diákság, a cselédség, a munkásság, a szegényebb iparosság. Csak a gazdag polgárok, a nagyúri házak népei hiányoztak. Felejthetetlen, jó hangulat uralkodott. Volt ott zsákbanugrás, lepényevés, zene, vidám májusfa állítás.

A szocialista párt vezető, irányító és szervező ereje a tanács hatalom idején Sümegen is valósággá vált. Dörnyei József, a járási direktórium helyettes vezetője, a szocialista párt titkára több rendelkezést adott ki, „párttitkárság” aláírással. Ebben megnyilvánult a kollektív vezetés is. A szocialista párt vezetősége helységében ügyeletet tartottak, ahol egész nap lehetett jelentkezni a pártba való felvételre.²⁸ A jelentkezőket összeírták, lajstromba vették. A tagkönyvek és pártbélyegek csak később álltak rendelkezésre. A Sümeg és Vidéke április 20-i száma már értesíti a tagságot, hogy a tagkönyvek és pártbélyegek megérkeztek.

Az újság június 1-én megjelent száma közli, hogy Nagy Géza Sümegre párttitkárnak, Horváth Jánost járási politikai megbízottnak, Vidor Lászlót a sümegi szocialista párt szervezet hivatalos lapjához munkatársként kirendelték.

A Sümeg és Vidéke hetilap május 4-i száma már az alábbi fejléccel jelent meg: „A Magyarországi Szocialista Párt sümegi szervezetének hivatalos lapja”. A lap szocializálásáról a május 18-i szám számol be. Bejelenti, hogy a lap állami tulajdon lett. A másik sümegi lapot, amely Zoob Mihály szerkesztésében jelent meg, március 30-án olvashatták utoljára előfizetői. A szocialista párt intézkedésére megszüntették. Annyit azonban engedtek a volt „Sümegi Újság” szerkesztőjének, hogy megjelentetik cikkeit a szocialista párt sajtójában, ha azok megfelelőek lesznek.

Dörnyei Józsefet a Járási Direktórium vezető helyettesét, a szocialista párt községi titkárát június végén áthelyezték Zalaegerszegrre, személyzeti előadónak.²⁹

A párt figyelmeztette a munkaadókat, hogy eljárást indítsanak azok ellen, akik üldözik a munkásokat szervezkedés és gyűléseken való részvétel miatt.³⁰

A „sümegi párttitkárság” szervezetét illetően annyi megállapítható, hogy csúcshelyzet volt. A községben több alapszervezet működött. A Sümeg és Vidéke június 29-i száma felhívja a pártvezetőségeket (tehát több szervezet volt) figyelmét, hogy megérkeztek az olcsó, szocialista könyvek. Kéri a pártbélyegekről való elszámolást és a tagok számáról szóló jelentést.

A július 6-i szám már szocialista-kommunista pártvezetőségi ülésről számol be.

A szocialista párt két alkalommal szervezett nagygyűlést (május elsején kívül). Áprilisban és júniusban. A júniusi nagygyűlésen Hamburger Jenő földművelésügyi népbiztos is beszélt. Megígérte a sümegieknél, hogy csereárut biztosít. Az áru hamar megérkezett, mert az újság a három vagon csereárú megérkezését is bejelenti.³¹

A munkások, közalkalmazottak szervezkedése is gyorsan megindult. A tanács hatalom alatt Sümegen az alábbi szakszervezetek alakultak újjá, illetve jöttek létre: Földmunkások szakszervezete, Kereskedelmi alkalmazottak és magántisztviselők szakszervezete, Tanítók szakszervezete, Háztartási alkalmazottak szakszervezete.

A szakszervezetek felett a szocialista párt felügyeletet gyakorolt. A Sümeg és Vidéke június 8-i száma felhívást intézett a szakszervezetek vezetőségeihez, hogy jelentkezzenek a textil-

anyag átvételére. A június 15-i szám pedig már a földmunkások szakszervezete sümegi csoportjának ruhakiosztási ügynében tartott gyűléséről értesít.

A földmunkások szakszervezete május 16-i taggyűlésén határozatot hozott a munkabérekéről és a munkaidőről.³²

A Tanácsköztársaság idején szigorú szesztilalmat rendeltek el. A kocsmákat bezárták. A szesztilalom nem kímélte Csányi Flórit és zenekarát sem. A banda a szesztilalommal munkanélkülivé vált. Nem volt hol muzsikálnak. A sümegieket szertették Csányi Flórit. Ha a kávéházban nem is szólhatott a cigánymuzsika, szólt a szabadban. Szólt a Kisfaludy szülőháza előtti téren és a püspöktől elkommunizált parkban. A szépen ápoltság, amely gyönyörű díszcserejéssel volt beültetve, a proletárok parkja lett. Itt sétáltak, itt pihentek a gyepen heverészve. Csányi Flóriék pedig muzsikáltak. A térzenét a séltálgató közönség szépen honorálta.³³

A szegény tanulók részére jótékonyági akciót szerveztek. Az akció szép eredménnyel zárult. Dr. Lukonich Gábor főorvos és Éles Károly elemi iskolai igazgató számolt el a gyűjtött adományokról.³⁴

Lukonich Gáborra szívesen emlékeznek a sümegieket. A tisztelet jelül utcát neveztek el róla. Szerette, segítette az elesetteket, a szegényeket. Pénzt tőlük sohasem fogadott el. Ellenben nem egy páciensének nyomott a markába egy-két koronát vizsgálatkor. Így akkor is eljártak hozzá, ha nem voltak betegek. A koronát ekkor is megkapták. A tanács hatalom alatt új orvosi díjszabást rendeltek el, amely csak Sümegre volt érvényes.³⁵

Június közepén felvetődött egy hatósági étkezde létesítésének gondolata. Az étkezdet a szegény proletároknak szánták. Még abban a hónapban 28-án meg is nyílt sokak öröme.³⁶

A Kormányzótanács próbaképpen Zala megyében megszervezte az árucseré akciót. Erre az ötletet az adta, hogy a falusi lakosság fehér pénzt, a Tanácsköztársaság pénzt nem fogadta el, mert nem tartotta értékállónak. Ezért a városi lakók körében akadózott az élelmiszer ellátás. Falun pedig hiány volt a legfontosabb ipari termékekből, így petróleumból, gyufából, sóból, dohányból, szappanból, cipőből, edényből stb. A csereakció nyolc községre terjedt ki, többek között Sümegre is. Az Országos Központi Hitelszövetkezet azt az értesítést kapta, hogy a proletár csereakció nagy sikerrel végződött. E cserélt áruk között volt nagymennyiségű baromfi, tojás, tejtermék, borsó, bab és lencse.³⁷

A Deáki pusztán a püspökségnek nagy dísznő tenyésztése volt. A direktorium hívta fel a lakosság figyelmét, hogy aki igényel — természetesen megfelelő árért — juttat neki. Az igényeket a jelentkezés sorrendjében elégítették ki. A direktorium erkölcsiségére jellemző volt, hogy maguknak nem igényeltek.³⁸

A sümegi direktorium intézkedett a lisztfejladagok megállapításáról is. A fölös készleteket be kellett jelenteni. A boltokból a lakosság jegyre vásárolhatott. Bejelentési kötelezettséget rendeltek el a borkészletekre is.³⁹ A szesztilalom kapcsán olyan rémhírek terjedtek el Sümegen, hogy a tanács hatalom az összes szőlőket ki fogja irtatni. Így kívánják megszüntetni az alkoholfogyasztást. A borosgazdák közül sokan felültek a rémhíreknek. Elhitték, mert bort csak orvosi receptre a patikában lehetett kapni. Tivolt János a Sümeg és Vidéke május 8-i számában megcáfolta a hírt. Mint írta, a szőlőtermesztés nem megszüntetni, inkább fokozni kívánja a tanács hatalom.

A szesztilalom ellenére sem búslakodott a fiatalság. Soha nem látott aktivitással teremtettek alapot a szórakozásra. A kulturális élet fellendült, pezsgett. A község közéletében a lakosság nagy része résztvevő és látogató a különböző rendezvényeket. Felbomlottak a községben addig meglevő kasztok. A proletár mindenhová bemehetett. A Közoktatási Népbiztosság által szervezett ismeretterjesztő bizottság előadásokat indított. Megszervezték a felnőttek oktatását.⁴⁰ A sümegi színeszek előadásáról a Sümeg és Vidéke június 1-i száma elismerően nyilatkozott. Horváth István utcamester fia filmszínész volt. Vezette az ifjúságot. Szívvél lélekkel foglalkozott velük. Szereplésre tanította őket.⁴¹ Mégis, talán legdivatosabban voltak a kabaré műsorok. Két hónap alatt három kabaré műsort adtak a községben. A rendező szervek: a sümegi szo-

cialista ifjúság, Kereskedelmi alkalmazottak szakszervezete, Sümegi Sport Club. Ady ünnepséget is szerveztek. Előkészületeiről a Sümeg és Vidéke június 1-i száma tudósít.

Az iskolai oktatásban is változások következtek be. A hitoktatást április 19-én megszüntették az iskolában a Megyei Direktóriumtól kapott 986 sz. rendeletre. A biblia szemléltető képeket és feszületeket Beöthy István dr. esperes-plébánosnak adta át a gondnokság négy jegyzőkönyv kíséretében, amelyeket jóváhagyás végett a Közoktatási Népbiztoshoz terjesztettek fel. Az iskola bizottság eltörölte az igazgatói állást, a gondnokságot, az iskolaszéket, a tanfelügyelőséget. Ehelyett a községi művelődési osztály kebelében alakult iskolai intézőbizottságot hozták létre. Az intézőbizottság foglalkozott az iskolán kívüli oktatás ügyével is. A régi gondnokság május 24-én tartott utolsó gyűlésén kimondta feloszlását.⁴²

4. ELLENFORRADALMI MEGMOZDULÁSOK

A tanács hatalom alatt Sümegen és a járásban jelentősebb ellenforradalmi megmozdulások nem voltak. A zsirosgazdák azonban itt sem nyugodtak bele sorsukba. Pünkösöd vasárnapján a templomi prédikációval úgy fellázították a hívők egy részét, hogy azok délután felvonultak és meg akarták támadni a vörörséget. Csak amikor azok nem ijedtek meg és szembe szálltak velük, akkor oszlottak széjjel.⁴³

Horváth Vince, volt vörösör, sümegi nyugdíjas így emlékezik vissza erre az eseményre. „Az ukki őrsön teljesítettem szolgálatot, amikor az egyik sümegi vörösör társam felesége azzal a hírrel jött, hogy Sümegen kitört az ellenforradalom. Parancsnokunk azonnal készségbe hozta az őrsöt. Parancsot kaptunk, hogy a négy sümegi vörösör élessel, kézigránál felszerelve induljon Sümegre, megtudni a helyzetet. Hát elmentünk. Szinte bújva mentünk a faluvégén. Estére érkezünk Sümegre. Nem tudtuk mi van a sötét házak mögött. Nem féltünk az esetleges harctól, de mi mégiscsak négyen voltunk. Aztán megtudtuk, hogy bizony ezen a napon, a délelőtti felbujtatott tömeg dorongokkal, kapákkal a rezidenciában levő vörörségre támadott. Kántor, az őrség parancsnoka riadóztatta a katonákat. A ferences templom előtt a szentháromság szobra két oldalán élesre töltve várta a tömeget. Az őrsparancsnok álljt parancsolt. Nem engedte, hogy a felbujtatott tömeg közel jöjjön. Az erdészet kapujánál meg is álltak. A parancsnok aztán eléjük ment. A lázadó tömeget csendre intette, akik azt követelték, hogy a vörörség tegye le a fegyvert. A parancsnok kijelentette, hogy a fegyvert nem teszik le, s ha a tömeg nem megy haza, az őrség fegyverét fogja használni. Erre fel lassan hazaszállingóztak. A hírre még este megérkezett a vörösök páncélos vonata Egerszegről. Másnap hajnalban meg is kezdődött a kihallgatás. Még aznap visszamentünk Ukkra jelenteni a tapasztaltakat. Anyanyit tudok, hogy egy párat a foglyok közül Zalaegerszegré vitték. Köztük Darnay őrnagyot is, de három nap múlva visszaengedték.”

Itt kell szólni a sümegi vörörségről. Ötvenen voltak.⁴⁴ Konkoly Jenő alezredes, megyei nemzetőr csoportparancsnok, aki az átszervezők a Zala megyei vörörség vezetője lett, március 18-án Sümegre érkezett a nemzetőrség megsemmisítésére. Wilczek Gyula százados volt a járási nemzetőr parancsnok. A szemle után Konkoly alezredes kijelentette: a sümegi nemzetőrség fegyelem és megbízhatóság tekintetében első a megyében. A nemzetőrséget dicséretben részesítette.⁴⁵ A márciusi események után a nemzetőrséget vörörséggé szervezték át. A vörörség tagjai egyszerű emberek voltak. Frontról hazatérők, napszámosok, cselédek, kereskedő segédek, kőbányászok voltak a tagjai. A járási direktorium intézkedései alapján mozgatták őket éppen oda, ahol fegyveresen kellett rendet teremteni az ellenforradalmárok között.

Május 10-én Csabrendek és Sümegcsehin tört ki ellenforradalmi lázadás. A Munkás című lap 1919. május 17-i száma így számol be az eseményekről:

„Az egész kísérletnek dr. Radovics László káplán volt az értelmi szerzője, aki sorra főzte a csabrendeki dzsentriket, kijelölte közöttük a szereplőket, kiosztotta a feladatokat, s ő

irányította az egész mozgalmat, amelyben személyesen is részt vett egészen míg kudarcba nem fulladt a vállalkozás.

Hegyi Károly csabrendeki szabómester volt a „hecckáp-lán” leghűbb csatlósa, aki azonban szintén csak a mozgalom „dicsőségében” óhajtott részt venni, s amikor a veszedelem szaga érezhetővé vált, épp úgy magukra hagyta félrevezetett barátait, mint a tisztelendő úr.

A harmadik főkolompos ifjú Barcza László földbirtokos volt.

A három jeles „hazafi” telekürtölte a falut azzal a hazug hírrel, hogy az angolok bevonultak Budapestre, megszállták a királyi várat, a kormány megbukott, Andrássy-kormány vette át az uralmat és ezért Csabrendeken is megszűnt a kommunista rend, tehát a direktóriumot el kell kergetni.

A lázítás hatott és mintegy száz fellovált ember megrohanta a községházat, s ott a direktórium egyetlen ott tartózkodó tagját, Rem Ferencet az „ellenforradalom nevében” letaróztatták s kényszerítették a községi iroda és pénztár átadására. A „diadal” után a „győztes” ellenforradalmárok levették a községházáról a vörös lobogót, azt a sárba taposták, s annak helyére egy lepedőből előlötvetett fehér zászlót tűztek. Majd felfegyvereztek néhány embert és elküldték őket a direktórium többi tagjait is elfogni.

A sümegi direktórium... 10 tagú vörös járőrt küldött ki információk beszerzése végett. A vörös katonák este 8 óra után érkeztek a községbe és kapott utasításukhoz híven a direktóriumnál akartak jelentkezni. Azonban a többszáz főnyi fellázított tömeg, amely a községházat körülfogta, egy szűk folyosóra szorította a vörös katonákat. Ezután fegyvereik átadására kényszerítették azokat, s azt mondták nekik, hogy majd csak akkor engedik őket haza, „ha a szerbek és a fehér gárda Pápáról bevonul Csabrebdekre”.

Az éjszaka azonban már keserű kiábrándulást hozott a csabrendeki ellenforradalmár „hősöknek”. Ugyanis a szélrózsa minden irányában lovasküldöncöket menesztettek — mint jó hadvezérekhez illik — összeköttetést keresni a szomszédos ellenforradalmi erőkkel. Ámde a lovasküldöncök mindenhol azt hozták hírül, hogy az egész járás csendes, az emberek mindenütt nyugodtan alszanak, s nem is sejtik, hogy Csabrendeken egy „világot sarkaiból kifordítani akaró mozgalom” indult meg.

Reggelre a tíz vörösör — fegyvereitől megfosztva — hazaérkezett Sümegre. Radovics tisztelendő úr ugyanis örült tetteinek öntudatára ébredve szabadon bocsátotta őket.

A vörösörök jelentésének meghallgatása után Dörnyei József elvtárs, a sümegi direktórium tagja Csabrendekre kocsizott, ahol még mindig százakra menő tömeg tolongott a legizgatottabb hangulatban a községháza körül. Dörnyei elvtársat hangos fenyegető hangon fogadták, de ő módját tudta ejteni, hogy a tömeg meghallgassa és felvilágosító szavaira teljesen elcsendesedett a felbujtott nép forrongása.

Rövidesen megérkezett Zalaegerszegről 90 vörös katona, egy géppuskás osztaggal... Sándor Lajos elvtárs politikai megbízott, a zalaegerszegi vármegyei direktórium kiküldöttje... tizenkét csabrendeki ellenforradalmárt, köztük három földbirtokost letartóztatott. Az ellenforradalmárokat Zalaegerszegrre szállították és majd a forradalmi törvényszék fog felettük ítélni.

A csabrendeki ellenforradalmi lázadással egyidőben a sümegi járásnak még egy pontján: Sümegcsehi községben is lejátszódott egy kis ellenforradalmi komédia. Az izgatók által fellázított tömeg behatolt Egyed János elvtársnak, a direktórium elnökének lakásába és elvitték onnan a hivatalos iratokat.

Sándor elvtárs a zalaegerszegi vörösörökkel Sümegcsehi-ben is rendet teremtett... a csabrendeki esettel összefüggő ellenforradalmi puccs két fővezérét letartóztatta...

5. A TANÁCSKÖZTÁRSASÁG BUKÁSA

Így emlékeznek vissza a szemtanúk az utolsó napokra: Nagy Sándor: Winkler Lajos kereskedővel együtt mentem fel Budapestre, hogy a sümegieknél sőt biztosítsak. A direktórium küldött el. Ez már a kommunizmus vége felé volt,

A sőt megkaptuk. Volt időm, hogy bemenjek az építőiparosok szakszervezetébe. Ott már arról beszéltek, hogy a kommunizmus megbukott. Mindenütt forrongnak a fehérek. Mire haza jöttünk, itt is mozgolódtak az ellenforradalmárok. Pár napra rá le akarták fegyverezni a vörösörséget.

Novák Lajos: A forradalom bukásának hírei Sümegre is elértek. Felnőttek, gyerekek vonultak fel kövekkel, botokkal. Ekkor zúzták be a kommunisták ablakait, ekkor verték meg Radlóczt, Gellért Mór, Horváth Istvánt. Radlóczi önvédelemből pisztolyát használta. Molnár Mihályt lelőtte. A feldühödött tömeg szinte halálra verte. Innen a családjával együtt Budapestre költözött. Gellért Mór öreg tanítót annyira megverték fia, Gellért Samu miatt, hogy Pest környékén belehalt sérüléseibe.

A székely pán célosok már a kommunizmus bukása után érkeztek Sümegre. Itt már megtörtént az ellenforradalom. Virágcsokrokkal fogadták őket az ellenforradalom hívei. A kommunizmus bukása után az itthon maradt vezetőket elfogták, börtönbe zárták őket. Tárgyalásuk nyilvános volt, a Polgári Önképzőkör nagyertermében.

Krajcár György: A fehérek megérkezésekor nagy mulatság volt Sümegen. Főleg a jó módúak tartották. Ők adták össze az ennalót és a bort. Gellért Samu ügyvéd lakását összetörték, éléskamráját kifosztották. Horváth István színész fejét követ dobta be.

Horváth Vince: A fehérek pán célos vonatával is találkoz-tam. Éppen az ukki állomáson teljesítettem vörösör szolgálatot. Befutott egy pán célos vonat. Mikor megállt, egy had-nagy ugrott ki belőle. Rózsáján nemzeti színű szalag volt. Mögötte géppuskások ugráltak le és az állomás épülete felé tüzelő állásba helyezkedtek. A tiszt fegyverletételre szólított fel bennünket. — Csak felsőbb parancsra! — mondtam. Amikor láttam, hogy komolyan követelik a parancs végrehajtását, csak akkor tettem le a fegyvert. Aztán a községben levő örsre mentünk. Itt is lefegyverezték az egész örséget. Bántódás nem történt. Mindenkit haza irányítottak.

A kommunizmus bukása után igen megverték Horváth utcamester fiát. „Bűne” az volt, hogy szervezte és rendezte a majd mindennapi propaganda előadásokat, szindarabokat, a fiatalság szórakozásait. Mozgalmas esték voltak ezek... Ezért feleségét, családját nagyon megverték. Az ablakokat követ, dorongokkal beverték. A ház aajtáját bezúzták. A bútorait összetörték, az utcára hajították... El is költöztek Sümegről.

Radlóczt a tömeg felkereste lakásában. Előlük a padlásra menekült. Molnár Mihály utána ment, hogy lehozza a padlásról. Radlóczi látta a felizgatott tömeget, önvédelemből fegyverét használta. A lövés pontos volt. Molnár Mihály hol-tan zuhant le a padlásfeljáróból. A felbőszült tömeg szinte halálra verte a községi direktórium vezetőjét. Mégis életben maradt. Családjával elköltözött Sümegről.

Müller Ernőné: Reggel Zalaszentgróton szekerekre raktak bennünket és útnak indítottak Keszthelyre, ahova a késő dél-után érkezünk. Ott töltöttük az éjjelt, mikor megvirradt, kiszóítottak bennünket szentgrótiakat és Sümegre vittek bennünket. Sümegen a Tanácsköztársaság ideje alatt ellenforradalmi felkelés volt, amelyet Darnay őrnagy vezetett. Miután kiszabadult, ő fogadott bennünket, órnagyos kárörömmel szemlélte az előtte felsorakozott kommunistákat, majd beszélni kezdett hozzájuk. Hazaárulóknak, zsidóbérencnek, csirkefogóknak nevezett bennünket és megígérte, hogy gondoskodni fog arról, hogy kiirtsa belőlünk a destruktív eszméket.

Ezután a „biztató” fogadás után a fogházba kísérték bennünket. A fogház egy emeletes épület a járásbíró udvarán. Az I. emeletre kerültünk. Én egyedül voltam nő a fogházban és így zárkában is egyedül maradtam, ami nagy megkönnyebbülés volt számomra. Kétség és remény váltakozott bennem, birkóztam, vesződtem velük, forgolódva kemény fekhelyemen, míg végre a kimerültség erőt vett rajtam és elaludtam.

Egy sümegi asszony ebédet hozott be nekünk. Az ebédhez csemege is volt, hírek és rémhírek. Itt felakasztottak valakit, ott agyonverték egy direktórium elnököt, amott kihurcolták a fogházból a politikai foglyokat és a Balatonba fojtották. Pogromokról, antiszemita kilengésekről mesélt az asszony,

amelynek ha a fele volt csak igaz, az is elég volt ahhoz, hogy megkésérítse szánkban a falatot.

A fogház gondnoka nagyon rendes ember volt, nem sokat törődött a fogházi szabályokkal. A foglyokat rendes, becsületes embereknek tartotta és hitt abban, amiben mindnyájan reménykedtünk, hogy ez a rendszer nem tarthat sokáig, és rövidesen ismét felül kerekedünk. A fegyveres őrseg tagjai szintén jóindulatú parasztyerekeknek bizonyultak, akik szívesen elbeszélgettek, később már együtt kártyáztak a foglyok egyikével-másikkal.

Másnap ebéd után sorakozót parancsoltak. — Mindenki az udvarra! — Lementünk. Felsorakoztunk a már lenn álló tiszt és polgári öltözetű ellenforradalmárok előtt. Felolvastak egy névsort, és megparancsolták a megnevezetteknek: Egy lépést előre! Kiléptek Gellért, Radlóczi, Huszti és még többen, sajnos nem emlékszem nevükre. „A többiek fel!” — hangzott a parancsszó. Felmentünk. Velünk jött Gellért anyósa is, aki éppen ennivalót hozott vejének. Alig értünk a folyosóra, amikor szitkok, ütések és fájdalmas kiáltások zaja ütötte meg fülünket. Az ablakhoz léptünk és szörnyű látványnak lettünk tanúi. Az udvaron bottal, kutyakorbáccsal verték elvtársainkat, különösen Gellértet, aki minden bűne mellett még zsidó is volt. Gellért anyósa a látványtól rosszul lett. Bevezettem cellámba és mindketten sírógörcsöt kaptunk.

A verések ezután rendszeressé váltak. Az egyik délután vad zsvajj lármája hatolt fel hozzánk. Mindenki a helyén volt, nem tudtuk mire vélni a lármát. A folyosó ablakaihoz siettünk. Rettenetes látvány tárult szemünk elé. Az udvarra egy megbilincselte embert hajtottak, akit egy csomó megvadult ember követett és aki érte, bottal, korbáccsal, bikacsökökkel ütötte-verte. A feje dagadt volt, verejtékes, az arcát elborította a vér, amely homlokából és az orrából csurgott rá. Már alig állt a lábán, nehezen, roskadozva vonszolta magát előre.

Midőn fájdalmas szemeit egy pillanatra felénk emelte, valaki megismerte. Dandi volt, a sümegi ellenforradalmárok felett ítélkezett forradalmi törvényszék elnöke vagy vádbiztosa (nem emlékszem pontosan). A zalaegerszegi börtönből hurcolták ide, hogy a sümegi ellenforradalmárok kitölthessék rajta bosszújukat. A földszinti zárkák egyikébe dobták és éjszaka a tiszt urak ismét tobzódottak rajta. Tehetetlen dühbe és rettegésbe ejtve a fogház többi lakóit, akik fogcsikorgatva, fejüket a szalmába takarva hallgatták Dandi rémes jalkiáltásait.

A sümegi vallatások és kínzások után szinte megváltásnak tűnt a foglyoknak a Zalaegerszeg mellett levő pozvai internálótábor. Alig egy hónappal a Tanácsköztársaság bukása után a belügyminiszter rendeletére alakult meg, a kommunis-ták üldözésére, meghurcoltatására, a vöröskatonák, szocialis-ták és hazafiak bebörtönzésére. Megérkeztek az első internáltak Budapestről, Kaposvárról, Egerszegről, Sümegről, Keszthelyről, Békéscsabáról stb. Vasmunkások, bányászok, orvosok, színészek, kubikusok, zsellérek.

A Tanácsköztársaság 133 napos fennállása után megbukott.

* * *

A Tanácsköztársaság sümegi eseményeit részletesen ezideig — tudomásom szerint — senki sem dolgozta fel. A Veszprém Megyei Pártbizottság kiadásában megjelentetett „A Tanácsköztársaság Veszprém megyében” c. könyv, mivel Sümeg abban az időben Zala megyéhez tartozott, csak említést tesz az itteni eseményekről. A Zala Megyei Pártbizottság 1961-ben megjelent emlékkönyve „A Tanácsköztársaság Zala megyében” pedig azért nem foglalkozik Sümeggel, mert onnan a felszabadulás után közigazgatásilag elszakadt. Így Sümeg e korabeli története, bár jelentős és érdekes események zajlottak le itt a tanács hatalom alatt, eddig megíratlan volt.

Müller Ferenc

JEGYZETEK

- ¹ Magyar Statisztikai Közlemények. 1900.
- ² Éles Károly: Emléklapok. Sümeg, 1930.
- ³ Sümeg és Vidéke 1912. évf. 20. sz.
- ⁴ Közigazgatási tájékoztató lap, 1925. Zalaegerszeg. Állami Levéltár.
- ⁵ Németh Péter: Emlékezés Darnay Kálmánra. A Veszprémi Megyei Múzeumok Közleményei. 1964.
- ⁶ Éles: Emléklapok. Sümeg, 1930.
- ⁷ Sümeg és Vidéke. 1912. V. 19.
- ⁸ Magyar Statisztikai Közlemények. 1911.
- ⁹ O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások. Bp. 1966.
- ¹⁰ Sümeg és Vidéke 1918. XI. 3.
- ¹¹ Adatok a sümegi állami elemi iskola történetéhez c. kézirat munkából. Az 1918/1919. évi jelentésből. (Ramasetter Ált. Isk. Sümeg).
- ¹² Uo.
- ¹³ Éles Károly: Emléklapok. Sümeg, 1930.
- ¹⁴ Csaba Imre: A Tanácsköztársaság Veszprém megyében. Veszprém, 1959. 81.
- ¹⁵ Uo. 51.
- ¹⁶ Sümeg és Vidéke 1919. III. 30.
- ¹⁷ Uo.
- ¹⁸ Sümeg és Vidéke 1919. IV. 6.
- ¹⁹ Nagy Sándor sümegi születésű költője közlése. (Kovács J. András gyűjtése 1959-ben.)
- ²⁰ Novák Lajos nyugdíjas, 1904-es születésű sümegi lakos visszaemlékezése.
- ²¹ Csaba i. m., 156.
- ²² Nagy Sándor sümegi lakos visszaemlékezése.

- ²³ Csaba i. m., 155.
- ²⁴ Sümeg és Vidéke 1919. IV. 13.
- ²⁵ Sümeg és Vidéke 1919. IV. 27.
- ²⁶ Hertelendy Zsigmond, a volt Sümegi Munkástanács tagja, nyugdíja visszaemlékezése.
- ²⁷ Novák Lajos nyugdíjas, sümegi lakos visszaemlékezése.
- ²⁸ Sümeg és Vidéke 1919. III. 30.
- ²⁹ Sümeg és Vidéke 1919. VI. 29.
- ³⁰ Uo.
- ³¹ Sümeg és Vidéke 1919. VI. 15.
- ³² Sümeg és Vidéke 1919. V. 18.
- ³³ Sümeg és Vidéke 1919. IV. 13.
- ³⁴ Sümeg és Vidéke 1919. IV. 6.
- ³⁵ Sümeg és Vidéke 1919. VI. 1.
- ³⁶ Sümeg és Vidéke 1919. VI. 29.
- ³⁷ Csaba i. m., 182.
- ³⁸ Nagy Sándor visszaemlékezése.
- ³⁹ Sümeg és Vidéke 1919. IV. 13. és VI. 15.
- ⁴⁰ Sümeg és Vidéke 1919. IV. 27. és VI. 8.
- ⁴¹ Krajczár György sümegi 1905-ös születésű asztalos, majd VB. eln. h. közlése. (1967-ben meghalt).
- ⁴² Adatok a sümegi állami elemi isk. történetéhez. 1918/1919. évi jelentés.
- ⁴³ Csaba i. m., 213.
- ⁴⁴ Kemény Károly volt vörösőr, 1886-os születésű sümegi lakos visszaemlékezése.
- ⁴⁵ Sümeg és Vidéke 1919. III. 23.

Das Städtchen Sümeg zur Zeit der ungarischen Räteregierung

Bei Niederschrift seiner Studie stützte sich der Verfasser in erster Reihe auf das in der damaligen Lokalpresse verfügbare Quellenmaterial, da die bezüglichen Archivalien in der Zwischenzeit verlorengegangen waren. Das Gesamtbild kann also nicht als vollkommen betrachtet werden.

Die Studie teilt sich in drei Abschnitte.

Im ersten Abschnitt findet man ein wirtschaftlich-gesellschaftliches Bild der Kleinstadt zur Zeit der Jahrhundertwende. Aus diesem Bild geht hervor, daß es damals in Sümeg neben Ackerbau und Kleingewerbe nur Anfänge der Industrialisierung gegeben hat. Eine Kalk- und Ziegelbrennerei sowie Lederfabrik, Dampfmühle und ein Steinbruch beschäftigten alle zusammen kaum einige hundert Menschen.

Der zweite Abschnitt befaßt sich mit den Begebenheiten in der Kleinstadt zur Zeit der bürgerlich-demokratischen Oktoberrevolution am Ende des Ersten Weltkriegs. Die Nachrichten über Kriegsende, Bildung eines städtischen Nationalrats und Ausrufung der Republik wurden von der Bevölkerung begeistert begrüßt. Die Sozialdemokratische Partei konnte ihre Position und ihren Einfluß auf die Massen wesentlich festigen und entfaltete derart eine sehr aktive Tätigkeit in der Lenkung des Lebens in Stadt und Land.

Wie aber nicht anders zu erwarten war, wirkten die neugebildeten Räte im Städtchen Sümeg selbst und im dazugehörigen Verwaltungsbezirk schon infolge ihrer sozialen Zusammensetzung eher hemmend auf die Fortentwicklung des revolutionären Umbruchs. Ihre Tätigkeit beschränkte sich zu meist auf Versuche zur Regelung der Lebensmittelversorgung.

Der dritte Abschnitt der Studie befaßt sich mit der Schilderung der Ortsgeschichte während der Rätezeit.

Die Mitglieder der nach der friedlichen Machtergreifung konstituierten Orts- und Bezirksräte gehörten überwiegend der Sozialdemokratischen Partei an. Bereits in den ersten Tagen ihrer Amtsführung wurden Vorkehrungen getroffen zur Sozialisierung der bischöflichen Grundherrschaft und der gewerblichen Unternehmen. Diesen grundlegenden Maßnahmen folgten wieder andere, um auch auf dem Gebiet der sozialen und kulturellen Verhältnisse Wandel zu schaffen. Die letzteren bezogen sich auf die Sozialisierung des bischöflichen Palais und der darin gehüteten Werte, die Schaffung einer Proletarier-Parkanlage anstelle des bischöflichen Gartens, die Einrichtung eines Altenheims, Geldsammlungen für bedürftige Schulkinder, Einrichtung einer öffentlichen Speiseanstalt im Rahmen der Armenfürsorge u. a. m.

Den wichtigeren Teil der der Roten Garde vorbehaltenen Aufgaben bildeten der Schutz der örtlichen Rätegewalt, die Sicherung der öffentlichen Ordnung sowie die meist ohne Anwendung von Waffengewalt bewirkte Unterdrückung örtlicher (Sümeg, Csabrendek, Sümegcsehi) konterrevolutionärer Bewegungen. Die konterrevolutionären Gruppenbildungen am Dorfe erhielten ihren Zuzug aus Kreisen der politisch ungeschulten ländlichen Bevölkerung, die von reaktionären Pfaffen, Offizieren, Grundbesitzern und begüterten Bauern aufgehetzt worden war. Diese waren es auch, die nach dem Sturz der Räterepublik neben den sich aus Offizieren rekrutierenden Freischaren auf die örtlichen Vertreter der Räteherrschaft Jagd machten und sie grausam folterten.

Ferenc Müller

Historique de la République des Conseils Hongroise à Sümeg

Vu que le dépôt d'archives publiques concernant l'histoire de la République des Conseils Hongroise à Sümeg s'est anéanti, l'auteur, en écrivant son article s'est appuyé avant tout sur le matériel de la presse locale de l'époque. Ainsi le tableau qu'il peint ne peut être complet.

L'étude se divise en trois parties.

La première partie esquisse le tableau économique et social de la petite ville au tournant du siècle: il est caractéristique qu'à cette époque l'industrie usinière n'est qu'à un niveau primitif auprès de l'agriculture et de l'artisanat. La chauxfournerie, la fabrique de cuir et la briqueterie, la carrière de pierres et le moulin à vapeur, le tout ensemble n'emploie que quelques centaines d'homme à peine.

La deuxième partie traite les événements de la révolution démocratique bourgeoise. La fin des hostilités, la constitution du Conseil National, la proclamation de la république furent acclamées par la population.

L'influence et la base de masse du Parti Socialdémocrate se renforcèrent, et ainsi il put prendre part activement à la direction de la vie de la ville et du district de Sümeg. Les conseils municipaux — de la ville et du district — à partir de leur composition même, entravaient le développement ultérieur de la révolution. Leurs activités se réduisèrent dans la plupart des cas aux tentatives visant la solution des problèmes du ravitaillement.

C'est la troisième partie de l'étude qui s'occupe de l'histoire locale de la République des Conseils Hongroise.

Les membres des directoires constitués après la prise du pouvoir pacifique se recrutaient des membres du Parti Social-démocrate qui aux premiers jours déjà s'attelaient sérieusement à la socialisation de la grande propriété épiscopale et des usines industrielles. Ces mesures principales ont été complétées par celles qui visaient la réforme des conditions sociales et culturelles, telle p. ex. la socialisation de l'évêché et de ses biens, la création du parc de prolétaires (à la place du parc épiscopal), la fondation de l'asile des vieillards, la collecte au bénéfice des étudiants pauvres, création d'une cantine municipale pour les pauvres, etc.

La protection du pouvoir des conseils, le maintien de l'ordre, la répression — dans la plupart des cas par des moyens pacifiques — des mouvements contre-révolutionnaires locaux (Sümeg, Csabrendek, Sümegcsehi) formaient le plus clair de l'activité de la Garde Rouge. La base locale de la contre-révolution se forma de simples paysans ignorants, politiquement inconscients, excités par des prêtres, officiers, propriétaires terriens, gros paysans réactionnaires. Auprès des détachements d'officiers, c'étaient ceux-ci qui persécutaient et tourmentaient les dirigeants locaux de la République des Conseils après la chute de la dictature du prolétariat.

Ferenc Müller

События в Шумеге во время Венгерской Советской Республики

Архив, относящийся к событиям в Шумеге во время Венгерской советской республики, погиб, поэтому автор при написании статьи руководствовался в первую очередь материалами местной печати того времени. По этой причине нарисованная им картина не может претендовать на полноту.

Статья состоит из трех частей.

В первой части описывается экономическая и общественная жизнь на рубеже веков, для которой характерно при наличии сельского хозяйства и ремесел слабое развитие промышленности. Винный, известковый, кирпичный заводы и паровая мельница вместе взятые едва насчитывали сто рабочих.

Во второй части рассматриваются события буржуазной революции. Население с большим энтузиазмом встретило окончание войны, образование Национального совета и провозглашение республики. Усилилось влияние и авторитет социал-демократической партии, которая активно включилась в управление Шумегом и районом. Районные и сельские советы — уже по своему составу — стали тормозить дальнейшее развитие революции. Их деятельность ограничивалась большей частью проблемами снабжения.

Третья часть статьи содержит описание событий во время советской республики.

После мирного захвата власти образовались районные и сельские директории, члены которых в большинстве своем вышли из рядов социал-демократической партии и с первых же дней приступили к ликвидации епископского господства и социализации промышленных предприятий. Эти основные декреты дополнились действиями, направленными на изменение социальных и культурных условий — такими, как например, национализация епископского дворца и ценностей, открытие пролетарского парка (в бывшем епископском дворце), основание социального дома для престарелых, сбор пожертвований в пользу бедных учеников, открытие казенной столовой для бедноты т. д.

Главной заботой Красной Гвардии были: защита советской власти, соблюдение порядка и действия по ликвидации мелких местных контрреволюционных выступлений (Шумег, Чабрендек, Шумегчехи), осуществляемые в основном мирным путем. Местной базой контрреволюции был политически несознательный деревенский люд, подстрекаемый реакционными священниками, офицерами, помещиками и кулаками. Уже после падения советской республики они наряду с офицерскими карательными отрядами принимали участие в преследовании и истреблении местных советских руководителей.

Ференц Мюллер

Adatok a várpalotai munkásmozgalom 1943. évi történetéhez

Az 1940-es országos bányászsztrájkban a várpalotai bányászok nem vettek részt, annak ellenére, hogy abból a közeli Ajka bányászai sem maradtak ki.¹ Az okokkal, hogy miért nem terjedt ki a sztrájk a várpalotai szénmedencére, itt nem foglalkozhatunk, ellenben a várpalotai munkásmozgalom II. világháború alatti történetének Várpalota című könyvében vázolt fejezetét² néhány új vonással szeretném kiegészíteni az alábbi adatokkal. Ezek a nyomozói jelentésekben foglalt adatok az 1943. évre vonatkoznak, s azért is figyelemre méltóak, mert pontos szociográfiai hitelességgel tárják föl a várpalotai bányamunkások anyagi helyzetét, ugyanúgy, mint az 1940-es országos sztrájk katonai parancsnokainak salgótarjáni stb. jelentései. A jelentések íróit demagógiával nem lehetett megvádolni.

A csendőrség Központi Nyomozóosztályának 1943. május 18-i „Bizalmas” jelzetű jelentése szerint³ a várpalotai szénbányászatban dolgozó 1684 munkásból: 1256 szabadmunkás, 328 román munkaszolgálatos, 100 pedig lengyel menekült szabadmunkás. Ennek az évnek a tavaszán, a háború vége felé közeledvén, egyre nehezebbé váltak a megélhetési lehetőségek azok számára, akik egyedül készpénzkeresetükből éltek, amely még a háborús konjunktúra ellenére is alacsony volt. Ez a körülmény elsősorban a sokgyermekes családokat sújtotta. Ezért, a jelentés szerint, a munkások közül egyre többen keresték föl az üzemi katonai parancsnokot bérjavítás céljából. Kérésüket „jóindulatúlag és nem követelő módon adták elő”. A parancsnok azonban nem tudta elérni a bérek javítását, ezt közölte is a munkásokkal, és nem adhatta hozzájárulását ahhoz sem, hogy a munkából kilépjenek, máshol történő elhelyezkedés céljából. Sőt, az engedély nélkül távozókat elő kellett vezetetni és felsőbb utasításoknak megfelelően meg kellett őket fenyegetni.

Mivel a bérjavítás nem következett be, a munkások azon voltak, hogy okot szolgáltatassanak az elbocsátásra. Április hónapban a jelentés szerint kb. 25–30 felszíni munkás hagyta ott engedély nélkül a munkahelyét. Minthogy ezek vidéki vándormunkások voltak, elővezettni sem lehetett őket. Azonban, akinek lehetett, annak utánnyomoztak. Egy öt főnyi társaságról is megemlékezik a jelentés. Tagjai közül kettő a székesfehérvári pályaudvarnál kapott munkát, elbocsátásuk iránt az eljárás a jelentés keltekor már folyamatban volt. Másik kettőt ugyanakkor már átadták a büntető katonai hatóságnak, egy pedig ismeretlen helyen tartózkodott.

Ugyanebben a hónapban naponta átlag 3–4 főt

kellett 1–3 napi elzárással fenyegetni, a munkából való engedély nélküli kimaradás miatt. E büntetés következtében május 1–18. között sem kimaradás nem fordult elő, sem bérjavításért nem mertek a munkások jelentkezni.

A helyzet tarthatatlanságát a kormányzat is kénytelen volt elismerni s ezért július 1-ével 30%-os béremelést engedélyezett. Csakhogy a várpalotai bányaigazgatóság — mivel május 10-én 10%-os béremelést hajtott végre, most ezt le akarta vonni a 30%-ból, ami igen nagy visszatetszést szült a munkásság soraiban. A helyzet annyira feszültté vált, hogy a július 15-i bérfizetéshez az igazgatóság a várpalotai katonai parancsnokságtól a karhatalom kirendelését kérte.

Ezzel természetesen nem lehetett a kérdést megoldani. Ugyanez év augusztus 19-én újabb jelentés már 105 olyan esetet említ fel, amikor az igazgatóság kénytelen volt az elővezetetés eszközeihez folyamodni. Pedig ekkor már az áprilisi helyzethez képest meglehetősen megváltozott a munkásság összetétele. 750-re tehető az állandó jellegű helybeli munkásság száma s a 105-ös engedély nélküli távozás ennek kb. 15%-át teszi ki. Hogy a távozásoknak mi volt az igazi oka, azt a jelentés maga is kénytelen elismerni. A következőkben álljon itt teljes egészében:

„A várpalotai szénbányában 1943. április havában kb. 1400 munkás 270 vagon szenet termelt. Ugyanezzel a munkáslétszámmal a termelés július hónap első felére fokozatosan 150 vagonra csökkent. E jelenségben a katonai üzemi parancsnokság szabotázst vélt fennforogni s ezért az ügy felderítését kérte.

A szombathelyi nyomozó alosztály az ügyben hosszabb időn át végzett bizalmas megfigyeléssel és puhatolással megállapította, hogy a termelés csökkenését nem szabotázs, hanem a munkások gyakorlatlansága, munkakedvük hiánya, az üzemi felszerelés elhasználódottsága s részben hiánya, a sodronykötél gyakori szakadása, a bányautak elhanyagoltsága, és a munkások igazolatlan gyakori elmaradozása okozza. Ugyanis az 1400 bányamunkás közül 360 román, 190 szerb munkaszolgálatos, 100 lengyel menekült, míg a többi várpalotai és környékbeli lakos. A munkaszolgálatosok általában, de különösen a szerbek igen lassan dolgoztak, s ezért mezőgazdasági munkára osztották be őket. Helyettük 190 zsidó munkaszolgálatost vittek a bányába.

A munkaszolgálatosok gyakorlatlan és lassú munkateljesítése a vájárok munkáját is hátráltatja, mert az általuk kitermelt szenet a munkaszolgálatos csillézők

nem hordják el idejében s a felhalmozott szénrakások miatt sokszor megakadnak a munkában.

A régi begyakorolt bányamunkások a béreket keveslik s emiatt nyugtalankodnak. Nagyrészüket szeretne mezőgazdasági munkán vagy más hadiüzembe elhelyezkedni, ahol magasabb munkabért fizetnek. Ezt azonban a bányavezetőség nem engedi meg. A munkások közül a tilalom ellenére többen igazolatlanul elmaraadoztak. Ez utóbbi már annyira elharapódzott, hogy július 1-től 19-ig összesen 105 munkás maradt el önként a munkából. Ezeket a bányavezetőség elővezettette.

Ez ugyan még nem merítette ki a nyílt szabotázs vagy sztrájk fogalmát, de a következőkben már erre is rákerült a sor. Egy 1943. október 7-i jelentés szerint a szombathelyi nyomozó alosztály területén Ajkacsingervölgyön nincs minden rendben. Várpalotán azonban a bányamunkások között határozottan észlelhető az elégedetlenségre, nyugtalanságra és a szervezkedésre való hajlam. Az ok elsősorban az élelmi- és közszükségleti cikkek drágulása. Fizetésekor egész napon át arról tárgyalnak a munkások, hogyan távozhathának a bányából más munkaterületre. Ekkor már sokan tudatosan vállalják a 3–4 napi elzárást, remélve, hogy az igazgatóság beleun és végül mégiscsak elbocsátja őket. Sőt, a legutóbbi bérfizetés utáni napon a bányászok közül többen megjelentek a vállalati irodán és bérjavítást kértek.

„A bányamunkások — mondja a jelentés — eleinte a Nyilaskeresztes Párt, később pedig a Hivatásszervezet vezetősége útján remélték a fizetésemelést elérni, de ez eredménytelen maradt. Emiatt sokan most a Szociáldemokrata Párt irányítása alatt álló Bánya és Kohómunkások Országos Szövetségének vezetőségéhez fordultak a béremelés kierősztatolása végett”. — „A szociáldemokrata eszméknek Várpalotán jó talajuk van. 1938-ban már működött Várpalotán egy bányász szakszervezeti csoport, de — mert annak idején a vállalat a szakszervezeti munkásokat elbocsátotta — mozgalom ellanyhult. Jelenleg az a helyzet, hogy az elbocsátásnak örülnének s ezért nyíltan szervezkednek.” — „Az orosz hadsereg nagyarányú előnyomulásával kapcsolatban a munkások hangoztatják, hogy most a mi időnk következik.” — Augusztus 8-án a „Jószerecsét” bányász körben a főmérnök a munkásoknak műszakonként 10 csillás termelés esetére 8,— Pengőt ígért. De, mert kevesebbet termeltek, csak 6,35-öt fizettek ki, mire 40 munkás nem szállt le a bányába. A bányafelügyelő 3 munkással tárgyalást kezdett — Németh Imre, Kiss Gábor, Horváth János — kik a műszakonkénti 50 fillér emelést nem fogadták el. De azért lementek a bányába dolgozni. Később az igazgatóság 35 fillér emelést ígért. Némethék ezt még kevésbé fogadták el. Szeptember 4-én Németh Imre, Horváth János és Horák István az üzemi katonai parancsnokság engedélyével Budapestre ment, ahol is a bányakapitányságtól és az iparügyi minisztériumtól ígéretet kaptak.” — A jelentés azzal végződik, hogy míg Brennbérbányán és a Muravidéken a szénbányászok elégedettek, Ajkacsingervölgyben és Várpalotán „a munkások elégedetlenségének fokozódása várható, amely később munkabeszüntetéshez vezethet.”

A helyzet jobb megértése végett érdemes megvizsgálni, a hivatalos nyomozóosztály által küldött jelentések tükrében, mi is értendő a megélhetési nehézségeken. Az 1943. május 18-i jelentés szerint a felszíni munkás napi keresete 3,20–3,60 pengő. 24–25 munkanapot számítva — a jelentés említi ennyit — a havi kereset átlagosan 80–85 pengő. A felszíni munkások legtöbbször vidéki, barakklakásokban lakik s a csilláskonyhán étkezik. Ezért fizet az étkezésért havi 43,50 pengőt, szállásért havi 9-et, mosásért 10-et, OTI stb. levonás havi 7,— pengő, marad 10–15 pengő. Maga a hivatalos csendőrnemzet jelentés tartalmazza ezeket az adatokat. Régi szakmunkás — mondja a jelentés — napi 8 órával 5–8 pengőt keres és 30% drágasági pótlékot kap s még egyéb kedvezményt is, amit nem említ a jelentés. Ez havi 165–270 pengőnek felel meg, tehát lényegesen több, mint a nem szakmunkásként fizetett felszíni dolgozóké.

A jelentésből kétségtelenül megállapítható, hogy a munkásság sorsával elégedetlen volt. Sem a román, sem a szerb, sem a zsidó munkaszolgálatosok nem törték magukat, de még a rendes, azaz a szénbányászatot hivatásszerűen vállaló munkások sem. És ennek nemcsak a megélhetési gondok, nemcsak a bányafelszerelés elégtelensége, nem a munkaszolgálatosok hozzá nem értése stb. volt az oka, hanem bizonyos értelmű politikai állásfoglalás is.

Annak azonban, hogy szervezettebb és főleg erőszakosabb megmozdulásra mégsem került sor, több okát is megnevezhetjük. Egyrészt a törzsbányászág egy jelentős részének életszínvonala, összehasonlítva egyéb munkakategóriákéval, azokénál lényegesen jobb volt. Egy részük saját jól megépített kertes családi házában lakott, amelyet a bányavállalat építtetett számukra igen kedvezményes feltételek mellett, s amelyekben a nagy családok is jól megfértek (Gárdonyi Géza u.). De a korábbi években épült nemkertes lakások is alapterületüket tekintve a helyi viszonyokhoz mérten a kor színvonalán álltak. (Alsó- és Felsőinkám). A Fáni és Szabó telepen épült bányász lakásokra ugyanez mondható. Az ilyen körülmények közt élő családok közül a legtöbbnek gyermekei elvégezték a középiskolát, sőt közülük több az egyetemet is. — Mindez azonban még nem elégséges magyarázat. Figyelembe kell venni azt is hogy a politikai tisztánlátásban ellentmondások mutatkoztak. — Az ismert jelennel szemben az ismeretlen jövő mindig hátrányban van, hacsak nem olyan elemi a társadalom döntő többségének elkeseredése, hogy az végül is egyértelmű és hatalmas megmozdulásban robban ki. Erre Várpalotán, amely katonai laktanyával is rendelkezett, amellyel az üzem maga is katonai ellenőrzés alatt állt s ahová a szomszédos Hajmáskér, Veszprém és Székesfehérvár laktanyáiból percek alatt irányíthattak volna rendfenntartó kötelékeket, nem kerülhetett sor. A nyílt fölkelés csak arra volna jó, hogy a munkásmozgalom legjobbjait értelmetlenül a hóhér kezére juttassa.

Így sem tagadható, hogy amit ellenállási vonalon az ésszerűség határán belül meg lehetett tenni, azzal a bányamunkásság radikálisabb része nem is maradt adós.

Szj Rezső

¹ Szekeres József: Az 1940. évi bányászsztrájk. Századok, 1967. 1. sz. 90 sk. Várpalota. Bp. 1960. 264—296.

² A csendőrségi jelentések a Párttörténeti Intézet-ben. Bp. PI. Archivum. XIII./2/1943. — XIX./3/1/1943.

Beiträge zur Arbeiterbewegung (1943) im ungarischen Bergwerksort Várpalota (Komitat Veszprém)

Die Beiträge betreffen die politische und soziale Unrast der Bergleute in den Kohlengruben von Várpalota. Der Verdienst der Kumpel in den vierziger Kriegsjahren war dort im allgemeinen gar nicht so gering. Eine Ausnahme bildeten nur die im Pendelverkehr zureisenden Hilfsarbeiter. Mit den kriegswirtschaftlichen Schwierigkeiten änderten sich aber die Verhältnisse und die Lebenshaltung wurde immer teurer.

Als aber die befreienden Sowjetarmeen sich dem Bergwerksgebiet immer mehr näherten, steigerte sich von Tag zu Tag die Unruhe in Kreisen der Bergleute. Man kam nämlich zur Einsicht, daß zur Abwehr des deutschen Druckes etwas getan werden mußte. Im Orte selbst waren die Möglichkeiten

hierzu recht gering, immerhin machten die selbstbewußten Bergleute, wo sie nur konnten, von diesem Gebrauch. Man griff zur Waffe der sogenannten Bummelarbeit und gab sich alle Mühe, das Los der im Bergwerk beschäftigten rassenverfolgten Arbeitsdienstler zu erleichtern. Dies war durchaus keine so ungefährliche Angelegenheit, denn der Bergwerksbetrieb stand unter militärischer Aufsicht.

Auch kommunistische Zellen waren unter den Bergleuten tätig, ungeachtet dessen, daß die politische Organisationsarbeit mit dem Näherkommen der Sowjettruppen und der zunehmenden Aggressivität der faschistischen Besatzer immer schwieriger wurde.

Rezső Szij

Contribution à l'histoire du mouvement ouvrier de Várpalota en 1943

L'auteur fournit des données à l'histoire du mouvement ouvrier des mineurs de Várpalota. Dans les années 1940 les mineurs étaient relativement bien payés, excepté les manoeuvres recrutés aux environs. Mais les difficultés de plus en plus graves dues à la guerre se faisaient sentir, et les coûts de la vie augmentaient. Cependant, comme les troupes soviétiques approchaient, de plus en plus nombreux étaient ceux qui comprenaient qu'il fallait neutraliser la pression allemande. Il n'y en avait pas beaucoup de possibilité à Várpa-

lota, mais les ouvriers conscients en saisaient toute occasion. Ils ralentissaient la production, ils menaient avec humanité les travailleurs du S.T.O. affectés à la mine en raison de leurs origines raciales, quoique la mine fût sous direction militaire.

Aussi des cellules communistes existaient, bien qu'avec l'approchement du front et avec l'influence allemande devenue de plus en plus agressive, le travail d'organisation eût des difficultés de plus en plus grandes.

Rezső Szij

Данные об истории рабочего движения в Варпалоте (1943 год)

Автор приводит материал о революционной деятельности варпалотских горняков. В 1940-х годах шахтеры Варпалоты, за исключением подсобных рабочих из деревень, относительно неплохо зарабатывали. Но постепенно и здесь стало опущаться влияние трудностей военного времени, жизнь стала дорожать. С приближением советского фронта во многих пробудилось убеждение, что необходимо что-то предпринять для противодействия немецкому нажиму. Для этого в Варпалоте не было много

возможностей, но сознательные рабочие использовали все то, что представлялось. Несмотря на то, что шахты перешли к военному ведомству, рабочие старались замедлять темпы производства, гуманно относились к тем, кто работал в шахте, попав в трудовую армию благодаря своему происхождению. Существовали и коммунистические ячейки, хотя с приближением фронта немцы становились все агрессивней, и для организации возникали все новые препятствия.

Режé Сий

Bajcsy-Zsilinszky Endre, a pálkövei „törpebérló”

Amikor a húszas évek végén Bajcsy-Zsilinszky Endre *Előőrs* című hetilapjának munkatársa lettem s ennek révén csakhamar barátságát is kiérdemeltem, gyakorta keveredett beszélgetésünkbe a Balatonrendes tőszomszédságában levő, közigazgatásilag Kővágóórhöz tartozó magányos félsziget, Pálköve neve. Abban az időben még nem ismertem a magyar tengert s kicsit túlzottan éreztem a rajongást, amellyel Bajcsy-Zsilinszky az északi partnak ezt a kies pontját emlegette. Szerencséjének nevezte, hogy teljesen beépítetlen, zúgó fákkal körülvett nyúlványra vetődött, amelyet éppen elhagyatottsága, minden forgalom hiánya miatt tartott igazán pihentető helynek. Vallotta, hogy ez az Isten háta mögötti helyecske Szigligetnél is szebb és nyugalmasabb, valósággal megfizethetetlen olyan hajszolt életű férfi számára, mint amilyen ő a pénznélküli lap-szerkesztés és a képviselőség nélküli politikusság állapotában volt.

Abban az időben bérelt területén még semmilyen építmény nem állt, őt azonban ez legkevésbé sem zavarta. Nyaranta felkerekedett s heteket töltött sátorban a telken, amelyet Kővágóórs községtől azzal a feltétellel kapott meg 16 évre, hogy házat épít rá és a bérleti szerződés lejártakor azzal adja vissza a területet. A község úgy okoskodott, hogy a mellette tervezett strandfürdőhöz csatolja majd s a Bajcsy-Zsilinszky által emelt épület lesz az egész objektum középpontja. A közeli Rendest kívánták így fürdőhelyi rangra emelni. Az építési kötelezettség nagy terhet rótt Zsilinszkyre, közvetlen baráti köre, melyet ő tréfásan „Napkeleti bölcseknek” csúfolt, könnyelműségnek is tartotta, hogy Zsilinszky ilyesmit vállalt, ő azonban szilárdan bizakodó volt. Remélte, hogy 16 év alatt viszi csak annyira, hogy a házat megépíthesse. A lényeg különben is az volt, hogy pillanatnyilag nem terhelte semmi. Mert bizony akkor annyiival sem rendelkezett, hogy a legszerényebb bérleti díjat fizetni tudta volna.

Mi, fiatalabb évjáratú köréje sereglettek a harmincas évek elején ismertük meg a mindig különös becsben álló helyet. Az akkor divatos filléres gyorsan utaztunk Balatonfüredre s onnan a csatlakozó vonattal jutottunk el Balatonrendesre, Pálköve vasútállomására. Ekkor már a sátor-korszak véget ért, nádból emelt bungalóban fogadott a házigazda s úszott a boldogságban, hogy a helyet mi is rendkívül idillikusnak, vonzónak találtuk. Valóban az volt. Öreg nyárfák terítették árnyékot a közvetlen vízparti gyepre, belátható közelben semmilyen tartózkodásra alkalmas építmény nem zavarta a magányt.

A telek kiszögellő ékként nyúlt a vízbe, csak a nyugatabbról átkacsingató ábrahámhegyi dárda hatolt előre mérszebben. Ennek ellenére a keskeny sávként elnyúló parti szegélynek volt valami külön enyhet jelentő zárt-sága. A karéjban őrt álló fák szinte falat képeztek a telek hátában, amely mellett a tapolcai vonal vasúti töltése húzott el, kifelé, a tó irányában viszont, egy öbölyszerű ponton át, nyitott volt a láthatár s közel hozta a csillogó víztükröt. Keskeny rész volt ez az irdatlan nádas rengetegben és mégis ablak, amely a végtelen szabadságérzésnek nyújtott távlatot.

Ebéd során, amelynek révén megismerkedhettünk későbbi feleségének, Mickónak nagyszerű főzőtudományával éppúgy, mint a Révfülöpről származó rizling tűzével, kisült, hogy a tóval való külön barátkozást, a varázslatos elkülönítettséget veszély fenyegeti. A hát mögötti töltésen túli területet ugyanis, ahol éveken át vörös bazaltot bányásztak, a lelőhely kimerültével a tulajdonos parcelláztatni kívánta. A tervezett akció azt jelentette volna, hogy idegenek áramlanak majd a környező területre s ezáltal megszűnik a hely vonzása. Ez agasztotta, de talán még ennél is jobban az, hogy kik kerülnek a hátába. A területet ugyanis négyszögölenként 25 fillérért bocsátották áruba, mondhatni potom pénzért. Zsilinszky ebből arra következtetett, hogy a lehető legrosszabb összetételű rétegből toborzódnak majdani szomszédai. A középosztály legalacsonyabb fokú, kishivatalnoki rétegéből, amelyet a meglevő hatalom legmeghunyászkodóbb kiszolgálóinak s az akkor már körvonalaiiban észrevehető német behatolás várható bázisának tartott. Felvillantotta, milyen jó lenne, ha a bethleni konszolidáció megerősödött gátszítvézei helyett, az ő törekvéseit megértő barátok vennék körül. Arra noszogtatott, csapjunk fel telekvásárlónak, hiszen aránylag csekély összegért, száz pengő ellenében 400 négyszögölet vásárolhatunk. A jelenlevők többségének anyagi helyzete még ilyen kiruccanást sem engedhetett meg, de azért nekivágtunk, hogy megtekintsünk a parcellázandó területet. Mi tagadás, mindannyiunk haja égnek állt, amikor elképzelt birtokrészeinket megpillantottuk. Üreg üreget ért, néhol valóságos kráterek ási-tottak elénk, humusz sehol. A gödrök mélyén víz csillogott, az oldalfalak kővonulatokból rétegződtek. Nehéz volt elképzelni, miként lehet itt valaha is növény- vagy fakultúrát létesíteni.

Bajcsy-Zsilinszky fáradhatatlanul agitált. Élénken magyarázta, hogy ne városi szemmel nézzük, ami elénk tárul. A hatalmas mélységeket be lehet tömni a robban-

1. Bajcsy-Zsilinszky Endre nádfeleles pálkövei háza.

1. Endre Bajcsy-Zsilinszky's rohrüberdachtes Wohnhaus in Pálköve.

1. La maison au toit de chaume d'Endre Bajcsy-Zsilinszky à Pálköve.

1. Палкёвский дом с камышевой крышей, принадлежавший Эндру Байчи-Жилинскому.

tásból visszamaradt törmelék anyagból s ezt tetszés szerinti vastagságban lehet betéríteni idetalicskázott földréteggel. Ismételten hangoztatta, hogy a területet lényegileg ingyen lehet megkapni, ahhoz pedig elég fiatalok vagyunk, hogy a munkától ne riadjunk vissza. „Itt az ideje, bizonyosságot tehetek, hogy bennetek is van annyi vitalitás, mint egy minden hatalomnak alá-fekvő adótisztben vagy számvizsgálóban, — próbált lelkesedést önteni belénk. — Ezen a zsebkendőnyi félszigeten megcsináljuk a magunk kis Magyarországot, legalább itt az otthon illúziójában élhetünk.” Igértük, hogy fontolóra vesszük szavait, lényegileg azonban dr. Tóth Endrének helyeseltünk, aki visszatérően Füredre, a vonatban romantikus elképzelésnek nevezte Zsilinszky ötletét, amit nekünk, realistáknak csendes mosollyal kell elutasítanunk. Évek múltán, amikor meggyőződtem, milyen takaros kis telepet létesítettek itt a Zsilinszky által rettegett elemek, — tisztelet a kivételnek, — be kellett látnom, hogy mi voltunk az együgyűek és ő, a romantikus a realista.

Van Bajcsy-Zsilinszky Endre életének egy soha, senki által nem bolygatott titka, amiről itt kell említést tennem. A tátongó gödröktől éktelenkedő területről úgy távoztunk, hogy kicsit elkanyarodtunk Révfülöp felé a cser-erdő irányába. Közvetlen Zsilinszky parton elnyúló apró földnyelve fölött, egy két részre tagozott, nyílt fennsíkon találtuk magunkat. Mintegy 800 négyszögölnyi lehetett ez a terület, kökény, galagonya, csipkerózsa bokrok borították, egyébként azonban felszabotlan volt, a kőbányászat nem érintette. Doyenünk Rékey Ödön feltette a kérdést Zsilinszkynek, ezt a területet miért nem ajánlja megvételre hiszen itt csak a bokorirtással kellene megküzdeni az esetleges telepesnek. Zsilinszky arca számunkra érthetetlenül elfelhősödött. Válasza szerint a terület nem tartozott a parcellázandó objektumhoz, egy kővágóörsi özvegy-asszony, bizonyos Balogné tulajdona volt s tudtával már valaki alkudott a fennsíkra. Elkomorodását azzal magyaráztam, hogy elutasító tendenciát lát az érdeklődésben, azt, hogy a valóban megszerezhető terület-rész iránt nem érdeklődünk kellőleg és terve nem való-

sulhat meg. Arcszínváltozásának azonban sokkal konkrét oka volt. A telekre tudniillik gróf Széchenyi Alexandra alkudott, Sopronhórpács arisztokrata birtokoslánya, aki kifejezetten azért akarta megszerezni a kis birtoktestet, hogy Bajcsy-Zsilinszky szomszédjává válhasson. Rövidesen meg is történt a birtokvásárlás s azután a grófnő nyarainak nagyrészt ezen az elvadult, soha meg nem tisztított telken töltötte az általa épített házban.

A grófnő és Zsilinszky ismeretségének kezdetét nem ismerem, de volt az *Előőrs*nek egy Kerecsényi Imre nevű altisztféleje, aki egyúttal bizalmas szolgálatokat végzett Zsilinszkynek is s szinte minden dolgáról tudott. Ő beszélt el nekem, milyen „oktalanul” viselkedett egykori gazdája a pénzes grófnő irányában. Kerecsényi szerint a fiatal arisztokrata lány teljesen belebolondult a markáns, kemény kiállású férfiba és mindent megpróbált, hogy felületen mozgó ismeretségüket közelebbi kapcsolattá fejlessze. Kerecsényi több telefon-üzenetet vett át, leveleket közvetített, meghagyásokat teljesített, távbeszélgetéseknek volt fültanúja s ezek tudatában határozottan állította, hogy Zsilinszky nagyobb rugalmassága esetén a grófnő még anyagi áldozatra is hajlandó lett volna az *Előőrs*ért, amely a titkos támogató, Vass József halála után mindig az elmerülés veszélyével küzdött. Zsilinszky azonban minden kísértést elhárított a grófnő pálkövei telekvásárlása után is. Érintkezett vele, de csak tisztas távolságból. Egyrészt azért, mert félt, hogy földosztó programjának komolyságát veszélyeztetné hívei szemében egy ilyen kapcsolat, másrészt érzelmileg is régen el volt már kötelezve későbbi felesége, akkori titkárnője irányában.

Visszatérve a parcellázás kérdésére, le kell szegezmem, hogy Zsilinszky akkori csendes visszahúzódásunkat mindig cserbenhagyásnak tekintette. Erről meggyőződhettem egyszer később, már a háború alatt, amikor együtt úsztunk ki öbléből a Rendes felé eső irányba, a nádkiszögellés csücskéig. Akkor már Zsilinszky telkéhez simulóan működött a község strandja, a benépesült Pálköve villatulajdonosai és a Rendesen nyaralók napozgattak, fürdöztek itt. A nádcücsök végénél tempóztatva megismertük három pálkövei villatulajdonos hangját. A háború esélyeit taglalták és teljesen megegyeztek a német győzelemben, az új, nemzetiszocialista Európa áhításában. Zsilinszky közismerten szangvinikus ember volt, a düh teljesen elöntötte s semmivel sem törődve átkiabált a vízen, lehazaárulózva a három díszpintyet. A megtámadottak elnémultak, s karcapásaikból meg lehetett állapítani, hogy hanyatt homlok menekülnek a part felé. Bajcsy-Zsilinszkyt az eredmény korántsem elégitette ki. Szidta a német-bérenc bandát, acsarkodott, napja el volt rontva. Végül nem állhatta meg, hogy alaposan rám ne pírítson. „Látod, ez is miattatok van. Hagytátok, hogy ez a gerinctelen, behódolás csürhe

2. „Meg kell őrizni a magyar falu ősi építőművészetét”.
(Bajcsy-Zsilinszky cikke a Magyarország 1939. augusztus 2-i számában.).
2. „Die Baukunst des alten ungarischen Dorfes soll sorgfältig gepflegt werden”.
(Faksimile eines von Endre Bajcsy-Zsilinszky geschriebenen Artikels in der ungarischen Tageszeitung „Magyarország” vom 2. August 1939).
2. „Il faut garder l’art architectural ancestral du village hongrois” (Article d’E. Bajcsy-Zsilinszky, paru dans le numéro du 2 août 1939 du quotidien Magyarország).
2. «Необходимо сохранить венгерскую сельскую архитектуру».
(Статья Байчи-Жилинского в газете «Мадьярорсаг» от 2 августа 1939 года.

lepje el a helyet, ahelyett, hogy ti jöttetek volna ide. Nem volt fantáziátok.” Meg sem kíséreltem védekezni, igaza volt.

Felmerül a kérdés, hogy ha a német imádattól átitatott, a magyarság sorsa iránt érzéketlen környezet pusztá léte ennyire irritálta, nem gondolt-e arra, hogy maga meneküljön el onnan? Nem, ilyesmi meg sem fordult fejében. Jobban hozzánőtt ekkor már e sajtózeletnyi partszegélyhez, hogysem meg tudott volna válni tőle. Szinte azt mondhatnám, ezen a helyen oldódott fel igazán, ide menekült fontos döntések előtt, majd később, 1937 után, amikor végre sikerült egy szobás konyha házát felhúznia, fontosabb műveit is itt alkotta meg. Nyugodtan mondhatom, Budán csak lakott, igazi otthonának azonban Pálkövét tekintette. Ez abból is kiviláglott, hogy itt sohasem volt sietős, ideges, nem kötötték le mellékes szempontok; itt mindig arról beszélt, ami befelé leginkább foglalkoztatta. Igazán bizalmasan itt lehetett beszélni vele.

Ezt először az 1935-ös választásokat követő hangulatban tapasztaltam. Tarpán, régi kerületében indult, ám egykori barátja, aki hosszú éveken át szellemileg belőle élt, a németeknek teljesen behódolt Gömbös Gyula, hallatlan erőszakkal megakadályozta győzelmét. A bukás Zsilinszkyt teljes anyagi megsemmisüléssel fenyegette, mivel eladdig képviselői fizetéséből tengődött. Lapja, az időközben *Szabadsággá* átalakult *Előőrs* ugyanis nem hozta, hanem vitte a pénzt. A heti nyomdaszámlák kiegyenlítése is a képviselői fizetésből és baráti hozzájárulásokból (Rékey Ödön, Biernaczky Szilárd, Borbás Gáspár) történt. Zsilinszky számára valójában bezárult minden kapu. Jóformán azt sem tudta, másnap mit eszik.

Így állt a helyzet, amikor Balatonalmádiból, nyaralásból átrándultam hozzá. Még mindig a bungalóban lakott, a házépítés lehetősége akkor még a tervezésnél tartott. Csodálatos módon mégsem volt letörve, erőteljesebben duzzadt, bizott tarpai petíciója sikerében. Örömmel állapítottam meg ezt a tényt. „Hjah Pálköve, az Pálköve!” — mondta magyarázatul.

A parti nyárfák védelmét élveztük, rozoga, kerti székekben szorongva s viszonylag nyugodtan mérlegeltük a gondokat. Bátorkodtam előhozakodni azzal, amiről magunk között annyi szó esett, hogy fel kellene adnia merev álláspontját s mint ahogy minden számottevő orgánum teszi, el kellene fogadni a TÉBE és GyOSz (a bankok és a nagyipar szervezetei voltak) javaslatásait. Mint főszervezőnek nem kellene ingyen dolgozni, a lap megjelenése biztosítva volna s az eddig csak lelkesedésből közreműködő munkatársak is hozzá-

Meg kell őrizni a magyar falu ősi építőművészetét

Irtá: Bajcsy-Zsilinszky Endre

[illegible][illegible]

**„Szabályszerű“ autós-álarcos
gengszter támadás
egy amerikai vonat ellen**

Champaign (Illinois), augusztus 1.
 Két darabos bontás megindítása
 Az egyik személyvonat postakocsi-
 jára, amelyen 50.000 dollár értékű
 csomagok kifizetésre. A kocsik
 akkor lettek meg a postakocsi, amik-
 or a vonat éppen elhagyott egy kis
 ideit állomást. Amíg az egyik po-
 stakocsi vizsgáló a megindított
 felvezetése, hogy Champaign a vonat
 megkezdte. A sábozott raktár la-
 grott a saáguu vonatra és felbu-
 tott; az a raktár körül állt. A
 saágu raktár revolvérrel támas-
 totta magától a társaihoz. A
 vonat a kerekelt állomás előtt la-
 sabban haladt, akkor 6 is leugrott a
 vonatra és bár több lövést kúldt
 a vonat, ezért egy gépkocsi, amely
 a vonat felhagyott, haladt a
 vonat.

jutnának valamihez. Nem én ajánlottam először ezt a megoldást, a lap addig volt legtehetségesebb szerkesztőjét, Fazekas Sámuel emiatt menesztette, de feltételeztem, hogy a teljes kilátástalanság esetleg jobb belátásra készíteti. Tévedtem. Kurtán, haragosan utasított el. Megfellebbezhetetlenül értésemre adta, hogy úgynevezett közgazdasági jövedelem fejében nem adja fel szellemi függetlenségét, nem mond le arról, hogy a tőkét ne bírálhassa. Azt mondta, ha petícióját elutasítják, inkább rááll az Eckhardt Tibor által kínált alkura és belép a Független Kisgazda pártba. Eckhardt tudniillik időközben összeveszett Gömbössel és mindent elkövetett, hogy vele szemben a régi barátokat egységesen felsorakoztassa. Zsilinszkynek azt ígérte, hogy az első időközi választáson ő lesz a párt jelöltje és lapjának is biztosítja a szükséges anyagiakat. Zsilinszky feltette a kérdést, hogy köztűnt, fiatalabb hívei között, véleményem szerint milyen visszhangja lenne egy ilyen lépésnek?

A közlés új volt számomra, de a helyzet ismeretében ki mertem jelenteni, hogy az elhatározást nem fogadná hozsánna. A Kisgazda pártot nem tartjuk földosztó pártnak, a földreformot pedig mindenki halaszthatatlannak itéli, amellet a kisgazdák külpolitikai profilja is elég tisztázatlan. És mintegy folytatásként, szinte észrevétlen átzökkenem olyan témára, amelynek igazi veszélyét abban a pillanatban magam sem mértem fel. Azt kérdeztem Zsilinszkytól, miért nem hajlandó közelni öccséhez, Gáborhoz, akinek nagy a jövedelme, a Péti Nitrogénművek és a Stádium nyomda vezérigazgatója s mint ilyen hitelbe nyomhatná a Szabadságot? Akkor riadtam meg, amikor már kimondtam a kérdést. Mert ekkor már eszembe jutott, hogy a lezajlott választások során Bajcsy-Zsilinszky egyik legáldozatosabb fiatal hívét, a borsod megyei Bohus Lászlót azért váltotta le azonnali hatállyal a párt központi apparátusában, mivel a fiú önkényesen Zsilinszky Gáborhoz fordult, s a tőle kapott pénz utalta le Tápára, hogy a pénztelenség miatt dőcögő agitációt levegőhöz juttassa.

Meggondolatlan kérdésemet vészjósló csend követte, behúnyt szemmel vártam a villámot, hogy lesújtson rám. A csattanás azonban csodálatos módon elmaradt.

3. „Tanuljunk építeni a néptől”. (Bajcsy-Zsilinszky cikke a Magyarország 1939. július 20-i számában.)
3. „Lerne bauen vom Volke!” (Faksimile des von Bajcsy-Zsilinszky geschriebenen Artikels in der Tageszeitung „Magyarország” vom 20. Juli 1939).
3. „On ne saurait épuiser l'architecture populaire” (Article de Bajcsy-Zsilinszky, paru dans le numéro du 20 juillet 1939 du quotidien Magyarország).
3. «Будем учиться искусству строить у народа». (Статья Байчи-Жилинского в газете «Мадыарорсаг» от 20 июля 1939 года.)

A felvidékről Békésbe települt szlovákságból emelkedett ki, akárcsak a Zsilinszkyek, (Bajcsy-Zsilinszky Endre dzsentrí mivoltának emlegetése azért árul el nagy tájékozatlanságot) s a két család közötti rivalizálás valójában a földszerzés miatt kezdődött. Áchim, ugyanúgy, mint Zsilinszkyék, magasabb iskolába került, éppen csak az a fatális hiba jött közbe, hogy apja hatodikos gimnazista korában elhunyt s emiatt őt, hogy férfi legyen a háznál, anyja kivette a középiskolából. Ez a kényszerű véletlen azzal a következménnyel járt, hogy a rivális Zsilinszkyek eljutottak az egyetemi diplomáig s ezzel az akkori társadalmi hierarchia magasabb fokára léptek, ő pedig visszahuppant a félbemaradottak közé, még az akkor különös rangot jelentő egyéves önkéntességi jogot sem nyerhette el. A Zsilinszkyek elleni „osztálygyűlölet” tehát a versenyben történt kényszerű lemaradás lobbantotta fel Áchimban, indokolatlanul, hiszen vagyonuk szerint azonos társadalmi osztály tagjai maradtak. Hogy Áchim lelke mélyén mennyire ez az indulat kapirgált, misem bizonyítja beszédesebben, mint-hogy haragja nyilait elsősorban a kvalifikációja révén legmagasabbra emelkedett Zsilinszky Mihály kultusz-államtitkára és nem Zsilinszky Endre tanára és szikjavítóra lövöldözte. Ezt a szikjavító Zsilinszky Endrét, a későbbi Bajcsy-Zsilinszky atyját csak másodlagosan gyűlölte. Ez az ő féktelen természete mellett, sajnos, csak árnyalati különbséget jelentett s egyáltalán nem vallott elvi emelkedettségre. Zsilinszky Endrét, mint birtokost nem is kezdhette ki, mert az idealista lelkületű tanár belebukott szikjavító próbálkozásába, birtoka elúszott; ilyen vonatkozásban Áchim maradt felül vele szemben. A birtokát megtartó Áchim id. Zsilinszky Endrében a tanultabb férfit támatta s megintcsak sajnos, gátlástalanul, mindenre való tekintet nélkül. Így többek között célpontjai közé iktatta be a család nőtagjait is. De a Zsilinszky család egyetlen nőtagját sem érthette gáncs még erkölcsösödő oldalról sem. Ezt Áchim is belátta s az öreg Zsilinszkynek békét ajánlott. A galambszelidségű tanár, feledve minden gyalázatos bántást, jobbját nyújtotta korábbi ellenségének, olyannyira, hogy Áchim vacsora-meghívását is elfogadta. A vacsorán az iváshoz nem szokott tanárt tömték a borral, amelybe neki titokban külön szeszt is kevertek, minek következtében id. Zsilinszky teljesen önkívületi állapotba zuhant. Ekkor kivezették őt az istállóba, négykézlábra állították, kötőféket dobtak a nyakába, majd éktelen röhögés közepette becsődítettek az utcáról minden járókelőt, hadd láthassák a jászolhoz kötött „nagyságos urat”. A béke, ilyen vendéglátás után, természetesen megint felborult és folytatódott az ádáz gyűlölködés.

Zsilinszky szemléletmódot latolgatott. Mint a továbbiakból kiviláglott, azt, hogy elszánja-e magát élete legmegrázóbb mozzanatának ismertetésére. Végülis igenlően döntött. És én megtudhattam az ő szájából, a megrendült ember őszinte előadásában, mi igaz abból, amit annyi ellensége élete fekete foltjaként hánytorgatott. Feltárta Áchim L. András halálának körülményeit.

Azzal kezdte, hogy öccsétől voltaképpen ez az ügy választja el véglegesen és visszavonhatatlanul. Nem azért mintha Gábort bűnnel vádolná, hanem azért, mert testvére soha, az őt ért támadások legnagyobb váarában sem tartotta szükségesnek, hogy megszólaljon és azt mondja: „Emberek, a lövést én adtam le és nem a bátyám, akire az ügy egész ódiumát kenitek. Én löttem, mert bátyám életét veszélyeztetve láttam és kötelességem volt őt megmenteni.” Bajcsy-Zsilinszky Endre ezt a lapulást azért tartotta testvérietlen, gyalázatos tettnek, mert Gábor jelentkezése és leleplezése elejét vehette volna annak, hogy rengeteg tisztességes ember, a történetek felőli tájékozatlanság miatt, elhúzódjon tőle.

Mindenek előtt leszegezte, hogy Áchim, a parasztvezér korántsem volt nincstelen, 600 kövér hold földet, tanyát, tekintélyes városi portát mondhatott magáénak.

4. Sára Pálkövén, az 1920-as évek vége felé. Zsilinszky mellett későbbi felesége, Bende Mária.
4. Endre Bajcsy-Zsilinszky's Zelt in Pálköve Ende der zwanziger Jahre Neben Zsilinszky seine spätere Gattin, Mária Bende.
4. Sa tente à Pálköve à la fin des années 1920. Auprès de Zsilinszky, sa future épouse, Mária Bende.
4. Шалаш в Палкёве в конце 1920-х годов. Рядом с Байчи-Жилинским его будущая жена Мария Бенде.

A fentebb ismertetett esethez hasonlított az a fordulat is, amely közvetlenül kiváltotta a tragédiát.

Gyuláról, a megye székhelyéről egy vonaton érkeztek haza Békéscsabára Zsilinszky és Áchim. Utóbbi már előzőleg kirendelte az állomásra béreseit, azok a vonatról gyanútlanul leszálló id. Zsilinszkyre vetették magukat, agyba-főbe verték, szekérre dobták és kihajtottak vele Áchim tanyájára. Itt megismételték a jászolhoz kötést, össze-vissza rugdalták áldozatukat, leköpködték, majd félig ájultan kidobták a tanyához vezető útra. S mindez azért történt, mert Áchimot személyes piszkálódás miatt a megyegyűlésen az elnöklő alispán megbírságolta és id. Zsilinszky az alispán indítványa mellett szavazott.

Amikor a felháborító esemény megtörtént, a két Zsilinszky fiú, Endre és Gábor, mint szabadágos huszárönkéntesek éppen otthon tartózkodtak. Úgy érezték, a pohár betelt. Már az önkéntességi pertli miatt sem nyelheték le apjuk ismételt meggyaláztatását. Elmentek hát Áchimhoz, hogy felelősségre vonják. A lakásban csak a parasztvezér és egy cselédlány tartózkodott. Áchim meglátván a két fiút, „Á, itt vagytok Zsilinszky-fattyak!?” felkiáltással széket ragadott és Endrének rontott. A széket a két fiú közös erővel valahogy kicsavarta kezéből és figyelmeztették, hogy beszélni akarnak vele. Áchim mit sem törődve a megjegyzéssel, elkapta a közelebb álló Endrét, rövid tusakodás után a sarokban álló fekvőhelyre teperte, mellére térdelt és teljes erejéből szorítani kezdte a torkát. Endre már félig elvesztette öntudatát, amikor hallotta, hogy Gábor hátulról az őt fojtogató Áchimra szól és figyelmezteti, hogyha nem engedi el öccsét, löni fog. Szavát meg is ismételte. Áchim azonban nem hederített a felszólításra, tovább szorította Endre nyakát, mire azután eldőrdült Gábor revolvere. A golyó Áchim temporába hatolt és korántsem lett volna halálos, ha a sebesült operáltatni engedi magát. Áchim azonban csak akkor egyezett bele a műtétbe, amikor a szepszis fellépett. Így aztán nem is lehetett őt megmenteni.

(A periratok, de különösen dr. Vas Vilmosnak, Áchim egykori háziorvosának 1965-ben előkerült visszaemlékezései tisztázták, hogy két lövés dördült el, melyek közül az egyik lágy részeket ért. Ez súlyos seb volt, bár a szepszist Áchim késedelmeskedése okozta. — Vigh Károly lektori megjegyzése.)

— Hidd el — egészítette ki Bajcsy-Zsilinszky ismeretetését, — így történt minden s nem hiszem, hogy gyermeki felbuzdulásunkért tárgyilagosan bárki elmarasztalhatna bennünket. Két huszárönkéntes, az akkori reglama szerint, nem tűrhette el, hogy női hozzátartozóit indokolatlanul gyalázzák, apját pedig oly megszégyenítő módon megalázzák. Esküszöm neked min-

denre, ami szent, meg sem fordult agyunkban, hogy fegyverhasználatig fajulhat a dolog, jöllehet a sértés súlyossága miatt ez sem lett volna természetellenes. Azt hittük, elég lesz a komoly figyelmeztetés, Áchim ráeszmél, hogy duhaj magatartása súlyos bajok előidézője lehet.

— Az pedig, hogy mi holmi „osztályítélet” végrehajtására vállalkoztunk volna, nevetséges demagógia és gonosz kitalálás. Ki volt személy szerint az az „osztály”-képviselő, aki tettünkre „utasított” volna bennünket? Az uralkodó-osztály, mint egész, nem adhatott utasítást nekünk. És miért lettünk volna mi az uralkodó-osztály vak kiszolgálói, amikor egy tönkrement, rövid időre földet szerzett szlovák parasztból származtunk? Mert áldott, jó apám művelt emberré vált? A műveltség, osztályválasztó tényező talán? Mellesleg meg kell jegyeznem, hogy azt, ami Áchim igehirdetésében nem az összeférhetetlen természet gyűlölet-terméke volt, kifejezetten helyeseltem. Heidelbergi diák koromban erről levelet is írtam apámnak és kértem, küldje el Áchim újságjának példányait. És apám, az állítólagos dszentri, csodálkozás nélkül teljesítette kívánságomat. Én Áchimot jobb sorsra érdemes, képességekkel megáldott, vezetésre hivatott személynek tartottam, kizárólag féktelen természetének, gyűlölködő erőszakosságának köszönhető, hogy indulatai mellékes irányba terelték, hozzá méltatlan dolgokra pazarolta energiáját és jó tulajdonosságait nem a köz javára fordította.

Meg kell jegyeznem, hogy amit Bajcsy-Zsilinszky szavaiként adok vissza, nem betű szerinti lejegyzés eredménye, de megközelítő hűséggel tükrözi Zsilinszky elbeszélésének lényegét. Megrendült volt, minden szaván átizzott az alaptalanul bántott és sokat nyelt férfi keserősége, megerőltetésébe került, hogy fogalmazása viszonylag szabatos és pontos legyen. Fel sem merülhetett bennem az a kétely, hogy nem a szintiszta igazságot hallottam. Megköszöntem, hogy bizalmával tisztelt meg, hogy beavatott abba, ami titokként lengte körül. Ekkor

árulta el, hogy mindezt ugyanígy elmondta Féja Géza-nak is. Ebből nem volt nehéz megértenem, hogy közel hat esztendő együttműködése után ekkor nyertem el végleg bizalmát. Ezen a pálkövei délutánon megbizonyosodtam affelől, hogy minden Dybuk-szerű párhuzam, amivel Zsolt Béla egy Újságbeli cikkben Bajcsy-Zsilinszky Endre útját magyarázta, tetszetős írói kombináció csupán, de nincs kapcsolatban a valósággal. Bajcsy-Zsilinszky Endre, mint gyilkos, nem adoptálhatta áldozata eszméit. Egyszerűen azért nem, mert csak szenvedő alanya volt egy jogos felelősségrevonásnak, amely szerencsétlenségére gyilkossággal végződött.

A fentiekben alkalmasszerű pálkövei látogatások beszélgetéseinek emlékét örökítettem meg, hiszen az ő lenttartózkodása is félig-meddig e fajta volt. 1937-ben vergődött el végre addig, úgy tudom, a *Szabadság* tulajdonjogának kényszerű elkótyavetyélése következtében, hogy a bérleti szerződés legfontosabb kikötésének, házépítési kötelezettségének eleget tehetett s ezzel a kis balatoni szeglet több lett számára, mint rövid pihenéseket, kikapcsolódásokat biztosító állomás. Hallatlan utánjárás és gondos mérlegelés előzte meg az építkezést. Bajcsy-Zsilinszky nem szokvány stílusban készült modern villafélét akart a partra emelni, hanem olyan építményt, amely jellegéből következőleg harmóniában van a múlttal és a tájjal. Néprajzi, népművészeti, helytörténeti, tájépítészeti művek garadáját tanulmányozta át, míg véglegesen döntött. Mondhatnánk, maga tervezte meg a talpas, tornácos, régi dunántúli parasztkúriák miniatűrjét, a stílszerűséghez annyira ragaszkodva, hogy még zsindelezettni sem engedte a tetőt. Nádat alkalmazott erre a célra, mint régen a könyék minden lakóházánál tették.

5. Nádházikója a telken a 30-as évek elején.

5. Bajcsy-Zsilinszky's rohrüberdachtes Häuschen auf dem Grundstück anfangs der dreißiger Jahre.

5. Sa chaumière au début des années 30.

5. Камышевый домик на участке в начале 30-х годов.

A ház elkészülte lassan, de észrevehetően megváltoztatta Bajcsy-Zsilinszky egész életrendjét. Pálköve amolyan alkotóműhellyé nőtt; mihelyt napi-politikai elfoglaltsága nem kötötte a fővároshoz, haladéknélkül ide utazott. Közrejátszott ebben az a tény is, hogy a *Szabadság*-ot átvevő Serényi Gusztáv, minden megállapodást felrúgva és csak üzleti szempontokat ismerve, véglegesen kitúrta őt a laptól s így az egyáltalán nem kötötte le. Néha több hétre vonult Pálkövére, télen is, mert ekkor a kispolgári szomszédok sem tartózkodtak lent és élvezhette a magányt. Fakutyázott, léket vágva fürdött a jéghideg vízben és dolgozott hosszabb lélegzetű politikai munkáin.

Én ezekben az esztendőkből nyugaton kóboroltam s egyszer sem jutottam le hozzá. A háború kitörése azonban alaposan változtatott ezen a helyzeten. Nem sokkal előbb költözött ugyanis a Pálköve vasútállomását és a legközelebbi lakott helyet jelentő Balatonrendesre egyik közös, Párizsból hazatért barátunk, Bodnár Ödön és csábított mind gyakoribb látogatásra magához a szintén Párizsból ismert Rubletzky Gézával egyetemben. Ilyenkor, ha Bajcsy-Zsilinszky Endre is Pálkövén tartózkodott, elsőrendű kötelességünk volt mindjárt másnap megjelenni nála. Kiadós, hosszú beszélgetéseink természetesen főleg a háborút érintették. A gyors német sikerek kezdetének időszaka volt ez s mi olykor-olykor meghökkentünk. A nyugat elképesztő készségtelensége fejbe kólintott mindannyiunkat, fel-fel akadt szemünk, nem mértük-e fel rosszul az erőviszonyokat?

Egyedül Zsilinszky maradt mentes végig minden megingástól!

Következetesen és rendíthetetlenül hangoztatta, hogy Angliát tengeri fölény nélkül nem lehet lerohanni, a háború pedig ezen múlik, mivel hosszú távon fokozatosan érvényesülni fog a gazdasági erőkülönbség. Kettős csalódását azonban így sem leplezte. Egyrészt a franciák helyett szegyenkezett a teljes összeomlás láttán, másrészt elképesztette az olaszok hullarablás-ízű beavatkozása. Ő tudniillik minden baloldalra történő eltolódása ellenére, az olasz hadüzenetig különbséget kívánt tenni fasiszmus és náciizmus között. Nem Mussoliniben, hanem az olasz nép mélyen német-ellenes érzelmeiben bízott s szilárdan remélte, hogy a közvélemény egyöntetű ellenérzését Mussolini sem képes semmibe venni. Zsilinszky a németekkel nem rokonszenvező uralkodó családot, elsősorban Umbertót, valamint Badogliót vádolta. Szerinte nekik, Mussolinivel szemben is, a tömegekre kellett volna apellálniuk.

A következő lerothanáskor, 1941-ben úgy alakult, hogy a német lépést megelőzőleg az Adriabeli Korcsula szigetén tartózkodtam, s onnan a szállodai titkár jóindulatú tanácsára, az utolsó pillanatban, lóhalálában rohantam haza. Utána nem sokkal Pálkövén találkoztam.

6. Bajcsy-Zsilinszky az épülő ház tetőszerkezetén.

6. Endre Bajcsy-Zsilinszky auf dem Dachstuhl seines in Bau befindlichen Wohnhauses.

6. Bajcsy-Zsilinszky sur la charpente de la maison en construction.

6. Байчи-Жилински на стропилах строящегося дома.

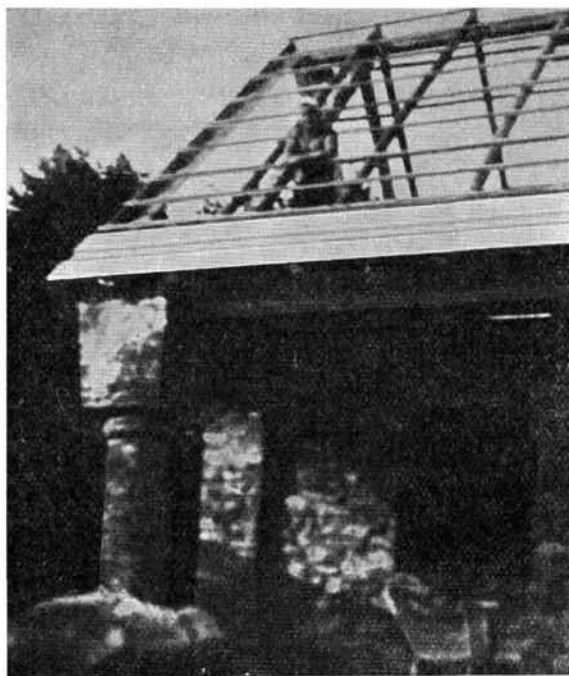
tam Zsilinszkyvel és elmondtam néhány katonatisztel, egyszerű polgárral folytatott beszélgetésem tartalmát. Ezek az emberek már számoltak azzal, hogy mi is teljesen a németek mellé sodródunk és óva intettek minden elhamarkodott cselekedettől. Én minden magyar megmozdulást az örök barátsági szerződés után elképzelhetetlennek tartottam s azt fejtegettem szállodai, vonatbeli vitatársaimnak, hogyha ez mégis bekövetkeznék, inkább baráti, mint barátságtalan lépésnek tekintsek részünkről. Abból indultam ki: ha mi szállunk meg területet, legalább azt kivonjuk a német katonai uralom hatálya alól s az ottlakó délszláv lakosságnak ez csak előny. Hiszen mi nem teremtünk számukra olyan elviselhetetlen helyzetet, a taposó német csizma helyett mindössze korlátolt kis hivatalnokcsekák okvetetlenkedéseit kell elviselniük.

Meghökkenésemre: Zsilinszky teljesen elhibázottnak tartotta okoskodásomat és nyíltan tudomásomra adta, hogy meggondoltabb is lehettem volna. Szerinte a frissen kötött örök barátsági szerződés kizárt minden kiskaput s nekünk csak akkor lett volna szabad megszállók gyanánt fellépni, ha erre a cselekedetre a törvényes jugoszláv kormány felkér bennünket!

Vallotta, hogy vitás kérdéseinkkel meg kellett volna várni a háború végét s akkor, szabad nemzetként kellett volna tárgyalóasztalhoz ülnünk. Különb is, szegezte le, az egész ügyet a következmények szemszögéből kellett volna megítélni. És ekkor olyasmit deklarált, amire akkoriban nagyon kevesen gondoltak. Megállapította, hogy Hitler rájött, miszerint Angliát nem kényszerítheti térdre, ezért fordítani kíván a támadás irányán. A Szovjetunióknak megy neki! Jugoszlávia lerohanása egyik láncszeme az új tervnek. Tudja, hogy a fegyverben levő jugoszláv hadsereg mindig komoly fenyegetés az oldalában, ezt a veszélyt igyekezett kiküszöbölni. Nekünk tehát, olvasta a fejemre, már azért sem lett volna szabad a Bácskát megszállnunk, hogy látszatra se legyünk Hitler bűnrészesei.

Súlyos baklövésnek nevezte a beavatkozást a Szovjetunióval szemben is. A Szovjetunió barátságáról tett tanúbizonyságot a negyvennyolcas zászlók visszaadásával meg azzal, hogy a román kérdésben közös fellépést javasolt: ezért hát badarság volt a jóindulatot egy vármegyényi terület bizonytalan birtokbavételéért kockára tenni. Hangoztatta: érdekeink mindenben azonosak a Szovjetunióéval.

Rosszállása akkor fokozódott elkeseredéssé, amikor itt, Pálkövén értesült, hogy Bárdossyék a bukoviniai székelységet a Bácskába kívánják irányítani. Mint összegezte, Bárdossy eddig csak ostoba, vénlány lelkületű, látóköri nélküli akarnoknak tartotta, új elgondolása viszont arra mutat, hogy végzetesen felelőtlen is. „Aki egy belső érintetlenségét évszázadokon keresztül megőrzött maroknyi népcsoportot tudatosan vesztébe küld,

közönséges gazember!” — hangzik vissza fülembe ma is akkori megállapítása. Még aznap felkerekedett, hogy Pesten minden követ megmozgasson és a tervbevert áttelepítés esztelenségéről meggyőzze az illetékeseket.

Néhány nap múltán érkezett vissza, teljesen letörtén. Tájékoztatása szerint a kérdés lényegét Bethlen István megértette, vele közösen ment el Bárdossyhoz, de kettőjük összehangolt érvelése sem hatott. A szovjetellenes háborút elindító miniszterelnök ebben a kérdésben sem ismerte el rövidlátását. Arra a figyelmeztetésre, hogy háború idején, mindenképp vitásnak minősülő területre nem szabad annyi megpróbáltatást átszenvedtetni, faji hovatartozandóságában mindig hűnek bizonyult embereket kivetni, hetykén azt felelte, hogy a háború már eldőlt, tehát a terület sem vitás. „Mire mehet egy ország, amelyiknek ilyen tökkelütött miniszterelnöke van?” — tette fel a kérdést fogcsikorgatva Zsilinszky.

Szembem Pálkövével, Balatonbogláron, Teleki jóváhagyásával, menekült lengyeleket gyűjtöttek össze, akiknek nagyrésze még Jugoszlávia megrohanása előtt átszivárgott a déli határon és csatlakozott a nyugati szövetségesekhez. A tábor azonban fennmaradt, átalakult formában. Németországból megszökött és nálunk menedéket kereső franciákat helyeztek el ott. A tábor senki sem őrizte, a menekültek kis körzetben szabadon járhattak-kelhetek s hogy-hogy nem, hamarosan értesültek, miszerint Pálkövén megtalálható a velük régtől rokonszenvező magyar politikus. Többen felkerekedtek közülük és átrándultak a tavon. Zsilinszky tárt karokkal fogadta őket s szemináriumszerű előadásokban ismertette meg velük a magyar történelmet, a régi francia—magyar kapcsolatokat, nem hallgatva el, mennyire oktan cselekedet volt, francia szempontból

is, hogy Lajos annakidején Rákóczi, III. Napóleon az új szabadságharcot megindítani készülő emigrációt, az első világháború után pedig az önállósult Magyarországot könnyedén cserben hagyták.

Sok franciát döbbsített rá, hogy a németek ellenében mennyire közös az utunk s milyen hiba volt, hogy erősítés helyett alaposan legyengítettek bennünket. Az átlátogató hadifoglyok között számos tanár, kezdő diplomata, politikai pályára készülő pártfunkcionárius, hivatásos katona akadt. Zsilinszky tehát joggal érezhette, hogy komoly missziót teljesít, amikor a szemeket nyitogatja. Olykor széles viták bontakoztak ki, hiszen a francia nem adja meg könnyen magát s ezeknek Zsilinszky külön örült, mert alkalma nyílt a kérdések minél tüzetesebb megtárgyalására.

Bizonyos, hogy a balatonboglári francia foglyok közül sokan váltak magyar-baráttá. Ezek a franciák, talán éppen mert ilyen sikerrel jártak a találkozások, egyszer aztán figyelmeztetést kaptak, hogy ne látogassák Pálkövét — különben megvonják szabadmozgást biztosító kedvezményüket.

Nehéz volna határozottan állítani, de alapos valószínűsége van annak, hogy ezzel a francia-Zsilinszky fraternizálással volt összefüggésben az az 1942-es szándék, hogy a táborot feloszlatják. Zsilinszky, akárcsak a bukoviniai székelyek telepítési ügyével kapcsolatosan, ezúttal is gyorsan akcióba lépett. Ebben a kérdésben már több képviselőtársa támogatását sikerült biztosítani, közöttük kormánypártiakét is. Bárdossy azonban ezúttal is makacszkodott s a kósza hír ezáltal komoly fenyegetéssé vált. A tábor csak az mentette meg, hogy időközben Horthy leváltotta Bárdossyt s az őt követő Kállay ilyen tekintetben megértőbbnek bizonyult.

Az említett akciók során, de a kormány háborús politikáját támadó és a béke megteremtését sürgető parlamenti szereplései során is azt kellett tapasztalnia Zsilinszkynek, hogy pártja, a Független Kisgazda párt nem áll mögötte, ha lehet, elhúzódnak tőle, küzdelmében magára hagyják. Ez a „poltronság”, ahogy Zsilinszky ezt a viselkedést aposztrofálta, annyira felháborította,

7. A padlásfeljáró a felirattal: anno Do. 1937.

7. Der Dachbodenaufgang mit der Inschrift: „anno Do. 1937”.

7. L'escalier du grenier, avec l'inscription: anno Do. 1937.

7. Вход на чердак с надписью: anno Do 1937.

hogy a pártból való kilépés gondolata is megfogant benne. Erről egy nyári, egész napos lenttartózkodás során értesültem. Elmondta, hogy a pártjabeliek felállnak a parlamenti padokban és kisompolyognak a teremből, amikor ő szólásra emelkedik. Mindössze Vásáry István és Szentiványi Lajos maradnak mellette. A nyilas és imrédysta közbeszólók rohamát így, néhány szocialista segítségét is beleértve, legyengülten kell állnia. Azon gondolkodik, hogy kilépve, újra megalakítja az 1935-ös választási csatavesztés után felosztatott Nemzeti Radikális Pártot. Önállósulva szabadabban, bátrabban veheti fel a harcot, nem kell mindig azzal törődnie, hogy a parlamenti vihar után, otthon, szemrehányásokat tessen neki és „mérsékletre” igyekezzen kényszeríteni. Érdeklődött, hogy régi, fiatalabb párthívei miként fogadnák lépését?

Nehéznek éreztem helyzetemet. Hiszen kérdésfeltevésének módjából könnyedén kiszűrhettem, milyen feleletre számít. Ellenkérdéssel válaszoltam. Nevezetesen azzal, számíthat-e a vele rokonszenvező két másik képviselő csatlakozására, ha szakít a Kisgazda Párttal? Egyideig tűnődött, aztán őszintén beismerte, hogy aligha. Bírja két társa bizalmát, de nem hiszi, hogy a szakítás útján is követnék. A párt, bár gyáva emberek vezetik, kifelé mégiscsak komoly tömörülésnek számít s ennek előnyeit a két rokonszenvező nem adja fel.

Arra kértem Zsilinszkyt, gondolkozzék ő is a két társutas fejével. Hárman még pártot jelentenének, bár jelentéktelenné töpörödve, egyedül azonban a magányos farkas sorsa vár rá. Fenn kell tartania a látszatot, hogy mégiscsak komoly pártcsoporthoz tartozik. Kilépését a háború végére kell halasztania.

Komoran ebédeltünk meg s a hangulat délutánra sem engedett fel. Elválás előtt aztán Zsilinszky visszatért a témára, tudunkra adta, hogy Tombor Jenőtől hasonló tanácsot kapott, de csak kényszerűségből hajlik meg. Nyíltan, kertelés nélkül megvallotta, hogy a párt óvatosságát gyávaságnak tartja, a hivatalos vezetőket pedig alkalmatlan személyiségeknek a nehéz időben.

Mint említettem, Pálköve egyre inkább otthonná, alkotóműhellyé nőtt. Rengeteg újságcikk mellett Zsilinszky itt írta meg „Újabb történetírásunk bírálata” című, 137 oldalas tanulmányát, Szekfű Gyulához címzett levél formájában, valamint a Genfben, 1944-ben, angol nyelven megjelent „Transsylvania Past and Future” című, Erdély jövőjével foglalkozó művét. Mindkét kéziratát fel is olvasta ott helyben; a Szekfűhöz írt levelet többünknek, az angol nyelvű könyv magyar fogalmazványát külön nekem, mint erdélyi szülöttnek. Mindkét művel érdemes lenne behatóan foglalkozni. Ez az emlékezés azonban sem jellege, sem korlátozott terjedelme miatt nem bír el ennyit. Annyit azonban meg kell jegyezni, hogy a „Szekfű-levél” ma is izgalmas olvasmány és összefoglaló jellegű megnyilatkozása az

akkori Zsilinszkynek. Sok megállapítása azóta már vitatható, elavult, de híven mutatja be Zsilinszkyt, a gyakorlati politikust és a politikai gondolkodót. Azt mondhatjuk, ebben a munkában tulajdonképpen valómást tesz politikus önmagáról, híven, őszintén vázolja fel beállítottságának alapjait, tetteinek rügőit és akkori szándékait. Aki teljes portréját tárgyilagosan, ferdítések és belemagyarázások nélkül akarja megrajzolni, nem nélkülözheti ezt az írást. A mű láttatóan tárja fel, milyen alapos politikai, történeti, társadalomtudományi felkészültséggel rendelkezett, mind etikailag, mind felkészültségileg mennyire kiemelkedett kora porondon szereplő politikai szatócsai közül s mennyire csak a magyar nép sorsáért való aggodás befolyásolta állásfoglalásait.

Izzó magyarság süt elő soraiból, ez néha túlzásokra is ragadtatja, különösen ott, ahol a szellemtörténeti irányzat elmarasztalásában a német vazallusi gondolat szálláscsinálásával vádolja Hóman mellett Szekfűt is. Ugyanakkor tiszteletet ébresztő a logika, amellyel a lázadó magyar szellem elsikkasztását olvassa fejére a Magyar Történet társszerzőinek.

Kemény arcúval jelentkezik azonban a szöveg mögött az egyetemes európai is, aki a magyar múlt nagyszerű tetteinek felsorakoztatása mellett minden addig szerepelt magyar politikusknál nagyobb hajlamosságot mutat a szomszéd országok problémái iránt, lázasan keresve a csatlakozási pontokat, amelyek a térség népeit összeforraszthatják. Fejtegetéseinek elokvenciája, lendülete mindannyiunkat lenyűgözött. Komoly ellenvetést csak Kovács Imre tett; helytelenítette, hogy Zsilinszky Werbőcziben elhatárolta a jog-kodifikátort a gyakorlati politikustól. A megjegyzésre Zsilinszky hosszan válaszolt. Figyelmeztetett, hogy a jogászai gondolkodás elvetése óhatatlanul a jogrend tagadásához vezet s ez most éppen a java-magyarságot sújthatja. Nem is széleseedett el a vita.

Az Erdélyről szóló kézirat már komolyabb hullámokat kavart, de csak kettőnk között. Zsilinszky következtetéseiben odakonkludált, hogy a háború végén, Romániával együtt, a vesztes oldalon állunk majd, következésképp egyforma elbírálásra számíthatunk. Elsődleges fontosságú körülmény tehát, hogy a rendező hatalmakat helyesen tájékoztassák a bennünket elválasztó kérdés lényegéről. Állásfoglalásának kardinális eleme volt, hogy a délszlávok és lengyelek mellett a romásokkal is elválaszthatatlan sorsközösségben élünk, hogy hátsó gondolatok nélkül, véglegesen meg kell békélnünk egymással; hogy csak a csatabárdok örökre szóló elásása biztosíthatja mindkét nép boldog jövőjét. E célt, szerinte, Erdély ügyének mindkét felet kielégítő rendezésével kell elérni. Ilyen rendezési modus vivendinek minősítette Erdély önállósítását, Svájc belső struktúrájához hasonló megoldással. Lényegében tehát Erdélyre szűkítette, amit Jászi annakidején egész Magyarországra szóló érvennyel gondolt el. „Kantonokat” kívánt létesíteni, de nem földrajzi, hanem etnikai alapon történő beosztással, a teljes egyenjogúság biztosításával. Tervezete szerint két-két román, illetőleg magyar kanton alkotta volna az új állam alapjait s

ezekhez csatlakozott volna ötödikként a szászok kantonja. A kormányzó parlamentet a kantonok delegáltjai választották volna, ez határozta volna meg a követendő irányelveket. Az új állam létét Románia és Magyarország egyként garantálta volna katonailag.

Az akkori helyzet alapján Erdély önállósulását reális elképzelésnek tartottam én is. A tervezetet mégis elhibáztam mertem nevezni, egyszerűen azért, mert egyensúly keresés okából nem a való tényekre alapozódott. Kifejtettem, hogy már a század elején számbeli hátrányba kerültünk s ennek mesterséges eltüntetését, ha őszintén keressük a megegyezést, nem erőszakolhatjuk. Transsylvania csak misztifikáció nélkül, a testvéri egyetértés jegyében alakulhat meg, kölcsönösen bizalommal kell lennünk tehát egymás irányában. Nem szabad megrettennünk attól a lehetőségtől, hogy a népesség arányát figyelembe véve, két magyar kantonnal szembe három román állíttassék fel. Szász kantonra pedig, mondatta belőlem az akkor mindnyájunkba felgyülemlett keserűség, egyáltalán nincs szükség. Települjenek haza a Mutterlandba.

Erősen akadémikus jellegűnek tekintettem beszélgetésünket s bevallom, úgy képzeltem, Zsilinszky is inkább idealisztikus elképzelésként kezeli gondolatait. A heves visszahatás azonban, amellyel a szászok eltávolításának ötletét fogadta, meggyőzött, hogy Zsilinszky nem játszadozott. Ő, az engesztelhetetlen németellenes, képtelenségnek minősítette megjegyzésemet, hevesen tiltakozott annak gondolata ellen is, hogy a szászokat Erdélyből kitelepítsék. A történelmi jog megsértésének nevezte szándékomat s kioktatott, hogy a törökhódoltság utáni elnémetesítési törekvések jegyében végrehajtott svábtelepítések és a szászok Erdélybe kerülése közé nem szabad egyenlőségjelet tenni. A szászokat Árpád-házi királyaink hívták be, a városodást akarták előmozdítani általuk, ők tehát a vendégjog alapján, meghívásra tartózkodnak köztünk és románok között.

Enyhén fumigáló megjegyzést tettem az olyan jogról, amely vesztiunket szolgálja, kijelentve, hogy a népek sorsának alakulásában mindig a nyers hatalmi helyzet a mérvadó. Ez érvényesült egész történelmünk folyamán velünk szemben, miért lennénk hát kényesebbek, ha egyszer a mi lehetőségeink kedvezőbbek?

Általában lobbánékony ember hírében állt. Azt tartották róla, hogy felhevült állapotában nem ismer kíméletet. Én azonban hosszú, mellette töltött esztendőök során még sohasem idéztem fejemre haragját. Most megtörtént. Szememre lobbantotta, hogy méltatlan vagyok barátságára, nem ilyen magatartást tanulhatam tőle. Az ellenünk elkövetett jogtalanság nem hatalmaz fel bennünket hasonló jogtalanságra, mondotta keményen. És ha lehet valakit szemmel kidobni — most ez bekövetkezett. Nem is maradtam. Távoztomban mindössze annyit jegyeztem meg, hogy tervezete voltaképpen a szászokat teszi a mérleg nyelvécé. Ez pedig azt jelenti, hogy a három néptörzs közül a legkisebb létszámú akarata érvényesül, Transsylvania lényegében fiók-Németországgá válik.

Azzal az érzéssel jöttem el, hogy 15 éve fennálló kapcsolatunknak befellegzett. Hiszen híre hirdette, Zsilinszky nem ismer visszakozást, hajlíthatatlan a konokságig, kivált elvi kérdésekben. Ezt tapasztalhatom is néhányszor.

Letörtén ültém az állomási rangot viselő rendesi bakterház mögötti Nádas-penzió kertjében a következő napon is, amikor hírnök jött „pihegve”, hogy a „képviselő úr” vár az állomáson. Igen meglepődtem. Először, mert nem hittem, hogy valaha is szóba áll még velem; másodszor pedig, mert a pesti vonat jó háromnegyed óra múlva volt esedékes, ő pedig az utolsó pillanatnál előbb soha nem jött vonathoz. Gyakran a bakter-állomásfőnöknek vissza kellett tartani a szerelvényt, hogy a töltés mellett futólépésben érkező Zsilinszky felkapaszkodhassék.

Valóban a bakterház előtti, kavicsos felszórta előtérben várt és megkezdődött a vonat befutásáig tartó beszélgetésünk. Fel, le sétálgattunk s közben Zsilinszky elmondta, hogy sokat gondolkodott elmúlt napi összecsapásunkon s a fiók-Németországot emlegető megjegyzésem szeget ütött a fejébe. Úgy döntött, hogy haladéknélkül Pestre utazik, tanácskozik vele egyívású, benső barátaival, s az ő hozzászólásuktól tesz függővé mindent. Kért, hogy két nap múlva várjam a délutáni vonathoz. Azt azonban eleve kijelentette, hogy a meghívásra Erdélybe települt szászok elűzéséről szó sem lehet.

Két nap múlva vártam a vonathoz. Közölte, hogy sürgősen átdolgozza kéziratát, mert Svájból már reklamációt kapott, az új változatban már három román, két magyar és egy szász kantont tervez. Mint később kiderítettem, főként Tombor Jenővel tárgyalta meg a kérdést. Később Ligeti Ernővel is beszéltem s a neves erdélyi író

8. A pince és környéke.

8. Der Kellereingang mit Umgebung.

8. La cave et ses abords.

8. Подвал и пространство вокруг него.

barátilag vállon veregetett. Zsilinszky tudniillik vele és Spectatorral, a kiváló publicistával is értekezett előttem s ők hajszálra ugyanazt hozták fel a tervezet ellen, mint jómagam.

A könyv a háború utolsó évének kavargásában elszülődött, feltehetőleg kezébe sem jutott azoknak, akiknek Zsilinszky szánta. Ám úgy éreztem, az úgy jellemző mozzanatait nem hallgathatom el, mivel ezek szerfölött jellemzők Zsilinszkyre. Tanúbizonyosságai annak, milyen mély volt benne a szomszédokkal való igazi, fenntartás nélküli kibékülés és együttélés szándéka, egyúttal pedig vallanak arról is, hogy a politikai köztudat szerint merev, önféjűnek hirdetett férfiú kimozdítható volt elképzeléséből, ha a felsorakoztatott ellenérvek nyomásak és elfogadhatók voltak. Bizonyosság az eset mély humanizmusáról, továbbá arról is, hogy nem üres fecsegés volt nála, amikor Székfű Gyulától a jogi érzékenységet kérte számon. Amikor ádáz németellenessége szembe került az igazságosság elvével, habozás nélkül az utóbbi mellett tört lándzsát. Ez volt etikusa.

Nem politikai vonatkozású, de felettébb jellemző felfogására az is, ahogy a földi javak dolgát nézte.

Már említettem, mennyire izgatta, mi lesz Pálkövével, ha lejár a 16 éves bérleti szerződés. Miután „yacht-tulajdonos” is lett, (az elveszett *Független Magyarország* című hétfői lapért kapott vigaszdíjat fordította teljes egészében a hajó megvásárlására) a Balatonhoz fűződő kapcsolata új szállal vastagodott. Szívesen vágott neki a hullámoknak „Nádirigójával”, mert ezek a vízi kószalások a termékeny gondolkodás közbeiktatott szüneteiként felfrissítették. Sokszor csak megjött, sebtében kikötötte a vitorlást s már rohant is az íróasztalhoz, hogy a vízenlét szellemi pihenése során felhalmozódott anyagot papírra vesse. Nos, az évek peregetek,

9. A kútból Zsilinszky kéziörrel pumpálta egy tartályba a vizet a ház padlására.

9. Endre Bajcsy-Zsilinszky pumpt das Wasser des Brunnens mit Handkraft in einen Behälter auf dem Dachboden.

9. Zsilinszky pompait lui-même l'eau du puits dans le réservoir monté au grenier.

9. Из колодца Байчи-Жилински вручную накачивал воду в резервуар, установленный на чердаке.

a szerződés lejártának ideje vésszen közeledett. Zsilinszky aggályosan latolgatta, vajjon Kővágóörs község elöljáróságában lesz-e annyi megértés, hogy meghosszabbítsa vele a szerződést? A hivatalos politikával való mind élesebb szembefordulása miatt nem reménykedett. Felvettem a kérdést, miért nem gondol inkább azzal, hogy az alig kétszáz négyszögölnyi földnyelvecskét véglegesen megszerezze? Tudtam, hogy politikai ellentétek dacára a belügyminiszter sokra becsüli őt. Arra ösztökéltem, hogy az ő igénybevételével gyakoroljon nyomást a községre. Morcos lett, megrázta a fejét. Elutasította annak gondolatát, hogy az ellenféltől szíveséget fogadjon el. Attól tartott, adott esetben ez esetleg érinthetné, megkarcolhatná állásfoglalása határozottságát.

Ismertem már annyira, hogy ezt a bogarat nem lehet kiverni a fejéből. Merész kanyarodással új ötlettel álltam elő. A bérelt földnyelvből ugyanis a szélen levő keskeny sáv a MÁV tulajdona volt, ajánlatom arra célzott, hogy akkor legalább ezt a keskeny szegélyt szerezze meg. Ezzel gyűrűt vont volna a község területe köré, tehát kényszerítette volna Kővágóörsöt, hogy eladja neki a körülzárt csíkot. Hivatkoztam arra, hogy tudomásom szerint a MÁV akkori elnök-vezérigazgatójával, Senn Ottóval jó barátságban van, intézze el vele a jelentéktelen ügyet. Dr. Borbély Mihály, a Franklin Kiadó lektora, a Rendesre szintén le-le látogató harcostárs volt jelen, élénken helyeselte indítványomat. Magyarázatként hozzátette, hogy Senn nem politikai személy, a tőle elfogadott szívesség nem kötelez semmire. Zsilinszky bal szája szegletében hosszú, párbajból visszamaradt heg húzódott a fül irányába, ez vonaglott meg szavaink nyomán. Ez az indulat jele volt arcán. Ki is tört. Pattogó hangon adta értésünkre, hogy ő senki közbenjárását nem hajlandó igénybevenni, de meg nem is törekszik földtulajdonra. Éppen elegen rágalmazták földbirtokos ivadéknak, nem akarja, hogy ellenségeinek akár kétszáz négyszögöl erejéig is igazuk legyen. Őt semmilyen tulajdonjog nem érdekli, élete végéig van szüksége csupán a területre, hogy nyugodtan írhasson, ezt pedig törpebérllői mivoltában is elérheti. Itt aztán némileg felengedett, mert a „törpebérllői” minősítést tréfásan ő adományozta magának, tetszelegve abban, hogy ilyen minőségben alighanem az ország legkisebb területét birtokolja. Kifejezte reményét, hogy a háború után talán elismerik a nemzet érdekében végzett munkáját s haláláig törpebérllő maradhat.

— És ha a háború még tart, amikor a bérleti szerződés lejár? — akadékoskodott Borbély Mihály. — Két szék között a pad alá kerülhetsz.

Zsilinszky azzal zárta az eszmecsere, hogy ha a háború annyira elhúzódik, számára úgysem lesz érdekes már Pálcó. A hosszú háború bizonyosan felemészti.

Az eset mindenestre híven tanúsítja teljes közömbösségét a földi javak, vagy csak az egyszerű, kinek-kinek szükséges emberi kényelem iránt. Kedvenc helyét, az egyetlent, amelyhez a „lakás-komfort” miatt kötődött, (Tárpa az emberei miatt állott közel szívéhez), nem akarta mindenáron magához láncolni. Pusztán csak élni akart rajta, míg gyertyája el nem fogy...

Bajcsy-Zsilinszky körül sok téves vagy rosszindulatú ráfogás kering, ilyen többek között az a beállítás is, hogy náciellenessége kizárólag nacionalista megalapozottsággal bírt s a Szovjetunióval való együttműködésnek még a gondolatát is visszautasította.

Nem tagadható, hogy pályája elején határozottan kommunistaellenes volt s ebbeli beállítottságának utórezgéseit még felfoghattam a huszas évek végén, a harmincas évek elején is, amikor hívéül és lapja munkatársául szegődtem.

Ám — mondjuk ki kerekén — a tárgyilagos vele érintkező már abban az időben megállapíthatta: ellenérzése félelemre alapult. Úgy vélte még akkor, a kommunistáknak közömbös a nemzet léte. Az a legkevésbé sem aggasztotta például, hogy az uralkodó rétegek elvesztik hatalmukat és az ország kormányzása a munkások, parasztok kezébe kerül. Ellenkezőleg. Következetesen és makacsul vallotta, hogy minden paraszt „úr”-nak, tehát vezetésre alkalmasnak született, posztokba emelésük a jövő boldogulás záloga. A munkáságtól, mint osztálytól sem idegenkedett. Megítélésük-nél azonban kétségkívül közrejátszott az 1918—1919-es forradalmak elítélése. Fenntartásai azért voltak, mert helytelenítette a nemzetköziség ideológiáját. A termelő eszközök teljes társadalmi tulajdonbavételét sem helyeselte, különösen a föld szocializálását nem. Kisparaszti gazdaságokra épült jövőt szeretett volna, szövetkezeti összefogással, többé-kevésbé dán mintára. Ebbeli felfogásában azonban egyáltalán nem volt merev. Úgy tartotta, ezekről a problémákról vitatkozni lehet, sőt, kell. Ezt bizonyítja, hogy a nagyüzemi gazdálkodás mellett lándzsát törő Adorján János könyveit forgatta. Tisztában volt, hogy Adorján lényegében burkoltan a kolhozrendszer propagálja. Szempontjait figyelemre méltónak nevezte s beszélt is vele erről.

Ismétlem, nagyjából ez volt felfogása már akkor is, amikor csak egyszerűen „kiábrándult fajvédő”-nek számított. Ezt a magyarság-féltésből fakadó kommunista ellenességet, mint más helyen már megírtam s mint azt Kodolányi János is megerősítette „Visszapillantó tükrök” című művében, 1934 tavaszán, baranyai utazásunk során érte az első repedés. Akkor találkozott először komoly intellektuallal, aki egyként volt kommunista és magyar. Ettől kezdve fokozatosan tolódott balra, metszette el a jobboldalhoz kötődő szálait s váltak legfőbb politikai barátai a szocialisták: Peyer, Szakasits, Szeder, Reisinger. Szakasits Árpáddal, mint a Népszava főszerkesztőjével került jó kapcsolatba, akit — Kállai Gyulával együtt a Hadik laktanyából is kihozattott. Szakasits egyébként Pálcóval is meglátogatta Zsilinszkyt. A parlamenti újságírók közül is a közismerten kommunista Kállai Gyulát és a szimpatizáns Barcs Sándort választotta bizalmasaiul: őket avatta be, milyen akciókra készül a képviselőházban. A Szovjetunió megrohanása után, a kezdeti német győzelmek idején, ő tartotta mindannyiunkban a hitet, állhatatosan hangoztatva, hogy az „orosz medve” hamarosan felülkerekedik és megfordítja a harci helyzetet. Szuvarovot, Kutuzovot idézte gyakorta, mint akik megeremlették a térrel való operáció iskoláját, jósolva, hogy ennek a taktikának

megismétlése nyakát szegi Hitlernek is. Schönherz Zoltán pörében történt kiállása közismert. Azok, akik most fanyalognak Zsilinszky baloldaliságán, vajjon akkor és ott merték volna-e azt vallani, amit Zsilinszky vallott?

Pusztán ez az egy kiállítás is annak bizonyítéka, hogy száznyolcvan fokos fordulat következett be nála, hang-

10. Bende Máriával — ahogy egymás között mondták — a „paradicsomban”.
10. Endre Bajcsy-Zsilinszky mit Mária Bende — wie sie es nannten — im „Paradies”.
10. Avec Maria Benda — comme ils disaient entre eux — „au paradis”
10. Байчи-Жилински с Марией Бенде «в раю» — как они говорили между собой.

súlyozom, nem a nemzeti radikalizmus hirdetőjével, hanem a régi fajvédővel szemben.

Az igazság érdekében természetesen nem hallgatható el az sem, hogy bizonyos fenntartások azért tovább éltek benne.

Főleg attól tartott, hogy a háborút követő rendezés során a Szovjetunió politikailag büntetni kíván bennünket Bárdossy háború-vállalása miatt és ez a benesi szempontok érvényesülésének kedvez majd. Barátai, akik külön tanulmányt érdemelnének, általában azzal „nyugtatták”, hogy a rendezés az angolszászok kezében lesz, félelme indokolatlan. Hogy ezek az érvek mennyire győzték meg Zsilinszkyt, hadd álljon itt egy négyesben lefolyt beszélgetésünk története.

1943 húsvétján Rubletzky Gézával és dr. Borbély Mihállyal hármásban utaztunk Rendesre, ahonnan aztán sürgősen kilátogattunk Pálkövére. A ház gazdáját régi, elnyűtt, napszitta barna shortjában, meztelen felső testtel találtuk: egy falubeli öreg napszámos társaságában földet forgatott újonnan létesítendő „szőlőhegyén”. Az elnevezés Zsilinszky évődös kedvének volt egyik terméke. Valójában a töltés felőli, dombos partszegélyt jelentette, borjúnyi, kiemelkedő sziklakkal. A két-három méter széles csik művelés alá vonását igazán nem lehetett ésszerűnek tekinteni: mit adhatott az olyan föld, amelyből emelőrudakkal, feszítővasakkal kellett a tömböket eltávolítani? Dehát Bajcsy-Zsilinszky szerényke „törpebérletén” semmit sem a racionális megoldás jegyében cselekedett. A mélyen beágyazódott kőóriásokkal való birkózást is a birkózás kedvéért csinálta — szellemi pihentetőnek szánta a gyakorlott kőbányászt is próbára tevő munkát. Különösen kedve telt abban, ha valamit maga, erőfeszítéssel teremtett meg. A saját kezével ültetett fügecserejét is ezért babusgatta különös gondnal. Meglátva bennünket, felkurjantott: „Ilyen segítségekre van éppen szükségünk!” és menten munkába állított bennünket.

Jó két órát emeltünk, görgettünk, gurigáztunk s bizony „éreztük” már az íróasztali körmölésben elpuhult derekunkat, amikor a háziasszony jóvoltából asztalra készített uzsonna elé parancsolt bennünket. A ház tornácának jobb szegletében álló, népi faragásos alkotmányon jóféle szalonna, kolbász, szalámi, sajt mosolygott ránk, amelyek abban az időben bizony már ritkaság számba mentek. Zsilinszky büszkén tudósított, hogy

11. Bogár, az okos puli.
11. Bogár, der kluge ungarische Schäferhund.
11. Bogár, le chien intelligent.
11. Умная овчарка Богар.

egyik hű paraszthívének ajándékát fogyaszthatjuk. A bor Révfülöpről, Miklós Aladár szőlőjéből került a finom harapnivaló mellé.

Szinte el sem lehetett kerülni, hogy a beszélgetés ne zökkenjen hamarosan a háború témájára.

A kimenetelt illetőleg akkor már mi is magabiztosak voltunk. Annál inkább izgatott valamennyiünket, miként csattan majd az ostor a hátunkon. Rubletzky a Revíziós Ligánál dolgozott akkor, amely a közhiedelemmel ellentétben, Fall Endre vezetésével, már a háború előtt letért eredeti rendeltetési útjáról s amolyan hivatalos külpolitika mögötti tevékenységet fejtett ki. Nyugatra vezető titkos csatorna volt — Genfben, Stockholmban, Lisszabonban különösen talpraesett ügynökökkel, akik ügyesen kiépített összeköttetések felhasználásával igyekeztek a nyugati szövetségesek ottani képviselői felé minél gyümölcsözőbb kapcsolatot kiépíteni, elhatárolva magukat a hivatalos, német-barát politikától. Rubletzky ezeknek az ügynököknek frissen hazaküldött jelentéseiről számolt be örömmel. Hamis szemhunyorítással kísért elégtétellel „súgta meg”, hogy egyik, kint dolgozó, jóvágású fiúnak sikerült Churchill családjának egyik nőtagjával kapcsolatot kialakítani s ez milyen hasznot jelenthet az elkövetkezendő időkben.

Természetesnek vettem volna, hogy a hír Zsilinszkyt is jókedvre hangolja, de nem ez történt. Elkomorlyodott, szó nélkül koccintott, majd hörpintve a borból, azt a meglepő kijelentést tette, hogy egy ilyen kapcsolat Bevin felé sokkal célravezetőbb lenne. Azért lepődtem meg különösen, mert az angol miniszterelnököt igazi, nagy formátumú államférfinak tartotta s eddig az ő széles látókörében bízott leginkább. Meglepődésemnek kifejezést is adtam.

— Nem Churchill képességeivel van baj — jegyezte meg Zsilinszky, külön hangsúlyozva minden szót —, arról változatlan a véleményem. A tömeg azonban ritkán értékeli vezetőiben a képességeket. Ez a sors vár Churchillre is. Ő nyeri meg az angoloknak a háborút, az első választáson mégis a munkáspárt fog győzni, tehát Bevin lesz az angol külpolitika irányítója. Emiatt kellene a kapcsolatokat feléje keresni.

Rubletzky is, jómagam is csak bámultunk, elképzelhetetlennek tartottuk az angol nép ilyen fokú „hálálanságát”. Zsilinszky reális szemléletmódra figyelmeztetett s meggyőződéssel hangoztatta abbeli hitét, hogy a háborút általános balratolódás követi. Nem titkolta, hogy erre a várható kifejtésre Kállay miniszterelnököt is figyelmeztette, azzal a céllal, hogy ne pazarolja hiába erejét a fennálló rend megmentésére. Helyeselte Kállaynak azt a tettét, hogy fokozatosan nyugatbarát diplomatákkal cserélte ki a semleges államokban levő követségek vezetőit, de nem titkolta előtte azt a véleményét sem, hogy ez kevés az üdvösséghez. A kormánynak, szerinte, az utána következő, más világnézetű kormány helyzetét kell megkönnyítenie, ezt kívánja az eszélyesség, a mindennek fölött álló nemzet érdeke. És ekkor érkezünk el a legmeglepőbb fordulathoz. Egyoldalúnak, következeteskepp keveset érőnek nevezett minden diplomáciai erőfeszítést, legyen az hivatalos,

vagy bűjtött, amely nem vet számot a harmadik és talán legfontosabb tényezővel: a Szovjetunióval.

A negyvennyolcas zászlók visszaadásakor, a román válság idején mutatott magyarbarát szovjet megnyilatkozások idején, a kezdeti német előnyomulás őrző diadalmárával szembeszállva tett már a Szovjetunió fontosságát és jóhiszeműségét elismerő nyilatkozatokat Zsilinszky. Ám amit most mondott, már határozott állásfoglalás volt.

Borbély felvillanyozódva tudakolta, mit jelent a házigazda kijelentése gyakorlatilag?

Zsilinszky hosszan válaszolt. Igyekszem a lehető legnagyobb pontossággal összefoglalni a lényegét. Hivatkozott a hadihelyzetre, a vállalt terhek arányára, amely tényekből természetesen következnek; hogy a Szovjetunió szava mindenben döntő lesz.

Megint a realitást említette s balgának nevezett minden olyan politikát, amely arra számít, hogy a harcsteren első Szovjetet a tárgyalóasztalnál másodhegedűsi szerepkörbe lehet visszaszorítani. Elismerte Sztálin komoly államférfiúi képességeit, ezért — mondotta akkor — ha van is fenntartás bennünk irányában, félre kell azt tenni. Bizonyos vonatkozásban előnyösnek is nevezte azt a körülményt, hogy a Szovjet tényező lesz a békekonferencián. Feltételezte, hogy az oroszok ott-honosabban igazodnak el a középeurópai politikai szövevényben és alkalmasint pártatlanabbak is lesznek, mint amilyenek az első világháború után az antant hatalmak bizonyultak. „Ha semmi mást nem remélhetünk tőlük — mondotta határozottan —, az bizonyos, hogy a megfojtásunkra fenekedő, fertály-sovinizmusokat megbabolázzák”. Mindebből azt a következtetést vonta le, hogy kapcsolatot kell találni a Szovjetunió felé is — honi kommunistáink meggyerése révén.

A lehetőségek latolgatása közben aztán Rubletzky felvetette, hogy a vele baráti kapcsolatot tartó Pálffy György közvetítésével, az itthoniak vezérének tekinthető Rajk Lászlót kellene megközelíteni. Zsilinszky azonban tájékozatlan volt a Kirgiz fedőnév alatt tevékenykedő vezetőemberről s elutasítóan megrázta fejét. Ő az akkor itthon tevékenykedő kommunisták közül Kállai Gyulát értékelte legmagasabbra. Borbély azonban sietett figyelmeztetni bennünket, hogy a kommunistáknál pártfegyelem van, teljesen valószínűtlen tehát, hogy a rendszer elsepréséért küzdő párt beleegyezését adná akár Rajk, akár Kállai titkos kijuttatásához, hogy kint a hatalmon levő reakciós irányzat megbízásából tárgyaljanak.

Az estebe nyúló beszélgetés vége mégis az lett, tapogatózni kellene legalább, mit lehet elérni. Szóba került az is, hogy Kállairól a miniszterelnök Kállayval tárgyaljon Zsilinszky. Erre azonban, tudtommal, nem került sor. Fall Endre azzal ellenezte meg a tervet, hogy a nyilasok, besúgók útján, hamar értesülnének mindenről, parlamenti botrányt rendeznének s azt is kikényszeríthetnék, hogy hazaárulás címén Zsilinszkyt megfosszák mandátumától. A kormány nem is vállalhatja ekkora kockázatot, mert német beavatkozást hívna ki maga ellen és távoznia kellene.

A „napkeleti bölcsek” többsége is osztotta Fall aggodalmait, hozzátéve, hogy Zsilinszky az újvidéki vérengzések bűnösei ellen folytatott harc miatt úgyis exponált helyzetben van — új akciójának kipattanása esetén nyílt kommunista-barátsággal vádolnák meg s ezzel csak megkönnyítené a nyilasok helyzetét, akik mindenáron ki akarják szorítani a parlamentből.

Zsilinszky elfogadta az érvelést. Hozzá tehetem, nem szívesen. Meggyőződése volt, hogy az ilyen próbálkozás sok előnyt hozhatna. Odáig nem jutott el, hogy kommunista legyen, ilyen állítani a tények meghamisítása volna, de népfrontos együttműködésre való hajlandósága ebből a hamvába hullt tervből is kitészik.

*

Utolsó nyara Pálkövén az 1943-i volt. Ebben az évben viszonylag kevesebbet tartózkodott lent, inkább csak leszaladt. A Nádirigóval kifutott a Balatonra, kóborolt egyet s rövid vízbe merítkezés után sietett vissza Pestre.

12. Kedvenc vitorlásán, a „Nádirigó”-n.

12. Endre Bajcsy-Zsilinszky an Bord seines geliebten Seglers „Nádirigó” (Teichrohrsänger).

12. Au bord du Nádirigó (Fauvette), son voilier préféré.

12. Байчи-Жилински на любимом паруснике «Надиріго».

Tárgyalások kötötték le minden idejét. Lankadatlan kitartással küzdött az újvidéki vérengzés reparációjáért, tanácskozott ellenzéki politikusokkal, hogy háborúellenes, egységes fellépésre bírja őket és fáradhatatlanul ostromolta Kállayt, hogy tevőleges elhatározásra bírja.

Az év őszén, szüret idején, egy rövid leruccanás alkalmával utoljára még vendége lehettem. Mintha megéreztem volna, hogy soha többé nem ülünk a nyurga topolyák alatt vagy a ház ambitusán együtt. Ennek a találkozásnak minden emléke mélyen belém rögződött.

Árnyékban már hűvös volt az idő. Öblös kikötőjének keleti partjára húzódtunk, ahová még a Badacsony mögött lehullni készülő nap küldött kevéske meleget. Mickó boros üveget tett egyik parti lapos, kiálló kőre, a házigazda pedig sűrűn töltögetett. Ezúttal nem volt borongós. Nem kísértették a jövőt illető bizonytalan sejtelmek, láthatólag kirostálta magából a gondokat. Örömmel ujságolta, hogy végre pártjában nyiladozik a képviselőtársak szeme, Tildy is hajlandó valamelyest megkeményíteni gerincét s a sporadikusan szétszórt ellenzéki személyiségeket valószínűleg sikerül közös nevezőre hozni. Egyesülve majd fokozni tudják a Kállay-ra gyakorolt nyomást s ennek, remélhetőleg, lesz fogatja. „Ez az utolsó erőfeszitésem — mondta szinte biztossággal. — Megtámogatom még Őz orosz-lánját, (ezzel a gúnyos kitéttel aposztrofálta a miniszterelnököt) hogy kiugorjunk idejében a háborúból. Ezzel aztán teljesítettem is, ami kötelességem. Utána visszavonulok ide, navigálok a Balatonon s talán megírom az utolsó három év harcát. Szép lenne, ha politikai pályafutásom így fejezhetném be. A földosztást majd elvégzitek ti, jóval fiatalabbak”.

Hangzatra álszerénykedésnek is tűnhetett volna kijelentése, ám vannak pillanatok, amikor az ember belső reflexei csillogtatlanul működnek s ez ilyen pillanat volt. Éreztem, azt mondta, ami foglalkoztatja. Azonnal ellene berzenkedtem. Hevesen és meggyőződéssel. Elképzelhetetlennek tartottam ugyanis, hogy elgondolásai sikeres keresztülvitele esetén, ő, aki az események legfőbb előmozdítójának mondható majd, egyszerűen visszavonulhasson remetének. Kivihetetlennek és következetlennek neveztem elképzelését. Azt mondtam, akár tetszik, akár nem, a cselekvés vállalása elől nem térhet ki. Erre fogja kényszeríteni maga a magyar nép és ezt kívánják a szövetségesek is. Nem futhat el az alkotás elől, aki az előfeltételek megteremtésében élen jár.

Sohasem láttam még megrezenni sem, most azonban valósággal visszarettent. Azzal válaszolt: helytele-

13. Télen léket vágott a Balatonba és megfürdött benne.

13. Auch im Winter verschmähte er nicht ein Bad in einem eigenhändig geschlagenen Eisloch.

13. En hiver, il pratiquait un trou dans la glace de Balaton pour s'y baigner.

13. Зимой Байчи-Жилински делал в Балатоне прорубь и купался там.

14. Bajcsy-Zsilinszky Endre édesanyjával a pálkővei ház tornácán.
 14. Endre Bajcsy-Zsilinszky mit seiner Mutter auf der Diele des Wohnhauses in Pálköve.
 14. Endre Bajcsy-Zsilinszky avec sa mère sur la véranda de la maison de Pálköve.
 14. Байчи-Жилински с матерью на террасе палкёвейского дома.

nül mérem fel a dolgokat! Reá a kibontakozás során egyáltalán nem lehet szükség. Az ilyen feladatokat a történelem folyamán mindig a kis praktikisták végezték el és ez így helyes. A tennivalók kiporciózására, végrehajtására, a szívós aprómunkára születtek az alkalmasok.

Először történt köztünk, hogy ő védekezett és én támadtam.

Megviselt idegeire, pihenni vágyására, az alkudozásokra való tehetségtelenségére és hasonló más érvekre hivatkozott. Végülis nem tudtam megállni, hogy ki ne csomagoljak: „Ne haragudj Bandi bácsi, de a te visszahúzódsi szándékod azokat igazolja, akik állítják, hogy csak gondolataid, célkitűzéseid épkezlábak, cselekvésre viszont képtelen vagy. Irtózol a hatalom gondolatától, mi más ez, mint a tehetetlenség bevallása?! Most már elhiszem, azért alakítottál külön pártot, hogy mindig kicsiny maradj s a hatalom megragadására sohasem legyen esélyed. Cserben hagyod azokat, akik benned bíznak”. Vártam, hogy erélyesen rendre utasítson és értésekre adjon, hogy elvettem a súlykot. Csodálkozásomra nem ezt cselekedte. Töltött és minden átmenet nélkül arról kérdezett, hogy barátunknak, Bodnárnak hogy fizet majd a szőlő?

Kitérőjét olybá vettem, hogy okvetetlenkedő, illetéktelen szájjártatónak tart, aki nem érdemel választ. Nagy-nagy hézagokkal, kihagyásokkal kihúztunk még egy beszélgetéses félórát, aztán felálltam, hogy elköszönjek.

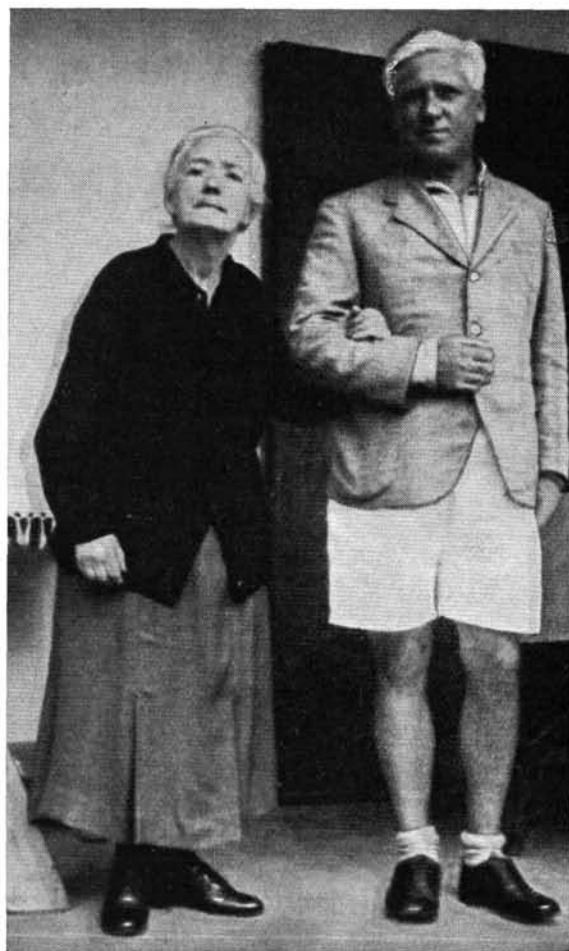
Máskor is elkísért a kapuig, így nem találtam szokatlannak, hogy velem indul. Ezúttal azonban nem állt meg a kijárat torkában, hanem jött mellettem tovább. Poroszkálósan, magába mélyedve.

Pálkövének van egy „idegenforgalmi” pontja, a vasúti töltés és a Balaton közötti savanyúkút. Ásványvíz fakad itt; Révfülöpről, Rendesről, Kővágóörsről számosan zárandokolnak ide, hogy korsóikat megmerítsék. Ekkor is egy egyszerű öltözetű asszony hajolt a barlangformájú mélyedés fölé, hogy teletöltse edényét. Zsilinszky úgy állt meg, mintha erre a kanna-gübbeszítő nőre lenne kíváncsi. Holott az öbölnél abbahagyott téma izgatta.

— Foglalkoztat, amit a parton mondtál — köszörült egyet a torkán. — Azt hiszem, gorombán eltűzöd jelentőségemet. Miért kellene valakinek továbbgürcölni, ha egyszer elérte a politikai nyugdíj-korhatárt?

— Azért Bandi bácsi —, feleltem nyomatékosan, — mert a kiugrás sikere esetén mégcsak az új élet előfeltétele teremthető meg. Újjá kell varázsolni ezt az országot s a feladat elől egyszerűen nem térhetsz ki. Ha mások nem, rákényszerítenek erre a frontról visszarámló katonák, akik szenvedéseik megváltóját látják majd benned.

Badacsony mögött már korábban lebukott a vörösre változott világító korong, a hegy tömör árnyékká ko-

morodott, sötéten, behemót testének súlyával hajolt a táj fölé. Zsilinszky szeme e fenyegető mozdulatlanság felé kalandozott.

— Nem, nem, nincs igazad! — rázta fejét tagadólag. — Amit csinálok nem több, mint amit egy ezredparancsnok tesz, akinek csapatát elvágták a törzstől s azt neki kell megmentenie. Kívágom magamat az egységgel a gyűrűből s ezzel helyreáll a vezetés folyamatossága.

Elváltunk. Nem tudtam szabadulni a gondolatától, hogy a hatalomtól való ösztönös ódzkodás, legbensőbb lényének jellemzője. Adni magából, ami tulajdona; verekedni azért, amiben hisz, de sohasem a személyi haszon reményében.

Energiája nem olyan töltésű volt, hogy a mindennapi munka szolgálatába lehetett volna fogni. Félelem nélküli, középkori szemléletű lovag volt, az a fajta, aki kiáll a bajvívó térre, hogy megvívjon a sereg nevében s ha úgy adódik, meghaljon simán, teatralitás nélkül. A cselekvőképtelenségéről terjesztett vádak igazak voltak, de kizárólag ilyen értelemben. Majdnem bizonyos, hogy hatalom-viselőként nehezen találta volna helyét, egyszerűen azért, mert a sereg előtt véghez vitt párbajjal teljesítettnek érezte volna kötelességét. A halálánál is súlyosabb megpróbáltatás lett volna számára a pozíció.

Talpassy Tibor

FÜGGELÉK

A PÁLKÖVEI BAJCSY-ZSILINSZKY BÉRLET TÖRTÉNETE

Talpassy Tibor író-publicista, aki már fiatalon csatlakozott Bajcsy-Zsilinszky Endréhez és előbb az *Előőr*s, majd a *Szabadság* c. lapjának lett a munkatársa, érzéketlenül leírja visszaemlékezésében: mit jelentett az antifasiszta harcban immár negyedszázada mártírhalált halt nagy magyar hazafi számára Pálköve.

Az alábbiakban a háború pusztításait nagyjából átvésztelt dokumentumok: hivatalos és magánlevelek segítségével közlünk egy történelmi összeállítást a pálkövei bérlet létrejöttéről és a ma emlékmúzeumnak berendezett Bajcsy-Zsilinszky háznak a történetéről:

Zsilinszky Endre már az 1920-as évek első felében felfedezte Pálkövét, a Balaton-partnak ezt a különleges szép részét, amelyet marhalegelőnek tartottak nyilván a kővágóörsi községhez. Zsilinszky akkor a MOVE elnöke volt és ilyen minőségében szívesen részt vett a fiatalok, a MOVE-cserkészek nyári táborozásain. Balatoni barangolásai során elvetődött Révfülöp környékére is és nagyon megtetszett neki a pálkövei partresz, ahol barátaival együtt sátrort vert, fürdött, kitorlázott, esténként pedig — sokszor a táborfűz fényénél — nyársat sütvé, néhány pohár bor mellett elbeszélgetett a magyar sorskérdésekről, vagy éppen a bor hatására rázendített kedvenc nótáira.

A Zala megyei alispánhoz (Kővágóörs akkor Zala megyéhez tartozott) 1927. október 7-én írt leveléből kiderül, hogy Zsilinszky mikor járt először Pálkövén: „Öt esztendeje ismerem Révfülöpöt, amióta itt nyaralok. Azóta legkedvesebb kirándulási helyem csolnakkal a Révfülöptől kb. 4 kilométernyire, a rendesi állomástól kb. 1,5 km-nyire fekvő Pálköve...” Tehát 1922 óta járt Pálkövére nyaralni.

Hivatalos irataiból és beadványaiból tudjuk, hogy 1925 őszén Kővágóörs község hegybírójával és körjegyzőjével történt előzetes megbeszélés után kérvényt intézett a kővágóörsi közbirtokossághoz a pálkövei bérlet ügyében. Az első beadványban még 15 évre kérte a Pálkövénél elterülő, a vasúti sínen túl a kikötő és egy savanyúvíz-forrás közt húzódó föld-sávozt. Újabb beadványában, 1926. április 3-án már 25 évre kéri a haszonbérleti szerződés megkötését. Arra hivatkozik, hogy a kérdéses terület, amelyet valaha marhalegelőnek használtak, az utóbbi években teljesen „bitang terület”, amelynek nagyobbik fele tele van nagy gödrökkel, mert úgy látszik a MÁV onnan hordatott el követ és földet pályaeépítési célokra és ezért annak rendbehozatalához hosszabb időre és komoly anyagi befektetésre van szükség. „Ebben az esetben — mint írja — valóságos kis paradicsomot tudnék ott teremteni és végül minden fa, gyümölcsfa, megjavított föld és egyéb érték — minden ellenérték nélkül jutna a közbirtokosság tulajdonába a bérleti szerződés lejártával.” Levelében azt is megírja, hogy milyen tervei vannak a bérlettel és azon túlmenően egész Pálkövével. Mint a közbirtokossághoz intézett levelében írja: „Szeretném ezt a pár száz négyszögölnyi keskeny területet rendbe hozni, planírozni, parkírozni, és egy kis épületet is ráépíteni, egy nyaralót. Hiszem, hogy ha Pálköve gyönyörű fekvését szélesebb körben ismertté tennék, ezzel az a bérlet kiindulópontja volna Pálköve be-telepítésének, esetleg egy szép új fürdőhely kialakulásának.”

Kérelmét azonban a közbirtokosság nem sietett elintézni. Mint utóbb kiderült: nem kevés ellenzője is volt a közbirtokosságban a bérleti ügynek. Zsilinszky ezért arra kényszerült, hogy — a főjegyzőtől kezdve az alispánig — ismételtén sürgetse az ügy elintézését és igyekezzék a közbirtokosság, illetve a helybeli tekintélyesebb személyiségek között szövetségeket szerezni a bérlet kedvező elintézése érdekében.

Annak ellenére, hogy az 1925 őszén elindított hivatalos beadványára már 1926. május 6-án a körjegyző „a kérdésnek lényegben való elintézéséről” értesítette Bajcsy-Zsilinszkyt, a közbirtokosság döntése váratott magára. A huzavona egyik okáról Gere József mérnök értesítette Zsilinszkyt. E szerint egyesek kifogásolták, hogy elzárta az utat a savanyúkúthoz. A képviselő 1926. szeptember 19-én, Pálkövéről

keltezt levelében arról tájékoztatja a főjegyzőt, hogy ez csak rosszindulatú kifogás, „mert hiszen az út, gyalogút is, kocsút is a sín túlsó oldalán van s egy lépés kerülő nélkül ép úgy elérhető fent a savanyúkút, mint ezen a keskeny csíkon keresztül”.

Zsilinszky a körjegyzői levél birtokában hozzálatott a munkához: kb. 1200 négyszögletet körülkerített, megkezdte a kőhordást, a fölösleges bozót kiirtását, a használható fák és bokrok fölgyesését, az utak kijelölését stb. De még 1927. február 3-án is csak arról értesítette őt Schmidt körjegyző, hogy rövidesen megtartják a közbirtokosság gyűlését, ahol majd jóváhagyják a szerződést.

Zsilinszky ezért is sürgette az ügy elintézését, mert az 1926. évi választási harcok alkalmával — amelyek során a kormányzati terror Budapesten és Derecskén is megbuktatta őt — meghűlt és tüdőcsúshurutot kapott. Erről tájékoztatja 1927. január 26-án egyik révfülöpi ismerőst, valamint másnap a főjegyzőt, megírva azt is, hogy betegsége miatt, felépülése érdekében Olaszországba kell utaznia. Olaszországi üdüléséről visszatérve — egyéb ügyei mellett — ismét foglalkozik a pálkövei bérlet intézésével is. Úgy látja, hogy a leghevesebb, ha most már az alispánhoz fordul. Négy nagyalakú beadvány-papíron írt levelében 1927. október 7-én részletesen leírja az egész bérlet-ügyet és tiltakozik a csúfos huzavona miatt, ahogy a kővágóörsi közbirtokosság kezeli a bérleti szerződés kérdését. Zsilinszkynek ebből a beadványából kiderül, hogy Kővágóörs képviselőtestülete 1926. május 2-án egyhangúan elfogadta a bérleti szerződést és elfogadásra ajánlotta a közbirtokosságnak. Miután közben megszüntették a közbirtokosságot — amiről Zsilinszky egy véletlen találkozás alkalmával a Zala vármegyei alispántól értesült — már nem volt szükség annak hozzájárulására. A bérleti szerződés hivatalos ügye végül is kedvező fordulatot vett és az alispán 1928. január 26-i levelében értesíti Zsilinszkyt az ügyben tett intézkedéseiről. A leveléhez csatolt 34855. szám./ni. 1927. számú ügyirat szerint ugyanis az alispán arra utasítja a tapolcai főszolgabíró, hogy Bajcsy-Zsilinszky pálkövei bérlete ügyében gyors és kedvező döntést hozzon és azt terjessze fel az alispáni hivatalba. Az 1928. március 30-án kelt főszolgabírói határozat — úgy tűnik — elmozdítja az ügyet a holtpontról, mert április 12-ére elrendeli a bérleti szerződés megkötését a kővágóörsi körjegyzői irodában. De a Bajcsy-Zsilinszky hagyatékban talált feladóvény és ezzel kapcsolatos járásbírósi végzés az 1929. évre szóló 30 pengő összegű bérleti díjat tartalmazó bírói letétéről azt bizonyítja, hogy még váratott magára a bérleti szerződés kedvező megfelelő elintézése. És ez az eset 1930-ban is megismétlődött. A rendelkezésre álló iratok tanúsága szerint csak 1932-ben került sor a bérleti szerződés megkötésére. A szerződés értelmében Bajcsy-Zsilinszky Endre 25 évi időtartamra kapta volna meg a pálkövei területet.

Zsilinszky közben — mint említettük — hozzálatott a telek pacifikálásához: bekerítette a föld-sávozt, kulturált körülményeket teremtett a bérleten. 1927 telén a megépített pincéjét — ahol a szükséges bútort, szerszámait, edényeit stb. tartotta — ismeretlen tettesek feltörték és kirabolták.

A kezdeti sátorozás után Zsilinszky a maga és vendégei számára kényelmesebb megoldást: nádból épített házat létesített, majd felépítette a bungalowot (a „bungi”-t), amelyben a fekvőhelyen kívül asztal és könyvespolc is elfért. Ez már nemcsak a pihenésre, de a munkára is alkalmas építménynek bizonyult.

Egy magyar parasztház megépítésének a gondolata szinte már kezdetől fogva foglalkoztatta. Nem egy cikket is írt a magyar népi építészetéről, a balatonvidéki magyar parasztházak sajátosság stílusáról. (Lásd illusztrációinkat!) Anyagi viszonyai azonban csak 1937-ben engedték meg neki, hogy melangetett tervét valóra váltsa. A népi építészetet utánozó, romantikus ízléssel készült parasztház alapjául az a balatonszemesi ház szolgált, amelynek fényképe Padányi Gulyás

Jenő és Tóth Kálmán építészettörténeti kiadványában található.

A ház környékbeli mesteremberek segítségével kb. két hónap alatt, még 1937 őszén elkészült. Zsilinszkynek azonban nem tetszett a tornác két oszlopa, ezért ő maga fogott hozzá az oszlopok megfaragásához és adta nekik a mai, kecsesebb formát. A takaros kis parasztházra nádtető került és belül magyaros bútorok: asztal, székek, szekrény feleltek meg az épület jellegének.

Zsilinszky 1937-től 1944-ig télen-nyáron sokat időzött Pálkövén. Számára ez a hely nemcsak a pihenést, hanem a munkát is jelentette.

A pihenéssel kapcsolatban külön kell írunk Bajcsy-Zsilinszky vitorlásáról, mert a felépített házban kívül ennek örült a legjobban. Már a 20-as évektől kezdve vitorlázott a Balatonon és pl. a síófoki révkapitányság által kiállított igazolvány szerint 1927-ben egy beiboot vitorlás, azaz egy dingi állt a pálkővei kikötőben, amely Pest vármegye tulajdonát képezte. De az oly régen vágott saját vitorlásra csak 1941-ben tett szert. Természetesen ennek is anyagi okai voltak.

A megrendelt 20 m²-es tura-jolle vitorlás 1941 szeptemberében elkészült. A hajó 4200 pengőbe került, amely összegnek a felét készpénzben, a másik felét havi 210 pengős részletekben kellett fizetnie. Bajcsy-Zsilinszky féltó gonddal és szeretettel ápoltatta a „Nádirigó”-t, amelynek matrójává életársát és egyben titkárnőjét, Bende Máriát „nevezte ki”. Balszerencsére már az első évben súlyos baleset érte a hajót: egy rettenetes északi szél bójástól átvitte a túlsó partra aminek következtében alaposan megrongálódott. Ettől eltekintve a hajó sok örömet, testi-lelki felüdülést szerzett Bajcsy-Zsilinszky Endrének. Tavasszal már alig várta a hajó vízrebocsátását a balatonfüredi kikötőben. Így készülődött erre az aktusra 1943 tavaszán is. Még április 20-án a Balatoni Hajózási Rt. igazgatójához intézett levelében részletesen pontokba foglalta a javítási munkálatokat és kívánságokat. De november 4-én kénytelen volt megírni Hankóczy Jenő igazgatónak: „Elmúlt a nyár, de még az ősz is s még csak ahhoz sem jutottam hozzá, hogy hajómat elvigyem a füredi kikötőből”. Megkéri az igazgatót, hogy a „Nádirigó”-t helyeztesse el náluk. „Bocsáss meg, kérlek — írja — hogy ilyen baráti szívességgel terhellek, de gondolhatod, ha nem vitorláztam az idén, akkor mérhetetlenül el kellett, hogy foglalva legyek. És pedig nem a magam dolgaival, hanem szegény országunk bajaival.”

Megható és igaz sorok. És Bajcsy-Zsilinszky Endre, a Balaton-part szerelmese, a pálkővei „törpebérő” — ahogy magát nevezte — már nem vitorlázott többé. Sőt, 1944 tavaszán már Pálkövére sem juthatott le.

*

A Bajcsy-Zsilinszky ház további sorsáról szólva, a krónikásnak be kell számolnia arról is, hogy a ház fedele 1961-ben a közelében elrobogó vonat szikrájától lángot vetett és jórészt leégett. Az épületet belül is károsodás érte. A bútorok egy részét sikerült megmenteni, azok részben Illyés Gyulának, részben Szabó Lőrincék tihanyi házaiba kerültek. A Veszprém Megyei Tanács és a Hazafias Népfront helyreállította az épületet és a nádtető helyett a tűzbiztos cseréptetővel fedette be. Végül is a ház 1965-ben került a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság gondozásába és a kormányzat támogatásával, a megyei, valamint a helyi tanácsi szervek segítségével, a veszprémi Bakonyi Múzeum és a Legújabbkori Történeti Múzeum együttes munkája révén, 1966-ban Bajcsy-Zsilinszky Endre születésének 80. évfordulója alkalmából egykori lakóházában a nagy magyar hazafi életét bemutató emlékmúzeumot rendeztek be.

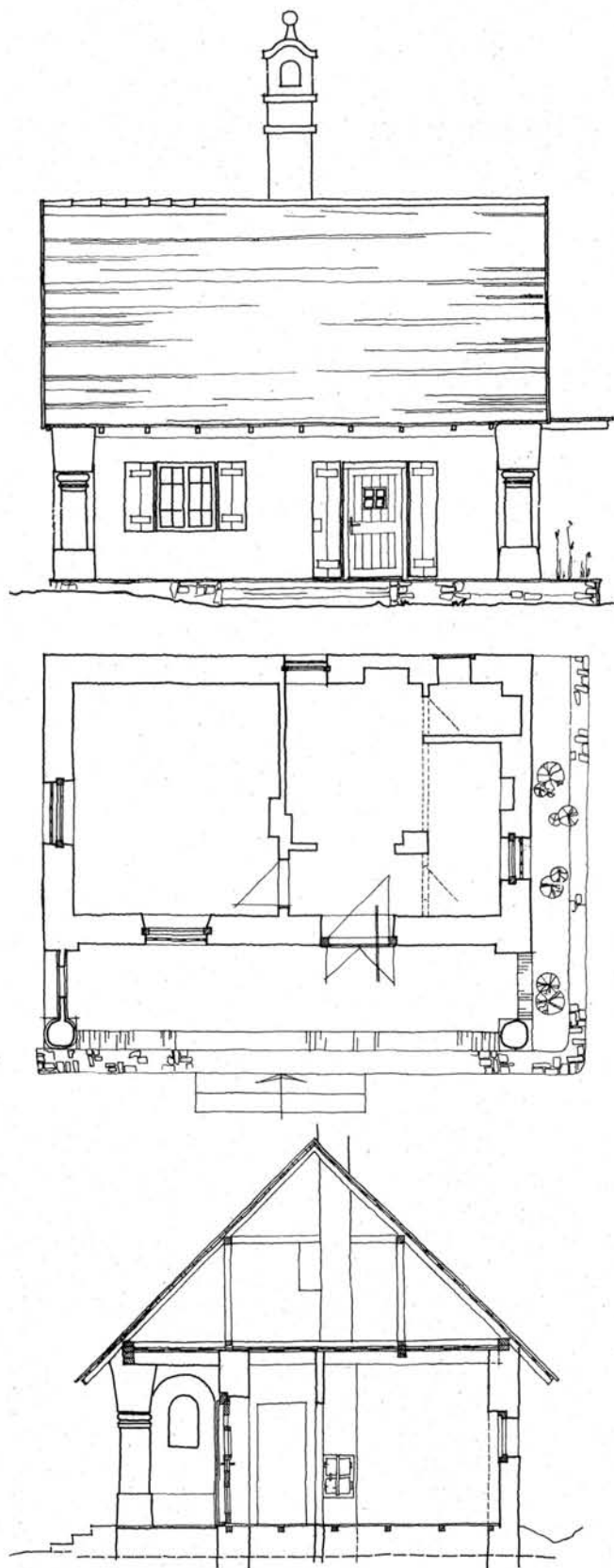
Vigh Károly

15. A pálkővei ház (ma emlékmúzeum) felmérési rajzai.

15. Die Vermessungsskizzen des Wohnhauses in Pálköve (heute Gedächtnismuseum).

15. Métrages de la maison de Pálköve (aujourd'hui musée commémoratif).

15. План палкөвейского дома (ныне музей).

Endre Bajcsy-Zsilinszky — „Zwergpächter von Pálköve“

Verfasser wurde im Frühjahr 1929 mit Endre Bajcsy-Zsilinszky bekannt, u.zw. als Mitarbeiter an der Wochenschrift „Előre“, deren Chefredakteur der später für seine politische Überzeugung den Märtyrertod erlittene große Patriot und Publizist gewesen war. Mit der Zeit trat er in die Redaktion des Blattes ein und gehörte auch der Redaktion an, als das Blatt unter dem Titel „Szabadság“ erschien.

Bajcsy-Zsilinszky's Hauptstreben ging dahin, für die nachfolgende Generation Publizisten heranzubilden, die ihm gleichgesinnt sind. Die von ihm derart auserkorenen jüngeren Kräfte machte er zu seinen Freunden, mit denen er zu meist auch seine politischen Absichten und Überlegungen, sein ganzes Denken und Trachten zu besprechen pflegte. In der Folge blieb Verfasser, auch nachdem die Wochenschrift ihr Erscheinen einstellen mußte, mit Bajcsy-Zsilinszky freundschaftlich verbunden. Diese Bande blieben aufrecht, bis Bajcsy-Zsilinszky am 19. März 1944, dem Schicksalstage Ungarns, festgenommen wurde.

Verfasser des Artikels wollte jenen erlebnisreichen persönlichen Erinnerungen Ausdruck geben, die sich episodenhaft an den kleinen Ort Pálköve, zwischen Révfülöp und Balatonrendes gelegen, knüpften. Dies war Bajcsy-Zsilinszky's Lieblingsaufenthalt, wo er nicht nur der Ruhe pflegte, sondern — weitab von der lärmenden Unrast der Hauptstadt — auch einen Teil seiner wichtigeren geschichtspolitischen Gedanken und politischen Überlegungen zu Papier brachte.

Was der Verfasser hier niederschreibt, bezieht sich auf intime politische Gespräche und Beobachtungen, die für das Lebensbild des großen Patrioten entscheidend in die Waagschale fielen, Einblick in seine politische Meinungsbildung und in sein Wirken geben. Sie sind auch aufschlußreich für die Beurteilung dessen, was er tat und wie er es tat.

Derart erstreckt sich der im Artikel enthaltene Rückblick

auch auf die Darstellung, wie zwei bedeutsame Studien seines geschichtspolitischen Denkens zustande gekommen waren. Die eine, auf 137 Seiten handschriftlich zurückgebliebene Studie führt den Titel „Újabb történetírásunk bírálata“ (Kritische Betrachtungen zu unserer neueren Geschichtsschreibung). Die andere ist unter dem Titel „Transsylvania — Past and Future“ (Siebenbürgens Vergangenheit und Zukunft) 1944 in Genf in englischer Sprache erschienen.

Man erfährt ferner aus dem Artikel, wie Bajcsy-Zsilinszky auf den Angriff der Hitlerfaschisten gegen Jugoslawien reagierte, wie sehr er sich anstrebte, um die Zwangsumsiedlung der in der Bukowina beheimatet gewesenen Székler nach der Batschka — ein unsinniges und unverantwortliches Unterfangen — zu verhindern, wie es ihm gelang, mit mehreren Insassen des Franzosen-Internierungslagers am anderen Ufer des Balaton is Berührung zu treten und die Gefahr einer Auflösung des Lagers abzuwenden.

Auch die wenig erbaulichen, fast zum Bruch führenden Beziehungen zwischen Bajcsy-Zsilinszky und seiner politischen Partei, der Kleinlandwirtepartei, kommen im Artikel zur Sprache.

Mehr Licht fällt auf die Aktionen, die darauf abzielten, den Absprung Ungarns vom unheilvollen Kriegsgeschehen vorzubereiten und zu beschleunigen.

Interessant ist auch die Darstellung, wie Bajcsy-Zsilinszky, ehemals „Rassenschützer“, sich allmählich der politischen Linken näherte und zum aufrichtigen Mitkämpfer der kommunistischen Bewegung in Ungarn wurde.

Der dann und wann auch lyrisch beschwingte Rückblick läßt Bajcsy-Zsilinszky auch als Naturfreund erscheinen. Dem Balaton ist er schwärmerisch zugetan. Aber auch kleine Alltagssorgen klingen auf und man erkennt seine Vorstellungen über seinen künftigen Lebensweg.

Tibor Talpassy

Geschichte des Bajcsy-Zsilinszky-Landhauses in Pálköve

Verfasser erzählt über die Geschichte des Grundstücks und der einstigen Behausung des großen Patrioten Endre Bajcsy-Zsilinszky in Pálköve am Gestade des Balatonsees. Als Unterlagen benützte er hierbei den Schriftennachlaß aus dem Besitz der Witwe.

Aus einer Reihe von amtlichen Schriften und Privatbriefen des Nachlasses geht hervor, daß Endre Bajcsy-Zsilinszky bereits frühzeitig, seit Beginn der zwanziger Jahre großen Gefallen an dieser kleinen liebreizenden Einbuchtung des Sees gefunden hatte. Von 1922 an kam er jeden Sommer hierher, um zu zelten, segeln und Badefreuden zu genießen. Wenn es dann Abend wurde, saß er mit seinen Freunden um ein Lagerfeuer, wo am Spieß Speck oder Fleisch gebraten und auch manchem guten Tropfen zugesprochen wurde. Die gute Stimmung belebte dann der Wohlklang alter Kurtenlieder aus historischen Freiheitskämpfen.

Wegen der verschiedensten bürokratischen Vorschriften dauerte es volle sechs Jahre zwischen 1926 und 1932, bis es Endre Bajcsy-Zsilinszky gelungen war, den schmalen Uferstreifen am See in Form eines 25 Jahre lang laufenden Pachtvertrages für sich zu sichern. Bajcsy-Zsilinszky begnügte sich vorerst damit, daß er auf dem Grundstück ein kleines Häus-

chen aus Rohrgeflecht baute. Rings herum pflanzte er Obst bäume und legte Blumenbeete an. Erst 1937 war es so weit, daß er dort das auch heute noch stehende stilisierte Bauernhaus bauen ließ.

Von Bajcsy-Zsilinszky ist bekannt, daß er zeit seines Lebens ehrfürchtiger Bewunderer des ungarischen Bauerntums war und daß er sich mit Vorliebe für Fragen der ländlichen Baukunst interessierte. Auch zum Bau seines Häuschens bei Pálköve benützte er Hauptmotive der im Seegebiet heimischen bäuerlichen Baukunst. Die beiden Tragstützen der Diele schnitzte er eigenhändig.

Zur Geschichte des Hauses gehört auch, daß das Rohrdach 1961 durch sprühende Lokomotivfunken abbrannte, wobei auch der Bau selbst stark beschädigt wurde. Das für das Komitat Veszprém zuständige Komitee der Vaterländischen Volksfront ließ das Gebäude wieder herstellen, das dann 1965 in die Verwaltung der Museumsdirektion für das Komitat Veszprém überging. Ihr ist es auch zu verdanken, daß 1966, zur 80. Wiederkehr der Geburt Endre Bajcsy-Zsilinszkys im Hause, wo der große Patriot mit seiner Familie so viele glückliche Zeiten verbracht hatte, ein Gedächtnismuseum eingerichtet werden konnte.

Károly Vigh

Endre Bajcsy-Zsilinszky, le petit-fermier de Pálköve

C'est au printemps 1929 que, devenu collaborateur de l'*Előőrs* (Avant-poste), hebdomadaire d'Endre Bajcsy-Zsilinszky, l'auteur entra en relations directes avec le futur martyr politique et publiciste. Ayant passé rédacteur permanent du journal, il le restera même alors que le périodique paraîtra sous le titre *Szabadság* (Liberté). La caractéristique principale des tendances de Bajcsy-Zsilinszky était l'effort d'exercer de l'effet éducatif sur la génération jeune, pour en éduquer des disciples: il recevait les élus au nombre de ses amis, et il discutait généralement ses intentions, actions, objectifs politiques avec ces jeunes. C'est ainsi que l'auteur de l'article restait membre du cercle d'amis de Bajcsy-Zsilinszky, même après que la *Szabadság* cesse de paraître, et c'est ainsi que leurs relations restaient très intimes jusqu'à l'arrestation de Bajcsy, arrivée le 19 mars 1944.

Ces souvenirs personnels évoquent des épisodes et de petits événements qui s'attachent à Pálköve, petit village près du lac Balaton, entre Révfülöp et Balatonrendes. Pálköve était le séjour préféré de Zsilinszky où non seulement il se reposait, mais, loin du vacarme de la capitale, il y écrivait une partie de ses oeuvres historico-politiques, de ses manifestations politiques. L'étude évoque de tels entretiens, de telles observations qui formaient des facteurs décisifs de la vie de Bajcsy-Zsilinszky, qui révèlent ses plans, ses conceptions, son activité et qui motivent ses décisions. Ainsi, il y

est évoqué entre autres, comment sont nées deux importantes oeuvres de son activité de publiciste, son étude historico-politique portant le titre «Critique de notre historiographie récente», manuscrit de 137 pages, et son oeuvre «Transylvania Past and Future», parue en 1944 à Genève en langue anglaise. L'article nous apprend en outre quelle était la réaction de Bajcsy-Zsilinszky lors de l'attaque de la Yougoslavie en 1941; quels efforts il fit pour sauver les Székely de Bukovine de l'établissement hasardé et inconscient en Bácska; comment il entra en relation avec plusieurs membres du camp de concentration d'évadés français, établi sur l'autre bord du Balaton; comment il para le danger de la dissolution du camp qui menaçait les Français y abrités. Les souvenirs nous montrent les malheureux rapports qui existaient entre Bajcsy-Zsilinszky et son parti, le «Parti des Petits Propriétaires Indépendants», rapports qui conduisaient peu s'en fallait à la rupture; et ils révèlent sous plusieurs aspects les actions, qui visaient la préparation, la sollicitation pressante de la sortie de la guerre. Une donnée intéressante éclaire comment l'ancien raciste s'approchait de marche en marche de la gauche, comment il devient vrai compagnon d'armes des communistes. Ces souvenirs, quelquefois lyriques, nous montrent l'amour de la nature, l'adoration du lac de Balaton de Bajcsy-Zsilinszky, de même que ses menus soucis de tous les jours et ses conceptions de sa vie ultérieure.

Tibor Talpassy

Historique de la maison Bajcsy-Zsilinszky à Pálköve

A la base des documents relatifs à Pálköve que la veuve de Bajcsy-Zsilinszky a mis à sa disposition, l'auteur a reconstitué l'historique de l'immeuble et de la maison de Pálköve du grand patriote.

Dans les documents officiels et dans la correspondance personnelle il apparaît qu'Endre Bajcsy-Zsilinszky s'est épris très tôt, déjà en début des années 20, de cette baie charmante du lac Balaton. Dès 1922 il y revenait chaque été pour y camper sous sa tente, pour faire la voile, pour se baigner. Et le soir, à la lueur du feu de camp, tournant une brochette de viande, il vidait les pots avec ses amis, et chantait ses chansons kourouts préférées.

A cause de lenteurs et temporisations bureaucratiques l'acquisition de la bande étroite de terre sous forme de bail de 25 ans a duré de 1926 à 1932. Bajcsy-Zsilinszky a bâti d'abord une petite chaumière, et il a planté tout le terrain d'arbres fruitiers et de plates-bandes. C'est seulement en

1937 que la maison rustique stylisée actuelle a été construite Bajcsy-Zsilinszky, grand fervent de la paysannerie hongroise, s'est occupé aussi de l'architecture populaire. En construisant sa maison de Pálköve, il a employé les motifs caractéristiques des maisons paysannes de la contrée de Balaton. Et c'est lui-même qui a sculpté les deux piliers de la véranda.

Il appartient à l'historique de la maison qu'en 1961 le toit de roseaux de la maison prit feu d'une étincelle de locomotive et s'est réduit en cendre. Même la maison s'est endommagée. C'est le comité du département de Veszprém du Front Populaire Patriotique qui a fait reconstruire le bâtiment.

En 1965 la Direction des Musées Départementaux l'a pris en charge et c'est ainsi qu'en 1966, à l'occasion du 80e anniversaire de la naissance d'Endre Bajcsy-Zsilinszky, un musée commémoratif a été installé à la maison laquelle se lie par tant de beaux fils à la vie du grand patriote hongrois.

Károly Vigh

Эндре Байчи-Жилински — палкёвейский мелкий арендатор

В непосредственную связь с политическим деятелем, публицистом и ветераном Эндре Байчи-Жилинским автор статьи вступил весной 1929 года как коллега по журналу «Элёрш» («Форпост»). Впоследствии он стал штатным сотрудником журнала и оставался им и тогда, когда журнал начал выходить под названием «Сабадшаг» («Свобода»). Для деятельности Байчи-Жилинского было характерно стремление воспитать последователей в младшем поколении; с понравившимися ему молодыми людьми он устанавливал дружеские отношения, с ними делился своими политическими взглядами, мнениями, действиями и идеалами. Такие отношения установились с Байчи-Жилинским и у автора данной статьи, к кругу друзей его он продолжал относиться и после того, когда журнал «Сабадшаг» прекратил свое существование. В близких отношениях они оставались до самого 19 марта 1944 года — дня ареста Байчи-Жилинского.

Эти воспоминания охватывают те эпизоды, которые связаны с Палкёве, расположенном на побережье Балатона между Ревфюлепом и Балатонэндрешем. Палкёве был любимым местом пребывания Байчи-Жилинского. Здесь он не только отдыхал, но вдали от столичного шума писал. Здесь написана значительная часть его историко-политических произведений, политических выступлений. В статье приводятся наблюдения, разговоры, составлявшие суть жизни Байчи-Жилинского, мотивирующие его планы, решения и всю деятельность. Так, в воспомина-

ниях среди прочего описывается, как родились два значительных в его политико-исторической деятельности трактата — рукопись в 137 страниц «Критика новейших исторических писаний» и вышедший в 1944 году на английском языке в Женеве труд «Прошлое и будущее Трансильвании». Из статьи, далее, мы узнаем, как отнесся Байчи-Жилински к нападению на Югославию в 1941 году, какие усилия он предпринимал, чтобы спасти буковинских секеев от легкомысленного и безответственного переселения в Бачку, как он установил связь со многими французскими военнопленными из лагеря, расположенного на другом берегу Балатона, как ему удалось спасти от угрожавшего роспуска лагеря нашедших здесь убежище французов. Статья рисует картину неблагоприятных отношений, сложившихся между Байчи-Жилинским и Партией независимых мелких хозяев, почти приведших к разрыву, описывает те действия, целью которых была подготовка выхода Венгрии из войны.

Интересный материал освещает и тот факт, как бывший расист постепенно, шаг за шагом, сближается с левыми, как становится искренним товарищем по оружию коммунистов.

Из воспоминаний, в некоторых местах проникнутых даже излишним лиризмом, мы узнаем о любви Байчи-Жилинского к природе, его очаровании Балатоном, о мелких повседневных заботах, планах на будущее.

Тибор Талпаши

История палкёвейского дома Байчи-Жилински

Автор статьи на основе архива, находящегося во владении вдовы Эндре Байчи-Жилинского, по материалам, относящимся к Палкёве, реконструировал историю недвижимости и дома, принадлежавшего великому патриоту.

Из официальных документов и частной переписки явствует, что Эндре Байчи-Жилински уже в начале 1920-х годов полюбил этот маленький залив Балатона. Сюда он, начиная с 1922 года, приезжал каждое лето, разбивал палатку, купался, катался на паруснике. По вечерам у пламени костра он с друзьями жарил сало или мясо, попивал вино и пел любимые куруцкие песни.

Приобретение в форме аренды на 25 лет маленькой полоски земли вдоль Балатона из-за всяческих бюрократических проволочек растянулось с 1926 по 1932 год. На участке Байчи-Жилински первоначально построил маленькую хижину из камыша и весь участок засадил фрук-

товыми деревьями и цветами. Только в 1937 году был построен сохранившийся и сейчас стилизованный крестьянский дом. Байчи-Жилински, боготворивший венгерских крестьян, занимался и народной архитектурой. При постройке палкёвейского дома он использовал мотивы народной архитектуры окрестностей Балатона. Два столба веранды выгесаны им самим.

К истории дома относится и событие, когда в 1961 году от паровозной искры загорелась камышевая крыша. Сам дом тоже основательно пострадал. Комитет Отечественного фронта комитата Веспрем восстановил постройку; в 1965 году она перешла в ведение Управления музеями комитата. Этим мы обязаны тому, что в 1966 году в связи с 80-летием со дня рождения Байчи-Жилинского в доме, который так тесно связан с жизнью великого венгерского патриота, открыт мемориальный музей.

Карой Вуз

Magyar néphagyományok a második világháború katonáinak tudatában

SÁGI JÁNOS EMLÉKÉNEK

I. A NAPTÁRI ÉV

A második világháború idején, majd az azt követő hadifogság során a legkülönbözőbb magyar etnikai vidékek emberanyagával kerültem hosszabb-rövidebb ideig tartó kapcsolatba. Távoli, magyar tájak embereinek egymás közti beszélgetése során kitűnő alkalom kínálkozott bizonyos megfigyelésre, amit kezdettől fogva rögzíteni igyekeztem.

Gyűjtött, néprajzi anyagom zöme sajnos megsemmisült, kézdivásárhelyi és leningrádi feljegyzéseim állnak csupán rendelkezésemre. Ennek egy részét, a naptári évvel kapcsolatos anyagot közölhetem most, a további anyag imertetésére a későbbiekben, több részletben kerülhet majd sor folyóiratunkban.

A gyűjtés során igyekeztem egyes jelenség elterjedési területéhez is anyagot kapni, ezért azonos anyagot különböző helyekről is lejegyeztem, de a nemleges választokat is feltüntettem. Mivel az akkori ember életét, szemléletét lakóhelye, foglalkozása, életkora, de vallása is befolyásolta, ezeket adatközlőimnél igyekeztem feltüntetni. A foglalkozás, születési év és vallás megjelölésénél nem voltam minden esetben következetes, pár esetben ezek el is maradtak. Következtesen megjelöltem viszont adatközlőim bemondása alapján azt a helyet, ahol tudatuk rögzítette a közölt anyagot.

A helymegjelölések természetesen nem felelnek meg minden esetben a ma használatos közigazgatási elnevezésnek, a megfelelő módosításhoz szükséges helységnévtárak azonban nem állnak rendelkezésemre, ezek hiányában tehát a szükséges korrekciókat nem végezhettem el.

Azok számára, akik nem ismernek, el kell mondanom, hogy nem vagyok néprajzos, a lehetőség és akarat hozta össze az anyagot. Öröm volt számomra ez a munka és, ha a szaktudomány némi hasznát látja, akkor munkám nem is volt hiábavaló!

Végezetül őszinte köszönetet szeretnék mondani M. M. Gulimnak, a Szovjetunió hadserege akkori századosának, aki a hadifogságban parancsnokunk volt. Kulturális törekvéseinket mindig és mindenben messzeemenően támogatta, figyelemmel kísérte és segítette néprajzi gyűjtésemet is. Köszönettel tartozom Bálint Sándornak is, aki gyűjtésemet volt szíves átnézni és azt kiadásra javasolni.

A Szovjetunióban készített feljegyzéseim a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában, Ms. 504 számon találhatók. Kézdivásárhelyi jegyzeteim a keszthelyi Balatoni Múzeus Adattárában vannak.

JANUÁR 1. ÚJ ÉV

1. Új év reggelén szokásos a „zabhintés”. Első-, második- és harmadik osztályos fiúgyerekek — csak fiúk — jókor reggel felkeresik a házakat. Zsebükből maroknyi zabot vesznek elő és azt a vetés mozdulatát utánozva elhintik a szoba földjén. A zab hintése közben ezt a versikét mondják:

„Adjon Isten füvet-fát,
Tele pincét, kamarát,
Sok örömet a házba,
Boldogságot hazánkba,
Ebben az új évben!”

— Szabó Bálint, rk. fm. 1923, Gyergyóremete.

2. Új év napjának reggelén a kisebb fiúk, úgy tizenkét éves korig, misére való beharangozásig végzik a „zabhintést”. Zsebnyi zab van náluk, aztán járják a házakat. „Szabad-e zabot hinteni?” kéretőznek be. Igenlő válaszra a gyerek bemegy és elmondja a következő verset:

„Ez az új esztendő
Nagy bőséggel járjon,
Istennek áldása
Házukra szálljon!
Szomorúság szívükre
Sose forduljon,
Hanem azt az Isten
Minden jóval megáldja.
Dicsértessék a Jézus Krisztus!”

A vers mondása közben maroknyi zabot hint el a gyerek. Ajándékot kap. Az elszórt zabot a miséről hazatérve seprük össze és a tyúkokkal etetik meg, hogy „jó tojók legyenek és jól fejlődjenek.” — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva,

3. Ugyanígy ismeri a „zabhintést” Szilveszter Antal, rk. fm. 1923, Gyergyóalfalu.

4. Nem ismeri a „zabhintést” Lukács Mihály, rk. fm. 1923, Székelyvécke.

5. Nem ismeri a „zabhintést” Katona Ferenc, rk. fm. 1923, Andrásfalva, Románia.

6. Új év reggelén a 7—8 éves fiúk „köszönteni” járnak. Két-két gyerek közösen jár. A következő versikét mondják el:

„Eljött új esztendő
Borzasztó szakállával,
Fenygetnek engem
Kétágú korbáccsal.
Ha máriást nem adnak,
El sem fogom venni!
Odakint a hegyen
Nagy szél csatázik,
Mégfázik az ember,
Ha nem pálinkázik.
Ne búslalkodj gazda,
Tégy bort az asztalra,
Én is itt maradok
A zsiros pánkóra.
Én kicsi dubikás,

*Nem régi furulyás,
Jártam iskolába,
Lapos tarisznyával.
Pénzt akarnak adni,
El sem fogom venni.
Odakint a hegyen
Nagy szél csatázik,
Megfázik az ember,
Ha, nem pálinkázik."*

A gyerekek ajándékot kapnak. — Szász Kovács Pál, ref. fm. 1923, Gernyeszeg.

7. A „zabhintés” új évkor szokásos. Egészen kis fiú gyerekek végzik és röviden csak ennyit mondanak: „Adjon Isten áldást, békességet az új esztendőben!” Mondóka közben egy maroknyi zabot hintenek az asztal alá. Ezt ebéd utánig ott is hagyják. — Bernáth József, rk. fm. 1923, Gyergyótekerőpatak.

8. Új év reggelén járnak a gyerekek („kisiskolások”) „köszönteni”. Ezt a versikét mondják:

*„Boldog új évet kívánok!
Adjon Isten füvet-fát,
Tele pincét, kamarát,
Sok örömet e házba,
Boldogságot hazánkba,
Ebben az új évben.
Adjon Isten füvet-fát,
Bort, búzát, babocskát,
Kövér seggű malackát!"*

— Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

9. A kis gyerekek új év reggelén „köszönteni” járnak:

*„Az új év reggelén minden jót kívánok,
Amerre csak néznek, nyílnak virágok,
Még a hó felett is rózsza nyílladozzon,
Dalos madár zengjen minden rózsabokron!
Legyen szép, legyen jó, legyen minden bőven,
Szálljon áldás magukra ez új esztendőben!"*

— Csikós Gábor, rk. fm. 1923, Vámosmikola.

10. Új év napján tartják a fiúk az „új évi gulyát”. Hatnyolc fiú összefog, felszerelik magukat karikás ostorral, kolumpokkal, láncokkal és így járják a falut. Nagy ricsajt csapva betérnek az udvarokba. Akinél karikás van, az a „gulyás”, ő kiált be a házba: „Meg szabad-e itatni az aranygyulát?” Igenlő válaszra egy-két új évi éneket énekelnek, amiért ajándékot kapnak. Ahogy jöttek, lármázva távoznak. — Berkes Béla, rk. fm. 1923, Tiszapolgár.

11. Új év reggelén van az „újévi ünnepély”, amit a legények rendeznek. Egyik legény vőlegénynek, a másik menyasszonynak öltözik fel, aztán reggel 7–8 óra között kocsi-kon úgy járják a falut, mint a lakodalmas menet. Van egy legény, aki zsidónak öltözik fel, ennél zsákban toll van. „Tollat vegyenek!” kiabálja végig a falut és akivel találkozik, azt beszórja tollal. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

12. Ha asszony vagy lány köszönt először új esztendőt, „nem lesz szerencse az élethez”. — Füleky Benedek, rk. fm. 1923, Gyöngyössolymos.

13. Új év napján az adatközlő édesanyja nem engedett be nőt a házba. — Miklóssy István, rk. tisztviselő, 1919, Brassó.

14. Új év reggelén, ha férfi, vagy fiú jön elsőnek a házhoz, bikát, ha asszony vagy lány, üszőt ellik a téhen. — Vargha András, rk. fm. 1923, Szurdokpüspöki.

15. Új év napján, ha férfi lép be elsőnek a kapun, sok bika, ha nő, sok üszőborjú lesz. — Urbán József, ref. fm. 1923, Abara.

16. Az idősebbek azt tartják, hogy „üszőt ellik a téhen, ha asszony vagy lány, bikát, ha férfi vagy gyerek lép be elsőnek a portára.” Ugyanez lóra is áll! — Berkes Béla, rk. fm. 1923, Tiszapolgár.

17. Új év reggelén elsőnek látott férfi vagy nő keresztneve lesz a leendő feleség, illetve férj keresztneve. „Feleségem erre rávigyázott!” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

18. Új év reggelén „piros almával mosdik a család”. Nagypapa szép, hibátlan piros almákat tett félre erre a célra, mert az almáknak hibátlanoknak kell lenni. Az almával mindenki megdörzsölte az arcát, hogy „ollan pirosak legyenek, mint az alma!” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

19. Új év reggelén egy szép piros almát dobna a kútba. Ebéd előtt kihúzzák és minden családtag kap ebből egy szeletet. Úgy tartják, hogy, ha valaki eltéved és azokra gondol, akikkel együtt evett az új évi almából, megtalálja a helyes utat. — Juhász Pál, rk. fm. 1923, Nagyiratos, Zemplén m.

20. Új év reggelén az öregasszonyok átmennek egymáshoz a szomszédba és „megkosornyázzák” egymást. Boldog új évet kívánnak egymásnak és közben „kosornyával” megcsapdossák a másikat. „Kosornya” egy kosárféleség neve, aminek „nyolc ágra van fonva a fenéke és tölcseres alakja van”. — Halász Ferenc, Belényesfenes, Bihar m.

21. Új év napján nem szabad szárnyast enni. — Csernátoni Lajos, ref. tisztviselő, 1922, Székelykövesd.

22. Új év napján nem szabad gömbölyűt enni. — Dr. Dlusztus József, rk. tisztviselő, 1919, Némethely.

23. Mint az előző. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

24. Új év napján nem szabad varrni, mert „nem lesz szerencse”. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

25. „Új év napján semmit sem adnak ki az életből, mert sok lesz a kimenetel az évben.” — Fekete István, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

26. „Új év napján semmit sem adnak ki az életből.” — Veress Miklós, unitárius, fm. 1923, Vargyas, Udvarhely m.

27. Új év napján „nem adnak ki”. — Szilveszter Antal, rk. fm. 1923, Gyergyóalfalu.

28. Új év napján nem szabad tiszta inget felvenni. — Dr. Dlusztus József, rk. tisztviselő, 1919, Némethely.

29. Új év napján nem viszik ki a szemetet a házból, hanem a szoba egyik sarkába seprik és csak másnap dobják ki. „Sokat veszekedtem ezért az édesanyámmal” mondta az adatközlő. — Kakukk Károly, rk. fm. 1923, Poroszló.

30. Mindenféle terményt összekevernek és a karácsonyi asztal alá teszik. Ez ott is marad új évig, akkor „elabrakolják a lovakkal”. „Csak olyan babonáság” mondta az adatközlő, majd hozzátette, ha „így csinálnak, jobb lesz a termés”. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

31. Ádám és Éva napjának (december 24) estéjén csak gyümölcsök, meg fokhagyma került elsőnek az asztalra egy üveg bor társaságában. Mikor megették a gyümölcsöket, akkor a gazda töltött a poharakba és felköszöntötte a családot, sok boldogságot kívánva nekik. A gyümölcsshulladékot a gazdaasszony maga előtt bekötötte az abrosz szélébe. Ez a „karácsonyi morzsa” új évig ott is maradt, akkor a gazdaasszony az állatok óljába hintette. — Kovács József, rk. iparos, 1923, Szurdokpüspöki.

S 32. Karácsonyfát új évkor szedik le. — Katona Ferenc, rk. fm. 1923, Andrásfalva, Románia.

33. Ha új év napján egy kádrol leesett abroncsban adnak enni a tyúkoknak, az új évben egy helyre hordják tojásaikat és sokat tojnak. — Demeter Albert, rk. fm. 1923, Zágony.

JANUÁR 6. VÍZKERESZT

34. A karácsonyfát vízkeresztkor szedik le, addig nem vesz, nek róla semmit. — Gálffy András, rk. fm. 1910, Szapáriliget Arad m.

35. A karácsonyfát vízkereszt napján szedik le, miután a pap megáldotta. Addig nem szabad róla venni. A gyerekeket azzal ijesztgetik, hogy, ha cukrot lopnak a karácsonyfáról, az angyal elviszi a fát. — Bernáth József, rk. fm. 1923, Gyergyótekerőpatak.

36. Ha új év és vízkereszt között megmarad a fákön a zúzmar, jó gyümölcstermés várható. — Szuholdi Miklós, rk. fm. 1923, Vivitány, Zemplén m.

37. Ha „két karácsony közt” a fák zúzmarásak, sok gyümölcs lesz. — Demeter Albert, rk. fm. 1923, Zágony.

38. Vízkereszt napján házról házra jár a pap. A házaknál ki van készítve egy tányérra három tojás és pénz. Mire a pap megérkezik, gyertyát gyújtanak. Ha van szentelt gyertya, azt gyújtják meg, ha nincs, akkor két egész szál gyertyát gyújtanak. A pap a kántorral jön, előttük két „vidimusz” jár, ezek egyike csengőt ráz, jelezve, hogy jön a pap. A kántor két éneket énekel a házban, a pap megszenteli azt. Egyik kezében kereszt van, a másikban fehér kendő. A keresztet mindenkivel megcsókoltatja, utána a kendővel letörli. A kántor elmentükkor kívül az ajtófélfára krétával felírja a három szent király nevének a rövidítését, így 19+G+M+B+45. — Bernáth József, rk. fm. 1923, Gyergyótekerőpatak.

39. Vízkeresztkor a pap a románoknál is felírja a G+M+B betűket az ajtófélfára. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

40. „Háromkirályok napján szokásos a házszentelés.” A pap az ajtó külső „szemöldökfájára” felírja a G+M+B betűket, Gáspár, Menyhért és Boldizsár nevének rövidítését. Muraközben is mindentűt szokás ez. — Somogyi Ferenc, rk. fm. 1923, Palin, Zala m.

41. Vízkeresztkor szenteltvizet visznek haza a templomból és azzal megszentelik a házat. „Édesanyám szokta”, mondta az elbeszélő és hozzátette, hogy „mindenki iszik is belőle egy nyelettel.” — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

42. Vízkeresztkor a frissen szentelt vízből visznek haza a templomból. A gazda megszenteli „az életet és állatokat”, hogy „baj vagy betegség ne érje őket”. A családtagok isznak is egy keveset a szenteltvízből. A maradékot elteszik és, ha beteg van a családban, „megszentelik”. — Dobi Géza, rk. fm. 1923, Atkár.

43. Vízkeresztkor visznek haza szenteltvizet a templomból, „otthon ebből minden állatot megszentelnek, a kútba is csempentenek.” — Vincze Gyula, gör. kat. fm. 1923, Görömböly.

44. Aki a családból templomban volt vízkereszt napján, az kis üvegben visz haza szenteltvizet. Elbeszélő édesanyja „meg szokta szentelni a házat”. — Kakukk Károly, rk. fm. 1923, Poroszló, Heves m.

45. Vízkeresztkor, meg húsvétkor visznek haza szenteltvizet. „Édesanyám megszenteli vele a portát, meg a házat.” — Nyilas Ferenc, rk. fm. 1923, Gyöngyössajó.

46. Vízkeresztkor a pap megáldja a réti patakot. A megáldott patakból mindenki visz haza vizet. Ezen a napon ebből főznek és az állatoknak is ebből adnak inni. — Szuhodi Miklós, rk. fm. 1923, Vivitány, Zemplén m.

47. Vízkeresztkor visznek haza szenteltvizet. Ha valami állat születik, „megszentelik” az eltett szenteltvízzel. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

48. „Háromkirályok” vízkeresztkor járnak. Három gyerek, papir koronával a fején járja a falut és a „Szép csillag” kezdetű egyházi éneket énekl. Az elbeszélő nem tudja pontosan a szokás lefolyását. — Gelencsér Pál, rk. kovács, 1923, Füzyölgy, Zala m.

49. Vízkeresztkor járnak a „háromkirályok”. — Büki János, rk. fm. 1915, Zalaudvard.

50. Karácsonytól „kiskarácsonyig” nem viszik ki a szemetet a házból, hanem összegyűjtik. „Háromkirályokkor” aztán az összegyűjtött szemetet felszórják a gyümölcsfákra, „még a hegyre is szoktak kivinni belüle!” — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti, Zala m.

JANUÁR 22. VINCE NAPJA

51. Ha Vince napján megcseppen az eres, jó bortermés várható. — Berkes Béla, rk. fm. 1923, Tiszapolgár.

52. Ha Vince napján folyik a víz az úton, jó szüret várható. — Kiss István, rk. vincellér, 1923, Hegyesd.

53. „Fényes a Vince, tele lesz a pince!” — Süttő Károly, rk. fm. 1923, Talliándörög.

54. Ha Vince napján olvad, jó termés lesz. Különösen áll ez a szőlőre. „Vince, tellik a pince!” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

55. Vince napján megcseppen az „ereszet”, jó termés lesz. — Füleky Benedek, rk. fm. 1923, Gyöngyössolymos, Heves m.

56. Ha Vince napján csepeg az „üstök”, jó bortermés szokott lenni. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

57. „Fényes a Vince, megtelik a pince.” — Csernátóni Lajos, ref. tisztviselő, Székelykövesd.

58. „Vince napkor édesapám meg szokott egy-két szőlőtökét metszeni, hogy sok bor legyen abban az évben.” — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

59. Vince napján egy-két szőlőtökét meg kell metszeni, hogy jó bortermés legyen. — Vargha Jenő, rk. asztalos, 1902, Ábrahámhegy.

60. Vince napján minden „vágóból” metszenek venyigét, amit vízzel telt üvegben a szekrény tetejére tesznek fel a lakásban. A „szemek” duzzadásából következtetnek a termés-hozamra. — Háry Alajos, rk. vincellér, 1909, Ábrahámhegy.

FEBRUÁR 2. GYERTYASZENTELŐ BOLDOG ASSZONY

61. Ezen a napon szentelt gyertyát adnak a haldokló kezébe a görögkeletiek, de viharkor is ilyet gyújtanak meg. Ugyanezt teszik a katolikusok is. — Csernátóni Lajos, ref. tisztviselő, 1922, Székelykövesd.

62. Ha halott van a háznál, gyertyaszentelőkor szentelt gyertyát gyújtanak meg. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

63. Villámlás esetén szentelt gyertyát gyújtanak, hogy „bele ne csapjon a házba az istennyila”. — Dobos József, rk. tisztviselő, 1922, Szolnok.

64. „Vihar ellen asztalt fordítanak fel, vagy szentelt gyertyát gyújtanak.” — Nyilas Ferenc, rk. fm. 1923, Gyöngyössajó.

65. „Ha zivataros időben megszentelt gyertyát gyújtanak, vagy szentelt pimpót égetnek, villám nem üt bé a házba.” — Demeter Albert, rk. fm. 1923, Zágon.

66. A „szentőtt gyertyát”, vagy „szentőtt lapicacsontot” jégverés ellen ki szokták tenni a „pitarba”. — Lőrinc György, rk. fm. 1923, Babosdöbréta, Zala m.

67. Ameddig gyertyaszentelőkor besüt a nap, addig hordja be a fürgeteg hóval a házat. — Horváth József, rk. fm. 1910, Karmacs.

68. Ha gyertyaszentelőkor süt a nap, a medve visszamegy a barlangjába, mert nincs vége a télnek. — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Soltszentimre.

69. „Ha gyertyaszentelő napján megcseppen, gyenge termés lesz. Ez igaz is, mi is ráfigyeltünk!” — Fekete István, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

FEBRUÁR 24. MÁTYÁS NAPJA

70. „Ha Mátyás napján megcseppen az eszterje, későn lesz tavasz.” — Bálint Jenő, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

71. „Jégtörő Mátyás, jeget nem talál, csinál.” Ha nincs Mátyás napján jég, akkor szokták mondani, hogy „befellegzett a korai gyümölcsnek, mert még hatvan napig tél lesz!” — Szekeres Sándor, rk. tisztviselő, 1922, Soltszánkó.

72. „Jégtörő Mátyás nem talál jeget, csinál!” — Büki László, rk. fm. 1923, Vaspör, Zala m.

73. „Ha nő lép be elsőnek Mátyáskor az életbe, sok nősténybárány, ha férfi, sok kosbárány várható!” — Bálint Jenő, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

74. „Baj lesz azzal a lúddal, amelyik Mátyás napra tojik!” — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

FARSANG

75. „Farsang hétfőjén és keddjén nem dolgoznak. Tiszta római katolikus falu.” — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

76. „Farsangkor szoktak kecskét táncoltatni.” Olyan kecske fejet faragnak, ami tud „kaffogni” a szájával. Ezt egy legény felveszi és szőrös takaróba burkolózik. „Ő a kecske.” Van egy „muzsikás”, aki harmonika-szóval kíséri a „kecs-

két". Van még „beköszöntő is és egy pakulár”, vagy „pásztor” is. „Rigmusokat mondva fejk a kecskét s szöktetik ide s tova.” — Veress Miklós, unitárius fm. 1923, Vargyas, Udvarhely m.

77. „A dúsgazdag játék farsang első vasárnapján volt szokásban.” Az idősebbektől hallották ezt, mert gyermekekük óta nem volt már ilyen játék. — Ambrus István, rk. szabó, 1923, Gyergyócsomafalva.

78. A „dúsgazdagok” húshagyókedden jártak. Három „kengyelfutó” járt utcáról utcára, „mint a betlehemezésnél, ruhájuk is olyan volt”. A játék tartalmát így tudta az elbeszélő: Lázár elment a dúsgazdaghoz és egy falat kenyeret kért tőle, de az nem adott neki. Lázár meghalt és a mennyországba került. A dúsgazdagot is elérte végzete. Órangyala ugyan meg akarta menteni védencét, de, mikor az ördögök felsorolták bűneit, engedte elvinni. Az ördögök a pokolban kínozták a dúsgazdagot és végül olajban főzték. Ekkor megjelent az égen „Lázár és Ábrahám atyánk”. A dúsgazdagnak csak az a kívánsága, hogy annyi vizet hozzon neki Lázár, amennyiben a nyelve hegyét megmárhassa. Ábrahám azonban így szólt: „Innen oda és onnan ide nincs út!” A játék résztvevői pénzt kaptak és megvendégelték őket. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

79. Húshagyókedd estéjén „lárvának” öltöznek. Az álarcot könyvkereskedésben szokták venni. Fiúk és lányok vegyesen vannak. A fiúk női, a lányok férfi ruhába öltöznek, arcukat bekötik. Bemennek a házakhoz, táncolnak, mutogatnak, de nem beszélnek, hogy el ne árulják magukat. — Klein István, rk. fm. 1923, Obornok, Zala m.

80. Mint az előző. — Pintér Béla, rk. fm. 1923, Dióskál, Zala m.

81. Húshagyókedd este felöltöznek „macskurának”. Férfiak nőnek, nők férfinek és bekötött arccal járkál a falut. Beugranak az udvarokba, ott táncolnak, ugrabugrálnak, de nem beszélnek. „Beszélni nem szabad, hogy fel ne ismerjék őket.” — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

82. Húshagyókedd este álarcosan járkál be a falut a fiatalok. Ha valahol felismeri valaki őket, ott le kell vetni az álarcot és megvendégelik őket. Ahol nem ismerik fel őket, ott annyi fánkot kapnak, „amennyi a botjukra ráfér”. (A fánkok kerek, közepe lyukas.) — Gelencsér Pál, rk. kovács, 1923, Füzvölgy, Zala m.

83. Farsangban van az úgynevezett „maszkajárás”. Lányok fiúnak, fiúk lánynak öltöznek. Van, aki „halálnak” öltözik, vagy „menyasszonynak”. A csendőrök „erősen hajhásszák a maszkajárást”. A „maszkák” tolufoztóba is szoktak járni. — Fülöp Gyula, ref. cipész, 1923, Páva, Háromszék m.

84. „Ha húshagyókedden esik az eső, sok kukorica lesz.” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

85. „Húshagyókedden legalább egy fát meg kell nyesni.” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

86. Ha húshagyókedden nyelik a fákat, jó gyümölcstermés lesz. — Kozma Ferenc, rk. fm. 1923, Szigliget.

87. Gyümölcsfáról húshagyókedden kell lenyesni a száraz ágakat. — Sági János, rk. gazd. alkalmazott, 1910, Nemesbük.

88. Húshagyókedden levágott tyúk tollát elégeti a jó gazdaasszony, mert, ha eldobják a tollat, „elhordja a kánya a csibéket!” — Pétery Lajos, ev. fm. 1923, Pusztaszentlászló, Zala m.

89. Húshagyókedd este bál van. Este 11 órakor harangoznak akkor, hogy akinél romlandó étel van a háznál, az menjen haza és éjfélig egye meg. — Füleky Benedek, rk. fm. 1923, Gyöngyössolymos.

90. „Húshagyókedden éjfélkor elharangozzák a farsangot.” Ekkor végződik a bál, amit ebéd után, 1 óra tájt kezdtek. — Bernáth József, rk. fm. 1923, Gyergyótekerőpatak.

91. „Farsang keddjén” van az „ördöglagzi”, ekkor temetik el a húst. Egy házhoz minden meghívott visz valami ételt, amiből közös vacsorát csapnak. Éjfélkor egy darab húst és csontot téve az asztalra, a temetési szertartást parodizálják. — Kiss István, rk. tanító, Bárna.

92. „Farsangi druzsbajárás”. Amikor vége van a farsangi bálnak, a legények zeneszóval elmennek a lányos házakhoz. A lányok enniavalót, kolbászt, húst, tojást és süteményt adnak nekik. Mikor bejárták az egész falut, annál a kocsmánál, ahol a bált rendezték, elkészítetik az ételeket. Természetesen e legtöbb étel tojásból lesz, mert azt szoktak legtöbbet kapni. Az ételeket aztán a lányokkal közösen eszik meg. — Morva István, rk. fm. 1923, Csömör, Pest m.

93. „Húshagyatkor” reggel a fiatalság a táncteremben gyülekezik össze. Innét „rézbandával” mennek templomba. „Templomozás után” a piacon „két párt táncolnak”, utána hazamennek ebédelni. Ebéd után kezdődik a bál, ami szerda reggelig tart. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

94. „Farsang farkán hal meg a farsang.” Rossz lepedőből olyan ruhát készítenek húshagyókedden, amelyet elől könnyű felnyitani. Ezt a ruhát még jól ki is tömlik szalmával, úgy, hogy aki felhúzza, nem ismerhető fel. „Ez a farsang.” A „farsang” lába közé kolompot is akasztanak és a fiatalság zeneszóval kíséri ki a faluból. A falu szélén a „farsangot” egy gödör mellé állítják és úgy tesznek, mintha agyonlőnék. A „farsang” a lövésre a gödörbe gurul, ahol a ruhát meggyújtják rajt. Amikor a ruha tüzet fogott, a bőltöztött legény hirtelen leveti és elszalad. Erre mondják, hogy „meghalt a farsáng!” — Bálint Jenő, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

95. A „farsangot” szalmaszakba öltöztetik fel, két legény meg „hamvasnak van öltözve”. Ezek egy-egy zacskó hamut visznek és a gyerekekkel hancúroznak. A „farsangot” vezetni kell, mert magától lépni sem tud. A falu szélén „hezzálónak”, aztán meggyújtják a fejénél, miközben alul kivágják, aki benne van. „Felcsikiek jobban tudják, mert ott nagy divat!” — Fekete István, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

96. „Húshagyókeddi tökehúzás”. Azoknak a lányoknak az ajtajára, akik „kimaradtak a farsangból”, vagyis nem mentek férjhez, kötéllel egy tuskót kötnek. Ha az ajtó befele nyílik, nehéz reggel kinyitani. Be is szokták az ajtókat drótozni, úgy, hogy a háziaknak hamvazószerdán reggel az ablakon kell kimászni a lakásból. — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1921, Békéscsaba.

97. Hamvazószerdára virradó éjjel a legények a lányos háztól az apróbb holmikat, vályút, fűrészbakot stb. egy helyre szokták összehordani. — Pétery Lajos, ev. fm. 1923, Pusztaszentlászló.

98. Hamvazószerdá reggel azoknak a lányoknak ablaka alá, akik „kimaradtak a farsangból”, a legények tollat szoktak hinteni. — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1921, Békéscsaba.

99. „Hamvas szerdán” született gyermek halála után nem rothad el és az akkor kivágott fa sem. — Demeter Albert, rk. fm. 1923, Zágón.

MÁRCIUS 12. GERGELY NAPJA

100. Szent Gergely napkor 2–2 nyers tojást visznek az iskolás gyerekek a tanítónak. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

MÁRCIUS 25. GYÜMÖLCSOLTÓ BOLDOGASSZONY

101. Gyümölcsoltó előtti nap, meg napjának délutánján szokták a gyümölcsfákat beoltani. „Utána már nem szokás!” — Vince Gyula, gör. kat. fm. 1923, Görömböly.

102. Március 25-én „befogamzik a fa és jó termő lesz”. — Iváncsics Jenő, rk. gépész, 1923, Petőháza, Sopron m.

103. Vöcköndön gyümölcsoltó napján, mise alatt szokták a fákat beoltani. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

104. „Gyümölcsoltó Boldogasszony napján jó gyümölcsfát oltani!” — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja.

105. Március 25-én szokták a gyümölcsfákat oltani, mert akkor „megered az óttás”. A szőlő négy sarkán megmetszenek ezen a napon egy-egy tőkét, hogy „jó legyen a termés”. — Sági János, rk. gazd. alkalmazott, 1910, Nemesbük.

106. Gyümölcsoltó napján szokták a gyümölcsfákat oltani. — Horváth József, rk. fm. 1910, Karmacs.

107. Lazsnacon van az Inkeyek kastélya. Gyümölcsoltó napján az egyik Inkey egy öreg gyümölcsfát akart kivágni cselédeivel. Aztán állítólag, mikor az első fejszecsapást tették, vér folyt a fából. Jelentették a cselédek uruknak. A gögös úr azt mondta, csak vágják ki a fát. Kiment ő is és nézte a munkát. A fát kivágták. A ledől fa belsejéből hatalmas hangyaboly jött elő és megtámadta az urat. A cselédek nem tudták róla lesöpörni a hangyákat, amik megölték. „Valóság igaz volt!” A kastély alá temették el. — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti.

ÁPRILIS 24. SZENT GYÖRGY NAPJA

108. Ahány nappal Szent György nap előtt „megszólalnak” a békák, még annyi napig lesz hideg Szent György nap után. — Büki László, rk. fm. 1923, Vaspör, Zala m.

109. „A békákat meg lehet némtani.” Azt a sarat kell a „tókába” vetni, ami Szent György napja előtt ragadt az ekére. — Büki László, rk. fm. 1923, Vaspör, Zala m.

110. Szent György nap előtt nem szabad a földre feküdni, mert addig „nem jön föl a föld melege és megfázik az ember!” — Miklóssy István, rk. tisztviselő, 1919, Brassó.

111. „Szent György nap előtt fogott egyik farkával kell megdörzsölni az ember torkát, nem kap torokfájást!” — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Soltsszentimre.

112. A torokfájást meg lehet gyógyítani úgy, hogy Szent György nap előtt fogott egyik bőrével bedörzsölik a nyakat. — Büki László, rk. fm. 1923, Vaspör, Zala m.

113. „Csak Szent György napig jó a csúszó.” (Babonás célra csak a Szent György napig fogott hulló használható!) — Tóth Gyula, Bézs.

114. Szent György nap előtt fogott kígyó fejét le kell vágni, testét pedig a „vállu” egyik végére kell szegezni. — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Soltsszentimre.

115. Szent György nap előtt fogott ürge farkát pénztárcában tartani, szerencsét jelent. — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Soltsszentimre.

116. Aki Szent György nap előtt kint a szabadban megfürdik, „nem lesz rühes!” — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Soltsszentimre.

117. Szent György nap előtt két nappal nagykest tesznek a „fejőkébe” és arra fejk a tejet egész Szent György napig. „Ez a Szent György-napi kés.” Ha fejs közben vize a tehén, ezzel a késsel megvagdadják a tejet, mert így „a boszorkány nem tudja megmontani a tehenet.” — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

118. „Ha fejs közben vize a tehén, vizeletét meg kell bökönni vasvélával, mert ilyenkor boszorkány van a zséterben.” — Tóth Pál, rk. fm. 1923, Csatár, Zala m.

119. Szent György nap éjjelén tojt libatojást el szokták használni, „mert abból rendetlen liba kel ki.” — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

120. Szent György nap előtti este a kapura félkörívben meghajlított vadrózsát szegeznek, hogy „a tejet el ne vigyék.” — Lukács Mihály, rk. fm. 1923, Székelyvécke, Marostorda m.

121. Szent György nap előtti este a kapufélfára, istállóajtókra, ajtókra és ablakokra „rózsabokrot tesznek, hogy az ördög ne mehessen a házhoz.” — Mátyás János, rk. fm. 1923, Monó, Szilágy m.

122. A paliniak meg voltak győződve, hogy Jakabfy Sára néni boszorkány. Szent György nap előtti este nagy csokor nyírfaágat szoktak az istálló ajtajára szegezni, mert különösen a teheneket féltették tőle. — Vaskuti József, rk. tisztviselő, 1922, Palin, Zala m.

123. Szent György napra virradó este nyírfaágat tesznek az ajtókra, ablakokra. istállóajtóra de a tyúkólra is, hogy a „boszorkány meg ne nyomja őket.” 10–15 év előtt általános volt ez a szokás, ma már kezdik elhagyni. — Pintér Béla, rk. fm. 1923, Dióskál, Zala m.

124. Mint az előző. — Klein István, rk. fm. 1923, Obornak, Zala m.

125. „Szent Györgyre virradó éjjel megnyomják az embert a boszorkányok.” Ennek megakadályozására az ajtókra, ablakokra nyírágat tűznek. — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, 1920, Nagykanizsa.

126. Szent György nap előtti este az összes ajtóra, ablakra, meg az ólakra, istállókra is nyírágat állítanak, hogy „a boszorkány meg ne nyomja őket.” — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

127. Mint az előző. — Németh József, rk. fm. 1923, Kozmadomján.

128. Mint az előző. — Szabó Károly, rk. fm. 1923, Pölöske, Zala m.

129. Mint az előző. — Sablyán Endre, rk. fm. 1923, Kemendollár, Zala m.

130. Elbeszélő gyermekkorában még szokás volt Szent György nap este a boszorkányok elleni nyírágat állítani. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

131. Szent György nap előtti este Sziráki Júlianna 96 éves szegedi háztulajdonos, rk. vallású, Halló utca 11. számú házában kapujába, az ajtókra és ablakokra bodza ágakat állított. Halálával megszűnt a szokás. — Imreh András, rk. tanító, 1919, mesélte ezt, aki a házban lakott.

132. Szent György nap előtti este a kapufélfára, ablakokba, „kucslíkba” is nyírágat tűznek „a boszorkányok ellen.” — Szipőcs István, rk. fm. 1923, Kerkanémetfalú, Zala m.

133. Szent György nap előtti este az öregek még tesznek nyírágat az ajtók kulcslyukaiba, „hogy be ne menjenek a boszorkányok.” — Büki László, rk. fm. 1923, Vaspör, Zala m.

134. Szent György napján „jáznak a boszorkányok. Ezek ellen nyírcsédét tűzködnék.” — Horváth József, rk. fm. 1910, Karmacs.

135. „Szent György napra onnét kell a vadrózsa tuskés ágát hozni, ahova nem hallatszik a kakaskukorékolás.” Ezt az ágat a boszorkányok ellen a kerítésre szokták szegezni. — Szász Kovács Pál, ref. fm. 1923, Gernyeszeg.

136. Szent György napján még szokás a nyírág tűzés, de közelebbit nem tud róla. — Farkas András, rk. tanító, 1919, Csörnyeföld.

137. Szent György nap előtti este hársfa ágát tűzik az ajtó fölé, a gerenda alá. — Kozma Ferenc, rk. fm. 1923, Szigliget.

138. A boszorkányok elleni Szent György napi nyírág, vagy egyéb védekezés ismeretlen. — Horváth Károly, ref. asztalos, 1923, Balatonalmádi.

139. Mint az előző. — Vargha Tihamér, 1923, Nemesvamos.

140. Mint az előző. — Süttő Károly, rk. fm. 1923, Talliándörög.

141. Szent György nap előtti este a „vének” be szokták kenni az istállóajtót foghagymával. Nem tudja miért? — Bulák Gyula, fm. 1923, Héderfaja.

142. „Jó termés várható, ha Szent György napon nem látzik ki a varjú a vetésből.” — Szuhodi Miklós, rk. fm. 1923, Vívítány, Zemplén m.

143. „Jó búzából Szent György napkor nem szabad kilátítani a varjúnak.” — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Soltsszentimre.

144. Szent György nap előtti este a búzaföld egyik sarkába is tűznek nyírágat. — Lőrinc György, rk. fm. 1923, Babosdöbréte, Zala m.

145. Szent György napra virradóan, akire haragszanak, kiassák a kapufélfáját, aztán ott hagyják. — Ipacs András, ref. fm. 1923, Tizsaszőlős, Heves m.

146. „Ha Szent György napra virradó éjjel piros, vagy fekete rongyot ásnak a marha első lába alá, megmontják vele.” — Vilázs János, ref. fm. 1923, Abara.

147. „Szent György nap este mennek a boszorkányok boszorkányságot tanulni.” — Tóth Gyula, Bézs, Ung m.

148. Elbeszélő édesapjától hallotta, aki gazdasági cseléd volt, hogy Szent György napra virradó éjjel meg lehet látni a boszorkányokat. Szent György nap előtt kell kezdeni „sudarát” fonnai. A kezdés napját nem jegyezte meg. Ezt a „sudarát” ostorra kell kötni és az ostorral Szent György éjjelén

ki kell menni a keresztútra. Itt szentelt krétával kört kell húzni a porba és a körbe állva, háromszor kell durrantani az ostorral. A harmadik durrantásnál láng csap ki a sudárból. Ekkor az, aki a műveletet végzi, meglátja a boszorkányokat. Nem szabad azonban első kakasszóig kilépni a körből, mert az illető meghal. — Kelemen István, rk. szobainas, Putnok.

149. Szent György napján úgy locsolnak, mint húsvét hét-főjén szokás. — Torvaj Károly, rk. fm. 1923, Értarcsa, Bihar m.

150. Szent György napján „bűrökkel kell kisöpörni, hogy elpusztuljanak a balhák.” — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1921, Békéscsaba.

151. Szent György napján, mikor először hajtának ki, „zöld ágat” használnak ostor helyett. Hogy ezt miért teszik, azt nem tudja. — Sziva Ferenc, rk. asztalos, 1923, Kéthely, Somogy m.

MÁJUS 1. MÁJUSFA

152. A legények két magas nyírfát állítanak május 1-re a lányoknak. Ezeket a fákat a kapu két oldalára, a „kapusarkokhoz” kötik. A fa kérge alá szerelmeslevelet dugnak. A fák díszítetlenek. A templom kapujához is állítanak fát, ahol 20—30 darab is össze szokott gyűlni. A hősök szobrához, meg az országzászlóhoz is szoktak fát állítani. — Veress Miklós, unitárius, fm. 1923, Vargyas, Udvarhely m.

153. 1944. május 1-én a kézdívasárhelyi református templom ajtajához 2—2 nyírfát volt támasztva. — Árkossy Árpád ref. tisztviselő, 1919. Kézdívasárhely.

154. Felsőrákoson az a szokás, hogy a kapu két oldalára állított nyírfákat a kapu felett ívesen összefonják és a legmagasabb pontra csokrot kötnek. — Veress Miklós, unitárius fm. 1923, Vargyas, Udvarhely m.

155. Ikafalván a májusfát „májuságnak” nevezik. Ez díszítetlen nyírág. Kettő, négy vagy hat harabot állítanak a ház kijáratához. Ezek egy-másfél hétig maradnak kint. — Orosz János, rk. fm. 1923, Ikafalva.

156. Május 1-re virradó hajnalra néha maguk, néha mások díszítik ki a kaput valami zöld gallyal. — Csernátoni Lajos, ref. tisztviselő, 1922, Székelykövesd.

157. „Májuság” a májusfa neve. — Halmágyi István, rk. fm. 1923, Csikszentgyörgy.

158. „Zöldág” a májusfa neve. — Demeter Albert, rk. fm. 1923, Zágón.

159. Május 1-re virradóan szokás „májuságot állítani”. Ez fenyőfa, aminek a törzsét kicifrázzák, szalagokkal díszítik és a „kapusashoz” állítják. Felállítás után a legény jelzi a lányoknak, hogy kész a fa. A fát három napig szokás kint hagyni. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

160. „Haragos legény szárazágot állít a lánynak májuság helyett!” Rossz cipő, bocskor, kapca kerül rá dísznek. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

161. Május 1-re virradó éjszaka állítják a „májuságot”, rendszeren hajnal felé, amikor már nehezebb ellopni. Nagy divat ugyanis egymás fájának az ellopása. „Májuságnak” nyírfát használnak, amit csak gyümölcsfa virágjával szabad díszíteni. Általában cseresznyevirágot használnak. Van úgy, hogy a lány maga tesz ki virágot a májusfa feldíszítéséhez. Ha nincs gyümölcsfa virág, díszítetlen marad a fa. Két nagyobb nyírfát szoktak az ablak mellé állítani. Ha tornácos a ház, akkor két kisebb nyírfát állítanak a tornác ajtajához és a bejárat felett ívesen összefonják. — Sandi Tibor, rk. fm. 1923, Futásfalva, Háromszék m.

162. „Májuságnak” nevezik a májusfát. Nyírfát, lucfenyő és fehérfenyő használatos erre a célra. „A fenyőfát úgy szokták kisallangozni, mint az esküvői nyírfát. A nyírfát sohasem szallagozzák fel, mert szép magában is.” A fát a tornáchoz szegeznek, vagy, ha fa a „kapus”, ahhoz. — Fekete István, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

163. Április utolsó napjának estéjén elkészítik a „zöldágot”. Egy-egy fiatal nyírfát kötnek a két „kapuzáshoz”, aztán a kapu felett ívesen összefonják ezeket. Egyik-másik helyen a ház elé is tesznek „zöldágot”. A fák díszítetlenek, 4—5 méter magasak. Addig maradnak kint, míg el nem száradnak. — Szakács János, rk. fm. 1923, Székelypetőfalva, Háromszék m.

164. Elsejére virradó éjjel, általában hajnalban állítják a „májuságot”. Gyakoribb a hajnali állítás, mert el szokták egymás fáját lopni. Gyakran támad verekedés is, mert egyik legény kidönti a másik fáját, hogy ő állíthasson fát. Nyírfát kevés van, ezért fenyőt használnak „májuságnak”. Két alacsonyabb fát szoktak a bejárat mellé állítani. A fák ágait csupán a csúcson hagyják meg. Piros és fehér, néha zöld szalagokkal is szokták a fát díszíteni. — Skovrán Aladár, rk. tisztviselő, 1924, Csikszentsimon.

165. A májusfát „zöldágnak” nevezik. Nyírfát használnak erre a célra. Két nyírfát a nagykapu felett ívesen összefonnak, egy nyírfát tesznek a kiskapu „lábára” is, kettőt a lakás bejárata mellé támasztanak és 2—2 darabot az ablakok mellé is tesznek. — Fülöp Gyula, ref. cipész, 1923, Páva, Háromszék m.

166. Május 1-re csak a kapura tesznek kis fenyőt, füzet vagy szádokfát. (Szádokfa = hárs!) — Lukács Mihály, rk. fm. 1923, Székelyvéce, Marostorda m.

167. Május 1-re virradóan állítják a „májuságot”. Ez díszítetlen nyírfát. Az érdekelt legények állítják a lányok házakhoz. A ház nagyságához képest hat-tizenkét darab kerül az ablakok elé, minden ablak elé egy-egy. A fák úgy két hétig maradnak kint. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja, Háromszék megye.

168. Május 1-re virradó éjszaka 12 óráig állni kell a „májusfának”. Azoknak a lányoknak állítanak májusfát a legények, akiknek udvarolnak. Van egy vököndi mondás is: „Minél magasabb a fa, annál nagyobb a szerelem!” Májusfának fenyőt használnak, aminek csak a csúcán hagyják meg az ágakat. Ezt a csúcsot aztán színes szalagokkal díszítik fel, boros, meg rumos üvegeket is akasztanak rá. A fa kergét lehántják és szappanos vízzel is bekenik, hogy jó sikos legyen. Aki ezen a sikos törzsen fel tud mászni, azé lesz, ami a fán van. A fát az ablak elé állítják és május végéig kint is hagyják. Május utolsó vasárnapján „kitáncolják a fát”. A mulatságot az rendezi, akinek a májusfát állították. Köztiszteltetben álló személyeknek is szoktak májusfát állítani. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vökönd, Zala m.

169. Haragos legény póznára csavart füstös szalmacsomót állít a lánynak. Vököndön „cégernek” nevezik a póznára csavart szalmacsomót, ami a legegyszerűbb tilalmi jel. Tarlóba tűzve azt jelenti például, hogy tilos a legeltetés, mert a tarlóba van vetve valami. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vökönd.

170. Májusfának fenyőt használnak. A fa csúcán maradnak csak meg az ágak, a többi részről levágják azokat és a fát le is kergezik. A fa 15—20 m magas. Van úgy, hogy a kapuhoz, van hogy a ház elé állítják. A fa meghagyott koronáját papírszalagokkal, pereccel, almával díszítik fel. Boros-, meg rumos üveget is akasztanak rá. Nincs meg az a szokás, hogy aki felmászik a fára, azé, ami a fán van! Május utolsó vasárnapjára van kint a májusfa, amikor cigányzenével veszik ki. „A mulatságot az állja, akinek a fát állították.” — Szabó Károly, rk. fm. 1923, Pölöske, Zala m.

171. Május 1-re virradóan állítják a „májusfát” és május utolsó vasárnapján „táncolják ki”. Ha az idő megengedi, minden vasárnap tánc van alatta. A májusfa magas törzsű fenyő aminek csupán a csúcán hagyják meg a koronát. Kiflit, zsemlyét, narancsot, színes üvegeket, papírszalagot akasztanak rá díszül. A gyerekek közül, aki fel tud mászni a fára, amit tud, lehozhat magának. A lányoknak udvarlói állítják a májusfát, de az „utcaszélre, a vendéglő elé is szoktak tenni.” — Horváth Kálmán, ref. fm. 1923, Nemesvámos.

172. Szentkirályszabadján ugyanúgy állítják a májusfát, mint Nemesvámoson. A különbség csupán annyi, hogy a lányoktól elvesznek egy „bécsi kendőt” és azt is a fára akasztják. — Vargha Tihamér, Szentkirályszabadja.

173. Május 1-re virradó éjszaka állítják fel a „májusfát”. Fenyőt használnak erre a célra. „Szégyen a legényre, ha a fa két részből áll!” Azt mondják, „az az igazi, ha már a falu végéről látszik!” Lányoknak, meg a köztiszteltetben álló személyeknek állítanak fát. A fára felírtos tábla is kerül. A fa állítójának bort fizetnek. — Iváncsics Jenő, rk. gépész, 1923, Petőháza, Sopron m.

174. A májusfát május 1-re virradó éjjel állítják fel. A teje fenyőfa, az alja valami egyenes törzsű fa. Lényeg, hogy minél magasabb legyen a májusfa! A koronáját szalagokkal díszítik fel. A földtől kb. 3 méternyire tábla kerül a májusfa törzsére, melyen felirat van. A felirat elmondja, hogy a fát ki kinek állította. A májusfa törzse „zölddel van befonva”, vagyis zöld lombláncal van csavarmenetesen betekerve. Május utolsó vasárnapjáig marad kint a fa, akkor „kitáncolják”. Egyébként, ha az idő engedi, vasárnap tánc van a fa alatt. — Molnár Jenő, ref. tanító, 1919, Sömjénmihályfa, Vas m.

175. Május 1-re virradó éjjel állítják a „májusfát”. A lányok annál büszkébbek, minél magasabb a fájuk. Májusfának fenyőt használnak, melyen csak a csúcson hagyják meg az ágakat. A fa törzsén lehántják a kérget. A koronát szalagokkal, üvegekkel díszítik fel. A fát a kiskapuban állítják fel. Május utolsó napján van a „májusfadöntés”. Ha a legények nem akarják, hogy megvendégeljék őket, egyik befogja a ház kilincsét, míg a többi dolgozik, a fa kivágása után meg elszaladnak ilyenkor. Ellenkező esetben megvendégelik őket. — Gömbös Gyula, ref. fm. 1923, Kerkanémetfalu, Zala m.

176. Gömbös Gyula az öregektől úgy hallotta, hogy régebben másként volt a májusfa állítás, mint manapság. Egy fát hoztak kocsin a „hercegi erdőből”, a kocsin ült a legöregebb legény és leány. (Valószínű a farsangi „faházasság” emléke keveredik a májusfával!) — Gömbös Gyula, ref. fm. 1923, Kerkanémetfalu, Zala m.

177. „Májusfának tölgyfát használnak.” Színes papírszalagokkal díszítik fel és, ha van az udvarban gyümölcsfa, arra kötik fel a „májusfát”. Ha nincs, akkor a kapuozslop mellé állítják. — Füleky Benedek, rk. fm. 1923, Gyöngyössolymos.

178. Gyöngyöstarjában „akik állították a fát, azok is veszik le”. Gyöngyössolymoson nem így van, a fát a háziak távolítják el. — Füleky Benedek, Gyöngyössolymos.

179. Albertiúrsán csak egy évi udvarlás után állít májusfát a legény a lánynak, amit az utcaajtó és a konyhaajtó közé, a konyhaajtó elé kb. 5 lépés távolságban állít fel. A fára szalag, kendő, narancs kerül. Értékesebb ajándékot, pl. ékszer kis zacskóban akasztanak fel a fára. A fáról, ami jó lombos fenyő, a lány szedi le a holmit. A fa nincs kint egy hétnél tovább. — Germányi Pál, rk. fm. 1923, Albertiúrsa.

180. A „májusfa” csak május 1-én van kint. Fenyő és „bringafa” használatos erre a célra. Szalagokkal és cukorral díszítik fel. — Balázs Imre, ref. fm. 1923, Ungtarnóc.

181. Május 1-re virradó éjszaka visznek a legények „májusfát” a lányos házakhoz. Májusfának rózsfát használnak, de ha nincs, a „kecskerágító” is megfelel. A legény addig őrzi a fát, amíg a lány fel nem kel és észre nem veszi. A fán szalagok, cukor, kendő, sőt újabban ékszer is lehet. A májusfát a kiskapu sarokvas felőli kapufélfájához állítják fel. A fa csak május 1-én van kint. — Monostori Gyula, rk. tanító, 1919, Edelény.

182. Május 1-re virradó éjszakának hajnalán viszik a legények a májusfát a lányos házakhoz. Májusfának rózsfát használnak, de ha nincs, a „kecskerágító” is megfelel. A legény addig őrzi a fát, amíg a lány fel nem kel és észre nem veszi. A fán szalagok, cukor, kendő, sőt újabban ékszer is lehet. A májusfát a kiskapu sarokvas felőli kapufélfájához állítják fel. A fa csak május 1-én van kint. — Monostori Gyula, rk. tanító, 1919, Edelény.

183. Május 1 előtti napokban a legény kinézi, hogy melyik nyárfa lesz alkalmas májusfának. Május 1-re virradó este a legény barátai segítségével kivágja és hazaviszi a fát. Zsebkendővel, fejre való kendővel, cukorral, narancssal díszítik fel a fát. A fa nem elég hosszú, pótlásul lopnak még egy „vendégoldalt” is. Boros- vagy pálinkásüveget is szoktak a fára akasztani. Ha a lánynak másik udvarlója is van, az iparkodik ellopni a vetélytárs fáját. Ez szégyen a legényre és a lánynak egyaránt. A fa pünkösdig szokott kint maradni. Pünkösdkor elmegy a fát állító legény barátjaival és kidönti a fát. Ez a „májusfadöntés”. A lány szülei akkor este meghívják a legényt és barátait vacsorára. A fát a lány ablaka alatt, vagy a kiskapu egyik oszlopa mellett állítják fel. — Tóth István, rk. fm. 1923, Nagyút, Heves m.

184. Május 1-én éjjel minden legény elviszi az erdő legszebb, legsudarabb „májfáját” a „babájának”. (Tölgy vagy bükk.) A fát 8–10 legény egymásnak segédkezve állítja fel a

lány ablaka alá, vagy a kapufélfájához. Fejkendőt, szalagokat, a háborús világban csak papírhalmikat akasztanak rá. A fa pünkösdig marad kint, amikor a legény új májusfát állít. — Kiss István, rk. tanító, 1919, Bärna.

185. Dévaványán nem ismerik a májusfát. Május 1-re virradó éjszaka bál van. A bálból hazakíséri a legény a lányt, majd a lány kapuját zöld orgonaágakkal tűzdeli tele. Ezen az éjszakán szokták a legények elvinni a „májusi csokrot”, ami különféle színű orgonavirág. Ezt a legény a lány ajtájához teszi le. A lányos háznál május 1-én este multság szokott lenni, amire természetesen a csokrot vivő legény is hivatalos. — Kohut György, ev. tanár, 1919, Dévaványa.

186. Május 1 előtti napokban a kanadai nyárfákat külön őriztetni kell, hogy el ne lopják őket májusfának. — Sziklavári Rezső, rk. gazdasági tisztviselő, 1919, Nyirencsencs.

187. Május 1-re virradó éjszaka két fehér nyárfát állítanak a kapufélfájához. Ezeket kendőkkel, szalagokkal, üvegekkel díszítik fel. A fák május végéig maradnak kint. A fák felállítását a legény rendesen „cigányzenével” szerenád ad a lánynak. Ezután a legényt be szokták hívni és reggelig mulatnak. A fa állítása általános, a külvárosokban még megvan, de a belvárosokban már ismeretlen. — Gruzniczky Béla, rk. bányatisztviselő, 1919, Nagybánya.

188. Tiszadán nincs meg a májusfa állítás szokása, csupán a gyerekek kötözgetnek apró, zöld ágakat a kapukra. A legények „májusi ajándékot” visznek a lányoknak. — Orosz László, ref. fm. 1923, Tiszadada.

189. Májusfának „topolyafát” használnak. A „májusfát” május 1-re virradó éjjel állítják fel a kapukhoz. A fára szalagot, kendőt, borosüveget akasztanak. A fa egy hétig marad kint. A fa felállítását után néha szerenád adnak a lányoknak. Ilyenkor szokták átadni a „májusi csokrot” is. — Rozsnyai Gyula, Kálkapolna.

190. Májusfának nyárfát használnak. A kapuba állítják fel, szalagokkal, kendőkkel díszítve. Borosüveg is szokott a fára kerülni. — Ipacs András, ref. fm. 1923, Tiszaszőlős.

191. A májusfát május 1-re virradó éjjel állítják fel, rendszerint hajnalban. Rezgőnyárfa vagy „májusfa” ez. (A „májusfa” legkorábban virágzik, apró, sűrű, fehérűrtös virágja van.) A májusfát annak a szobának az ablaka alatt állítják fel, ahol a lány alszik. Ha ezt nem tudják megállapítani, akkor a konyhaajtó elé állítják a fát. Piros, fehér zöld szalagokkal díszítik fel, amire ruha, cipő, kendő, cukor is szokott kerülni. A fa csak egy napig van kint. A fát állító legény reggelig őrzi a fát, hogy az ajándékokat le ne lopják róla. — Fekesházi András, Kisvárdá.

192. Ha haragszik valaki egy lánynak, akkor májusfa helyett egy száraz fával, aminek csúcsára szalmacsomót, döglött tyúkot stb. akaszt, betámasztja a lány ajtáját. — Fekesházi András, Kisvárdá.

193. Május 1-re virradó éjjel állítják a májusfát. Májusfának „árvafüzet” vagy „májfát” használnak. A fa díszítése attól függ, „kinek, hogy tetszik a lány!” Zsebkendőt, „de-linkendőt”, harisnyát, cukrot akasztanak a fára. A fát háztetőre, a ház gerincére szokták felállítani. A fa felállítását után őrzi az állítója, mert nagy divat az ellopása. Ez nagy szégyen a lánynak és a fát állító legényre egyaránt. „Így jár majd, ha férjhez megy is, mert az ura elalszik mellette!” A fa 1-én és 2-án van csak kint. — Torvaj Károly, rk. fm. 1923, Értarcsa.

194. Ha haragszanak a lánynak, egy kiszáradt fára szénagy vagy szalmacsomót kötnek, rossz fazekat akasztanak rá és felszegezik a ház gerincére, mint a májusfát. — Sábel András, rk. fm. 1923, Tültérbes, Szatmár m.

195. Májusfának nyárfát használnak. — Juhász Pál, rk. fm. 1923, Nagyratos.

196. Májusfának bükkfát használnak, amit a kapuhoz állítanak. — Gál Szabó Béia, Erbőbenye, Zemplén m.

197. Május 1-re virradó éjszaka állítanak májusfát a lányoknak és a köztisztviselőknél álló személyeknek is. Májusfának csak „májfát” használnak. — Nagy Péter, Pereg, Pest m.

198. Akire haragszanak, annak udvarába „ganyét” dobnak május 1-re virradó éjjel. Esetleg szalmával hintik fel az udvart. — Nagy Péter, Pereg, Pest m.

199. Amelyik úton jár a legény a lányhoz, azt az utat barátai május 1-re virradó éjjel felhíntik törekkel. A legények meg is tréfálják egymást, mert a kecskeölhöz vezetik például a tőrek utat. — Járai Emil, rk. tisztviselő, 1923, Kerékteleki, Veszprém m.

200. Mint az előző. — Klein Károly, rk. fm. 1923, Lókút, Veszprém m.

201. Májusfának nyárfát használnak, amit a kapu mellé állítanak. A fa csak május 1-én marad kint. — Ádász Ferenc, Orosháza.

202. Májusfának nyárfát használnak. A májusfa szép, sudár jegénye, amit szalagokkal díszítenek fel. A májusfa olyan ahogy kivágják. A fát a kapufélfához erősítik. A fát állító legény reggelig őrzi, mert ellopják. A májusfa 1—2 napig marad kint. Berkes Béla rk. fm. 1923, Tiszapolgár Szabolcs m.

203. Akinek günyből állítanak májusfát, annak május 1-re virradó éjjel „csutkakóróból” készült, 4—5 m magas fát tűznek a kapujára. Az is megszólják, akinek fűzfát állítanak, mert azt mondják, „annak a lánynak visznek fűzfát, aki be szokott pisálni.” — Berkes Béla rk. fm. 1923, Tiszapolgár, Szabolcs megye.

204. Májusfát nem csupán május 1-re állítanak, hanem pünkösdre is. Az utóbbit jobban feldíszítik, ezen több a szalag, vesznek rá fejkendőt, meg likórt is. A fát (jegénye) az ajtó elé állítják fel. A május 1-re állított fa 4—5 napig van kint, a másik addig, amíg el nem szárad. — Haviár Mihály, rk. fm. 1923, Erdőkürt, Nógrád megye.

205. Akire haragszanak, annak májusfa helyett „szárazfát” állítanak. Erre rossz edényeket, szakadt szoknyát stb. akasztanak. — Szatmári Ferenc, rk. fm. 1923, Piricse.

206. Akire haragszanak, annak a májusfájáról csúzlival le szokták lóni az üveget. — Vargha András, rk. fm. 1923, Szurdokpüspöki.

207. „Májusfának gyertyánt vagy tölgyet használnak.” Bezörögnek a lányhoz, benyújtják a fa csúcsát az ablakon. A lány díszíti fel a fát, szalagokat, kendőket, meg egy liter bort is köt rá. Aki fel tud mászni a fára, azé a bor. A fát késő este a ház elé szokták állítani. A fa felállítás után a házbellek behívják a legényt és megvendégelik. Köztisztelőben álló személynek, bírónak, jegyzőnek nem állítanak fát. A kocsmá el is csak akkor kerül fa, ha kocsmárosnak lánya van, vagy a kocsmárosné özvegyasszony. — Csépe Sándor, rk. fm. 1923, Hasznos, Heves megye.

208. Május 1-én „köszönteni” szokás. Cigányok „rézzenével” vagy hegedűvel járják a falut és elmennek a „gyelesebb házakhoz”, meg a vendéglőbe. Szabó János, Abádszalók.

209. Májusfa állítása nagy divat a pécskai magyaroknál. „Májfát” vagy topolyafát használnak erre a célra. Mivel mindkét fa szerepelhet a májusfa állításnál, a topolyafát is hívják „májfának”. (Májusfa vagy májfa = *Prunus padus* L., topolyafa = *Populus* sp. vö.: Jávorka S., Magyar Flóra. Bp. 1925., Csapody V., Prieszter Sz., Magyar növénynevek szótára. Bp. 1966.) Elsejére virradó éjjel állítják a fát a kapu egyik oszlopához, aztán hajnalig őrzik, hogy a többi legény el ne lophassa. A fát pántlikákkal díszítik fel, de valami szeszes üveget is akasztanak rá. Rendesen 8—9 legény áll össze és egymásnak segítve állítják a fát. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

210. Májusfának „lucsfát” használnak. Ennek csak a hegyén hagyják meg az ágakat, a törzséről levagdálják. A legények állítják a májusfát a lányoknak, meg a köztisztelőben álló személyeknek. Színes szalagokkal, meg kendőkkel díszítik fel a fát, de bort vagy pálinkát is szoktak ráakasztani. A májusfa egész májusban kint marad. — Dörömböző János, Sásd, Somogy megye.

211. Májusfának „jobbadán nyárfát használnak, mert az egyenes”. A fát a kapuhoz szokták állítani és 2—3 napig hagyják kint. — Vigh Ferenc, Pásztó, Pest megye.

212. Május 1-re virradó éjjel 2—3 legény kocsival kimegy a Tisza partra és behoznak egy fűzfát májusfának. Nyárfát is alkalmas erre a célra. A lányra és legényre egyaránt dicsőség, hogy minél nagyobb a fa. A fát a lakás bejáratának közelében állítják fel. A fa állítása titokban történik, de, ha a házbellek észreveszik, behívják a legényt. A kinek „választott szerető-

je” van, az be is kopog, ha már áll a fa. 3—4 nap múlva a házbellek távolítják el a sok piros és kevesebb fehér szalaggal díszített fát. — Ésik Zoltán, ev. tanár, Tiszamogyorós.

213. Májusfának tölgyfát használnak. A májusfa csak május 1-én áll, a kapuvashoz támasztva. — Páhi László, rk. fm. 1923, Olaszliszka.

VIRÁGVASÁR NAP

214. Szentelt barkát nem szabad bevinni a lakásba, mert „rengeteg légy lesz!” Ezért aztán beszúrák a „fedésbe” vagy „garádisba”. — Dobi Géza, rk. fm. 1923, Atkár, Heves m.

215. Ha „erős idő van”, a „szentelt pimpóból” égetnek a kályhában és elműlik a zivatar. (Szentelt pimpó = szentelt barka!) — Salló Dávid, rk. fm. 1923, Csikszentmárton.

216. Ha a „pimpót” szenteletlen viszik be az „életre”, megdöglének a kiscibék. — Salló Dávid, rk. fm. 1923, Csikszentmárton.

217. Mennydörgéskor „szentelt barkát” égetnek el. — Iván Kálmán, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala megye.

218. „Szentelt pimpó” = szentelt barka. Halmágyi István, rk. fm. 1923, Csikszentgyörgy.

219. „Szentelt pimpó” = szentelt barka. Réti Ignác, rk. fm. 1923, Lemhény.

220. Ha nagyon dörög, tűzbe vetnek a szentelt barkából. — Szabó Károly, rk. fm. 1923, Pölöske.

221. Virágvasárnap szentelt „cicamacát” nyári viharok ellen tűzbe vetik. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

222. A szentelt „cicamacát” (barkát) nem viszik be a házba, hanem az eresz alá tűzik. „Édesanyám igen elverte a kezemet, mert bevittém!” Baj lesz a kis zsidókkal ha beviszik.” Gelencsér Lajos rk. fm. 1914 Rezi.

223. A „szentelt cicamacát” az „ereszbe” tűzik és nyári zivatarokon ebből égetnek el. — Nagy László, rk. fm. 1923, Galambok, Zala megye.

224. A „szentelt cicamacát” a szőlő egyik sarkába leszúrák. — Szabó István, rk. fm. 1923, Zalakaros.

225. Virágvasárnap „pimpót” szenteltetnek. Ezt mindenki maga szedi és viszi el a templomba. Szentelés előtt nem szabad bevinni a lakásba, mert „ha tyúk van ültetve, nem kelti ki a tojást!” — Szócs János rk. cipész, 1923, Torja, Háromszék megye.

226. Annak, akinek a torka fáj, „szentelt pimpóból” főznek teát. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja, Háromszék megye.

227. Virágvasárnap „cicamacát” vagy „barkát” szenteltetnek. Ezt mindenki maga viszi a templomba. A szentelt cicamacát orvoslási célra szokták használni, fájós fülbe szokták dugni például. — Vaskuti József, rk. tisztviselő, 1922, Palin, Zala megye.

228. „Cicamacát” vagy „cicabarkát” szentelés előtt nem viszik be a lakásba, mert akkor a „tik nem kött”. — Németh Sándor, rk. gazd. alkalmazott, 1915, Keszthely-Újmajor.

229. Torokfájás ellen a szentelt barka teájával öblögetnek. Más bajoknál meg is füstölik vele a beteget. — Németh Sándor, rk. gazd. alkalmazott, 1915, Keszthely-Újmajor.

230. Virágvasárnap mindenki elmegy a templomba, még a csecsemőket is elviszik. Aki a templomban van, kap egy szál „szentelt pimpót”. Ezt nagy becsben tartják. — Péter Tibor rk. erdőőr, 1923, Barót, Háromszék megye.

231. Virágvasárnap mindenki kap egy szál szentelt barkát a templomban. Ezt nem szabad a lakásba bevinni, hanem „az istállóajtó fölé feltűzik a cserépbe. Így megmentik az istállót és a lakást a legyektől”. — Berkes Béla, rk. földműves, 1923, Tiszapolgár, Szabolcs megye.

232. Senteletlen barkát nem jó bevinni a lakásba, mert „megdöglének a tyúkok”. Ezért aztán a kiskertben szokták leszúrni a szentelésre összegyűjtött barkát, ami azt is eredményezi, hogy szép lesz, mire a templomba viszik. Szentelés után vázában tartják, vagy a képek mellé tűzik a szentelt barkát. Nyáron, mikor a jégtől félnek, tűzbe vetnek belőle. — Madarász István, rk. fm. 1923, Szentgyörgyvölgy.

233. Virágvasárnap, misére menet, a „rétszélben” szedik a „cicamacát”. A „szentelt barka a szekrény tetején áll”. — Mazzag Ernő, rk. fm. 1923, Andrásida.

234. A barkát, amit „cicamacának” is neveznek, szentelés után nem viszik be a lakásba, mert „megdöglének a kiscsibék”. Kívülről az ajtó vagy ablak mellé szökták szűrní. — Szíva Ferenc, rk. asztalos, 1923, Kéthely, Somogy megye.

235. A szentelt barkát a „gang” eresze alá szűrják, de nem tudni miért. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska, Arad megye.

236. A szentelt barkát hosszúnakú üvegben felteszik a szekrény tetejére. Azt tartják, ahol szentelt barka van, nem üt a villám a házba. — Gedui Pál, rk. fm. 1923, Kemenes-szentpéter, Vas megye.

237. Virágvasárnap „pimpót”, „cicafát” vagy „cicusfát” szenteltetnek. Ezt a szegényebb népréteg árulja a templom környékén. — Miklóssy István, rk. tisztviselő, 1919, Brassó.

238. Megdöglének a „kiszibák és csirkék”, ha szentelés előtt beviszik a házba a „cicamacát”. — Somogyi Ferenc, rk. fm. 1923, Palin, Zala megye.

239. A gazdaasszonyok arra törekcsenek, hogy minél több szentelt barkát szerezzenek, mert azt tartják, hogy „ahány barkasem van a vesszőkön, annyi csibéjük lesz!” — Szuhódi Miklós, rk. fm. 1923, Vívítány; Zemplén m.

NAGYPÉNTEK

240. A lány nagypéntekre virradó éjjel éjfélkor vizet hoz a Tiszáról és abban mosdik meg. „Ettől tisztább lesz az arc-bőr!” Ez azonban csak akkor hatásos, ha a vizet hozó lány senkivel sem találkozott. — Ésik Zoltán, ev. tanár, 1919, Tiszamogyorós.

241. Nagypénteken napkelte előtt kimennek a lányok mosdani a kútra, hogy „szépek legyenek”. — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1921, Újkígyós.

242. „Nem kap az ember bőrfertőzést, ha nagypénteken hat óra előtt folyóvízben mosakszik.” — Maksa János, rk. fm. 1923, Ecséd, Nógrád m.

243. Nagypénteken mindenki friss vízben mosakszik. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszad.

244. Nagypénteken szokásos a „lóúsztatás”. Korán reggel megúsztatják a lovakat. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszad.

245. Nagypénteken, napfelkelte előtt kijárnak a Zagyvára mosdani. Van, aki meg is fürdik. Azt tartják, aki ezt csinálja, megszépül. — Benkő Béla, rk. tanító, Apc, Heves m.

246. Nagypénteken nem jó borotválkozni, vagy haját nyíratni, mert, „megsebesedik az ember”. — Germányi Pál, rk. fm. 1923, Albertiúrs.

247. Nagypénteken nem jó borotválkozni, mert „megsebesedik az ember”. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

248. Pénteken nem jó kenyeret sütni és borotválkozni. „Különösen áll ez nagypéntekre.” — Németh Sándor, gazd. alkalmazott 1915, Keszthely-Újmaj.

249. Ha nagypénteken esik az eső, száraz esztendő várható. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

250. Nagypénteken „Jézuskát csókolni járnak”. A szent sirt egy-egy „eskütt” (községi előljáró) őrzi felváltva. — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

250. Székelykövesd tiszta református falu. A faluban 4 katolikus és 9 görögkeleti család él csak, a reformátusokon kívül. Nagypénteken a reformátusok tüzet raknak. — Csernátó Lajos, ref. tisztviselő, 1922, Székelykövesd.

251. Nagypénteken tüzet raknak. Az ebéd „zsírnélküli tej-szab”. — Lőrinc György, rk. fm. 1923, Babosdöbréte, Zala m.

252. Nagypénteken reggel teát isznak, kenyérrel. Délben olajos tészta és hagyma van, este maradék. — Szakács János, rk. fm. 1923, Székelypetőfalva.

253. Nagypéntekre nagyon sok „pattit” (pattogatott kukorica) készítenek és ezt rája az nap az egész falu. Ebédre tejbekeása vagy tojásostészta általános. — Ésik Zoltán, ev. tanár, 1919, Tiszamogyorós.

254. Nagypénteken „mákoslaposka”, tökmagolajos káposzta, aszaltszilva és ebéd. Nagy divat a „szentjánoskenyér” is ilyenkor. — Péter Tibor, rk. erdőőr, 1923, Barót, Háromszék m.

255. Nagypénteken délben savanyú aszaltgyümölcs-levest és édesvajjal készült mákóstésztát esznek. — Vargha András, rk. fm. 1923, Szurdokpüspöki.

256. Nagypénteken csak hideg ételt esznek és tüzet sem raknak. — Kiss István, rk. vincellér, 1923, Hegyesd.

257. Nagypénteken reggeli nincs, az ebéd vagy savanyúkrumplileves vagy bableves. Esetleg esznek a húsvéti kalácsból is, amit ilyenkor kezdenek sütni. — Füleky Benedek, rk. fm. 1923, Gyöngyössolymos.

258. A reformátusok nagypénteken „napszállatig” nem esznek semmit. — Balázs Imre, ref. fm. 1923, Ungtarnóc.

259. Nagypénteken reggel aszaltszilvát esznek; ebédre „mészgubát”. A vacsora maradék. — Ipacs András, ref. fm. 1923, Tiszaszőlős.

260. „Lángos büjtös olajban sütv a nagypénteki ebéd.” — Mátyás János, rk. fm. 1923, Monó, Szilágy m.

261. Nagypénteken egész nap nem esznek mást, csak pattogatott kukoricát és esetleg kevés kenyeret. Amikor feljön az első csillag, a „vacsoracsillag”, akkor készítenek meleg levest. — Vince Gyula, gör. kat. fm. 1923, Görömböly.

262. Nagypénteken nem raknak tüzet az elbeszélő családjában. Reggelit nem esznek ezen a napon, az ebéd hideg babsaláta sok hagymával, tökmagolajjal leöntve, valamint aszaltgyümölcs. Vacsora ugyanaz. — Madarász István, rk. fm. 1923, Pusztaszentlászló, Zala m.

263. Nagypénteken nem reggeliznek. Az ebéd és a vacsora vajjal készült savanyúleves. — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Soltsszentimre.

264. Nagypénteken nem reggeliznek. Ebédre zsírtalan krumplilevest esznek, a vacsora ugyanez és aszaltszilva. — Németh Sándor, rk. gazd. alkalmazott, 1915, Keszthely-Újmaj.

265. A nagypénteki ebéd aszalt gyümölcs és tejfőlés babsaláta. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

266. „Nagypénteken nem szabad babot enni!” — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, 1920, Nagykanizsa.

267. Nagypénteken feketekávé reggeliznek. Az ebéd „mákoslaposka”, a vacsora feketekávé, „sült pityóka” veres-hagymával. Van, aki már az előző nap elkészíti ezeket az ételeket, van, aki csak az nap. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja.

268. A nagypénteken fogyasztandó ételeket-előző nap elkészítik, csupán a „kakas” (pattogatott kukorica) készül frissen. Teát és kenyeret reggeliznek, az ebéd „tört fuszulyka”, „aszalvány”, „kakas”, meg kenyér. A vacsora maradék. — Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva, Marostorda m.

269. Nagypénteken zsír nélkül készített bableves, néha édes kukoricaleves és „kürtöskalács” van ebédre, amit aszaltszilva egészít ki. Reggelit és vacsorát nem esznek ezen a napon. — Fogarasi Sándor, ref. tisztviselő, 1921, Balázsfalva.

270. Nagypénteken csak akkor raknak tüzet, ha már másnak füstöl a kéménye. Ennek okát nem tudja. — Sulák István, rk. fm. 1923, Sur, Veszprém m.

271. Nagypénteken főznek. — Vaskuti József, rk. tisztviselő, 1922, Palin, Zala m.

NAGYSZOMBAT

272. Nagyszombaton visznek haza szenteltvizet. A szenteltvizet üvegbe állítják bele a „szentelt pimpót”. Fejfájás esetén szenteltvizet ruhával kötik be a fejet. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja, Háromszék m.

273. Nagyszombaton este „szenteltetnek”. Sonkát, főtt tojást és főleg kalácsot. A szentelt ételekből minden családtag-nak ennie kell. — Madarász István, rk. fm. 1923, Szentgyörgyvölgy, Zala m.

274. A „feltámadáson” szenteltetnek ételt. A „szentelt lapkacsontot” a „rag alá” szokták dugni. — Lőrinc György, rk. fm. 1923, Babosdöbréte, Zala m.

275. Nagyszombaton délután bárányt, kalácsot stb. visznek szentelni. A „szenteltet” közösen eszi meg a család. — Szakács János, rk. fm. 1923, Székelypetőfalva, Háromszék m.

276. Zalaegerszegen nagyszombatról húsvétra virradó éjszaka szokásos a „határjárás”. Ennek előzménye a helyi hiedelem szerint az, hogy a kanizsai török basa szeretne volna elfoglalni Zalaegerszegt várát. Egyesek elárulták a török basának, hogy a feltámadási körmenetben a vár őrsége is részt vesz, meg az egész polgárság is, tehát, ha a basa rajta üt a körmeneten, el tudja foglalni a várat is. Mások viszont a várkapitánynak árulták el a basa tervét. A körmenetben valóban ott volt mindenki, de a ruha alatt fegyvert vittek. A basa katonáit csúfosan megverték a jól felkészült magyarok. Ennek emlékére azóta nagyszombat este a „kálvária dombtól” elindul 15–20. puskás és egész éjjel járják a határt. Közben természetesen szorgalmasan látogatják a pincéket is. Húsvét vasárnapján a templomnál gyülekeznek reggel és díszlovások leadása után oszlanak szét. — Ekler Károly, rk. fm. 1923, Zalaegerszeg.

277. Nagyszombaton délig böjtölnek. Délben senkinek sem szabad felkelni az asztaltól, ezért előre mindent oda készítenek. Ha valami leesik, azért sem hajolnak le. A férfiak a sapkájukon ülve fogyasztják el az ebédet. Mindez azért van, hogy „jól költsenek a tyúkok”. — Sata Mihály, rk. villany-szerelő, 1923, Pécska.

HÚSVÉT VASÁRNAPJA

278. Húsvét vasárnapján, úrnapiján, meg a „keresztjáró napokon” szokásos az ún. „határjárás”. Ezeken a napokon még a mise megkezdése előtt harangozással adnak jelt a híveknek. A templomból kihozott zászlókat a lányok viszik, míg a nyeles keresztet a legények. Gazdagabb legények lóháton előre nyargalnak. A menet ezek után indul. Pap karingben van. Bejárnak egy határrészt, a pap itt megszenteli a vetést. Ebből a megszentelt vetésből mindenki szakít egy marokkal, amit az imakönyvbe tesznek el. Az úrnapiján tartott „határjárás” alkalmával virágot szoktak szedni, amiket az úrnapi „kikerülés” alkalmával az oltáriszentség elé szoktak szórni. — Skovrán Aladár, rk. tisztviselő, 1924, Csikszentsimon.

279. Húsvét napján reggel van a „határkerülés”. Reggel korán két csoportban összegyűlnek a templom előtt. Egyik csoport a pappal, kereszt alatt „gyalog megyen”, a másik rész lóháton megy, de ezek is visznek keresztet magukkal. A keresztteken egy-egy „kalácsperce” van. Elindulnak, „mint amikor búcsúra mennek”. A gyalogosok és lovasok más-más úton mennek és a „határkapunál” találkoznak. Itt egy kereszt van felállítva. Több falu lakói gyűlnek ide ilyenkor össze. Pap áldást mond a határon „és jó termésért imádkozik”. Hazafelé menet arra mennek a lovasok, amerre a gyalogosok jöttek ki, és fordítva. A falu széléhez érve, megszólal a harang. A két csoport egyszerre ér a templom elé. A templom előtt a pap imát mond és beszédet tart. „Az órást egy megszokott ember vezeti”, aki a lovasok vezetője volt. Az „óráslás” lényege egy ima, amit egy tekintélyesebb gazda szokott elmondani. „Inspektor” a határbíró neve. Határkerüléskor a lovasokkal megy, hogy azok kárt ne tegyenek a veteményekben. Ő jelöli ki a menetvonalakat. — Ambrus István, rk. szabó, 1923, Gyergyócsomafalva.

280. „A határkerülés kezdetlegessége a tatárdúlásra nyúlik vissza.” A hívek húsvét vasárnapján reggel 8 órakor a templom előtt gyülekeznek össze. Vannak, akik lóháton jönnek, vannak, akik gyalog jönnek. Első harangozáskor felkészülődnek, második harangozókor összegyűlnek és a „két harang összehúzására” megindulnak. A lovasok két egyházi zászlót és egy feszületet visznek magukkal. A feszületen ún. „kókonya kenyér” van felakasztva. Ugyanekkor indul el a gyalogmenet „egyházi zászlókkal és kereszt alatt”. A menetet a falu határára halad végig és az ún. „határkeresztnél” gyülekezik. „Határkereszt” több falu határainak találkozásánál van felállítva. Minden község „határkerülői” községükkel szemben állnak fel. Itt minden évben a „soros” elmondja az „órást”, „Adjunk hálát Istennek, Isten ő szent felségének, hogy megadta értünk Krisztus Urunk feltámadásának szent ünnepe napját. Ezért kérjük Isten Ő szent felségét, hogy mezeinkben lévő és való veteményeket jégesőtől, ragyától, sáskától, csillagok mérgétől megtartván, megőrizvén, sok szegény

atyánkfia kezébe juttassa, hogy ebből a szegényeknek bőségesen adakozhassunk, kegyesen engedje.” Az „óráslás” megemlékezik a pápáról, egyházi rendről, királyokról, hercegekről, és kéri az Istent, hogy egymás közötti békés megegyezést engedje meg. Rossz betegségben szenvedőkről, belpoklosokról, pogányokról szintén megemlékezik, valamint a tömlöcben szenvedőkről és a katolikus hitért üldözést szenvedőkről sem feledkezik meg és kéri az Istent, hogy ezek hazájukba mielőbb hazatérhessenek. Kéri, az egész világon szűnjék meg a bűn és bálványimádás. „Ezért kérjük a mai napon feltámadott áldott Úr Jézus Krisztust és vele együtt édesanyját, Máriát, háromszor mondván: Uram Jézus, Uram Jézus, Uram Jézus, Mária, Mária, Mária, hálád legyen, hálád legyen, most és mindörökkön, örökké, Amen!” A pap, aki a gyalogosokkal jött ki, megszenteli a keresztet. Ekkor a községek vezető eleje jönnek és egymásnak kezét nyújtva, boldog ünnepeket kívánnak egymásnak. A lányok ezalatt rozst szednek és abból koszorút kötnek és ezzel díszítik fel a zászlókat és keresztet. Egymástól búcsút véve „Állelujá” énekelve, elindulnak haza. Kisebb gyerekek a lovasokat kísérik és azok után futnak. A menet virágokkal díszített utcán megy a templom elé, ahol a pap ünnepi beszédet tart. Itt ismét elmondják az „órást”. (Ez ugyanaz, mint a „határkeresztnél” volt.) Ezt ünnepi szentmise követi. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

281. Csik megyében szokásos az ún. „határjárás”. Határjárás egyházi cselekmény az elbeszélő szerint, a templomból körmenetben mennek ki a földekre és a pap megszenteli a vetést. — Bálint Jenő, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

282. Régebben húsvétra virradó éjjel mentek ki éjfélkor a gazdák a „határt megkerülni”. Ezt hívták „határkerülésnek”. Ekkor búzából koszorút kötöttek és hazatérve bevitték ezt a templomba, ahol a pap megszentelte ezt. „Jobb termés miatt csinálták ezt és a jég ellen is mentesített.” — Fekete István, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

283. Határkerülésről hallott, de ez csak a katolikusoknál van meg, az elbeszélő pedig református vallású. — Fülöp Gyula, ref. cipész, 1923, Páva, Háromszék megye.

284. Húsvét napján a gazdák is szoktak menni a határba. Lelepek, esetleg le is mérik földjeiket. — Péter Tibor, rk. erdőőr, 1923, Barót, Háromszék megye.

285. Húsvétkor szokásos a „buhuzás”. Húsvétra virradó éjjel a legények egy helyen alusznak, valamelyik istállóban. Éjfélkor elindulnak és sorra járják a házakat. Egyikük az ajtó előtt jó hangosan mondja: „Keljen fel kedves gazd'uram, mert a kútágas fut hátra a kertben! Buhu!” A többi legény kórusban rávágja: „Buhu!” A gazda kinyitja az ajtót, mire a legények beöntenek vagy 3–4 veder vizet. A gazda is felkap egy vedret és iparkodik leönteni a legényeket. Pár legény elbújik hátul az udvarban, a többiek feléjük szaladnak menekülést színlelve. Ezek az elbújt legények jól nyakonöntik a gazdát. — Szász Kovács Pál, ref. fm. 1923, Genyeszeg.

286. Húsvétra virradóra hajnalban a kis- és nagykapu közötti „kapuzávára” fenyőfát szögeznek. Azt papírlapokkal, piros-tojásokkal, aranyozott és ezüstözött fenyőtobozokkal díszítik fel. Legények nemcsak a lányoknál, hanem a papnak, tanítónak, bírónak stb. is tesznek. Versenyeznek, ki teszi a szebbet, nagyobb, díszesebbet. — Csernátóni Lajos, ref. tisztviselő, 1923, Székelykövesd.

287. Május 1-re nem állítanak májusfát, csupán húsvét vasárnapra raknak ki „zöld ágat”. „Zöld ág” egy szép, fiatal fenyőfát vágunk ki nagyszombat napján. Ezt kifűjt belsejű piros-tojásokkal és szalagokkal díszítik fel. Ezt a feldíszített fát rendszeren a „kapuzávára” teszik. Székely kapu van náluk. (A fát rendszeren hajnalban teszik ki, amikor már járnak az utcán. Ez az ellopás ellen van. Nem mondják meg, de a lány tudja, hogy ki állította a fát. A „zöld ágat” állító legény húsvét másodnapján elmegy és meglocsolja a lányt. Megvendégelik, a legény piros-tojást kap és a fa állításáért külön egy kendőt. — Simon Dénes, rk. fm. 1923, Csókfalva.

288. Húsvét napján napfelkelte előtt megmosakszanak a lányok, hogy „ne legyenek szeplősek”. — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1920, Békéscsaba.

289. Az apáti főjegyző Vöcköndön telepedett le, amikor nyugalomba vonult. Elbeszélőnek igen feltűnt egy szokás, amit ő nem ismert. A ny. főjegyző húsvét vasárnap hajnalban mindig megmosdatta kis gyermekeit a hajnali harmatban, mert „így nem fogta arcukat a seb”. Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala megye.

290. Húsvét vasárnap reggel körül kell 1 méter szélességben a házat seperi, hogy a „békák be ne menjenek a házba”. — Somogyi Károly, Békéscsaba.

291. Húsvét vasárnap viszik az ételeket szenteltetni. Ezekből délig nem esznek. Délben is ünnepélyesen fognak ezek elfogyasztásához. Megvárják, míg mindenki összegyülekezett, ha vendéget várnak, annak érkezését is. Ha mind együtt vannak, annyi részt vágna, ahányan vannak. — Vaskúti József, rk. tisztviselő, Palin, Zala megye.

292. Húsvét napján a „szentűt ételekből” reggeliznek. Leginkább sonkát, kalácsot, tojást, tormát szenteltetnek. Egy darab nyers torma az, amit éhgyomorrra megesznek, kenyér nélkül. „Ez annak a jelölés, hogy Krisztus Urunkat épével itatták!” Ezután jön a kiadós reggeli, ami azonban szentelt étel lehet. — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti.

293. Húsvét napján a tíz órás kismiséen szenteltetnek „páskát”. Kosárba, amit szépen himzett „páskaterítővel” szoktak letakarni, sonkát, kolbászt, „sárgatúrót”, főtt- és nyers tojást, „nyers tormát”, „gömbölyű, vagyis sima kalácsot” szoktak tenni. A papnak egy-két főtt tojást adnak ajándékba. Nagyszombat éjféltől nem esznek, húsvét napján nem főznek. Mise után a család fő mindenkinél vág egy kis szelet nyers tormát, amit meg kell enni. „Az öregek szerint ez kitisztítja a gyomrot”, vagyis tökéletesebbé teszi a böjtölést. Ekkor megisznak egy pohárka szentelt bort, majd minden „szenteltetettből” vág a család fő mindenkinél. Ez az egyetlen eset, hogy ő és nem a gazdaasszony osztja az ételt. A gazda levágja a kalács négy sarkát, ezt valamint a tojáshejét és ételmaradékot a tűzbe veti. — Korbács József, rk. kőműves, 1923, Kiskváda, Szabolcs megye.

294. Húsvét napjának reggelén szoktak „páskát” szenteltetni. Egy sonkát, kalácsot, „süteményt”, sőt, minden ételből valamit, meg még bort is tesznek a kosárba. Szentelés után az asszonyok futnak haza, mert azt tartják, „az az ügyesebb gazdaasszony, aki előbb ér haza!” Addig nem reggeliznek, míg a szentelt étel nem érkezik haza. Az étkezést ezzel kezdik meg. Húsvét napján nem főznek, inkább hideg ételeket esznek. Főleled a szentelt sonka. Ennek csontját nagy „égiháborúkor” szokták elégetni. — Szuholdi Miklós, rk. fm. 1923, Vívány, Zemplén megye.

295. Húsvét napján reggel, a hat órai kismiséen van az „étkezészentelés”. Nagyszombat este „kókonyát”, pirostojást, sonkát, kolbászt, bárányhúst, sőt, bort tesznek egy „beteg-látós kasba”, amit himzett terítővel takarnak le. A szentelt ételeket hazaviszik. Addig nem esznek mást, amíg ezekből nem ettek. Vigyáznak, hogy morzsa ne hulljon a földre. A szentelt étel morzsáit tűzbe szokták vetni. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

296. Húsvét vasárnapján kora reggel viszik a sonkát szenteltetni. A szentelt sonkából délig nem esznek. Délben megvárják, míg az egész család együtt van, ha vendéget várnak, természetesen azt is. Akkor a sonkát annyi részre osztják, ahányan vannak. A szentelt sonka csontjával gyógyítanak. A fájós testrészeket ezzel a csonttal „simitják meg”. Ha végtag fáj, kifelé történik a „simitás”, hogy „kihúzzák a fájást”. — Vaskúti József, rk. tisztviselő, 1922, Palin, Zala megye.

297. A húsvéti szentelt ételeket „szentelménynek” nevezik. Bárányhúst, sonkát, szalonnát, kenyeret és pálinkát szenteltetnek. (Bort nem, mert a szőlő nem terem meg!) Reggelire a „szentelményekből” esznek, a bárányhúst délben eszik meg. — Sandi Tibor, rk. fm. 1923, Futásfalva.

298. A húsvéti étkezés a görögkeleti románoknál is szokásos. Ők nem csak maguknak szenteltetnek, hanem egy fazékban valami galuskás levest is visznek hazafelé menet, akivel találkozhatnak, megkínálják abból egy kanállyal. — Fogarasi Sándor, ref. tisztviselő, 1919, Balázsfalva.

299. Húsvét reggelén viszik az ételeket szenteltetni. A kosarat, amiben a szentelendő ételek vannak, a gyerekek viszik. Búszke, aki a kosarat viheti. Rendesen felváltva viszik, vagy

minden gyerek visz valamit. Evőeszközöket is tesznek a kosárba, sőt van, aki az egész család evőeszközét is a kosárba rakja. Ezzel fogyasztják aztán a „szenteltet”. A kosár díszes terítővel van letakarva. Aki borosüveget, meg gyertyát is tesz a kosárba, úgy helyezi el, hogy az üveg nyaka, meg a gyertya kiálljon a terítő alól. Amikor jön a pap, a terítőt felemelik. A háznál már rend és tisztaság várja a „szentelteteket”. Ennek morzsáit, maradékait mind egy szálal elégetik. Húsvét első és másodnapján a szenteltekből reggeliznek. — Gruzniczky Béla, rk. bányatiszt, 1919, Nagybánya.

300. Húsvét napján a reggeli kismiséen szenteltetik az ételeket. Egész sonkát, kenyeret, kalácsot, általában mindenből, még sőt is tesznek egy keveset a kosárba. A „páskát” a gyerekek viszik haza. A szentelt ételekből mindenki eszik, még az állatoknak is adnak belőle egy-egy falatot. A szentelt tojás hejét a tűzbe vetik, a szentelt sonka csontja 5–6 hétig az eresz alá tűzbe szokott állni. — Tamás Pál, g. kat. fm. 1923, Görömböly.

301. Mint az előző. — Vincze Gyula, g. kat. fm. 1923, Görömböly.

302. Húsvét vasárnapján viszik az ételeket szenteltetni. Mindenből annyit tesznek a kosárba, hogy a család minden tagjának jusson belőle egy darab. Torma, üveg bor és annyi pirostojás, ahány tagból áll a család, nem hiányozhat. A szentelt ételeket otthon tárolják és mindenki, „még a gyerekek is” vesz magának mindenből egy darabot. Ez a reggeli. Mikor a tojás evésére kerül sor, a „tojást mindenki annyi szeletre vágja szét, ahány tagból áll a családja és mindenkinél ad egy darabot. Ezt azért csinálják, hogy együtt maradjon a család”. — Imrich István, rk. kőműves, 1919, Pereces, Borsod m. (Elbeszélő édesapja 20 éves korában jött a Szepességéből. Édesanyja szülei is szepességiek!)

303. A vöcköndiek „disznólapickát” szoktak vinni szenteltetni. Ha ez nincs, tyúkot visznek. Szenteltetnek még keménytojást is és külön erre a célra „búzicipót” is sütnék. Húsvét reggel van a szentelés. Elbeszélő nagyapja azt tartotta, hogy „leég a ház, ha a szentelt csontjait eldobják”. A csontokat nagy zivatarkor szokta a tűzbe vetni. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

304. A „szentelt hús” csontjait az eresz alá szokták feltenni. — Bálint János, rk. fm. 1923, Apátfalva, Csanád m.

305. „Mennydörgéskor a szenteltsonka csontját dobják a tűzre.” — Iván Kálmán, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

306. Asztal alá „hímestojás hejét”, meg „szenteltsonka csontját” rakták, akkor „nem ette meg az egér a gabonát”. Elbeszélő az édesapjától hallotta ezt a szokást. Szerinte régen, a cséplőgép ismerete előtt hosszú ideig tartott a mag kicséplése, nagy volt tehát az egérkár. — Nyers Károly, rk. fm. 1888, Nagyberki.

307. A „szentelt tojás hejét” nem dobják el, valami füstölő lesz belőle”. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi.

308. A szentelt sonka csontját fel szokták digni az „isztergye” alá, ott aztán soká „elvan”. — Sági János, rk. gazd. alkalmazott, 1910, Nemesbük.

309. Zivatar ellen „szentelt csontot” égetnek. — Szatmári Ferenc, rk. fm. 1923, Piricse.

310. „Szentelt” mellé „szenteltvizet” isznak. — Szilveszter Antal, rk. fm. 1923, Gyergyóalfalu.

311. Az „ángya” mindent előre elkészített húsvét este a vacsorához, mert azt tartotta „nem lesz kótlós, ha felkel!” — Dobra József, rk. fm. 1923, Kiskunhalas.

312. „Kókonya kenyér” búzalisztból készült üres kalács. „Húsvétkor a szegények javára is sütik.” — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

313. Húsvét napján nem főznek, csak melegítenek. „Ez azért van, hogy a gazdaasszonynak is legyen ünnepe.” — Gruzniczky Béla, rk. bányatiszt, 1919, Nagybánya.

314. Húsvétkor nem főznek, csak melegítenek. Olyan nagy ünnep ez az elbeszélő szerint, hogy egy nap nem tudnának mindent elkészíteni. — Gubányi Imre, rk. fm. 1923, Solt-szentimre.

315. Húsvét napján nem vágna semmiféle állatot. A húsvéti ebédhez mindent előkészítenek az előző napon. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

316. Húsvét első napján nem főznek, csak melegítenek. — Germányi Pál, rk. fm. 1923, Albertiúrsa.

317. Húsvét napjára minden ételt előre elkészítenek. Akkor csak melegítenek. Húsvét napján nem járnak vendégségbe, csak másod, meg harmad napján. A vendégeket elsőnek „szenteltből” kínálják meg. — Vincze Gyula, gör. kat. fm. 1923, Görömböly.

318. Húsvét napján „írott tojást” készítenek. Hogy ez hogyan készül, nem tudja, mert „az ilyen asszonyi dolgokhoz nem ért!” — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

319. Ha valaki „négylevelű herelapít” (négylevelű löherét) talál, azt leprések és elteszik. Húsvétkor tojásra ragasztják és a tojást így mártják be a festékbe. „Ez a tojás szerencsét hoz!” — Szöcs János, rk. cipész, 1923, Torja.

320. Húsvétkor szokták a tojást löherelével is teleragasztani és így mártani be a festékbe. A levél helye fehér marad. Tojásfestéshez hagymahéjat és feketekávéban való kifőzést is használnak. — Németh Sándor, rk. gazd. alkalmazott, 1915, Keszthely-Újmajor.

321. Húsvét vasárnapján készítik az „írott tojást”. A viaszszal mintázott főtt tojást festékbe mártják, így a viasz helye fehér marad. A házilag készült festékek közül egyedül a hagymahéjat ismerik, mely sárgás és vörös színt ad. A tojásokat leginkább vörösre festik. — Csernátóni Lajos, ref. tisztviselő, 1923, Székelykövesd.

322. Különböző színű krepp papírokkal jól lehet tojást festeni. Zöld színt a fiatal búzavetés főzete ad. — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1920, Újkígyós.

323. Spiritusban oldott sellakkal festik a tojást. A tojást gombóccá gyúrt, fehér ruhába fogott ló- vagy tehén szőrrel fenyézik ki. Ezt követi a karcolt díszítés. A karcolás késheggyel történik. — Madarász István, rk. fm. 1923, Szentgyörgyvölgy, Zala m.

324. A magyarok egyszínű, a románok díszített tojást készítenek. A mintát papírból kivágják, ebbe tekerik a tojást és úgy mártják a festékbe. Festés után bezsírozzák a tojást. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

325. Keresztcsülők húsvét napján vagy húsvét másnapján ajándékot hordanak keresztgyermeküknek. — Szipőcs István, rk. fm. 1923, Kerkánemetfalva, Zala m.

326. Keresztcsülők „húsvéti ajándékot” visznek keresztgyermeküknek. — Vaskúti József, rk. tisztviselő, 1922, Palin, Zala megye.

327. A keresztcsülők húsvétra éppen úgy ajándékot adnak, mint karácsonyra. Az ajándék mellé pár pirostojást is mellékelnek. — Madarász István, rk. fm. 1923, Szentgyörgyvölgy.

328. Falun nem a karácsony az ajándékozás igazi ünnepe, hanem a húsvét. Az adatközlő többször megkérdezte az iskolában, hogy mit kaptak a gyerekek karácsonyra. Maximális ajándék a karácsonyfa szokott lenni. Taszáron a húsvét az ajándékozás napja. — Kalmár Károly, rk. plébános, Taszár, Somogy megye.

329. Húsvétkor nagy divat a „tojás koccozás”. Ketten összeütik a pirostojásukat, akie betörik, a másiknak adja a magáét. Legjobb a „gyöngycsirke” tojása, mert az nehezen törik. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

330. Húsvét reggelre kész a piros tojás is. A „tojásütés” játék. Ez abból áll, hogy az egyik fiú, vagy legény földre helyezi a pirostojást, a másik meg a tojástól kilép 3 lépést. Innét viszsza lép egyet, mekkorát csak tud. Innét 2 filléresket dobál a tojásra. Ha a pénz beleáll a tojásba, dobóé a tojás. Ellenkező esetben elveszti a pénzt. — Vaskúti József, rk. tisztviselő, Palin, Zala megye.

331. „Kókányolás” játék a húsvéti pirostojással. Két gyerek összeüti a tojása hegyét. Amelyiknek betörik a tojása, az átadja azt a másiknak. — Süle Károly, rk. fm. 1923, Rezi, Veszprém megye.

332. Lőrincfalván (Marostorda m.) református a lakosság. Húsvét másodnapján van az öntözés. Ennek egyik változata a „tojásos virágzás”. A legények még a nagyhéten megbeszélik, hogy „tojásos öntözést” csinálnak. Ezt két „vőfély” irányítja. Minden legény szól a „lányoknak”, hogy „né öntözést akarunk csinálni, gyűjcsél tojáshegyet”. A lány erre a tojások belét egy kis lyukon kifújja, majd a tojást „hímes tojásnak”

készíti el és még nagyszombat előtt átadja a lány ezeket a tojásokat a legénynek. A legények a nagyhét folyamán „zöld ágat” vágunk. Ez a „zöld ág” 1—1½ m magas rúd, amely köré két „káva” van fonva. (Abrons.) Az egészet fenyőágakkal vonják be. A „kávákra” akasztják a lány által készített tojásokat és papírszalagokkal is feldíszítik még. Az így feldíszített „zöld ágat” aztán a házoromra, a „kakass” mellé tűzik ki. Amelyik család nem akarja az öntözést, az a húsvétra virradó éjjel kitűzött „zöld ágat” eltávolítja. A legények húsvét másodnapra virradó éjjel éjfélkor veszik a cigányokat és a két „vőfély” vezetésével a falu szélén megkezdik az öntözést. A vőfélyek bal karjára fehér szalag van tűzve. A lányos házaknál, ahol kint maradt a „zöld ág”, már várják őket. A család ébren van, az ajtót nem zárják be és már megterítették az asztalt is. Az asztalon általában kalács, bor, pálinka, festett tojás mindig van, meg egyéb élelmiszerek is kerülnek ide. „Amit az asztalra kitesznek, az a locsolóknak szánódott.” A legények „boldog ünnepeket” kívánva a cigányok kíséretében bevonulnak a lakásba. Az a legény, aki udvarol a lánynak, elvégzi a locsolást. Ezután a legények esznek és isznak. Ami nem fogy el, azt a cigányok kapják meg. Egyik cigány nem muzsikál, csupán az enniavalót gyűjti. Ennél kosár és zsák van. A cigányok elhúznak pár nótát, táncolnak párat, aztán mennek tovább. Első harangszóig bejárák az egész falut. Harangszókor a legények és cigányok elmennek a „fogadóba”, ahol „asztalt ütnék”. Az asztalra kitesznek egy-két „jöházból való kalácsot”, amit egyik legény hoz hazulról, aztán „mulatni és hánykolódni kezdenek”. Délben a vőfélyek elviszik haza a cigányokat, megebédeltetik őket. Délután mulatság van, amelyen a cigányok muzsikálnak. — Csiky Sándor ref. fm. 1923, Lőrincfalva.

333. Húsvét hétfőjén korán reggel mennek a legények locsolni. Úgy igyekeznek, hogy olyan korán menjenek, hogy a lányt még az ágyban találják, ilyenkor aztán „nemcsak a szagosvizet, hanem a kútvizet is használnák!” Aki egy lányos házhoz járt, annak kötelessége elmenni locsolni. Még a szomszéd faluba is eljárnak ebből a célból. — Bálint Jenő, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva.

334. Húsvét hétfőn csak a gyerekek járnak locsolni a házakhoz. A legények vödörrel intézik el a locsolást az utcán. — Lukács Mihály, rk. fm. 1923, Székelyvécke.

335. Húsvét másodnapján a kisgyerekek locsolni járnak: Ajtó megett állok, Piros tojást várok, Ha nem adtok, visszatérek, Nagymamámtól kettőt kérek! — Legények is járnak. — Ferenc József, ref. tisztviselő, 1922, Komolló, Háromszék megye.

336. A gyerekek húsvét hétfőjén délelőtt, a legények délután locsolnak. — Péter Tibor, rk. erdőőr, 1923, Barót, Háromszék megye.

337. Húsvét másnapján járnak a kisebb gyerekek „locsolni”. Ezért pirostojást kapnak. Legények ugyanezen a napon délután járnak a lányos házakhoz. Lányok szalagot adnak a legényeknek. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva, Fő út 486. szám.

338. Húsvéthétfőn a legények locsolják a lányokat, ünnep harmadnapján pedig megfordítva. — Csernátóni Lajos, ref. tisztviselő, 1923, Székelykövesd.

339. Húsvét vasárnap este kezdenek neki a tojásfestésnek, különösen a lányos házaknál. — Kis gyerekek a hozzájuk hasonló kislányokhoz mennek el hétfőn reggel locsolni. Egy kis verset mondanak el és szagosvízzel meglocsolják a kislányt. 1—2 pirostojást kapnak ezért. „Addig szabad a kislányoknak tojást szedni, amíg a kondás ki nem hajt.” — Ez után a nagyobb lányok, 14 évtől felfelé hordják a tojást a legényeknek. A legényeknek ilyenkor illik otthon tartózkodni. A lány a választottjának 8 hímes tojást visz, míg azokhoz a legényekhez, akikhez érzelmileg lazább szálak fűzik 2—6 tojást, de „mindig páros számon”. Ha jó az idő, hideg vízzel keddel locsolkodnak a lányok. Ezen a napon még nem nagyon dolgoznak. A környékben általános szokások ezek. — Ésik Zoltán, ev. tanár, Tiszamogyorós.

340. Gerek köszöntő vers húsvéti locsoláshoz:

„Ma nyílt meg az égnek ragyogós kebele,
Ma ömlött mindenre az élet kelleme,
Mert ma támadott fel Jézus a halálból.
Én is felbredtem szendegő álmomból.
Én gyenge hozsanna eljöttem hozzád,
Hogy a hímes tojást kezembe adjátok.
Melyért mondok áldást. Úgy szálljon reátok,
Vége a menny légyen örökös hazátok!
Szívemből kívánom!”

— Itt meglocsolja a kislányt, amikor ezért a tojást megkapta:

„Köszönöm kislány szívessegteket,
Hogy megmutattátok hozzám emberségteket,
Virrasszon fel az Úr holnapra titeket,
S töltsetek békével ez húsvéti ünnepeket!”

Szívemből kívánom. — Ésik Zoltán, ev. tanár, Tisza-mogyorós.

341. Hétfőn reggel a kisebb fiúk meglocsolják azokat a leányokat, akik nincsenek még megkonfirmálva. Ahol az ajtó be van csukva, ott nem locsolnak. A locsoló fiú verset mond:

„Húsvét napján az jutott eszembe,
Csokros vízipuskát fogok a kezembe.
Alindultam végre ifjú létemre,
Hogy gyöngyharmatot öntsek ezen növendékre.
Mert, ha nem öntöm meg, nem virágozik szépet,
Ékes virágokat nyerjen az egekben, dicső koronákat.”

Más:

„Zöld erdőben jártam,
Piros rózsát láttam.
El akar hervadni,
Meg szabad öntözni?”

Locsoló gyerek az öntözésért pár fillért kap, vagy egy-két piros tojást. — Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva.

342. Nem ismerik a húsvéti locsolást! Szípcős István, rk. fm. 1923, Kerkanémetfalva, Zala megye.

343. Nincs meg a húsvéti locsolás. Madarász István, rk. fm. 1923, Szentgyörgyvölgy.

344. Kisberekiben régebben nem volt szokásban a húsvéti locsolás. — Nyári György, rk. fm. Kisberki, Somogy megye.

345. Mosdóson régebben nem volt szokásban a húsvéti locsolás. — Zala József, rk. tanító, 1918, Mosdós, Somogy megye.

346. Mozsgón (Baranya m.) a húsvéti locsolás nem volt szokásban. — Illás Antal, rk. tiszttviselő, Mozsgó, Baranya megye.

347. Húsvét hétfőn a keresztapa elviszi keresztfiának a pirostojást. „Aki húsvét napján viszi, meg is szólják!” — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala megye.

348. A keresztgyerekeknek szokás tojást vinni. — Ésik Zoltán ev. tanár, Tisza-mogyorós.

349. Húsvét másnapján a keresztszülők elviszik az „írott tojást” a keresztgyerekeknek. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja, Háromszék megye.

350. Húsvét hétfőn délután az egész falu kimegy a szőlőkbe. Akinek nincs pincéje, az sem marad otthon, mert valahova meghívják. Megvárják a déli harangszót, gyorsan megélednek, ebéd után a már elkészített ételes csomagokkal kimennek a szőlőkbe. Az egész falu üres ilyenkor. Azt mondják „Emmausba mennek”. A pincében sütnék-főznek, esznek-isznak, sőt táncolnak is, ha zene is akad. A lányok és legények a réten játszanak. — Dr. Dlusztus József, rk. tiszttviselő, Németboly, Baranya megye.

351. Húsvét másnapján este a nagykozmában tartják a „szolgák bálját”. Nagy gazdák laknak a faluban, 20—30 hold földje mindenkinek van. Ezek egy szolgát és egy szolgát szoktak tartani. Ezek a szolgaleányok rendezik a húsvéthétfői bált. — Dr. Dlusztus József, rk. tiszttviselő, Németboly, Baranya megye.

CSONKAHÉT

352. „Csonkahét” a karácsonyt, húsvétot és pünkösdöt követő hét. — Csernátóni Lajos, ref. tiszttviselő, Székelykövesd.

353. Ha jó az idő, hideg vízzel húsvét utáni kedden locsolkodnak a lányok. — Ésik Zoltán, ev. tanár, Tisza-mogyorós.

354. „Húsvét keddjén” délig nem dolgoznak. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala megye.

PÜNKÖSD

355. Pünkösdkor minden házat feldíszítenek hársfaágakkal. Kapu, ereszt, a szobában csüngő tányérok, a konyha is „ki lesz zódágazva”, nemcsak ott, ahol a körmenet halad, hanem az egész faluban. „Ez a pünkösd díszé.” — Sulák István, rk. fm. 1923, Sur, Veszprém megye.

356. Szügyön a májusfát nem május 1-re, hanem pünkösdre virradó éjszaka állítják fel. Napokkal előbb 3—4 legény összefog és kimennek az erdőbe, kinézni a fát. Rendesen „gyertyánt használnak erre a célra, mert az zöldül ki legelőbb!” Általában olyan nagy fát választanak ki, hogy csak igásállatokkal tudják haza szállítani. A lány ablaka alatt mély gödröt ásnak, ebbe kerül felállításra a fa, amit befődelel előtt még kövekkel is körülraknak, hogy jobban álljon. A fa felállítása után megvendégelik a fát állító legényeket, sőt, ha nem lányhoz, hanem bíróhoz vitték a fát, pénzt is kapnak. A fa törzséről lenyesik az ágakat, csupán a csúcson hagyják meg őket. A meghagyott ágak alatt a fa kérget kivágják. Felirat kerül ide, amely azt tartalmazza, hogy a fát ki kinek hozta. — Benkó István, rk. fm. 1923, Szügy, Nógrád megye.

357. Két májusfát állítanak fel a templom elé, magában a templomban 6 májusfát helyeznek el. Kettőt a kórus alatt, kettőt a hajóban és kettőt az oltár mellett. Rendesen gyertyánfát használnak erre a célra, amit papír szalagokkal díszítenek. Nem tudja, meddig maradnak bent a templomban ezek a fák. — Benkó István, rk. fm. 1923, Szügy, Nógrád megye.

358. A „májfa nyírfa, a pünkösdfa zádokfa”. — Sável András, rk. fm. 1923, Túltérbes, Szatmár megye.

359. Pünkösdkor is állítanak májusfát. — Kiss István, rk. tanító, Bárna.

360. Nemcsak május 1-re állítanak májusfát, hanem pünkösdre is. Az utóbbit jobban feldíszítik, ezen több szalag van, vesznek rá fejkendőt, meg likórt is. A fát (jegenye) az ajtó elé állítják fel. A május 1-re állított fa 4—5 napig van kint, a másik pedig addig, amíg el nem szárad. — Haviár Mihály, rk. fm. 1923, Erdőkürt, Nógrád megye.

361. Pünkösdre virradó éjjel rakják ki a „zód ágat” vagy „csóvát” (sic!). Sudár búkkfát használnak erre a célra. Kivágják a fát, elviszik a lány udvarába. Láncot a fa felállításához, spárgát, szalagokat, virágot a díszítéshez a lány ad. A fát a „kapuzávéhoz” kötik. A fa felállítása után bemennek a családhoz és mulatnak. — Simon Gyula ref. fm. 1923, Székelykövesd.

362. Pünkösdre virradó éjjel minden legény állít a szeretőjének „csóvát” (sic!). Ennek a törzse hántolt kérgű búkkfa, amely méterenkint virággal van díszítve. A koronája „zádokfa”. Május 1-re csak a kapura tesznek kis fenyőfát, fűzet, vagy zádokfát. — Lukács Mihály, rk. fm. 1923, Székelyvécke, Marostorda megye.

363. Pünkösd előtt pénteken reggel 8 órára már mindenki felkészül. Külön kocsik vannak, amelyek a csomagokat viszik. Pap a falu végéig elkíséri a híveket, ott aután elbúcsúztatja őket. Pénteken este Csókrákoson meghálnak. Szombaton reggel 4 órakor kelnek és reggel 7 óra felé Csiksomlyóra érnek. Itt minden község részére szállás van kijelölve. Reggel mindenki megáldozik, miután már előbb meggyónt. A szálláson megreggeliznek. Kb. 11—12 óra felé kimennek vásárfiát venni. A menetben vannak csengettyűzők. Ezek még külön szalagot is vesznek, feldíszítik a csengőt és magukat is. Rendesen nemzeti szín szalagot vesznek. Délután kör-

menet van. Elöl megy Gyergyófalva, mert egykor ez a falu kezdte meg a búcsújárást. Ezeket követik a gyergyócsomafalviak, aztán jönnek a többi faluk rendben. Ezek vannak vagy hetvenen. A besorolás fontos, ezért még verekedni is szoktak. „Ez fogadott búcsú”. Eredete a következő: a székelők szemben állottak a tatárokkal, Csíksomlyónál ütköztek meg. A székelők győztek és ennek emlékére járnak Csíksomlyóra búcsúra. A körmenetben egy felszentelendő pap viszi a „laboriumot”. „Ez a nagy kikerülés”, ez után „vescsernye” van, majd a szállásra mennek aludni. Vasárnap korán kelnek és kimennek a „Jézus hádjára”. Itt a stációknál végig imádkozzák a megfelelő imát, míg kiérnek a kápolnához. Itt mindenki „búcsúágot” szakít. „Nyírfá”. Vesznek ajándékot is. Utána lemennek a nagytemplomba, ahol ismét megáldoznak. Majd a szálláson megreggeliznek. „Úgy 11 óra felé elbúcsúznak a faluk keresztjei Mária szobrától”. Aki új imakönyvet vett, azt odaérinti Mária szobrához. Megindulnak hazafelé. Estére érnek Karcfalvára. (Jövet minden templomot megkerültek a kereszttel!) Pünkösöd másnapján Csíkszentdomokoson szent misét hallgatnak. Délben Marosfőn vannak, ott szednek ismét friss „búcsúágot”. „Délután 4 órára elérnek a „Mósdó patakig”. Itt megmosakszanak és meguszonnáznak. Idáig az alfalusi kereszt a vezérkereszt, ez most „el engedi a csomafalvit”. Amikor beérnek a határba, a falu népe eléjük megy. Megkerülik a templomot. Csomafalviak az alfalusiakat elkísérik az iskoláig, bemennek a templomba, imádkoznak, szentbeszédet hallgatnak, majd mindenki hazamegy. — Ambrus István, rk. szabó, 1923, Gyergyócsomafalva.

364. A nép azt tartja, hogy a „laboriumot” egy közvetlen felszentelés előtt álló kispap viszi a csíksomlyói búcsún. A valóság az, hogy a csíkszeredai gimnázium egyik diákja a „laborifer”. Ezt a diákot választják. Követelmény az, hogy székelőnek kell lennie, csikinek és Mária-kongregánsnak. A „Laborium” méhkas alakú és nagyságú vas váz, ami aranyozott brokát selyemmel van bevonva. Egyik oldalán a Szentlélek jelképe, másikon egy kéz látható. Súlya kb. 30 kg, régebben még nehezebb volt. A „laborifer” ruhája égszínkék minisztrális ruha. Két „szublaborifer” halad mellette, kiknek hasonló az öltözete. A „laborifer” soha nem adja ki kezéből a „laboriumot”, inkább meghal. Ez történt 1932-ben és korábban is. Mindkettő halála helyén van eltemetve. A „szublaboriferek” csak támogatják, legyeznek a „laborifert”. Körmenet után a barátok megvendégelik a „laborifert” és a „szublaborifereket”. Ezt gondolja a nép pappászentelésnek. — Bird Gyula, rk. iparos, Brassó.

365. Csíksomlyóról nyírfá „búcsúágot” visznek haza. Ezt a szalonnára akasztják, hogy „ne legyen pondrós!” — Szilveszter Antal, rk. fm. 1923, Gyergyófalva.

366. Pünkösöd harmadnapján Gyergyószárhegyre mennek ismét búcsúra a gyergyócsomafalviak. „Ez fogadott búcsú.” — Ambrus István, rk. szabó, 1923, Gyergyócsomafalva.

367. A „pünkösdjárók” pünkösöd reggelén járnak. Hét-kilenc elemista kislány és egy 3–4 éves alkotja a csoportot. Fehér vagy piros ruhába vannak öltözve és kis koszorú van a fejükön. Van köztük egy „cucorkás”, ez a legfiatalabb, van két „kosárhordó”. Többet nem tud róluk az elbeszélő. — Büki János, rk. fm. 1915, Zalaudvard.

368. Pünkösöd napján ebéd után 5 kislány, közülük négy elemista, egyik egy 3–4 éves fehér ruhában, fejükön kis koszorúval járják a falut. Egy „piros cucás kendőt” a négy sarkánál fognak és alatta megy a legkisebb lányka, aki a „pünkösöd királynéja”. Együttessen verset mondanak, aminek azonban csak a végét tudja az elbeszélő:

*„Öregasszonyoknak
Porhanyó pogácsát,
Öregembereknek
Piros borovicát,
Hintsünk virágot az Isten fiának!”*

Ekkor a „kis királyné” pünkösdirózsa leveleket és szirmokat szór szét egy kosárából, amit magával hozott. — Festő József, rk. 1923, Csorna, Sopron megye.

369. Pünkösdkor a templom „főggyit” sárral hintik be. — Tóth János, rk. fm. 1923, Zemplénagárd.

370. Semmit sem tud a „pünkösdjárásról”, pedig csak 20 km-re lakik Csornától. — Gedui Pál, rk. fm. 1923, Kemenes-szentpéter, Vas megye.

371. Mint az előző. — Lőrincz György, rk. fm. 1923, Babosdöbréte.

372. „Pünkösdjárás nem divat!” — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti.

373. Teklafalván svábok laktak, ahol az öregek még németül beszéltek, a fiatalok meg magyarul. 1937-ben élt még itt a „pünkösdi király” csökevénye. Pünkösöd előtti este a legmódosabb legény házában gyűltek össze a legények, ahol éjfél felé beszélgettek, időgáltak, énekeltek. Éjfélkor zabolták a lovakat, majd 2 órakor nyergelni kezdtek. Nyereg ugyan egy sem volt a faluban, a „nyergelés” azt jelentette, hogy a lovakra pokrócokat tettek. A lányok virággal díszítették kedveseik lovát. A legények a mezőre lovagoltak, ahol a szomszéd faluk legényei is gyülekeztek. A mezőn körbe lovagoltak és lovaglás közben ingerkedtek egymással. Ez egész addig tartott, míg valaki meg nem unt és vágatni nem kezdett. Erre a többi legény is vágatni kezdett és versengeni kezdtek egymással. Ennek a versenynek győztese nem is volt. Este bál volt a faluban. — Falkenheim László, rk. iparos, 1923, Teklafalu.

374. Pünkösdkor a közelben legelő csordát haza szokták hajtani a faluba. Pünkösöd első napján minden gazda egy-egy kalácsot ad a pásztornak, másodnapján, mikor újból kihajtják az állatokat a legelőre, egy-egy kenyert kap a pásztor. A „messzibb helyen lévő állatokat” nem hajtják pünkösdkor haza, az ilyen állatokat őrző pásztornak fel szokták vinni a havasra a „pünkösdi kalácsot”. — Sandi Tibor, rk. fm. 1923, Futásfalva, Háromszék m.

ÚRNAP

375. „Ha úrnapiján dolgoznak, elveri a jég a termést!” — Veress Miklós, unitárius, fm. 1923, Vargyas, Udvarhely m.

376. Az úrnapi sátor virágjából visznek haza. Ezt azonban nem szabad a lakásba bevinni, mert „sok hangyaturás lesz és mindent megesznek a hangyák! Ezt tapasztaltam is!” — Nagy László, rk. fm. 1923, Galambok, Zala m.

377. A nép az úrnapi körmenet után visz haza az úrnapi sátrak növényzetéből. A hazavitt növényeket ugyanarra használják, mint a szentelt barkát. — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, Nagykanizsa.

378. Úrnapiján nyírfából készítik a sátrakat. Ezekből visznek haza a körmenet után. Ellés után, különböző gyógyfüvekkel együtt a tehénnek adnak ebből. Hogy a gyógyfüvek mik, azt az elbeszélő nem tudja. — Szuhodi Miklós, rk. fm. 1923, Vitény, Zemplén m.

379. Mielőtt a „kis állatokat leeresztik, az úrnapi sátorból vitt virággal és zöld ággal megfűstölik őket.” A kis kacsát, libát, csirkét szitára teszik és a szita alá tett rossz lábasba helyezett parázsra dobják az úrnapi virágot, ágat. „Az ez, mint az embernek a keresztes!” — Horváth József, rk. fm. 1910, Karmacs, Veszprém m.

MÁJUS 4. FLÓRIÁN NAPJA

380. Flórián napja Zalaegerszeg „fogadott ünnepe”. Az ünnep eredete az elbeszélő szerint a következő: Az egerszegi ácsoknak nem volt egyszer munkája. A mai nagytemplom helyén fa templom állott akkor. Az egyik ács paraszat vitt fel a templomtoronyba és betette egy galambfészekbe. Olyan tűz keletkezett, hogy a fél Egerszeg leégett. Az ács tette egyébként nem tudódott ki, csak a halálos ágyán vallotta be bűnét. A Szent Flórián szobrot a tűzvész emlékére emelték és azóta minden évben megülik Szent Flórián napját. — Ekler Károly, rk. fm. 1923, Zalaegerszeg.

381. „Szent Flórián napján nem szabad kenyeret sütni!” — Dénes Ferenc, rk. fm. 1923, Erdőszentgyörgy, Zala m.

382. „Flórián hetiben” nem szoktak babot ültetni, hogy „ki ne égjen!” — Lukács Gyula, rk. fm. 1923, Budafa, Zala megye.

383. „Flórián hetiben” nem vetnek borsót, mert „kiég”. — Lukács Gyula, rk. fm. 1923, Budafa, Zala m.

JÚNIUS 24. SZENT IVÁN NAPJA

384. Szent Iván előtti este a románok és magyarok is „Szent Iván tüzet” csinálnak. Minden háznál szalmából máglyát készítenek és a hegyoldalból, meggyújtott szalmacsóvával adott jelre meggyújtják az első háznál a máglyát. Az égő máglya mellől tépnek egy marék fűvet és azt kézbe fogva átugorják a fiatalok a tüzet és közben ezt mondják: „Csak a királynénak kellessen!” Ennek az az értelme, hogy ebből a fűből készített teával gyógyítják a rühességet. A mondas szerint, tehát csak a királynénak legyen szüksége erre az orvosságra. Közben a gazda, aki a tüzet csinálta, szentiváni almát és meggyet szór szét, amit a fiatalok összeszednek és megesznek. A tűz is eléggé lelohadt már ekkor. Előre elkészített vízzel leöntik a tüzet és az egybegyűlteket is. A szomszédba vonulnak, ahol a tűzgyújtás és cselekmény megismétlődik. „Ez a szokás az ördögűzést célozza. Román neve silită, ami kényszerítettet jelent.” A kopár mezőkön a biztonsági rendszabályok betartásával ekkor szokták felgyújtani a gatz, bokrokat. Ugyanekkor drótra kötött szalmát vagy olajos rongyot gyújtanak meg és azt a fejük felett csóválják. Ez a „fáklyázás”. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, Pécska.

385. Mint az előző. — Fogarasi Sándor, ref. tiszttviselő, 1921, Balázsfalva.

386. Szent Iván napján „cseresnyefa bőrit drótra fűzik”. A kérget meggyújtják és a fejük felett csóválják. „Ez a lobogtatás.” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém m.

387. Szent Iván napja Rezi község „fogadott ünnepe”. 1866-ban ezen a napon leégett a falu. A hegyekbe hajtott állatokat reggel rettenetes jégverés érte és javarészt meg is ölte. Azóta Szent Iván napján a hegyi kápolnában nagymise van. Mise után a gazdák a pincéknél vendégeskednek. A hegyőrök felírják azt, aki ezen a napon dolgozik. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém m.

JÚNIUS 24. SZENT JÁNOS NAPJA

388. Keresztelő Szent János napja, június 24. Rádon „fogadott ünnep”. 1895-ben ezen a napon tökéletesen elverte a határt a jég. A katolikusok és evangélikusok egyaránt ünnepet tartanak ezen a napon. Ez a két vallásfelekezet van a faluban. A katolikusok mise után körmenetben mennek ki a „Mélyvölgybe”, a jégverés emlékére emelt keresztet. A pap itt prédikál, elmondja a mindenszentek litániáját, majd visszamennek a templomba, ahol „Te Deum”-mal végződik az ünnepi szertartás. — Kökény Miklós, rk. tiszttviselő, 1919, Rád, Nógrád m.

JÚNIUS 29. PÉTER ÉS PÁL NAPJA

389. Péter és Pál napján aratóünnepélyt tartanak, amit „kenyeres búcsúnak” neveznek. — Maksa János, rk. fm. 1923, Ecséd, Heves m.

390. Ha Péter és Pál napján „megszólal a kakukk, sok eső várható!” — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1920, Újkígyós.

JÚLIUS 2. SARLÓSBOLDOGASSZONY

391. „Sarlós napja a község fogadott ünnepe.” — Farkas Jenő, rk. fm. 1923, Zalatilaj, Zala m.

392. „Sarlós napján nem szabad kaszát fogni.” — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

JÚLIUS 28. SZENT ANTAL NAPJA

393. „Antal napját Nemesbükkön jég ellen ünneplik.” — Sági János, zag. alkalmazott, rk. 1910, Nemesbükk.

OKTÓBER 20. VENDEL NAPJA

394. „Vendel napja a község fogadott ünnepe.” — Farkas Jenő, rk. fm. 1923, Zalatilaj, Zala m.

395. „Vendel napján, október 20-án nem fognak be hizóállatot.” — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

396. „Vendel napján befognak.” — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

NOVEMBER 2. HALOTTAK NAPJA

397. „Mindenszentek másnapján” a házaknál kiosztják az ünnepről megmaradt „süteményeket”. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja, Háromszék m.

398. Halottaknapján az ünnepről maradt ételeket elviszik a reggeli misére és a templomajton belül kirakják a szegények számára. — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád m.

399. Mindenszentek napján „lepényeket” sütnék és halottak napján mise után a szegényeknek adják. Megmondják, hogy kiért adják a „lepényt”, kérve, hogy imádkozzanak érte. Ezek a „lepények” kerek, fél-másfél kiló súlyú kenyerek. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

400. Halottak napja előtt annyi „cipót” sütnék, ahány halottja van a családnak. Ezeket halottak napján a koldusoknak adják. — Sandi Tibor, rk. fm. 1923, Futásfalva, Háromszék m.

401. Halottak napját követő reggel a „szent asszonyok” („templomos öregasszonyok”) babot, lencsét, lisztet stb. kötnék kendőbe és a templomba viszik. Ezeket egy kiterített abroszra öntik és mise után a szegényeknek adják. „Ha máskor nem is, ezen a napon az összes cigány ott van a templomban!” — Vargha András, rk. fm. 1923, Szurdokpuszti.

NOVEMBER 17. GERGELY NAPJA

402. „Gergely napját Nemesbükkön tűz ellen ünneplik.” — Sági János, rk. gazd. alkalmazott, 1910, Nemesbükk.

NOVEMBER 25. KATALIN NAPJA

403. „Katalin kopog, karácsony locsog!” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém m.

404. Ha Katalinkor „megszólal a pacsirta, bő termés és korai nyár várható.” — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1920, Újkígyós.

NOVEMBER 30. ANDRÁS NAPJA

405. „András napkor legveszedelmesebb a farkas!” — Szász Kovács Pál, ref. fm. 1923, Gernyeszeg.

406. Ha valaki András napján kenyeret pirít s a bal csizmája kapujába teszi s egész nap böjtöl, ha éjjel feje alá teszi a kapcát a kenyérrel, meglátja álmában, ki veszi el feleségül, vagy ki lesz a felesége. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja.

407. Aki András napra virradó éjjel meg akarja látni álmában, ki lesz a felesége, vagy ura, előző nap böjtöljön. — Sandi Tibor, rk. fm. 1923, Futásfalva, Háromszék m.

DECEMBER 13. LUCA NAPJA

408. Luca előestéjén „ki szokták nyírágazni” az ajtókat, ablakokat, hogy a „boszorkány meg ne nyomja őket”. Ma már inkább csak a gyerekek csinálják! — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti, Zala m.

409. Luca napja előtti este minden ajtóra, még a tyúkök ajtajára is, fokhagymával keresztet rajzolnak, hogy „a boszorkány be ne tudjon menni”. Ugyanekkor a gazdaasszony tűzfával megverdesi a „tyúklétrát” és közben mondja: „Kot, kot, kot, kotkodács, minden napra egy tojás.” — Csépe Sándor, rk. fm. 1923, Hasznos, Heves m.

410. December 12-én, Luca előestéjén a ház összes ajtaját, melyek azokba a szobákba nyílnak, ahol a család aludni szokott, ugyanazon egy gerezd fokhagymával kereszt alak-

ban megjelölik. Ezután tűzbe vetik ezt a fokhagymagerezdet. Majd minden családtag megeszik egy gerezd fokhagymát. „Mindez azért van, hogy a Luca meg ne mátoházza őket!” Mátohálni a mindennapos életben is használatos szó, amit főleg a szellemekkel, képzeletbeli lényekkel kapcsolatban használnak. A „mátoha” szó is ismert, ami boszorkányt vagy ördögöt jelent. — Kökény Miklós, rk. tisztviselő, Rád, Nógrád m.

411. Luca napjának előestéjén fokhagymával bedörzsölik az ajtókat, ablakokat. — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád megye.

412. Luca napján nem esznek fokhagymát. — Benkó István, rk. fm. 1923, Szügy, Nógrád m.

413. Luca nap előtti este ólmot öntenek a lányok. Ebből iparkodnak megtudni, hogy ki lesz a férjük. — Fogarasi Sándor, ref. tisztviselő, 1921, Balázsfalva.

414. Luca előtti este 13 papírszeletre 13 férfi nevet írnak a lányok. Az összegöngyölt papírgombócokat a vánkösük alá teszik és minden reggel kivesszük egyet, amit olvasatlanul elégetnek. Az utolsó mutatja a leendő férjük nevét. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém m.

415. Luca előtti este szokásos az úgynevezett „derelyevetés”. Lányok férfi neveket írnak fel cédulákra, a cédulákat „barátfüle” téstájába teszik bele. A kútról szájban hordott vízben kifőzik a cédulát „derelyéket”. Amikor a tésta fő, egyet puszta kézzel kikapnak a fazékból. A téstában talált név lesz a lány urának a keresztnéve. — Szuhodi Miklós, rk. fm. 1923, Vivitány, Zemplén m.

416. Luca előtti este a lányok megrugdadják a disznóolat. Ahányat rőffen a disznó, annyi év múlva megy férjhez a lány. — Szuhodi Miklós, rk. fm. 1923, Vivitány, Zemplén m.

417. Luca „vigiliáján” azok az egy korosztályhoz tartozó lányok, akik együtt járnak „fonóházba”, a közösen összehordott ételekből vacsorát készítenek, meg mulatságot rendeznek. A mulatságra a legényeket is meghívják. — Szécsy Imre, rk. fm. 1923, Pusztafalu, Abaúj m.

418. Luca napja előtti este a legények leszedik a kapukat, a lakás ajtajához gerendákat támasztanak, az ablakokhoz borsót, apró kavicsot vagdálnak. Az elbeszélő szerint ezek ijesztgetések, mert „ekkor járnak a boszorkányok”. — Kelemen István, rk. szobainas, 1923, Putnok.

419. Luca előtti este sok bolondságot csinál a fiatalság. Szétszednek például egy szekeret és a gémeskút gémjén rakják össze. — Fodor József, Cserépfalu.

420. Luca előtti este egy fej fokhagymát annyi gerezdre szednek szét, ahány családtag van. A gerezdeket felteszik a mestergerendára és megjegyzik, hogy melyik kié? Karácsony este aztán megnézik a gerezdeket. Beteg lesz, esetleg meg is hal, akié megrothadt. — Morva István, rk. fm. 1923, Csömör, Pest m.

421. Luca előtti este minden családtag megeszik „egy szurok fokhagymát”. — Péter János, rk. fm. 1923, Apátújfalva, Nógrád m.

422. Luca nap előtti este az elbeszélő édesapja mindig szokott a kakasnak és a gúnárnak egy-egy gerezd fokhagymát adni, hogy „mérgesek legyenek”. — Péter János, rk. fm. 1923, Apátújfalva, Nógrád m.

423. Pár év előtt még szokásban volt, hogy kis „veknibe” belesütöttek egy gerezd fokhagymát. Luca napja előtti este minden állatnak adtak ebből egy darabkát. — Haviár Mihály, rk. fm. 1923, Erdőkürt, Nógrád m.

424. A lakás és az ólak ajtait Luca előtti este meg szokták dörögni fokhagymával. — Haviár Mihály, rk. fm. 1923, Erdőkürt, Nógrád m.

425. Luca előtti este a gazdaasszony, vagy a legidősebb lány hamuval kevert kukoricát vág a szomszéd ablakához és ezt mondja: „A mi tyúkunk tojogáljon, a maguké kotkodáljon!” — Berkes Béla, rk. fm. 1923, Tiszapolgár, Szabolcs m.

426. Luca előtti este „Lucát hordanak”. Nagy, ócska „cserécsuporba” hamut tesznek és ezt a lányos házak konyhájába dobják be, hogy az edény összetörjön. — Tóth Gyula, Bész.

427. Luca napja előtti este szokás Vissen az ablakokat szemeskukoricával megdobálni. — Szépe Antal, rk. tisztviselő, 1919, Viss, Szabolcs m.

428. Luca napja előtti este egy „szakajtó” búzat tesznek az asztal alá. Ebből karácsonyig minden nap adnak a tyúkoknak. Úgy kell elosztani, hogy karácsonyra pont elfogyjon a búza. „Jobb szerencse lesz a baromfiakkal!” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém m.

429. „Luca éjszakáján”, vagyis Luca napra virradó éjjel a bronzból etetik a tyúkokat, hogy „jó tojók legyenek és ne menjenek szét!” — Fodor József, Cserépfalu.

430. Luca napra virradó éjjel „piszkafával” megpiszkálják a tyúkokat az ólban, hogy „jobban tojjanak”. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

431. „Az asszonyok Luca napján megverik a tikokat az ólban.” — Sulák István, rk. fm. 1923, Sur, Veszprém m.

432. „Luca naptól karácsonyig a bronzból etetik a major-ságot, hogy együtt maradjanak.” — Morva István, rk. fm. 1923, Csömör, Pest m.

433. Hogy a tehén tejét el ne vigyék, az istálló ajtó küszöbének repedésébe fokhagymagerezdet tesznek. — Demeter Albert, rk. fm. 1923, Zágony, Háromszék m.

434. Luca napján reggel járnak „kutyolni” a gyerekek. — Székér Kálmán, rk. fm. 1923, Hottó, Zala m.

435. Luca napján korán reggel járnak „kutyolni” a gyerekek. Van hely, ahol a „kutyoló” gyereket meghintik kukoricával. A gyerek által vitt fát, szalmát a tyúkólba dobják a tyúkok alá. — Sziva Ferenc, rk. asztalos, 1923, Kéthely, Somogy m.

436. Az asszonyok összetakarítják a favágót és a forgácsot a tyúkólba dobják, hogy „jobban tojjanak a tyúkok”. A „favágót” azért kell összetakarítani, hogy onnan senki se lophasson forgácsot, „mert akkor nem tojnak a tyúkok”. — Horváth Károly, ref. asztalos, 1923, Nemesvámos, Veszprém m.

437. Az öregasszonyok Luca napjának hajnalán négy vaszőget vernek le a szalmakazal négy sarkába. Így akarják megakadályozni, hogy a „lucálló gyerekek” által ellopott szalmacsomó „el ne vigye a tyúkok hasznát”. — Szipőcs István, rk. fm. 1923, Kerkánémetfalva, Zala m.

438. Luca reggelén a gyerekek járkálják a házakat és két patkó összeverése közben mondják:

„Tyúkok, ludak jól tojjanak,
Az asszonyok fiazzanak,
A katonák harcoljanak!”

A gyerekek ajándékokat kapnak. — Péter János, rk. fm. 1923, Apátújfalva, Nógrád m.

439. A „kutyolók” így kéretőznek be: „Szabad-e lucázni?” A verset sajnos csak töredékesen tudja:

„Luca-Luca kitty-kotty,
Tera néni litty-lotty

.....
Ketek asszonyának annyi csibéje legyen,
Mint égen a csillag, földön a fűszál.
Annyi zsírja legyen, mint kútban a víz!
Olyan szalonnája legyen, mint a mestergerenda!”

Ha a kapott ajándékkal nincsenek a „kutyolók” megelégedve, vagy nem engedik be őket, akkor ezt kiáltják:

„Ketek asszonyának egy malaca legyen!
Az is görhes legyen!
Egy csibéje legyen!
Az is vak legyen!”

— Gedui Pál, rk. fm. 1923, Kemenesszentpéter, Vas m.

440. Luca reggelén a gyerekek „heverni” járnak. Meghempergőznek a konyhában és közben mondják: „Egész évben így hempergőzzenek a tyúkjaik!” — Csikós Gábor, Vámosmikola. Római katolikus szokás.

441. Luca napján kora reggel járnak a 10–12 év körüli fiúk „lucázni”. 2–3 gyerek összefog és elindulnak a faluba. Mindegyik visz magával egy kis szalmát és pár aprófát a „favágítóról”. Bezörgetnek a házakhoz: „Szabad-e lucázni?” Ha beengedik őket, a szalmájukat az ajtó elé terítik és énekelik:

Luca - Luca, kitty - kotty,
 Dömtör - Péter,
 Káfer kutya, zséter,
 Ha nem adnak szalonnát,
 Lebököm a gerendát.
 Luca - Luca három,
 A pálinkát várom.
 Maguk disznájának akkora szalonnája
 Legyen, mint az ajtó!
 Annyi csibéjük legyen, mint égen a csillag!
 Annyi lúdjuk legyen, mint réten a fűszál!
 Galagonya kettő,
 Mind a kettő meddő.
 Nemsokára hajnal lesz,
 Ketek lánya szajha lesz.
 Maguk lányának akkora csöcsei legyenek, mint
 Egy bugyigás korsó!
 Akkora segge legyen, mint a kemence szája!
 — (Első sor ismétlése) —
 Kétkerékű kordé felszaladt a „héba”,
 Megrakódott gyümölcscsel,
 Ezt is nekem lehozta,
 Elvettem, tarisznyába eltettem.
 Amit adnak elveszem,
 Tarisznyába elteszem!”

Tarnoczy Tibor volt szíves lekottázni:

Lu-ca-Lu-ca-kitty-kotty.....

Gyerekek szalmát és fát otthagyták, ezt az asszony beteszi a tyúkok alá a „héba”. — Ha nem engedik be őket, akkor elkiáltják: „Egy csibéjük legyen, az is vak legyen!” — Szépőcs István, rk. fm. 1923, Kerkanémetfalva, Zala megye.

442. Luca napján a fiúgyerekek és legények kora hajnalban „kotyolni” járnak. A legények a lányos házakat keresik fel. A „kotyoló” bekiabál: „Marinka néni, szabad-e kotyolni?” Igenlő válasza az ajtóban, vagy az ablak alatt elmondja a „kotyolóverset”, amit az elbeszélő sajnos csak töredékesen ismer:

„Ketek tikja tojjék,
 A másé csatázzék!
 Ketek disznájának annyi malaca legyen,
 Mint égen a csillag, földön a fűszál!
 Ketek disznájának akkora szalonnája legyen,
 mint egy ajtó!
 Ketek lányának akkora csöcse legyen,
 Mint egy bugyigás korsó.
 Ketek lányának akkora a p...ja,
 Mint a zsidó sapkája!
 Ketek lányának a seggelikán úgy gyűjjön a fíng,
 mint kéményen a füst.

A lány rendszeren fel szokott háborodni és biztatni szokta az anyját: „Édesanyám, ezeknek a ronda piszkoknak ne aggyon ám semmit!” — Legényeket pálinkával szokták megkínálni, a gyerekek legtöbbször „aszalékot” kapnak. — Azt a szalmát és fadarabot, amit a kotyolók visznek, a tyúk-ülő alá szokták a gazdaasszonyok tenni. A szalmát el szokták tenni és „az asszonyi népség erre a szómára üti meg a tikokat!” — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti.

443. A „kotyológyerekek” által vitt szalmát és aprófát beteszik az „akolba”, hogy „jobban tojjanak a tikok”. — Pétery Lajos, ev. fm. 1923, Pusztaszentlászló, Zala megye.

444. Luca napján a hajnali mise után járnak a 10–12 éves fiúk „kotyolni”. Visznek egy kevés szalmát és ezt egy egész rövid versike elmondása közben, amiben szerencsét kívánnak a baromfiakhoz, szétszórják ezt a konyhajtó előtt. — Hegedűs Antal, rk. tisztviselő, 1919, Markota.

445. Luca napján kora reggel szoktak „kotyolni”. A gyerek letérdel a konyhajtóban a magával hozott szalmacsutakra és itt mondja el mondókáját. Ha nem engedik meg a kotyolást, akkor a szalmacsutákat a konyha és utcaajtó között elvetik. A faluban lakó „Kiss Gergő bácsi, aki 90 éves volt, nemcsak a konyhajtóban, hanem az istálló- és magtárajtóban is Kotyutatott!” — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala megye.

446. Luca napján kora hajnalban mennek „kotyolni” a gyerekek. Egy darab fa és tarisznya van náluk. A gyerek az ajtóban ráül a fára és elmondja a „kotyolóverset”:

Luca-Luca, kitty-kotty, tojjék a tiktyok,
 Ketek asszonyának annyi tojása legyen, mint
 égen a csillag!
 Luca-Luca, Kitty-kotty, tojjék a tiktyok,
 Ketek asszonyának annyi csirkeje legyen, mint
 réten a fűszál!
 Luca-Luca stb.
 Ketek lányának akkora csöcse legyen,
 Mint a bugyigás korsó!
 Luca-Luca stb.
 Ketek lányának akkora segge legyen,
 Mint a kemence szája!
 Luca-Luca stb.
 Ketek disznájának olyan vastag szalonnája
 legyen, mint a mestergerenda stb.

— A fát a tyúkök alá teszik a tyúkok alá. Ha a gyerek nincs megelégedve a kapott ajándékkal, vagy nem engedik kotyolni, elkiáltja: „Ketek asszonyának egy csibéje legyen, az is vak legyen!” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Zala megye.

447. Luca napján nem szabad varrni, mert „bevarrják a tikok seggét!” — Pétery Lajos, ev. fm. 1923, Pusztaszentlászló, Zala megye.

448. Mint az előző. — Horváth József, rk. fm. 1910, Karmacs, Zala megye.

449. Luca napján nem szoktak fonni, nem szoktak ekkor „fonóházba” sem. — Haviár Mihály, rk. fm. 1923, Erdőkürt, Nógrád megye.

450. Luca napján nem varrnak sem kézzel, sem géppel. — Székér Kálmán, rk. fm. 1923, Hottó, Zala megye.

451. A „fonóházban” minden este fonnak, kivéve a szombatot, ünnepek előestjét és a Luca napját. — Csépe Sándor, rk. fm. 1923, Hasznos, Heves megye.

452. Nemesvámosiak Luca napján nem varrnak. — Horváth Károly, ref. asztalos, 1923, Nemesvámos.

453. Luca napján nem szabad varrni, mert „bevarrják a tyúkok seggét” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém megye.

454. Nincs „fonóház” Luca napján, meg pár „babonás napon” — Kovács József, rk. iparos, 1923, Szurdokpuszók.

455. Luca napján nem varrnak, mert „bevarrják a tyúkok seggét”. — Sulák István, rk. fm. 1923, Sur, Veszprém megye.

456. Fonóban nem dolgoznak a lányok Luca napján, de Luca napján este a közösen összehordott ételekből vacsorát készítenek és mulatságot rendeznek, amelyre azokat a fiúkat szokták meghívni, akik jártak hozzájuk a fonóba. Italokról a fiúk maguk gondoskodnak maguknak. Egyik fiút felöltöztetik „medvének”. Ráadnak egy „öreg gubát” és láncokkal kötik meg, úgy, hogy járni nem tud. Ezt a medvét a többi fonóházba is elviszik saroglyán. Ezt a szokást a magyar csendőrök erősen tiltották. — Szűcs János, rk. fm. 1923, Nagybár, Zemplén megye.

457. Fialat lányok és fiúk szoktak „Lucát csinálni”. Felöltöznek „ennek-annak”. De. 10 óráig járják a falut, ijesztetik a járőkelőket, mókáznak. Házakhoz nem mennek be. — Balázs Imre, ref. fm. 1923, Ungtarnóc.

458. Luca napján nem adnak ki a házból. — Gál János, rk. fm. 1923, Atkár, Heves megye.

459. „Luca napján nem szokás kiadni.” — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád megye.

460. Luca napján senkinek sem szabad elmenni hazulról. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém megye.

461. Luca napján az asszonyoknak nem szabad elmenni hazulról. — Horváth József, rk. fm. 1910, Karmacs, Veszprém megye.

462. Luca napján nem kérnek kölcsön, de nem is adnak. Ha valamit kölcsönadnak, azt lehetőleg még Luca előtt visszakérik. — Haviár Mihály, rk. fm. 1923, Erdőkürt, Nógrád megye.

463. Luca napján délben pogácsát sütnek. Annyi pogácsába, ahány tagból áll a család, belesütnek egy-egy tollat. Akinek a pogácsájába a toll sütés közben elég, meghal egy éven belül. — Dr. Szarka János, ev. tisztviselő, 1919, Szarvas.

464. Luca napján „Lucapogácsát” szoktak sütni. Ez nem más, mint egyszerű töpörtyűs pogácsa. Juhász Pál, rk. fm. 1923, Nagyiratos, Arad megye.

465. Luca napkor „tollas pogácsát” sütnek. Akinek a tolla megpörkölődik, beteg lesz, akié elég, meghal. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

466. Luca napján fonott szalmakötelekkel tekerik át a gyümölcsfákat, hogy „jobb gyümölcstermés legyen”. Farkas Jenő, rk. fm. 1923, Zalatilaj, Zala megye.

467. Luca naptól karácsonyig eltelt 12 naptól a következő év időjárására lehet következtetni. Egy nap egy hónapnak felel meg. Elbeszélő édesapja óránként jegyezte az időjárást. Így napok szerint is tudott jósolni. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém megye.

468. Lucaszéket Luca napján kezdik készíteni és karácsonyig minden nap dolgoznak rajta. Az éjfél misén a kórus alatt felállítják a „lucaszéket”, előzőleg azonban krétával egy kört húznak köréje. A székre állva meglátják, ki a boszorkány a faluban. Hazafelé menet mákot, vagy paprikát szórnak el, de vigyáznak, hogy ez hazaig tartson, mert másképp megfogják az illetőt a boszorkányok. — Füleki Benedek, rk. fm. 1923, Gyöngyössolymos, Heves megye.

469. A harmincas években egy fiú titokban „lucaszéket” készített. Ádám-Éva napján, amikor az édesapja itatta a jószágot, kipróbálta a széket az istállóban, hogy kibírja-e? Egy ökor bedugta a fejét az ajtón, mire a fiú azt hitte, hogy boszorkányt lát és ijedtében meghalt. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

470. A „Lyukas karró” Luca napjától karácsonyig készül. Aki ebbe keresztúton belenéz, meglátja a boszorkányokat. — Somogyi Károly, ev. őrmester, 1920, Békéscsaba.

471. Nagypjától hallotta az elbeszélő a következő históriát: Három legény közösen készített egy lucaszéket. Három egymást követő este felszakadt az ajtó, és valami láthatatlan erő földhözcsapta a készülő „lucaszéket”. Az éjfél misén egyik legény ráállt a lucaszékre, de előzőleg mákból egy kört vontak a szék köré. Így a boszorkányok nem tudtak neki ártani. A széket elégették, mert a boszorkányok haragszanak rá. — Dénes Ferenc, rk. fm. 1923, Erdőszentgyörgy, Zala megye.

472. „Lucaszék”. Elbeszélő illet nem látott még, de úgy hallotta, egész kicsi szék, amire éppen rá lehet ülni. Hogy milyen fából készült, az nem számít. Luca napján kezdik készíteni, egész karácsonyig „minden nap koppantanak a kalapáccsal”. Mikor karácsonyi misére első harangoznak, a szék készítője elmegy a templomba és a „kar” alatt (kórus alatt) leül a székre. Meglátja, ki a boszorkány. Mikor a misének vége van, siet el. Előre elkészített hamu és mák keveréket kezd szórni és olyan házba „megyen be, amelyen fakilincs van”. Oda nem tudnak utána bemenni a boszorkányok, azok ugyanis a vas zárt ki tudják nyitni, a fát nem! — Beőr Bálint, ref. fm. 1923, Hangás, Borsod megye.

473. Nem ismeri a Luca napot. — Szócs János, rk. cipész, 1923, Torja.

474. Mint az előző. — Páhi László, rk. fm. 1923, Olaszliszka.

475. Mint az előző. — Sandi Tibor, rk. fm. 1923, Futásfalva, Háromszék megye.

476. Luca napról nem is hallott még. — Kelemen Béla, baptista, asztalos, 1923, Kisgalambfalva, Háromszék megye.

477. Luca napján nálunk nincs semmi szokás. — Bulák Gyula, fm. 1923, Héderfája.

478. „Lucát nálunk nem tartják.” — Bernáth József, rk. fm. 1923, Gyergyótekerőpatak.

479. Nincs Luca napi szokás. Az elbeszélő hallotta, hogy valamikor voltak ugyan e naphoz fűződő szokások, de, hogy mi azt nem tudja már. — Bátor István ref. tanító, Gerjén. (A falu református!)

480. Luca napot nem ismeri. — Mátyás János, rk. fm. 1923, Monó, Szilágy megye.

KARÁCSONY

481. A falu szegény családjainak privilégiuma az adventi ostyasütés. Ez az ostyá kör- vagy téglalap alakú és nagyobb, mint a templomi ostyá. Egy-egy család 15–20 darabot szokott ebből venni. Babot, lisztet, zsírt, pénzt adnak érte. Szegények segélyezése ez. Az ostyát egyszerűen megeszik. — Csikós Gábor, rk. fm. 1923, Vámosmikola.

482. Adventben a pap süt ostyát és elküldi a jobbmódú családokhoz. A palacsintányi nagyságú ostyából mindenki annyit vesz, amennyit akar. A befolyt jövedelmet a falu szegény családjai közt osztja szét a pap. Az ostyákat a karácsonyfa alá teszik és „karácsonyban” megeszik. — Péter János, rk. fm. 1923, Apátújfalu, Nógrád megye.

483. „Karácsony böjtjén” minden család annyi ostyát vesz a harangozótól, ahány tagból áll a család. Akiről tudják, hogy él, de nincs otthon, annak is vesznek ostyát és a karácsonyfa akasztják azt. Ez az ostyá nem más, mint a szentéletlen, templomi célra sült ostyá. Az ebédet az ostyá megévésével kezdik meg, majd egy gerezd mézbe mártott almát fogyasztanak el, egy gerezd mézes dió követi ezt, majd egy gerezd mézes fokhagyma jön. Az ebéd a faluban majdnem mindenütt vajjal berántott bablevéből és mákosgubából áll. Az ételmaradékokat és morzsákat egy papírba téve, „karácsonyi morzsalék” címen a következő karácsonyig elteszik. Ebéd megkezdése után az ebéd végéig senki sem kel fel az asztaltól, hogy „jól üljenek a tyúkok”. — Juhász Pál, rk. fm. 1923, Nagyiratos, Arad megye.

484. „Szenteste karácsonyt köszönteni járnak a gyerekek.” 3–4 gyerek megáll az ablak alatt és szent énekeket énekelnek. Majd bemennek, boldog ünnepeket kívánnak és elmondják az alábbi verset:

*Kiskarácsony, nagykarácsony,
kiszült-e már a kalácsom?
Ha kiszült már, adják ide,
had tegyem el a zsebembe!*

Ismét énekelnek átveszik a kapott ajándékot és távoznak. — Nagy János, ref. fm. 1923, Solt. (Túlnyomó református lakosság, kevés katolikus.)

485. A „kántálás” karácsony szombatján szokásos. A „kántáló” gyerekek páran összeállnak, vesznek egy-egy jó erős botot a kutyák ellen, aztán napnyugta után megindulnak. Ahol a kapu nyitva van és világosság szűrődik ki, ott az ablak alatt eléneklik „Krisztusurunk áldott születése” és „Szívünk vígsága” kezdetű egyházi énekeket. A gyerekek közt van egy „beköszöntő”. Ez elmondja az alábbi versikét:

*„Oh áldott Úr Jézus
Egeknek Királya,
Drága érdemedet
Áraszd ki e házra!
Tarts koronát mindíg
A hívek számára,
Hogy virradjunk fel.
Karácsony első-, másod, és harmadnapjára!
Szívünkben kívánjuk,
És a pénzt kívárjuk!*

Az ajándékok megkapása után mennek tovább más házakhoz. A dalárda a kántor vezetésével „kántál”. Ők éjfélt után kezdik a kántálást és első harangszóig kántálnak. Ahol a kapu be van zárva, ott egyszerűen bemásznak a kerítésen. Az ablak alatt elkezdnek egyházi énekeket énekelni. Erre beengedik őket a lakásba. Ők a gyerekektől eltérően bemennek. Házban étellel, itallal kínálják meg őket, aztán pénzt adnak nekik, amit az egyház javára a „KASSZAS” vesz át. A tiszteletes a templomban bejelenti a híveknek, hogy a

„kántállók” mennyi pénzt kaptak. — Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva.

486. „Karácsony hetében” (karácsony előtti hét) szokásos Nagykanizsa külvárosaiban a „regöllés”. Ezt úgy 16 év körüli legénykék csinálják. Este járnak, láncos botokat is visznek magukkal, amire még zörgő bádogdarabokat is szegeznek. A vezető, aki az ajándékokat, vagy a hideg vízzel való leöntést kapja, a küszöböt veri botjával, míg 3—4 társa a földet döngetve rákezdni:

Hajj regő rajta,
azt is megadhatja
az a nagy Úristen
ennek a gazdának
két szép ökröt,
két szép tehenet,
tejet, vaját eleget,
hadd süssenek rétest
szegény regöllőknek.

Nem vagyunk mi rablók
Szent István szolgái.
Most jöttünk Hidegkútról
Hideg mezejéről.
Elfagyott kinek keze,
kinek lába,
kinek füle, uja.
Hajj regő rajta,
azt is megadhatja,
az a nagy Úristen
ennek a gazdának,
két szép ökröt,
két szép tehenet,
tehén mellé szekeret,
szekér mellé kereket,
kerék mellé faszöveget,
faszög mellé vasszöveget.
Hajj regő rajta,
azt is megadhatja,
az a nagy Úristen,
ennek a gazdának,
három ólat,
három malacot,
az egyikből kifusson,
a másikba befusson,
harmadikba több jusson.
Hajj regő rajta,
azt is megadhatja,
az a nagy Úristen,
ennek a gazdának,
..... (elfelejtett rész!)
a nagyobbik béresnek
arany ösztöknyelet,
a kisebbik béresnek
arany ostoronyelet.
..... (elfelejtett rész!)

A szöveg dallama:

Amikor befejezik az éneket, a gazda megkínálja őket egy pohár borral vagy városiasabb részekben pénzt adnak nekik. — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, 1922. Nagykanizsa.

487. Letenyén a regölést és betlehemezést is katonasorban levő legények végzik. — Csizmadia Ferenc.

488. Karácsony este (december 25-én) van a „regöllés”. Négy-öt fiatalember láncos botokkal járja a falut. Egyikük, aki a vezető, bemegy a házba, megkérdezi, szabad-e bemeni? Ha engedélyt kapnak, bemennek a szobába és a botokkal ütemesen zörögve, énekelik:

„Kelj fel gazda, kelj fel,
Száll az Isten házára
Terített asztalára
Tele poharával.
Hajj, regő rejtem,
Azt is megengedte
Ez a nagy Úristen
Ennek a gazdának
Egy kis istállót,
Száz marhát beléje,
Két kis bujtárt melléje,
A nagyobbik bujtárnak
Arany ostoronyelet,
A kisebbik bujtárnak
Arany furkósbotot.
Haj, regő rejtem,
Azt is megengedte
Ez a nagy Úristen
Ennek a gazdának
Egy hód földet,
Száz kereszt búzát,
Száz kereszt rozsot,
Haj regő rejtem,
Ezt is megadhatja
Az a nagy Úristen
Ennek a gazdának
Egy kis akót,
Száz birkát beléje
Két kis bujtárt melléje.
A nagyobbik bujtárnak
Arany fokosnyelet,
A kisebbik bujtárnak
Arany kampósbotot.
Haj, regő rejtem
Ezt is megadhatja
Az a nagy Úristen!
Ennek a gazdának
Egy kis ólat,
Száz disznót beléje,
Két bujtárt melléje,
A nagyobbik bujtárnak
Arany kürtöt,
A kisebbik bujtárnak
Arany furkós botot.
Hej, regő rejtem
Ezt is megadhatja,
Az a nagy Úristen!
Adjon az Úristen
Ennek a gazdának
Egy kis pincét,
Száz akó bort beléje,
Két kis pincért melléje,
A nagyobbik pincérnek
Arany üveghébert,
A kisebbik pincérnek
Arany üvegpoharat!
Haj, regő rejtem,
Ezt is megadhatja
Az a nagy Úristen!
Emitt vagyok egy szép leány,
Kinek neve (a lány neve)
Amott vagyok egy szép legény,
Kinek neve (a lánynak szánt
legény neve)

Elbeszélő tovább nem tudta a szöveget. Régebben szokásban volt még a „duda” használata is. (Duda = 489!) — Szabó Károly, rk. fm. 1923, Pölöske, Zala m.

489. Karácsony este, december 25-én szokásos a „regölés”. Négyen-öten mennek együtt, egyiknél van a „duda”. Ez egy üres tejeskőcsög, aminek a száját disznóhólyaggal kötötték be. A disznóhólyagba meg egy szál nádat dugnak úgy, hogy a nád egyik vége a kőcsögbe lóg és „torszában” végződik. Ezt a hótuk alá fogják és a másik kézzel a kőcsögből kiálló nádszálat huzogatják, mire a „duda” brummogó hangot ad. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala m.

490. December 24-én este „Kis Jézust köszöntenek”. Házról házra járnak és bekiabálnak: „Szabad-e kis Jézust köszönteni?” Igenlő válasza éneklük:

„Kicsoda az, aki által
Nagy az Úr fölöttünk?
Mind azt mondják,
Betlehembe nagyon siessünk!
Kisded Jézus született,
Aki jövendőtett.
Jer, imádd hát mívelünk,
Aki üdvözítünk lesz,
Aki üdvözítünk lesz!
A jászolba fektetett
Kegyes Krisztusunk,
Mirettünk földre szállt
Kegyes Krisztusunk,
Töröld el vétkünket,
Add meg üdvösségünket.
Az ártatlan születéssel,
Boldogíts minket!
Nosza Palkó,
Fogj egy juhót,
Vesd válladra,
Te meg Gyurkó,
Egy kis túró!
Köss a hátadra.
Kisded Jézust imádták,
Dudát szépen megfújták,
Jézus mellé Szent Józsefet
Hűen áldották!”

Az ajándékot átvéve, „Mennyből az angyalt” énekelve eltávoznak. — Szabó Károly, rk. fm. 1923, Pölöske, Zala m.

491.

„Regü-regü rejtem,
Majd neked ejtem.
Regü-regü rejtem.
Adjon a jó Isten
Ennek a gazdának
Egy hód földön
Száz kereszt búzát,
Száz kereszt rozsot!
Sej, regü-rejtem,
Majd neked ejtem.
Regü-regü rejtem.
Adjon a jó Isten
Ennek az asszonynak,
Egy tyúk alatt
Száz csirkefiat,
Száz csibafiat!
Sej, regü-rejtem,
Majd neked ejtem,
Regü-regü rejtem.
Falon függ a zacskó,
Tele van százassal,
Fele a gazdáké,
Fele a regösöké.
Sej, regü-rejtem,
Majd neked ejtem,
Regü, regü, rejtem.
Sütik a malacot,
Érzem a szagát,
A hátulsó combját,

Talán hozzám vágják!

Sej, regü-rejtem,
Majd neked ejtem,
Regü-regü rejtem.
Itt is mondanak
Egy szép leányt,
Kinek neve volna:
..... (A lány neve!)

Sej, regü-rejtem,
Majd neked ejtem,
Regü-regü rejtem.
Amott is mondanak
Egy szép legényt,
Kinek neve volna:
..... (A legény neve!)

Sej regü-rejtem,
Majd neked ejtem,
Regü-regü, rejtem.
Összegöndörögjenek,
Mint a cica farka,
Mint a macska farka!
Sej regü-rejtem,
Majd neked ejtem,
Regü, regü rejtem.
Boldog új esztendőit!”

Molnár Jenő, rk. tanító, 1919, Sömjénmihályfa, Vas m.

492. Szenteste 5–6 gyerek együtt járja a falut. Minden házba beszólnak az ablakon: „Meghallgatják-e az angyali igazságot?” Engedély esetén bemennek és karácsonyi énekeket énekelnek. Diót, cukrot vagy pénzt kapnak. — Juhász Pál, rk. fm. 1923, Nagyiratos.

493. Karácsony másnapján szokásos a „rigmusmondás”. Reggel összeáll két-három gyerek és közösen járják a házat. Ahol nyitva találják az ajtót, oda bemennek. Zárt ajtó annak a jele, hogy nem akarják a „rigmusmondókat” beengedni. Ahol nyitott az ajtó, oda bemennek és a következő verset mondják el:

„Kicsi Zsuzsikának kicsi csengő fája,
Krisztus Urunk küldte öröme napjára.
Ne pityeregj gazda, tégy bort az asztalra!
Majd én is eljövök a zsíros pánkóra!
Zörgetik a kőcsöt, pénzt akarnak adni,
Ha tíz fillért adnak, meg fogom köszönni!”

Van az utolsó résznek ilyen változata is:

„Zörgetik a kőcsöt, pénzt akarnak adni,
Ha tíz fillért adnak, el sem fogom venni,
Ha egy pengőt adnak, meg fogom köszönni!”

— Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva, Marostorda m.

494. Nagykanizsán a belvárosban is divatos volt a betlehemes játék, de rendőrségi engedélyhez volt kötve. A plébániahivatal javaslata alapján állította ki a rendőrség az engedélyt. Rendőri engedélyre volt szükség, mert a konkurrens betlehemesek furkósbottal szoktak egymásnak esni és a fő-törekvésük egymás „betlehemének” szétverése volt. — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, 1920, Nagykanizsa.

495. Egy héttel karácsony előtt, szóval „karácsony hetiben” szoktak „betlehemezni”. A „betlehemi játékhöz” négy gyerek kell. Van három pásztor és angyal. A harmadik pásztor a „dadó”. A pásztorok kenderből nagy szakállat és bajuszt készítenek és madzaggal kötik fel. Az angyal csupasz arcú. A pásztorok rongyos ruhában vannak és láncos bot van a kezükben. Az angyalon hosszú fehér ing van, kezében bot helyett csengőt tart. Fején csillaggal díszített „papisüveget” visel. Az angyal viszi a „betlehemet” és közben csenget. Amikor házhoz érnek, az angyal bekiált: „Be szabad-e vinni a betlehemi Jézuskát?” Igenlő válasza az angyal bemegy, bent a „betlehemben” meggyújtja a gyertyákat és elkezd énekelni: „Mennyből az angyal...” Eléneklő az első versszakot, aztán csenget. Belép az első pásztor: „Adj! Isten gazd'uram jó estét! Úgy eltévedtem ebben a rengeteg erdőben

(Nem tudja tovább a szöveget!) Az első pásztor befejezván mondókáját, lefekszik. Az angyal elénekli a „Mennyből az angyal” második versszakát és újból csenget. Bejön a második pásztor. Ez is elmondja a mondókáját, majd lefekszik az is. Az angyal újabb versszakot énekel, akkor azonban nem csenget, hanem kiszól: „Dadó, gyere be, mert megfagyó!” „Dadó” kintről beszél: „A szalonnaszákot hová tegyem?” Angyal: „Akaszd az üstökbe!” Dadó bemegy és beszél az is, majd lefekszik és horkolni kezd. Az angyal énekel, majd felkölti az első pásztort: „Mit álmottál pajtás?” Első pásztor: „Hát tudod pajtás, én azt álmottam, hogy a gazd'uram akkora kolbászt akasztott a nyakamba, hogy az egyik végét én rágtam, a másikat meg a kutyák Pesten!...” (További mondókát nem tudja!) Az angyal felkölti a második pásztort: „Mit álmottál pajtás?” „Én meg azt álmottam, hogy gazd'uram egy száz pengőst nyomott a markomba...” Az angyal a „dadót” is felkölti: „Mit álmottál pajtás?” „Én meg azt álmottam, hogy a gazd'uram legszebbik lányával háltam...” Ezeket a pásztorok még fekvé, könyökölve mondják el. Az angyal énekelni kezd: „Pásztorok hol vagytok, talán biz' alusztok? Gyorsan, frissen keljete, Jézus elé menjete!” A pásztorok felkelnek botjukkal verve az ütemet, énekelni kezdenek:

„Mennysországba jer pajtás, jer pajtás!
Ottan lesz majd jóirtás,
Sör, bor ingyen lesz,
Ott ihatik az ember,
Egyik angyal furuglál, furuglál,
A másik meg táncot jár.
Vigan zengjete citerák,
Jézus született,
Harsogjatok dob, trombiták,
Isten ember lett.
Hej, szegények,
Pásztorok, örvendezzete!
Köztetek van Úr Jézus,
Dicsérhessétek!
Koredó örülhetsz,
Hogy velünk eljöhetsz,
Kedvedet töltheted,
Kis Jézust szemlélheted!
Hallod, hallod pajtás,
Zörgetik a kulcsot,
Amivel felnyitják
A pénzes ládcskát,
Osztoztatják csiszegős, csoszogós
Bankóját, húszasát, ládiását!”

(Koredó a legöregebb pásztor!) — A „mennysországba” dal-
lama Csizmadia Ferenc rk. tanító kottázása szerint:

Ezután közösen eléneklik a „Csordapásztorokat” és vége a játéknak. A gyerekek a kapott ajándékot tarisznyába téve távoznak. Menet közben énekelik: „Elindulánk stb.” — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém m.

496. Katonasorban levő fiatal emberek szokták játszani a „betlehemi játékot”. Az elbeszélő maga angyal volt utoljára. „Betlehemesek” karácsony első és másodnapján járnak csak, az esti szürkület beálltakor. A szereplők: „Kengyelfutó”, Szent József, „király”, két angyal és két pásztor. Az angyalok fején „tanecliből csinált” süveg van, aminek csillag van a csúcsán. Ez a süveg különböző színű szalagokkal is díszített. Az angyalokon fehér „blúz” és fehér, csipkés szoknya van. Vállaikon átvetve egy-egy „kivarratos kendő”. Alul természetesen melegen fel vannak öltözve, a papírsüveg alatt is ott a kucsmájuk. A király úgy van öltözve, mint az angyalok, csak papírkorona van a fején és sarkantyús csizma van a lábán. A korona tenyérnyi széles ezüstpapírból van készítve, amit különböző színű szalagok díszítenek. A „kengyelfutó” is úgy van öltözve, mint az angyalok, csak sarkantyús csizma van annak is a lábán. A pásztorok szőrös subában vagy kifordított bundában vannak, fejükön bundás sapka. A betlehemet az angyalok viszik. A kengyelfutó, akinek csengős bot van a kezében, bemegy a házba, míg a többiek kint várakoznak. Bent kérdi:

„Nagy csoda vallással
Hívom e világot,
Hogy az én versemet
Kérlek, hallgassátok
Ezt a történetet,
Hogy barmok jászlabán
Egy gyermek született.
Kicsoda e gyermek,
Tudni szeretnétek?
Az Úr Jézust tiszteljétek!
Mit szól a gazda?
Bé szabad-e jönni a betlehemeseknek?”

A gazda erre kiszól, hogy jöjjenek bé! Erre az udvaron eléneklik a „Mennyből az angyalt” és Szent József kivételével bemennek. Az angyalok leteszik a betlehemet és a két „papakulár” lefekszik a betlehem mellé.
Király:

„Mi nem azért jöttünk,
Hogy históriázzunk,
Hanem az Úr Jézusról
Egy példát mutassunk.”

Prózában folytatja: „A mi példánk, tehát legyen Jézusról. Szent Józsefet pedig bé nem bocsájthatom, istállóban hálai kényszerül!”

Szent József: Kivülről kopogtat.

Király: „Ki vagy?”

Szent József: „Felséges királyom, nyisd meg az ajtót, ereszd bé a szegény megfáradt utast, ki az utazásban nagyon elfáradott! Kaphatnék-e szállást, nyugalmat nálad ezen éjszakára?”

Király:

„Kedves jó barátom,
Szállást nem adhatok,
Sok vendégim vannak,
Ha szállást adok,
Engem is megszólalnak!
Királyi házaamtól
Ezennel elindulhatsz!”

Két angyal egyszerre:

„Miféle ember vagy,
Vajjon honnan jöttél?
Hogy felelet nélkül
Mostan erre jöttél?”

Szent József:

„Názáretből jöttem
A felhivatásra,
Kaphatnék-e szállást,
Nyugalmat
Ezen éjszakára?”

Király:

„Ím, hát gyere bé,
Pihenj egy kevéssé!”

Szent József belép, kezét fog a királlyal: „Szerencsés jó estét felséges királyom!”

Király: „Isten hozott, kedves jó barátom!”
Szent József:

„Én is hát, mint József
Béjöttem hozzátok,
Mert fényleni láttam
A bálványcsillagot...”

Prózában folytatja: „Idebenn hallok a betlehemi pásztorokat. Íme megnyílt Áronnak vesszeje, kinyílt törzse és csemetéi s megnyílt a Paradicsomkertben a bűnösök helye!”
Közösen éneklük:

„Vajjon József mit gondoltál,
Hogy istállót választottál,
Nem találtál nyugvóhelyet e városban,
Hanem inkább barmok között a jászolban.
Pásztorok, pásztorok, keljünk fel!
Betlehembe menjünk el,
Fáradtságot ő érte ne sajnáljunk,
Siessünk, ne késünk!
Íme mert ő fázik,
Könnyeitől ázik,
Nincsen neki dűnyhája,
Sem cifra nyoszolyája,
Csak széna, csak szalma,
Barmok szája melegítő kályhája.
Keljetek fel pásztorok, pásztorok,
Kik juhoknál alusztok,
Kik juhoknál alusztok,
Megszületett uratok, uratok,
Nektek is Jézusotok, Jézusotok!”

Kengyelfutó rávág botjával a pásztorokra: „Daszkule hirtelen, norde kegyetlen, keljetek fel már, annyit aludtatok, a szemetek kidagadt!”

Első pásztor:

„Én nem bánom, keljünk fel!
Betlehembe menjünk el!”

Második pásztor:

„Amíg oda elérünk,
Hat szál kolbászt megeszünk!”

Együtt éneklük:

„Menjünk, menjünk, örvendezzünk,
Úr Jézustól kedvet nyerjünk,
Lássunk, lássunk szép angyali
Nagy vígságot!”

Lássuk szerit a Jézusnak, a Jézusnak!
Mit vigyünk hát neki, ajándékot neki?
Hogy kedvét találhassuk
És szívből imádhassuk!
Egy sajtot, egy bárányt!
Ilyen szegény pásztoroktól elég leszén,
Talán még az aranyból is többet téssen.”

Első pásztor:

„Én vagyok a legöregebb pakulár,
Ki a juhok után egész nap cammog már,
Mégis az én Jézusomnak egy sajtot ajánlok,
Uram vedd jó szíveddel, mert mást nem adhatok!”

Második pásztor:

„Én vagyok a legfiatalabb pakulár,
Ki a bárányok után egész nap szaladgál,
Mégis az én Jézusomnak egy bárányt ajánlok,
Uram, vedd jó névvel, mert más nem adhatok!”

Közösen éneklük:

„Mostan kinyílt egy szép rózsavirág,
Melyet oly rég vár az egész világ,
Betlehemben bimbózik egy zöddág,
Király mennyből, méltóság,
Király mennyből, méltóság.
Aludj, aludj, drága jácintuskám!
Sorsunk nehéz, violám!
Sorsunk nehéz, violám!”

Innét kezdve a kengyelfutó botjával veri az ének ütemét:

„Egy kancsó bort, őrmester,
Beszélhetünk jókedvvel,
Torkunk ki is ujjula
Ezer víg örömmel!”

Kifelé menet a házból, éneklük:

„Ez a gazda jó gazda,
Ha elindít utunkra,
Tíz pengőt, húsz pengőt,
Indítson utunkra.
Jó gazdák megbocsássatok,
Ha vétettünk tinálatok.
Köszönjük, hogy mit adtatok,
Mennyből áldás szálljon rátok!
Mennyből áldás szálljon rátok!”

— Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva, Marostorda m. (1946 karácsony este jegyeztem fel.)

497. „A betlehemi játék” ismeretlen az elbeszélő falujában.
— Ambrus István, rk. szabó, 1923, Gyergyócsomafalva.

498. Szenteste a disznó- és tehénpásztor minden házhoz elmegy. Mikorra érkezésüket várják, minden munkát befejeznek és az asztalt megterítik. Minden szemesterményből tesznek az asztal alá egy tele „szakajtóval”. Az asztalra egy kancsó, meg egy üveg bort tesznek. A karácsonyra sütött kalácsból egyet eltesznek a pásztorok számára. A belépő pásztorok „köszöntőt” mondanak. A pásztorok hónuk alatt fűz vessző csomót hoznak. A gazdaasszony köténye segítségével két-két vesszőt kihúz a pásztorok hóna alól és mindenkit megver, aki a szobában van. Akit ver, annak ugrálni kell, hogy „az állatok frissek legyenek az elkövetkező évben”. A vesszőket aztán összefonják és ezzel a korbáccsal hajtják ki a disznókat. A ház lakói a gazdaasszony kivételével elmennek templomba. Mire visszajönnek, áll a karácsonyfa is. Ekkor megvacsoráznak. A vacsora előtt egy pohárka édes pálinkát isznak meg kenyérrel vagy süteménnyel. A vacsora mákos és káposztás metélt. Az első kanálnyi ételt, amit valaki a „tapsiból” kivesz, külön teszi és közben azokra gondol, akik meghaltak. Ez a külön tett étel a moslékba kerül. A gyerekek ekkor járnak szent énekeket énekelni. Éjfélkor a legények teszik ugyanezt a lányos házaknál. A legényeket behívják és megvendégelik. Az ún. „templomtakarító lányok”, akiket a gazdagabb családok gyermekei közül

választanak, éjfélkor pár legény társaságában felmennek a toronyba és ott szent énekeket énekelnek. — Daday Mihály, rk. fm. 1923, Nagytarcsa, Pest megye.

499. Karácsony előestéjén szokásos az ún. „Szűzgulya hajtás”. Csordás és kanász este 10 óra felé együtt indulnak el a pásztorházból, bojtárjaik kolompokkal felszerelve követik őket. Ők helyettesítik most a csordát. A pásztorokon a szokásos hétköznapi felszerelés van. Megindulnak azon az úton, ahol „ki szoktak hajtani”. Kanász tüköl, a csordás durrogat, éppen úgy, mint amikor „kihajtáskor” a gazdák tudára adják, hogy kiengedhetik az állatokat. Minden gazda háza előtt megállnak, a tükölsre, a durrogtatásra előjövő gazdát saját gyártmányú versükkel felköszöntik, aki egy kalácsot és üveg bort ad nekik. Nagyobb gazdánál a bojtárokat behajítják az udvarra, mint amikor a csorda érkezik meg. — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, Nagykanizsa.

500. Szenteste a gyerekek elkérik a kanásztól az ostort és kolompokat és járják a falut. Egyik gyerek durrogat a kanászzostorral, a többi meg kolompolva követi. Közben-közben karácsonyi énekeket énekelnek. Semmit nem kapnak ezért. — Sohár Elemér, rk. fm. 1923, Pórszombat, Zala megye.

501. „Karácsony böjtjén” kezdik a kondások és kanászok az „aprószeneteket” hordani, minden házhoz, ahonnet „kihajtanak” visznek egy „piros gyűrűt” (vöröses fűzfavessző). Két-három napig tart, amíg az egész falut bejárják. — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád megye.

502. Karácsony böjtjén az első kanál ételt semmiből sem eszik meg, hanem összegyűjtve a tyúkoknak adják. — Lukács Gyula, rk. fm. 1914, Budafa, Zala megye.

503. Karácsony böjtjén mákostészta az ebéd. Vargha András, rk. fm. 1923, Szurdokpüspöki.

504. Karácsony első napján nem szabad mákot enni, mert a következő évben sok lesz a „balha”. — Kökény Miklós, rk. tisztviselő, 1919, Rád, Nógrád megye.

505. Karácsony első napján nem szabad diót feltörni, mert sok edény összetörik a következő évben. — Kökény Miklós, rk. tisztviselő, 1919, Rád, Nógrád megye.

506. Karácsony első napjára „fekete tyúkot” vágnak, hogy „sokat tojjanak a jövő évben a tyúkok”. — Somogyi Károly, őrmester, 1921, Békéscsaba.

507. Karácsony napján nem szabad diót „feltörni, mert kelésses lesz az ember”. — Juhász Pál, rk. fm. 1923, Nagyiratos.

508. Karácsony böjtjén tilos a zsíros állat vágása. — Kovács József, rk. iparos, 1923, Szurdokpüspöki.

509. „Sóban-vízben bableves és mákostészta” az ebéd karácsony böjtjén. Ebéd előtt mindent az asztalra készítenek és ebéd alatt senkinek sem szabad felkelni, hogy „jól üljének a tyúkok”. Az ebédet egy „fél giriz” mézes fokhagyma meghevésével kezdték meg, a másik felét meg eltették. Ezután mindenki vett egy szem diót és feltörte. A rossz dió azt jelentette, a feltörő beteg lesz, vagy meghal egy éven belül. A dió egy gerezdjét mézbe mártva a felét megették. Ezek okát elbeszélő nem tudja. A mézet eltették, amit ekkor az asztalra tettek „torokfájás ellen orvosságnak”. Minden ételből mindenki félretett egy kanálnyit, amit „egy ruhába téve következő karácsonyig őriztek. Ez a karácsonyi morzsa.” Hogy ez mire volt jó, nem tudja. — Gálfi András, rk. fm. 1923, Szapárliiget, Arad megye.

510. Karácsony böjtjén és minden más böjti napon „árva ételek” szokásosak, amelyekben sem rántás, sem habarás nincs. Egyébként a hétfőt is megböjtölik a faluban a péntek mellé. — Mátyás János, rk. fm. 1923, Monó, Szilágymegye.

511. „Karácsony böjtjén” rendszeren mákostészta van ebédre. A férjhez menendő lány lekapia az apja villájáról a tésztát és azzal kiszalad az utcára. Az első férfi keresztnéve, aki arra jön, lesz az ura keresztnéve is. — Csépe Sándor, rk. fm. 1923, Hasznos, Heves megye.

512. Karácsony böjtjén dió, fokhagyma, alma és szőlő van ebéd előtt. Ezek maradékát elteszik egy asztalkendőbe, amit „törölközőnek” hívnak. Ez a „karácsonyi morzsa”. Ebédre savanyú krumplileves vagy bableves, általában savanyú levesek, mákostészta, meg krumplislepény van. Ez utóbbit a gyümölcsökkel eszik. Ebéd közben az apa az első pohár bor-

nál felköszönti családját, kívánja, hogy „az egészség megmaradjon és még számos karácsonyt megérjenek együtt!” — Kovács József, rk. iparos, 1923, Szurdokpüspöki.

513. Amit „karácsony és új év böjtjén” esznek és van, az „egész évben lesz!” Ezért aztán egy „szakajtó kosárban” összekevernek minden szemesterményt, az asztal alá teszik és újévig ott hagyják. Ekkor minden állatnak adnak belőle. „Jobb lesz az évi termés!” — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaórs.

514. „December 6-án meghalt az anyósom. Szenteste azért számára is tettünk tányért az asztalra. A tányér mellé szájával lefelé fordított poharat tettünk. Az üres tányérba minden ételből vetettünk egy kanálkával.” — Bokor Ferenc, rk. gyári munkás, 1913, Salgótarján.

515. Csizmadia családja földműveléssel foglalkozik, náluk van szokásban, hogy szenteste és húsvét előestéjén vacsoránál a család halottainak emlékére üres tányért tesznek az asztalra. Ezekbe az üres tányérokba minden fogásból mindenki tesz egy kanálnyit. Csizmadia mesélte, hogy érdeklődően a szokás okáról, azt a választ kapta, hogy „ezeken a napokon mindenkinek meg kell kapni a maga részét!” Az ételeket, amik így összegyűlnek, a tűzbe vetik. Minden ételből és italból vetnek a tűzbe is. — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, 1920, Nagykanizsa.

516. Szent esti vacsoránál azoknak a családtagoknak, akik távol vannak, szintén tesznek tányért az asztalra. Erre minden ételből tesznek egy kanálkával. Az így összegyűjtött ételeket papírba téve félreteszik és ha valaki megbetegszik, ennek a füstjével megfűstölik. Beteg állatokat is így gyógyítják, és pl. „tehén tőgyére igen jó, ha gyulladásban van!” — Jaskó Károly, rk. fm. 1924, Ecseg, Nógrád megye.

517. Karácsony böjtjén nem reggeliznek és nem vacsoráznak, csak az éjféle mise után egy üres tányért is tesznek az asztalra és addig senki sem kezd enni, amíg az ételből egy kanálnyit az üres tányérba nem tett. Az így összegyűjtött ételkeveréket az állatokkal etetik meg. „Ez így szokás nálunk, hogy mire jó, nem tudom!” — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti, Zala megye.

518. Szent este vacsoránál nem kel fel a gazdaasszony, hogy „jól üljének a tyúkok”. — Morva István, rk. fm. 1923, Csömör, Pest megye.

519. Karácsony böjtjének estéjén lehet más is, de savanyú gomba leves és bobajka feltétlen van! — Szuhodi Miklós, rk. fm. 1923, Vivitány, Zemplén megye.

520. Szenteste diót esznek vacsorára. Akinek rossz a diója, amit elsőnek tör fel, beteg lesz, vagy meghal egy éven belül. — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád megye.

521. Szentesti vacsoránál vizet, bort, süteményt, kalácsot, „egyszóval mindent tesznek az asztalra, hogy a jövő évben mindenből legyen”. — Tóth Gyula, Bézs.

522. Karácsony böjtjének estéjén szénát és súlykolófát szottak az asztal alá tenni. — Juhász Pál, rk. fm. 1923, Nagyiratos.

523. Karácsony böjtjének estéjén sást hintenek az asztalra és így terítik le az asztalt. „Ez egész karácsonyban így marad”. — Tóth János, rk. fm. 1910, Zemplénagárd.

524. Sataéknál a szentesti vacsorát egy gerezd mézbe mártott fokhagyma meghevésével kezdik meg. „Ez valami betegség ellen van!” Ezután feltörik a teríték mellé előre elkészített diókat, amiket az elbeszélő édesanyja válogatás nélkül rakott ki. Akinek az első feltört diója rossz, az „beteg lesz, vagy meghal egy éven belül!” Egy gerezd diót is elfogyasztanak mézbe mártva. „Általában mindent mézzel esznek ezen a napon cukor helyett, mivel a méz sok virág porából van és fűbe-fába adta Isten az orvosságot!” Ezután mindegyik testvér vesz egy almát és annyi részre vágja ezt, ahány testvére van, az almaszeleteket pedig kiosztja testvéreinek. „Azt tartják, ha valaki eltéved és nem találja meg a helyes utat, azokra gondol, akikkel almát felezett, biztosan megleli a jó irányt!” — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska.

525. Elbeszélő családja földműveléssel foglalkozik. Szenteste a vacsoránál egy szál gyertyát tesznek az asztalra. Aki felé legtöbbször hajlik el étkezés közben a gyertya lángja, azt tartják, egy éven belül meghal. — Csizmadia Ferenc, rk. tanító, 1920, Nagykanizsa.

526. A karácsonyi abrosz alá ollót, kaszakövet vagy kést tesznek. „Ha valaki megüti magát, ezzel simítják meg, hogy fel ne dagadjon a helye!” — Sziva Ferenc, rk. asztalos, 1923, Kéthely, Somogy megye.

527. Szenteste egy kis szénacsomót szokásos az asztal alá tenni, amit vízkeresztkor visznek ki és reggel az állatoknak adnak. A szalmacsomó mellé „járómszeget szoktak tenni, hogy a járom ne törje fel az ökrök nyakát!” „A széna arra szolgál, hogy az eljövendő Jézuskának legyen nyughelye.” Vacsora után tiszta fehér lepedővel fedik le az asztalt, az asztal közepére pedig imakönyvet tesznek. Ezt a terítőt használják fel, ha valakit „megöntenek viasszal”. — Iván Kálmán, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala megye.

528. Szenteste pár cső kukoricát, ha volt összenőtt cső, azt tették az asztal alá. „Anyám azt tartotta, a tyúkoknak szerencséjük lesz, ha ezt megeteti velük!” Kisbaltát is szoktak még az asztal alá tenni. — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád megye.

529. „Jégeső ellen azt a baltát szokták kitenni, ami karácsonykor az asztal alatt volt.” — Turánszki Imre, rk. fm. 1923, Kiskőrös.

530. Szenteste az asztal alá tesznek egy öl szalmát. Másnap reggel az asztalterítőbe takarva kiviszik azt a szalmát a szőlőbe. Ott a gyümölcsfákra olyan vastag kötelet készítenek ebből, mint a kévékre szoktak. „Ettől állítólag jó gyümölcsstermés lesz!” — Tamás Pál, Görömböly.

531. Karácsony előestéjén vacsora után kukoricát, szénát, meg szalmát tesznek az asztal alá. Ebből aztán minden állatnak adnak. — Szabó István rk. fm. 1923, Zalakaros.

532. Szent este egy kis cipőt tesznek az asztal sarkára. Vízkereszt napján minden állat kap ebből. — Vargha Pál, rk. fm. 1923, Rédcis, Zala megye.

533. Szenteste szénát és vakarókefét tesznek az asztal alá. — Sági János, rk. gazd. alkalmazott, 1910, Nemesbük.

534. Karácsonyra előre sütnék kalácsot. Ennek tészájából az elbeszélő édesanyja egy „cipő alakú üreskalácsot” is szokott sütni. Ebből szent este minden állat kap egy falatot, mert „az állatok éjjelkor megszólalnak és elpanaszolják egymásnak, mit adnak nekik enni!” Büki László, rk. fm. 1923, Vaspör, Zala megye.

535. Karácsony éjjel éjjelkor „megszólalnak a marhák”. Sági János, rk. gazdasági alkalmazott, 1910, Nemesbük.

536. Karácsony éjjelén minden állatnak adnak enni. — Lőrinc György, rk. fm. 1923, Babordöbréte, Zala megye.

537. Az éjjeli mise után minden állatnak enni adnak. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

538. Karácsony éjjelkor minden állatnak adnak enni. Etekezés után bemennek és minden szemesterményből kimérnek egyenlő mennyiséget, amit az asztalra öntve letakarnak az asztalterítővel. Ekkor kimennek és megitatják az állatokat. Visszatérve újra lemérik a terményeket. Amiből többet találnak, mint az előző mérésről volt, abból jó termés lesz, míg ami most kevesebbnek bizonyul, gyenge termést eredményez. — Sata Mihály, rk. villanyszerelő, 1923, Pécska, Árad megye.

539. „Szenteste” az asztal alá, amelyen a karácsonyfa áll egy köteg szénát szoktak tenni azért, hogy „az eljövendő kis Jézusnak legyen fekhelye”. Karácsony után minden növényevő állat kap ebből. — Sziva Ferenc, rk. asztalos, 1923, Kéthely, Somogy megye.

540. Amíg a karácsonyfa az asztalon áll, egy kis köteg széna van az asztal alatt, „a kis Jézus számára fekhelyül”. — Lakos János, rk. tisztviselő, 1919, Fonyód, Somogy megye.

541. Szent este az elbeszélő nagyapja egy kis „zsompor” zabot és egy kis öl szénát tett az asztal alá, amelyen a karácsonyfa állott, „Szent József szamarának”. — Hegedűs Antal, rk. tisztviselő, 1920, Markota.

542. Éjjeli misére menet előtt egy marék szalmát szoktak az öregek az asztal alá tenni, ami másnap is ott volt, hogy emlékeztessen, „a Kis Jézus is szalmán született”. Ma már nem igen van meg ez a szokás. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

543. Ahol nem állítanak karácsonyfa, ott az ajándékot az asztalra teszik ki, vagy az alvó párnája alá teszik. Cipőbe nem szokták az ajándékokat tenni. — Bernáth József, rk. fm. 1923, Gyergyótekerőpatak.

544. Kis Jézus az elbeszélő családjában a karácsonyfa alá tett cipőbe hozta az ajándékot az elbeszélő gyermekkorában. Mikuláskor ugyancsak a cipőbe jött az ajándék. — Hegedűs Antal, rk. tisztviselő, 1920, Markota.

545. Karácsonyfa állítanak. Este lefekvéskor az egész család, felnőttek is, ragyogóra tisztított cipőjüket az alá az asztal alá teszik, amelyen a karácsonyfa áll. Reggelre a cipőbe van az ajándék. A szülők egymásnak vett ajándékai is a cipőbe kerülnek. Mikulásra, újévre ugyanígy a cipőben kapnak ajándékot a gyerekek. Alma, sütemény, csokoládé, „pogácsa”, vagvis mézeskalács kerül a cipőbe. Ezeket aztán reggel a karácsonyfa ákaasztják és vízkereszt napjáig nem nyúlnak hozzá. Ekkor „lefosztják” a karácsonyfa és csak akkor eszik meg az ajándékokat. — Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva.

546. Karácsonykor és Mikuláskor a gyerekek cipőjébe ajándékot tesznek. — Papp Ferenc, rk. fm. 1923, Nádudvar.

547. Karácsonykor a karácsonyfa alá teszik az ajándékokat. Húsvétkor és Mikuláskor viszont a cipőjükbe kerül az ajándék. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

548. „Karácsonyfa az elsőházban állítják fel, rendszeren a lóca sarkában.” A karácsonyfa, „szilveszter este szedik meg”. Ekkor osztják el a gyerekek közt a cukrot. Ha a lánynak komoly udvarlója van, az is kap a karácsonyfa édességeiből. — Kovács József, rk. iparos, 1923, Szurdokpüspöki.

549. Karácsonykor az éjjeli mise után szoktak vacsorázni. A gyerekeket fel szokták ilyenkor kelteni. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

550. Karácsonykor az asztal alá, amelyre a karácsonyfa állítják, egy tál kukoricakását szoktak tenni. — Horváth József, rk. fm. 1910, Karmacs, Veszprém megye.

551. Palinban a mestergerendára ákaasztják fel a karácsonyfa, rendszeren a lámpa helyére. A legértékesebb ajándékot a fa végére ákaasztják. — Vaskúti József, rk. tisztviselő, Palin-Zala megye.

552. „Ha hódvilág van szenteste, nem lesz igazi jó gyümölcs-termes.” — Tóth Pál, rk. fm. 1923, Csatár, Zala megye.

553. „Ha csillagos karácsonykor az éjszaka, sok dinnye várható.” — Somogyi Károly, ev. őrm. 1921, Békéscsaba.

554. „Nagy szokás” karácsony böjtjén egy kocsi trágyát vinni a földekre, hogy „jogy legyen a termés”. — Morva István, rk. fm. 1923, Csömör, Pest megye.

555. „Sötét karácsony, sötét pajtát lehet várni.” Szóval, ha nincs karácsonykor hó, tele lesz a pajta. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém megye.

556. „A Luca után 12 nap időjárása a következő és 12 hónapja időjárásának felel meg” az elbeszélő édesapja szerint. — Gálfi András, rk. fm. 1923, Szapárli, Árad megye.

557. Szentesti vacsora után kétfelé vágnak egy fej vöröshagymát. Egy-egy fél vöröshagymát körömmel hat felé szednek szét, aztán az így nyert félgömböket sorra kirakják és január, február, március stb.-nek nevezik őket. A 12 hagymaszéletet sóval töltik meg. Amelyik hagymacikkelyben vizes lesz a só, az annak megfelelő hónap csapadékos lesz. — Nagy László, rk. fm. 1923, Galambok, Zala megye.

558. Mint az előző. — Szabó István, rk. fm. 1923, Zalakaros.

559. Ha a lány meg akarja tudni, hogy udvarlóit közül ki fogja elvenni, vesz egy szitát és annak karimájába kést szúr bele. Szenteste kidobja ezt az udvarra. Amerre a késnyél mutat, fog jönni a kérője. — Imreh András, rk. tanító, 1920, figyelte ezt meg Tápén és Algyőn.

560. Szent este bevisz az „eladó lány” egy öl fát, amit aztán éjjeli mise után megszámlál. Ha páros a fa, férjhez megy a következő évben. — Büki László, rk. fm. Vaspör, Zala megye.

561. Karácsony böjtjén a lányok almát fagyasztanak vízbe és ebből következtetnek leendő férjükre, annak vagyoni állapotára stb. — Vargha András, rk. fm. 1923, Szurdokpüspöki.

562. Karácsony napján minden állat vedrébe tesznek egy szép piros almát, hogy az állat „olyan szép és egészséges legyen, mint az alma”. — Morvai István, rk. fm. 1923, Csömör, Pest megye.

563. Aki megijedt valamitől, azt „megöntik viasszal”. A beteget leterítik a „karácsonyi abrosszal”, hogy rá ne menjen a viasz. — Gelencsér Lajos, rk. fm. 1914, Rezi, Veszprém megye.

564. A karácsonyfán a csillagszórókat és gyertyákat az éjfél misére hívó első harangszóra gyűjtik meg. — Kakukk Károly, rk. fm. 1923, Poroszló, Heves megye.

565. Karácsony este „pásztortűzet” szoktak gyújtani a szőlőhegyen. Olyan hegyen szokták ezt gyújtani, ahonnan messze ellátszik. — Büki János, rk. fm. 1915, Zalaudvard.

566. Luca naptól karácsonyig minden nap gyűjtenek egy szál tűzrevalót a legények. Éjfél mise előtt a templomkertben máglyát készítenek ebből, ami köré mésszel egy kört rajzolnak! Beharangozáskor meggyújtják a máglyát. Ekkor megjelenik a leendő feleségük képe, akit aztán akár akarnak, akár nem, el kell majd venniük. — Tóth István, rk. fm. 1923, Jászsószentgyörgy, Szolnok megye.

567. Gyakran megtörténik az elbeszélő szerint, hogy a boltostól visszakapott pénz eltűnik a pénztárcából. Ennek magyarázata az elbeszélő szerint: „Luca naptól kezdve minden nap gyűjtenek tűzifát egész karácsonyig úgy, hogy naponta egy darabot tesznek félre. A fát szenteste bekészítik a „katlanba”. A „katlan” előtt krétával húznak egy kört, amikor beharangoznak éjfél misére, aki a dolgot meg akarja csinálni, beleáll a körbe és azt nem is hagyja el addig, míg a dolgot be nem fejezte. Az elbeszélő szerint veszélyes kísérlet ez. Szerinte főleg a „vásáros zsidók” vállalkoznak véghezvitelére. „Meggyújtja a tüzet, aztán egy »tűzkutyát« tesz bele, amire kis vasfazekat állít. Ebbe a fazékba mindenféle aprópénzt dob, amiket vízzel önt le, úgy, hogy a forró víz ki ne fusson a fazékból. A víznek az éjfél mise végéig kell fornia. Aki ezt a műveletet végzi, mindenféle ijesztő képet lát: malomkő hajszálon függ a feje felett, bika rohan neki stb. Ha megijed és elhagyja a kört, meghal. Ez többször történt már!” Amennyi pénzt így megfőz valaki, ha kiadja, visszajön hozzá. Kitálaták a dolog ellenszerét is: Meg kell harapni a pénzt, mielőtt a tárcába teszik, nem fog abból eltűnni. — Tóth István, rk. fm. 1923, Jászsószentgyörgy, Szolnok megye.

568. „Karácsony éjjel felveti magát a pénz!” — Sági János, rk. gazdasági alkalmazott, 1910, Nemesbük, Veszprém megye.

569. Éjfél mise után a tűzoltók lőnek és trombitálnak. — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg, Nógrád megye.

570. Karácsony napján későn reggeliznek. Előző este ugyanis későn feküdtek le. Reggelizésnél elkezdik, hogy mindenki amiből eszik, egy kis zacskóban eltesz egy keveset. Estig csinálják ezt. A zacskót felteszik a padlásra egy „kakas-ülőre” és következő karácsonyig ott hagyják. — Turánszky Imre, rk. fm. 1923, Kiskőrös.

571. Ugyanaz, mint az előző, csak az ételmaradékot a „kiskertben” kitett deszkára öntve a madarak kapják. — Bálint János, Apátfalva, Csanád megye.

572. Karácsonyi ünnepek alatt nem viszik ki a házból a szemetet, hanem összegyűjtik és az ünnepek után a gyümölcsfák tövébe öntik. — Lőrinc György, rk. fm. 1923, Babosdöbréte, Zala megye.

573. Karácsonytól kis-karácsonyig nem viszik ki a szemetet a házból, hanem összegyűjtik. „Három királakkor” ezt az összegyűjtött szemetet felszórják a gyümölcsfákra. „Még a hegyre is szoktak kivinni belüle!” — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti.

DECEMBER 27. JÁNOS NAPJA

574. Az „Istvánolás” és „Jánosolás” karácsony után István és János napon szokásos. — Ambrus István, rk. szabó, 1923, Gyergyócsomafalva.

575. János napján, december 27-én kis, lapos üvegben bort visznek a gazdák a templomba. A pap a mise végén megszenteli a borokat. Délután kimennek a szőlőbe és minden hordóba, amiben bor van, öntenek pár cseppet ebből a szentelt borból. — Dr. Dlusztus József, rk. tisztviselő, Németboly, Baranya megye.

576. Szent Jánoskor szenteltetnek bort. Ebből minden hordóba öntenek pár cseppet. „Ez a Szent János áldása.” — Nagy Lajos, rk. fm. 1923, Nemesapáti, Zala megye.

DECEMBER 28. APRÓSZENTEK

577. Aprószentek napján kora reggel járnak „korbácsolni”. Úgy igyekeznek, hogy még ágyban találják a háznépét. „Akit megkorbácsolnak, az nem kellésül ki” tartotta az elbeszélő nagyapja. — Sági Jenő, rk. fm. 1923, Vöckönd, Zala megye.

578. Az „aprószentekelés” abban áll, hogy a legények vékony, piros fűzfavesszőt szednek, azt a kályhán felmelegítve nyolcágú korbáccsá fonják. Ezt a csizmaszárba, vagy a bekecs belsőszébe dugják és aprószentek napján felkeresik a lányos házakat jókor reggel, amikor a háziak még ágyban vannak. A legény az alábbi vers elmondása közben jól megkorbácsolja a lányt és a háziakat:

„Aprószentek!
Darabos Dávid
Fúrja-faragja,
Elromlott a korcsolyája
Alcsik Sándor megcsinálja,
Hogy az új esztendőben meg ne varasodjék!”

A legényt megvendégelik. — Szabó Bálint, rk. fm. 1923, Gyergyóremete.

579. Az elbeszélő édesapja szokta kis unokáit „megkorbácsolni”. — Gálffy András, rk. fm. 1923, Szapáriliget, Rad megye.

580. „Sibározásnak” nevezik az aprószenteki korbácsolást. Iskolás fiúk ketten-hárman együtt járják aprószentek reggelén a falut és a házakhoz: „Hol vannak aprószentek?” kérdéssel bemennek. A házbeliak válaszolnak: „A sarokban mindenütt egy szakajtóval!” Erre a fiúk a fűzfából font korbáccsal, amit „sibárnak” neveznek, megkorbácsolják a kis lányokat és nőket. Pénzt, süteményt, szaloncukrot kapnak — Mocsay János, rk. tanító, Uszód. Különösen Kalocsán divatos.

581. Nyolc piros fűzfavesszőből négyágú korbácsot fonnak. Ez az ún. „aprószentek”. Éjfél után 5–6 legény megindul, de van aki egyedül megyen. Csak lányos házakhoz mennek. Itt éneklük:

„Házigazda aluszol-e?
Még sokáig nyugoszol-e?
Serkenj fel álmodból
És kelj fel ágyadból
Mert jöttünk tehozad!
Mond meg, jó szívvel látsz-e?
Házadba bebocsájtasz-e?
Mert, ha nem, megtérünk,
Más szállást keresünk,
Megyünk, honnan jöttünk.
Kívánjuk, Isten éltesen,
Sok jóval szerencséltesen
Mindenben szerencséltesen
Élj sokaknál sokakat,
Sezbeeket, jobbakat s frissebbeket!”

Itt bemennek a legények a házba s egyikük elmondja az alábbi verset:

„Örvendetes nagy nap,
Krisztus születése napja,
Melyben szent István életét végezte,
Szent János pedig példáját követte.
Mi is elindultunk Heródes útján,
De nem fegyverekkel,
Hanem szép termő ágakkal.
Azt hallottuk, disznót kettőt öltek,
Kolbászt, hurkát jó sokat töltöttek,
Hoztunk egy kicsiny tormát,
Ha megengednek elosztani!”

Háziak mondják: „El szabad osztani!” A házhoz járó legény megkorbácsolja a gazdát, feleségét és végül a lányt. Korbácsolás közben szavalja:

*„Aprószenetek!
Dávid-Dávid
Korcsolyázik,
Elromlott a korcsolyája,
Van búkkfája, megcsinálja,
Fúrja-faragja,
Mégis hátán hordozza.
Adjon Isten erőt — egészséget,
Léleküdvösséget!
Isten éltesse!”*

Leültetik a legényeket, megkínálják őket. — Simon Gyula rk. fm. 1923, Gyergyófalva.

582. Karácsony másodnapján „vecsernye” után éjfélig tánc van, míg harmadnapján egész reggelig táncolnak. Ennek az az oka, hogy karácsony negyedik napján van „aprószenetek”, amikor a „gircsózás” szokásos. A harmadnap tánc alkalmával éjjel 12 óra felé „házas ember” felöltözik „falovasnak”. Egy nyeregféle szerkezetet készítenek erre az alkalomra, amelyen derék nagyságú lyuk van. Ezt egy házasember felhúzza, kezébe fakardot fog, farát pedig kitömik, szóval úgy néz ki, mint egy lovas katoná. Ez a falovas be-szalad a táncterembe, ott körülszalad, aztán kimegy. Ez azt jelenti, hogy másnap „hajnalozás” lesz. A táncot a legények rendezik, akiknek két vezetőjük van: „az első és második vőféj”. Ezek a „vőféj” hajnalban a házas emberrel együtt felöltöztetik a „gircsókat”. Őt gircsó van, akiknek téli ruhájára inget, gatyát húznak, aztán szalmával kitömik őket, hogy úgy nézzenek ki, mint egy „dusza” (szalmazsák). Derékukat szíjjal kötik át, nyakukba „lantot” (kolomp) akasztanak, kezükbe egy 1 m hosszú botot vesznek, amelyre egy madzagra kötött rongylabda van kötve. Arcukra álarcot kötnek, úgy, hogy csak az öltöztetők tudják, melyik ki? Kora reggel kezdődik a „hajnalozás”. Elöl megy a „falovas” karddal a kezében, akit két cigány követ. Utánuk mennek két sorban a falu legényei, végül a gircsók jönnek. Elérnek a falu szélén legszélső lakó lány házához. „Ide a legények bemennek és egyik vőféj régi szép szokásos verset mond.” Megkínálják őket. Az egyik „vőféj” eljár egy táncot a lánnyal. A lány meg sem várja, hogy a legények elhagyják házukat, már szalad át a következő lányhoz. A legények is átmennek ide az előbbi sorrendben. Ide is bemennek. Ugyanaz történik, mint az előző háznál, csak itt már két lány táncol. Ez megy tovább, míg az összes lány össze nem gyűlt a végén. A „gircsók” nem mennek be a házakba, hanem kint maradnak, iparkodnak feljutni a padlásra kolbászáért. A fiatalabb házasságok kint maradnak és a gircsókat igyekeznek elfogni. Természetesen ez nagy verekedéssel és huzakodással jár. A falovast nem szabad elfogni. Ő természetesen iparkodik társain segíteni. A legények nem mehetnek tovább a gircsók nélkül, tehát ki kell őket váltaniok. Ahány gircsót kell kiváltaniok, annyi veder bort fizetnek a legények. Amerre mennek a nép mind kitódul az utcára. A legények behavazzák a menyecskéket és fordítva. Kb. délután 1 óra van, mire az egész falut bejárják. Ekkor megebedelnek és ebéd után ismét táncot rendeznek. — Simon Dénes, rk. fm. 1923, Csókfalva.

583. Csókfalván 502 házszám van. A faluban négy templom van: katolikus, református, unitárius és román. Az utóbbiban csak ritkán tartanak „templomozást”. Az aprószeneteki „korbácsolás” teljesen ismeretlen, szokásos azonban a „gircsózás”. — Cifra István, rk. fm. 1923, Csókfalva.

584. A „gircsózás” ismeretlen Erdőszentgyörgyön. — Cifra István, rk. fm. Csókfalva.

585. Az aprószeneteki korbácsolás, „gircsózás” ismeretlen. A falut csupán egy hegy választja el Csókfalvától, ahol a „gircsózás” nagy divat. — Nagy Emil, ref. tanító, Etéd, Udvarhely megye.

586. Nem ismeri az „aprószenetkeletést”, „gircsózást” vagy „korbácsolást”. „Az aprószeneteki mulatságban veszünk egy pálcikát és úgy elpalljuk egymást, mint a világ!” — Nagy István, ref. fm. 1923, Nagykend, Kiskülöknő megye.

587. Nagy divat az „aprószenetkeletés”, amit a fiúk és legények egyaránt csinálnak. A kisebb gyerekek házról házra járnak, a legények meg a rokonságot keresik fel, elmennek a „szeretőjükhöz” is és végső útjuk a kocsmába vezet. Akivel útközben találkoznak, a kocsmáros maga, meg aki a kocsmába betéved, az sem kerül el az „aprószenetkeletést”. Ezt meg szokták köszönni. Sértés számba megy a rokonok valamelyikéről is megfélemedezni. Az aprószenetkeletést kora reggel végzik, azon igyekeznek, hogy a háziakat lehetőleg ágyban találják. Egy vékonyabb és egy vastagabb fűzfa és „csigolyafa” pálcát visznek magukkal, amelyekre a kisebb fiúk veres szalagot szoktak kötni. A házba beérve „kicsiny mustármagot hoztam, szabad-e elhinteni?” kérdi az aprószenetkelető. Igenlő válasza az apró gyereken kezd, az asszonynépen folytatja és a gazdán fejezi be a korbácsolást. Korbácsolás közben mondja:

*Aprószenetek,
Dávid-Dávid!
Üdvösséggel, egészséggel
Viseld jól magát az újévben!”*

Étellet-itallal kínálják, a kisebbek pedig ajándékot kapnak. — Bálint Jenő, rk. fm. 1923, Csiklázárfalva, Csik megye.

588. Aprószenetek napján a kis fiúgyermek veszővel járják kora reggel a házakat és megkorbácsolják a házbelleket. Közben mondják:

*„Aprószenetek,
Dávid-Dávid
Küld el a Márist pálinkáért!”*

Ajándékot kapnak. — Ferenc József, rk. tisztviselő, Komoló, Háromszék megye. Tiszta református falu, 2—3 katolikus család.

589. A jószágokat is megkorbácsolják. Az „aprószeneteket” (korbács) „az istállóban szokták felszúrni”. — Rokay Alajos, rk. fm. 1923, Gyergyócsomafalva.

590. Mint az előző. — Szilveszter Antal, rk. fm. 1923, Gyergyóalfalu.

591. Az „aprószenetek” = „fonott négy sarkos” korbács fűzvezzsöböl. Vers, amit a bekérőzők mond el a gyerek:

*„Édesanyám azért küldött,
Azt hallotta, disznót ölték,
Hurkát, kolbászt jó sokat töltöttek,
Kis csipő tormát hoztam melléje!”*

Vers, amit korbácsolás közben mond a gyerek:

*„Apró szentek
Dávid-Dávid
Jégen játszik
Korcsolyázik,
Elromlott a korcsolyája
Nincsen aki megcsinálja,
Fúrja-faragja,
Mégis faragatlanul hagyja.”*

— Bernát József, rk. fm. 1923, Gyergyótekerőpatak.

592. „Mustármagolás” az aprószeneteki korbácsolás neve. Fűzfavesszőből font korbácsot piacon is árulnak a kofák. — Nagy János, Solt. Túlnyomó református lakosság, kevés katolikus.

593. Nem ismeri az aprószeneteki korbácsolást. — Micskó János, rk. középiskolai tanuló, 1927, Bokod, Komárom megye.

594. Nem ismeri az aprószeneteki korbácsolást. — Beör Bálint, ref. fm. 1923, Hangács.

595. Nem ismeri az aprószenetkeletést vagy korbácsolást. — Szász Kovács Pál, ref. fm. 1923, Gerjeszeg.

596. Nem ismeri az aprószeneteki korbácsolást. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

597. Nem ismeri az aprószeneteki korbácsolást, csak hallotta, hogy másutt ilyen is van. — Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva.

598. Nem ismeri az „aprószeneteki korbácsolást”. Kakukk Károly, rk. fm. 1923, Poroszló, Heves megye.

599. Aprószeneteki „korbácsolást” nem ismeri. — Páhi László, rk. fm. 1923, Olaszliszka.

DECEMBER 31. SZILVESZTER NAPJA

600. A korbácsolást másutt aprószentekkor szokásos, itt azonban szilveszter este divatos csak. Tiszta református falu. Esti „templomozás” után a legények elállják az utcákat és a hazatérő fehérnépet megkorbácsolják, hogy „kellésesek ne legyenek!” A gyerekek és legények este járnak „szilvesztert köszönteni. Ez nem más, mint a nők megkorbácsolása a házaknál is. A gyerekek verset is mondanak. Ajándékot kapnak, illetve megvendégelik őket. — Molnár Jenő, református tanító, 1919, Sömjénmihályfalva.

601. Elbeszélő nagyapja megkövetelte, hogy szilveszterkor valaki maradjon odahaza. Aki otthon maradt, annak kötelessége volt vigyázni, hogy új évre virradóra a tűz ki ne aludjon. — Fogarasi Sándor, ref. tisztviselő, 1923, Balázsfalva.

602. Új évre virradóra nem fekszenek le, az egész család reggelig fent van. Vigyáznak arra is, hogy a tűz egész éjjel égjen, „mert ekkor nem éri szerencsétlenség a házat az új évben.” — Csiky Sándor, ref. fm. 1923, Lőrincfalva.

603. Szilveszter este az elbeszélő édesanyja felment a padlásra, 8—10 kg diót hozott le, ezt a családtagoknak, felnőtteknek, gyerekeknek egyformán elosztotta. Ekkor este a gyerekeknek is szabad kártyázniok. Senki sem fekszik le éjjel előtt. — Korbács József, rk. kőműves, 1923, Kisvárda, Szabolcs megye.

604. Szilveszterkor éjjelkor járnak „csattogatni”. Három gyerek összeáll, kettő ostorral csattogat, egy meg kolompot ráz. Ezt jó tíz percig teszik kint az ablak alatt. Ekkor az egyik elmondja:

*„Boldog új évek kívánok!
Adjon Isten füvet-fát,
Tele pincét, kamarát,
Sok örömet a házba,
Boldogságot hazánkba,
Ebben az új évben!
Adjon Isten füvet-fát,
Bort, búzást, babocskát,
Kövér seggű malackát!”*

A gyerekek ajándékot kapnak. — Szász Kovács Pál, ref. fm. 1923, Gernyeszeg.

605. „Szűz gulya-fordítás.” Szilveszter este összeverődnek a legények. Kinél karikás van, kinél kolomp vagy rossz fémedény. Van, aki „kelepcét” (kereplő) hoz. Bekiáltanak a házakhoz: „Meg szabad-e fordítani a szűz gulyát?” Engedély esetén az udvaron nagy lármát csapnak. — Sinka András, Nyírbogdány. Túlnyomóan református lakosság.

606. Óév utolsó napján éjjel előtt a nagyobbacska, 10—15 év körüli gyerekek ostorral durrogatva, kolompokat rázva és rossz edényeket összeverve járkál a falut és „kihajtják az óévet” — Szabó Bálint, rk. fm. 1923, Gyergyóremete.

607. „Óévet hajtának a gyerekek.” Durrogatnak, kolompolnak a falun végig. — Szabó László, rk. fm. 1923, Tiszaörs.

608. A család férfitagjai a rokonok és ismerősök férfitagjaival együtt szilveszter este éjjelkor kimennek a temetőbe és a sírnál szent énekeket énekelnek. — Gáspár András, rk. fm. 1923, Tereményújfalva.

609. Szilveszter este van szokásban a „gombóc főzés”. A családhoz összesereglett fiatalok mindenkinek főznek 8—10 gombócot éjjel felé. A gombócokban papírszeletre név van írva. Az elsőnek felvetődő gombócban levő név lesz az illető életpárjának a neve. Úgy szoktak tenni, hogy a legesedékesebb nevet nagy papírra írják és kevesebb tésztát vesznek hozzá. Így aztán ez jön fel elsőnek. — Sandi Tibor, rk. fm. 1923, Futásfalva, Háromszék megye.

610. Elbeszélő édesanyja szilveszterkor este minden évben megsüti a „tollas pogácsát”. Ahány családtagja van, annyi pogácsába tűz egy kis helytollat. Megjegyzí, melyik kié. Akié elég, az megbetegszik, vagy meghal az új évben. — Lakatos János, rk. tisztviselő, Fonyód, Somogy m. Szülei jó módú gazdálkodók.

611. „Év utolsó napján, amikor hazajönnek óvecsernyéről, ölmot szoktak önteni, amiből meg lehet jóslni, ki veszi el a leányt.” — Jaskó Károly, rk. fm. 1923, Ecseg.

612. Szilveszter este a lány elmegy a disznóólhoz, csendesen megy. Ha a disznó ennek ellenére elröfönti magát, „egy éven belül férjhez megy”. — Szatmári Ferenc, rk. fm. 1923, Piricse.

Sági Károly

Ethnische Besonderheiten im Bewußtsein ungarischer Soldaten des Zweiten Weltkriegs

I. DAS KALENDERJAHR

Während meines Militärdienstes im Zweiten Weltkrieg und später in der Kriegsgefangenschaft traf ich für kürzere oder längere Zeit mit Landsleuten der verschiedensten ethnischen Gruppen der Bevölkerung Ungarns zusammen. Im Verlauf von Gesprächen zwischen Leuten aus fernen ungarischen Gegenden gab es zahlreiche günstige Gelegenheiten zu spezifisch ethnischen Beobachtungen, über die ich Aufzeichnungen machte.

Der größte Teil dieser Aufzeichnungen ist leider verlorengegangen. Was erhalten geblieben ist, stammt aus der Zeit meines Aufenthalts im siebenbürgischen Städtchen Kézdivásárhely sowie in der sowjetischen Nawa-Stadt Leningrad. In den gegenwärtigen Notizen möchte ich nur einen Bruchteil des trotz aller Verluste noch immer recht beträchtlichen Materials publizieren. Er bezieht sich auf im Volksmund überlieferte Sprüche im Zusammenhang mit Stichtagen des Jahreskalenders.

Die aus Kézdivásárhely datierten Aufzeichnungen befinden

sich unter den Archivalien des Balaton-Museums zu Keszthely, jene aus Leningrad in Obhut der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften. Die auf diese Dokumentationen bezüglichen Ortsangaben stimmen natürlich in vielen Fällen nicht mehr mit den heute maßgeblichen verwaltungsgeographischen Bezeichnungen überein. In Ermangelung entsprechender Ortsnamenverzeichnisse kann ich aber eine den tatsächlichen Verhältnissen Rechnung tragende Änderung nicht verantworten.

Mit dieser ethnischen Datensammlung, so sehr sie auch an traurige Zeiten erinnert, gedachte ich das Andenken meines Oheims, János Sági, zu ehren. Sein Leben und Wirken auf dem Gebiet der Volkstumsforschung findet im Almanach der Mitteilungen der Museumsdirektion für das Komitat Veszprém (Jg. 5/1966) eine ehrenvolle Würdigung. Dies ist ein Grund mehr, weshalb ich mich entschlossen habe, die in diesen Aufzeichnungen enthaltenen Denkwürdigkeiten seinem Andenken zu widmen.

Károly Sági

Conscience de traditions populaires chez les soldats de la 2e guerre mondiale

I. L'ANNÉE CIVILE

Pendant la 2e guerre mondiale, au cours de mon service militaire, puis pendant ma captivité de guerre consécutive je suis entré en relations plus ou moins durables avec le matériel humain des régions ethniques hongroises les plus diverses. Au cours des entretiens avec des individus arrivés de régions hongroises lointaines, j'avais des occasions exceptionnelles pour faire certaines observations que je tâchais de fixer dès le premier jour.

La grande partie de mon matériel ethnographique hongrois s'est anéantie malheureusement, seules mes notes de Kézdivásárhely et de Leningrad me sont restées. C'est une partie de ce matériel — restée considérable malgré la perte — que je publie maintenant, notamment les traditions concernant les jours de l'année.

Mes notes de Kézdivásárhely se trouvent actuellement aux archives du Musée de Balaton à Keszthely, et celles de Leningrad à la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie. Il arrive souvent, naturellement, que les déterminations de lieu de la notation ne correspondent pas avec les dénominations administratives actuelles, mais — faute d'annuaires des communes et de localités appropriés — je ne pouvais procéder à la modification.

Je consacre cette collecte ethnographique qui évoquent des temps chagrins, à la mémoire de mon oncle János Sági. Sa vie et son activité ethnographique sont appréciées dans le volume 5 de l'an 1966 des Bulletins des Musées du département de Veszprém, ainsi je ne dois pas motiver cette dédicace.

Károly Sági

Венгерские народные традиции в сознании солдат второй мировой войны

I КАЛЕНДАРНЫЙ ГОД

Во время второй мировой войны, служа в армии и позже, находясь в плену, я встречался и находился долгое или непродолжительное время в непосредственной связи с людьми различных венгерских этнических районов. Слушая разговоры людей из отдаленных венгерских провинций, я имел прекрасную возможность для определенных этнографических наблюдений, которые я с самого начала стремился фиксировать.

Собранный материал, касающийся венгерских этнографических наблюдений, к сожалению, в большинстве пропал. Сохранились только кездивашархейские и ленинградские записи, которые несмотря на потери, составляют значительный материал, часть которого, относящуюся к традициям, связанным с днями года, я и публикую сейчас.

Кездивашархейские записи находятся в архиве кестхейского Балатонского музея, а ленинградские — в библиотеке Венгерской Академии наук. Географические наименования во многих случаях, естественно, не соответствуют теперешним административным названиям, но при отсутствии соответствующего справочника географических наименований я не мог внести необходимые поправки.

Этот этнографический сборник, родившийся в трудное время, я посвятил памяти своего дяди, Яноша Саги. О его жизни и деятельности писалось в Вестнике Музеев № 5 1966 года, таким образом, автограф мне нет необходимости мотивировать.

Карой Шаги

Veszprém megye felszabadításának története

(1944. DECEMBER 3. — 1945. MÁRCIUS 30.)

Ajánljuk e tanulmányt mindazoknak, akik ezeket a napokat átérték, de a részletekből nem láthatták az egészet. És ajánljuk azoknak, akik akkor még nem éltek, az egészet ismerik, de a részleteket nem.

*

A Siótól a Rábáig és a Zaláig nem nagy a földrajzi távolság, alig 250 km. Békés körülmények között, gépkocsin elegendő négy óra a megtételére. A szovjet hadseregek csapatai ezt az utat négy hónap alatt tették meg, azokban a véres és nehéz csatákban, melyet a hadtörténelem a budapesti- és bécsi hadműveleteknek nevez. Ennek az időszaknak — amely a II. világháború egyik jelentős epizódja volt — állít emléket a jelen tanulmány. Az események összefoglaló leírása már régi és sürgető feladata volt a történetírásnak. Évről-évre nehezebb feladatokat állít ez a vállalkozó elé. A köztörténeti anyag összeállításánál komoly nehézségeket jelentett, hogy a Veszprém megyei levéltár ezen idősakra vonatkozó iratanyaga zömében elpusztult, éppen a háborús események következtében. Az események rekonstruálásának céljából más jellegű anyagot is felhasználtam, mint pl. az Országos Széchenyi Könyvtár hírlaptárának ugyancsak nagyon töredékes anyagát, a sok helytörténeti anyagot tartalmazó plébániai Historia Domusokat, anyakönyveket, és a számos értékes részletadatokat tartalmazó személyes közlést, visszaemlékezést. Itt kell köszönetet mondanom dr. Scherer Jánosnak, dr. Nagy Lászlónak, Hidegkúthy Károlynak, Kaptai Antalnak, Szepessy Gézának, Fábián Józsefnek, és még többeknek, akik értékes adataikat rendelkezésemre bocsátották. Köszönettel tartozom még tanítványaimnak, akik sok helytörténeti anyag összegyűjtésével segítették munkámat.

A tanulmányban szereplő katonai események részletes leírására kevés könyvészeti anyag jelent meg eddig. Ez az első nagyszabású és összefoglalásra törekvő mű, amely túlnyomórészt eredeti és eddig ismeretlen szovjet és német levéltári anyag feldolgozásával készült. Itt kell köszönetet mondanom dr. Nagy Gábor ezredesnek, a budapesti Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Hadművészet-történeti tanszéke parancsnokának, akinek végtelen segítőkészsége tette lehetővé, hogy a szovjet d 9. gárda hadsereg hadinaplóját és a német „Dél”-hadseregcsoport hadinaplóját, okmányait feldolgozhassam. Tanácsaival, magasfokú katonai és hadászati ismereteivel mindenkor segítséget adott a bonyolult katonai és hadászati problémák megoldásá-

nál. Köszönettel tartozom még dr. Száva Péter alezredesnek lektori munkájáért és azokért a tanácsokért, útbaigazításokért, melyek nélkül ez a munka nem készíthetett volna el.

I.

VESZPRÉM MEGYE A NÉMET MEGSZÁLLÁSTÓL A FELSZABADÍTÓ HADMŰVELETEKIG TERJEDŐ IDŐSZAKBAN:

(1944. március 19.—december 3.)

1944 március 19. Vasárnap. A napi középhőmérséklet plusz 6—8 fok között. Erősen felhős, szinte őszi idő.

A kora reggeli órákban Veszprém megye Ny-i és DNy-i főútvonalain végtelen oszlopokban német gépesített katonai egységek vonultak K-i és ÉK-i irányokba. A német hadsereg csapatai hajnali 4 órakor lépték át a magyar állam határait és azóta akadály nélkül nyomultak előre a kijelölt tervek szerint. A bizonytalan helyzetre való tekintettel a csapatok a harcbiztosítási szabályok szerint vonultak a 8. és 74. számú műutakon. Az óvatosság azonban feleslegesnek bizonyult. A „Trojanisches Pferd” (Trójai ló) fedőnévvel jelzett akció a legnagyobb rendben bontakozott ki. Néhány órával később, az akció parancsnoka, Pfuhlstein vezérőrnagy megkönnyeb-bűlten jelenthette a német véderő főparancsnokságának: „Widerstand wurde nirgends geleistet.” (Ellenállásba sehohsem ütköztünk.) Azaz néhány helyen megkísérelték a látszát megölni, de ennél tovább sehoh nem jutottak. Így történt ez Veszprémben is, a Dunántúl egyik jelentős katonai centrumában.

A Zágráb és Grác térsége felől előnyomuló német hadosztály betörésének híre hajnali 4 óra után nem sokkal jutott el a veszprémi állomásparancsnokságra, vitéz Markóczy János vezérőrnagyhoz. Markóczy — mivel sem a szombathelyi III. hadtest parancsnokság, sem a vezérkari főnokság semmiféle értelemben nem nyilatkozott — általános riadót rendelt el a parancsnoksága alá tartozó katonai egységeknél. Riadókészültségbe helyezték a veszprémi m. kir. „Szent László” honvéd laktanyában (mai rendőrség épülete) levő 7. könnyű hadosztály alárendeltségében levő 4. gyalogezred 3. zászlóalját. A közeljövőben fornta szállítandó 4/3. zászlóalj 3 lövész-, egy géppuskás- és egy aknavető századból állott. Ugyancsak riadóztatták a Jutason levő m. kir. Kinizsi Pál honvéd altisztképző és nevelő intézet csapatait is: a kb. 300 emberből álló törzsalosztályt, az itt levő egy gyalogos zászlóaljat és az ún. „Gyorsosztályt”, amely egy gépkocsizó lövész-, egy lovas-, egy páncélos-, egy kerékpáros századból és egy motorkerékpáros szakaszból állott. Riadóztatták még a Hajmáskéren levő 150. nehéz-tüzér osztályt. (Egy tábori, egy tarackos, egy gépvontatású ágyú üteget és egy aknavető üteget.) A riasztott katonai alakulatok a kora reggeli órákban a Veszprém felé vezető 8., 74. és 82. számú utakon hevenyészett útelzáró állásokat létesítettek.

A délelőtti órákban a városban látszólagos nyugalom volt, csak a utcákon cirkáló szuronyos őrszolgák keltek feltűnést.

A gyorsan terjedő rémhíreket megerősítette, hogy a délelőtti órákban a megye és a város légtérében német Ju 86. mintájú kétmotoros csatagépek jelentek meg.

Délelőtti 11 órakor a 8. számú műút egyik Márkó község közelében levő útelszerű állásánál német parlamenteri gépkocsi jelent meg. A parlamenteri egy német őrnagy volt, akit az állomásparancsnokságra kísérték Markóczy vezérőrnagy elé. Ott felhívta annak figyelmét a német csapatok nyomozó túlerejére, erősen eltúlozva a tényeket, két német hadosztályról beszélt, melyek 10–20 km-re állnak Veszprémtől. A tárgyalások még folytak a helyőrségparancsnokságon, amikor jelentős események zajlottak le a város közelében levő másik nagyfontosságú katonai bázison, a Jutason levő repülőterén. Podraczky ezredes, a repülőter parancsnoka már előzőleg közölte a parancsnokságra alá tartozó egységekkel a jeladást. Ennek értelmében déli 12 óra 30 perckor egy Bükker iskolagép jelent meg Veszprém felett és hét kört írt le. A városban levő repülőter és legénység azonnal a repülőterre siettek a kijelölt gyülekezőhelyről induló autóbuszokhoz. Podraczky ezredes a repülőter tisztai étkezdéjében azonnal tisztai gyűlést hívott össze. Ő már a délelőtti beszélt Markóczyval és ugyancsak az ellenállás mellett döntött. A repülőter alakulatai, a 2 db Savoya típusú gépből álló „bombázó-osztály” és a 3 db Ju 87-es gépből álló zuhanóbombázó osztály természetesen nem jöhetett számításba. (Ezek a II. éves repülőter akadémikusok kiképzését szolgálták.) A tisztai gyűlés még tartott, mikor a repülőteren egy német Ju 86-os csatagép szállt le. A gépből egy Hartmann nevű őrnagy és 7 SS katona szállt ki, és behatoltak a tisztai gyűlésre. Hartmann őrnagy a tisztektől oldalfegyverek átadását és Podraczky ezredestől a repülőter parancsnokságának átadását követelte. Amikor Podraczky ezt megtagadta és a németeket azonnali távozásra szólította fel, az ajtóknál álló négy német katona automata fegyverből tüzet nyitott és belelőtt a mennyezetbe. Végül megegyeztek abban, hogy egyelőre bevárják a további felsőbb parancsot. Addig is Podraczky riadókészültséget rendelt el a repülőterén. (A riadókészültséget este 19 óra 30 perckor fűjták le, a németek a repülőteret nem szállták meg, de a tényleges parancsnokságot Podraczky mellett a német Hartmann őrnagy vette át.) Időközben Markóczy vezérőrnagy is lemondott az ellenállásról és csapatait visszavonta az útelszerű állásokból. A városban levő mintegy 4000 magyar katona kaszárnyáiba vonult vissza, ahol elrendelték a szigorú őrszolgát.

Délután 1 és 2 óra között megindult a német csapatok be- és átvonulása Veszprémen. Elsőnek a 8. számú úton jelentek meg a német páncélos felderítő gépkocsik és a viadukton át végigrobogtak a városban. Gépfegyverek és lövegek tűzkész állapotban fenyegettek minden ellenállási kísérletet. A páncélos felderítő kocsik nyomában gyalogsággal megrakott gépkocsik és harckocsik övöltek. A 8. számú úton a német csapatok felvonulása délután 17 óráig tartott. A 74. számú úton vonuló csapatok valamivel később érték el a várost. Nagyvázszyon 2 óra után vonultak át, ugyancsak erős biztosítással. Elsőnek páncélos felderítő kocsik, majd gépesített csapatok. A tűzérő és az ellátóoszlopok átvonulása a késő esti órákig tartott.

A német csapatok a megye községeit természetesen nem szállták meg. Csak néhány nagyobb helységben tartózkodott német alakulat, mint pl. Zircen, vagy Herenden. A nagyobb városokat erős csapatok szállták meg. Így Pápán is, ahol az ott állomásozó ejtőernyős-ezred és a repülőteren levő 4. bombázó-osztály ellenállást szintén nem tanúsított.

Veszprémet a német 92. gépesített ezred csapatai szállták meg. Míg a többi csapatok legfeljebb időlegesen álltak meg a város utcáin, majd tovább vonultak Székesfehérvár felé, addig ez a gépesített ezred a városban maradt.² A német horogkeresztes zászlót kitűzték a városháza épületére, majd lefoglalták néhány középületet. Elsőnek a volt iparos tanoncoképző iskolát, ahol aztán hosszú hónapokon keresztül működött a 707. helyőrség parancsnokság (pl. Siems őrnagy).

Számos más intézményük is működött még, mint pl. a jelenlegi Bakony szállóban a tábori posta, vagy a piarista gimnáziumban az adminisztrációs csoportjuk. A csapatok nagyrésze a városban kívül, a jutasi kaszárnyákban helyezkedett el. Egyetlen alakulatuk maradt a város belterületén. A gépesített ezred páncélvadász százada a zsidó templomot (jelenlegi Széchenyi-templom Tröszt) és a környező épületeket szállta meg. A század önjáró páncélvadász lövegei utcahosszat álltak a járda szélén.

A város lakossága nyugtalansággal fogadta a bevonult német csapatokat. A fegyveres összecsapás réme még napokig kísértett, és a nyugtalanságot nem csökkentette az a közös katonai parádé sem, melyet 1944. április 2-án rendeztek a Gizella téren (ma Szabadság tér) a magyar helyőrség és a megszálló német csapatok alakulatai. A Vár irányából indított díszalakulatok végén felvonuló „hatalmas sárga harckocsik”, melyek „hernyótalpai alatt reszkett a föld!”³ sárga rettegést ébresztettek a veszprémi tömegében, akik ott szorongtak az áprilisi szélben lobogó nemzetiszínű és horogkeresztes zászlók alatt.

Az új és súlyos idők első tragikus jele a hétről hétre kegyetlenebbé váló zsidóüldözés volt. A zsidók elleni hecc-kampányt a bevonuló német katonaság indította meg. Néhány nappal bevonulásuk után a német katonák a zsidó-vallású kereskedők üzleteinek kirakatára nagy betűs feliratokat ragasztottak: „Jude!”. Az egyre arcátlanabbul viselkedő nyilasok közreműködésével a város lumpen-elemeit részabadtították a zsidó üzletekre és azok kifosztására biztatták a sörredéket. A polgári hatóságok, de még a veszprémi rendőrség is tehetetlen volt a német katonasággal szemben.

A megszálló német hadsereg és a Gestapo azonban csak a kis zsidókkal volt ilyen brutális. A zsidó vallású nagytökésekkel való kivételes bánásmódjukra érdekes példa áll rendelkezésünkre.

Március 19-én a délelőtti órákban Chorin Ferenc, az ország egyik leggazdagabb embere, a Salgótarjáni Köszénbánya Rt. elnöke vezérigazgatója, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alelnöke, a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetségének elnöke és a Felsőház tagja stb. stb. — elegáns fekete luxus autóján Budapestről Zircre menekült, régi barátjához, a zirci ciszterciarend apátjához. Ugyancsak ide menekült Kornfeld Mór is, a másik ismert zsidó vallású iparmágnás. A német Gestapo két nap alatt kinyomozta rejtékhelyüket és mindkettőjüket elfogták a zirci apátság épületében. A két iparmágnást azonban néhány hét múlva visszahozták Mauthausenből, illetve Mauthausenből Budapestre, s kerekén két hónappal a zirci izgalom után, a Chorin—Weiss—Mauthner—Kornfeld családok útban voltak a semleges Svájc, illetve Portugália felé, annak fejében, hogy teljes vagyonukat 25 évre az SS-nek adták át.

Szomorúbb sors várt az egyszerű zsidó vallású polgárságra. A napisajtó soraiból döbbenetesen bontakozik ki a Veszprém megyei zsidók végzetes tragédiája: apró és megalázó intézkedésekkel kezdődött április végén és embertelen deportálásukkal fejeződött be júniusban.

Álljon itt néhány korabeli újságközlemény: 1944. április 30: Szabályozzák a zsidók élelmiszerellátását.⁴

Május 3: „A zsidók nem látogathatnak nyilvános fürdők!”

Május 10: Tizenhat veszprémi zsidót internáltak. Ok: „Az ellenséges államokkal rokonszenveztek, ellenszenvvel viselkedtek a magyar nemzeti eszmével és gondolattal!”

Május 13: Pápán a zsidók a piacot csak délelőtti 11 óra után látogathatják. Este 21 óráig reggel 5 óráig nem hagyhatják el a lakásukat. Internálás terhe alatt be kell szolgáltatni az írógépeiket, a kerékpárokat, a fényképezőgépeket stb.⁵

Május elején dr. Buda István veszprémi főispán elrendelte a megye zsidó lakosságának a megkülönböztető sárga csillag viselését. Ennek elmulasztását rendkívül szigorúan büntették. A Budapesti Hírlap 1944. május 6-i száma közli Napi Híreiben hogy „A pápai rendőrkapitányság Altmann Bernátot 2000 pengő pénzbüntetésre ítélte, Kóth Albertet 20 napi elzárásra, Mischner Magda horvát állampolgárt 10 napi

1. Jelentés a zsidók kitelepítése alkalmából Veszprém bentervezett hálaadó istentiszteletéről, 1944. jún. 20.

1. Bericht über einen für den 20. 6. 1944 geplant gewesen „Dankgottesdienst“ aus Anlaß der Judendeportierungen.

1. Rapport sur l'office religieux prévu pour le 20 juin 1944 à Veszprém, à l'occasion de la déportation des juifs.

1. Сообщение о благодарственном молебствии 20 июня 1944 года по случаю депортации еврейского населения в комитате Веспрем.

elzárásra, mert a sárga csillagot nem viselték. Ugyanezért négy zsidó nőt internáltak.”

Május 17: Megkezdtek a pápai gettó körülkerítését. Tizenkét bizottság járja a zsidó lakásokat, pontosan felleltározva mindent. A gettóba be nem vihető tárgyakat az ipariskolában gyűjtötték össze.⁶

Június 1-én megkezdődött a megye zsidó vallású lakosságának elkülönített ún. „gettókba” zárása. Veszprémben a zsidókat a régi „zsidó iskolába” és a „komakúti kaszánya” épületeibe zsúfolták össze a legembertelenebb körülmények között. A pápai gettóba a helybeli zsidó lakosságon kívül vidékieket is szállítottak. Mintegy 260 családot Ajkáról, a zirci és deveçseri járásokból.⁷ Várpalotán a helybeli és környékbeli zsidókat a zsinagóga épületében gyűjtötték össze.

A gettóba zárás csak a kezdete volt a szörnyűségeknek. Alig múlt el a másfél hónap, megindultak a szerencsétlenekkel zsúfolt vonatszerelvények a németországi haláltáborok felé, ahonnan nem volt többé visszatérés. Egyedül Veszprém városából 750 embert hurcoltak el, akik közül mindössze 50 tért vissza. Várpalotáról 260 embert hurcoltak a pusztulásba.

1944. július 20-ra befejeződtek a deportálások Veszprém megyében. A június elején gettóban összpontosított zsidó vallású lakosságot a magyar királyi csendőrség brutális közreműködésével bevagonírozták és a vonatszerelvényeket megindították a Német Birodalom koncentrációs táborai felé.

A zsidók elleni kampányt Veszprémben példátlanul cinikus eseménnyel tetőzték be. Az eset annyira kirívó volt, hogy Weesenmayer, Hitler magyarországi teljhatalmú megbízottja is érdemesnek találta ezt jelenteni a Wilhelmstrassera.

Eszerint: „A nyilaskeresztes párt megyei vezetője, dr. Schiberna, Veszprémben azzal a kéréssel fordult az ottani ferencesrendiekhez, hogy a zsidók eltávolítása alkalmából rendezzenek hálaadó istentiszteletet. Minthogy a ferencesrendiek nem tartoznak a római katolikus püspök fennhatósága alá, az ő megkérdése nélkül tűzték ki a hó 25-re a misét. A vonatkozó bejelentést a két veszprémi újságnak kellett volna nyilvánosságra hozni, de ezek ezt elutasították. Mikor erről a püspök értesült, a nunciussal történő feljelentéssel fenyegette meg a gárdiánt... E fenyegetés hatására a gárdián kihallgatást kért a nyilaskeresztesektől és közölte, hogy ilyen körülmények között a misét megtartani nem lehet. Dr. Schiberna ekkor közölte a püspökkel, hogy a mise megtartása esetén röpcédulán közli a néppel: az istentisztelet az ő közbelépésére maradt el. Erre a püspök (Mindszenty József) engedélyezte azaz a kikötéssel, hogy a Tedeum elmarad és a nyilaskeresztesek nem jelenhetnek meg az istentiszteleten egyenruhában. Ezt a kikötést a nyilaskeresztesek nem fogadták el. A hálaadó istentisztelet zsúfolt templomban folyt le. A nyilaskeresztesek egyenruhában voltak, s a pap zöld miseruhában végezte a szertartást.”

A megye területén csak néhány zsidó munkatábor maradt, mint pl. a Kabhegy alatt levő „lágér”. Továbbá itt maradtak a katonaköteles zsidó vallású férfiakból felállított „kiszolgáló munkaszolgálatos századok”, melyeket majd csak október végén indítottak el Mosonmagyaróvár, a határ felé, hogy átadják őket is a német katonai hatóságoknak. A legjelentősebb munkaszolgálatos tábor az épülőben levő szentkirályszabadjai repülőtér mellett volt, ahol annak földmunkálatait végezték. Kisebb alakulat dolgozott a Péti Nitrogénműveknél (104/302. század és három fél század), a hajmáskéri tüzérségi táborban (104/2. század) és a jutasi katonai repülőtérén.

Telegramm (Sonder-Ge-Schreiber)

Budapest, den 20. Juli 1944- 10.50 Uhr
Ankunft: " 20. Juli 1944- 17.20 Uhr

Nr. 2019 vom 20.7.

G e h e i m !

Für Herrn Botschafter Ritter.

Der höhere SS- und Polizeiführer meldet mir am
19. Juli 1944:

1.) Rechtsbewegung:

In Miskolc wurden 2 Flugblätter aufgefunden, deren Übersetzung lautet:

"Juden, Leidensgefährten, unsere letzte Hoffnung ist Imredy, betet für ihn, jüdische Gemeinde".

Der Komitatsleiter der Pfeilkreuzlerpartei in Veszprem, Dr. Schiberna, hat sich an die dortigen Franziskaner gewandt mit der Bitte, aus Anlass der Fortschaffung der Juden einen Dankgottesdienst zu veranstalten. Da die Franziskaner vom römisch-katholischen Bischof unabhängig sind, wurde ohne dessen Einschaltung eine Messe für den 25.7.44 anberaumt. Die Ankündigung

A német megszállás első következménye a zsidó lakosság deportálása volt. A második, az áprilisban megindult angol és amerikai légitámadások.

Április 3-án érte Budapestet az első nagy angol éjszakai légitámadás. Ettől kezdve szinte naponta vonultak át a megye légterén a szövetséges hadseregek légierői. Az olaszországi támaszpontokról felszálló angol és USA repülőkötelékek állandóan DNY-i irányból hatoltak be az ország légterébe és a Balaton hatalmas, jól látható, jó tájékoztatósi lehetőségeket biztosító víztükre felett vonultak el.

Április első napjaitól kezdve Veszprém lett az ország egyik legfontosabb légvédelmi centruma. Itt, a Jeruzsálem-hegy sziklái alá épített földalatti fedezékekben helyezték el a Légvédelmi Kerületi Központot, mely a Dunántúlon 159 figyelőőrs központja volt. Ide futottak be vezetékes úton a figyelőőrsök jelentései, melyek a „figyelőszobában” egy 11×7 m-es térképen jelezték a közeledő ellenséges repülőgépek irányát és útvonalát. Az adatok alapján a „riasztószobából” szólaltatták meg az ország nagyobb településeinek vezérőrszirenált.

A jutasi katonai repülőtér szerepe is fokozódott. A jutasi repülőtér kihelyezett fiók-repülőterei voltak még a Tés község közelében levő fennsíkon levő kifutópályák, melyen egy vegyes német-magyar vadászraj állomásozott. A zömében magyar kötelékek feladata volt az ország DNY-i légterének védelme a horvát határig. Az Me 109-es gépekkel repülő vadászok azonban gondolni sem mertek arra, hogy a hatalmas, nem egyszer több száz gépből álló angol és USA bombázó kötelékeket megtámadják. Legfeljebb a nagyobb kötelékekből lemaradt sérült, vagy meghibásodott bombázókat és vadászokat támadták meg eredményesen.

A szövetséges légierő első gépe április 14-én este zuhant le Keszthelytől 4 km-re és több száz méterre a parttól, a Balatonba. A kétmotoros angol Vickers-Wellington bombázógép nagyrésze kiemelkedett a vízből, melyről az életben maradt négy angol repülő fény- és sípjelkekkel kért segítséget. A kételtű gépkocsikkal kivonuló német katonák foglyul ejtették a négy angolt, a pilótát azonban már csak holtan tudták kihúzni a roncsok közül.⁸ Az angol kötelékek éjszaka, az USA kötelékek a délelőtti órákban vonultak, hétről hétre egyre sürűbben. A növekvő veszedelem miatt, május végén a megye hatóságai megkezdtek a polgári légvédelem megszervezését. Június 4-én megrendezték Veszprémben az első nagy légtámadási gyakorlatot. Ugyanakkor díjmentes övöhléypítési tanfolyamot indítottak az építőipari szakemberek számára. Öt nappal később, június 9-én, a Belügyminisztériumtól kapott 100 000 pengős kamatmentes kölcsön felhasználásával

megkezdtek a legszükségesebb légtálmali létesítmények megépítését. (Nyilvános óvóhelyek, segélyhelyek, tűzoltóosztatok stb.)¹⁰

Július 6-án egy USA felderítőgép jelent meg kb. 8000 m magasságban Veszprém és a jutasi repülőtér felett. A vadászgépek felszálltak, de 6–7000 m-nél magasabbra nem tudtak felemelkedni.

Július 7-én heves légicsatározásokat folytattak a 101. „Puma” vadászosztály repülői. A Dunántúl légterében aznap 7 db USA repülőgépet lőttek le. Egy négymotoros bombázó a Bakony felett sérült meg és déli irányban kísérelte meg a menekülést. A gép egyik bal motorja égett, mikor Győr felől megjelent a Papod felett. A vasútvonal felett a gép 12 főnyi személyzete ejtőernyővel kiugrott a gépből, mely a kádártai mezőre ruhand és felrobbant. A földetérő amerikai pilótákat a repülőtér személyzete fogta el.

Másnap, július 8-án, szombat délelőtt fél tíz körül a jutasi repülőtérre riadót fújtak a szokás szerint kúrtszóval, majd a szirénákkal. A repülőtér teljes személyzete a parancsnak megfelelően, az előkészületben levő gépkocsikon azonnal a kb. 5–6 km távolságban, a Papod erdeiben levő árok-óvóhelyekre sietett. Mivel a riadót ellenséges repülőgépek megjelenése nem követte, 10 óra után a riadót lefújták s az emberek visszamentek a repülőtérre levő szolgálati helyeikre. Alig egy óra múlva közeledő nehézbombázó kötelékek moraja hallatszott ÉNy-i irányból. Semmiféle riasztás nem volt, a veszprémi Légvédelmi Kerületi Központ nem jelzett veszélyt, amikor 11 óra 30 perc körül a Papodtól Ny-ra levő magaslatoak mögül 37 négymotoros amerikai bombázógép és számos kísérővadász nagy V betű alakú köteléke bukkant elő. A gépek a megszokottnál alacsonyabban, kb. 4000 méter magasságban közeledtek. Többségük B-24 „Liberator” volt, köztük néhány Boeing „Fortress I.” repülőerőddel. A bombázók már az erdős hegyoldalak felett oldották ki bombaterhüket. Valóságos záporát szórták ki a viszonylag kicsi, 10 és 30 kg súlyú repeszbombáknak és csapó-gyújtós légi aknáknak. A kötelék a Veszprém-külső vasútállomás légterében megfordult, majd újabb bombázópárral áraszította el a repülőtér. (Utólagos megállapítás szerint kb. 3800 becsapódást számláltak meg.) A repülőtérre valóságos por és füst-tenger borította el. A bombák ugyanis eltalálták az iparvá-gányon veszteglő üzemanyaggal teli tartálykocsi vasúti sze-relvényt is.

A becsapódó bombák épületkárokat alig okoztak. Annál nagyobb volt a repülőtérre álló gépek között a kár és az embervesztés. A váratlan támadást követő leírhatatlan pánikot még fokozta az is, hogy a bombázás első pillanataiban felüvöltöttek a szirénák. Az alig 2–3 percig tartó támadás-nak rendkívül súlyos embervesztései voltak. Összesen 111 ember halt meg.

Az anyagi károk is jelentősek voltak. A bombázó és zuhanóbombázó alakulatok gépei teljesen megsemmisültek. A 101. „Puma” osztály vadászgépei — melyek részben a Papod oldalában épített földalatti hangárokból voltak — szinte károsodás nélkül vészelték át a bombázást.

A repülőtérre övező, kb. 1–1 km-ként álló légvédelmi lövegek az eseményekre nem tudtak érdemlegesen beavatkozni. A lövegek nagyrésze ugyanis 37 mm-es gépágyú volt, kb. 30–35 db. Mindössze 7–8 db 80 mm-es „Bofors” légvédelmi ágyú volt, melyek 10,6 km-es ferdetávolságon képesek voltak eredményesen tüzelni. A légvédelmi lövegek, elsősorban, amelyek a Papod felé voltak állásban, szinte mind elpusztultak a bombázópárral.

A jutasi katonai repülőtérre ért bombatámadás szerves része volt annak a nagyarányú amerikai légitámadás sorozatnak, amely a következő napokban érte az ország repülőben-zint előállító finomító üzemait. Június 12-én érte ugyanis pusztító légitámadás a szőnyi finomító üzemeket és a buda-pesti „Fantó” finomító üzemeket. Két nappal később, 1944. június 14-én, szerdán délelőtt 11 órakor az amerikai légierő kötelékei megsemmisítő csapást mértek a magyar és egyben a német hadsereg egyik legjelentősebb hadiipari létesítmé-nyére, a Péti Nitrogén Művekre. A gyártelepnek két fontos része: a Kraktep (nyerspetróleumból benzint előállító üzem) és a nitrogén-üzem sorozat (gázgyár, ammónia szin-

tézis, savüzem, pétisóüzem stb.). Ezek közül a gyár „B” részlege közvetlen katonai irányítás alatt állott, mivel létfontosságú hadiipari termelést folytatott. (Salétromsav: napi 29–39 tonna, töménysav: napi 5,5–6,1 tonna, robbanó ammonsalétrom: napi 8 tonna.) Az innét szállított salétrom-savból és a Németországából érkező toluolból gyártotta a Fűzfői Lőporgyár a Try. I., II.-nek nevezett utász robbanó-anyagot, illetve a tüzérségi és gyalogsági lőport. (A két üzem termékei végül is Veszprémbe kerültek, ahol a Danuvia Mű-vek egy 2200 munkáslétszámmal dolgozó lőszer- és töltény-gyárat létesített.)¹¹

A közeledő bombázókötelékek miatt a riasztás szabá-ly-szerűen megtörtént. A szirénák üvöltésére azonban nem állt le a munka. A gyár vezetősége a már két hónapja tartó állan-dó békés repülő átvonulások miatt nem tartotta szükséges-nek a munka félbeszakítását. Elegendőnek tartották az eset-leges bombázás megindulásakor azt, hogy az üzemekben és munkahelyeken levő 2–3 személyes óvófülkékbe menekül-jenek a dolgozók.

Az amerikai bombázók (B-24. „Liberator” típusok) mint-egy 8000 méter magasságban, három irányból közeledtek. (D, ÉK, Ny.) A támadó bombázógépek száma a szemtanúk szerint kb. 30 volt.

A bombázás olyan váratlanul érte a gyártelepet, hogy szer-vezett menekülésről alig lehetett szó. A munkások, techniku-sok és mérnökök pánikszerűen menekültek a gépek beton talpazata alatt levő szerelő aknába és a munkatermekben levő óvófülkékbe. Az ammónia szintézis épületében a kom-presszor alapok alá menekülő emberek vesztés nélkül éltek át a támadást, ámbar az épület kb. 17 bombát kapott. Ugyan-akkor a generátorház és a gázgyári kemencénél dolgozó em-berek közül például 6–7 ember menekült egy háromszemé-lyes óvófülkébe, amely telitalálatot kapott és valamennyien elpusztultak. A szervezetlenségből adódó fegyelmetlenség is súlyos áldozatokat követelt. A jelenlegi tűzoltóság helyén levő nagy óvóhely ajtaját néhány kíváncsi ember nem csukta be. A bejárat előterét találat érte, s a légnyomás, a repeszek és a gázok következtében itt ugyancsak meghalt 6–7 ember. A gyártelep és a 8. számú műút között levő erdőben tábo-rozó román munkaszolgálatos katonák közül mintegy 25–27 személy meghalt. (Összes embervesztés 40–42 halott, akiket a várpalotai temetőben temettek el.)

A bombatámadás, amely legfeljebb öt percig tartott, iszo-nyatos méretű volt, annak ellenére, hogy a gyártelepnek szánt bombázópárral csak mintegy egyharmada érte az üze-meket. (Nagyitőmegű bomba hullott a Pét-patak völgyébe és a futballpályára — jelenlegi igazgatósági épület helye —, illet-ve a vasút és a 8. sz. műút közti erdőre.) A gyártelep kb. 50 holdnyi területére az utólagos megállapítások szerint kb. 1470 darab bomba zuhant. (Túlnyomórészt 126 kg súlyú rombolóbombák.) A támadás során a Péti Nitrogénművek összes üzemrész megsemmisült. A bombázás során pusztító tűzvész támadt, ami betetőzte a pusztulást. Legsúlyosabban a nitrogén-üzem sorozat károsodott. A Krak-üzem is nagyon súlyosan megsérült, de hadifontosságú szerepe miatt három hét alatt helyreállították. A gyártelepen kívül az ún. belső lakó-telep is találatokat kapott. Emberáldozat itt azonban nem volt, mert a polgári lakosságot még április 7-e után elszállí-tották a biztonságosabb bakonyi- és balatonvidéki falvakba.

A gyártelep védelmére kirendelt 40 mm-es légvédelmi gép-ágyús üteg, amelynek 6 lövege a mészkőbánya feletti magas-latokon volt tüzelőállásban, meg sem kísérelte a lőtávolságán kívül támadó bombázógépek elleni ágyútűz.

A következő hetekben az angol és amerikai bombázó kö-telek átvonulása a megye légterén szakadatlanul tovább tartott.

Június 25-én, vasárnap délelőtt 8–10 hullámban amerikai bombázók vonultak el Veszprém—Pápa légterében. Az egyik hullámot a magyar vadászrepülőgépek megtámadták és egy Liberátort lelőttek közülük. A bombázógép Nagycsád szélén a házak közé zuhant és felgyújtott egy pajtát. Két ame-rikai a roncsok között elégett, tízen ejtőernyővel kiugrottak és fogságba estek.¹² Ugyanaznap Devecser felett szintén le-lőttek egy négymotoros amerikai bombázót. Tíz főnyi sze-mélyzete ejtőernyővel földet ért,

Ezekben a napokban lőttek le még egy kéttörzsű amerikai repülőgépet Bakonycsérnyé határában, melynek legénysége a roncsok között égett. Június 26-án Mezőszilas határában lőttek le egy amerikai repülőgépet, melynek négy főnyi személyzete ugyancsak elégett.

Az állandó repülőgép átvonulások miatt az angol légierő néhány speciális feladattal megbízott ejtőernyőst dobott le a megye területén. Július 4-én a karhatalom négy angol ejtőernyőst fogott el a Kabhegyen. Parancsnokuk egy őrnagy volt. Megbízatásuknak megfelelően kiválóan fel voltak szerelve, igen sok pénzt találtak náluk, 160 kg élelmet és 2 darab rádió adó-vevő berendezést.

Július 7-én, pénteken kétszeres légiriadó volt Veszprém-ben, a több hullámban átvonuló amerikai kötelékek miatt. Egy sérülése miatt lemaradt Liberátort a magyar vadászgépek megtámadtak, mire az 4000 méter magasból kb. 9 darab bombát dobott le a városra. Egy robbant fel mindössze: a Tobak u. 6 sz. házat letálatálta érte, 3 ház lakhatatlanná vált, 25 ház megrongálódott. A többi fel nem robbant bomba a Benedek-hegy oldalába fűrődött, illetve szétszóródott a Buhim városrészben. (Ezek közül került elő egy darab 1967-ben, az új gimnázium építéskor.¹⁴ Ugyaneznap Nagyacsádtól nyugatra légiharc során egy Liberátort lelőttek.

Július 14-én, pénteken kereken egy hónappal az első támadás után, az amerikai légierő újabb hatalmas légítámadást hajtott végre a Péti Nitrogénművek ellen. (Feltehetően az időközben helyreállított Krak-telep működését derítették fel.) A légítámadást ismeretlen számú nehézbombázó hajtotta végre, délelőtt 10 órakor. A bombázást 500 kg súlyú rombolóbombákkal végezték. A nitrogén-üzem sorozat és a klórüzem teljesen megsemmisült. A Krak-telep szenvedte el megint a legkönnyebb sérüléseket, úgy hogy két hét alatt újra sikerült helyreállítani. A támadás során embervesztés nem volt. Az egy hónappal előbb, június 14-én lezajlott súlyos légítámadás tragikus tapasztalatai miatt most már minden légiriadó esetén mindenki azonnal elhagyta az amúgy sem működő üzemeket és az időközben létesített biztonságos óvóhelyekre menekült. (Mészköbánya alatti nagy óvóhely, a belső lakótelepen épült óvóhelyek és legelsősorban az erdőben levő ún. Cseri-akna.) A légelhárítás eredményesen működött. Időközben ugyanis a Macskahegy térségében egy 80 mm-es Bofors-légvédelmi ágyú üteget helyeztek el, amely 10,6 km ferdtávolságon volt képes tüzelni. Az elhárító tűz következtében egy Lockheed „Lightning” kisérővadászgép zuhant le és két Liberátor, melyek Hajmáskér közelében zuhantak le.

Július és augusztus hónapokban az angol és amerikai kötelékek átvonulása szakadatlanul tovább tartott Veszprém megye légtérében. Jelentős bombázásra azonban nem került sor, legfeljebb sérült gépek igyekeztek megszabadulni bombaterhüktől. Ilyen eset fordulhatott elő augusztus 29-én, majd 30-án délelőtt Herenden, mikor is egy-egy amerikai bombázógép 5, majd újra 5 darab 250 fontos bombát dobott le a község határában. A megye területén levő német és magyar repülőterek vadászpilótáinak egységei olykor-olykor felvették a reménytelen harcot a gyakran sokszáz gépből álló angol és amerikai kötelékekkel. Július 18-án Gyulafirátótnál és Nemesvámosnál zuhant le egy-egy sérült angol, illetve amerikai repülőgép. Július végén Nagyvázsónynál lőttek le egy angol repülőgépet, melynek pilótája ejtőernyővel földet ért.

Augusztus 21-én éjszaka Veszprém DNy-i határa felett zajlott le erős légiharc. Ezen a napon Bakonybánkánál zuhant le egy amerikai Liberátor, melynek személyzete elpusztult. Augusztus 22-én Külsővatnál lőttek le egy amerikai Liberátort, melynek 11 főnyi legénysége ugyancsak elpusztult.

Ilyen súlyos helyzetben, miközben a légítámadások Dámokles kardja állandóan a város felett függött, végre július végére elkészültek a június elején megkezdődött légoltalmi építkezések Veszprém-ben. Július 30-án megnyitották a nyilvános óvóhelyeket, mintegy 650 ember számára a közel 20 000 lakosú városban. A legjelentősebb nyilvános óvóhelyek a következő helyeken voltak: Benedek-hegy alatt (220 főre), a Városháza pincéje (100 főre), Szt. Imre tér 9. sz. alatt (110 főre), Kossuth u. 24. sz. alatt (90 főre) stb. Felállították a segélyhelyeket (kereskedelmi iskola, városi szeretet-

ház, Szt. Anna iskola) és a légoltalmi tűzoltóosztagokat (kereskedelmi iskola, turistaszálló, városi szeretetház). Augusztus 27-én dr. Hornyák Miklós polgármester, a város új légoltalmi vezetője és dr. Appoldy Mátyás rendőrfőtanácsos megsemmisítették a város hatósági légoltalmi intézményeit és csapatait s megállapították: a város légoltalma mintaszerű.

Szeptemberben elcsendesedett Veszprém megye légtére és csak október közepén jelentek meg újra az angol és amerikai bombázógépek kötelékei. Október 13-án, pénteken délelőtt fél tíztől délután két óráig egymást érő hullámokban vonultak el az amerikai bombázógép kötelékek Pápa felett. A déli órákban több gép visszafordult és bombázni kezdte a várost. (Árpád, Zápolya, Vasút utcák.) Több ház találatot kapott, melynek során 9 ember meghalt.¹⁵ Ugyaneznap Kolontár-Lőrinc pusztaán egy amerikai „Mustang” vadászgépet lelőttek. Pilótája elpusztult.

Október 14-én Veszprémtől Ny-ra lőtt le a tüzérség egy amerikai „Aira Cobra” vadászgépet. Pilótája, Leo Alston főhadnagy súlyos sérülésekkel ért ejtőernyőjével földet. Hetekkel később a veszprémi kórházban halt meg.

A nyári zsidó deportálások (melyek a legtöbb emberben mélységes felháborodást okoztak) és az egyre fokozódó angol-szász légítámadások következtében, augusztus végétől egyre gyakrabban találkozunk a lakosság háborúellenes hangulatának megnyilvánulásaival. Általában elszigetelt és jelentéktelen apróságok voltak ezek. Forradalmi munkásmozgalmom a megyében ekkor még nem volt. Egyedül Pápan volt szervezett kommunista mozgalom, de ennek 15 fiatal résztvevőjét 1943 júliusában a rendőrség letartóztatta, majd Soroksárra a „defenzív osztályra” vitte őket. 1944 márciusában a sátorlajújhelyi börtönben voltak, ahonnan október 15-e után Dachauba és Bergen-Belsenbe hurcolták őket. Mindössze heten szabadultak meg élve (Székely Klára, Szekes Iván, Csaba Ferenc, Ambrus György, Bartha László, Földes Gabriella, Földes Ilona). A többiek a Bergen-belseni táborban lőttek agyon az SS katonák (Libenau Jenő, Bodó Éva, Fehér Miklós, Bartha Miklós, Bachrach László, Révész István).¹⁶

Annak ellenére, hogy pl. Várpalotán a keresők 58%-a volt ipari munkás, Veszprém-ben 56% (kb. 5500 fő), szervezett forradalmi munkásmozgalmom nem volt. Ennek oka az, hogy mind a várpalotai bányá, mind a veszprémi és környékbeli üzemek (Pét, Fűzfő, Peremarton, Ajka stb.) kivétel nélkül hadiüzem volt. Ennek következménye, hogy a fasiszta erőszakszervezetek sehol olyan szilárd „fegyelmet” nem tudtak teremteni, mint a megyében. Így nem meglepő, hogy éppen Pápan találkozunk leginkább a háborúellenes hangulat nyomaival. A „Pápai Hírlap” augusztus 12-én felháborodottan ír arról, hogy egyesek rendszeresen szagatták az „utóbbi időben megjelenő sok politikai és világnézeti plakátot, mely mind a nemzetvédelmet szolgálja!” Szeptember 9-én pedig arról ír, hogy gyalázkodó hangú és tekintélyromboló röpiratok láttak napvilágot Pápan.

Veszprém-ben sajnos még ennyivel sem találkozunk. A klérus által irányított és befolyásolt veszprémi polgárság ezeken a tragikus hetekben legfeljebb „engesztelő hetet” tartott, melynek során páter Gologi Lajos jezsuita atya megindító szent beszédeket mondott a Károly-templom előtt augusztus 23-tól 30-ig.

Szeptember végétől a Magyarország délkeleti területeire benyomuló szovjet hadsereg légierőjének repülőgépei a megye légtérében elvonulva röpcédulákat dobtak le. Két érdekes dokumentum maradt fenn. Egyik a polgári lakosságnak, a másik a hajmáskéri katonai tábor magyar katonáinak szól.

1944. szeptember 28-ról keltezett az első röpcédula.¹⁷

„Felhívás a herendi porcelángyár munkásaihoz! Munkásterestvéreim! Bánhuber János szól hozzátok, a volt régi munkásterestvéretek. Arra hívlak fel benneteket, ragadjatok meg minden eszközt és harcoljatok a német rabló fasiszták ellen, akik hazánkat megszállták és kirabolták, s kirabolják még most is, az utolsó napjaikban! Nyíljon már ki a szemetek! Akadályozzátok meg minden kiszállítását Németország felé! Ártsatok ott, ahol csak tudtok! Ott a Bakony, kövessétek a hős partizánokat! Vegyetek példát a finn, román, bolgár és a többi szabadságszerető népekről!”

Ne féljete a Vörös Hadseregtől, mert az nem akarja hazánkat meghódítani, hanem az ellenkezőjét, a munkásnépet akarja felszabadítani a fasiszta rabság alól. Ezért támogatásotok mindenben, amiben csak tudjátok a Vörös Hadseregnek. Ne higgyetek a hazug Hitler- és Horthy propagandának, mert ők csak a saját bőrüket féltik! Vegyétek ki a részeteket a dicső szabadságharcból a német rablók ellen!

Halál a német megszállókra!
Éljen a Vörös Hadsereg!
Bánhuber János. 1944. szept. 23."

Ugyancsak szeptemberről való (bár dátum ezen nem szerepel) a következő röplap is.

„Üzenet a hajmáskéri katonai tábor helyőrségéhez!
Magyar Katonák! Bajtársak!

Kiss József őrmester, ki a 150. nehéz-tüzér osztálynál szolgált — s aki most hadifogságban van — szól hozzátok! Ne higgyetek a hazug Horthy-propagandának, hogy a Vörös Hadsereg a ti ellenségetek, hogy el akarja foglalni az országot. A Vörös Hadsereg, amely ott áll a déli határon, nem foglalni jött, hanem felszabadítani benneteket a német iga alól. Bajtársak! Ne harcoljatok a Vörös Hadsereg ellen: Tagadjátok meg a parancsot! Szereztek fegyvert! Törjétek be a lőszer- és fegyvertárházakba! Ott a Bakony, menjétek partizánnak! Harcoljatok a németek ellen, mert ezzel segítétek hazánk felszabadításában. Segítsétek a dicső Vörös Hadsereget!

Halál a német rablókra!
Éljen a Vörös Hadsereg!

Kiss József."

Ellenállásra azonban nem került sor a megye területén. Ennek ellenére Veszprémben is kialakulóban volt egy kis csoport, melyről így ír Csaba Imre:

„Néhányan egyszerű-egyszer összejöttünk és beszélgettünk... Nem volt ez kommunista csoport és semmilyen sem, de tudtuk, hogy egymás előtt nyugodtan kimondhatjuk gondolatainkat... Egyre rendszeresebben találkoztunk a Jókai utcában, Jánosik szabó műhelyében. Hallgattuk az angol rádiót, Moszkvát és az illegális magyar adót. Beszélgettünk a politikai helyzetről, a front alakulásáról. A város lakosságának hangulata és politikai véleménye is egyre szélsőségebbé vált. Egyre többen és élénkebben politizáltak."

1944. október 15-én, vasárnap déli 1 órakor a már-már elhervadt remények Veszprémben is feléledtek. Alig hangzott el Horthy kormányzó proklamációja és az azt követő kormányzó hadparancs, a városban leírhatatlan felfordulás támadt. A városban és a honvéd laktanyában levő német katonai egységek fejvesztetten vonultak ki a városból. A zűrzavart fokozta az, hogy a városban levő 4/3 zászlóalj pótkeret és a jutasi tiszthelyettes képző iskola katonái, négyfőnyi vegyes őrségekkel megszállták a város középületeit, a postát, a bankot, a vasútállomásokat stb. A bizonytalanságot fokozta, hogy a magyar rádió óráról órára távolodott a proklamációban elmondottaktól. 3 óra után újból német katonai indulók harsogtak és közben Vörös János hamisított hadparancsát olvasták be. A harc folytatására felszólító hadparancs 17 óra 21 perckor hangzott el. Az emberek lelkében nyiladozó reménység úgy fonnyadt el, mint a leforrázott virág. Ezekben a percekben újra megjelentek a német csapatok Veszprémben. Az őrhelyeken levő magyar katonákat lefegyverezték és az őrségeket bezavarták a laktanyákba, ahol azok három napon át szigorú őrszertartásban voltak. (Nem sokkal később a 4/3-as pótzászlóaljat Fajsra vezényelték, ott voltak házaknál elszállásolva.)

Veszprémben a német egységek harc nélkül foglalták el a középületeket, melyeket azonnal megszálltak erős őralakulatokkal. A megye területén egyetlen helyen volt fegyveres összetűzés. A Pápa melletti Takácsiban a magyar katonák és a helyi lakosság fegyvert fogott a községbe benyomuló német SS katonák ellen. A fegyveres összecsapás során a németek öt, a magyarok három halottat vesztek.

A német csapatok ellenakciójával szinte egyidőben itt a megyében, de elsősorban Veszprémben riadóztatta sorait a helyi nyilaskeresztes párt. Szervezeteikben egymás után bontották fel az általuk várva várt nap akcióinak tervét tartalmazó borítékokat. A német Gestapo és a budapesti Pasaréti úton levő Kovarcz Emil akciója szoros szálakkal kapcsolódott a vidéki eseményekhez. Délután 5 óra után a veszprémi utcákon tömegesen jelentek meg az Árpádsávós karszalagot viselő nyilas párttagok. A veszprémi események központja dr. Schiberna Ferenc ügyvéd Piac-tér 25. számú lakása (jelenleg Vöröshadsereg tér 25.). Schiberna, ez az 50 éves ügyvéd, akinek 1922 óta volt irodája a városban, 1937 óta volt a Nyilaskeresztes Párt tagja. Ő állt most az események élén. Először a város, majd a megye vezetője lett. Október 29-én a nyilas kormány főispánjának nevezte ki. A párt megyei vezetője Becskeházi Becske Zoltán lett. A Nyilaskeresztes Párt megyei szervezetének székhelye a volt főispáni lakban volt elhelyezve. Október 15-e után a várost elárasztották a nyilaskeresztes párt plakátjai és röpcédulái. Lényegileg ugyanazokat a vérgőzös deklarációkat és fenyegetéseket ismételték, melyeket a budapesti rádió harsogott naphosszat. Mindezekből a lakosság csak annyit értett meg, aki nincs a németekkel és a nyilasokkal, annak pusztulnia kell.

A hatalomátvétel után hamarosan megalakult Veszprémben, a városháza épületében a párt irányítása alá tartozó Nemzeti Számonkérő Szék. Ez a szervezet ítélkezett minden politikai vétségben, mely a nyilaskeresztes párt és a német-bérenc kormány ellen irányult, vagy amit ők annak vélték. 1944. november 27-e után Veszprémben is felállították a párt terror szervezetét, a Fegyveres Nemzet Szolgálatot, amelynek székhelye a volt zsidó iskolában helyezkedett el. A zömében suhancokból és a város lumpen-elemeiből alakult, kb. 100 főnyi fegyveres alakulat parancsnoka a Budapestről iderendelt Gruber Lajos „zászlófő" volt. Ez a félszemű, hizásra hajló, zömök bandita volt Veszprém legfélelmetesebb alakja azokban az apokaliptikus hónapokban.

A veszprémi FNSZ székhelye az elkövetkező hónapokban számos sötét bűntény és súlyos terrorcselekmény színhelye lett. Kezdetben megelégedtek az iskola udvarán végrehajtott nyilvános botozásokkal, mellyel minden apró-cseprő vétséget büntettek. 1945. januártól kezdve, amikor az arcvonal Veszprém térszomszédságában megmerevedett, a veszprémi FNSZ terroristái számos súlyos terror cselekményt követtek el.

A veszprémi nyilas uralommal szembeni tevékeny ellenállással nem találkozunk. A maximum az volt, hogy éjszánkánként leszaggatták a párt plakátjait, vagy ellen-plakátokat ragasztottak. Az Egyházmegyei Nyomdában dolgozott egy Török János nevű nyomdász, aki munkahelyén ragasztóplakátokat készített. Ezeket aztán esténként ráragasztották a nyilasok plakátjaira. Nem nagy dolog volt ez, de hatásos.

A megye lakosságának többsége alig leplezett gyűlölettel viselkedett a nyilas rezsimmel szemben, melyben — joggal — a háború gyors befejezésének legádázabb ellenségét látta.

A lakosság elkeseredett hangulatát és passzív ellenállását semmi sem foglalja össze hitelesebben, mint az a „Figyelmeztetés és felhívás!" című dörgedelmes újságszózat, melyet dr. Schiberna Ferenc megyevezető adott közre a „Veszprém-vármegye" 1944. október 22-i számában.¹⁸

„Alig múltak el a hazaáruló rendszer aljas merényletével kiváltott megdöbbenés órái, máris észleljük, hogy a nemzet rácsálói újból kezdenek magukhoz térni!"...

„Az angol és orosz rádió szenvedélyes hallgatói és pestisének terjesztői már a Szálasi-kormány közeli bukásáról... suttognak!"... „A Nyilaskeresztes Párt falragaszainak kifüggesztését egyes üzlet tulajdonosok megtagadták, egyes ilyen falragaszokat letépték, a válságos órákban életük kockáztatásával a haza megmentésére harcba lépett pártszolgálatasainkról gyalázatos rágalmakat terjesztenek, ugyanígy a szövetséges német nemzeti katonáiról!"... „Aggodalommal látom, hogy a válságos órákban a magyar társadalom még mindig az intrikával és fűréssel, rosszindulatú locsogással, és a halálos ellenség propagandájának terjesztésével szórakozik!"...

„Nem leszek tekintettel sem társadalmi állásra, sem személyi kapcsolatokra, hanem irgalmatlanul eltiprom a legkisebb ártalmas megnyilvánulást is! A megtorlás nemcsak azokat éri, akik a Nemzet ellen bármilyen ártalmas cselekményt elkövettek, hanem azokat is, akik ilyenről tudva, azt a hatóságnak, vagy a pártnak nem jelentik fel, ezzel veszélyes elemek bűnpártolói. Ha ezen felhívás után sem lesz segítségünkre a Nemzet jóérzésű és megbízható része, akkor kénytelen leszek a felderítés más módját választani, amely a besúgás és esetleges alaptalan feljelentések lehetőségével ártatlantokat is kitéhet a megtorlás veszélyének!”...

A nyilas uralom azonban nemcsak fenyegetőzött. Súlyos megtorlásokkal is találkozunk. November 12-én tette közzé a „Veszprémmegye” c. hetilap, hogy Hajdú István várpalotai bányász és Kis László balatonfüzfői kibukust rémhírtérjesztésért a csendőrség a győri királyi ügyészségnek átadta.¹⁹

Október közepétől kezdve a megyét egyre fokozódó mértékben a menekülők áradata lepte el. Az ország hadműveleti területté vált keleti részéből a katonai és polgári hatóságok pánikkeltő hazugságok áradatával, majd erőszakos eszközökkel igyekeztek a lakosságot menekülésre kényszeríteni az ország egyre nagyobb területeit felszabadító szovjet hadsereg elől. Ez a lélekmergezés szervezeten folyt, s százezernyi embert taszított a teljes létbizonytalanságba, vagy éppen a biztos halálba.

Október 5-én a veszprémi alispán is körlevelet bocsájtott ki a M. kir. Belügyminisztériumtól kapott helyzetjelentés szerint, mely körlevélnek nyílt célja: hangulatkeltés a szovjet hadsereggel szemben! November 12-étől a Nyilaskeresztes Párt Hungarista Mozgalom Veszprém megyei szervezete a „Veszprémmegye” c. laphoz mellékletet adott ki: a legvadabb propagandaanyaggal a szovjet hadsereg ellen. Álljon itt példának egy ilyen „Közlemény”, amely ostoba és gonosz propagandafogásaival jellemző erre az időszakra.

A Pápai Hírlap 1944. november 18. számában közlik: (4. lap.)

„Megbízható forrásokból hírek érkeznek a bolsevista módszerekről Magyarország megszállt területeiről:

1. Valamennyi magántulajdonban levő élelmiszert, az utolsó darab kenyérig egy gyűjtőhelyen kell leadni. Aki e rendelkezést nem tartja be, vagy másoktól tudja ezt és nem jelenti agyonlövők!

2. A lakosság napjában kétszer tartozik a szovjet tábori konyhánál élelemért jelentkezni...

3. Mindenki csak egy öltöny ruhát és két rend fehérneműt tarthat meg magának, a többi a ház elé kell helyezni, honnan a szovjet megbízottak éjnek idején ezt elviszik. Aki ennél többet tart meg, vagy jelentés nélkül hagyja ezt a szomszédainál, agyonlövők!”...

Az Erdélyből, a Bácskából és Kelet-Magyarországról özönlő menekültek száma állandóan növekedett a megyében. November 4-én Veszprémbe 322 fő menekültet tartottak nyilván. November 21-én már 3762 személyt.²⁰ Veszprémbe fel kellett állítani a „Menekültügyi Irodát” a városháza 26. sz. szobájában, ahol a menekültek élelmezésének és elhelyezésének ügyeivel foglalkoztak.²¹

Rendkívül szigorúan büntették azokat, akik szembeszegültek a hatóságok munkájának. November 18-án Veszprémbe özv. Fehér Sándornét és lányát internálták, mert nem adtak szállást a menekülteknek.²² Az egyre súlyosbodó helyzetben a nyilas rezsim a legdurvább eszközökkel, pl. a statárium bevezetésével igyekezett rövidreszabott uralmát meghosszabbítani. Október 29-én hirdetmények és sajtó útján kihirdették a statáriumot:²³

„...,Halál a lázadókra, rendbontókra és rémhírtérjesztőkre! Mindazokra, akik lázító, vagy bujtogató kijelentéseket tesznek, lázító vagy aggodalmat keltő vádakat terjesztenek, ilyen tartalmú iratokat hoznak forgalomba, vagy a közrendet más módon megbontani igyekeznek, nemkülönben azokat, akik fegyvert vagy robbanószert engedély nélkül tartanak birtokukban... hűtlenség büntetésének minősíti és a rögtönbíráskodás szabályai szerint halálbüntetéssel sújthatja!”

A fenyegetőzés mellett lelkesíteni is igyekeztek. Különösen a könnyebben befolyásolható és a háborút még romantikus színben látó fiatalságot.

„...,Harmadik korcsoportbeli leventék! — jelentkezzetek önként minél nagyobb számban a járási, városi, illetve helyi parancsnokságnál! Páncélrombolónak! A páncélos kilövés jutalmazására kiosztandó föld természetesen a leventékre is vonatkozik!”...

Ugyanekkor — a tényleges hadihellyel mit sem törődve — elképesztő logikával magyarázták a frontokon kialakult hadihelyzetet. Épületes példája ennek a „Veszprémmegye”-ben november 19-én megjelent „Utolsó menet!” című főmrdvény:

„...,Elértük november elejét! A háborút még mindig nem tudták befejezni a szövetségesek. És ezzel — el is veszítették a második világháborút! Mert amit most a keleti és nyugati fronton láthatunk, az már csak végső erőfeszítése mind az angolszászoknak, mind a szovjeteknek! Viszi őket a kétségbeesett lendület, hogy az utolsó menetet — megakadályozhassák!”...

A legmagasabb katonai és politikai vezetés azonban korántsem volt olyan derűlátó, mint Kutasi Kovács Lajos veszprémi nyilas újságíró.

1944 október végén kibontakozóban volt a magyarországi arcvonalon a szovjet 2. és 3. Ukrán Front hadseregeinek ún. „budapesti hadművelete” (1944. október 29.—1945. február 13.). A hadművelet célja: a budapesti ellenséges csoportosítás bekerítése és megsemmisítése. A hadművelet első szakaszának (1944. október 29.—december 12.) első hetében mozgásba jött a gigantikus harapófogó északi íve, amely Hatvan—Vác—Szob irányában tört előre, míg a déli szárnyon november 7-én az 57. hadsereg kezdte meg az erőszakos átkelést a Dunán Baja és Apatin között.

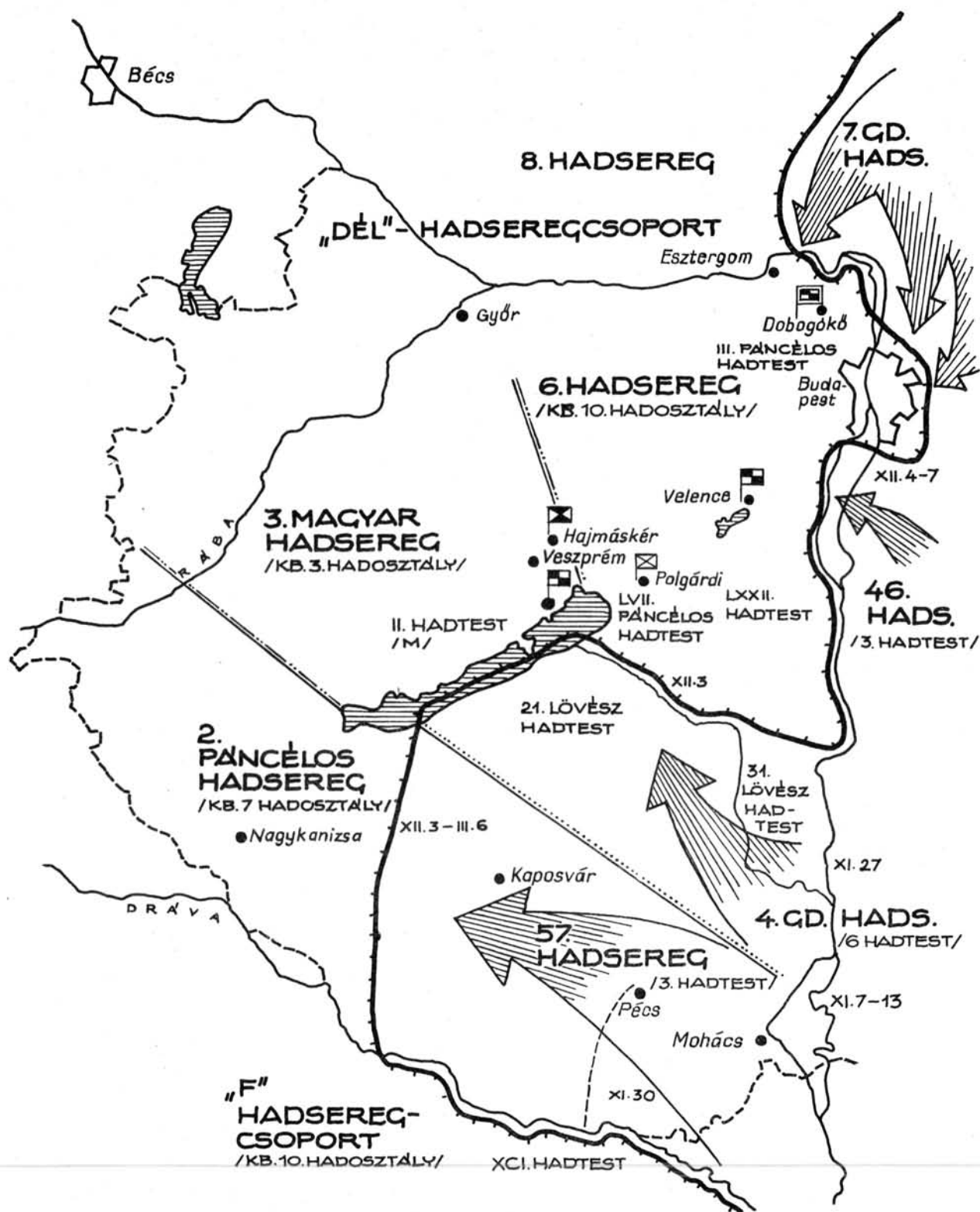
A német „Dél” hadseregcsoport (pk.: H. Friessner altábornagy) parancsnoksága, nem bízva a Dunavonal tarthatóságában, egy új védelmi teperszakasz kiépítését rendelte el a Dunától, a Birodalom délkeleti határainak védelmére.

A védelmi vonal jobbszárnya a Balatontól a Dráváig (Kéthely—Nagybajom—Barcs), balszárnya a Balatontól a Dunáig (Akarattyá—Polgárdi—Székesfehérvár—Ercsi) terjedt volna.

A védelmi vonal elnevezése: „Margit-vonal” (Margareten-Stellung). A 25—35 km mélységű védelmi vonal három védőövből állott volna. A fővédőv mélysége 5—6 km volt. A peremvonalról 6—10 km-re, önálló támpontok rendszeréből létesült a második védőv. A peremvonalról 25—35 km-re épült a hadseregvédőv.

A védelmi övezetben levő lakott helységeket a német és magyar hadvezetés megerősítette és körkörös védelemmel látta el, hogy ezzel is szilárdítsa a védelmi rendszert.

A fővédővet harcokcsikkal megerősített gyalogos zászlóaljok szállták meg. A második védővben és a hadseregvédővben páncélos hadosztályok összpontosultak. Az erődítési munkálatok megkezdése előtt, 1944. október 26-án, a Honvédelmi Minisztérium szigorúan bizalmas parancsban utasította az illetékes katonai parancsnokságokat, hogy kezdjék meg a Veszprém megye területén levő zsidó munkaszolgálatos századok azonnali útbaindítását a nyugati határok felé. Az utasításban meg volt szabva az útirány: Mosonmagyaróvár, majd onnét Hegyeshalom, ahol aztán átadják majd a német katonai hatóságoknak a századok legénységét. Először a megyében levő legnagyobb munkaszolgálatos tábor számolták fel, a szentkirályszabadjait (amely 1942 június közepe óta építette az ottani repülőteret). A táborban a keretlegénység a legbrutálisabban bánt a zsidó munkaszolgálatosokkal. A századok elindítása előtti napokban, október 21-én lőtték agyon Kersztenbaum Ignác 24 éves munkaszolgálatost, majd 24-én felakasztották Grünstein László 41 éves munkaszolgálatost. (A szentkirályszabadjai közösi halotti anyakönyvek bejegyzései szerint.) A táborból elsőnek azt a hat századot indították el október 30-án, melyeket „bori századoknak” neveztek, ugyanis ezek a századok néhány nappal előbb érkeztek meg gyalogmenetben a szerbiai Bor melletti bányákból. Október 30-án indították el a 105/501, 105/503, 105/504, 105/505, 105/506, 105/508 századokat. November

2. A dunántúli arcvonal kialakulása és helyzete 1944. dec. 3-án 00,00 órákor.

2. Entwicklung und Verlauf der Fronten am 3. 12. 1944 um 00,00 Uhr auf dem Landesgebiet jenseits der Donau.

2. La formation et la position du front transdanubien, le 3 décembre 1944, à 00.00 heure.

2. Положение дунантульского фронта на 0 часов 3 декабря 1944 года.

3-án indították útnak 105/507, 105/508, 105/509 századokat. A kimerült emberek, akik több hetes gyalogmenet után voltak, végkimerülésben és szívbénulásban pusztultak el. November 1-én Guth Vilmos 41 éves és Frimm István 37 éves munkaszolgálatos halt meg szívbénulásban. November 3-án Guttmann Adolf 24 éves munkaszolgálatos ugyancsak szívbénulásban halt meg. November 6-án Reisz Miklós 24 éves szívbénulásban, Révész Ferenc 24 éves végelgyengülésben halt meg.

A kimerült embereket a keretlegénység fegyverei hajszolták, aki kidőlt, az meghalt. Drámai erővel idézi e kegyetlen napokat Radnóti Miklós, aki 1944. október 31-én a szentkirályszabadjai táborban írta a következő sorokat:

*„Mellézuhamtam, átfordult a teste
s feszes volt már, mint húr, ha pattan.
Tarkólövés, — így végzed hát te is, —
sügtam magamnak, csak fekiúdj nyugodtan.
Halált virággzik most a türelem.
Der springt noch auf, — hangzott fölöttem.
Sárral kevert vér száradt füleimen.”*

A szentkirályszabadjai munkaszolgálatos tábor kiürítésével egyidőben indították útnak november 1-én a Péti Nitrogénművekben dolgozó 104/302 századot és három fél-századot: 101/353, 105/304, 710/305. Ugyancsak ez nap indították el a hajmáskéri tüzérségi táborból az ott dolgozó 104/2 századot.²⁴

A zsidó munkaszolgálatos alakulatok elvitele után, 1944 november elején megkezdődött a „Margitvonal” védelmi övezeteinek kiépítése. Az erődítési munkálatokat a magyar Erődítési Bizottság utász és műszaki alakulatai végezték, a polgári lakosság nagyarányú alkalmazásával. A Veszprém-ben levő m. kir. honvéd állomásparancsnokság elrendelte, hogy minden városban és községben a polgári hatóságok kötelesek erődítési munkacsoportokat szervezni. Minden munkacsoport 30 főből és egy munkavezetőből állott. A munkacsoportoknál „természetesen nem csak a munkásosztályt, hanem az úgynevezett intelligenciát is be kell szervezni”, mivel a „Honvéd Vezérkar Főnöke megállapította, hogy sem a honvédség, sem a lakosság nem teljesíti hazánk védelmére szükséges feltétlen erőkiejtést!” Az erődítések célja, hogy a „visszavonuló csapatok esetleges további terület-feladás esetén minden helységnél védelemre alkalmas berendezéseket találjanak, hogy abból belekapaszkodva a helységet a helyi karhatalmi osztag védeni tudja. Az illetékes katonai parancsnokok szemrevételezik a községeket és elkészítik a védelmi terveket. Az erődítési munkálatokról vázlatot kell készíteni, mely a községben levő megbízható szerv (községi katonai parancsnok, vagy ha ez nincs, bíró, vitéz stb.) őrzetében marad, hogy az azt a beérkező csapatok parancsnokának átadhassa.”²⁵

Az erődítéseket a megye keleti és délkeleti területein megkezdtek. Különösen hatalmas erődítési munkálatok kezdődtek a Margit-vonal fővédővénél 5–6 km-es mélységében. A biztosítási öv mögött elhelyezkedő műszaki zárrendszer gerincét itt is a jó vonalvezetésű, összefüggő, több méter széles és mély, oldalazó tüzelőállásokkal biztosított harcokocsiárk alkotta. A harcokocsivészélyes irányokban, mint például Balatonfőkajár DNY-i térségében az ún. Külső lapon, a Balatonfőkajár és Akarattya közti országút mentén, vagy Manó-pusztá és Papkeszi között stb. hatalmas harcokocsi árkokat ásattak.

A harcokocsiárkokat egyéb akadály- és műszaki zárrendszerek egészítették ki a védelem mélységében. (Egyéb harcokocsi akadályok: földbe és betonba ágyazott faronkok, vasúti sinek stb., illetve gyalogsági akadályok: drótkerítés, dróthenger, stb.) A műszaki zárrendszer mögött helyezkedett el a fővédőv, amely általában 2–3 egymás mögött 1–2 km távolságban húzódó állásrendszerből állott. Az állások között közbeeső állások és reteszállások húzódtak, mint pl. a peremartoni robbanóanyaggyár munkásaival és tisztviselőivel épített reteszállás, amely Peremarton É. 120. magassági ponttól húzódott Ny-i irányban az erdőcsücsökig, majd onnét az erdő szegélyén a Sukori-hegy oldalában. A zegzugosan ástott illetve robbantott lövészárkokban kb. 50 méterenként gép-

fegyverállások, kb. 200 méterenként parancsnoki fedezékek voltak. Az állások előtt előretolt tüzelőállások, a főárokka- lal összeköttetésben. Az árok elé drótkadályt és aknamezőt telepítettek. Hasonló reteszállás húzódtott Peremarton D. 153. m. ponttól a berhidai vasútállomás irányában.

A második védőv és a hadseregöv megerősítése rendkívül hevenyészett formában készült el. Általában megelégedtek azzal, hogy a községek körül lövészárkokat ásattak. Így történt ez pl. Zirc körül is. „A község lakosságát lövészárk- áására vezényelték ki. A munkát eleinte Wehrmacht-katonák irányították, később magyarok. A Wehrmacht tagjai halkan rebesgették: kár dolgozni, Hitler elvesztette a háborút!”²⁶

Az erődítési munkálatokkal egyidőben fokozták a megye- székhely és a megye legfontosabb ipari centrumainak lég- védelmi biztosítását is.

November 13-tól kezdve kb. két hetes munkával légvédel- mi ütegállásokat építettek a polgári munkaerő bevonásával Veszprém köré. (Miklósháza-pusztá, Geleméri major, Ta- kács téglagyár, Litér és Nemesvámos térségében.) Az öt munkahelyre 30–30 embert vezényelt ki a polgármester az állomásparancsnokság utasítására.²⁷

A közeledő szovjet csapatok miatt, melyeket a 17. légi flotta és az annak alárendeltségében levő Vitruk altábornagy csoportja, összesen mintegy 900 db csatarepülő, bombázó és vadászgép támogatott, a meglevő tési repülőtér mellé októ- berben egy három kifutópályás német katonai repülőtér tele- pült Nagyvázsöny és Tótvázsony között, a Zsófia-pusztá felé vezető bekötőút kétoldalán, a Hosszúharaszt-erdő, az Ed- várd-hegy és a Nagycsepel birkaakol térségében. A környező községek kirendelt munkaejével épített repülőtérre nove- mberben érkezett meg a német „Immelmann” zuhanóbombázó ezred (pk. Rudel ezredes).

November utolsó hetében megkezdtek a „Margitvonal” Veszprém megyei szakaszának katonai alakulatokkal való feltöltését. A Balaton nyugati partvonalának védelmét a magyar II. hadtest parancsnoksága irányította. (Hadtest- parancsnokság 1944. december 4-től Hajmáskéren. Hadtest- parancsnok: vitéz Kudriczy altábornagy.) Amíg a védelemre kijelölt hadosztályok felvonulása tartott, a Balaton környéki leventékből, nemzetőrökből állítottak fel partőrséget, az ún. „Balatoni zászlóaljat”. (pk. Jekelfalusi-Piller György Bala- tonfűred.) A „partőrségbe” 16–48 éves korig minden férfin- ke be kellett vonulnia.

„Mindazon 16–48 éves korban levő férfiak, akiknek meg- hagyási igazolványuk nincs és bevonulási kötelezettségüknek a mai napig nem tettek eleget, holnap reggel, 18-án 6 órakor 5 napi élelemmel, melegruhával ellátva jelentkezzenek a fűz- főgyártelepi csendőrsz parancsnokságon. Aki ezen rend- kezésnek nem tesz eleget, halállal lesz büntetve. A következő napon a csendőrség szigorú razziát tart, mely razzia alkalmá- val a csendőrség felkoncolási joggal bír, s mint katonaszöke- vények lesznek büntetve!”²⁸

Időközben — 1944. november 26 és december 6 között —, felvonult a Balaton partra a Székesfehérváron feltöltés alatt álló magyar 25. gyalogos hadosztály, amely a november 7-én végrehajtott szovjet támadás során súlyos veszteséget szenvedett Tiszanána, Atány községek térségében. A gyalog- hadosztály az 1. és 25. gyalogezredből és az 59. műszaki zászlóaljból állott. (Hadosztály parancsnok: Kalkó Gyula vezérkari ezredes.) A hadosztály 10 magyar és egy német zászlóaljból állott. (A német 153. tábori kiképző hadosztály egy gyalogos zászlóalja.) A zászlóaljak három-három gyalog- os és egy-egy géppuskás századból, továbbá egy nehézfégy- ver szakaszból állottak. A gyalogos századok 120–130 emberből. (85 puska), két géppuskából, kilenc golyószóróból és hat „páncélöklőből” állottak. A géppuskás század hat géppuskával rendelkezett. December 16-án a hadosztály tüzérsége 11 könnyű és 1 nehéz ütegből állott. (Kb. 44 db 75 mm-es, vagy annál nagyobb űrméretű löveg, továbbá 4 db 105 mm-es löveg.) Alárendeltségében volt még 4 db páncél- törő ágyú. A csapatok gépesítése 80%-os volt.²⁹ A 11 zászló- alj a Keszthelytől Füzfőig terjedő partszakaszt szállta meg. A tihanyi-félszigetet a német zászlóalj szállta meg, és ide összpontosították a tüzérség zömét is. Mivel félő volt, hogy a szovjet csapatok a Sión keresztül kisebb folyami naszádokat

vontatnak fel a Balatonra, felállították az ún. „Balatoni Flottillát”, mely öt balatoni motoroshajóból állott, nehézgéppuskákkal felszerelve. Legénységük német tengerészekből állott. A flottillát később 27 utász rohamcsónakkal erősítették meg.³⁰

A 25. gyaloghadosztály mögött, Nagyvázsöny térségében a 9. tábori póthadosztály (pk. Főnagy János vezérkari ezredes) csapatai gyülekeztek. A két hadosztály magyar csapatainak fegyelme és harci morálja rendkívül rossz volt. Jellemző erre egy eset. December elején a balatonfüredi Say-villában a partvédő zászlóalj egy őrhelye volt. A már ottlevő katonák mellé bevonult egy idősebb magyar katonából álló gyalogszáhad. A századparancsnok alaki szemlét tartott a beérkező katonák között, s amelyik katonánál valami hiányosságot talált, azt ott a helyszínen sajátkezűleg megbotozta. Másnap a századost a Balaton-parton, az ún. Eszterházy-réten agyonlőve találták.

A balatonvidéki lakosság nagyon rossz véleményrel volt a ott állomásozó magyar csapatokról. Vöröstoró község róm. kath. plébániájának Háztörténetében olvasható a következő: „A magyar osztagok mint célnélküli karavánok maszkálnak egyik faluból a másikba. Nem érdekli más őket, mint a bor, a pálinka és a dohány. A szőlőhegyen feltörik a pincéket és lopnak, mint a szarkák!”

A „Margit-vonal” Akaratya—Polgárdi közötti szakaszára november végén német csapatok érkeztek. A 153. Feld Ausbildung Division (tábori kiképző hadosztály) mintegy hat zászlóalja. (pk. Winkler altábornagy.) A hadosztály kiképzetlen újoncokból állott, kiknek arcvonalba szállítását még a „Dél” hadseregcsoport parancsnoka Hans Friessner altábornagy is hazaárulásnak tartotta.³¹

A német hadosztály megerősítésére még ide rendelték a „Lausitz-géppuskás zászlóaljat” és a 4. SS „Polizei” hadosztály egy zászlóalját. A két zászlóalj felszerelése megfelelő volt, de legénysége idősebb korosztályokból tevődött össze, így harcértéke alacsony volt. A hadosztályt a december első napjaiban kibontakozó szovjet támadás idején megerősítették még az alárendeltségébe utalt néhány magasabb egységgel: a „Major-harcsoportnak” nevezett két magyar zászlóaljjal, a „Takács-harcsoportnak” nevezett magyar légvédelmi géppágyú üteggel, az 509. SS ezred négy ütegével és több magyar üteggel és aknavető alakulattal. (December 16 után a hadosztály lövész zászlóaljait és az alárendeltségében levő csapatokat szétszórították a „Margit-vonal” ezen szakaszának védelmét átvevő német 1. és 23. páncélos hadosztályok között)

A „Margit-vonal” Balaton—Velencei tó közti szakaszának védelmét a német LVII. páncélos hadtest törzse irányította december 20-ig. Az LVII. páncélos hadtest harcálláspontja: Polgárdi, parancsnoka: Kirchner altábornagy.

II. VESZPRÉM MEGYE DÉLKELETI TERÜLETEI- NEK ÁTMENETI FELSZABADULÁSA A SZOVJET HADSEREG „BUDAPESTI HADMŰ- VELETÉNEK” IDŐSZAKÁBAN

(1944. december 3.—1945. február 13.)

A szovjet hadsereg „budapesti hadművelete” 1944. október 29-én kezdődött és első szakasza december 12-én fejeződött be.

A hadművellet első szakaszában a 3. Ukrán Front hadseregei Budapesttől 200 km-re délre átkeltek a Dunán és hadműveleti hídftót létesítettek. A hídftóból november 26 után indult meg a támadás. Az 57. hadsereg a Dráva-torkolat és Mohács szélességében nyomult előre nyugat felé. (December 6-án a hadsereg leállította támadását Kéthely—Marcali—Nagybajom—Nagyatád—Barcs vonalán és védelemben ment át a vele szemben álló német 2. páncélos hadsereggel.) Ezzel egyidőben a 4. gárda hadsereg (öt lövész és egy gépesített hadtest erővel) Zaharov hadseregtábornok parancsnoksága alatt Baja térségében kelt át a Dunán. A hadsereg csapatai december 30-án elérték a Szekszárd—Bonyhád vonalat, majd a támadás arcvonalát egyre szélesítve, lendületesen törtek

előre észak-északnyugati irányban. A támadás jobbszárnyán (Dunaföldvár—Simontornya szélességben) a 31. gárda lövész hadtest három hadosztálya támadott. Balszárnyon a 21. gárda lövész hadtest három hadosztálya nyomult előre. A hadtest hadműveleti feladata az volt, hogy Siófok—Simontornya között lépje át a Sió-csatornát és menetből törjön be a „Margit-vonal” védelmi övezetébe. Az ellenséges védelem harcászati mélységének áttörése után a 7. gárda gépesített hadtest ütközetbe vetését tervezték azzal a feladattal, hogy a támadást Várpalota és Mór általános irányban fejlesszék ki. A terv szerint december 5-ig a hadtestnek el kellett érnie a Mór—Várpalota—Vöröstorény terepszakaszt. A szovjet frontparancsnokság ekkor még úgy tervezte, hogy egyidőben oldja meg a Budapesten levő, mintegy 10 ellenséges hadosztály bekerítését és a támadás továbbfejlesztését Komárom—Veszprém szélességben. Ez azonban nem sikerült, s a tervekben jelentős változásokat kellett eszközölniök.

December első napjaiban azonban minden a legnagyobb sikerrel ment végbe. A Bonyhád—Paks térségében levő magyar csapatok, melyek névlegesen a 3. magyar hadsereg parancsnoksága, de ténylegesen a német „Dél”-hadseregcsoport parancsnoksága alá tartoztak — képtelenek voltak feltartóztatni a hatalmas erőkkel támadó szovjet csapatokat. A 20. gyalog hadosztály (Eger) és az ún. „folyam-dandár” maradványai december 2-án reggelre a Kapos felé hátráltak Beleska—Pincehely—Nagyszekély térségében. A gyaloghadosztálytól észak-keletre harcoló magyar 23. gyaloghadosztályt Cece irányába szorította a Madocsánál átkelő szovjet hadtest. A szovjet hadtestek támadása olyan hatalmas erővel bontakozott ki, hogy a „Dél” hadseregcsoport parancsnoka joggal félt attól, hogy a szovjet csapatok menetből lerohanják a még épülőben levő „Margit-vonalat”. Időt kellett tehát nyerni, hogy a védelmi vonal mielőbb elkészüljön. Ezért a német hadseregcsoport parancsnokság — a még épülőben levő „Margit-vonal” biztosítására —, attól délre kb. 20—25 km-nyire, a Sió-csatorna vonalán egy hevenyészett védelmi vonalat akart létrehozni, „Jenő-vonal” néven. A védelmi vonal Siófok—Simontornya közti szakaszát az LVII. páncélos hadtest törzse bízta. Alárendeltségébe utalták a pesti hídfőből kivont 23. páncélos hadosztályt (Simontornya—Ozora) és a 20. magyar gyaloghadosztályt.

A 20. gyaloghadosztály parancsnoka Tömössy vezérőrnagy 1944. december 2-án 12 órakor kapott parancsot az LVII. páncélos hadtest parancsnokától, hogy csapataival azonnal vonuljon vissza a Sió mögé Siófok és Ozora szélességben (32 km) és ott építsen ki védelmi vonalat. A hadosztályparancsnok a védelmi sáv szűkítését kérte, tekintettel a hadosztály elégtelen erőire. Összesen hat zászlóaljjal rendelkezett (13/1, 24/2, 24/3, 14/1, 11/1. és a felderítő zászlóalj). A zászlóaljak átlagosan 350 emberből állottak, zászlóaljanként 1—2 géppuskával és 2—3 aknavetővel. A hadosztály tüzérsége nyolc ütegből állott. (A 7. és 30. tüzérsztyály, a 6. gépvontatású tüzérsztyály.) December 2-án 14 órakor a hadtest parancsnokság módosította a parancsot: a Siófok—Szabadhidvég szakaszt a Vác térségéből sűrűsösen átcsoportosított német 1. páncélos hadosztály veszi át, a parancs vétele után alig öt órával később, december 2-án 16 és 17 óra között a Pincehely térségében gyülekező magyar 20. gyaloghadosztály zászlóaljai megkezdték a visszavonulást. A szovjet csapatok által üldözött, a szovjet légierő és tüzérség csapásai alatt vonuló magyar csapatok másnap hajnalra érték el a részükre kijelölt védelmi körleteket. A visszavonulás zűrzavarát még fokozta a megismétlődő és egymást követő parancsok tömege. A laza összefüggésű és hézagos magyar és német csapatokkal kevert arcvonalban az összeköttetés anarchikus formákat öltött.

A visszavonuló magyar csapatokat üldöző szovjet 21. lövész hadtest (pk. S. A. Kozak vezérőrnagy) széles arcvonalon szétbontakozva nyomult előre. A hadtest balszárnyán támadó 62. lövész hadosztály csapatai már december 2-án délután elérték a Balaton partvidékét Zamárdi térségében és a község feletti magaslatokról aknavető tűz alá vették a Balatonon át Balatonfűred felé menekülő hajókat. A lendületesen támadó szovjet csapatok néhány rohamosztaga megkísérelte a menetből való átkelést a szántódi szoroson a Ti-

hany félszigetre, de ez kudarcba fulladt a félszigetet védő csapatok tüzeiben és a nagyvázsonyi repülőtérről felszállt „Immelmann”-zuhanóbombázó ezred csapásai alatt.

December 3-án hajnalra a 21. gárda lövész hadtest széles arcvonalon megközelítette a Sió-csatornát. Balszárnyn a 62. lövész hadosztály csapatai nyomultak előre Zamárdi—Felsőnyék szélességben. Jobbszárnyn, Felsőnyék—Pálfa szélességben a 69. lövész hadosztály támadott. A támadó szovjet csapatokkal szemben, a kora reggeli órákban kialakult a német és magyar csapatok „Jenő”-vonal elnevezésű védelmi övezete.

A védelmi vonal jobbszárnán, Siófok DNy.—Mezőkomárom sávjában a német 1. páncélos hadosztály csapatai foglaltak el védelmi állásokat. Az október közepén Debrecenről északra lezajlott súlyos harcokba, majd a Gyöngyös térségében súlyosan leharcolt 1. páncélos hadosztálynak csak a roncsai érkeztek Siófok térségébe. A páncélos hadosztály az 1. és 113. páncélgrenátos ezredéből, az 1. páncélos ezredből, az 1. páncélos felderítő alakulatból, a 37. páncélvadász alakulatból, a 37. páncélos utász zászlóaljából és a 299. légvédelmi alakulatból állott. (Hadosztály pk. Thunert vezérezredes.) Összesen 3 teljes létszámú és 1 leharcolt zászlóaljból állott a hadosztály. A tábori kiképző zászlóalj csak a keretből állt. A hadosztálynak volt még alárendelve a 18. SS páncélgrenátos hadosztály III/40. zászlóalja.

A páncélos hadosztály fegyverzete: 8 nehéz páncéltörő ágyú, 4 db P-V. és 7 db P-IV. harckocsi és egy db rohamlőveg. A hadosztály 73. páncélos tüzérezrede, amely 3 könnyű- és 5 nehéz ütegből állott, nem érkezett meg időben, mert önjáró ütegeket, melyeket Vácról Lepsénybe irányítottak, a német LXXII. hadtest parancsnoka Schmieidt tábornok önhatalmúlag visszatartotta Ercsiben, s azok csak december 8-án érkeztek meg a páncélos hadosztály akkor már Csajág—Polgárdi vonalán harcoló csapatai mögé.

Az LVII. páncélos hadtest közepén helyezkedett el, Mezőkomárom és Ozora között a magyar 20. gyaloghadosztály. Mezőkomárom térségében a 24. gyalogezred csapatai voltak védelemben. A Szabadhidvégnél levő vasúti híd D-i részén, a Siótól délre levő hídfőállásban a hadosztály felderítő zászlóalja ásta be magát, megerősítve a 20. lovas századdal és a német 371. légvédelmi tüzérosztály egy gépágyús ütegével. Mezőkomárom községben a 24/3. zászlóalj rendezkedett be védelemre. Lajoskomárom körül helyezkedett el a 24/2. zászlóalj. Az ezred védelmi övezetében foglalt tüzelőállást a 7. tüzér osztály. A gyaloghadosztály balszárnán, az Ozoránál levő hídfőben a 13. miskolci gyalogezred egyetlen zászlóalja foglalt el védelmi állásokat, a 30. tüzér osztály megerősítésével. A községtől É-ra a 14. egeri „Dobó István” gyalogezred 1. zászlóalja és a 6. gépvontatású tüzér osztály csapatai voltak védelemben. A 11/1. zászlóalj tartalékban volt. A hadosztály parancsnoki harcálláspontja Dég községben települt. A hadosztály mögött, Enying területén a „folyam-dandár” maradványai, kb. 500 ember gyülekezett (pk. Illey alezredes), mint a II. hadtest tartaléka.

December 3-án délelőtt Hajmáskérről megérkezett a 8. tábori tüzér osztály 12 db lövege, mely a 24. gyalogezred védelmi övezetében foglalt el tüzelőállásokat.

A hadosztálynak műszaki alakulatai nem voltak, s így a csapatok támpontszerű védelmi állásai előtt semmiféle aknazárat, vagy akadályrendszert nem telepítettek. A Budapestről vasúti szállítással útnak indított 153. utász zászlóalja három századát december 3-án Kálózson vagonírozták ki. A három utász század gyalogmenetben indult el a 14/1. zászlóalj védelmi körletébe, egyenesen az akkor már támadásban levő szovjet 69. lövész hadosztály elé.

A 20. gyaloghadosztály parancsnoka december 3-án még nem számított a szovjet támadásra, illetve a Sió-csatornát megfelelő védelemnek vélte az esetlegesen támadó szovjet gyalogsággal és páncélosokkal szemben.

Balszárnyn: Ozora és Simontornya között a német 23. páncélos hadosztály védett.

(A „Jenő-vonal” Simontornya—Dunaföldvár közötti szakaszán a német LXXII. hadtest alárendeltségében levő csapa-

Magyar Polgárok!

A vörös hadsereg legmagasabb parancsnokságának utasítására a német hadsereg megsemmisítése folyamatban van és évégett a vörös hadsereg bevonult Magyarországra.

Magyarországnak a legnagyobb része a német katonaságtól felszabadult. A vörös hadsereg már elérte a magyar fővárost, Budapestet és Magyarország délnyugati részén a Duna vonalát átlépve, elérte a Bala-tont. A vörös hadseregnek Magyarország területére való bevonulása tisztán katonai szempontból történt, hogy ezáltal a német hadsereget és a vele szövetséges magyar csapatok ellenállását megtörje. A vörös hadseregnek nem célja elvenni Magyarországnak bármely részét és megváltoztatni a jelenlegi társadalmi rendjét.

A vörös hadseregnek az a célja, hogy a német hadsereget megsemmisítse és az elnyomott országokban a Hitler-uralmat tönkretegye. A vörös hadsereg Magyarországra nem mint hódító, hanem mint felszabadító jött.

Ez a romboló és pusztító háború, amelyre a németek Magyarországot kényszerítették a világ nagyhatalmai ellen: Szovjet Unió, Amerika, Anglia ellen, Magyarországot a tönk szélére juttatták.

A németek Magyarországot megszállták, megfosztották függetlenségüktől, szabadságuk utolsó maradványától csak azért, hogy ezzel saját pusztulásuk időpontját kitolják. A Hitleristák készek Magyarországot, az egész magyar népet kitenni a teljes pusztulásnak.

Németország volt szövetségesei: Olaszország, Románia, Bulgária, Finnország megszakítottak Németországgal minden összeköttetést és Németországgal ellen fordultak. Most határozzon Magyarország. Nemsokára eljön az idő, amikor Magyarország egészen meg lesz szabadítva a német megszállóktól.

Magyar polgárok! Adjatok meg minden segítséget a vörös hadseregnek, amelyik most Magyarországot területén harcol. Szigorúan tartsátok be a vörös hadsereg utasításait, hogy minél hamarabb teljes

győzelem legyen, a német hadsereg felett. Meg kell fogni az ellenség minden ügynökét, mindenkit, aki a németeknek segít, aki akadályozza a németek gyors kiverését Magyarországról és azt is, aki zavarja a vörös hadsereg működését.

Örizzétek meg nyugalmatokat és a rendet, maradjatok helyeteken és folytassátok békés munkátokat. Biztosítsátok a zavartalan munkát, valamennyi ipari, kereskedelmi, közhivatali és más üzemekben. Minden magyar polgárnak, jogi személynek személyi és vagyoni jogai sértetlenek maradnak a vörös hadsereg megvédelmezi őket.

Minden helybeli hatóságnak és polgári közigazgatásnak folytatnia kell munkáját.

Földművesek, földművesnők nyugodtan folytassátok mezőgazdasági munkátokat.

Munkások és iparosok menjetek a gyárakba és műhelyetekbe. Kereskedők és vállalkozók félelem nélkül folytassátok munkátokat.

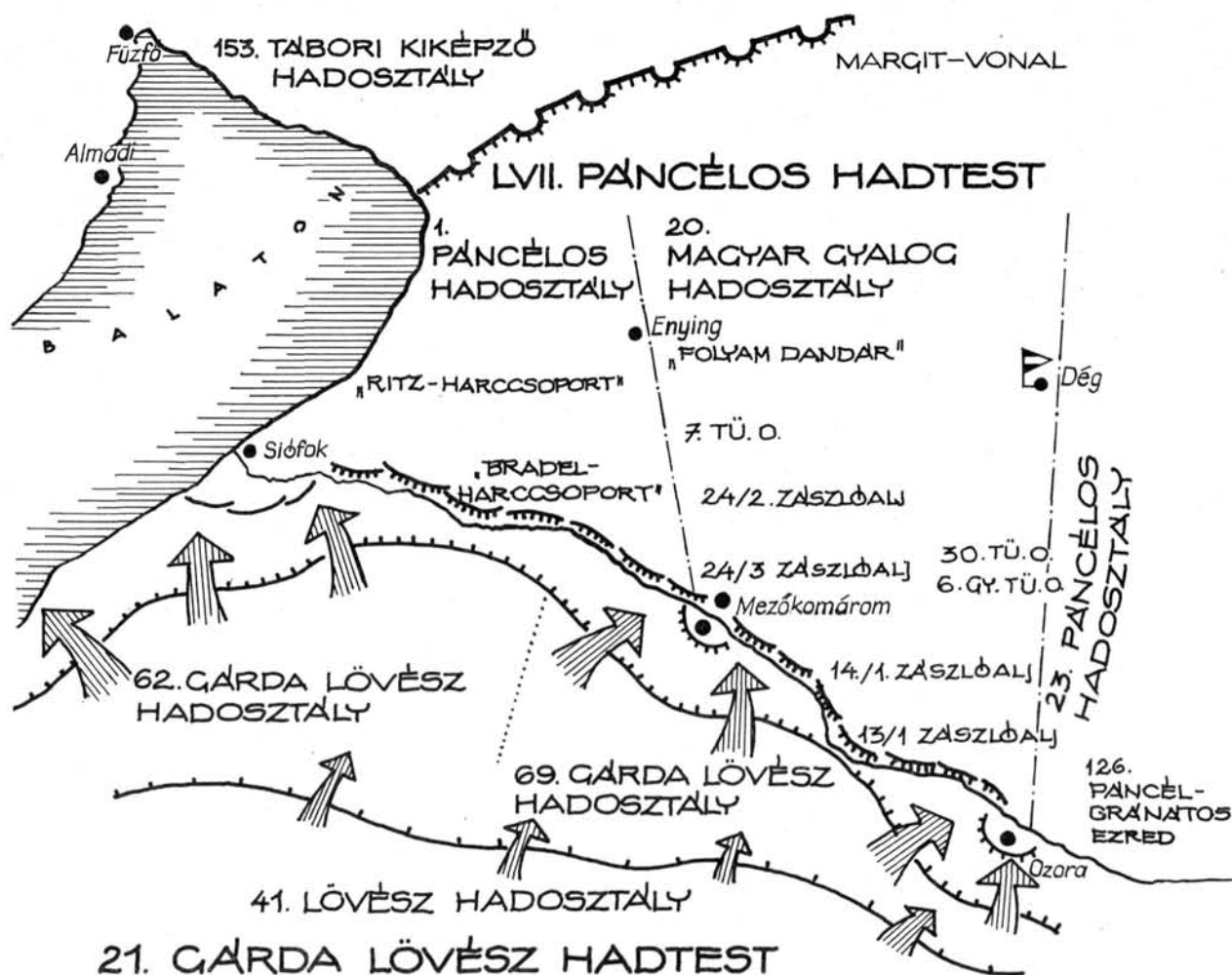
Tisztviselők biztosítsátok a normális munkamenetet minden hivatalban.

Papok és hívők nyugodtan folytathatjátok vallásos szertartásokat.

Magyarok! A hitlerista Németország meg lesz semmisítve. Végétségig segítetek tehát a vörös hadseregnek, hogy tönkre tudja tenni, el tudja pusztítani a német fasiszta hadsereget, ezáltal elősegítitek Németország pusztulását és a háború gyors befejezését saját hazátokban is.

A vörös hadsereg fronti parancsnoksága.

3. A Vörös Hadsereg felhívása.
3. Aufruf der Roten Armee.
3. Appel de l'Armée Rouge.
3. Призыв Красной Армии.

4. A „Jenő”-vonal helyzete 1944. dec. 3-án 00.00 órakor.

4. Verlauf der „Jenő” (Eugen)-Linie am 3. 12. 1944 um 00.00 Uhr.

4. La position de la ligne „Jenő”, le 3 décembre 1944 à 00.00 heure.

4. Положение линии «Енő» в 0 часов 3 декабря 1944 года.

tok védettek: a német 271. népi gránátos hadosztály, a magyar 23. gyaloghadosztály és az 1. huszár hadosztály két ezrede.)

Ezzel a védelmi vonallal szemben vonult fel a szovjet 4. gárda hadsereg. A Duna és a Sárvíz-csatorna között a 31. lövész hadtest három hadosztálya, a Sárvíz és a Balaton között a 21. gárda lövész hadtest. A két szovjet hadtest kétféle harcrendben építette ki támadási tervét, tekintettel az ellenfél esetleges mélységben elhelyezett védelmi övezeteire. Az első lépcsőben két hadosztály támadott. Balszárnynon Zamárdi és Felsőnyék szélességben a 62. lövész hadosztály, jobbszárnynon, Felsőnyék—Pálfa szélességben pedig a 69. lövész hadosztály. Második lépcsőben a hadtest támadásánál teljes szélességben a 41. lövész hadosztály csapatai nyomultak előre.

A szovjet lövész hadosztályok 3—3 lövész ezredből és 1 rohamezredből álltak. Egy hadosztály előéri átlag ötezer emberből tevődtek össze. A szovjet hadosztályok fegyverzete átlagosan: 100—110 golyószóró, 35—40 géppuska, 35—40 82 mm-es aknavető, 10 120 mm-es aknavető, 15 db 45 mm-es löveg, 5—6 db 76 mm-es ún. ezred-löveg, 15—20 db 76 mm-es ún. hadosztály-ágyú, 10 db 122 mm-es löveg.

A szovjet lövész magasabb-egységek gyalogságot közvetlenül támogató harcokkal egyáltalán nem rendelkeztek. Kizárólag könnyű rohamlővegezzel tudták őket meg-erősíteni.

A hadtestek közelebbi feladatát 7—10 km-ben állapították meg, ami a védelem fővédővonalának elfoglalását jelentette. A napi feladat 18 km volt, az ellenség harcászati mélységének áttörése. A 21. gárda lövész hadtest mögött vonult fel a 7. gárda gépesített hadtest, melynek állományába 107 db harckocsi és rohamlöveg tartozott. A gépesített hadtest harcbevetését a támadás másnapján, az ellenség harcászati mélységének áttörése után szándékoztak végrehajtani. Feladata, hogy a támadást Mór általános irányba fejlessze ki. Ezenkívül a hadtest erőinek egy részével csapást kellett mérni Várpalotára (A tervek szerint december 5-ig egy gépesített ezrednek el kellett érnie Vörösbény térségét.) 1944. december 3-án, vasárnap délután 14 órakor, megindult a szovjet tüzérség és aknavetők előkészítő tüze. Az előkészítést 60 percre tervezték. Ebből 15 perces tűzcsapást a peremvonalban felderített célokra, a tüzérségi ütegekre, és az ellenség közeli tartalékaira mértek. A roham tüzérségi támogatást kísérő tűzösszpontossítással tervezték 2 km mélységig. A továbbiakban a tűz megnyitása a zászlóaljparancsnok kérésére történt. (A lőszerhiány miatt az első napra 0,5, a második napra 0,3 lőszerjavadalmazást irányoztak elő.) A tüzérségi tűz fedezete alatt, megindult a 21. gárda lövész hadtest két hadosztályának támadása, elsősorban a Sió D-i partján levő német és magyar hídfőállások ellen.

A támadás légi biztosítását a 17. légihadsereg látta el. A tüzérségi előkészítés kezdetétől az áttörésért folytatott harc

alatt a légierő 12—18-as gépcsoportokban csapásokat mért az ellenség támpontjaira, tüzéségi útegeire, figyelőpontjaira és tartalékaira. A lövész hadtesteket egyenként egy csata-, és egy vadászrepülő hadosztály támogatta.

A 21. gárda lövész hadtest főcsapása a Balatonkiliti körzetében levő német hídfő ellen irányult, melyet az 1. páncélos hadosztály 1. páncélgránátos ezrede védett (pk. Huppert alezredes) a hadosztály 1. páncélos felderítő zászlóaljának támogatásával. (pk. Dr. Koehler őrnagy.) A támadást a 62. lövész hadosztály csapatai hajtották végre egy gépesített ezred támogatásával. A támadó szovjet csapatok súlyos harcba keveredtek a hídfőt védő német erőekkel. A páncélosokkal és rohamlővegekkel támogatott szovjet gyalogság szétszórta és visszavonulásra kényszerítette a német zászlóaljakat. A rendkívül súlyos harcba beavatózott a magyar 8. tábori tüzérszázad 12 lövege és a német légierő. A Nagyvácszony melletti repülőtérről felszálló „Immelmann”-zuhanóbombázó ezred Ju 87-es gépei és egy vadász alakulat sem tudták a támadó szovjet páncélos és gyalogsági erőket megállítani. Az egymást szakadatlanul váltó, 5—15 gépből álló német csatagép kötelékek, melyek másnap délutánig támadtak, csak a Szántódnál levő szovjet csoportot tudták szétszórni, mely a keskeny soroson kísérte meg az átkelést a tihanyi-félszigetre. A Siófok felé előretörő szovjet csapatokat azonban nem tudták feltartóztatni. A visszavonuló 1. páncélos felderítő alakulatot üldöző szovjet gépesített ezred két és félórás harc után benyomult Siófokra. A város utcáin heves harc alakult ki a páncélosokkal támogatott szovjet gyalogság és a várost védő német alakulatok között. Az 1. páncélgránátos ezred I. zászlóalja (pk. Schriewer százados) és a hadosztálynak alárendelt III/40. zászlóalj (a 18. SS „Horst Wessel” páncélgránátos hadosztálytól), illetve a 153. tábori kiképző hadosztály (FAD) alárendeltségében levő „Lausitz” géppuskás zászlóalj és egy légvédelmi tüzér alakulat (Flak-Abteilung) képtelen volt a támadó szovjet csapatokat visszaverni. A támadó szovjet csapatok a „Lausitz” géppuskás zászlóalj sávjában átkeltek a Sión. Ez döntötte el a város sorsát és a németek az alkonyati órákban kiűrték a várost és visszavonultak a Siófoktól ÉK-re levő, Balatonszabadi irányában húzódó vasútvonal mögé. Ettől K-re, a 113. páncél gránátos ezred állásai egészen Mezőkomáromig nem álltak szovjet támadás alatt.³²

A Siófok térségében kibontakozó szovjet támadással egyidejűleg heves harc bontakozott ki a szabadhidvégi és ozorai hídfők területén is.

A szabadhidvégi hídfőt védő magyar „felderítő zászlóalj”, a 20. lovas század és a német légvédelmi ágyú útég rövid harc után visszavonult. Műszaki alakulat hiányában nem tudták maguk mögött felrobbantani a vasúti hidat. Így a szovjet gyalogság — üldözve a visszavonulókat —, a hídon keresztül benyomult Mezőkomáromba. Este 20 óra körül egy másik szovjet csapattest a felsőnyéki gazdasági vasút hídján kelt át a Sión és aknatűz alá vette a Mezőkomáromot védő magyar csapatokat. Rövid harc után a magyar csapatok („Felderítő zászlóalj”, 24/3. zászlóalj, 20. lovas század és a tüzéség: a 7. tüzérszázad német légvédelmi ágyús- és páncéltörő útegek) kiűrték a községet és Lajoskomáromig vonultak vissza az éjszaka leple alatt.

Délután 17 órakor az ozorai hídfőt is erős szovjet támadás érte. Az itt védő magyar 13/1. zászlóalj rövid harc után ugyancsak visszavonult. A szovjet gyalogság itt is átkelt a Sión és kb. 4 km mélységben egész Harasztbogárd pusztáig nyomultak előre.

Itt azonban a magyar zászlóalj ellenlökést hajtott végre és a szovjet csapatokat visszaszorította a Sió déli partjára.

A szovjet zászlóaljak a 23. német hadosztály sávjában is támadtak a késődélutáni órákban. Simontornyánál két szovjet zászlóalj a 126. páncél gránátos ezred főellenállási vonalát áttörve, a Simontornya-szilasbácsi út mindkét oldalán támadott ÉNy-i irányban. A szovjet csapatok behatoltak és felszabadították Szilasbácsi községet.

A szovjet csapatok Simontornyától K-re is támadtak és behatoltak Sáregresre. A német 23. páncélos hadosztály egész arcvonalán átlagban 2 km-t volt kénytelen hátrálni.

A 21. gárda lövész hadtest hadosztályaival egyidőben, a jobbszárnyon előnyomuló 31. gárda lövész hadtest is támadott.

Hasonlóképpen a front balszárnyához, a szovjet csapatok ezen az arcvonalszakaszon is rendkívül gyors sikereket értek el. Visszavonulásra kényszerítették a LXXII. hadtest csapatait a Cece és Dunaföldvár közötti térségben, a szovjet 31. lövész hadtest zászlóaljai a nap végére elérték Előszállás térségét. A „Dél”-hadserregcsoport 1944. december 4-én hajnali 1 óra 20 perckor kiadott harcjelentése szerint a Siótól É-ra két szovjet hídfő alakult ki: Siófoknál és Mezőkomáromnál. Mindenütt másutt a Sió É-i partján helyezkedtek el a német és magyar csapatok támpontszerű tüzelőállásai.

December 4-én, hétfőn, a kora hajnali órákban, az előző napi súlyos harcok során beállott zavaros helyzetet tisztázandó a magyar II. hadtest parancsnoksága Székesfehérvárról erőszakos harcfelderítésre rendelte ki a 102. páncélvonatot, melynek sikerült a Rétszilas—Tolnanémedi közti vasútvonalon Pincehelyig előretörni. Itt harcba keveredett a szovjet csapatokkal, majd súlyos sérülésekkel visszavonult Székesfehérvárra.

A felderítésre küldött egyéb egységek jelentései is arra a véleményre juttatták a német hadserregcsoport parancsnokát, hogy a „Kirchner”-harccsoportot egyre inkább a szovjet csapatok átkarolásának veszélye fenyegeti. A szovjet 31. lövész hadtest hadosztályai ugyanis gyors ütemben törtek előre a Sárvíztől K-re és 4-én reggelre elérték Előszállást.

December 4-én egész nap viszonylagos csend uralkodott a Sió menti arcvonalon. A siófoki és mezőkomáromi hídfőkben levő szovjet csapatok beásták magukat. Láthatólag az újabb erők beérkezésére vártak, melyek szakadatlanul vonultak Tolna megye útjain a Sió és a Balaton felé.

A délutáni órákban a magyar 20. gyalog hadosztály parancsnoka jelentést küldött a „Kirchner”-harccsoport parancsnokságára, hogy a mezőkomáromi szovjet hídfőt felszámolni nem tudja, mert a rendelkezésére álló zászlóaljak a Sió vonalát védik, de így is „az orosz ott jön át, ahol akar!” Kirchner altábornagy ezért a 23. páncélos hadosztályt utasította a mezőkomáromi szovjet hídfő felszámolására. A kora esti órákban, 19 órakor egy német felderítő zászlóalj négy harcckosi támogatásával behatolt Mezőkomáromba, de a községben levő szovjet csapatok tüze visszavonulásra kényszerítette őket. A visszavonuló német és magyar csapatokat a szovjet csapatok üldözőbe vették. Különösen súlyos harcok alakultak ki a községtől ÉNy-ra levő térségben, ahol a 158. magassági pont többször cserélt gazdát. Így az Enying felé előnyomuló szovjet csapatokat ideiglenesen sikerült megállítani. Az ÉK-i irányban támadó szovjet csapatok azonban elérték Lajoskomáromot és a község déli részét elfoglalták. A visszavonuló magyar csapatoknak csak a község É-i és Ny-i részét sikerült a nap folyamán tartani. (A községben a magyar „Boldus-csoport” harcolt, melyet a 24. gyalogezred 2. és 3. zászlóaljának roncsaiból, a 20. lovas századból és egy német gépágyús útgeből állítottak össze.)

A hajnali órákban a szovjet csapatok Ozora térségében is támadtak. Mintegy 7 km mélységű hídfőállást sikerült létrehozniuk. Az egész naphoz hasonlóan, az éjszaka folyamán sem szünetelt a szovjet csapatok tevékenysége. Az évszakhöz képest meglehetősen enyhe (+6 fok), esős, havas éjszakát és a rossz látási viszonyokat kihasználva, erős szovjet harccsoportok szivárogtak át az LVII. páncélos hadtest főellenállási vonalán. Az előnyomulás olyan ügyesen történt, hogy a 20. gyaloghadosztály adatai szerint egyes magyar támpontok katonái csak a telefonvezetékek megszakadásaiából gyanították a szovjet egységek előremozgását. A szovjet harc-csoportok a magyar és német gyalogság harctámpontjai mögé kerültek és benyomultak azok harcászati mélységeibe. Így pl. egy szovjet lovasszázad rohammal tört be a magyar 5/2. útég tüzelőállásába és annak kezelőszemélyzetét kézitusában megsemmisítette.

December 5-én, kedden, hajnali 5 órakor megindult a szovjet támadás. Az 1. páncélos hadosztály sávjában a szovjet csapatok nem támadtak. A fő csapást a magyar 20. gyalog hadosztály sávjában mérték, a mezőkomáromi hídfőből.³³ A községtől ÉNy-ra levő 158. magassági pont térségében rend-

kívül heves harcok folytak az 1. páncélos hadosztály bal-szárnyán álló 113. páncélgránátos ezreddel és az alárendeltségében levő magyar csapatokkal. A támadó szovjet csapatok a nap folyamán Enying felé szorították vissza a harcolva hát-ráló német és magyar csapatokat.

A középső arcvonalszakaszon, Lajoskomárom községben zajlottak le súlyos harcok a nap folyamán. A támadó szovjet csapatok heves harcokat vívtak a községben a magyar „Boldus-harcsoporttal” és csak a nap végére sikerült azt visszavonulásra kényszeríteni.

Az ozorai hídfőből támadó szovjet csapatok Kenyérmezőpusztán át támadva szétszórta és visszavonulásra kényszerítették az előző napon Budapestről érkezett 153. utász zászlóalj három századát. Tüskemajornál bekerítették a makacsul ellenálló 14/1. zászlóaljat, melynek parancsnoka, Nagy ezredes súlyos haslövéllel szovjet fogságba esett. A makacsul ellenálló 14. egri „Dobó István” gyalogezred 1. zászlóalja és a soraiban harcoló egységek, mint a 13. miskolci gyalogezred törzse és a 153. utász zászlóalj 130 embere, bekerítésbe került, honnét csak 7-en tudtak kitörni. A Tüskemajorban bekerített magyar zászlóaljat megkerülve, a szovjet csapatok tovább törtek előre és elfoglalták Középbogárdot. Dél előtt 10 óra körül a német 23. páncélos hadosztály három P-IV. és egy P-V. harckocsiból álló alegysége, magyar tüzerekkel és a 153. utász zászlóalj katonáival együtt ellenőrkést hajtottak végre, melynek során visszafoglalták Középbogárdot. Innét Harasztbogárd felé törtek előre és az Ozora—Dég közti úton rajtaütöttek egy — kb. 120 székere szállított — szovjet egységen. A német harckocsik tüze súlyos veszteséget okozott: 200 szovjet katona elesett, 50 fogságba került, 10 géppuska és 4 páncéltörő ágyú elpusztult. A támadó harckocsik elől a szovjet csapatok visszavonultak Középbogárdtól kb. 3 km-re délre.³³ Itt azonban erős szovjet páncélhárító tűzbe kerültek. A tüzéségi tűz elől kitérő német harckocsik közül három a mély sárban elakadt, úgyhogy azokat a kezelőlegénység kénytelen volt a visszavonulás elrendelésekor felrobbantani.

A szovjet csapatok az LVII. páncélos hadtest balszárnyán is jelentős eredményeket értek el. A reggel 7 órakor meginduló támadásban a szovjet csapatok kb. két zászlóalj erővel támadtak a Simontornya és Szilasbárhás közötti út kétoldalán. A 23. páncélos hadosztály 126. páncélgránátos ezrede heves harc után kiűritette Szilasbárhást és délután 17 órakor megkezdte a visszavonulást Dég D és Hatvanpuszta D vonalára.

A reggel óta egyre nagyobb erővel támadó szovjet csapatok nyomására, december 5-én este 20 órakor Kirchner tábornok elrendelte az LVII. páncélos hadtestnek a visszavonulását az ún. „B”-vonalba. (Siófok ÉNy. Enying D, Kis-láng D, Kálóz, Mélykút stb.)

A két német páncélos hadosztály visszavonulásának biztosítására a magyar 20. gyalog hadosztályt rendelte. A parancs szerint a hadosztály maradványaiból alakult „Boldus-harcsoportnak” december 6-án a reggeli órákig kellett tartania az Enying D, Ágostonpuszta, Újhódos-puszta, Szunyog-puszta, Öztelek vonalat. A hadosztály ütegei zömében Polgárdiba vonultak vissza. Minden tüzer osztályból 1—1 üteg Mezőszentgyörgytől D-re foglalt el tüzelőállást, azzal a feladattal, hogy onnét támogassák tüzükkel a „Boldus-harcsoportot.”

A magyar csapatok hevenyészett védelmi vonalai mögött, a német csapatok megkezdtek a visszavonulást a „Margit”-vonal Akarattya, Balatonfőkajár, Füle, Polgárdi, Tác községek térségében levő védelmi övezetei felé.³⁴

December 5-ről 6-ra forduló éjszaka az egész arcvonalon tartott az LVII. páncélos hadtest visszavonulása. A visszavonulás a reggeli órákra még nem fejeződött be. Mint a december 6-án reggel 9 órakor kiadott német reggeli-jelentés megjegyzi: „A Kirchner-páncélos csoport felvonulása az új védelmi vonalba a reggeli órákban még nem fejeződött be. Az 1. páncélos hadosztály harc-csoportjainak sávjában az ellenség erősen nyomul előre.”

December 6-án a hajnali órákban a szovjet 21. gárda lövész hadtest szakadatlanul üldözte tovább a visszavonuló német és magyar csapatokat.

A 62. szovjet lövész hadosztály csapatai és egy gépesített ezred is tovább üldözte a makacsul védekező 1. páncélos hadosztályt. A Siófok—Polgárdi úton támadó szovjet csapatok benyomultak Balatonbozsokra. A német „Ritz-harcsoport” azonban ellenőrkéseket hajtott végre és a szovjet csapatokat visszaszorította Gamásza-major és 163. magasságpont vonalára.

A szovjet 69. lövész hadosztály csapatai a „B”-vonalat védő magyar csapatok ellen támadtak. Különösen súlyos harc alakult ki Enying községben. Dél előtt 9 óra körül a községben csak négy német harckocsi és 30 magyar katona maradt vissza. (pk. Kucsera zászlós.) A déli órákban a szovjet elővédek behatoltak a községbe. Az utóvéd ellenőrkést hajtott végre és a szovjet harcsoportot Enyingtől kb. 2 km-re szorította vissza. Délután 16 órakor megindult a szovjet támadás ezrederejű gyalogsággal és harckocsikkal. Az utóvéd rövid harc után visszavonult Kis-láng D-i széléig. Ezzel a harctevékenységgel a magyar 20. gyalog hadosztály szereplése be is fejeződött. A hadosztály az elmúlt három nap alatt 1500 emberről alig 400 főre csökkent. A teljesen leharcolt hadosztályt az LVII. páncélos hadtest parancsnoka, Kirchner altábornagy az 1. páncélos hadosztály alárendeltségébe utalta. A hadosztály tüzéségét, amely 14 üteget tett ki (pk. Morvay ezredes), a „Margit”-vonal megerősítésére használták fel. A hadosztály vonat alakulatai és csapattörzseik Ősi, Sárkeszi, Sárszentmihály községekben várták az újjászervezést. A hadosztály parancsnoki törzse Nádasdladányba vonult.

Az 1. páncélos hadosztály Gamásza-major, Balatonbozsok D, Kis-láng D-i vonalán igyekezett biztosítási vonalat kiépíteni. A hadosztály jobbszárnyán a „Ritz-harcsoport” helyezkedett el, balszárnyán a „Brandel-harcsoport”. Az utóbbi alárendeltségébe került, Ercsi-puszta térségébe, a magyar „Boldus-harcsoport.”

A szovjet 21. gárda lövész hadtest december 6-ról 7-re forduló éjszaka szakadatlanul folytatta a támadást. A szovjet 62. lövész hadosztály előnyomulása azonban elakadt Új-tekeres-puszta térségében. A délelőtti órákban a szovjet csapatoknak sikerült előretörniök és elfoglalták Lepsényt. A német „Ritz-harcsoport” azonban ellenőrkést hajtott végre öt harckocsival és erős gyalogsági erőkkel. A súlyos harcban visszafoglalták a községet, melynek során Lepsény rendkívüli módon elpusztult. (442 lakóházból 70 teljesen, 63 súlyosan megrongálódott, 309 pedig 30—50%-os sérüléseket szenvedett.)³⁵ A németek a község visszafoglalásával felszabadították egyik bekerítésben levő zászlóaljukat, majd a támadást folytatva betörték Balatonbozsokba. Azonban míg a hadosztály jobbszárnyán harcoló „Ritz-harcsoport” szilárdan tartotta a Balatonvilágos, Alsótekeres-puszta, Balatonbozsok D-i, Lepsény DK-i térséget, addig a balszárnyon harcoló „Brandel-harcsoport” képtelen volt feltartóztatni a szovjet 69. lövész hadosztály támadását. A szovjet csapatok ugyanis december 7-én a kora hajnali órákban, kihasználva a terepet borító sűrű ködöt, Kis-láng és a 156. magassági pont között keresztülhatoltak a németek biztosítási vonalain és behatoltak Polgárdiba. A 7-én délelőtt 8 óra 15 perckor keltetett német napijelentés szerint a szovjet csapatok Polgárdinál behatoltak a „Margit”-vonalba.

A súlyos helyzetre való tekintettel, december 7-én 16 óra 30 perckor Kirchner altábornagy elrendelte az LVII. páncélos hadtest általános visszavonulását a „Margit”-vonal védelmi övezetébe. Hans Friessner, a „Dél”-hadseregcsoporth parancsnoka írja: „Csak egyetlen választás maradt: vagy az állások előtérben harcolva szétverni magukat, vagy minden erőnkkel védőképesse tenni a Margit-állást.”³⁶

December 7-én este 19 órakor az 1. páncélos hadosztály és az alárendeltségében levő csapatok megkezdtek visszavonulást. A „Ritz-harcsoport” az Akarattya—Főkajár—Kölesteleki erdő vonalára vonult vissza. A „Brandel-harcsoport” a Kölesteleki erdő és Polgárdi ÉNy között foglalt állást. (A hadosztály parancsnoksága Berhidára települt.)

December 8-án a kora reggeli órákban mindkét fél egyidejűleg indított támadást. A szovjet 62. lövész hadosztály csapatai erőteljes támadással benyomult Balatonfőkajár községbe. A községben rendkívül súlyos utcai harcok alakultak ki. Ekkor kezdődött az a pusztulás, melynek során a község

példátlan mértékben elpusztult. (A 452 lakóházból teljesen rombadőlt 185, 75%-ban elpusztult 162. A 2144 polgári lakosból a harcok során meghalt 115 férfi és 66 nő. Megsebesült 43 ember.

A szovjet 62. lövész hadosztály támadásával egyidejűleg a német „Bradel-harcsoport” is ellenlökést hajtott végre a 23. páncélos hadosztállyal együtt és véres utcai harcok után kiverte Polgárdiból a szovjet 69. lövész hadosztály csapatait.³

December 8-án délután a „Ritz-harcsoport” is ellenlökést hajtott végre a Balatonfőkéjára benyomult szovjet 62. lövész hadosztály csapatai ellen. A német ellenlökés sikerrel járt, mert a nap végére a „Ritz-harcsoport” főellenállási vonala a következő térségben húzódott: Balaton ÉK-i csücske, Fő-kajár D-i széle, Lepsény É-i széle, Mezőszentgyörgy É-i széle, Polgárdi D-i részétől 5 km-re DK-re stb.³⁸

A szovjet 21. lövész hadtest hadosztályai azonban makacsul tovább támadtak.

December 8-ról 9-re forduló éjszakán egy szovjet támadó csoport rohamcsónakokon átkelt a Balatonon és Balatonfűrödnél kísérelt meg partraszállni. A német partvédők hajók gépgyűinak tüzeben a támadás kudarcba fulladt.³⁹

December 8-án a szovjet 62. lövész hadosztály újabb támadásokat hajtott végre Balatonfőkéjára ellen. Hosszasan hullámozó utcai harcok után a szovjet hadosztály csapatai újra elfoglalták a községet. Az 1. páncélos hadosztály időközben beérkezett és tüzelőállást foglalt 73. páncélos tüzérezredének 3 könnyű-, és 6 nehéz ütege ettől a naptól lépett akcióba és agyúzta a szovjet csapatokat által elfoglalt Balatonfőkéjára. Polgárditól K-re a szovjet 69. lövész hadosztály csapatai ugyancsak támadtak a december 9-re virradó hajnalon. A szovjet csapatok azonban beleütköztek a német 23. páncélos hadosztály főellenállási vonalába, és a támadás elakadt a Polgárdi—Székesfehérvár vasútvonalától kb. 500 méterre északra.

December 10-én tovább folyt a harc a „Margit-vonal” fontos szakaszát képező Balatonfőkéjára térségben. A német Ritz-harcsoport újabb támadást indított a községben levő szovjet csapatok ellen. A páncélosokkal támogatott német gránátosok behatoltak a községbe, de ott olyan erős szovjet védelembe ütköztek, hogy eredménytelenül voltak kénytelenek visszavonulni.

A december 10-én rögzített német helyzetjelentés a következőket írja erről a napról:

„Balatonfőkéjára betört ellenség elleni saját ellentámadás erős ellenséges védelembe ütközött és nem ért el eredményt.” A szovjet csapatok a támadó német 37. páncélos utász zászlóalj egységeit visszaszorították az Akaratya—Csajág vasútállomás, Balatonfőkéjára felső vasúti megálló térségében levő állásokba.

December 10-től kezdve mindkét fél csökkentette harci tevékenységét. Mindössze harcászati pozícióik megjavítására törekedtek. A szovjet 21. gárda lövész hadtest különösen két pozícióját igyekezett megjavítani. Elsősorban az akaratyai vasúti átjáró térségét akarták elfoglalni és attól ÉNy-ra levő magaslatokat, ahonnan a német 1. páncélgránátos ezred csapatai mélyen betekintheztek az Akaratyától DK-re levő alacsonyabb területeken levő szovjet állásokba. December 11-én szovjet csapatok zászlóalj erejű támadásokat hajtottak végre. A támadások azonban nem sikerültek. Ugyanaznap a szovjet csapatok zászlóalj, vagy legfeljebb ezred erővel támadták a Lepsénytől É-ra levő magaslatokat. (Öreghegy, Somlóhegy 195 m.) Itt a német 1. páncélos hadosztály magasabb egységei beasott páncélosokkal makacsul védekeztek. Tüzzel kelet felől fenyegették a Balatonfőkéjára levő szovjet csapatokat. A heves tüzési tüzzel támogatott szovjet gyalogság Lepsényből kiindulva É-i irányba támadott és mintegy 1,5 kilométert nyomult előre. A magaslati állásokban levő német erőket azonban nem tudta megsemmisíteni.

December 12-én a németek is végrehajtottak kisebb harcászati ellenlökéseket pozícióik megjavítása érdekében. A Polgárdi és Lepsény közötti úton az 1. páncélos hadosztály páncélosokkal és lövészpáncélosokkal (három géppuska és 12 ember) hajtott végre ellenlökéseket. A harctevékenység azonban — mint azt a december 12-i német helyzetjelentés rögzíti —, „terepnehézségek” miatt nem ért el eredményeket.”

A szovjet 4. gárda hadsereg december 10-e után lassította támadását. December 12-én a szovjet főparancsnokság új direktívát adott ki a 2. és 3. Ukrán Frontok parancsnokságainak.

Megkezdődött a „budapesti hadművelet” második szakasza. A direktívában a 46. hadsereget és a 2. gárda gépesített hadtestet a 3. Ukrán Front alárendeltségébe utalták. (Velenicei tó és a Duna közötti szakaszon.) Ennek következtében a 4. gárda hadsereg teljes erejét a „Margit”-vonal Balaton—Velenicei tó közti vonalának áttörésére vetették be. A hadsereg első lépcsőjében a 21. gárda lövész hadtest a balszárnyon támad (Akarattyá—Polgárdi sávban), a 31. gárda lövész hadtest pedig a jobbszárnyon, Polgárdi—Velenicei tó között. A főcsapást a 31. gárda lövész hadtest indítja meg 1944. december 20-án a reggeli órákban, a Velenicei tótól DNY-ra kb. 7 km-es szakaszon. A hadtest feladata az volt, hogy a nap végére semmisítse meg az ellenség harcászati mélységben levő erőit. A támadás másnapján törjön előre 16 km-t és vegye birtokba az ellenség mélységben levő támpontjait. A támadás 5—6. napján jusson ki a Dunához, Dunaalmás térségébe. A támadás harmadik napján, a harcászati mélység áttörése után szándékoztak a hadsereg egyik gyorscsoportját, a gárda 7. gárda gépesített hadtestet ütköztetve vetni, azzal a feladattal, hogy a támadást Mór—Várpalota általános irányba fejlessze ki. A 40—50 km mélységben levő hadsereg áttörése után szándékoztak az 5. gárda lovas hadtestet ütköztetve vetni, hogy a támadást tovább fejlesztve, vegye birtokba Környe—Neszmély térségét. Ezek elérése után az egész hadsereg forduljon arcvonalával K felé és hozza létre a bekerítés külső arcvonalát, Vörösberény—Neszmély (160 km) szélességben.

December 12-én a 21. gárda lövész hadtest egész arcvonalán elcsendesedtek a harcok. Csak a harcászati pozíciókért vívott harctevékenységek folytatódtak Akaratya—Balatonfőkéjára térségében, illetve a Lepsénytől É-ra levő magaslati terepen. A német 1. páncélgránátos ezred és az alárendeltségében levő magasabb egységek ezeket a szovjet akciókat elhárították. A „Margit”-vonal Akaratya—Polgárdi szakasza szilárdan a kezükben volt. Nagyobb aggodalmat okoztak azonban a német parancsnokságnak azok a jelentések, melyeket a német légifelderítés szolgáltatott nekik.

December 12-én a 21. és 31. gárda lövész hadtestek tüzésé (kb. 600 löveg) egész nap lötte az LVII. páncélos hadtest arcvonalát. Az egyre fokozódó zavarótűz délután 3 órakor minden ürméretű lövegekből lött tüzcsapásokká alakult. A Balaton térségében is fellángoltak a harcok: szovjet aknátűz érte a tihanyi-félszigetet.³⁹

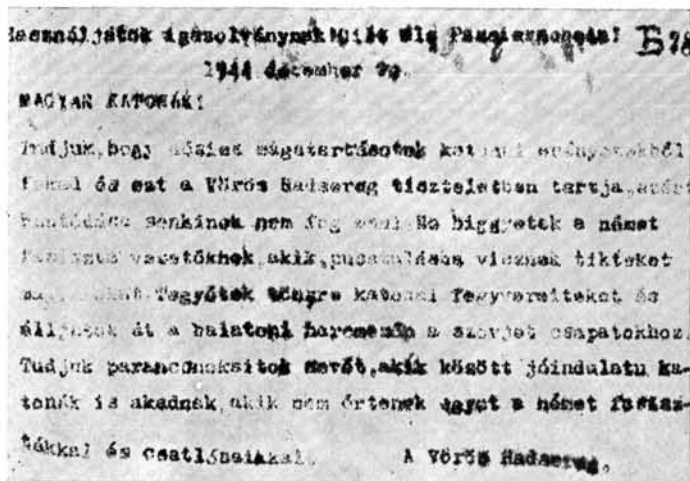
Ez idő alatt a német felderítés kb. 1500 gépjárművet figyelt meg, melyek déli irányból a front felé haladtak. Egyik oszlop az 1. páncélos hadosztály jobb szárnya a másik a 23. páncélos hadosztály balszárnya irányába. December 13-án Siófokon észleltek a németek nagyobb szovjet erőket, illetve a Siófok—Lepsény közötti országúton élénk forgalmat figyeltek meg.

December 14-én a német felderítés a tihanyi-félszigettel szemben levő szántódi partokon fedezett fel jelentős szovjet erőösszpontosítást. Nehéz gyalogsági fegyvereket, néhány páncélos és kb. 50 db. állandóan készenlétben álló vízi-járművet.

A szántódi szoroson át esetleg támadó szovjet erők ellen, a „Balaton-Flottilla” megerősítésére 27 db könnyű utász rohamcsónakot vezényeltek. Ugyanakkor befejezték a tó északi partjának műszaki zárral való védelmét: aknamezőket telepítettek a félsziget partjain, drótkakadályokat létesítettek a partokon és elaknásították a tó vizét. (A tó vize ugyanis csak december 27-e után kezdett befagyni.) A Balaton Ny-i partján húzódó műút forgalmának biztosítására, az útnak a tó felőli szélén, a lakossággal nádból kötözött, 3—4 méter magas kerítést építettek. Ezzel akarták lehetetlenné tenni a túlsó part tüzési figyelőinek munkáját.

A német felderítés a szovjet főparancsnokság 1944. december 12-én kiadott direktívájának utasításai szerint végbenemő erőátcsopontosításokat figyelte meg.

A direktíva értelmében ugyanis december 12-ig a 3. Ukrán Front egyik gyorscsoportjának, a 18. harckocsihadtestnek Enying—Dég térségéből át kellett vonulnia a 4. gárda had-

sereg körzetéből a 46. hadsereg sávjába. A három harcokcsi dandárból (110., 170., 181.), egy gépesített dandárból (32), két rohamlövész ezredből (1438., 363.) és egy rohamlövész dandárból (208.) álló harcokcsi hadtest felvonulását figyelhetők meg többek közt a német légitámadások.

A szovjet erőátcsoportosításokkal egyidejűleg, december 15-e után a szovjet csapatok tevékenysége lelassult a „Margitovonál”-nak az 1. páncélos hadosztály által védett szakaszán. A német csapatok mintegy tíz napra stabilizálták főellenállási vonalukat. (Akarattya—Csajág vasútvonal, Balatonfőkajár É, Füle D-i széle, Polgárdi É-i széle, Polgárdi—Falubattyán közti úttól DK-re.)

A néhány napos nyugalomra nagy szükség volt az elmúlt két hét állandó harcaiban meggyengült német 1. páncélos hadosztálynak. A hadosztály erőviszonyai december 16-án a következők voltak: 5 lövész zászlóalj és egy utász zászlóalj. (A tábori kiképző zászlóalj csak a keretből állott.) A leharcolt zászlóaljakat a 153. tábori kiképző hadosztály létszámából 305 újonccal feltöltötték. Az utász zászlóalj 253 újoncot kapott. Megerősítésül érkezett még 253 ember a 44. gránátos ezredtől.

A hadosztály alárendeltségében volt még a „Lausitz” géppuskás zászlóalj és a magyar „Major-harcsoport” két gyalogos zászlóalja. A hadosztály fegyverzete: 14 db nehéz páncéltörő ágyú, 5 db P-IV harcokcsi és egy db „Nashorn” önjárólövész. (Az adatok szerint december 3-a óta elpusztult a hadosztály 2 db P-IV és 4 db P-V harcokcsija.) A hadosztály tüzérsége 3 könnyű-, és 6 nehéz ütegből állott.⁵⁰ A hadosztály megerősítésül december 18-án 900 embert és 20 db P-V harcokcsit kapott.⁵¹

1944. december 15—20-a között a 21. gárda hadtest és az 1. páncélos hadosztály közötti arcvonalon viszonylagosan elcsendesült mindkét fél harctevékenysége. A szovjet hadsereg-parancsnokság a beálló csendet fokozott propaganda tevékenységre használta fel. Röpcédulákkal és hangszórókon közvetített felhívásokkal igyekezett a szovjet csapatokkal szembenlevő állásokban levő magyar és német katonákat meggyőzni a harc folytatásának hiábavalóságáról. Két érdekes dokumentum maradt fenn ezekből a napokból. December 16-án a szovjet csapatok röpcédulákat lőttek át a Füle—Csajág vasútvonal mentén húzódó állásokban levő magyar katonákhoz.

„Használjátok igazolványotokat a Magyar Katonák!
1944 december 16.
Magyar Katonák!

Tudjuk, hogy hősiesség magatartásokat katonai erényeitekből fakad és ezt a Vörös Hadsereg tiszteltetben tartja, ezért bántódása senkinek nem fog esni. Ne higgyetek a német fasizta vezetőknek, akik pusztulásba visznek titeket magyarok!

5. A Vörös Hadsereg sokszorosított röplapja.
5. Vervielfältigte Flugschrift der Roten Armee.
5. Tract ronéotypé de l'Armée Rouge.
5. Листовка Красной Армии.

kat! Tegyétek tönkre katonai fegyvereiteket és álljatok át a balatoni harcmezőn a szovjet csapatokhoz. Tudjuk parancsnokjaitok nevét, akik között jóindulatú katonák is akadnak, akik nem értenek egyet a német fasizmusokkal.

A Vörös Hadsereg.”

December 18-án a szovjet csapatok harctevékenysége Balatonfőkajár térségében megélénkült. Jelentős gyalogsági és páncélos erők összpontosultak a községben, majd az esti órákban négy alkalommal lőtték aknavetőikkel a vasútvonal térségében levő magyar állásokat. Éjjel 1 óra előtt német nyelvű propaganda szöveget közvetítettek a szovjet csapatok az állások előtt mintegy 200 méterre felállított hangszórókból.

„Das Leben ist das Wichtigste! Mit dem neuen Leben muss eine neue Heimat aufgebaut werden! Achtung! Deutsche Soldaten! Arbeiter und Bauern schissen nicht auf Arbeiter und Bauer! Hitler und das OKW können euch keine Hilfe bringen! Wir sprachen zu euch als Deutsche zu Deutschen! Hitler hat euch in den Dreck geführt! stb.”

Néhány órával később, negyed ötkor öt T-34 mintájú szovjet harcokcsi támadott, de a védelemben levő magyar csapatok három „Panzererschreck” lövéseire megálltak. Ezután mintegy 25 percen át gyalogsági tűz érte az állásokat. A ködös szürkületben, szitáló esőben megérkezett a váltás. „Nem sok ellenállást lehetett feltételezni az agyoncsigázott és nagyon fiatal gyalogosoktól, akik Ost-Preussenből jöttek ide.”⁵²

A december 20-a előtti viszonylagos csendben, 11-én érkezett a „Fretter-Pico” hadseregcsoporthoz a szárazföldi haderő parancsnokságának utasítása: az LVII. páncélos hadtest hajtson végre nagyarányú ellencsapást 1944. december 20-án reggeli 6 óra 30 perckor. A hadművelet fedőneve: „Spätlese” (Késői szüret). Az ellencsapás főiránya: Simontornya, Dunaföldvár. A támadáshoz két páncélos hadosztályt (3., 6.) és három „Panther”-zászlóaljat (509., 510., 513.) vezényelték Veszprém megyébe. December 10—15 között szállították a 6. páncélos hadosztályt Nemesvámos—Vilonya—Hajmáskér—Olaszfalu—Nagyesztergár—Kislőd—Szentgál területére. A hadosztály a 4. és 11. páncélgránátos ezredből és a felderítő zászlóaljból állott. A 26. páncélos ezred állományába jelentős harcokcsi mennyiség tartozott. (30 db P-IV, 50 db P-V, 6 db légvédelmi páncélos, 13 db páncélvadász és 10 db nehéz páncéltörő ágyú.) A hadosztály tüzérsége: 3 könnyű és 5 nehéz üteg volt. December 12—20 között szállították a 3. páncélos hadosztályt Várpalota—Iszkaszentgyörgy—Magyaralmás—Csákbérny—Pusztavám—Sur—Csetény—Tés községek térségébe. A hadosztály a 3. és 394. páncélgránátos ezredből és a felderítő zászlóaljból állott. A 3. páncélos ezred eszközei: 29 db P-IV és 13 db P-V-L. harcokcsi, 10 db rohamlövész, 17 db páncélvadász és 14 db nehéz páncéltörő ágyú. A hadosztály tüzérsége: 4 könnyű, és 4 nehéz üteg.

A tervek szerint az ellencsapás első lépcsőjében az 1. páncélos hadosztály támadott volna, együtt működésben a magyar 25. gyalog hadosztállyal, mely rohamcsónakokon kelt volna át a Balatonon. A második lépcsőben (reggel 7 óra 30 perckor) indult volna meg a két újonnan jött páncélos hadosztály.

A támadás azonban elmaradt, mivel a III. páncélos hadtest parancsnoka lehetetlenségnek tartotta a támadást.

(December 20-án az LVII. páncélos hadtestparancsnokság az Ipoly menti harcok vezetésére kapott parancsot, a Balaton és a Velencei tó közti védelem vezetését a III. páncélos hadtest parancsnokságának rendelték alá. December 29-től parancsnokáról, Breith tábornokról, „Breith-harcsoportnak” is nevezik a hadtestet.)

„Támadni csak erős hidegben lehetséges, amely az elmosáradott területet alkalmassá teszi arra, hogy a harcokcsik keresztül hatoljanak rajta.”⁵⁴

A „MARGIT”-VONAL ÁTTÖRÉSE (1944. december 20–26.)

Amíg a német „Dél”-hadsergecsoporthal tervezett nagy ellencsapás, a „Késői szüret” csak terv maradt, addig a 4. gárda hadsereg és a 46. hadsereg befejezte előkészületeit a támadáshoz. 1944. december 20-án reggel 8 óra 15 perckor a 31. lövész hadtest heves tűzérési előkészítésbe kezdett a III. páncélos hadtest balszárnyán védő 23. páncélos hadosztály és az alárendeltségében levő magyar „Kesseő-harcscsoport” ellen. A támadást a szovjet csata- és vadászpilóták tömeges bevetése kísérte. A támadás a Tác térségében védő „Kesseő-harcscsoportot” érte. A magyar csapatok harcolva hátráltak és a nap végére visszavonultak a Szabadbattyántól D-re levő vasútvonalig. A jobbszárnyon levő 23. páncélos hadosztály az első napon makacsul védekezett állásaiban. Másnap azonban kénytelen volt visszavonulni, mert a szovjet csapatok kb. 20 db harckocsi támogatásával D-ről megközelítették a székesfehérvári repülőteret és a várostól D-re levő kis tavat.

December 20–21-én a 69. szovjet lövész hadosztály csapatai nem támadták a velük szemben levő német „Bradel-harcscsoportot”. A szovjet 62. lövész hadosztály Akarattya–Füle szakaszon, a támadás másnapján megkezdte az előnyomulást a német 1. páncélgránátos ezred és az alárendeltségében levő magasabb egységek ellen. A német csapatok elhárító tüze azonban olyan erős volt, hogy a szovjet zászlóaljok támadásukat leállították.

December 22-én a 31. lövész hadtest csapatai, Ny-ról kerültek meg Székesfehérvárt és É-i irányba törtek előre. A 23. páncélos hadosztály Urhida–Sárkeszi–Csór–Moha vonalra vonult vissza.

A 21. gárda lövész hadtest jobbszárnyán levő 69. lövész hadosztály Füle–Polgárdi térsége ellen támadott. Az 1. páncélos hadosztály páncélos csoportja az 503. nehéz páncélos alakulattal és a „Bradel-harcscsoport” csapataival a szovjet támadást megállította.

December 23-án a 69. lövész hadosztály támadása nem tudott kibontakozni. Másnap, december 24-én a hadosztály páncélosokkal támogatott támadása hatszor ismétlődött meg. Urhidát azonban nem tudták elfoglalni. Valamivel jelentősebb sikert ért el a 62. lövész hadosztály, melynek egy zászlóalja Balatonfőkajárból kiindulva É-i irányba támadott és súlyos harc után egy helyi betörést hajtott végre.

December 25-én a szovjet csapatok támadását siker kísérte az egész frontszakaszon. A Balaton D-i partvidékén, Fonyód térségében levő szovjet csapatok (3., 53. motorkegypáros ezred, egy kételtű gépkocsikkal ellátott zászlóalj) 5 rohamcsónakon harcfelderítő alakulatot indítottak el Badacsonytomaj felé. Az ott védelemben levő magyar csapatok a támadást visszaverték.

A tihanyi-félszigeten levő magyar ütegek tűz alá vették a szántódi szovjet vízijármű-csoportosítást és szétszórta azt.

A támadásra kiváló időt kihasználva (–10 fok hideg, tiszta idő, jó útviszonyok) a szovjet 69. lövész hadosztály páncélosokkal megerősítve, Polgárdiból kiindulva Ny-i irányban tört előre. Elfoglalta Füle községet és az attól É-ra levő magaslatot. Ugyanakkor zászlóalj erejű csapataival Urhidán keresztül Antónia-pusztá felé tört előre. A sikeresen meginduló támadást a szovjet hadosztály másnap, december 27-én tovább folytatta. Sándorka major térségében betörési körzetét 4 km szélességben és 2 km mélységben kibővítette. Ugyanakkor jobbszárnyával elérte Nádasladány DK-i szélét.

A időjárás továbbra is kedvezett a szovjet csapatoknak: –10 fok hideg, tartós hideg szél, általában felhőtlen égbolt, olykor talajmenti köd. Az útviszonyok jók voltak.

December 28-án a szovjet 69. lövész hadosztály támadása szakadatlanul tovább tartott. Balszárnyával a délutáni órákban elfoglalta a küngösi erdőt. A Jenő községből támadó csapatok előretörték és elfoglalták a Berhidától 3 km-re keletre fekvő Dénesmajort.

A hadosztály jobbszárnyán támadó csapatok K-ről megközelítették Ösit, illetve DNy-ról is átkarolták és átlépték a Berhida–Ösi utat. A késő délutáni órákban az 1. páncélos hadosztály lövészpáncélosokkal megerősített zászlóalja el-

lenlökést hajtott végre és visszafoglalta Dénes-majort. A német lövészpáncélosok É felé törve előre, összeköttetést teremtek az Ösi D-i részén harcoló saját erőkkel, a „Bradel-harcscsoport” egyik alakulatával. A súlyos harcokkal eltelt nap végére a szovjet 69. lövész hadosztály elérte a csóri halastótól DK-re levő Hermina-majort, Sárkeszi–Csillermajor–Nádasladány községeket, a „Bradel-harcscsoport” magasabb egységeit a Sárvíz-csatorna mögé szorította vissza, Ösi DK-i szélét, a Dénes-majortól K-re levő erdőt, a küngösi erdő Ny-i szélét. Az ettől délre támadó 62. lövész hadosztály csak Balatonfőkajár felső vasúti megálló térségében ért el az előző napokban (dec. 24.) kisebb sikereket. A velük szemben álló német 1. páncélgránátos ezred és az alárendeltségében levő magasabb egységek szilárdan tartották Küngös K-i, Csajág K-i vasút vonal, Akarattya DK-i vonalán húzódó állásait.

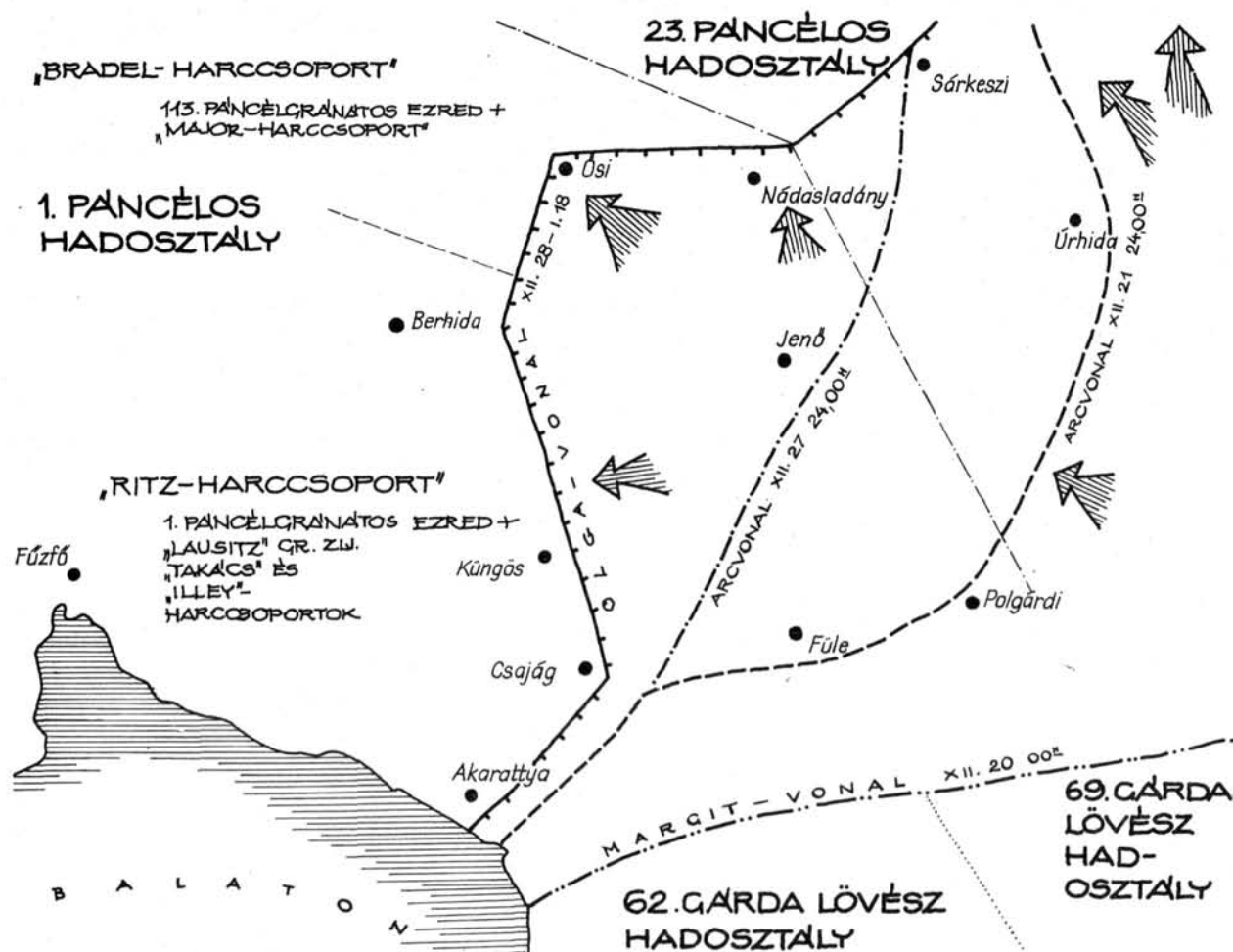
December 29-én a szovjet 21. gárda lövész hadtest tovább folytatta sikeres támadásait. A 69. lövész hadosztály vonalán Sárkeszi községből indítottak ezred erejű támadást. A Sárvíz-csatorna mögött védekező német „Bradel-harcscsoport” a támadást visszaverte. A szovjet csapatoknak csak a csatorna-vasútvonal kereszteződésénél sikerült kisebb betörést végrehajtaniok.⁴⁵ Sikeresebben végződött az Ösi térségében kibontakozó szovjet támadás. Az ezred erővel támadó szovjet gyalogság D-i irányból behatolt Ösibe és kiverte onnét a „Bradel-harcscsoport” csapatait. A németek kiűrtették a községet és visszavonultak az attól É-ra és ÉNy-ra levő csatorna mögé.

A német hadosztály parancsnokság utasította a „Bradel-harcscsoportot”, hogy este 20 órakor hajtsaon végre ellencsapást és foglalja vissza Ösit. Az ellenlökés azonban csak két nappal később, december 31-én, a késő éjszakai órákban indult meg, 23 óra 45 perckor É-i és Ny-i irányból. Ebben a térségben a német „Huppert-harcscsoport” (1. páncélgránátos ezred és egyéb alárendeltségében levő magasabb egységek) támadott a 73. páncélos tüzérezred 1. önjárólöveg ütegeivel és az 1. páncélos ezred 6. századának 11 db P-IV harckocsijával megerősítve. Ebben a sávban vetették még be a 3. páncélos hadosztály 23. páncélos ezredének néhány magasabb egységét is. A községtől D-re, Birkás-major ellen támadott a 113. páncélgránátos ezred 1. zászlóalja (pk. Weber őrnagy), megerősítve néhány P-V „Panther” harckocsival (pk. Schultze főhadnagy). A támadás D-i jobbszárnyát az „SS Sperwasser” lovas század fedezte a 37. páncél vadász alakulat 5 db „Hetzer” típusú 75 mm-es önjáró páncéltörő lövegével.

1945. január 1-nek hajnalára a támadó német csapatok behatoltak Ösi É-i és Ny-i részébe. A reggeli órákra a község D-i részét is elfoglalták. Délután 10 órára a német csapatok Ösitől K-re és Birkás-majorra beásták magukat.⁴⁶ A német sikerek azonban nem bizonyultak tartósak. Január 1-én a nap végére, mikor a németek visszavonták páncélosaikat, a szovjet 69. lövész hadosztály csapatai ellenlökést hajtottak végre és a németeket újra kivertek a községből.⁴⁷

A németek az arcvonal déli szárnyán is ellenlökésekkel kísérleteztek december 31-én és január 1-én. Balatonfőkajártól Ny-ra és DNy-ra a támadócsoport vállalkozásokat hajtottak végre a 62. lövész hadosztály védelmi mélységében.

A németek aktív harctevékenysége félrevezette a 4. gárda hadsereg parancsnokságát. December 31-én Zaharov hadsereg tábornok ugyanis a következő utasítást adta a hadtestnek: a hadsereg jobbszárnyán levő 31. gárda lövész hadtest menjen át védelembe, a középső arcvonalszakaszon levő csapatok, a balszárnyon levő csapatokkal együtt folytassa a támadást Mór–Várpalota–Fűzfő főirányába. A december 31-én éjszaka kibontakozó német ellencsapás ezt a tervet megzavarta. Ennélfogva január 1-én reggel a szovjet támadás csak Mór irányában bontakozott ki. A 20. gárda lövész hadtest négy lövész hadosztálya megkezdte támadását. A támadás nem járt sikerrel. A nap második felében erősen havazni kezdett s ez lehetetlenné tette a tűzérési tűz megfigyelését. Az esti órákban a támadást a szovjet hadseregparancsnokság leállította.

6. Az „Olga-vonal” helyzete 1944. dec. 28.—1945. jan. 18. között.
6. Verlauf der „Olga-Linie” zwischen dem 28. 12. 1944 und dem 18. 1. 1945.

6. La position de la ligne „Olga” entre le 28 décembre 1944 et le 18 janvier 1945.

6. Положение линии „Ольга” между 28 декабря 1944 и 18 января 1945 гг.

A szovjet hadsereg balszárnyának támadása január 1-én éjszaka aztán véglegesen abbamaradt, mert északon Komárom ÉK-i térségéből a németek megkezdték (1945. január 1-én 22 óra 30 perckor) első felmentési kísérletüknek, a „Konrad I. vállalkozásnak” (Unternehmen Konrad I.) nevezett ellencsapás végrehajtását. (I. 1—7.) Az öt páncélos és három gyalog hadosztállal támadó német csapatok kezdetben jelentős sikereket értek el, január 4-én estére sikerült kijutniuk Bicske É-i körzetébe. A súlyos helyzetre való tekintettel a 4. gárda hadsereg parancsnoka a hadsereg balszárnyáról több egységet és magasabb-egységet vont el azzal a céllal, hogy pótolják az időközben felhasznált tartalékokat. Így kivonták a Sárkeszitől Akarattyaig védelemben levő 21. gárda lövész hadtest három hadosztályát és Bicske D-i térségbe vezényelték. A hadtest védelmi vonalait a Zámoly—Csór DK-i szélességben védő 135. lövész hadtest egy hadosztálya vette át. A 252. lövész hadosztály csapatai a Sárkeszi—Ósi—Zsigmondpuszta (Jenő Ny.) közti terepszakaszon vették át a 69. lövész hadosztály védelmi vonalait. Ettől délre, Akarattya DK térségéig az „1. gárda megerősített körlet” csapatai rendezkedtek be védelemre. Az átcsoportosítás biztosítása végett a 252. lövész hadosztály sávjában korlátozott célú támadást indítottak a szovjet csapatok. Január 3-án a szovjet csapatok ezred erejű, páncélosokkal és rohamlővegekkel megerősített támadást hajtottak végre Berhidától

DK-re. A német csapatok azonban a támadást visszaverték, miközben kilöttek egy szovjet harckocsit és egy rohamlőveget.⁴⁸ Másnap, január 4-én Ósától D-re hajtottak végre csapást a szovjet csapatok. Öt harckocsival támogatott zászlóalj erejű támadásuk azonban itt sem ért el sikert. A német csapatok ezt is visszaverték.⁴⁹

Ezek a korlátozott célú támadások ugyan nem jártak sikerrel, de megakadályozták, hogy a németek Várpalota térségéből erőket dobjanak át a Bicske—Budapest irányba. Sőt, ide kellett, hogy vezényeljének erőket. A „Breith-harcsoport” vezényelték január 6-án az 1. magyar huszárhadosztály 3. zászlóalját és a 2. magyar páncélos hadosztály 3. zászlóalját. Január 8-án pedig az 1. páncélos hadosztálynak rendelik alá az „SS Ney harcsoportot”. Ezt a magyar önkéntesekből álló alakulatot a 113. páncélgránátos ezred 1. zászlóaljának (pk. Weber százados) rendelték alá és Kungösnél vetették harcba.⁵⁰ A német csapatok „Konrad I.” fedőnevű felmentési kísérletének időtartama alatt a „Breith-harcsoport” (III. páncélos hadtest) sávjában, január 4-e után elcsendesedett mindkét fél harctevékenysége. Mint az 1945. január 6-i német helyzetjelentés írja:

„Breith-harcsoport: a normális zavarótűz- és kölcsönös felderítő tevékenység kivételével, semmi lényeges harctevékenység a hadtest sávjában.”

A látszólagos nyugalom azonban a németek újabb akcióját leplezte. Mivel a „Konrad I.” 6–7 napi előnyomulása után kudarcba fulladt, 1945. január 7-én reggel 8 óra 40 perckor megindították a második felmentési kísérletüket a Budapesten körülzárt csoportosításuk érdekében. A Magyaralmás körzetében összpontosított 3. és 23. páncélos hadosztályok, illetve a 4. lovas dandár indított támadást. Négy napig tartó előnyomulása után (6–7 km) a német csapatok kénytelenek voltak átmenni védelembe.

A „Konrad II.” kudarc ellenére a német főparancsnokság nem mondott le a Budapesten bekerített erőinek felmentéséről. Január 13-ra elkészültek a „Konrad III.” fedőnevű felmentési kísérlet hadműveleti tervei. Január 10-e után megkezdtek az új megindulási körzetekbe a támadásra kijelölt csapatok összpontosítását. (Várpalota—Akarattya térsége). Január 11-én az 1. páncélos hadosztály sávjában — súlypontilag Ősi körzetében — megindultak a felderítő tevékenységek. Ezek fedezete alatt megkezdődött a csapatok összevonása. Elsősorban az 1. páncélos hadosztályt erősítették meg. (509. Tigris-alakulat, 24/I. Panther-alakulat, 303. hadsereg közvetlen rohamlőveg dandár, a 19. ködvető dandár, a 351. harckocsi század, egy „Ráfutószázad”).

A német hadvezetőség tervei szerint a Bakonyoszlop D-i, Csetény D-i, Jásd É-i, Csőr É-i, Székesfehérvár D-i vonaltól a Balaton É-i partvidékéig terjedő terület a IV. SS páncélos hadtest alárendeltségébe kerül. A hadtest balszárnán (Csőr É-i, Berhida D-i szélességben) az 1. és 3. páncélos hadosztályok és a 403. népi tüzer hadtest, illetve a 17. népi ködvető dandár kerül bevetésre. A hadtest közepén a 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály és az 5. SS Wiking páncélos hadosztály támad. Ez lesz a főcsapásmérő csoport. Gyalogsági megerősítésként ide vezénylik a 4. lovas dandárt.

A hadtest jobbszárnán (Akarattya térségéből) a „Pape-harccsoport” támad. (Az 1., 3., 23. páncélos hadosztályok felderítő alakulataiból létrehozott alakulat.)

A Bicske—Esztergom térségében levő IV. SS páncélos hadtest átcsoportosítása 1945. január 14—15-én indult meg. A hadtesttörzset január 15-én Komáromból Győrbe, majd még aznap Balatonfüzöre szállították. (A hadtest harcálláspontja a Balaton É-i csücsától ÉNy-ra kb. 3 km-re levő erdőbe települt.) Még ugyanazon nap, január 14-én éjszaka Veszprém és Zirc térségébe érkezett a páncélos hadtest két SS páncélos hadosztálya. Beérkezett az 5. SS Wiking páncélos hadosztály: a „Germania” páncélgránátos ezred, a páncélos ezred részei, a felderítő alakulat, a tüzéség és a légvédelmi tüzéség zöme.

Hasonlóképpen beérkezett a 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály is: a „Totenkopf” páncélgránátos ezred (egy zászlóalj kivételével), az „Eicke” páncélgránátos ezred (egy zászlóalj kivételével), továbbá a páncélos ezred részei, a légvédelmi tüzer alakulat és a híradó alakulat.

A 4. gárda hadsereg törzsének tudomása volt a nagyarányú német átcsoportosításról, de azt teljesen félreértette. (Véleményük szerint a német IV. SS páncélos hadtest megkezdte Ny-i irányba a visszavonulást. Ezért a szovjet hadtestek parancsot kaptak, hogy készüljenek fel az ellenséget üldöző támadásra.) Ezzel magyarázható, hogy a 135. lövész hadtest erőteljes harctevékenységbe kezdett január 14-én. Az 1. páncélos hadosztály jobbszárnya ellen erős zavarótűzet lött a szovjet tüzéség és számos helyen harcfelderítéseket kezdett.

(Legerősebb Borbála-pusztá DK-re Sárkeresztes irányába, ahol 300 szovjet katona tevékenykedett 6 harckocsival megerősítve.) Másnap, január 15-én Berhidától 4 km-re K-re, Dénesmajor térségében indított a szovjet 252. lövész hadosztály erőteljes csapást.⁵¹

A nap folyamán a német erők felvonulása tovább tartott. Befejeződött az 509. Tigris-alakulat 15 vonatszerelvényből álló felvonulása az 1. páncélos hadosztály sávjában. (Várpalota—Berhida.) Beérkezett a IV. SS páncélos hadtest törzse, a hadtest híradó alakulat, egy motorkerékpáros század és a hadtest közvetlen „ködvető-alakulat”. Kirakodott az 5. SS Wiking páncélos hadosztály parancsnokság kísérő százada, az utász zászlóalj, az 5. páncélos ezred II. zászlóalja, a

légvédelmi alakulat, a felderítő alakulat, a tüzer ezred (a II. üteg nélkül), a híradó alakulat zöme. Beérkezett a 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály két páncélgránátos ezredének törzse, a páncélvadász alakulatok, az utász zászlóalj, a légvédelmi alakulat, a tüzer ezred II. ütege és a híradó alakulatok.

Január 16-án az egész arcvonalon elcsendesedett mindkét fél harctevékenysége. A hajnali óráknak egyetlen jelentős eseménye volt.

A „Breith-harccsoportnál” a 2. magyar páncélos hadosztály 3. lövész ezredétől 20 magyar katona átszökött a szovjet csapatok oldalára.⁵²

Január 16-ra a IV. SS Páncélos hadtest teljes felvonulása befejeződött. (A két páncélos hadosztály ezred törzsei, a 3. SS páncélos hadosztály páncélvadász alakulata, a tüzer ezred IV. ütege és az 5. SS páncélos hadosztály „Westland” páncélgránátos ezred II. és III. zászlóalja, továbbá a tüzer ezred II. ütege.)

A NÉMETEK III. FELMENTÉSI KÍSÉRLETE („Konrad III.”) 1945. január 18—26.

1945. január 17-én estére a IV. SS páncélos hadtest hadosztályai elfoglalták megindulási körzeteiket.

Jobbszárnyon (Akarattya térségében) a „Pape-harccsoport”. Középpont (Csajág D-i—Berhida D-i) a főcsapásmérő csoport, a két SS páncélos hadosztály. Az 5. SS Wiking páncélos hadosztály Csajág—Küngös D-i sávjában, a 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály Küngös—Berhida D-i sávjában.

Balszárnyon helyezkedett el (Berhida D-i, Csőr É-i) az 1. és 3. páncélos hadosztály.

A főcsapás irányában, a Balaton és Ősi között (19 km) a németeknek sikerült arcvonal kilométerenként kb. 30 db harckocsi és rohamlőveg, illetve 50 db löveg és aknavető sűrűséget létrehozniok.⁵³

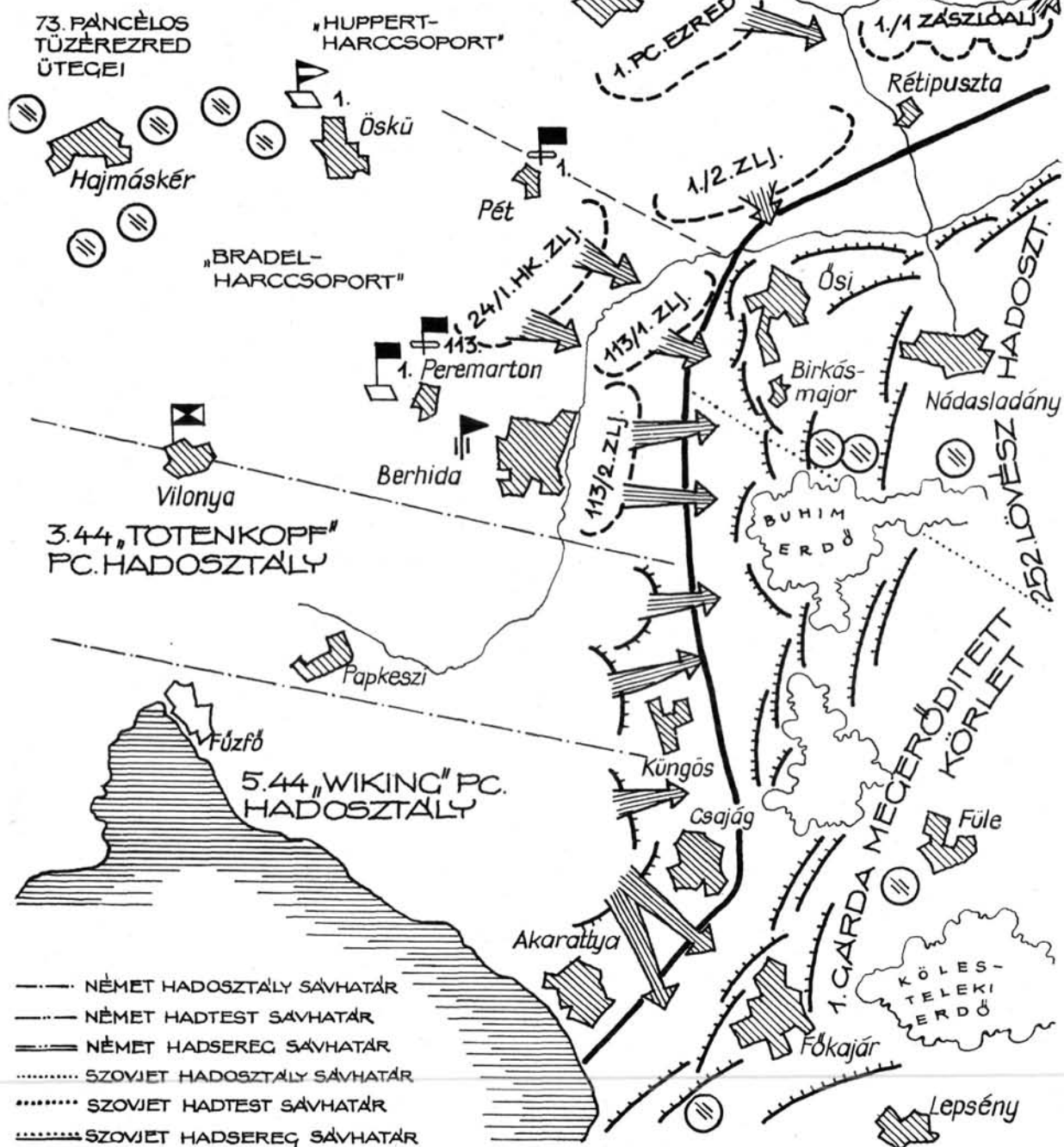
1945. január 18-án a kora hajnali órákban a német tüzéség zavarótűznek fedezete alatt, a német műszaki csapatok megkezdtek a saját- és szovjet aknamezőkön az átjárók nyitását.

Réggel 8 órakor kb. 1000 ágyúból megkezdődött a német tüzészerek előkészítő tüze, amely fél óra hosszat lötte a szovjet állásokat és a védelem mélységét. Félórával később, 8 óra 30 perckor — a német romboló és vadász repülőgépek tömeges bevetése mellett — az egész arcvonalon megindult a német IV. SS páncélos hadtest támadása. A hadtest balszárnán, Várpalota—Rétipusztá térségéből első hullámban az 1. páncélgránátos ezred (pk. Huppert alezredes) két zászlóalja támadott Csillér-major—Sárkeszi—Pálmajor irányban. A második lépcsőben a 3. páncélos hadosztály 3. és 394. páncélgránátos ezredei nyomultak előre. A gyalogság támogatását ebben a sávjában páncélos csoport támogatta: az 1. páncélos hadosztály páncélos csoportja, az ún. „Philip-harccsoport” 12 db P-IV és 25 db P-V harckocsival. (pk. Elias százados). A harckocsikat önjárólövegek és lövészpáncélosok kísérték. Ettől délre, Fehér-major—Dénesmajor szélességben a 113. páncélgránátos ezred támadott (pk. Bradel ezredes). A gyalogság megerősítésére a 24. páncélos ezred I. zászlóalját vetették harcba (pk. Wiedemann lovassági kapitány) 45 db P-V „Panther” harckocsival. A harckocsikat itt is lövészpáncélosok és a 73. páncélos tüzezezred I. önjárólöveg ütege kísérte.

A német csapatok támadása ebben a sávjában a szovjet 252. lövész hadosztály védelmi állásait érte. A hadosztály védelmének sarokpontja Ősi község volt. A németek támadása ebben a térségben bontakozott ki elsősorban. A kibontakozás nagyon lassú volt a németek túlereje ellenére. Ezt elsősorban a szovjet állások előtti aknamezők és a heves szovjet páncéltörő tűz okozta. A harcok súlypontja Ősitől D-re alakult ki. A községtől D-re levő Birkás-majorot a szovjet csapatok olyan vitézül védelmezték, hogy a német 113/2. zászlóalj támadása itt elakadt, a támogató harckocsik és önjárólövegek jelentős száma ellenére is. A majortól délre, a Buhim-erdő irányában húzódó szovjet állások előtt ugyan csak elakadt a német támadás. A 113/1. zászlóalj és a 24. páncélos ezred I. zászlóaljának kb. 45 db harckocsija hosszú

- HADTEST PARANCSNOK HARCÁLLÁSPONT
 PÁNCÉLOS HADOSZTÁLY HARCÁLLÁSPONT
 EZREDPARANCSNOKSÁG HARCÁLLÁSPONT
 ZASZLÓALJ HARCÁLLÁSPONT

1., 3. PÁNCÉLOS HADOSZTÁLY

7. A "Konrad 3." hadművelet kezdete IV. SS páncélos hadtest sávjában 1945. január 18-án 08,30 órakor.

7. Beginn der „Konrad III.“-Operationen im Frontabschnitt des IV. deutschen SS-Panzerkorps am 18. 1. 1945 um 08.30 Uhr.

7. Ouverture de la manoeuvre „Konrad 3“ dans le secteur du IVe bataillon blindé SS, le 18 janvier 1945, à 8 heures 30.

7. Начало операции «Конрад 3» в полосе расположения 44-го танкового корпуса СС в 8 ч. 30 мин, 18 января 1945 года.

8. Rendelet Veszprém kiűritéséről, 1944. dec. 11.
 8. Befehl zur Räumung der Stadt Veszprém (11. 12. 1944).
 8. Ordre de l'évacuation de Veszprém, le 11 décembre 1944.
 8. Постановление об эвакуации Веспрема 11 декабря 1944 года.

ideig képtelen volt áttörni a szovjet védelmet. Támadásukat az elakadás fenyegette. A déli órákban a túlerejű német támadás felülkerekedett a szovjet védelmen. A 252. lövész hadosztály csapatai megkezdték a visszavonulást keleti irányban.

Hasonlóképpen visszavonult az „1. gárda megerősített körlet” is a védelmi vonalaira támadó két SS páncélos hadosztály csapásai alatt. Ebben a sávban szovjet részről két páncéltörő tüzér ezred, egy aknavető ezred és egy ágyús tüzér ezred helyezkedett el. A tüzéség arcvonál-kilométerenként 10–11 löveg és aknavetővel rendelkezett. Az „1. gárda megerősített körletnek” harcokcsija és rohamlövege nem volt.

A 4. gárda hadsereg parancsnoka, Zaharov hadseregtábornok, látva a súlyos helyzetet, harcba vetette a hadsereg tartalékát képező 7. gárda gépesített hadtestet. A Velencei tó É-i térségében állomásozó hadtest gépesített és páncélos dandárai lendületesen nyomultak előre Székesfehérvár DNY-i térségében Szabadbattyán, Sárszentmihály és Urhida községeken keresztül. A német páncélos hadosztályok rohamos előretörése miatt a hadtest képtelen volt időben elérni a megadott körletet és ott védelemre berendezkedni. A hadtest Antónia-pusztá körzetében kedvezőtlen körülmények között bocsátkozott harcba, és bár súlyos veszteségeket okozott a támadó ellenségnek, kénytelen volt visszavonulni.

A nap végére a 252. lövész hadosztály visszavonult Sárszentmihály és Tác szélességben a Sárvíz csatorna mögé. Ott kísérelt meg — sikertelenül — új védelmi vonalat létrehozni. A 7. gárda gépesített hadtest egy része Polgárdi felé vonult vissza, más része bekerítésben harcolt az „1. gárda megerősített körlet” néhány alegységével. Az „1. gárda megerősített körlet” csapatainak zöme Lepsény felé vonult vissza és még az éjszakai órákban a Sió-csatorna mögé hátrált.

Január 19-én a német csapatok támadása tovább fokozódott. A hajnali órákban a „Pape-harcsoport” és a magyar 25. gyaloghadosztály 25. gyalogezrede benyomult Siófokra és Simontornyáig megszállták a Sió-csatorna északi partvonalát. Ugyanezekben az órákban a IV. SS páncélos hadtest hadosztályai áttörték a Sárvíz csatorna mentén hevenyészve létrehozott szovjet védelmet (18. harcokcsi, és 133. lövész hadtest) és másnap, 20-án reggelre elérték a Dunát, Iváncsa és Kisaporsag térségében.

Az 1945. január 18-án megindult német támadás január 26-ig szakadatlanul tartott, és a hadműveletek kifutottak Veszprém megye területéről.

VESZPRÉM MEGYE FRONT MÖGÖTTI TERÜLETEI 1944. DECEMBER—1945 FEBRUÁR KÖZÖTT:

1944 december első napjaitól kezdve Veszprém megye hadművelési területté vált. A megye polgári közigazgatása a Balatonalmádban (majd Farkasgyepűn) levő 3. Magyar Hadsereg parancsnoksága mellé kirendelt M. kir. Hadművelési Kormánybiztos teljhatalma alá került.

Az élet minden területén a hadsereg érdekei kerültek előtérbe. December 6-án, a M. kir. Hadművelési Kormánybiztos 104/1944. sz. körrendeletében elrendelte a hadművelési területté vált Veszprém kiűritését. A város területén csak azok maradhattak, akiknek polgári foglalkozásukban való meghagyása feltétlenül szükséges volt. (Közellátás, egészségügy stb.) Az ilyen módon visszatartott személyek a visszatartó hivatal, üzem stb. katonai szempontból rangban legidősebb személyénél tartoztak jelentkezni, aki őket névjegyzékbe foglalta és az előírt esküt letétette velük. Így, mint honvédelmi munkára igénybevett személyek teljesítették továbbá szolgálatukat.

A kiűrités végrehajtására december 8–11-e között a környező községekből 494 előfogatot rendeltek be a városba. (Közhivatalok: 256, katonai alakulatok: 143, Nyilaskeresztes Párt: 38, magánegyházak: 57 előfogad.)⁵⁴⁾

Veszprém megyei város polgármesterétől
6461-4/1944.szám.

ANYAGGAZDALKODÁSI KÖZMŰVELÉSI KÖRLET.

A m.kir. közigazgatási kormánybiztos 320.315/1944.számú rendelete értelmében a hadművelési körlet Veszprém városra is a következő rendelkezések irányadók:

1./Minden közeledő, vasúti, hajózási vagy sugárkötő, a kisipar kereteit meghaladó iparüzem, nagykereskedő és 100 holdon felüli gazdasági terület a körletben levő

nyersanyag, termék, félkész és készáru készletét

a polgármesteri hivatal 1.emelet 4.számú szobájában 48 óra alatt írásban bejelenteni.

2./A bejelentésben a következő adatoknak kell szerepelnie:

a./A bejelentő neve és lakcíme,

b./A készlet tulajdonosának neve és lakcíme,

c./A készlet tárolási helye,

d./A készlet neve,

e./A készlet mennyisége,

f./A készlet súlya

g./A rendelkezésre álló szállítóeszközök megnevezése és teherbírása másában.

2./Az aki a bejelentett készletét a rendelkezésre álló szállítóeszközökkel a hatóság által kijelölt valamelyik felvett helyre el tudja szállítani, azt a körülményt készletbejelentésében tüntesse fel.

3./Akat a bejelentett készleteket, melyeket a bejelentő vagy tulajdonos elszállítani nem tud, a közigazgatási kormánybiztos rendelkezésének megfelelően kell majd elszállíttatni. Ebben az esetben a bejelentő köteles a bejelentett készletet az elszállítási eredeti állapotban megőrizni, a szállítással megbízott hatósági közegeknek átvételi elismervény ellenében rendelkezésre bocsátani.

4./A bejelentés elmulasztója ellen a legszigorúbb hatósági eljárás lesz folytatva, és a be nem jelentett de felkutatott készleteket a közigazgatási kormánybiztos igénybeveszi és elszállíttatja. Veszprém, 1944. évi december hó 11.-én.

dr. Hornyák Miklós s.k.
kormánybiztos.

A kiűritésekkel járó zűrzavar következtében Veszprém közegészségügyiileg rendkívül veszélyeztetett helyzetbe került. December 22-én a 3. Magyar Hadsereg Főszállásmestere elrendelte, hogy a városi hatóságok a legszigorúbb formában oldják meg a pályaudvarok, az utcák, a terek, a nyilvános WC-k higiéniai problémáit, illetve intézkedjenek a visszavonuló csapatok által elhagyott állati tetemek azonnali elföldelésére.

Ezeknek a tragikus decemberi napoknak hangulatát idézi a vöröstói róm. kath. plébánia Háztörténetének 1944. december 4-i feljegyzése:

„A falvak égnék a túlsó parton. A helyzet rémes! Kidobolták, hogy aki menekülni akar, jelentkezzen. Senki sem jelentkezett. Egész nap pokoli robajjal szállnak a Stukák és vadászgépek a fejünk felett. Mindenki tanácstalan, mi volna jobb, menni, vagy maradni. Rengeteg a menekült család. Minden tömve van (lakások, istállók, pajták). Az ország népe malomkövek között őrlődik. Az egymásnak ellentmondó hírek megőrjítik a népet!”

Mivel a megye területe állandó katonai átvonulások színhelye, különösen nagy gondot fordítottak az útviszonyokra.

December elején a Fővezérség Hadiforgalom Főnökének rendelete alapján a 8. számú állami közúton csak gépjárművek közlekedhettek. December 17-én Veszprém felállítását a „632. sz. munkavezető törzsét”, melynek rendelkezésére bocsájtottak egy útkarbantartó századot. A tömegmunkára azonban, a honvédelmi törvény vonatkozó szakasza alapján, a közelben lakó polgári lakosságot kellett az illetékes katonai parancsnokság útján igénybevenni.⁵⁵⁾

A megnövekedett hadiforgalom miatt „Minden községben az útkarbantartásért elsősorban a háztulajdonost, a házban lakókat kell felelőssé tenni, a ház előtt elterülő útszakaszért. A többi útszakaszért egész a község határáig községként útkarbantartó osztagokat kell megszervezni erélyes parancsokkal”.

„Minden forgalmas út mellett megfelelő távolságra óvó-árkokat... és jármű oltalomhelyeket kell létesíteni. Az utak mentén így létesített légő berendezéseket táblákkal és irányt mutató nyilakkal kell megjelölni.”

Az erődítési és útkarbantartó munkához „A honvédelmi miniszter úr megköveteli az összes csapatoktól, hogy rendes szolgálatuk mellett, reggeltől estig az előbb felsorolt munkákban foglalkoztatva legyenek, akkor is ha nem harcolnak, hanem pihennek. Ácsorgó, tétlen, naplopó katonákat nem akar látni!”⁵⁶

Az útviszonyok azonban rendkívül rosszak voltak.

„A Városlódtól Veszprémig vezető és a veszprémi járás területén levő utakon a hó az útról egyáltalán eltakarítva nincs, ami által az előretörő magyar és német csapatok egyetlen utánpótlási vonalán a lőszerszállító tehergépkocsik csak vontatókkal, a magyar lovas vonatoszlop lovai csak térdig érő hóban húzzák előre felszerelésekkel megrakott járműveiket. Ennek következtében az elcsigázott lovak nagyszámban pusztulnak el az utak mentén, és a hadviselés szempontjából annyira fontos utánpótlás súlyos késedelmet szenved.”⁵⁷

A súlyos útviszonyokért vitéz Endre László, a Hadművelési Területek Polgári Közigazgatásának vezetője 1945. január 25-én, a 4020/1944. M. E. sz. rendelet 3. § (2.) bekezdésében biztosított jogköre alapján fegyelmi eljárást indított dr. Scherer János veszprémi járási főszolgabíró ellen. Hivatali állásából felfüggesztette, majd február 12-től rendőrhatalósági őrizet alá vettette.

Az utakon felvonuló katonaság mellett a megye városai és falvai különböző katonai létesítményekkel voltak tele. Zircen magyar és német ellátóoszlop, Devecserben a „Stab Zölner” beszerző és az „AVL” ellátó oszlop állomásozott.⁵⁸ Herenden a „Sondern Kommando 5.” útbiztosító alakulat, a 106. gépkocsi hadoszlop, benzinkutatók, a vasútállomásnál, páncélos javító műhelyek stb. Veszprémben a legkülönbözőbb javítóműhelyek (a jelenlegi Mezőgépjavitó Váll., és

az ipartelep vasúti megálló közelében stb.), üzemanyag rak-tárak (pajtakert, és a jelenlegi ÉDÁSZ közelében stb.). Nem beszélve a legkülönbözőbb egészségügyi intézményekről, mint pl. a 7. sz. tábori kórház, a jutasi altisztképző iskolá-ban levő SS tábori kórház vagy a legkülönbözőbb katonai hivatalokról, mint a Piarista gimnáziumban működő „Gruppe Verwaltung”, a Korona szállóban levő német tábori posta stb.

Ezek a katonai létesítmények célponttá tették a megye szinte minden települését.

A „Veszprémvármegye” c. hetilap írja 1944. december 17-én:

„Most már nemcsak a hétnek bizonyos napjain és nem csupán napfényes időben, hanem szinte mindennap, közben vagy szakadó esőben is felváltva a légvédelmi színéra, s egy nap folyamán többször is kis vagy nagyriadóval jelzi az el-lenséges berepülést.”

December elejétől kezdve a 3. Ukrán Front alárendeltségé-ben levő 17. légi hadsereg (pk. Szugyecz vezérezredes) és a légi hadsereg alárendeltségében levő Vitruk altábornagy cso-portjába tartozó egy vadászpilóta- és egy csatarepülő had-osztály kb. 900 db repülőgépe, megkezdte a megye katonai-lag fontos területeinek bombázását. A szovjet légi hadsereg gépei kis kötelékekben, de állandóan támadtak.

A kötelékek feladata volt, hogy csapásokat mérjenek az ellenség összpontosítási körleteire, hadtáp objektumaira, köz-lekedési vonalaira. Ezt csak részben tudták végrehajtani, mert a német csapatok kiválóan álcázták csapataikat és léte-sítményeiket a hadművelleti mélységben. Ennek ellenére szá-mos súlyos csapást szenvedtek el a szovjet csatarepülő köte-lékektől.

1944 november végén a szovjet bombázók Hajmáskéren megsemmisítettek egy német kőolajszállító tartálykocsi sze-relvényt. A hadifontosságú Péti Nitrogénműveket szinte na-ponta támadták a 2–3 gépből álló szovjet kötelékek. De-cember 22-én bombázták először a Nagyvácszony mellett levő német katonai repülőteret. Szörványos portyázásaik néha rendkívül érzékeny veszteségeket okoztak a német ca-patoknak. December 20-án délelőtt egy szovjet csatarepülő Várpalota felett körözött. Két bombát dobott le. Egyik a Korona-szálló melletti utcában csapódott le, a másik telibe találta a mozi épületét, ahol éppen a német katonáknak veti-tették a „Münchhausen báró kalandjai” című filmet. A mozi épülete beomlott és maga alá temette a német katonákat, akik közül 135 ember meghalt.

Veszprémet az első jelentős légitámadás december 14-én délelőtt érte. A támadó bombázógépek kb. 150 db 5 kg-os repesztbombát dobtak a városra, illetve géppuskázták a vá-rost. Bombatalálatok érték a belső vasútállomás és az Újte-lep térségét. Néhány bomba a belvárost is érte. (A jelenlegi megyei könyvtár épületét.) Géppuskasorozatok érték a Szt. Benedek teret, a Fenyves- és Káptalan utcákat. A támadás-nak áldozatul esett három kiskorú fiú, akik kíváncsiságából nem mentek óvóhelyre.⁵⁹ December 19-én, majd 24-én éjjel 2 óra 45 perckor újabb nagyobbarányú légitámadás érte a várost.

A repülőgépek kb. 26 db 50 kg-os bombát dobtak le. Je-lentős anyagi károk keletkeztek elsősorban a város központ-jában: városi kórház, Korona szálló, városháza stb. A táma-dás során három polgári személy meghalt.⁶⁰ A légitámadá-sok január elejéig tartottak. (Az utolsó január 2-án volt.) Utána kb. másfél hónapos szünet következett, s csak fe-bruár közepén újultak fel a légitámadások.

Február 15-én, majd 16-án zajlott le az egyik legsúlyosabb, többszörösen megismétlődő támadás. A bombázás során 200 lakóház rongálódott meg és számos ember meghalt. (A felső-városi temetőben február 16-án 5 személyt) 3 nőt és 2 gyer-me-ket temettek el, mint bombatámadás áldozatait.

Veszprém város polgármesterétől.

szám. 1944.

Tárgy: a város területén 1944. évi december hó 14.-én és 19.-én ért légi támadás épületeink helyreállításához felhasznált tetőfedésnyergő és anyag kiutalása.

Mellékletek száma: 4 db.

Alispán Urnak Pápa Városra.

A város területén az elmúlt év december havának 14. és 19. napján két ízben is légi támadás érte. Az alkalomai számos ház tetőfedése és nyílászárószerek károsodtak, a városi és a belvárosi területen.

A felhasznált tetőfedésanyagokról /csatáról és a munkafeladásokról a mellékelt táblázatban készített kimutatásokat osztottam felterjesztve.

Kérem a kimut. táblázatban részletezett és itt társult anyagok kiutalását.

Jelenlétben továbbá, hogy a várost azóta ismét két légi támadás érte 1944. december 24.-én és a hó 25.-én. Ezek közül a december 24.-i támadás nagyobb méretű volt, s tekintettel arra, hogy ennek egy része a város belterületét érte, az alkalommal nagyobb arányú élel- és tetőfedések keletkeztek. Ez utóbbi támadások káraitak felvétele és helyreállításai feladatban van. A munka lezárása illetve befejezése után az erre vonatkozó kimutatásokat is fel fogom terjesztetni kiutalás céljából.

Veszprém, 1945. január 3.

Alispán

polgármester.

9. Jelentés a Veszprémet ért légitámadásokról, 1945. jan. 3.

9. Bericht über die Fliegerangriffe auf Veszprém (3. I. 1945).

9. Rapport sur les bombardements de Veszprém, le 3 janvier 1945.

9. Сообщение о воздушном налете на Веспрем 3 января 1945 года.

11. A kitelepítés helyzetének felmérésére vonatkozó adatok Veszprém, 1945. febr. 20.
11. Angaben über den Fortschritt der Stadträumung (20. 2. 1945).
11. Données concernant l'évacuation, Veszprém, le 20 février 1945.
11. Данные о положении по эвакуации. Веспрем, 20 февраля 1945 года.

Február 21-én újabb légitámadás zajlott le, hasonlóképpen súlyos anyagi és emberveszteségekkel. (Február 21-én a felsővárosi temetőben, mint a bombatámadások áldozatait: egy férfit, két nőt és két gyermeket temettek el.⁶¹

A város légoltalmi szervei képtelenek voltak megküzdeni az egyre súlyosabb helyzettel a hiányos felszerelések miatt.

1945. február 20-án a város tulajdonában két darab autófecske volt. (Egy „Rába” 1940 típusú beépített 800 literes Seltenhofer szivattyúval és egy „Klöckner” 1943 típusú 1500 liter/perc szivattyúval.) Hasonlóképpen szegényes volt a város mentőszolgálat is. Február 20-án a város tulajdonában két darab mentőautó volt. (Egy db „Magosix” 2 fekvő és 2 ülő beteg számára, és egy db „Kapitán” egy fekvő és egy ülő beteg számára.) Ezenkívül a légoltalmi szervezetnek csupán egy darab fél tonnás „Fiat” tehergépkocsi állott rendelkezésre.⁶²

A súlyos helyzetet még csak tetézte az, hogy a katonai és polgári hatóságok december elejétől kezdve több ízben megkísérelték a megye polgári lakosságának kitelepítését a hadműveleti területekről. A december elején megkezdett kiürítés elsősorban a közhivatalokat telepítette el a megyeszékhelyéről. A január közepén meginduló német ellentámadás vérmes reményeket ébresztett a hatóságokban és a közhivatalokat visszaszállították Veszprémbe. A január 26-a után

Veszprém megyei város polgármesterétől.

041/3. 1945. szám.

Felhívás

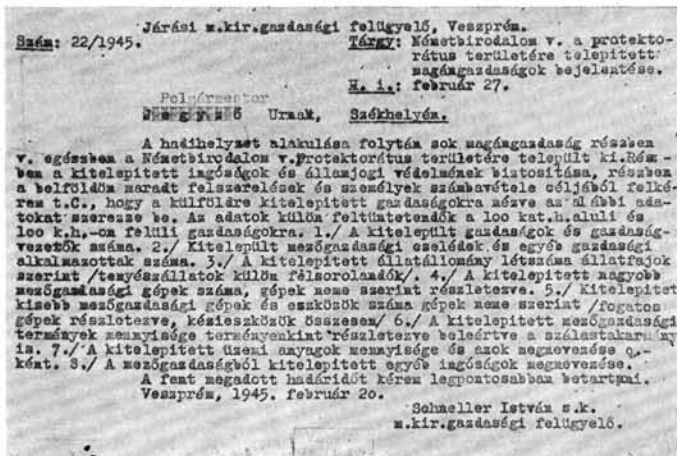
a belső ablaküvegek megvédése tárgyában.

A várost napról-napra érő légitámadások következtében a város területén levő tartalék üvegtárgyak kimerültek és így a kitört ablaküvegek pótlására a város lakossága a jövőben csak igen csekély mértékben számíthat.

Ezért felhívom a város lakosságát arra, hogy a ma már pótolhatatlan ablaküvegek megvédése és tartalékolása céljából az ablakokról és az üvegezett ajtókról a belső szárnyakat mindenki saját jól felfogott érdekében vegye le és ezeket lehetőleg biztos és légnyomás mentes helyeken (pincékben, szekrények mögött vagy a lakásnak más védett helyén) tárolja.

Veszprém, 1945. évi február hó 20-án.

Dr. Hornyák Miklós s. k.
polgármester.

meginduló szovjet offenzíva újabb pánikhangulatot váltott ki a katonai és polgári hatóságok körében. 1945. február 10-én a megye főispánja kiadta 84/1945. sz. körrendeletét, melyben elrendelte a megye járásainak kötelező kiürítését.

„Az eddigi önkéntes kitelepülésre való jelentkezések során általában az a gyakorlat alakult ki, hogy egyesek jelentkeznek kitelepülésre, azonban, ha a végrehajtás előtt a harci helyzet kedvezően alakul, nem mennek el. A vármegye területén, mint köztudomású, három német kitelepítési bizottság, helyesebben szakközeg is működik. Amikor ezek vonatkoztatást állítanak ki, azok üresen állnak sokszor napokig, mikor aztán a szerelvények éppen hogy megtöltve elhagyják az állomást... A fenti körülmények arra az elhatározásra bírtak, hogy a legutóbbi belbiztonsági értekezleten kapott felhatalmazásomhoz képest a kitelepítést kötelezően elrendeljem... Amennyiben az egyes elköltöztetésre kijelöltek nem akarnak elmenni, úgy azok elszállítását karhatalommal is biztosítani kell. Karhatalmi erővel a rendes karhatalmi szervek kívül elsősorban kívánatos felhasználni a Fegyveres Nemzetbiztonság tagjait. (Ennek veszprémmegyei vezetője Gruber Lajos országgyűlési képviselő, „zászlófő”).

Dr. Rimaszombati
s. k. főispán.⁶³

A megye lakosságának körében komoly felháborodást váltott ki a kötelező kiürítésről szóló rendelet. A megye lakossága 1944 novembere óta szemtanúja volt az ország keleti területeiről hasonló módon kitelepített lakosság szörnyű helyzetének. Ott állt előttük a székesfehérvári és az enyingi járás lakosságának tragédiája, akiket a német katonai hatóságok január végén erőszakkal evakuáltak. Mezőszentgyörgy községből való a következő hivatalos jelentés, amely szerint: „1945. január 19-től a község német megszállás alatt volt, s ez idő alatt a még meglevő állatokat, terményt, bútortokat s egyéb ingóságokat, a község lakosságának február 6-ig karhatalommal történt kiürítése után, mind elpusztították, vagy elszállították, úgyhogy csak a romok és a pusztá falak maradtak.”⁶⁴

A katonaság és a karhatalom által otthonaikból kiűzött embereket földönfutóvá tették. A téli országutakon özönlő szerencsétlenek prédái lettek a háború minden szörnyűségének.

10. Hírdetmény az ablaküvegek védelméről, Veszprém, 1945. febr. 20.

10. Kundmachung in Veszprém über den Schutz des Fensterglases (20. 2. 1945).

10. Affiche concernant la protection des vitres, Veszprém, le 20 février 1945

10. Объявление о защите оконных стекол. Веспрем, 20 февраля 1945 года.

Január 29-én délelőtt jelentette a 3. Magyar Hadsereg parancsnoksága, hogy Székesfehérvárról menekülő tömeg özönlik Várpalota és Veszprém irányába. Felszólították a veszprémi polgári hatóságokat, hogy a menekültek befogadásáról és legalább egy meleg levessel való ételmezéséről a város és a járások azonnal gondoskodjanak.⁶⁵ Február 28-án elrendelték a zirci járás községeiben, hogy az őslakosság minden személye után egy-egy Fehérmegyéből ide telepített személyt be kell fogadniok.⁶⁶ Ennek következtében pl. Zircen 838 fő menekült volt, Pápán pedig a városban elhelyezett menekültek száma 11 226 főre emelkedett.⁶⁷ A menekültekkel kapcsolatos tragikus zűrzavar súlyos közegészségügyi problémákat okozott. Félelmetesen megnövekedett a járványveszély, az eltevésedés, és a kiütéses tifusz rohamos terjedése. Veszprém város polgármestere március 4—15-e között „tisztálkodási hetet” rendelt el. Szigorú utasításokat adtak ki a házak és az utcák megtisztítására. Március 15-ig minden szemétdödröt, pöcögödrot, trágyagödrot ki kellett tisztítani, illetve az elhagyott katonai szálláskörleteket ki kellett takarítani. Szigorú ellenőrzést rendeltek el a testi tisztaság ügyében. Akit tetvesnek találtak és nem vetette alá magát a fertőtlenítésnek, súlyos büntetést kapott. Pl. a nyilvános övőhelyekről kitiltották.⁶⁸

Ilyen körülmények között érthető a megye lakosságának ellenállása a kiűréssel szemben. 1945. január 31-én jelenti a m. kir. politikai rendőrség egyik detektívje a rendőrség országos felügyelőjének, hogy Pápa városában „A kiűréssel kapcsolatban túlnyomórészt az az elhatározás, hogy a várost nem hagyják el csak akkor, ha erőszakkal kényszerítik annak elhagyására.” De másutt is hasonló volt a helyzet. Március 1-én jelentette a zirci főszolgabíró, hogy a községben önként kitelepülő nincs. A községben levő 434 hadbavonult hozzátartozója és a községben levő 838 menekült közül csak egy öttagú székesfehérvári család hajlandó önként menekülni, „míg a többiek csak karhatalommal telepíthetők ki.”⁶⁹

A polgári lakosság erőszakos kitelepítése Németországba végül is nem sikerült. A március 16-a után meginduló szovjet támadáskor csak azok menekültek, akik akartak. Hogy mi várt rájuk a Német Birodalom területén, azt dr. Rimaszombati Imre nyilas főispán saját bőrén tapasztalhatta. Rimaszombati ugyanis március 23-án, az utolsó nap menekült el feleségével a főispáni hivatal állami személygépkocsiján. A határhoz érve német katonai alakulat állította meg őket és egy elismervény fejében elkobozták a gépkocsit, őket pedig egy közeli osztrák faluba toloncolták. A nyilas főispán első éjszakáját a Német Birodalom területén egy tyúkólban töltötte felesége társaságában. Az illúziót veszítve nyilas vezetőember (volt zirci ügyvéd) elkeseredettségében visszafordult és néhány nap múlva Veszprémbe jelentkezett a demokratikus magyar hatóságoknál.⁷⁰

A kiűrés tehát nem sikerült, illetve csak részben. Az 1927—1930. évfolyamokbeli levante-fiatalokat ugyanis jelentős százalékban elhurcolták Németországba.

Február közepén a főispáni hivatal utasítására a járási főszolgabírók felhívták a községek jegyzőit, hogy az összeírt levonték (1927—1930. évfolyambeli fiúgyerekek) február 21-ére legyenek indulásra készen, ötnapi étellel felszerelve. A községek gondoskodjanak szalmáról és tűzfáról, illetve a vagonokba rakható vaskályhákról. Február 25-én a főszolgabírók értesítették a községeket, hogy 28-án délelőtt 10 órára a levontéket szállítsák a kijelölt vasútállomásokra. Az útnak indított levontékekről egy névjegyzéket az átvévo német katonai szervnek adjanak át, a lemaradozó levontéket pedig karhatalommal szedjék össze.⁷¹

Sok ezer 15—16—17 éves fiút indítottak útnak a vak bizonytalanság felé, mert a Birodalom vezetői reménykedtek, hogy évekig eltart a háború és akkor szükség lesz még ágyú-töltetlekre.

A kétségbeesett és elfásult lakosságot a megyei nyilas sajtó kezdetben hisztérikus hangnemből csúszkáló újságcikkkel igyekezett felvillanyozni és kitartásra bírni. December 13-án jelent meg a „Veszprémmármegye” című hetilapban ez a „lelkesítő” hangú újságcikk:

„Kitartás magyarok! Azért is — kitartás! Messzi tekint a szemünk a magyar jövőben! Jelenünk parancsa jelszavunk: kitartás! Harc a győzelemig! Csak egy perccel tovább! Férfi, asszony, gyermek, véd a szívedbe, csak egy percen múlik, csak egy perc a végzet! Ki bírja hát tovább! Már hallom a győzelmi éneket! Már látom a Hungarista légiók dübörgő felvonulását az új Európa, s benne a Hungarista Birodalom új, tiszta honába: honalapításra!”

Mikor a lelkesítésnek ez a formája már nem volt célravezető, a nyilas polgári és katonai szervek a legdurvább módszerekkel igyekeztek a lakosság „defetista” hangulatát le-törni.

A terror-akciókat a Nyilaskeresztes Párt fegyveres alakulataira, a Fegyveres Nemzetbiztonságra bízta.

1945. február 16-án a veszprémi rendőrség alosztálya jelentést tett a szombathelyi rendőrküldet parancsnokságának, hogy a

„Fegyveres Nemzet Szolgálat tagjai 1945. február 16-án hajnalban a város piacterén egy honvéd ruhába öltözött személyt felkoncoltak. A felkoncolás törvényességét megállapítani nem sikerült, mert az FNSZ minden felvilágosítást megtagadott.”⁷²

A felkoncolt magyar katonát kitették közszelemre a Piac térre (jelenlegi Vörös Hadsereg tér) és napokon át otthagyták, egy fára felkötve a holttestet. Az iskolásgyeremek nem mertek a borzasztó látvány miatt a téren végigmenni, s a lakosság tiltakozása ellenére sem szállították el a hullát csak akkor, amikor már közegészségügyileg is veszélyesnek minősült.

Ugyancsak februárban egy magyar tizedest akasztottak fel Tihanyban nyilvánosan, az összetereit polgári lakosság előtt a jelenlegi Állami Gazdaság udvarán. Ok: kémkedett az oroszoknak, átjárta hozzájuk a Balaton jegén és elárulta a Tihany körül beásott ütegek helyét.

Február közepén példátlan tömegmészárlást hajtottak végre Várpalota mellett. Tizennégy várpalotai cigányt, férfiakat és nőket egyaránt, a Várpalota és Inota között levő Gráblér tó melletti akácokban agyonlőttek. A kivégzést két asszony élte túl. A tömegmészárlás oka a vád szerint: a cigányok összejátszottak a Székesfehérváron levő oroszokkal.⁷³

Február 11-én Balatonalmádiban játszódtott le egy jellemző epizód. Az esetet a nyilas Belügyminisztérium bizalmas belpolitikai „helyzetképe” örökítette meg az 1945. február 16-i 3. pontban:

„Balatonalmádi községben Sarvejcz János, volt balatonalmádi lakos gépkocsivezető, a nyilaskeresztes párt helyi vezetője, a község lakosságát állandóan hatalmával fenyegette, önhatalmulag bevezette a botbűntetést, polgári egyéneket és katonákat botoztatott meg. Ha egy katona megjelent Balatonalmádi községben és ott alakulatát kereste, Sarvejcz megbotoztatta. Sarvejcz február 11-én Garami Sándor balatonalmádi lakos fegyveres nemzetbiztonsági is meg akarta botoztatni. Garami Sándor Sarvejczet hasbalötte, Sarvejcz meghalt. Garami Sándor pedig beállt az egyik német SS köztelékbe.”⁷⁴

Március 15-én hajnalban a veszprémi Fegyveres Nemzet-szolgálat tagjai újabb nyilvános akasztást rendeztek Veszprém-ben. Néhány nappal előbb Alsóbozsod-pusztán bűjkáló zsidó munkaszolgálatosokat fogott el a Fegyveres Nemzet-szolgálat egyik alakulata. Az elfogottak közül 12 zsidót a helyszínen agyonlőttek, egyet pedig Veszprémbe szállítottak, az FNSZ főhadiszállására, az ún. „zsidó iskolába”. Március 15-én hajnalban, a már valószínűleg előzőleg agyonvert szerencsétlen embert, alsóruhára vetkőztetve a Piac-térre hurcolták és a nyilvános illemhely felett levő egyik fára akasztották, nyakába gyalázkodó szövegű táblát kötve. A város jobbérzésű vezetői tiltakoztak dr. Rimaszombati Imre főispánnál, aki végül is, a március 15-i nemzeti ünenpre való tekintettel, a délután folyamán a hullát elszállíttatta.

A nyilas terroristák mellett a német Gestapo is tevékenykedett Veszprém-ben. Február 20-án a városi rendőrkapitányság (Rosos-kúria) fogdájába zárt három szerb szökevényt — akik valamilyen németországi koncentrációs táborból voltak szökésben hazájuk felé — a Gestapo elhurcolta,

A három szerb fiatalembert állítólag a „Városi alsóerdőben” agyonlőtték. (Feltehetően azonosak a február 21-én a felsővárosi temetőben eltemetett és a temető nyilvántartási könyvében „3 fő ismeretlen partizán”-ként bejegyzett személyekkel.)

Míg a hátszágban a Fegyveres Nemzet Szolgálat terroristái igyekeztek a lakosságot „lelkesíteni”, addig a frontokon elcsüggedt magyar katonákat a különböző tábori csendőr-alakulatok és tábori hadbírók kényszerítették harcra.

A legfélelmetesebb hírnévre a Szentgálon állomásozó csendőrkülönítmény tett szert, mely a Zirc és a Balaton közötti területen portyázott. Az elfogott katonaszökevények nagyrészt Szentgálra szállították. A csendőrtisztek közül a helyi lakosság még negyedszázad elmúltával is emlegeti Tasnádi Ferenc főhadnagyot, aki az alakulat egyik legkegyetlenebb vérebe volt. Az elfogott katonaszökevényeket hadbírók elé állították a jelenlegi Bodzai-házban, ahol Wells Sándor és Császi József hadbíró tisztek ítéleztek. (A tábori lelkész Veress Sándor volt.) Az agyonlövéseket a község vásárterén nyilvánosan hajtották végre, a nagyobb elrettentő hatás kedvéért.

De nem mindenkit szállítottak Szentgálra. Gyakoribb volt a helyszínen való kivégzés. Február 12-én a Balatonkenesén állomásozó magyar III. önálló utász zászlóalj (Győr) 3. századának egyik katonája, Horváth József (sz. 1919) engedély nélkül távozott haza egy Badacsony környéki faluba. A tábori csendőrök fogták el otthon. Visszaszállították Kenesére, ott a 3. Magyar Hadsereg tábori bírósága halálra ítélte, majd a vasútállomással szemben levő gyümölcsösben parancsnokának Kristóffy őrnagynak és bajtársainak jelenlétében agyonlőtték.⁷⁵ Nem sokkal később ez a sors érte Koczor János honvédet is.

A katonák harcértéke azonban mindeztől nem fokozódott. A magyar katonák hangulatára jellemző a politikai rendőrség osztályvezetőjének, Hain Péternek 1945. február 7-én küldött jelentése:

„A kiküldött detektív Szombathelytől Veszprémig katonai szerelvényt, katonák közt utazott, a katonák beszélgetéséből arra következtetett, hogy a magyar és német katonaság között gyűlölködő viszony van, és a magyar katonaság teljesen bizalmatlan a jövővel szemben.”

A SZOVJET CSAPATOK VÉDELMI HARCA 1945. FEBRUÁR 20.—MÁRCIUS 15. KÖZÖTT.

Az 1945. január 18-án megindult — és az első napokban félelmetes méretekben kibontakozó német támadás, a „Konrad III.”, január 26-án végleg elakadt.

A szovjet főparancsnokság január 22-én kiadott parancsa értelmében, január 27-én délelőtt 10 órakor többirányú szovjet támadás indult meg. A támadás célja: a szovjet védelemből beékelődött német erők megsemmisítése és a Budapestet körülzáró ostromgyűrű külső arcvonala az eredeti helyzet visszaállítása volt.

A három közül az egyik irányban, a Sió-csatorna déli szakaszáról a szovjet 135. lövész hadtest (pk. Gnyegyini vezérőrnagy) hajtotta végre az ellencsapást.

A Sió-csatorna É-i partvonalát védő 25. magyar gyaloghadosztály visszavonult Mezőszentgyörgy D, Lepsény D, Balatonaliga vonalára. A hadosztályt üldöző szovjet hadtest, amint elérte a Balatonvilágos—Enying terepszakaszt, a frontparancsnokság utasítására leállította a támadását és védelembe ment át.

A hadtesttől jobbra harcoló szovjet erők hasonlóképpen védelembe mentek át Enying—Alsótárnóca—Seregélyes—Velencei-tó DNy-i vonalon.

A 104. lövész hadtest 8 km-es védelmi sávjában kétlépcsős védelmi harcrendet hozott létre. Az első lépcsőben, a fővédőövben egy hadosztály, a 93. lövész hadosztály helyezkedett el. A fővédőöv első állásában két összefüggő és egy nem összefüggő árok volt. A fővédőöv peremvonala mögött 2,5 km-re húzódott a fővédőöv második állása. (Egyetlen, nem összefüggő árok.) Újabb 4—4,5 km-re húzódott a fővédőöv harmadik állása, egy összefüggő és egy nem összefüggő árok. A fővédőöv harmadik vonala mögött kb. 3—5 km-re húzó-

dott a második védőöv, mintegy 3—5 km mélységben. Ez közlekedőárkokkal összekötött két árokból állt. Itt a második védőövben helyezkedett el egylépcsős harcrendben a 151. lövész hadosztály (Siófok—Szabadhidvég szélességben) és a 66. lövész hadosztály (Mezőkomárom—Lajoskomárom—Dég szélességben). A Sió-csatornától 6—10 km-re délre húzódott a harmadik védőöv. Egy, helyenként két árokkal, fedezékekkel, reteszállásokkal kiépítve, 3—4 km mélységben.

A fővédőöv peremvonalához vezető utakat fejlett gyalogsági és harcokosi akna- és akadályrendszerrel zárták le. Különösen erős műszaki zárat telepítettek a 104. lövész hadtest peremvonala elé. Az arcvonaltól egykilométeres szakaszára átlag 750 db harcokosi és 670 db gyalogsági akna jutott. A legjobban fenyegetett harcokosi — veszélyes irányokban azonban a sűrűség elérte az arcvonaltól kilométerenként 2700 db harcokosi és 2500 db gyalogsági aknát. A hadtestnek 263 db lövege és aknavetője, illetve 14 db M-13-as sorozatvetője volt. Így egy arcvonalkilométerre 37 db löveg és aknavető jutott.⁷⁶

A szovjet 104. lövész hadtest védelmi vonalaival szemben az 1. lovas hadtest alárendeltségében levő magyar 25. gyaloghadosztály védett, Balatonvilágos—Lepsény D, Mezőszentgyörgy D-i terepszakaszon. A gyaloghadosztály egyike volt azoknak, melyet Beregffy nyilas hadügyminiszter az 1945. február 23-i „koronatanácson”, mint újonnan feltöltött gyaloghadosztályt említett.⁷⁷

A magyar 25. gyaloghadosztály (pk. Kalkó ezredes) az 1. és 25. gyalogezredből, illetve az 59. műszaki zászlóaljból állott. (Összesen: 9 gyalog zászlóalj, 1 műszaki zászlóalj és alárendeltségében egy német gyalogos zászlóalj a 4. lovas hadosztálytól.) A hadosztálynak kb. 15 nehéz páncéltörő ágyúja volt. Gyalogságot kísérő harcokosokkal nem rendelkezett. Volt viszont kb. 15 db 38 tonnás Skoda alvázra épített páncélvadásza. A hadosztály tüzérsége 10 könnyű- és 1 nehéz ütegből állott.

A fővédőöv három állásban a 7. tábori póthadosztályhoz tartozó csapatok védtek. Balatonvilágos és Alsótekerespuszta térségében a 14. „Dobó István” egri gyalogezred és a 23. gyalogezred (Losonc) zászlóaljai helyezkedtek el. Balatonbozsok és attól K-re levő térségben a 27. „Székely Gyalogezred” csapatai védtek. A második védőöv három állásában a 20. gyalogezred csapatai voltak Akaratty és Lepsény térségében. Itt védtek még a 26. gyalogezred alegységei is. (Kenese) és a III. önálló utász zászlóalj (Győr) három százada Akaratty és Csajág között. A gyalogság megerősítésére itt alkalmazták a 20. roham tüzérszázal egyike ütegét (Akaratty, Lepsény). A harmadik védőövben első sorban a januári harcokban megtépzott 25. gyaloghadosztály csapatai voltak védelemben. A 26. gyalogezred részei (Almádi), a 25. gyalogezred részei (Almádi, Vörösberey) és a 20. roham tüzér osztag ütege. (Vörösberey, Almádi) Ebben a térségben voltak még a 34. határ vadász zászlóalj és a 4/III. légvédelmi tüzér osztag. A Füzfő és Királyszentistván között levő reteszállásokban az 1. gyalogezred alegységei és a „Takács-légvédelmi tüzércsoport” földi elhárításra beállított légvédelmi lövegei voltak. Itt alkalmazták még a folyamőrökből alakított „Illy-harcsoportot.”

A 25. és 7. hadosztályok hadtáp alakulatai Balatonalmádiban voltak. A magyar csapatoktól balra, Kisláng—Csősz—Tés térségében a német 3. lovas hadosztály csapatai voltak védelemben.

A Balaton Ny-i partvidékét a 36. gyalogezred (Aszfő—Tihany—Balatonfüred) és a 44. gyalogezred alegységei tartották megszállva, három harcokosi század megerősítéssel. Veszprémben a 26. gyalogezred (február 11.), majd a 25. gyalogezred (március) néhány alegysége állomásozott. Keszthely térségében a német 52. gépesített dandár csapatai védtek, a német 2. páncélos hadsereg alárendeltségében.⁷⁸

A NÉMETEK BALATONI ELLENTÁMADÁSA („FRÜHLINGSERWACHEN”) (1945. március 6—16.)

1945. február 17-én 20 óra 15 perckor — négy nappal a „budapesti hadművelet”, a magyar főváros felszabadítása

után —, a 2. és 3. Ukrán Frontok parancsnokai, Sztálin és Vasziljevski aláírásával megkapták a parancsot az ún. „Bécsi támadó hadművelet” előkészítésére. A parancs értelmében 1945. március 15-re készen kellett állni a feladat végrehajtására. A főcsapást Székesfehérvár körzetéből a 4. gárda hadsereggel, a 26. és 27. hadseregekkel kellett végrehajtani. A feladat végrehajtásához három áttörő tüzérhadosztályt kaptak. A támadás főirányában, mint gyorscsoporthoz, a 18. és 23. harckocsi hadtesteket, az 1. gárda gépesített hadtestet és az 5. gárda lovas hadtestet kellett alkalmazni.

A német hadvezetőség, amely Budapest elfoglalása óta állandóan várta a meginduló szovjet offenzívát, február 13-a után megelőző ellencsapásokkal kísérletezett. Az első ilyen ellencsapást 1945. február 17—20-a között indította meg, és szovjet 7. gárda hadsereget a Garam mögé szorította vissza.

Február 21-én 18 órakor a német „Dél”-hadseregcsoport főhadiszállásán Wöhler tábornok megkezdte az előkészületeket a Balaton É-i térségéből végrehajtandó nagyarányú ellen-támadás megszervezéséhez. A hadművelet fedőneve: „Tavaszi ébredés” (Frühlingserwachen).

A tervek szerint nagy, többirányból végrehajtott támadás indult meg, melynek feladata a Dunántúlon levő szovjet hadseregek megsemmisítése.

A főcsapást a Balaton É-i térségéből tervezték — a két kisegítő csapás közül az egyiket Nagybjom —, a másikat Valpovo és Dolnji—Mihojác térségéből.

A támadásra való készenlét időpontja: 1945. március 6.

A parancs kiadása után néhány órával, február 21-én este megkezdtek a január végén Franciaországból átszállított 6. SS páncélos hadsereg (pk. Dietrich SS tábornok) átcsoportosítását a Garam és Győrszentmárton körzetéből Veszprém

—Öskü—Nagyesztergár—Bakonytamási—Városlőd—Pápa térségébe.

A nagyszabású felvonulás végrehajtása a megye területén rendkívül súlyos nehézségekbe ütközött. Az amúgy is gyenge minőségű utak az előző hónapok hadműveleti után szinte használhatatlan állapotban voltak.

Az úttestek helyenként többszáz méteres szakaszokon teljesen tönkrementek, megsüllyedtek, felborultak, úgyhogy gépkocsikkal teljesen járhatatlanná váltak.⁷⁹ Többek közt ez volt a helyzet a 822. sz. út (Pápa—Tatabánya) két szakaszán is. A Veszprémváros—Románd és Románd—Gic útszakaszokon. 1945. február 27-én délután három löszerszállító gépkocsioszlop (pótkocsis teherautók) vonult Pápa irányából, s a nehéz járművek az utat alapjaiban ingatták meg, úgyhogy fel kellett bontani. A járművek kénytelenek voltak letérni az útról a földekre. Ez viszont a veszéllyel járt, hogy ott a járművek elsüllyednek.⁸⁰ Hasonló volt a helyzet Marcaltó közelében, ahol a német katonai gépkocsik az országotat három helyen annyira megrongálták, hogy az teljesen használhatatlanná vált.

A súlyos útviszonyok késleltették a német csapatok felvonulását. (Lásd később a II. SS páncélos hadtest, a 9. SS „Hohenstaufen”, és a 2. SS „Das Reich” páncélos hadosztályok súlyos késedelmét.)

A hadműveleti tervek végrehajtásának érdekében a „Dél”-hadseregcsoport parancsnoksága a legszigorúbb utasításokat adta ki a katonai és polgári hatóságoknak. Március 3-án közölték a Veszprémi Államépítészeti Hivatallal Balck tábornok személyes parancsát, mihez tartás végett:

... „A hadsereg területein a fagy következtében jelentősen megromlott az utak karbantartása, minden más építkezés ideiglenes mellőzése mellett valamennyi katonai és polgári tényező megfeszített munkáját követeli. Számos katonai alakulat és ellenőrző szerv nem vált be azáltal, hogy a bevetett munkaerőket nem szorítják elegendő munkateljesítményre. Az ilyen mulasztást szabotázscselekménynek minősítem. 1945. március 3-tól kezdve ügyi bíróságok állítatnak fel. Ezek a helyszínen fognak eljárni azon vezető és felügyeleti szervek ellen, akik a munkaerők összefogásánál, vagy megfeszített munkára szorításánál hanyagul járnak el, és a büntést meg fogják büntetni.

A hadsereg parancsnok
Balck s. „k.”⁸¹

Másnap március 4-én 14,08 órakor újabb távirat érkezett a Veszprémi Államépítészeti Hivatal számára a Heeresgruppe Süd főparancsnokságától.

..., A15., 82., 85., 808., 842., 821., 81., 802. sz. utakat a helyzetre való tekintettel minden erő és eszköz bevetésével azonnal járható állapotba kell helyezni és úgy megtartani. E célra éjeli-nappali munkát is be kell vezetni. Valamint gondoskodni arról, hogy közben a forgalom alatt keletkező kátyúk és lyukak azonnal kijavíttassanak és így a forgalom zavartalansága biztosíttassék. Az ügy sürgős voltára való tekintettel a szükséges intézkedéseket haladéktalanul tegye meg. A „Dél”-hadseregcsoport 1087/45. számú rendelkezése alapján minden e célra rendelkezésre álló katonai és polgári munkaerőt azonnal be kellett vetni még akkor is, ha ez idő alatt az erődítési munkák szünetelnek. A katonai szakalakulatok fenti feladat elvégzésére való bevetésre a Köhler vasútépítési csoport az illetékes. Az érintett katonai közigazgatási szervek különösen a megfelelő munkaerő biztosítása tekintetében a szükséges intézkedéseket tegyék meg. Az Állami Építészeti Hivatalok a katonai közötti műszaki szervekkel

SS PELIKAN 791/794 3/2 1840

ERKEZETT 7.4.1945

AALL. ÉPÍTÉSZETI HIVATAL VESZPRÉM

T. UTARBAHELYEZÉS ÉS KARANTARTÁS - A HGR. SÜD. GEN. D. P. KOEZELETTÉ HOGY A 15., 82., 85., 808., 842., 821., 81., 802. SZAMU UTAKAT A HELYZETRE VALÓ TEKINTETTEL MINDEN ERŐ ÉS ESZKÖZ BEVETÉSÉVEL AZONNAL JÁRTHATÓ ÁLLAPOTBA KELL HELYEZNI ÉS ÚGY MEGTARTANI FÜGGETLENUL A KKM. - BEN III. -2- AAN TARTOTT ERTEKEZLET HATÁROZVANYAIRL - E CÉLRA ÉJEL NAPPALI MUNKAAT IS BE KELL VEZETNI. - VALAMINT GONDOSKODNI ARRÓL HOGY KOEZELETTÉ A FORGALOM ALATT KELETKEZŐ KÁTYÚK ÉS LYUKAK AZONNAL KIJAVÍTTASSANAK ÉS IGY A FORGALOM ZAVARTALANSÁGA BIZTOSÍTTASSÉK. AZ ÜGY SÜRGŐS VOLTÁRA VALÓ TEKINTETTEL A SZÜKSÉGES INTÉZKEDÉSEKET HALADÉKTALANUL TEGYE MEG. A HGR. SÜD. 1087/45. BIZ. OK. HGR. SÜD. GEN. D. P. RENDELKEZÉSE

ALAPJAAN MINDEN E CÉLRA RENDELKEZÉSRE ÁLLÓ KAT. ÉS POLG. NM MUNKAERŐT AZONNAL E FELADATRA BEVETNI, MEG AKKOR IS HA EZALATT AZ IDŐ ALATT A ERŐDÍTÉSI STR. MUNKAOK SZÜNETELNEK. A KAT. SZAKALAK-OK FENTI FELADAT ELVÉGZÉSÉRE VALÓ BEVETÉSRE A KOEHLER VEPP. CSOP. ILL. AZ ILLETEKES. KOE. MUE. VEZ. T-ÉK AZONNAL INTÉZKEDJEN. AZ EERINTETT KAT. KOE. SZERVEK KÜLÖNÖSEN A MEGFELELŐ MUNKAERŐ BIZTOSÍTÁSA TEKINTETTEL A SZÜKSÉGES INTÉZKEDÉSEKET TEGYÉK MEG. AZ AAEH-OK KAT. KOE. MUE. SZERVEKKEL EGYÜTTMUNKODVA EZEKET A MUNKAALATOKAT MUESZAKILAG VEZETIK, NAPIJELENTÉSEIKBEN A FELSOROLT UTAK ÁLLAPOTÁRA RÉSZELETES TERJEDJEN KÍ EES EGYÜTT. JELENTÉSEK EZEN RENDELET ALAPJAAN BEVETETT MUNKAERŐT ES TETT INTÉZKEDÉSEKET. A HM. EES HFP. 1. A. OSZTÁLY INTÉZKEDETT HOGY A HELYERSEGEK KAT. AALA-IT FOGLALKUZAASUK ROVAASAARA IS KÍ. 10 NAPRA KÍ LEHET IGEENYELNI A AAPSAG-OKTOL AZ UTAK KARBAHELYEZÉSÉRE -- KAPJÁK --: K.K.M. UTOST. TUDOMASUL AZZAL, HOGY AZ ÜGY SÜRGŐS VOLTÁRA VALÓ TEKINTETTEL JELEN RENDELETET AZ AAEH-OKNAK KOEZELETTÉ HOGY KOEZELETTÉ IS MEGKÜLDTEM. KOEHLER VEPP. CSOP. 101., 104., KOE. MUE. VEZ. VM. KAT. PSAGOK: VAS, VESZPRÉM, SOPRON, 7934, KOMAAROM, FEJEER, POZSONY, NYITRA, AAEH-OK: SZOMB. HEJLY. YOER, VESZPRÉM, SOPRON, SZÉKESFEHÉRVÁR, ZALAEGERSZEG, ZALA-MÉN EERSEKIJVÁR, KSVZ, KKOESZV. HM. EES HFP. 1. KR. OSZT. HGR. SÜD. GEN. D. P. / STRAASENBEVOLLMACHT IGTER: / AALL. ÉPÍTÉSZETI HIVATAL VESZPRÉM

AALL. ÉPÍTÉSZETI HIVATAL VESZPRÉM

11.2. MIKLOSHV. ALEZ. S.K.

HADIFORGALOM FOENOKE +++?

00610/945

12. Utasítás a márciusi német ellentámadással kapcsolatban az utak rendbehozatalára 1945. márc. 2.

12. Anweisung zur Instandsetzung von Straßen und Wegen im Zusammenhang mit dem geplanten deutschen Gegenangriff (2. 3. 1945).

12. Ordre de service du 2 mars 1945 concernant la réparation des routes avant la contre-attaque allemande du mois de mars.

12. Приказ о приведении в порядок путей в связи с мартовским немецким наступлением 2 марта 1945 года.

együttműködve ezeket a munkálatokat műszakilag vezetik, napijelentéseikben a felsorolt utak állapotára részletesen térjenek ki és egyúttal jelentsek ezen rendelettem alapján bevetett munkaerőt és a tett intézkedéseket...⁸²

A német hadseregcsoport parancsnokság intézkedéseinek megfelelően, a nyilas polgári hatóságok elrendelték a kötelező közmunkák bevezetését. A hatóságok tízezernyi polgári személy és ezernyi fogat alkalmazásával tették alkalmassá az utakat a felvonuló 6. SS páncélos hadsereg csapatai számára.

A zirci járás területén február 28 és március 9-e között 5037 ember és 1349 fogat bevetése történt meg. A devecseri útbiztonság szakaszán 5117 ember és 1984 fogat dolgozott. A Bodajk—Zirc közti út 14—31 km-es szakaszán 672 ember és 105 fogat javította az utat. A 8. számú műút 43—73 km-es szakaszára 1240 polgári személyt, 600 szlovák katonát és 400 fogatot rendeltek ki. A Pápa nyugati útbiztonság útjaira 10 182 embert és 2399 fogatot rendeltek ki.⁸³ A polgári munkaerő nagyarányú és kíméletlen mozgósítása ellenére is késett a 6. SS páncélos hadsereg csapatinak felvonulása.

A támadás előtti napon, március 5-én a „Balck”-hadseregcsoport parancsnoksága jelentette, hogy a német 6. hadsereg és a magyar 3. hadsereg csapatai megszállták megindulási állásaikat, de a nehézfegyverek és a harckocsik még nincsenek a helyükön.

A 6. SS páncélos hadsereg csapatainak felvonulása sem fejeződött be még aznap. Az I. SS páncélos hadtest két hadosztálya (az I. SS „Leibstandarte Adolf Hitler”, — és a 12. SS „Hitler Jugend” páncélos hadosztályok) felvonultak a megindulási állásokba, de a II. SS páncélos hadtest két hadosztálya, a 2. SS „Das Reich” — és a 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztályok még nem tudták helyüket elfoglalni a súlyos útviszonyok miatt.

A 6. SS páncélos hadsereg parancsnoka, Dietrich vezér ezredes ezért az javasolta a hadseregcsoport törzsének, hogy a támadást halasszák el 24 órával. Ezen a véleményen volt a „Balck”-hadseregcsoport vezérkari főnöke is. A hadseregcsoport parancsnoksága azonban ragaszkodott a kitűzött időponthoz, mivel a szovjet részről tett intézkedések arra mutattak, hogy a szovjet csapatok parancsnoksága felderítette a németek szándékát.

Az ügy sürgősségére való tekintettel a még felvonulóban levő II. SS páncélos hadtest csapatait be sem várva, megindították a támadást.

A támadás 1945. március 6-án hajnali 4 órakor indult meg. Az időjárás rendkívül kedvezőtlen volt, a hőmérséklet 0 fok volt. A mélyen szálló felhők, gyakori hózáporok rossz látási viszonyokat eredményeztek. A szántóföldeken a mély sár, az utakon a szovjet páncélláharító tűz tette szinte lehetetlenné a harckocsik előremozgását.

A német hadvezetőség a főcsapást Seregélyes—Alsótárnóca sávban indította meg a szovjet 30. lövész hadtest első lépcsőjében levő hadosztályok harcrendje ellen.

A támadás jobbszárnyán, Balatonvilágos és Enying között az I. lovas hadtest támadott. (A német 3. és 4. lovas hadosztályok, illetve a magyar 25. gyalogos hadosztály.) A támadást a Vöröserény feletti magaslatokon összevont német és magyar tüzér ütegek 30 perces tüze előzte meg, amely a Balaton felett lőtte a Balatonvilágos és Enying között húzódó szovjet állásokat. A Balatonaliga és Mezőszentgyörgy szélességben felvonuló I. lovas hadtest támadása azonban elakadt a szovjet 104. lövész hadtest ellenlökésén. A magyar gyaloghadosztály (a hadtest jobbszárnyán) és a gyalogságként alkalmazott két német lovas hadosztály március 6—7—8—9-én a szovjet hadtest állásai előtt levő hatalmas akadályrendszer előtt állt és képtelen volt azon áthatolni. A 9 könnyű- és 1 nehéz üteggel és 13 aknavető üteggel támogatott I. lovas hadtest, amely mindössze néhány rohamlőveggel volt csak megerősítve, négy napig állt a szovjet védelmi vonalak előtt.

A kudarcral fenyegető helyzetet az oldotta meg, hogy a lovas hadtesttől balra támadó II. SS páncélos hadtest csapatai március 9-én áttörték a 135. lövész hadtest fő- és második védőövét és kijutottak Dég—Enying vonalára. A mintegy 170 harckocsival és rohamlőveggel támadó német páncélos hadtest folytatta az előnyomulást Simontornya főirányban.

Március 10-én reggel a 104. lövész hadtest csapatai megkezdtek a visszavonulást a Sió-csatorna felé. A harcolva hátráló szovjet csapatok csak három nap múlva, március 13-án vonultak a Sió-csatorna mögé. A visszavonuló szovjet csapatoknak a Sió É-i partján két jelentős hídfőállást sikerült megtartani. Egyik Siófoktól É-ra volt, a községtől ÉK-re lévő vasútvonal mögött. A másik hídfőállás Simontornya körzetében volt. A Sió-csatornán csak egy ponton tudtak a németek átkelni. Az I. lovas hadtest balszárnyán támadó 4. lovas hadosztály két százada átkelt a csatornán és Ádánd térségében hídfőállást foglalt el. A csatorna déli partvonalát a 104. lövész hadtest csapatai szilárdan tartották. Ebben nagy segítséget nyújtott az, hogy harcba vetették a front tisztai kiképző ezredet és a Balatonnál megnyitották a csatorna zsilipjeit, melynek következtében a Sió vízszintje átlag 60 cm-rel emelkedett.

A németek még tovább erőltették csapataik támadását — bár a főcsapás végleg elakadt Seregélyes—Kisláng térségében, mikor március 10-től kezdve, a német „Dél”-hadseregcsoport parancsnokságát a felderítés egyre nyugtalanítóbb adatai aggasztották. A felderítés adatai szerint a Velencei-tótól É-ra nagylétszámú szovjet csapatok nyomultak előre. Március 14-én a légifelderítés kb 3000 szovjet gépkocsiról adott hírt, melyek Ny-i irányban nyomultak előre Budaörs—Bicske—Csákvár—Zámoly térségében. Elsősorban gyalogság előnyomulását észlelték, harckocsit keveset láttak.

A német felderítés a szovjet 9. gárda hadsereg előnyomulását észlelte, mely a szovjet főparancsnokság utasítása alapján március 8-án 24 órakor került a 3. Ukrán Front állományába. A hadsereg négy lövész hadtestét március 8 és 14-e között csoportosították át Nagykőrös—Kecskemét térségéből a támadás sávjába. (Gánt—Zámoly D) A hadsereg feladata március 16-án a megindulási körzetből előretörni a Balatonig, s ezzel elvágni a Sárvíz—Sió csatornák térségébe ékelődött német erők visszavonulását. (Összesen 7 páncélos — 2 gyalogos —, és 2 lovas hadosztály.)

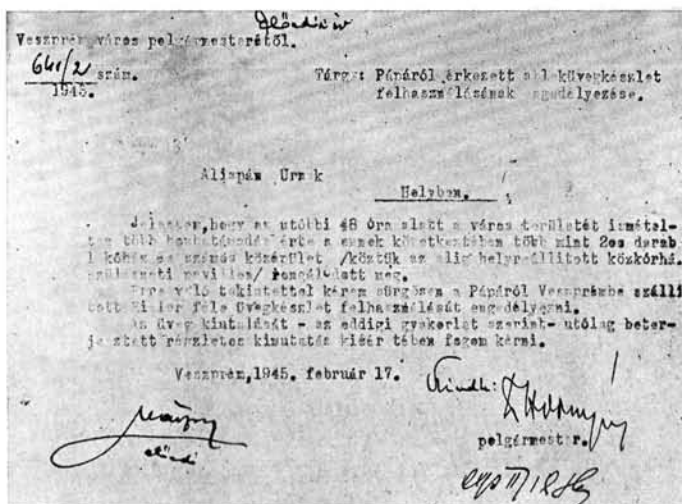
A német hadvezetőség felismerte a szovjet főparancsnokság szándékát. A német csapatokat fenyegető katasztrófa eljáritása miatt most egyszerre létfontosságúvá vált a Mór—Székesfehérvár közt húzódó arcvonal, melyet a támadásban részt nem vett IV. SS páncélos hadtest biztosított. A páncélos hadtest a következő formában védett:

3. SS „Totenkopf” páncélos hadosztály. (Mór DK—Magyaralmás.) 2. magyar páncélos hadosztály. (Magyaralmás—Sárkeresztes DK) 5. SS „Wiking” páncélos hadosztály. (Sárkeresztes—Székesfehérvár.) A hadtest tartaléka: a magyar „Ney” SS ezred és egy harccsoport Mór, Mór DNY körzetében. (A hadtest összeréje: 35 zászlóalj, 413 löveg és aknavető, 185 harckocsi.)

A veszélyeztetett arcvonalat sietve megerősítették a 2. páncélos hadseregtől átirányított 92. gépesített dandárral és a 8. hadseregtől átvett rohamtüzér dandárral. Az átirányított erők azonban csak március 18-ra érkeztek a IV. SS páncélos hadtest védelmi körzetébe.

A szovjet erők fenyegető felvonulása ellenére a németek tovább erőltették a III. páncélos hadtest támadását Székesfehérvártól D-re. Ezzel lekötötték a szovjet hadseregek páros erőinek zömét. Így a felvonuló 4. és 9. gárda hadseregek állományában mindössze 197 harckocsi és rohamlőveg maradt, melyek kevésnek bizonyultak az elkövetkezendő napokban a gyalogság közvetlen támogatására.

A szovjet csapatok támadását a szovjet 17. légi hadsereg és az alárendeltségébe tartozó ún. Vitruk altábornagy csoportjába tartozó kb. 900 harci repülőgép fokozódó tevékenysége vezette be. A Törökbálint és Ercsi térségében levő repülőterekről felszálló szovjet csatarepülők és bombázók elsősorban harcászati célpontokat támadtak. Az ellenség hadműveleti jelentőségű célpontjaira nem sikerült döntő csapást mérni, mivel a németek főcsoportosításuk összpontosítási körleteit kiválóan álcázták. Ennel ellenére súlyos légitámadások érték a megye vasúti gócpontjait. Március 9-én súlyos nappali légitámadás érte Várpalotát, melynek során 140 német katona halt meg. Március 14-én 19 órakor egy 15 gépből álló kötelék támadta a Nemesvámos mellett levő német üzemanyag tárolókat. A légvédelem egy szovjet csatarepülőt lelőtt. A köz-

ségben öt ház telitalálatot kapott, 21 polgári személy, 6 magyar és 3 német katona meghalt.⁸⁴

A szovjet légiőrtámadásai március 16-án érték el tetőfokukat. A félelőtti órákban egy kötelék a herendi vasútállomás melletti üzemanyagtartályokat bombázta. A támadás során egy ott vesztegoló katonai szerelvény 6—7 kocsija is találatot kapott, melynek következtében 21 magyar katona meghalt.

Az éjszakai órákban Várpalotát érte újabb súlyos légitámadás, melynek során 80 polgári személy halt meg.

A felsorolt légitámadások csak a legjelentősebbek közül valók. Kisebbségi légitámadás érte Veszprémet, Balatonalmádít, Berhidát és még számos más helyiséget, ahol a német és magyar csapatoknak voltak katonai objektumai. A légitámadások ettől kezdve napról-napra fokozódtak. Különösen március 20-a után, amikor a szovjet légiőrtámadásai mellett az amerikai légiőrtámadások vadászbombázó kötelékei is megjelentek a megyelégterében.

III.

VESZPRÉM MEGYE TERÜLETÉNÉK VÉGLEGES FELSZABADÍTÁSA A SZOVJET CSAPATOK „BÉCSI TÁMADÓ HADMŰVELETÉNEK” KERETÉBEN:

1945. március 16.—április 1.)

A március 6-án megkezdődött német ellencsapás, a „Frühlingserwachen” nem tudta megakadályozni, hogy a szovjet 2. és 3. Ukrán Frontok végrehajtsák a Legfelsőbb Parancsnokságtól február 17-én kapott parancsot.

Még tartott a német hadseregek támadása a Sió- és Sárvíz-csatornák által bezárt háromszögben, mikor a szovjet frontparancsnokságok előkészíttek a „bécsi támadó hadművelet” végrehajtására. Budapesttől DNy-ra jelentős szovjet erők összehasonlítottak. A csoportosítás állományában 30 lövész-hadosztály volt. Az összefegyverzési csapatok tevékenységének biztosítására 6586 löveget és aknavetőt, 785 harckocsit és rohamlöveget, 1039 repülőgépet vonultattak fel.

A 3. Ukrán Front parancsnokának elhatározása a következőket tartalmazta: először a 6. SS páncélos hadsereg megsemmisítése a Sió- és Sárvíz-csatornák által határolt területen, aztán a támadás kifejtése Bécs általános irányában.

Az első feladat végrehajtására Székesfehérvár É-i körzetében összevonták a 9. és 4. gárda hadseregeket, hogy azok Veszprém általános irányba nagyerejű csapást hajtsanak végre és ezzel vágják el a 6. SS páncélos hadsereg visszavonulásának útját nyugat felé.

13. Ablaküveg készlet felhasználása az újabb bombázások miatt, Veszprém, 1945. febr. 17.

13. Verwendung der Fensterglasvorräte infolge der gegen Veszprém gerichteten Fliegerangriffe (17. 2. 1945).

13. Utilisation du stock de vitres, à la suite des bombardements récents, Veszprém, le 17 février 1945.

13. Использование комплекта оконных стекол из-за новейших бомбежек. Веспрем, 17 февраля 1945 года.

A tervek szerint, amint a 9. és 4. gárda hadseregek elérik a Balaton északi partjait — a Sió-csatorna vonaláról megindul a 26. hadsereg, a Sárvíz-csatorna vonaláról a 27. hadsereg —, s a katlanba szorult német hadosztályokat összeroppantják.

A támadás másnapján a 9. gárda hadseregtől jobbra (északra) álló 46. hadsereg csapást mér a Mór—Esztergom vonalról.

1. A HADMŰVELET ELSŐ SZAKASZA (III. 16—25.)

(A német védelem harcászati mélységének áttörése és kísérlet a 6. SS páncélos hadsereg bekerítésére.)

1945. március 15-én a nap végére, Székesfehérvártól északra befejezte felvonulását és előkészületeit a támadásra két szovjet hadsereg. A 9. gárda hadsereg (pk. Glagoljev vezéreztetés) áttörési szakasza: Gánt—Gyulapuszta. (19,5 km.) Ettől balra vonult fel a 4. gárda hadsereg Gyulapuszta és Hóhérvár között 5 km szélességben.

A 9. gárda hadsereg négy lövész hadtestből állott (38., 39., 21. lövész — 37. gárda lövész hadtestek), összesen 12 hadosztályból. A hadosztályok létszáma egyenként 11—12 000 ember volt.

A hadsereg jobbszárnyán a 38. lövész hadtest vonult fel (háromlépcsős harcrendben), középpont a 39. lövész hadtest (kétlépcsős harcrendben), balszárnyon a 37. gárda lövész hadtest (kétlépcsős harcrendben). A 21. lövész hadtest tartalékban helyezkedett el. A hadtestek áttörési szakasza 6,5 km volt. Ezen belül a hadosztályok 3, az ezredek 1—2 km széles szakaszon támadtak.

A hadsereg sávjában kevés volt a gyalogságot közvetlenül támogató rohamlövegek száma. (Harckocsik egyáltalán nem voltak.) A 9. gárda hadseregnek három könnyű rohamlöveg ezred (1513., 1523., 1524.) volt alárendelve, összesen 75 db 76 mm-es rohamlöveggel. A 9. gárda hadsereg feladata: Várpalota—Veszprém főirányban törjön előre és vágja el a Székesfehérvártól délre harcoló 6. SS páncélos hadsereg visszavonulási útját.

A március 16-án reggelre tervezett támadást el kellett halasztani a rendkívül rossz időjárás miatt. A sűrű ködben a repülőgépek nem tudtak felszállni és nem lehetett a tüzérségi tüzet megfigyelni.

A déli órákban végre felszállt a köd, megindulhatott a légi és tüzérségi előkészítés. Délután 14 óra 30 perckor megkezdődött az előkészítő tüzérségi tűz. A 9. hadseregnél, az áttörési szakaszán arcvonal-kilométerenként 180 db löveg és aknavető tüze zúdult a 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály (Mór—Magyaralmás) és a magyar 2. páncélos hadosztály (Magyaralmás—Sárkereszt DK) fővédővonalára 5—7 km-es mélységére.

15 óra 30 perckor megindult a 9. gárda hadsereg támadása, melyet a tüzérség 1—1,5 km mélységig tűzhengerrel támogatott.

A támadás a 3. SS páncélos hadosztály sávjában nem tudta a kívánt gyorsaságot elérni, mivel a németek páncélosokkal támogatott kis lövész csoportokkal ellenőrzéseket hajtottak végre.

Jelentősebb siker bontakozott ki a magyar 2. páncélos hadosztály sávjában. Az itt mintegy négy ezred erővel támadó szovjet csapatok visszavonulásra kényszerítették a magyar hadosztályt. A nap végére egy kb. 4 km mély betörés jött létre. A magyarok visszavonultak Borbálapuszta—Magyaralmás K-i 2 km terepszakaszra. A hadsereg nem hajtotta végre a nap végére kitűzött feladatokat, csupán beékelődött

I. TÁBLÁZAT
A VESZPRÉM MEGYE TERÜLETÉN HARCOLÓ SZOVJET HADERŐK
1944. XII. 3.—1945. III. 31.

Időpont	Hadsereg	Hadtest	Hadosztály	Dandárok	Ezredek	Harcokosi roham löv.	Lövegek	Hadsereg közvetlen erők
1944—45.	4. gd.	21. gárda	62., 69., 41. hd.	—	—	—	—	—
XII. 3.— I. 4.	hos.	löv.						
II. 7.—III. 6.		104. lövész	93., 151., 66. ho.	—	—	—	263 db	209. rohamlövég dandár 22. harcokosi ezred 62 db harcokosi és rohamlövég
	26. h.	5. gárda lovas hdt.	12., 11., 63. lovas hadosztályok	—	54., 60., 71. harcokosi 1896 könnyűrohamlövége	22 db	—	
		33. lövész	202., 206. hd.					
1945. III. 16-tól				2. gépesített dandár				
	27. h.	35. lövész	78., 133. löv. hd. 3. gd. légideszant	—	—	—	—	102. könnyű rohamlövég ezred 2. rohamlövég osztály 43 db rohamlövég
		37. lövész	320., 316., 108. ho.	—	—	—	—	
		18. harcokosi hadtest	—	110., 170., 181. harcokosi 32. gépesített, 208. rohamlövég	363. gárda nehéz rohamlövég e. 1438. rohamlövég e.	155 db	—	
1945. III. 16-tól	9. gárda h.	37. gárda l.	4., 98., 107., 103. ho.	—	—	—	—	1513., 1523., 1524. könnyű rohamlövég ezredek 75 db rohamlövég
		39. lövész	100., 105., 106., 114., 150.	—	—	—	—	
		38. lövész	—	—	—	—	—	
		21. lövész	—	—	—	—	—	
		23. harcokosi hadtest	—	3., 39., 135. harcokosi, 56. gépesített 207. rohamlövég	1443. rohamlövég e.	109 db	—	
1945. III. 19-től	6. gárda	5. gárda harcokosi h.	—	20., 21., 22. gd. harcokosi 6. gárda gépesített ddr.	1458. könnyű rohamlövég e.	140 db		51. gárda könnyű rohamlövég dandár. 364. gárda nehéz rohamlövég e. 4. gárda motork e. 100 db rohamlövég
	harcokosi h.	9. gárda gépesített h.	—	18., 30., 31. gárda gépesített ddr. 46. gárda harcokosi ddr.	697. könnyű rohamlövég e.	186 db		

II. TÁBLÁZAT
VESZPRÉM MEGYE TERÜLETÉN HARCOLÓ NÉMET ÉS MAGYAR HADOSZTÁLYOK ERŐI ÉS ESZKÖZEI 1944. DEC. 3.—1945. MÁRC. 31. KÖZÖTT

A hadosztály megnevezése	Időpont	Páncéltörő ágyúk	Ütegek száma		Aknavető ütegek		Egyéb tűzesség	Harcokcsik			Rohamlöveg	Páncélvadász	Élőerők
			könnyű	nehéz	könnyű	nehéz		P-IV	P-V				
1. páncélos hadosztály	XII. 3.	8	3	5	—	—	—	7	4	—	1	—	5. zászlóalj
	XII. 16.	14	3	6	—	—	—	5	—	—	1	—	8. zászlóalj
	III. 22.	16	2	6	8	—	3 100 mm-es	1	14	—	—	—	7. zászlóalj
	III. 24.	4	2	1	8	—	3 100 mm-es	—	5	—	—	—	6. század
3. páncélos hadosztály	XII. 16.	14	4	4	—	—	—	37	—	13 P-IV. L	10	17 (IV)	6. zászlóalj
	III. 22.	7	4	4	—	—	—	7	11	—	1	4 (IV)	6. zászlóalj*
4. lovas hadosztály	III. 20.	7	—	—	3	3	—	—	—	—	2	—	7. zászlóalj*
	III. 28.	3	—	—	3	3	—	—	—	—	2	—	5. zászlóalj
3. lovas hadosztály	III. 20.	7	—	—	6	1	—	—	—	—	5	3 (IV)	7. zászlóalj*
	III. 28.	2	6/magyar	—	6	1	—	—	—	—	2	—	6. zászlóalj
1. SS páncélos hadosztály	III. 22.	8	3	3	—	—	1 100 mm-es 2 Werfer	14	14	9 P-VII	—	4 (IV)	7. zászlóalj*
23. páncélos hadosztály	XII. 16.	15	4	4	—	—	—	7	5	—	3	9 (IV)	6. zászlóalj
	III. 20.	12	4	4	—	—	—	7	7	—	2	9 (IV)	7. zászlóalj
	III. 28.	12	4	4	—	—	—	—	—	—	1	3 (IV)	7. zászlóalj
12. SS páncélos hadosztály	III. 22.	23	6	1	—	—	1 100 mm-es 4 Werfer	12	6	—	—	23	7. zászlóalj*
9. SS páncélos hadosztály	III. 22.	15	4	2	—	—	—	16	13	—	11	18 (IV)	8. zászlóalj*
1. népi hegyi hadosztály	III. 27.	20	9	3	—	—	—	—	—	—	—	—	11. zászlóalj
44. gyaloghadosztály	III. 24.	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1. zászlóalj

*-nál ismert a pontos létszám!

az ellenfél védelmének mélységébe. A siker tovább fejlesztése érdekében szükségessé vált harcokosi magasabb-egységek ütközetbe vetése.

A 9. gárda hadsereg támadásával egyidejűleg a Sió-csatorna térségében a 26. hadsereg támadása indult meg. A 104. lövész hadtest a Szabadhídvég és Jut közti szakaszon gyenge erővel támadott. A német 3. lovas hadosztály sávjában Felsőnyéknél sikerült a Sió-É-i partján egy kis hídfőállást létrehozni. A német 4. lovas hadosztály Adándnál levő hídfője ellen a szovjet csapatok nem támadtak. A 104. lövész hadtest balszárnyán bontakoztak ki a legjelentősebb harcok. A szovjet 196. lövész hadosztály és az 1. gárda gépesített hadtest alárendeltségében levő 2. gépesített dandár (pk. Hudjakov ezredes) március 16-án a hajnali órákban megkezdte a támadást a Siófok ÉK-re levő vasúti elágazás és Balatonszabadi közt levő terepszakaszon védekező magyar 25. gyalog hadosztály ellen.

A szovjet támadás nagyon lassan bontakozott ki ezen a szakaszon is, mert a német jelentések szerint Balatonszabadinál a szovjetek az ezred erejű gyalogság mellé mindössze két kísérő harcokosit vetettek ütközetbe. Ennek ellenére a szovjet csapatok elfoglalták Balatonszabadit, majd előnyomultak a községtől 3 km-re északra levő szőlőhegy felé (Csap-hegy 132 m), ahol négy napon át makacs harcokra került sor a magyar csapatokkal.

Mivel a március 16-án délután meginduló támadás nem hozta meg a kívánt eredményeket, a támadás egész éjszaka, majd március 17-én egész nap folytatódott. Március 16-án az esti órákban a 2. Ukrán Front állományában levő 6. gárda harcokosi hadsereget a 3. Ukrán Frontnak rendelték alá. A hadsereg átcsoportosítását Budapest Ny—Budafok térségéből március 17-én 14 órára be kellett fejezni.

A támadás másnapján sem tudott a 9. gárda hadsereg kellőképpen kibontakozni, bár az ellenség fővédővöének gyorsabb áttörése érdekében a hadosztályok és ezredek harcra vetették második lépcsőiket. Különösen jelentős erővel támadtak a szovjet csapatok Sárkeresztesnél és Sörédnél.

Március 17-én a nap végére a szovjet csapatok elérték a Székesfehérvár—Sárkeresztes közti utat. Sárkeresztest elfoglalták, és a községtől ÉNy-ra a vasútvonalig nyomultak előre 1 km szélességben. Ettől É-ra az országút vonalán állott a harc.

A délutáni órákban a német „Dél”-hadseregcsoport parancsnoksága értesítéseket szerzett a 6. gárda harcokosi hadsereg felvonulásáról. A fenyegető helyzet jelentős módosításra kényszerítette a németeket. Előző nap még az volt a tervük, hogy az I. SS páncélos hadtest két páncélos hadosztályát a Sárvíz-csatornánál levő német hídfőbe vetik harcba, hogy ott kísérelje meg az áttörést a Duna irányába. Ezt a tervet elvetették s hosszú vita után március 18-án hajnali 2 óra 40 perckor úgy döntöttek, hogy az I. SS páncélos hadtestet az Enying—Dég arcvonalaról a fenyegetett IV. SS páncélos hadtest megerősítésére alkalmazzák. A német páncélos hadtest nehezen tudott elszakadni a DK-i irányból támadó szovjet 1. gárda gépesített hadtest erőtől. (9. gárda harcokosi dandár, 1. és 3. gépesített dandár, 382. nehéz rohamlövész ezred, 1453., 1821. rohamlövész ezredek.⁸⁵ Így csak március 18-án este 18 órára tudta az I. SS páncélos hadtest elfoglalni harcállásait. (Hadtest harcálláspont: Tés.) A 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály sávjában a 12. SS „Hitlerjugend” páncélos hadosztály helyezkedett el. A magyar 2. páncélos hadosztály sávjában pedig az 1. SS „Leibstandarte Adolf Hitler” páncélos hadosztály. (Fehérvárcsurgó—Sárkeresztes Ny.) A védelem jobbszárnyának biztosítására, Falubattyán—Nádasladány térségébe a II. SS páncélos hadtest alárendeltségébe tartozó 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztályt vezényelték, mivel az Inota térségében levő szőlőhegyeken. A 25. hadosztály „Nebelwerfer” ütegeivel (100 mm-es 3 mm hordtávú löporrakéta) lőtte a Balatonszabadi községben levő páncélosokkal megerősített szovjet összpontosítást. Súlyos harcok folytak az Adándnál levő német hídfőben.

A támadás másnapján, március 17-én a Sió-arcvonalon tovább folyt a harc Balatonszabadi É-i térségében levő szőlőhegyeken. A 25. hadosztály „Nebelwerfer” ütegeivel (100 mm-es 3 mm hordtávú löporrakéta) lőtte a Balatonszabadi községben levő páncélosokkal megerősített szovjet összpontosítást. Súlyos harcok folytak az Adándnál levő német hídfőben.

főben. A szovjet csapatok szinte állandóan tüzérségi tűz alatt tartották a német állásokat és hét ízben indítottak ezrederejű támadást 6 db harcokocsival megerősítve. A német tüzérség és a 70. páncélvadász alakulat a szovjet támadásokat visszaverte.

A támadás harmadik napja (március 18.) mindkét fél erőinek és eszközeinek átcsoportosításával telt el. A 9. gárda hadsereg még mindig Csákerény—Söréd K-i és D-i széle, Söréd—Sárkeresztes közt levő út vonalán, illetve a Sárkeresztes—Székesfehérvár út vonalán harcolt. A német jelentések szerint a harcok során március 16 és 18-a között a IV. SS páncélos hadtest sávjában 31 db szovjet páncélos pusztult el.

Március 18-án estére befejezte felvonulását a szovjet 6. gárda harcokosi hadsereg. Kravcsenko altábornagy a hadsereget egylépcsős hadművelleti felépítésben szándékozott bevetni, olyan formában, hogy a hadsereg két hadtestét szét-tartó irányban alkalmazzák. A jobbszárnyon (Csákerény—Magyaralmás terepszakaszon) a 9. gárda gépesített hadtest csapatai helyezkedtek el. (46. gárda harcokosi dandár, 18., 30., 31. gárda gépesített dandárok, 697. könnyű rohamlövész ezred. Összesen 186 db harcokosi és rohamlövész.) A támadás iránya: Söréd—Bodajk—Bakonycsérnye—Zirc, majd onnét délnek kellett a hadtestnek fordulnia, hogy létrehozza a bekerítés külső arcvonalt, a 6. SS páncélos hadsereg főerői körül.

Balszárnyon (Isztimér—Guttamási terepszakaszon) a támadás főcsapását végrehajtó 5. gárda harcokosi hadtest vonult fel. (20., 21., 22. gárda harcokosi dandárok, 6. gárda gépesített dandár. Összesen 140 db rohamlövész és harcokosi.) A hadtestnek volt alárendelve egy tüzérdandár, az 1458. könnyű rohamlövész ezred, a hadsereg tartalékából az 51. könnyű rohamlövész dandár és a 364. gárda nehéz rohamlövész ezred.⁸⁶ A hadtestet keskeny sávban (3 km) vetették ütközetbe. Támadásának főiránya: Várpalota—Berhida—Balatonfűzfő. A támadás célja: a bekerítés belső arcvonalának létrehozatala. A két hadtest közötti hézagban a 9. gárda gépesített hadtest két magasabb egysége, a 46. gárda harcokosi, és a 18. gárda gépesített dandárok támadtak.

A 6. gárda harcokosi hadsereg tartalékában a 4. gárda motorkerékpáros ezred maradt.

A hadművelleti tervek szerint a harcokosi, és gépesített hadtestek megelőzik a 9. gárda hadsereg összefegyvernemi csapatait.

Március 19-én reggel 6 órakor megindult a szovjet hadsereg támadása.

Jobbszárnyon (Gánt—Zámoly szélességben) a 114. lövész hadosztály támadott. Az első lépcsőben három lövész zászlóalj (105., 104., 106.), a másodikban két lövész zászlóalj és egy harcokosi zászlóalj nyomult előre. Ezt követte a harmadik lépcső két lövész zászlóalja. A lövészrokok nyomában a 46. harcokosi dandár és a 694. könnyű rohamlövész ezred tört előre. A páncélosokkal támogatott szovjet gyalogság a hajnali órákban benyomult Sörédre és Bodajkra. A visszavonuló német 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály maradványai és a 12. SS páncélos hadosztály a nap végére megvetették lábukat a Bodajktól Ny-ra levő magaslatokon (Sas-hegy, Kőhegy stb.) és a Balinkától K-re levő terepszakaszon (Tárnoki-erdő, Gaja-patak stb.) A nap végéig vívott súlyos harcokban a németeknek sikerült néhány órára a támadó szovjet erőket feltartóztatni. A német jelentések szerint 6 db szovjet páncélos pusztult el Balinkától K-re.

A balszárnyon (a Sárkeresztes—Fehérvárcsurgó szakaszon) tíz perces tüzérségi tűz után, reggel 8 órakor kezdődött meg a támadás. Az 5. gárda harcokosi hadtest teljes erejének bevetése mellett ebben a sávban támadott a 98. lövész hadosztály is.

Az óriási erővel támadó szovjet csapatokat az 1. SS páncélos hadosztály képtelen volt feltartóztatni. A március 19-én reggel 9 órakor kiadott német helyzetjelentés szerint a német csapatok (IV. SS páncélos hadtest) kénytelenek voltak visszavonulni a Székesfehérvár—Csór közti országút vonalára. Csórtól 1,5 km-re K-re és a Csórtól 2 km-re ÉK-re levő magaslatokon rövid időre sikerült a szovjet csapatokat megállítani. Az 1. SS páncélos hadosztály Csór 1 km Ny és Bakonykúti K-i széle közötti vonalra vonult vissza. Délután

már ezt a vonalat is fel kellett adniok és visszavonultak az Inotától K-re levő erdő nyugati széléig és Bakonykútig is feladva visszavonultak a községtől Ny-ra levő Bogárhegyig. A német védelem középpontja a 365 méter magas Baglyas-hegy volt, mely az egész terepet uralja.

A Sió-arcvonalon támadó szovjet 104. lövész hadtest március 19-én a nap végére elérte a Siófoktól ÉK-re kb. 6 km-re levő 127. magassági pont (Sáfránykert dűlő D), 142. magassági pont, Enying D, Kisláng D vonalat. Az I. lovas hadtest (25. gyalog hadosztály, 4. és 3. lovas hadosztályok) mindegyik visszavonult.

A nap végére a szovjet csapatok mindössze 6–8 km-t nyomultak előre, a kapott feladatokat nem tudták teljesíteni. A lassan és harcolva hátráló német hadosztályoknak azonban érzékeny anyagi és ember veszteségeket okoztak. A szovjet adatok szerint csak a Várpalota irányában támadó szovjet erők 1184 ellenséges katonát és 19 db harckocsit pusztítottak el.⁸⁷

Március 20-án, kedden, az egész arcvonalon fokozták tevékenységüket a szovjet csapatok.

Reggel 5 órakor Mórától nyugatra a 38. lövész hadtest csapatai folytatták támadásukat. Súlyos harc bontakozott ki Nagyveleg és Aka térségében, ahol a II. SS páncélos hadtest jobbszárnyán visszavonuló német 6. páncélos hadosztály igyekezett ellenlökéseivel fékezni a szovjet hadtest előnyomulását.

Ugyancsak hajnali 5 órakor Bakonycsernyétől keletre is súlyos harc bontakozott ki. A 9. gárda gépesített hadtest csapatai és a 39. lövész hadtest zászlóaljai Balinka és Isztimér felől támadtak Bakonycsernye irányába. A nagyszámú páncélossal kísért szovjet lövész csapatokat a német 3. SS „Totenkopf” páncélos hadosztály részli Mecsepusztánál feltartóztatták. A súlyos harcban a német csapatok 8 db szovjet harckocsit lőttek szét. A nap végére a német csapatok megkezdtek a visszavonulást Bakonycsernye felé. A harcok következtében a község súlyos károkat szenvedett. Tizenegy ház leégett, tizenkét házat összelöttek.⁸⁸

Az 5. gárda harckocsi hadtest március 20-án éjjel 1 óra előtt kezdett nagyerejű támadást Várpalota ÉK és K-i térségében. Bakonykúti térsége felől a 20. és 22. harckocsi dandárok támadtak. Az I. SS páncélos hadosztály csapatai azonban a támadást időlegesen feltartóztatták. A német jelentések szerint ezekben a rendkívül súlyos harcokban 30 db szovjet páncélos pusztult el. A Várpalotától ÉK-re vívott harcokban a szovjet katonák számos kiemelkedő hőstettet hajtottak végre. A támadó szovjet páncélos egységek egyikét, amely egy völgyön keresztül tört előre Várpalota felé, a 19 éves Kozlov százados vezette. (Az ő szavait idézzük: „Még hely volt az. A völgyben egy kis patak mellett a német Tigrisek és Ferdinándok beásták magukat. Többnapos harc után sem tudtunk tovább jutni. Sürgős volt az áttörés, a feladat pontos, időben is nyereséges megoldásától függött Várpalota, Veszprém, Pépa és környékének felszabadulása. A parancsnok én voltam az akcióban. A helyzetet Voronyin őrmester hőstette mentette meg. Tankjával és három emberével a németek közé vágott. Tankját harcképtelenné tették az acsarkodó Ferdinándok, de ők — várva a biztos halált, tovább harcoltak. Ahány tank ellenük indult, rajtavesztett. Ott, álló helyükben, hét náci tankot tettek tönkre. Körös-körül égő máglyák — megannyi német tank — vette körül a bátor páncélost. Végül is az egyik oldalról melléjük tört az egyik tankunk, fedezte a négy hős katona visszavonulását.” Voronyin őrmester a Szovjetunió Hőse lett, a 19 éves Kozlov kapitány a Honvédő Háború aranyrendjét kapta, a három másik katona a Vörös Zászló Érdemrendet.⁸⁹

A Bakonykúti felől indított támadással egyidejűleg, hajnali 1 óra körül a 21. gárda harckocsi dandár és a 6. gárda gépesített dandár támadta az Inotától ÉK-re levő Baglyas-hegyen és az Inotától K-re 4 km-re levő erdőben kiépített német védelmet.

A 37. gárda lövész hadtest csapatai Csór térségéből támadtak déli és délnyugati irányba. A reggel 9 órakor kiadott német helyzetjelentés szerint különösen nagy erővel támadtak a szovjet erők a Réti-pusztától délre levő vasút és út-keresztződés felé. A nap végéig azonban a 9. SS „Hohen-

staufen” páncélos hadosztálynak (IV. SS páncélos hadtest alárendeltségében) sikerült az Inota—Székesfehérvár vasútvonalat megvédenie. (Székesfehérvár belvárosában elkeseredett utcai harcok a 4. gárda hadsereg csapatai és az 5. SS Wiking páncélos hadosztály között.)

A Sió-arcvonalon, március 20-án reggel 8 óra 40 perckor indult meg a 104. lövész hadtest támadása. Különösen nagy erővel bontakozott ki a támadás a hadtest balszárnyán. A 196. lövész hadosztály és a 2. gépesített dandár csapatai 15 perces tűzérési tűz után indítottak támadást a magyar 25. gyalog hadosztály védelmi vonalai ellen. Déli 12 órára elérték a Sóstó és Gamásza közti terepszakaszt. Délután 16 órára elfoglalták a balatonvilágosi vasútállomást és Alsótekerespusztánál levő 171. magassági pontot (Bozskó-hegy). Az egyre hevesebbé váló harcban a 2. gépesített dandár parancsnoka, Hudjakov ezredes is megsebesült. Az esti órákban Balatonbozsoktól Ny-ra a lepsényi út vonalán támadtak a szovjet csapatok zászlóalj erővel és 8 db harckocsival.⁹⁰ Az esti és éjszakai órákban a visszavonuló 25. gyaloghadosztály ellenállása fokozódott a Balatonaliga—Lepsény közti vasútvonal térségében.

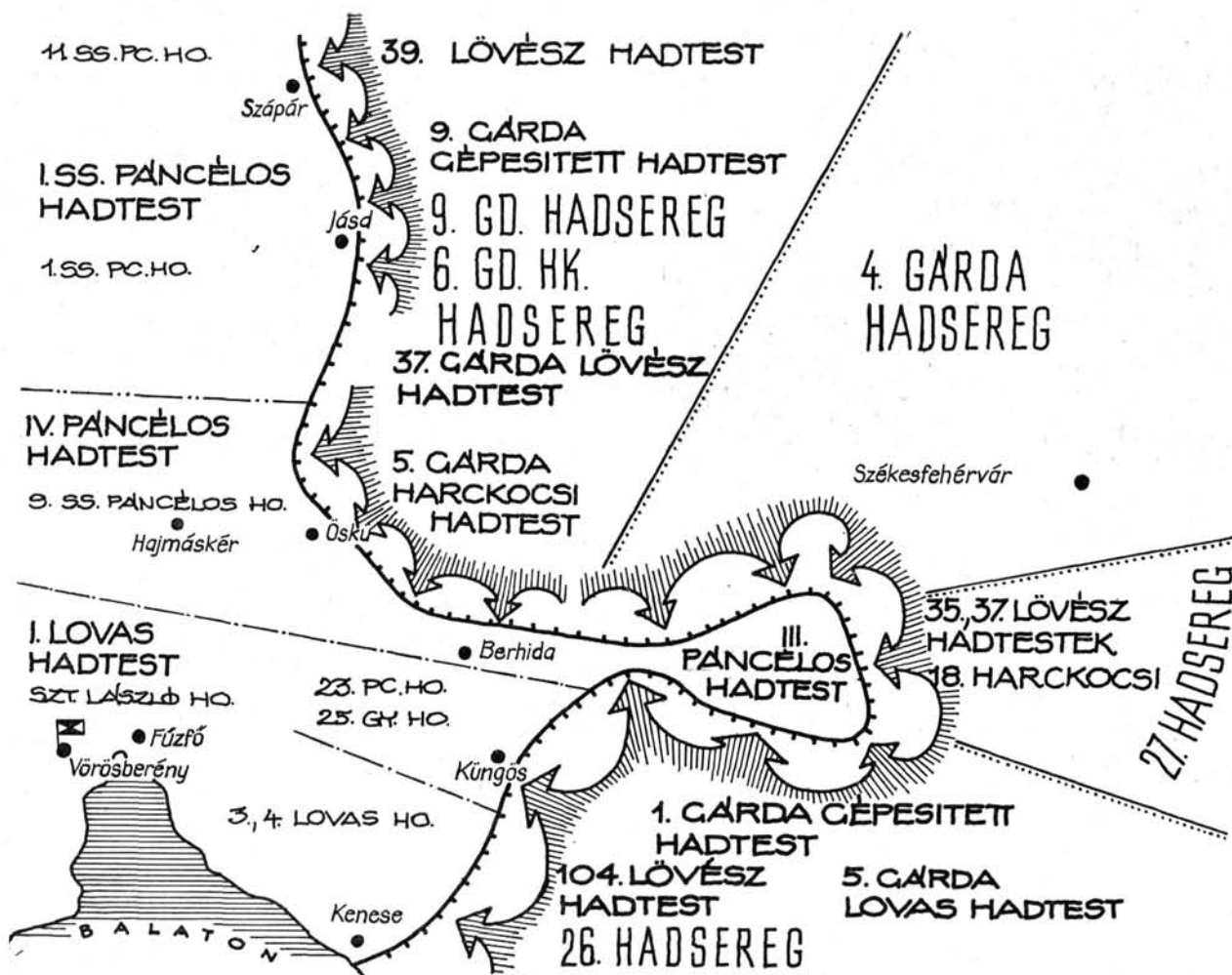
Március 21-én, szerdán, a 9. gárda gépesített hadtest 30. gépesített dandára Szápárig szorította vissza a 12. SS páncélos hadosztály csapatait. A németek a községtől DK-re levő magaslatokon makacs utóvédharcokat vívtak. Ettől északra a németeket Surig sikerült a szovjet csapatoknak visszaverniük, akik a község keleti szélén és a Sur—Bakonycsernye között levő patak nyugati partján védekeztek. A szovjet 31. gépesített dandár csapatai Bakonycsernyéről Jásd irányába támadtak és a németeket sikerült a nap végére a község keleti széléig visszaszorítani.

A hadtest balszárnyán támadó 46. harckocsi dandár és 18. gépesített dandár csapatai súlyos harc után elfoglalták Tés községet. A harcok során a községben 54 lakó- és egy épület leégett. A németek a délelőtti órákban visszavonultak a községtől 1—2 km-es távolságra.

Március 21-én a kora hajnali órákban a szovjet 5. gárda harckocsi hadtest megkezdte a támadást Várpalota ellen.

Még az éjszaka folyamán az egyik szovjet harckocsi zászlóalj (pk. Maljukov őrnagy) parancsot kapott, hogy napkelte előtt, a sötétség fedezete alatt törjön be Várpalotára. Bátor és határozott rohammal, világítás nélkül, nagy sebességgel rohantak meg a német védelmet és foglalták el a várost.⁹¹

„A feladat, mely előttünk állott, egy cseppet sem látszott könnyűnek. Az éjszaka sötét volt, a terep ismeretlen, az ellenség erői felderítetlenek. Ilyen körülmények között utcai harcokra volt kilitás. A parancsot megkapva, minden részletre kiterjedően előkészítettük tankjainkat, másrészt felkészítettük a tankok személyzetét, a harci feladat és annak bonyolultságát minden harckocsizóval megismertettük. A megadott jellel zászlóaljunk nagy sebességgel, bátran és célratörő rohammal, tűzérseggünk támogatása mellett, ellenséges tűzben, betört a városba és utcai harcba bocsátkozott. Tankjaink gyorsan beértek a város terére, ahol egy templom állt. A németek pánikszerűen menekültek a városból. Nem bírtak ellentállni éjszakai rohamunknak. A siker már közel volt. Miljukov őrnagy és én (I. I. Fokin százados, zászlóalj politikai helyettes) kiszálltunk harckocsijainkból és az utca sarkán, amely a templomterre vezetett, a tankok mellett állva adtuk ki parancsainkat, és igyekeztünk rádióösszeköttetést teremteni magasabb egységünk parancsnokságával. Ezalatt a Pétfürdő felől jövő úton feltűnt egy visszavonuló német harckocsioszlop. A vezértank kilötte tankunkat. Maljukov őrnagy súlyosan megsebesült. A sebesült parancsnokot egy másik tankkal biztonságos helyre szállítottuk az első vonal mögé, zászlóaljunk pedig vezetésem alatt felvette a harcot a visszavonuló német tankokkal, amíg az erősítés megérkezett.”⁹² A délelőtti 10 óra 10 perckor kiadott német helyzetjelentés szerint a németek erős ellenlökést hajtottak végre az I. SS páncélos hadosztály csapataival és sikerült a városba benyomult szovjet csapatokat a városból kiszorítani, a várostól D-re levő út-vasút-keresztződés és a várostól északra 1 km-re északra levő út-keresztződés vonaláig. A német jelentés szerint ebben a harcban a szovjet csapatok 39 db harckocsit

14. Az arcvonal helyzete 1945. márc. 21-én 24.00 órakor.
14. Verlauf der Frontlinien am 21. 3. 1945 um 24.00 Uhr.

14. La position du front le 21 mars 1945 à 24 heures.
14. Положение фронта 21 марта 1945 года в 24.00.

vesztettek.⁹³ A déli órákban a szovjet csapatok újra benyomultak a városba. ÉNy-ról a 98. lövész hadosztály csapatai hatoltak be, É-ról a 20. és 22. harcokosi dandárok támadtak. Inota felől a 21. harcokosi dandár és a 6. gárda gépesített dandár csapatai nyomultak előre. A németek elkeseredett utcai harcokat vívtak. Számos ellenőrkést hajtottak végre harcokosikkal megerősített gyalogsággal. A légierejüket is bevetették és 15 csatagépük bombázta a városba benyomult szovjet harcrendet. Délután 17 órára a harc eldőlt.

Március 22-én hajnali 3 órakor jelzi a „Dél”-hadseregcsoport hadinaplója:

„Várpalota, a DK-ről, K-ről és É-ről végrehajtott erős, páncélosokkal támogatott ellenséges támadás következtében, kölcsönösen veszteségteljes helység-harc után, elesett.”

A súlyos utcai harcok és a megelőző bombatámadások következtében a város súlyos károkat szenvedett. A polgári lakosság közül 106 személy meghalt és 457 ház elpusztult. A városi hatóságok kb. 2—300 elesett katonáról tudnak, akiket a város belterületén és a város körül temettek el.⁹⁴

A Várpalotáról visszavonuló 1. SS páncélos hadosztály a várostól kb. 6 km-re Ny-ra és ÉNy-ra levő magaslatokon igyekezett új védelmi vonalakat rögzíteni. A hadosztály alárendeltségében harcoló 3. SS „Totenkopf” páncélos hadosztály egységei a várostól D-re levő erdő északi szegélyén építettek hevenyészett védelmi vonalakat. A 20. és 22. harc-

koci dandárok, a 6. gárda gépesített dandár és a 37. gárda lövész hadtest magasabb egységei (a németek véleménye szerint összesen kb. három hadosztály) megtámadták a Péttől É-ra levő Cseri-erdő északi szegélyén levő német állásokat.

A késő délutáni és esti órákban kibontakozó harcra beavatkozott az Öskü községben levő 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztály néhány egysége is, Várpalota felé támadva. A német okmányok szerint az itt vívott harcban 15 db szovjet harcokosi pusztult el. A Várpalotáért vívott harcokkal egyidejűleg, Réti-pusztá és Sárkeszi térségéből megindult a 37. gárda lövész hadtest ezredeinek a támadása. A 330. lövész ezred délután 19 órakor benyomult és elfoglalta Ősi községet. Ezzel a szovjet csapatok behatoltak a 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztály Nádasládány É—Berhida É-i vonalán levő védelmi övezetbe. A német páncélos hadosztály részei Ősitől D-re csoportosultak és É-i irányba kíséreltek meg. A szovjet 330. lövész ezred csapatai a támadást visszaverték.

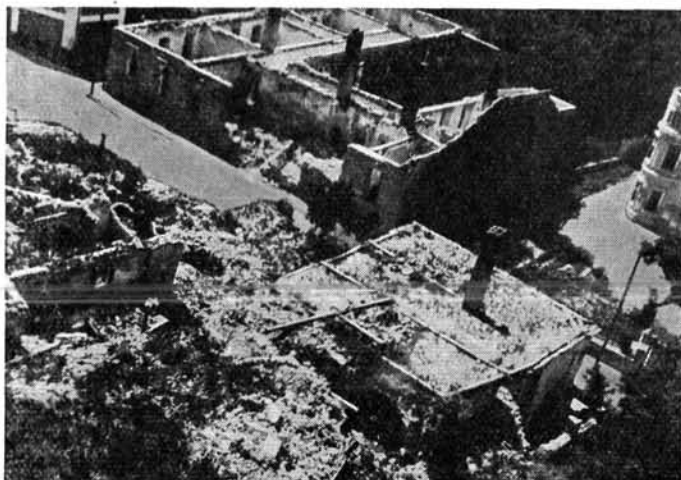
A Sió-arcvonalon március 21-én a 104. lövész hadtest és a 2. gépesített dandár támadása elakadt a Balatonaliga—Lepsény D—Mezőszentgyörgy É—Lepsény—Szabadbattyán vasútvonal mentén.

A német hadvezetés erős és szilárd védelmi vonalat igyekezett ebben a térségben létrehozni, hogy déli irányból biztosítsa a Székesfehérvárról kivezető „balatoni utat”, a Székes-

fehérváron harcoló 5. SS Wiking páncélos hadosztály visszavonulásának egyetlen útvoanlát. Ennek biztosítására a következő intézkedéseket tette: az I. lovas hadtest (hadtest harcálláspont: Vörösbény) a Papkeszi É-i szélé, Küngös É-i szélé vonaltól D-re, a Balaton északi partvidékéig terjedő sávban véd.

A hadtest jobbszárnyán, Akarattya D—Balatonfőkajár 2,5 km ÉK-i sávban a 3. lovashadosztály véd. (5 német és 2 magyar zászlóalj, 7 db nehéz páncéltörő ágyú, 6 könnyű- és 1 nehéz aknavető üteg, 5 db rohamlőveg és 3 db páncélvadász.) A hadosztály mögött helyezkedik el a 4. lovas hadosztály (6 német és 1 magyar zászlóalj, 7 db nehéz páncéltörő ágyú, 3 könnyű- és 3 nehéz aknavető üteg és 2 db rohamlőveg.) A két hadosztály élőrő: 2946+2400 fő. A hadtest bal-szárnyán, Balatonfőkajár 2,5 km ÉK és Polgárdi É-i szélé között a német 23. páncélos hadosztály volt védelemben. (Erőviszonyai március 20-án 17 órakor: 5 lövész és 1 utász zászlóalj, napi- és harcolólétszám: 2069 ember, 12 db nehéz páncéltörő ágyú, 9 db páncélvadász, 2 db rohamlőveg, 7 db P-V és 7 db P-IV harckocsi, 4 könnyű- és 4 nehéz üteg.) A hadosztálynak volt alárendelve a magyar 25. gyalog hadosztály. (Erőviszonyai március 20-án 17 órakor: 9 lövész és 1 utász zászlóalj, 1 német zászlóalj, napilétszám: 3992 fő, harcolólétszám: 2179 fő. Fegyverzete: 13 db nehéz páncéltörő ágyú, 13 db páncélvadász, 9 könnyű- és 1 nehéz üteg.) Az I. lovas hadtesttől balra (Polgárdi É—Székesfehérvár D) a német III. páncélos hadtest volt védelemben. (44. gyaloghadosztály és az 1. páncélos hadosztály.)

15. A felrobbantott és ideiglenesen helyreállított Völgy-híd.
15. Gesprengter und provisorisch wiederhergestellter Viadukt über den Séd-Bach
15. Le Pont Völgy dynamité et provisoirement remies en état.
15. Взорванный и временно восстановленный мост Вельдь.

A szovjet 104. lövész hadtest március 21-én az esti órákban több ponton megtámadta az I. lovas hadtest védelmi vonalait. Visszavonulásra kényszerítette a 23. páncélos és 25. gyaloghadosztályt Polgárdi DK-i vasútvonal térségéből Polgárdiba. A Fülétől D-re levő Kölesteleki erdőben az esti órákban erős szovjet gyalogság nyomult előre páncélosokkal megerősítve. A késő esti órákban a Lepsényben összevont szovjet csapatok számos harckocsival megerősítve benyomultak Balatonfőkajárba és elfoglalták a községet. Ezzel egyidőben nagy erővel támadták a német 3. és 4. lovas hadosztályok védelmi vonalait Akarattya D—Balatonfőkajár ÉNy-i szélességben. A harc az éjszaka folyamán is tovább tartott.

A március 19—21-e között lezajlott harcok során meg kell emlékeznünk a szovjet 17. légihadsereg, és az amerikai légi-erő óriási szerepéről. Különösen a szovjet csatarepülők működtek hatásosan. Ezek a gépek (Pe-2., Db-3., Ar-2., Il-2.) közvetlenül az ellenség harcászati mélységében támadtak, s ott semmisítették meg az ellenség élőrőit és harckocsijait. A „Dél”-hadseregcsoport hadinaplója március 22-én jegyzi fel, hogy:

„Erős ellenséges harci-, csata- és vadászpilóta tevékenység, súlypontilag a Balatonról É-ra levő térségben. Saját vadász- és harcirepülőink támogatják a Balatonról É-ra vívott védelmi harcokat.”

A szovjet légierő megszámlálhatatlan bevetései közül az egyik legemlékezetesebb a március 20-án éjszaka, az akarattyai vasúti felüljárónál összerúgódtott magyar és német csapatok bombázása volt. A hadművelleti mélységben végrehajtott légitámadások közül meg kell említenünk a március 19-én Berhidát ért súlyos légitámadást, melynek során 48 katona és polgári személy halt meg. Március 21-én este Zircet érte pusztító légitámadás (major, apátsági udvar, Kosuth u.). A támadás során 79 német és 1 polgári személy halt meg.⁹⁵ Számos kisebb légitámadás érte március 21—22-én Balatonalmádít és több más katonailag fontos helységet.

Március 22-én a hajnali órákban az összes arcvonalszakaszon folytatódott a szovjet hadseregek támadásai.

A 38. lövész hadtest csapatai Ácsteszer és Hánta közti erdős-hegyes területen tovább folytatták a II. SS páncélos hadtest jobbszárnyán visszavonuló 6. páncélos hadosztály üldözését. Míg a 2. páncélos felderítő alakulat jelentősebb harc nélkül visszavonult Bakonybánk és Románd térségébe, addig Bakonyszombathely körül súlyos harcok alakultak ki. A községben 123 lakóház és 368 melléképület leégett. A 39. lövész hadtest és a 9. gárda gépesített csapatai a hajnali órákban elfoglalták Surt és Csatkát. (A községben a harcok során 5 ház leégett.) Bakonyoszlopon 16 gazdasági épület égett le a tüzéségi tűz következtében. Koromla-pusztánál hajnali 4 óra 30 perckor ugyanis a 12. SS páncélos hadosztály 12. páncélos felderítő alakulata ellenőrkést hajtott végre.

A Bakonycsernyén összpontosított 30. gárda gépesített dandár a hajnali órákban benyomult Szápár községbe és kemény harc után kiverte onnét a német utóvédeket. A községben 10 ház ment tönkre.

A visszavonuló német csapatokat üldözve, a szovjet csapatok 6 óra körül benyomultak Csetény községbe. A visszavonuló németek a község közepén levő Friedrich-ház előtt két felrobbantott harckocsiból és egy tehergépkocsiból út-

16. A veszprémi Jókai utca lebombázott részlete.
16. Durch Fliegerangriff zerstörter Abschnitt der Jókai-utca.
16. Partie bombardée de la rue Jókai de Veszprém.
16. Часть разбомбленной улицы Йоккаи в Веспремe.

torlaszt létesítettek. Utóvédjeik órákon át tartották a községet. A heves utcai harcokban a németek súlyos embervesztéseket szenvedtek. A pap pajtájában 30 német katonára gyűjtötták rá az épületet a szovjet lángszórósok. Kálmán István házánál 12 német katona és egy őrmester esett el. A harcok végén mintegy 70, zömében német katona holtteste maradt a községben.

A 31. gárda gépesített dandár, amely már az előző nap óta lőtte a Jásdon levő német utóvédet, a hajnali órákban megkezdte a támadást a község ellen. A harcok során a községben 7 ház elpusztult és 8 polgári személy meghalt. A dandár Bakonyánára felé nyomult. A Tésén összpontosult szovjet csapatok, a 46. harckocsi dandár és a 18. gépesített dandár kétirányú támadást hajtott végre. Egyrészt, 10 db harckocsi Felsőpere felé tört előre, üldözve a hátráló német utóvédeket. Egy német lövészpáncélost az olaszfalusi úton a szovjet katonák szétlőttek.

Csetény, Jásd, Felsőpere erőteljes védelme a 12. SS páncélos hadosztály gyors visszavonulását fedezte. A hadosztály március 22-én délelőtt gyors ütemben vonult vissza a Dudar—Esztergár, és a Jásd—Olaszfa közti úton Zirc felé. A közbeeső községeket ellenállás nélkül kiűritették, s így azok szinte harc nélkül kerültek a szovjet hadsereg kezére. Dudaron 1 ház égett le, 5 házat ért tüzéri találat. Bakonyánán 2 ház gyulladt ki és néhány találatot kapott. A visszavonuló német csapatokat a szovjet légierő állandóan támadta. Az ebben a térségben levő utakat mindenfelé a német hadsereg elpusztította hadfelszerelése borította. A Várpalota—Szápári úton lőszerkocsi (1800 km), harckocsi és autóröncs (15 200 km). Az Inota-pusztá—Jásd közti úton 2 db lőszermozdony (1200 km). A 811. sz. Bodajk—Zirc közti úton a roncok tömege. Egy kiégett harckocsi (11 800 km), két kiégett tank és egy gépkocsi (21 200 km), autóröncsok (22 300, 26 900 km), terepjárók roncjai (27 400, 28 400 km), kiégett harckocsi (30 000 km) stb.⁹⁶

A szovjet légierő a német csapatok visszavonulási központját, Zircet támadta. Március 21-én este zajlott le az első súlyos támadás. Március 22-én Dudar irányából a visszavonulók végtelen oszlopai vonultak a községben keresztül. Német és magyar katonaság, de nagyszámban polgári személyek is. A Háromhegyről vonultak, mikor szembe velük német tankok jöttek. Ekkor érte őket a több hullámban jövő szovjet légitámadás. A támadás főiránya: Deák u., Kossuth u., Bokányi u., Tánács u., Bajcsy-Zsilinszky u., Reguly u., Bakonybéli út. A bombazápor és géppuskatűz kb. 154 emberéletet követelt. Német katona: 73, magyar katona: 13, román munkaszolgálatos: 8, civil férfi: 34, nő: 18, gyermek: 8. (Ezenkívül még igen sok volt a sebesült, akiket az apátsági épületbe költöztető járási kórházban ápoltak. Mivel villany, s így röntgen sem volt, nagyon sokan utólagosan haltak meg. Főleg sepsisben.)

Az esti órákra a német csapatok mindenütt visszavonultak a Győr—Veszprém országot, illetőleg vasútvonal mögé. Mivel a Zirc—Bakonybél—Nagygyimót közti út volt egyik legfontosabb visszavonulási útjuk, az út védelmére Zirc, Lókút, Pénzesgyőr és Bakonybél térségében erős utóvédeket hagytak vissza. Mivel a 12. SS páncélos hadosztály még igen jelentős erőket képviselt, azt igyekeztek lehetőleg épségben visszavonni a Rába mögött levő „Zsuzsanna-állásba”, illetve az osztrák—magyar határon levő harmadik védőövezbe. (A 12. SS páncélos hadosztály erőviszonyai március 22-én este a következők voltak: 7 zászlóalj, napilétszám: 10 019, harcolólétszám: 4171 ember. Fegyverzete: 23 db nehéz páncéltörő ágyú, 23 db páncélvadász, ebből 3 db „Jagdpanzer Panther”, a többi P-IV-es alvázon. Harckocsik: 12 db P-IV és 6 db P-V. Tüzérsége: 6 könnyű- és 1 nehéz üteg, 4 „Nebelwerfer” üteg és egy 100 mm-es ágyús üteg.)

A hadosztály megkímélése céljából a hátrahagyott utóvédeket a hadosztályokhoz került, alárendeltségében levő csapatrövidékekből állították össze. Pl. a Zircen hagyott utóvéd a legkülönbözőbb alakulatokból állt. (60. tartalék zászlóalj 4. géppuskás százada, a 136. tartalék hegyivadász ezred zászlóalja, a 32. tartalék gyalog zászlóalj 2. százada, a 16. tartalék motorkerékpáros alakulat 3. százada stb.)

Március 22-én estére a szovjet csapatok mindenütt megközelítették a Győr—Veszprém közti vasútvonalat. Gyorscsapataik Zirc előtt álltak. A 30. gépesített dandár Nagysztergár térségében, a 31. gépesített dandár pedig Olaszfaluban. A községbe benyomuló szovjet harckocsik a nyugati irányba néző részen, a Major utca kertjeiben foglaltak el tüzelőállásokat. A Major u. 5 számú ház kertjébe és udvarába öt harckocsi, Major u. 8. sz. házba három harckocsi állt be. A községben harc nem volt. A németek még a délutáni órákban fejvesztetten kiűritették a falut. Elvonulásuk olyan gyors volt, hogy pl. a községtől D-re, az Eperjes nevű magaslaton levő lokátor-állomásukat otthagyták. A szovjet csapatok bevonulásakor a községben csak néhány elmaradott német katona volt, akiket a szovjet csapatok megsemmisítettek. A tüzelőállásba vonult szovjet harckocsik egész éjjel ágyúzták a tőlük Ny-ra levő magaslatokon (Kakas-hegy) levő német utóvédállásokat. A német tüzérség lőtte a községet, aminek következtében 30 lakóház és 30 melléképület leégett. A súlyos harci cselekmények következtében 36 polgári személy meghalt.

Miközben március 22-én hajnalban a 9. gárda gépesített hadtest és a 39. lövész hadtest csapatai Zirc térsége felé nyomultak előre, a Tés körül csoportosuló 46. harckocsi dandár és a 18. gépesített dandár csapatai rajtaütésszerű támadást hajtottak végre. Hajnali 3 óra 40 perckor a Várpalota és Tés közötti áttekinthetetlen erdős-hegyes terepen, 8 db harckocsival megerősített nagyszámú gyalogsággal lerohanták Hajmáskért és Ösküt. Az utóbbi községben heves harc alakult ki, melynek során 15 német katona elesett. A községben leégett 20 lakóház és meghalt 17 fő polgári személy.⁹⁷

A váratlan támadás során a szovjet csapatok a németek Várpalotától Ny-ra levő védelmi vonalai mögé kerültek. Hamarosan mintegy 40—50 db szovjet harckocsiból álló erő összpontosult Hajmáskér térségében. Az 1. SS páncélos hadosztály csapatai kétségbeesett harcot folytattak, hogy megakadályozzák a szovjet csapatok Ny-i és DNy-i irányú előretörését. Hevenyészett védelmi vonalakban kísérelték meg a védelmet Gyulafirátót—Kádárta és Söly térségében. Különösen Söly körül zajlottak le súlyos harcok. A Hajmáskér—Söly közti rövid úton 7 db harckocsi,⁹⁸ Söly községben 10 német harckocsi pusztult el. (A „Fenyves-erdőben” 2 db, a vele szemben levő magaslaton 5 db, a temetőnél 3 db harckocsi.)

A szovjet csapatok az esti órákban harc nélkül benyomultak Gyulafirátót községbe és Kádártára. Az 1. SS páncélos hadosztály visszavonult az Eplény—Veszprém Külső pályaudvar között levő vasútvonal mögé. A szovjet páncélosok 3 km-re álltak Veszprémtől.

(Az 1. SS páncélos hadosztály erőviszonyai március 22-én este: 7 zászlóalj napilétszám: 9670 fő, harcolólétszám: 3409 fő. Fegyverzete: 8 db nehéz páncéltörő ágyú, 4 db páncélvadász, 14 db P-IV, 14 db P-V, 9 db P-VII harckocsi. Tüzérsége: 3 könnyű, 3 nehéz üteg, 2 „Nebelwerfer” üteg és egy 100 mm-es ágyús üteg.)

Az 1. SS páncélos hadosztálytól jobbra a IV. SS páncélos hadtest alárendeltségében levő csapatok igyekeztek védelmi vonalakat kialakítani a Várpalota DNy-i térségből támadó szovjet 5. gárda harckocsi hadtest elé. A hadtest előtt a német 9. SS páncélos hadosztály állott. A hadosztály védelmi vonalai Öskü—Pétfürdő É, Ősi D, Jenő térségében húzódtak. A reggeli órákban a német páncélos hadosztály a légi-erő támogatásával Berhida DK-i térségéből támadást kísérelt meg végrehajtani Ősi irányába. A reggel 7 óra 30 perckor megkezdett támadás kudarcba fulladt. Részen, mert az Ősi községet védő 330. lövész ezred a támadást visszaverte, másrészt, mert Várpalota DNy-i térségéből hatalmas erővel indult meg az 5. gárda harckocsi hadtest támadása. A Pétfürdőn keresztül előrenyomuló szovjet 20. és 22. gárda harckocsi dandárok és a 6. gárda gépesített dandár szétszaggatták a 9. SS páncélos hadosztály védelmi vonalait Berhidától É-ra. Az É-ról közeledő szovjet támadás óriási zűrzavart idézett elő a Berhidán levő német csapatok között. A német katonaság pánikhangulata átterjedt a község lakosságára is. A berhida-i róm. kath. plébánia Háztörténete a következőképpen írja le ezeket a drámai órákat:

„A németek kijelentették, hogy nem tudják tartani a vonalat, mindenki meneküljön. A falu 60–70 %-a elmenekült. A falu nagyrésze az országúton és szántóföldeken menekült, de majdnem csak lépésben tudtak haladni. Ekkor a légierők hatalmas bomba és géppuskatűzzel árasztották el a menekülő tömeget. A halottakat nem tudták számontartani. Rengeteg volt az útmenti sírokban eltemetett és eltemetlen halott.”

A pánik-hangulat áldozata lett az a Peremartonból kifutó, menekültekkel zsúfolt vonatszerelvény, melyet Peremarton és a Merkur üzem közti vonalszakaszon ért a szovjet harcokcsígyuk tüze.

A nap végére a 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztály visszavonult Vilonya É, Papkeszi É, Kiskovácsi-pusztára. Ezen a vonalon sikerült a német hadosztálynak a nap végéig tartania állásait. A páncélos hadosztály ugyanis a 6. SS páncélos hadsereg egyik legjobb állapotban levő magasabb-egysége volt. Március 22-én az esti órákban a hadosztály 8 zászlóaljából állt. (Napilétszám: 10 820 fő, harcolólétszám: 4614 ember. Fegyverzete: 15 db nehéz páncéltörő ágyú, 18 db páncélvadász, 13 db P-V, 16 db P-IV harckocsi és 11 db rohamlőveg. Tüzérsége: 4 könnyű- és 2 nehézüzeg.)

A páncélos hadosztály a déli órákig tudta tartani állásait, s biztosította a Székesfehérvártól délre eső körzetből visszavonuló német 3. páncélos hadosztály és az 5. SS Wiking páncélos hadosztály néhány alegységének útját, melyek Veszprém felé vonultak vissza. Déli 13 óra körül Berhida és Jenő között szovjet gyalogság és páncélosok törtek előre déli irányba. A támadó szovjet páncélosok benyomultak Künigös községbe.

Az északi front összeomlása maga után vonta a déli német arcvonal összeomlását.

A déli arcvonalon március 22-én a hajnali órákban megindult a szovjet erők támadása az I. lovas hadtest védelmi vonalai ellen. A 196. lövész hadosztály és a 2. gépesített dandár csapatai súlyos harcra bonyolódtak a 3. és 4. lovas hadosztályokkal. A hajnali órákban a szovjet csapatok benyomultak Akarattyára és Csajágra.

A délutáni órákra a német 3. és 4. lovas hadosztályok néhány órára megvetették lábukat Balatonkenese DK-i és Künigös D-i térsége közti vonalon. A német okmányok szerint a visszavonuló 3. lovas hadosztály sávjában március 21-én és 22-én 34 db szovjet páncélos pusztult el. Saját veszteségeiket nem részletezik.

A 196. lövész hadosztály támadásával egyidőben, attól jobbra, a szovjet 1. gárda gépesített hadtest erői támadtak. (Az 1. és 3. gépesített dandárok, a 9. gárda harckocsi dandár, a 382. nehéz rohamlőveg ezred és az 1453., 1821. könnyű rohamlőveg ezredek.) A gépesített csapatok nyomában a 35. lövész hadtest — 27. hadsereg alárendeltségében — hadosztályai nyomultak előre. A hatalmas erejű szovjet támadás darabokra szaggatta a német 23. páncélos hadosztály és az alárendeltségében levő magyar 25. gyalog hadosztály védelmi vonalait. A legsikeresebb szovjet áttörés Füle községnél ment végbe a kora délutáni órákban, s 13 óra 30 perckor a szovjet csapatok elérték a Csajágtól ÉK-re levő Kiscséri-pusztát.⁹⁹ Ezzel egyidőben heves harc alakult ki Polgárdi körül is. A szovjet 1. gárda gépesített hadtest csapatai kétoldaltól karolták át a községet, s 15 db harckocsival megerősített gyalogság nyomult be a községbe. A késő délutáni órákban a „fenyegető katasztrófa arra kényszerítette Radowitz tábornokot, hogy... kiadja a parancsot a 23. páncélos hadosztálynak a visszavonulásra.”

Példátlan zűrzavarban ment végbe az I. lovas hadtest hadosztályainak visszavonulása. A Balatontól É-ra levő utakon fejtenélül özönlöttek vissza a német és magyar csapatok.

„Ebben az összevisszaságban az utakon 2–3 menetoszlop is vonult egymás mellett. A menekülő csapatok üzemanyaghiánnyal küzdöttek. Közben a szovjet légierő állandóan bombázta és fedélzeti fegyverekkel lötte az oszlopokat.”¹⁰⁰

Az országutakon mindenfelé szétlőtt, vagy üzemanyaghiány miatt felrobbantott német hadigépek és járművek hevertek. Az utak menti árkokban a halottak százai. A Várpalota—Mezőszentgyörgy út 16–26 km-es szakaszán hét

kiégett harckocsi, a Litér—Kenese közti út egy kilométeres szakaszán (3900–4900 km szelvény) öt felrobbantott harckocsi hevert. A Veszprém—Berhida közti úton egy alig fél-kilométeres szakaszon (0,600–1,000 km szelvény) három harckocsi roncsai voltak.¹⁰¹

A visszavonuló I. lovas hadtest ilyen módon cserben hagyta a tőle balra védő német III. páncélos hadtestet, amely nem tudott elszakadni a Székesfehérvár D—Polgárdi ÉK-i szélességben támadó szovjet 18. harckocsi és 37. lövész hadtest csapataitól (27. hadsereg).

Mivel a szovjet 1. gárda gépesített hadtest néhány magasabb-egysége Polgárdinál észak felé tört előre és Jenő térségében találkozott a Sárkeszi—Nádasdladány irányából dél felé előnyomuló 4. gárda hadsereg 20. lövész hadtestének csapataival, a német III. páncélos hadtest bekerítésbe került. A páncélos hadtest összetörődött Felsősomlyó—Urhida—Falubattyán körzetében, és körkörös védelmi harcot vívott a minden oldalról támadó szovjet erőkkel. A bekerített német erők zömét az 1. páncélos hadosztály alkotta. (Eroői és eszközei március 20-án: 5 német és egy magyar zászlóalj. Napilétszám: 10 224 német+212 magyar, harcolólétszám: 3293 német+86 magyar katoná. Fegyverzete: 16 db páncéltörő ágyú, 14 db P-V és 1 db P-IV harckocsi. Tüzérségének, a 73. páncélos tüzérezrednek, 2 könnyű- és 6 nehéz ütegnek, sikerült még időben Veszprémen át Devecser felé visszavonulnia.) A páncélos hadosztálynak volt alárendelve a német 44. gyalog hadosztály töredéke és a Székesfehérvárról kitört 5. SS Wiking páncélos hadosztály néhány megmaradt alegysége. A bekerített német erők lassú mozgásban voltak DNY-i irányba és mindenképpen rést igyekeztek találni a szovjet erők gyűrűjén, hogy azon kitörve, elérjék a Balaton ÉNY-i partvidékét.¹⁰²

Időközben, március 22-én a késődélutáni és esti órákban a IV. SS páncélos hadtest parancsnoksága (harcálláspont: Nemesvámostól 3,5 km-től DK-re) hevenyészett védelmi vonalakat épített ki az alárendeltségébe tartozó csapatokkal, Veszprém-Külső vasútállomás és Vilonya É közti vonalon. A védelmi vonal balszárnyán, Veszprém térségében a 3. páncélos hadosztály állott. (Eroői és eszközei március 22-én este: 6 zászlóalj, napilétszám: 12 570, harcolólétszám: 3728 katoná. Fegyverzete: 7 db páncéltörő ágyú, 11 db P-V, 7 db P-IV, 1 db rohamlőveg, 4 db páncélvadász. Tüzérsége: 4 könnyű- és 4 nehéz lőveg.) Ettől jobbra helyezkedett el a 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztály. (Eroői és eszközeit lásd fentebb!)

Litértől DNY-ra volt védelemben az 5. SS Wiking páncélos hadosztály egy magasabb-egysége. (Valószínűleg a „Norge” zászlóalj maradványa.) Vilonya—Papkeszi—Kenese vonalán az I. lovas hadtest csapatai építettek ki hevenyészett védelmi állásokat. A hadtest balszárnyán, Vilonya É—Füzfő térségében a magyar „Szent László” hadosztály egy alegysége, a „Németh-harcsoport” volt védelemben. Ettől jobbra, Vilonya és Papkeszi között a 3. és 4. német lovas hadosztályok maradványai. Papkeszi—Manópusztá—Kenese DK-i szélességben a 23. páncélos hadosztály. A 25. magyar gyalog hadosztály maradványai és a „Szent László” hadosztály zöme (kb. két gyalogezred, 3 tábori tüzérszáz, a 20. rohamtüzér osztály, egy könnyű aknavető tüzérszáz és egy légvédelmi könnyű tüzérszáz stb.) a Balaton partvidékén foglalt állást, Füzfőtől Tihanyon át Balatonudvarig. Alárendeltségébe került a partvédelmet eddig ellátó 20. gyalog hadosztály néhány alegysége. (Együttessen a II. magyar hadtest alárendeltségében, melynek harcálláspontja: Kisapáti.)

A szovjet csapatok március 22-én az esti és éjszakai órákban szakadatlan támadták az új védelmi vonalakat építő IV. SS páncélos hadtest- és az I. lovas hadtest hadosztályait. Elsősorban az 5. gárda harckocsi hadtest fejtett ki rendkívül erős lökéseket.

A 20. gárda harckocsi dandár és a 37. gárda lövész hadtest csapatai Vilonyánál és Királyszentistvánnál támadtak. Az itt védő magyar „Németh-harcsoport” súlyos harcban hátrált Füzfő felé. A visszavonuló alakulat 9 db szovjet harckocsit lőtt ki, de végül is szétszóródott a pusztító erővel támadó szovjet csatarepülők tüzeiben.¹⁰³

(A harccsoport egy százada nyugat felé sodródott és Veszprémén át, a 8. sz. műúton vonult vissza.) A szovjet harckocsik és gyalogság az éjszakai órákban Fűzfő gyártelepéig nyomult előre. Litért a szovjet csapatok ugyancsak elfoglalták. A községből kiert német csapatok, az 5. SS Wiking páncélos hadosztály tábori tartalék zászlóalja a községtől délre igyekezett új védelmi állásokat rögtönözni.¹⁰⁴ A szovjet 22. gárda harckocsi dandár Peremarton felől tört előre és a 4. lovas hadtest állásait támadta Papkesztől É-ra. A harc során a községben 40 szovjet, 20 német és 3 magyar katona esett el. A visszavonuló német utászoknak nem sikerült a Séd hídja alá szerelt robbanó tölteteket felrobbantani. Miután a szovjet csapatok a községet elfoglalták, a Fűzfő körül álló német tüzéség ágyúzni kezdte a falut, melynek következtében 3 lakóház leégett. Hajnalra a 3. és 4. lovas hadosztályok maradványai visszavonultak és új védelmi állásokat foglaltak Fűzfő ÉK és Manó-pusztá között.

Március 22-én éjszaka a 104. lövész hadtest támadási sávjában a szovjet csapatok erős tüzéségi tüzelőkészítést hajtottak végre Balatonkenese ellen. A tüzéségi tűz után meginduló gyalogsági és páncélos támadást a 23. páncélos hadosztály erői visszaverték.

1945. március 23-án, pénteken hajnalra, a szovjet hadseregek mindenütt megközelítették a Veszprémvársány—Veszprém—Balatonalmádi vasútvonal térségében létrehozott német védelmi vonalat. Ezt a vonalat a német hadvezetőség március 19-e után hevenyészve megerősítette. A németeknek ez a második védőöve, melyet „Klára-vonalnak” neveztek, nem állt összefüggő állásokból. Mindössze ellenállási csomópontokból és támpontokból állott. A szovjet csapatok feltételezett támadási irányában oldalazó tűz lövésére és az akadályok tűz alatt tartására fa-föld erődöket és beásott harckocsikat helyeztek el. Helyenként az utakon harckocsi akadályokat építettek, egyes útszakaszokat elaknásítottak és minden hidat, átereszt, útfelüljárót felrobbantottak. A lakott helységek jelentős részét, elsősorban Veszprémet, körkörös védelemre rendezték be. Egyes épületeket megerősítettek, az utcákon helyenként harckocsi akadályokat építettek (pl. a László-templom mellett), sőt szükség esetén épületek felrobbantásával, felgyújtásával is igyekeztek útját állni a támadó szovjet csapatoknak.

A német és magyar hadosztályok által védett „Klára-vonallal” szemben a következő elrendezésben vonultak fel a szovjet hadseregek.

Jobbszárnyon, Bakonybánk—Veszprém D szélességben a 9. gárda hadsereg és a 6. gárda harckocsi hadsereg négy összefegyvernemi és két gépesített harckocsi hadteste állott. Ezzel szemben a németeknek két páncélos hadtestük tevékenykedett a 6. SS páncélos hadsereg alárendeltségében.

Balszárnyon Veszprém D—Balatonfűzfő szélességben a 27. hadsereg két összefegyvernemi és egy harckocsi hadteste vonult fel. (Március 26-án a 9. gárda hadsereg és a 27. hadsereg csatlakozásához irányították a 26. hadsereg két összefegyvernemi hadtestét is.) Ezzel szemben a németeknek egy összefegyvernemi és egy páncélos hadteste tevékenykedett.

A szovjet csapatok ilyen fölülnyes túlereje mellett egy percig sem lehetett kétség, hogy a „Klára-állás” órákra sem tudja feltartóztatni őket.

Március 23-án, pénteken hajnalban derült, meleg idő ígérkezett. Az ég enyhén felhős volt, de ez nem zavarta a két fél légitelékenységét. Két egyenlő félről azonban már nem beszélhetünk. A szovjet és amerikai légierő korlátlanul uralta a megye légtérét.

Az arcvonal északi szárnyán támadó 38. lövész hadtest támadást kezdett a Bakony-ér nyugati partvonalá mögött védekező német II. SS páncélos hadtest jobbszárnyán álló 6. páncélos hadosztály ellen. Különösen súlyos harc alakult ki Rédén, melyet a németek egy ellenlökéssel néhány órára visszafoglaltak. A nap végére a német páncélos hadosztály visszavonult Bakonybánk—Sikátor—Veszprémvársány községektől 1 km-re keletre. Az ettől D-re támadó szovjet 39. lövész hadtest 105. és 106. lövészadosztálya Bakonyszentlászlónál és Csesznek felé átszakította az I. SS páncélos hadtest balszárnyán hátráló 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály biztosítási övezetét. A két község jelentéktelen harc után

a szovjet csapatok kezébe került. Bakonyszentlászlón harc nem volt, 5 lakóház könnyebben megrongálódott. Cseszéken a községben és a község határában néhány géppuskákkal felszerelt SS utóvéd vette fel a harcot az előnyomuló szovjet csapatokkal. A szovjet egységek a német utóvédeket megsemmisítették.¹⁰⁵ A községtől D-re, a Gézaházi-majornál kemény harcra került sor. Egy gépfegyveres német utóvédalakulat csaknem a déli órákig tartotta magát.

Ebben a sávban a legsúlyosabb harc Zirc térségében alakult ki. Az előző este óta Nagyesztergárban összpontosult 30. gépesített dandár és a 39. lövész hadtest 106. lövész hadosztálya hajnali 5 óra körül kezdte meg a támadást. A szovjet előőrsek megközelítették a községet, de a községben levő német utóvédek tüzésének hatására visszavonultak. A visszavonuló 12. SS páncélos hadosztály saját erőinek biztosítására erős utóvédalakulatokkal vette körül Zircet. Az utóvédek zöme a 136. hegyivadász tartalék ezred I. zászlóaljából, a 60. tartalék gyalogos zászlóalj 4. géppuskás századából, a 16. tartalék és kiképző alakulat 4. motorkerékpáros századából és egyéb különböző alakulatok maradványaiból állott.¹⁰⁶ A szovjet csapatok ekkor tüzéségi és aknavető tűz alá vették a községet és a község körül levő (pl. Kakashegy, Háromhegy, stb.) utóvédállásokat. Az ágyúzásba bekapcsolódtak az Olaszfaluban álló 31. gépesített dandár harckocsijai is. Reggel 8 óra után a község felett néhány német Messerschmidt 109-es harci gép jelent meg, melyek bombázták a Nagyesztergárban és Olaszfaluban levő szovjet csapatokat. A bombázás során Olaszfaluban 12 szovjet katona halt meg, illetve számos lakóház elpusztult (pl. Major u. 8., 9., 11., 4. szám házak).

Közel két órás tüzéségi harc után, 8 óra 30 perckor megindult Nagyesztergár felől a szovjet támadás. Miközben a harckocsikkal támogatott szovjet gyalogság benyomult a községbe, a község keleti kijáratánál a szovjet tüzezek két messzehordó ágyút állítottak fel és tűz alá vették a bakonybéli utat. A községben levő német utóvédek rövid utcai harc után visszavonultak a község DNY-i kijáratánál levő Háromhegy nevű sziklás-erdős magaslat körül levő állásaikba, melyek kétoldalt zárták el a bakonybéli utat. A visszavonuló német katonák a Pintér-hegyen levő üzemanyag tártályokat felgyújtották. Ugyancsak felgyújtották a község közepén levő Scherer-házat. A harci cselekmények során a községben 34 ház sérült meg és meghalt 12 polgári személy (10 férfi és 2 nő).

A menekülő német csapatok az apátsági épületben levő katonai kórházban hagyták néhány sebesült katonájukat. Az utóvédharckok során, elsősorban a Háromhegyen levő állásokban, 20 német katona halt meg. Adataik alapján 10—11 különböző alakulathoz tartoztak. A községben maradt szlovák munkaszolgálatos katonák testületileg megadták magukat a benyomuló szovjet csapatoknak. Mivel a német utóvédek a nap végén és egész éjszaka makacsul védtek a községtől DNY-ra levő magaslatokat, a nap folyamán a szovjet harckocsizó és tüzéségi alakulatok összetörővé álltak a községben. A szovjet ellátó és egészségügyi alakulatok még hat napig tartózkodtak a községben, aztán azok is tovább mentek.

Miközben a szovjet csapatok behatoltak Zircre, az Olaszfaluban (Major utca kertjeiben) levő szovjet harckocsik, a Major u. 8. és 9. számú házak között levő dűlőúton keresztül kirobogtak a 82. sz. műútra és ezen Eplény felé nyomultak előre.¹⁰⁷ A 31. gépesített dandár keresztül robogott Eplényen. A községben harcra nem került sor. Csak a községtől D-re, a 17. vasúti átjárónál kísérte meg egy német utóvéd feltartóztatni őket. A harc során 19 német katona elesett. A szovjet csapatok előnyomultak Lókút felé, hogy hátbatámadják a Zirc DNY-i térségben (Akli-pusztá és Csengőhegy) harcoló német utóvédeket. Ezt várva a németek, erős utóvéd alakulatokat hagytak Lókút községben és környékén.

Délután 3 óra körül a szovjet csapatok megsemmisítették a községtől DK-re levő Kolera-kereszt körül beásott német gépfegyveres utóvédet. Öt óra körül egy szovjet harckocsi gyalogsággal kísérve előnyomult a község felé. A német utóvédek aknavetőkkal és páncéltörő ágyúval tüzet nyitottak. A szovjet páncélos visszafordult. Este 8 óra körül páncélo-

sokkal megerősített két szovjet lövész zászlóalj indult támadásra.¹⁰⁸ Az éjszaka folyamán heves harc bontakozott ki a községben. A harcok során elesett 12 szovjet és 8 német katonája. A polgári lakosság is súlyos károkat szenvedett: 7 polgári személy meghalt és két épület leégett. Az éjszakai órákban a németek visszavonultak Hárskút felé. A „Bokros” nevű erdő magaslaton egész hajnalig heves tűzharc dúlt.

A szovjet erők főcsapására Veszprém térségében került sor. A szovjet csapatok már az előző este elfoglalták megindulási állásaikat Veszprém körül. (A 6. gárda harcokcsi hadsereg parancsnokának Kravcsenko altábornagynak harcálaspontja március 23-án 9 órától Soly községben volt.) A szovjet parancsnokság harcokcsizó magasabb-egységeit két körzetben összpontosította. A kora hajnali órákban a Tés körül összpontosult 46. harcokcsi dandár és a 18. gépesített dandár Gyulafirátót térségébe vonult, melyet már az előző este megszálltak a szovjet lövészerők. A német felderítés adatai szerint itt kb. 50 db harcokcsi állt készen támadásra.¹⁰⁹ A másik harcokcsi összpontosítás a Litértől 2 km-re ÉNy-ra levő hármasszögletnél alakult ki már előző este. A német felderítés szerint itt kb. 60 db harcokcsi összpontosult, a 20. és 22. harcokcsi dandárok teljes ereje. A 21. harcokcsi dandár erői Öskü térségében állomásoztak. A tervek szerint a harcokcsizó és gépesített csapatok É-ről és D-ről karolják át a várost védő német erőket és elvágják visszavonulási lehetőségüket a 8. sz. műúton. A város elleni közvetlen támadásra a 37. gárda lövész hadtest kapott parancsot. A hadtest parancsnoka Mirnov altábornagy a hadtest 98. lövész hadosztályát jelölte ki a támadásra. A hadtestparancsnoknak terve a következő: a kijelölt hadosztály három oldalról, északról, keletről és délkeletről rohanja meg a várost. Az ellenség megsemmisítése után a hadosztály tovább tör előre Márkó—Városlőd irányba.

A támadásra kijelölt 98. lövész hadosztály parancsnoka Voronov vezérőrnagy elkészítette a terveit a támadásra. Tervei szerint ÉK felől a 290. lövész ezred támad (pk. Davidov ezredes), K felől pedig az eddig hadtest tartalékban levő 323. lövész ezred. A két ezredből rohamcsoporthoz alakítottak (műszakiak, géppisztolyosok, néhány közvetlenül támogató harcokcsival megerősítve).

Időközben, reggel 6 óra körül a szárnyakon megindult a páncélos csapatok támadása. A legnagyobb erővel a Gyulafirátót térségéből megindult támadás bontakozott ki. A 46. harcokcsi dandár páncélosai és a 18. gépesített dandár tehergépkocsikra rakott lövész csapatai gyors ütemben nyomultak előre. Reggel 8 óra után átérték a Gyulafirátóttól Ny-ra levő vasútvonalat és elérték a Jutaspusztától Ny-ra levő erdőt. Az ebben a sávban védő német 1. SS páncélos hadosztály szinte harc nélkül vonult vissza. A volt jutasi repülőtér É-i részén, az erdőszélen beásott harcokcsijaikat felrobbantották. Futva menekültek a Csererdőben levő Lőszér Művek területéről is, felrobbantva üzemanyaghiány miatt mozgásképtelen harcokcsijukat. Legtovább még a Csererdő és a város között levő „Gyakorlótér” elnevezésű kopár dombokon beásott lövész utóvédjeik tartottak ki, akik az Újmajor felől záporozó szovjet aknavetőtűz ellenére fedezték az Aranyos-völgyön és a Murvabánya melletti úton menekülő gépkocsi-oszlopokat, melyek a 8. sz. műútra igyekeztek kijutni. A szovjet csapatok előnyomulását a német légierő csatarepülői sem tudták lefékezni, melyek az előnyomuló szovjet harcrendeket bombázták a „Nagymezőn”.

Az 1. SS páncélos hadosztály visszavonulása szégyenletes futással zajlott. A rettenetes zűrzavart betetőzte az, hogy délelőtt 9 órakor hat szovjet PE-2 mintájú kétmotoros bombázógép húzott el a visszavonulókkal zsúfolt műút felett és bombázta őket. A gépek Márkó felett visszafordultak és géppuskasorozatokkal árasztották el az utat. A menekülők közül számosan meghaltak. Ugyanakkor bombatalálat érte a Márkó község keleti végén levő egyik német állást, ahol 4 német katonája halt meg. Bombatalálat ért még itt egy tehergépkocsit, melyen 16 román munkaszolgálatos katonája pusztult el.

A déli órákra a 8. sz. műúttól É-ra támadó szovjet erők Márkótól 3 km-re K-re elérték a műutat. A visszavonuló német páncélos hadosztály itt Márkó előtt bevette az I/25.

légvédelmi alakulatot, amely néhány órára megállította a szovjet támadást. A német „Dél”-hadseregcsoport hadinaplója szerint a „hiányos jelentések” 20 db kilőtt szovjet harcokcsiról tesznek említést az itt vívott harcok során. A késő-délutáni órákra a szovjet csapatok visszaverték az I/25. légvédelmi alakulatot és Herend felé nyomultak előre. A községet a németek fejvesztetten kiürítették. A község belterületén levő harcokcsi javítóműhelyekben álló és mozgásképtelen harcokcsikat felrobbantották. A robbantások következtében a templom kigyulladt. A március 24-én hajnali 2 óra 30 perckor kiadott német „reggeli jelentés” szerint a Márkónál levő német előretolt állásokat ki kellett üríteni. A szovjet páncélos és gyalogsági erők Márkót É-ről megkerülték, majd benyomultak Herendre és Szentgálra. A harcok során 6 db szovjet páncélost kilőtték. Herendről Ny-ra, az út kétoldalán az 1. SS páncélos hadosztály részeiből és az I/25. légvédelmi alakulattól álló harcscsoport egy szilárd védelmi frontot hozott létre.

Míg a Veszprémtől É-ra álló 1. SS páncélos hadosztályt a szovjet erők egész Herendig verték vissza, Veszprém még mindig a németek birtokában volt. A város a IV. SS páncélos hadtest sávjába esett és a város védelmével a 3. páncélos hadosztály volt megbízva (pk. Soeth vezérőrnagy). A hadosztály harcolólétszáma március 22-én este 3728 katonából állott. (Teljes napilétszám: 12 570 ember.) A 394. és 3. páncélgrenátos ezredek és a 3. páncélos felderítő alakulatból, illetve 39. páncélos utász zászlóaljból álló erő összesen 6 zászlóaljból állott. Fegyverzete: 7 db páncéltörő ágyú, 4 db páncélvadász, 1 db rohamlőveg, 11 db P-IV és 7 db P-V harcokcsi. Tüzérsége: 4 könnyű- és 4 nehézűteg.

A város ellen felvonuló szovjet felderítés megállapította, hogy a 3. páncélos hadosztályon kívül még a 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztály néhány alegysége is a városban van.

A 98. lövész hadosztály két ezrede déli 12 órakor elfoglalta megindulási állásait a várostól átlag 300 méterre, majd rövid tüzérségi előkészítő tűz után megindult a támadás. A várost ÉK-ról a 290. lövész ezred, K-ról a 323. lövész ezred rohamozta meg. A szovjet csapatok behatoltak a város keleti és északkeleti részébe, de a várost védő németek a házakból és pincékből erős géppuska tüzet zúdítottak a támadókra. A támadó szovjet csapatok visszavonultak megindulási állásaikba. A 98. lövész hadosztály parancsnoka, Voronov vezérőrnagy akkor 13 óra 30 perckor előre hozatta a tüzérséget és közvetlen irányzással lövette szét a németek ellenállási gócpontjait. Félóra tüzelés után, 14 órakor a szovjet ezredek újra megindították a rohamot. Megindult a városért vívott hét órás harc. A németek három esetben hajtottak végre harcokcsikkal és rohamlővegekkel ellenlökést. Végül is a 290. lövész ezred (pk. Davidov ezredes) harcokcsi támogatása mellett benyomult a város központjába. Helyenként súlyos utcai harcok alakultak ki. Egy lemaradt német lövészpáncélos a városban előnyomuló szovjet gyalogság hátába került. A postapalota nagykapuja előtt lötték szét. A szovjet gyalogság este 9 órára az egész várost előzőnlötte. Egy részük a lebombázott viadukt felé nyomult előre és a völgyhíd felig leroskadt elemén keresztül érte el a 8. sz. műutat.

A német 3. páncélos hadosztály este 20 óra körül visszavonult a Veszprém DNY-i szélétől kb. 1 km-re létrehozott védelmi vonal mögé, melyet a 9. SS páncélos hadosztály részei és a magyar „Szent László” hadosztály ejtőernyős zászlóalja tartott megszállva. A visszavonuló német utóvédék felgyújtották a Hungária éttermet és a jelenlegi Irodaház helyén álló Egyházmegyei Nyomdát.

Mivel a 98. lövész hadosztály ezredei elsősorban a város ÉK-i és K-i részén nyomultak be a városba, elvonták a város más részeiből a német csapatokat. Ezzel lehetővé tették a 20. és 22. harcokcsi dandárok támadását a város délkeleti térsége ellen. (A 21. harcokcsi dandár Kádárta felől támadott.) A szovjet harcokcsizó alakulatok este 19 óra körül keresztülrohantak a városon és a 8. sz. műúton törtek előre Herend felé.

A városért vívott harcok során a 98. lövész hadosztály 162 katonája halt hősi halált.

17. A felszabadult Veszprém első közigazgatási hirdetménye, 1945. márc. 31.
 17. Erste Kundmachung der städtischen Verwaltung nach Befreiung der Stadt (31. 3. 1945).
 17. La première affiche d'administration publique de la ville de Veszprém libérée, le 31 mars 1945.
 17. Первое административное объявление в освобожденном Веспремe 21 марта 1945 года.

A németek veszteségei súlyosak voltak: elesett kb. 200 német katona, fogságba esett 72. A harcok során elpusztult 8 db rohamlőveg és 7 db páncélozott jármű. Ezenkívül a szovjet csapatok zsákmányoltak: 44 löveget, 7 db páncélozott járművet és 56 db autót.¹¹¹

A visszavonuló német csapatokkal együtt a városból elmenekült a Nyilaskeresztes Párt minden rendű és rangú vezetősége. A déli órákban menekült el, lóháton vonulva mintegy száz főnyi fegyveres terrorista csoportja élén Gruber Lajos „zászlósfő”, a megyei Fegyveres Nemzet Szolgálat vezetője. Nagyvázsóny felé menekültek, utoljára Mentshlyen látták őket keresztülvonulni, majd Köveskálón töltötték egy éjszakát.¹¹²

Veszprém a felszabadulás első napjaiban elsomorító képet mutatott. A március 23-i harcokat megelőzően a várost 86 légitámadás érte. Mindezek következtében a városban meghalt 250 polgári személy. A lakóházak túlnyomó többsége megrongálódott. 50%-on felüli épületkárt szenvedett 162 ház, 25–50%-ot 156, kisebb rongálódásokat 1743. Épen maradt 850 ház. A város közművei közül a leg súlyosabb károk érték: a városi villamosművet (100%), a vízművet (100%), a városi kórházat (50%), a közbiztonsági hidat (40%), a völgyhidat (30%), a Korona szállót (50%), a városházát (40%), a piarista gimnáziumot (50%), a vármegyeházát (30%) stb.

A városból elmenekült: 8000 ember. Ebből többet nem tért vissza 6000 személy. (1945. június 30-án a város lakossága 15 428 fő, míg 1944. november 4-én még 26 480 fő volt.¹¹³) A város öt 50 főnél több munkást foglalkoztató üzeme közül egy sem működött. (Danuvia, Lőszerművek, Faipar, Cipőgyár, Pokrócgyár.)

A felszabadulás másnapján a város ideiglenes szovjet katonai parancsnoka Nerozsín őrnagy (Kórház u. 2. szám alatt) kiadta az élet beindításához szükséges elsődleges utasításokat a hirtelenben összeszedett helyi vezetőembereknek. Először is utat kellett nyitni a városon keresztül vonuló szovjet csapatoknak, el kellett távolítani a harcokcsinálványokat (pl. a László templom közelében stb.). Össze kellett szedni és el kellett temetni a városban és a város környékén szerte-szét heverő elesett katonákat. Ezek részben a harcok áldozatai, részben az előző napok légitámadásainak halottai voltak. A németek nagyon sok sebesült katonájukat is visszahagyták, akik itt haltak meg, pl. a kórház alagsorában, a volt Legényegylet épületében stb. A hulláeltakarító egységek kb. 700 halottat szedtek össze. A német katonákat a Dózsa-városi temetőbe szállították, a szovjet hősi halottakat pedig abba a két hősi temetőbe, ahol ma is nyugszanak.

De az élőkrol is kellett gondoskodni, főleg a sebesültekről. Mivel a kórház romokban hevert, a rengeteg sebesültet a bank bomba-biztos földalatti helységeibe hordták. A kortársak ma is tisztelettel emlékeznek meg dr. Penkov Iván sebészorvosról, aki ezekben a napokban emberfeletti munkát végzett, s sok embernek, köztük sok szovjet katonának mentette meg az életét.¹¹⁴

A szovjet katonai parancsnokság ugyanakkor azonnal biztosította a város ideiglenes felelős vezetését is: kinevezték a rendfenntartás vezetőit (Farkas Lajos, Róland testvérek stb.)

Veszprém megyei város polgármestere.
 1725/1945.szám.

H I R D E T M É N Y .

A városparancsnok alábbi rendelkezéseit közlöm:

- 1./Mindenkinek,akinek lakása lakható,költözzék vissza lakásába,ugy a lakásában,mint a ház környékén a szemetet takarítsa el,amennyiben kárhordatni nem tudja,égesse el,általában a ház körül teremtessen rendet.
- 2./Mindazok,akiknek üzlete nem ment tönkre annyira,hogy helyrehozható nem volna,a legsürgősebben hozzák rendbe üzletüket,takarítsák ki és meglévő árukészletükkel kezdjék meg az árusítást,akiknek árukészletük nincs s árusítani nem is tudnak,üzletükből a szemetet,roncsokat takarítsák el,a kirakatokat,ajtókat deszkázzák el.A szemet,felesleges tárgyak alkalmas helyen elégetendők.
- 3./Támasztott polgári egyént szállásra befogadni nem szabad. A városba érkező polgári egyének tartoznak előbb a polgárorséghez/Városház udvar/fordulni és magánlakásokban csak akkor kaphatnak szállást,ha a polgárorségtől erre névze igazolványt tudnak felmutatni.
- 4./Orosz katonai egyének részére ugyancsak ugy adható szállás,ha a polgárorségtől szállásutalványuk van. E végből az orosz katonák egyének előbb a városparancsnoksághoz /Sorodnoi komendantur Koesuth Lajos u.l. irányítandók és annak igazolása alapján kapnak a polgárorségnél szállásutalványt.

5./A város parancsnoka elrendelte a város lakóinak összeírását. Mindenkit ott írnak össze,ahol tényleg lakik.Felhívok mindenkit,hogy az összeíró közegeknek az adatokat felelősség terhe mellett pontosan adják meg.

6./ A városparancsnok felhív mindenkit,hogy polgári foglalkozását,illetve munkáját kezdje meg,illetve folytassa.

7./A városparancsnokság minden erőszakoskodást,jogtalanságot a katonai egyének részéről a legszigorúbban megtilorol.Az ilyenek megakadályozására orosz járőrök cirkálnak a városban.Jelzésük:piros karszalagon fehér "K" és görög "P"/Fordított U./Akinék tehát hatósági segítségre van szüksége,bizalommal forduljon akár a városparancsnoksághoz,akár a karszalagos orosz járőrhöz.

Felhívom a város lakosságát,hogy a kiadott rendelkezéseket saját és városunk érdekében tartsa be,örizze meg nyugalmát Hasznk és városunk jövőjéért teljes erővel és odaadással álljon munkába.

Veszprém,1945.évi március hó 31-én.

Dr. T e k e r e s L a j o s s k.
 h.polgármester.

az élelmezési megbízottakat (Varga István, Falvai Lajos stb.) és kinevezték a közigazgatás vezetőjének dr. Csizska Jánost.

A háborús események kaotikus zűrzavarában, a pusztulás és a romok között megjelent az új élet csírája. Március 27-én, a mai Vöröshadsereg tér 25. sz. ház földszintjén, kilenc alapító taggal megalakult a veszprémi Kommunista Magyarországi Pártja. (Első megyei titkár: Sipos János, városi tit-

СЕРГЕЕВ ИВАН

Декларация на "....."1945г.
 ГР-в.....
 проживающий в г. ВЕШПРЕМ,
 улица.....
 состоит на службе.....
 /имеет магазин,мастерскую/
 имеет право пользования на работу с 6-30 до 2-00 часа.

Место для фото.....
 М.П. ДОБЕЛЮ КОММУНАЛ. Г. ВЕШПРЕМ

"....."1945 г.

1725/1945. szám

.....

Engedélyezett".....".....1945.
 Polgár:.....
 Születési éve:.....
 Lakik:Veszprém,.....
 Dolgozik:.....

 Engedélye van a városban járni ruggel 6-tól este 20-óráig

P.H.
 h.polgármester, Veszprém.

18. Kétnyelvű munkásigazolvány.

18. Zweisprachiger Arbeitsausweis.

18. Carte de légimition d'ouvrier en deux langues.

18. Двухязычное рабочее удостоверение.

kár: Szentgáti Győző.) A párt vezetői másnap találkoztak a város szovjet parancsnokával, aki elmondta, hogy milyen élet folyik a már korábban felszabadított területeken és azt, hogy rosszul írták ki a párt nevét a kapura, a párt neve: Magyar Kommunista Párt. Később két küldött érkezett a pártközpontból: Molnár Ferenc és Simon József. Simon József (aki a Tanácsköztársaság bukása után emigrált a Szovjetunióba) mint szovjet hadmérnök őrnagy tért vissza, ahol leszerelt és ő lett az első alispánja a megyének.

A harc azonban még nem ért véget, a front néhány kilométerre távolodott el a várostól és még napokig kísértett egy esetleges német ellenlökés veszélye.

Veszprém DK-i szelétől Balatonfüzfő É—Manó-pusztá—Balatonkenese vonalán a szovjet csapatok nem folytattak harctevékenységet március 22-ről 23-ra forduló éjszaka. A szovjet haderő nagyarányú átcsoportosítást hajtott végre. A Kenese—Papkeszi arcvonalon támadó 26. hadsereg 104. lövész hadtest három és a 33. lövész hadtest két hadosztályát a harcból kivonták és Berhida térségébe irányították, mint fronttartalékot. Hasonlóképpen kivonták a harcból és tartalékba állították az 5. gárda lovas hadtestet. Az arcvonalból kivont csapatokat a 27. hadsereg hadtesteivel váltották fel. Jobbszárnyon (Veszprém K—Szentkirályszabadja ÉNy-i szélességben) a 35. gárda lövész hadtest három hadosztálya (78., 133. lövész hadosztály és a 3. gárda légidesszant hadosztály) vonult fel kétlépcsős harcrendben. A hadtest megerősítésére rendelték a 110. harckocsi dandárt.

Balszárnyon (Szentkirályszabadja ÉNy—Füzfő É—Papkeszi vonalon) a 37. lövész hadtest három lövész hadosztálya (320., 316., 108.) vonult fel kétlépcsős harcrendben. A hadtest megerősítésére a 181. harckocsi dandárt rendelték. (Mindkét harckocsi dandár a 18. harckocsi hadtest alárendeltségébe tartozott. A 170. harckocsi dandár, a 208. rohamlöveg dandár, a 363. gárda nehéz rohamlöveg ezred és az 1438. rohamlöveg ezred tartalékban maradt.)

A szovjet csapatok átcsoportosításával járó ideiglenes nyugalmat a német 23. páncélos hadosztály igyekezett kihasználni és Balatonkenese É-i térségéből a március 23-ra virradó hajnalon ellenlökést hajtott végre Küngös irányába. A német adatok szerint 15 db szovjet harckocsit kilőttek és felvették az érintkezést a Jenő község felől Ny-i irányban harcolva hátráló III. páncélos hadtest csapataival. A legnyugatabbra levő 3. páncélos hadosztályt még sikerült kitéríteni a szovjet csapatok gyűrűjéből (a hadosztály Veszprémbe vonult vissza), de az 1. páncélos hadosztály és a 44. gyalog hadosztály bennrekedt a gyűrűben.

A 23. páncélos hadosztály támadása azonban nem változtatott a lényegen.

Március 23-án reggel, a „reggeli szürkületben”¹¹⁵ a Berhida térségében és az attól É-ra összpontosított szovjet erők megkezdték a támadást a „Klára-vonal” ellen. A hatalmas számban támadó szovjet gyalogságot a németek felderítése szerint kb. 70 db harckocsi kísérte. A támadást a szovjet tüzéség és a csatarepülők tömeges bevetése kísérte.

A jobbszárnyon támadó 35. lövész hadtest csapatai és a 110. harckocsi dandár csapatai a Nagykilátó (321 m. p.) és a volt szentkirályszabadjai repülőtér körzetében heves német védelembe ütköztek. A IV. SS páncélos hadtest (hadtest harcálláspont Nemesvamos 3 km DK) alárendeltségében levő 9. SS „Hohenstaufen” páncélos hadosztály 8 zászlóaljja (kb. 4600 főnyi harcolólétszámmal) mélyen tagozott védelme fogadta a szovjet támadást. A hadosztálynak jelentős páncéllhárító fegyverzete volt még (15 db páncéltörő ágyú és 18 db páncélvadász 75 mm-es önjáró löveg) és 16 P-IV, 13 P-V harckocsi, 11 rohamlöveg állt rendelkezésére. Tüzérsége: 4 könnyű- és 2 nehézűteg volt. (A páncélos hadosztály balszárnyának, melynek védelmi állásai Veszprém DK-i városrészéig — „Honvédlaktanya vasúti megálló” körüli városrész, téglagyár stb. terjedtek, meg kellett küzdenie a 6. gárda harckocsi hadsereg balszárnyán, Litér felől kb. 60 db harckocsival támadó 20. és 22. harckocsi dandárok erőivel is.) A súlyos harcban a volt szentkirályszabadjai repülőtérén kb. 150 katona esett el, zömében németek, akiket a helyszínen temettek el később.¹¹⁶ A 9. SS páncélos hadosztály szíves védelmi harca egész a nap végéig, kb. 19 óráig tartott.

(Párhuzamosan a Veszprémet védő 3. páncélos hadosztály harcával.) Este 19 óra körül a 20. és 22. harckocsi dandárok csapatai áttörték a páncélos hadosztály balszárnyának védelmi vonalait és benyomultak Veszprém DK-i városrészébe. (Jelenlegi egyetemi negyed és Kiss Lajos lakótelep.) Ezzel egyidőben a téglagyár és Cserhalom-pusztá közti térségben támadó 35. lövész hadtest és 110. harckocsi dandár csapatai is átlépték a 701. sz. almásdi utat, majd a vasútvonalat és a 73. sz. felsőőrsi utat. A 9. SS páncélos hadosztály zászlóaljai visszavonultak a „Városi alsó erdő” nyugati szélén kiépített állásokba, melyeket aztán egész éjszaka védtek.

A 27. hadsereg balszárnyán támadó 37. lövész hadtest hadosztályai és a 181. harckocsi dandár csapatai jelentősen nehezebb, erdős, áttekinthetetlen, erősen átszeldeelt terepen támadtak. Ez az eredményen is meglátszott. Az itt védő I. lovas hadtest védelmi vonalait sokkal nehezebben tudták leküzdeni. Hozzájárult ehhez még az is, hogy a hadtest jól el volt látva lőszerez. Ugyanis az előző éjszaka (március 22-én este) a német légierő 10 db Ju. 52. mintájú gépe 9 tonna lőszert dobott le ejtőernyőn a hadtest számára.¹¹⁷

A szovjet csapatok egész nap támadták a Szentkirályszabadja ÉK-i térségben, a Megyei-hegy magaslatain, a Romkút-völgy szakadékos terepszakaszain védelmi harcra hívó 5. SS Viking páncélos hadosztály részeinek (tábori kiképző zászlóalj és a „Norge” zászlóalj) és a magyar „Szent László” hadosztály részét képező „Németh-harcsoportnak” állásait. A nap végéig azonban jelentősen nem tudtak előnyomulni. Egyedüli jelentős eredmény a nap végéig, Szentkirályszabadja elfoglalása volt. A községben jelentős harcok nem voltak. A polgári lakosság közül 2 személy halt meg. (Jelentősebb károk érték a községet a megelőző napokban, 18—21—22-én lezajlott légitámadások során, melyek során 7 polgári személy meghalt. A községből visszavonuló német csapatok a Meggyes-pusztá térségében levő vasútvonal és a Malom-völgy feletti magaslatok körzetébe vonultak vissza.

A szovjet csapatok támadása nem hozott megfelelő eredményeket a Füzfőtől Ny-ra levő magaslatokat, és Balatonfüzfőt védő 3. és 4. lovas hadosztályok ellen sem. Ez az összesen 10—11 német és 3. magyar zászlóaljból álló sereget rendkívül gyengén volt felfegyverezve. Összesen kb. 10 db páncéltörő ágyújuk volt és 3—4 rohamlöveggel rendelkeztek. Tüzérségük: 9 könnyű- és 4 nehéz aknavető űteg. Valamivel nagyobb erőt képviselt a Balatonfüzfő és Füzfőfürdő feletti magaslatokat védő 23. páncélos hadosztály. (6 német zászlóalj, 12 páncéltörő ágyú, 4 könnyű- és 4 nehéz űteg, 8—10 harckocsi, 1 rohamlöveg, 4—5 páncélvadász.) Figyelmet érdemel az a tény, hogy ezek a német Wehrmacht-csapatok mennyivel kevésbé demoralizálódtak és mennyivel magasabb katonai erényekkel rendelkeztek, mint a jól felfegyverzett SS páncélos hadosztályok, melyekről (konkrétan a 6. SS páncélos hadseregről) maga Guderian, a vezérkar főnöke jegyezte meg: „Az SS hadosztályok... harci szelleme összeomlott. A kitaróan küzdő páncélosok fedezete alatt, parancs ellenére, egész magasabb-egységek vonultak vissza.” Ezért Hitler, a nevét viselő hadosztályok (1. és 12. SS páncélos hadosztályok) katonáinak karjairól eltávolította a nevével ellátott karszalagot.

Az I. lovas hadtest csapatai egész a nap végéig szilárdan tartották védelmi állásaikat. Szilárd védelmükkel az volt a céljuk, hogy fedezik a III. páncélos hadtest maradványainak kitörését. Ugyanis III. 23-án késő este a hadtest csapatai, Küngösön keresztülverekedték magukat és 3—4 km-re megközelítették a Balatont és a 23. páncélos hadosztály védelmi vonalait Manó-pusztá körzetében. Este 20 órakor, a 23. páncélos hadosztály 8 ütegének tüzfedezete alatt megkezdődött a kitörés, amely másnap hajnali 4 órakor ért véget, mikor a német csapatok maradványai elérték Vöröserényt a fedező csapatok mögött. A szovjet hadosztályok harcrendjein keresztülvergődő német csapatok az éjszakai harcban szinte teljes nehézfegyverzetüket elvesztették. A hadtest zömét képező 1. páncélos hadosztály, amely március 22-én 10 436 főnyi napilétszámmal rendelkezett, a kitörés után alig 250—260 emberből állott. A kitörésnél ott veszett 12 db páncéltörő ágyúja (maradt 4 db) és 10 db harckocsija (maradt 5 db

P-V). A tüzérség nem került bekerítésbe és ezekben az órákban Devecserben volt 2 könnyű- és 6 nehéz ütege. Még ennél is alaposabban elpusztult a 44. gyalog hadosztály, melynek csupán egy zászlóalja és két könnyű ütege vergődött ki a bekerítésből.¹¹⁸ Ennek a németekre oly gyászos emlékü északának a maradványai lehettek azok a kiégett és felrobbantott harckocsik, melyekből csak Csajág község körül 16 db hevert.¹¹⁹ A kitörést túlélő német alakulatok megállás nélkül tovább vonultak Balatonfüred—Aszfódtérségébe. A 23. páncélos hadosztály és az utolsónak maradt 44. gyalog hadosztálybeli zászlóalj csak ezek után kezdték meg a visszavonulást Vörösbereány felé. Ezzel egyidőben a magyar „Németh-harcsoport” ugyancsak visszavonult a Vörösbereánytól Ny-ra levő Várhegy vonalára.¹²⁰

Március 24-én, szombaton reggel a szovjet csapatok az egész arcvonalon tovább folytatták a visszavonuló német és magyar csapatok üldözését. Reggel 7 óra 30 perckor a 9. gárda hadsereg parancsnoka, Glagoljev vezérezredes új parancsot adott ki. A hadosztályokból gépkocsizó gyorscsapatokat kellett szervezni, üldözési feladatokkal és napi 14–15 km-es meneteljesítménnyel.

Az arcvonal északi szárnyán előnyomuló 38. lövész hadtest tovább üldözte a II. SS páncélos hadtest jobbszárnyán hátráló 6. páncélos hadosztályt. A szovjet csapatok Bakonygyirőnél átszakították a németek gyenge biztosítóövezetét. A szovjet csapatok a Lázi—Gic—Bakonytamási útig nyomultak előre. Itt a harcbevett német 9. felderítő alakulat a nap végéig feltartóztatta őket.

A 39. lövész hadtest sávjában a hadtest hadosztályai jelentősebb harc nélkül nyomultak keresztül a Cuha-völgyön. Bakonyszentlászló, Fenyőfő, Porva és Borzavár harc nélkül a szovjet csapatok kezére került. Az I. SS páncélos hadosztály balszárnyán hátráló 3. SS Totenkopf páncélos hadosztály jelentős harc nélkül visszavonult. Így az ebben a körzetben levő községek alig szenvedtek valami háborús károsodást. Bakonyszentlászlón pl. 5 ház rongálódott meg.

A 12. és 3. SS páncélos hadosztályok az I. SS páncélos hadtest parancsnokának utasítására ugyanis egy ún. „zárvonalat” (Sperrlinie) létesítettek Nagydém—Bakonyszűcs—Ugod K—Járfőfő-pusztá vonalában. A zárvonalban műszaki és riadóegységeket helyeztek el támpontszerűen, aknákkal és „páncéltörőklövekkel” felszerelve. A zárvonal mögött a főerők tovább folytatták „elszakadó” hadműveletüket és gyors ütemben vonultak a Rába mögött létesített „Zsuzsanna-vonal” mögé. A nap folyamán a 39. lövész hadtest három hadosztályának előnyomulása is lelassult a nehéz erdős-hegyes terepen. A 9. gárda hadsereg parancsnokának utasítására, az első lépcsőben előnyomuló 105. lövész hadosztálynak Bakonyszentlászló DNy-i körzetében, a 106. lövész hadosztálynak pedig a Fenyőfő község körzetében levő erdőben kellett összpontosulni, hogy másnap, március 25-én megindíthassa a támadást Pápa ellen. A 9. gárda gépesített hadtest körzetében a támadás ugyancsak lassan haladt előre. A német csapatok Aklipusztá—Pénzesgyőr—Hárskút térségében makacsul védekeztek. A 30. és 31. gépesített dandárok a nap végéig csak Pénzesgyőrig tudtak előnyomulni. Ott a támadás újra elakadt a makacs német ellenállás miatt. A súlyos harcok következtében a Zirc—Bakonybél közti út a visszavonuló német hadsereg felszerelésével és fegyvereivel volt borítva. Egy alig 600 méteres útszakaszon (1,400—2,000 km szelvény) egy kiégett harckocsi, egy autóröns, egy ágyútalp, egy ágyúvontató és egy tábori konyha hevert.

Egy másik útszakaszon (8,000—8,900 km szelvény) egy harckocsi, egy autóröns és egy légvédelmi páncélos¹²¹ roncsai voltak.

A 8. sz. műút vonalán támadó 5. gárda harckocsi hadtest csapatai a reggeli órákban visszavonulásra kényszerítették a Herendtől Ny-ra levő magaslatokon védekező német harcsoportot, mely az I. SS páncélos hadosztály néhány alegységéből és az I/25. légvédelmi alakulatból állott. A németek harcolva hátráltak Városlődig, s hogy késleltessék a szovjet páncélos csapatok előnyomulását, felrobbantották a műúton levő viaduktot Városlőd előtt. A német csapatok az erdős-hegyes terep adta előnyöket kihasználva, erős védelmi csomópontokat létesítettek Városlőd előtt. Az 5. gárda harcko-

csi hadtest csapatai, a 20., 21., 22. harckocsi dandárok, a 6. gépesített dandár és a 98. lövész hadosztály csapatai egész napos harcot vívtak a német ellenállási csomópontokkal, melyeknek fő erőssége 30 db beásott harckocsi volt. Az egész nap tomboló harcokban — a szovjet légierő vitathatatlan fölénye ellenére — a német légierő is beavatkozott. A német adatok szerint március 24-én, Veszprém térségében a német légierő 140 bevetést hajtott végre. Március 24-én még Veszprémet is támadta egy német kötelék és bombákat dobott a városra (Jókai u.), melynek következtében egy ember meghalt. A „Dél”-hadseregcsoporthadnaplója, mint rendkívüli eredményt jegyzi fel, hogy a német repülőgépek aznap 4 szovjet harckocsit semmisítettek meg.

Mivel a német légifederítés a 8. sz. műúton egyre nagyobb szovjet erők felvonulását derítette fel, a hadseregcsoporthadparancsnokság nem tartotta továbbra is elegendőnek a 8. sz. műút térségének védelmére az 1. SS „Leibstandarte Adolf Hitler” páncélos hadosztályt.

Március 24-én este 20 óra 45 perckor adták ki a „6. SS páncélos hadsereg tevékenységének megítélése 1945. március 24-én.” (Beurteilung der Lage der 6. Pz. Armee v. 24. 3. 1945.) című összesítést, melyben megállapították, hogy az 1. SS páncélos hadosztály „leharcolt”. Felváltása okvetlenül szükséges. Azonnal ki is adták az utasítást, hogy a 2. páncélos hadsereg alárendeltségében levő 1. népi hegyi hadosztályt azonnal át kell szállítani Jánosbáza—Devecser térségébe.

A hadosztály első magasabb-egységeit, az 54. felderítő alakulatot és a 44. páncélvadász századot azonnal ütnak is indították. A következő szállítmánnyal indult a hadosztály törzs, a 98. ezred I. zászlóalja, a 99. ezred I. zászlóalja, az 54. hegyi utász zászlóalj és a 79. hegyi tüzér ezred I. osztálya. Az ütnak indított hadosztály alárendeltségébe utalták még a 78. páncél-vonatot.¹²²

Miközben az 5. gárda harckocsi hadtest csapatai Városlődön harcoltak, a Márkó körül összpontosult 46. harckocsi dandár és a 18. gépesített dandár csapatai, a 107. lövész hadosztállyal megerősítve egy váratlan átkaroló hadműveletet hajtottak végre. Márkó és Herend térségéből ÉNy felé fordultak és gyors ütemben Csehbányára és onnét Németsbánya felé törtek előre az erdős hegyi utakon. Az 1. SS páncélos hadosztály Bakonyjácón levő alegységei, melyek a Pápa felé vezető utat védték és a szovjet csapatokat Városlőd felől varták, súlyos helyzetbe kerültek. A szovjet gépesített csapatok délelőtt 9—10 óra között Németsbánya felől váratlanul az oldalukba kerültek. A németek fejvesztve menekültek. Üzemanyaghiánnyal küszködve, páncélosaikat vagy felrobbantották, vagy épségben otthagyták, és menekültek Pápa felé. Déli 13 órakor a szovjet páncélosok már Tapolcafőn voltak. A késődelutáni órákban a német csapatok ellenőrkést hajtottak végre és a szovjet csapatokat visszaszorították Tapolcafőtől 3 km-re DK-re. Egy újabb szovjet támadás feltartóztatótársa, este 19 órakor a németek egy támpontszerűen kiépített harcbiztosítási övezetet létesítettek Tapolcafő és Ugod között.¹²³ A biztosítási övezet azonban csak néhány órára állította meg a 9. gépesített hadtest két magasabbegységét. Az esti órákban a szovjet csapatok újra támadtak, áttörték a német biztosítási övezetet, s — mint a német reggeli jelentés március 25-én 8 óra 15 perckor feljegyezte — a szovjet páncélosok és tüzérség Pápától DK-re állt és ágyúzta Pápát.

A 27. hadsereg sávjában a szovjet csapatok támadása tovább folyt március 24-én reggel, a Vilmapusztá—Vörösbereány közti frontszakaszon. Az arcvonal jobbszárnyán a 35. lövész hadtest három hadosztálya, kétlépcsős harcrendben megkezdte a támadást Vilmapusztá és Meggyespusztá közötti sávban. A jobbszárnyon támadó szovjet hadosztály a 74. sz. műút vonalán támadott, szárnyaival Vilmapusztát és Városerdő É-i részét érintve. Ebben az irányban vetették be a 110. harckocsi dandár zömét is. A szovjet támadás heves légítámadással kezdődött. 17 szovjet csatarepülő támadta Nemesvamos községet és bombákkal árasztották el a Fő utcát. A bombák két házat találtak telibe (két gyermek meghalt és több súlyos sebesült) és megsemmisítették a Fő utcán 30 lovas fogatot. A visszavonuló német 3. páncélos hadosztály erős utóvédeket hagyott a községben és a község körül, melyek makacsul ellenálltak a szovjet csapatoknak. Egész dél-

előtt tombolt a harc a községben és a község körüli magaslatokon. A harcok során a polgári lakosság is súlyos megpróbáltatásokon ment át. Nyolc lakóház leégett és a harcok során meghalt 14 polgári személy. A támadó szovjet csapatok 16 katonát vesztek, míg a visszavonuló németek 6 elesett emberüket hagyták vissza.¹²⁴ A menekülő német katonák egy harckocsijukat felrobbantották a Kossuth u. 125. sz. ház előtt. A németek a déli órákban megkezdték a visszavonulást, gépfegyveres utóvédeket hagyva maguk után. Különösen a községtől Ny-ra levő Szár-hegyen és Bagó-hegyen folyt még órákig heves tüzharc.

A délutáni órákban Tótvázsony—Hidegkút terepszakasza vonultak vissza a németek. A 35. lövész hadtest balszárnyán egész éjjel dúlt a harc a Városerdő és Meggyes-pusztá térségében védekező német 9. SS páncélos hadosztály alegységeivel. A szovjet csapatok még az éjszakai órákban erős támadást hajtottak végre Szentkirályszabadjától DNY-ra, gyalogsággal és 15 db harckocsival. A támadó szovjet erők mélyen behatoltak a német csapatok védelmébe.¹²⁵ A reggeli órákban tovább folytatódott a szovjet 35. lövész hadtest csapatainak támadása és a németeket kiverték Fajszról és Felsőörsről. A két községet délután 4—5 óra körül érték el a támadó szovjet csapatok. Harc egyik községben sem volt. A 9. SS páncélos hadosztály csapatai az esti órákra visszavonultak a Tótvázsony térségében kiépített védelmi vonalak mögé, melyet az 5. SS Wiking páncélos hadosztály maradványaiból alakított harcsoport alakulatai szálltak meg. Mivel ez a főellenállási vonal még nem készült el, a IV. SS páncélos hadtest csapatai Nemesvámostól DNY-ra harcolva hátráltak 17 db harckocsijuk fedezete alatt. A harcok közben 7 szovjet páncélost lőttek szét. Az egyoldalú német adatok szerint a Hidegkút felé harcolva hátráló 9. SS páncélos hadosztály 23 szovjet páncélost semmisített meg.¹²⁶ A német felderítés adatai szerint az éjszakai órákban újabb szovjet támadás várható, 15—20 harckocsi bevetésével.

A 27. hadsereg balszárnyán támadó 37. lövész hadtest és a 191. harckocsi dandár csapatai egész éjszaka harcban álltak a III. páncélos hadtest kitörését fedező I. lovas hadtesttel. Mivel hajnali 4 órára a III. páncélos hadtest maradványai visszavonultak Balatonfüredig, Gustav Harteneck lovassági tábornok, az I. lovas hadtest parancsnoka, kiadta a hadtestnek a visszavonulási parancsot. A szovjet légierő szakadatlan csapásai alatt a 3. és 4. lovashadosztályok és a magyar „Németharccsoport” visszavonultak a Vöröserény mellett levő Várhegy térségébe. A 23. páncélos hadosztály pedig harcolva hátrált Vöröserény, Balatomalmádi felé. A visszavonuló német csapatok a szovjet tüzérség és légierő tüzeiben vonultak vissza új védelmi vonalukba, amely Balatonalmádi D, 1 km (Káptalanfüred) és Felsőörs É, 1 km közti terepszakaszon húzódott.¹²⁷ Ezen a vonalon a délutáni órákig tartották magukat a szovjet csapatok tüzérségi és páncélos támadásai ellenére. Délután 5 óra tájban a szovjet csapatok benyomultak Felsőörsre és ezzel átkarolással fenyegették az I. lovas hadtest állásait. Ennek hatására a hadtest csapatai megkezdték a visszavonulást a Balatonfüred—Hidegkút vonalán épülő főellenállási vonal mögé. Az előnyomuló 37. lövész hadtest csapatai jelentéktelen ellenállásba ütköztek a közbeeső községekben. Alsóörsön csak jelentéktelen lövöldözés volt a benyomuló szovjet és a visszamaradt német katonák között. Három szovjet katona elesett. (A községben az előző hetekben lezajlott légítámadások okoztak jelentősebb károkat: 156 épület megsérült.)

Lovas községben hevesebb összetűzésre került sor. A németek több házat felgyújtottak a harc során. A tüzharc következtében 8 szovjet és 5 német katona esett el. A polgári lakosság részéről 4 személy halt meg. (A német katonák egy vasutat és egy nőt agyonlőttek.)

Március 24-én az egész frontszakaszon lelassuló szovjet támadás nagyarányú erőátcsoportosítást takart. Ugyanis a március 16—24-e között eltelt időben a 3. Ukrán Front jobbszárnyán támadó 46. hadsereg és a tőle délre előnyomuló 9. gárda hadsereg között egy kb. 20 km széles rés keletkezett. Tolbucin marsall a harcrend tömörítése végett a Székesfehérvárt elfoglaló 4. gárda hadsereget rendelte ki ennek a 20 km-es résnek a betöltésére. (Bársonyos—Bakony-

szentlászló szélességben.) A hadsereg balszárnyán támadó 31. gárda lövész hadtestnek kijelölt déli sávhátára: Bakony-szentlászló—Pápateszér—Takácsi. A 4. gárda hadsereget (mivel a többi arcvonalhoz képest le volt maradva), az eddig Berhidán tartalékban levő 1. gárda gépesített hadtest csapataival erősítették meg. (9. harckocsi, 1., 2., 3. gépesített dandárok, 382. gárda nehéz rohamlövész ezred, 1453., 1821. rohamlövész ezredek. Összesen 132 db harckocsi és rohamlövész.)¹²⁸ A gépesített hadtestet Bakony-szentkirály térségében összpontosították.

A német felderítés megállapította a szovjet csapatok felvonulását. A „Dél”-hadseregcsoporthadnaplójában március 24-én hajnali 2 óra 30 perckor feljegyzett „reggeli jelentés” megjegyzi, hogy a II. SS páncélos hadtest sávjában „Rédétől DNY-ra feltűnő erejű ellenséges mozgás”. A felvonulás március 24-én egész nap és egész éjszaka folytatódott. Az éjszakai órákról jegyzi fel a „Dél”-hadseregcsoporthadnaplójának március 25-én reggel 8 óra 15 perckor bejegyzett „reggeli jelentése”, hogy „Hánta térsége felől harckocsik és gépjárművek zaja” hallatszik. Egyébként a II. SS páncélos hadtest jobbszárnyán, a 6. páncélos hadosztály sávjában a kölcsönös zavaróújszerű tevékenységén kívül nem volt semmiféle jelentősebb harc tevékenység. (A hadtest balszárnyán, a 2. SS páncélos hadosztály sávjában, Kisbér és Ete körül a szovjet csapatok támadása változatlanul tartott.)

Március 24—25-én még egy jelentős szovjet erőátcsoportosítás ment végbe. A 6. gárda harckocsi hadsereg és a 27. hadsereg között ugyancsak egy egyre táguló rés volt kialakulóban Veszprémtől Ny-ra, Szentgál—Úrkút—Kabhegy térségében. Az előnyomuló csapatok harcrendjének tömörítésére, az eddig tartalékba levő 26. hadsereg két lövész hadtestét (33., 104.), összesen öt hadosztályt vontak össze Szentgáltól D-re levő erdő-s-hegyes terepen.

Március 25-én, vasárnap hajnalban az egész arcvonalon (Bakonybántól Városlődön át Balatonarácig) megindult a szovjet hadseregek további támadása. Az időjárás is rendkívül kedvező volt. Meleg volt (+20 fok) és az ég felhőtlen. A megye légterét változatlanul a szovjet légierő, a 17. légi-hadsereg és a „Vitruk altábornagy csoportja” repülő kötelékei uralták. A német légierő, a front visszavonulása miatt, áthelyezésben volt és így a Balaton és Pápa közti légterében jelentéktelen formában tudta csak támogatni a német csapatok harcát.

A front északi szárnyán a 4. gárda hadsereg 31. lövész hadtestének csapatai Bakony-szentlászló és Réde közötti sávban kb. egy hadosztály erővel nyomultak előre ÉNy-i irányba. A II. SS páncélos hadtest jobbszárnyán harcoló 6. páncélos hadosztály visszavonult. Sikátort erős harc után a szovjet csapatok felszabadították. A községben 36 lakóház leégett. Gyírótot a németek hamarabb kiűritették, 9 lakóház égett le. Súlyos harc alakult ki még Bakonytamásiban. A nap végére a szovjet támadás elakadt. A német 6. páncélos hadosztály csapatai feltartóztatták őket Bakonybánk—Lázi—Gic—Románd—Bakonytamási vonalától 2—3 km-re keletre.

A késő esti órákban, 21 órakor a szovjet 31. lövész hadtest újra megindította a támadást, Gic és Bakony-szombathely között. Az éjszakai harcban a szovjet csapatok elfoglalták a Bakonybántól DK-re levő magaslatokat. Ezzel egyidőben súlyos harcok között elfoglalták Lázi községet (65. ház égett le a harcok során), és Romándot. Itt a németek nem fejtették ki ellenállást (a községben károk nem történtek, hanem visszavonultak a községtől ÉNy-ra 1 km-re levő magaslatra. A Bakonybánk és Lázi É között húzódó vasútvonalról D-re levő magaslaton (illetve Bakony-szombathely D-i részén) a német 6. páncélos hadosztály „riadóalakulatai” biztosítási vonalakat szilárdan tartották.¹²⁹

Nagyobb sikerrel indult meg a 9. gárda hadsereg jobbszárnyán támadó 38. lövész hadtest előnyomulása. A hadtest csapatai az előző nap Bakony-szentlászló és Fenyőfő térségében levő erdőkben gyülekeztek. A Bakony-szentlászló ÉNy (Gerencsérpuszta) és Fenyőfő D-i szélességben támadó szovjet erők két lépcsőben támadtak. A 105. lövész hadosztály a jobbszárnyon támadott Bakonytamási—Pápateszér sávban. Feladata, hogy Pápát észak felől kerülje meg. Ez a hadosztály képezte a hadtest főcsapását. Balszárnyon a 106.

ágyú, egy 150 mm-es nehéz ágyú és két gépkocsi heverték. Mindez csak az úttesten! A roncsok között pedig halottak és állati tetemek tömege. A visszavonuló német csapatokat Somhegypuszta és Bakonybél között, a Hegyeskőnél levő Gerence-patak völgyében fedezte egy erős német utóvéd. A 32 katonából álló egység az utolsó emberig harcolt. A „jobb a halál, mint a fogság!” fanatizmusával átitatott német katonák utolsó erejükig harcoltak, utána agyonlőtték magukat.¹³² A szovjet csapatok csak reggel 6 órakor tudtak benyomulni a községbe és a Gerence-völgyén előnyomulva, hátába kerültek a Bakonykoppányt védő német csapatoknak. A két tűz közé került németeket a 101. lövész hadosztály 346. lövész ezrede rohanta meg. A németek heves harc után megkezdtek a visszavonulást, de a községtől 2 km-re nyugatnak, a II. lépcsőben támadó 328. lövész ezred újabb súlyos csapása érte őket. A szovjet 9. gárda hadsereg hadinaplója szerint a Bakonykoppányért vívott harc során a német 12. SS páncélos hadosztály kb. 200 halottat, 9 ágyút, 2 harckocsit és 1 rohamlőveget veszített. Fogságba esett 150 német katona.

A koppányi harcból megmenekült német csapatok gyors ütemben vonultak vissza Bében és Nagygyimóton át Pápa felé. A két községet harc nélkül kiűritették, s így azok nem pusztultak el olyan mértékben, mint Bakonykoppány, ahol 34 lakóház és 40 gazdasági épület égett le.

Március 25-én, vasárnap este a szovjet csapatok három irányból zárták körül Pápát. DK-ről a 9. gépesített hadtest 46. harckocsi és 18. gépesített dandárjai vonultak fel a 107. lövész hadosztály csapataival. Az Igal-pusztánál álló szovjet csapatok már a kora hajnali órák óta tüzérséggel lőtték a város körüli állásokat. A várost lényegileg már kiűritették a 12. és 3. SS páncélos hadosztályok csapatai. Jelentéktelen számú magyar és német utóvédcsapatok voltak csak a város körül. A városra, mely kihalt „senki földje” volt, az este folyamán csend borult. A lakosság az óvóhelyeken és pincék mélyén várta a bizonytalan jövőt.

A 8. sz. műút térségében ugyancsak a kora reggeli órákban bontakozott ki a szovjet csapatok támadása a Városlőd–Kislőd–Úrkút térségében védekező 1. SS páncélos hadosztály ellen. A német védelmi vonalak ekkor már több mint 24 órája a szovjet tüzérség tüzeiben állottak. A németek makacs védelme miatt az 5. gárda harckocsi hadtest parancsnokának utasítására egy 17 harckocsiból álló egység, erős gyalogsági megerősítéssel északról megkerülte a németek támpontoszerű védelmi állásait és Magyarpolányig nyomult. Így a hajnali órákban a német védelmi vonalakat kétirányú támadás érte. A védelmi vonalakban éppen a német erők átcsoportosítása volt folyamatban. A leharcolt 1. SS páncélos hadosztály részeit az 1. népi hegyi hadosztály elsőnek beérkező alakulataival, az 54. felderítő alakulattal cserélték fel.

Hajnali 5 óra körül megindult a támadás. A műút térségében a 98. lövész hadosztály támadott. Az első lépcsőben két ezred (290., 323.), a második lépcsőben egy ezred (296.) nyomult előre. A gyalogságot 11 db harckocsi támogatta. Az első támadást a német csapatok erős védelmi berendezéseikből, melyeknek magja, 30 db beásott harckocsi volt, visszaverték. A támadó szovjet csapatok két harckocsiját kilőtték. A német csapatok (az 1. SS páncélos hadosztály felderítő alakulata) a Kislőd és Úrkút térségében támadó 103. lövész hadosztály 317. ezredét is ideiglenesen megállították. Az egyre hevesebbé váló harcot, a Magyarpolányban levő szovjet erők döntötték el. A 17 db harckocsival megerősített szovjet gyalogság bekerítéssel fenyegette a Városlődnél harcoló német erőket. Az 1. SS páncélos hadosztály egyik alakulata megkísérelte a szovjet páncélosok feltartóztatását. Az átkarolás veszélye miatt a német csapatok kiűritették Városlődöt, 30 elesett katonájukat hagyva vissza az égő faluban. A visszavonuló németek nyomában előnyomulva, a 98. lövész hadosztály két ezrede, 15 db harckocsi támogatásával elfoglalta Városlődöt, majd Kislődöt. A szovjet csapatok innét tovább nyomultak előre és az esti órákban, 19 órakor benyomultak Ajkarendekbe és Bakonygyepes községeibe.¹³³ A német 1. népi hegyi hadosztály részeit és az 1. SS páncélos hadosztály alegységei megkezdtek a visszavonulásukat új ellenállási vonalukra: Pápakovácsi–Kup–Bakonypölöske Ny,

Noszlop térségébe. Ugyanakkor az 54. felderítő alakulat és a 44. páncélvadász század a Bakonygyepesről Ny-ra levő erdőszélén hozott létre gyenge biztosítási övezetet.

Miközben a 98. lövész hadosztály elfoglalta Városlődöt, a tőle balra támadó 103. lövész hadosztály 317. lövész ezrede benyomult Ajkára. Mivel a németek délután 17 óra körül visszavonultak a városból, a szovjet csapatok — előzetes felderítés után — este 18 óra tájban bevonultak a városba. A városban harcok nem voltak. A munkásmozgalom régi tagjai siettek felkeresni a szovjet alakulatokat, hogy kezét fogjanak velük.

A nap eseményeihez tartozik még az is, hogy a német légerő 4–2 repülőgépből álló köteléke több ízben támadták a szovjet csapatok hadművelési területeit. Elsősorban az arcvonal mögötti tartalékokat támadták. Így bombázták Bakonyjákót, ahol 100. lövész hadosztály állomásozott és Márkó–Bánd körzetét, ahol a 4. lövész hadosztály összpontosult, mint hadtest tartalék. A német kötelékek ezenkívül bombázták még Várpalotát és Veszprémet, ahová 9 bombát dobtak.

Az este beálltával a szovjet csapatok támadása nem állt le. Éjjel 11 órakor a 98. lövész hadosztály 324. lövész ezrede, megkerülve a Gyepesről Ny-ra levő erdő szélén biztosító 54. felderítő alakulat balszárnyát, É-ről támadva, benyomult Devecserbe.¹³⁴

Az 1. népi hegyi hadosztály részei visszavonultak és Somlósárhely—Oroszi vonalán igyekeztek új biztosítási övezet létrehozni. Az éjszaka folyamán a szovjet csapatok Devecser térségében összpontosultak. A 98. lövész hadosztály ezredei készültek fel az első lépcsőben való támadásra, a második lépcsőben a 99. lövész hadosztály.

Az egész napi harc mérlege: a 9. gárda hadsereg csapatai a nap folyamán megsemmisítettek kb. 500 ellenséges katonát, elpusztítottak 15 ellenséges harckocsit, 5 rohamlőveget és 39 páncéltörő ágyút. A szovjet csapatok vesztesége a nap folyamán: 106 hősi halott és 446 sebesült.

Március 25-én az újonnan felvonult 26. hadsereg csapatai is megindultak Úrkút–Pula szélességben. Jobbszárnyon a 33. lövész hadtest két ezrede, balszárnyon a 104. lövész hadtest egy ezrede nyomult előre.

A német 6. hadsereg parancsnoka, Balck tábornok, az újra feltámasztott III. páncélos hadtestet vetette be Padragkút–Taliándörögdtérségében. A hadtest az 1. és 3. páncélos hadosztályok maradványaiból állott, melyhez még számos csapattörédket vezényeltek a következő napok folyamán. (Így az 1. népi hegyi hadosztály: 99/I. zászlóalját, a magyar „Ney” SS ezred részeit, a 17. és 19. népi „Nebelwerfer” dandárokat, a 303. rohamlőveg alakulatot, az 509. Tigris-alakulatot és a 77. hadsereg közvetlen tüzéralakulat I. ütegét.)

A szovjet csapatok a nap második felében kezdték meg a támadást. A 33. lövész hadtest két ezrede, néhány harckocsi megerősítéssel Úrkút irányából támadott az erdőkön át Padragkút felé. A községben a III. páncélos hadtest balszárnyán, az 1. páncélos hadosztály 1. páncélos csoportja volt védelemben. (A volt 1. páncélgránátos ezred négy századának kb. 140 embere, 6 könnyű géppuska, egy 20 mm-es légvédelmi ágyú, két páncéltörő ágyú és öt közepes aknavető. Volt még három P-V „Panther” harckocsijuk és egy lövész páncélos századuk.)

A szovjet 33. lövész hadtest ezredeinek előőrsei délután 19 óra körül nyomultak be Padragkútra, Úrkút felől, az erdőkön keresztül. A németek tüzet nyitottak. Két szovjet katona elesett, a többi visszafordult. Hamarosan harckocsikkal kísért zászlóalj erejű gyalogság tért vissza. Az élen haladó szovjet harckocsi a község közepén levő halimbai utélagázásig jutott, mikor az ettől kb. 400 m-re Ny-ra levő útkanyarból a németek három ágyúja tüzet nyitott. A szovjet harckocsi találatot kapott és kigyulladt. Két katona bennégett, egy tiszt sebesülten mászott ki az égő harckocsiból. (Néhány óra múlva ő is meghalt egy házban.) A többi szovjet harckocsi megkerülte az útvillában levő házcsoportot és kilátott a halimbai úton tüzelő három német ágyút. Az ágyúknál 9 német katona elesett.

A tűzharcban egy szalmatető háza kigyulladt. Ettől még néhány ház tüzet kapott és leégett.

Az esti sötétségben, három harckocsijuk fedezete alatt, a németek visszavonultak Halimba felé.¹³⁵ A szovjet harckocsi Ny-ról karolták át Halimbát. A támadó szovjet gyalogság és harckocsik tüzeben a németek éjjel körül kiürítették Halimbát. Egyik „Panther” harckocsijukat üzemanyaghiány miatt fel kellett robbantaniok. A másik két harckocsit is csak úgy tudták elvontatni Szőcre, hogy egy éppen a községben átvonuló híradós alakulat 12 kanna benzint tudott adni nekik. A visszavonuló 1. páncélos harccsoport Szőcön két gyenge páncélgránátos századot talált a „Wiking” SS páncélos hadosztály maradványaiból. Az így megerősödött harccsoport a fenyegető szovjet támadás miatt, a községtől É-ra és K-re páncélos-elhárító zárat létesített.

A 104. lövész hadtest egy ezrede Pula és Öcs térségéből támadott Taliándörögd felé. Itt az 1. páncélos hadosztály „Bradel-harccsoportja” volt védelemben. (A 113. páncélgránátos ezred négy százada, kb. 150 ember, 18 könnyű géppuskával, négy 20 mm-es légvédelmi ágyúval, két páncéltörő ágyúval, két könnyű gyalogsági ágyúval és három közepes aknavetővel. Ide tartozott még 1 német és 1 magyar utász század, 11 könnyű géppuskával és egy közepes aknavetővel. A „Bradel-harccsoport” a nap végén visszavonult Nyírádra.

A 27. hadsereg arcvonalán március 25-én szintén folytatták a szovjet csapatok támadásai. A Tapolca–Veszprém úton a 35. lövész hadtest és a 110. harckocsi dandár előnyomult Kövesgyűrű-pusztá és Tótvázsony felé, melyet a német IV. SS páncélos hadtest csapatai szálltak meg. Rendkívül súlyos harc alakult ki Kövesgyűrű pusztán, melyet a 9. SS páncélos hadosztály csapatai védtek. A majorság épületei körül körkörös irányú harckocsi állásokat építettek. A 15–20 harckocsival támadó szovjet gyalogság kétszer foglalta el a majort, mert a németek ellenőkései azt újra visszavették.

Tótvázsonyot a hajnali órákban kb. 2000 szovjet katona támadta meg 11 db harckocsi megerősítéssel. A községet védő 5. SS Wiking páncélos hadosztály csapatai ellenőkést hajtottak végre és a községet átmenetileg visszafoglalták. Az utcai harcok során 4 szovjet harckocsit a németek kilőttek.¹³⁶ Mivel a községben és a közvetlen környékén 28 kilótt harckocsi maradt a harcok végén, feltehetően a különbözet német harckocsikból állott. A támadó szovjet csapatok 30 katonát veszítettek, a visszavonuló németek 50 elesett emberüket hagyták vissza a községben. A harcok során a polgári lakosság is súlyos szenvedéseken ment keresztül: 84 ház leégett és 11 személy meghalt. Dél előtt 9 óra körül a német csapatok visszavonultak.

„A tartós erejű ellenséges támadás miatt főellenállási vonalunkat visszavontuk a Nagyvázsóny — 601. magassági pont vonalára.”

A harcolva hátráló német csapatokat és a hadművelési mélységben visszavonuló menetoszlopait a szovjet és az amerikai csatarepülők szakadatlanul támadták. Március 24-én Köveskál község főutcája tele volt visszavonuló német harckocsikkal, melyek üzemanyaghiánnyal küszködtek. Az esti órákban szovjet gépek bombázták a falut. Március 25-én este újabb szovjet légitámadás, a „Főszegen” 12 ház leégett.

Március 25-én a kora délutáni órákban hat amerikai vadászbombázó támadta meg Nagyvázsónyot. A bombázó és gépágyútűz a templomterén táborozó magyar katonai ellátó oszlopot ért. A támadás során 32 magyar katona meghalt. A fogatolt oszlop teljesen elpusztult.

A szovjet 35. lövész hadtest csapatai a délutáni órákban támadták meg Nagyvázsónyot, melyet a 9. SS páncélos hadosztály újra védeni igyekezett. A német adatok szerint a szovjet csapatok 40 db harckocsival és túlerejű gyalogsággal támadták meg a községet, ahol a németek főellenállási vonala húzódott. Este 21 óra körül a németek visszavonultak. A községben 17 magyar és 5 német katona holtteste maradt. A harcok során több ház leégett és három polgári személy meghalt. A visszavonuló 9. SS páncélos hadosztály csapatai a Nemesleányfalutól Ny-ra levő erdőszélen ásták be magukat.¹³⁷ A német tüzérség ágyúzni kezdte Nemesleányfalut, ahol 14 lakóház kigyulladt és meghalt 3 polgári személy.

A 27. hadsereg balszárnyán támadó 37. lövész hadtest és 181. harckocsi dandár csapatai március 25-én hajnalban folytatták a támadást a visszavonuló I. lovas hadtest ellen. A Hidegkút és Balatonfüred között tervezett főellenállási vonalat a német csapatok nem védtek. A 3. és 4. lovas hadosztályok délelőtt 11 órakor harc nélkül kivonultak Hidegkút községből. A 9. SS páncélos hadosztály egy harckocsizó egysége, mely ebbe a sávba került, üzemanyaghiány miatt összesen nehéz harckocsiját felrobbantotta.¹³⁸ A község így megmenekült a harcok pusztításaitól. Így csak jelentéktelen károk érték az előző napi szovjet aknavető- és tüzérségi belövések miatt. (3 ház kigyulladt és leégett, 4 polgári személy meghalt.) A szovjet csapatok benyomulásakor 10 német, és 4 szovjet katona esett el.

A német 23. páncélos hadosztály Balatonfüredet még ennyire sem védte. Mikor a szovjet csapatok kora reggel benyomultak, onnét már a német utóvédék is elmenekültek.

Az I. lovas hadtest csapatai a nap végére visszavonultak a Nagyvázsóny Ny (Talódi erdő ÉK-i szélé) —Vöröstó K—Vászoly—Akali DNY (Sárgpuszta) vonalára. A 26-án reggel 9 órakor keltezett német „reggeli jelentés” szerint ezen a vonalon „az új főellenállási vonal kiépítése folyamatban van.”

2. A HADMŰVELET MÁSODIK SZAKASZA

(1945. március 26–31.)

(A német hadseregek üldözése és a szovjet hadseregek ki-
jutása Bécs megközelítési útvonalaiba.)

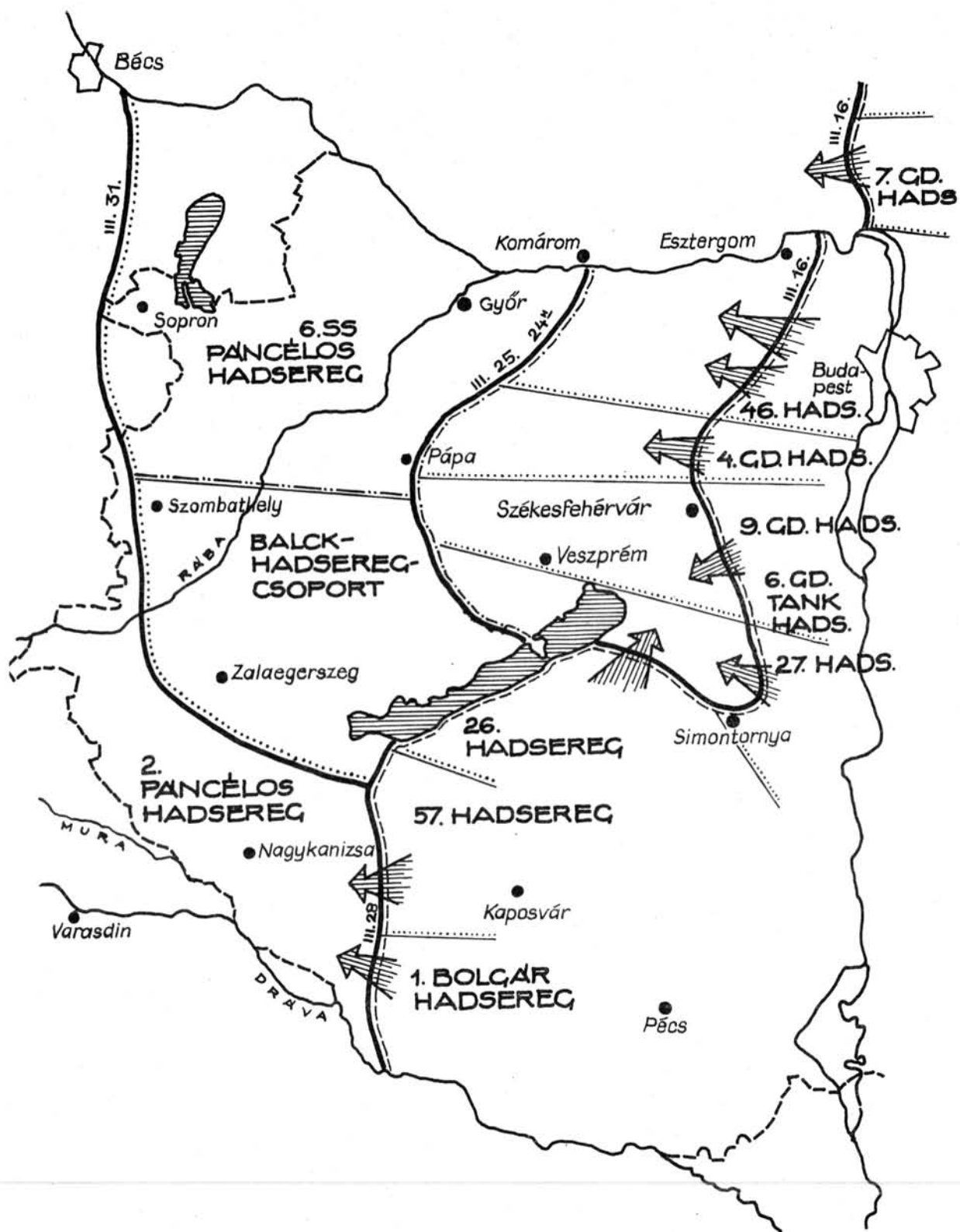
A március 16-tól 25-ig terjedő időszakban a 3. Ukrán Front hadseregei áttörték az ellenség védelmét a Duna és a Balaton között, leküzdötték a Vértes és a Bakony hegyes-erdős terepszakaszait és mintegy 120 km-es előnyomulás után megteremtették a feltételeket a támadás Bécs irányába való kifejlesztéséhez.

Március 26-án, hétfőn az arcvonal északi szárnyán támadó 31. lövész hadtest (4. gárda hadsereg alárendeltségében) a reggeli órákban Pápateszér és Románd községek térségéből megindította a támadást. A II. SS páncélos hadtest jobbszárnyán álló 6. páncélos hadosztály főerői ekkorra már visszavonultak a Rába mögé. A visszahagyott biztosító alegységek a páncélosokkal megerősített szovjet gyalogsági erőknek nem tudtak ellenállni. A szovjet hadtest a délelőtt folyamán átlépte a Szerecseny—Kajár vonalat és Mórchidánig elérte a Marcalt. Itt a szovjet csapatok támadása átmenetileg lelassult, mert a Marcal mögött húzódó „Zsuzsanna-állás”-ban levő magyar I. hegyi dandár makacs ellenállást fejtett ki.

A 38. lövész hadtest csapatai a kora hajnali órákban megkezdtek a támadást Pápa ellen. Az éjjelutáni órákban a 38. lövész hadtest három hadosztálya három irányból nyomult be a városba. A 105-ös É-ről, a 104-es K-ről és a 106-os hadosztály DK-ről. A városban szervezett ellenállással nem találkoztak. A 12. és 3. SS páncélos hadosztályok erőiket ekkorra már a Marcal-csatorna mögé vonták vissza. A várostól 6 km-re ÉNy-ra ütköztek csak erősebb német ellenállásba. Heves harc alakult ki Nagyacsádon és Nemesgörzsönyben, ahol 24 lakóház és 39 egyéb épület pusztult el a harcok során. A visszavonuló 12. és 3. SS páncélos hadosztályokat a Marcaltó község térségében harcban vetett 232. páncélos hadosztály csapatai fedezték. (101., 102. páncélgránátos ezredek és az 1. páncélvadász század.) A visszavonulást fedezte még a Rábától Ny-ra (Szany—Szil—Sobor térségében) felállított 959. hadsereg közvetlen tüzér dandár, mely ágyútűz alatt tartotta a Marcaltó felé vezető utakat, hogy feltartóztathassák a támadó szovjet hadosztályokat.

A 39. lövész hadtest jobbszárnyán, az Adásztevel körzetében összpontosított 114. lövészadosztály nyomult előre Ny-i irányban. A hadosztály sávjában támadott a 18. és 30. gépesített dandár, illetve a 14. motorkerékpáros dandár.

A szovjet csapatokkal szemben az 1. SS páncélos hadosztály részei vonultak vissza. A németek erőik egy jelentős részét Dákán összpontosították. Ellenőkésekre azonban nem volt erejük és megkezdtek visszavonulásukat a Pápadereses és Nagyalacsony felé vezető utakon. Reggel 6 órakor a szovjet gépesített csapatok benyomultak Dáka községbe. A visszavonuló német páncélosok közül egyet a dákai falúvégen, ket-

20. A 2., 3., ukrán frontok támadása 1945. márc. 16—31 között.

20. Angriffsoption der 2. und 3. ukrainischen Fronten zwischen dem 16. und 31. 3. 1945.

20. L'attaque des 2e et 3e fronts ukrainiens entre le 16 et le 31 mars 1945

20. Наступление 2-го и 3-го Украинского фронтов между 16 и 31 марта 1945 года.

tőt pedig a pápadereskei faluvégén lőttek ki. Ettől a kis-jelentőségű eseménytől eltekintve, több harci esemény ebben a körzetben nem volt. Az 1. SS páncélos hadosztály csapatai harc nélkül vonultak vissza. A 19. és 30. gépesített dandárok csapatai harc nélkül vonultak be Nyárádra és Nemesszalókra. Délelőtt 9 órakor már Marcalgergelyiben voltak a szovjet csapatok. Elsőnek 3 harckocsi robogott be a községbe, s miután meggyőződtek arról, hogy a német utóvédek elhagyták a községet, részben Szergény, részben Külsővát felé nyomultak előre. A Szergény felé vonuló 31. gépesített dandár és a 14. motorkerékpáros dandár csapatai azonban a Marcalnál elakadtak, mert a folyó hídja egy harckocsi alatt leszakadt.

Külsővát községnél a német utóvédek a déli órákig állásaikban maradtak. Ekkor hirtelen felkerekedtek és állásaikat otthagynak, a Marcal nyugati partjára menekültek. Egy szovjet páncélos felderítőkosci futott be elsőnek a faluba. A páncélosan levő szovjet katonák a németek után érdeklődtek. Majd rakétákat lőttek fel, s hamarosan 30–40 szovjet harckocsi vonult a községbe, gyalogsággal megrakva. A csapatok megállás nélkül vonultak tovább — elhagyva a megye területét

A 114. lövész hadosztálytól délre, Kup térségéből a 46. harckocsi, és a 30. gépesített dandárk nyomultak előre nyugat felé. A szovjet csapatok akadálytalanul nyomultak előre a németektől kiürített területen. Déli 11 órakor vonultak keresztül Nemesszalókon és Adorjánházán. Csöglét is déli 12 órakor érték el. Itt néhány órára megállt a szovjet csapatok előnyomulása, mert az 1. népi hegyi hadosztály alegységei ellenlökéssel kísérleteztek Celldömölk irányából. A szovjet tüzéség tüze azonban néhány órai harc után szétszórta a német csapatokat. A németek kudarca után a szovjet csapatok átkeltek a Marcalon és (elhagyva a megye területét), benyomultak Celldömölkre.

A 8. sz. műút térségében előnyomuló főerők, elsősorban az 5. gárda harckocsi hadtest parancsot kapott, hogy március 27-re, az esti órákig érje el a Rábát, keljen át azon és foglaljon hídfőállásokat a folyó nyugati partján. A hídfőállásokat tartsák a 9. gárda hadsereg magasabb-egységeinek beérkezéséig.

Az 5. gárda harckocsi hadtest csapatai, a 20., 21., 22. harckocsi dandárok és a 6. gépesített dandár csapatai március 26-án hajnali 4 órakor indultak meg Devecser térségéből. A gépesített csapatok mögött az összefegyvernemi csapatok nyomultak előre. Első lépcsőben a 98. lövész hadosztály kétlépcsős harcrendbe. (Első lépcsőben a 324. lövész ezred, másodikban a 290., 323. lövész ezredek.) Második lépcsőben a 99. lövész hadosztály nyomult előre.

Devecsertől délre a 103. lövész hadosztály csapatai támadtak. Az 1. népi hegyi hadosztály csapatai mindenütt vissza vonultak a Marcal mögé. A szovjet csapatok akadálytalanul nyomultak előre. Borszörcsőkre virradatkor érkezett két motorkerékpáros szovjet katona Székpusztá felől. Mivel nyoma sem volt ellenséges katonáknak, egy-két óra múlva nagyobb alakulatok vonultak át a községen. Orosziban ugyanez volt a helyzet. Ide három lovas felderítő érkezett. Pernes Elek bíró fogadta őket, aki éppen az utat javította. A szovjet lovas-katonák németek után érdeklődtek, majd utasították a bírót, hogy doboltassa ki, akinél idegen katona bujkál, az jelentse. Apácatornába reggel 8 órakor érkezett két szovjet lovas felderítő. Alig negyedórával később gépkocsikon özönlöttek a szovjet csapatok nyugat felé. Iszkázra délelőtt 10 órakor érkeztek ugyancsak lovas felderítők. A 8. sz. műút térségében az utolsó község Karaközörösök volt. A kora reggeli órákban még néhány német katona járt a faluban. Délelőtt 10 óra után a keleti domborzégyen megjelentek az első szovjet lovasok. A községben levő magyar menéskari huszárok a falu végén jelentkeztek az orosz lovasegység parancsnokánál. Badics Jenő volt orosz fogoly tolmácsolt. Mikor a szovjet tiszt látta, hogy csak menéskari katonákkal áll szemben, azonnal indította tovább katonáit. A lovasok nyomában hamarosan menetoszlopban vonuló gyalogság, lovaskocsik és gépkocsik tömege özönlött. Déltájban a szovjet tüzéség tüzelőállásokat foglalt a kertekben és a vasútállomásnál, majd tüzelni kezdték a Marcal irányába.

A visszavonuló 1. népi hegyi hadosztály csapatai ugyanis a Marcal-csatorna hosszában főellenállási vonalat építettek ki. A délutáni órákban a németek ellenlökést hajtottak végre Jánosházától K-re a Malomcsatornánál. Átmenetileg megállították a szovjet csapatok rohamos előnyomulását. A harcban 7 szovjet tankot kilőttek.

Az éjszakai órákban a szovjet csapatoknak Jánosházától D-re sikerült hídfőt létrehozni a Marcalon.

Az éjszakai órákban a német 4. légiflotta kötelékei 50 bevetést hajtottak végre. A Marcal vonalán támadó szovjet csapatokat támadták elsősorban Jánosháza térségében. Ugyanakkor légitámadásokat hajtottak végre a szovjet hadseregek hadművelési mélységében is. Többek közt Veszprémet is támadták. Mindez hiábavalóan bizonyult. A szovjet csapatok március 27-re virradó hajnalon számos helyen átkeltek a Marcalon, elsősorban Jánosháza mindkét oldalán.

Az 1. népi hegyi hadosztály új — ki tudja már hanyadik —, ellenállási övezetet épített ki Bögöte és Kissomlyó vonalán.

A 26. hadsereg Pusztamiske—Halimba szélességben támadott március 26-án. Erőinek zömét Halimbán összpontosította és koncentrált támadást indított Szóc, Nyírád irányába. A német adatok szerint a szovjet csapatok 2–3 gyalogos zászlóaljjal indultak támadásra, melyet kb. 50 db harckocsi (többségében T-34/85, továbbá „Joszif Sztálin II.” típusok) és 15 rohamlövég támogatott. A támadást erős tüzéségi tűz előzte meg. A Szóc-nél védő német 1. páncélos hadosztály maradványai, a „Bradel-harccsoport” (113/I. zászlóalj és a két utász század) és az 1. Harccsoport a kora délutáni órákban megkezdte a visszavonulást Szóc-ról Nyírád felé. A visszavonuló németek Nyírádon védekezni próbáltak: harckocsiaknak raktak le és a 113/I. zászlóalj még meglevő két darab önjáró nehéz páncéltörő lövegével 2–3 lövést adtak le a közeledő szovjet harckocsikra. A falu déli szélén álló öt P-V „Panther” is tüzet nyitott, de mindezek a fölényesen támadó szovjet harckocsikat megállítani nem tudták. Délután 16 óra után a szovjet csapatok elfoglalták Nyírádot. A faluban végbement harciselekmények következtében két lakóház összeomlott és egy pajta leégett. Több ház megrongálódott. A rövid harcnak a polgári lakosság közül 4 halálos áldozata és egy sebesültje volt.

A szovjet páncélos támadás Nyírádtól Zalahaláp felé tört előre, maga előtt kergetve az 1. páncélos hadosztály maradványait, akik így átsodródtak a IV. SS páncélos hadtest sávjába.

Nyírád elfoglalása után a szovjet 104. lövész hadtest csapatai Sümeg irányába fordultak. Ugyanakkor Nemeshanyban és Káptalanfán kb. 40 szovjet harckocsiból álló erő vonult fel készenléti állásokba.¹³⁹ A német III. páncélos hadtest (hadtest harcálláspont: Rábamólnári) csapatai Ukk és Sümeg között kíséreltek meg védelmi állásokat kiépíteni. A hadtest jobbszárnyán a 3. páncélos hadosztály csapatai voltak védelemben. A Sümeg felé vezető utakat a 3. páncélgránátos ezred két zászlóalja szállta meg.

A 27. hadsereg jobbszárnyán támadó 35. lövész hadtest és 110. harckocsi dandár csapatai Nyírád—Nagyvázsony sávban folytatták támadásukat március 26-án. Reggel 7 órakor a szovjet csapatok benyomultak Vöröstő községbe. A 9. SS páncélos hadosztály egyik alegysége rövid harc után visszavonult. A harc során 9 német, 1 magyar, és két szovjet katona esett el. A községben leégett két ház és meghalt két polgári személy. A szovjet csapatok előnyomulása azonban a Nagy-vázsony-tól DNY-ra lévő Talódi-erdő térségében elakadt. A visszavonuló 9. SS Hohenstaufen páncélos hadosztály csapatai harcolva hátráltak és rendkívül macacs ellenállást fejtettek ki. Hasonlóan elakadt a szovjet csapatok támadása a IV. SS páncélos hadtest balszárnyán, Nyírádtól D-re, az Agártető (513 m) térségében. Az itt harcolva hátráló 1. páncélos „Bradelharccsoport” és 1. páncélos harccsoport (4. „Panther” harckocsival, 2 önjáró páncéltörő ágyúval, 5–6 aknavetővel) az esti órákban makacsul védekezett a Dobos-pusztá és Tüskés-pusztá feletti kis erdőben, és az Agártető erdősegeiben.

A 27. hadsereg balszárnyán támadó 37. lövész hadtest és a 181. harckocsi dandár csapatai március 26-án ugyancsak áttörték az I. lovashadtest főellenállási vonalát. A német

csapatok védelme ezen a szakaszon is csak szétszakadozott utóvédharcokra korlátozódott, melyek megállítani nem tudták a szovjet csapatok előnyomulását, legfeljebb lelassították. Az I. lovas hadtest balszárnyán visszavonuló 3. és 4. lovas hadosztályok maradványai és az ide vezényelt magyar „Szent László” hadosztály részei Mencshely községet és térségét (Halom-hegy) védték. Az előnyomuló szovjet csapatok reggel 8 óra körül érték el Mencshely térségét. A támadó szovjet csapatokat azonban az I. lovas hadtest balszárnyán védő német és magyar csapatok mintegy 9–10 órára tartóztatták fel. A lovas hadtest balszárnyát a magyar „Szent László” gyalog hadosztály csapatai védték Nemesleányfalu és Mencshely között, a Jakabfa-erdő térségében. A hadosztály ekkor három harccsoportból állt: „Tassonyi-harccsoport”, testőr-zászlóalj” és „ejtőernyős-zászlóalj”. A hadosztály jelentős tűzérési erőkkel rendelkezett: 3 tábori tüzér osztály (1., 9., 76.), az I. könnyű aknavető tüzér osztály, VIII. légvédelmi könnyű tüzér osztály, 20. rohamtüzér osztály és a légierők páncélvadász osztálya tartozott alárendeltségébe. (A hadosztályhoz tartozott még egy híradó-, és egy utász zászlóalj.)

A hadosztálytól jobbra (Mencshely K-i széle—Halom-hegy—Kisdörgicse—Dörgicse K-i térségében a 3. és 4. lovas hadosztályok főellenállási vonala húzódott. A két lovas hadosztály 10 német és 3 magyar zászlóalj ekkor már csak 6–7 nehéz páncéltörő ágyúval és 4–5 rohamlöveggel rendelkezett. Tűzérési 9 könnyű- és 4 nehéz aknavető ütegből állott. Alárendeltségében volt a magyar 37. tüzér alakulat 6 könnyű ütege.

A támadó szovjet csapatok egész nap aknavetőkkel lőtték az ellenség védelmi állásait, majd délután 5 órakor megindult a szovjet gyalogság. Rövid ellenállás után a német csapatok visszavonultak Mencshelyről. Az utóvédharcok során 9 német, 1 magyar és 3 szovjet katona esett el a községben. Ugyancsak délután 5 órakor Dörgicse-re is benyomultak a szovjet csapatok. A „Szent László” hadosztály a Jakabfai erdőön keresztül Kapolcs irányába hátrált. A 3. lovas hadosztály nyomában támadó szovjet csapatok éjjel 11 órakor benyomultak Szentjakabfára és éjjelkor elfoglalták Balatoncsicsót. Jelentős harc egyik községben sem volt.

A német csapatok ugyanis jelentéktelen erejű utóvédeket hagytak csak maguk után. A főerők Balatonhenyén át vonultak az éjszakai órákban Köveskál felé: harckocsik és német lovasság.

A 37. szovjet lövész hadtest balszárnyán támadó csapatok és a 181. harckocsi dandár páncélosai a balatoni műúton nyomultak előre. Hajnali 4 óra körül Balatonudvariból megindult a támadás Akali felé. Elöl a gyalogság nyomult, majd a harckocsik főleg Udvari, de Dörgicse felől is. A támadás azonban elakadt a 23. páncélos hadosztály főellenállási vonalán, amely Szentantalfa—Tagyon—Zánka K-i (Ságpusztá) térségében épült ki. A német páncélos hadosztály 6 lövész zászlóaljból és egy utász zászlóaljból állott. Tűzérési 4 könnyű- és 4 nehéz üteg. Volt még 12 nehéz páncéltörő ágyúja, 1 rohamlöveg és 3 páncélvadász önjáró lövege. A hadosztálynak volt még alárendelve a 44. gyalog hadosztályból megmaradt egy lövész zászlóalj és 2 könnyű üteg.

Egész nap folyt a harc, különösen Ságpusztánál, ahol a német utóvédek a balatoni műutat akarták elzárni. A szovjet csapatoknak csak a nap végén, az éjjel körüli órákban sikerült visszavonulásra kényszeríteni a 23. páncélos hadosztály utóvédjeit.

Március 26-ról 27-re forduló éjszaka a szovjet csapatok tovább folytatták támadásukat a németek főellenállási vonalai ellen.

A 26. hadsereg 104. lövész hadtestének csapatai Káptalanfa és Sümeg közti sávban nyomultak előre. A német III. páncélos hadtest alárendeltségében levő csapatok még az előző éjszaka kiűrtették az ebben a körzetben levő falvakat. Csabrendeken két német harckocsi maradt vissza, melyeket üzemanyaghiány miatt a kezelőlegénység tagjai felrobbantottak az Árpád utcában.

A 104. lövész hadtest csapatainak támadási sávjában egyedül Sümegen alakult ki jelentősebb harctevékenység. A német 3. páncélos hadosztály 3. páncélgránátos ezrede a város K-i

részében bekerítésbe került. A város többi részét délután 17 órakor a szovjet csapatok elfoglalták, s főerőikkel, páncélosokkal megerősített gyalogsággal tovább nyomultak előre. A 3. páncélos hadosztály 394. páncélgránátos ezrede és az I. népi hegyi hadosztály 99/II. zászlóalja, és a III. páncélos hadtest alárendeltségében levő egyéb erők (a magyar „Ney SS” ezred részei, a 7. erőd-zászlóalj, a német 303. rohamlöveg alakulat, az 509. Tigris alakulat, a 17. és 19. népi „Werfer” dandárok) az esti órákra Uk és Rigács K-i szélére vonultak vissza. Védelmi vonalaiktól É-ra azonban a szovjet 6. gárda harckocsi hadsereg áttörése Jánosházán át már elérte Bögöte—Kissomlyó vonalát, s így a német hadtestet átkarolás veszedelem fenyegette.

Március 27-én a 27. hadsereg jobbszárnyán előnyomuló 35. lövész hadtest és a 110. harckocsi dandár csapatai a reggeli órákban előnyomultak Sümeg DK-i és Agártető közti sávban. A hatalmas erdővel borított területen csak egy jól járható út vezet keresztül, a Nyírad—Zalahaláp közt vezető országit. A szovjet csapatok ezen az úton nyomultak előre D-i irányba. Előnyomulásukat az I. páncélos hadosztály két harccsoportja kísérte meg lefékezni. A Sümeg—Tapolca közti vasútvonal mentén azonban hatalmas rések tátongtak, amelyek lezárására a IV. SS páncélos hadtestnek nem voltak megfelelő erői. Elsősorban a 9. SS páncélos hadosztály alegeit vezényelték ebben a térségbe, másrészt március 26-án este a „Szent László” hadosztály három harccsoportját is a Sümegtől D-re levő utak lezárására ide csoportosították át.

Ezek a gyenge erők a szovjet csapatok előnyomulását nem tudták feltartóztatni. Dél előtt 10 óra körül a 35. lövész hadtest csapatai és a 110. harckocsi hadtest 40 páncélosa benyomult Zalahaláp községbe. Itt a szovjet csapatok megálltak, hogy bevárják a balszárnyon előnyomuló szovjet csapatokat.

A 37. lövész hadtest az éjjel utáni órákban már megkezdte a támadást és reggelre az I. lovas hadtest főellenállási vonalát felszámolta. A 3. és 4. lovas hadosztályok csapatait hajnali 4 órakor kiverték Kapolcsról. A községben csak jelentéktelen utóvédharc volt, melynek során 7 német és 7 magyar katona esett el. A községben leégett 37 lakóház. Ezzel egyidejűleg, hajnali 2–4 óra között áttörték a 23. páncélos hadosztály főellenállási vonalát Szentantalfa és Zánka között. A legtöbb községet a németek harc nélkül kiűrtették és így a szovjet csapatok jelentéktelen harcok után március 27-én a déli órákig elérték a Tapolca—Ederics közti vasútvonalat. A déli órákra a szovjet hadosztályok két összpontosítási körzetet hoztak létre: Zalahalápon, ahol 40 harckocsit vontak össze és Szigligeten, ahol 14 harckocsiból álló erő összpontosult.¹⁴⁰

Az esti órákra Tapolcát a szovjet csapatok három oldalról körülférték. Csak egy út volt még nyitva, amely Lesenceistvánd felé vezetett, illetve azon keresztül Zalaszentórányba.

A szovjet csapatok megkísérelték Sümeg irányából átkarolni Tapolcát. Az esti órákig elő is nyomultak Bazi községig, de a Zalaszentórány felé vezető utat a magyar „Szent László” hadosztály csapatai elzárták. („Tassonyi-harccsoport” és az ejtőernyős zászlóalj.) Az Óhídról Vindornyaszőllőse vezető utat pedig a „testőr-zászlóalj” (pk. Pálfi százados) zárta le. A Tapolca és Sümeg közti vasútvonalat, Lesenceistvánd térségében az I. páncélos hadosztály két harccsoportja reteszelte el. (A hadosztály harcálláspontja: Uzsa-major, ahol a kísérő század is tartózkodott.)

A billegei-erdő felől a szovjet csapatok erős támadást intéztek a délelőtti órákban Lesenceistvánd ellen. A támadó szovjet csatarepülők bombázták és gépgyűkkel lőtték a faluban levő német csapatokat. A faluban 9 lakóház kiégett és leégett. A támadó szovjet csapatok délelőtt 11 órakor a vasútvonal felől benyomultak a faluba és a német „Bradel-harccsoport” katonáit visszaszorították Lesencetomajba. A német 113/10. páncélgránátos század néhány lövész páncélossal (SPW) egész estig makacsul védte a falut, s ezzel továbbra is biztosította a Tapolcáról kivezető egyetlen utat.

Este 20 órakor a szovjet csapatok megkezdtek a támadást Tapolca ellen. A támadás Zalahaláp felől indult meg. Több zászlóaljnyi gyalogság és 40 harckocsi tört be a város É-i részébe. Egy óra hosszat tartó utcai harc után a németek meg-

kezdték a visszavonulást Lesencetomaj és Zalaszentő irányába.

A szovjet 35. lövész hadtest a Sümeg—Tapolca vasútvonalra merőlegesen támadott DNY-i irányba és üldözte a Zala folyó felé menekülő német IV. SS páncélos hadtest csapatait. A visszavonuló német csapatok, a 9. SS páncélos hadosztály és az 1. páncélos hadosztály a kehidai hídon át özönlöttek Zalaegerszeg felé. Visszavonulásuk biztosítására a magyar „Szent László” hadosztály csapatait vetették harcba. A Zalaszentő—Kehida közti utat védő „ejtőernyős-zászlóalj” (pk. Ugron István százados) Zalaszentő védelmekor bekerítésbe került, mivel déli szomszédja, a 3. lovas hadosztály egyik ezrede korábban visszavonult. A bekerítésből kitört ejtőernyősöket Vindornyalakon újra bekerítették a szovjet csapatok. A súlyos harcokban a magyar ejtőernyős katonák 60%-a elpusztult. A Kehidánál levő Zala hidat a „Gránátoszred” 1. százada védte. A harcban a század teljesen elpusztult.

Március 27-én és 28-án a német IV. SS páncélos hadtest csapatai a Zala Ny-i partján igyekeztek új arcvonalat létrehozni Zalaszentgrót és Kustány között. (A német arcvonal további vonala ÉNy-i irányban: Zalavég—Csehimindszent—Csipkerék, ettől kezdve áttörés.) A IV. SS páncélos hadtesttől jobbra az I. lovas hadtest épített ki védelmi állásokat: Keszthely K-i széle—Cserszegtomaj É-i széle—Karmacs ÉK-i széle—Kustány É-i széle.

A Keszthely K,—Kustány között levő szakaszt a német 23. páncélos hadosztály szállta meg, amely már csak nevében volt páncélos hadosztály. Március 20—28-a között, a Balaton ÉNy-i partvidékén végrehajtott visszavonulása során összes harcokcsiját 7 db P-IV, 7 db P-V, egy rohamlővegét és 7 db páncélvadászát elvesztette. A 6 zászlóaljból álló hadosztály 12 db nehéz páncéltörő ágyúval, egy rohamlőveggel és három páncélvadással volt ellátva március 28-án. Tüzérsége: 4 könnyű- és 4 nehéz üteg.

A 23. páncélos hadosztály balszárnyán, a magyar Szent László hadosztály (Kustány—Bucsuszentlászló szélességben), azon túl pedig a 3. lovas hadosztály foglalt el védőállásokat.

Az így felfejlődött I. lovas hadtestre komoly feladat várt. Nekik kellett feltartóztatni a Sümeg—Ederics szélességben, DNY-i irányban támadó szovjet 27. hadsereget. (35., 37. lövész hadtestek, 18. harcokcsi hadtest és 5. gárda lovas hadtest.)

Az ő védelmi vonalaik biztosították a Nagykanizsa térségében harcoló német 2. páncélos hadsereget, mely március 28-án kezdte meg a visszavonulást Zalaegerszeg irányába.

A hadtest erősen leharcolt csapatai ezt a feladatot csak jelentős megerősítésekkel voltak képesek teljesíteni. Ezért március 28-án az I. lovas hadtest alárendeltségébe utalták a „Steyer műszaki záróosztagot” (35., 36. erőd-ezred), továbbá a 16. SS páncélgránátos hadosztály páncélos alakulatát, a magyar 213. és 217. erőd géppuskás zászlóaljakat, két erőd páncéltörőágyús századot, 191. hadsereg közvetlen rohamlőveg dandárt és a 78. páncélvonatot.

Az így jelentősen megerősített I. lovas hadtest sem volt képes a szovjet csapatok támadásának ellentánni.

Március 28-án reggel a szovjet csapatok megkezdték a támadást. A 37. lövész hadtest csapatai Nemesvita—Balatonygyörök térségében támadtak. A főcsapás azonban Zalaszentlászlónál érte a 23. páncélos hadosztály védelmi vonalait. A 35. lövész hadtest csapatai Karmacsnál átszakították a németek főellenállási vonalát és onnét törtek D-i irányba, Keszthely felé. A reggeli órákban a szovjet csapatok többirányból benyomultak Keszthelybe és a 23. páncélos hadosztály csapatainak többszöri ellenlékése ellenére, a várost felszabadították. A 23. páncélos hadosztály főerőinek visszavonulását a városból, a Hévíznél harcoló német csapatok biztosították. Március 29-én reggel csak akkor vonultak vissza Alsópáhok felé, amikor a Keszthelyről visszavonuló csapatok már elérték Zalaapátit és a Zala mögé vonultak vissza. Alsópáhok községben a visszavonuló német csapatok utóvédharcai másnapig, március 30-án reggel 8 óráig tartottak. Reggel 8 órakor a szovjet csapatok felszabadították

Alsópáhokot. A községben jelentéktelen harcok folytak, ennek során 3 szovjet, 2 német katona és 3 polgári személy halt meg.

1945. március 30-án délelőtt Veszprém megye területének felszabadítása befejeződött.

Öt nappal később, 1945. április 4-én a szovjet Tájékoztatási Iroda a következőket jelentette:

„Az 1945. március 16 és április 4-e közötti időben végrehajtott előretörés következtében a 2. és 3. Ukrán Front csapatai befejezték Magyarország egész területének felszabadítását a német megszállóktól.”

A szovjet 3. Ukrán Front és a német „Dél”-hadsereg-csoport hatalmas erői vívták harcukat Veszprém megye területén. A megye sok háborús vihart megért földjét története során még nem tiporták ilyen hatalmas, harcok sok százezreit és hadigépek tízezreit mozgató hadseregek. A II. világháború egyik nagyon jelentős hadiesemény sorozata zajlott le a megye területén. Itt tört el a német „Dél”-hadsereg-csoport gerince, a német hadsereg elit hadosztályai, a 6. SS páncélos hadsereg válogatott és kiválóan felszerelt csapatai teljesen tönkrementek a szovjet seregek csapásai alatt. Hiába volt Guderiannek, a német vezérkar főnökének drákói parancsa, hogy álljanak meg a visszavonuló német hadosztályok és tartsák állásaikat, mert „Itt már a Birodalom hatáiról van szó!” A szovjet tüzérség pergőtűzésében reménytelen volt minden ellenállás és a rohamra induló szovjet harcokcsikat nem tudta már feltartóztatni a testileg-lelkileg megtört német katona. A német hadtörténészek írják, hogy a Veszprém megyében harcoló német csapatok, köztük Hitler testőr-hadosztálya, „amelyekben jobban bízott, mint a közsiklában, nem állták meg a helyüket: elfogyott erejük, és hitük!” (Tippelskirch.) „A húr túlfeszítéséért felelős német vezér büntetésből elrendelte az érintett SS erők seregtestjelzését feltüntető »kardíszek« letépését.” (Adonyi.)

És a magyar csapatok? Beregffy nyilas hadügy-miniszter március 19-i rendeletében írja: „Több alakulatnál tapasztaltam, hogy némán, szomorúan menetelnek... A háborút letört lelkeletű, szomorú csapatokkal nem lehet megnyerni!”

Nem is lehetett...

A „Dél”-hadsereg-csoport a Veszprém megyében elszenvedett döntő vereség után, miután a Rába vonalat is kénytelen volt feladni, már csak arra törekedett, hogy lehetőleg épségben visszavonja demoralizálódott csapatait az osztrák határon előzőleg kiépített védelmi állásokba.

Azóta kerek negyedszázad telt el. És jönnek új esztendőök, egyre távolabb került tőlünk az 1945-ös esztendő tavasza...

Az idő távolodhat, de az emlékezés nem múlhat el azok iránt, akiknek tízezrei áldozták életüket, testi épségüket azért, hogy valóra váljon népünk legjobbjainak évszázados álma. Felszabadulásunkra emlékezve, tisztelettel adózunk a felszabadító szovjet hősök emlékének.

Veress D. Csaba

JEGYZETEK

- ¹ Markóczy János segédtisztjének, Kaptai Antalnak személyes közlése alapján.
- ² Veszprémvármegye 1944. ápr. 16. sz. (OSZK. Ht. 11 288.).
- ³ Veszprémvármegye 1944. április 5. sz. 1—2. lap.
- ⁴ Veszprémvármegye 1944. ápr. 30. sz., máj. 10. számok.
- ⁵ Pápai Hírlap 1944. máj. 13. sz. 3. lap. (OSZK. Ht. 11 181.).
- ⁶ Pápai Hírlap 1944. máj. 17. sz.
- ⁷ Pápai Hírlap 1944. jún. 3. sz. 2. lap.
- ⁸ Veszprémi Hírlap 1944. ápr. 23. sz. 3. lap. (OSZK. Ht. 11 530.).
- ⁹ A megye területén lefőtt angol-száz repülőgépek adatai. (Alispáni iratok. 10637/1945. Veszprém megyei Levéltár. (Továbbiakban: VemL.))
- ¹⁰ Veszprémvármegye 1944. jún. 4. sz., 18., júl. 9., 30. sz., aug. 27. sz.
- ¹¹ Berend—Ránki: Hadianyaggyártás Magyarországon a második világ-háború alatt. Századok, 1957. 697—698., 700—701. old.
- ¹² Hidegkúthy Károly ny. főmérnök személyes közlése.
- ¹³ Pápai Hírlap 1944. júl. 1. sz. 3. lap.
- ¹⁴ Veszprémvármegye 1944. júl. 9. sz. 4. lap.
- ¹⁵ Pápai Hírlap 1944. okt. 14. sz. 3. lap.
- ¹⁶ Csaba Imre: Támadás menetből. (Történetek Veszprém megye munkásmozgalmából, emlékezések a mozgalom harcosaira). 133—144., 127—132.
- ¹⁷ Hadtörténeti Levéltár. Röpiratgyűjtemény, 236., 241. Fényképmásolatok.
- ¹⁸ Veszprémvármegye 1944. okt. 22. sz.
- ¹⁹ Veszprémvármegye 1944. nov. 12. sz. Hírek.
- ²⁰ Polgármesteri iratok. 6193/1944. VemL.
- ²¹ Veszprémvármegye 1944. okt. 22. sz. 2. lap.
- ²² Pápai Hírlap 1944. nov. 18. sz. 3. lap.
- ²³ Veszprémvármegye 1944. okt. 29. sz. 2. lap.
- ²⁴ Fegyvertelen álltak aknamezőkön. Dokumentum összeállítás. Bp. ... II. 655—657. lap.
- ²⁵ Magyar kir. Államépítészeti Hivatal veszprémi iratai. (Továbbiakban: M. kir. Áé. Hiv. vi.) 1/1945. a. sz. 1/1945. i. sz. VemL.
- ²⁶ Zirc. Róm. kath. plébánia. Háztörténet.
- ²⁷ Polgármesteri iratok. 6018/1944. VemL.
- ²⁸ Vörösbényi dobolási könyve, 1944. dec. 12. Napló, 1964. ápr. 4. sz.
- ²⁹ Records of German Field Commands Army Groups. (National Archives Microcopy No. T-311. The American Historical Association Committee for the study of war documents. Washington. 1959. (A budapesti Hadtörténeti Intézet levéltárának tulajdonában lévő mikrofilm-tekercsek a német „Heeresgruppe Süd” parancsnokságának iratanyagáról. Továbbiakban: Records... 10. 12. 1944. Wochenmeldung.)
- ³⁰ Records... Armeegruppe Fretter-Pico. Ung. AOK. 3. 14. 12. 1944 Unterstellungen und Gefechtsstände.
- ³¹ H. Friessner: Verraten Schlachten. Holsten Verlag. 1956. 180 lap.
- ³² Records... Armeegruppe Fretter-Pico. Gruppe Kirchner. Morgen) melung. 4. 12. 1944. ol. 20 Uhr.
- ³³ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Fretter-Pico. Morgen) melung. 5. 12. 1944.
- ³⁴ Uo.
- ³⁵ Enyingi járás iratai, 11/1945. VemL.
- ³⁶ H. Friessner. i. m. 181 lap.
- ³⁷ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Fretter-Pico. LVII. Pz. Korps. Tagesmeldung. 8. 12. 1944.
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Fretter-Pico. 13. 12. 1944.
- ⁴⁰ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Fretter-Pico. Wochen) meldung. Stand von... 16. 12. 1944.
- ⁴¹ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Fretter-Pico. Fernschreiben. H. Gr. Süd. Ia. Nr. 4768/44 g. Kdos. v. 10. 12. 1944.
- ⁴² Szepessy Géza, Várpalota, személyes közlés.
- ⁴³ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Fretter-Pico. Fernschreiben. Wochenmeldung, Stand von 16. 12. 1944.
- ⁴⁴ H. Friessner. i. m. 197 lap.
- ⁴⁵ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Balck. Tagesmeldung. 29. 12. 1944.
- ⁴⁶ Stoves, R.: I. Panzer—Division. 1935. 1945. Podzun Vlg. Bad Nauheim, 1961. 705—706 lap.
- ⁴⁷ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Balck. Korpsgruppe Breith. Verlauf. 1. 1. 1945.
- ⁴⁸ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Balck. 3. Ung. Armee. Korpsgruppe Breith. Verlauf. 3. 1. 1945.
- ⁴⁹ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Balck. 3. Ung. Armee. Korpsgruppe Breith. Verlauf. 4. 1. 1945.
- ⁵⁰ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Balck. Fernschreiben. 8. 1. 1945. 23,00 Uhr. 1. még: Stoves. i. m. 709 lap.
- ⁵¹ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Balck. 15. 1. 1945. Morgen) meldung.
- ⁵² Records... KtB. d. Hgr. Süd. Armeegruppe Balck. Korpsgruppe Breith. Morgenmeldung. 16. 1. 1945. 08,25 Uhr.
- ⁵³ Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. Zrínyi Katonai Kiadó Budapest, 1960. 94—96 lap.
- ⁵⁴ Polgármesteri iratok. 259/1945. (VemL.) és a Veszprémvármegye 1944. dec. 13. sz. 2. lap.
- ⁵⁵ M. kir. Áé. Hiv. vi. 30/1944 asz. 8635. (VemL.).
- ⁵⁶ Uo. 1/1945 asz. 1/1945 i. sz. (VemL.).
- ⁵⁷ Dr. Scherer János birtokában lévő iratok alapján.
- ⁵⁸ Devecseri járás. 2442/1945.
- ⁵⁹ Veszprémvármegye. 1944. dec. 17. sz. 3. lap.
- ⁶⁰ Veszprémvármegye. 1944. dec. 24. sz.
- ⁶¹ Polgármesteri iratok. 1213/1945. (VemL.).
- ⁶² Polgármesteri iratok. 331/1945. (VemL.).
- ⁶³ Zirc község iratai. 301/1945. (VemL.).
- ⁶⁴ Enyingi járás iratai. 11/1945. (VemL.).
- ⁶⁵ Polgármesteri iratok. 508/1945. (VemL.).
- ⁶⁶ Zirc község iratai 429/1945. (VemL.).
- ⁶⁷ Dokumentumok az ellenforradalmi korszak utolsó napjainak történetéhez. (Hadtörténeti Közlemények, 1960. 1. sz.).
- ⁶⁸ Polgármesteri iratok. 305/1945. (VemL.).
- ⁶⁹ Zirc község iratai 301/1945. (VemL.).
- ⁷⁰ Dr. Scherer János személyes közlése.
- ⁷¹ Zirc község iratai. 301/1945. (VemL.).
- ⁷² Hadtörténeti Levéltár. Rendőrség országos Felügyelője 1945. iktatatlán. A. 841. eln. 1945 számára beérkezett jelentés.
- ⁷³ Szij Résző: Várpalota. 1958. 297 lap.
- ⁷⁴ Karsai E.: A budai vártól a gyeplőig. 1944—1945. Táncsics Könyvkiadó, Budapest. 1965. 652 lap.
- ⁷⁵ Gazi J.: Adatok és dokumentumok a Szálasi-hadsereg bonlásának történetéhez. Hadtörténeti Közlemények, 1960. 2. sz. 232 lap.
- ⁷⁶ Fejezetek hazánk felszabadulásának történetéből. i. m. 120, 125, 126 lap.
- ⁷⁷ Tóth Sándor: A szovjet hadsereg felszabadító harcai Magyarországon. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest. 1965. 304 lap.
- ⁷⁸ Fejezetek... i. m. 6. sz. vázlat.
- ⁷⁹ M. kir. Áé. Hiv. vi. 613/1945. (VemL.).
- ⁸⁰ M. kir. Áé. Hiv. vi. 609/1945. (VemL.).
- ⁸¹ M. kir. Áé. Hiv. vi. 641/1945. (VemL.).
- ⁸² M. kir. Áé. Hiv. vi. 640/1945. (VemL.).
- ⁸³ M. kir. Áé. Hiv. vi. 735/1945. (VemL.).
- ⁸⁴ Veszprémi járás főjegyzőségének iratai. 147/1945. (VemL.).
- ⁸⁵ Dr. Nagy Gábor ezredes: A szovjet páncélos és gépesített csapatok alkalmazása a balatoni védelmi és bécsi támadó hadműveletben. (1945. március 6. — 1945. április 14.) Zrínyi M. Katonai Akadémia, Budapest. 1968.
- ⁸⁶ Uo.
- ⁸⁷ A budapesti Zrínyi M. Katonai Akadémia Hadművészet Története Tanszék parancsnokának, dr. Nagy Gábor ezredesnek, a hadtörténeti tudományok kandidátusának birtokában lévő magnetofon-tekercsek a szovjet 9. gárda hadsereg hadinaplójának magyar nyelvű fordításával
- ⁸⁸ Zirci járás iratai. 903/1945. (VemL.).
- ⁸⁹ Veszprém megyei Napló, 1965. ápr. 4. sz. Interjú Kozlov alezredessel.
- ⁹⁰ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. I. SS Pz. Korps. Morgen) meldung. 21. 3. 1945. 10, 10 Uhr.
- ⁹¹ Veszprém megyei Napló, 1966. ápr. 4. (J. J. Fokin tart. őrnagy levele.)
- ⁹² Uo.
- ⁹³ L. mint 90. jegyzet.
- ⁹⁴ Veszprémi járás főjegyzőségi iratok. 147/1945, 2688/1945. (VemL.).
- ⁹⁵ Berhidai és zirci róm. kath. plébániák adatai.
- ⁹⁶ M. kir. Áé. Hiv. vi. Veszprém Keleti Útbiztoság. 2173/1945, 2434/1945. (VemL.).
- ⁹⁷ Veszprém járási főjegyzőség iratai. 147/1945. (VemL.).
- ⁹⁸ M. kir. Áé. Hiv. vi. 2121/1945, 2173/1945, 2434/1945. (VemL.).
- ⁹⁹ Stoves, R. i. m. 760 lap.
- ¹⁰⁰ „Zum Kaukasus und zu den Tauern”; (Geschichte der 23. Pz. Div. 1941—1945.) Vlg-Esslingen a N. 496—497. lap.
- ¹⁰¹ M. kir. Áé. Hiv. vi. 2121/1945, 2173/1945, 2163/1945. (VemL.).
- ¹⁰² Stoves, R. i. m. 762 lap.
- ¹⁰³ Adonyi Ferenc: A magyar katona a második világháborúban. Klagenfurt. Ferd. Kleinmeyer Vlg. 1954. 180—182 lap.
- ¹⁰⁴ Records... KtB. d. Hgr. Süd. (6. Pz. Armee. 6. Armee. Morgen) meldung. 23. 3. 1945.
- ¹⁰⁵ A Veszprém megyei Napló főszerkesztőségének tulajdonában lévő visz-szemlékezések a megye kb. 200 községéből.
- ¹⁰⁶ A Zircen elesett és eltemetett német katonák adatai a róm. kath. plébánia halotti anyakönyveiben.
- ¹⁰⁷ „Szema bojevuh dejsztvij vojszk 3. U-F. (4, 9, 26, 27. A.) sz 23 po 28. 3. 45. goda. (Vühd na r. Rába.).
- ¹⁰⁸ „Szema nasztupenija 6 tankovoj armii do r. Rába. (19. 3. — 28. 3. 45 g.).
- ¹⁰⁹ A budapesti Hadtörténeti Levéltár. 12401, 12402. leltári szám alatt.

- ¹⁰⁸ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. 6. Armee. Tagesmeldung. 23. 3. 1945. I. SS Pz. Korps.
- ¹⁰⁹ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. Tagesmeldung. 23. 3. 1945.
- ¹¹⁰ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 23. 3. 1945. Morgenmeldung. 6. Armee.
- ¹¹¹ L. 87 sz. jegyzetét.
- ¹¹² Köveskáli református lelkész feljegyzései.
- ¹¹³ Polgármesteri iratok. 4389/1945, 5841/1945. Enyingi főszolgabíróság iratai. 453/1945. (VemL.).
- ¹¹⁴ Csaba Imre: i. m. 143 lap.
- ¹¹⁵ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. I. Kav. Korps. Tagesmeldung.
- ¹¹⁶ Veszprém járási főjegyzőség iratai 147/1945. (VemL.).
- ¹¹⁷ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. 6. Armee. Luftlage. 23. 3. 1945.
- ¹¹⁸ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. 6. Armee. Tagesmeldung. 25. 3. 1945.
- ¹¹⁹ Enyingi főszolgabíróság iratai 453/1945. (VemL.).
- ¹²⁰ Adonyi. i. m. 180 lap.
- ¹²¹ M. kir. Áé. Hiv. vi. 2159/1945. Zirci járás útbiztos jelentése.
- ¹²² Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. I. Kav. Korps. IV. SS Pz. Korps. Tagesmeldung. 25. 3. 1945.
- ¹²³ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. Verlauf. 24. 3. 1945.
- ¹²⁴ Veszprém járás főjegyzőségének iratai. 147/1945. (VemL.).
- ¹²⁵ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. Morgenmeldung. 24. 3. 1945.
- ¹²⁶ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. Morgenmeldung. 25. 3. 1945 08,15 Uhr.
- ¹²⁷ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. 24. 3. 1945. Verlauf.
- ¹²⁸ Nagy. i. m.
- ¹²⁹ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. 6. Armee. Luftlage. 25. 3. 1945.
- ¹³⁰ Records... KtB. d. Hgr. Süd. Pz. Armee. II. SS Pz. Korps. 26. 3. 1945. 09,00 Uhr. Morgenmeldung.
- ¹³¹ Pápai járás iratai. 635/1945. (VemL.).
- ¹³² A német katonák hangulatáról, lásd Tóth S. i. m. 311 lap.
- ¹³³ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. 6. Pz. Armee. Tagesmeldung. 25. 3. 1945.
- ¹³⁴ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. Morgenmeldung. 26. 3. 1945. 09,00 Uhr.
- ¹³⁵ Stoves, R. i. m. 771 lap és a helyi lakosság elbeszélése alapján.
- ¹³⁶ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. IV. SS Pz. Korps. Tagesmeldung. 25. 3. 1945.
- ¹³⁷ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. IV. SS. Pz. Korps. Tagesmeldung. 27. 3. 1945. 03,00 Uhr.
- ¹³⁸ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Pz. Armee. 6. Armee. Luftlage. 27. 3. 1945.
- ¹³⁹ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. IV. SS Pz. Korps. Morgenmeldung. 27. 3. 1945.
- ¹⁴⁰ Records... KtB. d. Hgr. Süd. 6. Armee. IV. SS Pz. Korps. Tagesmeldung. 28. 3. 1945. 03,00 Uhr.

Kriegshistorische Begebenheiten der Befreiung des Komitats Veszprém im Zweiten Weltkrieg

Die Studie befaßt sich mit den auf Ungarn bezüglichen Belangen des vierten und vorletzten Jahres des Zweiten Weltkriegs.

Die Darlegungen beginnen mit dem am 19. März 1944 erfolgten Einmarsch der Hitler-Truppen, der zur Besetzung ganz Ungarns führte.

Die Besetzung des Landes hatte natürlich auch für das Gebiet des Komitats Veszprém verheerende Folgen. Damit öffnete sich ein neues Kapitel in der jahrhundertlangen militärischen Geschichte des Komitats.

Mit dem 19. März 1944 bekam die Bevölkerung des Komitats die Brutalität des Krieges auch unmittelbar zu spüren. Den Anfang machte die unmenschliche Deportierung der Bevölkerung jüdischen Glaubens. Dies bedeutete im Endergebnis die fast vollkommene Ausrottung dieses Bevölkerungs- teiles, da ja nur ein unbedeutender Bruchteil die Katastrophe überlebte und den heimatlichen Boden wieder betreten konnte. Eine andere und diesmal die gesamte Bevölkerung des Komitats treffende Folge der Invasion war der Beginn der englisch-amerikanischen Fliegerangriffe gegen die kriegs- wirtschaftlich wichtigen Industrieanlagen und Siedlungen auf dem Boden des Komitats. Die verheerendsten waren die beiden Bombenangriffe am 14. Juni und 14. Juli 1944 gegen die Anlagen der Stickstoffwerke in der Gemarkung der Ortschaft Péti.

Im Mittelpunkt der Betrachtungen des Autors stehen die Bodenkämpfe auf dem Gebiet des Komitats. Das Ausmaß dieser Bodenkämpfe ist fast einzigartig unter den Komitaten des Landes. Dies aus dem Grunde, weil das Komitat mit zu jenen unglücklichen Teilen des Landes gehörte, auf denen das Kriegsgeschehen lange Zeit hindurch als stehende Kampf- handlung wütete.

Diese Kampfhandlungen gingen im Rahmen zweier großer Operationen der sowjetischen Roten Armee vor sich.

Die Verbände der III. Ukrainischen Front erreichten im Zuge der sog. „Operation Budapest“ als erste das Gebiet des Komitats, u. zw. am 3. Dezember 1944, also in der Anfangs- phase der großangelegten Operation. Dies geschah, als sie am Nordufer des Sió-Kanals die von den Hitler-Truppen in überstürzter Hast ausgebaute sog. „Eugen-Linie“ auf ihrem Anmarschweg fast mit einem Schlag durchbrachen und bereits fünf Tage später im Vorfeld des Verteidigungsbereichs der von der hitlerischen Kriegsführung mit so großen Hoffnungen ausgebauten und gehaltenen „Margareten-Linie“ erschienen. In der Zeit vom 3. bis 20. Dezember 1944 spielten sich in diesem Raume jene Kampfhandlungen ab, deren wichtigstes Ziel die Sicherung geeigneter taktischer Ausgangsstellungen war. (Siehe die im Abschnitt Balatonfőkajár-Csajág und Polgárdi stattgehabten Operationen!) Der Durchbruchsan- griff begann am 20. Dezember 1944 mit dem Erfolg, daß das 21. Schützenkorps der 4. sowjetischen Garde-Armeegruppe die südöstlichen Gebietsteile des Komitats besetzte und befreite. Ende des Monats Dezember wurde aber aus operativen Überlegungen der Vorstoß nach Westen abgebremst. Die III. Ukrainische Front verfügte nämlich nicht mehr über die erforderlichen Kräfte, um gleichzeitig mit dem Angriff gegen die im Raume von Budapest eingeschlossenen deutschen und ungarischen Truppenteile auch den Vorstoß in westlicher Richtung voranzutreiben. Derart entwickelte sich auf dem südöstlichen Gebiet des Komitats eine stehende Kriegsfüh- rung. Während es seitens der sowjetischen Truppen hier ledig- lich zur Verbesserung taktischer Ausgangspositionen zu kleineren und größeren, räumlich begrenzten Einzelaktionen kam, erfuhr die Aktivität der Hitler-Truppen gegen Mitte des

Monats Januar 1945 einen merklichen Auftrieb. Der dritte, unter der Bezeichnung „Unternehmen Konrad III.“ in Gang gesetzte Entsetzungsversuch dieser Truppen zur Befreiung der im Raum von Budapest eingeschlossenen Reste der deutschen und ungarischen Truppen wurde von der deutschen Heeresleitung am 18. Januar 1945 von dem Gebiet des Komitats Veszprém aus eingeleitet.

Infolge des anfangs raschen Vorstoßes der Deutschen verlegten sich die Fronten vom Gebiet des Komitats. Als jedoch am 26. Januar die sowjetischen Truppen zum Gegen- angriff ansetzten, wurde das Gebiet des Komitats (Bezirk Enying) wieder der Schauplatz erbitterter Kämpfe und den Deutschen gelang es vorübergehend, sich in den Stellungen der sog. „Margareten-Linie“ zu behaupten.

Nach der am 13. Februar 1945 erfolgten Befreiung der Hauptstadt Budapest versuchte die deutsche Heeresleitung dem von Woche zu Woche immer mehr drohenden direkten sowjetischen Großangriff gegen das eigentliche Gebiet des Dritten Reiches durch eine „Frühlingserwachen“ genannte Angriffshandlung größten Stils zuvorzukommen. Ausgangs- punkt dieser Operation wurde wiederum das Gebiet des Komitats. Diese Operation startete am 6. März 1945, konnte aber kaum über die Grenzen des Komitats Raum gewinnen. Die Angreifer blieben in einem vom Sió- und Sárköz-Kanal begrenzten Dreieck liegen. Auf den sanft gewellten Höhen des Bezirks Enying kam der Vorstoß jener 6. deutschen SS-Pan- zerarmee zum Erliegen, die noch vor drei Monaten in den Ardennen die ostwärts vordringenden amerikanischen Ver- bände zu schweren Abwehrkämpfen nötigte. Am 16. März 1945, dem zehnten Tag des massiven deutschen Panzeran- griffs setzte die sowjetische Heeresführung zum Gegenan- griff an. Der Operationsplan richtete sich auf eine weitaus- greifende Umklammerung und nur mit knapper Not konnten sich zwei ganze deutsche Armeen auf dem Gebiet des Sárrét der tödlichen Gefahr entziehen. Die deutsche Heeresleitung hatte es nur ihren mit letzter Verzweiflung kämpfenden Ver- bänden zu verdanken, daß dieser so unglücklich ausge- klügelte Angriffsversuch nicht in eine einzigartige Kata- strophe ausartete. Dem überwiegenden Teil der deutschen Angriffsdivisionen gelang es, sich noch rechtzeitig der so- wjetischen Zangenoperation zu entwinden, aber die fluchtartig westwärts abziehenden deutschen Divisionen büßten ihre Kampfkraft unter den Schlägen der nachdrängenden So- wjettruppen völlig ein.

So kam es in der Zeit vom 16. bis 31. März 1945 auf den Wegen und Straßen des Komitats zu mörderischen Kämpfen mit den in fliegender Hast zurückflutenden deutschen Heeres- teilen. Vergeblich wollte Guderian, der Generalstabschef der deutschen Panzerwaffe, seine weichenden Divisionen mit wiederholten drastischen Befehlen zum Stehen und zum standhaften Ausharren bringen. Vergeblich posaunte er die warnenden Kommandos, „es gehe nunmehr um die geheilig- ten Grenzen des Reiches selbst!“, — es gab für die aufs Haupt geschlagenen Hitlertruppen keinen Halt mehr. Die eine oder andere Division versuchte vielleicht da und dort noch 24 Stunden standzuhalten und Atem zu schöpfen; dann aber war im Trommelfeuer der sowjetischen Artillerie jeder Widerstand gebrochen. Die vernichtend geschlagenen deut- schen Soldaten vermochten dem Ansturm der sowjetischen Panzer nicht mehr standzuhalten.

Die siegesbewußt vorstürmenden sowjetischen Truppen rangen jeden Widerstand nieder. Ihre Fußstapfen deuteten den Anbruch einer neuen Epoche: Das freie und demokratische Ungarn ward geboren!

Csaba D. Veress

Historique militaire de la libération du département de Veszprém

Dans son étude l'auteur s'occupe des événements historiques relatifs au département de la dernière année de la deuxième guerre mondiale.

Les événements de l'occupation militaire allemande survenue le 19 mars 1944 constituent le point de départ de la première partie de l'étude.

L'arrivée des troupes allemandes étaient de conséquences fatales pour l'histoire du département tout comme pour celle du pays entier. Le 19 mars 1944 a commencé un nouveau chapitre de l'histoire de guerre du département.

La population du département est affectée désormais directement par les horreurs de guerre. La déportation inhumaine de la population de religion juive du département commence pour s'achever par leur extermination presque complète. (Après la guerre ce n'est que quelques rares personnes qui reverront leurs foyers.) L'autre conséquence qui frappe toute la population dans une proportion égale est que les attaques des forces aériennes anglaise et américaine commencent contre les établissements et agglomérations industriellement importants. (Mentionnons les deux attaques les plus graves contre les Péti Nitrogénművek (Usine de produits azotés de Péti) le 14 juin 1944, réitérée le 14 juillet de la même année).

La majeure partie de l'étude est consacrée aux événements militaires déroulés dans le département de Veszprém. L'histoire de guerre du département de Veszprém est presque unique parmi les départements du pays. Veszprém appartient à ces régions infortunées où la guerre de position s'est maintenue de longs mois durant.

Les événements de guerre sur le sol du département sont en relation avec les deux grandes manœuvres de l'Armée Rouge soviétique.

Pour la première fois les troupes du 3e Front Ukrainien entrent sur le territoire du département au cours de „l'opération militaire de Budapest”. C'est à la première période de cette opération, le 3 décembre 1944 que les troupes soviétiques arrivent sur le territoire du département quand, après avoir forcé «la ligne Jenő» hâtivement construite sur la rive nord du canal Sió, elles ont approché cinq jours plus tard la zone défensive de la «ligne Margit» qui remplissait de grands espoirs le commandement allemand. Du 3 au 20 décembre 1944 les manœuvres se passent aux avancées de la ligne défensive, avant tout pour l'acquisition de positions stratégiques. (Cf. les événements de guerre passés aux confins de Balatonfőkajár—Csajág et de Polgárdi). Le 20 décembre 1944 commence l'enfoncement de cette ligne défensive, et le 21e corps d'armée de tirailleurs de la 4e garde soviétique délivre les parties sud-est du département. A cause de considérations stratégiques, l'avancement vers l'Ouest s'arrête fin décembre. Le 3e Front Ukrainien ne disposait pas de forces suffisantes pour développer leur avancement vers

l'Ouest tout en continuant ses attaques contre les forces militaires allemandes et hongroises encerclées à Budapest. Ainsi sur le territoire sud-est du département une guerre de position se forma. Tandis que les troupes de l'armée soviétique n'exécutent des actions plus ou moins grandes sinon pour améliorer leur positions stratégiques, depuis le mi-janvier 1945 l'activité des troupes allemandes s'accroît. La 3e tentative (Unternehmen Konrad III) des troupes allemandes visant le déblocage de Budapest part du territoire du département de Veszprém le 18 janvier 1945. A la suite de rapides succès initiaux, les fronts se sont éloignés du territoire du département. Le 26 janvier les troupes soviétiques déclenchent leur contre-attaque et le district d'Enying (territoire du département à cette époque) devient de nouveau champ d'opérations militaires. Les Allemands réussissent cette fois à garder les positions de la ligne «Margit».

Après la libération de Budapest (le 13 février), le commandement allemand essaya de prévenir l'offensive soviétique probable — offensive qui menaçait cette fois directement l'Empire Allemand — par une contre-attaque («Frühlinswachen») plus grande que toutes les précédentes. Le point de départ de cette action était de nouveau sur le territoire de Veszprém. Le 6 mars 1945 la contre-attaque allemande se déclenche, mais dépasse à peine les frontières du département (le triangle formé par les canaux de Sió et de Sárviz). Sur les pentes douces du district d'Enying se bloque l'armée blindée SS qui trois mois avant a mis dans une situation difficile l'armée des États Unis dans les Ardennes. Le 10e jour de l'attaque allemande, la contre-attaque des troupes soviétiques s'ébranle. Le commandement soviétique entreprit de grandes opérations d'enveloppement et peut s'en fallait que le Sárret ne devint le cimetière de deux armées allemandes tout entières. C'est grâce à la persévérance des soldats allemands se défendant d'un acharnement désespéré que l'attaque insensée montée au haut commandement allemand n'ait fini par une catastrophe sans pareille. La grande majorité des divisions allemandes ont réussi d'évader du cercle, mais les troupes allemandes se reculant vers l'ouest sur les routes du département se sont anéanties sous les coups de l'armée soviétique. Du 16 au 31 mars dura ce combat sanglant sur le territoire du département, et il fut en vain l'ordre draconien du chef d'état-major allemand Guderian que les divisions allemandes s'arrêtent et tiennent leurs positions, „puisqu'ici, ce sont déjà les frontières de l'Empire dont il s'agit!”. Nulle part, les troupes allemandes ne pouvaient tenir leurs positions plus de 24 heures. Sous le feu roulant de l'artillerie soviétique toute résistance était sans espoir, et le soldat allemand, physiquement et psychiquement également brisé, ne pouvait plus arrêter les chars blindés soviétiques lancés à l'attaque. Les armées soviétiques s'avançaient victorieuses et à leurs traces une ère nouvelle commençait, et la Hongrie libre et démocratique fut fondée.

D. Csaba Veress

Военная история освобождения комитата Веспрем

В статье автор освещает события последнего года войны в комитате Веспрем.

Статья начинается с событий, связанных с оккупацией немецкими войсками Венгрии 19 марта 1944 года.

Вступление немецких войск вызвало роковые последствия как для всей страны, так и для комитата Веспрем.

После 19 марта 1944 года начался новый этап в военной истории комитата. Ужасы войны теперь непосредственно коснулись жителей комитата. Началась бесчеловечная депортация жителей комитата еврейского вероисповедования, окончившаяся почти полным их уничтожением. (После окончания войны вернулась домой самая незначительная часть из них.) Вторым последствием немецкой оккупации, ударившим по всему населению, явилась начавшаяся английскими и американскими авиационными соединениями бомбардировка важных промышленных объектов и населенных пунктов. (Из них, как наиболее значительные, отметим опустошительные воздушные налеты на Петский азотный завод 14 июня и 14 июля 1944 года.)

Подавляющая часть статьи занимается описанием военных операций, происходивших на территории комитата Веспрем. Военные события в комитате Веспрем стоят совершенно обособленно от остальных военно-исторических событий в стране. Комитат относится к тем несчастливым районам, где в течение долгих месяцев шла позиционная война.

Военные события на территории комитата связаны с двумя большими операциями Красной Армии.

Впервые территорию комитата части Красной Армии затронули по ходу «Будапештской операции». Впервые советские войска вступили на территорию комитата на начальной стадии операции 3 декабря 1944 года, когда они сходу прорвали с большим трудом построенную вдоль северного берега канала Шио так называемую «линию Енё», а через пять дней приблизились к оборонительному рубежу «линии Маргит», на которую немецкое командование возлагало большие надежды. Между 3 и 20 декабря 1944 года военные действия проходят на переднем крае оборонительного рубежа в первую очередь за овладение боевыми позициями. (См. военные действия, разыгравшиеся в районе Балатонкайяр — Полгард.) 20 декабря 1944 года начался прорыв оборонительного рубежа, и 21-й гвардейский стрелковый корпус 4-й армии очистил от немецких оккупантов юго-восточную часть комитата. По стратегическим соображениям наступление на запад в конце декабря приостановилось. 3-й Украинский фронт не располагал достаточными силами, чтобы одновременно с наступлением на окруженные в Будапеште немецкие и венгерские войска продолжать наступление и на запад. Так в юго-восточной части комитата

установилась позиционная война. Пока советские части вели небольшие акции для улучшения боевых позиций, с середины января 1945 года усилилась активизация немецких войск. Из трех военных акций, направленных на спасение немецких частей, окруженных и штурмуемых советской армией под Будапештом, третья («Предприниматель Конрад III») началась 18 января 1945 года на территории комитата Веспрем. Благодаря первоначальному быстрому успеху немцев линия фронта удалилась с территории комитата. 26 января советские войска приняли контрнаступление, и Энньинский район, в то время относившийся к комитату Веспрем, вновь стал театром военных действий. На этот раз немцам удалось удержать оборонительные рубежи «линии Маргит».

После освобождения Будапешта (13 февраля) советскую оффенсиву, ожидающуюся с недели на неделю и направленную теперь уже непосредственно против немецкого райха, немецкое командование хотело остановить наиболее мощным из проводимых до сих пор контрнаступлением («Пробуждение весны»), исходной позицией которого опять стала территория комитата Веспрем. Немецкое контрнаступление началось 6 марта 1945 года, но оно едва продвинулось за тогдашние границы комитата. (Треугольник, образуемый каналами Шио и Шарвиз.) На пологих энньинских склонах застряла 6-я танковая армия СС, та самая, которая на три месяца раньше, в Арденнах, поставила в тяжелое положение армию США. На десятый день немецкого наступления, 16 марта 1945 года, началось контрнаступление советских войск. Советское командование планировало грандиозную военную операцию, и Шаррет едва не стал кладбищем для двух целых немецких армий. Только благодаря тому, что немецкие солдаты сражались с отчаянием обреченных, неудачное наступление, предпринятое немецким командованием, не обратилось в беспримерную для них катастрофу. Большинство немецких дивизий удалось вырваться из кольца окружения, но отступающие на запад по территории комитата немецкие части были уничтожены ударами советских войск. Эти убийственные бои длились на территории комитата с 16 по 31 марта 1945 года. Несмотря на драконовский приказ начальника штаба немецких войск Гудериана остановиться и удержать рубежи, так как «Речь здесь идет уже о границах Империи!» — более 24 часов немецкие части не могли удержаться ни на одном рубеже. Под сокрушительными ударами советской артиллерии любое сопротивление было безнадежным, и остановить наступающие советские танки душевно и телесно сломленные немецкие солдаты были уже не в состоянии. Советские армии победоносно продвигались вперед, а вслед за ними началась новая эра, образовалась свободная и демократическая Венгрия.

Чаба Д. Вереш

A Magyar Kommunista Párt létrejötté és harca a hatalomért Veszprém megyében

I. BEVEZETŐ

1945 tavasza kitörölhetetlen emlékként vésődött be a magyar nép szívébe. A Vörös Hadsereg meghozta óriási véráldozatok árán egész népünk, így Veszprém megye dolgozó népe számára is a sok évszázad óta várt, minden elnyomás alóli felszabadulást.

A felszabadulás előtt Veszprém megye kisebb területű és kevesebb lélekszámú volt a mainál: 3966 négyzetkilométernyi területen 266 865 ember élt; 5 járásra, 176 községre és két városra (Veszprém és Pápa) tagozódott.¹ Dolgozatomban csak a fentebb leírt területű Veszprém megye helyzetét, nem az 1950-es évek elején, a közigazgatási átszervezések során létrehozott mai területű megye helyzetét értékelem.

A dolgozat célja, hogy megmutassa a Magyar Kommunista Párt létrejöttét és harcát Veszprém megyében 1945 márciusa és 1948 májusa között. A tárgyalt időszak jelentőségében fölülmúl minden más időszakot: hazánk felszabadulásával kezdődik és a két munkáspárt egyesülésével ér véget. Az út nem volt sima, nagyon sok akadályt, buktatót kellett leküzdeni. Gyászos örökséget vett át a magyar nép a volt uralkodó osztálytól, a földbirtokosoktól, tőkésektől. A második világ-háborúban megsemmisültek gyáraink, messze földön ismert, gyönyörű hidjaink. Külföldre vitték üzemünket, szinte teljes állatállományunkat, vasúti kocsijainkat. Egy rombadöntött ország területén, de életerős és élni akaró néppel, a Magyar Kommunista Párt vezetésével kezdődött meg az új, szocialista Magyarország felépítése.

Háborús veszteségeinket szemléltetően mutatják a következő országos és megyei adatok: elpusztult több, mint 400 ezer ember, az anyagi károk értékben megközelítették a 22 milliárd pengőt. A németek és nyilasok 1944 októbertől december végéig 55 ezer vasúti kocsirakományt kitévő értékeket hurcoltak ki az országból, 3602 gyárat ért háborús károsodás. Elpusztult 1704 híd.²

A háborús veszteségek Veszprém megyében is jelentékenyek voltak, több mint 2 ezer ember halt meg háborús cselekmények következtében, 27 ezren elmenekültek, az elhurcoltak és eltűntek száma pedig meghaladta a 7 és fél ezret. ... a megye községei és városai közül 92 szenvedett légítámadást, 108 pedig földi harcokban károsodott. 15 község területe volt egy hónapnál tovább hadszíntér.³ A háború folyamán Veszprém megye összes lakóházainak negyedrésze (25,2%-a) megsérült. Különösen sok volt a rombadöntött, sérülést szenvedett lakóházak száma a városokban. A megyeszékhely lakóházainak pl. 75,5%-a sérült meg.⁴

Megyénk már a második világháború előtt is számottevő iparral rendelkezett; országos viszonylatban is jelentős volt pl. a szén-, a bauxit-, a mangánérc- és kőbányászata, vegyipara, pamut- és húsiipara. A felszabadulás előtt a megyében levő kőszénbányák adták az ország széntermelésének 12%-át.

Megyénk lakosságának többsége mezőgazdaságból élt. „A lakosság megoszlása 1945-ben: őstermelő 75% és csak a fennmaradó 25%-on osztozik az ipar, kereskedelem, munkások, értelmiségiek.”⁵ Még 1949-ben is a megye népességének 56,2%-át képezte a parasztság (1963-ban már csak 29,3%).⁶

Megyénk az utolsók között szabadult fel, így lényegesen később indult meg a demokratikus átalakulásért folytatott

harc. A Tiszántúlon, a Duna—Tisza közében és Észak-magyarországon már erőteljesen dolgoztak az ország újjáépítésén, szervezték a Magyar Kommunista Párt alapszervezeit, megkezdték a kommunisták vezetésével a földosztást, amikor Veszprém megyében még álltak a harcok, folyt a vér.

II. A PÁRT MEGALAKULÁSA ÉS HARCA MEGYÉNK FELSZABADULÁSÁTÓL 1946 NYARÁIG

Megyénk a dunántúli hadműveletek keretében, annak második részében az 1945 március 16-tól április 4-ig tartó „Bécsi hadművelet” során szabadult fel. A Szovjet Hadsereg kemény harcot vívott a felszabadításért. Csúpan március 24-én több mint 4000 ellenséges katona és tiszt holtteste borította a földet, 61 harckocsi, 76 löveg, sokszáz géppuska és géppisztoly, több mint 300 szállító gépkocsi került a szovjet csapatok kezébe. A 3. Ukrán Front csapatai március 16—24. között végrehajtott támadások során több mint 350 helységet szabadítottak fel a fasiszta terroruralom alól.⁷

Erre az időre így emlékezik vissza Molnár István elvtárs a párt régi harcosa: „1945. március 22-én Veszprém alá érkezett a front. A fasisztákon szörnyű pánik lett úrrá. Arra vették az irányt, hogy a még ittmaradt 5—6000 embert is eltávolítsák a városból. A lakosság döntő többsége, hogy el ne hurcolják őket, az óvóhelyekre menekültek. A legszörnyűbb volt az éjszaka. Iszonyatos lövöldözés 23-án reggel 6 óráig. Ettől kezdve a lövöldözések fokozatosan megszűntek. Reggel 8 óra körül a még visszahagyott fasiszta egységek szörnyű rombolásba kezdtek. Felgyújtották az üzleteket, lángban állt a „Hungária Étterem” az egyházmegyei nyomda és a mellette lévő két üzletház is. De a többi üzletek is feldúlva, kifosztva tátongtak... Itt maradt a város élelem és villany nélkül.”⁸

Tótvázsony felszabadulására így emlékeznek vissza a szemtanúk: „A község 1945. március 25-én délelőtt 10 órakor szabadult fel végérvényesen. Reggel 4 órakor a szovjet csapatok már bejöttek a községbe, de az ellentámadó németek 6 órakor és 9 órakor újból visszaszorították őket. A kivonuló fasiszták a község egyes utcáit felgyújtották és a füst leple alatt igyekeztek visszavonulásukat biztosítani. A házak egyrésze a bombázások következtében már úgyszólván égett. A házak egyrészt nem engedték, hanem inkább gyújtogattak. Így égett le a községben 127 lakóépület és gazdasági épület. A szovjet csapatok legelső teendője az égő házak oltása volt.”⁹

Pápán szintén több épületet felgyújtottak a menekülő németek és lerombolták a villanyvezetéseket. A tüzek oltását nehezítette az is, hogy a tűzoltó felszereléseket is elhurcolták, hogy minél nagyobb károkat okozzanak. Mindenütt a szovjet katonák voltak azok, akik segítették a helyi lakosságot otthonuk mentésében.

„Mohács óta nem volt ilyen súlyos helyzetben az ország.” — jellemezte helyzetünket a Magyar Kommunista Párt. Megyénk népe is a múlt súlyos örökségével, a háború szörnyű pusztításával sújtottan, de felszabadultan kezdett hozzá a kemény munkához. Kifosztva, romokban hevert az ország, amikor a MKP már hirdette: „lesz magyar újjászületés”. Sokan nem hittek benne. Az emberek nagy tömege fáradt,

fásult, kiábrándult volt. Minden család siratott valakit, rokont, jóbarátot. Fontos feladat volt visszaadni az emberekben a hitet, mozgósítani a sok és nagy feladat végrehajtására. Melyek voltak a legsürgősebb feladatok? Veszprém város felszabadulásának első óráira így emlékezik vissza Varga István elvtárs a munkásmozgalom régi harcosa: „Első feladatunk volt a jelenlegi pártiskola előtt lévő tankcsapda eltávolítása, hogy az átvonulás biztosítva legyen a szovjet csapatok részére. Ezt a feladatot rövid idő alatt elvégeztük. . . Munkacsapatokba osztottak bennünket. Egészségügyi (hullaleltakarító), romeltakarító, közbiztonsági, élelmezési csoportokba. A város területén a harcok, valamint a bombázások következtében meghalt szovjet, magyar, német katonák és civil lakosság eltemetése volt sürgős feladat.”¹⁰

A PÁRTOK, TÖMEGSZERVEZETEK MEGALAKULÁSA

A megye politikai helyzetét vizsgálva ebben az időben, azt látjuk, hogy a kor valamennyi áramlata, pártja, szervezete megtalálható volt itt. Az egyház befolyása a megyében székelő püspökségeken keresztül, gazdasági hatalmára is építve, jelentős volt. A fasiszta nézetek fennmaradását segítette az a tény is, hogy sok fasiszta, aki lakóhelyéről elmenekült, megyénkben telepedett le ideiglenesen és folytatta aknamunkáját. Megyénk tehát a klerikális reakciótól, a fasiszta befolyástól erősen fertőzött terület volt.

Ugyanakkor létezett a baloldali mozgalom is, amely a háború alatt különböző szabotázs akciókkal, szervezkedésekkel próbálkozott. A háború nemcsak a frontokon folyt, hanem a hátszágban is. Az üzemekben, bányákban is éreztette hatását. 1944-ben Ajkára, Úrkútra, Várpalotára, Nyírádra, Halimbára, Veszprémbe a bányákhoz, üzemekhez katonai parancsnokok kerültek. Ezek nemcsak a termelést ellenőrizték, hanem mindent elkövettek, hogy elfojtsák a munkásmozgalmat. Hadbírók elé állítottak mindenkit, aki a munkásmozgalmat próbálta szervezni vagy szabotálta a termelést. Legenyhébb büntetés az volt, hogy ha a „felforgatót” a frontra küldték. Pápán, ahol a megye munkásmozgalmának a központja volt, az 1944 márciusi német megszállás után a munkásoktól, a munkásmozgalom fellegrátját is lefoglalták. A munkásmozgalom vezetőit letartóztatták. Internálótáborba vitték Német Ernőt, Váczi Károlyt, Ács Kálmánt, Kerekes Jánost és másokat. A nyilasok mindent elkövettek, hogy a munkásmozgalom vezetőit fizikailag is megsemmisítsék. Így kerültek Dachaubá többek között Varga Lajos és Lampért Sándor elvtársak, akik közül csak Lampért elvtárs menekült meg.¹¹

A nagy elnyomás miatt a baloldal nem tudott komoly befolyást gyakorolni az ipari munkások, dolgozó parasztok tömegére. A legnagyobb illegálisban volt kénytelen dolgozni. Sok baloldali gondolkodású embernek kellett elhagyni a munkahelyét, lakóhelyét, nehogy letartóztassák őket. Különböző helyeken várták a felszabadulás napját. Ezek a haladó gondolkodású, egyszerű munkás és paraszt emberek voltak azok, akik létre hozták az MKP szervezetét.

Az MKP Központi Vezetőségének Ideiglenes Szervezeti Szabályzata így határozza meg a párt lényegét: „A párt neve: Magyar Kommunista Párt. A magyar munkásosztály pártja, képviseli az egész dolgozó nép, a nemzet érdekeit, tömöríti magában a legöntudatosabb munkásokat, a szegény-parasztág és az értelmiség leghaladottabb, legharcosabb elemeit. Küzd a független demokratikus népi Magyarorszáért és azon túl a szocializmusért, a kommunizmusért. A párt a marxizmus—leninizmus tanításának alapján áll.”¹²

Az MKP szervezése megyénkben is ezeknek az elveknek az alapján indult meg. A MKP Központi Vezetősége Budapestről több elvtársat küldött le, hogy segítsék megalakítani a helyi pártszervezeteket és ellenőrizték a megkezdett munkáját. Így jöttek megyénkbe többek között Német István, Sipos János, K. Nagy István és Simon József elvtársak. A Magyar Kommunista Párt szervezése megyénkben is elsősorban a bányavidékeken, üzemekben, az ipari centru-

mokban és ezekhez közel eső községekben indult meg. Pápán néhány nappal a felszabadulás után megtartották az alakuló ülést, melyen a KV részéről jelen volt Kiss Károly elvtárs. Titkárnak Német Ernő elvtársat választották meg, majd határozatot hoztak, hogy a párt székháza a volt úri kaszinó helyiségében legyen (Fő tér 2 sz.) Hozzáfoglaltak az üzemekben az alapszervezetek megalakításához. Elsőnek a Textilgyárban, a Húsipari Vállalatnál és a Dohánygyárban alakult meg az MKP, 1945 augusztusában pedig már létrejött a tókereti és az alsóvárosi pártszervezet is.¹³

Veszprém városban a felszabadulás után néhány nappal szintén megalakult az MKP. A párt megalakításában többek között részt vettek Molnár István, Gombai Pál, Varga István, Varga István II., Farkas Lajos, Tarján Ferenc, Horváth István, Horváth Ferenc, Lengyel György, Végh Károly, Oberecht Antal, Hercegfalvi László, Sági Géza, Sipos Jenő, Krell György, Weisz Ernő.¹⁴

A párt alapítói között ott voltak az illegális mozgalomban résztvevő elvtársak, a baloldali szociáldemokraták, akik a felszabadulás után a Kommunista Pártba léptek és azok az elvtársak, akik részt vettek a magyar Tanácsköztársaság dicsőséges harcaiban. Ott voltak a párt szervezésénél azok a magyar internacionalisták is, akik a Nagy Októberi Szocialista Forradalom és polgárháború résztvevői voltak. Ezek az elvtársak komoly erősségei voltak a pártszervezeteknek. Sokan voltak, mindannyiuk nevét nem lehet felsorolni. Közülük volt Pápán Német Ernő, Füzi Mihály, Veszprémben Molnár István, Csaba Jenő, Horváth Ferenc, Zircen Wittman János, Ajkán Szűcs Ferencné, Tribert Károly, Várpalotán Harák Ferenc, id. Borzas István. Balatonszepezden Horváth Károly, Nagyteleven Bábits Ágoston, Adorjánháza Kovács Imre.¹⁵

A régi munkásmozgalmi múlttal rendelkező elvtársak mellett megyénkben a párttagság nagyobb része azokból állt, akik a felszabadulást követő forradalmi hullám, az MKP programjának a megismerése következtében léptek be a Pártba.

Az ipari centrumokban létrejött pártszervezetekből elvtársak mentek segíteni a távolabbi falvak szervezését. A Budapestről leküldött elvtársak a megyei aktivákkal együtt dolgoztak azon, hogy minél előbb létrehozzák a párt szervezeteket. A megye nagy részében az átlagnál nehezebben indult meg a munka. Az elvtársak naplószerű jelentéseiből hiuen tükröződik az a hősi küzdelem, amely a kommunisták vezetésével az élet megindításáért folyt. A párt szervezését nem lehetett különválasztani a háborús romok eltakarításától, az újjáépítéstől, a földreformtól, a reakció elleni harctól. Az elvtársak nemcsak a pártot szervezték, hanem mindennel foglalkoztak. Ahol csak tudtak segítettek. Romot takarítottak, élelmet szereztek. Nehéz volt megnyerni az emberek nagyrészt hiszen 25 évig sok rosszat hallottak a kommunistákról, a Szovjetunióról. Sokan féltek és sok volt a közömbös ember, 1945. április 15-i levelében ezt írja Sipos elvtárs Veszprémből az MKP Központi Vezetőségének: „dacára az elégtelen eredményeknek, optimista vagyok. Nem könnyű a feladat, nagyon passzívák a polgárok, ezt arra használjuk fel, hogy a legfontosabb közéleti funkciókat elragadjuk tőlük. Így mivel nem volt polgármester, választottunk, természetesen kommunista párttagot.”¹⁶

Az elvtársak sokoldalú munkáját mutatják az akkori időkből megmaradt jelentések is. „Megalakítottuk a Kommunista Pártot Herenden, Enyingen, Siófokon, Vörösbényben, Királyszentistvánon. Létrehoztuk a Földosztó Bizottságokat (FB) is.” Ahol nem tudták megalakítani a Pártot, az FB-t ott is létrehozták, hogy megkezdődhessen a földosztás. „Veszprémmvársányban a községet teljesen vezetők nélkül találtuk, a jegyző, orvos, gyógyszerész elmenekültek. K. Zs. községi díjnyokot jelöltük ki a jegyzői teendők elvégzésére. Bakonygyirót község lakosai közül 40% Volksbundtag. Ezek nagyrésze elmenekült. Az üresen hagyott házakat leltározva a leégett családok részére utaltuk ki. Nagy volt az öröm. 6 tagú FB-t választottunk.”¹⁷ Az elvtársak valójában éjjel-nappal dolgoztak. Gyalog járták a községeket, étlen-szomjan, de nagyon lelkesen. Munkájuk eredményeképpen már áprilisban sok községben megalakult a KP.

A Kommunista Párttal egyidőben szervezték a többi pártokat és tömegszervezeteket is. Ezek létszáma, ereje eltérést mutat a megye területének különböző részein.

A *Szociáldemokrata Pártnak* több helyen volt a megyében erős szervezete, pl. Pétfürdőn, a Füzfői Nitrokémiánál, az Ajkai Bauxitnál. Itt a munkások közül is sokan léptek be az SZDP-be, ezenkívül az adminisztratív dolgozók és a műszaki értelmiség egyrésze. Városokban, községekben főként iparosok, kereskedők, kocsmárosok, ügyvédek, jegyzők, postások, vasutasok, tisztviselők léptek be a pártba. Parasztember viszonylag kevés volt köztük. A belépők közül sokan nyíltan hangoztatták, hogy az SZDP-t még a Horthy-rendszer is megtűrte, tehát bármilyen történjék, nekik nem lehet bajuk.

A *Független Kisgazda Párt* összetétele nagyon vegyes volt. Tagjai között minden réteg megtalálható. Újgazdák, kis- és középparasztok, jómódú birtokosok, a volt kizsákmányolók, a régi államgépezet emberei, volt csendőrök, katonatisztek, tisztviselők. Az akkori FKP megyénkben is a reakciós erők fellegvára volt. „Az FKP pápai szervezetében a felszabadulás után közvetlenül Sulyok Dezső volt a teljhatalmú vezető. Bár a középparasztság jó része is a párt szervezetében tömörült, ők csak olyan „közkatona” voltak. A többséget a városi kispolgárok, nagyobb tekintélyű iparosok, kereskedők tették ki. Ezek azért ragaszkodtak a Kisgazda Párthoz, mert ezen keresztül biztosították maguk részére az anyagi előnyöket. Sulyok Dezső mint polgármester mindent elkövetett, hogy ezt a réteget segítse.”¹⁸

Pártjuk taglétszámának erősítése érdekében mindent elkövettek. Tésen felglát és cserepet ígértek azoknak, akik belépnek az FKP-ba. Ugyanakkor arról beszéltek, hogy jönnek az angolok és a kommunistákat felakasztják. Dákan az FKP titkára feltörte a KP helységét és az ott található iratokat megsemmisítette. A zászlót és a párt tábláját leszakította.”¹⁹

A *Nemzeti Paraszti Párt* tagságának többsége dolgozó paraszt volt, de elég sok értelmiségi is ebbe a pártba lépett be. Megyei titkára Szentiványi Kálmán lett. Ez a párt a különböző bizottságokban segített elfogadtatni a KP helyes álláspontját, mert felismerték, hogy a dolgozók érdeke ezt követeli meg. Általánosan ez volt a jellemző, de azért előfordult, hogy néhány községben a Kisgazda Párt maga mellé állította a párt tagjait egyes kérdések eldöntésénél.

A *szakszervezetek* létrehozását nagyon fontosnak tartotta a KP, éppen ezért segítették a szervezését. Az 1945. július 3-i jelentés arról számol be, hogy 14 szakszervezet megalakult, 6 pedig alakulóban van. Ezek taglétszáma a szakmunkásoknak csak egyharmadát ölelte fel. Nehéz volt megértetni a dolgozókkal a szervezkedés jelentőségét. A megyei lapban rendszeresen közöltek cikkeket a szakszervezetek alakulásáról, tevékenységéről, hogy ezzel is segítsék a szervezést. Ebben a jelentésben írnak arról is, hogy 7 helyen alakult Üzemi Bizottság, köztük a Veszprémi Lőszerműveknél, a Herendi Porcelángyárban. Az ÜB-nek nagy szerepe volt a termelés beindításában, a dolgozók ellátásának javításában.”²⁰

MAGYAR DEMOKRATIKUS IFJÚSÁGI SZÖVETSÉG (MADISZ)

Nagy harc folyt a pártok és szervezetek részéről az emberek megnyeréséért, de különösen nagy volt a harc az ifjúság megnyeréséért. Annak érdekében, hogy az ifjúságot ne szaksítsák szét, a KP nem alkotott külön ifjúsági szervezetet, hanem a MADISZ-t segítette. A többi pártok viszont nem akarták ezt az egységet és harcot indítottak, hogy létrehozza saját ifjúsági szervezeteiket, maguk mellé állítsák az ifjúságot.

Ebből a küzdelemből az egyház sem maradt ki, és sok helyen titokban működött szervezeteit, vagy a demokratikus ifjúsági szövetséget igyekezett befolyása alá vonni. A MADISZ szervezése komoly harci feladat volt. Pápán a KP megalakulásával egyidőben a megyében elsőként jött létre a MADISZ. Néhány hónap alatt több községben alakult meg, de még 1946 elején is sok községben hiányzott. Takács János elvtárs az MKP megyei ifjúsági megbízottja 1946. január 15-i jelentésében főproblémaként azt veti fel, hogy nincs a MADISZ-nak

megyei vezetősége, amely irányítaná a szervezési munkát. Jól dolgozó szervezetek voltak Pápán, Devecserben és Várpalotán. 1946 novemberében alakult meg a MADISZ Jásdon, Márkón és Nagyesztergáron. Jól működő szervezet volt már akkor Bakonytamásin és Hidegkúton is.

Veszprémben 1945 áprilisában alakult meg. 1945 nyarán azonban az egyháznak sikerült Veszprémben teljesen a befolyása alá vonni ezt a szervezetet. A piarista diákokat a tanárok rendszeresen beszámoltatták arról, hogy mi történik a szervezetben és ellátták instrukciókkal. Ennek hatására a MADISZ helységében nyilas indulót és horthysta dalokat énekeltek. Olyan kijelentéseket tettek, hogy „a zsidókat ki kell irtani, a nemzetiségieket egy szál ingben át kell zavarni a határon, vagy ki kell őket is végezni. Nagy Magyarországot ez a fiatalság fogja vissza szerezni a III. világháborúban.” Ezek a diákok állandóan a rendszer ellen izgattak. Szidták a kommunistákat és mindenért a KP-t tették felelőssé. Végül a rendőrségnek is foglalkoznia kellett az ügygel és az egész MADISZ-t át kellett szervezni Veszprémben 1945 második felében.”²¹

MAGYAR NŐK DEMOKRATIKUS SZÖVETSÉGE (MNDSZ)

A nők megnyerése az egyik legnehezebb feladat volt. A reakciós, vallásos befolyás közöttük érvényesült a legjobban, távoltartották magukat a politikai mozgalmaktól. Az MNDSZ szervezetei elsősorban a bányatelepeken, városokban jöttek létre. Többségében kommunista asszonyok alkották a nőszervezetet, az első időkben nem szívesen vettek fel pártunkkülső asszonyokat. „A helyi MNDSZ egyelőre még egy-két tag kivételével csaknem kizárólag kommunista tagokból áll” — írja 1946 januári jelentésében az MKP devecseri járási titkára. 1946-ban indult meg nagyobb mértékben falun is az MNDSZ szervezése. Munkájuk elsősorban a gyerekek segítésére irányult. Bölcsődéket, napközi otthonokat hoztak létre, ruhát, cipőt gyűjtöttek a menhelyben levő gyerekeknek. Sok helyen a KP-val közösen szerveztek műsoros estéket, és ezek bevételeit szociális célokra fordították. A „SAS” akciók (Siess, Adj, Segíts) jól sikerültek. Látszatra az MNDSZ többségében szociális kérdésekkel foglalkozott, mégis kezdettől fogva más volt mint a régi rendszer jótékonykodó nőegyletei. Nagyon sokat tettek a nők politikai felvilágosítása érdekében, hozzásegítették őket ahhoz, hogy a saját gondjaik mellett lássák községük, munkahelyük, sőt az ország problémáit is. A gyerekek segítése volt az a terület, ahol a politikától idegenkedő asszonyokat is meg lehetett nyerni és fokozatosan bevonni más munkába is. Sikeres karácsonyi akciókat bonyolítottak le már 1945-ben Pápán, Veszprémben, Zircen, Várpalotán, Enyingen, Ajkán, Devecserben pl. „Karácsony napján ötven szegény gyermek kapott ünnepi ebédet, 83 szegény család pedig élelmiszersomagot (az élelmet úgy gyűjtötték össze). 38 család kapott 5—5000 pengőt, 22 család 10—10 000 pengő pénzügyi. 30 szegénysorsú katoná kapott sültésztaból, fehérkenyérből és cigarettából álló csomagot.”²² Devecserben ekkor még rövid ideje működött az MNDSZ, december 9-én alakult.

A FÖLDREFORM

A hatalomért folyó harcban a tömegek megnyerésénél döntő volt a munkás-paraszt szövetség megteremtése. A földreform gazdasági vonatkozásában is rendkívül jelentős, de végrehajtása fontos politikai kérdés volt. A parasztság megnyeréséhez nagy segítséget adott a földreform végrehajtása. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 1945. március 15-én rendkívüli minisztertanácsi ülésen fogadta el a 600/1945 sz. rendeletet. A rendelet végrehajtása során Magyarországon kb. 650 000 család kapott földet.

A felszabadulás előtt megyénk mezőgazdaságát is a félféudális nagybirtokviszonyok jellemezték, 1935-ben pl. az egyház és mintegy kétszáz földbirtokos kezén volt a megye földterületének egyharmada, ugyanakkor 20 000 paraszt család

egyáltalán nem rendelkezett földdel. A megye legnagyobb földbirtokosa az egyház volt, a veszprémi püspökség, a veszprémi káptalan, a zirci apátság együttesen 150 000 kat. hold földbirtokkal rendelkezett.²³

Földterület nagysága	Az összes gazdaságok számához viszonyítva	Összes területéhez viszonyítva
1 kh-on aluli	33,6	1,2
1—5 kh-ig	32,6	6,6
5—10	14,0	8,4
10—20	12,2	14,0
20—50	5,7	13,2
50—100	0,9	4,7
100—1000	0,8	19,1
1000 kh-on felüli	0,2	32,8
	100%	100% ²⁴

Veszprém megyében a földosztás során 240 000 kh földet osztottak fel. Földhöz jutott 15 884 család, melyek közül 7,862 családnak a felszabadulás előtt nem volt földingatlana. A földjuttatásban részesültek a kapott föld nagysága szerint a következők szerint oszlanak meg:

Gazdaság nagyság csoport	Földjuttatásban részesültek száma százalékban
0—1 kh-ig	21,1%
1—3 kh-ig	43,4%
3—5 kh-ig	17,4%
5—8 kh-ig	13,5%
8—10 kh-ig	6,2%
10—15 kh-ig	6,8%
15 kh fölött	0,6%
	100% ²⁵

A földosztással jelentősen megnőtt a kisbirtokosok száma. Megszűnt a hatalmas nagybirtok, összeomlott az úri nagybirtokos Magyarország gazdasági alapja és valósággá vált a párt jelszava: „a föld azé, aki megműveli”.

A kizsákmányolás megszüntetésének a földreform végrehajtása csak első lépés volt. Nagyon nehéz körülmények között kezdtek az újjazdák a földek megműveléséhez, hosszú ideig ki voltak szolgáltatva a kulákszorának.

Addig, amíg a Tiszántúlon forradalmi gyorsasággal már áprilisban be is fejeződött a földosztás, a Dunántúlon vontatottan haladt. A mi megyénkben is nagyon hosszú időt vett igénybe és sok igazságtalanság is történt.

Veszprém Jutas puszta püspöki birtokon osztottak először földet április 17-én, ünnepélyes keretek között, a járásközi pedig az enyingi járás kezdte el áprilisban a földosztást. A vontatottságot bizonyítja, hogy a megyei földbirtokhivatal 1946. szeptember 20-i jelentése szerint: „a földreform során 8 községben lett a telekkönyvezés végleg befjezve: Kádárta, Papkeszi, Szentgál, Vörösberény, Soly, Ősi, Bakonyháza, Nagyvázsony”.²⁶

Mezőlakon a földosztásnál elég sok igazságtalanság történt: Vicsépusztán az újjazdák a legrosszabb földet kapták, az intéző viszont 480 holdat megtartott magának és terrorizálta az újjazdákat. Bársonyoson a földosztásnál 7 holdat kapott az, akinek már volt földje, a teljesen nincstelenek 3 holdat.²⁷ Mezőlakon a nincstelenek a község legtávolabbi részén kaptak földet, míg a földtulajdonosok a közelben. Az uradalomban levő, szétosztásra került gazdasági felszerelést a jobbmódúak kapták, míg a szegénysorsúak csak kis részben részesültek belőle.²⁸

A földreformtörvény kijátszásának, a nincstelenek kismizetésének egyik jellemző példája Mindszenty József földigénylése. A felszabadulás után Mindszenty mindent elkövetett, hogy mentse az egyházi birtokot. Különböző érdemekre hivatkozva Farkasgyepű határában kiigényelt 107 katasztrális hold földet és meg is kapta. A püspökség emberei megfélemlítették a parasztokat. Azt mondták, hogy nem szabad igényelni a püspöki birtokból, mert úgyis visszavennék, másrészt nem érdemes igényelniük, mert ez gyümölcsös és ebből

lényegesen kisebb darabot lehet kérni. Mindszenty úgy tájékoztatta a megyei Földhivatalt, hogy nincs igénylő a községben és egyszerű szántóföldről van szó. Így Farkasgyepűn 18 család maradt teljesen nincstelen, mert kevés volt a kiosztásra kerülő föld és még 1948-ban is alkalmi munkából, főleg fagyásból éltek. Ezen az igazságtalanságon csak 1948-ban változtattak.²⁹

A földosztásnál előforduló lassúság és a hibák összefüggnek a Vármegyei Földbirtokrendező Tanács és a megyei Földhivatal nem kielégítő munkájával, amiért több tagját le is kellett váltani. De összefügg a Földigénylő Bizottságok összetételével is. Ahol a Földigénylő Bizottságokban megfelelő számban voltak képviselve az agrárproletárok — mint például Kertán — ott gyorsan és jól oldották meg, de ahol — és ilyen sok volt — falusi iparosok, alkalmazottak voltak többségben, ott a spekuláció érvényesült. Több községben a Földigénylő Bizottságban kommunisták egyáltalán nem voltak, mert amikor megalakult a bizottság, még nem volt a községben pártszervezet, később pedig nem változtattak az összetételén. Pl. Takácsiban még 1946-ban is csak parasztpárti tagjai voltak a bizottságnak, pedig már volt a községben KP. Ahol nem voltak pártszervezetek a környék üzemeinek kommunistái segítettek és a Budapestről leküldött elvtársak. Az MKP Veszprém járási konferenciáján 1946. március 9-én Slamovics Zoltán elvtárs nemesvámosi körzeti titkár hangsúlyozta, hogy mennyire fontos tudatosítani a parasztság között, hogy az MKP kezdte el a földosztást és harcol a föld megvédéséért. A konferencia egyhangúlag elfogadta azt a javaslatát, hogy a pártszervezetek nagyobb gondot fordítsanak a Földigénylő Bizottságok munkájára és ahol szükséges, válasszák újra ezeket. A kommunistáknak részt kell venni a bizottság munkájában és biztosítani kell a föld igazságos elosztását és megvédését.³⁰

Kislődön 1946 novemberében a földigénylők és újjazdák gyűlésen követelték a Földigénylő Bizottság lemondását, mert „jelenlegi összetételében nem képviseli az érdekeket, nem tud eleget tenni feladatának”. A bizottság összetétele a következő volt: elnök Kovács segéd, helyettese — műszerez, a többi tag — 2 írnök, egy bogárnér és egy suszter.³¹ Tehát még mutatóban sem volt benne agrárproletár vagy szegény paraszt. Nem képviselte ez a bizottság a telepesek érdekét sem. Az új bizottságba telepeseket is választottak. Mivel a telepesek közül sok volt a kommunista így a választásoknál a telepesek bekerülésével együtt a KP képviselője is bekerült a Bizottságba.³²

HARC A MAGYAR KOMMUNISTA PÁRT I. ORSZÁGOS ÉRTEKEZLETE HATÁROZATÁNAK VÉGREHAJTÁSÁÉRT

Az MKP 1945. május 20-án tartotta Budapesten első országos értekezletét. Megszabta azokat a feladatokat, amelyek megoldása biztosította az ország újjáépítését, a munkásszótály vezetőszerepének erősödését, a nemzeti összefogást. Az értekezleten hangsúlyozták, a feladatok végrehajtásához nagyon fontos, hogy falun is kiépüljenek a KP szervezetei. Ezeket a szervezeteket rendszeresen kell segíteni, irányítani, ezért létre kell hozni a megyei és járási pártbizottságokat, melyek irányítói az adott területnek. „Minden vármegyében a pártszervezetek munkájának összefogását és a pártmunka irányítását 5 tagú megyei pártbizottság végzi. A megyei pártbizottságot a megyei pártértekezlet választja. Amennyiben a megyei pártértekezlet egybehívása akadályokba ütközik, úgy a megyei pártbizottságot ideiglenesen a Központi Vezetőség nevezi ki.”³³

Az értekezlet után a Központi Vezetőség Német István elvtársat nevezte ki az MKP Veszprém megyei titkárának. Német elvtárs a felszabadulás után néhány nappal a pápai járásban szervezte a pártot, segítette a földosztást, így titkári kinevezése előtt a megye egy részét már ismerte, de mint pestinek, nagyon új volt ez a terület. Német elvtárs vezetésével június 6-tól működött az MB, de még szorosan összefonódva a városi vezetőséggel, keresztezve egymás munkáját. Az MB-nak csak négy tagja volt és nem reszortok, hanem területek

szerint voltak felelősek a munkáért. (Egy-egy MB-tag egy vagy két járásért volt felelős, azt segítette, külön reszortmunkájuk nem volt.)

A megyei pártbizottság létrehozása nagyjelentőségű volt. Mindenütt létrehozták a járási bizottságokat és ezeken keresztül biztosították az alapszervezetek egységes irányítását, segítségét. Az országos értekezlet előtt, mivel még nem volt MB, a Veszprém városi pártszervezet irányította az egész vármegyét, a járási székhelyeken alakult pártszervezetek pedig a járás területét.

Az 1945. október 10-i MB ülésen választják szét a városi és megyei pártbizottságokat. Ennek szükségességét Német elvtárs így indokolja: „A felszaporodott és egyre komplikálódó adminisztrációs munka szükségessé teszi a városi és vármegyei szervezetek szétválasztását.” Tehát az adminisztratív feladatok miatt tartották elsősorban fontosnak a különválást és nem azért, hogy elhatárolják a városi és megyei bizottság konkrét feladatait. Október előtt nem ülésezett rendszeresen az MB. A megyei titkár mellett még három elvtárs dolgozott, de nem volt pontosan meghatározva a beosztásuk. Ezekről a problémákról beszélt Német elvtárs. „Az MB első alkalommal ül össze teljes összetételben. Eddig senkinek nem volt meghatározott munkaköre amiért felelt volna.” Azonkívül, hogy a két bizottságot szét választották, pontosan elosztották a reszortokat is.

A Megyei Pártbizottság tagjai lettek: Német István titkár, Harák Ferenc szervező, Vég László propagandista, Bali Ferenc káderezető. Új tag lett Berzsák Béla, akit az adminisztráció vezetésével bíztak meg. A Veszprém városi szervezet vezetésével a következő elvtársakat bízták meg: Kemény János titkár, Hajós Lajos propagandista, Spizer Géza gazdasági vezető, Gergen Rudolf adminisztráció vezető.³⁴

Rövid ideig dolgozott együtt az MB ebben az összetételben. Német elvtársat novemberben pártiskolára vitték és a Központi Vezetőség Horváth Jánost nevezte ki megyei titkárnak. A december 22-i MB-ülésen választották meg az új MB-t, amely a megyei pártértekezletig vitte a munkát. Decembertől 7 tagja lett az MB-nak. A régi tagok mellé új reszortfelelősök kerültek be: Csepregy Mátýásné nőtitkár, Balog László ifjúsági titkár, és Kemény János elvtárs mint városi titkár, tagja lett az MB-nak.³⁵

A megyei pártbizottság tagjai között elosztották a területet. Sajnos keveset tudtak kint tartózkodni a területen, amihez nagyon hozzájárult a jármű hiánya is. Így sokszor csak a járási székhelyre és a közeli községekbe jutottak ki. A járás problémáit megismerték, de az egész megyében a reszortjukba tartozó munka értékelését, irányítását nem tudták olyan színvonalon megoldani, ahogy azt a körülmények megkövetelték. A megyei nőtitkár pl. az enyingi járásért volt felelős, így ami időt kiszállással tudott tölteni, ott töltötte, de viszont a többi járásba nagyon ritkán jutott el. Így az irányításnál egymás beszámolóira, a járások jelentéseire kellett támaszkodniuk. A jelentések sokszor egyoldalúak voltak, csak a közvetlen feladatról számoltak be, pl. tagszervezés, földosztás, sok más nagyon fontos feladat végrehajtásáról pedig nem volt pontos kép. Az egyes jelentések sokszor ellentmondóak voltak. Előfordult nem egy esetben, hogy a járás kevesebb párttagot jelentett, mint az előző hónapban, ugyanakkor jelenti, hogy több új pártszervezetet hoztak létre. A különbség általában onnan adódott, hogy a párttagokat az üzemnél is, a lakóhelyüknél is számba vették. Az MB decemberi ülésén határozatot hozott, hogy havonta 20 napot köteles minden MB-tag kint tartózkodni a területen, de ezt nem tudták megvalósítani. Az alsóbb szervek sokat bírálták az MB-t, hogy keveset tartózkodnak kint, az alapszervezetek többségénél nem ismerik az MB tagjait. Még 1946-ban is voltak alapszervezetek, amelyek mint a megyei titkár beszámolójában elmondotta: „nem is tudják, hogy működik az MB és ezért fordulnak mindenért a központhoz”. A járási bizottság tagjai is keveset tartózkodnak a területen. Volt sok olyan alapszervezet, amelyet az alakulás után alig látogattak meg. Ezek az alapszervezetek segítség hiányában megszűntek és újból meg kellett őket alakítani. Egy-egy járási pártbizottságon három elvtárs dolgozott, ebből egy az adminisztrációs feladatokat végezte. Ezen a helyzeten segített az, hogy felállították a já-

ráson belül a körzeteket, egy körzethez 10–12 község tartozott és ezt egy körzeti titkár irányította. Így a járási bizottság a körzeti titkárokon keresztül képet kapott az egész járás területéről. A devecseri járásban már 1945-ben, a többi járást megelőzve, a körzeti rendszer alapján dolgoztak.³⁶

1945 augusztusában az MKP Központi Vezetősége tagtoborzásra hívta fel a párt tagságát. Fokozatosan megszűntek minden olyan korlátot, amely nehezítette a tagfelvételt. A KV Titkársága 1945 augusztus 7-i határozata alapján az újonnan felvett tagoknak nem kellett életrajzot írni, a taggyűlés elé csak névsort terjesztettek. Ez jó volt, mert sok egyszerű, becsületes, főleg idősebb parasztember azért nem kérte felvételét, mert nehezére esett az életrajzot megírni. De ugyanakkor ez azzal a veszéllyel járt, hogy a pártban nem volt módjában ellenőrizni az új belépőket. A párttagság így minőségileg felhígult, a párt tényleges ereje nem nőtt olyan mértékben, mint a taglétszáma. Ennek ellenére helyes volt a tagtoborzás. Olyan időpontban került erre sor, amikor már kialakultak a koalíciós viszonyok, így a hatalmi, igazgatási pozíciók szakszervezeti, üzemi bizottsági funkciók, különböző szervezetekben, bizottságokban való részvétel a pártok taglétszámától függött.

Vállalni kellett tehát azt a kockázatot, hogy a sok becsületes ember mellett bekerülnek nem oda valók is. A tagtoborzás jó eredményt hozott. Országos viszonylatban az 1945. július elejéhez viszonyítva, amikor 226 577 volt a taglétszám, októberben már 508 801 főre emelkedett, ami 124,5%-ot jelentett. Az ország lakosságának 5,7%-a az MKP tagja lett. A Dunántúlon különösen nagy volt az előrelépés. A Győri Területi Pártbizottság — melyhez Veszprém megye is tartozott — kimutatása szerint a július eleji taglétszám összesen 6000 volt, októberben pedig már 24 105 tagja volt a TB-hoz tartozó pártszervezeteknek. Ez 301,7%-os emelkedés.³⁷

Megyeinkről külön még nincs kimutatásunk, de több adattal bizonyítani lehet, hogy szép eredményeket értünk el. A kis létszámú megyei és járási párt-apparátus mellett nagyon sokat dolgoztak az üzemek kommunistái, akik járták a falvakat és segítették a párt szervezését, de a községekben is mentek az elvtársak a közeli falvak segítségére, így Nemesvámosról, Hajmáskérrel, Nemesszalókról, Devecserből. Az elvtársak példamutató munkájának meglelt az eredménye. A megye legerősebb járása a veszprémi járás volt, ahol 1945 decemberében a járáshoz tartozó 36 községből 30-ban volt pártszervezet 2699 taggal. Ennek a járásnak sokat segítettek a várpalotai és péti pártszervezet kommunistái. A devecseri járásban 45 községből 36-ban, 2231 taggal, a pápai járás 47 községből 40-ben 1822 taggal, a zirci járás 36 községből 32-ben 1346 taggal, az enyingi járás 15 községből 13-ban 1992 taggal működtek pártszervezetek. A legrosszabb helyen Veszprém város állt, ahol a KP-nak csak 652 tagja volt és ezek közül is többet el kellett távolítani a pártból. Ugyanakkor megyénk másik városában, Pápán jól működő pártszervezetek voltak, taglétszámukat, mely 1945 őszén 400 fő volt, 1946 február 24-re, az MKP első megyei pártértekezletére 1200-ra emelték fel.³⁸

ÚJJÁÉPÍTÉS

A felszabadulás után lerombolt országban, leszerelt és kifosztott üzemekkel indult meg az élet. A katonai parancsnokságok aláásták a termelés jövőjét. Nem törődtek a fejlesztéssel, csak azzal, hogy minél több legyen a termelés a fasiszta hadviselés számára, mindegy, hogy milyen áron. A felszabadulás után még sokáig lehetett érezni ennek a rablógazdálkodásnak a következményeit. Ezek a katonai parancsnokok a háború vége felé „bénításokat” hajtottak végre. A legfontosabb berendezéseket leszereltették, tönkretették, vagy Németországba szállították. A munkások, ahol lehetett szabotáltak, kijátszva a parancsnokokat, eldugták a gépek, alkatrészek egy részét. Nem tettek eleget a kiürítési parancsoknak, helyükön maradtak és várták a felszabadulást. Az előállt rendkívül nehéz helyzetet súlyosbította még az élelmiszer és nyersanyag hiány. Ilyen helyzetben kezdett hozzá munkásosztályunk az újjáépítéshez. A nyersanyag hiányon belül legnagyobb volt a

szén hiánya, hiszen ez akadályozta a gyárak folyamatos üzemeltetését, a szállítás megindítását. Az ország szeme a bányászokon volt. Várpalotán a németek a „bénítás” keretében vízzel árasztották el a bányát. Szovjet katonák siettek a bányászok segítségére, hogy vízteleníteni tudjanak. Ők segítettek azzal is, hogy gépkocsikat biztosítottak a bányászokból alakult brigádok részére, akik aztán elmentek a határszéli megyékbe, sőt még Ausztriába is, hogy megkeressék és visszaszerezzék elhurcolt gépeiket. Az élelmszrier inség enyhítésére brigádok jártak szén cserélni élelemre.

A háború okozta kár Ajkán lényegesen kisebb volt, mint Várpalotán, így a felszabadulás után 3 napon belül megindult a termelés. A bánya vezetősége így számolt be erről a bányakapitányságnak: „sikertől a bányát olyan szerencsésen átmenteni, hogy a bányába menekült lakosság kivonulása után 3 nappal a széntermelést meg tudtuk indítani. Az áramszolgáltatás egy percig sem szünetelt”.³⁹ Nem volt bányafa, ezt is szénért kellett cserélni. Pl. Ajkára bányafát a nagytádi, barcsi, simongáti erdőségekből hoztak.⁴⁰

Hiányzott a robbanóanyag. A peremartoni robbanóanyaggyár sietett a bányások segítségére. „Nem volt a bányákban használatos füstmentes robbanóanyag; paxit sem. A peremartoni robbanóanyaggyár fel nem robbant háborús lövedékeket dolgozott fel a bányák számára. Ezzel az anyaggal azonban a robbanás füst és mérgezőgázképződéssel járt, ami több órára akadályozta a munkát és rontotta a bányászok egészségét. Néhol a bányászok maguk készítettek házilag robbanóanyagot, hogy a termelés ne akadjon meg. A meg nem felelő robbanószerkezetek sok súlyos balesetet okoztak. Ezért csak feltétlen szükség esetén robbantottak, ami ugyancsak lassította a termelést.”⁴¹

1945 júniusában a megye majdnem valamennyi községében gyűléseket tartott a KP, melyen a párt pünkösdi konferenciájának az újjáépítéssel kapcsolatos határozatát ismertették. Az ipartelegeken a munkások szívesen hamar megértette, hogy mi a feladata és vállalta, hogy a nélkülözések között is helytáll. Veszprémben június 18-án ankétot tartott az újjáépítésről a KP megyebizottsága. Az ankétot részt vettek a város szakemberei, pénzügyi képviselői és a politikai pártok vezetői. Az előadó ezt írja jelentésében az ankét után: „A polgárok nem valami nagy lelkesedéssel szölk a dolgokhoz, megleghe-tősen tartózkodóak voltak, de eredmény mégis van, mert megalakult az Újjáépítési Bizottság, melynek feladata lesz elő-készíteni az újjáépítést.”⁴²

A háborús károk helyreállításában, ahol tudott segített a Nemzeti Bizottság. Több helyen az ő nevékhöz fűződik a téglagyárak üzembehelyezése pl. a veszprémi NB utasítására helyezték üzembe a Csomai-féle téglagyárat. A Városi Villamosmű részére foglalatok, bakelit kapcsolók és villanyegők kiadására adott utasítást az üzlettulajdonosoknak. A Magyar Lőszerművek telepéről asztalosipari gépeket adott ki azzal az indokkal, hogy közérdekből is fontos, hogy ezek a gépek minél előbb üzembe helyezhetők legyenek.⁴³

Az MKP országos értekezlete hangsúlyozta: „Az újjáépítési program megvalósításának egyik legfontosabb előfeltétele, hogy végre teljes erővel meginduljon a fasiszta és nyilas maradványok és a reakció elleni harc. Tűrhetetlen, hogy lanya-ha igazoltatások folytán egyre-másra vissza jöjjenek állásaik-ba a régi rendszer szekértőlói.”⁴⁴

Az igazoló bizottságok lényegében az 1080/1945 M. E. sz. rendelet alapján dolgoztak, mely májusban jelent meg, amikor az igazolási eljárások nagymértékben megindultak.⁴⁵ A bizottság tagjait a Magyar Függetlenségi Frontba tömörült 5 politikai párt (Magyar Kommunista Párt, Szociáldemokrata Párt, Független Kisgazda Párt, Nemzeti Paraszti Párt, Polgári Demokrata Párt) képviselőiből, a Szakszervezeti Tanács küldöttéből a főispán jelölte ki. Ezenkívül állandó tagja volt az igazoló bizottságnak egy jogi képesítésű személy, aki tanácsadóként szerepelt. Egy szavazati joggal nem rendelkező tagot viszont mindig az a hivatal, intézmény vagy üzem küldött ki, amelynek alkalmazottait akkor igazolási eljárás alá vonták.

Csupán a veszprémi igazoló bizottságok, melyeknek hatásköre még a veszprémi járásra is kiterjedt, 4400 ügyet tárgyal-tak működésük alatt.⁴⁶

Népi demokráciánk fejlődése szempontjából nagyon jelen-tős volt a munkájuk, eljárásaik során kezdődött meg a tisztó-gatási folyamat, a felelősségre vonás. Nehéz körülmények kö-zött dolgoztak, hiszen a felsőbb állami szervekben is ott vol-tak még a reakciós erők s ez befolyásolta munkájukat.⁴⁷ Az igazoló bizottságban dolgozó kommunistáknak nagyon ne-héz feladatuk volt, kemény harcot kellett vívni a többi pártok képviselőivel szemben. A veszprémi igazoló bizottságban pl. a Polgári Demokrata Párt ny. alezredest, a Kisgazda Párt pe-dig kulák nagybérlet delegált.⁴⁸ A KP befolyása nem volt elég erős az igazoló bizottságokra. A bizottságban delegált tagján keresztül igyekezett befolyást gyakorolni, természetesen nagyobb eredményt ért el ott, ahol a Szakszervezeti Ta-nács küldötte is kommunista volt és ahol a testvérpártot is si-került megnyerni a cél érdekében. A KP képviselői a pártközi értekezleteken több esetben felvetették az igazoló bizottságok munkájában meglevő hiányosságokat és a kirívó eseteket a megyei lapban leközöltették. Több helyen — pl. Veszprém-ben is — a KP javaslatára a pártok visszahívták tagjaikat és másokat delegáltak, olyanokat, akik erősebben léptek fel. 1945 vége és 1946 eleje világosan bebizonyította, hogy a nép erősebb intézkedéseket követel. „A csöglei parasztok hu-sángokkal akadályozták meg, hogy a reakciós jegyző vissza-térjen a faluba.”⁴⁹

A reakciós erők hol nyíltan, hol burkoltan, de kezdettől támadták a demokráciát. Rémhíreket terjesztettek, izgattak a demokrácia ellen, sztrájkokat kezdeményeztek. Támadásukat elsősorban a kommunisták ellen irányították. Több olyan község volt a megyében, mint Mezöszilas, ahol egy régi fa-siszta nyíltan izgatott, arról beszélt: „nem lesz hosszú életű a rendszer, nem úgy fognak elbánni a kommunistákkal mint 1919-ben, hanem mindet kivégzik.”⁵⁰

A reakciósok gyűjtőhelye és védelmezője megyénkben is a Független Kisgazda Párt volt. Dr. Rainprecht Antal kisgazda főispán 1945. augusztus 25-én a zirci gyűlésen más kisgazda vezetőikkel együtt szidta a kommunistákat, őket tette felelős-sé a háború okozta nehéz helyzetért és a nemzeti érzésekre hivatkozva igyekezett megnyerni a tömeget. Jelszökeként han-goztatták a gyűléseken: „A magyar zászló piros, fehér, zöld és nem lehet egyszínű zöld, fehér vagy vörös. Vörös diktatúra, kommunizmus itt sohasem lesz.” Papkeszin azt a hírt terjesz-tették a Kisgazda Párt reakciós emberei, hogy azért kell nél-külözni, mert a nyugati hatalmak nem akarják segíteni a kommunistákat, de ha a kisgazdák győznek minden lesz, ve-lük majd tárgyalnak az angolok és segítenek. Anyira men-tek a kommunista ellenességben, hogy egyesek a kommuni-sták kiirtásáról beszéltek. A kommunisták nem nézték tétlenül a támadást és követelték a reakciós jegyző és egy volt bér-lő eltávolítását a községből, mivel ezek voltak a kommunista ellenes mozgalom szervezői.⁵¹

Pápan Sulyok Dezső volt a reakció fő támasza. Mindent elkövetett, hogy védje a reakciósokat és szítsa az ellentéteket. Reakciós tevékenysége az egész országbán ismert volt. Par-lamenti felszólalásában olyan éles sovíniszta kifejezéseket használt, hogy saját pártjának is tiltakoznia kellett hang-súlyozva: „egyéni vélemény, nem a párt álláspontja”.⁵² Ez azonban nem akadályozta meg Sulyokot abban, hogy a párt megyei lapjában terjessze ezeket a nézeteket.

Sulyok mint polgármester mindenütt igyekezett keresztül vinni, hogy a demokratikus erőket visszaszorítsák vagy el-vegyék kedvüket és maguk vonuljanak vissza. Példa erre a Nemzeti Paraszti Párt pápai szervezetének 1945. július 29-i ha-tározata is. Minden érdekelt szervnek megküldték ezt a ha-tározatot, melyben bejelentik, hogy minden bizottságból, tes-tületből visszahívják tagjaikat, nem engedik meg, hogy ezekben működjenek addig, amíg nem orvosolják sérelmei-ket. Hangsúlyozzák, hogy felelősnek érzik magukat azoknak a bizottságoknak, testületeknek a munkájáért, amiben részt-vettek és minden erejükkel azon voltak, hogy a köz ügyét szolgálják. Azonban a különböző szervezeteknek működése súlyos eltérést mutat mind a fennálló törvényes rend, mind pedig a politikai rendszer irányától, ezért nem vesznek benne tovább részt. Felvetik a Nemzeti Bizottság és a polgármester felelős-ségét, amiért türik, hogy egyre többen megsértik a törvényes rendelkezéseket. Pl. a közellátási hivatal a vágási tilalom el-

lenére több ízben jogtalanul elkobzással fenyegetőzve vásárolt föl szegénysorsú földművesektől szarvasmarhákat és levágatta. Az igazoló bizottságok működését nem ellenőrizték, így sok olyan személyt leigazoltak, akiket felelősségre kellett volna vonni és ez felhátorította a közvéleményt. Nem intézkedtek, hogy a járás területén nagyszámban megtalálható volt SS tagokat a rendőrség letartóztatása és eljárás alá vonja. Nem akadályozták meg, hogy a letartóztatott volt SS katonákat, Volksbund vezetőket a rendőrségi internáló táborból napi 20 kg kenyérgabona fizetség ellenében ellenőrzés nélkül hazaengedjék aratási munkára. A nyilas vezetők az elkobzott földjeikről learatták a termést és megfélemték az internálótábor parancsnokával.⁵³

A Szabad Nép 1946. március 10-i számában „Sulyok Dezső igazi arca” címmel cikket közölt arról, hogy Sulyok 1945 elején Pápán egyszemélyben volt polgármester, rendőrkapitány és a Nemzeti Bizottság elnöke. A Kisgazda Párt helyi vezetőiül elsősorban a régi jegyzőket szervezte be, köztük sok nyilast és védte őket a felelősségre vonás elől.⁵⁴

A KP harca eredményeképpen sikerült elérni, hogy 1945 végén a reakciós főispánt leváltották. A kommunisták javaslatára a Nemzeti Bizottság többször követelte ezt, konkrét tényekkel bizonyítva, hogy a reakciót segíti, mégis hónapok kellettek az eltávolításához. Sulyok Pestre kerülése után is még egy ideig megtartotta a polgármesteri beosztását, de végül sikerült helyette kommunista polgármestert választani. A Nemzeti Bizottságok egyre több helyen, így Veszprémben is követelték a reakciós tisztviselők eltávolítását. „A veszprémi NB kommunista indítványokra több alkalommal is tiltakozott a népbíróság feltűnően enyhe ítéletei ellen. A népbíróság dr. Rimaszombati Imre nyilas főispánt 4 évi fegyházra ítélte. Az NB 1946. január 25-i ülésén heves vitát váltott ki az egyik kommunista párti bizottsági tag felszólalása, mely az enyhe ítélet elleni tiltakozás kifejezését javasolja.”⁵⁵ Nagy vita után elfogadták a javaslatot, 1946. január 31-én a Szabad Nép is írt erről a tiltakozásról.⁵⁶

AZ 1945 NOVEMBERI VÁLASZTÁSOK

1945. november 4-én került sor az országgyűlési választásokra. A KP választási programjában a demokrácia megszilárdítását, az újjáépítést, az infláció megszüntetését, a közelítés biztosítását, a mezőgazdaság talpraállítását és a demokratikus külpolitika megvalósítását tűzte ki célul.

A megye kommunistái gyűléseken, egyéni agitáción keresztül ismertették pártunk programját. Csupán a devecseri járásban 60 gyűlést tartottak a választás előtt. Október 7-én a megyében 50 helyen, október 14-én pedig 36 helyen volt gyűlés. Lepsényben és Várpalotán nagygyűlés volt, melyen Molnár Erik elvtárs beszélt, a KP listavezetője. A beküldött jelentések mind arról számoltak be, hogy lelkes hangulat volt a gyűléseken, ez bizony megítésvestzően hatott. A népnevelőket agitátorképző pártiskolán képezték ki Devecserben, ahová szeptembertől kezdve a többi járások is 20–20 népnevelőt küldtek. Nem volt olyan község a megyében, ahol a választás előtt legalább egy gyűlést ne tartott volna a KP. Nagy gondot fordítottak arra, hogy amivel lehet, segítsék a dolgozókat. Devecserben 300 családnak 2–2 mázsa szemet osztottak ki. Ugyan itt szétosztottak 10 mázsa sót is, melyet spekulánsoktól foglaltak le.⁵⁷

Az első nagy összecsapást a haladás és reakció erői között az 1945-ös választások jelentették. A Kisgazda Párt országosan megszerezte a szavazatoknak 57 százalékát, tehát az abszolút többséget. A KP 17 százalékot, az SZDP 17,4 százalékot, a Nemzeti Paraszt Párt 7 százalékot kapott országosan. Megyénkben lényegesen rosszabb volt a helyzet. A Kisgazda Párt 85 122 szavazattal 65,54 százalékot, az SZDP 16 945 szavazattal 13,06 százalékot, a KP 16 598 szavazattal 12,77 százalékot, a Nemzeti Paraszt Párt 9 767 szavazattal 7,52 százalékot ért el. A legjobb eredményt a veszprémi járásban 18,2 százalékkal és a devecseri járásban 15,7 százalékkal érte el a KP.⁵⁸ Az eredmények a KP számára is meglepetést jelentettek, mert a gyűlések lelkes hangulatából, a párttagság létszámának állandó erősödéséből következtetve többre számítottak. A választás részletes eredményét az I-es sz. táblázat szemlélteti.

A választás megmutatta azt is, hogy nagyobb gondot kell fordítani a parasztságra, a nők és a középrétegek megnyerésére. Türelmes munkával biztosítani kell a két munkáspárt szoros együttműködését, nem szabad lebecsülni a reakció erejét, hanem közösen kell harcolni ellene.

A választások után mint az ország többi részén megyénkben is egyre erősebb támadásokat intézett a demokrácia vívmányai ellen és az MKP ellen a reakció. 1945. december 7-én Somlóvásárhelyen két bujkáló volt SS katona megtámadta Fullér Ferenc elvtársat, aki csak fizikai erejének köszönhetette, hogy életben maradt. Az egyik SS meghalt, a másikat sebesülten a lakosság egyrésze bujtatta, majd megszöktette.

I. SZ. TÁBLÁZAT ÖSSZESÍTETT KIMUTATÁS
az 1945. XI. 4-i nemzetgyűlési képviselő választásról

Járas	Nemzeti Paraszt Párt		Polgári Demokrata Párt		Magyar Kommunista Párt		Független Kisgazda Párt		Szociáldemokrata Párt	
	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%
Devecseri	1530	7	263	1,3	3 486	15,7	14 907	67,1	1 968	8,9
Enyingi	2178	11,8	208	1,1	2 272	12,2	11,738	63,3	2 154	11,6
Pápai	2090	9,4	192	0,9	2 137	9,5	16 231	72,5	1 743	7,7
Zirci	1388	6,7	262	1,2	1 801	8,3	15 547	71,6	2 752	12,5
Veszprémi	1910	7,8	303	1,2	4 542	18,2	14 645	59,3	3 361	13,5
Összesen	9096	8,3	1228	1,1	14 238	13,2	73,068	66,5	11 918	10,9
Veszprém város	237	2,6	128	1,4	818	9,2	3,567	62,7	2 139	24,1
Pápa város	434	3,8	92	0,8	1 542	13,5	6,487	57,0	2 828	24,8
Összesen	671	3,3	220	1,0	2 360	11,6	12 054	59,7	4 967	24,4
Választókerület	9767	7,52	1448	1,11	16 598	12,77	85 122	65,54	16 945	13,06

A rendőrség letartóztatta a székben segítséget nyújtókat. Ugyan itt letépték az MKP zászlaját és gyalázkodó feliratokat festettek a falra. Ugyanakkor Magyarpolányban a visszazökött SS-ek a rendőrségre tüzeltek és megfenyegették a KP titkárait, hogy egész családjával együtt kiirtják. Tésen 1946. február 6-án betörték az MKP helyiségebe és kirabolták. Zircen ismeretlen tettesek betörték a KP helyiségének ablakát, amikor ott szemináriumot tartott a párt. A rendőri nyomozás a zirci járásban, a kommunistákat gyanúsította. Itt a rendőrség élén egy jobboldali szociáldemokrata állt és több vele egyetértő személy tartozott a testület kötelékébe. Kommunista vezetőket koholt vádak alapján letartóztattak és verték őket. A járási kapitány a kommunista rendőrszerveket felüggesztette állásukból. Tésről többen feljelentést tettek, hogy a KP vezetőit rágalmazzák. A rendőrség kiszállt a helyszínre és a panasztevő kommunistákat verték meg.⁵⁹

A későbbiek során Zircen az egész rendőrséget át kellett szervezni, mert bizonyítást nyert, hogy szándékosan a KP ellen dolgoztak.

A reakció általános támadására ellentámadással kellett válaszolni. Fontos feladat volt a reakció leleplezése és a munkás-paraszt szövetség megszilárdítása. A reakció szervezkedett az államapparátusban is, de akciót elsősorban a földosztás vívmányai ellen irányította. „A földreform elleni támadás súlyosságát mutatja, hogy a balatonfüredi járásban 70 százalékkal támadták meg a kiosztott földeknek. Nemeszálókön a Földigénylő Bizottság kiosztotta G. L. és D. Gy. nyugalmazott főszolgabíró földjét. A volt tulajdonosok népeellenesek és németbarátok voltak. Internálva voltak akkor is, és mégis, a Megyei Földbirtokrendező Tanács visszaadta földjüket.”⁶⁰ Jól jellemezte a reakció mesterkedését a KP I. megyei értekezletén Bakonybánk küldötte: „Azt tapasztaljuk, hogy a reakciók felmennek a kormányzathoz és ott jogászokkal szövetkezve próbálják kijátszani a törvényeket... A nagybirtokos azzal védekezik, hogy ő földmunkás származású, de soha nem nevezte magát másnak, mint földbirtokosnak. Egy főszolgabíró azért követeli vissza a földjét, mert ez a földfenntartását szolgálja.”⁶¹

Az MKP I. megyei pártértekezlete, melyet 1946. február 24-én tartottak meg Veszprémben, nagyon határozottan állt ki a föld megvédése mellett. Határozatában hangsúlyozza: „A legélesebben tiltakozik a földreform vívmányainak megsemmisítésére irányuló minden kísérlet ellen.” Követeli, hogy a földet ne lehessen visszavenni a parasztoktól. Ennek érdekében a pártértekezlet követeli a telekkönyvezés gyors befejezését.⁶²

Veszprém megyében 43 olyan község volt, amelynek lakossága jelentős részben németajkú és ezek között elég sok olyan volt, akit mint SS vagy Volksbund-tagot vagy onkolobzásra, vagy kitelepítésre köteleztek. A kitelepítettek helyére részben a megye, részben pedig az ország más területéről, a Felvidékről, a Viharsarokból telepítettek be parasztokat. Ez a kitelepítés országosan is igen vontatottan haladt és nagyban akadályozta a telekkönyvezés megoldását. A Megyei Földhivatal szívesen és sokszor hivatkozott erre. A ténylegesen meglevő nehézségek mellett azonban egy más összetételű megyei földhivatal eredményesebben, gyorsabban oldotta volna meg a problémát. Az MKP megyei bizottsága többször felvetette és követelte, hogy szervezzék át a megyei Földrendező Tanácsot és Földhivatalt.

A kommunisták erőlyes intézkedéseinek, következetes harcának köszönhető, hogy a megyei Földhivatal kénytelen volt elutasítani több régi földbirtokosnak a kérését, melyben az újjagzáknak juttatott földet követelik vissza.⁶³

A KP azon volt, hogy az SZDP-vel közösen segítsék a dolgozók jogos követeléseinek a teljesítését és vigyék sikerre az 1945-ben elkezdődött népmozgalmakat. Ennek megvalósítását azonban akadályozta, hogy az SZDP központjából olyan utasítások jöttek, mely nem a segítséget, hanem inkább a népi mozgalmak megakadályozását célozta. A megyei vezetésben levő jobboldali szociáldemokraták mindent el is követtek, hogy eltereljék a legfontosabb kérdésekről a figyelmet és akadályozzák a munkát.

„Amikor egyes helyi SZD szervezetek az SZD központhoz fordultak, hogy mi legyen az álláspontjuk a népmozgalmak-

kal kapcsolatban az SZDP vidéki titkársága közölte velük, hogy az SZDP „a leghatározottabban szembehelyezkedik a népi tevékenységgel.”⁶⁴ Az SZDP vidéki titkárságának 1945 telen írott jelentése ezt írja: „... a falu népe számára egyáltalán nem volt politikánk. A falu kényes és ügyes-bajos dolgaiban nem tudtunk állást foglalni és az elintézkedések olyan lanya módon folytak, hogy amíg mi elintéztük egy karaközörszöcsöki gazdának az ügyét, addig a KP száz ügyet is elintézt.”⁶⁵

Veszprém megye kommunistáinak feladatát az ellenség elleni harcban világosan jelölte meg az I. megyei pártértekezlet. Rámutatott arra, hogy a föld megvédése mellett nagyon fontos feladat az államapparátus megtisztítása a reakciós elemektől. Határozatában hangsúlyozza: „A reakció elleni harcot az eddiginél erőteljesebben kell folytatni.” Név szerint felsorolja azokat a reakciós közigazgatási tisztviselőket, akiknek sürgős az eltávolításuk. „Gyökeresen a „B-lista” összeállításával kell segíteni a közigazgatásunkon.”⁶⁶

A reakció leverésére összefogtak a baloldali erők és 1946 március 5-én a KP javaslatára Budapesten megalakult a Baloldali Blokk. A KP mellett az SZDP, a Nemzeti Parasztpárt és a Szakszervezeti Tanács közösen vette fel a harcot a reakció ellen.⁶⁷ Követelték a közigazgatás megtisztítását. Ennek eredményeképpen rendelet jelent meg az államapparátus létszámának csökkentéséről. Az 1938-as létszámhoz képest 10 százalékkal kellett csökkenteni az időközben nagyon felduzzadt közigazgatási apparátust. Gazdasági kihatása is számottevő volt, de elsősorban politikai szempontból volt rendkívül jelentős, mert a létszám csökkentését úgy kellett végrehajtani, hogy a reakciós elemek kikerüljenek az államapparátusból. A Baloldali Blokk harcának eredményeképpen több reakciót volt kénytelen a Kisgazda Párt is eltávolítani sorából, köztük Sulyok Dezsőt.

A SZDP megyei jobboldali vezetői azon voltak, hogy a szoros együttműködést megakadályozzák. 1946-ban több jelentésben jelzik a járási Pártbizottságok, hogy a Nemzeti Parasztpárttal jó a kapcsolat, és a Kisgazda Párttal is jobban együtt lehet működni mint az SZDP-vel. Romádon az SZDP helyi vezetői kijelentették, hogy a megyétől kapott utasítás értelmében csak akkor kötelesek együtt működni a Baloldali Blokkban, ha a községben bűnösök és reakciósok vannak. Mivel az ő véleményük szerint „a községben sem bűnösök, sem reakciósok nincsenek, nem hajlandók együtt működni”. Nem lehetett meggyőzni őket. „Inkább feloszlattuk a pártot, de mégsem működünk együtt a Baloldali Blokkal” hangsúlyozták és elhagyták a termet.⁶⁸

1946. március 9-én a Szabad Nép cikket közöl „Amíg Budapesten egy ablak sem tört be, vidéken gyilkol a fasizmus”. Beszámol arról, hogy Zalahalápon a KP titkárait, aki a Nemzeti Bizottság ülésén szóvá tette, hogy Török, volt uradalmi ispán foglalkozás nélkül, munkátlanul él és még a közmunkának sem tesz eleget, másnap este Török lelőtte. Segítségére siető feleségét halálra sebezte, a párttitkárt életveszélyes sérülésekkel szállították kórházba. A gyilkos megszökött.⁶⁹

Veszprémben március 10-én tartotta meg a reakció elleni tiltakozó nagygyűlést a BB. A KP megyebizottságának felhívására bejöttek Várpalotáról, Ajkáról, Úrkútról, Peremartónból, Füzfőről a munkások. Több mint 5000 ember vonult fel. A lelkes gyűlés után végig vonultak a városon. „Földet vissza nem adunk!” „Reakció gyere ki, vár a proli ide ki!” jelszavak hangoztatásának kíséretében. Veszprémben még nem láttak ilyen lelkes, harcos megmozdulást. Nemcsak Veszprémben, hanem az egész környéken sokáig emlegették ezt a tüntetést. Várpalotán arról beszéltek a reakciósok: „ha Várpalotán is sor kerül ilyen tüntetésre, előtte elmenekülünk.”

1946 március elején a megye nagy részében voltak tiltakozó gyűlések. Pápán közel 5000 ember vett részt a tüntető nagygyűlésen. Sulyok Dezső, valamint Tömör Béla járási rendőrkapitány ellen tüntettek. Tömör Sulyok embere volt, ugyanolyan reakciós tevékenységet folytatott, ezért a tüntetők ki is zavarták hivatalából. Március 10-én Enyingen volt lelkes, tiltakozó nagygyűlés. Ezek a gyűlések, felvonulások a demokratikus erőket még inkább mozgósították, a reakciósokra viszont megfélemlítő hatást gyakoroltak.⁷⁰ A reakció elleni harc élén megynkben is mindenütt a KP állt. Nagy-

piriten a községben levő 97 kommunista kiharcolta, hogy a reakciós jegyzőt eltávolítsák.⁷¹

Egyes helyeken egész nagy méretet öltött a B-listázásnál eltávolított reakciós tisztviselők visszahelyezése. A zirci járásban ez olyan méretű volt, hogy a KP megyei titkára több esetben tiltakozását fejezte ki és kérte, hogy állapítsák meg, ki a felelős érte. A járási jegyző azzal érvelt, hogy nem rajtuk múlik, kit vesznek vissza.⁷²

A közigazgatás megtisztításáért folyó harcban nagy feladat várt a Nemzeti Bizottságokra. Tevékenyen részt kellett venniük a B-listázásban. Az I. Megyei Pártértekezlet így határozta meg feladatukat: „Helyes, hogy a NB ellenőrizze és nemcsak ellenőrizze a közigazgatást, hanem azokat a jegyzőket, akiket el kell távolítani, listára kell venni és a járás vagy megye összes NB-val közölni kell azt, hogy egyetlen község közigazgatásába se lehessen bevinni őket.”⁷³

HARC A TERMELÉS FOKOZÁSÁÉRT

Az országban folyó lelkes szénscatából megyénk bányászai is kivették részüket. 1946 februárban az I. Megyei Pártértekezleten az ajkai és várpalotai bányászok versenyre hívták ki egymást, hogy ki ad több szénét az országnak. A Szabad Nép rendszeresen beszámolt a bányászok hősi küzdelméről, és több esetben dicsérték meg megyénk bányászait szép teljesítményükért. Az ajkai bányászok a január 23-i termeléshez viszonyítva február 2-án, majdnem 50 százalékkal termeltek többet. Teljesítményükért az egész nép háláját fejezte ki Nógrádi elvtárs távirata: „A kormány és a nemzet nevében köszönöm az ajkai bányászoknak, mérnököknek.” Az elismerés újabb nagy eredményekre lelkesítette és március 25-én városuk felszabadulásának évfordulóján az ajkai bányászok 104 vagon szénét termeltek, azzal elérték a békebeli termelésüket. A várpalotai bányászok felszabadulás utáni napi 40 vagonos termelésüket jelentősen megemelték. Március havi átlaguk napi 61 vagon volt. Olyan nagy volt a lelkesedés, hogy a várpalotai asszonyok önként jelentkeztek földalatti munkára, hogy ők is segítsék a termelést.⁷⁴

Az ellenség is felismerte, milyen döntő a széntermelés fokozása és mindent elkövetett, hogy megakadályozza a munkát. Jellemző példa az alábbi eset. Várpalota az erőmű üzemeltetéséhez Ajkáról kapta a szénét. Április 9-én a vagon szénben egy aknát találtak, melyet az erőmű fellobbantására tettek oda. Az erőműnél dolgozó kommunisták éberségének köszönhető, hogy az akna nem került a kazánba és nem robbant fel az erőmű. A robbanás az egész erőművet tönkretette volna és a bányáüzem is kb. 1 évre leállt volna. Az ellenség módszerei közé tartozott az is, hogy sztrájkokra biztatott. A KP-nak komoly felvilágosító munkájára volt szükség, hogy meggyőzze a munkásokat Várpalotán, Úrkúton és az ajkai Bauxitban, hogy a nehézségeket nem sztrájkjal, hanem több termeléssel lehet legyőzni.⁷⁵

A MKP ERŐSÖDÉSE

Az első megyei pártértekezleten, 1946 február 24-én a küldöttek arról számoltak be, hogy a megyében ekkor már 181 pártszervezet működött 12 400 taggal, a megye 10 községében nem volt pártszervezet. Az értekezlet résztvevői állást foglaltak abban, hogy az ország, illetve a megye előtt álló sok és nagy feladat végrehajtásához döntő a meglévő pártszervezetek erősítése, és ahol még nincs pártszervezet ott létre kell hozni. Határozatot hoztak, hogy a tagság létszámát 18 000-re felemlék.⁷⁶

Egy hónappal később a Megyei Választmány olyan határozatot hozott, hogy 25 000-re kell emelni a taglétszámot.⁷⁷

A munkát segítette, hogy 1946 elején már minden járásban kiépültek a körzetek. A megyében 16 körzet volt, ezek közvetlenül a járási Pártbizottságokhoz tartoztak. Májusban már 15 000 párttag volt a megyében.⁷⁸ Az új tagok döntő többségükben egyetértettek a párt célkitűzéseivel és meggyő-

ződésből léptek be. Voltak azonban területek, ahol nem elég alaposan nézték meg az új belépőket és így a becsületes emberek mellett bekerültek olyanok is, akik csak számításból léptek be a pártba, így akartak álláshoz jutni, vagy állásukban megmaradni. Többen voltak, akiket ki kellett zárni a pártból, mikor kiderült nyilas, vagy éppen csendőri múltjuk. Ezek kihasználva a tagtoborzásnál meglévő hiányosságokat beléptek a pártba, helyenként a vezetést is megszerezték (pl. Nagydém, Nyárad) és bomlasztották a pártot.⁷⁹

A tagtoborzásnál kitűzött cél nem volt reális. Az első megyei Pártértekezleten kitűzött szám a 18 000 is sok volt, de különösen a megyei választmányi ülésen elfogadott közel 25 000-es taglétszám nem volt megalapozott. A népgyűlésen, panasznapokon belépő új tagok közül sokan csak rövid ideig voltak a párt tagjai, tagdíjat egyáltalán nem fizettek, kimaradásukat többségében azzal indokolták, hogy nagyon szegények, úgysem tudnak tagdíjat fizetni, és nem is érnek rá pártmunkát végezni. Több pártszervezetnél volt türelmetlenség is ezekkel a fiatal párttagokkal szemben. Pl. Mezőszilason, ahol azokat, akik nem fizettek tagdíjat kizárták a pártból és kidoboltatták, hogy kiket zártak ki ilyen okból. Ezzel sok nagyon becsületes szegény embert megaláztak és eltasztítottak a párttól. Előfordult, hogy különböző sérelmek miatt (pl. nem jó földet kaptak) kimaradtak egyszerű emberek a pártból, Somlóvásárhelyen, Dákán, Mezőlakon.⁸⁰

A Megyei Pártértekezlet a bátor bírálat és önbírálat jellegű. A megyei titkár őszintén elmondta, hogy keveset tartózkodnak kint a területen. A felszólalók szintén foglalkoztak ezzel a kérdéssel. Bírálták a Megyei Pártbizottság tagjait, mert „nem látogatják a vidéki szervezeteket. Propaganda anyagot nem kapunk, ez is hátráltatja a szervezést. Mi igyekezzünk emelni a létszámot, de a megyei vezetőség ne feledkezzék meg a falvakról.”⁸¹

A párt értekezlet foglalkozott a pártegység kérdésével is és kihangsúlyozta az egység jelentőségét. Ezzel kapcsolatban a következő határozatot hozta: „A pártértekezlet a leghatározottabban sikra száll a párt egységének megerősítéséért, ezért harcot folytat úgy a bal, mint a jobboldali elhajlás ellen.”⁸²

A megyei Pártbizottságot nem közvetlenül a megyei Pártértekezlet után választották meg, hanem három héttel később, március 16-án a megyei választmányi ülésen. A választmány egyhangú szavazással a következő 7 elvtársat választotta meg:

megyei titkár:	Horváth János
megyei szervező:	Kovács Rudolf
megyei káderes:	Váci Mátyas
m. propagandista:	Kemény János
m. nőszervező:	Csepregy Mátyasné
m. b. tag, városi titkár:	Goreczki Kálmán ⁸²

A megyei Pártértekezlet, majd ezt követően a rendszereken megtartott választmányi ülések nagyon sok segítséget adtak a megye kommunistáinak a pártmunkához. A megyei Pártbizottság rendszeresen hetenként megtartotta üléseit, ahol értékelte a megye politikai helyzetét és megszabta a reszort felelősök feladatait. A választott Megyei Pártbizottság már sokkal tervszerűbben dolgozott, de sokáig nem sikerült felszámolni azt a munkamegosztást, hogy a MB tagjai egy-egy járásért is felelősek voltak, ami saját reszortmunkájuk rovására ment. Jól jellemzi ezt a helyzetet a megyei propagandista, aki 1947-ben a propagandamunkáról szóló jelentését azzal kezdi: „a balatonfüredi járás mindenese voltam...”⁸³

A megyei Pártértekezlet határozatainak ismertetését, a feladatokra való mozgósítást megyénk kommunistái felhasználták arra, hogy erősítsék a pártot. A szervezés különböző formában folyt le: egyéni agitáció, családtagok, munkatársak, szomszédok beszerzése. Nem volt ritka eset amikor népgyűlésen alakították meg a KP-t. 1946 április 13-án Csótton dobszó útján gyűlést hívtak össze. A KP járási titkára ismertetette a párt célkitűzéseit, programját, majd pedig felkérte a jelenlevőket, hogy jelentsék ki a KP megalakulását. Ez meg is történt, utána megválasztották a vezetőséget.⁸⁴

Hogy ez nem elszigetelt jelenség volt bizonyítja a megyei szervező munkatervéből idézett rész is:

„1946 április 4-én Iharkút pártalapító népgyűlés.

április 5-én Némethbánya pártalapító népgyűlés.

április 28-án Borsosgyőr pártalapító népgyűlés.”⁸⁵

Ebben az időben rendszeresen tartottak panasznapokat a kommunisták és itt is szervezték a pártot. Horváth János megyei titkár így számol be erről a MB ülésén: „Falun gyűlés után panasznapokat tartottam. Felírtuk a panaszokat, egyben felszólítottuk a panasztevőket, hogy lépjenek be a pártba. Volt olyan eset, hogy egy-egy gyűlés után 10–15 párttag lépett be a pártba.”⁸⁶

A MKP befolyásának növekedését bizonyítja, hogy 1946 elején sok új pártszervezet jött létre. Márciusban Veszprémkülső pályaúdváron alakult MKP szervezet. A MKP bakonyszombathelyi körzeti titkár jelentése szerint, a körzethez tartozó 12 községből mind a 12-ben volt MKP szervezet 1946 április elején. Pápán márciusban 92 fővel emelkedett a taglétszám és 100%-kal megnőtt a pártnapok látogatottsága. Veszprémben ugyanekkor 106 új tag lépett be a KP-ba és az egész város iparosságát összefogó Iparoskör vezetőségi választásán elnöknek és alelnöknek is kommunistát választottak.⁸⁷

A KP erősítése szempontjából nagyon pozitívan kell értékelni a telepések idehelyezését. Sok mozgalmi múlttal rendelkező, harcos mezőgazdasági munkás került így megyénkbe. Sokan közülük a KP tagjai voltak és több községben ők hozták létre a pártszervezetet. Ajkarendeken 1946 április 28-án a Kunszentmártonból oda települt elvtársak alakították meg a KP szervezetet. A Járási Pártbizottság májusi jelentésében azt írja: „a járás legjobb szervezetei közé tartoznak, a hangulat igen kedvező köztük és a régi lakossággal is békességben élnek.”⁸⁸ A zirci Járási Pártbizottság több jelentésében írja 1946-ban, hogy „a taglétszámról nem tudunk pontos képet adni, mert állandóan érkeznek a telepések és ezek nagyon javítják az arányt.”⁸⁹ A pápai Járási Pártbizottság 1946 májusi jelentésében írja: „a telepítés a járás 18 községében megindult, a telepések lényegesen javítják a taglétszámot.”⁹⁰ A pártbizottságok a telepések érkezésénél figyelemmel voltak arra, hogy a nehezebb területekre több kommunista kerüljön. Ebben az időben az új tagoknak 30%-a telepések közül került ki.

HARC PÁRTUNK III. KONGRESSZUSA HATÁROZATÁNAK VÉGREHAJTÁSÁÉRT

A KP Központi Vezetőségének 1946 június 9-i kongresszusi versenyfelhívása megszabta a kommunisták feladatait: „Pártszervezeteink és párttagjaink megfeszített munkával tegyék lehetővé, hogy a kongresszuson a választott küldöttek a legjobb eredményekről számolhassanak be. Kövessünk el mindent a kongresszusig pártszervezeteink ideológiai és szervezeti megszilárdításáért, pártunk politikai és szervezeti tömegbefolyásának növeléséért.”⁹¹

A versenyfelhívást párttagjaink taggyűléseken megtárgyalták.

A párttaglétszám nagyobb számú növekedését mindenütt akadályozta az ellenség tevékenysége. Az Ajkai Erőmű párttitkárának megállapítása megyénk más üzemekre is vonatkozik. „... az üzemben lévő fasiszta szelleműek (és ezek szép számmal vannak), hasonlóképpen a pejeristák, valamint az üzem vezetősége mindent elkövet, hogy az erős pártszervezet kialakulását megakadályozza.”⁹² Pápán a verseny során 1946 szeptember 10-ig 34%-kal emelték a tagság létszámát és így az 1714 fő lett. A kongresszusi verseny során bontakozott ki az „aprómunka”, amivel nagy tömegeket állítottak a KP mellé. Pápán a kommunisták segítségével hozták létre a Petőfi népi kollégiumot. A kommunisták voltak azok, akik ki-harcolták, hogy a Dohánybevaltó Kirendeltség Pápán telepedjen le és ezzel 300–350 ember részére biztosítottak munkalehetőséget. Segítettek megszervezni a dolgozók iskoláját, ahol 70 munkás kapcsolódott be az oktatásba. 168 utcára kiterjedő utcabizalmi rendszert építettek ki. A dolgozók sokirányú problémáival foglalkozott a párt és ezért bizalommal

is fordultak hozzá. A városi titkár szeptember 5-i jelentésében azt írja, hogy csak éjszaka jut idő jelentésírásra, mert egész nap annyian jönnek a pártba, hogy egymásnak adják a kilincset párttagok és pártönkivüliek.⁹³ A kongresszusi verseny során fejlődött ki a falujárás is. Üzemekből, városokból kommunisták tömege járta a falut. Az első falujáró csoport 1946-ban Ajkacsingerben jött létre Ridég János és Merse Ferenc elvtársak vezetésével. Az ajkai, várpalotai, peremartoni, füzfői, pápai falujárók sok egyszerű embert állítottak a párt mellé. Az ajkacsingervölgyi falujáró csoportban Gyimesi Sándor bányaorvos is részt vett. Elvtársaink nagyon sokféle, munkát végeztek. Betegét gyógyítottak, gyógyszert szereztek iskolákon, templomokon, tanító lakásokon végeztek javításokat. Lovat patkoltak, ekevasat élesítettek, lyukas edényeket, varrógépeket javítottak meg. Balatonalmádiban a gyerekek cipőket javítottak meg és tüzelőt adtak az iskolának. A peremartoniak Cs. Tóth István elvtárs vezetésével önkéntes munkával bevezették Ősibe a régen nélkülözött villanyt.⁹⁴

A kongresszusi verseny sokrétűségét bizonyítja a várpalotai példa is. Egy 20 éves nagyon beteg lánynak a KP szerzett gyógyszert. Két nincstelen család elhalt gyermeke temetésének teljes költségét vállalták. A bányászerecsétlenség következtében elhunyt H. J. családját élelemmel segítették. Szegényebb sorban levők rombadől házainak felépítéséhez meszet adtak. A megye sok községében a hósi halált halt szovjet katonák sírjának gondozását vállalták. Mindenütt emelték a pártaktívák létszámát. Várpalotán pl. 150 főről 503 főre emelték, hogy minél többen végezzenek aktív munkát.⁹⁵

A kongresszusi verseny olyan időpontban indult el, amikor a legnagyobb méreteket öltötte az infláció, de a jó pénz megteremtése egyre közelebb került.

A KP harca sikerrel járt, megszűnt az infláció. A vásárlási kedv növekedését sokan arra használták fel, hogy több árut felvásároltak, hogy aztán a megengedettnél jóval magasabb áron továbbadják. Ez ellen a feketézés elhalt lépétt fel érélyesen a KP. Az árak emelkedésével a spekuláció fokozódott. Erélyesebb intézkedések kellettek az árak szabályozásához, a feketézők megbüntetéséhez. Veszprémből egy 35 tagból álló feketéző csoportot internáltak. Növelte a párt tekintélyét, amikor a feketézők között három hentes is lezártak, akik a KP tagjai voltak és a párt nem állt ki értük, sőt követelte, hogy szigorúan vonják őket felelősségre.⁹⁶

A KP megyei bizottsága határozatot hozott, hogy a járási felelősök pártközi értekezletet hívjanak össze a járási székhelyeken és konkrét tervet dolgoztassanak ki az inflációs hangulat megszüntetésére, a helyi jellegű áremelkedések megfékezésére. Nyilvános gyűléseken és a sajtóban ismertették a feketézők ellen hozott ítéleteket.

Üzemeinkben többtermeléssel készültek a kongresszusra. A II. megyei pártértekezleten, 1947 elején, már arról számoltak be, hogy a várpalotai bányászok napi 110 vagonra emelték a termelésüket. Az ajkai Bauxitnál a termelés a timföld részlegben a legmagasabb háborús termelést is felülmúlta. Ajkacsingerben májusra elérték a békebeli termelés 90 százalékát. Dudaron pedig napi 40 vagon szenet termeltek. Úrkúton megszilárdult a munkafegyelem, sikerült a sztrájkokat megszüntetni és a termelés oly mértékben emelkedett, hogy felülmúlta a legmagasabb háborús termelést is.⁹⁷

A Megyei Pártbizottság szeptember 24-i ülésén értékelte a Kongresszusi versenyt és a következő döntést hozta:

- Járások között:
1. Enying
 2. Zirc
 3. Veszprém
 4. Pápa
 5. Balatonfüred
 6. Devecser

Városok között:

1. Pápa
2. Veszprém

Üzemek között:

1. Várpalotai Szénbánya
2. Ajkai Bauxit
3. Ajkacsinger Szénbánya

A községek közül Csetény ért el nagyon szép eredményt, amiért a Megyei Pártbizottság jutalmazásra javasolta az országos versenyben.

Ezen az ülésen döntöttek arról is, hogy a megye részéről kik szólnak fel a kongresszuson. Horváth János, Varga György és Csepreghy Mátyásné elvtársakat bízták meg, hogy mondják el a megye kommunistáinak, pártonkívüli dolgozóinak javaslatát.⁹⁸

Megyénekből a MKP III. Kongresszusára a következő elvtársakat választották meg: Horváth János, devecseri járás Hermetz Imre, veszprémi járás, Varga György, zirci járás Szabó Kálmán, enyingi járás, Pintér Sándor Pápa város Raduly Zsigmond Várpalota város, Csepreghy Mátyásné balatonfüredi járás, Rideg János Ajka.⁹⁹

1946 szeptember 28-án ült össze a Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusa. Horváth elvtárs 429 veszprémi párt-szervezet üdvözlését tolmácsolta a Kongresszusnak.

A Kongresszus után a küldöttek beszámoltak a kongresszus munkájáról. Járási, városi, körzeti, majd pedig községi aktívák üléseket tartottak, ahol ismertették a határozatokat. Az aktívák ülése után gyűléseken, pártnapokon ismertették a dolgozók széles rétegével pártunk programját. A párttagság elméleti képzésének fokozására 28 szemináriumot szerveztek, melyek vezetését pártiskolát végzett elvtársak vállalták. 51 helyen szerveztek Szabad Föld téli estétet a paraszt-ság felvilágosítása céljából.¹⁰⁰

1946 november 10-ig a KP 84 népgyűlést szervezett a megyében, melyeken 11 402 fő vett részt. Általános volt a tapasztalat, hogy a parasztság a szokottnál nagyobb érdeklődést tanúsított a gyűlések iránt.¹⁰¹

1947 elején egyre több helyről jelezték, hogy a Kiszgaza párt soraiban megindult a bomlás. Zircen a Kiszgaza Párt járási titkára jelentkezett a KP-ba felvételre. Nem vették fel, mert nem volt jó vélemény a magatartásáról. A járási szervezet viszont felvették és el is helyezte a KP Pétre dolgozni, hogy ott a munkások között biztosítva legyen politikai fejlődése is. Így értékelte a helyzetet a KP megyei Bizottsága: „Érezhető, hogy a Kiszgaza Párt elvesztette a paraszti tömegek között a tekintélyét... Megyei vezetőségében komoly belső harcok keletkeztek az összeesküvés leleplezése után. Mindent elkövettek, hogy szorosan együtt működjenek a KP-al és kerültek minden támadást, mely a KP ellen irányult.”¹⁰²

A MKP járási titkára ezt írja jelentésében: „A Kiszgaza Párt, Nemzeti Parasztpárt és az SZDP sem Devecserben, sem vidéki viszonylatban pártéletet nem él, így az ő tömegeik is pártunkhoz fordulnak felvilágosításért, támogatásért... Dabrony községben, ahol még nem volt pártszervezetünk, a jól végzett aprómunkának köszönhető, hogy megalakult a KP, a Nemzeti Parasztpárt tagjaiból.”¹⁰³

1947 március 9-én tartották Veszprém megye kommunistái a II. megyei pártértekezletet. A párttagság létszámát tekintve az ország egyes területeihez viszonyítva, le voltak ugyan maradva, de a küldöttek konkrét példákkal bizonyították a párt erejének, tekintélyének növekedését. A megyei titkár összefoglalója jól jellemezte a megye helyzetét: „Pártunk tekintélyének, befolyásának növeléséhez nagyban hozzájárult, hogy soraikat megtisztítottuk azoktól az elemektől, akik pártszerűtlenül viselkedtek, vagy korrupt kiskirályok voltak. Még az ellenfél oldaláról is éppen a napokban jelentette ki az egyik kiszgaza vezető, hogy Veszprém megyei viszonylatban is a KP az egyetlen párt, amely egységesen, céltudatosan végzi feladatát, állandóan fejlődik és tisztul.”¹⁰⁴

A megye taglétszáma 1947 márciusában 15 500 fő volt, vagyis 25%-kal volt több mint az előző pártértekezleten. Hiba lenne azonban csak a számszerű emelkedést látni, hiszen ez jóval alatta maradt a kitűzött célnak. De ez a 15 500 tag sokkal képzetesebb, harcedzettebb volt az előző évinél. A megyei Pártértekezleten 29 küldött szólalt fel, számolt be az eredményekről, problémákról. 1946 végén több pártszervezet taglétszáma nagymértékben emelkedett. Csajágón pl. 6 hét alatt 8 főről 61-re, Borsosgyőron 2 hét alatt 8 főről 50-re emelkedett. Péten 2 hét alatt több mint 100-zal, Marcaltón 1 hét alatt 50 taggal nőtt az MKP tagok száma. Sárpusztán 80 családból 70 kommunista volt. Az eredmények alapján az értekezlet olyan határozatot hozott, hogy május 1-ig a megye taglétszámát 24 000-re kell felemelni, a tagdíjfizetésnél pedig el kell érni a 100%-ot.¹⁰⁵

A Magyar Kommunista Párt III. Kongresszusa és a megyei pártértekezlet után még erőteljesebben indult meg a harc a reakció ellen. Az eredményesebb harc érdekében fontosnak tartotta a megyei Pártbizottság, hogy szorosabb legyen a kapcsolat a többi párttal. Ezért határozatot hozott, hogy rendszeresíteni kell az SZDP-al és a NPP-al a kapcsolatot biztosító találkozókat. Ezért hetenkint összekötő bizottsági ülést kell tartani, ahol megbeszéljük a problémákat és feladatokat. A KP részéről Papp Lajos és Gorecki Kálmán elvtársakat fogadták el az összekötő bizottság tagjainak.¹⁰⁶

A KP nagyon fontosnak tartotta a dolgozók életszínvonalának emelését, az újjáépítés befejezésének meggyorsítását. E cél érdekében arra törekedett, hogy összefogja a baloldali erőket, közösen harcoljanak a 3 éves terv megvalósításáért. A dolgozó magyar nép tapasztalt vezetőjének, a Magyar Kommunista Pártnak irányításával minden erejét megfeszítve tevékenykedett a rombadöntött ország újjáépítésén, de száz- és száz ágú tevékenysége és emberfeletti erőfeszítései közepette is az újjáépítés mielőbbi befejezése mellett az újratépés problémáin gondolkodott.

A 3 ÉVES TERV

A KP javaslatában így foglalja össze ezeket a feladatokat: „A 3 éves terv célja: Magyarország újjáépítése népünk érdekei szerint, népünk javára. Ebből következik, hogy az alapvető feladat, amelyet tervünk megkíván valósítani, a dolgozó lakosság életszínvonalának gyors ütemű emelkedése.”¹⁰⁷

Az ipari üzemek államosítása s ezen keresztül a szocialista termelési viszonyok kialakítása megyénkben már 1945–1946-ban megkezdődött. 1946 első felében a megye öt legnagyobb szénbányája, az ajkacsingeri, a Jókai, a dudari, a padragi és a várpalotai állami tulajdonba került. A 3 éves terv keretei között megkezdődött a gyáripar teljes újjáépítése, majd a korszerű nehézipar alapjainak lerakása. Ezt segítette elő 1948 márciusában a 100 munkásnál többet foglalkoztató iparvállalatok állami tulajdonba vétele. Megyénkben ekkor 12 jelentős üzem került a dolgozó nép kezébe, köztük a balatonfüredi Hajógyár, a herendi Porcelángyár, az ajkai Üveggyár, a peremartoni Ipari Robbanóanyaggyár, a pápai Textilgyár, a fűzfői Papírgyár. Veszprém megye népe a reakciós propaganda ellenére is bizakodással fogadta a 3 éves tervet. Az államosítások gyors végrehajtását a dolgozók többsége helyesléssel, elismeréssel fogadta. Az államosított üzemekben kitűnő volt a hangulat, lelkesedéssel fogadták az eseményeket. A munkásigazgatók kinevezése nagy többségben közmegelegedésre történt. A munkások kezdeményezésére kialakult és kiszélesedett a munkaverseny-mozgalom. 1948 elején bányáink az országos versenyben a második helyen álltak. A pápai Dohánybevaltó és a pápai Perutz első helyen állt. A verseny fokozása érdekében nagy gondot fordítottak a versenyeredmények ismertetésére. A jól dolgozók fényképeit és eredményeit a megyei lapban leközölték, üzemekben, városokban falitáblákon ismertették. A pápai képviselőtestület március 15-én határozatot hozott, hogy a versenyben kitűnő legjobb munkásokat tanácskozási joggal meghívják a városi képviselőtestületbe.¹⁰⁸

Nem feladatom részletesen ismertetni megyénk eredményeit a 3 éves terv időszaka alatt, hiszen 1948-ig a két párt egyesüléséig még csak egy év telt el. Néhány adattal mégis szeretném bemutatni, milyen sikereket értünk el. Cél volt, hogy minden község kapjon villanyt a 3 év alatt. Már 1947-ben, néhány hónappal a terv beindítása után több község: Gic, Bakonygyepes, Ajka, Ajkarendek, Kislőd, Vöröstó, Mencshely, Magyarbarnag kapott villanyt. A KP megyei Párt értekezlete 1948 februári határozatában állást foglalt amellett, hogy „még ebben az évben legalább 10 községben vezessék be a villanyt.”¹⁰⁹ Sok község kapott rendkívüli államsegélyt községi épületek, kultúrházak helyreállítására, óvodák építésére, artézikutak létrehozására. Számos út épült, köztük az Enying–Mezőszilas közti útszakasz, amiért több mint 30 évig hiába harcoltak a község dolgozói.

A MNDSZ a 3 éves terv jegyében 1948 nyarára 80 nyári napközi otthont hozott létre, ebből 55 az MNDSZ felügyelete alatt működött. Az enyingi járásban létrejött a megye első traktorállomása. Cél volt, hogy a 3 éves terv ideje alatt valamennyi járásban legyen traktor- és gépállomás. A mezőgazdaságban is megkezdtek a verseny szervezését.¹¹⁰

AZ 1947 AUGUSZTUS 31-I ORSZÁGGYÜLÉSI VÁLASZTÁSOK

A 3 éves terv végrehajtásához az anyagi fedezet és a dolgozó tömegek támogatása mellett olyan parlamentre volt szükség, amelyben a demokrácia képviselői vannak többségben és nem akadályozzák, hanem segítik a terv végrehajtását. Az összeesküvés felszámolása után a Kisgazda Párt nagy tömeget veszített és ennek a megváltozott erőviszonynak tükröződnie kellett az országgyűlésben is.

A választások előkészítése pártunk III. Kongresszusának célkitűzései alapján ment végbe. A megyei pártbizottság a kongresszusi verseny során szép eredményeket hozó aprómunka kiterjesztését, a tömegszervezetekben végzendő munka fokozását jelölte meg feladatként a megye kommunistáinak.

Ennek szellemében Várpalotán a dolgozók jobb munkafeltételeinek megteremtéséért harcoltak és tiltakoztak az 1946 október 14-i taggyűlésen az ellen, hogy a 207 építőmunkásból csak 30-at akartak meghagyni. Határozatukban rámutattak arra, hogy az infláció alatt éhbéért dolgoztak ezek az emberek és milyen nagy igazságtalanság az elbocsátásuk. Hangsúlyozták, hogy milyen sok a romdaból ház, van tehát munka. Sürgős helyszíni kivizsgálást követeltek a felsőbb szervektől.

Fűzfőgyártelepen október 3-án a két munkáspárt közös határozatban tiltakozik a munkások elbocsátása ellen. Szentgálon a mésztelepen december 22-én a KP vezetésével tiltakoznak a szanálások ellen. Ilyen követelések mellett egyre több helyen látják, hogy kivezető út az üzemek államosítása. A III. kongresszus határozatainak végrehajtásáért harcoltak megynék kommunistái, amikor élére álltak ezeknek a követeléseknek. 1946 október 15-én a Magyar Vegyipari Munkások Szabad Szakszervezete ajkai csoportja rendkívüli taggyűlést tartott, ahol a dolgozók nehéz helyzetéről tárgyaltak. Határozatukban megmutatják a kivezető utat: „A Bauxitbányák és feldolgozó üzemek államosítását sürgősen vegyék napirendre, az alumíniumipar és nem utolsósorban a dolgozók elviselhetetlen helyzete miatt.”¹¹¹

A KP befolyásának növekedését bizonyítja, hogy 1947 elején Ajkacsingervölgyben az Üzemi Bizottságba a fizikai munkások közül mind kommunistát választottak be. Az értelmiségiek közül 2 kommunistát és 2 szociáldemokratát. A balatonfüredi Hajógyárban 6 kommunistát és egy szociáldemokratát, a peremartoni Merkur gyártelepen a szociáldemokrata ÜB elnök helyett kommunistát választottak.¹¹²

A KP úgy akarta növelni befolyását a munkások között, hogy közben megnyerje nemcsak a pártonkívüli, hanem a szociáldemokrata munkásokat is. A két párt vezetői 1947 június 9-én Összekötő Bizottsági ülést tartottak, melyen határozatot hoztak, hogy a pártaktívák kötelesek az együttműködést megteremteni. Ennek érdekében legalább havonként egyszer összekötő bizottsági ülésen meg kell beszélni a fennálló problémákat. Amennyiben a vitás kérdéseket nem tudják megoldani, írásban értesíteniük kell a járási, illetve a megyei titkárokat.

A határozatban hangsúlyozzák, hogy egyik párt sem intézhet támadást vezető pozícióban levő elvtársak ellen, sem szóban, sem a sajtón keresztül. Amennyiben vezető pozícióban levő elvtársak tevékenysége esik kifogás alá akár az egyik, akár a másik párt részéről, a két párttitkár (városi, járási, megyei) jelenlétében kell az ügyet kivizsgálni és döntést hozni. Nyilvánosság elé ilyen ügyeket egyik párt sem vihet.

A választási harcral kapcsolatban rámutattak arra, hogy a reakció ellen kell harcolni nem egymás ellen. Kérték a megyei aktívákat, hogy ne túrjenek meg személyi túlkapasokat, s a választások előtt különösen nagy gondot fordítsanak az együttműködésre.¹¹³

Sajnos, ezeket a jó határozatokat a legtöbb helyen nem hajtották végre. A KP zirci járási titkáranak július 21-i jelentése a többi járásokra is jellemző helyzetet ír le: „A SZDP-al sokkal több bajunk van, mint a Kisgazda Párttal. A SZDP ebben a hónapban több helyen tartott gyűlést központi előadóval és mindenhonnan panasz érkezett be az elvtársaktól, hogy teljesen a kommunisták ellen beszélnek. Ilyeneket mondanak: „Nem indulunk velük közös listán a választásokon, mert csak egyszer volt Budán kutyavásár. Mit énekelgetik, hogy: „ez a harc lesz a végső” mi már 75 éve harcolunk és ennek a harcnak köszönhetőek ezek az eredmények amik vannak.”¹¹⁴

A Várpalotán és Péten tartott gyűléseken is a kommunistákat támadták. Arról beszéltek: „A magyar politikai életben két párt van: „Káin párt” ez a KP és van az „Ábel párt” ez az SZDP. A Káin párt minket piszkos és aljas módon elárult. Feloszlatta a Kisgazda Pártot és most az SZDP-ot akarja, de mi megmutatjuk két hónap múlva, hogy ki lesz az erősebb.” Péten az összes kommunista plakátokat lera-gasztották a szociáldemokraták a sajátjukkal. Mire a KP titkára kijelentette: „Ennek még folytatása lesz. Ahogy kapunk újabb plakátokat néhány meglepetésben részessítjük mostoha testvérpártunkat.”¹¹⁵

1947 június 12-én ülést tartott a KP megyei bizottsága. Határozatot hoztak, hogy június 25-ig Veszprémben és Pápán megszervezik az egyhetes agitátorképző tanfolyamot. „...a tanfolyamot végzett elvtársak szervezetükbe visszaterve agitációs csoportot szerveznek és ezek részére esti tanfolyamokon adják át az iskolán tanultakat. Az esti tanfolyam befejezése után népművelő csoporttá alakulnak át.”¹¹⁶

A választások előtt több helyen a községpolitikai terv alapján utakat építettek, iskolákat tataroztak. Az „Akcio program” keretében a KP megyei bizottság több olyan kérdést megoldott, mely nagy tömegnek volt előnyös. Célul tűzték ki pl. a villanyáram díjának leszállítását. Ennek érdekében aláírásokat gyűjtöttek, közben röplapjainkat osztogatták és agitáltak. Az akció sikerrel zárult.¹¹⁷

Nagy gondot fordított arra is a megyei Pártbizottság, hogy a nagygyűlések mellett, minél több kisgyűlést tartsanak a községekben és az egyéni agitáció rendszeres legyen. Jó módszernek bizonyult a „szomszédolás”, amikor a közséllakók, egymást jól ismerő emberek jöttek össze és elbeszélgettek egymással az elért eredményekről, tervekről.

A megye kommunistái bizalommal néztek a választások elé és realisan értékelték az esélyeket. Ezt bizonyítja a július 13-án megtartott aktívaértekezlet is. Az volt a megyei Pártbizottság véleménye, hogy ha jól dolgoznak a Pártszervezetek, az 1945-ben elért nem egészen 13 százalékos eredményt emelni lehet és el lehet érni a 20 százalékot.¹¹⁸ 1947 augusztus 31-én került sor a választásra. A választó-körületben a KP-ra szavazott összesen 27 517 fő, ami az összes leadott szavazatok 19,3 százalékát jelentette. Országosan a KP lett az első a választáson 22 százalékkal. Megyénk összesített eredménye ennél a számnál alacsonyabb, de az emelkedés nagyon jelentős. Legjobb eredményeket a veszprémi és devecseri járásban ért el a KP. A veszprémi járásban 26,4 százalékot (1945-ben 18,2), a devecseri járásban pedig 22,7 százalékot (1945-ben 15,7 százalék) ért el, így ezekben a járásokban az országos átlagnál jobb volt az eredmény. Különösen előretört a bányavidékeken: Úrkúton 54 százalékról 91 százalékra, Ajkacsinger bányatelepen 36 százalékról 82 százalékra, Várpalotán 41 százalékról 46 százalékra nőtt a kommunista szavazók aránya. A devecseri járásban nem volt olyan helység, ahol 2 százaléknál kevesebbet kapott volna a KP. De nemcsak az ipari centrumokban, hanem a községekben is nőtt a KP szavazóinak száma. Pl. Kislődön, ahol 1945-ben csak 1,3 százalékot kapott, 1947-ben már 22 százalékot. A SZDP is növelte a megyében szavazatainak számát, ugyanakkor, amikor országosan kevesebbet kapott. Megyénkben 1945-ben 16 945 fő, a leadott szavazatok 13,06 százalékát kapta a SZDP, míg 1947-ben 19 701 fő, a szavazatok 13,8 százalékát jelentette. A SZDP vezetői ennél többre számítottak, nem vették figyelembe azt, hogy Peyerék átpártolása a Radikális Párthoz erkölcsi kárt okozott. A Radikális Párt nem ért el nagy eredményt, de 4977 főt, az összes szava-

II. TÁBLÁZAT
ÖSSZESÍTETT KIMUTATÁS
 az 1947. VIII. 31-i országgyűlési választásról Veszprém megye járásaiban

Járás	Magyar Kommunista Párt		Független Kisgazda Párt		Szociáldemokrata Párt		Nemzeti Paraszti Párt		Demokrata Népi Párt		Magyar Radikális Párt		Független Demokrata Párt		Polgári Demokrata Párt	
	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%
Balatonfüredi	1 317	16,1	1 685	20,5	883	10,8	794	9,7	2 243	27,3	220	2,7	941	11,5	116	—
Devecseri	4 929	22,7	1 881	8,6	2 387	11,0	1 419	6,5	9 024	41,6	797	3,7	660	3,0	622	2,9
Enyingi	3 900	17,5	4 398	19,6	2 598	11,6	3 570	15,9	6 078	27,2	704	3,1	854	3,8	295	1,3
Pápai	3 333	15,2	3 067	14,0	1 706	7,8	3 479	15,9	9 153	41,7	672	3,1	143	0,65	356	—
Veszprémi	6 682	26,4	3 802	15,0	5 295	20,9	2 064	8,1	6 373	25,2	556	2,2	381	1,5	176	0,7
Zirci	3 858	18,1	3 632	17,2	3 323	15,8	2 540	12,5	6 606	31,2	456	2,2	556	2,6	73	0,4
Összesen	24 019	20,0	18 465	15,3	16 192	13,5	13 966	11,6	39 477	32,6	3 405	2,8	3 534	2,9	1 637	1,4

III. TÁBLÁZAT
ÖSSZESÍTETT KIMUTATÁS
 az 1947. VIII. 31-i országgyűlési választásról Veszprém és Pápa, valamint a választókerület

Város	Magyar Kommunista Párt		Független Kisgazda Párt		Szociáldemokrata Párt		Nemzeti Paraszti Párt		Demokrata Népi Párt		Magyar Radikális Párt		Független Demokrata Párt		Polgári Demokrata Párt	
	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%	szavazatok	%
Pápa	1 980	16,7	442	3,8	1 804	15,2	375	3,3	6 098	51,3	896	7,6	94	0,8	158	1,3
Veszprém	1 518	15,3	342	3,4	1 705	17,2	315	3,2	5 155	52,05	676	6,8	112	1,1	94	0,95
Összesen	3 498	16,1	784	3,6	3 509	16,2	690	3,2	11 253	51,04	1 572	7,3	206	1,0	252	1,2
Választókerület	27 517	19,3	19 249	13,5	19 701	13,8	14 656	10,3	50 730	35,7	4 977	3,5	3 740	2,6	1 889	1,3

zatok 3,5 százalékát megszerezték.¹¹⁹ A választás részletes eredményét az alábbi II. és III. táblázatok tartalmazzák.

A Barankovics Párt, a klerikális reakció pártja rendkívül sok szavazatot kapott: 50 730-at, tehát 35,7 százalékot. Ez a nagy szám bizonyítja, hogy milyen erős volt még az egyház befolyása, főleg a parasztság elmaradottabb rétegeire és a nőkre, még a városokban is. Megyei elsőségét biztosította a két városban elért jó eredménye: Veszprémben a püspöki városban a szavazatok 52,05 százalékát, Pápán a református püspöki székhelyen a szavazatok 51,3 százalékát szerezték meg. Még a deveseri járásban is 41,6 százalékot ért el.¹²⁰

A Kisgazda Párt, amely 1945-ben (85 122 fő) a szavazatok 65,54 százalékával első volt megyénkben, 1947-ben (19 249 fő) 13,5 százalékot kapott. A KP erősödése mellett azt is megmutatta a választás, hogy a reakció erősebb a vártnál, csak már nem egységesen a Kisgazda Párt soraiban foglalt helyet. Megyénkben ezzel sajnos nem eléggé számoltak és a választási harcok során a két munkáspárt több esetben harcolt egymás ellen, mint a reakció ellen. Sok helyen egymástól hódították el a tömeget. Eléggé általános kép, hogy ahol a KP ért el jó eredményt, ott a SZDP nagyon lemaradt és fordítva. Kevesebb az a hely — bár ilyen is akad —, ahol a két munkáspárt hasonló jó eredményt ért el és a reakció szenvedett vereséget. Ilyen példa inkább egy-két ipari centrumban volt. Bódnán a KP 42,7 százalékot, a SZDP 37 százalékot, Ajkán a KP 40,6 százalékot, a SZDP 23 százalékot kapott. Itt biztosítva volt a demokratikus erők többsége. Az egymástól elhódított szavazatokat bizonyítják az alábbi példák.¹²¹

	Magyar Kommunista Párt	Szociáldemokrata Párt
Deveser	20,7	5,45
Alsódörgicse	3,9	19,0
Vászoly	20,8	2,35
Aszófő	6,4	18,8
Nemespécse	28,2	3,3
Litér	8,9	47,7

A választások után a MKP megyei bizottsága valójában értékelte a helyzetet és fontos feladatként jelölte meg a munkásegység erősítését és ezen keresztül a munkásosztály többségének a megnyerését. Megállapította a megyei pártbizottság azt is, hogy ott ért el nagyobb eredményeket a KP, ahol jól mozgósították a párt aktiváit és lelkiismeretesen végrehajtották az akció-programot. A választási munkában sok község és üzem olyan nagy aktivitással vett részt, hogy a MKP Központi Vezetősége dicséretben részesítette őket. Ilyen dicséretet kapott többek között Ajkacsinger, Várpalota, Úrkút.

A választás egyik legfontosabb eredménye az volt, hogy a KP növelte szavazatainak számát a parasztok között. Ez nagymértékben befolyásolta a hatalom megszerzéséért folytatott harc eredményességét. 1948 február végén került sor az UFOSZ vezetőség választására. Ez a szervezet az Újgazdák és Földhözjuttatottak Országos Szövetsége 1946 első felében jött létre. A Kisgazda Párt kezdeményezésére már előbb létrejött a Parasztszövetség, mely a nagygazdák érdekét képviselte és az „egyesített parasztság” jelszavával igyekezett félre vezetni a dolgozó parasztokat. Követelésük a begyűjtés eltörlése volt. Ennek megvalósítása az inflációs időszak idején még inkább fokozta volna a nyomort, segítette volna a feketézőket. Az UFOSZ nagyon sokat tett annak érdekében, hogy felvilágosítsa a parasztságot, erősítse a munkás-paraszt szövetséget. Azért harcolt, hogy a begyűjtésben, az adózásban a progresszivitás érvényesüljön. A kommunisták segítettek létrehozni az UFOSZ-t. Deveserben 1946 május 8-án alakult meg 120 taggal, Borszöröskön augusztus 4-én 37 taggal. Általában 1947-ben kiépültek a szervezetek és 1948-ban sor került a vezetőség választásra.

A vezető pozíciók 75%-a kommunista kézbe került. A megyei választmányba 16 : 5 arányban kommunistákat választottak be. Az elnök Nagy Lajos lett, aki 3 hetes pártiskolát végzett és ezüstkalászos újjazdta volt. Kislődön, Ajka-

rendeken, Magyarpolányban a vezetőség 80%-a lett kommunista.¹²² Voltak községek, ahol nagyon lemaradt a KP, a megye 14 községében egyetlen kommunistát sem választottak be a vezetőségbe. Pl. Veszprémben, Siófokon, Lovason, Tószokberénden. Egyes helyeken nagyon előretört a Nemzeti Parasztpárt. Balatonbuzsokon 8 : 2, Csopakon, Bakony-szentkirályon, Takácsiban pedig 6 : 1 arányban voltak képviselve a Kommunista Párttal szemben.¹²³ A KP a parasztok között végzett munka fokozásával igyekezett változtatni ezen a lemaradáson. Másrészt igyekeztek jó kapcsolatot kiépíteni a Nemzeti Parasztpárttal. Ezt annál könnyebb volt elérni, mert a NPP részéről is megvolt ez az őszinte törekvés. Az együttműködés érdekében kizárták jobboldali magatartása miatt pártjukból, a deveseri járási titkárt. Elhatározták, hogy az egész megyében felülvizsgálják szervezeteiket, és kizárják a jobboldali elemeket.¹²⁴

1948 április 24-én a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt megyei vezetői közös értekezletet tartottak a két párt baráti együttműködésének megszilárdítása céljából. Elhatározták, hogy megyei és helyi viszonylatban 3—3 tagból álló összekötő-bizottságot létesítsenek. Közös akciókat indítsanak a reakció ellen. Résztvesznek a munkaversenyek szervezésében, együtt dolgoznak a három éves terv végrehajtásáért. A közvetlen napi feladatok mellett a távolabbi feladatokat is meghatározták. „Közös célul tűzzük ki a koalíciós pártok közös frontjának, a népfrontnak előkészítését. Célunk, a Függetlenségi Front pártjait egymáshoz közel hozni, baráti viszonyt teremteni a pártok vezetői, tagjai, valamint helyi szervezetei között. Egységes, erős kötelék fűzze össze ezeket az erőket a nép belső- és külső ellenségeivel szemben. A két párt együttműködése politikánk összehangolása az első lépés, amely hivatva van megteremteni a koalíciós pártok nagy, erős, barátságos és harcos összefogását az egész magyar nép érdekében.” Mindkét párt felszólítja tagjait, hogy lépjenek be az UFOSZ-ba, segítsék elő, annak erős szervezetté válását. Elhatározták, hogy a Függetlenségi Front összefogására meghívják a demokratikus pártokat, szervezeteket és súlyt helyeznek arra, hogy az egyházak képviselői is részt vegyenek ebben a mozgalomban. „Éljen népi erők tömörülése! Éljen az újjászülető Magyar Nemzeti Függetlenségi Front!” — fejezik be nyilatkozatukat.¹²⁵

A Kisgazda Párt tevékenységéről a KP Veszprém megyei titkára ezeket írja 1948 februárjában: „Aktívabb munkát nem igen fejtenek ki, a megyei vezetők többsége beilleszkedik Dobi István által kihirdetett vonalba. A kisebbségben lévők, a jobbszárny azon mesterkedik, hogy ellentétet idézzon elő a régi telepések és a Szlovákiából most betelepítettek között. A KP ennek megakadályozására támadást indított a Kisgazda Párt jobbszárnya ellen, amiben az új főispán segítette.”¹²⁶ A későbbi jelentések arról számolnak be, hogy a Kisgazda Párt megyei vezetőivel jó az együttműködés, az új főispán komoly tisztogatást végez a pártban.

Az egyház kihasználva a Barankovics-párt győzelmét egyre jobban fokozta támadását a demokrácia erői, elsősorban a KP ellen. 1947 október 31-i jelentésében így értékeli a KP megyei titkára az előállt helyzetet: „... a kath. egyház fokozza a MKP ellenes agitációját, főleg Barankovics szervezeteinek létrehozásával és a svábok mentesítésével kapcsolatban. Sváb községekben miséken felolvasták Mindszenty svábmentő körlevelét.”¹²⁷ A veszprémi püspöktől egy bizalmas levél ment ki minden plébánoshoz, hogy minden MKP segítséget utasítsanak vissza. Már nehezen lehetett elhárítani az emberekkel, hogy a kommunisták lerombolják a templomokat, hiszen a falujárás során éppen ők építették újjá. Somlóvásárhelyen a plébános a Mindszenty-levél hatására visszautasította azt a harangot, amelyet Rákosi Máttyás javaslatára a hívők adományoztak. A visszautasítást azzal indokolta, hogy a kommunista párttagok nem lehetnek hívők. A párt KV propaganda osztályáról levélben hívták fel a Megyei Bizottság figyelmét: „utasítsa vissza ezt az álláspontot, mert a kommunista párt soraiban igen sok hívő, jó katolikus van, és a hívőkre nézve sértés, ha az egyház nem fogadja el a harangot.” A Megyei Pártbizottság kérte, hogy ne a párt nevében, hanem egy személy nevében ajándékozzák a harangot. A Központi Vezetőség e javaslatot elfogadta és közölte,

hogy az ajándékozó személy Rákosi Mátyás, Magyarország miniszterelnökhelyettese. Erről a döntésről levélben értesítették a plébánost és kérték, hogy mivel a község lakossága kérte azt a párttól, az adományozott harangot fogadja el. A veszprémi püspökséggel is tárgyalt a megyei Pártbizottság kiküldötte. Az volt az álláspontjuk, hogyha a plébános kéri, a püspökség megadja az engedélyt. A somlóvásárhelyi Nemzeti Bizottság rendkívüli ülésén hozott határozatában követelte a harang elfogadását. Így is több hónapi munkába került, míg végre a tömeg akarata érvényesült, és 1948 június 29-én a túskevári plébános felszentelte a somlóvásárhelyi harangot. A helyi plébános az ünnepségen, csak mint szemlélő, polgári ruhába öltözve vett részt, a falu lakossága viszont lelkesen ünnepelt. Örömeiket és a párt iránti megnövekedett szimpátiájukat meggyőzően demonstrálta a délutáni, a KP által szervezett nagygyűlésen való részvételük.¹²⁸

AZ ISKOLÁK ÁLLAMOSÍTÁSÁÉRT FOLYTATOTT HARC

Az államosítást a két párt egyesülése után hajtották végre, de az érte folyó harc előbb kezdődött. Megyénkben 350 iskolát érintett, ebből 14 középiskola és 336 általános iskola volt. Az egyház mindent elkövetett, hogy megakadályozza az államosítást. Májusban „Mária napokat” rendezett és ezt felhasználta a tiltakozásra. Az egész megyében komoly ellenpropagandát fejtettek ki a papok. Több helyen házról házra járva aláírásokat gyűjtöttek az államosítás ellen. Veszprém-ben az apácák gyertyapénzszedés ürügye alatt folytattak házi agitációt. Veszprém-ben az erős papi befolyás miatt különösen éles volt a helyzet. Borbélynál, trafikokban sokan nyíltan mondogatták, hogy „gazemberek, csirkefogók azok, akik az államosítás mellett vannak”. Az Angolkisasszonyok iskolájában azt mondták, hogy az államosítást csak a nép szemete akarja. A tanuló lányok előtt az állami iskolákat úgy állították be, mint ahol erkölcstelenségre nevelik a fiatalokat.¹²⁹

A püspök helyettese utasítást adott ki, melyben arra utasítja a felekezeti tanítókat, hogy minden elképzelhető ellenállást fejtsenek ki az államosítás ellen. „Ha az államosítás törvényerőre emelkedik, akadályozzák meg az épületek átadását még abban az esetben is, ha ennek internálás lenne a következménye.”¹³⁰

A párt felvilágosító munkája nem jutott el eléggé a tömegek közé. A sok feladat mellett erre kevés idő jutott. A megyei pártbizottság felismerve a helyzetet májusban 3 tagú bizottságot választott, melynek feladata volt foglalkozni az iskolák államosítása melletti agitációval. Megszervezték a háziagitációt, hogy ellensúlyozzák az ellenség tevékenységét. A megyebizottság május 21-i ülése úgy határozott, hogy „párttagjaink menjenek el a misékre, vegyenek részt szülői értekezleteken, hogy friss értesítéseket szerezhessünk az egyház államosításellenes propagandájáról és azonnal vissza tudjunk felelni és ellenérveket hozni.”¹³¹

Az iskolák államosítása melletti agitációnál népnevelőink azt is felhozták, hogy milyen sokat tettek a kommunisták azért, hogy a gyermekek tanulása biztosítva legyen. A „Dolgozók az iskoláért” mozgalom keretében sok iskolát hoztak rendbe. Az egyházi iskolák nagyon elhanyagolt állapotban voltak. Legtöbb helyen tankönyv sem volt és a tanerő olyan kevés volt, hogy egy tanító 4–5 osztállyal is foglalkozott.¹³²

A Veszprém Megyei Nemzeti Bizottság, majd ezt követve több NB is táviratot küldött a miniszterelnöknek és ebben állást foglaltak az államosítás mellett.

Az államosításért folytatott harc megmutatta, hogy a párság nem egységes. Megoszoló állásfoglalásukra jellemző volt, hogy sok helyen nem olvasták fel Mindszenty pásztorlevelét, vagy elhadarták, hogy ne lehessen megérteni. Sok pap érezte, hogy mennyire támadja ez a levél a demokráciát és nem akartak ellentétbe kerülni demokratikus érzelmű hívőkkel. Ugyanakkor a papok egyrésze nagyon élesen támadta a demokrátiás rendszert. Különösen kiemelkedett ebben a csopaki plébános, akinek a tevékenységét a megyei sajtóban is leleplezték és a megye minden részéből tiltakoztak tevékenysége ellen.¹³³

A KÉT MUNKÁSPÁRT SZERVEZETI EGYSÉGÉNEK MEGTEREMTÉSE VESZPRÉM MEGYÉBEN

A két munkáspárt egyesülését megyénkben is hosszú előkészítő munka előzte meg. 1947 november 28-án Veszprém-ben a két párt megyei vezetői közös értekezletet tartottak, ahol megállapodtak abban, hogy 12 pontból álló határozati javaslatot terjesztenek elő, melyben vázolják az együttműködés alapjait. Ezt a határozati javaslatot csekély módosítással a december 2-i közös értekezlet egyhangúlag elfogadta. Mindkét párt képviselői hangsúlyozták a kölcsönös bizalom és őszinteség jelentőségét, mint az együttműködés alapját.

Határozatot hoztak, hogy havonta egyszer városi, kéthavonként pedig vármegyei összekötő ülést tartanak. Itt megvitatják a felmerült kérdéseket és megbeszélik a megoldás módját. 8-as bizottságokat hoznak létre, amelynek feladata sürgős esetekben dönteni a vitás kérdésekben és fegyelmi ügyekben. „A 8-as bizottság tagjai: a két vármegyei titkár, két területileg illetékes járási titkár, két területileg illetékes helyi titkár, és a megye 2 vezető nőfunkcionárusa.”

Megegyezték a két párt vezetői, hogy megszüntetik az egymás elleni nyilvános vitákat. A kérdésekkel kapcsolatos problémákat a 8-as bizottság vizsgálja ki és döntson abban, hogy nyilvánosságra kell-e hozni a vizsgálat eredményét. Nem zárkoztak el az elől, hogy a sajtóban elvi kérdésekről kimondottan építő szándékú elvi vitát folytassanak, de ezek a viták a két párt egységét erősítsék és ne legyen a vitának olyan látzata, mintha szemben állnának egymással, mert ennek csak a reakció örülne. A munkásegység megerősítése érdekében közös akciókat kell szervezni, mind gazdasági, mind politikai téren. Közös pártnapokat kell szervezni a legkisebb községekben is. „A megállapodás megszegőit pártbüntetésben kell részesíteni, esetleg javasolni kell a pártból való kizárását is.”¹³⁴

Az egyezményt a két megyei titkár és a két megyei újság szerkesztője írta alá. Az értekezlet résztvevői táviratot küldtek a két párt főtitkárainak és ebben biztosították őket, hogy mindent megtesznek a munkásegység erősítéséért, a munkáosztály teljes győzelméért.

A SZDP megyei vezetésében ekkor még sok jobboldali elem volt, élén a megyei titkárral, mégis kénytelenek voltak aláírni a megegyezést és az együttműködésről beszélni, mert az alsóbb szerveknél ekkor már a tömeg az egyesülésről, annak helyességéről beszélt. Több helyről küldtek fel ilyen irányú nyilatkozatokat a SZDP központba. 1948 január 19-én a KP megyei pártbizottsága foglalkozott az együttműködéssel: „A SZDP nem járult hozzá a közös pártnapok rendszeréhez. A közös aktív üléseket viszont nem tiltotta be, ezért ilyeneket kell szervezni.” A kommunisták őszintén törekedtek az egységre, amit bizonyít ennek az ülésnek a határozata is: „Meg kell kísérelni a SZD-ák meghívását pártiskolánkra, esetleg közös pártiskola létrehozását. Ha ez nem sikerül, legalább csere előadások szervezését oly módon, hogy hetenként kommunista előadót küldünk a SZD pártiskolára.”¹³⁵

1947 végén megkezdődött a szociáldemokraták átlépése a KP-ba. Decemberben Kislődön és Szentgálon a SZDP titkárai és velük együtt több tag lépett át a MKP-ba. Gannán és más községekben is több tag átlépett. Pápán tömegesen jelentkeztek, hogy át akarnak lépni.¹³⁶

Folyt a harc a baloldali megszervezéséért és a jobboldali kizsorításáért. A SZDP megyei vezetői kezdetben nem akartak egyetlen megyei jobboldali vezetőt sem eltávolítani. Major Sándor megyei titkár kizárással fenyegette a baloldalt és a jobboldal eltávolítása helyett, adatgyűjtést rendelt el a kommunista vezetők ellen. A KP látva, hogy nem lehet megégyezni velük, a párt megyei lapjában konkrét adatokkal leplezte le a jobboldali elemeket. Ennek hatására több megyei és városi SZD vezető lemondott nemcsak pártfunkciójáról, hanem a közigazgatásban betöltött vezető állásáról is. A megüresedett helyekre pl. a városi főjegyző helyére és még több helyre is, kommunisták kerültek. A SZDP legerősebb megyei pozícióinak megingása pánikot idézett elő a SZDP szervezeteiben. A közigazgatásban dolgozó tisztviselők már

másnap nagy számban jelentkeztek a KP-ba felvételre, így többek között 4 járási, 24 községi jegyző, 3 mérnök, 20 városi tisztviselő. Február 19-től 22-ig a KP üzemi gyűléseket tartott Péten, Ajkán, Úrkúton és Pápán. Ennek eredményeképpen a 3 nap alatt 904 tag lépett át a KP-ba. Több is lett volna, de közbejött a tagfelvételi zárlat. Pápán olyan tömeges volt az átlépési jelentkezés, hogy a SZDP vezetői komolyan aggódtak és naponta többször is felmentek a KP-ba megnézni, hogy nem vesznek-e fel a tagfelvételi zárlat ellenére is tagokat.¹³⁷

Ilyen előzmények után tartották meg február 22-én a két párt közös megyei aktívá ülést, ahol a SZDP megyei vezetői, felismerve a reális helyzetet; baloldali magatartást tanúsítottak és bejelentették 16 jobboldali megyei vezető eltávolítását. Ezek és az előzőleg önként lemondott jobboldali vezetők nevét a megyei sajtóban leközölték.¹³⁸

Február 29-én a SZDP megye bizottsági értekezletet tartott. Itt már teljesen a baloldali volt a szó és határozatban követelték a két munkáspárt egyesülését. Végrehajtó Bizottságaikat felfüggesztették és ideiglenes Intéző Bizottságokat hoztak létre, melynek jelölését a KP-al közösen végezték el.¹³⁹

Március 15-e után, a tagfelvételi zárlat megszűnésével az ipari munkások és értelmiségiek belépése a KP-ba folytatódott. Egy hónap alatt Péten 400-zal, Pápán 300-zal, Veszprém-ben 200-zal, Devecserben 100-zal, Ajkán 100-zal emelkedett a taglétszám. Április 9-én a KP megyebizottsági ülésén a megyei titkár beszámolt arról, hogy a koalíciós pártok akcióbizottságában többen felvetették, hogy a KP Veszprém-ben erőszakos tagtöbbszörést végez. A megyei pártbizottság határozottan elítélte ezt a módszert. Hangsúlyozta, hogy a KP-nak erre semmi szüksége nincs és aki ilyet csinál, függetlenül attól, hogy egyszerű párttag, vagy funkcionárius, kizárásra kerül. Ezt az álláspontot gyűléseken, pártnapokon és a megyei sajtóban is ismertették.¹⁴⁰

Péten, ahol komoly bázisa volt hosszú ideig a SZDP-nak, óriási mértékben indult meg az áramlás és félt volt, hogy az egyesülés előtt teljesen felmorzsolódik a SZDP, hiszen áprilisban már csak 20 tagja volt, míg a KP taglétszáma április 9-től 30-ig 182 főről, 250 főre emelkedett. A kommunista nem akarták felszámolni a SZDP-ot, éppen ezért több helyen meg kellett beszélni a SZDP tagjaival, hogy ne jöjjenek át, mert teljesen megszűnik a párt, hanem maradjanak ott és harcoljanak az egyesülésért. Ezt a nagyon reális intézkedést később kihasználta a jobboldal és arról beszélt, hogy a Kommunista Párt „beépítette embereit a SZDP-ba”.¹⁴¹

A SZDP megyei titkára március 2-i jelentésében beszámolt arról, hogy az összes városi és járási székhelyi Végrehajtó Bizottságokat lemondatta és a két városban 7 tagú, a többi helyeken 5 tagú Intéző Bizottság viszi az ügyeket és majd a kongresszus után tartanak tisztújításokat.¹⁴²

A kongresszus előtt végre kellett hajtani a pártszervezetek egyesítését. Ezt a munkát a két párt közös Központi Szervező Bizottsága által kiadott Irányelvek alapján végezték.¹⁴³

Megyenként már március 19-én ülésezett a megyei egységbizottság. Megtárgyalták az üzemi, városi és járási egységbizottságok kiépítésének a sorrendjét. Úgy határoztak, hogy haladéktalanul elkezdik mindenütt a bizottságok létrehozását, és ezeken keresztül a tisztogatási munkát. Megtárgyalták Major Sándor SZDP megyei titkár ügyét is és a következő határozatot hozták: „M. S. képtelen lenne az itteni előzetes munkájának teherterhelésével az egységbizottságra és a SZDP szervezeteire háruló munkák elvégzésére, csak megnehezítené és hátráltatná a szervezeti egység gyors és zavartalan elvégzését. Ezért tehát az egységbizottság tagjai közé fel nem veszi és megyei titkári funkciójának elvégzésére alkalmatlannak tartja.” Pártiskolára való küldését javasolták azzal, hogy az iskola elvégzése után az egységes párt vezetősége döntson arról, hogy milyen funkció betöltésére lesz alkalmas. Nagyon humanusan bántak azzal az emberrel, aki bizony nagyon sok kárt okozott a megyében jobboldali magatartásával. Nem is sokáig volt a párt tagja, mert Budapesten kizárták a pártból, melyről az itteni megyei Pártbizottságot is értesítették.¹⁴⁴

Március 23-án tárgyalta a megyei egységbizottság a közigazgatásban vezető állásban levő jobboldali szociáldemok-

raták ügyét. Határozatot hoztak 22 fő kizárására és funkciójuktól való eltávolításukra.¹⁴⁵

Ajkacsingerben március 26-án alakult meg az egységbizottság, de ez nem ment könnyen. Éles vita volt, mert a SZDP helyi vezetői nem akarták tudomásul venni, hogy létre kell hozni a bizottságot. Ez nem volt véletlen, hiszen ennek a bizottságnak kellett dönteni a jobboldaliak eltávolításáról. Döntöttek is, és a kizártak között ott volt a SZDP helyi vezetőinek több tagja, köztük volt csendőr is. Létszámukat tekintve a megyében működő bizottságok eltérnek az Irányelvektől, mert általában nem 9, hanem 6 tagúak voltak. Összetételük 4 kommunista és 2 szociáldemokrata volt. Pápán március 25-én alakult meg a járási egységbizottság. Határozatot hoztak, hogy mivel a járás területén 100 tagon felüli SZDP szervezet nincs, ezért alapszervezetnél nem hoznak létre egységbizottságokat. Utasítottak minden alapszervezetet, hogy legkésőbb 2 héten belül jelentse, hogy kiket javasolnak kizárásra.¹⁴⁶

Zircen március 24-én alakult meg a járási EB. A következő határozatokat hozták:

1. Március 30-tól a két járási titkár teljesen együtt dolgozik.
2. A járás területén a zirci EB-on kívül csak a dudari bányánál alakítanak külön EB-t.
3. Április 30-ig a SZDP-ot megtestitítják a jobboldali elemektől és a községekben létrehozják az Egységes Munkáspártot.¹⁴⁷

Pétfürdőn az EB határozatot hozott, hogy: „Az Egységbizottság kezébe veszi Pétfürdő és a gyártelep politikai irányítását, megteremt a két munkáspárt egyesülésének feltételeit és a gyárból eltávolítja a jobboldali munkásellenes elemeket.”¹⁴⁸

Tudták, hogy egyszerre nem lehet megoldani az összes elengedő elem eltávolítását, de arról sem mondanak le, hogy a későbbiekben ne foglalkozzanak még ezzel a kérdéssel. Ezt mutatja a határozat is: „Akit most nem javasolunk elbocsátásra, fenntartjuk azt a jogot, hogy a későbbi elbocsátásukat a további magatartásuktól tesszük függővé.”¹⁴⁹

A devecseri járási egységbizottság április 22-én a következő határozatot hozta: „A devecseri EB elrendeli valamennyi üzemi szervezetnek, hogy azokat az elemeket, akiknek kizárását az EB jóváhagyta, a munkahelyükről azonnal el kell távolítani.”¹⁵⁰

A pártból való kizárásokat több helyen — pl. Peremartonban — részletesen megindokolják. Általában nemcsak az van az indokban, hogy jobboldali szociáldemokrata volt, hanem nagyon változatos jelzők: „Volt nyilas keretlegény”, „Volt volksbundista”, „németbarát”, „Összejátszott a tőkésekkel”, „Elősegítette a szabotálást”, „Mint kizárt kommunista párttag lépett be a SZDP-ba”, „állása megtartása miatt lépett a pártba”, „Kommunista ellenességért internálva volt”. „Többszöri lopásért büntetve volt”. A kizártak között sok a polgár, ügyvéd, nagykereskedő, vendéglős stb. Voltak olyan helyek is mint pl. Füzű, ahol — nagyon helytelenül — nem indokolták külön, hanem elkészítették a kizártak névsorát és a sok név után az egységes indokot: „Nevezettek antiszemiták, antidemokraták, oroszellenesek, főleg barankovicsisták, illetve mendszentisták.”¹⁵¹

Az „egységes indokok” azonban nem jelentettek egységes elbírálást. Azok a bizottságok is, amelyek az adminisztrációra nem fektettek nagy súlyt és ilyen tömören együtt véleményeztek, valójában egyénenként döntöttek el alapos megfontolás és viták után, hogy kit és miért kell kizárni. Nagyon helyesen nem tekintettek mindenkit jobboldalinak azért, mert nem értette meg mindjárt az egyesülés szükségességét. Sok olyan határozatot is hoztak, hogy „párttag maradhat, de tisztséget nem viselhet az egyesült pártban”. Ezeknek az elvtársaknak aztán volt módjuk arra, hogy bebizonyítsák a pártban belül, hogy méltók a bizalomra.¹⁵²

Természetesen sok fellebbezés volt. A polgárok szinte valamennyien fellebbeztek. Hosszan indokolták proletár származásukat és demokratikus magatartásukat. A megyei egységbizottság május 11-i ülésén határozatot hozott, hogy a kizárásokkal kapcsolatosan beadott fellebbezések tárgyalására csak az egyesülés megtörténte után kerül sor.¹⁵³

Az egységbizottságok megoldották feladataikat. Megtíz-tították a SZDP-ot, előkészítették az egységes párt létrehozását. Az egyesüléssel felhígult nemcsak a párttagság, de a párt vezetése is: Felsőörsön, ahol a KP-nak csak paraszti tagjai voltak, az egyesülés után a vezetőségbe csak 1 paraszt került, viszont 3 kisiparos és 2 értelmiségi. Az úrkúti szervezetnél, ahol a tagság 95 százaléka bányamunkás volt, az egyesülés után a 11 tagú vezetőségbe 7 értelmiségi került. A pápai Perutzban 9 vezetőségi tagból 7 értelmiségi, Péten 11 vezetőségi tagból 5 értelmiségi volt. A MKP megyei bizottsága felülvizsgálata alapján kijavították a hibákat.¹⁵⁴

1948 május 30-án tartották meg a megyei egyesítő konferenciát. Az addig oly sokszor szemben álló felek végre egymásra találtak. Egyesítették erőiket, létrehozták az egységes pártot a Magyar Dolgozók Pártját. Bebonyoltották azt, hogy a munkásosztály egy és oszthatatlan. A konferencia határozatában kimondja: „Most, amikor a SZDP a MKP erkölcsi és politikai támogatása mellett kizárta soraiból az osztályáruló jobboldali elemeket, lehetővé vált a két munkáspárt egyesülése, aminek következtében a mai napon megrendezett konferencia határozatilag kimondja Veszprém vármegye két munkáspártjának egyesítését és megalakítja a Magyar Dolgozók Pártját. Ezzel véget ért megyénkben az áldatlan testvérharc, aminek hátrányát úgy a termelésben mint a párt erejének megszilárdításában, valamint a közélet minden területén súlyosan éreztük.”¹⁵⁵

A konferencia megválasztotta a vármegyei választmányt, a választmány tagjaiból pedig a Megyei Pártbizottságot. A MKP megyebizottságának tagjai lettek:

1. Leitner Ernő,
2. Kovács Rudolf,
3. Varga György,
4. Slamovics Zoltán,

5. Halmai Ferenc,
6. Provcis Ilona,
7. Dinnyési János.¹⁵⁶

A Veszprém megyei kommunisták 1945–48 közötti har-cát értékelve meg kell állapítani, hogy az eredményes volt. Lényegesen nehezebb körülmények között dolgoztak, mint az ország olyan részein, ahol nagyobb forradalmi múlttal rendelkeztek, ahol gyengébb volt az egyház befolyása és lényegesen hamarabb szabadultak fel. Nógrád megyében például 1945 március 7-én 11 500 párttag volt, amikor Veszprém megyében még a nyilas terror dült.

Fontos látni ezeket a különbségeket, mert csak ezeknek az alapján lehet megérteni a választások gyengébb eredményeit és reálisan értékelni a végzett munkát.

A párt helyes politikájának, a kommunisták áldozatos munkájának köszönhető, hogy tömegbefolyása fokozatosan nőtt. Néhány év alatt a klerikális reakció főfészkeben is sikerült kivívni a KP elismerését. A KP megyei Bizottsága a helyes központi határozatok alapján pontosan szabta meg a megyére vonatkozó feladatokat, figyelembe véve a megye sajátosságait. Ez nem volt könnyű feladat, hiszen a 3 év alatt a megyebizottság élén 4 megyei titkár volt és mind budapesti, akiknek először meg kellett ismerniök a területet is. Általában jellemző volt a nagy káderfluktuáció és az, hogy nem támaszkodtak eléggé a helyi káderekre.

A KP vezetésével Veszprém megye dolgozói leküzdötték az átlagnál nagyobb nehézségeket. Az eredmények hosszú szívós munka alapján születtek meg. Lerombolt hidak, romos házak között és reményt vesztett, fásult lelkű tömegben kezdték el szervezni a pártot, és mire az egyesülésre került sor, a pártterkekeztet küldöttei az újjáépített gyönyörű völgyhídon át jöttek, melyet a 3 éves terv keretén belül 1948 márciusában adtak át a forgalomnak.

Sukerek Lajosné

JEGYZETEK

¹ Faragó Gyula: Az 1945. évi nemzetgyűlési választás adatai a statisztika tükrében.

² Tóth Sándor: Magyarország felszabadítása.

³ Veszprém megye 20 éve a szocializmus útján. A Statisztikai Hivatal Megyei Igazgatóságának összeállítása. (1965).

⁴ Uo.

⁵ Faragó Gyula: Az 1945. évi nemzetgyűlési választás adatai.

⁶ Veszprém megye 20 éve... i. m.

⁷ Tóth Sándor: i. m.

⁸ Magyar Szocialista Munkás Párt Veszprém megyei Bizottsága Archivuma (a továbbiakban: MPA) visszaemlékezések gyűjteménye.

⁹ MPA visszaemlékezések gyűjteménye.

¹⁰ MPA visszaemlékezések gyűjteménye.

¹¹ MPA visszaemlékezések gyűjteménye.

¹² A Magyar Kommunista Párt és Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948. MSZMP KB Párttörténeti Intézet Dokumentum kötete. (1967).

¹³ MPA visszaemlékezések gyűjteménye.

¹⁴ MPA visszaemlékezések gyűjteménye.

¹⁵ MPA visszaemlékezések gyűjteménye.

¹⁶ MSZMP KB Párttörténeti Intézet Archivuma Győri Területi Bizottság anyagából. 1945. év.

¹⁷ Uo.

¹⁸ MPA visszaemlékezések gyűjteménye.

¹⁹ MPA 208/1.

²⁰ MPA 208/1.

²¹ MPA 208/1.

²² MPA 208/1.

²³ MPA 1/44. 1958.

²⁴ MPA 1/44. 1958.

²⁵ MPA 1/44. 1958.

²⁶ MPA 208/2.

²⁷ MPA 208/2.

²⁸ MPA 208/2.

²⁹ MPA 208/2.

³⁰ MPA 208/3.

³¹ MPA 208/15.

³² MPA 208/15.

³³ MKP és SzDP határozatok... i. m.

³⁴ MPA 208/1.

³⁵ MPA 208/2.

³⁶ MPA 208/2.

³⁷ Legyőzhetetlen erő. A magyar kommunista mozgalom szervezeti fejlődésének 50 éve. Bp., 1968. 169. old.

³⁸ MPA 208/2.

³⁹ A munkásosztály az újjáépítésért, 1945–46. Bp., 1960.

⁴⁰ Uo.

⁴¹ Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Bp., 1955. 419. old.

⁴² MPA 208/1.

⁴³ Beszteri Béla: A Nemzeti Bizottságok tevékenysége Veszprém megyében. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei, 1965/3.

⁴⁴ MKP és SzDP határozatok... i. m.

⁴⁵ Pribék Istvánné: Az igazoló bizottságok szervezete és működése 1945–1948. Veszprém. Kézirat.

⁴⁶ Uo.

⁴⁷ Beszteri Béla: i. m.

⁴⁸ Pribék Istvánné: i. m.

⁴⁹ Tanulmányok... 354. ol.

⁵⁰ MPA 208/2.

⁵¹ MPA 208/2.

⁵² Szabad Nép, 1946. március 10.

⁵³ MPA 208/1.

⁵⁴ Szabad Nép, 1946. március 10.

⁵⁵ Beszteri Béla: i. m.

⁵⁶ Szabad Nép, 1946. január 31-i száma.

⁵⁷ MPA 208/1.

⁵⁸ Faragó Gyula: i. m.

⁵⁹ MPA 208/1.

⁶⁰ Beszteri Béla: i. m.

⁶¹ MPA 208/2.

⁶² MPA 208/2.

⁶³ MPA 208/2.

⁶⁴ Tanulmányok... i. m. 366. ol.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ MPA 208/2.

⁶⁷ Ságvári Ágnes: A magyar munkásmozgalom története. Tananyag a szakosított tanfolyamok számára. (1960–1961) 31. old.

⁶⁸ MPA 208/2.

⁶⁹ Szabad Nép, 1946. március 9-i száma.

⁷⁰ MPA 208/3.

⁷¹ MPA 208/3.

⁷² MPA 208/3.

⁷³ MPA 208/3.

⁷⁴ MPA 208/2. és a Szabad Nép, 1946. márciusi száma.
⁷⁵ MPA 208/3.
⁷⁶ MPA 208/1.
⁷⁷ MPA 208/3.
⁷⁸ MPA 208/2.
⁷⁹ MPA 208/3.
⁸⁰ MPA 208/1.
⁸¹ MPA 208/1.
⁸² MPA 208/1.
⁸³ MPA 208/5.
⁸⁴ MPA 208/5.
⁸⁵ MPA 208/5.
⁸⁶ MPA 208/3.
⁸⁷ MPA 208/3.
⁸⁸ MPA 208/4.
⁸⁹ MPA 208/4.
⁹⁰ MPA 208/4.
⁹¹ MKP és SzDP határozatok... i. m. 239. old.
⁹² MPA 208/3.
⁹³ MPA 208/4.
⁹⁴ MPA 208/3.
⁹⁵ MPA 208/5.
⁹⁶ MPA 208/3.
⁹⁷ MPA 208/5.
⁹⁸ MPA 208/2.
⁹⁹ MSZMP KB Párttörténeti Intézete. Archivum 1946. 9/244.
¹⁰⁰ MPA 208/4.
¹⁰¹ MPA 208/4.
¹⁰² MPA 208/5.
¹⁰³ MPA 208/3.
¹⁰⁴ MPA 208/1.
¹⁰⁵ MPA 208/1.
¹⁰⁶ MPA 208/2.
¹⁰⁷ MKP és SzDP határozatok... i. m. 314. ol.
¹⁰⁸ MPA 208/6.
¹⁰⁹ MPA 208/4.
¹¹⁰ MPA 208/3.
¹¹¹ MPA 208/3.
¹¹² MPA 208/3.
¹¹³ MPA 208/2.
¹¹⁴ MPA 208/4.

¹¹⁵ MPA 208/5.
¹¹⁶ MPA 208/7.
¹¹⁷ MPA 208/7.
¹¹⁸ MPA 208/3.
¹¹⁹ Faragó Gyula: Statisztika az 1947. évi választásokról.
¹²⁰ Uo.
¹²¹ Uo.
¹²² MPA 208/7.
¹²³ MPA 208/5.
¹²⁴ MPA 208/1.
¹²⁵ MPA 208/4.
¹²⁶ MPA 208/3.
¹²⁷ MPA 208/3.
¹²⁸ MPA 208/5.
¹²⁹ MPA 208/5.
¹³⁰ MPA 208/7.
¹³¹ MPA 208/9.
¹³² MPA 208/8.
¹³³ MPA 208/9.
¹³⁴ MPA 208/7.
¹³⁵ MPA 208/4.
¹³⁶ MPA 208/5.
¹³⁷ MPA 208/4.
¹³⁸ MPA 208/4.
¹³⁹ MPA 208/4.
¹⁴⁰ MPA 208/6.
¹⁴¹ MPA 208/6.
¹⁴² MPA 208/7.
¹⁴³ MKP és SzDP határozatok... i. m. 558. ol.
¹⁴⁴ MPA 208/8.
¹⁴⁵ MPA 208/10.
¹⁴⁶ MPA 208/9.
¹⁴⁷ MPA 208/9.
¹⁴⁸ MPA 208/11.
¹⁴⁹ MPA 208/12.
¹⁵⁰ MPA 208/12.
¹⁵¹ MPA 208/13.
¹⁵² MPA 208/5.
¹⁵³ MPA 208/15.
¹⁵⁴ MPA 208/14.
¹⁵⁵ MPA 208/15.
¹⁵⁶ MPA 208/15.

Partei der Ungarischen Kommunisten — ihr Zustandekommen und ihr Kampf um die Macht im Komitat Veszprém (1945—1948)

Die Studie soll das Zustandekommen der Partei der Ungarischen Kommunisten und ihre Aktivität schildern, u.zw. nach der Befreiung des Landes bis zur Vereinigung der beiden Arbeiterparteien.

Das Komitat Veszprém wurde im Zuge der sogenannten Operation „Wien“ (16. März bis 4. April 1945) von den landfremden Besatzern befreit.

Mit der Befreiung begann für das ganze ungarische Volk, also auch für die Werktätigen des Komitats eine neue geschichtliche Epoche. Bis zur Befreiung des Landes hatte das Gebiet des Komitats durchwegs landwirtschaftlichen Charakter. Vor 1945 lebten noch 75 % der Bevölkerung aus der Landwirtschaft, und der Großgrundbesitz — an erster Stelle jener der katholischen Kirche — war vorherrschend. Bistum und Domkapitel von Veszprém sowie die Zisterzienser Abtei von Zirc verfügten zusammen über rd. 150 000 Katastraljoch Grund und Boden, wogegen rd. 20 000 Bauernfamilien keinen Landbesitz hatten.

Trotz des überwiegenden Agrarcharakters des Komitats — und bei aller industrieller Rückständigkeit des ganzen Landes — gehörte das Komitat dennoch, also bereits vor 1945, zu den industriell bedeutsamen Komitaten Ungarns. Dies bezieht sich unter anderem auf die Förderung von Bauxit- und Manganerzen sowie auf die chemische Industrie. In den Kohlengruben des Komitats wurden 12 % der Gesamtförderung des Landes gewonnen.

Auch das Komitat Veszprém hatte schwer durch die Kriegsverhältnisse zu leiden. Wohngebiet und Gemarkung von 15 Ortschaften waren länger als einen Monat Kampfgebiet: 92 Städte und Gemeinden waren Ziele von Fliegerangriffen und 108 Orte fielen in den Bereich von kriegesischen Handlungen. Hierbei fanden mehr als 2000 Zivilpersonen den Tod; 27 000 Personen flüchteten von ihren Heimstätten,

die Zahl der Vermissten und Verschleppten betrug mehr als 7500.

Während noch an der Wiederherstellung der Kriegsschäden gearbeitet wurde und die Aufräumung der Trümmer in Gang war, begann auch die Partei der Ungarischen Kommunisten mit ihrer Neuorganisation. Die ersten Grundorganisationen entstanden in Bergwerksgebieten und industriellen Zentren, bzw. in deren Einzugsbereich. An leitender Stelle der Organisationsarbeiten betätigten sich die Kämpfer der einstigen Untergrundbewegung und der Räteherrschaft des Jahres 1919 sowie ungarische Internationalisten. Sie bildeten den festen Kern der Organisations- und Aufbauarbeit, wenn auch nicht der Zahl nach, so doch dank ihren großen Erfahrungen auf dem Gebiet der Arbeiterbewegung. Ihnen halfen viele andere, die erst nach der Befreiung des Landes mit den Zielsetzungen der Partei bekannt wurden.

Unter schweren und schwersten Verhältnissen machte sich die Arbeiterschaft des Komitats daran, in den ausgeplünderten Betrieben und Bergwerksanlagen die produktive Arbeit wieder in Gang zu bringen. In den Bergwerken z. B. wurde der Abbau mit Explosivstoffen eigener Herstellung in Angriff genommen, so daß u. a. in den Kohlengruben von Ajka mit der Produktion bereits drei Tage nach Vertreibung der Besatzer begonnen werden konnte.

Aus der Hauptstadt Budapest und den größeren Industriezentren schwärmten Parteiangehörige in die ländlichen Ortschaften aus, nicht nur, um beim Aufbau des Parteiapparats, sondern auch bei der Aufteilung von Grund und Boden an die Anspruchsberechtigten zu helfen. Derart wurden auf dem Gebiet des Komitats unter 15 884 anspruchsberechtigten Familien rd. 240 000 Katastraljoch Grund und Boden verteilt.

Nach Befreiung des Landes kam es auch zur Bildung oder Neubildung der anderen politischen Parteien. Hauptsammel-

punkt der reaktionären Elemente war auch im Komitat Veszprém die sogenannte Unabhängige Kleinlandwirtpartei. Bei den Parlamentswahlen im November 1945 kam es zur ersten großen Kraftprobe zwischen den Kräften des Fortschritts und der Reaktion. Sie endete mit dem Sieg der Kleinlandwirtpartei, sie erhielt 57% der Stimmen aller im ganzen Lande Wahlberechtigten gegenüber 17% Stimmen, die auf die Kommunisten entfielen. Infolge des großen Einflusses des Klerus war im Komitat Veszprém der Stimmenanteil der Reaktion noch größer: 65,54% der Stimmen erhielten die Kleinlandwirte, 12,77% entfielen auf die Kommunisten. Anders war das Wahlergebnis in den Bergwerks- und Industriezentren des Komitats. So z. B. erhielten die Kommunisten in Úrkút 54, in Bóde 44,5, in Várpalota 41 und in Padrag 36% der abgegebenen gültigen Stimmen.

Am 24. Februar 1946 tagte die erste Konferenz der Komitatsorganisation der Partei der Ungarischen Kommunisten, wobei berichtet werden konnte, daß die Organisation 12 400 eingeschriebene Mitglieder in 181 Ortsgruppen zählt.

Im Juni 1946 begann auch im Komitat Veszprém ein Wettbewerb der Werktätigen zu Ehren des III. Landeskongresses der Partei der Ungarischen Kommunisten. Durch ihr Beispiel konnten die Kommunisten des Komitats breite Massen der Werktätigen in Bewegung setzen, mit dem Ergebnis, daß die Industrieunternehmen und Bergwerke des Komitats auch unter den durch die Geldentwertung verursachten äußerst schwierigen Umständen vielfach die ersten im ganzen Lande wurden. Eben in diesem, das ganze Land erfassenden Wettbewerb nahm auch die sogenannte „Kleinarbeit“ ganz ungewöhnlich große Ausmaße an, in deren Verlauf die Kommunisten des Landes und des Komitats den breitesten Massen der Werktätigen hilfreich beistanden zur Lösung der mannigfachsten Probleme.

Die vom Kongreß verkündeten Devisen: „Wir bauen das Land nicht für die Kapitalisten, sondern für das ganze Volk!“ und „Hinaus mit den Volksfeinden aus der Koalition!“ fanden in den breitesten Massen begeisterten Widerhall. Auch im Komitat Veszprém wurde von immer mehr Orten die Forderung nach Verstaatlichung der Bergwerke, Industriebetriebe und Mühlen sowie Unschädlichmachung der reaktionären Elemente laut.

Die im August 1947 stattgehabten Parlamentswahlen bestätigten bereits den Sieg der demokratischen Ordnung im ganzen Lande. Die Partei der Ungarischen Kommunisten

erhielt die meisten Stimmen und wurde mit 22% aller abgegebenen Stimmen die stärkste politische Partei des Landes. Im Komitat Veszprém erzielte die Partei wohl nur 19,3%, doch gab es auch hier Wahlkreise, deren Abstimmungsergebnisse den Landesdurchschnitt übertrafen, so z.B. betrug der kommunistische Stimmenanteil im Verwaltungsbezirk Veszprém-Land 26,4 und in jenem von Devecser 22,7%. Sprunghaft steigerte sich der Stimmenanteil der Partei in den vornehmlich von Bergleuten bewohnten Wahlkreisen: Úrkút 91 und Ajkacsinger 82%.

Das Gesamtergebnis aus allen Wahlkreisen ließ darauf schließen, daß die Partei der Ungarischen Kommunisten auch im Komitat Veszprém einen Kräftezuwachs erzielt hat. Den größten Stimmenanteil hatte allerdings im Endergebnis die sogenannte Barankovics-Partei, die Sammelstelle der klerikalen Reaktion, während die Partei der Kleinlandwirte aus den Wahlen an vierter Stelle hervorging.

Das Wahlergebnis bestätigte auch das große Gewicht einer politisch geeinten Arbeiterklasse. Wo nämlich die beiden ungarischen Arbeiterparteien einvernehmlich vorgehen, dort schrumpfte der Stimmenanteil der reaktionären Parteien stark zusammen. Ende 1947 zählten die Parteiorganisationen des Komitats bereits mehr als 17 000 eingeschriebene Mitglieder. Ein bedeutender Teil der Mitgliedschaft machte sich durch Besuch von Parteischulen und Seminaren mit den Zielsetzungen ihrer Partei eingehender bekannt, und kämpfte derart bewußt für ihre Verwirklichung.

Eine der wichtigsten Aufgaben war damals der organisatorische Zusammenschluß der beiden ungarischen Arbeiterparteien. Um dies zu erreichen, kämpften die Mitglieder der beiden Parteien Seite an Seite gegen die rechtsgerichteten Sozialdemokraten. Zu diesem Zweck wurden auch Einheitskomitees aus Kommunisten und linksgerichteten Sozialdemokraten geschaffen. Ihre Zahl betrug auf dem Gebiet des Komitats 21. Dann schritt man an die Überprüfung und Sichtung der sozialdemokratischen Mitgliederlisten, die Rechtsgerichteten wurden ausgeschlossen, so daß dem organisatorischen Zusammenschluß nichts mehr im Wege stand.

Im Mai 1948 vollzog sich dann dieser Zusammenschluß zuerst bei den Grundorganisationen, später auch bei den Bezirksorganisationen. Den Abschluß bildete am 30. Mai des gleichen Jahres die Komitatskonferenz, die den organisatorischen Zusammenschluß besiegelte und die Partei der Ungarischen Werktätigen (PUW) ins Leben rief.

Frau Lajos Sukerek

La constitution du Parti Communiste Hongrois et sa lutte pour le pouvoir dans le département de Veszprém (1945-1948)

L'étude s'est proposé de présenter la constitution du Parti Communiste Hongrois et son activité depuis la libération du pays jusqu'à l'union des deux partis ouvriers.

Notre département fut libéré au cours des «manoeuvres de Vienne» du 16 mars au 4 avril 1945. La libération a ouvert une nouvelle époque dans l'histoire du peuple hongrois, de même que dans celle des travailleurs de notre département.

Avant la libération le département de Veszprém avait un caractère agraire. En 1945 les 75% de la population étaient agriculteurs. La prépondérance de la grande propriété caractérisait le département. Le plus grand propriétaire terrien était l'Eglise. L'évêché de Veszprém, le chapitre de Veszprém et l'abbaye de Zirc possédaient 150 000 arpents de 57 ares, tandis que 20 000 familles paysannes n'avaient point du tout de terre.

Mais malgré ce caractère agraire — dans le pays industriellement arriéré — le département de Veszprém même avant la libération se rangeait déjà parmi les départements remarquables du point de vue industriel. A l'échelle nationale,

l'industrie extractive (bauxite, minéral de manganèse) et son industrie chimique étaient entre autres considérables. Les mines de charbon du département fournissaient les 12% de la production nationale.

Les destructions de guerre étaient grandes aussi dans le département de Veszprém. Le territoire de 15 villages a servi de champ d'opérations militaires pendant plus d'un mois. 92 de nos communes et villes ont été bombardées, et à 108 points ont eu lieu des manoeuvres militaires. Plus de 2000 personnes sont mortes à la suite de faits de guerre, 27 000 se sont enfuis, le nombre des déportés et des disparus est de plus de 7500.

C'est au milieu de la réparation des destructions de guerre et des travaux de déblaiement qu'a commencé l'organisation du Parti Communiste Hongrois. Les premiers organes du parti se sont constitués avant tout dans la région minière, aux centres industriels et aux environs de ceux-ci. Parmi les fondateurs du parti se trouvaient les communistes illégaux, les vétérans de la République des Conseils Hongroise et les

internationalistes hongrois. Ces camarades constituaient le noyau du parti, non pas par leur grand nombre, mais à cause de leurs grandes expériences dans le mouvement ouvrier. Après d'eux il y avait beaucoup de camarades qui n'ont connu les objectifs du PCH qu'au temps de la libération.

Nos ouvriers se sont mis à l'oeuvre en conditions difficiles, dans des usines, mines pillées et saccagées. Ils utilisaient de la matière explosive fabriquée par eux-mêmes. Trois jours après la libération, à Ajka l'extraction du charbon a été déjà recommencée.

De Budapest et des centres industriels du département les communistes arrivaient aux villages, pour y aider l'exécution du partage des terres, tout en organisant le parti. 24 000 arpents de 57 ares ont été partagés entre 17 884 familles.

Après la libération, les autres partis politiques se sont constitués à leur tour. Dans notre département, comme partout dans le pays, le centre de ralliement des éléments réactionnaires était le Parti Indépendant des Petits Propriétaires (Független Kisgazda Párt). Les élections de novembre 1945 amenaient le premier accrochage entre les forces du progrès et celles de la réaction. Cette fois le Parti Indépendant des Petits Propriétaires l'a emporté. A l'échelle nationale il a obtenu 57% des suffrages, contre les 17% du PCH. Dans notre département la grande influence du clergé a appuyé encore davantage la réaction. Chez nous le PIPP a reçu 65,54%, et le PCH 12,77%. Mais aux centres industriels la proportion était tout autre: le PCH a obtenu 54% à Úrkút, 44,5% à Bódé, 41% à Várpalota et 36% à Padrag.

Le 24 février 1946, à la première réunion du parti on a annoncé que l'effectif des membres était de 12 400 au département de Veszprém, et 181 organisation du parti y fonctionnaient.

En juin 1946, une émulation a commencé en l'honneur du IIIe congrès du PCH. Les communistes de notre département, par leurs exemples personnels ont mobilisé de grandes masses, et grâce à leur activité, les usines, les mines de notre département se sont classées à plusieurs reprises parmi les meilleurs de l'émulation nationale, malgré les graves conditions de l'inflation. Au cours de cette émulation s'est développée l'activité dite «menue besogne», quand les communistes s'appliquaient à la résolution des problèmes multiples de la grande masse laborieuse. Les mots d'ordre du

Congrès: «Ce n'est point pour les capitalistes, c'est pour le peuple que nous bâtissons le pays!» et «Chassez de la coalition les ennemis du peuple!» ont eu une profonde repercussion. De plus en plus nombreux étaient ceux qui exigeaient la socialisation des usines, des mines, des moulins, et l'élimination des éléments réactionnaires.

Aux élections législatives en août 1947 les forces démocratiques ont déjà remporté la victoire. Le PCH a obtenu le plus de suffrages dans le pays entier, et ainsi il est devenu par ses 22% le premier parti du pays. Il est vrai, dans notre département nous n'avons recueilli que 19,3%, mais par endroits nos résultats surpassaient le moyen nationale, ainsi p. ex. au district de Veszprém le PCH a obtenu 26,4%, à celui de Devecser 22,7%. Dans la région minière le résultat était spectaculaire: 91% à Úrkút et 82% à la cité minière d'Ajkacsinger.

En évaluant le résultat des élections, il est à constater que le Parti s'est renforcé aussi dans notre département. Le parti Barankovics, parti de la réaction cléricale s'est assuré la première place dans notre département, tandis que le PIPP n'arrivait qu'à la quatrième place.

Les élections ont démontré en même temps que l'unité de la classe ouvrière est de la première importance. Partout où les deux partis ouvriers collaboraient étroitement, les partis réactionnaires ne recevaient que peu de voix. A la fin 1947, l'effectif des membres du PCH au département dépassait les 17 000. Une parti remarquable des membres ont connu les buts du parti aux écoles fédérales, et ils menaient une lutte consciente pour la réalisation de ces objectifs.

La création de l'unité des deux partis ouvriers constituait une tâche de première importance. Pour y arriver, les membres des deux partis luttèrent de forces conjuguées contre les sociaux-démocrates de droite. Des comités d'unité se sont constitués de communistes et de sociaux-démocrates de gauche. En somme, 21 comités d'unité fonctionnaient dans le département. Ils ont soumis à l'examen les membres du Parti Social-démocrate, et après l'élimination des éléments droitiers, l'union des deux partis a eu lieu. Ils se sont unis en mai 1948, d'abord aux organisations de base, puis aux comités cantonaux, et enfin le 30 mai, à la conférence départementale, les deux partis ouvriers du département se sont unis et le Parti des Travailleurs Hongrois s'est constitué.

Mme Lajos Sukerek

Осноание Венгерской коммунистической партии и борьба ее за власть в комитате Веспрем (1945—1948)

Цель статьи — показать образование Венгерской коммунистической партии и ее деятельность со времени освобождения и до объединения двух рабочих партий.

Наш комитат был освобожден в процессе «Венской операции», длившейся с 16 марта по 4 апреля 1945 года. С освобождением открылась новая эпоха в истории всего венгерского народа и трудящихся нашего комитата.

До освобождения комитат Веспрем был сельскохозяйственным районом. В 1945 году 75% населения было занято в сельском хозяйстве. Для комитата было характерно преобладание больших поместий. Самым большим землевладельцем была церковь. Веспремское епископство, веспремский капитул и зириское аббатство владели 150 тыс. гектарами, в то время как 20 тысяч крестьян были совершенно лишены земли.

Но несмотря на сельскохозяйственный характер экономики, комитат Веспрем в промышленно отсталой стране и до освобождения считался одним из важных в промышленном отношении комитатов. В масштабах страны значительными были среди прочих отраслей производство боксита, добыча марганца, химическая промышлен-

ность. Каменноугольные шахты комитата давали 12% всей добычи в стране.

И в комитате Веспрем военные потери были большими. Территория 15 районов более одного месяца служила театром военных действий. Среди сел и городов нашего комитата 92 подверглись бомбардировкам, а в 108 проходили бои. В результате боевых действий погибло более 2 тысяч человек, 27 тысяч бежало, число депортированных и пропавших без вести было больше 7,5 тыс.

Организация Венгерской коммунистической партии началась в обстановке восстановления руин и уборки развалин. В первую очередь партийные ячейки возникли в шахтерских местностях и их окрестностях. Среди основателей партии были коммунисты, вышедшие из подполья, ветераны Венгерской советской республики, венгерские интернационалисты. Эти товарищи, немногочисленные, но обладающие большим опытом в работе, составили хребет партии, их поддерживало большое число людей, только после освобождения узнавших и понявших цели и задачи Венгерской коммунистической партии.

Рабочие приступили к работе в тяжелых условиях, на разграбленных и разрушенных заводах и шахтах. В Айке уже на третий день после освобождения началась добыча угля.

Из промышленных центров комитата и из Будапешта многие коммунисты пошли на село, чтобы помочь в организации партийных ячеек и проведении раздела земли. В комитате 240 тыс. хольдов земли было распределено между 15 884 семьями.

После освобождения одна за другой возникли и другие партии. Все реакционные силы комитата сосредоточились в Независимой партии мелких хозяев. Первым большим столкновением прогрессивных и реакционных сил были выборы в ноябре 1945 года. Тут победа оказалась за Независимой партией мелких хозяев. По всей стране они собрали 57% голосов, в то время как коммунисты только 17%. В нашем комитате, где было очень большим клерикальное влияние, реакционные силы имели благоприятную почву. Здесь Независимая партия мелких хозяев получила 65,54% голосов, а Венгерская коммунистическая партия — 12,77%. Но в промышленных центрах положение было иным. Здесь, как например, в Уркуте коммунисты собрали 54%, в Боде 44,5%, в Варпалоте 41%, Падраге 36% всех поданных голосов.

24 февраля 1946 года на 1 комитатской конференции Венгерской коммунистической партии уже докладывалось о том, что в комитате функционирует 181 партийная организация, насчитывающая 12 400 человек.

В июне 1946 года началось соревнование в честь III конгресса Венгерской коммунистической партии. Коммунисты комитата личным примером вдохновляли массы и так добились того, что в тяжелейших условиях инфляции их заводы и шахты в общегосударственном соревновании неоднократно занимали первые места. В этом соревновании расширилась так называемая «мелкая работа», когда коммунисты стремились помочь широким массам трудящихся в разрешении их многочисленных проблем. Тезисы, прозвучавшие на конгрессе: «Не для капиталистов, для народа строим мы страну!» и «Кто с врагами народа — вон из коалиции!» — нашли широкий отклик в массах. Во все больших местах звучало требо-

вание о национализации шахт, заводов, мельниц и об удалении реакционных элементов.

Августовские парламентские выборы 1947 года принесли победу уже демократическим силам. В общегосударственном масштабе наибольшее количество голосов — 22% — получила Венгерская коммунистическая партия и стала первой партией в стране. Правда, в нашем комитате мы добились только 19,3%, но были места, где результаты были лучше, чем в среднем по стране, как например, в Веспремском районе, где коммунисты собрали 26,4%, в Девечерском районе — 22,7%. Особенно больших успехов коммунисты добились в шахтерских районах. Так, в Уркуте за коммунистов голосовало 91%, в шахтерском поселке Айкахингер 82% избитарелей.

Характеризуя результаты выборов, можно заключить, что и в комитате Веспрем усилилась компартия. На первое место в комитате вышла партия Баранковича, реакционная клерикальная партия, в то время как Независимая партия мелких хозяев смогла завоевать только четвертое место.

Выборы показали, насколько важно единство рабочих. Там, где обе рабочие партии тесно сотрудничали, там реакционные партии получили очень мало голосов. К концу 1947 года число членов Венгерской коммунистической партии в комитате перевалило за 17 тысяч. Значительная часть членов партии на семинарах, в партийных школах изучала задачи партии и активно боролась за их претворение в жизнь.

Важной задачей было создание организационного единства двух рабочих партий. В интересах этого члены обеих партий вели совместную борьбу против правых социал-демократов. Были созданы комитеты единства из коммунистов и левых социал-демократов. В комитате функционировал всего 21 комитет единства. Комитеты провели чистку членов социал-демократической партии, и после удаления правых элементов произошло объединение двух партий. В мае 1948 года сначала в первичных ячейках, затем в районных комитетах и, наконец, 30 мая на комитатской конференции произошло объединение обеих рабочих партий, и была основана Венгерская партия трудящихся.

Лайошине Шукерек

A párt politikája Veszprém megyében a szocializmus alapjainak lerakásának idején (1948—1962)

I.

AZ MDP POLITIKÁJA A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSE MEGKEZDÉSÉNEK ÉVEIBEN (1948. JÚNIUS—1956. JÚLIUS)

A munkásosztály, a Magyar Kommunista Párt vezetésével megteremtette a népi hatalmat, megkezdődött hazánkban a szocialista társadalom építése. A Magyar Kommunista és a Szociáldemokrata Párt egyesülésével 1948 júniusában létrejött a munkásosztály egységes marxista—leninista pártja, ezzel megszilárdult a munkásosztály vezető szerepe, a munkáshatalom győzelme hazánkban.

Az egyesülési kongresszuson elfogadták az MDP programnyilatkozatát. A programnyilatkozat meghatározta a pártunk és népünk előtt álló stratégiai feladatot: „A MDP a szocialista hatalomért küzd, melyben megszűnnek a kizsákmányoló osztályok, megszűnik embernek ember által való kizsákmányolása...”¹

1. A SZOCIALIZMUS ÉPÍTÉSÉBEN ELÉRT EREDMÉNYEK VESZPRÉM MEGYÉBEN

Az 1948-tól 1956-ig tartó periódus a szocializmus alapjainak megteremtésének első szakasza. A szocialista építés nagy eredményeket ért el Veszprém megyében is. A megye — természeti adottságainál fogva — már a felszabadulás előtt is jelentős iparral rendelkezett. Az államosítások után a szocialista iparosítás során erre, mint bázisra lehetett építeni. A szén- és az energiaellátás nemcsak az újjáépítés, hanem az I. ötéves terv idején is létkérdése maradt a fiatal proletárhatalomnak. Ennek potenciális feltételeivel Veszprém megye jobban rendelkezett, mint az ország sok más területe. Törvényszerű volt tehát, hogy a beruházások döntően az alapvető nehézipari ágakra: a szénbányászatra, az alumíniumiparra és a vegyiparra koncentrálódnak. A megye az 1950—1956 közötti években 4757 millió Ft összegű beruházást kapott. Ennek több mint 70%-ában az ipar részesült. Az ipari beruházások több mint 90%-a nehézipari jellegű volt. Pl. 1953-ban 655 millió Ft ipari beruházásból 642,7 milliót a nehézipar kapott. Ez az arány lényegesen a következő években sem változott.

Ezt mutatják az alábbi adatok:

	(millió Ft)		
	1954	1955	1956
Ipari beruházás összesen	313,9	432,2	448,8
Ebből nehézipari	302,5	417,5	443,9

Ezalatt a többi iparág is fejlődött, termelési volumene nőtt, de relatíve, az összipari termelésben csökkent a szerepe. Az államosítások után sor került a vállalatok, üzemek újjáépítésére, korszerűsítésére, majd később a megye gazdasági adottságainak megfelelő új vállalatok létesítésére és a meg-

lövők bővítésére.² Üzembe helyezték az 1951—1955-ös években a várpalotai medence lignitkészletére telepített November 7. Erőművet és az erőmű termelte villamosenergia nagy részét felhasználó Inotai Alumíniumkohót. Megépült Uzsán Közép-Európa legkorszerűbb kőbányája; létrehozták a Magyar Ásványolaj és Földgázkísérleti Intézetet, a Nehézvegyipari Kutató Intézetet stb.

Az új objektumok létesítése mellett nagy összegeket fordított államunk a már meglévő vállalatok, üzemek kapacitásának növelésére, gépesítésük színvonalának fokozására, korszerűsítésére. 1950-ben kezdődött el a Péti Nitrogénművek rekonstrukciója. 1955-ben bővítették az Ajkai Tímőföldgyár és Alumíniumkohót. Az államosítások után kialakult szocialista ipar fejlődésére jellemző, hogy míg 1938-ban a megye gyáriparában dolgozó munkások száma nem érte még el a 8000 főt, addig 1953-ban a szocialista iparban foglalkoztatott munkások átlagos állományi létszáma 31 629 a munkások és alkalmazottaké pedig 39 405 fő volt.

Nagy anyagi ráfordítások történtek a szénbányászatban is. A fejlesztés eredményeként 1953-ban háromszor annyi szén-t termeltünk, mint 1938-ban.

Az új termékek termelésén kívül új iparág is keletkezett. A villamosipari gépeket és készülékeket gyártó Elekthermax Művet 1952-ben telepítették Pápára.

Az ötvenes évek iparfejlesztésében hiba volt az ágazati szemlélet, nem vették figyelembe a megye területfejlesztési feladatait. Döntő súlyt képviselt a beruházásokon belül a termelő beruházás, ugyanakkor a nem termelő beruházások aránya alacsony volt. E hibák konzekvenciáit a 60-as években kellett levonni. Csak az iparfejlesztéssel szorosan összefüggő út- és vasúthálózat fejlődött.

A túlkonzentrált ipartelepítésnek foglalkoztatottsági hátrányai alakultak ki: az ingázás, a hosszú ideig tartó munkabájtás. A megye keleti részére koncentráldott az ipar jelentős része, a nyugati részen pedig minimális az ipar.

A nagy- és kiskereskedelem államosítása után gyors ütemben került sor a szocialista kereskedelmi hálózat kiépítésére. 1952-ben a megyei kereskedelmi hálózat már 505 állami és 369 szövetkezeti bolttal rendelkezett. Két év múlva már — a vásároló részlegek, a tüzelő- és építőanyag telepek nélkül — 580 állami, 394 szövetkezeti és 334 magán kiskereskedelmi bolt állt a vevők szolgálatában.

Megyénkben a mezőgazdaságban az iparnál súlyosabb volt az örökség. A felszabadulás előtt a feudális nagybirtokrendszeren alapuló mezőgazdaság volt a jellemző. A földterület egyharmada (365 000 kat. hold) 212 olyan földtulajdonos kezén volt, akik egyenként 500 kat. holdnál nagyobb birtokkal rendelkeztek. A három legnagyobb egyházi birtokosnak: a veszprémi püspökségnek, a veszprémi káptalan-nak és a zirci apátságnak összesen 150 000 kat. hold birtoka volt. Ugyanakkor 1935-ben 20 000 parasztsaládnak egyáltalán nem volt földje. A megye mezőgazdaságát a felszabadulás előtt elmaradottság jellemezte. A felszabadulás után a földhözjuttatottak kevés gazdasági eszközzel és minimális állatállománnyal kezdhették meg a mezőgazdasági termelést.

Az 1949-ben alakult állami gazdaságok voltak Veszprém megyében a szocialista gazdálkodás iskolái falun, melyek példát mutattak és később segítséget nyújtottak a fiatal szövetkezeteknek. Tenyészállatokat, vetőmagot biztosítottak számukra, átadták a nagyüzemi tapasztalatokat. 1953-ban

13 állami gazdaság, 4 kísérleti, illetve tangazdaság és 5 erdőgazdaság működött a megyében. 1953-ban a megye földterületének 13,3%-án gazdálkodtak.

A dolgozó parasztság munkájának megkönnyítése érdekében az állami gazdaságokkal egyidőben a megyében 14 gépállomás alakult meg. A gépállomások a munkás-paraszt szövetség pillérei voltak. Ezek jelentették a nagyüzemi gazdálkodás alapját, a mezőgazdaság gépesítését, a gépekkel történő termelést. Már 1952-ben több volt a gépállomások traktorainak száma, mint a felszabadulás előtt a megyében összesen.

Az első termelőszövetkezetek megyénkben 1948-ban alakultak meg: 5 tiszcs 84 taggal, 887 kat. hold földterülettel. Ezek a következők: a zalaszántói, a nagyalásnyi, a felső-örsi, a pápai és a bakonypéterdi. A fejlődés további menetét mutató adatok:³

Időpont	Tsz-ek száma	Összes	Szántó	Tagok	Családok
		területe, kh		száma	
1951. III. 31.	97	23 172	16 338	3277	1991
1952. XII. 31.	133	45 489	33 680	5210	3892
1953. XII. 31.	125	41 807	30 937	4827	3600
1954. XII. 31.	119	40 174	28 392	4229	3274
1955. XII. 31.	128	47 640	33 216	5864	4599

A fiatal termelőszövetkezetek termésátlagai a megyei mezőgazdasági termésátlagok körül voltak. A II. világháború után a megye állatállománya jelentős mértékben növekedett, számosállatra átszámítva már 1952-ben meghaladta az 1935. évi szintet.

A munkások és alkalmazottak reáljövödelme és reálbére 1949-ben elérte a háború előtti színvonalat, s ezt követően — eltekintve az 1951—1953-as évek visszaesésétől — töretlenül emelkedett:

Év	Egy főre jutó személyes rendelkezésű reáljövödelme	Egy keresőre jutó reálbér
1949	100,0	100,0
1950	102,8	101,3
1951	97,8	89,7
1952	87,5	82,3
1953	91,0	87,0
1954	115,0	102,0
1955	121,8	106,0

A földreform és a munkalehetőségek növekedése eredményezte, hogy 1950-ig a parasztság anyagi helyzete nagyobb mértékben javult, mint a munkásoké és az alkalmazottaké. A parasztság jövödelme és fogyasztása a vizsgált időszakban az alábbiak szerint alakult:

Év	Az egy főre jutó személyes rendelkezésű	
	jövödelme	fogyasztás
	reálértéke	
1949	100,0	100,0
1950	101,7	112,7
1951	117,8	118,8
1952	66,0	106,6
1953	107,4	100,6
1954	109,7	111,0
1955	117,7	124,5

A szociális, egészségügyi és kulturális ellátottság terén is nagy volt a fejlődés a megyében.⁴

A Horthy-rendszerrel kevés, nagyobb részt egészségtelen lakást, nyomortelepet örököltünk. A háborús pusztítás még tovább növelte a gondokat. A háború folyamán 17 745 lakó-

ház, az összes lakóház 25,2%-a sérült meg. Ezek túlnyomó részét (16 237) 1949-re helyreállították, 1945—49 között 1401 lakás épült. Az új építkezések az 50-es évek közepén indulhattak meg nagyobb ütemben. 1954-ben már 1062, 1955-ben pedig 1694 lakás épült, nagy részük állami erőből vagy állami támogatással, kisebb mértékben magánerekből.

A felszabadulás előtt a megye községeinek mindössze 57,3%-ában volt villanyvilágítás, 1945—49 között 28, 1950—55 között újabb 28 községbe vezették be a villanyt, ezzel a villamosított helységek aránya elérte a 79,2%-ot.

Az egészségügyi ellátottság szintén sokat fejlődött. A 10 000 lakosra jutó orvosok száma az 1951-es 7,4-ről 1955-ben 9,4-re nőtt. Az egészségügyi személyzet (ápolónők, védőnők, egészségügyi középkezelők, egyéb) létszáma: 1953-ban 1181, 1955-ben 1614 fő. Az orvosok, az egészségügyi dolgozók számának növekedése és a rendelőintézetek ellátási fejlesztése lehetővé tette, hogy a gyógykezelési esetek száma a szakrendeléseken 1952-ben fél millió, 1955-ben pedig már 752 000 volt. A kórházi ágyak száma 1952-ben 1943-ra emelkedett, 1955-ben pedig 2393-ra nőtt. Ennek hatására pl. a tanács kórházak betegforgalma így alakult. 1953: ápolott betegek száma 30 275, ápolási napok száma: 385 138. Az 1955-ös adat: az ápolott betegek száma: 35 538, az ápolási napok száma: 526 272.

A tüdőbeteg gondozás, a tüdőbeteg-gondozó hálózat kiépítése, a megelőzés és a gyógyítás eredménye, hogy a TBC egyre inkább csökkent a vizsgált időszakban.

Időszak	Gümőkórban elhaltak	100 elhaltból gümőkórban meghaltak	10 000 lakosra jutó gümőkóros halálozások
1930	562	11,4	—
1938	408	8,3	11,9
1949	275	7,0	8,1
1955	127	3,1	3,4

A felszabadulás után hozott intézkedések hatására a 100 éveszülöttre jutó egy éven alul elhaltak aránya az 1949-es 9,0-ról 1955-re 7,0-re csökkent.

A bölcsődei férőhelyek száma a megyében 1952-ben 245, 1955-ben pedig már 758 volt.

1949-től 1955-ig az óvodák száma 39-ről 79-re emelkedett. A gyermeklétszám pedig 3005-ről 4685-re nőtt.⁵

A Horthy-korszakban a történelmi Veszprém megye lakosainak (a 10 éves és idősebb népesség százalékában), 4,0%-a volt teljesen analfabéta, több mint 13 %-a pedig csak 4 elemet végzett.⁶ Az iskolák túlnyomó része egyházi kézben volt. 1940-ben 30 000 6—14 éves korú gyermek járt elemi iskolába és a középiskola négy alsó osztályába. A felszabadulás utáni években jelentős iskolaépítések voltak. Ennek során az 1950—51-es tanév 1116 osztálytermével szemben az 1955—56-os tanévben a tanterem száma 1246 lett. Az ötvenes évek közepén az általános iskolában tanuló diákok száma 49—50 000 körül mozgott. A napközi otthont igénybe vevő tanulók száma az 1952—53-as tanév 513 tanulójaival szemben az 1955—56-os tanévben 1550 fő.

A középiskolai hálózat terén végbement hatalmas fejlődést jól érzékelteti a következő összehasonlító adat. A megyében nappali, esti és levelező tagozatos középiskolai tanulók száma az 1955—56-os tanévben: 5545, addig az 1941-es népszámlálási adatok szerint a történelmi Veszprém megyében a középiskola 8 osztályát és a főiskolát egyetemet végzett lakosság összlétszáma: 5839.

A megye felsőoktatásában is nagy változás következett be. Ezek közül a legjelentősebb az, hogy 1949-ben megnyílt a Veszprémi Vegyipari Egyetem. A megye felsőoktatási intézményeiben az 1955—56-os tanévben a hallgatók száma így oszlott meg:

Veszprémi Vegyipari Egyetem	614
Keszthelyi Mezőgazdasági Akadémia	251

1952—56 között a megyében a középiskolai tanulók között a munkás és paraszt származásúak aránya 65—70% között mozgott, az egyetemen és az akadémián 59,2—61,8% között volt.

A könyvtári hálózat gyors fejlődését bizonyítják a következő adatok: a tanácsi közművelődési könyvtárak száma 1950-ben 89, 1955-ben 291. 1955-ben a könyvvállomány 137 434 kötet, a beiratkozott olvasók száma 35 888. 1956-ban 584 796 kötetet kölcsönöztek.⁸

A megyében terjesztett politikai napilapok példányszáma is növekedett:

1952-ben	10 619 400 db
1955-ben	12 804 200 db

Rendkívül gyorsan nőtt a rádió előfizetőinek száma. 1952-ben 25 564, 1955-ben már 47 967 az előfizetők száma, 10 000 lakosra tehát 1952-ben 71,4, 1955-ben pedig 129,6 előfizető jut.

1951-ben 185 filmszínház működött Veszprém megyében. Számuk 1955-re elérte a 247-et. A moziátogatók száma még ennél is gyorsabban növekedett:

2 242 400-ról 4 207 800-ra.

A színház iránti kulturális érdeklődés megnövekedését az előadások és a látogatók számának a filmszínházaknál is gyorsabb emelkedése mutatja: az előadások száma 87-ről (1951) 173-ra (1955) emelkedett. A látogatók száma ugyanezen években: 21 313, illetve 52 798.

A tanácsi művelődési otthonok száma az 1950-es 32-ről 1955-ben már 160-ra emelkedett.

A megye városaiban és falvaiban számos sportlétesítmény, sportpálya épült. 1955 végén a megyében 210 sportkör működött, 16 741 taggal. A szakosztályokban foglalkoztatott tagok száma 13 166 fő. A legtöbb sportolót a labdarúgó (3585), továbbá az atlétikai (1454), a röplabda (1371) és az asztalitenisz (1241) szakosztályok foglalkoztatták.

A fenti tények és adatok mindennél határozottabban bizonyítják, hogy az 1948–56 közötti években Veszprém megyében is olyan eredmények születtek a szocializmus építésében, az iparban, a mezőgazdaságban, a lakosság anyagi, szellemi, kulturális felemelkedésében, amihez fogható népünk, illetve megyénk fejlődésének egyetlen korábbi szakaszában sem volt tapasztalható.

2. A SZEMÉLYI KULTUSZ ÉS A DOGMATIZMUS HATÁSA A PÁRT POLITIKÁJÁRA

A szocializmus építésének nagy eredményei mellett a párt vezetésében komoly hibák keletkeztek. A pártvezetés túlértékelt a felszabadulás után elért sikereket, 1949-től Rákosi Mátyás körül kialakult a személyi kultusz, a párt munkájában politikai és elméleti hibák történtek.

Az elkövetett hibák nem a rendszer jellegéből adódtak, hanem az objektív folyamatok fel nem ismeréséből és a marxizmus-leninizmus tanításai megsértéséből. E hibák ártottak a szocializmus ügyének, de nem változtattak azon, hogy a hibák ellenére szocializmus épült hazánkban a kommunista vezetésével, a párttagok és a párton kívüli dolgozók közös áldozatvállalásával.

Veszprém megyében az 1948. május 30-án, az MDP vármegyei értekezletén megválasztott vármegyei választmány és a megyebizottság irányította a pártmunkát. A megyebizottság tagjai a következő elvtársak lettek: Leiter Ernő (titkár), Kovács Rudolf, Varga György, Slamovics Zoltán, Halmi Ferenc, Provits Ilona és Dinnyési Lajos.

Az MDP I. kongresszusa után június 19-én tartotta első ülését a párt megyebizottság. Értékelte a pártkongresszus jelentőségét. Megállapította: joggal nevezhető történelmi jelentőségű kongresszusnak, mivel a munkásosztály szervezeti egysége ezzel a kongresszussal jött létre. A megyebizottság — helyesen — felhívta a figyelmet arra, hogy az elért eredmények nem jogosítanak fel az elbizakodottságra, hiszen újabb és újabb feladatok következnek. A megyében pl. a pártgyűléssel még nem jött létre a tényleges összeforrás a két munkáspárt tagjai között; ezen kell tehát a jövőben munkálkodni.

A kongresszus anyagát nemcsak a párttagokkal, hanem minél nagyobb tömegekkel meg kell ismertetni — határozta el a megyebizottság.

A központi útmutatásnak megfelelően megkezdték a munkát a Magyar Függetlenségi Népfront szervezésére. Alapvető feladatnak tekintették, hogy a párt irányító szerepet töltsön be az új népfrontban. A másik tennivaló: a még bent levő jobboldali elemek kizárása a Kisgazda és a Nemzeti Parasztpártból. Az érintett személyek kizárására az MDP megyebizottság tesz javaslatot az FKP és a NPP megyei titkárságának.

Elhatározta a megyebizottság azt is, hogy visszaverik a reakciós erőknek az iskolák államosításával kapcsolatos akcióit és provokációit, leválasztják a megtévesztett embereket az egyházi reakció befolyása alól.⁹

A következő hónapokban e feladatok megoldására irányult a megyebizottság munkája. 1948. július 26-án járási és körzeti párttitkári értekezletet tartottak, melyen részt vettek a MB tagjai is. Itt már részletesebben meghatározták a Függetlenségi Népfront szervezésével kapcsolatos feladatokat, az összekötő bizottságok szervezését és a még bent maradt reakciós elemek kizorítását az FKP-ből és a NPP-ből; ennek előkészítő munkálata: a községi képviselőtestületek átszervezése.

Szükségesnek tartották, hogy a pártszervezetek fokozottabb mértékben foglalkozzanak a jövőben a gazdasági és termelési kérdésekkel. Elhatározták, hogy a nagyobb üzemekben termelési értekezleteket tartanak. A szakkérdésekbe a pártszervezetek nem kívánnak beavatkozni, hanem politikai felvilágosító munkával, a termelési kedv fokozásával segítik a feladatok megoldását.

A pártmunka jobb irányítása érdekében a megyebizottság kialakítja az egyes reszortokat, megszervezik az osztályokat; létrehozzák a járási pártbizottságokat és a járási reszort osztályokat, bizottságokat; felállítják a két városi és a hat járási bizottságon a káderbizottságot és mellettük a káderhálózatot. Elhatározták, hogy a párt élcsapattá fejlesztését a politikai oktatással való beható foglalkozással segítik.¹⁰

A pártegyesülés után az MDP taglétszáma túlságosan magas lett, összetételében felhígult. A pártvezetés felismerte a veszélyt és a Politikai Bizottság 1948. szeptember 2-án határozatot hozott arra, hogy 1948. szeptember 6-tól 1949. március 6-ig tagfelvételi és tagjelöltfelvételi zárlatot vezet be. A határozat kötelezi a pártszervezeteket, hogy a zárlat ideje alatt vizsgálják felül a párttagságot.¹¹

A felülvizsgálat Veszprém megyében is — hibái ellenére — eredménnyel zárult, növelte a párt tekintélyét, fokozta a párttagság aktivitását, fejlődött a pártszervezetek belső élete.

Pl. a 4. sz. felülvizsgálat így alakult a megyében:

Összesen felülvizsgált:	16 173 fő, összes kizárt:	2711
Ebből munkás:	9 389 fő, munkás kizárt	1237
paraszt:	2 880 fő, paraszt kizárt	522
alkalmazott, egyéb:	3 904 fő, egyéb kizárt	955

A felülvizsgálat több jelentős hibával is járt: a tagrevízió politikai feladataira nem fordítottak elég gondot. E miatt helyenként bentmaradtak korrupt és osztályidegen elemek is; előfordult, hogy nem az osztályhűséget vizsgálták, hanem az ideológiai képzettséget; viszonylag sok a munkás kizárás, kevés a paraszt párttag.¹²

A felülvizsgálat után a pártszervezetek munkájának középpontjába az 1949 májusi választások előkészítése került. A választások előkészítése kapcsolatban állt a párt szövetségi és népfrontpolitikájában végbement változással.¹³ Ez a politika oda vezetett, hogy a 48-ra már pozitív szerepet betöltő, a szocializmussal egyetértő, sorait megtisztító pártokat 1949-ben elsorvasztották — pedig ezek a pártok a megyében is elismerték az MDP vezető szerepét — és a népfront is formálissá vált.

Pedig a tömegek nagy várakozással tekintettek az átalakított Népfontra. A választási munkában Veszprém megyében nagy tömegeket — a kommunisták mellett a szövetséges pártok legjobbjait és sok párton kívülit is — sikerült bevonni. Az 1949. május 15-i országgyűlési választásokon országosan a választók 95,6%-a adta le szavazatát a népfront jelöltjeire, a megyében 96,5%-a.

A párt vezetésében fokozatosan erősödő személyi kultusz, a dogmatizmus, a szövetségi politika és a népfrempolitika eltorzulása, a népfremp eltorzulása, formálissá válása egyre inkább hozzájárult a párt és a tömegek kapcsolatának meggyengüléséhez. A jelentkező hibák káros hatása akkor még nem jelentkezett a gyakorlatban. A 3 éves terv jóval a határidő előtt megvalósult. Megyénk számos üzemének, bányájának dolgozói még ezt a 7 hónappal előbbi tervteljesítést is túlszárnyalták. Az eplényi mangánbánya dolgozói már 1949. október 13-án teljesítették a 3 éves tervüket. Az Ajkai Alumíniumgyár 54 nappal, november 7-re, a másik üzemrészt, a Timföldgyár pedig 28 nappal előbb végrehajtotta a tervben vállalt feladatokat. Jóval a határidő előtt végzett a peremartoni Ipari Robbanóanyag Rt. és az Ajkai Szénbányák NV is.

1948. május 1-én megyénkben már több mint 50-en lettek élmunkások. A megye bányászai a szén önköltségét jelentősen csökkentették, javult a szén minősége. Az országos munkaverseny első szakaszában a Péti Nitrogénművek az ország első vegyiüzemei közé került; a 4 és fél hónapos munkaverseny befejeztével az ország összes bányája közül Ajkacsingervölgy felsőcsingeri üze me lett az első. A második országos munkaversenyben (1948. augusztus 1-től december 31-ig) 3 Veszprém megyei üzem nyerte el az élüzem címet. Nagy eredményeket, egy-egy üzemben több száz ezer forint megtakarítást hozott az államosítások után kibontakozott újítómozgalom.¹⁴

A munkásosztály sorait mindenekelőtt a parasztságból és kispolgári elemekből gyarapította.

Az iparfejlesztés hatására a munkásosztály összetétele az első statisztikáikig kimutatható adatok szerint a következőképpen alakult:

(fő)

Megnevezés	1953	1954	1955	1956
Minisztériumi ipar				
Nehézipar	25 469	25 273	26 569	27 449
Könnyűipar	3 004	3 043	3 242	3 181
Élelmiszeripar	323	375	415	458
Összesen	28 796	28 691	30 226	31 088
Állami helyi ipar				
Nehézipar	993	977	925	900
Könnyűipar	230	216	193	207
Élelmiszeripar	605	564	515	578
Összesen	1 828	1 757	1 633	1 685
Szövetkezeti ipar	1 005	1 038	1 146	1 140
Szocialista ipar				
Összesen	31 629	31 486	33 005	33 913

Az adatokból szembetűnő az ipari munkások létszámának az 50-es évek közepére — az 1940-es 11 019 főhöz viszonyítva — háromszorosára való növekedése, továbbá a minisztériumi ipar döntő súlya és annak fokozatos növekedése, míg az állami helyi ipar és a szövetkezeti ipar munkáslétszáma stagnál. A nehéziparban foglalkoztatott munkások döntő súlya jól kifejezi a megye iparának alapvetően nehézipari jellegét.

A pártvezetés jelentős intézkedéseket tett a proletárhatalom erősítésére. Megyénkben is a munkások legjobbjai kerültek párt, állami, gazdasági, katonai vezető funkcióba. Ugyanakkor a pártvezetés a hatalom birtokában már keveset törődött a munkások politikai aktivizálásával, nevelésével, a politikai munkát lényegében a többtermelésre serkentő agitációra szűkítette le. 1949 őszén (IX. 5-én és XI. 21-én) a Szervező Bizottság a Veszprém megyei MDP bizottság üzem munkáját tárgyalta meg és elmarasztalta, mert a hibák mélyreható elemzése helyett felszínes, jelentéktelen okokra vezette vissza az üzemi munka hiányosságait. Az MB a munkásosztály vezető szerepének meg nem értését, lebecsülését nem ismerte el, arra hivatkozva, hogy munkáskádereket

emelt ki vezető funkcióba. Az üzemi munka gyengesége összefüggtek azzal, hogy a legöntudatosabb munkások vezető pozícióba kerülésével és a kispolgári tömegek beáramlásával — ebben az időszakban átmenetileg — a párt legöntudatosabb munkásbázisa gyengült az üzemekben.

A fentiek és a központi munkáspolitikai koncepció hibái miatt jelentkeztek azok a negatívumok, amelyeket a Veszprém megyei pártszervek üzemi munkájára vonatkoztatva a Szervező Bizottság feltárt: a népnevelő munka kampányszerűsége, csak instrukciókat vittek az üzemekbe, de végrehajtásukat nem ellenőrizték, az egyéni versennyel és a brigádmozgalommal az üzemi szervezetek nem foglalkoztak. Más hibák a kialakulatlan, helytelen munkastílusra vezethetők vissza (apró-cseprő ügyekre való beavatkozás). Az ellenséges elemek leváltása elhanyagolásának bírálata összefügg az osztályharc állandó éleződésének hibás elméletével, melynek alapján minden hiba mögött az ellenséget keresték.¹⁵

A pártvezetés felismerte, hogy a párt előtt álló nagy feladatok megoldását egyre inkább akadályozza a vezető káderek és a párttagság elméleti színvonalának elmaradása a feladatok szabta követelményektől. Az MDP Politikai Bizottsága 1949. október 20-án határozatot hozott: „Emeljük pártunk elméleti színvonalát” címmel.¹⁶

A határozat szellemében több fontos intézkedés született a megyében. A pártapparátus politikai oktatása megindult, tanulási időt biztosítottak számukra, nagyobb súlyt fektettek az üzemekben, a falu szocialista szektorában és az értelmiség körében a politikai oktatásra.

Az intézkedések hatására 1950-ben a párttagság 43%-át, 1951-ben pedig 52,5%-át iskolázták be: 2900 pártönkivüli is tanult a pártoktatás keretében. A mechanikus beiskolázás következtében azonban helyenként minimális volt az oktatásban való megjelenés, nem volt megfelelő az érdeklődés, a pártfunkcionáriusok pedig a sok munkára hivatkozva nem küldték fel a szemináriumokra.¹⁷ Kellő számú propagandista sem állt rendelkezésre.

A pártépítő munka során — bizonyos torzulással — érvényesült az az elv, hogy a termelésben és a politikai munkában eredményesen tevékenykedő dolgozók kerüljenek be a pártba. Egyesek azonban funkciójuk biztosítása érdekében lettek párttagok. Ez összefüggött azzal a szemlélettel, hogy a párt vezető szerepét úgy biztosíthatja, ha a vezető tisztségekben minél több párttag van. A baj az volt, hogy minde-nüvé csak párttagot ültettek.

Megyénkben 1950-ben 2588 felvétel történt. Ebből 750 tag és 1838 tagjelölt került be a pártba. A szociális összetétel javítása, illetve a pártban a parasztság soraiból való erősítése — ami központi célkitűzés volt — nem érvényesült a gyakorlatban. 1950-ben 113 7 holdon aluli és 55 7 holdon felüli birtokkal rendelkező paraszti tagjelölt felvétel volt. Az egyénileg dolgozó paraszt párttagok száma — a párt paraszt-politikájában elkövetett hibák hatására — csökkent:

1950 januárban	2051 fő
1951 januárban	1560 fő volt a számuk.

A párt II. kongresszusát megelőző, 1951. január 27—28-án megtartott MDP pártkonferencia időpontjában a megyében a párttagok száma 18 000. A parasztság mellett alacsony volt a bányászok és az építőipari munkások felvételi aránya.¹⁸

A megyei pártkonferencián nagy hangsúlyt kapott a politikai felvilágosító munka. Úgy értékelték, hogy ez a pártmunka leggyengébb területe. A politikai nevelő munka gyengeségét a következőkkel indokolták: hiányzik a népnevelők megfelelő érvekkel való ellátása; igen alacsony a népnevelők politikai képzettsége. Hibának tekintették az agitációban azt, hogy nem minden esetben leplezi le az ellenséget.

A falusi agitáció — a Politikai Bizottság határozata alapján — a begyűjtés szorgalmazására, a tsz szervezés gyorsítására, a kuláság leleplezésére irányult. Az ilyen agitációs és népnevelő munka sokszor nem ragadta meg az embereket, a népnevelők egy részének is népszerűtlen feladatot jelentett.

Az MDP II. kongresszusát 1951. február 25—március 2-a között tartották. Itt határozták el az ötéves terv irreális fel-emelését.

A pártmunkában a kongresszus a falusi pártszervezetek megerősítését tekintette a fő feladatnak, a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megoldása érdekében. A kongresszus az osztályharc éleződéséből, a feszült nemzetközi helyzetből kiindulva a lazaság, liberalizmus felszámolását, a fokozott éberséget, a vasfegyelmet, a kötelességteljesítést, a példamutatást, áldozatvállalást követelte meg a párt sorai-ban.¹⁹ Ezeket — az egyébként pozitív tartalmú célkitűzéseket — elferdítve értelmezték.

A kongresszusból adódó feladatokat 1951. március 12-én tárgyalta meg a megyei aktívaértekezlet, a fő feladatnak a mezőgazdaság szocialista szektorának erősítését, a kulák-ság elleni harcot, a begyűjtés fokozását jelölték meg. A meg-szabott feladatok a kulákság likvidálása irányába mutattak.

Az iparban a felemelt ötéves terv feladatainak megvalósi-tását tűzte célul az aktívaértekezlet. Ennek során a megye eddig nem tapasztalt beruházási összegeket kapott 1952-ben és 1953-ban. A későbbiek során a beruházások összege je-lentősen mérséklődik. Mindezt jól mutatják az alábbi ada-tok:

(millió Ft)

Év	1950	1951	1952	1953	1954	1955
Beruházá-sok összege	203,0	433,2	1 196,5	1 059,8	617,6	668,2

Az aktíva értekezlet a feladatok megvalósításának eszkö-zét a munkaverseny továbbfejlesztésében, minden sztahanovista munkamódszerének 5—5 munkásnak átadásában, a munkafegyelmet megszilárdításában jelölte meg. Fontos ten-nivalónak szabták meg egy terv készítését a tanácsi apparátus megtisztítására.

Az MDP Veszprém megyei küldöttértekezlete 1951 decem-berében értékelte a II. kongresszus határozatainak végrehaj-tását.²⁰ A küldöttértekezlet beszámolt az 5 éves terv 2. évé-nek teljesítéséről, a sztahanovista mozgalom sikereiről (a ki-tüntetett sztahanovisták száma 1950 óta 180-ról 800-ra nőtt). Problémák is jelentkeztek: egyes helyeken, főleg a szénbá-nyászatban hullámvá vált a termelés. A munkafegyelmet lazulását az ellenség aknamunkájával magyarázták.

Beszámoltak a tsz szervezés eredményeiről. Egy év alatt — az erőltetett szervezés hatására — 50 új tsz csoport ala-kult, ezzel számuk 145-re emelkedett. A családtagok száma 3900, a tagoké 5500, 25 000 hold van a tszcs-k birtokában. Az elért eredményeket sem tartják elegendőnek. Hibáztat-ják, hogy nem folyt elég következetes harc az ellenség ellen; ugyanakkor a meglevő tsz-ek megerősítésére nem fordítot-tak elég gondot. Országosan a mezőgazdasági beruházások az 1950—54-es évek átlagában az összes beruházás 13,7%-át, 1955-ben pedig 23,8%-át tették ki. Ezzel szemben Veszprém megyében ez az országos beruházási arány felét sem érte el. Pl. 1953-ban országosan 13,2%, Veszprém megyében 5,4%, 1954-ben országosan 22,6%, a megyében 9,4%, 1955-ben az országos 23,8%-kal szemben 11,3%. Ehhez még tudni kell, hogy a mezőgazdasági beruházásokból a tsz-ek az 1950—54-es évek átlagában mindössze 15,1%-ot, 1955-ben 12,8%-ot kaptak, Veszprém megyében — ahol az országos átlag-nak mintegy 40%-a jutott mezőgazdasági beruházásokra, hozzávetőlegesen ennyivel kevesebbet kaptak a tsz-ek is. Ez az összeg kevésnek bizonyult. Megyénkben is legalább az országosnak megfelelő összegű tsz támogatásra lett volna szükség.²¹

Falun a pártszervezetek, a tanácsok és a tömegszerveze-tek legnagyobb munkájának a begyűjtést tekintették. 180 község teljesítette kötelezettségét. A beszolgáltatás mennyi-ségének növelése azonban egyre jobban sújtotta a közép- és a szegényparasztságot is. A begyűjtésben levő lemaradást

azonban — a központi instrukcióknak megfelelően — nem a túl magas beszolgáltatási tervekkel, hanem az ellenség elleni kemény fellépés elmaradásában látta a küldöttértekezlet (pedig a kemény fellépés, az adminisztratív rendszabályok nem maradtak el).

Értékelte a küldöttértekezlet az elmúlt konferencia óta végzett pártépítő munkát. Annak ellenére, hogy a tag- és tagjelölt felvétel nagy ütemben folyt (1951-ben november 1-ig felvettek 1163 tagot és 1428 tagjelöltet, összesen 2591 főt), a küldöttértekezlet a pártépítés elhanyagolását, mint alapvető hiányosságot marasztalta el. A problémát — a parasztpoli-tikában elkövetett hibák miatt — a falusi pártépítés, a falusi pártszervezetek megerősítésének hiánya jelentette. A párt-vezetőségek szociális összetétele viszont javult:

munkások:	37%-ról	42%-ra
fiatalok:	8%-ról	9,6%-ra
nők:	16,4%-ról	17,8%-ra
értelmiségi:	2,8%-ról	3,2%-ra nőtt

A kádarmunkáról szólva a küldöttértekezlet hiányosság-nak tekintette, hogy nem kerülnek kellő számban felszínre új káderek, a vezetők egy részét más területről kell hozni. (Pedig a megyében is voltak megfelelő káderek.)

A tömegszervezetek munkájáról szólva legrészletesebben az 1950 júniusában megalakult egységes ifjúsági szervezet, a DISZ tevékenységét értékelte a megyei pártértekezlet. A DISZ taglétszáma az 1950-es 13 498 főről 1951 végére 16 108-ra nőtt, DISZ tag volt a fiatalok 29,4%-a. Az ifjúsági szervezet jó eredményeket ért el a termelőmunkában, a szén-bányászatban, a vegyipari és textilipari DISZ rohambrigá-dok munkájával, továbbá a békekölcsönjegyzésben és a be-gyűjtésben. Hiba volt a DISZ vezetőinek munkájában, hogy az ifjúságban levő lendületet és kezdeményezést nem tudták megfelelően felkarolni.

1952. június 28-i ülésén az MDP KV-e megtárgyalta az ifjúság közötti végzett pártmunka helyzetét és feladatait.²² A KV határozatát 1952. augusztus 20-án a Veszprém me-gyei Pártválasztmány ülésén a helyi viszonyokra alkalmaz-va ismertették. 1953. május 11-én a MB megtárgyalta a ha-tározat végrehajtását. A beszámoló úgy értékelte, hogy a fiatalok alkotni akarnak, lelkesek. A termelésben az ifjúság eredményesen vesz részt, példát mutat a szocialista mozgal-mak elterjesztésében. Azonban sok helyen a DISZ vezetői elmaradtak az ifjúság mögött kezdeményezésben, harcos-ságban, nem tudják kellő mértékben mozgósítani az ifjúsá-got a pártvezetőségek végrehajtására.

A DISZ-ben kisebb volt a taglétszám, mint a pártban. (MDP tag: 19 029 fő, DISZ tag 18 968), pedig a KV hatá-rozata óta 1414 fiatalot vettek fel a DISZ-be. Ez az arány nem volt szerencsés, mert sok fiatal — akire a DISZ-ben lett volna szükség — a pártba való felvétele után már nem tevé-kenykedett az ifjúsági mozgalomban.

Az elfogadott határozat központi kérdésként jelölte meg az ifjúság szocialista szellemű nevelését, a fegyelmetlenséget, az igazolatlan hiányzások csökkentését, a DISZ bizottságok káderproblémáinak jobb megoldását, az ifjúság szabadide-jének megfelelő programmal való eltöltését.²³

Visszatérve az 1951 decemberi Veszprém megyei MDP küldöttértekezletnek a tömegszervezetek munkáját értékelő tevékenységére, az MNDSZ-ről szólva megállapította, hogy egészen magas létszámmal, 20 476 taggal működött. Komoly segítséget nyújtott a termelés, a begyűjtés és a békekölcsön-jegyzés végrehajtásában. Azonban — ha a tömegszervezetek szerepét helyesen fogják fel — nem ezek lettek volna az MNDSZ fő feladatai. A megyei küldöttértekezlet úgy érté-kelte, hogy gyengébb munkát végzett a nőszövetség a kü-önböző ellenséges erők elleni harcban.

A Szabadságharcos Szövetség (taglétszáma: 4516 fő) a szakmai kiképzésben ért el szép eredményeket.

Az MSZT a Szovjetunió eredményeinek népszerűsítésében tűnt ki, taglétszáma egy év alatt megkétszereződött. A kül-döttértekezlet idején 19 445 tagja volt.

Hibás koncepció volt a DISZ, az MNDSZ és a többi tö-megszervezet eléggé egyoldalú, operatív jellegű felhasználá-sa, mert ezzel háttérbe szorult a saját rétegeik körében

végzett többrétű, azok érdekeinek és érdeklődési körének megfelelő munka.

A későbbiekben a párt ideológiai munkájában bizonyos fellendülést hozott az SZKP XIX. kongresszusa anyagának feldolgozása.²⁴

1953 tavaszán lényeges feladatot jelentett a pártszervezeteknek a választások előkészítése. 1953 májusában került sor az országgyűlési választásokra. Veszprém megyében 246 740 fő volt választásra jogosult. Közülük 243 802-en szavaztak le. A Népfontra adott szavazatok száma: 239 037. Ellene szavazott 3129 választó, érvénytelen szavazat 1636 volt.²⁵

3. AZ 1953 JÚNIUSI HATÁROZAT HATÁSA A MEGYÉBEN (1953—1955)

Az MDP KV-e 1953. június 28-i határozatában feltárta a párt politikájában elkövetett hibákat és meghatározta a kijavításukhoz szükséges tennivalókat. A határozat alkalmas volt a hibák kijavítására. Ez azonban mégsem következett be egyrészt azért, mert a régebbi pártvezetés, Rákosi Mátyással az élen, nem tudott és nem is akart őszintén szakítani a szektás, dogmatikus hibákkal; másrészt a hibák kijavításában döntő szerepet kapott Nagy Imre revizionista csoportja, eltorzította annak lényegét és saját politikai céljai érdekében használta fel. Rákosiék amiatt is túrték kritikátlanul Nagy Imrék tevékenységét, hogy annak csődjé az ő más irányú politikájukat igazolja, és erre hivatkozva visszatérhessenek eredeti hibás koncepciójukhoz, ami 1955 márciusa után be is következett.

Az 1953 júniusi határozatot Veszprém megye dolgozói is lelkesedéssel fogadták. Élénk politikai aktivitást váltott ki a lakosság minden rétegében, bár ez a lelkes fogadtatás nagyon eltérő értelmezést takart. A határozat alapján hozott kormányintézkedések hatására javultak a lakosság életkörülményei. A végrehajtott áruszállítások 81,9 millió Ft megtakarítást jelentettek a megye dolgozói számára. A júniusi határozat alapján meg született intézkedések különösen a falvakban éreztették kedvező hatásukat, mintegy 100 millió Ft-ot jelentettek megyénk parasztságának. Az összes adókedvezmények értéke: kb. 40 millió Ft. A begyűjtés csökkentése 1954-ben 1953-hoz viszonyítva 167 millió Ft többletjövedelemhez juttatta a megye parasztságát.²⁶

A kormányprogram nagy nyomattal vetette fel a szocialista törvényesség megszilárdításának szükségességét. Az első intézkedések közé tartozott az 1953. évi 13. sz. tvr., amely létrehozta az új ügyészi szervezetet. A törvényesség megtartása felett a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze őrökdi. Feladatát a megyékben és a járásokban kiépített ügyészi szervezet látta el. A párt megyei VB-a 1954 februárjában beszámoltatta a megyei ügyészséget végzett munkájáról. A tapasztalatok szerint csökkent a dolgozók zaklatása; a kormányprogramot követő hónapokban azonban a panaszok 90%-át az osztályellenesség adta be. Igényeik jó részét elutasították.²⁷

A júniusi határozatot követően azonban számos negatív jelenségre került sor a megyében is. Nagy Imre beszéde olyan látszatot keltett, mintha a párt és a kormány feladta volna a szocializmus építésének politikáját. Az osztályellenesség ennek hatására aktivizálódott: igyekezett minél nagyobb zavart kelteni. Hirdette, hogy ne tartsák be a normákat, lazítsák a munkafegyelmet. A megyében nőtt az igazolatlanul mulasztók száma, megromlott a munkafegyelem, a szénbányaszatban nagy lett a fluktuáció, csökkent a tervteljesítés. A kétlakiak és a volt kisiparosok megindultak, hogy elfoglalják földjeiket és műhelyeiket.²⁸

A falusi osztályellenesség általános támadást indított a termelőszövetkezetek ellen, a tsz-ek felbomlasztására. Visszakövetelték évekkal azelőtt felajánlott házaikat, földjeiket. Tagyonban hivatalos végzés nélkül egy kulák a régebben felajánlott földjét visszafoglalta, Nórápon egy másik kulák fel-törte a községi tanácsház ajtaját és beköltözött a tanács he-

lyiségeibe. A kormányprogram után 1953 őszén mintegy 1300 család lépett ki a tsz-ekből.²⁹

A pártszervezetek megindították a harcot a tsz-ek megvédéséért az ellenség romboló munkájával szemben. Megindult a harc azért, hogy a becsületes dolgozó parasztokat, akik el akarták hagyni a tsz-eket, meggyőzzék elhatározásuk helytelenségéről. A pártszervezetek sikerrel védtek meg a szövetkezetek többségét. A kommunista példamutatás jelentőségét mutatja az a tény, hogy mindössze két olyan tsz oszlott fel, amelyben pártszervezet működött.

Megromlott az állam iránti kötelezettségek teljesítése (begyűjtés, adófizetés), zavart okozott a revizionista befolyás és az ellenséges hírverés a falusi osztályharc kérdésében, azt hirdették, hogy nem kell harcolni a falusi osztályellenesség ellen. A kulákok akcióit nem egy helyen az állami szervek is segítették. Végzéseket, igazolásokat adtak a kezükbe, törvényesítették a kulákok követeléseit.

A KV-nek a párt belső életére hozott határozatait megyei pártaktívá üléseken, majd azt követően taggyűléseken tárgyalták meg a kommunisták. Megnövekedett a párttagság aktivitása és felelősségérzete, bátran és élesen bírálták a vezetés hibáit és tömegesen tettek javaslatot a hibák megszüntetésére, javult a pártszervezetek kapcsolata a dolgozó tömegekkel. A pártélet kezdeti fellendülése után — a párt felső vezetésében folyó elvtelen harc és következtelen politika hatására — a megyei pártválasztmány és a megyei pártbizottság sem tudott következetesen harcolni a hibák kijavításáért, a KV 1953 júniusi határozatának végrehajtásáért.

Az 1954. április 10—11-i megyei pártértekezlet a párt és a tömegek közötti kapcsolatot értékelve azt állapította meg, hogy a tag- és a tagjelölt felvételi hiányosságai — különösen a tsz és az egyénileg gazdálkodó parasztság körében — a gyenge tömegpolitikai munkára vezethetők vissza. A határozatok meghozatala előtt keveset tanácskoztak a dolgozókkal, sok még a munkában a bürokratikus vonás.

A pártértekezlet feladatul szabtta meg a pártszervezeteknek, hogy foglalkozzanak a dolgozók mindennapi problémáival, intézzék el panaszait, ugyanakkor erőles fellépésre van szükség a felelőtlen ígérgetések ellen. A tömegkapcsolatok javítása szempontjából döntő jelentőségük van a tömegszervezeteknek. A DISZ-nek legfontosabb feladatául adta a falusi ifjúság mozgósítását a párt falusi politikájának sikeres megvalósításáért és azt, hogy a DISZ tagjai mutassanak példát az állam iránti kötelezettségek teljesítésében. Az üzemekben a szocialista munkaversenyben való aktív részvétel segítheti elő a tervek teljesítését és a fegyelem megszilárdulását.

A szakszervezetek a munkaverseny kiszélesítése mellett a munkafegyelem, a terv- és bérfejelem megszilárdítását, a termelékenység növelését, az önköltség csökkentését és a takarékoság fejlesztését kapták feladatul a pártértekezlettől.

A pártértekezleten — az MDP KV-nek a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól hozott 1953. október 26-i határozatának³⁰ hatására — a korábbiaknál nagyobb súllyal szerepelnek ideológiai kérdések.

A júniusi határozat után a megyei pártbizottság igyekezett a legfontosabb elméleti kérdések megvitatásával segíteni a pártoktatás színvonalának emelését és a gyakorlati politikai munkát. A pártértekezlet a következő elméleti kérdések tisztázását szabtta meg: népi demokráciánk osztályviszonyainak elemzése alapján tudatosítani kell az egyénileg dolgozó parasztsággal, különösen a középparasztsággal kapcsolatos politikát; a mezőgazdaság megerősítésének népgazdasági jelentőségét, elsősorban a proletárdiktatúra, a munkásosztály hatalmának megszilárdítása szempontjából. E kérdések megértése mellett nagy gondot kell fordítani a pártoktatásban meglévő hibák és lazaságok felszámolására. A pártoktatásban ugyanis ekkor a párttagságnak csak 30%-a tanult. Ez a szám alacsony, és az oktatási fegyelem sem volt kielégítő.

A pártértekezlet helyesen foglalta össze a legfontosabb tennivalókat: „Célkitűzéseinket csak akkor valósíthatjuk meg eredményesen, ha felszámoljuk pártéletünk hibáit, meg-

szilárdítjuk a pártdemokráciát, megvalósítjuk a kollektív vezetést és még szélesebb körben kibontakoztatjuk a bírálat és az önbírálat egészséges szellemét.”³¹

Ehhez azonban a megfelelő feltételek csak részben voltak meg, mert az MDP III. kongresszusa (1954. május 24–30.) elhallgatta a pártegység megbomlását és a revizionista veszélyt.³² A Nagy Imre köré csoportosult revizionista elemek ettől bátorítást nyertek és rövid idő múlva térhódításuk erősödött (a Hazafias Népfront I. országos kongresszusa 1954. október 23–24 és az MDP KV októberi ülése).³³

A revizionisták tevékenysége nyomán megnövekedett a jobboldali veszély. Az MDP KV-e 1955. március 2–4-i ülésén most már nyíltan harcba száll a jobboldali hibák és torzítások ellen. A határozat azonban nem szól a szektás, dogmatikus hibákról, nem bontakoztatja ki a kétfrontos harcot. Ennek hatására ismét erősödnek a „baloldali” torzítások.³⁴

Veszprém megyében 1955. március 12-én kommunista pártaktíva értekezlet tárgyalta meg a KV március 2–4-i ülése alapján a megye politikai helyzetét. Párdi Imre megyei első titkár beszámolójában ismertetette az ipar helyzetét. A megye ipara 1954-ben 5,5%-kal termelt többet, mint 1953-ban; teljes termelési tervét 98,7%-ra teljesítette. A termelékenység kedvezőtlenül alakult. Ezt jól mutatja három év összehasonlító adata:

1952:	100,0%
1953:	99,2%
1954:	98,8%

Az önköltség emelkedett. Nagyon sokan változtattak 1954-ben munkahelyet, 16,2%-uk önkényesen kilépett. A mezőgazdaság 1954-ben 14,1%-kal kevesebb gabonát termelt, mint az előző évben, a sertésállomány viszont 8–10%-kal nőtt. A begyűjtési tervet nem teljesítették. Ennek oka az állami fegyelem terén tapasztalható lazaság és a falusi osztályellenség aktivizálódása. A kedvezőtlen termelési eredmények ellenére az életszínvonal jelentősen javult. A reálbérek 15%-kal voltak magasabbak, mint 1953-ban, az állami és szövetkezeti kiskereskedelem 15,9%-kal nagyobb forgalmat bonyolított le 1954-ben, mint egy évvel korábban.

A jobboldali nézetek hatására csökkent a párt és a pártvezetés tekintélye, meglazult a párt-, a munka- és az állampolgári fegyelem, lazább lett a törvények kezelése, a gazdasági vezetők megalkuvó magatartása miatt az üzemekben gyakori a normalizálás, bérctalálás, a selejtgyártás, a tervfegyelem megsértése.

A falun eluralkodott az osztálybéke szelleme. Opportunizmus terjedt el a begyűjtést és az adózást intéző állami szerveknél. A kulákok a begyűjtési tervet 1954-ben csak 83,4%-ra teljesítették. A megyében egészében sem teljesítették a begyűjtési tervet. Ez a laza állampolgári fegyelemre és a begyűjtés elleni agitáció aktivizálódására vezethető vissza. Nem folyt megfelelő politikai munka a tsz-ek megszilárdítása és számszerű fejlesztése érdekében. A jobboldali nézetek erősödésével zavar támadt a pártban is, az ellenség elleni harc gyengült. Ennek hatására olyan nézetek terjedtek el, hogy a párt lemond a szocializmus építéséről. Ilyen helyzetben nem folyhatott kielégítő politikai munka a tsz-ek megszilárdítására, sőt csökkent a termelőszövetkezeti családok száma is. Az 1952-es 3963-ról 1956. december 31-én 3600-ra, 1954. december 31-én pedig 3274-re esett vissza.

A revizionista és az ellenséges elemek el akarták homályosítani a munkásosztály szerepét — különösen falun — és több helyen a pártot is háttérbe akarták szorítani. Ez egyes népfrontbizottságok munkájában nyilvánul meg a legszembetűnőbben. Bár számos helyen a népfrontbizottságok a párt-szervezetek vezetésével, a tömegszervezetekkel együtt egészséges kezdeményezéseket tettek, sok helyen azonban a népfront bizottságokban nem érvényesült a párt vezető szerepe. Néhány helyen az ellenség saját céljaira igyekezett felhasználni a népfrontot. Azt hangoztatták, hogy „politikamentesen” akarnak dolgozni. Sok helyen a népfrontbizottságokban az egyházi reakció képviselői lettek a hangadók. Túlzott, megvalósíthatatlan követeléseket javasoltak a helyi programokba. A nemzeti összefogást úgy értelmezték, hogy abba a falusi osztályellenség is beletartozik.

A megyei pártaktíva felvette a harcot azon szektás gyakorlat ellen, hogy a párttagok távol tartják magukat a népfronttól, ahelyett, hogy ott aktív politikai tevékenységgel, türelmes felvilágosító munkával, az ellenséges nézetek leleplezésével biztosítanák a párt álláspontjának érvényesítését.

Az aktíva feladatul jelölte meg, hogy a munkásosztály köré kell csoportosítani a nemzeti egység jelszavával a dolgozó rétegeket, harcolni kell — a főleg az ifjúság, elsősorban az egyetemi hallgatók és a pedagógusok körében jelentkező nacionalista nézetek ellen. Erősíteni kell a falusi pártszervezetek éberségét a falusi osztályellenség ellen, nem szabad megtérni az osztálybéke hangulatát. A megye szántóterületének csak 8,5%-án gazdálkodtak ekkor szövetkezetek. Mindent meg kell tennünk — határozta el a megyei pártaktíva —, hogy az elkövetkező hónapok során a megyében erősödjön a meglevő tsz-ek és új tsz-ek jöjjenek létre. Ez a feladatmegjelölés ismét magában hordozta a szektás hibák feléledését.³⁵

Figyelemre méltó a Megyei Pártbizottság 1955. május 5-i kibővített ülése, amely „A DISZ munkája és pártirányítása” című jelentést vitatta meg. A Megyei Pártbizottság megállapította, hogy az ifjúság körében nyugtalanító, veszélyes jelenségek tapasztalhatók. A munkásifjúság körében fegyelmezetlenség, laza munkafegyelem, könnyű pénzszerezési hajlam; a tanulóifjúság körében nacionalista, kozmopolita vonások, a Szovjetunió eredményeinek elhallgatása, a nyugati kulturális és tudományos eredmények túlbecsülése; az elpuhultság és az áldozatvállalás hiánya tapasztalható a tanuló és a parasztifjúság körében; az ifjúság között megtalálható az elégedetlenség, eredményeink lebecsülése, a követelődzés. A DISZ taglétszáma lassan nő, a tagdíjfizetési fegyelem laza. A negatív jelenségek okai: gyenge a DISZ nevelőmunkája, hiányzik a vonzó, színes, tartalmas program, kevés fiatal vesz részt a DISZ oktatásban (134 Petőfi iskolán 2010 hallgató tanul). A megyebizottság olyan DISZ munkát javasol, amely kielégíti az ifjúság igényeit.³⁶ Ezek a megállapítások alapján helyesek voltak, de az ifjúság helyzetét nem lehet különválasztani az általános politikai légkörtől: felbomlóban volt a pártegység, jobb- és baloldali hibák demoralizálták a pártot stb. Mindezek a DISZ-re és az ifjúságra is kedvezőtlenül hatottak.

A KB 1955 márciusi határozatának hatásáról fontos összegezést adott a Megyei Párt-VB 1955 május végi ülése. Megállapítja, hogy a KV márciusi határozata széleskörű megértése érdekében nem sikerült a tömegek körében megfelelő felvilágosító munkát végezni. A határozat után — amely felvetette a párt politikájának jobboldali torzítását — a népfront bizottságok munkájában ingadozás volt tapasztalható. A párttagok nem érzik a felelősségüket a népfront bizottságok munkájáért, távolmaradnak üléseikről; de ha részt is vesznek: nem állnak ki, nem magyarázzák megfelelően a párt politikáját.³⁷

Mindezek a kedvezőtlen jelenségek tendenciájukban jelezték az 1956-ra kialakult súlyos helyzetet, amely a szektás „baloldali” vonások megerősödéséből, a revizionista támadásból, a belső és külső osztályellenség aktivizálódásából adódóan elmélyült.

4. A KÖZPONTI VEZETŐSÉG 1956 JÚLIUSI HATÁROZATÁNAK HATÁSA A MEGYÉBEN

1956. február 14–25-e között tartották az SZKP történelmi jelentőségű XX. kongresszusát.

A XX. kongresszus után megerősödött a párt forradalmi magva, amely szakítani akart a Rákosi csoport hibáival a marxizmus–leninizmus elvei alapján. A Központi Vezetőség 1956. július 18–21-i ülésén megszületett az a határozat, amely megmutatta a válságból kivezető utat.

A határozat helyesen szabja meg a soron levő feladatokat az ipar- és a mezőgazdaság területén. A KV egy sor javaslatot tesz a kormánynak a dolgozók életszínvonalának emelésére.

A határozat legfontosabb útmutatása a szilárd elvi, lenini politika, a párt egységének és fegyelmének megszilárdítására vonatkozó megállapítása.

Fontos személyi változásokat eszközölt a KV júliusi ülése. Leváltják Rákosi Mátyást politikai bizottsági tagságából és a KV első titkári tisztségéről. Farkas Mihályt — a törvénysértésekért való felelősségeért — kizárják a KV tagjai közül és a pártból is. A Központi Vezetőség tagjává választják többek között Kádár Jánost, Kállai Gyulát, Marosán Györgyöt, Mező Imrét és Révai Józsefet. A KV első titkárává választják Gerő Ernőt.³⁸

Mindent egybevetve, a júliusi határozat megteremtette a hibák kijavításának és a párt megerősödésének politikai feltételét.

Veszprém megyei pártaktíva foglalkozott 1956. augusztus 6-án a KV júliusi 18—21-i ülésének határozatából adódó feladatokkal. Sebestyén Ferenc, a Megyei Pártbizottság első titkára referátumában a határozat jelentőségét a következőkben foglalta össze:

„A párt KV-e választ adott a legfontosabb kérdésekre, olyan választ, amellyel dolgozó népünk egyetért. Most már minden alap megvan arra, hogy felszámoljuk a bizonytalanságot, választ adjunk a még esetleg felmerülő kérdésekre és következetesen haladjunk előre a párt politikájának megvalósításáért.

A KV ezen határozata szilárd elvi, politikai és cselekvési egység feltételeit teremti meg a pártban. Egész pártunk és dolgozó népünk helyesli azt az utat, amelyet a XX. kongresszus megjelölt.

Megyéink kommunistái és dolgozói többségében megértéssel és megleléssel fogadták a KV határozatait, valamint a párt vezetésében történt személyi változásokat.

Végül nagyjelentőségű a KV ezen határozata azért is, mert elérkeztünk ahhoz a korszakhoz, amelyben a pártunk előrehaladását már hosszú idő óta akadályozó dogmatizmust és szektasságot felszámoljuk.”³⁹

Veszprém megyében is kedvező feltételekkel indul a júliusi határozat végrehajtása. Az üzemek dolgozói megleléssel vették tudomásul azokat a korábbi intézkedéseket, melyekkel az alacsony fizetési dolgozók bérét rendezték és 650 Ft-ban állapították meg az időbéres dolgozóknál a legalacsonyabb fizetést. Intézkedés történt a bányászathoz a minőségi termelés érdekében, a bérézés terén. Az alumíniumkohászatban, és egyes vegyi üzemekben sor került a 6 órás munkanap bevezetésére. Megelégedést váltott ki a lakosság körében a május elsejével végrehajtott árleszállítás. Lényegesen javult a megye hússzállítása.

A vállalatok önállóságának növelése terén komoly kezdeményezést jelentett az a határozat, hogy országosan 22 nagyüzem önállóan készítette el 5 éves tervét. Megyéinkben az Ajkai Erőműben, a Péti Nitrogénművekben és az Inotai Alumíniumkohóban széles üzemi aktívákon vitatták meg a dolgozók javaslatai alapján elkészült tervjavaslatot. Igen nagy aktivitás volt tapasztalható ezeken az üzemi gyűléseken. Ugyancsak a dolgozók aktivitását mutatja az ötéves terv irányelveiről szóló vita is.

Az ipari üzemek termelése az 1956-os év első félévében általában kedvező képet mutatott. A megye minisztériumi ipari első féléves tervét 102,5%-ra teljesítette. Ez 15,5%-kal magasabb, mint az elmúlt év hasonló időszakában. A termelékenység 9,7%-kal emelkedett. Az aktívaértekezlet időpontjában az aratás 90—95%-ra állt. A kalászosok jó közepes termést ígértek.

A megyei pártaktíva részletesen elemezte a szocialista törvényesség megszilárdításának helyzetét. Úgy értékelte, hogy a megyében is van e téren előrehaladás. Lényegesen javult a bűnüldöző és igazságügyi szervek munkája. Az ügyészség fokozottabb tevékenységet fejt ki a nyomozás és a vizsgálat során elkövetett törvénysértések kiküszöbölésére.

Mindebből arra a következtetésre jut a pártaktíva, hogy „Bíróságaink felé a párt elvi irányítására, rendszeres ellenőrzésére van szükség. Segítséget kell adni a bíróságainknak, hogy pártunk politikájának szellemében dolgozzanak, döntéseik megalapozottak, törvényesek legyenek. Olyan légkörnek kell tehát a szocialista törvényesség terén kialakulni, hogy mindazok az állampolgárok, akik nem sértik meg fennálló jogszabályainkat, törvényeinket, nyugodtan éljenek, ne

kelljen rettegniük; hátha holnap ezért vagy azért igazságtalanul meghurcolják.”

Az MDP Központi Vezetőségének az értelmiségi politikáról szóló határozata⁴⁰ szellemében elemzi a beszámoló a párt értelmiségi politikájának megyei helyzetét. Megállapítja, hogy a megye értelmiségiének többsége megfelelő munkát végez a szocializmus építése érdekében, de úgy értékeli, hogy a párt és az értelmiség közötti kapcsolat nem kielégítő. Az értelmiség körében az utóbbi időben nincs megfelelő kezdeményezés. Nem forrott még össze a régi és az új értelmiség.

Egyéb okok mellett e hibák forrása a dogmatizmusból eredő, az osztályharc feltétlen éleződéséről szóló káros elmélet és ennek megfelelő szektás gyakorlat a párt és állami vezetésben.

A kommunisták és a pártszervezetek legfontosabb feladata a KV határozata alapján tudatosítani az értelmiség nagy szerepét a szocializmus építésében és ezzel javítani a párt és az értelmiség kapcsolatát. Az aktíva felhívja a figyelmet arra: biztosítani kell az értelmiség körében a legteljesebb bizalom légkörét, hogy a gyanakvás legkisebb megnyilvánulását se lehessen tapasztalni. Az értelmiség megítélésénél a felszabadulás óta végzett munka tekinthető elsősorban alapnak.

A pártszervezetek gondoskodjanak arról is, hogy az értelmiséggel szemben elkövetett hibákat megszüntessék és mindenemű igazságtalanságot helyreállítsanak.

Ugyanakkor nagyon helyesen hívja fel az aktíva a pártszervezetek figyelmét arra, hogy az értelmiség megnyerésére irányuló politikának semmi esetre sem lehet az ára, hogy elvi engedményeket tegyünk. Az utóbbi napok eseményei még inkább arra figyelmeztetnek, hogy az ideológiai fronton az osztályharc éleződik. Éppen ezért is a jövőben nyílt, bátor, őszinte elvi vitákat kell kezdeményezni az értelmiség körében.

Az ideológiai munkát elemzve, fokozott harcra hívja fel a pártaktíva a megye kommunistáit mind a szektasság, mind a jobboldali opportunizmus ellen; hiszen mindkettő egyaránt káros és bőségesen megtalálható a mi megyénkben is.

Az ideológiai munka gyengeségére vall, hogy sem a megyei, sem az alsóbb pártbizottságok nem igen kezdeményeztek olyan vitákat, amelyek széles körben biztosították volna a párt véleményének elterjesztését. Hiba volt, hogy a XX. kongresszus után felmerült vitás kérdéseket budapesti sajátosságoknak tekintette a Megyei Pártbizottság, és nem törekedett arra, hogy a megyében jelentkező problémákra kellő választ adjon.

A megye kommunistái képviselőinek tanácskozási feladatul szabták, hogy a párt ideológiai munkája erőteljesen segítse elő a mindennapi gazdasági feladatok megoldását.

A megyei pártaktíva központi direktíva alapján a tsz szervezés kérdésében helytelen álláspontot foglalt el. Abban az időszakban, amikor a népi hatalom megvédelme és megerősítése volt napirenden, nem volt helyes a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsítását, 1956-ra 5000 család tsz-be szervezését célul tűzni, mert ez a hatalom politikai alapját, a munkás-paraszt szövetséget gyengítette.

Félreérthetetlenül kifejezi azt a véleményt, hogy igen határozottan vissza kell utasítani minden támadást, amely a párt ellen tör és amely támadás a Szovjetunió és a népi demokráciák egységének megbontására törekszik. Határozott válasz az az állásfoglalás a belső és külső ellenséges erők erősödő párt- és szovjetellenes propagandájára.

A pártaktíva úgy értékeli: „Minden biztosítékunk megvan arra, hogy pártunk elhárítja az akadályokat fejlődésünk elől, gyökeresen kiküszöböli minden, a személyi kultusz következményeivel összefüggő káros maradványt és bürokratikus megnyilvánulást”.

Meghatározza az aktíva a tennivalókat is: biztosítani kell mindennekeelőtt, hogy megyénk valamennyi kommunistája megismerje a KV határozatát. Megértse azt, maradéktalanul magáévá tegye és ez határozza meg az elkövetkezendő időben cselekvését. El kell érni, hogy megyénk valamennyi kommunistája a párt előtt álló feladatok végrehajtásáért minden kérdésben egységesen kiálljon és egy akarattal, egységes cselekvéssel harcoljon a párt ügyéért.

A KV határozata után előre kell néznünk és lelkesen dolgozni; ez az egyik biztosítéka, hogy a hibák ne ismétlődjenek meg.

A megyei aktívaértekezletet követően járási, városi pártaktívák, nagygyűlések, pártnapokon ismertették a KV júliusi határozatát. A megye dolgozó a pártnapokon lelkesedéssel fogadták a határozatot; a felszólalók helyeselték és örömmel üdvözölték a párt állásfoglalását. A pártakviták — a kibontakozás reményében — mind a részvétel, mind pedig az aktivitás tekintetében nagy változás történt az előző időszakhoz képest.⁴¹

A szocializmus külső és belső ellenségeit átmenetileg zavarba ejtette a KV júliusi határozata és ennek pozitív hatása. Attól féltek, ha a párt kezdeményezésére kijavítják a szocializmus építése közben elkövetett hibákat, s akkor megszilárdul a párt helyzete, megerősödik a párt és tömegek kapcsolata, megszilárdul a szocialista rendszer.

A belső és külső ellenség ellentámadásba indult. Az ellenforradalom szellemi előkészítését — a magát a XX. kongresszus elvei magyarországi zászlóvivőjének kikiáltó — Nagy Imre—Losonczy csoport vállalta.⁴²

Augusztus második felétől Veszprém megyében is sokasodtak azok a jelek, amelyek az ellenforradalom felé mutattak. Az osztályellenesség és a revizionisták rémhírekkel igyekeztek ellensúlyozni a KV júliusi határozatát. Ez sok embert tétozavóvá tett — falun.⁴³ Augusztusban és szeptemberben sokhelyütt a néppront bizottságokból kihagyták a kommunistákat.⁴⁴ Több pedagógus „összeférhetetlennek” tartotta a szervezett iskolai és az önkéntes üttörő munkát. Kevesen vállaltak DISZ vezetői megbízatást.⁴⁵

Romlott a pártfegyelem. Az október első felében megtartott propagandista tanácskozásokon a propagandisták jelentős része nem jelent meg. Jelentősen csökkent a politikai oktatás iránti érdeklődés a párttagság körében. Többen kijelentették: „Ha a tanulás önkéntes, akkor nem vagyunk hajlandók részt venni a pártoktatásban”.⁴⁶

A Petőfi Kör vitáin elhangzott nézetek a megyébe is eljutottak. Több értelmiségi — főleg pedagógus — Páparól, Veszprémből és Keszthelyről ugyanis meghívót kapott az októberi vitaestire. Hazatérve az ott hallottakat továbbadták a pedagógusoknak. Így terjesztették a Nagy Imre—Losonczy csoport zavartkeltő párt és államellenes eszméit.⁴⁷ Ennek hatására itt is többen kérték a Petőfi Kör létrehozását. Keszthelyen létre is hozták a Petőfi Kört. Zsilinszky Rudolf veszprémi egyetemista a megyei lapban október 20-án hangot ad követelésének „Miért nincs Veszprémben Petőfi Kör” című írásában.

A Hazafias Néppront megyei Bizottságának október 15-i értelmiségi ankétja a párt- és államellenes támadás első nyílt megyei fóruma volt. A felszólalások teljesen egyoldalúan ócsárolták a népi hatalmat, a szocialista rendszer vívmányait. Úgy állították be a helyzetet, mintha 12 év alatt itt minden rossz és hibás lett volna. A párt vezető szerepe elleni támadásként elhangzott egy ilyen hozzászólás: „Töltse be a Néppront a párttal és az államhatalommal szemben az ellenzék szerepét”. Ez a felfogás megegyezett a Nagy Imre—Losonczy revizionista csoportnak azon állásfoglalásával, amely tagadta a párt vezető szerepét, a Népprontot a párt fölő akarta helyezni.

Az ellenforradalom előkészítésének e veszprémi nyílt fórumán általános támadást intéztek a funkcionáriusok ellen, akiket tudatlan, hozzá nem értő, élősködő embereknek mutattak be, követelve egyesek leváltását, mások felelősségre vonását. Pedig valójában a funkcionáriusok többsége az adott körülményeknek megfelelően helyesen képviselte a munkáosztály érdekeit. Egyes pártfunkcionáriusok leváltását az ellenforradalmárok éppen ezen emberek osztályhűsége miatt követelték.

A legszélsőségesebb ellenforradalmi demagógiával az ellenforradalom későbbi megyei vezéralakja, dr. Brusznay Árpád fejtette ki nézeteit. Azzal kezdte beszédét, hogy az értelmiség problémája csak akkor oldódik meg, ha az egész népe megoldódik. Úgy állította be, hogy hazánkban a szocializmus építése időszakában állandóan romlott az életszínvonal, itt minden rossz, ami történt. A beszéd további része a legvérlázítóbb ellenforradalmi program. A funkcionáriu-

sokat három csoportba sorolta: 1. gyilkosoknak, kártevőknek, 2. sarlatánoknak, 3. szélhámosoknak. Egy részüket meg kell büntetni, másokat meg kell akadályozni, hogy szélhámoskodjanak, a funkciójukhoz nem értő „sarlatánokat” vissza kell állítani a termelő munkába.⁴⁸

A revizionista hangok október közepétől már a megyei lapban is teret kapnak. Ezt mutatja az értelmiségi ankét anyagának leközlése, másrészt a „Megjegyzések egy propagandista tanácskozáshoz” című vitacikk megjelenése. A cikk szerzője vitába száll Gazsó Pál balatonfüredi előadásának azon megállapításával, hogy „ma éleződik az osztályharc”. A vitacikk szerzője — az országos és megyei konkrét tények ellenére — azt írja, hogy nem lehet egyetérteni G. P. állításával, mert a mi viszonyaink között nem ez a jellemző. Bírálja a propagandista tanácskozást azzal, hogy „sokkal bátrabban beszélhetnének a propagandisták a múlt hibáiról is”. Mind ezt négy nappal a dolgozó népünk vívmányait ócsárló értelmiségi ankét után teszi. A cikk szerzőjének valóságos szándékait jól kifejezi írásának következő megállapítása: „Gyökerében kell felszámolni a régit, mert csak így lehet szó a tiszta lap nyitásáról”.⁴⁹

Az ellenforradalom kitörése előtt az utolsó pozitív szellemű nyilvános reagálás a hibás nézetekre, zavarkeltésre Gazsó Pál „Az osztályharc néhány problémájáról” című válaszcikke. Ebben Gazsó Pál kimutatja, hogy a fenti cikk szerzője bármennyire takarózik és „érvel” a XX. kongresszus szellemével, állítása antimarxista, egyoldalú és elfogadhatatlan. Jogosan állapítja meg a válaszcikk szerzője, hogy „megélénkült a kémtevékenység, másrészt az osztályellenesség hazai maradványai bátrabban és szemtelenebbül lépnek fel szocialistaellenes nézetekkel”. Megjegyzi, hogy ez nem marad hatástalan társadalmunk sok becsületes — de félrevezetett tagjára.

A továbbiakban részletesen felsorolja a megyében jelentkező revizionista és ellenséges nézeteket és gyakorlatot is. Ezek országos jelenségek voltak. Mint az ország más városaiban, különösen Budapesten, úgy a mi megyénkben is megtalálhatók voltak az alábbi nézetek. Szép számmal akadnak olyanok, akik feketére akarják mázolni a magyar népi demokratikus rendszer vívmányait. A jogtalanul kuláknak minősített középparasztok rehabilitálásának jelszávala számos esetben kulákokat nyilvánítanak középparasztnak. Az értelmiség körében elterjedtek az olyan nézetek, hogy „az értelmiség van hivatva az ország vezetésére... hogy megvédje a párt erkölcsi tisztaságát”. Mások kétségbe vonják a munkáosztály vezetésére való alkalmasságát. A jószándékú, csak a hibákat kijavítani akaró, de az ellenséges nézetekkel megfertőzött emberek körében is elhangzik olyan követelés, hogy „állítsuk vissza a többpárt-rendszert Magyarországon”.⁵⁰ Ezek a nézetek különféle vitafórumokon nyilvánosan is elhangzanak.

5. AZ ELLENFORRADALOM VESZPRÉM MEGYEI ESEMÉNYEI

A szocialista rendszer ellen indított támadásban jelentős szerepe volt Budapesten az írónak és újságíróknak. A Nagy Imre—Losonczy-csoportnak a Veszprém megyei értelmiség jó részére is jelentős befolyása volt.

A revizionistáknak és az ellenforradalmároknak elsősorban az egyetemista fiatalokat sikerült megzavarni. Támadást intéztek a DISZ ellen, mert — hibáival együtt is — a párt ifjúsági szervezete volt. Az ifjúságnak a DISZ-ben megnyilvánult szervezeti egységét a MEFESZ megalakításával bomlasztották szét. A MEFESZ az ellenforradalmat előkészítő tüntetés, az ellenforradalom elindításának politikai szervezetét képezte. A MEFESZ munkáját tudatos illegális ellenforradalmi csoportok irányították.⁵¹

A szegedi, a miskolci és a soproni MEFESZ szervezeteknek jelentős befolyásuk volt a Veszprémi Vegyipari Egyetem MEFESZ szervezetének tevékenységére, annak jobbratolódására.⁵² Az ellenforradalmat a hazai reakciós erők — a nyugati imperialisták támogatásával — már évekkor előbb tudatosan

készítették elő. A Hadapródiszkolások — 1949-ben alakult — Szervezete a Szabad Európa Rádió irányításával működött. Veszprém megye területéről 1951—1955 között kémjelentéseket küldtek többek között a pápai repülőtérrel, a hajmáskéri katonai alakulatokról, a dudari bányában dolgozó elítéltekről. A szintén 1949-ben alakult „Antibolszevista ifjúsági gárda” fegyveres akciók végrehajtására szerveződött. Ők robbantották fel 1950. április 30-án Veszprém és Eplény között egy 30 méteres vasúti sínrészt. Röplapokat készítettek és ezeket többek között Veszprémben terjesztették. A terjesztőket fegyveresen biztosították.⁵³ 1955—56-ban az államvédelmi szervek 15 nagy és 30 kisebb ellenforradalmi szervezkedést lepleztek le, illetve kezdtek nyomozni ügyükben. Az ellenforradalom ideje alatt működő ellenforradalmi csoportok száma azt mutatja meg, hogy a valóságban ennél jóval több ellenforradalmi szervezet volt. Ezek országos hálózattal rendelkeztek és igyekeztek az ország fontosabb helyein bázist létesíteni. A „Klerikális Ifjúsági Mozgalomnak” megyénkben Veszprémben és Ajkán voltak szervezetei.⁵⁴

Az illegális egyetemi szervezetek jól összehangolt szervező és irányító munkájára utal az a körülmény, hogy az ország főiskoláin és egyetemén október 22-én és 23-án egyetemi gyűlések voltak. Közös vonásuk, hogy pontokba foglalt politikai követeléseket fogadtak el és elhatározták, mikor tartanak tüntetéseket.

A Veszprémi Vegyipari Egyetemen október 22-én 20 pontból álló követelést állítottak össze. A követelések többsége ekkor még egyetemi problémákkal foglalkozott. Az egyetemi diákvezetők aznap este zárt körű megbeszélést tartottak a Vár-beli diákszállóban, amelyen a másnapra tervezett nagygyűlést készítették elő. Itt még azt határozták el, hogy a gyűlésen nem vetnek fel semmi olyan követelést, ami az ellenforradalmi elemeknek provokációra adhat alkalmat, s ügyelnek arra, „nehogy a gyűlés az utcára kerüljön.”⁵⁵

Október 23-án délután zsúfolásig megtelt a színház az egyetemisták által szervezett nagygyűlésen. A gyűlés egy ideig arról folyt: maradjanak-e a vespriemi egyetemisták továbbra is a DISZ-ben, vagy megalakítsák helyette a MEFESZ-t? A gyűlés menetét a megyei DISZ vezetők már nem tudták szándékuknak megfelelően kézbe tartani, ez a gyűlés az ellenforradalom Veszprém megyei nyitánya lett. Részt vettek ezen a gyűlésen a revizionisták budapesti képviselői, a szegedi, a miskolci és a soproni egyetemek küldöttei, sok idegen, a résztvevők által nem ismert ember. A miskolci és a soproni MEFESZ-esek már olyan követeléseket olvastak fel, hogy Magyarország mondja fel a Varsói Szerződést, legyen semleges állam; a szovjet csapatok hagyják el Magyarországot területét; állítsák vissza a többpártrendszert. Jellemző a gyűlés „demokratizmusára”, hogy Sebestyén Ferencet, a Megyei Pártbizottság első titkárát, aki helyes mederbe akarta terelni a vitát, lehurrogták, azt sem engedték, hogy befejezze mondanivalóját.

A hajnalig tartó vitában, ordítózásban szovjetellenesség, „Erdélyt vissza!” nacionalista követelés, szocialista építésszervei eredményeinek rágalmozása; az igazi, „tisza” demokrácia követelés, mind-mind elhangzott.

A gyűlésen végülis elhatározták, hogy a vita alapján módosítják korábbi 20 pontjukat, ami azt jelentette, hogy a jobbratolódás és az ellenforradalom szellemében alakították ki új követelésüket. A követelések olyan „jól” sikerültek, hogy a törvényes helyi államhatalmi szervek, a tanácsok helyett az ellenforradalom napjaiban hatalomra került ún. „Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanács”, tehát az ellenforradalom megyei vezérkara is magáévá tette azokat.⁵⁶

Az október 23-i budapesti tüntetéssel és az ezzel egyidőben elindított fegyveres támadással kezdetét vette az ellenforradalom. Az országos, de a Veszprém megyei helyzet is azt mutatja, hogy az ellenforradalom leverésére megvoltak a feltételek.

A Megyei Pártbizottság a sajtóban és röplapok útján is megjelentette a KV október 24-i felhívását, amely világos útmutatást adott az eseményekben való eligazodást és tenni-valókat illetően. A Megyei Pártbizottság felajánlotta, hogy Ajkán és Várpalotán munkásszázaljakat szervez és ha kell, még Budapestnek is segítséget nyújtanak. Várpalotán kom-

munista és pártönkivüli bányászok fegyvert kértek az ellenforradalom ellen. Várpalotán ezer fegyverest ígértek, akik készek Budapestre menni és az ellenforradalom leverésében részt venni. Szekeres Mihály alezredest bízták meg a munkásszázaljalj parancsnokságával. Az egységet meg is szervezték, a munkások cselekvésre készen várták a fegyvert és a parancsot. Nagy Imréék szabotázsakciója itt is közbeszólt. 25-re virradóra megjött a parancs: az egységre nincs szükség, fel kell oszlatni.⁵⁷

A megye üzemiben október 24-én megtartott röpgyűléseken ítélik el az ellenforradalmat és kifejezik, hogy továbbra is a szocializmust akarják építeni, támogatják a pártot és a kormányt a szocialista vívmányok megvédéséért folyó harcban. A Középdunántúli Szénbányászati Trösztben — az ellenforradalmi zavarkeltés ellenére — október 23—25 között még teljes kapacitással folyt a termelés, október 25-én 104%-ra teljesítették a napi tervet. Október 24-én a pártbizottság által szervezett röpgyűlésen táviratot fogadtak el, amely kimondja, hogy „mélységes felháborodással elítélik az ellenforradalmi banditák terrorcselekedeteit.”⁵⁸

A várpalotai bányászok október 24-én az alábbi táviratot küldték az MDP Központi Vezetőségének: „Mi, a Várpalotai Szénbányászati Tröszt Ernő-, Ferenc-, Gépiüzem és Vegyesüzem dolgozói a leghatározottabban elítéljük az ellenforradalmi provokálók aljas támadását és szíllárdan állunk a párt és a kormány mögött a szocialista demokrácia megteremtéséért, a szocializmus felépítéséért. Mi továbbra is népi demokráciánkat akarjuk építeni, úgy ahogy azt munkásszázaljunk, dolgozó népünk érdekei megkívánják. Elsősorban a termelés, a tervteljesítés és a békés építőmunka területén. Elítélünk minden olyan provokációt, amely a párt, a munkásszázalj hatalmának megdöntésére irányul.

Mi a tervünk túlteljesítésével, munkafegyelmünk megszíllárdításával bizonyítjuk be sziklaszilárd helytállásunkat a párt és a kormány mögött. A négy üzem dolgozói.”⁵⁹

(E tanulmány elsődleges célja a párt helyzetének, tevékenységének elemzése. Ezért az ellenforradalom Veszprém megyei eseményeiről, valamint az ellenforradalom elleni harcról döntően a pártmunka szemszögéből történik említés. Egyéb kérdésekről csak akkor esik szó, ha a téma szempontjából elengedhetetlenül szükséges.)

Veszprém megyében a pártvezetés október 23-a után még két napig a helyzet ura tudott lenni, intézkedéseket tett, hogy fenntartsa a rendet a megyében. Azonban az egymásnak ellentmondó hírek és utasítások, az ellenforradalom leverését szabotáló és bomlasztó árusítás, amelyet a Nagy Imre csoport készített elő és szervezett a kormányban, a rendőrségnél, a hadseregben, fokozatos felforrtatás a megyei pártvezetés erejét, megakadályozta minden intézkedésük megvalósítását. A párt tömegbefolyásának nagyfokú csökkenése ellenére — a legnehezebb időszakban is — dolgozott Veszprémben. A leg-hűségesebb kommunisták felajánlották segítségüket a pártbizottságoknak, sürgették, hogy tegyenek intézkedéseket.

A megyei vezetők akkor még nem tudhatták, hogy a KV, illetve a Honvédelmi Minisztérium miért nem engedte 24-én és 25-én felfegyverezni a már megszervezett munkásszázaljakat. Csak az ellenforradalom után derült ki, hogy a munkások felfegyverzésére hozott határozatot a Nagy Imre—Lósonczy csoportnak a HM-ben levő emberei elszabotálták, megtiltották a fegyverek kiosztását a munkáshatalomhoz hű kommunisták és pártönkivüli dolgozók között. Ugyanakkor Veszprém megyében is ezrével osztották ki később a fegyvert a börtönökből szabadult bűnözők, megtévesztett egyetemisták és horthysta katonatisztek között.⁶⁰

Ilyen körülmények között az ellenforradalmi erők egyre bátrabbak, egyre követelőzőbbek lettek itt a megyében is. Október 23—26 között előkészítették a hatalom átvételét.

A megyében az ellenforradalmi események⁶¹ az október 23-i színházi nagygyűlés után Veszprémben és Keszthelyen 25-én, majd 26-án a megye fontosabb helyiségeiben: városokban, járási székhelyeken, továbbá a községek nagyobb részében egyidőben veszik kezdetüket.

A vespriemi október 25-e esti tüntetés bevezetője, előkészítője a másnap elkezdődő tüntetéssorozatnak, a szovjet emlékművek lerombolásának, a vörös csillagok szétzúzásának,

vörös zászlók égetésének, sőt egyes pártbizottságok megtámadásának, feldúlásának is. Keszthelyen viszont már október 25-én délután a helybeli mezőgazdasági akadémia hallgatói és az egyes üzemekből, intézményekből összeverődött tüntető ledöntötték a főtéren levő szovjet hősi emlékművet, majd gróf Festetics György szobrát állították az emlékmű helyére, a középületekről leverték a népköztársasági címereket és a vörös csillagokat. Veszprémben e napon még sikerült a szovjet hősi emlékmű megrongálását és ledöntését részben meggyőzéssel, részben a rombolók szétoszlásával megakadályozni. A rombolást az éj leple alatt hajtották végre: a csillagokat eltávolították, az emléktáblát összetörték, a láncartó köveket felborították.

Október 26-án — úgyszólván vezényszóra — az egész megyében megrohanták a pártházakat, lerombolták a hazánk felszabadításáért életüket áldozó szovjet hősök emlékműveit, sárbatiporták és égették a vörös zászlókat, törték, zárták a vörös csillagokat, a szocializmus, a haladás és az internacionalizmus jelképeit, elégették sok fontos párt- és állami iratot, szervezték tették a hajszát kommunisták és más haladó emberek ellen. Az ellenforradalom mozgatói és szervezői ezekkel a tettekkel készítették elő, sok helyen már meg is valósították a helyi hatalomátvételt.

Hogyan következhettek be ezek az események? A Nagy Imre—Losonczy csoport szabotázsra és árulása — minden fegyveres ellenállást megölt, a hírközlés a revizionista erők kezébe került, a Szabad Európa Rádió és más ellenséges nyugati adók a nap 24 órájában adták a CIA, az amerikai titkosszolgálat utasításainak megfelelően a politikai jelszavakat, a konkrét szervezési és katonai utasításokat az ellenforradalmi erőknek. Mindenfelé megjelennek a megye városaiban és falvaiban a teljesen ismeretlen szervezők, akik a tüntetéseket, rombolásokat, a pártházak megtámadását „segítették megszervezni.” Gépkocsikkal száguldoztak az egyetemisták is, rendezték a gyűléseket, szervezték a tüntetéseket.

Várpalotán ismeretlen fiatal motorkerékpárosok tűntek fel a városban. Tanácskoztak, majd szétszéledtek „jelkesítő” munkára. Devescert és a járást megszállták a különböző helyekről érkezett idegen személyek, akik egyetemistáknak és „pesti forradalmároknak” adták ki magukat. Pedig valójában többségük között fegyver és hulián. A székenletes devesceri eseményekben — rajtuk kívül — Páparól, Ajkáról, Tapolcáról és Keszthelyről autóbuszokon szállított „hazafiak” töltik be a hangadó szerepet. Pápan — a változatosság kedvéért — győri ellenforradalmárok szervezik az október 26-i tüntetést. Tapolcára Budapestről, a szombathelyi és a nagykanizsai vasútvonalakról érkeznek a felforgató elemek. A kisebb falvakban is hasonló a helyzet.

Természetesen mindenütt megvoltak a helyi ellenforradalmi erők is — később még lesz róluk szó —, akik a külső segítséget felhasználva, maguk is aktivizálódtak.

Az október 26-i tüntetés során — az ellenforradalmi jelszavak valódi tartalmának leplezése céljából — minden eszközt felhasználtak a tömegek megtevesztésére. Volt ott minden: Kossuth címer, Kossuth nótá, nemzetiszínű kokárdák, Himnusz és Talpra magyar, a múlt „önkényének ostromozása”, szovjetellenes és kommunistaellenes hisztériakeltés, „aki magyar álljon közén” jelszó; „kenyér helyett fehér cipőt” ígértek a népek — sőtét terveiket csak így remélhették — a tömeghisztéria felkeltésével valóra váltani.

Így érték el, hogy a szovjet hősi emlékművek lerombolásán kívül október 26-án Veszprémben feldúlták a két szovjet temetőt, Devescerben földgallyal dúlták fel a szovjet katonasírokat, Várpalotán szintén meggyalázták felszabadítóink sírjait.

Már 26-án a tüntetésekkel egybekötve több helyen megindult a párt elleni frontális támadás. Devescerben megostromolták a pártbizottság épületét. Mihályi Sándor községi párttitkárt leütötték, lábainál fogva felkötötték a lépcsőház korlátjára és a lefeszített lépcsőkarfával, téglákkal, kövekkel tovább ütötték. Amikor már azt hitték, hogy Mihályi Sándor meghalt, elvágták a lábát tartó kötelet és ledobták a földszintre. Kocsira dobták és a jobbérzésű egyének beszállították a kórházba. Csak hosszadalmas, lelkiismeretes gyógyítással lehetett megmenteni életét. Galler István járási titkár és

Szalai Lajos, a PB gondnoka alig tudott elmenekülni üldözői elől. A gondnok feleségét is összeverték, megrugdosták a „szabadságharcosok”.

26-án, miután a vörös csillagokból és zászlókból rakott máglya ellobbant, Várpalotán is lefegyverezték a rendőrséget és elkezdődött a pártbizottság ostroma. Ligmann Károly titkár, Nemoda Jánost, Szekeres Mihály alezredest úgy összeverték, hogy a kórházba kellett őket szállítani. Nem zavarta az ellenforradalmi vezérkart, hogy mindhárman sebesültek, mégis letartóztatták őket. Szekeres alezredest a veszprémi rendőrség fogdájaiba szállították, hogy „elintézzék.”

Még aznap Várpalotán a városon békésen áthaladni akaró szovjet gépkocsikat orvul megtámadták. Az aljas gyilkosságok 13 szovjet katona esett áldozatul.

26-án a pártbizottságok, tanácsok berendezéseiben végrehajtott rombolások mellett megnyitották a börtönöket. Ezáltal az ellenforradalom megerősödött közönséges bűnözőkből álló „szabadságharcosokkal.”

Az ellenforradalmi hatalomátvételt betetőzte a megyei, járási és városi „forradalmi tanácsok” megalakulása. Célkitűzésük a nép által törvényesen választott helyi államhatalmi szervek felszámolása, és helyükbe ellenforradalmi helyi hatalmi szervek megteremtése.

Veszprémben a tüntetés után az egyetemen rendezett gyűlésen „választották meg” a „Megyei Nemzeti Forradalmi Tanácsot”.

Jellemző a gyűlés munkájára, hogy egy káplán Mindszenty szabadonbocsátását, közjogi méltóságába való visszaállítását követelte. „Vitéz” Németh Károly ludovikás tiszt, egy likörgyáros fia, azzal állt elő, hogy kidolgozott egy katonai tervet, amely lehetővé teszi a szovjet csapatok elűzését. Pados József azt javasolta, hogy olyan embereket válasszanak a „forradalmi tanácsba”, akik „eddigi magatartásukkal bizonyították, hogy az elnyomott magyarság zászlóvivői tudnak lenni.” A tanács összetétele azt igazolja, hogy ez „sikerült” is nekik. „Véletlenül” egyetlen munkásembert sem találtak erre alkalmasnak. A „forradalmi tanács” a megye és a város területére „a néphatalom legfőbb birtokosának” nyilvánította ki magát, átvette a megyei és a városi közigazgatás irányítását. Másnap a megyei lapban bejelentették, hogy „megalakulásával megszűnik a megyei és járási vb. elnökök, elnökhelyettesek, titkárok és a végrehajtó bizottságok jogköre.” Kiáltványban követelték a tűzszünetet, az általános amnesztiát, a szovjet csapatok azonnali visszavonását és az ország területéről való kivonását. Általános sztrájkra hívták fel a megye dolgozóit.

Még ezen a napon megalakultak a járási és a városi „forradalmi tanácsok” is. 26—27 és 28-án — jórészt külső segítséggel — a községi ellenforradalmi tanácsok és bizottságok is létrejöttek. A „demokratikus” választások légkörére jellemző néhány tény. A pápai járási „forradalmi tanács” alakuló ülésén dr. Pulai József elnök kijelentette: „Olyan járás élén nem leszek, ahol a kommunistáknak egy parányi része is jelen van.” A veszprémi járási küldöttgyűlésen párttitkárok is résztvettek. A nagy többségben levő ellenforradalmi elemek kiközösítették őket. A 26-án megválasztott zirci járási forradalmi tanácsnak az első napon még négy kommunista tagja is volt. Már másnap, idegen ellenforradalmi elemek segítségével a „forradalmi tanácsot” megbuktatták és kommunisták nélkül alakították meg.

Úgy is jöttek létre „forradalmi tanácsok”, hogy azokat senki sem választotta meg. Így történt ez pl. Pápan.

Ritka kivétel a bakonyfértői eset, ahol a „forradalmi” tanács elnöke a vb. elnök, titkára a vb. titkár, Fenyőfőn pedig a vb. titkár lesz az elnök. Ez csak olyan helyeken volt lehetséges, ahová a külső „jelkesítő” ellenforradalmi elemek nem jutottak el.

Az ellenforradalom menetében fordulópontot jelent október 28-ika. Nagy Imre kormánynyilatkozatában bejelentette, hogy „a kormány elítéli azokat a nézeteket, amelyek szerint a jelenlegi hatalmas népmozgalom ellenforradalom volna.” Az ellenforradalmat forradalomnak hamisítva kijelentette: „ezekben a megmozdulásokban elemi erővel bontakozott ki egy nagy, egész népünket átfogó és egygyérfaszerű nemzeti demokratikus mozgalom”. Bejelenti továbbá, hogy a kormány „elrendelte az általános tűzszünetet.”

Ez a nyilatkozat teljesen megzavarta a kommunistákat, a munkásokat, bomlasztólag hatott mindazokra, akik eddig védelmezték a néphatalmat, és teljessé tette az eszmei zűrzavart.

Nagy Imre kormánynyilatkozata „felkarolja” az új „demokratikus önkormányzati szervezetet, s arra fog törekedni, hogy azokat beiktassa az államigazgatásba.” Mindez azt jelenti, hogy az ellenforradalmi tanácsok és bizottságok, melyek élén csendőrök, nyilasok, volksbundisták, horthysta katonatisztek, főjegyzők, főszolgabírók vagy közönséges bűnözők álltak megyeszerzte, a hivatalos kormány által legalizált szervekké váltak.

Ez a körülmény még jobban felbátorította a szocializmus ellenségeit és mind szélsőségesebb ellenforradalmi elemek bekerülésével „átalakították” a forradalmi bizottságokat, amelyek folytatták a hajszát a helyi párt és tanácsi vezetők, egyszerű párttagok, tsz tagok ellen.

A Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács most már nyeregben érezve magát, az ellenforradalmi vívmányok stabilizálására törekedett és október 29-i felhívásában feloldotta az általános sztrájkot. Hivatalos közleményeket jelentetett meg a megyei lap október 30-i számában. Az 1/1956 (X. 27.) VNFT. sz. határozat kimondta, hogy a Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanács „Veszprém megyei területére a néphatalom legfőbb helyi szervének nyilvánítja magát.” Ezzel a Megyei Tanács megbízatása véget ér. A „forradalmi tanács rendeletei, valamint egyéb utasításai az alsóbbfokú Nemzeti Forradalmi Tanácsok és Nemzeti Bizottságok, a megye területén működő — bármely országos főhatóságnak alávetett hivatal, intézet intézmény, állami vállalat és szövetség, egyesülés vagy központ, valamint a megye egész lakossága számára kötelező erővel bírnak.”

Rendelelet hozott a statáriumról, a járási, városi és községi „forradalmi tanácsok” megválasztásáról és jogköréről. Kimondta a személyzeti osztályok, a megyei egyházügyi előadói funkció megszüntetését, és a begyűjtés eltörlését.

Most már elismerték a kormányt, de összetételével szemben fenntartással élnek.

Október utolsó napjaiban Győrött konkrét kísérlet történt ellenkormány megalakítására. A Győri Nemzeti Tanács vezetésével október 30-án létrehozták a Dunántúli Nemzeti Tanácsot. Ezen a dunántúli, Borsod és Bács-Kiskun megyei, valamint a csepeli „Nemzeti Tanácsok” küldöttei vettek részt. Idézzé a kiadott közleményt, aggályukat fejezik ki amiatt, „hogy a kormánynak még mindig nem eléggé határozott és erőlyes intézkedései következtében a vidék népei (vagyis: a szélsőséges ellenforradalmi elemek — megjegyzés tőlem. BB.) nem látják biztosítottak a forradalmi követelések maradéktalan megvalósítását”. Később rájöttek, hogy ez az aggályuk teljesen indokolatlan: Nagy Imréék minden ellenforradalmi követelést teljesítettek. Az ellenkormány gondolatát ezért november 1-én elvetették. Jellemző, hogy szélsőséges Veszprém megyei ellenforradalmi körök is szorgalmazták a győri ellenkormány megalakítását és a Veszprémi megyei ellenforradalmi bizottság már október 30-án kapcsolatot létesített a Dunántúli Nemzeti Tanáccsal.⁶²

A „forradalmi tanácsok” gyakran változtatták összetételüket annak megfelelően, ahogyan az ellenforradalom térhódítása országosan és az adott területen is bekövetkezett. A megyei ellenforradalmi bizottság elnöke kb. október 30-tól Lóránt Imre helyett dr. Brusznai Árpád lett, aki megrögzött fasiszta és klerikális beállítottságú ember volt. Ő már nyíltan azon dolgozott, hogy teljesen megsemmisítsék a pártot. Helyenként többször is újja választják az ellenforradalmi bizottságot. Zircen október 26-tól — november 1-ig 3 választásra kerül sor, külső ellenforradalmi erők részvételével. Pápán szinte naponta tolódtott jobbra a bizottság összetétele. Bakonybélén az első alkalommal még több párttag és a rendőrség körzeti megbízottja is bent volt a tanácsban, másnap már kitétek onnan őket. Bakonygyirőten is háromszor „választják” újra a „forradalmi tanácsot.” Másodsorra kibukatták a párttagokat és a tanácsi vezetőket is, október 29-én pedig már csak németajkú fasisztákból állt a helyi ellenforradalmi vezérkar. A tapolcai járásban néhány napig egy honvéd őrnagy vezette a bizottságot és így a Járási Tanács dolgozói

kezükben tartották az ügyek intézését. November 1-én azonban megváltozott a tanács összetétele. Másnap már meg is kezdték a Járási Tanács vezetőinek elbocsátását.

A nyíltan ellenforradalmi bizottságok a vb. elnököket, tanácsi dolgozókat sorra eltávolították. Veszprém megyében 328 elnököt és titkárt váltottak le. Kik jöttek a helyükre? Álljon itt csak néhány jellemző példa. A tapolcai járási „forradalmi tanács” elnöke Apáti Imre volt főszolgabíró, Várölygyön Koltai László horthysta főhadnagy az elnök, akinek apja tábornok volt, felesége bárónő. Dr. Mozsári József káptalanfai körzeti orvos, a járási „forradalmi bizottság” tagja november 2-án ezt javasolta: „a horthysta csendőrökből kell kialakítani a karhatalmat... a kommunistákat ki kell nyírni”. Gyenesdiáson a tanács elnöke Tüttő Rudolf volt nyilas párttag, titkára Zalai László egykori főjegyző. A balatongyöröki „forradalmi tanács” 5 tagja közül 2 volt csendőr, egy horthysta rendőrhadnagy. A lovászpatonai elnök egy 5 évet a francia idegenlégióban szolgált, foglalkozás nélküli személy.

Az ilyen és hozzájuk hasonló reakciós személyek nem elégedtek meg a tanácsi vezetők eltávolításával, hanem megindították ellenük a hajszát. Ezen túlmenően megkezdtek a helyi kommunista vezetőkkel való nyílt leszámolást, fizikai megsemmisítésüket. Pápateszén Kovács Lajos községi MDP titkár lakására fegyveres ellenforradalmárok betörték, véresre verték és megmondták neki, hogy még az éjjel ki fogják végezni. A község becsületes dolgozói mentették meg a párttitkárt és a szomszéd községben rejtették el. Kovács Lajos feleségét is összerugdalták az ellenforradalmárok. Gyarmaton a nyilaspárt volt elnökének vezetésén 12 kommunista és tanácsos lakását összezúzták, feldúlták. A párttitkárnak, a VB titkárnak és az iskolaigazgatónak el kellett menekülniük, mert fel akarták őket akasztani. Nemesvitan Bicsérdi Nándor volt párttitkárt a sötétség leple alatt megölték és úgy összerugdosták, hogy napokig beteg feküdt. Ugyanabban a községben egy börtönből szabadult Kolop nevű egyén vezetésével, részegre leitatott emberek „Le a kommunistákkal!”, „Vesszenek a kommunisták!” jelszavakat ordítva megtámadták két helyi kommunista vezető és egy dolgozó paraszt lakását, kézigránát dobta Mészáros Tibor volt párttitkár lakóházára. Láziban Kreitl Mihály párttitkárnak kijelentették: csak két nap az élete. Keresték őt és a járási pártbizottság instruktorát, de nem találták meg őket, így menekültek meg a tettelegességtől. Szerecsenyben Szalai Károly VB elnököt egy ellenforradalmár késsel támadta meg a vasúttállomáson, hogy lesúzza. Vaszarón Czum Tivadar Németh Sándor párttitkárt és szovjet feleségét agyon akarta lőni.

Október legvégén, november első napjaiban az 1919-es fehérterrorra emlékeztető pogromot készítettek elő az ellenforradalmárok. Megkezdtek a „halállisták” összeállítását. Bakonyjácson a „forradalmi bizottság” ülésén tárgyalták meg, kik kerüljenek a községből kivégzésre. Gyarmaton összeállították annak a 31 személynek névsorát, akiket akasztásra ítélték. Már a fát is kijelölték, ahol az akasztást végrehajtják. Lovászpatonán 72 személyről készült halállista. Bakony-szentlászlón az ellenforradalmi gyűlésen id. Major József a tömeg előtt felsorolta a kivégzendő bakony-szentlászlói kommunisták neveit.

Vidékről már hordták be a pártmunkásokat, kommunistákat a veszprémi börtönbe. Pápán október 31-én kezdték meg a vezető kommunisták lefogását. Letartóztatták Pandur Sándor járási tanácselnököt, Papp József rendőr századost, Jászai József iskolaigazgatót, Kaufmann Gyulát, rendőrségi alkalmazottat, feleségét, a pártbizottság dolgozóját, Horváth Imre ugodi tanítót, Lencse György pártbizottsági munkatársat, Varga Sándor textilgyári párttitkárt, a városból közel 40 személyt, bár ezek egy részét később kiengedték. Kijelentették, hogy a fogvatartottak közül egyeseket internáltak, másrésztüket kivégzik.⁶³ November 1-én vitték be a megyei börtönbe Ujj József szentgáli titkárt, 2-án István Mátyást, a zirci járási pártbizottság titkárát. Sümegre a kommunistákról listát készítettek, majd november 4-én fegyverekkel összeszedték őket és bezárták a rendőrkapitányság fogdájaiba.

Keszthelyen a „forradalmi tanács” több kommunista vezetőt vett őrizetbe. Veszprém megyében 171 személy került az ellenforradalom fogságába.

A véres terrorhullámot csak az akadályozhatta meg, hogy létrejött Kádár János vezetésével az új forradalmi központ: az MSZMP, megalakult a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány és fegyveres segítséget kért a Szovjetuniótól.

Az ellenforradalom térhódításával a megyei pártszervek az üldözés és a véres terror miatt súlyos helyzetbe kerültek. Mivel az ellenforradalmárok a kommunista párt megsemmisítésére törektek, minden legális lehetőségtől megfosztották a pártot. Október 26-án elvették a megyei lapot is és azt is az ellenforradalmi tanács propaganda fórumává tették. Lefoglalták a párt épületeit, vagyonát és azt a gombamódra alakult pártoknak adták. A régi koalíciós pártok reakciós vezetőkkel való megszervezésén túl, Várpalotán Nagy György, a város teljhatalmú ellenforradalmi diktátora Keresztény Demokrata Pártot szervezett és már megrendelést is feladott 10 000 db tagkönyvre. Még Mindszentyvel is tárgyalt. Apácatornán és Balatonfüreden Nyilaskeresztes Pártot szerveztek.

A megyei pártvezetés október 28 körül már nem működhetett. Előterbe kerültek zavarosfejű revizionista elemek.

Október 31-én 36 elvtárs Veszprémbe megkezdte a párt újjászervezését.⁶⁴

Ebben az időben a kommunisták csak illegálisan jöhettek össze. Az Ajkai Szabad Szó felháborodva ír arról: „Vannak olyanok, akik nemhogy segítenének a nemzeti egység (ellenforradalmi revizionista polgári „nemzeti” egységről van itt szó — megjegyzés tőlem BB.) létrehozásában, inkább akadályozzák azt. Egyes volt MDP vezetők viszálty szítva újra szervezkednek.”⁶⁵

A kommunisták az illegalitás viszonyai között másutt is szervezkedtek és csak arra vártak, hogy újból munkához foghassanak.

II.

A MEGYEI PÁRTSZERVEK TEVÉKENYSÉGE AZ ELLENFORRADALOM LEVERÉSÉÉRT ÉS A SZOCIALISTA KONSZOLIDÁCIÓÉRT 1. A SZOCIALISTA KONSZOLIDÁCIÓ ELSŐ SZAKASZA

(1956. november—1957. június)

Az ellenforradalmi lázadás a szocialista társadalom létét fenyegette hazánkban, veszélybe sodorta a magyar dolgozó nép 12 alatt megszerzett hatalmas vívmányait. Támadást jelentett a szocialista tábor ellen, felidézte egy minden eddiginél pusztítóbb világháború veszélyét is.

Cselekedni kellett. Kádár János vezetésével november első napjaiban létrejött az új forradalmi központ, a párt Ideiglenes Központi Intéző Bizottsága és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amely a legnehezebb helyzetben vállalta a harcot az ellenforradalom leveréséért. 1956. november 4-én a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány felhívással fordult a magyar néphez.⁶⁶

A kormány a Szovjetunió fegyveres segítségét kérve, mindenekelőtt hozzálátott az ellenforradalom fegyveres erőinek szétzúzásához. A Szovjetunió testvéri, internacionalista segítségével rövid idő alatt sikerült az ellenforradalmi erőket felszámolni, a rendet, az ország békéjét és nyugalmét helyreállítani.

Az ellenforradalom elleni harc megindulásakor országosan, így a megyében is létrejött a magyar fegyveres karhatalom honvédszektéből és rendőrökből. A szovjet katonákkal vállalva, fegyverrel a kezükben — életük kockáztatásával — számolták fel a fegyveres ellenforradalmárokat, biztosították a rendet, a nyugalmat, a közbiztonságot, összeszedték az eldugott fegyvereket. Karhatalmistáink nagy szerepet játszottak az élet normális rendjének kialakításában.

A forradalmi erők ellentámadásának másik alapvető feladata a párt újjászervezése volt. Az ellenforradalom a leg-súlyosabb csapást a pártra mérte, hogy a munkásosztályt meg-

fossza vezető erejétől. A magyarországi ellenforradalom során drága áron tanultuk meg, hogy a munkásosztály és a kommunista párt vezető szerepének érvényesítése nélkül nem lehet megtartani sem a politikai hatalmat, és nem lehet felépíteni a szocialista társadalmi rendet. Ezért az ellenforradalom fegyveres erői elleni harccal párhuzamosan meg kellett indítani a harcot a párt sorainak rendezéséért.

November 4-e után Veszprém megyében is talpraálltak a legbátrabb, legszilárdabb kommunisták. Még folytak a harcok Veszprémbe, amikor az MSZMP megyei vezetői összejöttek, megkezdték a munkát. A Megyei Pártbizottság körüli házakat az ellenforradalmárok megszállták. Délután 3 óra után, alighogy megkezdtek a tanácskozást, a szemben levő házból fellőtt rakéta jelzésére az ellenforradalmárok elkezdtek a pártszékház ostromát. A szemben levő házból géppisztolyosorozatot adtak le a tárgyaló kommunistákra. A gyilkos golyó Kiss Lajost, a Megyei PB munkatársát találta el. Vándor József megsebesült. Kiss Lajos életét már nem lehetett megmenteni, mert az ellenforradalmárok a segítségül siető szovjet katonarovost is meggyilkolták.⁶⁷

Két nap múlva, november 7-én alakult meg az MSZMP Ideiglenes megyei Elnöksége. Az Elnökség 7 tagból állt, vezetője Sebestyén Ferenc elvtárs. A párt újjászervezését vezette az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. november 11-i felhívása. Ez követően november 17-én új 7 tagú elnökséget választottak. Az elnök Pap János lett. E napon alakult meg az Ideiglenes megyei Intézőbizottság 25 taggal.

Az MSZMP Ideiglenes megyei Elnöksége és Intéző Bizottsága felhívására még november 8—12 között megalakultak a járási, városi Intéző Bizottságok. Közben szerveződtek az üzemi és községi intéző bizottságok is.

A forradalmi erők harca rendkívül kedvezőtlen, nehéz helyzetben indult meg. Az ellenforradalom fő fegyveres erőit rövid idő alatt sikerült szétverni, de itt a megyében is még különböző helyeken felbukkantak a fegyveres ellenforradalmárok kis csoportjai és fenyegették a lakosságot, akadályozták az élet normális rendjének helyreállítását, mindenek előtt a termelő munka, a közlekedés megindítását.

Az ellenforradalmárok szervezték a sztrájkot, megfélemlítették a dolgozni akaró becsületes munkásokat, akadályozták a párt szervezését, képtelenebbnél-képtelenebb rémhíreket terjesztettek, bűncselekményeket követtek el, minden eszközzel akadályozták a törvényes rend helyreállítását.

Fegyveres erők szétzúzása után az ellenforradalmárok legfőbb célja az volt, hogy az élet alapját képező munka beindítását akadályozzák. A gazdasági helyzet további szétzilálásával akarták a konszolidáció menetét lassítani, és az általuk előidézett gazdasági nehézségeket — saját politikai céljaik érdekében — az MSZMP-vel és a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormánnyal szemben próbálták kamatoztatni.

A néhány hétig tartó „összkomfortos sztrájkokkal” súlyos gazdasági károkat tudtak okozni az országnak és a dolgozó lakosságnak. Novemberben a megyében nagyon akadozott a munka, gyakoriak voltak a sztrájkok. Az ellenforradalmárok gyártották a rémhíreket magyar fiatalok Szibériába hurcolásáról, újabb és újabb követeléseket fogalmaztak meg, csak hogy nyugtalanságot keltsenek, sztrájkra bírják a dolgozókat.

Pápan már a november 4-ét követő napokban a munkások zöme dolgozni akart, de a hangadók megakadályozták a munka megkezdését. Sümegen november 9-én az erdőbe húzódott ellenforradalmárok a bazalt bányánál lövöldöztek, a községet is megtámadták. November 12-én azonban a megyében — 5 üzem kivételével — megkezdődött a munka, elkezdtek a tanítást az általános iskolákban is. Az ellenforradalmárok most újabb akcióba kezdtek. Keszthelyen az ellen-, forradalmi bizottság” megszavazta, hogy a dolgozók ne vegyék fel a munkát. Azzal az ürüggyel, hogy megnézzék, megkezdtek-e már a munkát, küldöttséget menesztettek Pápara, Veszprémbe, Győrbe, Nagykanizsára. November 13-án a pápai Textilgyár irányított küldöttséget Győrbe, hogy meggyőződjön: mi a helyzet az ottani üzemekben. Azzal jöttek vissza, hogy a győriek 6 pontból álló követeléssel küldöttséget indítottak Budapestre a kormányhoz. Valójában ezek a „tapasztalatcsere látogatások” az ellenforradalmi erők közös

taktikájának kialakítását segítették elő és a dolgozók sztrájkjára biztatását, a kormány elleni uszítást célozták. November 13-án pl. a veszprémi Fémmeldolgozó küldöttsége Várpalotán járt és sztrájkra szólította a dolgozókat.

Az ellenforradalmár hangadók a megye üzemében a szovjet csapatok kivonását, Nagy Imrénék és Maléternek a kormányba bevitelét követelték, rémhírek keltésével és terjesztésével még november második felében is megakadályozták a munka felvételét.

Várpalotán, Ajkán a munka felvételét támogatókat agyonveréssel, fegyveresen is megfenyegették. November közepén Rezi és Karmacs környékén lövöldözéssel nehezítették a közlekedés normális rendjét az ellenforradalmárok. Várpalotán november 16–17-én több kommunista éjjel leszökött a bányába, hogy a fenntartási és a víztelenítési munkákat elvégezzék. November 20-án körül ellenforradalmár elemek kézi-gránáttal és különböző robbanóanyagokkal felszerelve kísérletet tettek az Inotai Erőmű megbénítására. Mindkét esetben az üzem dolgozói fogták le őket.

A dolgozók a hónap vége felé már egyre inkább látták, hogy az ország mind nehezebb gazdasági helyzetbe kerül; ez az infláció és a munkanélküliség rémét idézte fel. Az üzemekben levő hangadókat — a becsületes dolgozók, mindegyiknek a kommunisták — egyre inkább leszerelték. November utolsó napjaiban a termelőmunka — a nagy energia- és anyaghiány adta lehetőségek határain belül — mindenütt megindul a megyében. Bebizonyosodott, hogy a munkásokat csak ideig-óráig lehetett visszatartani a munka felvételétől.⁶⁸

Az ellenforradalmárok, alattomos, megtévesztő akcióikkal december 6-án nötiintést, december 11–12-én még újabb sztrájkot szerveztek, de az élet normális menetét már egyre kevésbé tudták megzavarni.

Falun a munka — kezdettől fogva rendben folyt. Kisebb zavart csak a termelőszövetkezetek felbomlásztására indított ellenforradalmi akció okozott a termelő munkában.

A párt megyei Intéző Bizottsága segítséget nyújtott a Megyei Tanács működésének megkezdéséhez. A Megyei Tanács VB november 9-én újra megkezdte munkáját.⁶⁹

Az ellenforradalom fő bázisát a megyében is az ún. munkástanácsok képezték. Az ellenforradalom utolsó napjaiban a munkástanácsokat legtöbb helyen újjáalakították, általában ellenforradalmárok vezetése alá kerültek. A kommunista vezetőket leváltották funkciójukból és kitiltották a gyárakból.⁷⁰ A kesztelyi üzemek munkástanácsainak politikai arculatára jól rávilágít az a tény, hogy azt követelték: „Mind-szentyt engedjék ki a börtönből, „hadd szóljon a néphez.”⁷¹

November 4-e után az üzemi és főként a területi munkástanácsok lettek az ellenforradalom fő fészkei. Ők szervezték a sztrájkokat, tüntetéseket, gyártották az újabbnál újabb teljesíthetetlen követeléseket. Kimondták, hogy a sztrájkjogot maguknak tartják fenn. Közülük 60 szakszervezeti bizottságot oszlattak fel. Céljukat egy Kelemen nevű egyén így fogalmazta meg: „Megcsináljuk a szakszervezeteket Várpalotától Veszprémig úgy, ahogy mi akarjuk — kommunisták nélkül.”⁷² A munkástanácsok nagy részében vezető szerephez jutottak a horthysta tiszték, csendőrök, nyilasok, a régi rend különböző rendű és rangú képviselői, a börtönökből szabadult bűnözők.⁷³ Sok kárt tudtak okozni, lassíthatták a konszolidáció menetét, de megállítani nem tudták.

A párt november elején megkezdte sorai rendezését, kemény és hosszú harcot vívott a szocialista konszolidációért, a párt vezető szerepének visszaállításáért. E munka az Ideiglenes Központi Bizottság 1956. november 11-i felhívása nyomán indult meg és Veszprém megyében a december 2-án megtartott megyei aktívaértekezlet hatására kapott nagyobb lendületet. Az MSZMP megyei aktívaülése idején már 79 alapszervezet működött 1428 taggal.

A megyei aktíván Pap János, a megyei Intéző Bizottság elnöke értékelte a politikai helyzetet. Érvekkel bizonyította, hogy ami október 23-tól az országban és itt a megyében is történt, tudatos ellenforradalom volt.

A további kibontakozás legfőbb alapjának a termelőmunka megindítását jelölte meg. Rámutatott, hogy a zűrzavaros napokban befurakodtak a munkástanácsokba a dolgozni nem szerető, karrierista és ellenforradalmi elemek. Igyekeztek

zavart kelteni, megbénítani az életet, rémhírekkel, vad sztrájkok szításával gazdasági téren próbáltak ártani.

A józan munkásság azonban elítélte őket. Napról-napra eredményesebben indult az élet a termelés frontján. Az ország legégetőbb gondja a szén- és energiatermelés volt. A megye vegyi üzemei készen álltak, de a fűtőanyag és energiahiány gátolta a folyamatos termelést.

Felvetődik a kérdés: „Mit tehetnek és mit kell tenni ebben a helyzetben a kommunistáknak? Mindenekelőtt létre kell hozni az üzemi pártszervezeteket és bártan kiállni, megmagyarázni, mi a nép legsajátosabb érdeke.”

Az egyes munkástanácsok akadályozzák az üzemi pártszervezetek létrehozását. A megyei pártaktívá válasza: „Erre a Horthy-fasizmus idején sem kértünk engedélyt, és ezután sem kérünk!”

A legfőbb feladatnak a szénbányákban folyó pártépítő munka kibontakozását szabta meg a pártaktíva. Ennek megvannak a reális feltételei, hiszen a pártnak komoly tradíciói vannak a megye szénbányáiban.

A kommunista aktívá lelkes optimizmusa új lendületet adott a párt újjászervezéséhez, ami a gyors konszolidáció egyik legfőbb politikai feltétele volt.⁷⁴

A szocialista rendszer konszolidációjának meggyorsításához, a fejekben uralkodó eszmei zűrzavar felszámolásához elengedhetetlenül szükségessé vált az 1956 októberi—novemberi események jellegének és okainak tisztázása. Ezt az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. december 2-án, 3-án és 5-én tartott ülése végezte el. Az 1956. decemberi KB határozat kimondja, hogy az október 23-án kezdődött fegyveres felkelés alapvető jellegzetessége, hogy ellenforradalom volt. A határozat helyesen állapította meg, hogy az ellenforradalmat négy, együttesen, egy időben és kölcsönhatásban levő tényező okozta: 1. A Rákosi—Gerő csoport szektás politikája és vezetési módszerei, 2. a Nagy Imre—Losonczy-féle revizionista csoport árulása, 3. a Horthy-fasizma és kapitalista-földesúri ellenforradalmi erők, 4. döntő és alapvető szerepet játszott a nemzetközi imperializmus aknamunkája.

A határozat állást foglal a párt tevékenységének elméleti és politikai alapjai kérdésében. Kimondja, hogy az MSZMP a marxizmus—leninizmus alapján végzi tevékenységét. Szakít mindazzal, ami a múltban rossz és helytelen volt, ugyanakkor ápolja és továbbfejleszti a magyar kommunista mozgalom 38 évének nagy értékeit.

A párt történelmi feladatát abban szabta meg, hogy „vezesse, segítse dolgozó népünket a szocialista társadalmi rend felépítésére hazánkban.” A párt a demokratikus centralizmus elve alapján áll. Fellep a régi szektás, antidemokratikus vezetési módszerek felújítása és a revizionizmus ellen.⁷⁵

A tömegek politikai meggyőződése, a bizalom visszaszerzése, a szocialista konszolidáció folyamata a vártnál gyorsabban következett be. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy pártunk és kormányunk egy időben alkalmazta a proletárdiktatúra elnyomó funkcióját az ellenséggel szemben; a politikai felvilágosító munkát a megtévesztett becsületes emberek megnyeréséért; intézkedések sorát hozta a régi hibák felszámolása érdekében.⁷⁶

Veszprém megyében is meggyorsult a párt újjászervezése, a szocialista konszolidáció a december 11-én tartott MSZMP aktívaülés hatására, ahol az Ideiglenes KB decemberi határozatát ismertették a megye kommunistáinak képviselőivel.

A párt újjászervezése, az MSZMP-be való átigazolás a központi döntés értelmében, 1957. május 1-gyel zárult le. Az újjászervezés folyamatát a megyében jól érzékeltetik a következő adatok:

1956. november 30:	1428 tag
1957. január 11:	3504 tag
1957. május 1:	8086 tag,

az MDP taglétszámának 44%-a. Ebből munkás 64% (5172 fő), paraszt 15,5% (1252 fő), értelmiségi 5,4% (437 fő), alkalmazott 9,1% (738 fő).⁷⁷

Kezdetben a falun könnyebben ment a párt szervezése mint az ipari üzemekben. Az üzemekben éltek ugyanis a legtovább az ellenforradalom politikai szervei, a munkástanácsok. Itt volt a legnagyobb az ellenséges uszítás, a dema-

gógia, ami az eszmei zűrzavart növelte. Mint a fenti adatok is bizonyítják, az üzemi pártszervezés kezdeti nehézségeit, az ellenséges aknamunkát fokozatosan sikerült leküzdeni. Erre mutat az, hogy 1957. május 1-re, az átigazolás befejeztével a megye párttagságának már 64%-a munkás.

Ahogy a pártszervezetek létrejöttek, dolgozni kezdtek, úgy indult meg az állami vezetés, a gazdasági élet, szinte napról-napra nagyobb sikereket értünk el. A konszolidáció első hónapjai is már bizonyították: csakis a kommunista párt vezetésével lehet megvalósítani a munkáshatalom megvédését és megszilárdítását.

A konszolidáció kibontakozását jelzik az 1956. decemberi KB határozat után a termelőmunka, különösen a szénászat növekvő eredményei, több termelőszövetkezet újjászerveződése is. Ennek eredményeiről a továbbiakban lesz szó.

1957. február 12-én az MSZMP Ideiglenes KB-ának Intéző Bizottsága határozatot hoz a munkásörsg felállításáról. Ennek alapján az Elnöki Tanács rendelkezik a munkásörsg létrehozásáról, a népi demokratikus államrend fokozottabb védelmének, a dolgozó nép nyugalmanak, a termelés zavartalanul való biztosításának, valamint az ellenforradalmárok restaurációs kísérleteinek hatékonyabb elhárítása érdekében.⁷

Szükség is volt a munkásörsg létrehozására, mert az ellenforradalmárok tovább uszítottak. Megyénken is igyekeztek zavart keltetni az emberek fejében és a gazdasági életben. „Márciusban újra kezdjük” (MUK) jelszót röppentették az emberek közé.⁷⁹ A fiatalság és az értelmiség egy része még hitelt adott e jelszónak. A párt számolt az újabb zavartkeltéssel és készült ellene. „Mi is ott leszünk!” — volt a párt jelszava. Március 2-án a megalakult munkásörsg teljes fegyverzetben felvonult Veszprém utcáin. A munkásörsg pusztta megjelenése megvezerte nagy hatással volt a politikai élet konszolidálására. Látták a dolgozók, hogy kormányunk a proletárdiktatúra megerősítésére felfegyverezte a munkásosztályt és a dolgozó parasztságot legjobbjait. A munkásörsg megalakulása a megyében gyors ütemben folyt. Március közepén tevékenyen résztvettek a fokozott szolgálat ellátásban, őráratokon, razziákon és biztosították a rendet és a fegyelmet.⁸⁰

A KB a rend helyreállításával megvizsgálta az ifjúság helyzetét és meghatározta a párt és a társadalom feladatait az ifjúság nevelésében. Úgy döntött, hogy „szükségesnek tartja — a magyar ifjúság szocialista egységének megteremtése, a magyar ifjúság kommunista nevelésének elősegítése érdekében — a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség létrehozását.”⁸¹

Az országban az elsők között Várpalotán és Veszprémben már február végén megalakultak a KISZ első szervezetei. A KISZ munkája pozitív irányban fejlődött. Eredményesen mozgósították a KISZ fiatalokat, sőt a KISZ-en kívüli fiatalok egy részét is a párt célkitűzéseinek megvalósítására. A KISZ-nek az egyes feladatok melletti határozott kiállása egyben a párt mellett való kiállást is jelentette. Az 1957. május 26-i megyei pártaktíva idején a KISZ-nek 115 alapszervezete volt 2763 taggal.

1957 elején a többi tömegszervezet is megkezdte a munkáját. Az ellenforradalmárok és a revizionisták kísérletet tettek arra, hogy a szakszervezeteket a párttól és a kormánytól független szervnek kiáltás ki. A „Megyei Központi Munkástanács” indokolatlan bérkifizetéseket, sztrájkra uszítást és minden szakszervezeti vezető leváltását tűzte ki célul.

Az ellenség a termelő munka megindulását, a kormány iránti bizalom növekedését látva, 1957 februárban újabb hazug hírverésbe kezdett. Azt terjesztette az üzemekben, hogy „a magyar szakszervezeti mozgalmat a fegyveres erők és a közbiztonsági ügyek minisztere hatásköre alá helyezték a vagyis az említett miniszter a szakszervezet felett felügyeletet és ellenőrzést gyakorol.

A rémhírterjesztéssel szemben meg kellett mondani az igazságot: a szakszervezet nincs alárendelve semmiféle fegyveres testületnek. A szakszervezeti szervek önállóan, de nem a párttól és a kormánytól függetlenül akarnak dolgozni. Képviselek a dolgozók érdekeit, de nem sztrájkra való mozgósítással.⁸²

A májusi megyei pártaktíva úgy foglalt állást e kérdésben, hogy a párt az egész munkásosztályt képviseli, annak vezérkara. A szakszervezet pedig tömegszervezet, amely átfogja a munkások többségét. A proletárdiktatúra rendszerében csak egy vezető erő lehet, ez pedig a kommunista párt. A „függetlenség” jelszava az ellenforradalmárok és a revizionisták tudatos aknamunkája. Szó sem lehet arról, hogy lemondjunk a szakszervezetek pártirányításáról, sőt erősíteni kell azt, a szakszervezetekben dolgozó kommunistákkal.

A pártszervezetek 1957 elejétől eredményes felvilágosító munkát folytattak. Ennek fő formáját a pártnapok jelentették. A májusi megyei pártaktíváig mintegy 300 helyen szerveztek pártnapokat, melyeket a párttagok és a pártönkivüliek nagy számban látogattak. A párt határozott, szókimondó politikájának és a kommunisták felvilágosító munkájának hatása nemcsak a termelő munkában tanúsított fokozott helytállásban, hanem 1957. április 4-ének és május elsejének lelkes megünneplésében nyilvánult meg. Nagy tömegek vettek részt az április 4-i koszorúzási ünnepségeken; évek óta nem volt olyan lelkes május elseji felvonulás megyeszerte, mint 1957-ben. Az esős idő ellenére is nagyobb létszámban vettek részt a felvonuláson, mint korábban. A május elseji tömeggyűlések a párt és a kormány politikája mellett bizalom demonstrációi voltak. Ez a hatalmas tömegmegmozdulás a városokban és a falvakban, az ellenforradalom feletti győzelem és a szocialista társadalmi rendhez, a munkáshatalomhoz való ragaszkodás meggyőző kifejezése volt.

Ilyen előzmények után készült az MSZMP az országos pártértekezletre. Az 1957. június 27—29-i pártértekezlet előtt, május 26-án ült össze a megyei pártaktíva,⁸³ amelynek az volt a feladata, hogy a párt újjászervezése után lezárja a megyében a szocialista konszolidáció első szakaszát, megszűntette a pártvezetés ideiglenes jellegét. Az aktíva jelentőségét tekintve egy pártértekezlettel felért. A pártaktíva idejére a párt újjászervezése befejeződött. 9539 tagja volt ekkor a pártnak a megye 457 pártszervezetében. Ez a szám az MDP taglétszámának 52%-át jelentette, de minőségileg többet ért.

Az ipari termelés a megyében áprilisi adatok szerint az előző évi termelés 86,9%-át, a termelőkenység pedig 88,2%-át érte el. Az, hogy nem kellett üzemeket leállítani, nem lett munkanélküliség, hogy fokozatosan megoldódott a fűtőanyag ellátás, — komoly mértékben a bányászok és bányász kommunisták helytállásának köszönhető. Az ellenforradalom által szétvert termelőszövetkezetekből 21 már újjáalakult. A pártaktíva idején a megyében 83 tsz működött, amelyben 2122 család 2621 taggal dolgozott. A családok száma az ellenforradalom előttinek 33%-a. A szántóterület 25%-a van szocialista tulajdonban, ebből a szántóterület 4,8%-a tsz tulajdon. Ezen kívül 93 szakcsoport is működött 2056 családdal.

A pártaktíván a Megyei Intéző Bizottság beszámolója úgy értékelte, hogy a kezdetben kis létszámú, de lelkes pártszervezetek által végzett politikai munka meghozta az eredményt, a tömegek egyre nagyobb bizalommal fordultak a párt felé, gyors ütemben megindult a termelés, s a párt ereje egyre gyorsuló ütemben növekedett. Nagy számban voltak olyanok is a megyében, akiket az ellenforradalom győzött meg pártunk igazságáról és léptek be a pártba. A 783 új párttagközül közel 500 volt a munkás.

A fejlődés komoly jele volt az, hogy minden alapszervezet kommunistái nagy felelősséget éreztek azért, kit vesznek fel a párt tagjai sorába. Hosszas, gyakran éjszakába nyúló vitákon döntöttek el, hogy a jelentkezők közül kik alkalmasak pártagnak.

A pártrendezvények harcosságát — állapította meg a beszámoló — nem minden esetben kíséri ez a harcosság és a határozottság a tömegek közötti munkában.

A Megyei Intéző Bizottság beszámolójában fontos helyet kapott a pártegység megszilárdítása. Komoly nehézséget okozott egyes pártszervezetekben a demokratikus centralizmus meg nem értése és felrúgása egyes elvtársak részéről. Több helyen a személyi intrikák, frakciós csoportosulások kötötték le a párt erejét, a véget nem érő viták megnehezítették az egységes állásfoglalást, az ellenség manővereinek felismerését és leleplezését.

A megyei pártaktíva határozatban hagyta jóvá a pártbizottság novembertől végzett tevékenységét. Elismerésben részesítette a kommunisták, a pártmunkások áldozatos munkáját, amellyel segítették a párt újjászervezését, a termelés megindítását, a közbiztonság helyreállítását. A Megyei Pártbizottságot korábbi összetételében megerősítette és megbízta a további feladatok irányításával.

A megyei pártaktíva és a megye kommunistái egységesen kiálltak a KB mellett, végrehajtották a párt határozatait. Kifejezték azt az eltökéltségüket, hogy szívós harcot folytatnak² az ellenforradalom teljes felszámolásáért.

A további feladatok közül a megyei aktíva négy fő kérdést foglalt határozatba:

1. A párt egységének, erejének további erősítését, a frakciók és intrikák elleni harcot.
2. A politikai felvilágosító munka fokozását, a párt politikájának hirdetését a pártönkivüli tömegek között.
3. Az ellenforradalom okozta gazdasági károk helyreállítása érdekében a pártszervezetek feladatát a termelés fokozásának, gazdaságossá tételének, a termelékenység növelésének és az önköltség csökkentésének előmozdításában szabta meg.
4. A mezőgazdaságban a pártszervezetek segítsék a tsz-ek gazdasági megszilárdulását, támogassák az egyénileg dolgozó parasztságot a termelés növelésében.

2. AZ MSZMP ORSZÁGOS ÉRTEKEZLETÉNEK HATÁSA A VESZPRÉM MEGYEI PÁRTSZERVEZETEK MUNKÁJÁRA ÉS ENNEK EREDMÉNYEI

Az MSZMP Országos Értekezlete 1957. június 27—29-e között ülésezett. A konferencia nagy jelentőségű eseménye a párt történetének: jóváhagyta az Ideiglenes Központi Bizottság november 4. utáni politikai irányvonalát és tevékenységét, meghatározta az ellenforradalom elleni harc, a szocialista konszolidáció teljes győzelemre vitelének tennivalóit.⁸⁴ Megállapította, hogy a párt újjászervezése sikeresen befejeződött.⁸⁵ A pártszervezetek előtt álló fő feladatnak a párt ideológiai és szervezeti egységének megszilárdítását jelölte meg, a revizionizmus és a szektasság elleni kétféle harcban.

A konferencia a párt és a tömegek kapcsolatát a proletárdiktatúra ereje szempontjából a legfontosabb kérdésnek tekintette, ezért a párt tömegkapcsolata erősítésének a pártértekezlet határozata nagy figyelmet szentelt.

A gazdasági kérdések jó megoldása alapozhatja meg a politikai hatalom erősítését és az életszínvonal növelését. A pártnak ezért különös gondot kell fordítani a gazdasági feladatok megoldására.

A pártértekezlet ellentámadásra szólított fel az ideológiai és kulturális életben. A pártértekezlet arra szólította fel az e területen dolgozó kommunistákat, hogy — együttműködve a rendszerhez hű pártönkivüli értelmiségiekkel — erősítsék a párt hadállásait a tudományos és kulturális életben, fokozzák a harcot a marxizmus—leninizmus elveinek érvényesítéséért.

Végül a párt nemzetközi kapcsolatait elemezve, a pártértekezlet hitet tett a Szovjetunió Kommunista Pártja melletti barátság, a testvérpártokkal való internacionalista kapcsolatok ápolása és népünk internacionalista nevelésének fokozása mellett.

Egy héttel az Országos Pártértekezlet után, július 11-én megyei kommunista aktívaértekezlet vitatta meg Veszprém-ben a pártértekezletből adódó soronlevő helyi feladatokat, kifejezte egyetértését annak határozatával. Biztosította a Központi Bizottságot, hogy a határozat végrehajtásáért a megye kommunistái egységesen harcolnak. Népszerűsítik a párt politikáját a dolgozó tömegek között, mozgósítják őket az ipar, a mezőgazdaság és az élet minden területén a határozatban megszabott célkitűzések eredményes megvalósítására. Fontos feladatának tartja a megalkuvás nélküli harc folytatását minden revizionista, jobboldali, illetve baloldali elhajlás ellen. Határozottan fellépnek minden olyan törekvessel szemben, mely a párt egységét akarja megbontani.⁸⁶

Az aktívaértekezlet munkájára serkentőleg hatott a pártértekezleten megnyilvánult őszinte, nyílt légkör, a konferencia munkaértekezlet jellege. A pártértekezletről referáló Pap János, Kádár János beszámolóját úgy jellemezte, hogy az „lényegében őszinte beszélgetés volt a párt ügyéről.”

A megyei pártaktíva határozottan állást foglalt a pártegység védelmében, a megyében is lábrakapott intrika, rágalmazás felszámolásáért, ami hosszú heteken keresztül zavarta egyes pártszervezetek fejlődését. Saját belső ügyeik kötötték le energiájukat és a termelés, az önköltség dolgaival nem tudtak foglalkozni.

Az aktívaértekezlet egyaránt sürgette mind a jobb- és baloldali elhajlás elleni fellépést. Ez nem valami „langyos középút”, — mint ahogy egyes párttagok azt értelmezték —, hanem a párt következetes politikája; elvi politika, a kétféle harc sikeréért.

A párt tömegkapcsolatának erősítésével is behatóan foglalkozott a beszámoló és több felszólaló. A politikai nevelő munka fokozását, a pártnapok tartását, a tömegszervezetekben a politikai oktatás bevezetését szorgalmazták, mert ez is alkalmas fórum a párt politikájának megismertetésére. Az aktíva felhívta a figyelmet arra, hogy az egyes üzemekben a műszaki értelmiséggel szemben tapasztalható bizalmatlanságot meg kell szüntetni. A pártszervezetek végezzenek politikai munkát közöttük, hogy közelebb kerüljenek a párt-hoz.

Fontos feladataik voltak a pártszervezeteknek gazdasági téren is. Az aktíva arra szólította fel a kommunistákat, hogy legyenek kezdeményezők, élenjárók az anyagtakarékosság, a termelés területén, ahol még nagyok a hiányosságok. A tsz mozgalom megerősítésre, az ellenforradalom alatt erőszakkal szétvert tsz-ek újjászervezésére is megvan a lehetőség. Ezzel is behatóan foglalkozni kell.

Az értekezlet a kulturális téren jelentkező káros, ellenséges nézetek elleni harc fokozására is ráirányította a figyelmet.

A megyei aktívát járási, városi, üzemi aktívák, taggyűlések és pártnapok követték. Ezeken a fő figyelmet a kétféle harc helyes értelmezésére, a pártönkivüliekkel való kapcsolat fejlesztésére, az ellenforradalom maradványai és az ellenség tevékenység elleni harc fokozására, a megnyugvás káros gyakorlata ellen, valamint a helyi gazdasági és ideológiai problémák elemzésére, a további tennivalók meghatározására fordították. Ezek a fontos politikai tanácskozások, a pártértekezlet határozatának megismertetése tovább növelték a párt iránti bizalmat, fejlesztették a párt tömegkapcsolatait.

Az országos pártértekezlet elvi útmutatása szellemében, a munkáshatalom erősítése érdekében országosan és a megyében is sor került az ellenforradalmi bűncselekményeket elkövetők, illetve a később is a néphatalom ellen aktív harcot folytatók megbüntetésére. 1958 nyarára a megyében is lezárták e bűnügyeket. Más elbírálásban részesültek azok, akik meggyőződtek, akiket félrevezetett az ellenforradalmi hangulat-keltés.

A párt és a kormány politikáját a dolgozó tömegek iránti bizalom vezérelte, a legszélesebb tömegek számára biztosította a demokráciát. Ennek részeként a párt és a kormány ki- szélesítette a tanácsok hatáskörét, tisztázta a tanácsok párt-irányításának módszerét, határozatot hozott a népi ellen-őrzési szerv létrehozásáról.⁸⁷

A párt következetes elvi politikát folytatva nagy gondot fordított az ellenforradalmi ideológia és a revizionizmus elleni harcra. A párttagság és a pártönkivüliek körében magyarázta az októberi—novemberi ellenforradalmi események jellegét és tanulságait. A tömegek körében folytatott agitációs és propagandamunkában a proletárdiktatúráról és az osztály- harcról szóló lenini tanítások nagy hangsúlyt kaptak. A nacionalizmus, a szovjetellenesség, a polgári- és kispolgári nézetek leleplezése, főleg az értelmiségi és kispolgári rétegek körében fokozatosan oszlatta szét az eszméi zűrzavart, növelte a párt iránti bizalmat, erősítette a szocialista hazafiságot és a proletár internacionalizmust. A Megyei Pártbizottság határozata alapján a megyeszerte megtartott munkásgyűléseken, pártnapokon, falugyűléseken, ankétokon hirdették a kommunis- ták a párt politikáját, viták tüzeiben leplezték le a helytelen nézeteket. Az 1957—58-as pártoktatási év, melyen a párt-

tagság 52,4%-a tanult a megyében, érveket adott a kommunistáknak és az ott tanuló pártonkívülieknek a zavaros nézetek tisztázásához, segítette a pártélet és a pártfegyelem megszilárdítását.⁸⁸

A párt és a tömegek kapcsolatának javulását kifejezik az ipari termelés adatai is. A termelési eredmények javulása összefügg a jobb bérezéssel és az ösztönzési rendszerrel.

A megyei szocialista ipar termelése 1957-ben:

Időszak	Teljes term. 1000 Ft	Egy munkásra jutó telj. term. Ft	Egy munkásra jutó átl. havi kereset
I. n. év	442 309	13 747	1 619
II. n. év	595 179	17 730	1 624
III. n. év	655 232	19 000	1 618
IV. n. év	674 248	19 216	1 601

A gazdaságos termelés sikeréért folytatott harcot a fontosabb termékek önköltségének alakulása mutatja.

A termék megnevezése	Az önköltség 1958. II. n. év az 1957. IV. n. év %-ában
Középdunántúli barnaszén	97,4
Nyerslignit	111,8
Villamosenergia	100,3
Dúsított mangánérc	92,5
Porosított szuperfoszfát	97,3
Pétisó	98,9
Bauxit	85,7
Timföld	99,9
	89
Nyersalumínium	94,9

A csak szemléltetésképpen megemlített néhány termelési adat javuló eredményeiben jelentős szerepe van annak is, hogy az Országos Párttervezlet után a pártmunkában előtérbe került a termelés ügyeivel való foglalkozás. A termelés pártellenőrzését segítette a Megyei Párt-VB azzal, hogy a megye két nagy iparmedencéjének helyzetét brigádvizsgálattal feldolgoztatta és pártbizottsági ülésen is megtárgyalták. A párt VB napirendjén szerepelt 1957-ben és 1958-ban többek között a szénbányászat, az építőipar és az energiatermelés helyzete. A Megyei VB határozatai alapján a városi és a járási vezető pártszervek a legfőbb termelési és politikai kérdéseket rendszeresen napirendre tűzték. A Megyei PB 1958. év első felében megtárgyalta a szocialista tulajdon védelméről és a takarékosági mozgalmakról szóló jelentéseket. Ennek alapján olyan határozatokat hozott, melyek irányt mutattak a termelés gazdaságosságának javításához; a társadalmi tulajdon védelmének és a takarékoság társadalmi ügyévé való tételéhez.

A párt tömegbefolyásának növekedését mutatja, hogy a belső és külső reakciós erők nem érték el céljukat az úgynevezett „magyar kérdés”-nek az ENSZ rendkívüli közgyűlésre vitelével.

Az országos tiltakozó mozgalom részeként — a megyében gyűléseken ítélték el a dolgozók az ENSZ ötös bizottságának jelentését és azt Magyarország belügyeibe való durva beavatkozásnak minősítették. Tiltakozó táviratok százait küldték el, kifejezve azt a meggyőződésüket, hogy az imperialisták foglalkozzanak inkább saját ügyeikkel, mert van ott éppen elég rendezni való. Az úgynevezett „magyar kérdés” tárgyalása a szocializmushoz hű tömegeket még jobban a párt köré tömörítette.⁹⁰

A pártbizottságok és alapszervezetek nagy figyelmet fordítottak a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 40. évfordulójának megünneplésére. A november 7-i rendezvények látogatottsága felülmúlta a várakozást. Az első szocialista forradalom tiszteletére tett vállalásokat és azok teljesítése, az

ünnepek lelkes hangulata, a magyar—szovjet baráti összefüggések: úttörő-, pedagógus-, nőtalálkozó, a szovjet emlékműveknél, temetőknél a koszorúzások hangulata azt mutatta, hogy egy évvel az ellenforradalom után a megye dolgozói hálás szívvel gondoltak vissza a Szovjetunió internacionalista segítségére, melyet hazánk szocialista vívmányainak megvédése érdekében nyújtottak a magyar népnek.⁹¹

Az Országos Párttervezlet utáni időszakban a párt és a kormány — új munkastílusának megfelelően — elemző vizsgálat alá vette az egyes osztályok, rétegek helyzetét, gondjait, problémáit, határozatokat, illetve intézkedéseket hozott a legfontosabb társadalmi kérdésekben. Ezek az elemzések a helyes szövetségi politika kialakítását, a munkáshatalom tömegbázisának erősítését segítették.

Ezek közül is kiemelkedik a KB-nak a munkásosztállyal kapcsolatos feladatokról 1958 októberében meghozott határozata.

A határozat megjelölte a munkásosztály körében végzendő politikai munka feladatait és módszereit; javaslatokat tett a munkásosztály gazdasági és kulturális helyzetének javítása érdekében szükséges intézkedésekre.⁹²

Veszprém megyében a határozat kedvező hatást váltott ki a munkások és műszaki értelmiségiek körében. Az volt az általános vélemény, hogy a határozatban saját gondjaikkal találkoztak és választ kaptak ezek megoldására.

A vizsgálat módja és a határozat nagymértékben növelte a bizalmat a párt politikája iránt, szélesedett a párt tömegbefolyása a munkások között. A munkások maguk is jobban érezték, hogy a munkásosztály a vezető szerep és fokozottan vállaltak felelősséget a közös gondok megoldásából.

Az 1959. október 31-én és november 1-én tartott megyei párttervezlet üggy értékelte, hogy a jó hangulatban és a kiváló termelési eredményekben nagymértékben benne van a pártnak ez a rendkívül fontos határozata, amelynek hatásait a megyében is közvetlenül érezték. A határozat óta a tanácsok, a minisztériumok és egyéb szervek, amikor egy-egy kérdésben dönteni kell, mérlegelik, hogy döntésükkel hogyan segítsék elő a munkásosztály helyzetének javítását. A határozat eredményeként jelentősen előreléptek a fejlődés útján a nagy ipari körzetek, Ajkát várossá nyilvánította a kormány, Várpalotának nagyszabású városfejlesztési terve készült.

Örömmel fogadták a határozatot azok is, akiket közvetlenül anyagilag érintettek a meghozott intézkedések. Így pl. a nyugdíjasok jelentős emelést kaptak. Még kéresebb réteget érintett megynkben a családi pótlék felemelése. Mintegy 16 000 család részére havonta átlagosan — a korábbi 141 Ft helyett — 227 Ft-ot fizettek ki. Köztük közel ezer egyedülálló nő kapott két gyermek után 70 Ft helyett 240 Ft-ot. Mindezek a rendelkezések nagy szociális jelentőséget igazoltak.

A központi intézkedések mellett a helyi szervek és vállalatok is tettek gyakorlati intézkedéseket a munkásosztály életkörülményeinek javítására, kulturális igényeinek kielégítésére, a kereskedelmi ellátás javítására.

Jelentős javulás tapasztalható a munkásszállásokon, noha nem sikerült még mindenütt megvalósítani azt a megyei párt VB határozatot, hogy a munkásszállások legyenek a politikai, kulturális és sportmunka bázisai.⁹³

A határozat végrehajtását a megyei, járási és városi pártbizottságok azóta több alkalommal is megvizsgálták és újabb intézkedések születtek a felmerült problémák megoldására.

A mezőgazdaság területén, a parasztság életkörülményeiben a felszabadulás óta eltelt 12 év alatt végbement változásokat, a párt agrárpolitikájának tapasztalatait, az 1949-től az MDP vezetése által a mezőgazdaság terén elkövetett hibákat elemezve, a párt 1957 júliusában kiadott irányelvi meghatározta az MSZMP agrárpolitikai célkitűzéseit: „... az MSZMP a marxizmus—leninizmus tanításai alapján olyan agrárpolitikát akar kialakítani, amely figyelembe veszi az elmúlt évek tapasztalatait, jelenlegi helyzetünket, és erősíti a munkás-paraszti szövetséget, fejleszti a mezőgazdasági termelést, a mezőgazdasági munkásokra, félproletárookra, szövetkezeti parasztságra támaszkodva közelebb jut a parasztság fő termelő

rétegeihez, a kis- és középparasztokhoz, és sikeresen oldja meg a mezőgazdaság szocialista átépítésének nagy feladatát”.⁹⁴

1958 áprilisában a KB határozatot hoz a falusi helyzetről és a falusi politikai munka megjavításáról.⁹⁵

Az e határozat szellemében végzett munkát értékelve, a KB 1958. december 7-én állást foglalt „A párt agrárpolitikájával kapcsolatos egyes kérdésekről és a termelősövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről”. A KB határozata kimondja, hogy „a mezőgazdaság szocialista átszervezésének ütemét gyorsítani kell.”⁹⁶

Veszprém megyében a parasztság hangulata a politikai helyzet megszilárdulása és a felvilágosító munka hatására fokozatosan javult. 1957 nyarán a Megyei Párt VB úgy értékelte, hogy a parasztság nagy mértékben egyetért a párt politikájával. A párt és a kormány helyes intézkedései, mint a begyűjtés eltörlése, termelési kedvezmények adása, megnövelte a parasztság termelési kedvét.

Sikerült a megyében elérni, hogy rövid időn belül társadalmi üggyé vált a termelősövetkezeti mozgalom fejlesztése. A párt- és tanácsi szerveknek határozott elképzelésük volt a megye előtt álló feladatokról. A parasztság, különösen a falusi párttagok elfogadták a párt politikáját, volt már több jó példának számítható termelősövetkezet a megyében. 1958. év végére tehát csaknem az egész megyében megérték a feltételek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének meggyorsítására.⁹⁷

Az ipar és a mezőgazdaság után rátérünk a kulturális helyzetre és az értelmiség körében végzett pártmunka ismertetésére. Az ellenforradalom súlyos ideológiai kárt okozott a kulturális életben. Az igazsághoz tartozik, hogy az értelmiség többsége a megyében sem vett részt az ellenforradalomban. Egy számbelileg nem nagyon jelentős, de számarányát messze meghaladó politikai befolyással rendelkező része — főleg az egyetemi hallgatók, a pedagógusok és a műszaki értelmiség körében —, vezető szerepet töltött be az ellenforradalomban. Az ilyen személyekkel szemben adminisztratív rendszabályokat is alkalmazni kellett, pl. összesen 22 pedagógust bocsátottak el állásából.⁹⁸

Az ellenforradalom leverése után még jó ideig nagy volt az értelmiség körében az eszmei zűrzavar. Ez az ellenforradalom elleni harc első hónapjaiban a párttagság, de a rendszer aktív pártönkívüli hívei egy részében is bizalmatlanságra, értelmiség-ellenes hangulatra vezetett.

A fentiek következtében az értelmiség körében folyó pártmunka csak az Országos Pártértekezlet útmutatása alapján kapott lendületet. Az értelmiség között végzett pártmunka alapelve az volt, hogy tömörítsük a kommunista értelmiségiek; az eszmei zűrzavarban levő semleges vagy ellenzéki magatartást tanúsító ingadozó értelmiségi tömegeket pedig elvi-politikai viták útján le kell választani a tudatos ellenforradalmi erőktől. Az értelmiség ellenforradalmi rétegével szemben a proletárdiktatúra hatalmi eszközével lépünk fel.

Lassanként, többször ismétlődő elvi vitákban sikerült leküzdeni az értelmiség vezető szerepéről szóló revizionista tételeket annak a lenini útmutatásnak megfelelően, hogy az értelmiség „nem önálló gazdasági osztály, és nem alkot semmiféle önálló politikai erőt.”⁹⁹ A politikai felvilágosító munkát a Varsói Szerződésből való kilépés követelése, a semlegességi illúziók, a párt vezetőszeropének tagadása, a többpárt-rendszer iránti nosztalgia elleni ideológiai harcra kellett összpontosítani. A különböző értelmiségi csoportok körében tartott vitaestéken, ankétokon, gyűléseken, tanácskozásokon történt a legfontosabb elvi kérdések tisztázása.

Az ellenforradalom eszmei hatásának felszámolásához, a dolgozók ideológiai-politikai nevelésének meggyorsításához jelentősen hozzájárultak az ideológiai és kulturális munkáról hozott párt határozatok, ezek közül is az 1958 nyarán megjelent, majd széleskörben megvitatott „Az MSZMP művelődési politikájának irányelvei.”¹⁰⁰

A művelődési irányelvek megvitatása meggyorsította megyénkben a burzsoá ideológia és a revizionizmus maradványai elleni harcot. A különböző szintű pártbizottságok felismerték a kulturális és az ideológiai nevelő munka kiemelkedő fontosságát. Az üzemekben az irányelvek ismertetése-

nek hatására a munkások körében nagy tanulási mozgalom bontakozott ki. Jelentős előrehaladás történt az értelmiség ideológiai oktatásában, a párttag műszakiak jelentős része bekapcsolódott a pártoktatásba, A pedagógusok 25–30 %-a tanult egy évvel később a párt- és állami ideológiai oktatás keretében.¹⁰¹

A marxizmus-leninizmus egyetemi szintű oktatásának alapjait vetette meg a Megyei Párt-VB 1957 júniusi határozata alapján az 1957–58-as tanévben Veszprémben megkezdődött oktatás a Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetemen. A pártmunkások és vezető káderek mellett a művelődési irányelvek hatására egyre több értelmiségi: műszaki, pedagógus, egyetemi oktató, orvos és gyógyszerész tanult a pártoktatás e magas színvonalú formáján az azt követő években.¹⁰²

A további ideológiai harchoz nagy segítséget adott, A „népi” írókról, az MSZMP KB kulturális elméleti munkaközössége által készített állásfoglalás, majd „A felszabadulás utáni magyar irodalom néhány kérdéséről” elemző tézisek és „A burzsoá nacionalizmusról és a szocialista hazafiságról” szóló tézisek.

1958 végére a szocialista konszolidáció befejeződött. Ez igen jelentős eredmény volt, hiszen Veszprém megyében, az ellenforradalom — az országos helyzethez hasonlóan — súlyos károkat okozott: csak a termelés kiesésből származó kár több mint 400 millió forint volt. Az ellenforradalom felszámolása után e megyében is a Szovjetunió és a többi szocialista ország segítségével úrrá lettünk a politikai és gazdasági nehézségeken. A termelés Veszprém megyében 1957-ben megközelítette, 1958-ban pedig 20%-kal túlszárnyalta az 1955. évi színvonalat: befejeződött tehát a gazdasági konszolidáció.¹⁰³

A konszolidáció folyamata az 1958. november 16-i országgyűlési és tanácsválasztásokkal lezárult. A választópolgárok kifejezték, hogy egyetértének pártunk és kormányunk 1956. november 4-e óta folytatott politikájával, ez a választás egyben népszavazást jelentett a magyar nép érdekeit kifejező politika folytatására, ezt erősítette meg a 6 és fél millió választópolgár igenlő szavazata.

III.

A PÁRTMUNKA A SZOCIALIZMUS ALAPJAI LERAKÁSÁNAK BEFEJEZŐ IDŐSZAKÁBAN

(1958 DECEMBER—1962 TAVASZA)

1. A MEZŐGAZDASÁG SZOCIALISTA ÁTSZERVEZÉSE

A munkáshatalom megvédése és megszilárdítása után társadalmi fejlődésünk sorrendben második kulcskérdését a mezőgazdaság szocialista átszervezése jelentette. Ez volt az alapja a szocialista építés meggyorsításának, hiszen a mezőgazdaság kisárutermelő jellege fékezte az egész népgazdaság fejlődését; szükségessé vált tehát, hogy a szocialista termelési viszonyok az egész népgazdaságban uralkodóvá váljanak.

A mezőgazdaság szocialista átszervezésének tovább fejlesztéséhez megyénkben 1958-ban kialakultak a feltételek. A parasztság körében töretlen volt a bizalom a párt és a kormány iránt. Ezt részben a különböző intézkedések: a kötelező beszolgáltatások eltörlése; a vetéskényszer felszámolása; a mezőgazdasági termények és a termékek árának helyes megállapítása; a szerződéses termelés biztos értékesítési lehetősége; a zaklatás, a kényszertagosítás, a parancsolgatás megszüntetése — alapozták meg, másrészt a szavak és a tettek egységének érvényesülése a párt politikájában.

A megye termelősövetkezetei kivívták az egyénileg dolgozó parasztság elismerését. A dolgozó parasztok látták, hogy a mezőgazdasági nagyüzem fölényben van a kisüzemi, egyéni gazdaságokhoz képest. Ezt bizonyították a termelősövetkezetek magasabb termésátlagai:

Növény	Mezőgazdasági tsz-ek			Egyéni és egyéb gazdaságok			
	termésatlaga, q/kh						
	1955	1957	1958	1955	1957	1958	
Búza	9,9	10,5	7,6	8,0	8,3	5,9	104
Rozs	8,2	8,3	7,9	6,8	6,3	5,9	
Őszi árpa	10,5	11,8	9,0	10,4	10,4	7,9	
Tavaszi árpa	9,0	10,0	5,6	9,2	10,1	4,8	
Zab	8,0	8,8	7,1	7,7	9,1	6,3	

¹⁰⁴

A kommunisták és a pártönkivüli munkások is felelősséget éreztek a mezőgazdaság szocialista átszervezéséért, készek voltak ennek érdekében a parasztság körében politikai felvilágosító munkát végezni.

A konkrét kedvező helyzet elemzése alapján a Megyei Párt-VB és a Megyei Tanács VB kidolgozta a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megye tervét. A Megyei Pártbizottság 1958 januártól megkezdte a falusi párttitkárok, majd a tsz elnökök és más községi vezetők előkészítését a várható nagy politikai munkára. A megye falusi, termelőszövetkezeti, gépállomási és állami gazdasági párttitkárai, továbbá azok a falun lakó kommunisták, akik a községi, mezőgazdasági párt szervezetekben dolgoztak, 10–10 napos továbbképző tanfolyamokon tanulmányozták és vitatták meg a lenini szövetkezeti tervet, az agrárpolitika idősebb kérdéseit, a falusi pártmunkáról szóló határozatokat, a 3004-es kormányhatározatot, a termelőszövetkezeti alapszabályt, a nyugdíjtörvényt, a falusi párttagság feladatait a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztésében. A párttitkárok után a községi tanácselnökök és titkárok, az FMSZ ügyvezetők és a tsz-elnökök vettek részt két-két hetes hasonló jellegű tanfolyamon.

A termelőszövetkezeti mozgalom népszerűsítése érdekében kiterjedt agitációs munka indult meg 1958 nyarán. Az írásos agitációt a megyei lap, továbbá a Megyei Pártbizottság kiadványai végezték. A zárszámadásokról a „Számvetés” című füzetet, a kővágóörsi tsz fiataljairól „A gazdag termelőszövetkezet boldog fiai” című kiadványt juttatták el a parasztsághoz. A termelőszövetkezeti mozgalom 10 éves jubileumára képes albumot adtak ki. A községek távlati, nagyüzemi tervét — melyet szakemberek készítettek — a tanácsuléseken vitatták meg.

Az egyénileg dolgozó parasztság az előadásos propaganda keretében a különböző pártrendezvényeken: pártnapokon, kibővített taggyűléseken ismerkedett meg a nyár folyamán, és az őszi-téli hónapokban a párt agrárpolitikai elképzeléseivel. E fórumokon élénk viták során tisztázódtak a kérdések és a kétértelműek. A megyei lap elvi kérdésekre reagált a viták során felmerült, közérdeklődésre számot tartó problémák közül.

Az ipari üzemek pártnapjain a munkások kaptak tájékoztatást a mezőgazdaság helyzetéről és a párt terveiről. Az előadók kérték a munkásokat, segítsék a mezőgazdaság szocialista átszervezését: a falun lakó kommunista munkások vállaljanak pártmunkát a falusi alapszervezetekben; falujukban és családjuk körében népszerűsítsék a termelőszövetkezeti mozgalmat; arra kérték a munkásokat, vegyenek részt a tsz-agitációs munkában.¹⁰⁵

A KB 1958. decemberi határozata után Veszprémben megyei pártaktívát tartottak, amelyen úgy értékelték, hogy a megye társadalmi, politikai és gazdasági helyzete, valamint a parasztság hangulata alapján 1959-ben, az előző év számszerű fejlődésének többszörösét el lehet érni a termelőszövetkezetek szervezésében. Ezt az elemzést alátámasztották a megye 40 községében 1958 novemberében végzett felmérések az egyénileg dolgozó parasztság hangulatáról és a tsz-ekről alkotott véleményéről.

Az 1958 decemberi KB határozat szellemében — és annak megyei viszonyokra való alkalmazása után — a járási és városi pártaktívák, majd a taggyűlések már a konkrét helyi tennivalókat is meghatározták.

A part tudatos és következetes vezetésével, a munkások, tsz tagok, állami gazdasági és gépállomási dolgozók, pedagógusok, a falusi értelmiség más csoportjainak két hónapos türelmes felvilágosító munkája¹⁰⁶ 1959 tavaszán áttűtő sikert aratott. Az 1959 február elsején a megyében elsőként Targonban megalakult termelőszövetkezeti községet 1959. március 31-ig még 220 község követte. Ezzel március 31-én már 267 termelőszövetkezet működött a megyében.¹⁰⁷

A VII. kongresszust megelőző 1959. október 31—november 1-én megtartott megyei pártértekezlet jogos örömmel és büszkeséggel állapíthatta meg: a megye szántóterületének közel 80%-án nagyüzemi gazdálkodás folyik. 5 járás teljes egészében szövetkezeti járás lett.¹⁰⁸

Veszprém megyében Győr és Szolnok megye után 1960. februárjára — az országban tehát az első között — a parasztság a közös utat választotta.

Az átszervezés folyamán számos olyan nézetet sikerült megcáfolni, amelyek hosszú idő óta akadályozták a megyében a tsz-ek nagyobb számban való létrehozását. Sokan azt mondták: Veszprém megye ipari megye, itt a mezőgazdaság átszervezése lassabb ütemben és csak akkor fog megtörténni, ha a fő gabonatermő területeken már befejeződött az átszervezés. Másrészt azt hangoztatták: mivel az üzemekben dolgozó munkások többsége kétlaki, az ipartelepek körül levő községekben nem lehet vagy csak nagyon sokára lehet szövetkezeteket létrehozni.

Míg az előbbi véleményt éppen az cáfolta, hogy az ipar jelenléte, a munkásosztály támogatása segítette a mezőgazdaság átszervezését, a másik ellenvélemény sem bizonyult megalapozottnak, mert a munkások agitációt folytattak a kétlakiak között, aminek eredményeként az üzemek körüli községekben is sikerült létrehozni a tsz-eket.

Hosszú időn keresztül tartotta magát az a nézet is, hogy a megye szőlő és gyümölcstermelő területei alacsonyabb típusú társulások létrehozását indokolják és a párttagság egy része — a fokozatosság helytelen értelmezése következtében — főleg ilyen társulások létrehozására törekedett. A megfelelő politikai munka eredményeként a dolgozó parasztok a legmagasabb fokú társulást választották, annál is inkább, mert a jól dolgozó tsz-ek munkája alapján meggyőződtek, hogy ez a szövetkezeti forma nyújtja a legnagyobb jövedelmet és a legmegfelelőbb termelési lehetőséget.

A korábban széles körben elterjedt azon nézet hatására, hogy a középparasztság majd csak akkor nyerhető meg a szövetkezet számára, ha a tsz-ben a jövedelem eléri vagy meghaladja a középparasztszékét, a termelőszövetkezeti agitáció hosszú időn keresztül leszűkül a szegény- és kisparasztszékra. A szervezés gondos politikai előkészítésének eredményeként e nézetet is sikerült felszámolni és a fenti eredményeket elérni.

A szövetkezés a tavasz folyamán az egész parasztság mozgalma lett és a szegényparasztság mellett a birtokos, jómódú parasztok is a szövetkezés útjára léptek. A birtokkal rendelkező parasztok belépése nagy hatással volt a kisebb földdel rendelkező parasztokra is, vonzotta a szegény- és középparasztszék a szövetkezetbe. A középparasztszékkel való foglalkozás növelte ezek bizalmát a párt iránt és a szövetkezetekbe vitt erős gazdasági alap megerősítette a feltételét a szövetkezetek megerősödésének.

Új volt az 1959 tavaszi szervezés során az is, hogy egy-egy községben a parasztság túlnyomó többsége vagy egésze lépett be a szövetkezetbe és így szövetkezeti községek jöttek létre. Ezáltal sokkal erősebbek, életképebbek lettek a szövetkezetek. 1959 őszén a megye szövetkezetekének 46%-a 1000 kh-on felüli és mindössze 9%-a rendelkezett 400 holdnál kisebb területtel.

A fejlesztés során néhány helyen előfordult helytelen, meg nem engedhető agitációs és szervezési módszerek ellen a Megyei Pártbizottság időben és határozottan fellépett.

A termelőszövetkezeti átszervezéssel meg kellett oldani a kulákok kérdését is. A megyében a szervezés során jelentős részük nem fejtett ki ellenagitációt. A dolgozó parasztok saját maguk bírálhatták el, melyik kulák érdemli meg azt, hogy felvegyék a szövetkezetbe. Így aztán volt, akiket felvettek és voltak olyanok is, akiket nem vettek be maguk közé

A további feladatot az újonnan alakult termelőségvetkezetek nagyüzemi gazdálkodásának megalapozása és a tsz-ek gazdasági, politikai megszilárdítása jelentette.

A párt Központi Bizottsága 1959 márciusában a szocialista építés további megerősítésére hozott határozatot.¹⁰⁹ Ez a központi bizottsági ülés döntött a VII. pártkongresszus 1959 november végén történő összehívásáról is.

A VII. kongresszus tiszteletére széleskörű versenymozgalom bontakozott ki az egész országhoz hasonlóan Veszprém megyében is. A kongresszust megelőző 1959. október 31-én és november 1-én megtartott megyei pártértekezleten a Megyei Pártbizottság beszámolója arról adhatott számot, hogy 1959 II. negyedévében soha eddig még nem tapasztalt eredmények születtek a megye iparában. A felajánlásokkal megnövelt negyedévi tervet is az ipar dolgozói 9,6%-kal túlteljesítették, mindenekelőtt azon cikkek esetében, amelyekre (timföld, alumínium, műtrágya, bauxit, barnaszén) a népgazdaságnak szüksége volt. A versenylendület következtében egy év alatt 11,2%-kal nőtt a munka termelékenysége. A megye vállalatai 30%-kal teljesítették túl az export tervet.

A kongresszusi verseny időszakában, 1959 tavaszán alakultak meg a megyében az első szocialista brigádok. A termelési eredmények elérésén túl vállalták a politikai, szakmai tudásuk és általános műveltségük fejlesztését, és azt, hogy példamutatóan élnek mind a kollektívában, mind a magánéletben. A megyei pártértekezlet idejére 205 brigád küzdött a szocialista címért.

1959. október 31-én a Megyei Pártbizottság azt jelenthette a megyei pártértekezletnek: „Miután az ellenforradalmi lázadást levertük, a rendet helyreállítottuk, történelmi jelentőségű feladatot oldottunk meg Veszprém megyében... minden fontos területen érvényesül a munkásosztály vezető szerepe... Soha nem volt ilyen őszinte és nyílt a párt és a dolgozó tömegek kapcsolata, mint amilyen a jelen időszakban.”

A pártértekezlet minden fő területen értékelte az ellenforradalom utáni 3 éves fejlődést. Az iparfejlődés, majd a mezőgazdaság szocialista átszervezésének — a megyében már csaknem befejezettnek tekinthető — történelmi jelentőségű sikereinek elemzésén túl, áttekintette a párt újjászervezésének, majd továbbfejlődésének tapasztalatait.

Megállapította, hogy Veszprém megyében egészségesen fejlődött a párt, 12 401 tagja és tagjelöltje van. Ebből 1205 fő a tagjelöltek száma. A párttagság összetétele a következőképpen alakult: eredeti foglalkozás szerint a párttagok 69,4%-a munkás, ebből üzemi munkás 5040 fő, a párttagság 40,6%-a. A paraszt párttagok száma 1346 fő, az össz párttagság 10,9%-a. A tavaszi nagy tsz szervezés során jelentős részük tsz tag lett (1058 fő), az össztagság 8,6%-a. Az értelmiségiek közül 807 fő a párttagok száma (6,5%).

A párt erejének forrása egységében rejlik. Az elmúlt 3 év alatt elért sikerek alapja az volt, hogy a párttagok azonos nézeteket vallottak és egyformán cselekedtek. A demokratikus centralizmust megsértőkkel szemben a Megyei Pártbizottság keményen járt el.

A Megyei Pártértekezlet jóváhagyta és megerősítette a Megyei Pártbizottság 1956. november 7-e óta végzett munkáját. Úgy határozott, hogy növelni kell a párt vezető szerepét az élet minden területén. Be kell tartani a pártélet lenini normáit, következetes harcra van szükség az eszmei, a politikai és a szervezeti egység megszilárdításáért.

Az ideológiai tevékenység folytatását határozta el a Megyei Pártértekezlet mind a revizionista, mind a szektás, dogmatikus nézetek, megnyilvánulások ellen. Az eszmei zűrzavart sikerült felszámolni. A forradalom és az ellenforradalom kérdéseinek elvi tisztázása a lakosság nagy többsége körében megoldódott. Az osztályellenesség hatására azonban elszórtan találkozni lehetett még nyílt nacionalista és szovjetellenes kijelentésekkel is, amelyek főleg a hazánkban tartózkodó szovjet csapatok ellen, az álhazafiság és a semlegesség jelszavai alapján jelentkeztek. Szektás, dogmatikus nézetek egyeseknél értelmiségellenességben, a pártönkívüliekkel szembeni bizalmatlanságban, szövetségi politikánkkal szemben fenntartásokban nyilvánultak meg.

A pártértekezlet a kétfrontos harc folytatását határozta el. Ezen túl az értelmiség, különösen a pedagógusok mar-

xista—leninista nevelésének fokozását jelölte meg az ideológiai front kiemelkedő feladatának.

Igen nagy szerepet kapott a pártértekezleten a tömegszervezetek helyzete, szerepük növelése. A pártértekezlet úgy értékeli a pártszervezeteknek a tömegszervezetekkel való kapcsolatát, hogy azt „a megyében őszinte bizalom hatja át, megszüntették a parancsolgatást, utasítgatást és a párt befolyását a tömegszervezetekben dolgozó kommunistákon keresztül érvényesítették.”

A szakszervezetek taglétszáma meghaladta a megyében a 83 000 főt. Feladatuk szabták, hogy a politikai nevelőmunkában, különösen a vidékről bejáró dolgozók, valamint a munkásszállásokon lakók körében kell javítani munkájukon.

A KISZ helyesen közvetítette a párt szavát a fiatalokhoz. Taglétszáma elérte a 13 000 főt. Eredményesen mozgósította a fiatalokat a szocialista munkaversenyre. 131 ifjúsági brigád dolgozott ekkor az üzemekben, közülük több országos hírnévre is szert tett. Derekas munkát végeztek az ifjúsági brigádok a tsz szervezésben, eredményesen segítették a tsz istállóik építését. A pártértekezlet felhívta a kommunisták figyelmét arra, hogy megkülönböztetett figyelemmel forduljanak az ifjúság felé, minden területen segítsék, támogassák a KISZ munkáját.

A Hazafias Népfront tevékenységét is pozitívan értékelte a pártértekezlet. Öröndetesnek tartotta, hogy sok olyan személyt mozgósít, akiket más módon nem lehetne bevonni a munkába. Különösen kiemelkedő munkát végeztek a Népfront szervei és aktívai a tanácsválasztás időszakában, valamint a községfejlesztési feladatok megvalósításában. Javításra szorult még a Népfront munkája a termelőségvetkezet megerősítése terén.

A pártszervezetek és minden kommunista fontos feladatának tartották a tanácsok tekintélyének növelését, munkájuk segítését. A tanácsok dolgozzanak nagyobb határozottsággal a tsz-ek megszilárdításáért, foglalkozzanak nagyobb gondnal a helyi ipar fejlesztésével — ezekre a kérdésekre hívta fel a pártértekezlet a tanácsokban dolgozó kommunis-
ták figyelmét.

A Megyei Pártértekezlet tehát nagy figyelmet fordított a párt tömegkapcsolatainak erősítésére.

Meleg szavakkal emlékezett meg a tanácskozás a munkás-
őrség pozitív szerepéről, melyet a konszolidáció segítésében végeztek. A jó kiképzés mellett az egységekben folyó politikai munka fejlesztést jelölte meg a munkásőrség fő feladatának.

Az ipar területén a 3 éves terv sikeres befejezését, a munka-
termelékenység emelését, az önköltség csökkentését és a termékek minőségének javítását, valamint a szocialista brigádmozgalom fejlesztését határozta meg a pártértekezlet.

A mezőgazdaságban a szocialista átszervezés befejezésének megszabásán túl, a fő figyelmet a tsz-ek politikai és gazdasági megerősítésére fordították. Hangsúlyozták, hogy minden tsz-ben létre kell hozni a pártszervezetet, bátrabban kell soron kívül felvenni tagokat, mindenekelőtt a kislétszámú szervezetekben. Ebben az időben a 267 tsz-ből 195-ben volt a megyében már pártszervezet. A fenti határozat nagyon indokolt volt, mert a tsz pártszervezetek többsége igen kis létszámú volt, 138 helyen 10 tagnál kevesebből állt a pártszervezet. A VII. kongresszusig nemigen éltek a pártszervezetek a soronkívüli tagfelvétel lehetőségével, mindössze 49 főt vettek fel. KISZ szervezet 226 tsz-ben működött.

A régi tsz-vezetők mellett nagyon sok szorgalmas, tekin-
télyes, becsületes embert választottak a szövetkezetek elnökének, vagy vezetőségi tagjának. Az elnökök — akik közül 156 középparaszt volt — többsége nagy igyekezettel, szorgalommal, élettapasztalatainak felhasználásával igyekezett a szövetkezetek irányítását megoldani és közülük igen sok rövid idő alatt elismert vezetővé nőtt ki. Igen öröndetes, hogy szövetkezetek követelték a szakembereket, míg azelőtt nemigen akarták elfogadni. 1959 végén 159 tsz-ben volt megfelelő képességű szakember és az elnökök közül is 73 végzett valamilyen szakiskolát vagy szaktanfolyamot.

A szövetkezeti tagok szorgalma, párosulva a párt és kormány segítségével, már 1959-ben meghozta a maga első

eredményeit. Kedvezően alakult a megye mezőgazdasági termelése a nehéz év ellenére is.

Sikerült biztosítani a nagyüzemi állattenyésztés kialakítását. 1959 végén mintegy 44 000 db szarvasmarha, 6000 anyakoca, 33 000 juh és 10 800 ló volt a közös állatállományban.

Javult az ártermelés is, a tervezettnél több kenyérgabonát adtak át a tsz-ek a felvásárló szervezetnek, így a megye gabonafelvásárlási tervét 1959-ben 104,3%-ra teljesítette. A tsz-ek 80%-a tudott munkaegység előleget fizetni.

A megyei tapasztalatok is megerősítették a KB határozatának azon fontos elvi tételét, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésével egyidőben lehet és kell is növelni a mezőgazdaság termelését.

A megyei párttervezet — összegezve a közös gazdaságok első évének tapasztalatait — arra hívta fel a figyelmet, hogy a szövetkezetek megszilárdítása is politikai feladat. Ez a körülmény valamennyi kommunisztától azt követeli meg, hogy továbbra is erejét nem kímélve, dolgozzon és harcoljon a tsz-ek megerősítéséért.

2. A SZOCIALISTA IPAR FEJLŐDÉSE, POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI MUNKA A SZÖVETKEZETEK MEGSZILÁRDÍTÁSÁÉRT

(1959—1962)

A párt VII. kongresszusa 1959. november 30—december 5-e között tanácskozott. Az ellenforradalom leverése után ez volt a párt első kongresszusa. Átfogóan értékelte a párt történelmi útját, az utolsó 3 évben végzett munkát.¹¹⁰

A következő évek legfőbb feladatának a kongresszus a mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejezését, a szocializmus alapjainak lerakását jelölte meg. Irányelvet fogadott el a gazdasági feladatokról és a II. ötéves terv elkészítéséről. Néhány kisebb módosítással megerősítette a párt szervezeti szabályzatát.

A Központi Bizottság 1959 márciusi ülése a szocializmus építésének meggyorsítását határozta el az ipar területén.¹¹¹

E határozatok eredményes végrehajtása nagy segítséget adott ezen időszak kulcskérdése, a termelőszövetkezetek gazdasági és politikai megszilárdulásához, a mezőgazdasági termelés fellendítéséhez. A termelőszövetkezeti mozgalom az 1958—60. évi 3 éves terv, majd az azt követő 5 éves terv első éveit során bekövetkezett gyors iparfejlődésre támaszkodhatott.

Veszprém megye ipara méltóan járult hozzá az országos eredményekhez. Megyénk iparának termelése a 3 éves terv időszakában 55,6 százalékkal — tehát az országosnál gyorsabban — növekedett. A termelés növekedésének 66 százaléka a munka termelékenységének emelkedéséből adódott. Leggyorsabban a vegyipar fejlődött. A II. ötéves terv első 2 évében az ipari termelés 21 százalékkal növekedett.

A megyében már 1959 tavaszára a mezőgazdaság szocialista átszervezése befejezéshez közeledett. 1960 tavaszára pedig befejeződött.

Az átszervezést követően a pártszervek irányításával két egymással összefüggő feladatot kellett megvalósítani. Az egyik: a szövetkezetbe lépett parasztságban erősíteni azt a tudatot, hogy jó utat választottak, feloldani az egyéni paraszti gondolkodásból adódó ellentéteket. E munka nagy eredményeket hozott. A VIII. pártkongresszust megelőző Megyei Párttervezet (1962. október 26—27.) idején a megye szántóterületének 95,7 százaléka szocialista szektorban volt, és a tsz-ek 95 százalékaiban már működött pártszervezet, 3442 taggal.

A szövetkezetek gazdasági megszilárdítását, korszerű nagyüzemi gazdaságokká fejlesztését az ipari tervek túlteljesítése segítette. Így vált lehetővé, hogy a megyében 4 év alatt 900 millió forintot ruháztak be a mezőgazdaságba. A traktorállomány két és félszeresére emelkedett. A termelőszövetkezetekben 40 000 szarvasmarha, 63 000 sertés, 50 ezer baromfi, 64 ezer juh férőhelyet építettek a közös állomány elhelyezésére. 1961-ben a tsz-ek közös vagyona már több mint másfél milliárd forint volt. A korszerű nagyüzemi mezőgazdaság kialakításához nagy szükség volt jól képzett szakemberekre. Megyénkben — állami segítséggel — több mint 300 vezető került a szövetkezetek élére.

A mezőgazdaság átszervezését követő első években szükség volt arra, hogy a pártszervezetek sokoldalúan foglalkozzanak a megszilárdulás konkrét, operatív kérdéseivel. Olyan helyzetben, amikor a termelőszövetkezetek gazdálkodása még kiforratlan volt, szükség volt arra, hogy a helyi, járási pártszervek — esetenként a megyei pártbizottság is — közvetlenül dolgozzék az operatív termelési feladatok megszerzésén. A gyakorlat azt igazolta, hogy abban az időben erre szükség volt.

Hatékonyan segítette a szövetkezetek politikai és gazdasági megszilárdítását a patronáló mozgalom. Sokat segítettek termelőszövetkezeinknek a budapesti X. kerületi üzemek és a megyei patronáló üzemek. Munkájuk nyomán közvetlenül is érezhette a parasztság a munkásosztály segítségét; nagyon pozitív hozzájárulás volt ez a munkás-paraszt szövetség erősítéséhez. A gazdasági segítségen túl, a pártszervezetek munkájának erősítéséhez járultak hozzá a X. kerületi üzemek pártaktivistái, akik sok éven át a falusi téli tanfolyamok előadásain és vitáin magyarázták a párt agrárpolitikáját és az időszerű nemzetközi, belpolitikai kérdéseket.

A gazdasági és politikai segítség eredményeként, és a tsz parasztság szorgalmas munkája nyomán a szövetkezetek többsége sikeresen küzdötte le a kezdeti nehézségeket. Kialakultak a közös nagyüzemi táblák, munkaszervezetek, felépültek a legszükségesebb gazdasági épületek.

Megyénk szövetkezeti parasztságának, a szövetkezetek vezetőinek és szakembereinek munkája sikerre vezetett: Veszprém megyében is megvalósult pártunk célkitűzése: az átszervezéssel párhuzamosan növekedjen a mezőgazdasági termelés. A felvásárlási tervek teljesítése sok mindent kifejez. Pl. 1958-hoz viszonyítva 1959-ben 113, 1960-ban 115, 1961-ben 122 százalékra emelkedett a sertés-felvásárlás. Az átszervezés előtt több év átlagában 7—8 mázsa körül alakult megyénkben a kenyérgabona átlagtermése. 1961-ben először a búza terméshozama termelőszövetkezeinkben 10,3 mázsa volt, az 1962. évi átlagtermés pedig 11,4 mázsa. A fejlődés az állattenyésztésben is megmutatkozott. A sertésállomány 1962-ben már nagyobb volt, mint bármikor azelőtt. 1958-hoz viszonyítva 10 ezer mázsával nőtt a serteshús felvásárlás, baromfiból 2,4-szeresre. A juhállomány 64 százalékkal növekedett azóta.¹¹²

Mind a termelés, mind a felvásárlás országos és megyei növekedése már az átszervezést követő időben is a nagyüzemi gazdálkodás fölényét bizonyították.

Pártunk VIII. kongresszusa (1962. november 20—24), elemezve a VII. kongresszus óta hazánk társadalmi és gazdasági viszonyaiban végbement változásokat, határozatában a következőket állapította meg: „A mezőgazdaság szocialista átszervezésével egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok, befejeztük a szocializmus alapjainak lerakását. A magyar nép történelmi jelentőségű győzelmet aratott, a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett.”¹¹³

Beszteri Béla

- ¹ A Magyar Dolgozók Pártjának programnyilatkozata (1948. június 12—14). A MKP és az SZDP határozatai 1944—1948. Bp. 1967. 587. old.
- ² A továbbiakban ismertetésre kerülő adatokat a Központi Statisztikai Hivatal Veszprém megyei Igazgatósága által összeállított „Veszprém megye 20 éve a szocializmus útján” című kiadványból vettem. Veszprém, 1965. 24—61. old. Ezen kívül felhasználtam a Statisztikai Évkönyv 1949—1955. (Bp. 1957.) c. kiadvány 48. oldalának adatait.
- ³ KSH Megyei Igazgatósága Veszprém. Jelentés. Veszprém megye termelőszövetkezeti mozgalmának helyzete. 15/1959. sz.
- ⁴ Veszprém megye fontosabb statisztikai adatai (1952—1955), a KSH Veszprém megyei Igazgatósága által 1956-ban megjelentetett adatgyűjtemény (125—172. old.), kisebb mértékben a Veszprém megye 20 éve... (83—97. old.) statisztikai kiadvány alapján ismertetem az alábbiakat is.
- ⁵ Kultúrstatistikai Adattár, 1962. Statisztikai Időszaki Közlemények 55. kötet. KSH, 1963/5. (A továbbiakban: Kultúrstat. Adattár...) 18—19. old.
- ⁶ Az 1941. évi népszámlálás. Demográfiai adatok. Bp. 1947. 431. old.
- ⁷ Uo. és Kultúrstat. Adattár... 58. old.
- ⁸ Kultúrstat. Adattár... 104—105. A szakszervezeti közművelődési könyvtárakra vonatkozólag adatok nincsenek.
- ⁹ MSZMP Veszprém megyei Bizottság Archivuma. 208. fond. 1948. 6. ó. e. szám. (A továbbiakban: MSZMP VMB Arch.).
- ¹⁰ Ugyanott.
- ¹¹ Az MDP Politikai Bizottságának 1948. szeptember 2-i határozata. Az MDP KV-nek, Politikai Bizottságának és Szervező Bizottságának fontosabb határozatai. (A továbbiakban: Az MDP határozatai...) Bp. 1951. 5—6. old.
- ¹² MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1949. 16. ó. e. szám.
- ¹³ E kérdést részletesen elemzi Zsilák András: A magyar társadalom osztályszerkezetének alakulása a szocializmus építésének kezdeti időszakában és az MDP szövetségi politikájának fő vonásai (1949—1956) című tanulmányában. A kommunista párt szövetségi politikája. 1936—1962. Szerkesztette: Vass Henrik. Bp. 1966. 197—211. old.
- ¹⁴ Dr. Beszteri Béla: Az államosítás és a 3 éves terv. Napló, 1965. június 19.
- ¹⁵ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1949. 16. ó. e. szám.
- ¹⁶ Emeljük pártunk elméleti színvonalát. Az MDP Politikai Bizottságának 1949. október 20-i határozata. Az MDP határozatai... 31. old.
- ¹⁷ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1949. 16. ó. e. szám, és 208. fond. 1951. ó. e. szám.
- ¹⁸ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1951. ó. e. szám.
- ¹⁹ Az MDP II. kongresszusának határozata. A szocializmus pítéséneké útján. Bp. 1951. 344—348. old.
- ²⁰ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1951. ó. e. szám.
- ²¹ Statisztikai Évkönyv 1949—1955. Bp. 1957. Veszprém megye legfontosabb statisztikai adatai. 1956. Veszprém 1957. A szövegben közölt adatok saját számításaim.
- ²² A párt munkája az ifjúság között címmel Farkas Mihály tartott beszámolót. Pártélelmény 1952. 8. sz.
- ²³ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1953. 378. ó. e. szám.
- ²⁴ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1953. 378. ó. e. szám.
- ²⁵ Veszprém megyei Népújság, 1953. május 20.
- ²⁶ Az 1954. április 10—11-i megyei pártértekezlet. Veszprém megyei Népújság, 1954. április 11.
- ²⁷ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1954. 474. ó. e. szám.
- ²⁸ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1954. 467. ó. e. szám.
- ²⁹ Veszprém megyei Népújság, 1954. május 16. és 20.
- ³⁰ Az MDP KV-nek határozata a pártpropaganda helyzetéről és feladatairól. Propagandista, 1953. november—december.
- ³¹ Veszprém megyei Népújság, 1954. április 11.
- ³² Az MDP KV-nek beszámolója és az MDP feladatai Rákosi Mátyás előadói beszéde.
- ³³ Az MDP III. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1954. 85. old.
- ³⁴ Nagy Imre felszólalása a Népfront kongresszuson. — A Hazafias Népfront I. országos kongresszusa. Bp. 1954. 54. old.
- ³⁵ A politikai helyzet és a párt feladatai. Az MDP KV-e 1955. március 2—4-i ülésének határozata. Bp. 1955. 8. old.
- ³⁶ Veszprém megyei Népújság, 1955. március 17.
- ³⁷ Veszprém megyei Népújság, 1955. május 7.
- ³⁸ MSZMP VMB Arch. 208. fond. 1955. 537. ó. e. szám.
- ³⁹ Pártegység a szocialista demokráciáért. Bp. 1956.
- ⁴⁰ Az 1956. augusztus 6-i megyei pártaktívák teljes anyagát közli Veszprém megyei Népújság 1956. augusztus 8-i száma.
- ⁴¹ Értelmiségi politikánk néhány kérdéséről. Az MDP KV-nek határozata. Bp. 1956.
- ⁴² A KV határozatát ismertető pártnapok megyénkben. Veszprém megyei Népújság 1956. augusztus 15. és augusztus 18. Aktiválás a Veszprém városi és a zirci járási Pártbizottságon a KV július 18—21-i határozatából adódó feladatokról. Veszprém megyei Népújság 1956. augusztus 17. A járási, városi pártaktívák tapasztalataiból. Veszprém megyei Népújság 1956. augusztus 22.
- ⁴³ Nagy Imre és társai ellenforradalmi összeesküvése. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsa Tájékoztatói Hivatala. 10—16. old.
- ⁴⁴ Győzzenek az igaz ervek. Veszprém megyei Népújság 1956. augusztus 23.
- ⁴⁵ Aktívabb kommunista munkát a tömegszervezetekben. Veszprém megyei Népújság 1956. szeptember 19.
- ⁴⁶ Falusi értelmiségünk a faluért. Veszprém megyei Népújság 1956. október 5.
- ⁴⁷ Sztrimbely György: A pártotatás sikere elősegíti a júliusi határozat maradéktalan végrehajtását. Veszprém megyei Népújság 1956. október 14.
- ⁴⁸ MSZMP VMB Arch. Gyűjtemény. Hogyan hatott október 23. a pedagógusokra? és Fehér Könyv az ellenforradalom Veszprém megyei ténykedéséről Veszprém, 1957. (A továbbiakban: Fehér Könyv Veszprém, 1957.) 3. oldal.
- ⁴⁹ MSZMP VMB Arch. Gyűjtemény. Feljegyzés a Hazafias Népfront Megyei Bizottságának. 1956 október 15-én megtartott értelmiségi ankétjáról és Veszprém megyei Népújság 1956. október 19. Értelmiségi ankét Veszprémben.
- ⁵⁰ Veszprém megyei Népújság 1956. október 19.
- ⁵¹ Veszprém megyei Népújság 1956. október 21.
- ⁵² A MEFESZ szerepéről és tevékenységéről részletesen ír Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon című könyvében. Bp. 1967. 36—43. old.
- ⁵³ A szegedi egyetem és főiskolák MEFESZ nagygyűléséről tudósít és ismerteti a MEFESZ szervezeti szabályzatát, programját a Délmagyarország 1956. október 21-i száma.
- ⁵⁴ Hollós Ervin: Kik voltak, mit akartak? Kossuth Könyvkiadó, 1967. 249. és 250. old.
- ⁵⁵ Az imperialisták az 1956. októberi ellenforradalom előkészítésében. Münich Ferenc: Egységben a békéért, a szocializmusért. Bp. 1956. 69. old.
- ⁵⁶ MSZMP VMB Arch. Gyűjtemény. Az 1956. október 23-án követő események Veszprémben.
- ⁵⁷ Uo. és Fehér Könyv Veszprém, 1957. 5—6. old., továbbá Vádirat. Ellenforradalom Veszprém megyében. Bp. 1957. (A továbbiakban: Vádirat...) 53—54. old.
- ⁵⁸ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ó. e. szám és 1. fond. 1959. 10. ó. e. szám. Új Várpalota, 1956. október 26. Vádirat... 31—32. old.
- ⁵⁹ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ó. e. szám és Veszprém megyei Népújság 1956. október 25.
- ⁶⁰ Közli: Vass Henrik: A magyarországi 1956 októberi ellenforradalom történetének néhány kérdése c. könyvében. Bp. 1958. 82—83. old.
- ⁶¹ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ó. e. szám és 1. fond. 1959. 10. ó. e. szám.
- ⁶² Az ellenforradalom Veszprém megyei eseményeivel két könyv foglalkozik részletesen: Fehér Könyv Veszprém, 1957. és Vádirat... Bp. 1957. Ezeket kívül döntően az MSZMP Veszprém megyei Archivumának gyűjteményében található eredeti dokumentumokat használtam fel. A tanulmányban említett kérdések elemzését a következő dokumentumok alapján végeztem el:
- 1956. október 23-át követő események Veszprémben.
 - Jelentés az ellenforradalom Keszthely városi eseményeiről.
 - Feljegyzés a devecseri októberi eseményekről.
 - A Veszprémi „Nemzeti Forradalmi Tanács” kiáltványa.
 - Jegyzőkönyv a balatonakali községi Forradalmi Nemzeti Bizottság 1956. november 2-i üléséről.
 - Magyarország Népe! Nagy Imre 1956. október 28-i beszéde.
 - MEFESZ Híradó (Veszprémi Vegyipari Egyetem). Ezen kívül: Megalakult a „Megyei Nemzeti Forradalmi Tanács” Eljen a haza! A nép ítélete c. cikkek. Veszprém megyei Népújság 1956. október 27.
 - „Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanács” felhívása: Fontos döntések; Hivatalos Közlemények. A „Veszprém megyei Nemzeti Forradalmi Tanács” hivatalos rovata. Veszprém megyei Népújság 1956. október 30.
 - Az ellenforradalmi tanácsok megalakulásáról tudósítanak a járási, városi jelentések. MSZMP Veszprém megyei Bizottságának Archivuma. Gyűjtemény.
- ⁶³ Megalakult a Dunántúli Nemzeti Tanács (Közlemény). MSZMP VMB Arch. Gyűjtemény és Fodor Imre felszólalása az Országgyűlés 1957. május 10-i ülésén. (Az 1956-os Országgyűlés Naplója II. kötet 1732. old.) Ajkai Szabad Szó 1956. november 4.
- ⁶⁴ A „forradalmi tanácsok” összetételéről, a helyi tanács vezetők eltávolításáról, a kommunista üldözéséről szóló ténylek megtalálhatók: MSZMP VMB Arch. Gyűjtemény. Ellenforradalmi erők a magyar októberi eseményekben. Kiadja a Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának Tájékoztatói Hivatala. I. köt. 41. o. III. köt. 15. o. III. köt. 143. o. PI. Archivum. E. Gy. B. (III) 1. Visszaemlékezések a Veszprém megyei eseményekre. (Idézi: Pintér István: az 1956. évi ellenforradalom falun. Századok, 1960. 5—6. szám 858. o.)
- ⁶⁵ A párt helyzetéről az ellenforradalom napjaiban, lásd: MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 1. ó. e. szám és 1. fond. 1959. 10. ó. e. szám.
- ⁶⁶ Ajkai Szabad Szó, 1956. november 4.
- ⁶⁷ A Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány felhívása a magyar néphez. Budapest, 1956. november 4. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány közérdekű rendeletei. Budapest, 1956. 1—3. old.
- ⁶⁸ Vádirat... 51—52. old.
- ⁶⁹ MSZMP VMB Arch. Napi információk jelentések 1956. november 7.—december 3.
- ⁷⁰ Uo. és a Megyei Tanács VB 1956. november 9-i felhívása (Röpirat).
- ⁷¹ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ó. e. szám.
- ⁷² Keszthelyi Újság, 1956. október 31.
- ⁷³ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ó. e. szám.
- ⁷⁴ A munkástanácsok reakciós vezetésére és revékenységre a következő források utalnak: MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ó. e. szám MSZMP VMB Arch. Ellenforradalmi dokumentumok. Gyűjtemény.
- ⁷⁵ Az MSZMP megyei aktiválása Veszprémben. Út Út, 1956. december 4.
- ⁷⁶ Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának 1956. decemberi határozata. Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1956—1962. Bp. 1964. 20. old. (A továbbiakban: Az MSZMP határozatai...) 1956—62.)
- ⁷⁷ Lásd: A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány közérdekű rendeleteit, Budapest 1956. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány közérdekű rendeletei és nyilatkozatai. 1956. A Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány nyilatkozata a legfontosabb feladatokról. Budapest 1957.
- ⁷⁸ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ó. e. szám.
- ⁷⁹ Az MSZMP Ideiglenes KB Intéző Bizottságának határozata a munkás-érség felállításáról. Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 25. old.
- ⁸⁰ MOL Középdunántúli Napló, 1957. február 15.
- ⁸¹ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 3. ó. e. szám.
- ⁸² Az MSZMP Ideiglenes Központi Bizottságának határozata az ifjúság nevelésének néhány kérdéséről és a Magyar Kommunista Ifjúsági Szövetség megalakításáról. Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 45. old. és az MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 4. ó. e. szám.

- ⁸² Mi az igazság a szakszervezetek „ellenőrzésének” ügyében. Közép-dunántúli Napló, 1957. február 17.
- ⁸³ A megyei pártaktívák munkájáról lásd: MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ö. e. szám és 1. fond. 1959. 10. ö. e. szám.
- ⁸⁴ Erősítsük pártunk egységét, a munkáshatalom szocialista építőmunkánk alapját. Az MSZMP 1957 júniusi országos értekezleten elhangzott beszámoló és a határozat. Kossuth Könyvkiadó 1957. 114. old.
- ⁸⁵ Uo. 117. old.
- ⁸⁶ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 2. ö. e. szám.
- ⁸⁷ Az MSZMP KB-a Politikai Bizottságának határozata a tanácsok pártirányításáról és a népi ellenőrzési szerv létrehozásáról. Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 81. ill. 85. old.
- ⁸⁸ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1958. 2. és 4. ö. e. szám, továbbá az MSZMP határozata az 1957—58-as pártoktatási év feladatairól. Pártélet, 1957. augusztus 34—39. old.
- ⁸⁹ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1958. 22. ö. e. szám.
- ⁹⁰ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 19. ö. e. szám és a magyar kérdés tárgyalása az ENSZ-ben (Gyulai Ida). Társadalmi Szemle, 1957. május. 80. old., Történelemhamisítók jelentése. Társadalmi Szemle, 1957. augusztus—szeptember. 61. old.
- ⁹¹ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1957. 19. ö. e. szám.
- ⁹² Az MSZMP KB-nak határozata a munkásokszállal kapcsolatos egyes feladatokról. Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 261—262. old.
- ⁹³ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1959. 10. ö. e. szám.
- ⁹⁴ Az MSZMP agrárpolitikájának tézisei. Kossuth 8. old.
- ⁹⁵ Az MSZMP KB-nak határozata a falusi helyzettől és a falusi politikai munka megjavításáról. Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 189. old.
- ⁹⁶ Közlemény az MSZMP KB-a 1958 decemberi ülésének határozatairól. Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 267. old.
- ⁹⁷ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1959. 10. ö. e. szám és az Új élet útján Veszprém megye parasztsága. Földművelésügyi Minisztérium Tájékoztató és Propaganda Osztálya. 17. old.
- ⁹⁸ Az 1958. március 4—5-i megyei tanácsülés jegyzőkönyve. Veszprém megyei Tanács VB Titkárság.

- ⁹⁹ Lenin Művei 1. kötet, Bp. 1951. 446. old.
- ¹⁰⁰ Az MSZMP Művelődési politikájának irányelvei. Pártokumentumok az ideológiai és a kulturális munkáról. Bp. 1962. 57. old.
- ¹⁰¹ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1959. 10. ö. e. szám.
- ¹⁰² Dr. Harmath Jenő: Az esti egyetem 10 éve. Elméleti ülésszak az MSZMP Veszprém megyei Bizottsága Marxizmus—Leninizmus Esti Egyeteme fennállásának 10. évfordulója alkalmával. Veszprém, 1967. 14—26. old.
- ¹⁰³ Veszprém húsz éve a szocializmus útján. 1945—1965. Veszprém, 1965. 26. old.
- ¹⁰⁴ Veszprém megye termelőszövetkezeti mozgalmának helyzete 1948—1959. év. A KSH megyei Igazgatóságának jelentése. 5. old.
- ¹⁰⁵ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1958. 22. ö. e. szám és Új élet útján Veszprém megye parasztsága FM Tájékoztató és propaganda Osztálya, 19—33. old.
- ¹⁰⁶ Az Országgyűlés 3. ülése 1959. február 19-én, Bakos István felszólalása. Az 1958. Országgyűlés naplója, 137—138. old.
- ¹⁰⁷ Veszprém megye termelőszövetkezeti mozgalmának helyzete 1948—1959. év. A KSH megyei Igazgatóságának jelentése. 8. old.
- ¹⁰⁸ MSZMP VMB Arch. 1. fond. 1959. 10. ö. e. szám.
- ¹⁰⁹ Az MSZMP KB-nak határozata az SZKP XXI. kongresszusáról és belső helyzetünk időszerű kérdéseiről. Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 324. old.
- ¹¹⁰ Az MSZMP VII. kongresszusának határozata a szocializmusért folyó harc történelmi tapasztalatairól és a további feladatokról. Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1960. 558. old.
- ¹¹¹ Az MSZMP határozatai... 1956—1962. 382. old.
- ¹¹² Jelentjük a pártértekezletnek: megyénkben végrehajtottuk a VII. kongresszus határozatait. Napló, 1962. október 27.
- ¹¹³ A VIII. kongresszus határozata. Az MSZMP VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. Bp. 1963. 430. old.
- E helyen is szeretnék köszönetet mondani dr. Mérei Gyula tanszékvezető egyetemi tanárnak, a történettudományok doktorának és Kovács Gyulának, a Veszprém megyei Pártbizottság titkárnak a tanulmány lektorálása során tett értékes észrevételeikért.

Die Politik der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei (USAP) im Komitat Veszprém zur Zeit der Schaffung der Grundlagen des sozialistischen Aufbaus (1948—1962)

In dieser Studie wird ein verwickeltes Problem behandelt, indem die politische Geschichte des Komitats Veszprém in der 14 Jahre umfassenden Periode der Schaffung der Grundlagen des sozialistischen Aufbaus betrachtet wird.

Die Darlegungen gliedern sich in drei große Kapitel. Das erste Kapitel befaßt sich mit der Politik der Partei der Ungarischen Werktätigen (PUW) in den Anfangsjahren des sozialistischen Aufbaus. Zeitlich erfaßt das Kapitel die Jahre 1948—1956 und schließt mit einer Darstellung der das Gebiet des Komitats betreffenden konterrevolutionären Rebellion in den Monaten Oktober—November 1956.

Das zweite Kapitel schildert die von den verschiedenen Parteiorganen unternommenen Aktionen zur Bekämpfung der Rebellion und zur Konsolidierung des sozialistischen Aufbauwerks. Diese Zeitspanne dauert vom November 1956 bis November 1958.

Im dritten Kapitel wird die Arbeit der Partei in der abschließenden Periode der Schaffung der Grundlagen des sozialistischen Aufbaus analysiert. Die Hauptaufgabe dieser Zeit war der sozialistische Umbau der Landwirtschaft. Ausführlich wird die in der Zeit von Dezember 1958 bis zum Frühjahr 1962 durchgeführte politisch-ideologische Arbeit zur Konsolidierung der genossenschaftlichen Bewegung geschildert.

Ausgangspunkt der Betrachtungen ist, daß in Ungarn die Arbeiterklasse unter Führung ihrer Kommunistischen Partei dem Volke alle Macht im Staate erkämpft hat und mit der Errichtung der Proletariatsdiktatur nahm auch der Auf- und Ausbau der sozialistischen Gesellschaftsordnung ihren Anfang. Im Juni 1948 kam es zur Vereinigung der beiden ungarischen Arbeiterparteien und dies besiegelte auch die Macht-ergreifung der Arbeiterklasse in Staat und Gesellschaft.

Die Jahre 1948—1956 umfassen die erste Phase der Schaffung der Grundlagen des sozialistischen Aufbaus.

Im weiteren schildert die Studie ausführlich die Ergebnisse des sozialistischen Aufbauwerks auf dem Gebiet des

Komitats Veszprém. Nach Abschluß des Verstaatlichungsprozesses wurde überall im Komitat mit einer intensiven Industrieförderungsaktion begonnen. In den Jahren 1950—56 erreichte das gesamte Investvolumen auf dem Gebiet des Komitats die Höhe von 4757 Millionen Forint, wovon mehr als 70 v.H. auf Industrieprojekte entfielen. Mehr als 90 v.H. der Industrieinvestitionen kamen der Schwerindustrie zugute.

Rückständigkeit charakterisierte die Landwirtschaft des Komitats vor 1945. Nach Durchführung der Bodenreform standen den Neubesitzern nur dürftige landwirtschaftliche Produktionsmittel zur Verfügung und auch der Bestand an Zug- und Nutztieren war minimal. Die genossenschaftliche Bewegung kam auf dem Gebiet des Komitats erst 1948 in Gang.

Die im Jahre 1949 zustandegekommenen Staatsgüter wurden zur Schule der sozialistischen Betriebsführung. Auch die ersten Landmaschinenstationen gehen auf dieses Jahr zurück.

Nachfolgend statistisch dokumentierte Angaben über die seit dem sozialistischen Umbruch im Leben der Bevölkerung des Komitats eingetretenen Veränderungen, die ihre Lebens- und Arbeitsverhältnisse, ihre gesundheitliche, soziale und kulturelle Versorgung betreffen, und auf allen diesen Gebieten eine ganz wesentliche Entwicklung spiegeln.

Natürlich war es nicht zu vermeiden, daß neben großen Erfolgen auf dem Gebiet des sozialistischen Aufbaus in der Leitung der Partei sich auch ernste Fehler bemerkbar machten. Dies alles wird im Rahmen der vorliegenden Studie innerhalb der auf das Gebiet eines Komitats beschränkten Parteiarbeit aufgezeigt und deren positiven und negativen Aspekte eingehend beleuchtet. Gleichzeitig soll auch darauf hingewiesen werden, daß die begangenen Fehler sich durchaus nicht aus dem Wesen des sozialistischen Aufbaus erklären lassen, sondern einzig und allein sich aus der Fehlbeurteilung objektiv gegebener Entwicklungsprozesse, also

ganz allgemein aus Nichtbeachtung der Thesen des Marxismus—Leninismus ergeben.

Dies läßt sich wie folgt verdeutlichen: Den von der zentralen Leitung der Partei der Ungarischen Werktätigen (PUW) im Juni 1953 erbrachten und zur Behebung der gemachten Fehler durchaus geeignet gewesenen Entschlüssen folgte eine sich immer mehr verlängernde Zeit des Lavierens. Hieraus schöpfte der Klassenfeind neuen Mut, aber auch die Reihen der Kommunisten begannen zu wanken.

Desweiteren schildert die Studie, wie der Klassenfeind auf dem Gebiet des Komitats, je länger je mehr, mit offenem Visier auftrat. Dies bezog sich in erster Reihe auf die Industriebetriebe, wo die Arbeitsmoral untergraben wurde. Am Dorfe wiederum ging der Klassenfeind dazu über, in den Reihen der Genossenschaftsbauern Zwietracht zu säen.

Die in der Märzsession 1955 der zentralen Leitung der PUW gefaßten Beschlüsse kündigten diesen immer dreister auftretenden rechtsgerichteten Fehlern und Entstellungen offen den Kampf an. Gleichzeitig aber wurde der Kampf gegen das Sektierertum vernachlässigt und die früheren Mißgriffe kamen wieder zum Vorschein.

Die damalige Parteileitung glaubte sich über die Lehren des XX. Kongresses der KPdSU einfach hinwegsetzen zu dürfen und zog aus ihnen auch nicht die unerläßlichen Konsequenzen zur Wiedergutmachung der gemachten Fehler.

Erst der im Juli 1956 gefaßte Beschluß der zentralen Parteileitung zeigte in richtiger Weise den aus der Krise herausführenden Weg. Der innere und äußere Feind zögerte aber nicht, um zum Gegenschlag auszuholen. Die konterrevolutionäre Gruppe um Imre Nagy übernahm die Aufgabe, die erforderliche geistige Vorbereitungsarbeit der Konterrevolution zu leisten und in allen Einzelheiten durchzuführen.

Im folgenden werden die konterrevolutionären Vorbereitungen im Komitat Veszprém sowie der Verlauf der Rebellion beschrieben. Eindeutig wird der Nachweis geführt, daß die Rebellion gegen die errungene politische Machtstellung der Arbeiterklasse gerichtet war und einer Restauration des Kapitalismus die Wege ebnen sollte. Der vorbereitete Großangriff richtete sich in erster Linie auf die Zerschlagung der Kommunistischen Partei und die Verfolgungsjagd gegen ihre Anhänger. Unter einem beabsichtigte der konterrevolutionäre Klüngel einen vernichtenden Schlag gegen die staatliche Macht der Proletariatsdiktatur und ihre bewaffneten Selbstschutzorganisationen zu führen.

Der Zerschlagung der bewaffneten Rebellion folgte auch im Komitat Veszprém der organisatorische Neuaufbau der Partei. Vor den Augen des Lesers entrollt sich ein die verschiedenen Aktionen umfassendes Bild des beharrlichen und

zielbewußten Kampfes um die Neuschaffung der Parteiorgane und die Ankurbelung des lebenswichtigen Produktionsapparats.

Nach der Ende Juni 1957 abgehaltenen Landestagung der USAP beschleunigte sich merklich das Tempo der sozialistischen Konsolidierung. Die leitenden Organe der neuerstandenen Partei widmeten auch im Komitat ihre ganze Aufmerksamkeit und Kraft der Bekämpfung der konterrevolutionären Ideologie und des Revisionismus. Der Masseneinfluß der Partei festigte sich zusehends. Der wirtschaftliche Neuaufbau machte gute Fortschritte und auch das ideologische Durcheinander konnte langsam, aber stetig überwunden werden. Bis Ende 1958 war das sozialistische Konsolidierungswerk so gut wie abgeschlossen. Die im November des Jahres durchgeführten Parlamentswahlen bestätigten eindeutig, daß eine erdrückend große Mehrheit der Wählerschaft die Politik von Partei und Regierung gutheißte.

Nach siegreicher Behauptung und Festigung der Machtposition der Arbeiterklasse im Staate wurde der sozialistische Umbau der Landwirtschaft als nächstwichtigste Schlussfrage der gesellschaftlichen Entwicklung in Angriff genommen. Die Voraussetzungen hierfür bildeten sich im Komitat bereits im Jahre 1958 heraus. Nach den Komitaten Győr—Sopron und Szolnok betrat im Februar 1960 auch in diesem Komitat, also ganz unter den ersten, die Bauernschaft den sozialistischen Weg der genossenschaftlichen Produktion.

In der Folge richteten die Parteikomitees und ihre Grundorganisationen das Hauptaugenmerk auf die politische und wirtschaftliche Festigung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften, in denen der Reihe nach Parteikomitees gebildet wurden. Neu zustandegekommene landwirtschaftliche Produktionsgenossenschaften wurden durch Delegierung von Fachkräften aus anderen Gebieten gefestigt.

Durch die rasche Entwicklung der industriellen Produktion auf dem Gebiet des Komitats wurden gute Grundlagen auch für die Gestigung der landwirtschaftlichen Genossenschaften geschaffen.

Der achte Kongreß der USAP kam zur Feststellung, daß mit dem Umbau der ungarischen Landwirtschaft die sozialistischen Produktionsverhältnisse auf dem ganzen Gebiet der Volkswirtschaft beherrschend geworden sind. Hiermit aber konnte auch die Schaffung der Grundlagen des sozialistischen Aufbaus als abgeschlossen betrachtet werden.

Die Studie ist auch in lokalgeschichtlicher Hinsicht der erste Versuch zur historischen Darlegung der Parteipolitik in den Jahren 1948—1962.

Béla Beszteri

La politique du parti dans le département de Veszprém à l'époque de la pose des fondements du socialisme (1948—1962)

L'étude élabore un thème compliqué. Elle présente au lecteur l'histoire politique du département de Veszprém pendant les 14 ans de la période de la pose des fondements du socialisme.

L'étude se divise en trois grands chapitres. Le premier chapitre traite la politique du Parti des Travailleurs Hongrois, aux années du commencement de l'édification du socialisme. Ce chapitre embrasse les années entre 1948 et 1956, et finit par l'historique de la révolte contre-révolutionnaire d'Octobre—Novembre 1956, au département de Veszprém.

L'objet du chapitre II est la présentation de l'activité des organes départementaux du Parti déployée dans la lutte pour la répression de la contre-révolution et pour la consolidation socialiste. Cette période va de novembre 1956 à novembre 1958.

Le chapitre III analyse le travail du parti de la période finale de la pose des fondements du socialisme. A cette époque, la réorganisation de l'agriculture constituait le problème principal. L'étude fait connaître en détails l'activité politique, idéologique déployée entre décembre 1958 et le printemps 1962 pour raffermir les coopératives agricoles.

L'étude part de ce qu'en Hongrie la classe ouvrière, sous la conduite du Parti Communiste, crée le pouvoir populaire. Par la réalisation de la dictature du prolétariat, l'édification de la société socialiste a commencé. En juin 1948 les deux partis ouvriers se sont unis et par ce fait la victoire du pouvoir ouvrier s'est renforcée.

La période allant de 1948 jusqu'en 1956 constitue la première période de la pose des fondements du socialisme. L'étude présente en détails les conquêtes de l'édification

du socialisme au département de Veszprém. Après les nationalisations, un développement industriel imposant a commencé au département. Aux années entre 1950 et 1956 le département a bénéficié d'investissements de 4,757 millions de forints. Plus de 70% de ces investissements ont été affectés à l'industrie. Plus de 90% des investissements industriels ont été versés à l'industrie lourde.

Avant 1945 l'agriculture du département était caractérisée par son état arriéré. Après le partage des terres, les nouveaux propriétaires n'avaient que peu d'outils et encore moins de cheptel, pour commencer leur exploitation. Les premières coopératives agricoles de production se sont constituées en 1948.

Les écoles de l'économie socialiste étaient les fermes d'Etat (constituées en 1949). En même temps ont été créées les stations de machines agricoles.

C'est à partir des faits, prouvés par données statistiques que nous prenons connaissance des changements survenus dans les conditions de vie et du travail de la population du département, dans son état sanitaire, social et culturel; tout le développement remarquable qui s'est accompli dans ces domaines s'étale à nos yeux.

Après des grandes conquêtes de l'édification du socialisme, de graves erreurs se sont présentées dans la direction du parti. L'étude examine tous ces faits dans le cadre de la vie du parti d'un seul département, et elle analyse en détails les expériences positives et négatives du travail du Parti. Il souligne que les fautes commises ne proviennent pas du caractère du système, mais de la méconnaissance des processus objectifs et de la violation des enseignements du marxisme-léninisme.

L'exécution de la décision prise en juin 1953 par le Comité Central du Parti des Travailleurs Hongrois — décision faite et conformée pour remédier aux fautes — était temporisée, ce qui encouragea les adversaires de classe, et sema du trouble aux rangs des communistes.

L'étude démontre comment l'adversaire de classe s'est activisé dans le département: aux usines, il oeuvrait pour relâcher la discipline de travail, et aux villages il visait la dissolution des coopératives de production agricole.

A sa session de mars 1955, le Comité Central du Parti des Travailleurs Hongrois s'est élevé ouvertement contre les erreurs et déformations droitistes, mais en même temps, la lutte contre les déviations sectaires a été reléguée au deuxième plan, même, des fautes antérieures sont réapparues.

La direction du parti de ce temps-là n'a pas tiré les leçons du XXe Congrès du Parti Communiste de l'Union Sovétique, elle n'en a tiré de conséquences adaptées aux choses de la Hongrie, pour remédier aux fautes commises.

C'est la décision de juillet 1956 du Comité Central qui désigna l'issue possible de la crise. A ce moment les ennemis intérieurs et extérieurs ont déclenché leurs contre-attaques. C'est le groupe de Imre Nagy qui a fait les préparatifs idéologiques de la contre-révolution.

Dans la suite, nous connaissons l'histoire de la préparation de la contre-révolution dans le département et celle de la

révolte contre-révolutionnaire. Les événements du département de Veszprém témoignent, eux aussi, sans laisser aucun doute que la contre-révolution voulait renverser le pouvoir de la classe ouvrière pour assurer la restauration capitaliste. Leur attaque visait avant tout l'anéantissement du parti communiste et la persécution des communistes. En même temps, ils essayaient de détruire le pouvoir de la dictature du prolétariat et ses organisations répressives.

L'écrasement des forces armées de la contre-révolution fut suivi, au département de Veszprém aussi, par la réorganisation du parti. L'étude nous donne une vue d'ensemble des événements de la lutte menée pour la réorganisation du parti et pour le relancement du travail productif, qui constitue la base primordiale de la vie.

Après la conférence nationale du Parti Socialiste des Ouvriers Hongrois de la fin-juin 1957, la cadence de la consolidation socialiste s'est accélérée. Les organes départementaux du parti ont consacré beaucoup de soins à la lutte contre l'idéologie contre-révolutionnaire et contre le révisionisme. L'influence du parti sur les masses s'est fortifiée, le travail constructif pour le rétablissement économique a apporté ses résultats, et on a réussi de faire disparaître même le chaos idéologique. A la fin de l'année 1958, la consolidation socialiste a été terminée. Aux élections de novembre 1958, les citoyens ont manifesté leur bonne entente avec la politique de notre parti et de notre gouvernement.

Après la défense et la consolidation du pouvoir de la classe ouvrière, la réorganisation socialiste de notre agriculture constituait le deuxième problème de clé, au cours de notre évolution sociale. En 1958, les conditions de cette réorganisation étaient déjà données dans le département. Après les départements de Győr et de Szolnok — en février 1960 notre paysannerie, parmi les premières dans le pays a choisi la voie commune pour la production agricole.

Ensuite, les comités et les organes de base du parti consacraient le plus clair de leur attention au renforcement politique et économique des coopératives agricoles. Avant tout, se constituaient aux coopératives les organes du parti. Des experts envoyés d'autres régions ont apporté aux coopératives nouvellement fondées leur aide, leurs connaissances et expériences.

Le développement rapide de l'industrie socialiste du département assurait une base solide au renforcement des coopératives de production agricole.

En novembre 1962, le VIIIe Congrès du Parti Ouvrier Socialiste Hongrois a pu constater que par la réorganisation socialiste de l'agriculture, les conditions socialistes de la production étaient devenues dominantes dans notre économie populaire tout entière, et ainsi nous avons terminé la pose des fondaments du socialisme.

Cette étude — du point de vue de l'histoire locale — constitue la première tentative pour écrire l'histoire de la politique du parti, l'histoire politique de l'époque entre 1948 et 1962.

Béla Beszteri

Политика партии в комитате Веспрем в период закладки основ социализма (1948—1962)

Трактат разрабатывает очень сложную тему — развертывает перед читателем политическую историю комитата, охватывающую период в 14 лет, период закладки фундамента социализма.

Статья состоит из трех больших разделов.

I раздел рассматривает политику Венгерской демократической партии (ВДП) в годы начала строительства социализма. Эта глава охватывает 1948—1956 гг. и закан-

чивается периодом контрреволюционного мятежа в комитате Веспрем в октябре — ноябре 1956 года.

Тема II раздела — показ работы комитатских партийных организаций в борьбе за разгром контрреволюции и социалистическую консолидацию. Этот период продолжается с ноября 1956 года по ноябрь 1958 года.

III раздел показывает партийную работу завершающего звена закладки основ социализма. В этот период

главным вопросом был вопрос о переводе сельского хозяйства на социалистический путь. Статья подробно знакомит с политической и идеологической работой, проводимой в интересах усиления сельскохозяйственных кооперативов между декабрем 1958 и до весны 1962 года.

Статья исходит из того положения, что в Венгрии рабочий класс под руководством коммунистической партии создал народную власть. Строительство социалистического общества началось с осуществления пролетарской диктатуры. В июне 1948 года две рабочие партии (социалистическая и коммунистическая) объединились — этим укрепилась победа рабочей власти.

Период между 1948—1956 годами — первый этап в закладке фундамента социализма.

Статья подробно показывает достижения в строительстве социализма в комитате Веспрем. После осуществления национализации в Веспреме началось колоссальное развитие промышленности. В 1950—1956 гг. капиталовложения в комитате составили 4757 млн. форинтов. Из них более 70% получила промышленность. Среди индустриальных капиталовложений более 90% приходилось на тяжелую промышленность.

До 1945 года сельское хозяйство комитата было крайне отсталым. После распределения земли новые хозяева приступили к работе, имея очень мало сельскохозяйственных орудий и минимальное поголовье скота. Первые сельскохозяйственные кооперативы возникли в 1948 году.

Школой социалистического хозяйствования стали государственные хозяйства (образовались в 1949 году). Одновременно с ними были основаны машинно-тракторные станции.

Далее мы на основе приведенных статистических данных знакомимся с жизнью населения комитата — с изменениями, происшедшими в условиях труда, здравоохранении, положении культуры, с громадным прогрессом, происшедшим в этих областях.

Наряду с большими достижениями, в строительстве социализма в работе партии были допущены серьезные ошибки. Статья рассматривает все это на основе партийной жизни одного комитата и подробно оценивает положительный и отрицательный опыт в партийной работе. Указывает статья и на то, что совершенные ошибки происходят не из сути режима, а из неправильной оценки объективных процессов и отклонения от учения марксизма—ленинизма.

Постановление Центрального Руководства ВДП, принятое в июне 1953 года, дававшее основу для исправления ошибок, осуществлялось с проволочками. Это внесло смещение в ряды коммунистов и ободрило классовых врагов.

Статья показывает, как активизировались классовые враги в комитате: на заводах они стремились расшатать трудовую дисциплину, в селе же их деятельность сводилась к подрыву и развалу сельскохозяйственных кооперативов.

Центральное Руководство ВДП на мартовском пленуме 1955 года выступило против правоуклонистских ошибок и искажений, в то же время отошла на задний план борьба против сектантских ошибок, более того — прежние ошибки вновь оживились.

Тогдашнее партийное руководство не поняло уроков XX съезда КПСС, не сделало соответствующих выводов применительно к венгерским условиям и не приняло мер к исправлению ошибок в этом отношении.

Правильный путь из кризисного положения указали июльские решения 1956 года, принятые Центральным Руководством. Против этого начались враждебные выступления и извне и изнутри. Идеологическую подготовку контрреволюции вела группа Имре Надя.

Далее статья знакомит с подготовкой контрреволюции в комитате и историей мятежа. События в комитате подтверждают тот факт, что контрреволюция стремилась к свержению пролетарской диктатуры и реставрации капитализма. Удар в первую очередь был направлен на уничтожение коммунистической партии и на преследование коммунистов. Одновременно с этим целью была ликвидация власти пролетарской диктатуры и государственного аппарата.

После разгрома контрреволюционных сил заново началась организация партии и в комитате Веспрем. Статья дает полную картину того, как в комитате проводилась работа по организации партии, как велась борьба за восстановление работы предприятий — основы жизни.

После заседания Венгерской социалистической рабочей партии (ВСРП) в конце июня 1957 года ускорился темп социалистической консолидации. Партийные организации в комитате большое внимание уделяли борьбе против контрреволюционной идеологии и ревизионизма. Укрепилось влияние партии в массах, успешно шло хозяйственное строительство, удалось ликвидировать идейную неразбериху. К концу 1958 года закончилась социалистическая консолидация. На выборах в ноябре 1958 года избиратели выразили свое единодушие с политикой партии и павительства.

Второй ключевой задачей после защиты и укрепления пролетарской власти была социалистическая реорганизация сельского хозяйства. К 1958 году в комитате к этому были уже необходимые предпосылки. К февралю 1960 года комитат Веспрем (после комитатов Дьер и Сольнок) был одним из первых в стране, где крестьянство выбрало путь коллективного хозяйствования.

Теперь партийные комитеты и партийные организации главное внимание направили на политическое и хозяйственное укрепление сельскохозяйственных кооперативов. В сельскохозяйственных кооперативах одна за другой возникают партийные ячейки. Вновь образовавшиеся кооперативы усиливают специалистами, переброшенными с других предприятий.

Быстрое развитие социалистической промышленности обеспечило хороший фундамент для укрепления сельскохозяйственных кооперативов.

VIII съезд ВСРП в ноябре 1962 года констатировал, что с социалистической реорганизацией сельского хозяйства во всем народном хозяйстве господствующими стали социалистические производственные отношения — этим закончился период закладки фундамента социализма.

Статья является первой попыткой описания политической истории периода 1948—1962 гг., политики партии в этот период в комитате Веспрем.

Бела Бестери

A tanácsok tevékenysége Veszprém megyében (1957–1962)

I. A TANÁCSI MUNKA A SZOCIALISTA KONSZOLIDÁCIÓ MÁSODIK SZAKASZÁBAN¹

A tanácsi munka területén a konszolidáció fő vonásait tekintve 1957. május–júniusra befejeződött. A megyei tanácsok elnökeinek 1957. május 21-i ülésén (ahol a referátumot dr. Münnich Ferenc, a Minisztertanács elnöke tartotta) a tanácsi munka helyzetét elemezve az elkövetkező időszak fő feladatként a tanácsi hatáskörök bővítését és a bürokrácia elleni harcot szabták meg. Ezek voltak elsősorban azok a területek, ahol előre kellett lépni annak érdekében, hogy a tanácsok az előttük álló feladatokat meg tudják oldani, területükön megvalósíthassák gazdasági szervező, kulturális irányító funkciójukat.

Hasonló szellemben foglalt állást e kérdésben az MSZMP 1957. júniusi Országos Értekezlete, mely hangsúlyozta, hogy meg kell javítani a tanácsok tömegkapcsolatait. A tanácsok munkájának fejlesztését a „munkás-paraszt szövetség továbbfejlesztésének és a néphatalom erősítésének egyik legfontosabb feladata”-ként jelölte meg. (Kiemelte a központi irányítás és a helyi önállóság helyes összhangjának fontosságát. Hangsúlyozta a párt szerveinek és az államapparátusban dolgozó kommunisták munkájának nagy jelentőségét is.)

A tanácsi munka továbbfejlesztése szempontjából nagy jelentőségű volt az MSZMP Politikai Bizottságának 1957. július 9-i határozata a tanácsok pártirányításáról. Megállapította, hogy ezt a munkát pártpolitikai eszközökkel kell végezni, elsősorban a tanácsokban dolgozó kommunistákon keresztül. Hangsúlyozta, hogy a pártirányításban korábban helyenként jelentkező gyakorlatot (utasítások módszere, tanácsi feladatok átvállalása, stb.) fel kell számolni, mert ez a tanácsok önállóságát csorbítja, felelősségüket csökkenti. Külön hangsúlyozta a határozat a tanácsok kommunista csoportjai és a hivatali pártszervezetek tevékenységének jelentőségét. Fontos feladatként szabta meg a tanácsi munka társadalmi megbecsülésének növelését és a tanácsok megerősítését „vezetőképessé, politikailag szilárd, szakmailag hozzáértő káderekkel.”

Ez utóbbi követelmény azért is igen lényeges volt, mert a tanácsi önállóság, a hatáskörök növelésének, de egyáltalán a tanácsi feladatok jó megoldásának egyik elengedhetetlen feltételét jelentette,

A konszolidáció második szakaszában a tanácsok előtt álló legfontosabb feladatokkal foglalkozott a megyei tanács 1957. október 15-i ülése is. Az itt elhangzott beszámoló megállapította, hogy biztosítani kell a párt- és kormányhatározatok maradéktalan megvalósítását, másrészt tovább kell szélesíteni a tanácsok tömegkapcsolatait. Ez utóbbi megvalósítása érdekében az alábbi főbb feladatokat jelölte meg:

- Növelni kell az apparátus politikai és szakmai felkészültségét és fel kell számolni a helyenként még érvényesülő adminisztratív és bürokratikus munkamódszereket.
- Bővíteni kell a tanácsok hatáskörét. Ezzel a folyamattal párhuzamosan szélesíteni kell a lakossággal közvetlenül kapcsolatban álló városi és községi tanácsok feladatkörét is.
- Szélesíteni kell a tanácsok szűk és kötött anyagi lehetőségeit és biztosítani kell az állami bevételi tervek teljesítésében a tanácsi érdekeltséget.

Ezeknek a feladatoknak jelentős részét azonban nem a helyi tanácsok, hanem az országos szervek voltak hivatottak megvalósítani. Az ilyen irányú folyamat megindulását segítette az MSZMP KB-ának határozata, mely a tanácsok igazgatási és gazdasági hatáskörének rendezésével foglalkozott, a kérdés részletes kidolgozásával a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt bízva meg.² A fenti határozatot néhány fontos állami jogszabály követte pl. az ET. 1958. évi 7. sz. tvr.-je (a községfejlesztési tevékenységről és a tanácsok anyagi eszközeinek bővítéséről ill. a 2004/1958. (I. 23) Korm. számú határozat, amely a költségvetési bevételeknél növelte a tanácsok önállóságát és érdekeltségét.

A tanácsi munka javítását szolgálta az 1958. március 7–8-án tartott országos tanácsi értekezlet is. Apró Antal referátumában a tanács és a tömegek kapcsolata szorosabbra fűzésének fontosságát hangsúlyozta. Ennek érdekében — mondta — mindent, amit a tanács meg akar valósítani, tárgyaljon meg a dolgozókkal. Elemezte referátumában a községfejlesztési tevékenység fontosságát, a tanácsok gazdasági tevékenysége fokozásának és a káderek továbbképzésének szükségességét, a tanácsi testület munkájának és a tanácstagok választókerületi tevékenysége javításának szerepét, az országos szakigazgatási szervek és tanácsok ill. a tanácsülés és a tanács igazgatási szervei közötti helyes kapcsolat jelentőségét, a pártirányítás fontosságát.

Az országos helyzetnek megfelelően megyei vonatkozásban is jelentkeznek a törekvések a tanácsi munka megjavítására és ezek nem is maradnak eredmények nélkül.

Javulás jelentkezik a tanácsülések tevékenységében is. Ez a megjelenési százalékban is mérhető, ami a községeknél átlagosan 68—72% között volt, a felsőbb szinteknél 60—65% körül. Jelentkezett azonban néhány olyan új vonás is munkájában, mely korábban vagy teljesen hiányzott vagy szórványosan fordult elő. Az egyik ilyen lényeges terület, ahol előrelépés történt, a napi-rendre tűzött kérdésekben a helyi problémák egyre nagyobb mértékű térfoglalása. Ezen belül jelentősen megnőtt a községfejlesztési kérdések súlya. Különösen ezzel a kérdéssel foglalkozó tanácsüléseken figyelhető meg nagyobb mérvű aktivitás jelentkezése, ill. a korábbi aktivitás növekedése. Másrészt szaporodott az interpellációk száma (elsősorban a községi tanácsüléseken). Jellemző módon ezek is elsősorban községfejlesztési, áruellátási stb. kérdésekhez kapcsolódtak témájukban.

Ez az egyik kérdés a tanácsi munkában, amely a tömegek részéről leginkább érdeklődésre számíthat. A megszavazott hozzájárulások befizetése azonban akadózott. A megyében az 1956-os 7,3 milliós községfejlesztési hozzájárulásból 4 776 000 Ft-ot, az 1957-es 5,1 millióból 2 300 000 Ft-ot fizettek be 1957. szeptember 20-ig. Az adatok azt is tanúsítják, hogy a megállapított összeg is csökkent az előző évhez képest. Ugyanakkor sok községben már ekkor szép eredmények születtek, pl. Csabrendeken közel 50 ezer Ft-ért törpevízművet létesítettek, Zalaszántón 42 ezer Ft-os üzletfelújítást hajtottak végre, Karmacson az egészségházhhoz 41 ezer Ft-tal járultak hozzá stb. Öskün az augusztusi községi tanácsülésen 58 ezer Ft-ot ajánlottak fel kultúrházépítésre. Növekszik a tanácsüléseken az aktivitás a társadalmi munka felajánlásánál, pl. az októberi községi tanácsüléseken Bazsin villamosításhoz, Vonyarcvashegyen útjavításhoz, Sümegcsehin a kultúrházhoz, Monostorapáti iskolabővítéshez 70 ezer Ft értékű munkafelajánlás történt.³

1958-ra lényeges előrelépés jelentkezett a községfejlesztési tevékenységben. Ehhez a konszolidációs folyamat előrehaladása mellett jelentős mértékben hozzájárult az a tényező is, hogy a tanácsi vezetők döntő többsége felismeri ennek a munkának politikai és gazdasági jelentőségét, s ezért a korábbihoz képest nagyobb súllyal kezeli ezt a kérdést.

Ebben az évben a községfejlesztési alap volumene 41 millió Ft-ra emelkedett (az 1955-ös 18 millióról). Emelkedett ezen belül a lakosság hozzájárulása 14,8 millió Ft-ra (az 1955-ös 5,7 millióval szemben). Ez az általános jövedelemadóhoz viszonyítva megyei átlagban 13,42%-nak felel meg. Ezen túlmenően 5 millió Ft értékben történt a megyében társadalmi munkafelajánlás. Külön kiemelkedő példa Döbröce esete, ahol az eredetileg megszavazott 20%-os hozzájáruláson felül újabb 7 ezer Ft-ot ajánlottak fel a községfejlesztési tervek megvalósítására. Hasonló eset történt Balatonrendesen, ahol a 142 ezres összeget 152 ezer Ft-ra emelték az iskolaépítéshez. Nagyobb összegeket fordítottak

még iskola építésre, tatarozásra, berendezésre, Óhid, Sümegprága, Zalagalsa, Inota, Kapolcs, Badacsonytördemic, Taliándörögd stb. lakói. Közel 50 községben művelődési ház felépítését, felújítását fejezték be. Vízvezeték, csatorna, út, híd, járda, legelő javítására fordítottak nagyobb összeget pl. Sümegen, Csabrendeken, Balatonalmádiban, Zircen, Vászolyon, Akalin, Várpalotán, Láziban, Tihanyban, Sármelléken, Zalaváron stb.⁴

A helyi kérdések előtérbe kerülésével párhuzamosan javulás jelentkezik a tanácsi bizottsági munka területén is. Az eredmények azonban nem elsősorban a számadatokban tükröződnek, hanem abban, hogy nőtt azoknak az állandó bizottságoknak, illetve ideiglenes bizottságoknak a száma, melyek nem formálisan működtek. A fejlődésben számszerűen különösebb változások nem észlelhetők, de nő a községfejlesztési tevékenység tervezésével, illetve végrehajtásával foglalkozó bizottságok száma, melyeket a tanácsüléseken be is számoltatnak munkájukról. Pl. Várpalotán egy erre a célra létrehozott társadalmi bizottság vizsgálta felül a városfejlesztési tervet.⁵ Segíti az ilyen irányú tevékenység kibontakozását a megyei tanácsnak⁶ az az elvi állásfoglalása is, hogy a jövőben az állandó bizottságoknak nagyobb szerepet kell biztosítani a községfejlesztési tervek kidolgozásánál és végrehajtásának ellenőrzésénél. Egyúttal hangsúlyozzák, hogy különösen a tervek elkészítésénél szívesen támaszkodni kell a választók véleményére, javaslataira. A tanácsi bizottsági munka felfuttatása szempontjából fontosnak tartják⁷ az állandó bizottságok összetételének javítását is részben a szakképzettség szempontjáról, részben olyan irányban, hogy valóban agilis, aktív tanácsstagok vegyenek részt a bizottsági munkában. Az előbbieket mellett azonban szükségesnek tartják az apparátus dolgozói körében ható azon helytelen nézet kiküszöbölését is, hogy lebecsülik a tanácsi bizottságok tevékenységét, s ezért véleményüket sem kéri ki az egyes kérdések eldöntésénél.

A tanácsi munka, a tanács tömegkapcsolatainak javulása szempontjából lényeges területet jelent a dolgozók ügyeinek intézése. Az adott település fejlesztése, ellátottsága stb. mellett ez az a másik fő terület, amellyel kapcsolatban a dolgozók véleményüket elsősorban kialakítják a tanácsi munkáról. Bár e kérdés megoldása szorosan összefügg az ügyintézési rendszert általában szabályozó központi elvekkel, de az adott tanácsi apparátusi dolgozók is sokat tehetnek érdekében. Az elsődleges, ami minden tanácsszintnél megvalósítható: az apparátusi dolgozók az ügyirat mögött elsősorban az embert lássák, akinek a legmindennapibb apró kérdés is igen fontos ügy lehet. Épp ezért hangsúlyozza a megyei tanács 1957. október 15-i ülése a dolgozók ügyeivel való megfelelő foglalkozás fontosságát.

A dolgozók véleményének, javaslatainak kikérése és ügyeik intézése szempontjából is nagy jelentőséggel bírnak a tanácsügyi fogadóórák és beszámolók. Ez utóbbiak emellett biztosítják a tanácsstagok — egész választási ciklusra történő — szoros kapcsolatát és függését választóiktól.

Ami a tanácstagi beszámolók tartását illeti, 1957 második feléhez képest 1958 I. félévben mind a tartott beszámolók, mind a résztvevők számában csökkenés állapítható meg. Ez elsősorban a községi tanácstagok vonatkozásában jelent lényegesebb csökkenést. Ez azonban összefügg azzal is, hogy csökkent a számszerűsítésre való törekvés. Ugyanakkor a beszámolók témája igen helyesen döntő többségben a községfejlesztési tervek összeállításával és a hozzájárulási százalék meghatározásával foglalkozott⁸.

A fogadóóránál szintén csökkenés tapasztalható.⁹ Az előzőekben említett okon túlmenően a községi tanácstag fogadóórákat illetően jelentkezik mesterkélttség is, hiszen a községi élet sajátosságaiból adódóan tanácstag és választói nap mint nap közvetlenebb formában beszélgethetnek találkozásaikkor. Ezért egyre gyakoribb a családlátogatásos stb. módszer.

A fogadóórákon szaporodnak ebben az időben a községfejlesztési kérdések és gyakori ezekhez a társadalmi munka felajánlás is. Ugyanakkor számos egyéni probléma is jelentkezik, különösen gyakoriak a lakásügyi panaszok, melyek még ha jogosnak ítélték is, az anyagi eszközök, kapacitás stb. korlátozott mértéke miatt nem oldhatók meg, csak távlatilag.¹⁰

Jelentős eseményei a tanácsi munkának a tárgyalati periódusban az 1957. júliusi és novemberi részleges tanácsválasztások. Méreteit tekintve ez utóbbi tarthat számot érdeklődésünkre. 1957. november 17-én 12 megyei, 59 városi és 700 községi választókerület megüresedett helyének betöltésére került sor. A választások számszerű eredménye az alábbiak szerint alakult:¹¹

	Megyei	Járási	Városi	Községi
választókerületeknél				
Szavazott (a szavazásra jogosultak %-ában)	95,8	98,4	94,7	98,6
A Népfront jelöltjére szavazott (a leszavazottak %-ában)	97,3	99,4	99,2	98,6

A részleges választások eredményei kedvezőknek mondhatók. Az ellenforradalom leverését követően viszonylag nem hosszú idő telt el. Az emberek tudatában részben ideológiai zűrzavar, különösen pedig nagyfokú passzivitás jelentkezett. Az eredmények eléréséhez tehát igen jó politikai munkára volt szükség. Az eredmények mutatják a politikai konszolidáció terén való lényeges előrelépést is.

Az 1957. novemberi részleges tanácstag választások némiképp már következtetni engednek az általános tanácsválasztások várható eredményeire. Egyben jelezik a proletárhatalom megerősödését, a tömegek bizalmának megnövekedését a párt és a kormány politikája iránt.

A konszolidáció szakasza az 1958. november 16-i választásokkal zárult. Öröndetes jelenség — és egyben a választások jó politikai előkészítésére is mutat —

hogy a jelölőgyűléseken mintegy 145 ezer ember (a választók közel 60%-a) jelent meg. A választások előkészítésében népnevelőként 7—8 ezer párttag és kb. 30 ezer pártönkívüli aktíva vett részt. Választási nagygyűlések Veszprémben, Pápán, Várpalotán, Keszthe-lyen és Zircen voltak.¹²

A párt azt tartotta fontosnak, hogy a választás beszélgetés legyen a dolgozó néppel, a párt politikájáról, az eddig megtett útról, eredményeinkről és feladatainkról. A választás a konkrét helyzetben népszavazásnak is felfogható volt a szocializmus mellett és a 2 év politikája mellett. A választási agitációt összekapcsolták a tsz agitációval is.

Az ellenség a nyílt fellépés helyett inkább a suttogó propaganda eszközét választotta. Főbb érvei:

- szavazás lesz választás helyett,
- egypártrendszerrel értelmetlen a választás,
- a tanács a kommunisták erőszakszerve,
- aki a Népfront jelöltjére szavaz, az a tsz-re szavaz,
- szovjetellenes és nacionalista jelszavak.

A jelölő gyűléseken 5 járási, 5 városi és 275 községi jelöltet nem fogadtak el, de egy-két kivételtől eltekintve — megfelelő embereket javasoltak helyettük.

A választásokon 6 községi választókerületben nem kapták meg a szükséges többséget a jelöltek, itt november 23-án pótválasztásokat tartottak.¹³

A választások Veszprém megyei eredményei a szocialista konszolidáció sikeréről tanúskodtak: a választók túlnyomó többsége az 1956. november 4-e után folytatott politikára, a szocializmus építésére szavazott.

A választási eredmények a következők voltak:¹⁴

	Megyei	Járási	Városi	Községi
tanácstag választására				
Választásra jogosult	250 374	198 379	51 995	198 379
Szavazott	248 597 (99,3%)	195 673 (98,6%)	50 988 (98,1%)	195 396 (98,5%)
Érvényes szavazat	247 691	194 919	50 797	194 184
Érvénytelen szavazat	906	754	191	1 185
A Népfront jelöltjére szavazott	246 862 (99,6%)	193 955 (99,5%)	50 704 (99,8%)	192 673 (98,6%)
A Népfront jelöltje ellen szavazott	829	964	93	1 511

II. A TANÁCSOK GAZDASÁGI SZERVEZŐ, POLITIKAI ÉS KULTURÁLIS MUNKÁJA FELLENDÜLÉSÉNEK HATÁSA TÖMEGKAPCSOLATAIK ELMÉLYÜLÉSÉRE (1958—1962)

1. A tanácsok szerepe a mezőgazdaság szocialista átszervezésében.

Az MSZMP agrárpolitikáját a konszolidáció időszakában elsősorban a termelőszövetkezetek megerő-

sítésére irányuló törekvés jellemezte. A konszolidáció periódusának befejeződésével megérték a mezőgazdaság szocialista átszervezésének feltételei is. Az MSZMP KB 1958. decemberi ülésén a párt agrárpolitikájával kapcsolatos egyes kérdésekről és a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztéséről elfogadott határozat megállapította, hogy az átszervezés ütemét meg kell gyorsítani. A határozat megjelölte a tanácsok feladatait is, részben a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlesztésében, részben a tsz-ek megszilárdításában.¹⁵

A konszolidáció időszakában a megyei vezetés, így a tanácsai vezetés is, fő feladatának a meglévő termelőszövetkezetek megszilárdulását tartotta. Ez a számszerű eredményekben is tükröződik. Az ellenforradalomnak a tsz-ek elleni támadása következtében megyénkben csak 58 tsz maradt meg. Ezek száma 1956. december 31-re 64-re emelkedett. Ezen termelőszövetkezetek 2227 tagot tömörítettek és 24 026 kh földön gazdálkodtak. Ez az 1955. december 31-i helyzethez viszonyítva a tsz-ek számánál és földterületénél 50%-ot, a tagok számánál 37%-ot jelentett. Az 1957-ben tovább folytatódó lassú növekedés eredményeképpen 1957. december 31-re 81 tsz működött már megyénkben 28 070 kh-on 2470 taggal¹⁶

A termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése és erősítése terén jelentkező tanácsai feladatokkal foglalkozott a megyei tanács 1958. márciusi ülése. A beszámoló egyik fontos alapelvként hangsúlyozta, hogy a már működő tsz-ek megszilárdítása és új tsz-ek szervezése együttes feladatként kezelendő. A tsz szervezés területén fontosnak tartotta a megyei és járási funkcionáriusok mellett a helyi adottságokat leginkább ismerő helyi (községi) vezetők bekapcsolását. Hangsúlyozta a pedagógusok bevonásának szükségességét.

A tsz mozgalom megszilárdítása terén végzett jó munkát mutatja, hogy a kedvezőtlen időjárás ellenére is 1958-ban egy munkaegység értéke 38,41 Ft. Ezzel párhuzamosan új tsz-ek is alakultak. 1958. december 31-én 89 tsz működik, 35 714 kh-on, 3067 taggal.¹⁷

A mezőgazdaság átszervezésében a nagy előrelépés megyénkben 1959-ben történt. Ennek előkészületeként 1958 novemberében a megyei vezetés 40 községben vizsgálatot végzett. Ennek célja: a parasztok hangulatáról, a tsz-ről vallott nézetükről és az egyéni gazdaságok helyzetéről tájékozódás. A felmérés azt igazolta, hogy a megyében is megérték a feltételek a tömeges átszervezésre.

Az átszervezésnél fel kellett lépni az ellenség rémhíreivel szemben, mely elsősorban a termelés és az életszínvonal csökkenését jósolta. De fel kellett lépni az egyes helyeken tapasztalható türelmetlenséggel szemben is.¹⁸

A megfelelő előkészítő munka eredményeképpen 1958/59 telén megyénkben több mint 33 ezer parasztcsalád, több mint 300 ezer hold földdel a szövetkezeti utat választotta. Ezzel a megye országos viszonylatban az élenjáró megyék közé sorakozott fel. A gyors fejlődést jól szemlélteti, hogy míg a tsz-ek szántóterülete az összes szántó %-ában:

1958. december 31-én 6% (országosan: 11,9%, addig 1959. március 31-én 59,1 (országosan: 32,3 %).¹⁹

A mezőgazdaság átszervezésében elért jelentős eredményeket értékeli az MSZMP KB 1959. március 6-i határozata, mely Győr-Sopron és Szolnok megye eredményei után Veszprém megye jelentős előrelépését is kiemeli. Ugyanakkor a határozat a feladatok tekintetében megállapítja, hogy:

„Mezőgazdaságunk fejlődésének fő követelménye ma a termelőszövetkezetek megerősítése, különösen a tél folyamán alakult termelőszövetkezetek nagyüzemi gazdálkodásának megalapozása... ennek sikeres végrehajtása az alapvető feltétele annak is, hogy az új gazdasági évben újabb nagy lépést tegyünk előre a termelőszövetkezetek fejlődésében.”

A határozat egyéb szervek feladatai mellett ismét hangsúlyozza a tanácsok szerepét is e tevékenységben.²⁰

A Központi Bizottság irányelveinek messzemenő figyelembevétele jellemzi a megyei vezetés s ezen belül a tanácsok munkáját. Az 1959-es évben a megyei tanácsülések sora²¹ foglalkozik a termelőszövetkezeti mozgalom területén jelentkező problémákkal és feladatokkal. Már a márciusi tanácsülés elemzi a tsz-ek megszilárdulása szempontjából a szakember ellátottságot, másrészt hangsúlyozza a bölcsődék, napközis szervezésének termelőszövetkezetek segítő szerepét, s ennek megfelelően a tsz községekben a tanácsok ilyen irányú tevékenységének jelentőségét.

A további munka szempontjából fontos elvi útmutatást jelentett az MSZMP KB-nak 1959. október 22-i határozata a termelőszövetkezeti mozgalom helyzetéről és továbbfejlesztéséről. A határozat hangsúlyozza, hogy: „A termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztése továbbra is a párt és állami szervek, az egész társadalom egybehangolt munkáját követeli meg.” Ehhez „fő feladat a meglévő termelőszövetkezetek megszilárdítása”. Ennek megfelelően „A párt- és állami szervek a meglévő — bár kevés számú — régi és új gyenge tsz-ekkel való foglalkozást: politikai, szervezeti, gazdasági megerősítésüket mindennapos állandó feladatuknak tekintsék... A nagyobb nehézségekkel küzdő ilyen termelőszövetkezetekben pártszervezők kiküldésével, agronómus, könyvelő beállításával kell a közös munka megjavítását, a munkafegyelem megszilárdítását, a szövetkezetek megerősítését elősegíteni.”²²

A fenti határozat szellemében foglalkozik a kérdéssel a megyei tanács 1959. december 4-i ülése. Megállapítja, hogy a tsz-ek megszilárdításában nagy segítséget jelent az állami támogatás elvének következetes érvényesítése. Ennek megfelelően megyei szinten a tsz-ek több mint 300 millió Ft-ot kaptak a kormánytól építkezésekre és gépi beruházásokra.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy egyes tsz-ekben nem lennének nehézségek. Vannak tsz-ek, ahol a politikai hangulat nem a legjobb. Ennek okai közt olyan tényezők szerepelnek, mint a gyenge vezetés, a nem megfelelő munkaszervezés, a laza munkafegyelem, a termelőszövetkezeti alapszabályzat megsértése, ill. egyes helyeken a tagság a jövedelmet nem a tsz közös munkájától várta.

A nehézségek megszüntetése érdekében igen fontos a tanácsok megfelelő tevékenysége. A tanácsülés elsőrendű feladatként szabta meg a tanácsoknak a tsz-ek ellenőrzését, szakmai irányítását. Ahhoz azonban, hogy ezt meg tudják oldani, a tanács apparátus megerősítését is szükségesnek tartotta. Másrészt fontos volt a tanácsok és termelőszövetkezetek közötti viszony (különösen községi szinten) tisztázása, mivel ezzel kapcsolatban megyénkben is jelentkeztek téves álláspontok. Olyan helytelen nézetekkel lehetett találkozni, amelyek szerint a termelőszövetkezeti községekben nincs szükség tanácsra, pedig valójában a tanácsok feladatai éppen ezekben a községekben nőttek meg erősen. Még gyakoribb az a nézet, amely nem lát semmi lényeges különbséget a tanács tevékenységben a termelőszövetkezeti községek létrejöttével.²³

Milyen főbb feladatok álltak ebben az időben a tanács szervek előtt a termelőszövetkezetek irányítása terén? Csak a leglényegesebbet kiemelve a következőkben foglalhatók ezek össze:²⁴

- Általános mezőgazdasági szakigazgatás (pl. állategészségügy, növényvédelem, adóztatás stb.) E területen növelendő a járási tanács szakigazgatási szerveinek hatásköre. A termelőszövetkezeti igazgatás a szövetkezetek belső életére vonatkozó jogszabályok betartását hivatott elősegíteni, (pl. a közgyűlés tevékenységének, a tsz és egyes tsz-tagok közötti viták megvizsgálása és megoldása.)
- A szövetkezetek üzemgazdasági irányítása, melynek célja a nagyüzemi gazdálkodás, a termelés korszerű irányításának biztosítása. Hivatott elősegíteni az egyes tsz-ek és a tsz-eknek más szervekkel való kooperációját is. Ez a kérdés ekkor még meglehetősen kidolgozatlan volt. Ennek ellenére helyenként már községi szinten is jó kezdeményezések születtek. Pl. Karmacson 1960. októberben a tanácsülés javasolta a tsz vezetőségnek, hogy vizsgálják meg, lehetne-e a kőbányában nagyobb mennyiségben építőkövet kitermelni, mert ez télen munkalehetőséget adna a tsz tagoknak.²⁵

A tsz-ek állami irányítása hatékonyságának növelése érdekében 1961. január 28-án a megyei PB javaslatot terjesztett a pártközpont elé melyben a következő főbb szempontok szerepelnek:

- Tovább kell növelni a tanács hatáskört a gép-állomások vonatkozásában.
- Nagyobb hatáskört kell biztosítani a tanácsoknak a termelőszövetkezet bankhitelének engedélyezésénél.
- Egyes hatásköröket a megyei tanácstól le kell adni a járásokhoz.
- Növelni kell a községi tanácsok hatáskörét a termelőszövetkezet irányításában (ellenőrzésben és javaslattevésben).²⁶

A fenti javaslat ezen túlmenően tartalmazza:

- A járási tanácsok mezőgazdasági osztályainak megerősítését, hogy képesek legyenek tervező, elemző munka végzésére.
- Sürgeti a községi tanácsok tsz-t irányító tevékenységére a jogszabály kidolgozását.
- Hangsúlyozza, hogy az igazgatási, kulturális, oktatási stb. központok kialakítása a tsz központokban kell történjen.

A fenti kérdésekkel való foglalkozás különösen fontosá vált azzal, hogy a megye területén befejeződött a mezőgazdaság szocialista átalakítása. Ennek ütemét a számszerű adatok mutatják:²⁷

Idő	Tsz-ek száma	Az össz terület nagysága	Tagok	Családok
			száma	
1959. XII. 31.	280	397 994	40 011	37 401
1960. XII. 31.	279	429 730	45 004	40 517
1961. XII. 31.	225	443 757	45 708	41 036

Állami beruházás és községfejlesztés teljesítése 1000 Ft-ban 1958-ban

	Gazdasági ágazat				Szociális, egészségügyi ágazat		Kulturális ágazat		
	Összesen	fontosabb címek			összesen	fontosabb cím körzeti orvos	összesen	fontosabb címek	
		utak, hidak	V.K.G.	vízgazd.				ált. isk.	művelődési otthon
Községfejlesztésből: a megyében városok, munkáslakta településeken	16 650	7 121	2 804	2 652	2 303	1 988	11 753	3 565	7 764
	3 572	1 429	874	674	32	6	1 325	865	446
Állami beruházásból: a megyében	2 882	2 114	16 548	4 220	4 152	204	13 864	11 273	370
városok, munkáslakta településeken	19 641	1 977	14 698	2 966	2 911	—	6 546	5 422	7

A tsz-ek számánál jelentkező csökkenés azzal a már ekkor meginduló folyamattal van összefüggésben, hogy több kisebb tsz egyesült. Ez a folyamat a következő években is tovább folyt.

A megyében a mezőgazdaság átszervezése és a tsz-ek megerősítése terén elért eredményeket értékelte és megszabta a jövő feladatait az 1962. február 21-i kibővített megyei pártbizottsági ülés.²⁸

Részletesen foglalkozott az 1961-es év tsz zárszámadó közgyűléseivel, melyek egyik jellemző vonásának a közösség gondjaiban, ügyeiben, feladataiban tanúsított nagymérvű aktivitást jelölte meg. Az elért eredmények értékét növelte az is, hogy az aszályos év ellenére egy munkaegység értéke megyei átlagban 25,55 Ft lett (szemben az előző év 23,77 Ft-tal).

Foglalkozott a készpénzfizetés kérdésével, melyet 1961-ben 5 szövetkezetben vezettek be, és melynek engedélyezését a következő gazdasági évre 83 tsz kérte. A pártbizottsági ülésig a felsőbb hatóságok ezt 8–10 újabb tsz-nek engedélyezték.

A pártbizottsági ülés foglalkozott a megye 35 gyenge termelőszövetkezetének megerősítésével. Itt elsődleges kérdésként a vezetés színvonalának emelését hangsúlyozta. Fontos tényezőként jelölte még meg az állami támogatás kérdését. Megemlítette, hogy egyes tsz-ekben baj van az alapokkal, a természeti adottságokkal, gazdálkodással.

A szövetkezetek vezetésének megerősítése céljából részben a 3004-es, részben az 1010-es rendelet alapján 388 (277+111) kádert, vezetőt küldtek eddig a szövetkezetekbe.

Ezt a kérdést a tanácsi szervek is kiemelkedően fontos kérdésként kezelték. Az 1963-ban megválasztott tanácsok elé változatlanul központi feladatként állították, hogy „a tsz-ekben... érvényesüljön és biztosítva legyen az alapszabályszerű gazdálkodás, biztosítva legyen a szocialista termelőszövetkezeti tulajdon védelme, erős, szilárd munkafegyelem, modern agrotechnikai és zootechnikai módszerek alkalmazása, a tervek mennyiségi és minőségi teljesítése, ill. túlteljesítése jellemezze a termelőszövetkezeti gazdaságot.” Fontos feladatként állította ezeken túlmenően a tanácsi szervek elé a tsz tagság anyagi és kulturális helyzetének, valamint szocialista öntudatának emelését.²⁹

2. A tanácsok helyi ipari, kereskedelmi, községfejlesztési munkája, kulturális, egészségügyi és szocialista tevékenysége.

A mezőgazdaság szocialista átszervezése és a termelőszövetkezetek megerősítése terén jelentkező feladatok kétségtelenül igen fontos, de csak egyik részét képezték a tanácsi tevékenységnek. Ezzel párhuzamosan meg kellett oldani az egyéb munkaterületen jelentkező feladatokat is, mint pl. a tanácsi helyi ipar irányítását és a szolgáltatások — lehetőségeiknek megfelelő — színvonalas megvalósítását.

A tanácsi helyi ipar területén a feladatok növekedését eredményezte, hogy különösen 1957 után meggyorsult az az 1954-ben indult folyamat, hogy a helyi szükséglete-

ket kielégítő termelői egységek folyamatosan átkerültek a tanácsok irányítása alá. Ennek fontosságát hangsúlyozta a tanácsi vezetők számára tartott 1960. februári országos értekezlet referátuma is.³⁰ A tanácsi és szövetkezeti ipar megyénkben is részben az országos jellegű igényeket kiegészítő, részben a helyi szükségleteket kielégítő szerepet töltött be. Az országos igények teljesítése, sőt az export tevékenység szempontjából is pl. igen lényeges szerepet játszott a Veszprémi Faárugyár. Az ilyen tevékenység mellett azonban a megye tanácsi szervei a helyi ipar fő feladatának a megye lakossága igényeinek jobb kielégítését tekintették. Ennek megfelelően növelték egyes helyiipari vállalatok kapacitását, hogy szolgáltató tevékenységük növekedjék. Pl. 4 év alatt a megyei Patyolat Vállalat termelési értéke 2 millió forintról 3,5 millió forintra nőtt. Összevonták a Veszprémi és Pápai Vas- Fém- és Gépjavító Vállalatot, hogy az elektromos háztartási gépek javítását jobban el tudják látni. Ennek érdekében az összevont vállalat telephelyeit is bővítették.³¹

A lakosság jobb ellátása érdekében Veszprémben, Várpalotán és Ajkán új kenyérgyárakat hoztak létre. A húsellátás szempontjából pedig jelentős szerepet töltött be a helyi tanácsi irányítás alatt álló veszprémi és keszthelyi Húsipari Vállalat.³² Nem mond ellent ennek az egyes helyiipari vállalatoknál a megyén belül is jelentkező helytelen törekvés, hogy a szolgáltatások színvonalának javítása helyett (mivel a szolgáltatások általában ráfizetések voltak és állami dotációval működtek) termelő munkára igyekeztek rátérni.³³

A szolgáltatások javítása érdekében a tanácsi szervek segítették a 42 kisipari termelőszövetkezetet és a megyében tevékenykedő 2493 magánkisiparos tevékenységét. Ez utóbbiak szerepe főleg a falusi javító-szolgáltató tevékenység szempontjából igen jelentős.

A fentiekon túlmenően a tanácsi szervek az általuk irányított helyiipart részben a helyi anyagok feltárása és a hulladékok hasznosítása, részben munkaalkalmak teremtése szempontjából fontos lehetőségnek tekintették.³⁴

A lakosság áruellátásának javítását tartották szem előtt a kereskedelmi hálózat fejlesztése terén is. Ezt részben a kereskedelmi egységek korszerűsítésével, részben új üzletek létesítésével kívánták elérni. Új kereskedelmi egységek létesültek pl. Várpalotán, Pétfürdőn, Inotán, Ajkán, Úrkúton, Balatonfüzfőn, Zircen stb. Különösen jelentős feladatként jelentkezett a kereskedelmi hálózat aránytalanságainak megszüntetése 1959-ben pl. Pápán 72 kereskedelmi egység volt, míg az alig kisebb lakosú Várpalotán csak 42.³⁵

A tanácsok tevékenységének e területen nagy ösztönzést adott az MSZMP KB-nak a munkásosztály helyzetéről hozott 1958-as határozata. Ez a megye szempontjából különösen jelentős határozat volt, mivel ebben az időben a lakosság 39%-a munkás. Ebből adódóan különösen jelentős feladatok háramlottak végrehajtásában a megyei tanácsi szervekre.

A megyei helyzetről és a tervbe vett intézkedésekről a kormány 1959-ben be is számoltatta a megyei tanács végrehajtó bizottságát. A beszámoló elkészítését széles-

körü felmérő munka előzte meg. A megyei tanács által létrehozott 14 tagú bizottság 485 munkással, 190 munkásfelelőssel és 115 értelmiségi dolgozóval beszélgetett el. A jelentés tartalmazta az érintettek észrevételeit, javaslatait.³⁶ A Minisztertanács 1959. V. 21-i ülésén hozott határozata értelmében a megyei tanács 1959. VI. 29-i ülése is megtárgyalta a városok és munkáslakta települések ellátottságának helyzetét és a tanácsi szervek feladatait. A tanácsülés a legsürgősebb feladatokat egy éves intézkedési tervben foglalta össze. Az intézkedési terv külön pontban hangsúlyozta a tanácsi vezetők és az üzemek dolgozói kapcsolatának szorosabbra fűzését, s ennek érdekében elhatározta, hogy a vb vezetők legalább kéthavonta kötelesek az üzemeket felkeresni, ahol beszámolóik, ill. fogadóórák keretében találkoznak a dolgozókkal.³⁷

A munkáslakta településeken jelentkező problémák közül az egyik legégetőbbet a lakáskérdés jelentette. Ezeken a helyeken 4900 jogos lakásigényt tartottak nyilván, s ezek 76%-át munkások adták be. Itt különösen nagy feladatok hármlottak a tanácsokra — anyagi lehetőségeik keretein belül —, mert az állami lakások építési programja és a lakások elosztása már teljes egészében a tanácsokhoz tartozott. A lakáshiányon az állami beruházások körületekintő felhasználása mellett a tanács átalakításokkal stb. is próbált segíteni. Ennek eredményeképpen pl. csak Veszprémben 60 lakást sikerült kialakítani helyreállítással, ill. irodák átalakításával.

Ugyancsak égető problémák jelentkeztek a munkáslakta településeken a kommunális ellátottság területén. Ennek érdekében 1959-ben pl. az éves megyei beruházási keret kb. 75%-át a munkáslakta települések fejlesztésére fordították. Másrészt ezeken a helyeken a községfejlesztésből 18 ezer m² utat, 8 ezer m² járdát, 17 közutat, 2 orvoslakást építettek és 21 ezer m²-el növelték a parkosított területeket. Veszprémben pedig tatarozásra és a közvilágítás bővítésére fordítottak közel 1 millió Ft-ot a községfejlesztésből.

A kulturális helyzet javítása érdekében elhatározták Várpalotán a gimnáziumi oktatás beindítását, Ajkán új gimnázium létrehozását, Berhidán új 8 tantermes általános iskola építését. A jelentkező tanteremhiányt a községfejlesztési tervek segítségével is igyekeztek megoldani. Ezért 1959-re 24 tanterembővítést irányoztak elő. Ehhez egyébként a lakosság társadalmi munka hozzájárulásának értéke több mint félmillió forint.³⁸

Ezek a kérdések részben már a tanácsi munka egyik legfontosabb területéhez, a községfejlesztési tevékenységhez kapcsolódnak. Ez az egyik olyan tanácsi munka-terület, hol a tanács és a tömegek kapcsolata igen szorosra fűzhető. A megyei tanácsi szervek igyekeztek is ezt a lehetőséget kiaknázni. Ennek érdekében nagy gondot fordítottak a községfejlesztési tervek előkészítésére és e munka népszerűsítésére. Ennek megfelelően a községfejlesztési tervek elkészítésébe a lakosság széles tömegeit kapcsolták be. Pl. Keszthelyen 1959-ben a községfejlesztési terveket tárgyaló gyűléseken kb. 5 ezren vettek részt. Nagy súlyt helyeztek a községfejlesztési tervek végrehajtásában is a lakosság részvételére. Épp ezért a tanácstagok beszámolókon rendszeresen fog-

lalkoztak e kérdésekkel. A pápai járásban tabló készítésével és a sajtón keresztül is megfelelő tevékenységet igyekeztek a területen kifejteni. Ilyen célzattal jelentették meg kéthavonként a járás „Községfejlesztési Híradó”-ját is. A zirci járási tanács határozata értelmében pedig a községfejlesztési operatív bizottság havonta, a községi tanács vb-k pedig negyedévenként kötelesek voltak megtárgyalni a községfejlesztési tervek végrehajtásának helyzetét, menetét, hogy az esetleg szükséges intézkedéseket időben meghozhassák.³⁹

A lakosság érdeklődését a községfejlesztési munka iránt jól mutatja a hozzájárulások mértéke is. Ez pl. 1959-ben a megyében átlagosan 15,8%-os volt, sőt egyes helyeken ezen felül még plusz felajánlások is történtek, összesen 1 millió 200 ezer Ft értékben. Ezen belül a felajánlás százaléka járásokként az alábbiak szerint alakult:⁴⁰

Devecseri járásban	15,2%
Keszthelyi járásban	12,3%
Pápai járásban	13,0%
Sümegi járásban	16,4%
Tapolcai járásban	16,0%
Veszprémi járásban	16,4%
Zirci járásban	14,0%

A városokban a hozzájárulás mértéke pedig:

Keszthely	5 évre	20,0%
Pápa	1 évre	15,0%
Veszprém	3 évre	16,0%
Várpalota	3 évre	20,0%

Várpalotán ezen túlmenően még 83 ezer Ft értékű társadalmi munkavállalás is történt.⁴¹

Az 1959-es községfejlesztési terv bevételi előirányzata (az előző évi pénzmaradvánnyal) 46 millió 132 ezer Ft volt. Ezen belül:

a lakosság hozzájárulása	16 millió Ft
társadalmi munka	6 millió Ft
helyi anyag	2,5 millió Ft
több éves lajázatú bankkölcsön	9 millió Ft

Az elképzelések szerint ezt a következő főbb területekre kívánták fordítani:

- 47%-át kommunális ellátásra,
- 43%-át egészségügyi, kulturális, sport kiadásokra,
- 5—6%-át fásításra, legelőjavításra.⁴²

Az 1959-es tervek azonban túlteljesítéssel valósultak meg, s a következő évek eredményei további emelkedésről tanúskodnak. A tárgyalt tanácsciklusban az eredmények az alábbi módon alakultak:⁴³

	(Millió Ft-ban)			
	1959	1960	1961	1962. X. 31-ig
Forint bevétel	58,117	66,457	58,869	55,577
Társadalmi munka értéke	8,629	11,92	12,215	9,929
Helyi anyag értéke	3,576	4,518	3,655	2,843
Összesen:	70,322	82,895	74,739	68,349

A lakosság hozzájárulását kedvezően befolyásolta, hogy államunk minden egyes forintjuk után 60 fillér támogatást biztosított.

Ezek az anyagi eszközök szép eredmények elérését tették lehetővé.

A 4 év alatt az alábbi főbb létesítmények valósultak meg:⁴⁴

Megnevezés	1959	1960	1961	1962. X. 31-ig
Szilárd burkolatú út m ²	29 757	40 376	61 275	9 125
Szilárd burkolatú járda m ²	26 684	66 305	20 055	12 321
Villanyhálózat bővítése km	24	43	10	7
Közvilágítási lámpahely db	499	506	501	31
Autóbusz váróhelyiség db	29	26	18	5
Parkosított terület m ²	7 009	5 995	9 776	19 624
Közfürdő db	1	4	1	1
Ravatalozó db	3	13	8	1
Mélyfűrésű kút db	7	8	3	1
Vízvezeték-hálózat km	2	18	13	6
Törpevizmű db	6	6	1	1
Orvosi rendelő db	11	20	13	6
Orvoslakás db	13	8	5	3
Óvodai tanterem db	2	6	14	6
Ált. iskolai tanterem db	29	20	8	18
Pedagóguslakás db	6	2	3	3
Művelődési ház db	32	27	22	7
Sportpálya db	2	2	4	3
Tűzoltószertár db	6	4	4	1
Tanács ház db	3	2	1	1

Az eredmények különösen ott voltak jelentősek, ahol a községfejlesztési terveket a lakosság igényeinek alapos felmérése alapján állították össze. Ezeken a helyeken a végzett társadalmi munka az átlagosnál jóval magasabb volt. Például Rezi községben a vízmű építéséhez 450 000 Ft, Veszprém városban a vidámpark építéséhez 2,5 millió Ft, Balatonederics községben az egészségház építéséhez 62 000 Ft, Hosztót községben a falu villamosításához 32 000 Ft, Tótvázsony községben az iskolaépítéshez 115 000 Ft, Sáska községben a bekötőút építéséhez 193 000 Ft értékű társadalmi munkával járult hozzá a lakosság.⁴⁵

Az abszolút értéket tekintve az előző példák alatt marad, mégis fel kell figyelni a kollektív társadalmi munkafelajánlásokra is. Pl. 1960-ban Vanyolán a tsz-elnök a tagság nevében 14 ezer Ft értékű társadalmi munkát, a döbrönte KISZ-titkár pedig 5000 Ft értékű társadalmi munkát ajánlott fel.⁴⁶

Kulturális téren a megyei tanácsszervek tevékenységüket a párt kulturális és ideológiai dokumentumai, különösen az MSZMP Művelődési Politikájának Irányelvei, ill. a felsőbb állami szervek rendelkezései alapján végezték. Ennek megfelelően a tanácsciklusban az alábbi főbb feladatokat jelölték meg:

- A dolgozók eszmei, politikai nevelése, világnézeti formálása.
- A szakmai és általános műveltség színvonalának emelése.
- A dolgozók kulturális igényeinek kielégítése.

A célok elérésében egyaránt jelentős szerepet szántak az iskolai oktatás és az iskolán kívüli művelődési eszközöknek. A világnézeti és politikai formálás szempontjából igen jelentősnek kell tekintenünk, hogy 1962-ben a községi tanácsok zöme megtárgyalta az általános iskolákban folyó világnézeti nevelés helyzetét. Ezek a tanácsülések igen őszinték és aktívak voltak, a tanács-tagok többsége elítélte a kettős nevelést. Számos konkrét határozat is született, amely a fennálló problémák kiküszöbölését, ill. enyhítését célozta. Ezek a határozatok helyesen a kettős nevelést eredményező okok megszüntetésére törekedtek. Jól jellemzik ezt pl. a túskevári tanácsülés által elfogadott határozatok. Elhatározták, hogy a materialista világnézeti nevelés elősegítése érdekében rendszeresen tudományos előadásokat is tartanak a kultúrházban, másrészt a moziban a játékfilmek mellett hasonló célokat szolgáló tudományos filmeket is vetítenek. A megyében 1962-ben egyébként 4774 ismeretterjesztő előadásra került sor, melyeken 288 082 fő vett részt. Ezek közül 142 politikai, 107 közgazdasági, 219 történelmi, 109 művészeti, 949 egyéb társadalomtudományi, 192 műszaki, 692 agrár, 557 egészségügyi, 529 egyéb természettudományi előadás volt.⁴⁷

Az általános műveltség emelését célzó tevékenység közvetve segítette ezt a célkitűzést is. Ezért igen jelentős az is, hogy 1958-hoz képest az 1962/63-as tanévben az esti tagozatú oktatásnál 3—4-szeresre, a levelező oktatásnál pedig 8—9-szeresre emelkedett a tanulók száma.

Az oktatás tárgyi feltételeinek javítása szempontjából is jelentős tevékenységet fejtettek ki a tanácsok. Az iskolaépítési, tanterembővítési stb. tevékenység eredményeire utaló számszerű adatokkal az előzőkben már foglalkoztunk. Az e területen kifejtett jó munka eredményeként az 1958. évihez viszonyítva 1962 végére az általános iskolai tanteremek számát 8,7%-kal növelték megyénkben. A középiskolai tanteremek száma pedig 4,3%-kal emelkedett. Az ismertetett adatokon túlmenően feltétlenül meg kell még itt említeni, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezését követően különösen megnőtt az érdeklődés a tsz idényóvodák iránt. 1958-hoz képest az óvodák száma 4 év alatt 19-cel, a férőhelyek száma 1053-mal emelkedett. Ezen túlmenően azonban a tanács 1962-ben már 83 tsz idény-óvodát is működtetett 2470 férőhellyel. Ezek a nyári mezőgazdasági munkák idején komoly segítséget jelentettek a tsz-ek dolgozóinak.⁴⁸ Ezeket az eredményeket az tette lehetővé, hogy tanácsaink évről-évre növekvő összegeket irányoztak elő e feladatok megoldására. A tanácsai költségvetésben a 4 év során az oktatási jellegű kiadások az alábbiak szerint alakultak:⁴⁹

Magnevezés	1000 forint			
	1959	1960	1961	1962
Óvodák	13,5	17,6	18,9	24,7
Általános iskolák	64,0	76,0	77,6	79,0
Általános isk. napköziotth.	7,5	9,6	11,8	15,0
Középiskolák	8,1	9,1	12,3	12,4

Mindez példázza, hogy tanácsaink tevékenységüket a párt és kormány művelődéspolitikájával összhangban végezték.

A művelődési lehetőség szempontjából igen sokat jelentett, hogy megyénkben 220 művelődési otthon funkcionált. 637 művészeti csoport és 205 szakkör tevékenysége, másrészt az előzőekben más vonatkozásban említett ismeretterjesztő előadások mutatják, hogy ezen művelődési házak többségében pezsgő kulturális élet alakult ki.

A művelődési lehetőségeket és igényeket egyaránt példázza a könyvtárak fejlődése. 1958-hoz viszonyítva:

a könyvtárak száma	288-ról 298-ra,
a könyvtári kötetek száma	194 814-ről 415 619-re,
az olvasók száma	34 435-ről 58 074-re

nőtt.

Ezen eredmények azt jelentik, hogy megyénkben mind a könyvállomány, mind az olvasók számát tekintve (a lakosság egészéhez viszonyítva) túlszárnyalták az országos átlagot. Különösen jelentős szerepet töltött be az olvasótábor szélesítésében a művelődésügyi autó, melynek segítségével egészen kis településekre is eljutottak a könyvek.⁵⁰

Ezeket az eredményeket nagyban elősegítette, hogy pl. 1962-ben már a művelődési otthonok, házak üzemeltetésére 5,7 millió Ft-ot fordítottak (közel 4 millióval többet, mint 1959-ben), a könyvtárak üzemeltetésére és fejlesztésére pedig 4,6 millió Ft-ot (az 1959-esnél csaknem 3 millió Ft-tal többet).⁵¹

Lényeges területe a tanácsai munkának a szociális és egészségügyi tevékenység. Az e téren kifejtett munka méreteire jól utalnak a költségvetési előirányzatok adatai.⁵²

	Millió forint			
	1959	1960	1961	1962
Kórházak	36,9	52,8	55,5	60,1
Rendelőintézetek	12,4	19,4	16,0	16,7
Bölcsődék	4,9	5,4	5,7	5,9
Szociális gondozás	1,7	2,5	2,8	3,1
Szociális otthonok	7,2	8,8	9,2	9,7

A megyei tanácsai szervek a lakosság egészségügyi és szociális ellátásának további javítása érdekében tehát komoly összegeket fordítottak e területekre is. Ennek eredményeként nőtt a kórházi, bölcsődei és szociális otthoni férőhelyek száma. Ez utóbbi kettő szempontjából a községfejlesztési alap összegei is komoly lehetőségeket biztosítottak. A kórházi és rendelőintézeti ellátás mennyiségi és minőségi javulása szempontjából lényeges eredményt jelentett, hogy Veszprémben 152 ágyas gyermekkorházat, Dobán 275 ágyas tbc gyógyintézetet, Várpalotán 97 ágyas kórházat, Ajkán, Keszthelyen, Sümegen Zircen új tbc gondozóintézetet, Ajkán szülőotthont stb. létesítettek.⁵³

Mindezek az eredmények azt bizonyítják, hogy anyagi lehetőségeikkel a megyei tanácsai szervek jól éltek, tevékenységük fő szempontja a megye dolgozóinak

életkörülményeiről való egyre jobb, sokoldalú gondoskodás volt. Mindez segítette tömegkapcsolataik szélesítését és szorosabbra fűzését.

3. A tanácsok tömegkapcsolatainak alakulása a szocializmus alapjai lerakásának befejező szakaszában.

Az előzőekben tárgyalt területeken elért eredményeket a megyei tanácsai szervek a párt- és kormány politikájának következetes végrehajtásával érték el. Ez a politika és az ebből fakadó eredmények a tanácsok tömegkapcsolatainak erősödését eredményezték. Különösen jól mérhető ez a községfejlesztési tevékenységnél tapasztalható széleskörű aktivitásban, de tükröződik a tanácsai munka egyéb területein is a tanácsok tevékenységének megélénkülésében, munkájuk minőségi és mennyiségi javulásában egyaránt.

A tanácsok munkájának egyik lényeges fóruma a tanácsülés. A tanácsüléseken való megjelenés nagy átlagban 1959-ben 70—72%, a további 3 évben 78—80% körül mozog.⁵⁴ Ebben az arányban a tanácsülések tartalmi tevékenységének javulása is kifejezésre jut. Ez a tartalmi javulás tükröződik a tanácsülések napirendjére tűzött kérdések témájában is. A tanácsüléseken szereplő napirendi pontok tükrözik azt a törekvést, hogy e fórum a dolgozók mindennapi problémáit, életét érintő kérdésekkel foglalkozva valóban betöltsék hivatásukat s ezen keresztül javuljon a tanácsai munka, kedvezően alakuljanak a tanácsok tömegkapcsolatai. E téren a tanácscikluson belül is mérhető a fejlődés. Pl. a községi tanácsülések az alábbi mértékben tűzték napirendre a tömegkapcsolatok szélesítése szempontjából fontos kérdéseket.⁵⁵

Téma	1959	1962
Tanács tömegkapcsolatainak helyzete	90 ülésen	246 ülésen
Állandó bizottságok működése	11 ülésen	461 ülésen
Áruellátás, kereskedelem	175 ülésen	305 ülésen
Művelődésügyi helyzete	249 ülésen	595 ülésen
Egészségügyi helyzete	171 ülésen	238 ülésen
Községfejlesztési kérdések	899 ülésen	1123 ülésen

Ugyancsak a tanácsülések aktivitásának növekedése, tartalmi tevékenységének mélyülése mérhető a tanácsüléseken elhangzó interpellációkban is. Ebben a tanácsciklusban már egyre több tanácsos élt azzal a joggal, hogy kérdéseket intézhessen a vb vezetőihez az általa képviselt választókerületben jelentkező problémák megoldását illetően. A tanácsok tömegkapcsolatainak mélyülését és ezen belül az egyes tanácsok választókerületi tevékenységének javulását tükrözi, hogy az interpellációk zömme kommunális, kereskedelmi, áruellátási és általában a települések fejlesztésével összefüggő kérdésekhez kapcsolódtak.

Az állandó bizottsági munka is megélénkült. Tükröződik ez már abban is, hogy egyre gyakrabban tűzik a

tanácsülések napirendjére ezt a munkát. A tárgyalat tanácsciklusban Veszprém megyében 881 állandó bizottság működött 4100 taggal. A tanácsciklus idején az állandó bizottságok 11 475 helyszíni ellenőrzést tartottak és 6992 javaslatot tettek. A javaslatok döntő többségét a tanácsülések határozattá emelték.⁵⁶

Az állandó bizottságok mellett egyre gyakrabban hoznak létre ideiglenes bizottságokat. Ezeket a legtöbb esetben a közséfejlesztési tevékenységgel, ill. végrehajtásának ellenőrzésével bízzák meg.

Az állandó bizottságok és általában a tanácsi bizottságok munkájának megélénkülése elsősorban a párt- és kormány helyes politikájával függ össze. A tanácsi lehetőségek szélesítése a lakosság mindennapi problémáinak megoldására való törekvés mind a tanács-tagokra, mind a választókra kedvező hatással van. Ennek következtében (s ebben hangsúlyozni kell a Népfront szerepét is, amely megyénkben több mint 100 aktivistát tanácsi munkára küldött)⁵⁷ bővül az állandó bizottságok aktívahálózata is. Lényeges tényező az is, hogy az állandó bizottságok tagjainak kiválasztása szintén nagyobb körültekintéssel, az érdeklődési kör és a szakmai felkészültség figyelembevételével történik. Támaszkodnak az állandó bizottságok az előző két tanácsciklus során szerzett tapasztalatokra is. Az általános javulás, a tartalmi munka elmélyülése mellett azonban káros kinövések, a bizottsági munka túlhajtása is megfigyelhető. Ezek az állami feladatok túlzottan gyors ütemű társadalmisításának igényével függnek össze.

A tanácsok tömegkapcsolatai szempontjából igen lényeges terület a tanácsstagok választókerületi munkája, ezen belül is a tanácsügyi beszámoló és fogadóórák kérdése. A tanácsi szervek ebben a ciklusban már igen nagy gondot fordítottak erre a tevékenységre. A szervező munkában komoly segítséget kapnak sokhelyt a Népfront szervektől is. Nőtt az üzemekben tartott beszámoló és fogadóórák száma is. Ez egyrészt a munkásosztály és a tanácsi vezetők közötti kapcsolat elmélyítését szolgálta, másrészt megkönnyítette a már más vonatkozásban említett —, a munkásosztály helyzetével foglalkozó párthatározat végrehajtását is, hiszen így a tanácsi vezetők e kérdésben újabb információkhoz jutottak. E beszámolókat és fogadóórákat a vb tagok tartják, s e mellett természetesen választókerületeikben is eleget tesznek kötelezettségeiknek. Különösen fontos szerepet töltenek be ezek a fórumok a közsépolitikai elképzelések kidolgozásában és az ezek végrehajtásához szükséges társadalmi munkák megszervezésében. Ezzel összefüggésben továbbra is megfigyelhető annak a folyamatnak az erősödése, hogy csökkent az egyéni panaszok és nőtt a közérdekű bejelentések száma. Ugyanakkor a tanácsstagok jobb felkészültségéből adódóan az egyéni panaszok jelentős része már a beszámolón megválaszolást nyer. Pl. a keszthelyi járásban az 1961. II. félévi járási tanácsügyi beszámolókon 32 panasz hangzott el, s ebből 27-et a helyszínen megválasztottak.

A tanácsügyi beszámoló tartása fontos eleme a szocialista demokratizmus érvényesülésének. Épp ezért igen lényeges, hogy a különböző szintű tanácsok tagjai mennyiben tesznek eleget ezen kötelezettségüknek.

Ha az 1959-es évet az 1962-essel összehasonlítjuk, a megyei tanácsstagokat kivéve jelentős előrelépést tapasztalhatunk:

Tanácsszint	1959-ben		1962-ben	
	beszámolót tartó tanácsstagok %-a	a beszámolón megjelent választók száma	beszámolót tartó tanácsstagok %-a	a beszámolón megjelent választók száma
Megyei	78,5	6 465	55,7	4 951
Járási	32,1	4 747	75,7	14 815
Városi	62,5	6 758	90,3	18 857
Összes		17 970		38 623

Ami a községi tanácsügyi beszámolókat illeti, itt igen változatos formákat alkalmaznak. Sok községi tanácsstag részéről ugyanis némi húzódozás mutatkozik az ilyen jellegű „nyilvánosság előtti szerepléstől”. Ezért olyan megoldásokkal találkozhatunk, hogy több tanácsstag közösen tart beszámolót, ill. a beszámolók beszélgetés formájában zajlanak le. A községi tanácsügyi beszámolókon 1962-ben 75 255 választó vett részt.

A beszámoló látogatottsági aránya a felsőbb szintű tanácsok tagjainál magasabb, mint a községiéknél, mivel a választók a magasabb tanácsszintet képviselő tanácsstagoktól nagyobb mértékben remélik az általuk felvetett kérdések jobb elintézését.

A beszámolókat illetően fel kell azonban azt is vetni, hogy megvalósulása nemcsak a tanácsstagoktól, hanem a választóktól is függ. Ha a lakosság nem él a jogszabályokban biztosított lehetőségekkel, a tanácsstag minden igyekezete e fórum hasznosítására hiábavalónak bizonyul. Sajnos még ebben a tanácsciklusban is találhatók olyan esetek, amikor a tanácsstag a választók közömbössége miatt beszámolóját nem tudta megtartani.

A tanács és a tömegek kapcsolatának szorosabbra fűzése szempontjából lényeges, hogyan történik a lakosság ügyeinek intézése, mennyiben kereshetik meg jogos kéréseikkel a tanácsok képviselőit. Ebből a szempontból fontos eszközt jelentenek a tanácsügyi fogadóórák. Eredményességüknek azonban az is feltétele, hogy a tanácsi apparátus dolázoja a tanácsstag által hozzájuk továbbított jogos kéréseket és panaszokat gyorsan és lelkiismeretesen intézzék. Mind ez utóbbit, mind a fogadóórák számát vizsgálva a tanácscikluson belül is előrelépést tapasztalhatunk. Ismét a tanácsciklus első és utolsó évét összehasonlítva az alábbi képet kapjuk:⁵⁸

Tanácsszint	1959-ben		1962-ben	
	fogadó-órák száma	rész-vevők	fogadó-órák száma	rész-vevők
Megyei	393	1 764	384	1 523
Járási	1 161	2 921	2 274	5 595
Városi	961	7 284	4 230	15 006
Összes	2 515	11 933	6 888	22 124

A községi tanácsok tagjai nem tartanak külön fogadóórákat, mivel a községi viszonyokból adódóan az erősen

formális lenne, hiszen választóikkal nap mint nap találkoznak, azok problémáikkal bármikor felkereshetik őket.

Összegezve a tanácsok tömegkapcsolatainak az 1958–1963-as választások közötti alakulását, megállapíthatjuk, hogy a korábbi időszakhoz képest újabb előrelépés történt e területen. Ebben a tanácstagok és hivatali apparátus javuló munkája mellett elsődleges szerepet a párt és kormány alapvetően helyes politikája játszott.

Ez a politika egyezett a tömegek igényeivel, s ezért alkalmas volt arra, hogy kivívja teljes támogatásukat.

Külön hangsúlyozandó e politikán belül a tanácsok hatáskörének, anyagi eszközeinek növelése, amely lehetővé tette, hogy a tanácsok valóban gazdáivá váljanak a rájuk bízott területeknek, és érdemben tudjanak foglalkozni a terület gazdasági, kulturális, egészségügyi és szociális fejlesztésével, a lakosság igényeinek jobb kielégítésével.

Beszteri Béláné

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány folytatását jelenti a szerző Közleményeink 3/1965 és 6/1967 kötetében megjelent dolgozatainak; B. Blickle Ilona: A tanácsrendszer létrehozása és a tanácsok kezdeti tevékenysége Veszprém megyében (1950–1954) VMMK 3. 245–282. és Beszteri Béláné: A tanácsok államhatalmi tevékenysége, tömegkapcsolataik alakulása Veszprém megyében (1954. november–1957. június) VMMK 6. 385–410.
- ² Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon, Bp. 1962. 332. l.
- ³ A megyei tanács 1957. júl. 16-i ülésének jegyzőkönyve.
A megyei tanács 1957. okt. 15-i ülésének jegyzőkönyve.
A Veszprém megyei Tanács VB Titkárságának iratai. (A továbbiakban: MTVB Titk. (171/1957).
MSZMP Veszprém megyei Bizottságának Archivuma. (A továbbiakban: MSZMP VMB Arch. (1. f. 15. ö. e. (1957).)
- ⁴ A megyei tanács 1958. szept. 3-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁵ A megyei tanács 1957. dec. 10-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁶ A megyei tanács 1957. júl. 16-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁷ A megyei tanács 1957. okt. 15-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁸ Titk. Iratok 65/1958.
- ⁹ Titk. Iratok 17 — 4/1958.
- ¹⁰ Uo.
- ¹¹ Titk. Iratok 17 — 4/1958.
- ¹² MSZMP VMB Arch. 1. f. 15. ö. e. (1957.).
- ¹³ MSZMP VMB Arch. 1. f. 9. ö. e. (1958.).
- ¹⁴ MSZMP VMB Arch. 1. f. 9. ö. e. (1958.).
- ¹⁵ A megyei tanács 1958. dec. 13-i ülésének jegyzőkönyve.
- ¹⁶ MSZMP VMB Arch. 1. f. 9. ö. e.
- ¹⁷ MSZMP VMB Arch. 1. f. 9. ö. e.
- ¹⁸ Az MSZMP határozata és dokumentumai 1956–1962. Bp. 1964. 267–277. l.
- ¹⁹ A megyei tanács 1958. III. 4–5-i ülésének jegyzőkönyve.
A KSH Megyei Igazgatósága 15/1959. számú kiadványa.
Veszprém megye 20 éve a szocializmus útján. 1945–1965. 46–47. l.
- ²⁰ Új élet útján Veszprém megye parasztsága. Bp. 1959. 13. l.
- ²¹ A KSH Megyei Igazgatósága 15/1959. számú kiadványa.
- ²² Új élet útján Veszprém megye parasztsága. Bp. 1959. 31. l.
- ²³ A megyei tanács 1959. III. 18-i ülésének jegyzőkönyve.
- ²⁴ Új élet útján Veszprém megye parasztsága. Bp. 1959. 3. l.
- ²⁵ A KSH Megyei Igazgatósága 15/1959. számú kiadványa.
- ²⁶ Az MSZMP határozata és dokumentumai 1956–1962. Bp. 1964. 322–323. l.
- ²⁷ A következő tanácsülések: 1959. III. 18.
1959. VI. 14.
1959. IX. 16.
1959. XII. 4.
- ²⁸ Az MSZMP határozatai és dokumentumai. 1956–1962. Bp. 1964. 357., 360–361. l.
- ²⁹ A megyei tanács 1959. XII. 4-i ülésének jegyzőkönyve.

- ²⁴ Lásd: Társadalmi Szemle 1960/4. sz.
- ²⁵ MSZMP VMB Arch. 1. f. 14. ö. e. (1960.).
- ²⁶ MSZMP VMB Arch. 1. f. 21. ö. e. (1961.).
- ²⁷ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 42. l.
- ²⁸ Napló, 1962. II. 25.
- ²⁹ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 57. l.
- ³⁰ Beér J.: i. m. 356. l.
- ³¹ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 32–33. l.
- ³² Uo. 33–34. l.
- ³³ Napló, 1962. II. 25.
- ³⁴ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 33–34. l.
- ³⁵ A megyei tanács 1959. VI. 24-i ülésének jegyzőkönyve.
Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 39. l.
- ³⁶ A megyei tanács 1959. VI. 24-i ülésének jegyzőkönyve.
Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 16. l.
- ³⁷ MSZMP VMB Arch. 1. f. 21. ö. e. (1959.).
- ³⁸ Uo.
- ³⁹ A megyei tanács 1959. jún. 24-i ülésének jegyzőkönyve.
Jelentés az Elnöki Tanácsnak az 1959. III–IV. havi városi tanácsülésekről.
MSZMP VMB Arch. 1. f. 14. ö. e. (1959.).
Jelentés az Elnöki Tanácsnak az 1959. I–II. havi járási tanácsülésekről.
- ⁴⁰ A megyei tanács 1959. VI. 24-i ülésének jegyzőkönyve.
Titk. Iratok 15/1959.
- ⁴¹ Titk. Iratok 65/1958.
- ⁴² Titk. Iratok 15/1959.
- ⁴³ A megyei tanács 1959. VI. 24-i ülésének jegyzőkönyve.
- ⁴⁴ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 80. l.
- ⁴⁵ Uo. 84. l.
- ⁴⁶ Uo. 82. l.
- ⁴⁷ Jelentés az Elnöki Tanácsnak az 1960. januári községi tanácsülésekről.
- ⁴⁸ Jelentés az Elnöki Tanácsnak az 1962. júniusi községi tanácsülésekről.
- ⁴⁹ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 93. l.
- ⁵⁰ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 92–94. l.
- ⁵¹ Uo. 71. l.
- ⁵² Uo. 96–98. l.
- ⁵³ Uo. 71–72. l.
- ⁵⁴ Uo. 69. l.
- ⁵⁵ Uo. 100. l.
- ⁵⁶ A tanácsülési jegyzőkönyvek illetve az Elnöki Tanácshoz küldött jelentések adatai alapján végzett számítás.
- ⁵⁷ Jelentések az Elnöki Tanácsnak az 1959. és az 1962. évi tanácsülésekről.
Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 19–20. l.
- ⁵⁸ Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 22. l.
- ⁵⁹ Uo. 24. l.
- ⁶⁰ A megyei tanács 1959. VI. 24-i ülésének jegyzőkönyve.
A megyei tanács jelentései az Elnöki Tanácsnak az 1959. és 1962. évi tanácsügyi beszámolókról és fogadóórákról.
Veszprém megye 1958–1962. Veszprém, 1963. 26–27. l.

Die Arbeit der Räte im ungarischen Komitat Veszprém (1957—1962)

Die Studie befaßt sich mit der Arbeit der Räte im Komitat Veszprém im Lichte des das ganze Land umspannenden Rátesystems. Das behandelte Thema gliedert sich in zwei zeitlich getrennte Teile: 1. „Die Arbeit der Räte im zweiten Abschnitt der sozialistischen Konsolidierung“ und 2. „Die Arbeit der Räte im Endabschnitt der Schaffung der Grundlagen des sozialistischen Aufbaus“.

Verfasser verzichtet bewußt darauf, die überaus vielfältige Arbeit der Räte in ihrem Gesamtumfang zu erörtern. Vielmehr beschränkt er sich darauf, in seinen Betrachtungen die Rolle der Räte als Träger der Staatsgewalt und ihres Einflusses auf die Massen zu untersuchen. Die verwaltungsrechtlichen Gesichtspunkte werden nur in dem Maße in den Kreis der Betrachtungen einbezogen, als dies vom Standpunkt des vorangehend umrissenen Fragenkomplexes unerläßlich erscheint.

Ausgangspunkt dieser Betrachtungen ist die Tatsache, daß an die Durchführung der in der denkwürdigen Juli-Sitzung 1956 der zentralen Leitung der Partei der Ungarischen Werktätigen (PUW) gefaßten, an und für sich richtigen und zweckentsprechenden Beschlüsse erst nach Niederschlagung der gegenrevolutionären Rebellion gedacht werden konnte.

Sehr wesentliche Voraussetzung des Ausbaus der Rätearbeit war die Festigung der sozialistischen Konsolidierung.

Im weiteren schildert Verfasser, wie es im zweiten Abschnitt der sozialistischen Konsolidierung möglich geworden ist, die Beziehungen zwischen den Räten und den Massen zu vertiefen und enger zu gestalten.

Der erste Hauptteil der Abhandlung schließt mit der Analyse der im November 1958 durchgeführten Parlamentswahlen, in deren Verlauf die Kandidaten der Volksfront, als Ergebnis der richtigen wirtschaftspolitischen und allgemeinpolitischen Linienführung, einen überwältigenden Sieg erringen konnten.

Im zweiten Teil seiner Abhandlung untersucht Verfasser die Ergebnisse der Jahre 1959—62. Dabei berührt er die Arbeit der Räte auf dem Gebiet des sozialistischen Umbaus der Landwirtschaft sowie ihre Maßnahmen zur Förderung des Gewerbefleißes, der kulturellen, sozialen und gesundheitlichen Lebensverhältnisse der Bevölkerung. Ausführlich werden die vom Gesichtspunkt des Masseneinflusses sehr bedeutsamen und ausschlaggebenden kommunalpolitischen Belange besprochen, gleichzeitig in diesem Zusammenhang darauf hingewiesen, wie sehr sich die Räte als Träger der Macht im Staate festigen und die Arbeit ihrer Mitglieder sich in ihren Wahlkreisen vertiefen konnte.

Hauptzweck der Darlegungen ist der sich auf einige Jahre erstreckende Nachweis eines Entwicklungsprozesses, in dessen Verlauf die Räte immer mehr zu Organen der Selbstverwaltung des Volkes wurden und die Räte dank richtig gewählten kommunalpolitischer Maßnahmen immer intensiver die Rolle von Sachwaltern der Probleme übernehmen, an denen die weitesten Kreise der Bevölkerung interessiert sind.

Verfasser weist gleichzeitig darauf hin, wie im Rátesystem eine weitgehende Demokratie organisch mit dem unerläßlich notwendigen Zentralismus vereint ist. Betont wird auch, wie in diesem System die Interessen der kleineren Ortsgemeinden sich mit jenen der im Komitat zusammengefaßten größeren Verwaltungseinheit vereinbaren lassen.

Andererseits wird auf die Beziehungen zwischen Verwaltungsmaßnahmen und dem Ausbau des Masseneinflusses der Räte hingewiesen.

Bei aller Herausstellung der auf diesem Gebiet bereits erzielten Erfolge fehlt aber auch der Hinweis auf die noch bestehenden Mängel nicht und der Weg ihrer Behebung wird aufgezeigt.

Frau Béla Beszteri

L'activité des conseils au département de Veszprém (1957-1962)

L'étude examine l'activité des conseils du département de Veszprém dans le contexte national. S'adaptant à l'époque dont elle s'occupe, l'étude se divise en deux chapitres: «L'activité des conseils à la deuxième période de la consolidation socialiste» et «L'activité des conseils à la période finale de la pose des fondements du socialisme.»

L'auteur ne s'est pas proposé de s'occuper du tout très compliqué de l'activité des conseils, il examine les faits avant tout du point de vue de l'activité d'autorité des conseils et de celui de la formation de leurs relations avec les masses. Il ne parle de l'activité administrative qu'aux cas où l'ensemble des problèmes mentionnés le rendent indispensable.

L'étude part du fait que la réalisation des décisions pertinentes du comité central du Parti des Travailleurs Hongrois, prises en juillet 1956 ne fut possible qu'après la suppression de la contre-révolution.

La réalisation de la consolidation socialiste constitua une des conditions préliminaires du développement de l'activité des conseils. L'auteur démontre comment il devint possible pendant la deuxième période de la consolidation d'élargir et de renforcer des relations des conseils avec les masses. Le premier chapitre finit par l'analyse des élections de novembre 1958, où les candidats du Front Populaire — grâce à leurs justes tendances économiques et politiques — remportèrent une victoire complète.

Le deuxième chapitre de l'étude analyse les résultats des années 1959-1962. Elle s'étend sur l'activité déployée pour la transformation de l'agriculture, sur le travail des conseils concernant l'artisanat local, les tâches sociales, culturelles et sanitaires. Elle s'occupe en détails de l'activité de la politique communale, si importante du point de vue de la formation des relations avec les masses, et elle démontre à ce propos l'approfondissement de l'activité d'autorité des conseils ainsi que celui du travail des conseillers à la circonscription électorale.

Le but principal de l'étude est de présenter une période de quelques années au cours de laquelle les conseils deviennent de plus en plus les organes de l'auto-administration de la population, où les électeurs eux-mêmes règlent les affaires de leur communauté, grâce, avant tout, à la politique communale pertinente. En même temps, l'auteur démontre que le démocratisation étendue fait un tout organique avec le centralisme nécessaire et inéluctable. L'étude fait voir comment les intérêts des unités communales plus ou moins grandes s'accordent avec les intérêts des unités administratives plus grandes, accordés à l'échelle départementale; d'autre part elle souligne que l'activité administrative et la formation des relations massives des conseils sont en étroite corrélation. Tout en analysant les résultats obtenus, l'auteur attire l'attention sur les défauts encore existants, en indiquant les moyens de leur élimination.

Mme Béla Beszteri

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СОВЕТОВ В КОМИТАТЕ ВЕСПРЕМ (1957—1962)

Статья рассматривает деятельность советов в комитате Веспрем, как она укладывается в работу советев в общегосударственном масштабе. Исходя из исторической особенности рассматриваемого периода, статья состоит из двух разделов: «Деятельность советов во втором этапе социалистической консолидации» и «Деятельность советов на завершающем этапе закладки фундамента социализма».

Автор не намерен описать всю, довольно разветвленную, работу советов, его интересует в первую очередь деятельность советов по укреплению государственной власти, осуществлению связи с массами; с этой точки зрения и рассматривается деятельность советов в этой статье. Вопрос об административной работе советов затрагивается только постольку, поскольку это необходимо для освещения вышеупомянутых проблем.

Автор статьи исходит из того, что правильные решения, принятые ВДП в июле 1956 года, могли быть реализованы только после разгрома контрреволюции. Автор утверждает, что существенной предпосылкой для развития работы советов явилось осуществление социалистической консолидации, показывает, как на втором этапе консолидации стало возможным расширение и укрепление связи советов с массами.

Первый раздел статьи завершается характеристикой выборов в ноябре 1958 года, когда кандидаты Народного

фронта благодаря правильному направлению в хозяйстве и политике добились сокрушительной победы.

Второй раздел статьи рассматривает достижения 1959—1962 гг., останавливается на деятельности советов по социалистическому переустройству сельского хозяйства, на работе в области местной промышленности, социально-культурной работе и здравоохранению. Автор подробно описывает очень важную с точки зрения образования связи с массами политическую работу на селе, работу отдельных членов советов в своих избирательных округах, имеющих целью укрепление власти.

Главная цель статьи состоит в том, чтобы показать период в несколько лет, когда советы все более превращались в органы народного самоуправления, когда избиратели все чаще у себя, по месту жительства, разбирали свои дела, что стало возможным благодаря правильной постановке работы в районах. Одновременно с этим статья отмечает, как широкий демократизм соединяется с важным и необходимым централизмом. Статья показывает, как интересы небольших районов сливаются с общегосударственными интересами, показывает, далее, взаимозависимость образования связи с массами и административной работой советов. Наряду с показом достижений автор указывает и на имеющиеся недостатки в работе и на пути их устранения.

Белане Бестери

Könyvismertetés

Péczely Piroska, dr. Sági Károly, dr. Szutrély Antal:
A 200 éves keszthelyi kórház története

Nehéz feladatra vállalkoztak a szerzők, amikor a rendelkezésre álló adatok alapján megkísérelték a 200 éves keszthelyi kórház múltjának összefoglalását. Tanulmányuk, amely a kórház 1959-ben ünnepelt 200 éves fennállásának tiszteletére íródott, mintegy száz oldalon tárja az olvasó elé azt a küzdelmes utat, amely az egykori uradalmi kórház megalapításától a mai modern és gyors ütemben fejlődő Városi Kórházig vezet. Jóllehet 200 év küzdelmes történetének összefogása ebben a terjedelemben akkor sem nevezhető könnyű feladatnak, ha bőséges korabeli forrásanyag áll rendelkezésre, a szerzők munkáját csak nehezítette a kórházról fennmaradt iratok hiányos volta. A kórház irattára ugyanis a második világháborúban megsemmisült, és így még a két világháború közötti időkről is csak a kortársak elbeszélései alapján kaphatunk képet. Kórlapok és egyéb, a betegekkel kapcsolatos feljegyzések a múlt századból sem igen maradtak fenn és ebből az időszakból a kórház életéről jobbra leltárak, számlák, kinevezési okiratok stb. tudósítanak bennünket.

Másrészt a szerzők — éppen a közvetlen kórházi forrásanyag hiányossága miatt — kénytelenek voltak igen sok adatot meríteni Keszthely város levéltárából, egykorú újságokból, könyvekből. Ezek a kórház történetével ugyan összefüggésben álló, annál azonban sokkal szélesebb körű kultúrtörténeti emlékek a nem kizárólag orvostörténeti érdeklődésű olvasó számára is értékessé és élvezetessé teszik a tanulmányt.

Keszthely első kórháza a Festetics Kristóf által 1759-ben alapított uradalmi „Ispotály” volt, amely a betegek gyógyításán kívül az öregotthon feladatait is ellátta. A kórház tőkéje (később vagyona) adományokból, a szegény öregek által összekodult borból, pénzből, valamint köcsönre adott pénz kamataiból és a konyhakert jövedelméből gyarapodott. Ehhez jött még a Keszthelyen rendezett szórakoztató előadások bevételeiből kapott részesedés.

Ebben az időben 3—3 ágyas férfi és női kórteremmel, valamint 1 ágyas elkülönítővel (később kezelővel) rendelkezett a kórház. A kórház orvosának háromszobás és konyhás szolgálati lakása volt, az öregek elhelyezésére pedig 4—4 ágygal rendelkező közös hálótermek szolgáltak. A betegek marhaszörrel tömött matracon feküdtek, és nem hiányzott a lepedő, a huzatos paplan és a vankos sem. Pedig a korabeli kórházakban ebben a korban a betegeknek csak a szalma jutott. Az épülethez tartozott még a konyha, egy nagy kamra, valamint a konyha személyzetének és az ápolónak a szobája.

A megalapított kórház első orvosa minden valószínűség szerint Kohler Dániel lehetett, majd 1796-ban Mayerberger Camil, évi 200 forint fizetéssel, de 1798-tól kezdve már La Combe orvos nevével találkozunk. 1802—8-ig Dr. Lisziak András, majd 1810-től kezdve Dr. Stammerszky töltötte be ezt a tisztelet. 1816-tól kezdve Dr. Gerhardt a kórház orvosa, mellette működik 1825-től kezdve Vasvári Márton sebészorvosi minőségben. Ő végezte el 1828-ban az első keszthelyi amputációt. Utóda 1847-ben Dékmár János sebész, majd ez év végétől kezdve Radich József sebész.

Időközben azonban a kórház „uradalmi” jellege változáson ment keresztül. 1839-ben a földesúrral kötött úrbéri szerződés értelmében a város önálló jogokat kapott. Nyilvánvalóvá vált, hogy a földesúr tulajdonát képező uradalmi „Ispotály” csak akkor szolgálhatja eredményesen a város lakóinak érdekét, ha a város tulajdonába kerül. Szinte már az önállósulás

első perceiben megfogant az önálló kórház alapításának gondolata. A város kórházalapítási tőkéje egyre növekedett és amikor Fejér György végrendeletében vagyonkáját a kórház céljaira hagyta, a város 1852-ben 3000 forintért megvásárolta uradalmi kórház épületét. Gerhardt és Radich doktorok az uradalom orvosai maradtak és az épületben tovább működött egy ideig — a jelentős mértékben csökkentett — uradalmi kórház és szeretetház is.

Az újonnan szervezett városi kórház létalapját az önkéntes adakozás és a szervezett társadalmi gyűjtés képezte. Ez természetesen nem tette lehetővé a magas szintű gyógyító tevékenységet. A város szerette volna a kórház gondját az egyházzal megosztani és azt egyházi jótékony intézménnyé fejleszteni. Ez sem sikerült és így a tengődő kórháznak ebben az időszakban még állandó orvosa sem volt. Az orvosok — 1857—60-ig Dr. Schütz, majd 1863-ban Dr. Dékmár János — évi 60, később 100 forintos fizetésükért csak vizitálni jártak be a kórházba, megélhetésüket kiterjedt magánpraxisuk biztosította. A fennmaradt leltárak alapján igen hiányos és elavult felszerelésre következtethetünk. Még az 1884-es leltár sem említ orvosi műszereket, az orvosok nyilvánvalóan a sajátjukat használták. A kórház anyagi gondjai arra késztették a várost, hogy a kórházat 1865-ben egy kisebb, gazdaságosabban üzemeltethető épületbe költöztesse. Javított a kórház anyagi helyzetén a régi kórházi épület bérbeadása is lakások céljaira.

A fent említett intézkedések, valamint az adakozási propaganda következtében a kórház bevétele lassan nőni kezdett és 1890-ben már 11 235 forintos vagyonnal rendelkezett. Most már a kórház adakozott nem egy esetben. Egyre többen törődtek a betegek gondozásával, a tisztasággal, a kórház felszerelésének kiegészítésével. Minderre égetően szükség volt, hogy az orvoslás megnövekedett igénye mellett az egyre emelkedő beteglétszámot el lehessen látni. A város lakói kívül a kórház betegeinek számát jelentősen növelték a Déli Vasút építkezésének munkásai, később pedig a 8. honvéd huszárezred beteg katonái.

A nagyobb feladatokkal már nem állt arányban a mai postapalota helyén az ütött-kopott, az idővel és a javítgatásokkal dacoló ódon kórházépület. A századfordulóra megérett az új kórház építésének gondolata. A megvalósulás azonban még egy jó évtizedig váratott magára. Végül sok küzdelemmel áldozatkészséggel 1910-re elkészült az új épület 35 ágygal, külön épülettel a heveny és fertőző betegek részére összesen mintegy 120 261 korona költséggel. Igazgató főorvosnak Dr. Mojzer Györgyöt nevezték ki. Megszűnt a kórház szegényház jellege is, a szegények elhelyezésére külön intézmény szolgált. Az akkori időkhöz képest modern és gondosan összeválogatott felszerelés (villanyvilágítás, röntgengép, mikroszkóp, házi vízvezeték hálózat) lehetővé tette a kiváló gyógyító munkát. Az épületet gondozott park vette körül és a betegek élelmézése sem hagyott kívánnivalót maga után.

Az új kórházat szép számban keresték fel a gyógyulni vágyók és így 1912-ben az ápolási napok száma a közös kórtermekben 8694, a külön szobában pedig 87 volt. Egy orvos már nem tudta ellátni a megnövekedett feladatokat és így 1913. április 19-én alorvost neveztek ki Dr. Mesterics Elek személyében.

A prosperitás felfelé ívelő vonala azonban hamarosan törtésten szenvedett az I. világháború miatt egyre súlyosabbá váló

anyagi helyzet következtében. A deficit egyre növekszik, az ápolási költségeket már messze nem fedezik az ápolási díjak. A frontról érkező háborús sérültek pedig a katonai szükség-kórházak mellett ugyancsak igénybe vették a községi kórház erejét. Már 1914-ben évi 14 000 fölé emelkedett az ápolási napok száma. Rendkívüli mértékben megemelkedett a kótszerfogyasztás. A pénzhíányt a későbbiekben követte az anyagihiány. 1917-ben már csak papírvattával és papírpólyával tudták ellátni a sérüléseket.

A Tanácsköztársaság egészségügyi politikájának megfelelően a Járási Tanács 1919 május 21-i ülésén a városi kórházat köztulajdonba vették és intézkedéseket fogantatosítottak a kórház helyzetének javítására. Ekkor Dr. Sándor Márton a kórház és az újonnan létesített tüdőgondozó orvosa.

Az intézkedések kivitelezésére azonban a Tanácsköztársaság rövid fennállása miatt már nem volt idő. A háború súlyos következményét, az inflációt a kórház teljes egészében végigszenvedte. Vagyona elveszett, a leglemibb gyógyszerek és fenntartási eszközök beszerzése áthidalhatatlan akadályokba ütközött. Az alkalmazottak fizetése összegben ugrásszerűen emelkedett, azonban nem tartott lépést a pénz elértéktelenedésével. Így a fix fizetésből élők súlyos anyagi helyzetbe kerültek. Megint nem volt állandó orvosa a kórháznak, a betegforgalom, amely a háború után növekedésnek indult és 1924-ben 22 900 ápolási napot tett ki, ezután már csökkenő irányzatot mutat. A mostoha viszonyokat csak fokozta a hivatalos és a kórházi személyek közötti torzalkodás. A Belügyminisztérium csak 1932-ben rendezte a kórház személyzeti kérdését.

1933. augusztusában lett igazgató főorvos Dr. Magyary Gerő műtősebész, alorvos pedig Dr. Hölter Lajos. Az új igazgató személyében gazdára talált a kórházfejlesztés ügye. Újjászervezte a betegellátást és elkészítette a kórház részletes fejlesztési tervét. 1936-ban Dr. Horváth Zoltán szülész-nőgyógyász kezdte meg működését, profilrozottá vált a 72 ágyas kórház beteganyaga, majd 1940-ben jelentős építkezéssel mintegy tíz helyiséggel gyarapodott a kórház. Ekkor épült ki a központi fűtés és melegvíz hálózat is. A modern műtő beállításával a sebészeti munka színvonala nőtt, sor került az állandó orvosi ügyelet megszervezésére és 1944-ben pedig 36 ágygal külön belgyógyászati osztály alakult Dr. Liposits Elemér főorvos vezetése alatt.

A második világháború végén a Keszthelyen áthaladó frontvonal a kórház épületével együtt tönkretette ezt a fejlődést is. A kórház ideiglenesen berendezett épületben, a C azdasági Akadémia diákszálló részében működött a háború befejezé-

sekor. Az ágyak száma százhuszra emelkedett, az anyag- és gyógyszerhiány hatalmas méreteket öltött. A nehéz körülmények ellenére is azonnal megindult az újjáépítés, amelyből úgyszólván Keszthely valamennyi lakosa kivette a részét. Első feladat a kórház romos épületének a helyreállítása volt. 1946-ra elkészült az első emelet, sőt később még egy emeletet is húztak rá. Ekkor költözött vissza a kórház 90 ágygal. 1947-ben kezdte meg működését a szülészeti osztály, majd a második emelet elkészülte után a gyermekosztály is. Ekkor már 120 ágyas a kórház. 1950-re megtörténik a gyógyító és megelőző tevékenység összevonása, a szocialista egészségügy alapjainak lefektetése. A kórház tulajdonába került Gyógyszanaszatórium épületében nyert elhelyezést a gyermekosztály és az új rendelőintézet. A kórházi ágylétszám 150-re emelkedett. Nőtt a dolgozók száma is és 1953-ra elérte a 65-öt. Kibontakozott az orvostovábbképzés.

Az 1954-es kiütéses tifuszbajrány idején hivatásának önfeláldozó teljesítése közben fertőzést kapott és elhunyt Dr. Magyary Gerő, a kórház igazgatója, 1933 óta fáradhatatlan fejlesztője. Emlékét a kórházban márványtábla őrzi.

Itt azután a múltból a jelenbe lépünk. A fejlődés vonala többé nem szenved törést. Öt év alatt a korszerű műtő részleg beállításától kezdve a szemészeti osztály megalakulásáig csak több oldalon összefoglalható nagy és sokirányú, a kórház valamennyi részlegére kiterjedő fejlődés és fejlesztés menetéről kapunk képet. Nemcsak helyiségekben, hanem felszerelésben, a kiegészítő helyiségek beállításával, műszerekkel, kutatási lehetőségekkel gyarapodott a kórház. A dolgozók száma 1959-ben — eddig követjük a kórház kétszáz éves történetét — 99, ebből 15 orvos. Az ágyak létszáma 176, bel-, gyerek-, szülészeti, sebészeti és szemészeti osztály működik, ezek munkáját szolgálja a Röntgen-laboratórium, a központi laboratórium és a prosectura. A rendelőintézetben 12 szakorvos teljesít naponta 54,5 szakorvosi órát. Ezt a fejlesztést megkövetelte az egészségügyi ellátás színvonalának állandó emelkedése. Így járul hozzá a keszthelyi kórház 200 éves küzdelmes út után a dolgozók egészségének védelméhez, amely a WHO (Egészségügyi Világszervezet) meghatározása szerint „a testi, lelki és szociális jólét állapota”.

Ez az ismertetés a keszthelyi kórház történetének csupán a vázlatát ölelheti fel. Mégis szükségesnek láttuk, hogy e néhány sorral felhívjuk a figyelmet erre a kiadványra, amely bár könyvtári forgalomba nem került, a keszthelyi kórház és így Keszthely városa 200 éves történetének érdekesítő dokumentumait tárja az olvasó elé. A szerzők úttörő munkája sikerrel járt és értékes ösztönzést ad többi vidéki kórházunk történetének feldolgozásához.

iff. Harmatta János

TARTALOMJEGYZÉK

É. TAKÁCS MARGIT: In memoriam Cseh-Szombathy László	5
ÉRI ISTVÁN: Beszámoló a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság 1969. évi tevékenységéről	7
REUTER CAMILLO: Ányás, egy földrajzi névadás tanulmányozása	35
HORVÁTH JÓZSEF: A vörsei templom története	41
SZÁNTÓ IMRE: Veszprém elfoglalása és a török terjeszkedése a Dunántúlon 1552-ben	49
KISS ÁKOS: Miskey István Veszprém várának főkapitánya	55
KATONA IMRE: Történeti adatok Pápa topográfiájához	65
DÁVID ZOLTÁN: Az első kataszteri felmérés végrehajtása Veszprém megyében	71
TEMESVÁRY KÁLMÁN: A vilonyai malmok története	85
KRISZTINKOVICH BÉLA: Újabb szempontok a habán kerámia hatá- sáról a dunántúli fehéredényességre	89
KŐHEGYI MIHÁLY: Adatok a Kisfaludy Sándor alapította balaton- füredi színház történetéhez	95
SONKOLY ISTVÁN: Kisfaludy Sándor és Károly megzenésített versei	103
MOLNÁR LÁSZLÓ: A herendi porcelángyár művészeti törekvései 1825 és 1850 között	111
CSERNY MARGIT: Adatok Veszprém megye 1848—49-es történetéhez	125
KISVARGA LAJOS: Tagosítási per Sármelléken 1839—1866	147
SÁNDOR PÁL: Adatok a parasztbirtok történeti-statisztikai vizsgálatá- hoz Veszprém megyében	153
NYÉKI KÁROLY: A Bakonytól a Jényszerig. Adatok Ludvig Kálmán életrajzához	183
BERTA ISTVÁN: Egy mesterember életútja. Budai József pápai ács- mester emlékkönyve	197
MÜLLER FERENC: A magyar tanácsköztársaság sümegi eseményei	215
SZIJ REZSŐ: Adatok a várpalotai munkásmozgalom 1943. évi történe- téhez	223
TALPASSY TIBOR—VIGH KÁROLY: Bajcsy-Zsilinszky Endre a pál- kövei törpebérlet. — A pálkövei Bajcsy Zsilinszky-bérlet története	227
SÁGI KÁROLY: Magyar néphagyományok a második világháború katonáinak tudatában	247
VERESS D. CSABA: Veszprém megye felszabadításának története (1944. december 3.—1945. március 30.)	275
SUKEREK LAJOSNÉ: Az MKP létrejötte és harca a hatalomért Veszprém megyében	329
BESZTERI BÉLA: A párt politikája Veszprém megyében a szocializmus alapjai lerakásának idején (1948—1962)	351
BESZTERI BÉLÁNÉ: A tanácsok tevékenysége Veszprém megyében (1957—1962.)	377
IFJ. HARMATTA JÁNOS: Könyvismertetés. Péczely—Sági—Szutrély: A 200 éves keszthelyi kórház története	391

INHALTSVERZEICHNIS

M. TAKÁCS: In memoriam László Cseh-Szombathy	5
I. ÉRI: Bericht der Direktion für die Museen im ungarischen Komitat Veszprém über ihre Tätigkeit im Jahre 1969	7
C. REUTER: Anyás, etymologische Untersuchung eines ungarischen Ortsnamens	35
J. HORVÁTH: Geschichte der transdanubischen Pfarrkirche von Vörs . .	41
I. SZÁNTÓ: Die Eroberung der ungarischen Grenzfeste Veszprém durch die Türken und ihre neuen Gebietseroberungen in Trans- danubien im Jahre 1552	49
Á. KISS: István Miskey, Burgvogt der ungarischen Stadt Veszprém . .	55
I. KATONA: Beiträge zur Topographie der Stadt Pápa in Transdanubien .	65
Z. DÁVID: Durchführung der ersten Katastervermessungen im ungari- schen Komitat Veszprém	71
K. TEMESVÁRY: Die Geschichte der Mühlen der Ortschaft Vilonya im Komitat Veszprém	85
B. KRISZTINKOVICH: Der Einfluß des feinkeramischen Habaner- Handwerks auf die Schmelzwarenkunst in Transdanubien	89
M. KÓHEGYI: Beiträge zur Geschichte des von Sándor Kisfaludy ge- gründeten Theaters in Balatonfüred	95
I. SOKOLY: Vertonte Gedichte von Sándor und Károly Kisfaludy . . .	103
L. MOLNÁR: Die ungarische Porzellanmanufaktur von Herend und ihre künstlerischen Bestrebungen in der Zeit von 1825 bis 1850	111
M. CSERNY: Beiträge zur Geschichte der Revolution und Freiheitskamp- fes 1848—49 auf dem Gebiet des ungarischen Komitats Veszprém .	125
L. KISVARGA: Flurbereinigungsprozeß in der Feldmark der ungari- schen Ortschaft Sármellék	147
P. SÁNDOR: Beiträge zur geschichtsstatistischen Betrachtung der bauer- lichen Besitzverhältnisse im ungarschen Komitat Veszprém	153
K. NYÉKI: Vom Bakonygebirge bis zum Stromlauf des Jenissei — Beitrag zum Lebensbild Kálmán Ludvigs	183
I. BERTA: Der Lebensweg eines Handwerksmeisters — Das Gedenkebuch des Zimmermeisters József Budai im ungarischen Städtchen Pápa .	197
F. MÜLLER: Das Städtchen Sümeg zur Zeit der ungarischen Räteregie- rung	215
R. SZIJ: Beiträge zur Arbeiterbewegung (1943) im ungarischen Berg- werksort Várpalota (Komitat Veszprém)	223
T. TALPASSY—K. VIGH: Endre Bajcsy Zsilinszky — Zwergpächter von Pálköve — Geschichte des Bajcsy-Zsilinszky Landhauses in Pál- köve	227
K. SÁGI: Ethnische Besonderheiten im Bewußtsein ungarischer Soldaten des zweiten Weltkrieges	247
CS. D. VERESS: Kriegshistorische Begebenheiten der Befreiung des Komitats Veszprém im zweiten Weltkrieg	275
FRAU L. SUKEREK: Partei der ungarischen Kommunisten — ihr Zu- standekommen und ihr Kampf um die Macht im Komitat Veszprém (1945—1948)	329
B. BESZTERI: Die Politik der Ungarischen Sozialistischen Arbeiterpartei (USAP) im Komitat Veszprém zur Zeit der Schaffung der Grund- lagen des sozialistischen Aufbaus (1948—1962)	351
FRAU B. BESZTERI: Die Arbeit der Räte im ungarischen Komitat Veszprém (1957—1962)	377
J. HARMATTA JUN.: Besprechung des Buches „Die Geschichte des zweihundertjährigen Spitals von Keszthely“ von P. Péczely, K. Sági und A. Szutrély	391

TABLE DES MATIÈRES

M. TAKÁCS: In memoriam de László Cseh-Szombathy	5
I. ÉRI: Compte rendu sur l'activité de la Direction des Musées du Département de Veszprém, en 1969	7
C. REUTER: Ányás, étude d'un nom géographique	35
J. HORVÁTH: L'histoire de l'église de Vörs	41
I. SZÁNTÓ: La prise de Veszprém et l'expansion turque en Transdanubie en 1552	49
Á. KISS: István Miskey, capitaine suprême du fort de Veszprém	55
I. KATONA: Contributions à la topographie de Pápa	65
Z. DÁVID: Le premier levé du cadastre dans le département de Veszprém	71
K. TEMESVÁRY: Les moulins de Vilonya	85
B. KRISZTINKOVICH: L'influence de la poterie „habane” sur la poterie blanche de la Transdanubie	89
M. KÖHEGYI: Contributions à l'histoire du théâtre de Balatonfüred fondé par Sándor Kisfaludy	95
I. SONKOLY: Les poèmes mis en chant de Sándor et de Károly Kisfaludy	103
L. MOLNÁR: Les tendances artistiques de Porcelainerie de Herend entre 1825 et 1850	111
M. CSERNY: Contributions à l'histoire de la révolution et de la guerre de l'indépendance de 1848 dans le département de Veszprém	125
L. KISVARGA: Procès de remembrement à Sármellék	147
P. SÁNDOR: Histoire de la propriété paysanne au département de Veszprém (Essai d'un examen statistique)	153
K. NYÉKI: De la Bakony à l'Ienissei. Notice biographique de Kálmán Ludvig	183
I. BERTA: Carrière d'un artisan. — Les mémoires de József Budai, charpentier de Pápa	197
F. MÜLLER: Histoire de République des Conseils Hongroise à Sümeg	215
R. SZIJ: Contributions à l'histoire du mouvement ouvrier de Várpalota en 1943	223
T. TALPASSY—K. VIGH: Endre Bajcsy-Zsilinszky, le petit fermier de Pálköve — Histoire de la maison Bajcsy-Zsilinszky à Pálköve	227
K. SÁGI: Conscience de traditions populaires chez les soldats de la 2e guerre mondiale	247
CS. D. VERESS: Histoire militaire de la libération du département de Veszprém	275
MME L. SÜKERÉK: La constitution du Parti Communiste Hongrois et sa lutte pour le pouvoir dans le département de Veszprém (1945—1948)	329
B. BESZTERI: La politique du parti dans le département de Veszprém à l'époque de la pose des fondements du socialisme (1948—1962)	351
MME B. BESZTERI: L'activité des conseils au département de Veszprém: (1957—1962)	377
J. HARMATTA JUN.: P. Péczely—K. Sági—A. Szutrély: Histoire de l'hôpital deux fois centenaire de Keszthely	391

ОГЛАВЛЕНИЕ

МАРГИТ ТАКАЧ: Памяти Ласло Чеч-Сомбати	5
ИШТВАН ЭРИ: Отчет о работе Дирекции музеев комитата Веспрем за 1969 г	7
КАМИЛЛО РЕЙТЕР: Аньяш. Об изучении одного географического наименования	35
ЙОЖЕФ ХОРВАТ: История вёршской церкви	41
ИМРЕ САНТО: Захват Веспрема и распространение турок в Задунайском крае в 1552 году	49
АКОШ КИШШ: Иштван Мишкеи, комендант крепости Веспрем	55
ИМРЕ КАТОНА: Данные к топографии Папа	65
ЗОЛТАН ДАВИД: Первые кадастровые описи в комитате Веспрем	71
КАЛЬМАН ТЕМЕШВАРИ: История вилоньйайских мельниц	85
БЕЛА КРИСТИНКОВИЧ: Влияние хабанской керамики на задунайский фаянс	89
МИХАЙ КЕХЕДЬИ: Данные к истории балатонфюредского театра, основанного Шандором Кишфалуди	95
ИШТВАН ШОНКОЛИ: Стихи Шандора и Кароя Кишфалуди, переложенные на музыку	103
ЛАСЛО МОЛНАР: Художественные тенденции Херендского фарфорового завода между 1825 и 1850 годами	111
МАРГИТ ЧЕРНИ: Данные об истории революции и национально-освободительной борьбы в комитате Веспрем	125
ЛАЙОШ КИШВАРГА: Тяжба по размежеванию в Шармеллеке	147
ПАЛ ШАНДОР: К статистическим исследованиям истории крестьянских усадеб в комитате Веспрем	153
КАРОЙ НЕКИ: От Баконя до Енисея. Данные к биографии Кальмана Людвига	183
ИШТВАН БЕРТА: Жизненный путь ремесленника. Мемуары папайского плотника Йозефа Будаи	197
ФЕРЕНЦ МЮЛЛЕР: События в Шумеге во время Венгерской Советской республики	215
РЕЖЕ СИЙ: Данные об истории рабочего движения в Варпалоте (1943 год)	223
ТИБОР ТАЛПАШШИ—КАРОЙ ВИГ: Эндре Байчи-Жилински — палкёвейский мелкий арендатор — История палкёвейского дома Байчи-Жилински	227
КАРОЙ ШАГИ: Венгерские народные традиции в сознании солдат второй мировой войны	247
ЧАБА Д. ВЕРЕШШ: Военная история освобождения комитата Веспрем	275
ЛАЙОШНЕ ШУКЕРЕК: Основание Венгерской коммунистической партии и борьба за её власть в комитате Веспрем (1945—1948)	329
БЕЛА БЕСТЕРИ: Политика партии в комитате Веспрем в период закладки основ социализма (1948—1962)	351
БЕЛАНЕ БЕСТЕРИ: Деятельность советов в комитате Веспрем (1957—1962)	377
ЯАНОШ ХАРМАТТА: Рецензия на книгу «Двухсотлетняя история кестхейской больницы», написанную Пецели, Шаги и Сутрели	391

Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság kiadványai

VERÖFFENTLICHUNGEN DER DIREKTION DER VESZPRÉMER KOMITATSMUSEEN

- B. THOMAS EDIT—SZENTLÉLEKY TIHAMÉR: Vezető a veszprémi Bakonyi Múzeum régészeti kiállításában (1959.) elfogyott
- EDIT B. THOMAS—T. SZENTLÉLEKY: Führer durch die archäologischen Ausstellungen des Bakonyer Museum in Veszprém (1959) vergriffen
- TIHANY. Vezető a múzeum kiállításához. — Führer durch das Museum von Tihany (1963) elfogyott — vergriffen
- VAJKAI AURÉL: Bakonyi ház (1963), elfogyott — vergriffen
- ÉRI ISTVÁN—VAJKAI AURÉL: Veszprém megye múzeumai (1963) elfogyott — vergriffen
- ISTVÁN ÉRI—AURÉL VAJKAI: Museen entlang des Balaton (1963) elfogyott — vergriffen
- TARNAY ZSUZSANNA—RÓZSA GYÖRGY: Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai (1963) elfogyott — vergriffen
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 1. (1963)
- É. TAKÁCS MARGIT—PÉTER MÁRTA: Csikász Imre emlékkiállítás Veszprém (1964)
- B. THOMAS EDIT: Baláca, freskó, stukkó, mozaik — Baláca, Fresko, Stuck, Mosaik (1964) elfogyott — vergriffen
- FEKETE GÁBOR: A Bakony növénytakarója — Die Pflanzendecke des Bakony-Gebirges (1964) elfogyott — vergriffen
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 2. (1964)
- B. THOMAS EDIT: A nagydémi lararium (1965)
- BORSOS MIKLÓS szobrászművész kiállítása (Tihany, 1965) elfogyott — vergriffen
- DR. TOMPA KÁLMÁN képzőművészeti gyűjteménye (Veszprém, 1965) elfogyott — vergriffen
- GORKA LÍVIA keramikus kiállítása (Keszthely, 1965)
- PAPP JÓZSEF: A Bakony növénytani bibliográfiája — Botanische Bibliographie des Bakony-Gebirges (1965)
- VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 3. (1965)
- EGRY JÓZSEF festőművész emlékkiállítása (Tihany, 1966), elfogyott — vergriffen
- BALATONI NYÁRI TÁRLAT (Keszthely, 1966)
- VASS ELEMÉR festőművész emlékkiállítása (Veszprém, 1966)
- REISSMANN KÁROLY MIKSA festőművész emlékkiállítása (Veszprém, 1966), elfogyott — vergriffen
- TAPFER DEZSŐ: A Keleti-Bakony madárvilága — Die Vogelwelt aus dem Ost-Bakony-Gebirge (1966) elfogyott — vergriffen

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 4. (1965)

BÍRÓ JÓZSEF: Hajók a Balatonon. Hajózástörténeti kiállítás a tihanyi múzeumban (1967) elfogyott — vergriffen

BENE GÉZA festőművész emlékkiállítása (Tihany, 1967) elfogyott — vergriffen

GÁBORJÁNI SZABÓ KÁLMÁN festőművész emlékkiállítása (Veszprém, 1967)

LIPTÁK GÁBOR: Jókai Balatonfüreden (1967 II. kiadás), elfogyott — vergriffen

BALATONI ALMANACH, mai magyar költők versei a Balatonról (1967)

elfogyott — vergriffen

BENDEFY LÁSZLÓ: A Bakony hegység geokinetikai viszonyainak földkéregszerkezeti vonatkozásai — Die Rolle der Geokinetik bei der Erforschung der Erdkrustenstruktur im Bakony-Gebirge (1967)

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 5. (1966)

RIPPL-RÓNAI JÓZSEF festőművész emlékkiállítása (Tihany, 1968)

M. BUCZKÓ EMMI: Geomorfológiai kutatás és térképezés Balatonfüred környékén. — Geomorphologische Erforschung und Kartierung in der Umgebung von Balatonfüred (1968)

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 6. (1967)

LIPTÁK GÁBOR: Jókai Balatonfüreden III. kiadás (1969)

SÁGI KÁROLY (szerk.): Vezető a keszthelyi Balatoni Múzeum kiállításához (1969).

VÉRTES LÁSZLÓ: Őskori bányák Veszprém megyében (1969)

LIPTÁK GÁBOR : A két Kisfaludy (1969)

TEMESVÁRY FERENC: Díszfegyverek főúri kincstárakból (Tihany, 1969)

AMERIGO TOT szobrászművész kiállítása (Tihany, 1969)

KOKAS IGNÁC festőművész kiállítása (Keszthely, 1969) elfogyott — vergriffen

ORLAI PETRICH SOMA emlékkiállítás (Pápa, 1969)

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 7. (1968)

VESZPRÉM MEGYEI MÚZEUMOK KÖZLEMÉNYEI 8. (1969)

B. THOMAS EDIT: Pannóniáról — Kultur und Kunst Pannoniens (Tihany, 1970)

RICHARD BRIGHT utazásai a Dunántúlon, 1815 (1970)

MARTYN FERENC festőművész kiállítása (Tihany, 1970)

KEVE ANDRÁS: A Keszthelyi-hegység és a Kisbakony madárvilága — Das Vogelleben des Keszthelyer Gebirges und des Kleinen Bakony (1970)

KEVE ANDRÁS—SÁGI KÁROLY JENŐ: Keszthely és környékének madárvilága — Die Vogelwelt von Keszthely und ihre Umgebung (1970)

VAJKAI AURÉL: Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében — Veszprém (1970)

VAJKAI AURÉL: Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében — Tihany (1970)

VAJKAI AURÉL: Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében — Nagyvázsony (1970)

VAJKAI AURÉL: Szabadtéri néprajzi múzeumok Veszprém megyében — Bakonybél (1970)

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALKOTÁSOK VESZPRÉM MEGYÉBEN 1945—1970 (Veszprém, 1970)

UDVARDY ERZSÉBET festőművész kiállítása (Tihany, 1970)

Kiadja a Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága
Felelős kiadó: Éri István megyei múzeumigazgató
Technikai szerkesztő: Nagybákay Péter
A címlapot tervezte: Katona László
A kézirat a nyomdába érkezett: 1970. január Megjelent: 1971. január
1000 példányban 25 ív terjedelemben
Magyar Hirdető — 70.4728.66-42 Alföldi Nyomda, Debrecen

